

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

EGYHÁZ ÉS NEVELÉS, TUDOMÁNY ÉS IRODALOM
KÖRÉBEN.

KIADJÁK

HEGEDÜS LÁSZLÓ,

alsózempléni esperes.

SZERENLEY GÁBOR,

hittanár.

SZERKESZTI

ERDÉLYI JÁNOS,

bölcsészeti és nevelési tanára, a m. t. társaság tagja.

ELSŐ FOLYAM.

1857—8.

SÁROSPATAK,

NYOMATOTT A REF. FŐISKOLA BETŰVEL.

SAROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTANSZ ES TUDOMANYSZ FOLKORLAT

EGYHÁZ ES KÖNYVTÁR ES IRÓDALOM

Kiadja

MEGJEJENÉSEK. SZERKESZTI: SZAROSPATAKI FÜZETEK.

MEGJEJENÉSEK.

SAROSPATAKI FÜZETEK.

Előzetes kiadások: 1. és 2. kötet.

MEGJEJENÉSEK.

1870. évi nyári ülése.

SAROSPATAKI FÜZETEK.

MEGJEJENÉSEK. SZERKESZTI: SZAROSPATAKI FÜZETEK.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

ELSŐ ÉVNEGYED.

1857.

APRIL—JUN. FOLYAM.

SZERKESZTŐ ELŐSZAVA.

Ha Európa valamelyik művelt protestáns államában nyujtatik „protestáns tudományos folyóirat“ az olvasó kezébe, senki által sem nézetik oly ritka eseményül, hogy mellé magyarázatokat kössenek, hozzávetéseket toldjanak, s általában róla mint ujdonságról beszéljenek. Ott igen a maga rendes útján megy a dolog, mert egy részről nyilatkozik és megszólal a szellem, más részről olvas és elmélkedik a közönség.

Magyar hazánkban mindez másképen van. Megtörténhetik ugyanis, hogy nálunk a legmagasbérdekek, a legnagyobb kérdések is egész időközön át elvannak a nyilvánosság ege nélkül. Az elmék mintha megszűntek volna gondolkodni, a lelkek érdekeltetni. Az élet színe ilyenkor mint a holttenger, melynek magátul semmi elevensége, hanem ha zivatartul. Mi ezt nem magyarázzuk, noha erős lélektani alapot lelnénk

benne a hazai buskomolyságnak, azonban megjegyezzük, mint rendkívüliséget, mely ha nem betegsége a léleknek, de nem is erős állapota. Vajha oda fejlődnék közöttünk a valódi tudományos műveltség buzgalma és becsé, hogy mindezt senki ne hinné egy pár tized múlva; mert igazán oly kivételes állapot, s oly beszögellés a jelenkori magyarszellemi élet mezején, hogy magunk sem hinnók, ha más mondaná; és mégis úgy történt.

További magyarázat nélkül érthető, hogy a protestáns egyház érdekeire van épen intézve a célzás. Annálfogva midőn a hazai protestáns és tudományos kérdések tolmácsaul ajáltatik ezennel közlöny és pedig Sárospatakrul ajáltatik: ez nincs minden jelentesség nélkül akár irodalmi, akár egyházállami szempontbul.

Elsőre nézve így gondolkozunk: ha emez, az országnak középpontjátul messzi eső kis városban, mely még csak megyei főváros sem, veti föl magát a tünemény, ez oda látszik mutatni, hogy az irodalom iránti közönynek, a vidékek szellemi pangásának ütött a végóra; de másrésről örömmel sejtjük: minő vallásos és egyházi buzgóság fog majd nyilatkozni más helyeken, melyek Sárospatakot szellemi tevékenység dolgában mindig meghaladták. Ez bennünket valóban mindennél jobban vigasztal. De fájlalni fognók ellenben, ha viszonyosságot nem tapasztalnánk, s valaki úgy hinne, hogy vállalatunk által netalán a középpont irodalma érzene gyöngülést vagy az olvasók részvéte vagy az írók munkássága tekintetében. Mi elősmervén a középpont nagy fontosságát, a helyre még is nem adunk annyit, hogy az irodalmi középpontot másutt ismernők fel, mint az értelmi súlyban; aztán a szellem ott fú, a hol akar. Egyébiránt Sárospatakot hagyományai, körülményei megérlelék annyira, hogy valamely irodalmi hivatást teljesítsen. Minő kilátásaink lehetnének néhány év múlva a vidéki sajtó gyorsabb mozgásával a hazai tudományosságra! Több mint valószínű, hogy ez által eddig nyugvó erők és elhanyagolt

tér is nyeretnék meg a hazai műveltségnek; továbbá sokakban és sok dolog iránt, mi el volt mellőzve vagy sohasem került szóra, támasztatnék figyelem és érdek.

De a jelentesség magasb értelmezést s magyarázatot is megenged. Az összes protestáns világ örömmel tudja immár hogy azon cs. kir. m. miniszteri leirat, mely a magyarországi mindkét hitvallásu protestáns egyház ügyeinek szabályozása végetti törvényterv elé bocsáttatott, páratlan méltósággal mondá ki a „föltétlenül szabad véleménynyilvánítás“ elvét, mely tulajdonkép a protestantizmus életelve, alapföltéte. A cs. kir. m. minisztérium eme nagyszerű magatartása csudálattal vegyes tiszteletre bírja a közvéleményt honn és külföldön. Épen azért nem is szólott lap és ajk hálás elismerés nélkül felőle. Mert az csakugyan meglepő, hogy nemprotestáns minisztérium úgy szóljon, a mint fogott volna szólani helyén a legvalódibb protestáns kormány. De távol legyen, hogy megvolnánk vesztegetve a külföld tekintélye által, vagy a magas kormánynak hizelgő hódolattal ohajtanánk tetszeni: mi, magunk részéről elfogulatlan 'kebellel járulunk ama nyilatkozathoz, s benne a szabad gondolkodás és független véleményezés korszakának hajnalát üdvözljük. Ideje, hogy belássa a magyar protestánság, miképen viszonyok és állapotok elleni férfiatlan panaszolkodás helyett sokkal okosb lesz először ugyan eszmélkedni és elmélkedni, azután tenni; és mindkettővel soha fel nem hagyni. Kezébe van letéve sorsa; lássa mit csinál.

Az így fordult helyzetek nélkül már aligha fog valaki egyházi és tudományos folyóíratra gondolni Sárospatakon. És imé ez az a magasb valami, melyre a „Sárospataki füzetek“ jelensége mint magánál fontosabbra mutat.

Közelebről szólva magunk felől, mi eleve kijelentők: mi nézeteink vannak egyház és tudomány dolgában. De még világosabbak leszünk, ha mondjuk, hogy mindent ohajtunk a protestantizmus elvén belül és semmit ellenére. S meg levén győződve, hogy evangyéliomi tudo-

mányunk a legnemesb emberi művelődésnek nemcsak előmozdítója, hanem alapja: ohajtjuk belső frigyben tartani egymással az egyházat és tudományt; s azt ez által vinni elő, s ezt az által tenni termékenynyé annyival inkább, mert a protestantizmus eszméje eléggé rugalmas a tudománynak befogadására, levén mint olyan, végetlen elv.

E vizsgálódási függetlenséget pedig koránsem azért fogjuk együvé a vallásos elvvel, mintha ennek ürügye alatt a-mannak szeretnénk előnyt vivni ki, hanem mert a tudomány oly mély bensőség, mint a hit, s ha ez szent, amaz igaz; sőt csak az igaz, a mi szent és megfordítva; így emberi méltóság nélkülök nem is képzelhető. Másrészt midőn teljesen protestáns elvhez vallunk, legtávolabbról sincs gondolatunkban úgy emelni ki a felekezetességet, hogy a magunkét szeretvén, türelmetlenséget hirdetnénk más hitnek vallói ellen. Mert, szerintünk, nem az a kérdés: protestáns-e vagy katolikus valaki, hanem protestáns-e a protestáns, és katolikus-e a katolikus? Ez a kérdés valódi állása, mely más oldalról föltéve annyit tesz: valóban igaz-e mindenkinek, a mi szent, és szent-e, a mi igaz? Így mi a legjelzöttebb felekezetiség mellett a legnagyobb türelemnek vagyunk szószólói, hagyván kinekkinek saját lelkére istenhez való viszonyát, belső megnyugvását, mert ez a vallás, ez az ó és új szövetség, mely kettő együtt az egész szentírás.

Ezek általános mondani valóink, az elv, idő és helyiség alkalmából. Részletesen pedig annyit tartunk czélosnak, mintegy munkakörünk átnézeteül közzé tenni, hogy folyóiratunk két fő szakaszra oszlik: A) Főlap. B) Tárcá, mint szokás szerint.

A) I. Az egyház köre alatt értjük mindazon tudományos vizsgálódásokat, s lehető előadásokat, melyek a) a protestáns egyház alkotmányát a jelen viszonyok, különösen a vallás és oktatásügyi m. minisztérium törvényterve, a „teljesen szabad tárgyalás“, vagyis a protestáns autonómia elve szerint és értelmében érdeklik, illetik. Tehát ide tartoznak az egyház és állam viszonya egymáshoz; a protestáns törvényhozás és

közigazgatás; zsinat, értekezlet, egyházkerület, egyházmegye és egyházi község fokozata, hatósága. b) Liturgikumok, papi gond, pap és hívei közti viszony, missziók, bibliai társulatok: folytonos gyakorlat, élet, szokások, itthon és külföldön.

II. Nevelés. Nevel az egyház, állam és iskolák; egyetem, akademia, papnővelde, gimnázium, képezde, reál, és népiskola. Az egyházi és állami élet befolyása a nevelésre; nevelő intézetek állása most és régen, honn és külföldön. Tanítók és tanulók anyagi, szellemi helyzete; intézetek állása, tökelyesbítése. Taneszközök, oktatási módszerek. Iskolai statisztika, p. a. község (egyházmegye stb.) tanulóinak és iskolaképeseinek aránya a lelkek számához; adatok, s ezek összeállítása.

III. Tudomány. Ide tartozók a) a prot. hittant, egyháztörténetet és erkölestudományt illető értekezések; kutatók, emlékiratok, egyetemesen, a tudományos állás mai színvonala szerint. b) A bölcsészeti tudományok egész terjedelme. c) Eszhetika; egyházi költészet és szónoklat elméletileg s gyakorlatilag, a kellő magyarázatok, összevetések s bírálatokkal. d) Történelem. e) Természettudományokból művelt olvasókra számított, gyöngyörködtetve oktató előadások. f) Nyelvészet; hazai és rokon, s különösen a bibliai nyelvészet köre, műfordítások a kellő korlátozással.

IV. Irodalom. A fentebbi három főrovatnak megfelelő értekezések, bírálatok; kivonva, részletesen, itészileg.

B) A Tárc a főrovatokba eső tárgyakhoz képest közölni fog minden egyházi, nevelési, tudományi és irodalmi jelenségeket, tudni méltókat, lehető érdekekkel, szabatos rövidséggel. Felhívásokat; felírásokat; az egyházi törvényhozás, egyházkerületek, megyék jegyzőkönyveinek közre tartozó pontjait, ha lehet, mindig hivatalos alakban; hivatalos és körleveleket, levelezéseket, statisztikai adatokat stb.

EGYHÁZALKOTMÁNY.

HEGEDŰS LÁSZLÓTUL.

I.

A magyar protestáns egyház történeti fejlődésének új forduló pontján áll. Az államkormány az egyházalkotmány-nak függőben levő kérdését az 1790/1-iki vallásügyi törvény nyomán akarja megoldani s e végre törvényjavaslatot terjesztett elő, az egyházkerületeket föltétlen szabad véleménynyilatkozatra híván fel. Az államkormány ezen kimondott akaratát mint villanyszikra járta át a szíveket; s evangyéliomi egyházunk kebelében rég nem látott felbuzdulás mutatkozott. Igaz, hogy még eddig valódi eredményt nem mutathatunk fel, de mégis, a mi az életnek örvendetes jelensége, az egyház figyelme önmagára fordult. Az egyházi testületek általános-ságban ugyan, de mégis határozottan kijelenték azon egyház-alkotmányi alapelveket, melyeket a protestáns egyház magá-énak vall s mint egy ember egy szájjal mondák ki, hogy a törvényhozás joga kizárólag az egyetemes zsinatot illeti, s maga az egyház orvosolhatja meg legbiztosabban bizalmának organumai által azon bajokat, melyeket érez. A ki azonban azt hinné, hogy evangy. egyházunk ezzel már mindent megtett s az egyházalkotmányba, mint kész hajlékba, minden ó-rán beléphet, nagyon csalódnék. A mily szükséges az alap-elvek kimondása, épen oly szükséges azok részletes fejtegetése, tárgyalása és alkalmazása. Azért kell, hogy minden kérdés megvitattassék és megfejtessék, minden nehézség megoldassék, minden titkos gondolat napfényre jöjön s az egyete-mes igazságokból és elvekből a következmények kihuzassanak. „Mielőtt aláírná sorsát a felekezet“ hacsak kisidőre is, mert miként a tudománynak úgy az egyházalkotmánynak fejlődését sem akarjuk a zsinat tekintélye által lekötteni: „a tudomány és a történet, az állami és vallásos élet, szóval az elmélet és gyakorlat minden érvei előveendőek.“

Az isteni gondviselés úgy akará, hogy midőn egyházunk új stádiumba fogna lépni, a reformáció ős hazájában, a német evangyéliomi egyházban is „a jelenkor minden égető kérdései

az egyházalkotmány kérdésében mint gyúponiban, egyesülnek, s a hittani vitatkozások az egyház fogalma és lényege fölötti vitában összpontosulnak. Az egyházat felszabadítani az államhatalom nyommasztó igája és gyámsága alól, megszüntetni vagy legalább korlátozni a fejedelem főpüspöki jogát, presbiteri zsinati alapra fektetni az egyházalkotmányt, a község jogát s befolyását az egyházigazgatásban alkotmányilag biztosítani s ekkép benne az egyház iránt érdeket gerjesztetni: ez a jelenkor feladata, melynek megoldásaért annyi nemes erő küzd.

Hogy az egyházalkotmány kérdését megfejthessük, mindenek előtt az egyház valódi fogalmával kell tisztába jönnünk, a mint azt a szentírás tanítja s a reformátorok felfogták s visszamenni a keresztyén községi élet mozgató elvére. „Megigazulunk hit által“ Pál apostol ezen tana az egyik főalap, melyen a reformáció fölépült s ezen áll a lelkiismeret és szellem szabadsága, melyet az magának s a világnak kivívott. Isten kegyelmét — ezt fejezi ki a hit általi igazulás — nem saját érdmünk, nem is az egyházi külső intézet és hierarkhiai gyámság, hanem hitünk által nyerjük meg. A bűn és fogyatkozás érzete, a töredelem és megtérés, az emberi öntudalom ezen magába mélyedése egy részről, más részről a Krisztusban ajánlott váltság teljes bizalommal elfogadása, szóval: a legbensőbb alanyi hit az, mely istennel a szeretet viszonyába hoz, kegyelmét elfogadja és azt gyümölesözövé teszi. Ezzel ki van mondván, hogy „Krisztus a mi békeségünk, de a hit által; a ki az igének nem hisz, az nem lehet nyugott, habár ezerszer meg ezerszer feloldoztatik s az egész világnak meggyón is“ (Luther) Ki van mutatva az emberi kebelben azon hely, hol istennel szellemi összeköttetésbe jöhetünk, s ez a lelkiismeret. Le van rontva azon hierarkhiai gyámság, mely magát isten és a lelkiismeret közé tolta, a vak engedelmesség föltétele alatt felelősséget vállalván magára. Ki van jelentve a lelkiismeret szabadságának nagy elve, mely istenhezi viszonyban minden holt tekintélyt s külsőséget megvet. Le van téve az alap, melyen mint kősziklán az egyház felépülhet, s ez a hit.

A reformátorok és vallástételek a hitből indultak ki az egyház fogalmának és lényegének meghatározásában s ezzel küzdöttek a papi egyház hierarkhiai gyámsága és uralkodó teljhatalma ellen. „Az ős protestantizmusnak két legfontosabb és messzehatóbb határzása a láthatlan egyház és az

egyetemes papság. Ezek szorosan és szükségesképen összefüggenek. Ezek közös ellentétei a katolikus papi egyháznak s azon követelményeknek, melyek ahhoz kapcsolódnak, mint a tan feletti tekintély s a kegyelem közvetítése. Ezen papi egyház, melynek tetőpontja a pápaság, kizáró rendi egyház, s e mellé látható intézet. Ellenben a protestantizmusban az egész súly a hit bensőségére helyeztetett. Ez az első, ez az alapja minden vallásos községnek, ehez mérve minden más becs nélküli. A hitnek ezen bensősége nincs bizonyos rendhez kötve; az istentől származik és az ő szentlelkétől; ez szellemi és nem rendi hatalom. Ez továbbá nem látható és tapintható természetű; ez láthatlan élet istenben. S ezen láthatlan hit és szellemi élet a gyökere, az alapja, az életmagva, a valósága az egyháznak. Minden más látható feltűnés dogmákban, alkotmányban, kultusban, hivatalban, csak nyilatkozási alak, változandó és nem lényeges, gyakran pusztá látszat, nem igazi létezés, hibás vegyülés a hit színaranyával. Szóval: az egyház a hívők községe. Ez a reformátorok alapnézete az egyházzal ellentétben a katolikus papi egyházzal és minden hierarchiai tekintélylyel és közbenjárással¹⁾. Tegyük hozzá: ez az eredeti, a szentírásból merített egyházfogalom. Ha azért arról van szó: miként kell a látható egyházat szerkeszteni, rendezni, itt az irányadó az egyház valódi fogalma és lényege, melyet a reformátorok és vallástételek ekkép fejeznek ki: az egyház a szentek, a hívők községe, melynek tagjai, bár hol legyenek e földön, a hit és isten lelke által egyek. Az alap tehát, melyen az egyházalkotmánynak fel kell épülni, a hit és szentlélek közösségén s a hivek egyetemes papságán nyugvó keresztyén községi élet. Ezen előzmények után kísérjük figyelemmel az egyházalkotmány történeti fejlődését, hogy majd annál biztosabban felállithassuk és alkalmazhassuk a protestáns egyházalkotmánynak a keresztyén község eszméjéből merített alapelveit²⁾.

„Te vagy Krisztus, az élő Istennek fia.“ Ezen hitvallás azon köszikla, melyen a keresztyén egyház felépült. Ezt hir-

1) K. Schwarz. Zur Geschichte der neuesten Theologie. I. 382.

2) Allgemeine Geschichte der christl. Religion und Kirche v. Dr. Aug. Neander.

Lehrbuch der Kirchengeschichte, von Dr. H. Schmid.
Geschichte des Papstthums, s a t. von Dr. K. Rudolph.

dették az apostolok, miután vették a szentlelket, s a kik hittek, megkeresztelkedének mintegy három ezeren. Ez az apostolok által alapítatott első keresztyén község. Az apostolok s ezen község tagjai nem szakadtak el azonnal s egészen a zsidóktól. Meglátogatták a templomot, zsinagógát, de e mellett saját házaikban is egybegyültek s foglalatossak valának az apostolok tudományában, a könyörgésben, a kenyér megtörésében, a szeretet vendégségében, javaikból közösen táplálák a szegényeket s szivök, lelkök egy vala.

Ezen békés viszony nem tartott sokáig. A mint István, az első keresztyén vértanu, áldozatul esett a zsidó nép vakbuzgalmának, a jeruzsálemi község üldöztetése is elkezdődött. Az apostolok Jeruzsálemben maradtak, a község nagy része pedig szétment Judeában és Samariában s hirdeték az evangéliomot, s a kik hittek, apostolai lettek az igének; mert még ekkor a tanítás nem volt kizáró joga senkinek, hanem kiki szíve sugallata után a neki adott lelki ajándékokat szabadon felhasználhatta a gyülekezet építésére. Így állottak elő lassanként a keresztyén községek, s azok előállása és szaporodásával szükségképen bekövetkezett a községek bel és külviszonyainak szervezése, mely nélkül nagyobb társaság tartósan fen nem állhat.

Krisztus és az apostolok az egyház külalakját s igazgatásmódját eleve meg nem szabták, hanem az a keresztyén vallás szellemében szükségesképen ugyan, de mégis szabadon fejlődött ki, felhasználva s átszellemítve a zsidó és pogány községi szerkezet azon intézményeit, melyek a keresztyén vallás szellemével és céljával leginkább megegyeztek. Így állottak elő a zsinagógák példájára községenként a *v é n e k* (*presbyter*) a közügyek vezetésére. Azon ellenséges állás, melyet a keresztyén községek ellenében a zsidók és pogányok elfoglaltak; a községek szaporodása s azok benső összefüggése; a tudomány tisztaságára felügyelés; a szakadások és viszálykodások megakadályozása és lecsendesítése; a fegyelem gyakorlása; a szegények táplálása és betegek ápolása, az alámizsnapénzek kezelése: ezek mind olyan szükségek, melyek megkívánták, hogy a társaságban bizonyos rend legyen s a községek élére értelmes és köztiszteletben álló férfiak állittassanak mint előjárók, szószólók, képviselők. Így találunk már mindjárt az első jeruzsálemi községben oly férfiakat, kik a község bel és külügyeit vezették s ezek közönségesen *v é n e k n e k* (*presby-*

ter) neveztettek. Neveztek még ezek pásztoroknak s főkép püspököknek (ἐπίσκοποι) vagy is község felügyelőinek, vezéreinek, igazgatóinak ¹⁾. Hogy a presbiteri és püspöki nevezet kezdetben egyet jelentett, azt a szentírás bizonyítja minden kétségen felülemeli ²⁾. Az apostoli korban még nem volt a községben hivatali rangfokozat, s nem fészkelte be magát a címkórság.

A vének tiszte volt általában az igazgatás és tanítás. Ez utóbbi azonban az apostoli korszakban nem volt szükségesképen ezen hivatalhoz kötve. Kezdetben ugyan is szabad tanítás uralkodott, a mint egy régi emlék is mondja: „kezdetben mindenki tanított, a mint az idő és alkalom hozta magával“ (Ambrosius). S e mellett, ha nem mindenütt is, de sok helyen voltak bizonyos tanítók, kik kitünő képzettséggel s tanítói közlékenységgel bírván, állandó feladatukká tették a községben az evangéliomi tiszta tudományt feltartani, előmozdítani, s az igaz keresztyén ismeretet megszilárdítani, a tévelygő véleményeket kiirtani. — Bár mit tartsunk azonban a tanító és igazgató vénekről: annyi bizonyos, hogy az előjáróban a tanítási képesség nagyra becsültetett, a mint Pál apostol is Timotheushoz írt levelében mondja: „az egyházi szolgák, kik jól forgolódnak, kettős tisztességgel méltóztassanak, főképen pedig azok, kik munkálkodnak a beszédben és tanításban“ (1 Timoth. V. 17.). Titusnak pedig egyenesen meghagyja, hogy olyan véneket tegyen, „kik inthessék a községet a tiszta tudomány által és meg is győzhessék az ellenkezőket“ (Tit. 1. 9.).

A másik rendes hivatal az apostoli korban a diakónusi hivatal. Ennek tiszte volt a község szegényeire és bete-

1) Az ἐπίσκοπος nevezet a keresztyén görögök előtt ismeretes elnevezés volt, mert az athéneiek a szövetséges államok hivatalnokait (arkhonok) episcoposoknak nevezték, kiknek kötelességük volt felügyelni, hogy mindenek a főúri törvény és kötések szerint menjenek (Böckh's Staatshaushaltung der Athenen).

2) Vagy legfelebb ennyit mondhatunk Marheinekével: Bischof war und hiess der Presbyter, weil seine Thätigkeit und Fürsorge ihn mit einem solchen bestimmten Verein verknüpfte; diese so bestimmte Thätigkeit des Presbyters wurde in ihm als die ἐπίσκοπη bezeichnet. Die Aeltesten (Presbyter) waren die Aufseher (Episcopen) der uranfänglichen Christenvereine, und sie waren diess, weil sie die an Alter, Einsicht und Frömmigkeit ausgezeichnet waren“ (Pract. Theol. I. 86.).

geire gondot viselni, a presbitereknek segítségül lenni, a község javait kezelni. Ily végből állittatott fel ezen hivatal mindjárt kezdetben az első jeruzsálemi községben. A mint szaporodott a község, a görögök panaszt támasztának a zsidók ellen, hogy az ő özvegy asszonyaik a napi szolgálatban hátrátétetnek. Összegyűjték azért az apostolok a község tagjait és azt mondták: nem jó, hogy elhagyjuk az isten beszédét és szolgáljunk a szegények asztalának; válaszszatok azért magatok közül hét férfiút, kikre bízátok ezen dolgot, s választák a diakónusokat (Csel. VI.). A jeruzsálemi község ezen példáját követék azután az apostolok rendeletéből a többi községek is (Timoth. III. 8, 9.). A diakónusok mellé, különösen a keleti községekben, diakonisszák is választattak vagyis jó hírű nők és özvegyek, hogy a gyülekezet nőtagjait tanácssal és vigasztalással segítsék, a betegeteket ápolják s a szegényeknek szolgáljanak (Tertullianus).

A presbitereken és diakónusokon kívül voltak még az egyházban proféták, kik rendkívüli lelki ajándékokkal bírtak; evangyelisták, kik, a mint nevök mutatja, vagy az apostolok által küldettek ki, vagy önként vállalkoztak, hogy szétjárván hirdessék az evangyéliomi tudományt.

A mi a községi hivatalok választását illeti: bár az irás bizonyossága szerint néhol az apostolok rendelték véneket és diakónusokat, másutt az ő megbízottjaik, mint Titus Krétában, másutt végre maga a község választott: mégis általában azt mondhatjuk, hogy a községi hivatalok betöltésénél azon választási szabály uralkodott, mely szerint az első apostoli község a diakónusok választásánál eljár, s még ha, mint egy régi bizonyság mondja, előkelő és értelmes emberek ajánlottak is valakit, az egész község beleegyezése és jóváhagyása szükséges kellék volt. Legalább ezen választási mód divatozott a keresztyén egyházban sokáig s úgy nézetett, mint apostoli rendelet.

Az ős apostoli községi szerkezetnek főjellemé: az egyenlőség és testvériség. A községben ugyan kitünő tekintélyvel bírtak az apostolok, a mi igen természetes volt, de azért, miként egymás fölött semmi kitünő méltósággal nem bírtak, úgy a községeknek sem voltak urai, hanem miként a vének társai (mint János és Péter mondják), úgy velök együtt egyházi szolgák, kiknek azt mondja az apostol (1. Péter 5. 2, 3.): „legeltessétek az istennek seregét, mely gondviselése-

tek alatt vagyon, gondot viselvén arról, nem kényszerítésből, hanem örömet. — — Sem pedig úgy mint uralkodván az úr örökségén (clerus), hanem úgy mint kik isten seregének tükörei legyetek.“ A mit az apostolok nem tettek, tehették volna-e azt a nép választásától függő községi hivatalnokok? Az apostolok példája eléggé bizonyítja és megerősíti, hogy a község tudta és jóváhagyása nélkül semmi fontosabb ügyben nem kellett s nem lehetett határozni (Csel. 1. 15. VI. 3. XV. 4. XXI. 22). A község az alap, s igazgatóit nem illeti uralom.

Az egyetemes papság eszméje vagy is azon tudat, hogy a község királyi papság, szent nép, lerontott minden válaszfalat, úgy istenhezi viszonyban miként a község tagjai közt. Az ujszövetségben nincs többé előjogos papság, hanem amaz egy főpap Jézus által mindenkinek szabad járulása van istenhez hitben. Ti többé ne vezettessetek, mond Pál apostol a korinthusiaknak, papok által, mint midőn pogányok voltatok, hanem egyedül az istennek lelke által. Az első keresztyének nem is tettek különbséget pap és világi közt. A gyülekezetben nem csak a vének taníthattak, hanem mindenki szót emelhetett szellemi erejének mértéke szerint a község épületére s a gyülekezet közjava nem egy kiválasztott osztálynak, hanem mindenkinek közügye volt. A község tagjai miként egyenjogúak úgy egyenlők is voltak, mit a szeretet vendégsége s testvéri nevezet és csók által pecsételtek meg.

Az ős apostoli községek továbbá egymás fölött semmi elsőséggel és hatalommal nem bírtak. Mindenik község szabadon és függetlenül igazgatta magát s az egész nép közvetlenül befolyt az előljárók és tanítók választásába, a kétes kérdések eldöntésébe, a botránkozó életűek kitiltásába, valamint a megjobbultak bevételébe. Azon kötelék, mely az első keresztyén gyülekezeteket azon egy láthatlan főben, Krisztusban, egy testté tette, a közös hit és szeretet szellemi egysége volt. Ez hozta létre a községeket, ugyanez kötötte is egybe. Ilyen volt az ős, apostoli egyház községi szerkezet.

Ezen ős keresztyén egyházszerkezet a második században már lényeges változásnak indult s lassanként kifejtett a püspöki egyház igazgatás.

Mikor és hol kezdődött ezen változás, s az apostoloktól eredett-e vagy a viszonyok hatalma fejtette ki, e tekintetben a történelem nem ad kezünkbe biztos vezérfonalat, csak az eredményből következtethetünk annak szülő okaira. Ha nem

veszszük is számításba az emberi hiúságot és önzést, mely oly örömet magához ragadja a tekintélyt és hatalmat s szeret tért foglalni a közjogból, hogy mások fölött uralmat gyakoroljon: mégis igen természetesen kimagyarázhatjuk az ős keresztyén egyházszerkezet átalakulását. Az egyes községek nevedése s a különböző gyülekezetek egymáshoz viszonya egy részről, más részről a tudomány tisztaságának megőrzése, a szakadások megorvoslása, s azon ellenséges nyomás, melyet a pogányoktól szenvedtek; igen természetesen hozták magokkal, hogy úgy az egyes községek bel és külügyeinek vezetése, miként majd az egymással összefüggésbe jövő gyülekezetek kormányzása, egy kézben központosíttassék.

Ha nem állithatjuk is biztosan, hogy már az apostolok idejében egyes nagyobb és tekintélyesebb gyülekezetekben voltak püspökök, kik a presbitériumban elnököltek, a tanácskozást vezették s a vének teendőit kiszabták: annyi igaz, hogy a második században a vének tanácsának állandó elnöke volt, ki minthogy a főfelügyelést gyakorolta, kitünőleg püspöknek nevezetett, hivataltársainak hagyván a presbiter nevezetet. Kezdetben azonban ezen elnöklő presbiterek a többi vének mellett úgy nézettek, mint elsők a hasonlók közt (*primi inter pares*), de majd nem sokára a tiszteletből főnökség, a főnökségből hatalom lett.

Az első, ki a püspöki hivatal méltósága és tekintélye mellett erőteljes szót emelt, Ignác antiokhiái püspök volt. A presbiterek, mond ő, az apostoloknak, a püspökök pedig a Krisztusnak helyettesei; a püspök az egyház központja, ő nála nélkül az egyházban semmit sem lehet kezdeni. Még tüzeesebb védője volt a püspöki hatalomnak a harmadik század közepén Cyprianus, karthágói püspök, ki a püspököt már isten helyettesének nevezé. De hogy a presbiterek sem engedték kezeikből egy könnyen kiragadtatni a hatalmat, mely eredetileg mindnyájokkal közös volt, mutatja az, hogy épen ezen Cyprianus, midőn az üldözések idején presbiter társai nélkül rendelkezett, szükségesnek tartotta magát menteni, mondván: püspöki hivatalom kezdetén feltettem magamban, hogy a ti tanácsotok nélkül magam oktából semmit sem teszek; a mint a közös tisztesség kívánja, mindent közösen végezzünk. Azon küzdelem, mely a harmadik században az afrikai egyházban vivatott, kezdete azon harcnak, mely a presbiteri és püspöki igazgatók közt a történetben annyiszor megújult.

„A püspöki igazgatás győzelme minden esetre egységet és rendet hozott a községekbe, de másrésről az egyházi életnek szabadabb fejlődésére káros volt, az evangéliom szellemével ellenkező papság eszméjét nagyon előmozdította. Így az őskeresztyén egyházszerkezet megváltoztatásával összefüggésben volt egy más, még mélyebben ható változás, a papi rendnek előállása az egyházban“ (Neander.). A papság ó szövetségi eszméje mindinkább előtérbe lépett s elfoglalta az elméket. Miként az ó szövetségnek látható s bizonyos osztályhoz kötött papsága volt, mondák, így kell annak az új szövetségben is lenni. A püspökök a főpappal, a presbiterrek a papokkal, a diakónusok a lévítákkal hasonlították össze, a mint erről Tertullianus szavai bizonyosságot tesznek. A keresztyén egyetemes papság helyét tehát a lelkészi rend foglalta el s nevezte magát a néptől különválva klérusnak, mely az őskeresztyén s apostoli időkorban az egész községet jelentette, mint istennek tulajdonát (*κληρος του θεου*). Még magasabbra emelte a válaszfalat a község s a papi rend között az, hogy a papok elvonták magokat a világi foglalatosságoktól, mint kiknek kizárólag az isteni és szellemi dolgokkal kell foglalatoskodniuk s a nép tanítóiból és igazgatóiból lettek közbenjárók isten és emberek között: papok ó szövetségi szellemben. „Mennél közvetlenebb az érintkezés a néppel, annál kikerülhetlenebb a viszony, annál közösebb téren érzik magokat, annál átlátszóbb a hivatalnokokat övező fénykör“, igaz ez. Ily hierarkiai gondolat szülte a klérus rangfokozatát, s hozta létre azon kisebb papi rendeket, melyek a nép és az egyházi előljárók között megnyílt tért betöltötték. Szubdiakónusok, osztiariusok, lektorok, exorcisták sat. oly nevek és hivatalok, melyeket nem a szükség, hanem az egyház előljáróinak kevélysége, fényűzése s hanyagsága talált fel. De bár mennyire elmosódott is lassanként az egyetemes papság eszméje; bár mi nagy válaszfal emelkedett is lelkész és nép közé; bár a tanítási szabadság a gyülekezetben megszűnt s az isteni tisztelet vezetése kizárólag a püspökökre és vénekre ment: azért a nép eredeti jogáról nem egy könnyen mondott le, a mint Tertullianus vallomásából világosan kitűnik. „A laikusoknak is van joguk a sakramentumokat kiszolgáltatni és a községben tanítani. Isten ígéje és a sakramentum isten kegyelméből mindenkinek adatott, azért az isteni kegyelem ezen eszközeit minden keresztyén közölheti.“ De hozzá teszi:

„Nem az a kérdés azonban, mi szabad, hanem a meglevő körülmények közt mi hasznos.“

Mennél zártabb kört formált a papi rend, annál inkább ellenére volt azon gondolat, hogy méltóságát s hivatalát a néptől veszi. De azért még mindig megtartá a község befolyását az egyház ügyeire. A hivatalok betöltésénél a nép szavazata vagy legalább jóváhagyása annyira lényeges volt, hogy még maga Cyprianus is, ezen tüzes hierarkha, ily elvet vallott: „semmit a község beleegyezése nélkül.“ — S nemcsak az alsóbb rendű egyházi hivatalnokok fügöttek a nép választásától, hanem a püspöki hivatal is a nép jelenlétében töltetett be a szomszéd püspökök s a megürült egyház vénei által s a községnek joga volt az érdemeseket elfogadni, a méltatlanokat visszavetni.

Ide fejlett az egyházigazgatás az első három században az egyes községekben. Lássuk, mi viszonyban állottak egymáshoz a gyülekezetek.

II.

Az apostoli korszakban, a mint láttuk, a keresztyének egyetemes papsága s a községek egyenjogúsága volt az alap, melyen az egyház szerkezete felépült. A gyülekezeteket egybekötő kapocs a szellem egysége volt, mely a közös hitben és szeretetben állt. Az, hogy az apostolok most a vénekkel és atyafiakkal (Csel. 15. 23.), majd külön egyesek is a gyülekezetekhez leveleket intéztek, a vetélkedések felett ítélték, a közügyekben intézkedtek sat., nem rontá le a községek önállóságát s testvéri egyenlőségét. Ezen testvéri és egyenlőségi viszony a második század kezdetén már függéssé és alárendeltséggé változott. Legelsőben is a vidéki községek presbiterei vagy püspökei jöttek függésbe a szomszéd városok püspökeitől. A vidékeken is alakultak eredeti és önálló gyülekezetek; de mégis a keresztyén vallás terjedésének természetes és szokottabb útja volt, hogy a városokból terjedt szét az evangéliom világa a vidékekre. A hol már ily önálló gyülekezetek alakultak, oda a szomszéd városi község püspökétől kértek vagy annak presbiterei közül választottak előljárót. Ez az oka, hogy a városi püspök főnökévé lett a vidéki püspöknek vagy presbiternek s előállt a püspöki megye a város és vidék községeiből.

Majd a vidéki és kisebb városi püspökök fölött a provinciális fővárosok püspökei emelkedtek fel, kik innen központi püspököknek (μετροπολίτης) vagy metropolitáknak nevezettek. Ezen metropoliták lettek fejevé a tartományi községeknek s a többi püspökök fölött bizonyos felügyelési jogot gyakoroltak. Ily fokozatos alárendeltség alapján fejtett ki a három első században a metropolitai egyházszervezet.

Voltak azonban a római birodalomban egyes városok, melyek úgy polgári miként egyházi tekintetben a többiek felett különösen kitűntek. Ezekből terjedt el a keresztyén vallás a birodalom nagy részére. Az ezekben alakult községek apostoli eredettel dicsekedtek s „sedes apostolicae, matrices ecclesiae“ névvel tiszteltettek meg. Ha valahol a tudomány és szertartás fölött bizonytalanság vagy vetélkedés támadott, ezen apostoli egyházakhoz folyamodtak; mert azt hitték, hogy a hagyományok ezen községekben maradtak meg a legtisztábban és leghitelesebben. A római birodalomban több ily kitűnő város volt, de végre mégis ezen időkorban különösen három emelkedett ki a többiek közül, u. m. Antiokhia, Kisázsiaiban, Alekszandria Egyiptomban és Róma. Bármilyen kitűnő szerepet játszott is Antiokhia, kelet fővárosa; bármily tekintélyvel uralkodott is Afrikában a világ második fővárosa, Alexandria: de mégis mindezeket telülmulta Róma, ezen világváros. „A ki Rómában nagy volt, az mindenütt nagy volt a világban; a ki Rómában első volt, az mindenütt első volt a világban, mi természetes tehát, hogy a ki Rómában püspök volt, az szeretett volna az egész világ püspöke lenni. Így tetőzik a hierarkhia épülete. Az általános papság eszméje, a község tökéletes egyenlősége képezi a széles alapot. A vidéki községek nagy száma függésbe jő a városi községek kisebb számától vagyis a vidéki püspökök a városi püspököktől. A városi püspökök ezen kisebb száma alárendeltetik a metropoliták kisebb számának; ezek közül ismét tekintélylyel, hatalommal, jelentőséggel az antiokhiai, alekszandriai és római nagyobb püspökök hármasszáma emelkedik ki, ezek fölött végre Róma akar, mint egyetlen tetőpont, elérhetlen magasságban tündökleni.

Rómát ezen törekvésében, világgtörténeti jelentőségén kívül, még két szerencsés körülmény emelte u. m. „az egyház katholicai egysége és a Péter széke“¹⁾. Mindkettőt Cyprianus emelte ki a leghatározottabban.

¹⁾ Geschichte des Papstthums. K. Rudolph. 17. I. 16.

IV Az egyház a hívók egysége. Ez az egyháznak a szent-irással megegyező fogalma. Kik isten ígéje, s a szentlélek által az ő lelki fejökkel Jézussal egyesülnek, egy testet formálnak s bár hol legyenek e földön szellemben egyek, mert egy hit, remény és szeretet egyesíti őket. A keresztyén egység ezen szelleme élteté és köté egybe az első keresztyéneket. Az egyház ezen láthatlan szellemi egységét csak hamar felerősítették az egyház látható egységével s azt mondták: kivüle nincs idvezség. Cyprianus fejezte ki az egyháznak ezen szükséges külső egységét a leghatározottabban (de unitate ecclesiae) s ő mutatta fel ezen egységnek látható képviselőjét Péter apostolban. Az apostolok, mond ő, az urtól mindnyájan egyenlő méltóságot nyertek, de mégis egy helyen különösen Péternek adja azon hatalmat, hogy legeltesse az úr nyáját s legyen a köszikla, melyen az egyház felépüljön. Tehát Krisztus világos rendeletéből az egyház egységének képviselője Péter apostol. Lehetne-e azért a Krisztus egyházának tagja, ki a Péter székétől elszakad, melyen az egyház felépült? Ezen szavak így kimondva, nem foglalnának magokban többet, minthogy „a Péter széke az anyaegyház, melytől a papi egység származik.“ De Róma egészen más következtést húzott abból ki. Egy az egyház, gondolá, ezen egységet láthatóképen melyik egyház képviselhetné, ha nem a római, melyet az apostolok feje Péter alapított s ki lehetne a keresztyén egyháznak látható feje más mint a római püspök, ki a Péter székében örököse azon hatalomnak, melyet Krisztus Péter apostolnak adott? Ezen gondolat, a mint a történelem mutatja, korán befészkelte magát a római püspökök fejébe, habár még nem jött is el az idő, melyben ezen gondolatot ily szabatosan és minden ellenzék nélkül kimondhatták volna.

Ezen hierarkhiai főhatalomra való törekvésnek igen feltűnő jelét adta Viktor, római püspök, a husvét ünnep ideje s módja fölötti vetélkedésben. A kisázsiai gyülekezeteknek azért, mert nem akarták elismerni az egyházban főbírói tekintélyét, 190-ben felmondotta az egyházi közösséget. Ezt tette István is, Viktor utódja, a kisázsiai és északafrikai egyházakkal 253-ban, mert az eretnek keresztség érvényességét nem akarák elismerni s a római hagyományos gyakorlatot nem tarták magukra nézve kötelező erejűnek. De a mily mérész és szokatlan volt a tett, épen oly hatalmas ellenzékre is talált. A kisázsiai gyülekezetek, a helyett, hogy a Viktor

tekintélyének hódoltak volna, határozottan kimondák: ha Viktor arra hivatkozik, hogy a római egyházban, mint mely Péter széke, az apostoli hagyomány legtisztábban van meg, az ő egyházuk szinte apostoli eredetű s benne az apostoli hagyománynak szintén oly tisztának kell lennie. Irenéus pedig, bár a vitakérdésben vele egyetértett, szemére hányja kevélységét s nagyravágyását és erőteljes szót emel az egyházak szabadsága és joga mellett. István pedig épen abban talált leghevesebb ellenére, ki oly tüzesen védelmezé a római püspökök tiszteletbeli elsőségét (primatum honoris). Cypriánus, mert ő róla van szó, testvérének s tisztársának nevezé Istvánt s hatalmasan védé ellene a püspökök egyenlő tekintélyét és jogát, kik saját egyházaik igazgatásában egyedül istennek felelősek. S midőn István apostoli hagyományra hivatkozott, azt mondá neki: honnan származik ezen hagyomány? Krisztus igéjéből, az evangyéliumból vagy az apostolok tanításából és leveleiből? A becsuszott szokás az igazság uralmát nem akaszthatja meg; mert a szokás igazság nélkül csak elidősült tévelygés. Valódi reformátori elv. Firmilianus cezareai püspök pedig szót emelvén Cyprianus és pártja mellett, szemére veti Istvánnak, hogy épen akkor bontja fel az egységet, midőn azt hánytatja, hogy ő, mint Péter utóda, az egyház egységét képviseli, s nem is ösmerte el a római egyház elsőségét más szintén apostoli eredetű egyházak fölött.

Nem kissé mozdíták elő az egyházak és egyházi hatalom összpontosítását a tartományi zsinatok is, melyeket a központi püspök vezetése alatt a provincia kebelében eső községek püspökei és presbiterei alkottak s mint törvényhozó és ítélő székek vezették az egyházak közügyeit, határoztak a tudomány, egyházkormányzat, fegyelem és szertartás fölött, ítélték a hittani vetélkedésekben, gyakorolták az egyházi fegyelmet. Ezen zsinati igazgatás az egyházba rendet és egységet hozhatott, a közszellemet ébren tarthatta, az egyes erők és ajándékok összemunkálását előmozdithatta, az eltérő nézeteket egyesíthette. De másrésről az egyház életfejlődését meggátolhatta s a hit és lelkisméret szabadságát megköthette, ha azon meggyőződésben, hogy a szentlélek által szól, magának csálhatlanságot követelt s a zsinat köztekintélyével hit-törvényeket állított fel s ítéletének nem isten igéje, hanem a pártérdek s előítélet volt mértéke, melyre a történelem példákat mutathat föl. Hogy mennyire elütött ezen zsinati igazgatás

az ős, szabad egyházszerkezettől, mutatja az, hogy a zsinatokból a község befolyása teljesen ki volt zárva, pedig az egyház életmunkásságának alapja a község s nevében csak az határozhat, kit e végre feljogosít. Feledve a jeruzsálemi gyűlés példáját, hol a keresztyéni szabadság fölött az apostolok a vénékkal s az egész községgel együtt határoztak, itt már mindent egyedül a püspökök végeztek s ez intézmény csak hierarchiai hatalmuk nevelésére szolgált. Az egyházi életnek a község alapján kell felépülnie, mert a mint Luther mondá: a mi köz, azt a község akarata és meghagyása nélkül senki sem veheti magának ¹⁾. Ide fejezt a harmadik század végével a keresztyén egyház szerkezete.

III.

A negyedik századdal a keresztyén egyháznak egészen új időszaka kezdődik, mely az egyház alkotmányában is lényeges változást szült. Eddig az egyház, mint államtól teljesen elszigetelt vallásos társulat, egyedül benső, szellemi erejével hatott s csak erre támaszkodott. Az állam mellett sőt annak ellenséges nyomása alatt csak a hiveiben munkálkodó hit és szeretet titkos ereje által hathatott az államra s annak intézményeire. Most az állam és egyház ezen viszonya teljesen megváltozott. Az egyház nemcsak fölmentetett az államhatalom ellenséges nyomása és üldözése alól, hanem a keresztyén vallás uralkodó vallássá, az egyház államegyházzá lett. Intézményei az állam köztekintélyével ruháztattak fel s szabad tér nyílt előtte, hogy szellemével s alapelveivel, melyeket már a státus magáéivá tett, a polgári társaság viszonyait meghassa, intézményeit átalakítsa s megszentelje; de viszont a világi hatalom befolyásának is jobban ki volt téve, mely rá nézve könnyen veszélyessé válhatott s vált is idővel. Szóval: az egyház és állam viszonyba jöttek egymással, mely viszony még mind e mai napig sincs teljesen megfejtve s tisztára hozva, s mely oly sok vizálgodásnak vált forrásává.

¹⁾ A zsinati intézmény a görögök közt tünt föl legelőbb, a hol a tartományi egyházak képviseleti gyűlése a görög polgári intézményekben követendő példára találhatott, s innen terjedt az el, ha bár nem minden ellenzék nélkül s lett átalánossá az egyházban. „Aguntur per Graecias illa certis in locis concilia, ex universis ecclesiis, per quae et altiora quaeque in commune tractantur et ipsa repraesentatio totius nominis christiani magna veneratione celebratur. Tertullianus.

Ezen újabb időszak Konstantin római császárnak keresztyénné lételeével kezdődött meg. Ő már az egyházban egy meglehetősen kifejtett hierarkhiai alkotmányt talált s azt mint isteni intézményt elfogadta s meghagyta, de e mellett az egyháznak nem csak oltalmazójává, hanem legfőbb felügyelőjévé s igazgatójává is lett. Az egyház külgondját magának tulajdonította. A zsinatok összehívása, az egyházi törvények szentesítése s állami tekintélylyel felruházása, az egyházi testületeknek a politikai közigazgatási területhez alkalmazott felosztása, a püspökök és nép közt támadt viszálykodások elintézése, a vallásos vetélkedésekben bírák kinevezése, az eretnekek megbüntetése, ezek s ezekhez hasonlók tartoztak a külső gondoskodás körébe. Az egyház belső gondját pedig a püspökökre és zsinatokra hagyta. Ezek intézkedtek a tudomány és egyházi szertartás fölött, ítélték a dogmatikai vitatkozásokban, vezették a papok választását, gyakorolták az egyházi fegyelmet. Hogy mily bizonytalan volt a határ az állam és egyház hatásköre s a külső és belső gondoskodás közt, elég szomorúan igazolja ezt, ha több példát nem hozunk is fel, a hittani vitatkozások története, mely viták többnyire az udvari és politikai pártok szenvedélyével vívattak s szabad tért nyitottak az uralkodóknak a hit és lelkisméret fölött uralmat gyakorolni.

Az állam az egyházat, mihelyt a keresztyén vallás uralkodóvá lett, különös előjogokkal és kiváltságokkal ajándékozta meg, u. m. a véghagyományok törvényes elfogadhatása, mely az egyházat meggazdagította, fölmentése a papoknak az állami terhek, adók, bizonyos hivatalok és nem tisztességes foglalatosságok alól, különös papi törvényszékek felállítása, a püspökök törvényes hatósága házassági, végrendeleti sőt még polgári ügyekben is, közbenjárói jog szegények, elnyomottak mellett felsőbb helyeken, ellenörködés a közerkölcsiség s egyes államhivatalnokok eljárása fölött, az oltárok és egyházi épületek menhelylyé tétele.

Ezen kiváltságoknak és kedvezményeknek természetes következménye volt, hogy a papok és világiak közt még nagyobb válaszfal emelkedett; ezek elvesztették csaknem minden jogukat az egyházban, amazok pedig, mint különösen istennek szentelt osztály, az egyházak egyedüli képviselői s az egyházi hatalomnak kizáró tulajdonosivá lettek. Befolyt ugyan még a község az egyházi hivatalnokok választásába s

a püspök a maga hatalmából nem tölthette be a megürült helyeket, de ezen jog csak annyiból állt, hogy a püspök megnevezte a község előtt a választottat s kérdést tett, ha nincs-e ellene kifogásuk. A választási jog ezen megszorítása ugyan, kivált a nagyobb egyházi hivatalok betöltésénél, sokszor heves viszálykodásnak és erőszaknak volt szülője, mely a megszorított jog természetéből folyt ki. A zártkörű papság eszméjéből származott az is, hogy az egyházi hivatalnokok kezdték magokat öltöny által is megkülönböztetni s nemcsak a világi foglalkozásoktól vonultak vissza, mint melyek a papi hivatal szentségével össze nem férnek, hanem a nős élet is zsinatilag megtiltatott, mint mely a papi hivatalt megszentelteleníti. De a mely még ezen időszakban hevesebb ellenzékre talált, mintsem általános tövénynyé lehetett volna.

A püspökök ez időszakban több jogot és tekintélyt tulajdonítottak magoknak, mint a mennyivel ezelőtt birtak s nemcsak a községek jogait szorították meg, hanem a presbiterekeit is, kikkel azelőtt egyenlők voltak. Azon vélemény, mely már a 2-ik században kimondatott, hogy az apostoloknak közvetlen utódai és egyedüli helyettesei a püspökök, azt szülte, hogy az egyházban minden hatalom és megbízás tőlök származott. Ők avatták fel a presbitereket, ők adtak szabadságot keresztelekre, feloldásra, ők végezték a bérálást s szentelték a keresztséghez használt olajat. Hogy a püspöki méltóság és fény emeltessék, a nagyobb és kisebb egyházi hivatalok száma ez időszakban ismét ujakkal nevedett. Így álltak elő az arkhipresbiterek, az isteni tisztelet vezetői, arkhidiakonusok, a püspökök helyettesei s megbízottai, ekonómusok, kópia-tákosok.

A püspöki hatalom nevedésével a püspöki egyház-megyei szerkezet is jobban kifejlett és megszilárdult. Azon vidéki püspökök, kiknek felügyelése alatt állottak a kisebb falusi községek presbiterei, a negyedik században már annyira függésbe jöttek a városi püspököktől, hogy végre hivataluk is zsinatilag eltöröltetett azon okból, „hogy a püspöki név és méltóság ez által meg ne alacsonyíttassék“. Helyöket egyszerű presbiterek töltötték be, felügyelői köteleességüket pedig a városi püspökök által kinevezett egyházlátogatók (visatores) végezték.

A metropolitai egyházszerkezet ez időszakban fejlett ki teljesen. A metropoliták vitték a fő felügyelést min-

den provinciájuk körébe tartozó egyházak és püspökök felett. Ők hívták össze a tartományi zsinatokat, mint azoknak elnökei, ők erősíték meg s avaták fel legalább két püspök jelenlétében és segédlete mellett az elválasztott püspököket.

A tartományi zsinat ítélte a püspökök felett, kik különben saját megyéjükben szabadon és függetlenül igazgattak, de más részről ezen zsinat határozása nélkül avagy ellenére magának a központi püspöknek sem volt szabad intézkedni.

A mint láttuk, a harmadik század vége felé különösen három főváros emelkedett ki a többiek felett úgy polgári miként egyházi tekintetben, u. m. Antiokhia, Alekszandria és Róma. Ezek között ismét Róma követelt magának elsőséget. Ezen három főváros püspökeinek felsőségéről legelsőben a nicéai közönséges zsinat (325.) szólt s határozott, habár igen homályosan is s ezen püspökök először a polgári kormányzók nevére exarkháknak, majd később állandóan patriarcháknak neveztettek. Így állott elő a patriarchai egyház szerkezete. A patriarchák oly viszonyban állottak a metropolitákhoz, mint ezek a megyés püspökökhöz.

A patriarchák száma csekélyen változott. Konstantin császári székét Bizancba tette át, mely ezen időtől fogva Konstantinápolynak vagy Uj-Rómának neveztetett s a birodalom második fővárosa lett. Ezen Uj-Róma püspökét a város tekintélye miatt a konstantinápolyi zsinat (381) a régi Róma püspökével egyenlő rangra emelte. Megerősítette ezt később a khalcedoni közönséges zsinat is (451.) s a konstantinápolyi püspök patriarchai címet nyert. Hasonló méltóságot nyert a jeruzsálemi püspök is az apostoli város iránti kegyeletről. Így a patriarchák száma háromról ötre neveltetett.

A patriarchai cím és hatalom ellen tüzesen kikeltek az afrikai egyházak. S nem ok nélkül, ha elgondoljuk azon viszálykodásokat és szakadásokat, melyeket a patriarchák kölcsönös féltékenysége és vetélkedése szült. Igaza volt naziánzi Gergelynek, midőn az egyház bajai fölött panaszkodván így szól: „vajha ne volna semmi előlülés, helynek elsősége és zsarnoki előrang, hogy egyedül az erény után neveztetnénk. De most az alul és felül, jobbról és balról ülés, az elül és egymásmellett menés köztünk sok zavart szült“. Tanúságteljes szavak!

A negyedik század elején a patriarchai egyházigazgatással csaknem egy időben kezdődtek az úgynevezett közön-

séges zsinatok (concilia oecumenica) a tartományi zsinatok formájára; ezek egyes provinciák, amazok pedig kezdetben csak a római birodalom, majd az egész keresztyén világ törvényhozó egyházi gyűlései és ítélő székei voltak. A közönséges zsinatot a császár hívta össze s abban a patriarkha vagy metropolita mellett személyesen vagy biztosa által elnökölt s végzéseit szentesítette. Tagjai voltak a patriarkhák, metropoliták és püspökök. A presbiterek is részt vehettek a tanácskozásban. Határozatainak nem a zsinat szavazati többsége adott érvényt, hanem mert azokban, mint mondák, a szentlélek hallatá szavát, s kezdetben csak a római birodalomra szóltak s itt is a püspökök szabad tetszésétől függöttek, de majd mint-hogy isteni eredetűeknek tartattak, az egész keresztyén egyházban kötelező erőre emelkedtek. Ezen közönséges zsinatok sok tekintetben üdvösek voltak az egyházban s azok is maradhattak volna, ha a keresztyén élet és tudomány fejlődését a zsinat isteni tekintélyével nem gátolák s a különböző szellemi irányokat nem kényszeríték vala külső egység alá, mely sokszor csak kierőszakoltatott: hanem megelégedtek volna vele, hogy azon vallástételekben, melyeket felállítottak, a közös keresztyén tudalmat, a mint az koronként kifejtett, kifejezzék. De ezen közönséges zsinatok a mellett, hogy tisztán papi gyűlések voltak, a császárok elnöklete alatt s tekintélye mellett, a szó szoros értelmében, törvényhozó hatalommá váltak s a hívek elé törvényerejű hit- és életszabályokat irtak. Pedig az igazság az egyház minden tagjának közjava s isten ígéje alapján kiki teljes lelkisméret szabadsággal bír. Azért, a mint Melankhton mondja, a tudományt isten ígéből a maga helyén megítélni mindenkinek joga. Az egyházban nem is kell oly zsarnokságot megállapítani, hogy a világiak kötelesek mind azt vakon helyeselni, a mit a püspökök elvégeztek. Igaz, hogy az egyházban kell lenni ítélő székeknek a tudomány és szent dolgok felett s a törvényes zsinatnak nagy tekintélye van. De miként egyes embernek úgy egész gyülekezetnek ítéletét sem kell a szentlélek orákulumaul bevenni megfontolás nélkül, hanem az apostolok és proféták tudományához kell szabni. S egyes ember ítélete többet nyom, ha isten ígéjének jobb tekintélye által vezettetik. Annyival inkább meg nem köttethetik az egyház a maga külső nyilvánulásában, változhatlan törvényeknek vettetővén alá változandó és folytonosan tökélesülő szervezete.

A római püspöknek, a mint láttuk, már a mult időszakban megadták a tiszteletbeli előrangot (primatum honoris), mert a mint Theodoretus mondja: a mi a többi fővárosokat polgári és egyházi tekintetben kiemeli, az Rómában kitűnőleg egyesül; Róma világváros, s e mellett itt szenvedtek vértanúságot Péter és Pál, sirjaik is itt vannak. A khalcedoni zsinat is (451.) ily politikai szempontból fogja föl a római püspök tiszteletbeli elsőségét. A régi római püspököknek, mond, méltán adták meg az atyák ezen rangot, mert Róma uralkodó város. De a római püspökök nem így gondolkoztak. Az ő fejökben már régen megfészkelte magát azon gondolat, hogy a római egyház Péter széke, anyaegyház, a honnan eredt a papi egység; Róma papi és királyi város, Péterszentszéke által az egész világnak fejévé tétetett, szélesesen uralkodván inkább az isteni vallás mint földi uralom által. Ezért ők a partiarkhák közt nem első rangot követeltek magoknak, hanem az egész egyház fölötti fensőséget, mert ők az apostolok fejének székében ülnek s méltóságuk nem politikai hanem isteni eredetű. Fel is használtak minden alkalmat, hogy az eszmének testet adjanak s hatalmokat megalapítsák. Midőn egy karthágói zsinat közlötte határozatát Innocencius római püspökkel, ez megdicséré őket mondván: jól tudták, mivel tartoznak az apostoli széknek. Nem pusztá emberi, hanem isteni rendelésből származott az atyák azon határozata, hogy minden egyházi ügyet, mielőtt benne véghatározat hozatnék, a római szék tudomására kell juttatni. Nagy Leó pedig azt mondja az illir püspököknek, midőn közéjük apostoli helyettest nevez: „gondunk minden egyházra kiterjed, azt kívánván tőlünk az úr, ki az apostoli méltóság elsőségét Péter apostolnak ajándékozá azon hitnek jutalmául, melyre az egész egyházat építé, részesítvén ezen dologban szeretett tisztársainkat is“. Hogy legfőbb birói tekintélyöket megalapítsák, jó alkalmul szolgáltak e végre nekik azon fölebbvezések (apellata), melyek nemcsak a nyugoti, hanem olykor a keleti egyházból is hozzájuk intéztettek többnyire a leghizelgőbb kifejezésekkel, hogy a sérelmes és elnyomott felek kedvező ítéletet nyerjenek. Ily kedvező ítéletért hála s kötelezettség szüleménye a szárdikai zsinat ezen végzése is: „ha püspök ítéltetik el s azt hiszi, hogy igaza van, írjon a zsinat a római püspökhöz, sat.“ melyet később a nicéai zsinat neve s tekintélye alá toltak. De legna-

gyobb fontosságu e tekintetben azon törvény, mely által (445.) III. Valentiniánus császár, hogy szétporladozó birodalmát egyházi hatalommal tartsa össze, a római székek az egyházban a legfőbb törvényadói és birói hatalmat megadta. „Minthogy az apostoli szék főnöksége Péter apostol érdeme, Róma városának méltósága és egy szent zsinat tekintélye által megerősítettett: tehát ezen szék tekintélye ellen semmi tiltott dolgot ne merészelen senki. Mert az egyházak békéje csak akkor tartathatik fen, ha az egész egyház elisméri uralkodóját“. S az engedetlenek ellen világi karhatalmat is rendelt.

Igy munkáltak össze a körülmények, hogy a római püspök az egyháznak egyedüli fejévé legyen. De ezen törekvés még mindig sokkal hevesebb és erősebb ellenzékre talált a keleti egyházban és patriarkhákban, mintsem többet engedtek volna meg, minthogy a római püspök nyugoton első. Sőt még mindig elég nyomatékkaal birt azon elv, hogy az egyházat a püspökök testülete képviseli, kik mindnyájan egyenlő hatalommal és tekintélylyel bírnak s a püspöki rangfokozat nem isteni eredetű, hanem csak egyházi intézmény. De azért már meg volt vetve az alap, melyen, kedvező viszonyok közt, a pápaság felépülhetett. S a kedvező alkalom idővel meg is jött.

(Folytatása következik).

A PROTESTANTIZMUS ELVE.

SZEREMLEY GÁBORTÓL.

Első cikk.

A protestantizmus elvét evangyéliomi, azután protestáns egyházszabadsági vagy szerkezeteti, végre vallásos fölvilágosodási szempontból kell tekintetbe venni.

A tudós Németországban, hol különben is erős a hittani literatura, közre munkálván az unió ügye, melynek némelyek gyarapításán, mások pedig felbontásán működnek, a protes-

tantizmus elve leginkább dogmai szempontból tárgyalatik. Ná-
lunk, hol hittani irodalom nincs, ellenkezőleg a protestantiz-
mus elvének egyházi és netalán vallásos fölvilágosodási jelen-
tőségét, mint a melylyel kisebb nagyobb mértékben megbá-
rátkozhatnunk adatott, szeretik vitatni, de mi a protestantizmus
elvének hittani szempontot mellőző tárgyalását érdekesnek
tartanók. Az egyoldalúság azonban mindenhol kerülendő. A
protestantizmus nagy elvét, melynek életereje nem egyolda-
lulag nyilatkozik, egyéni érdek, magán kinézés és tetszés szem-
pontjából kizsákmányolni nem tanácsos. Mindenek felett nagy
ovatosságra van szükség, hogy az valamiképen el ne világia-
sittassék. Mert a protestantizmus vallásos társulat; annak elve
vallásos lelkületben s érületben való nyilatkozás, s ezért nyi-
latkozásának akármely pontján sem tagadhatja meg lényegét,
vallásos jelentőségét.

Nem kedvenc eszme-e, hogy elvéhez képest a protestan-
tizmus, vak elfogadás helyett öntevékenység szülte nyomozásra,
fürkészetre, tekintély tana helyett saját tudta szerinti meg-
győződésre van jogosulva? — Ugy de ki nem látja, hogy
ilyes valami a vallásos lelkület és érület körén kívül is tör-
ténhetik, holott a protestantizmus mint vallásos társulat kíván
elismertetni s méltányoltatni A vallásos álláspont akárkinek
is más mint a véges ismértekhez való álláspontja. A véges
isméret, mint az egyéni kívüli, általa, képességének mértéke
szerint, szabad tetszésileg vagy elsajátítható, vagy abbahagy-
ható. A vallás nem vallásos igazság irányában, hanem val-
lásos lelkületben való nyilatkozat. „Religio possidet“ mondá
már nagy helyesen a reformációt közvetlen előző Picus a Mi-
randula, Zwinglinek szellemi Gamáliele.

E szempontból méltánylandó az, mit Gass (Geschichte
der protestantischen Dogmatik 7. lap.) a protestantizmus elvét
illetőleg mond. Korunk a protestantizmus elve megalapításá-
ban ovatosabbá lön. Az elv megszűnt lenni az elvilágiasult
érzelem menhelye. Lejárt azon kor, melyben a protestantiz-
must mellék indokokból hozták le. Szövetségesei ugyan a
kriticizmus, humanizmus és intellektualizmus a protestantiz-
musnak, de korántsem törsgyökei!

De a vallásos lelkületbeni nyilatkozat, mely a protestan-
tizmus elve, nem csak a hittanra, hanem az egyházszervezetre
nézve is jellemző. Midőn Nägelsbach Edwárd, németországi
evangélikus tudós, a reformált egyháznak mintegy bókolva

igy szól: a reformátusok az egyházszervezetre nézve, akár presbiteri akár püspökigazgatási szempontból tekintessék a dolog, sokkal többet tőnek, mint mi, kik az orthodoxzia miatt a gyakorlati élet komolyságát az egyház terén feledők: úgy látszik, mintha a reformátusoknál az egyházszervezetnek fejlettebb mivoltát csak valamely életbölcseségi makszimának, vallásfelekezeti eszélyességnek, nem pedig vallásos lelkületbeni nyilatkozat tevékenységének tartaná. De csupán a körülmény alig ha elegendő arra, hogy a presbiteri szervezet szelleme oly nyilvánosan áthassa, éltesse, elevenítse a reformált egyházat, ha egyszersmind protestáns hitelvileg is igazolt-nak és abból folyónak nem mutatkozik az.

A protestantizmus elvének tárgyalásában ezek után még az egyháztörténeti érdek is figyelembe veendő. Az egyháztörténet változó habzatában a protestantizmus evangyéliomi világossága két sugárra tört; és alakult a reformált és evangélikus egyház. De bár a közös örökségben külön háztartásra szorítkozzunk is, a protestantizmus elve közös elvünk és közös zászlónk, mely meghasonlásunkban elvileg véd, jellemileg óv, szellemileg lélekben és igazságban összegyűjtve tart maga körül. Mint olyan, erősebb s elfogulatlanb ez Luthernél magánál, midőn a marburgi egyezkedés alkalmakor Zwinglihez és Oecolompádhoz imigy szólt: néktek a mienktől elütő vallásos lelkületetek van“. Tartósabb és hatályosabb, mint az anyiszor megkísértett és 1817-ben Németországnak több helyein ténylegesen életbe hozott unió, mivel nem vallásos igazság irányában, hanem vallásos lelkületben jelentkező nyilatkozat.

Elfogultság-e vagy felekezetességhez való tulbuzgó szítás: de vannak protestánsok, kiknek szeme a midőn egyrésztől nagyon tompa, hogy a két testvér protestáns egyház meghasonlásában is kivehesse a lényegében semmit sem sérült egységi pontot, más részről túléles arra, hogy az ugy látszó különbséget kikeresse. Közelebb a bajor evangélikusok, bádeni hitsorsosaik ügyében, a nagyherceghez, ki az unió mellett igen buzgó és azon tágitani legkevesebbet sem akar, kérelemmel járulának, melyben következő kitétel fordul elő: ha a két protestáns egyház tanát lényegében vesszük, minden elfogulatlan eléggé meggyőződhetik felőle, hogy a különbség valamennyi alapigazságon bőv mértékben vonul át (Zeitschrift

für Protestantismus, herausgegeben von Thomasius und Hoffman XXV. B. Heft 4. 265. lap).

Ugy látszik mintha a reformált egyháznak újabb kori két nevezetes és érdemdús theologusa, Schneckenburger, és Schweizer, hason szellemtől volnának áthatva. Mester mindkettő, ha a két protestáns felekezet közti különbséget kell kiemelni. Az elsőbb korán elhunyt, s csak töredék értekezletekben tévé azt; az utóbbi rendszeres munkákban (Glaubenslehre der evangelisch reformirten Kirche. Zürich. 1844) állítja fel és viszi keresztül az összes hittanon a reformált egyháznak, szerinte, sajátos vallásos elvét: az istentől általános függést. Azonban a felekezeti tulbuzgástól mentnek kíván tartatni mindamellett. Közel száz éve, mond Schweizer, rendszeres munkájának előszavában, hogy a reformáta egyház hittanában semmi élet, semmi elevenég. Mióta Nytembach és Stapfer berni theologusok 1740 táján, Wolf-Leibnitz-féle filozófiával áthatott dogmatikájukat kiadták: hittant csupán száraz kivonatilag irt Stosch, lényegben elferdítve Mursina, wolfhozi hív ragaszkodással Bech- és Endemann; 1770 óta pedig ezen meddő és tudományos áldás nélküli ipar is teljesen fogytát éré.

A racionalizmus ugyanis erőre kapván, általános hiedelemmé lön, hogy a két protestáns felekezet közt a hittant illetőleg semmi különbség sincs. Schweizer tehát a reformált egyház hittani jelentőségének félbeszakadt fonálát vette ismét elő; annak jellemét és érvényét eleveníté föl ismét féniksz módjára hamvaiból. Szerinte a különböztető tan ügyes elsimítása a vallásos lelkület nyilvános kárával történik. Hasonlóan káros a két protestáns vallásfelekezet közti határnak elannyira tükörsimaságra vonása, hogy többé semmi különbség se legyen kivehető. A protestantizmus elve ilyet sem tartalmaz, sem kíván. Schleiermacher a mellett hogy pártolá a reformált egyház sajátos tanfogalmát: lelkisméretes tagja volt az uniált egyháznak, mely szellemi egysége érzetében külső téri előterjesztés után sovárja, és azt tetteg is létesítette.

A protestantizmus elvét evangéliomi szempontból tekintve már értelmezéséhez legalkalmasban szolgál tájékozóul a reformáció indító oka. Tény, hogy az indulgenciák ellen történt benne és általa kikelés. Az eszmének, mely ezen tényhez társakozik, bővebb kifejtését korunkban a theologiai teren korunk egyik nagy tekintélye, Müller Julius, szavaival adjuk.

Jelenben, mond Müller, a protestans egyház lényeges feladata visszatérni azon abbahagyott kutfőhöz, melyből a reformátorok erőt merítének, koruk tulerős egyházi hatalmával megküzdeni, és képesek lőnek evangyéliomi tiszta hitet és életet ébresztetni. Épen ezen kutfőhöz hiv bennünket az újabb korban erőt vett keresztyéni hit és élet. A századunk második tizedében fölébredni kezdett hőbb vallásos lelkület szorosán ragaszkodik a reformáció alapeszméjéhez. A büntől menekülés nagy kérdése lőn isméti életkérdéssé. A hívő lelket sovárgás hatja át: hogyan lehetek én az isteni kegyelem részese, és hogyan bűnöm bocsánatja felől bizonyos? Ezen alapon állva fordítá meg s téríté jobb utra Schleiermacher a vallásos dolgokról könnyed gondolkozást. Az istenösmerés e kutfőnél tér meg elvilágiasult mivoltából s helyzetik vissza kijelentési érvényébe. Valamint az igaz hit és szemlélődés között kiengesztelődés is egyedül itt találhatja fel nyugpontját. Korunkban tehát a protestantizmusnak legmagasb föladata az, hogy az újra megkezdett vallásos lelkületbeni megújulás, mely lényege szerint semmi egyéb mint a reformáció okához s életkutféjéhez való visszatérés, minél áldásdusabb eredményü legyen (Die evangelische Union, ihr Wesen und göttliches Recht. Berlin. 1854).

A protestantizmus elvének már ez idő szerint evangyéliomi szempontból vett valemennyi értelmezése egyezik azon eszmére való vitetésében: hogyan lehet ember az isteni kegyelem részese, s hogyan lehet bizonyos büntől menekülése felől. Nevezetesen Schenkel, heidelbergi tanár szerint, a protestantizmus elve azon eszmét foglalja magában, hogy az emberiség a Jézus Krisztusban, mint isten emberben vetett hit által, istennel szellemi életközösségbe helyeztetik vissza (Princip des Protestantismus. 11. lap).

Gass szerint a protestantizmus már elvénél fogva a lelkiisméret legszentebb alapján, a kegyelmi jó irányában egyforma érdekeltséget költ fel mindenkiben, szintugy szükségességi mint jogossági szempontból (Geschichte der protestantischen Dogmatik. 10. lap.).

Baur értelme szerint a protestantizmusban a szabad s öntudatos egyén az által kíván jutni üdve bizonyosságára, hogy szabadsága teljes érzetében, boldogságának egyedül kielégítő okát istenben találja fel (Theologische Jahrbücher. Herausgegeben von F. Chr. Baur und Zeller. 1855. Heft 1).

Ha a protestantizmus elve fogalmazva, értelmezésbe szorítva terjesztetik elő, nem lehet hogy elvont s határozatlan alakban ne tűnjék fel. Mennyiben van igaza egyik vagy másik értelmezésnek, kiviláglik a bővebb tárgyalásból.

Schneckenburger például valami jellemvonásnak tartja a két protestáns vallásfelekezet tanában hogy a reformált egyház értelme szerint a bűn inkább akadály, az evangélikus egyház szerint pedig inkább vétség.

Az akadály elhárítást, a vétség kiengesztelést feltételezven, a bűntől menekülés szintugy igényli egyiket, mint másikat, és valóban a két protestáns vallásfelekezet a bűntől menekülésnek mind e két kellékét t. i. az elhárítást és kiengesztelést, egy szívvvel s lélekkel a Jézus Krisztusban helyezi. A protestantizmusban tehát az egyén közvetlen és koránsem az egyház által némileg közvetett viszonyban áll üdvezítőjéhez; mit némelyek a protestantizmus elve gyanánt kívánnak tekinteni, a minthogy a Gass szerinti értelmezése a protestantizmus elvének épen ezen eszmét akarja kifejezni.

Jézus által történvén a bűnnek mind elhárítása mind kiengesztelése, innen a Jézus Krisztusban való hit a protestantizmus evangéliomi elve.

A Jézusban való hit, a reformált egyház értelme szerint, inkább szubjektív természetű; az evangélikus egyházé szerint pedig inkább theanthropologiai. Schenkelnél már a Jézusban való hit theanthropologiai jelentőségében fordul elő, Baurnál pedig a reformált egyház szubjektív természetű képzetmódjában.

Honnan van már a megigazító hitnek szubjektív és theanthropologiai természete?

Önként érthető, hogy ha csupán történeti értelemben vették a Jézus Krisztusban való hit, t. i. hogy ő élt, tanított sat. ez még magában véve nem megigazító hit. A hit egyedül csak ugy megigazító, ha annak lényegét következő értelemben méltányoljuk: mi Jézusnak köszönhető, mond Schleiermacher, az, hogy a mit javunkra tön, saját életével egy és ugyanaz. A munkájáról és személyéről szóló tan tartalma is, csakhogy majd mint magábani élet, majd mint reánk való hatás méltányoltatik, hasonlóan ugyanaz. E kettő egymástól sehogy sem választható el, mind kettő egymással áll.

Minthogy már Jézusnak egyéni élete: hogy élt, tanított sat. egyszersmind reánk való hatás gyanánt méltánylandó:

ennél fogva a megigazító hit szubjektív, s egyszersmind theanthropologiai természetű. Egy hát azon evangyéliomi világosság, mely a két testvér protestáns vallásfelekezetben, bár két sugárra törve, de tisztán és a közös elv mivoltában tűnik ki annyival inkább, mivel az eredmény közös levén, a különbség is összhangzatra vonatik, mit Schleiermacher ekkép ad elő: én mint a keresztyén egyház tagja önmagamon megtapasztalhatom, hogy büntől menekülésem és vallásostökélyesbülésem nagy munkája könnyítve, és a könnyebülés tetteleg életbe léptetve van. Ha ennek okát fürkészem, magamban nem találhatom, mivel az érintett menekülést és tökélyesbülést magam mintegy untalan akadályozom. Másokban velem együtt ugyanazon vallásos társulat tagjaiban sem találhatom fel, mivel valamennyin sovárgunk a büntől menekülés és vallásos tökélyesbülés után. A keresztyén egyháznak összegében sincs ennek oka, mivel az, mi tökéletlen, egyetemiségben sem tökéletes. Annyival kevésbbé lehetvén ennek oka a keresztyénségen kívül, hol azon jótékony hatás egyáltalában hiányzik, önként következtetjük, hogy ez a keresztyén egyház állandó fejétől, a Jézus Krisztustól származik.

A protestantizmus elvének főnebb előadott divatosabb értelmezései már nyilvános tanuságul szolgálhatnak, mily bajos és sivár kísérlet egyetlen értelmezésben akarni adni oly elvet, mely tartalmára nézve oly dus és oly távol horderejű. Ilyféle eljárásban egész mivolta helyett, legfőlebb is egyes alkatrészeiben érintetik meg az elv; mikor maga az elv iránti hit, bizalom s meggyőződés is nagyon könnyen ingataggá tétethetik, mivel gyarlóság vagy elfogultság miatt: az egészből épen azon alkatrész emeltetik ki, mely az egyéni kinézésnek, párt s felelezetességi érdeknek inkább hódol. Ha ez öntudatosan történik, minthogy benne és általa az igazság van kizsákmányolva, megbocsátlan vétség. Szeretjük azonban hinni, hogy az ily eljárásnak oka inkább a tudományos világban divatos, a mennyiben némelyek igen szeretik az értelmezgetést, és habár csak részletes szükségesség van is benne: a tudás minden tárgyára örömet és egyiránt szokták kiterjeszteni.

E részben nem is annyira hibás az író mint az olvasó közönség, mely türelmetlen az egésznek kihallgatására, egyszersmind röviden és egyszerre kíván az egész tartalommal megismerkedni. — A kezünk alatti tárgyat illetőleg, ellenvethető

ugyan, hogy az elv mint olyan, már fogalmához képest az egész tartalom uralkodik. És ennél nagyobb igazság nincs is; csak hogy ez nem azt teszi, hogy az elv pár sorban a még ki nem fejtett tartalomnak élire állítva teljes mivoltában fölfogható, elsajátítható. — Az elvnek nem az a természete, hogy egy pontban vonja meg magát, egy tételben meritse ki minden erejét, hanem az, hogy több egymással összefüggő tételt, melyek egymásnak kölcsönösen kiegészítői, összhangzatban tartson, valamennyinek összhangzatában nyilvánuljon, végre többoldalúságban tárja ki magát.

Második czikk.

Az-e hát a protestantizmus elvének természete, hogy a két testvér vallásfelekezet körül egyiknél t. i. a reformátusoknál, az elővégzet (praedestinatio) tanában öltön testet magára, másiknak pedig oly ige gyanánt létezzék, melynek országa csak eljövendő? Valljon az Izsák fiainak jutott rendeltetés szerint működik-e, hogy a két testvér közül az egyikkel a jogörökséget pép gyanánt fölkanaloztassa? — Mielőtt kimérnők a protestantizmus elvének horderejét az egyház terén, azon elfogultságnak, mely korunkban tekintélyes theologusok által pártoltatik, t. i. hogy a reformált egyházban a presbiteri és zsinati egyházszervezet az elővégzet tanában alapszik, akarunk ellene dolgozni, életerét szegni.

„Az evangélikus, mond Zeller, a hitéletet cél gyanánt tekinti, erre törekszik egyedül, s ha azt elérte, mint istennel történt titkos egyesülésének (unio mystica) tudója, teljesen megnyugszik.

Továbbá gondosan ügyel minden legkisebb jelenetre, mely vallásos érzületében mutatkozik, minden lépcsőzetre, melyen keresztül juthatni a bűnös állapotból a kegyállapotra; továbbá érvényt s becsét tulajdonít a vallásos lelkület eszközéseinek; alanyi vagy önleges szempontból az akarat erejének, tárgyilagosan az igének, vallásos szertartásoknak, sőt alárendelt fokon az isteni tisztelet alakjának és segély-eszközeinek.

Ellenben szerinte nem bir hason érdekl az, mi mintegy háttérbe esik tulajdonképeni céljának. — Az evangélikus

annyira el van foglalva vallásos lelkületének belterjelmű nyilatkozatával, hogy azt külsőleg is feltüntetni közönyösnek tarthatja; innen az egyházfegyelem laza kezelése és az a közöny, hogy az egyháznak presbiteri és zsinati szervezetét illetőleg a reformátussal nem egyformán van érdekelve.

A református is úgy tartja, hogy a hit ugyan a vallásos lelkületbeni fötényező; hasonlóan vallásos érzemenyiségének bensejében birja legbiztosabb kezességét az isteni kegynek: úgy de ezen biztosság reája nézve nem cél, mely felé volna törekvése hitbeli életének, hanem nélkülözhetlen kezdet s előfeltétel. — Szerinte a hitélet vallásos lelkületbeni lettdolog, tény, mely isteni hatás eredménye, melynek oka nem öntevékenységében, sem az objektív kegyelmi eszközökben, hanem közvetlen az isten üdvözítő akaratóban és végzésében rejlik. —

Vallásos lelkületének ezen nélkülözhetlen indpontja előtt, az üdvre jutás objektív föltételei már bevégett tény gyanánt vannak. — A református mindazon kétségtől s aggálytól, mely a vallásos lelkület eszközléseit árnyként követi, ment; a bünbánot a hitnek nem törzsgyöke, hanem gyümölcse gyanánt tapasztalja, nem a törvény parancsszava, hanem evangéliomi örömizenet által eszközlőnek veszi, szóval, reája nézve kevésé érdekes, hogy aggódó figyelemmel kísérje azon lépcsőzeteket, melyeken mint a vallásos lelkület nyilatkozatain hitélete átvonul.

Épen ezen az okon a hitéletnek objektív eszközlései sem birnak reá nézve különösebb jelentőséggel. Hisz hitélete közvetlen munkássága isten üdvözítő akaratójának. Lelki boldogsága oka az isteni végzés általi elválasztásban rejlik. Egyedül istenen s üdvözítő akaratóján nyughatik teljes bizalma. A vallásos lelkület lényeges inditói nevezetesen az ige és vallásos szertartások, az isten üdvözítő akaratójában foglalvák be. — Mennyivel kevésbbé lehet a hitélet ébresztésére szolgáló csupán emberi intézkedéseknek valami jelentőséget tulajdonítani? Az ide vágó reformban a reformált egyház nagyobb szigorral járt el, mint az evangélikus egyház objektív elvének következtében történhetett.

Azonban, bár az objektív kegyelmi eszközök és a hitélet kül eszközléseinek tárgyában, az evangélikussal nem egyformán legyen is érdekelve a református, jóval érdekeltebb ama feladat iránt, hogy a hitélet a gyülekezetben is föl legyen mutatható, szükségesképen. — A reformált egyház értelmében,

az egyénnek hitélete nemcsak magára, hanem az összesre (gyülekezetre) is kiterjedő gondoskodásban jellemzi magát. A hitélet itt oly élet, melyben az egyén nem nyugszik meg annál, hogy saját hitéletét kíséri figyelemmel és egyes keresztyén cselekvésekben hagyja láttatni egyénileg azt: hanem lényeges föladatul tüzi ki magának az összesre hatást, az egésznek (gyülekezetnek) ügyes bajos dolgaiban való részvétet és hitéletét az egyház terén kitüntetni a keresztyén élet szép jellemvonásának isméri.

Honnan van már a reformált egyházban az a szükségesség, hogy a hitéletnek a gyülekezetben is szükséges kitűnni, nyilvánvalóvá lenni? A reformált egyházban bizonyosságának főmértéket az elővégzetben leli föl a hitélet. Ezen elővégzet pedig nem a boldogságra egy általában, hanem különösen a keresztyén élet boldogságára való előrendelés.

Épen azért mivel a reformált egyházban az elővégzet a keresztyén élet boldogságára való rendeltetésben áll, lényegének félre értéséből származik azon ellenvetés, mintha az erkölcsi életre zsibbasztólag hatna, lelki hanyagság s elbizakodottságra vezetne. Egészen ellenkezőt tanúsít azon feddhetlen csaknem tulszigoru erkölcsjellem, mely a reformált egyház kitűnő férfait Zwinglit, Kálvint, Farelt, Knoxot s a t., teljesen áthatá (Theologische Jahrbücher, herausgegeben v. Baur und Zeller. 1853. Heft 1. „Das theologische System Zwinglis“ cikkben.)

Zeller, a reformált egyház elővégzeti tanát illetőleg nyilván Schneckenburger értelmét követi, t. i. hogy ez nem theologiai úton, nem az istentőli általános függés érzetéből avagy az isten dicsőségének féltékeny őrzéséből származott, mint Schweizer állítja, hanem soteriologiai úton, s benne az üdv bizonyossága utáni sovárgás keresi és leli fel támpontját, egyszerűs mind, e kútforrásból eredvén, az korán sem a boldogságra egy általában, hanem a keresztyén élet boldogságára való rendeltetés, s mint ilyen, ment valamennyi aggálytól, mely ellene kivált erkölcsi szempontból keletkezhetik.

Az elővégzetnek ily formán magyarázott tanából fogalmilag is helyesebben látszik folyni az a szükségesség, s belső kellés, hogy a reformált egyház hitéletének a gyülekezetre is ki kell terjedni (presbiteri és zsinati egyházszervezet), mintha Müller után a presbiteri és zsinati egyházszervezet az elővégzet kettősdiségi rájárára feszítve méltányoltatik. Müller

ekkép okoskodik (*Geschichte der Kirchenverfassung in der Mark Brandenburg*. Weimar. 1849. 213. 214 lap): a kegyelmi elválasztás tana szerint, nem minden, a ki Krisztus nevét vallja, van elválasztva; némelyek már elhivattak, némelyek pedig még az isten kegyelme várásának állapotában vannak. Az egyházigazgatást tehát nem lehet a gyülekezeti többségre bízni, hanem a kiválasztottaknál kell hagyni, kiknek föltalását, a gyülekezetek élire állítását biztosabban lehet várni az egyházalkotmány szerves fejlődése, mint az ős népválasztásra való folytonos visszamenés által.

Müller okoskodása mind a presbiteri egyházszervezet lényegével, mind pedig az elővéگزeti kettősdiség fogalmával ellentétben áll. Nem mondja-e a helvéciai második vallástétel: *Deus norit, qui sint sui, et alicubi mentio fiat paucitatis electorum, bene sperandum est tamen de omnibus, neque temere reprobis quisquam est adnumerandus*“ (X. §. 4.); és mégis Müller szerint az egyházigazgatásnak azért kell a kiválasztottaknál maradni, mivel nem mindenki elválasztott, csak némelyek elhivattak, mások pedig még az isten kegyelme várásának állapotában vannak. Továbbá:

Ezeknek a várás állapotában levőknek egyházi hatáskö-re Müller okoskodásából tisztán nem vehető ki. Ugy látszik, hogy ezeknek is enged némi befolyást az egyházi dolgokra oly módon, hogy ezek csupán azoknak választói, kik az elhivottakat a gyülekezet élére állítják, mert mást nem is tehet az okoskodás végpontja, t. i. hogy a kiválasztottaknak a gyülekezetek élire állítása biztosabban várható az egyházalkotmány szerves fejlődése, mint az ős nép választásra való mindenkori visszamenet által. Ugy de így a kettősdiségben felfogott előrendelés párvonalnak is rossz, annyival inkább kielégítő oknak, mivel a várás állapotában levők sem rekesztvék ki egy általában az egyházi dolgokba való befolyásból, bár a minden egyháztagnak számára megterített presbiteri asztalról lehullott morzsákkal elégitessenek is ki.

A Müller féle ingadozások, ellenmondások szépen kike-rültetnek ugyan, ha az előrendelés Zeller értelmében fogatik föl. De bár magának az előrendelésnek Zeller adta tisztább és következetesebb felfogását tegyük is magunkévá, az általa követett módot még sem látjuk tanácsosnak a két testvér protestáns vallásfelekezet közti különbség megítélésére. Midőn e

két testvér közül mindegyik abból akar megítéltetni, a mi, és nem a másik: nagyon természetes, hogy mindkettő rendes és normális hittani állásából kifícamittatik, úgy hogy méltán kétségbe hozható, vajjon a határvonal helyesen húzatott-e.

Lényegesb azonban itt, hogy a presbiteri és zsinati egyházszervezetnek az előrendelésből való lehozatala még a Zeller-féle értelemben sem engedhető meg. Nem is teszük ezen következtetést sem reformátorai, sem vallástételei a reformált egyháznak. A fentebbi lehozás, ha alapos okok hiányzanának is, már magában véve azért sem engedhető meg, mivel az elővégzet csak a reformált egyházban bír egyes hitágazati jelentőséggel (sehogysem levén megengedhető, hogy ez a reformált egyház hittanját teljesen áthassa); a presbiteri és zsinati egyházszervezet pedig több helyt az evangélika egyházban is életbe van léptetve, egyébhol pedig a leghőbb érdekeltség mutatkozik irányában. Következésképpen gondolkodva már nem a protestantizmus elve-e az, mely az egyházi téren is hatályosnak mutatkozik? De ha ez más tényezőnek okszerűleg nem tulajdonítható, hogyan van mégis, hogy a presbiteri és zsinati egyházszervezet a reformátusoknál lőn mintegy otthonossá?

Valamint egy részről meg nem engedhető, hogy a reformátusoknál különösebben divatozó egyházszervezet az elővégzetből származott volna: úgy más részről az sem engedhető meg, hogy csupán a viszonyok hatalma, csupán csak körülményes okok közremunkálta eredményezte volna ezt. A viszonyok hatalma például, hogy a helvét önkormányzatu társaságokban az egyház szervezete az álladalmival párhuzamban szabadon fejlődhetett, máshol pedig a nyomtatás és üldöztetés által látta magát kényszerültnek az egyháztársulat egyes tagjaiban ébreszteni fel az egyház iránti azon öntudatos közérdekeltséget, mely a presbiteri és zsinati egyházszervezetnek életető lelke, aligha teheti vala ezt, ha tulajdonkép a ref. egyház a maga vallásos lelkiületének nyilatkozatában nem bírja a leg-hatályosb támpontot, t. i. a protestantizmushoz egyedül illő és elvének megfelelő egyházszervezet tudatát. Egyébiránt hogy a protestantizmus elvének egyházteri jelentősége a ref. egyházban különösebben látszik jelenkezni, annak más tényezője van; mi azonban az elv közösségének semmit sem árt.

Mi már az egyházi téren a protestantizmus elve? A felelet önként foly a protestantizmus elvének evangyéliomi mélt-

tánylatából. Látszik nevezetesen, hogy a protestantizmusban a hívőnek üdvözítőjéhez viszonya közvetlen, nem az egyház vagy tán az egyházi rend közbejárásától föltételeztetik. Ezen evangyéliomi elv kívánja magát az egyházteren érvényesíteni; és ez épen a presbiteri és zsinati szervezet.

Ha valahol azonban, itt szükség a protestantizmus elvének elvilágiasításátul őrizkedni, nehogy quakkerizmusba sátnyuljon el azon átható lélek, mely a protestáns egyházszervezetet elevenné teszi.

Közvetlen viszonyban üdvözítőjéhez a hívőt azért vehetni föl, mivel a protestantizmusban kegyelem eszköze ugyan az egyház, de úgy, hogy ez oldalról, azaz mint kegyelemeszköz-lő intézet, egyedül csak az igének hirdetésében, és a sakramentomoknak evangyéliomi érvényü kiszolgáltatásában nyilatkozik. Minek következtében a papság isteni jogszerűségü ugyan, hanem e részbeni jogszerűsége egyedül csak az ige hirdetésére és a sakramentomok kiszolgáltatására szorítkozik.

Az egyházi összes hatáskör tehát kettőt foglal magában; t. i. az összesnek, a vallásfelekezeti egyetemiségnek, és a gyülekezeti egyes tagnak lelki életre magasztását.

Ott, hol az összesnek, a vallásfelekezetbeni egyetemiségnek lelki életre jutása forog kérdésben, és így az egyházkormányzatnak az egyház községi presbiteriumon kezdődő fokozatos terén, a papság különösebben ki nem emelkedhetik, mivel itt a protestantizmus elvéhez képest a szentek egyessége (communio sanctorum) a tényező; s ez a gyülekezetnek isteni jogszerűsége.

Ellenben, hol az a kérdés, hogy a gyülekezet egyes tagja magasztaltassék lelki életre, ott a pap, lelki hivatalának isteni jogszerűségénél fogva, mint az ur Jézus hivatalos szolgálja, van megkülönböztetve a világiaktól, különben hogyan nyujtaná azon lelki eledelt a hiveknek, mely nélkül szűkölködnek?

A protestantizmus egyházi elvével ellenkezik tehát, ha a lelkész, mint egyházi hivatalnok, más egyébnél, mint a gyülekezet isteni jogerejénél fogva gondolja magát a kormányzásra hivatottnak. Ez a más épen a hierarkhiának alapja, mi onnan ered, hogy nem tétlenül álló megkülönböztetés a gyülekezetnek és a papságnak mint lelki hivatalnak isteni jogszerűsége közt, a papság a kormányzati terén nem tudja elszigetelten gondolni magát a kegyelem eszközeitől. Innen

A protestantizmus elve az egyházteren hierarkhiaellenes. A lelkész, az egyházak isteni jogerejénél fogva helyheztesztetik a kormányzatnak ez vagy amaz fokára. Azon kitüntetés, mely őt mint az egyház urának, a Jézusnak hivatalos szolgáját illeti, ide semmikép sem vihetvén át: rendi állást nem vehet, hanem minden más, az egyházak által a gyülekezetek élire állított világi tagokkal, mindenben egyenlő hatáskörű. A protestantizmus elvei szerint nem volna szabad az egyházi hivatalban püspöki, préposti, prelátusi, káptalanuri különbségnek előfordulni, mint az némely protestáns egyházakban divatos, mivel így az egyházkormányzat hatáskörében a papi és világi elemek öszhangzata sértetik; minél sokkal több még az, hogy a világiakkal nem közölhető hivatalfokozat által egyházrendi különbség áll elő, ennek pedig a protestantizmus elve homlok-egyenest ellene van.

De bár az egyházkormányzati teren, a szentek közössége kellékénél fogva, melybe a papi és világi egyháztagok egyaránt befoglalvák, a papság különösebben ki nem emelkedhetik, van oly pont az egyházszervezetben, hol a papság isteni jogszerűségét nem szabad feledni, a protestantizmus e részbeni elvének lényeges sérelme nélkül. A lelkész az egyes gyülekezetet illetőleg, melyben hivataloskodik, nem csak kormányzó a presbitérium több tagjaival egyenlő minőségében, hanem lelki atya is. Nyájának egyházjogi erejénél fogva állitativ ugyan itt is a vezénylet élire, de nem korlátlanul, hanem az egyházi felsőség beléegyeztével, nyilvánosan megkívántató engedélyével. A lelkészi hivatalnak isteni jogszerűsége kíván az egyházi felsőség ezen hatóságában elismertetni. Az egyházi felsőség tehát ezen jogát nemcsak a jó rend szempontjából tartozik tekinteni, hanem a lelkészi hivatal isteni jogszerűségét, jogának a lekisméret legszentebb alapján való gyakorlata által köteles fentartani.

Mi azon elvitázhatlan tényről illeti, hogy ámbár a presbiteri és zsinati egyházszervezet a protestantizmus elvének közkívánata, mégis a reformált egyházban különösebben lön az kifejlődve: ennek oka az evang. egyház hitéletének theanthropologiai természetében alapszik; miért aztán az objektív kegyelmi eszközöknek többet hajlandó tulajdonítani, mint a reformált egyház, melynél a hitélet inkább szubjektív természetű. Az evangélika egyház vallásos érzületének azon nyilatkozata már, hogy a kegyelmi eszközöknek többet hajlandó

tulajdonítani, nemcsak korunkban, hanem eleitől fogva erősen zsákmányoltatott ki arra hogy a lelkész az egyház terén, a kegyelem eszközeitől el nem szigetelten képzelje magát, így az egyházszervezetbe hierarkhizmust csempésztessen be. Ezen hierarkhikus szellem hatalmas pártban működik jelenleg is a németországi evangélika, nem különben az angol refor. egyházban is; mely utóbbinál a puseizmus törekvése, bár kisebb sikerrel, ugyanaz. Ezért kívánják szaporittatni a kegyelmi eszközök számát, mint a napi renden levő, egyházi érvényre törekvő magán gyónás vitája bizonyítja. — Történnének-e már az evangélika egyház kebeléből oly sok és hatalmas felszólalások ezen eljárás ellen, ha a hierarkhia-ellenesség nem volna az evangélika egyháznak is elve, és ha nem vezetné vallásos lelkülete nyilatkozatát a presbiteri és zsinati egyházszervezetnek életbe léptetése. A szász- és württembergi követek a drezdai egyházgyűlésen hatályosan tiltakozának a magán gyónás behozatala ellen. (Allgemeine Kirchenzeitung. 1856. l. 1365.) Nem különben élénk felszólalások történtek Bajorországban Nürnberg és Augsburg részéről. (Allgemeine Kirchenzeitung. 1856. 143. 1458. l.)

Kik ezen hierarkhikus lelkülettől áthatvák, azok működnek egyszersmind leghatályosabban a két testvér protestáns vallásfelekezet közt, több helyen már valóban megtörtént egyesület (unio) fölbontásán. — Tudják ők, mit csinálnak. Mert mind addig míg a kananeusok (reformátusok) és a velök cimboráskodó tág lelkisméretű unionisták az ígért földön megszenvedtetnek, mind addig soha sem mehet ki az egyházteren minden törvény egyedül csak a papság isteni jogszerűségéből. Jól tudják ők, hogy a két protestáns vallásfelekezet közti azon kis különbség is, mely a dogma terén tetteleg ugyan, jöllehet nem elvileg van, az egyház terén teljesen elenyész; tudják hogy itt, a protestantizmus elvének kívánatához képest, mind a két testvér vallásfelekezet akartalanul is egyetért; minek következtében az 1834-diki porosz királyi rendelmény azt mondja, hogy az 1817. évben fogamatba vett unió az egyházszervezetbeni egységre szól. — De mivel tudják, hogy mit cselekesznek, tudói egyszersmind annak is, hogyan juthatnak legbiztosabban sikerhez. — Az idők jeleit használják fel nagy ügyesen tervök kivitelére. —

Az idő jelei, melyek, mondhatnók, viz gyanánt szolgálnak malmukra, a protestáns hittudomány terén imé ezek:

Schleiermacher, korunk vallásos gondolkodás módjának jobb utra térítője, következő tételt állítván fel: a vallásos igazság más véges igazságokkal ellentétesen a kezdetkor tünt fel legtökélyesebben. — Ez zsákmányoltatik már ki általuk, a midőn, mint hajdan a zsidók az egyiptomi húsos fazekakhoz, erősen vágyakoznak vissza a konfesszionalizmushoz. A theologiai teren már a szimbolokon kívül mit sem akarnak tudni, és így a protestáns hittant, mely az égi harmaton kívül a tudományok szépen fölvirúlt mezejéből is kíván tápnedvet, égi magas és a vallástalanság legkeményebb viharain is daczoló tölgygyé nevededett, a szimbolok prokusztészféle ágyába erőszakolják be.

Az idő másik jele, mely ügyesen használtatik fel általuk, ez hogy a reformált egyház újabb kori nevezetesebb theologusainál előítéletté lőn az, hogy a Schleiermacherféle istentőli általános függés érzése egy és ugyanaz a reformált egyház elővégzeti tanával. Ezen különben tévelygős állásponttról nagy elbizottságban hánytorgatja már a többek között Lange Péter (zürichi tanár) a következő kérdést: micsoda jelentőség van a reformált egyház sájatságos tanában korunk tudományos hit-tanának fejletét illetőleg?

Ha igazán testvéröknek tartanak is a reformátusokat, ezen előítéletnél kedvesebb ajándokot tőlök nem várhatnak. Részökről, erősen pártolják ezen előítéletet, nemesak, hanem tudományosan is igyekezzenek bebizonyítani. Innen aztán az olyféle nyilatkozat, minő a bajorországi evangélikusoknak a bádeni nagy herczeghez intézett kérelmében előfordul, hogy t. i. a különbség a két protestáns felekezet közt, minden lényeges hitágazatokra nézve, elvitázhatlan.

„Iliacos intra muros peccatur et extra.“ —

Harmadik cikk.

„Ugy oldatik-e meg az egyháztörténet csomója,“ monda Schleiermacher ezelőtt mintegy 30 évvel, „hogy az igaz valóságosság az ókor barbáriesével fog kezét, a tudományos fölvilágosodással pedig a hitellenség lejt együtt?“ — Mintha mondani akarta volna: az igaz vallásosságnak a „szimbol erő-

szakosan ránk tukmált tekintélyével való támogatásra van-e szüksége, vagy különben a tudományos felvilágosodásra támaszkodva a vallástalanság martalékává lenni sorsunk? Előre sejté a keletkezendő titánharcot, előre látá: mint emeli a világszerinti bölcsesség fenn és magasan torlaszait magának a megtisztított vallásnak megostromlására is. Más részről előre látá, mint emelkedik ki az állítólag egyetemesen elhajlott és elvallástalanodott theologiai világból egy párt, s választott népi önhittségben mint sáncolandja be magát a szimboli tekintély erődményeibe oly légmentesen, hogy hozzája a tudományos fölvilágosodásnak legkisebb fuvalma se hathasson, a keresztyén vallást megmentenie.

Mit a nagy férfiúelőre sejtett, csak hamar bekövetkezők. Az álfölvilágosodás sokkal erősebb fegyverekkel látott a keresztyén hitéletnek föluszlatásához mint valaha.

Hasonlóan a légi, nagy megrázkodtatást eszközölő csapásokhoz, melyek föltisztulással párosult leverődés közremunkálataból erednek, döbbsenté meg a hívő szíveket egyfelől Strauss az evangyéliom tényeit történeti mivoltukból idealizálva, másfelől a tübingai iskola az új szövetségi könyvek eredetét később századba leverve. Utóbbi szerint ugyanis az evangyéliomi előadásokban oly nézetek levén találhatók, melyeket csak későbbi kor szült, épen azért nem származhattak a keresztyénység keletkezésének idejéből.

Hibásan, a vallásos dolgokról tudományos fölvilágosodás rovására tétetvén az, mi következetesen gondolkodva csak lehető visszaélés, melynek bármi jó is ki van olykor téve: nem egyéb az mint a protestantizmus pártolta vallásos felvilágosodásnak saját fényénél való meglópása (*lucernam fur accendit ex ara Jovis, ipsumque compilavit ad lumen suum*); miért is hason visszaélés megelőzése tekintetéből, a vallásos fölvilágosodás napját egyházi hatalomszó által megállíttatni, a konfeszziók igaz hitének korába kellene visszatéríteni.

De az ilyen és a protestantizmus természetével ellenes gyógyszer fölösleges. Hisz, mint Schleiermacher nagy helyesen megjegyzé, a reformációban egy részről az igaz vallásosság örök szövetsége van adva, más részről birjuk benne a szabad tudományos vizsgálódás minden irányu működését, még pedig úgy, hogy ez amannak kárára nincs, amaz pedig ezt egyáltalában nem zárja ki. Mire nézve a szimbol kényszere helyett

arra van inkább szükség hogy a reformáció elve öntudatosan fejtsék ki.

Valóban a protestantizmus mellett, hogy a tudományok világában tenyészik, diszlik, a szent hajdankornak evangyéliomi vívmányait is, mint hitéletének tápnedvét, szentül tartja; és ezen alapjában magát meg nem ingattatni, tudományos öntudatában leli erősségét.

Mi protestantizmusi elvünkhöz képest hitéletünk gyökerétől el nem szakadhatunk. — S ha a reformációban kapott irány folytonos hatáskörén felül emelkednek gondolnók magunkat, az volna igazán a protestantizmus boldogtalan kimulása. A frizek öreg királya, Radbod, hosszú vonakodás után elhátározván magát a keresztségre, már egyik lábával a keresztségben állott, mégis visszahúzá azt, megtudván hogy nem juthat oda, hol hős elődjei vannak. Szakasztanunk kellene a vallásos fölvilágosodással, ha hitéletünk multjától akarna elvonni. Mi, késő hitsorsosok, a hitéletnek azon fokán akarunk lenni, hol hitünk hősei, a reformátorok valának. Mi sem nélkülözhetjük a szentírást, mint elvünket, nem a vallástételeket mint hitéletünk ősokmányait, mint szentírási elvünk kinyomatait. Hisz magok a vallástételek csak annyiban kívánnak bennünket kötelezni, a mennyiben fölteendő rólok, hogy tanításaik a szentírásban befogalvák (l. a bázeli elsőbb vallástétel végszavait).

A szent írási elv vala a reformátorok leghatalmasabb fegyvere. Ennek vértje alatt s ereje által vivának ki diadalt, ebből kell előállni az itt ott fölmerülő hitlenség egyedüli leverőjének is. — Önként értetik azonban, hogy az írás föltétlen és kétségsbe vonhatlan tekintélyével a jelenkor hitlenségének ellenében nem boldogulhatni. Hisz épen az a tekintély ingattatik meg alapjában a Strauss- és tübingai oskolaféle álfölvilágosodás által. De a hatalmas ellenzék legyőzése végett más módszer használatára van szükség; s ez nem lehet más, mint vallásos lelkiületbeni nyilatkozat s ennek kell lennie, épen úgy, mint a reformátoroknál is vallásos lelkiület nyilatkozata volt az, mivel győzőnek.

Melyik már azon vallásos lelkiületbeni nyilatkozat, mely az íráselvet, a mai kor hitetlenei ellenében, hatalmas fegyverrel védi. A következő igazságróli őszinte meggyőződés adja az e részbeni támokot, hogy „a keresztyénség kezdetén és így az ujszövetségi irományokban tünt fel a vallásos eszme teljesen, soha többé el nem érhető tökélyben“. —

Ugy látszik, mintha ezen alaptétel következő eszmét foglalna magában: a véges isméretet illetőleg kezdetben semmi sem tökélyes; sőt első fölléptében akármely tudomány avagy isméret is csak rész szerinti, és a későbbi fejlethez képest tökélytelen. A honnan minden véges isméretre nézve föladat az, hogy szűk és határozott körét előrehaladás által bővítse. Innen

„A vallásos igazságokra nézve már, mintegy vallásos lelkületi posztulátum volna az hogy ezek nem követhetik a véges isméreti fejlődés menetét, mivel így az emberiség legfőbb kincsével, a kétség s bizonytalanság terére volna szorítva. Ugyanis, levén a véges isméreti előrehaladás köre bé nem zárt és nagy természeteten be sem zárható: soha sem lehetne az ember a felől bizonyos, hogy az, mit hisz, alapos, tökélyes igazság-e, vagy tán tökélyre fejlődését utóbbi kortól kelletik várni; miért szükséges, hogy az igaz vallásos eszme minden más véges igazságokkal ellentétesen mindjárt kezdetleg soha többé el nem érhető tökélyben jelenkezzék.

De ezen okoskodás, a véges igazságokat illetőleg, nem minden kifogás nélküli. Igaz ugyan, hogy a véges isméret fejlődési kora le nem járt, és le sem járható. Igaz, hogy az ember már több igazságokat, melyeket az idők hosszú során keresztül őszintén hitt, ma tévelygésnek tart; de az is igaz, hogy a legszánandóbb volna az emberiség sorsa, ha előrehaladása mellett sem dicsekedhetnék már kész és bizonyos igazságoknak birásával. A véges isméret terén is vannak igazságok melyek, mondhatnók, örökök; az emberiség észí nyilatkozatával egykoruak. Ez tehát nem lehet az iménti alaptétel értelme sőt inkább a helyes értelemre következőleg vezéreltetünk.

Az igaz vallásosság: vallásos lelkületbeni nyilatkozat. A vallásos lelkületbeni nyilatkozat nem úgy veendő, mintha eredetileg fogamzott tulajdonunk volna s mértékét, hatáskörét önlényünk, szabad tetszésünk adná. Sőt inkább keresztyéni nevelés, oktatás által ébresztetik ez fel és fejtetik ki a vallásos képesség közönyéből. Ugy de a kiktől a vallásos lelkületre való hatást kaptuk, azokra is mások által történtezen jótékony hatás, minek következtében eredetének kimagyarázása végett azon kezdetre kell visszatérnünk, hol a vallásos lelkületbeni nyilatkozat eredetileg fogamzott tulajdon gyanánt vala meg, t. i. a keresztyénség alapítójához.

A vallásos lelkületbeni nyilatkozat ezen eredetének leho-

zása miszticizmusi árnyától tisztítja meg az első cikkben felhozott következendő alaptételt: én, mint a keresztyén egyház tagja érzem azt, hogy vallásos tökélyesbülésem nagy munkája lehetőleg könnyítve, és tettelegesen életbe léptetve van. Ha ennek okát fürkészem, magamban nem találhatom, mivel mint önmagamon megtapasztalhatom, ez általam akadályozva van inkább, mint elősegélve. De másokban sem találhatom fel, kik velem együtt a vallásos tökélyesbülés után sovárognak. A keresztyénség összszegében sem található fel, mert az egyetemestől sem származhatik, véges mivolta miatt, tökély. A keresztyénségen kívül sem lelhetvén ezen jótékony hatást: önként következik, miszerint kielégítő oka a keresztyén vallás alapítójában keresendő s található.

És ime lényegben kifejtett eszme jelentőségének nyomán mondja már Schleiermacher: a kononicitás utáni időből, bármily nagy vallásos lelkületű irat sem képes többé az újszövetségi könyvekhez hasonlólag hatni, mivel nem azon kor szülé vala, melyben a keresztyén vallás elsőben föllépett.

Ezen tökély azonban nem a koré, hanem tulajdonkép magát a kort is tevő egyes személyé. Mivel a keresztyén vallás föltüntekori produktivitást tekintve, jövőnek ugyan elő az igazi apostoli tudósítások és iratokon kívül zsidó és pogány vallásos lelkületi nyilatkozatok — vallásos nyilatkozatai a kolossei és korinthusi áltanároknak, és több más, részint történetileg is bebizonyítható, részint nagy természetesen föltehető vallásos nyilatkozatok, melyekben majd a zsidó majd a pogány elem volt tulnyomó, de nem a korszülte összes produktivitas, hanem abból csak egy rész az igazi és ihletett, és oly minőségű, hogy a keresztyénség további fejletében nem csak felül nem haladható, de még csak meg sem közelíthető. Ezek az apostoli irományok. Az apostolokra nézve pedig személyhatás, Jézushoz közeliállás tevő azt, hogy hiv tolmácsaivá lőnek az eredetileg Jézusban fogamzott vallásos lelkületbeni nyilatkozatnak.

Az így lényegben kifejtett alaptétel, úgy látszik, mintha inkább azok ellenében szolgálna hatályos támpontul, kiknek (és bizonyos tekintetben Strauss is, mikép hittani munkájából nyilvánosan kivehető, ide tartozik) elvök levén, hogy kezdetben semmi sem lehet tökélyes, az apostoli irományokat is a vallás tökélyes eszményének csak gyöngé s erőtelen vázlata, mintegy próbatétele gyanánt tartják. Azonban ezzel a tübin-

gai iskolát le nem győzhetni, mert hisz épen abban áll ereje, hogy az evangyéliomi tudósításokat későbbi korbóliaknak tekinti.

Az már a különbség a kanonicitás és apokrif produktivitás között, hogy az utóbbi csupán azon kornak vallásos nézete, melyben az föltűnt, az előbbi pedig magát a kort (a keresztyénség előálltát) is tevő egyén vallásos lelkiületének nyilatkozata. Különben sehogysem volna kimagyarázható, hogyan járt le az apokrif produktivitás kora, hogy maga után, ugy szólván, semmi nyomot sem hagyott, s hogyan maradt fenn ellenkezőleg az igazi kanonicitás, az egyház által szent hagyományként összegyűjtve s hitelesen megalapítva? Tény, mely a kétféle produktivitás eredeti mivoltából természetesen foly. A tübingai iskola abban téved hogy a kor vallásos nézetét azon kornak, melyet egy egyén szült és hozott elő, vallásos lelkiületbeni nyilatkozata közé becsempészi, holott ezek eredetők s rendeltetésüknél fogva, egymásba átalán föl nem olvashatók, habár ugy gazdálkodik is a történettel, hogy az apokrif produktivitás némi maradványának (minő volt a gnoszticizmus a második században) megmentésére az igazi kanonicitást is később korra teszi. Az említett iskola, e tekintetben, egyháztörténeti árvaságot árul el. Az igaz kanonicitás egyháztörténeti fontosságának épen az tanubizonysága, hogy egyetemiségi, vagy életműves, ép fenmaradásában mutatja erejét. Egyháztörténeti tény az, hogy a kanonicitás terén állott felekezetek közül is azok, melyek a kánoni összes gyűjteményt föluszlatván, az egészből kiválasztott e vagy ama darabokhoz szegődtek, fen nem maradhatnak, hanem előbb utóbb elenyészének.

Azon öntudatban, hogy a szentirási elv teljesen biztos, nemcsak megengedi már a protestantizmus, hanem tudomány és tanításszabadsági igényénél fogva meg is kívánja, hogy a szentírás magyarázata teljesen felövedzve a humanizmusi miveltség, szent és profán történeti mély avatottság előkészületeivel, mindenféle ismérétnak szintén a kriticismusig edzett éles tapintatát öltse magára. Biztos ugyanis felőle, hogy a tudományos kritika olvasztó tégelyéből a keresztyénség okmányai a kétség s bizonytalanság salakjától tisztulva emelkednek ki, mit valóságos tényül igazol a szentírás magyarázatának, a tudományosság segélyével, korunkban szebb létre derülte. Valóban minél tisztábban emeltetnek ki a profétai és apostoli ta-

nok, sajátságok, rendszerek és jellemek, annál világosabb s bizonyosabb, hogy azok egymásnak kiegészítő alkatrészekül szolgálnak, hogy a különbözőknek látszó tanok s nézeteknek szellemi köteléke van, és hogy az egészet ama főigazság hatja át: a keresztyénségben tünt fel legtökélyesb mivolta szerint az igaz vallásosság.

Nem protestantizmusi öntudat hanem előítéleti nyilatkozat már hogy a csillagászok ege, nem a theologusok ege. Hogyan köttethetett volna a reformációban örök szövetség egy részről ez igaz vallásosság, más részről a minden ágaiban szabadon fejlőzhető tudomány közt, ha a természeti tudományok fejlődése a vallásnak ártalmára szolgálna? — A vallás a természeti tudományok rovására gazdagodni nem akar, miért csak örülhet, ha az e részbeni vizsgálódás hovatovább nagyobb fölfedezéseket tesz, és a természet törvényeinek mind bámulatosb titkait deríti napfényre, mivel ebből leghatályosabban meggyőződhetik a felől, hogy ha a természet a vizsgálódó szellemnek áttörhetlen határt vetni nem képes: miképen szolgálhatnának a természet törvényei magának az azt alkotó lénynek áttörhetlen gátul, működésében. — Nem valónak-e a természet legnagyobb buvárai a legvallásosb lelkülettől áthatva? Newtont a csilagos ég körüli mély vizsgálatai a mennyei jelenésekről irt könyvtől el nem vonhaták. — Galilei a pizai templomban ájtatoskodva jutott a természet legnagyobb törvényeinek fölfedezésére (tudva van, hogy a pizai templom nagy csillárának lassú hintázása nyujta neki alkalmat az esés és sulyhodás (gravitatio) törvényei felől való tisztába jövetelre). — Nem alapos tudományosság, hanem alacsony önhizelgés fennen és kevélyen szóló szava az, mi Lalande szájából kijött, t. i. ő összejárta vala az egész csilagos eget látcsövével, és sehol istent nem talált. Az ilyen szózatok minél magosabban hangzanak, rendszerint annál üresebbek, tartalmatlanabbak. Vajjon esthetik-e a szellemvilág (isten és emberi lélek) a látcső és bonckés hatása alá? Kinél a természet ismérte valóban tudománynyá lesz, és így a felüleges tapasztalat halmaza jól átgondolt, életműves egészszé alakul: a megelevenítő lelket, az igaz vallásosságot minden bizonyal nem fogja nélkülözhetni; mivel mint verulámi Baco nagy igazán megjegyze: az alapos tudományosság istenhez vezérel. —

Epen ezért nem lehet, hogy azon tudomány, mely természeténél fogva isméretalapító, t. i. a filozofia, öszhangzatban

ne álljon az igaz vallásossággal. Ez okból a protestantizmusnak nem csak öröme, hanem legméltóbb dicsekvése, ha a keresztyén hit minél több igazságainak okszerű fölfogására és a felölök való meggyőződésnek tudományos megállapítására hat ki a bölcsészet. — Az igaz vallásosság maga is tudója annak, hogy az észszel és ennek okszeres meggyőződést föltételező természetével ellentétben nem áll. Csak a tudományosan ki nem képzett és szigorteljes következetesség által nem fékezett ész vetemülhet el és vetemedett eddig arra, hogy a természetfeletti szellemi fenségéből, a látható világ terére levonva, ellaposítsa, a keresztyénség lettdolgainak mélységét felületes elsimitgatás által könnyelműleg betöltse, csakhogy a szent-történet tere az előre törő józan ész előtt könnyen járható legyen. Nem bölcsészet az, mely egy két elvont kategória szárazságán fenhéjazva (mint Kant is tön) a vallásos érzület égi harmat növelte virulmányait letipranni akarja. Az igaz bölcsészet a lettdolgok lényegének fölfogása s méltánylásával teszi tartalmassá elvontságát; és midőn a fogalmiság a dolgok valódiságával kevésbé hangzik össze, nagy szerényen vallja be, hogy még a helyes nézpontot nem bírja, nélkülözi. Erőtlenségét elismerve áll meg ilyenkor a vallás magassága és mélysége előtt; Szokrateshez hasonlóan egy ideig még vár és vesztegel, epedve a tisztába jövetel ígéjét (lásd Plátónál, Szokrates apologiájában). — Mikor Strauss, mithószféle keresztyén vallás ellenes nézeteivel előállott, akkor még hiányzott a tudományos eszme, mely azt lényegében megsemmisítse. A járatlan Alpeseiken elsőbben áttört Hannibálnak jelszava szerint t.i. hogy „a legfélélmesebb ellenség csak saját honában győzhető le,“ Schellig a mithósz lényegének vizsgálatába bocsátkozott (*Philosophie der Mythologie*. 1856). Nem elvont, hanem valóban történetbölcsészeti vizsgálódásának eredménye az lön, hogy a mithósz nép- és vallástörténetileg fölfogva, további fejletében eredeti tulajdonából kivetkezve, rendszerint elfajul, sőt magá megtagadásával másba megy át. — Mint-hogy az emberiség kezdő korához eredeti tulajdon gyanánt mithósz van tapadva, innen van hogy az emberiség több népek- és nemzetségekre oszlik fel. De kivált a kijelentésen kívüli vallásos állapotban a mithósz főtényező. Bár az igaz valláson kívül valamennyi történeti vallásban az eleve kapott mithósz-i irány viszi ki magát a legszigorubb fokozati következetességgel (minek kimutatásában a vallás filozófiája tüntetheti

ki erejét): mégis a további fejlődés által eltér az magától, s hűtlenné lesz magához és az eredetitől egészen elütő különbséget, mint vallásos eszmeiséget, tüntet föl. Ellenben a keresztyén vallásban minden további fejlődés, mint a reformáció tetteleg is bebizonyítá, nem egyéb mint a kezdethez, az evangyéliomi tiszta eredethez való visszatérés. Sic redit ad dominum, quod fuit ante, suum. Ez egyszersmind bölcsészeti megmutatásaul szolgál a föntebbi alaptételnek, hogy t. i. a keresztyén vallásban tünt fel az igaz vallásos eszme egész teljességében, soha többé el nem érhető tökély mivoltában.

A HAZAI BÖLCÉSÉSZET TÖRTÉNELMÉHEZ.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

Kelendővé kezd válni közöttünk ama nagy igazság, hogy művelődésünket az önisméret alapjára fektetni nemcsak legtermészetesb s így legbiztosabb, hanem még nemzetileg is legtanácsosabb ut és mód: mi hódolattal e nagy, életre való igazság iránt, némely régi magyar bölcsészek ösmértetésével visszük meg szolgálatusunkat. Az irodalomtörénet e részben nemcsak fáklya, hanem egyszersmind a világosság, sőt a látó szem maga.

Legelsőben is három régi magyar bölcsészről lesz itt szó. Eme három bölcsész Laskai Csókás Péter, Szepsi Csombor Márton és Apáti Miklós. A mit rólok tudok, előadom, s úgy adom elő, a mint kezem ügyébe esik tudni felölök. Ha mondom, hogy e három tudós ugyannyi jellem és szellem, egyuttal rámutatok a becsre és rangra, mely őket a tudomány történetében illeti, noha eddig mellőzve voltak. — Nevök alig fordul elő néha; tudományuk soha; vagy legföljebb száraz jegyzetben, hogy irtak. Különösen a bölcsészet történetének írói az utolsón kívül hallgattak ama kettőrül; de az utolsónak sem adták elő tudományát tartalma szerint, hanem csak ítéletet mondtak fölöle, az igaz, kedvezőt; a nélkül azonban, hogy nekünk olvasóknak belátásra, saját ítélethozásra módot nyújtottak volna.

Részemről én ez utolsót is akarom; mely végből kivonatlag fogom közleni Csókás és Apáti bölcészeti munkáját, s láttatni a rajtok átvonuló szálát, egységet; míg Csomborról mint gyakorlati tudósrul adhatok valamit. Egyébiránt ezáltal csak fogamatba veszem némileg azt, mit legutóbbi könyvemben ¹⁾ ohajtásképp irtam, hogy „helyezzük be magunkat bölcészeti-leg is a történeti állás jogaiba, mint költészeti oldalon eddigelé behelyeztük már“. Remélem, hogy az ut, melyet választék, jó, öntudatos; s minő mértékben jó és öntudatos pedig, mind kettőt meg fogja mutatni az idő, tetteink bírása. Engem e részben boldoggá tesz a pataki főiskola könyvtára, hol különösen a XVI és XVII század theologiai és bölcészeti tudományos állapotaihoz felmérhetlen becsü adatok, jegyzetek, könyvek találhatók. Nagy számmal bírjuk itt az ugynevezett „dis-sertatio, disputatio“ féléket külföldi egyetemeken forgott ifju tudósainktól, melyek egykor igazán kibuvárolva új tartalmat s egyszersmind alakot fognak adni úgy az összes magyar, mint különösen a protestáns tudományosságnak. — Legyen tehát első

LASKAI CSÓKÁS PÉTER.

Mindaz, mit e tudósunkról emlékezetbe hagyva lelünk, igen keves. Még legtöbbet tudhatni felőle munkáiból. Mindjárt maga a név sem bizonyos, mert ő magát Petrus Lascovius Monedulatusnak ²⁾ írta híres ajánló levele után, melyet épen reánk tartozó bölcészeti munkája elé (De homine“ stb.) bocsátott. Mit tegyen tulajdonképp Monedulatus, nem mondhatni meg; s ha Csókásnak van visszafordítva, ez nem rossz; így írja őt már Bód Péter ³⁾ is 1766. évben kijött munkájában; hasonlóul Csókásnak van fordítva az említett ajánló levél után azon példányban, mely a sárospataki főiskola könyvtáraé (L. 826.) és használatomra áll, még pedig Hatvani István, egykori debreceni tanár bejegyzése szerint 1754-ből, — mert tőle került az Patakra — van úgy fordítva, és így Bódot is megelőzőleg. De ugyanazon példány borítékára

¹⁾ A hazai bölcészet jelene. Sárospatak, 1857. 175. lapon).

²⁾ Cherrier egészen összetörve Lasko Monedulán Péternek írja. L. A magyar egyház története. Pest, 1856. 441. lapon.

³⁾ Magyar Athénás. 157. lapon.

valamely ismeretlen kéz Csókai nevet írá föl a *Monedulatus* magyarításaként. Előneve bizonyosan *Laskói*, azután a nyelvszokás szerint *Laskai* ¹⁾, születése helyétől, Laskótól, Baranyában, mely ma is derék község, s a lelkek száma után ítélve, előkelő ref. gyülekezet, melynek volt tagja Csókásunk is. Innen hagyományilag tudhatni bizonyosabbat felőle ma sem volna még késő remény, emlékezetek vagy kérdeztetések, egyházi jegyzőkönyvek után.

Tanulását egyező tudósítások szerint Erdély prot. iskoláiban végzé. Gyermekkori neveltetéséről nincs adat, valamint arról se, hogyan jutott Erdélybe. Elég az hozzá, 1578. év utolja felé innen indula meg Csókás külföldre, Wittenbergának, mikor az ottani magyar akademikusok XXVII széniora lett volna Szegedi Pál, a ki Csókásnak az említett előszóbeli saját jegyzése szerint ugyanazon év dec. 16 napján a következő magyar ifjakat fogadá: Kisdoszai Dániel, Károli Mihály és „*Petrus Monedulatus Lascovius*“.

Kik voltak jóltevői, pártfogói: megtetszik azon nevekből, melyeket munkái előtt olvasunk. Erdély nagyai voltak azok. De különösen Kendi Sándor kancellár, és a ki ennek is ajánlotta, Illosvai Benedek, gyulafehérvári pap és esperes maradtak méltó emlékezetben mint különös jóakarói, pártolói. Csókás ily hatalmas uraktól segítettve háromszor utazott a külföldre. A két első utjáról maga tesz bizonyosságot midőn írja, hogy Szegedi Pál fogadá őt, „ki azután 1581. junius 3. második (*secundaria peregrinatio*) útjára kelt, Fehérvárrul Olasz és Franciországba, és 1582-ben ismét Wittenbergába került, hol csupán a könyvkötés mesterségének megtanulása végett fél esztendeig mulatott, mikoron pártfogói, az erdélyi országnagyok (*Transylvaniae praesides*), hívására honába visszatért.“

Visszatérve lön a marosvásárhelyi iskola igazgatója és Fogaras jelölt papja. Hanem rövid idő múlva ismét utnak eredett némely ifju urakkal, országnagyok gyermekeivel Olasz és Franciország felé, mikor meglátogatta és lakta Bolognát, Rómát, összejárta a híres tanodákat Helvéciában, Német, Olasz- és Franciaországban, teljes nyolc éviglen, mely idő alatt tanula Bód szerint, „sok nyelveket és tudományokat.“ Nagyra ment

¹⁾ Klein (Nachrichten sat. II. k. 92. lapján) rosszul olvasva írja Laskót Laszkónak.

a nyelvekben, főleg a keletiekben, a történetészet, atyák ismerében (patristica); s kora legtudósibjai közé számított. Béza Theodor nagy dícsérettel írt felőle Genéből 1585-ről.

Munkái a következők:

1) *Speculum exilii et indigentiae nostrae seu libellus in quo utilis et divina verum deum invocandi modus traditur; brevibus quidem sed planissimis explicationibus, in gratiam aeternum Jehovah, patrem, filium et spiritum sanctum in spiritu et veritate invocantium exponitur. Sive* (Bód szerint) *Libellus de invocatione et adoratione dei, autore Petro Lascovio de Barovia, ludi-rectore scholae Vásárhelyinae, pastore Fogarasino designato. Coronae, 1581. 8. Ajánlva Petrichevich Horváth Kázmér fogarasi kapitánynak.*

2) *Nablium praecanum, in quo illustrium aliquot Transylvaniae heroum scilicet Sigismundi Báthori, principis Transylvaniae, magnificorum dd. Wolfgangi Kovaszoelki, summi r. cancellarii, Alexandri Kendi, Stephani Báthori de Somló junioris, Joannis Iffju, Joannis Gálffy, Casimiri* (Bód magyartitása szerint Kozma) *Petrichevich Horváth, Francisci Kendi, Francisci Geszti laudes partim graecis partim latinis decantantur carminibus. Coronae, 1581. 8.*

3) *Theorematum de puro et expresso dei verbo tam scriptis quam viva voce traditio et pari utriusque auctoritate nuper in gymnasio jesupolitano (claudiopolitano) propositorum examen et refutatio. Genevae, 1584. 8. Ajánlva Erdély nagyainak, mint jóltevőinek, kiknek költségén bujdosott (utazott) és tanult, u. m. Kendi Sándornak, Kovaszoelky Farkasnak, Sombori Lászlónak, Csáki Dénesnek, Gálffy Jánosnak.*

4) *Pigmentum originis sectae jesuiticae, quo vita, doctrina et mores jesuitarum in primo novae hujus sectae magistro repraesentati depinguntur. Genevae, 1584. 8. Ajánlotta Ilosvai M. Benedeknek, ki, mint láttuk, szintén jótévője volt.*

5) *Ode protreptice ad magnif. d. Stephanum de Báthor, comitem comitatus Zathmár et Sabolch scripta. Basileae, 1586. 8. Fegyverneki Enchiridionra elé nyomatva, de másutt is gyakran ujra kiadatott.*

6) *De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus ejus essentialibus libri II. Autore Petro Mon. Lascovio, ungaro. Wittenbergae. Per haeredes Johannis Cratonis. Anno 1585. —*

Nem resteltem ide írni, noha ellenem szól, jegyzeteimből ezt: munkáihoz adandó még egy verses műve, latinul, 1578. évből, mely Wittenbergában kinyomatott; és tárgya: Jézus és jegyese, az egyház, közti beszélgetés; ajánlva pártfogóinak és Debrecen városa tanácsának. Honnan vettem e tudósítást, a forrásra nem tudok rámutatni; s ez, ami benne ellenem szól.

Ránk nézve minden további kérdés nélkül legérdekesebb műve a 6. szám alatti: *De homine s a t.* Már Rotarides, annyi-val inkább Weszprémi s legutóbb pedig gróf Kemény sajnálkozással említék s panaszkodnak, hogy ez igen igen ritka könyv, s jónak látom külsőleg is megösmértetni. Formája kis nyolcadrét, lapjai száma 439; ezenkívül az ajánló level 24 lap. Ez utolsónak ivein a nyomdai jegy apró, a munkaéin pedig nagy betűk. Így a könyv két fontos részre oszlik, és pedig első az ajánló levél, mely Seelfisch Sámuel wittenbergai polgármesterhez (consuli), mint az ottani magyar tanulók atyjához van intézve, s híressé lett mint tudománytörténeti okmány azáltal, hogy benne mindazon magyar ifjak szép rendben elősorolvák, kik 1522—1585 évek folytán Wittenbergában tanultak. Ezen ajánló levél valóban igen becses okmány; de sőt igen is tulbecses, ha a könyv második része, maga a főmunka, van mellőzve, számba sem véve mellette. Én e munkát ohajtanám felszabadítani az átok alól.

Mert ha bölcsészettünk történetének buvárai mellőzték is Csókást, a mennyiben inkább a theologusok közé számítják¹⁾, mégis valameddig kész munkát nem látunk azon korábbi tudósoktól, kik csak említetnek bölcsészekül és így csak névleg azok, de Csókásnak elődei: a hazai bölcsészettörténetét rajta vagyunk kénytelenek kezdeni. Bár megkerülne vagy világ elé jőne Kolozsvári Csuda Miklós könyve az elővezetről (1493. évből), mely Ferrarius bizonyága szerint, hárttyára volt írva, megaranyozva, melyet a budai királyi könyvtárból mint diszművet kapott Faber János, bécsi püspök, s a Szent-Miklós kollégiuma könyvtárának ajándékozott (1540. évben), honnan még másolatát látta, s használat végett magánál is tartotta ugyanez, t. i. Ferrarius¹⁾.

¹⁾ Argumentum suum theologice persecutus. (Weszprémi: Biographia Med. Cent. 1—191. l.)

¹⁾ De rebus ungaricae provinciae sac. ordinis praedicatorum. Viennae 1637. 428. lapon.

És ez adat nem áll elszigetelten. Tudunk nemcsak neveket, hanem valóságos írókat; de munkáik vagy nem jöttek elő még, vagy elő sem jönnek már: elvesztek. Preysius Kristóf, Szikszai Fabricius Vazul, továbbá Markus Gergely János, végre Dudics András mind mondhatók bölcésészeknek, s mondatnak is, de könyvet bölcészeti rendszerest nem mutathatunk utánok. Aztán a bölcészet magába foglalja mindent, a mi nem vastag pozitivitás, sőt a számtudós, orvos mind mind bölcész vala s a bölcész theolog.

Igy van bizonyos tekintetben Csókás is. Őt a theologia nyelte el; holott eddig ő az első magyar bölcész, de a tudomány akkori állása szerint, theologiai kenettel; s munkáját, mint nem sokára következik, ha átlapozzuk, be fogjuk látni s megérteni, mi az, ha mondják, hogy a filozofia mint a hittan szolgálója volt ismérve, becsülve sok ideig. Ezen álláspontnak kifejezője Csókás műve: „De homine magno illo in rerum natura miraculo“ két könyvben. Az első könyv áll tizenkilenc fejezetből; a második négyből. Az első könyv fejezetei és pedig tartalmuk kivonatával így következnek:

1) Az egyetem vagy az egész világ elosztása. Plátónak, mond Csókás, Ágoston szerint két világ létezett, ugymint értelmi és érzéki (*νοητος és αἰσθητος*). Picus Mirandulanusnak három; és pedig a legfelső vagyis angyali világ, mely egy a plátói *νοητος*-szal; a második égi, melyet a bölcésészek romolhatlannak neveznek; harmadik a holdalatti, vagy az érzékelhető világ. Eme hármas elosztás megfelel, Csókás szerint, a mózesi csudálatos alkotásu hármas sátor képzetének. Az első, földetlen sátor e mi holdalatti világunk; a másik, szent nevű, ábrázolja nekünk az égi, és a harmadik vagy a szentek szentje a legfelső vagy értelmi világot. Előhozatván még több vélemények, Csókás megnyugszik abban, mit Cusanus mond: hármas a világ. Kicsiny, vagy az ember; nagyobb, mely az egyetem; legnagyobb, melynek neve isten. A kicsiny a nagynak képe; nagy a legnagyobbnak látszata; a legnagyobbnak magán kívül másban semmi hasonlója.

II. A hármas világ csudálásából eredett minden és kivált természeti ösméret, Arisztóteles bizonyossága szerint. Eme csudálás emelte az emberi ész az okok vizsgálására. Magából indult az emberi ész, és szállott az érzéki világra, mely minden természeti testek összesége, s benne értelmi világots és értelmességeket találta meg; innen az epikureusok tanit-

mánya: minden dolgok telvék istenekkel, azaz eme hármas világban mindenek úgy vannak alkotva, hogy istenség nyomai-vallászanak megrakvákul. Ne tartsunk hát ama szentségtelen Anaxágorással, mintha csak e világ szemlélésére volnánk hivatalva, sőt inkább az érzékiekből tanuljuk ismerni a szellemi világot azaz istent. Az írás szerint isten titkai nem vizsgálándók.

III. Eme nem vizsgálándó észí világ után legcsudálatosabb a kis világ: az ember (*μικροκοσμος*). Benne az élet szelleme és a föld sara egyesülvék. Isten köté össze magát a sárral. A lélek és hus lón együtt személylyé. Istent az egeknek egei be nem foghatják; mégis az ember, e kis világ, személyül képviseli.

IV. Előadja miért és hogyan neveztetik az ember kisvilágnak. Történik ez hasontság szerint (*κατ' αναλογίαν*), midőn kisebb valami mással azonosnak mondatik a hasonlat után, és a nagyobbban névvel értelmeztetik. Ilyen a görögök értelmezése az emberről: *ανθρωπος ἐστὶ μικροκοσμος*; ide járul Arisztóteles gondolkodása is, ki tanítja hogy ember az egyetem hasonlatára van teremtvé. Első hasontság (analogia), hogy az emberi testben az egész világ alakja látható. Mert ha az emberi test, a kis világ, kögétől egy kört vonsz a kiterjesztett karok és lábak végletein átmenőt, ez a testet úgy zárja be, hogy gömbölyü alak áll elő, vagy előáll az ég és világ formája. Mert olyan szélesség van a kiterjesztett karok végletei között, minő a test hosszúsága tetőtől talpig. — Második hasontság, hogy mikép a többi világban egy a mozgató erő, az értelmesség, úgy az ember kisvilágban is. Van lelke a kisvilágnak, van a nagynak, és pedig aránylagosan; ez arányi viszony. — Harmadik hasontság: mint három világ van általánosán, úgy három az emberben is különösen. Mert fejében az agy, az érzések és ész tanyája, megfelel a felső világnak; mellében az életmeleg és mozgás kutfeje, a szív, megfelel a középvilágnak, mely fényt, mozgást ömleszt; az alsó test anemzés műszereivel ugyanaz, a mi az alsó világ, hol az eredés, elmulás viszontagságai láthatók. — Negyedik hasontság az emberi szerkezet; mert levén az emberben három tehetség: tenge, érzéki és észí (vegetativa, sensitiva, rationalis), amaz után növény, imez után állat, utolsó után angyal; s lelke azon részével, mely táplálkozó erő, a világtesteket képviseli. Ötödik hasontság, melynél fogva kisvilágnak mondatik az ember, hogy az egész világegyetem ő benne van tökélyre juttatva. A növé-

nyek tökélye van az állatokban, ezeké az emberben; emberé nem a látható világban, hanem istenben, kihez oly közel áll, hogy közbe semmi sem esik. Hatodik hasontság az égtájak (kelet, nyugat, dél, észak) képviselése az emberben. Az arc a szemvilággal kelet, a hátsó rész nyugat, a jobb oldal dél, a bal észak. Hetedik hasontság, hogy részei számával megfelel az égi és anyagi világnak, melyben, úgy mondják, hét a hajlékok száma. Így az ember áll testből, lélekből s e kettő vegyületéből (compositum ex animo et corpore); aztán hideg meleg, száraz és nedvesből. Ezekhez adja még Csókás mint szintén hetes számot, azt, mi az embert feltartja, ezek: étel, ital, lég, gyakorlás, nyugalom, ébrenség és alvás; vagy mint mások tartják: elem, mérsület (temperamentum), testrészek, nedvek, szellem, tehetségek, cselekvések. Tudósabbak szerint, mond Csókás, hét az életkorok (aetas) száma: gyermekkor a hetedik, serdülő a kétszer hetedik azaz tizennegyedik évig; növendék a huszonnyolczadik évig, mert Izidor szerint addig nő az ember; negyedik kor a fiatal (juventus a juvando) vagy segítni bíró, erős kor; ötödik a férfi, aztán vén és utoljára aggkor. Nyolczadik hasontság, hogy a legnagyobb világ ellenkezőkből van előállítva. Az ellenkezők pedig csak az emberben láthatók: jámborság, gazság, erő, gyöngeség, menny és föld, fény és homály, élet és halál. Tizedik: az emberben két világ szemlélhető, ugymint szent és fertőzetes. Emez az alsó világ: elem, fenevad; amaz isteni, és angyali. Tizenegyedik hogy az ember, mint Noé bárkája egykor, melyben az egész anyagi világ befoglaltatott és mely az emberi test mértéke után volt csinálva, levén hat-szor annyi hoszu és tizszer annyi magas, mint széles; tudjuk pedig, hogy az emberi test hosza, széle és vastagsága közt is oly arány van. — Tizenkettedik: alig van a nagyobb világban, a mi nem az ember alakját viselné. Így a csillagzatok: szüz, ikrek, nyilas, ökrész, üstökös. Aztán van kő, hal, fű, melyek emberi nevűek.

V. Előadja ember lényeges alkatrészeit. Az ember áll lélekből az okossággal és testből az érzékekkel együtt; egyik a másik nélkül nem lehet, s csak együtt a kettő egész ember. Bizonyosságok hozatnak elő, hogy nincs több lényeges alkatrésze az embernek, leginkább sz. Pál írásaiból: testi, ó, lelki és uj és belső ember. Okoskodások, tét s ellentét szerint.

Alkalmi beszéd (1840) 1840. évi 4*

VI. Különösen a lélek szerkezetéről. Előadottnak a bölcsek véleményei; Filó, Athanázius, Pithágorás, Varró, Plató, Arisztoteles után a magae valamennyiből összealkotva. Egy a lélek minden egyénben, s az neki sajátja. Ha mégis több lélek taníttatik, az nem a lélek állományát illeti, hanem tehetségeit. A lélek nem csak benne van a testben, mint hajós a hajóban, hanem maga szerint és állományilag formálja a testet, az anyagot. A lélek három tehetsége (tenge, érzéki, s észí) állományilag különböznek a különböző élők szerint. Az érzéki lélek nemesb a tengénél, az észí mindkettőnél, habár a tenge mindkettőnél hamarább van is. És mivel az előbbeni rendesen megvan az utóbbiban, azért a tengerő az érzékiben, s mindkettő az észiben van bevégezve. A fizikusok jól mondják tehát, hogy az ember fogamzáskor növényi életet él, aztán mozgás, érzésben állatit, csak az észben, okoskodásban emberit. Vigyázunk, nehogy összetéveszszük a lélek elosztását nem szerint azon osztással, mely vétetik az élet fok és tehetségektől.

a) Első elosztás nemekre. E tekintetben van három nemű lélek: tenge, érzéki és észí. A hány munkálatai az életnek, annyi neme a léleknek. Van háromféle élet. Első lesz testi tulajdonok és szervek által. Ilyen testi tulajdon a meleg, hideg, szárazság, nedvesség, melyeket belső ind (agens) okoz. Második, mely belok által lesz ugyan, de testi tulajdonok nélkül; ez az érzéki lélek. A harmadik testi szerv nélkül, belső elv után, testi tulajdonok mellőztével. Ez az észí lélek művelete. Így van tenge vagy növényi, állati és emberi neme az életnek.

b) Elosztatik a lélek az élet fokaitól négyféleképp: növényi, érző, mozgó s észí. Első a plántaké, második például a csigáké, harmadik az állatoké, negyedik az emberé, kiben mint a többiben is egyesülvék az előbbi fokozatok.

Elosztatik c) a lélek annak hatványaitól (potentiae). Ilyen van öt: növényi, érzéki, mozgó, kívánó és észí. Ezen különböző osztályozás miatt mondják némelyek, hogy a lélek három vagy négy vagy ötféle.

aa) A lélek növényi tehetsége táplálkozni, növekedni és másat nemzeni. A táplálkozáshoz tartozik a vonzódás, emésztés, áthasonítás, ürülés. Eme munkásságok segélyével történik a növekvés, minek célja az alany vagy nemzetnek tökéletesítése. Végre a nemzódásban van a nemző, alakító és magverő.

bb) A lélek érzéki (sensitiva) tehetségei munkálataik

szerint, s e munkálatok az érzéki tárgyak után különböznek. Az érzéki lélek külsőleg és belsőleg munkál; így az érzékek is külsők és belsők. Amaz látás, hallás, inylés, szaglás, tapintás. Legnemesb a látás; tárgyai, fők a színesek; mellékesek a színetlenek. Közégei a látható dolog hasonlata, lég, s világosság. Az felfogja a tárgyat, s kijegyzi. Látó szerv a szem fent és mélyen a fejben, hogy a közérzékhez vihesse a látottat. A látás megleli a tárgyat, a hallás felfogja. Tárgya a hang. Kell reá érintő és érintett, és közeg, ez a lég; szerve a fül, agyhoz kötve egy bőröcske által belülről, mely a hangot viszi. Szaglás tárgya szag, bűz, erősebb az emberben, mint az állatokban, mert a szag változásait jobban kiveszi; de messziről nem. Közége víz, lég; szerve az orr, melynek felső résziből két ideg visz az agy elejéhez. Inylés tökéletesebb az emberben mint más állatokban. Tárgya íz, mely nedvesben nyilatkozik, mint a szag szárazban. Közége a nyelv, töveig; melyben semmi íz. Szerve a nyelv fűlszine és az iny. A tapintás emberben legkitünőbb; a finomabb tapintásuak egyszersmind magasb elműek is. Helyesen Arisztoteles: puha husuak észre alkalmasbak. Tárgyai: fők a négy tulajdonság: melegség, hidegség, szárazság, nedvesség; másod rendűek a kemény, lágy, ritka, sűrű, sima, darabos. Közége az egész test, és mellékesen valami külső test: víz, lég s más nedves tárgy. Szerve a hus és idegek. Némelyek szerint a testet befutó ideges bőröcske. — Belső érzékek a külsők munkálatait fogják fel, itélik el, s egészítik ki. Ilyen van némelyek szerint öt: közérzék, képző, képzelődő, gondolkodó, emlékező. Arisztoteles csak hármat mond: közérzék, képzelődést, emlékezést. Eme három szerve a szív; mások szerint az agy; miképen hogy az agynak épen három rejteke van; elül, mely kettős, a képzelődésé, közepett a gondolkodásé, s hátul az emlékezése.

cc) Mozgó ereje a léleknek alapszik az agyban és gerincben; tökéletesebb és nem olyan mozgással. Első a tökéletesb állatokban: uszó, mint a halaknál, repülő, mint a madaraknál; járó embernél fölfelé, állatnál arcmánt ¹⁾. Tökéletlen a mozgás: nyujtózkodásra férgekben, mászásra lábas és csúszásra lábatlan kigyóban.

dd) Kivánó erő a léleknek hajlama valamely alak vagy tökély iránt, és három féle: természetes, érző, észi. —

¹⁾ Mint hasmánt: lefelé hassal: prona. ²⁾ Mint hasmánt: fölfelé hassal: supina.

Első az érzéketlenekben is megvan; például a könnyű fölfelé, a nehéz lefelé igyekszik belső elv után. Ezen erő az állatban növényi jelentőségű. Az érző erő közös állattal, emberrel. — Hatványa vágyó és haragvó. Vágyó szerint az állat hajlik a jóhoz, fut a rosztól, hatfélekép: szeretve és gyűlölve, ohajtva és kerülve, örvendve és bánattal. A haragvó hatványa szerint az állat roszra, jóra hajlik nagy dolog ürügye alatt. Faja öt: remény, kétségbesés a szörnyű nagy előtt, merészség a hozzá kezdésre, félelem a hódolásra, és harag a meggyőzésre a nagy dolog irányában. Észí kívánás a lélekben, mely szerint ez az okosság által a jónak kedvéért hajlik a jóra. Ez akarat és kétféle: egyik a boldogság elérésére, másik isten megösmerésére, mi az ember valódi célja.

ee) Arisztoteles szerint a lélek oly első cselekvés, mely szerves, és hatványos étellel bíró természeti testből áll elő. A lélek forma; a forma pedig cselekvés, mert a forma állítja elő tetteleg (actu) azt, mi előbb képesleg (in potentia) volt. Ugyancsak Arisztoteles szerint az észí vagy okos léleknek két hatványa van: értelem és akarat. Ez utolsórul előbb volt szó, most az értelemről. Az értelem képes és ható; első megismer, az utolsó megismer és tesz. Tévőnek, hatónak mondatik, mert célja és feladata tette válni, mindent érteni. Ezért neve most elmélődő, majd gyakorlati, s alapul szolgál az egész gyakorlati bölcsészetnek. Nekünk, mond Csókás, csak emez okos lélekkel fog lenni közünk.

VII. Van-e az emberben okos lélek: igenis. Mint látjuk a napot, úgy érezzük magunkban a lelket, miért e tételt állítja fel Csókás: minden emberben van egy okos lélek, ki mind a testet eleveníti társakozásával, mind magát önszerűleg intézi. Sőt ha ki ezekkel meg nem elégednék, profánus írókból is szolgáltat Csókás bizonyosságot.

VIII. Az okos lélek lényegéről: vajjon valami összefoglaltság és hatás vagy miség-e, vagy tán valaminő test, vagy legalább szellemi állomány. Az nehéz kérdés; már így vallott Arisztoteles is. Én, mond Csókás, háromról tartom, hogy igen nehéz megösmerni, ezek: isten a szellemiekben, mert föl nem éri tökélyét az emberész; az első anyag (materia prima), melyet tökélytelensége miatt, végre az emberi lélek, melyet titkos származata miatt nem foghatni föl. Miért nem is csodálhatni ha a régi atyák Hieronimus koráig semmi bizonyost nem tudtak a lélek eredetéről. Csókás, mint rendesen a régi görög

bölcsészek majd a későbbi atyák véleményeit előszámlálva, szintén elmondja a magaét, mely így hangzik: az emberben levő okos lélek nem pusztá életerő, vagy valamilyes testi hatás(*crasis*) vagy miség; nem is a szokott elemek: föld, víz, lég, tűz egyike vagy összetétele, hanem egyszerű természet levén: szellemi és magánálló lényeg (*essentia spiritalis et per sese existens*). Eme tétel tagadó s állító részei a szentírásból bebizonyíttatnak.

IX. Ha az okos lélek szellemi állomány, vajjon részi-e az isteni lényegnek (*pars divinae essentiae*)? A gnosztikusok két lelket, szentet isten állományából és jövevényt isten lehelle-téből, hittek. Ez volt a manikheusok tévedése is. Két ellenkező elvet tanítottak. Plátó a lelkeket isten elszakadt részeiül állítja. Mi pedig, mond Csókás, kiket isten kegyelme az írás által megtanított, úgy hiszszük, hogy a mi lelkünk végetlenül különbözik az isteni lényegtől, mire nézvést így állítja fel a tételt: a szellemi okos lélek nem része az isteni állománynak, hanem semmiből teremtetett állomány. Bizonyító helyek pogány és nem pogány írókbul; magyarázatok az összetett és egyszerű felől, egymás nélkül: a mi egyszerű, az nem összetett s megfordítva. Az összetétel hatféle; mert összetételnek egész és rész; anyag és alak; alany (*subjectum*, talán *substantia*) és járulék (*accidens*); tény és hatvány (*actus et potentia*); nem, faj és végkülönbség; végre a skolasztikusok finom összetétele a lét és lényegből (*ex esse et essentia*). Más lenni mint ember, más mint emberiség, mert emez utolsó által van az első. Ember az, a mi; emberiség az, a mi által amaz van. Miért bizonyos, hogy más lenni pusztán és lényegileg lenni. Az egyszerűség is többféle. Más módon egyszerű isten, és más módon a lélek. Isten egyszerűsége tulajdon és átalános; a léleké tulajdonatlan és viszonyos. Isten és az emberi lélek nem egy állomány. Hanem hogy mégis állományi rangra jutott az emberi lélek, az nem természet szerint van, hanem kegyelemből.

X. Ha az okos lélek nem test, nem is az isteni lényeg része: talán isten világ teremtese előtt megalkotván a lelkeket, magánál (*in theca thesauri divini in coelestibus*) tartja s úgy szállítja a születők testébe? Ezen kérdést tökéletesen megtagadja Csókás, s előadja reá vonatkozó érveit leginkább az atyák irataiból, kik, mint tudatik, nagy szigorral vitatták e kérdést, s elméletet csináltak róla, melyet nekünk tovább fejteget a

XI. kérdés. Vajjon mint a testek, ugyan tenyésznek-e a lelekek is átvezetve (*per traducem*) a magv. által;

vagy talán naponként teremtetve isten által, szállítatnak a születők testébe? Csókás itt nem mond véleményt maga, hanem mások szerint és a

XII. fejezetben igazat ad azoknak, kik a lelket átvezetve tenyésztik; majd azoknak is, kik úgy hisznek, hogy isten minden ujjonnan születendőbe új okos lelket lehel. De akár az első, akár a második módja álljon meg a lelkek többülésének, a

XIII. fejezetben az a kérdés vitattatik: hol lakik a lélek az emberi testben, miután, mond Csókás, a királyt immár elvezettük a palotába. E tekintetben ott állapodik meg bölcsésziünk, hogy van ok a mellett, miszerint a lélek az agyban lakik, de a szívből lakást is meg lehet mutatni. Ezután már a

XIV. fejezet tanít a lélekről, mikor már elvált a testtől. Megromlik-e a testtel vagy örök és halhatlan? Az okos lélek örök, romolhatlan, halhatlan, s nem vész el a testtel, hanem ervét *(ενεργειαν)* s létét megtartja.

XV. Elhagyván egy testet, átmennek-e másba a lelkek halál után? A lélekvándorlás *(μετεμψυχωσις)* megeáfoltatik, s a tétel így következik: minden embernek van saját lelke, mely halál után se más emberbe se állatba nem költözik.

XVI. Tehát e mi holdalatti világunkban tétováz-e? A vén asszonyok úgy hiszik, hogy itt kóborol. Vénaszonyok? dehogy! a pápisták inkább. Hát mire való volna a vezeklény (purgatorium), elégtételek, imák, alamizsnák a megholtakért, áldozatok, misék s egyebek, ha kezeikből kivehetnők a lelkek megjelenését. Mondom, így szól Csókás, hogy a megholtak lelkei nem kóborolnak e holdalatti világban, nem is hagyják el a helyet, hová fölvetettek, mind a Krisztus eljöveteleig.

XVII. A purgatoriumba vitetnek-e le?

XVIII. Nem! Hol van tehát lakuk, nyugalomok, míg újra fölveendik testeiket? Isten színe előtt, oda vannak összegyűlve a szentek lelkei, hol Krisztus teste van.

XIX. A lelkek dicséretmondással s hálával magasztalják istent a mennyei életben, kívánják a dicsőség országának elközelgetését, de értünk semmi közbenjáró tisztet nem viselnek.

A második könyv tanít az emberi test alkotásáról és tökélyéről; egyes fejezetei, tartalmukkal így következnek:

I. Vajjon a test a lélek börtöne-e, vagy olyan hely, hol a lelkek lakolnak és kint szenvednek? Nem, hanem az (a test) istennek legbölcsőbb műve, melynek szaporodása, hosszú élete isten legnagyobb áldása.

II. Az emberi test szép és tökéletes, melyet a szülő és eszközök (causa efficiens et materialis) tesznek szemünk elé.

III. A test külső szépsége, részek összeillesztése.

IV. Végre az alak, állás, emelet, magasság és nagyság, mint a test tökélyei, szépségei. — Eddig Csókás.

(Folytatjuk).

BOCSKAY ÉS A BÉCSI BÉKEKÖTÉS.

PÁLKÖVI ANTALTÓL.

Első közlés.

A protestáns egyház Magyarországon függetlenségét, és szabad vallásbeli gyakorlatát leginkább az ugynevezett békekötésekben találja biztosítva. Különösen pedig a bécsi 1606-ban kötött béke az, melynek pontjai a többi később kötött békék alapjául szolgáltak. Ennek megismerése, magyarázata, azon kornak melyben köttetett, biztos áttekintése, a körülményeknek, melyek azt előhozák, pontos tudása s leírása, ezek nyomán végre az azokból folyó elvek s eszmék felfogása ezen a legközelebbi cél. Bár ez értekezést mindenkép szeretném összehuzva s röviden adni elő, még sem látom mellőzhetőnek meg nem érinteni a II. Rudolf kormányzatának legalább vég éveit, annyiival inkább pedig, mert az Európa szerte elterjedt protestantizmus különösen a német birodalomban csaknem hasonló helyzetben vala akkor velünk, amott császár levén, itt pedig király II. Rudolf. Európának viszonya a XVI. század vége felé igen zavart helyzetben állott. IV. Henrik francia király s az angol Erzsébet valának ekkor a protestantizmus véd páizsai. A protestánsok az unióban hatalmas és ügyes fejedelmek vezérlete alatt hatalmuk tetőpontján álltak, s támadólag léptek fel vallásuk megmentésére, s védelmére, míg a katolikusok az osztrák és spanyol született védő királyok féltékenysége s gyávasága miatt csak lanyhán, s csak védőleg tarták magokat. Azonban hamar változék a szinpad. A protestánsok egymás között meghasonlának. A jezsuiták működése szabály-

szérü és hatásteli lett. Hatalmukat öregbíté amazok zavargása, egyenetlensége, mely nemcsak a két felekezet között hanem egyenkint mindenik felekezetben dühöngött. Alig múlt el egy századnegyed, a mint Luther a tiszta dogmatikát a lelketölő polemiás skolasztika alól felszabadítá, s már is elkezdék ismét tanítványai a szórszálhasogató civakodásokat, haszontalan epéskedő veszekedéseket. Maga Luther szolgáltatott pedig arra legelső okot. Az ő heves harca Zwingli és Kálvin ellen az urvacsorája, s még inkább a kegyelem pontja fölött, tanítványai által csak folytattaték. Elég gyászos dolog volt a Luther és Kálvin követői közötti verseny, melyet az akkori lelkészek, és jogtudósok számtalan iratokban, s könyvekben folytattak. Mind két rész indulatosan tört ki egymás ellen. Vetekedések türelmetlenséget szült, melyet a katolikusok a protestánsok ellen szítottak. Azon korban az evangéliumot ismét formákba és szimbolikus könyvekbe szoríták, s mint a hitnek valami siboletjét a tanulók kezébe erőszakolák, mintha szükségé volt volna systemára vagy iskolai theológiára, mintha nem lenne istenség tiszta szava, és szelleme, mely értelmes olvasónak nyilatkoztatja ki a valódi értelmet és felvilágosodást. Visszaléptek az egyházi atyákra és konciliumokra; és így a veszekedésekre, és szórszálhasogatásokra. Elfeledék, mikép a szentírásnak egyik legtündöklőbb tulajdona, hogy olvasása a lélek felvilágosítását viszi magával, s az egyházi atyák és konciliumok minden magyaráztatását fölöslegessé teszi. Luther tanítványai kezdék már a mérsékeltebb Melankhtont is megtámadni, majd ennek hajthatatlanabb követőit, mint kriptokálvinistákat, a szó értelmében üldözni. Előmozdítá a theologus viszálykodásokat leginkább némely uralkodóknak e vagy más elvhez ragaszkodása, különösen a két szász vonalnak egymástóli elszakadása. Azonban egyik legnagyobb csapás volt az egész protestantizmusra, hogy a pfálzi választó nyilván a reformált egyház kebelébe tért át, és így az eddig csak vetélkedések által pártokra oszlott protestantizmust végkép két részre szakítá.

De épen ezen lökés ada jelt az el keseredettebb, s kiengesztelhetlenebb harcra a két párt között. A nagyobb s hatalmas lutheránusok a tübingai cancellár Andreae Jakab vezetése alatt felléptek a reformációt, mint mondák, bevégezni, egyesíteni. E végett öszpontosítá elvrokonit a lutheránus szász választó Auguszt személye körül, egy, a reformáció hit-

elveit magába záró, valamely konciliumi határozatszerű könyv szerkesztésére. Chemnic, s más luth. követők közre munkálásával sok vajudas után végre létre jött a „concordiae formula“ Bergen kolostorban, de azzal a két fél egyesülésének még csak reménye is örökre oda lett. Magában Szászországban is rögtön ellenhatást szült az, mit véres vizsgátlás követett s Crell, a szász választó kancellár, mint kriptokálvin lefejeztetett.

Azonban míg a lutheránusok hatalmukat ily keresztyéntelen úton hitfeleik üldözésével igyekeztek öregbiteni, a megvetett kálinisták sem maradtak nyugton. III. Fridrik pfalzi választó vezérlete alatt megszületett a heidelbergai káté, s így hitelvöket amannak ellenébe nyilvánossá tevék. Hogy s miként terjedt el mind két felekezet, s miként történt mind a kettőnek kisarjadzása mindenfelé, nem rövid értekezés körébe esik. Azonban igen is célunkhoz vezet leírni, mily eszközökkel lépett fel a már gyengébb katholicizmus a szakadás által még gyengébbé vált protestantizmus ostromlására, s ha lehet, legyőzésére. És most kellene azon számtalan csapásokat, öldöklést, pusztítást, évekig tartó kikeseredett harcokat leírni, melyek e kornak gyászosan bélyegző jelei, melyek egyeseket koldussá, virágzásnak indult országokat sivataggá tévének, s műveltségökben pár századdal hátra taszítanak, melyek ugyanazon nemzet fiait, ugyanazon törvények által kormányozott tagjait, ugyanazon föld lakosait egymás ellen halálhozó fegyverre kelteték, s mint vad irokézek egymást éjjel nappal öldöklék, pusztíták, égeték. Nehéz ezeket leírni, nem is akarjuk ezuttal. Ez a történet dolga. Mi hazánkra térünk s pár szóval említjük meg: Rudolf kormánylata alatt mi hozá elő a vallási harcokat, s végre miként lön meg a bécsi béke? Legyen itt helyén pár szóval megemlíteni Rudolf jellemét, s a protestáns vallásnak azonkori állását Magyar és Erdélyországban. A dolgok menete és sebesebb haladása ez által könnyebben szemünk elibe tükröződik.

II. Rudolf 12 éves koraig anyja felügyelése alatt növekedett, kegyeskedésben, s más a női kedélyt megható szenteskedésekben. Gyóntató atyja, jezsuita, kinek szava előtte isten szava lett, a léleknek szabad mozgását benne már mint gyermekben elfojtotta. 12 éves korában ment magának és családjának szerencsétlenségére Spanyolországba még pedig II. Fülöp udvarába, hol a tridenti zsinatnál, inquisitionál és a vallás egységénél, melynek mindent fel kell áldozni, egyebet

nem hallott. Ott látta Alba herceg kegyetlenségeit, s azok eredményeül a német alföldiek fellázadását. Mire 1570-ben atyja visszahívá, már késő volt. A természeténél fogva komor, zárkózott és bizalmatlan ifju Spanyolhonban megtelt a királyi hatalom korlátlanságának és a vallásos véleményekeni világi uralkodásnak eszméjével. — Prága volt kedves helye, hol idejét csillagászzal s a vegytan nevetséges erőködéseivel töltvén, nem tudá, mit történik körülte. A kormányzatot jezsuitákra bízá, kik őt szünetlen környezék, s meg nem fontolt bal lépésekre csábíták. Szabadon úzék fondorkodásaikat alatta, mert természetre nézve együttérzének. Magi és Szántó dühöngtek Ausztriában a protestantizmus ellen. Ernő, ki valóságos spanyol neveltetést kapott, s mint ilyen, Magyarországot kormányzá, épen oly gyűlölettel üldöze a protestánsokat itt, mint Stájer és Horváthonban Károly. Mátyás a család beléegyezése nélkül ment Németalföldre, hova egy párt hívá, s a spanyolok ellen engedé magát felhasználtatni, mi által amott a kedveségét elveszté, de a magyarokét bárha protestánsgyűlölő volt is, megnyeré. Mindnyája gyűlölé az elvet, s azt kiirtani vagyha nem, meggyengíteni esküvének.

Ily védelem alatt könnyű volt egy Draskovicsnak a protestantizmust egész Horváthonban kiirtani, valamint Forgács Ferenc esztergomi érseknek más püspök s főpapi társaival amazokkal üldözni.

Erdélyben a protestáns vallás mellett a socinián tan is mély gyökeret vert. De János Zsigmond elhaltával a fejdelemség a Báthori házra szállt, melynek minden tagja tülbuzgó római katolikus volt. Az első jezsuita Leleszi János 1578-ban ment Erdélybe, s az ifju Báthori Zsigmondnak, kinek anyja Bocskai István nővére, reformált volt, lön nevelője, s két év mulva már két kollégiuma volt: Gyulafehérvárott és Kolozs-monostoron. Magában értetik, mikép a vallás miatti zsurlódás napról napra növekedék. Erdély legnagyobb része a főrendekkel protestáns volt. A jezsuiták titkos és nyílt fondorkodásait nem lehetett egykedvüleg nézni. Gálffy, Gécy és Kovasócy léptek most föl, s legelőbb Leleszit akarák Zsigmond mellől eltávolítani, s helyére nevelőül Brutus Mihályt tenni. Midőn pedig az elfogult Zsigmond erre állni vonakodnék, 1588-ban országgyűlésileg elhatázzák a rendek, hogy a jezsuiták Erdélyből 25 nap alatt kimenjenek. A kath. párt most minden áron Rudolf-fal kívánt szövetkezni, kinek elveitől

sokat reménylettek ; de a protestánsok hallani sem akarának az őket gyűlölő s üldöző császárról, s továbbra is a török mellett maradának. A pártoknak nyílt térre kelle lépni, s határozni, mert a tizenöt éves török had épen folyamatban volt. A protestáns félen csak két férfi volt, ki a Rudolffali frigyet minden áron megkötni ohajtá: Bocskay István és Gécy ; mindkettő Báthori rokona. Ez időtáj korirói állitják felölök, mintha a Báthori családot ez által egymásközt összeveszíteni akarák vala, hogy a zavarban annál biztosabban készítsék egymás útját a fejedelemségre. A kivitel nehéz volt, mert az ellenzékhez, a török pártiakhoz, Erdély legelölkelőbb családai tartozának, köztök két Báthori. Jósika István ekkor tanácslá az ifjú fejdelemnek a coup d'etat, vagy mint akkor az olaszoknál nevezék: cosa fatta ha capo; az államesinyt. Egy éjjel elfogató a két Kendyt, Ifju Jánost, Forró, Báthori Boldizsárt, kiket részint Kolozsvárt s részint más helyeken lenyakaztatott. Báthori András menekülván, száműzeték ; s az országgyűlés 1595-ben mindezt helyeslé. Az osztrák szövetség megkötötték. Carili Alfonz jezsuita előre küldték Prágába s utóbb ugyanoda egy öt tagból álló követség mene Bocskay István vezetése alatt. A szövetséget Mátyás főherceg megköté, s már 1595-ben aláírták, melynek főbb pontjai valának : kölcsönös segély a török ellen, Erdély, Zsigmond mag nélküli elhalása esetében, az osztrák házra szálland. E szerződés a magyar országgyűlés törvénycikkei közé igttattaték ; s alapja lön a nem sokára bekövetkezett eseményeknek, s az azokat befejezett bécsi békének. Erdély viszonyainak leírásánál a helyzet megismerése és kellő tájékozás tekintetéből találtuk szükségesnek ennyit mulatni. A mi ezentul a változékony jellemü Zsigmond életéből megjegyzendő, egy pár szóba foglalható. Bocskay vezeté a kormányt. A jezsuiták 1595-ben ismét béeresztettek, s hatalmasbak lőnek, mint valaha. Zsigmond, Bocskay és a jezsuiták tanácsára nőül vevé Károly főherceg leányát Mária Krisztinát, ki apácává nevelteték, s később férjét is arra vevé, hogy gyermekeket ne nemzzenek, fejedelemségéről mondjon le, s kolostorba vonuljon, mint már menyasszony korában elhatározá, mi a jezsuiták befolyását föltételezi. Zsigmondra oly hatással volt e nő, hogy már a következő évben Prágába mene s Rudolfnak ajánlá az országot, ha őt a bibornokságra felsegéli. Már bibornoki ruhát is varratott, s tetszett benne magának. Minthogy ekkor a műhelyébe zárkozott Rudolf nem akart

nagyobb bajt vállalni magára Erdélylyel, Zsigmond visszatér, de a következő évben 1597-ben Bocskay tanácsára ismét Prágában terem, s a fejedelemséget a ratibori és oppoliai hercegségért fölcserelei évi fizetés biztosítása mellett. Rudolf Miksa főhercegnek rendeletet ad Erdély elfoglalására.

Bocskay és a jezsuiták segédelmével Rudolf biztosai győztek. Jósikát elfogták, Zsigmondot Sléziába küldék, Báthori Andrást kijátszák s a kormányt kezökre keríték. Azonban a béketlenség csak hamar kezd mindenütt mutatkozni. A biztosok mint meghódított tartománynyal kezdenek Erdélylyel bánni, mind vallási mind politikai intézményeibe érzékenyen avatkoznak.

Bocskayt váradi parancsnokságától megfosztják, ki e miatt szitván a tüzet, Zsigmond visszajövetelén működött. Vissza is jött ő még azon év aug. havában, s Bocskay tanácsára ismét letetvé az esküt s Rudolfal kibékülendő, hozzá követséget küldö Bocskay alatt.

Azonban ennek távoztával a jezsuiták körülveszik a gyenge fejdelmet s esküszegése miatt az öntudat mardosásával annyira megiesztik, hogy fejedelemségét bátyjának András bibornoknak adván, maga Lengyelhonba vonul. Ezeknek halatára Rudolf Básta Györgyöt, a magyar történelemben rémes betükkal följegyzett kegyetlen vérengzőt, küldi Erdély elfoglalására, azon útasítás mellett, hogy Mihály oláh vajdával szövetkezve András kiverjék. András a Mihály vajda elleni csatában elesik, ekkor Básta és Mihály együtt zsarolják a szerencsétlen országot. Zsigmond vezére, Székely Mózes, hasonlóan megsemmisittetik Goroszlónál, mire Zsigmond ismét kibujdokol. —

A győzelmes vezérek a meghódított országgal csak most kezdik éreztetni iszonyu helyzetét. Básta, hogy annál korlátlanabbul uralkodjék, az általa gyűlölt Mihály vajdát titkon megöleti. Zsigmond lengyel, török, tatár sereggel még egyszer megkísérti szerencsáját; de az letűnt. Básta 40,000 sereggel jö ellene, s amazt szétveri. Utja hallatlan kegyetlenség. Mindenét elszedé a lakosoknak. Beszterce, miután maga 300000 forint sarcot fizetett, még felpredáltatik, marhája, gabonája elszedetik. Az éhség oly nagy lett, hogy egy mérő eleség 25 aranyért kelt. Zsigmondot megmaradt hivei, sajnálkozván az inségen, rávevék, hogy Bástával s Rudolfal béküljön ki. Bogáthy Prágába megyen és sükerül neki még egy-

szer Rudolfot Zsigmonddal kibékíteni. Mire ez végkép oda hagyván a saját bünei miatt véginségre juttatott Erdélyt, Prágába megy, hol ennyi vizsály után végre 1613-ban meghal.

Báthori Zsigmond kimenvén Erdélyből, Székely Mózes és Borbély György azonnal kitüzik a lázadás zászlóját. De be nem várván a temesvári basa segedelmét, megütköznek Bástával Gyulafehérvár mellett s elvesztik a csatát 3000 halottal. Maga Bethlen Gábor Borbélylyal s néhány magyarral Temesvárra menekül, s innen közlekedik a törökkel, és erdélyiekkel. Básta most még keményebben nyomja az ügyefogyott országot. Több főrendüeket, mint Kálmándyt, Boronkait és Csiszárt felakaszt, az általa előbbrendelt 12 tagu kormányt eltörli, biztosok által saját elnöksége alatt kormányoz. Ragadozott, ölt, záratott, számüzetett. A pór népnek marhája már nem volt, s maga voná az igát, melyet Básta szekerének nevezett. A követek, kik Rudolfhoz esdekleni mentek sorsuk javításaért, Prágából hidegen elutasittának. A nyomort leírni nem lehet. Maga Básta látván, hogy ily kiéhezett országban hadait ki nem tehelheti, Debrecen, Szatmár és Tokaj vidékén osztja el. Alig huzá ki lábát, midőn egész Erdély fellázad. Székely Mózes fejedelemül választja, s a töröktől elismertetését kieszközli. De Radul, Rudolf titkos hive, oláh vajda a készületleneket Brassó mellett egy éjjel megtámadja, jul. 17. 1603. s egy öldöklő csatában szétveri, 4000 magyar elesik, közöttök maga is Székely Mózes, Toldy, Bogáthy, Perusich, sat. és öt Apor testvér. Bethlennek itt is szolgált a szerencse megmenekülni. Boszut lihegve tigrisként ment most Básta Kolozsvárra, s jaj volt annak, ki kezére került. Rudolf rögtön elküldé Molárt Janost, Burghaus Miklóst, hogy udvari főtanácsos Unverzagt szellemében kormányozzanak. A végrehajtó hatalmat Básta magának tartá fel. Az ellenhatásra minden meg volt érve. Magyarországon az 1603. országgyűlésen csordultig telt a kikeseredés pohara, midőn a Prágába küldött követek, a nemzet sérelmei orvoslása helyett, üres válaszszal tértek vissza. Egyesek panaszai is előjövének, mint Illésházy Istváné. Rákócy Zsigmond, Homonnay György vagy pénzbírságra vagy jószágvesztésre ítéltettek a német kamara által. Maga Bocskay István is, sok ideig Prágában lakván, a jószágaira vágyó Bogáthy Mihály által honárulással vádoltatik. Mindehez járult még a jezsuiták korlátlan fondorkodása Erdély és Magyarországon. A kormány belee-

gyezésével főzék alattomos terveiket. Kolozsvárt a főtemplom Básta által nekik adatik, Rudolf parancsa teljesítettik, mely szerint az eretnokség kiirtassék. Magyarországon 1603. nov. 11. a kassai tanácshoz parancs érkezik, hogy a nagy Erzsébet templom az egri káptalannak, mely ekkor itt székel, átadassék, hogy a protestáns tanács a katolikus isteni tiszteltetre járjon; a teljesíteni vonakodó polgárok, mint engedetlenek, javaik elkobzásával lakoljanak. Ha ehhez vesszük Básta erdélyi, Belgiojoso magyarországi vezér tetteit, nem nehéz átlátni a baj nagyságát. Még ez mind nem elég; az 1604. febr. 3-iki országgyűlésen Rudolfnak világos rendelete volt minden protestáns papot száműzni, egyházaikat megszüntetni, minden eddig a protestánsok által elszedett templomokat a katolikusok számára visszaadni sat. Nehéz volt ezen feladat. Csaknem minden megye követe, mágnások, királyi városok a protestáns felekezethez tartoztak, s innen méltán nevezhették magukat „*potior statuum et ordinum regni Hungariae pars*“ néven. Főlirataikban megígérék az adót, de százados sérelmeikhez ujakat adtak, kérvén szabad vallásbeli gyakorlatot, elszedett templomaik visszatérését és száműzött papjaik visszahívását. De hasztalan! A kegyelmes leirat késett; miért a protestáns rendek Istvánffy Miklós nádori helyettesnél összegyülekezvén, egy okiratot szerkesztettek, melyben a többi között kinyilatkoztaták: minthogy a többség szava, s Mátyás főherceg többszöri kérelme ellenére szabad vallásgyakorlatérti kérelmök ki nem hallgattaték, ezentúl ők mindennek, mi ezen szabadságukat sértené, legyen az bár királyi parancs, önkény, egyesült erővel ellene fognak szegülni s magukat védelmezni. Ne tulajdonitassék aztán nekik, békét és csendet ohajtó protestáns feleknek, bármiféle veszélyek származának is innen.

Azonban egy esemény sokkal hamarább előidézé a törést, és nyílt szakadást, mintsem remélni lehetett. Maga Rudolf volt az okozója. Az országgyűlésen határozatba ment elsőbb törvénycikkhez a 22-ket minden tanácskozmány, beleegyezés vagy előterjesztés nélkül oda tüzé s elfogadásul a megyékhez utasítá. A törvénycikk tartalma következő: „miután a király, ősei, a római birodalmi császárok és királyok példái után, a római katolikus hitet vallja: szent akarátja, hogy minden országban és tartományban, különösen Magyarországon a

mindenható isten dicsősége és tiszteletére azon vallás gyarapíttassék, terjesztessék, s annyi balvéleményektől megszabadítsák. Ezen cél elérésére megerősitem és kegyelmesen megújítom magam hajlamából (*proprio motu*) s királyi hatalmam érzeténél fogva mind azon intézményeket, melyeket Szent István apostoli király és a következő királyok a szentséges római kath. vallás gyarapítására dicsőségesen alkottak. Hogy tehát jövőben a vallási ügyek megemlítése által az állodalmi fontos tárgyakat senki büntetlenül félbeszakítani ne merészelje, ezennel komolyan parancsolom, hogy minden ujtó vagy csendzavaró ellen azon törvények, melyeket őseim mások ieszttö példájára hoztak, foganatba vétessenek“. Ez azon hirhedett tc., mely annyi vészt, vért, áldozatot s szerencsétlenséget terjesztett a két hazára.

Mint villám hatotta át ennek kihirdetése az egész nemzet szívéét. A felső magyarországi rendeket Homonnay Bálint, ki a 21 tc. értelmében a felső vidékre katonaszedő kapitányul vala kinevezve, Gálszécsbe hivatá össze közösen tanácskozni ügyeik fölött. Komoly tanácskozás után a gyűlés saját kebeléből Bánffy Gothárdot, Rákócy Ferencet és Szemere Albertet Kassára küldi Barbiáni tábornokhoz, ki Gonzaga helyére Rudolf által vala kinevezve vezérül, s kinek neve szintén vérbetűkkel van történetünkbe igtatva. A követek előadák: mikép a 22. tc. közmegegyezés nélkül csempésztetvén be törvénycikkeink közé, a többinek is veszélyeztetí hitelességét. Azért is a rendek semmi közsegedelmet, adót, melyet az országgyűlés elhatározott, fizetni nem fognak, senki parancsának nem engedelmeskednek, míg azon érintett tc. ki nem töröltetik, s a protestáns vallás szabad gyakorlata meg nem erősítettik. Barbiáni kihallgatás helyett kemény szitkokkal utasítja el a követeket. Ezzel a pusztító had fáklyája meg vala gyújtva. Az egész felső Magyarország lánggra lobban. Fegyverre kelt minden, ki vivni képes vala. Vezért, ki vezessen keresett mindenki. — Csakhamar felalálták ezt is Bocskay Istvánban.

E férfiuról azon felül, mit már elmondánk, kiegészítésül elég legyen itt megemlítani, hogy ő utóbbi követsége után húzamosb ideig tartózkodván Prágában, titkos nézője volt az ottani udvar eselszövényeinek. Néha meghivaték tanácsba az erdélyi ügyek fölött, de mélyen érzé az udvarnokok általi

lealacsonyíttatását. — Később ott hagyá Prágát, de Erdélybe vissza nem ment, mert előbb Báthori András ítéle jószágvesztésre, később pedig Csáki István száműzeté. Még ekkorig Rudolfhoz hűséggel viselteték s neki az esküt is letev. A fejedelem Andrással, s az arra vágyakozó Csákiival sem akart kibékülni, miért erdélyi szép jószágaival lakolt. Alkalmasint sejté ő, hogy ha Erdélybe megyen, Csáki alattomoságának törét ki nem kerülheti; s azért maradt magyarországi jószágain, Nagy-Várad környékén.

Felöltő itt azon tény, mi még nincsen voltaképen kifejtve, hogy tudván Erdély iszonyu állását Básta alatt, még sem sietett hazája védelmére, sőt inkább, mind ő maga, mind Báthori Zsigmond Rudolfhoz hiven ragaszkodának. Az eddig elmondottakból már a következő okokat vonhatjuk ki: 1) mert a törököt soha nem szívelé s Báthorit épen e végett voná Rudolf hűségére. 2) Erdélybe nem ment, mert a miatt az ellenzéktől tartott; de 3) Bethlen Farkas is azt állítja, s azzal bizonyítja, hogy később a Temesvárt bujdokló erdélyiek felszólításának sem engedett, s csak akkor támadt fel, midőn az önvédelemre kényszerítettet; azonban 4) Rudolf iránt már azzal is le volt kötve, mert erdélyi javait mind visszaadatta. Végre 5) hűsége mellett szól azon körülmény, hogy a töröktől neki nyújtott koronát el nem fogadá, s magyar királyi címet fölvenni vonakodott; s miután a vallás szabadságát kivívta, kész volt kibékülni.

Mindezek után mégis fegyvert fogott Rudolf ellen. Azonban e tettét megmagyarázza a történet maga. Legfőbb szerepet játszik a véletlen. Bocskay csak becsavartaték az általános rohamba. Meg volt érve az ellenhatás mindenfelé. Erdélyben Básta kegyetlensége, a jezsuiták rémuralma, s a protestáns vallás kiirtására célzó szándék. Magyarországbán a 22. tc. becsempészése, Rudolf türelmetlensége, a magyar kamara eltöröltetése s a bécsi alá helyezése, a prágai udvar környezete, mely a hazai intézmények éstörvényeket nem ismerő, legtöbbnyire olasz, udvaroncokból állt, minők Barbici, Corraducci, Porsi, Politi, Battista sat. Itt is a jezsuiták működései, a Gál-szécsről Kassára küldött követség hideg elutasítása, valamint a temesvári bujdosó magyarok prágai követségének meggyalázása, a protestáns templomokat elkobzó, papjaikat száműzető rendelet elég okot adának arra, hogy egy léte fölött már-már kétségbe esendő nemzet fölébredjen. Csak vezér kellett s azt is csak hamar adott a véletlen.

Hogy a dolog folyamát el ne téveszszük, némelyeket vissza kell idéznünk emlékezetünkbe. Barbiáni zsoldosait fizetni nem bírván, hol csak lehetett, zsarolt vagy kölcsönzött kamatra kisebb nagyobb összegeket a bécsi kamrától visszaterítés biztatása mellett. A többek között, mint Bethlen Farkas állítja, Bocskay Istvánt is felszólítá, ki ekkor Szent Jób várában lakott, 20,000 forintnyi kölcsönadásra. Bocskay megtagadá azt. Barbiáni felboszankodva, a nagy váradi parancsnokhoz rendeletet küld, hogy Bocskay javait tizedelje meg. Ez mint azon megyének főispánja, a Barbiáni rendeletének ellent mond, s az idéző levélre tagadó választ ad, s Rudolfra hivatkozik. Ekkor megyen Erdélybe ottani jószágainak visszavételére. Itt mulatása közben hirdetteti ki Barbiáni a katolikusokat és protestánsokat illető említettük felső parancsokat. Azonnal megkezdik a templomok elszedését. Pete Márton kalocsai érsek és Forgács Ferenc nyitrai püspök fegyveres erővel járják be az országot. Így p. Galgócót elfoglalják. A Szepességen is több helyen kísérté meg Pete az erőszakot, de mint Lőcsén, sok helyen nem boldogul. Ekkor tartatik a gálszécsi gyűlés, s ugyanekkor vannak a bujdosó magyarok követei Prágában. Mind kettőnek eredményét említők. Ez utóbbiakkal az elégtelen magyarok vezért keresvén legelőbb is Ecsedi Báthori Istvánt szolítják fel ügyök támogatására, de ez betegsége miatt lemondván, Somogyi Bertalan titkos követjük által Nyáry Pálhoz folyamodnak. Azonban ez is elhárítá magától a tiszteletet, megiedvén a vállalat nagyságán. Ekkor fordultak csak Bocskayhoz. Murad, egy török fogoly vivé a megbízást, egyszersmind a fejedelemségei meghívást. Bocskay még most nem ajánlkozik. Említi Rudolfhozi hűségét; valamint a fejedelemséget sem vállalhatja, mert um. oly kis ország, minő Erdély, két hatalmas császár között magát fel nem tarthatja, csak éléstár lenne, s elpusztulna. Murad visszatérvén, e válaszszal a száműzöttek be nem érek. Ujabb levélben érzékenyen leírak a haza baját, szomorú helyzetét, a vallás és politikai üldöztetést, az intézmények felforgatását s a prágai kormány félszégességét sat. — Továbbá leírják a módot annak megszabadítására, erejüket, melyre számíthatnak, és a török segílyt. Bethlen Gábor maga akará a levelet elküldeni. Azonban egy véletlen esemény hamarabb kézbesíté azt az ellennek, mint Bocskaynak. T. i. Bethlen Gábor Temesvár mellett táborozván, néhány törökkel

egy éjjel Duvalt Henrik és Rákóci Lajos lippai kapitányok által, kik ugyan ekkor indultak portyázni, meglepetik, serege a zavarban szétveretik, s minden podgyász, vele 800 ló, sőt Bethlennek minden öltönye is martalékká lett. A Bocskaynak szóló levelet Duvalt megtalálja egyik köntöse zsebében, s mint nagy kincset küldi egyenesen Kassára Barbiánihoz, ki boszútól lihegve egyszersmind Bocskay javaira vágyván, más levél kíséretében Prágába. — A prágai birodalmi tanács, mintha az összeesküvésen már rajta kapta volna Bocskayt, a hozzá intézett levél értelmében, minden elővizsgálat vagy kihallgatás nélkül hazaárulási kereset alá vonatja, s ellene a hadjáratot elhatározza. Barbiáni kapván az alkalmon, Bocskay megboszulása végett seregeit Kassára gyűjti, a nemességet azon szín alatt, mintha Gyulát akarná a töröktől visszatoglalni, fegyverre szólítja. E közben Bocskay Erdélyből visszatérvén, még semmit sem tudott a történetekről, a készülletekről, s Barbiáni tervéről. Szathmáron hallott legelőször valamit a Kassán folytatott készülletekről. Azonnal Szent Jób várába megy, s azt a mint hirtelenébe lehetett felszerelvén, Frater Istvánt és Székely Ferencet parancsnokaul kinevezi, s maga Keréki várába, mely a Körös és Berettyó mocsárjai között fekvő erős hely volt, megyen. Ezt is mindennel ellátván Örvendy Pált hagyá benne parancsnokul, maga Somlyókő várába, egy magas sziklán sűrű erdők közepett mindennel föl-készített erős helyre vonul.

Volt oka meg nem bánni gyors készülleteit. Mert Barbiáni be sem várván még a felső vidéki csapatokat, Capriolit a magyar és német sereggel Erdélyből kirendeli; Sennyei Pongrác és Horváth Ábrahám vezetvén a mintegy 4000-re menő magyar sereget Erdély védelmére az alatt Mindszenti Benedek és Huszár István hagyattak hátra. Barbiáni Tokajnál átkelvén a Tiszán, Concini alvezérét Szent Jób várába küldi, maga Nagy-Váradnak tartván, hogy ott az erdélyi serreggel egyesüljön. Frater és Székely megiedvén az ellenség rögtöni megjelenésén, a várat gyáván feladják, mire az a katonáknak adatik szabad prédára. Bocskay épen akkor kap Bethlentől egy figyelmeztető levelet, melyben őt a temesvári csatáról és elfogott levélről értesíti, egyszersmind inti: vigyázna életére, mely nagy dolgok kivitelére van rendeltetve. Bocskay most még egyszer felszólítja Barbiánit, hogy ha vétkes, ügyét rendes törvényszék előtt tárgyaltassa. Azonban válasz helyett

Barbiáni Concinit Keréki vára ostromára küldi. De itt Örvendy vitéz legényeivel résen állt, s Concinival szóba sem ereszkedett. Az ostrom alatt Concini néhány vitézét s álgujját elvesztvén, a várat oda hagyja s Barbiánihoz tér.

Most Bocskaynak még csak gondolkozásra sem maradt ideje. Vagy tenni kellett határozottan, vagy magát kegyelemre feladni. De ismervén ellenfelét, az utóbbit nem akarhatta. Súlyom várából néhány hű szolgálja kíséretében indult ki azon nagy útjára, melyen egy nemzet reményeit vivé magával. Meghallván Keréki várának fölmentetését, lelkét reménysugár lépé meg, és sereg gyűjtéshez foga. A nagyok közül eddig még senki sem csatlakozék hozzá, mert senkit sem értesíté céljáról. Erdély Básta, Magyarország Barbiáni vaspálcája alatt nyögött, innen sem reménylt segedelmet. Egyedül állván, csak magában lehetett bizodalma. A kik török segílyt emlegettek, azoknak válaszolá, hogy hitsorsosait nem akarja pogányok által meghódíttatni. Ha a száműzötteket emliték, nem akarom, ugymond, hogy higyenek, miután ügyöket eddig nem pártfogoltan. 500-ad magával állt már Keréki előtt sikon, Barbiáni 10 — 12,000 embere ellenében. Azonban a véletlen segített rajta. — A Barbiáni seregében mintegy 3000 hajdu volt, nagyrészt magyar és protestáns, kik rendetlenül fizettetvén, s most is több havi zsoldjok elmaradván, zugni kezdenék. Bocskay értesült s Örvendy Pálra bízta eltérítésöket. Ez ügyesen előadja a Barbiáni és Básta által korlátlanul folytatott iszonyu zsarnokságot, hogy a magyar nemzet és protestantizmus megsemmisítésnek néz elébe. Azért magyart magyarnak, hitsorsost hitsorsosnak megharcolni nem szabad'sat. Ezek magok között tanácskozá, Barbiánitól ismét zsoldjokat követelik; azonban Debrecen kirablására utasíttatnak; de a helyett Kun István vezérök alatt Bocskayhoz szegődnek. Barbiáni látván Bocskay növekedő szerencsáját, Nagy-Váradról kiindul s Adorján mellett okt. 14. táborba száll; az erdélyi sereggel egyesül s Pec Baptistának utána siető felső magyarországi táborát várja. Pec már Diószegig haladt s Debrecentől 10,000 forint összeget zsarolt, midőn éjjel Bocskay által megtámadtatik. Ez volt Bocskay nyílt csatáinak elseje, s egyike a legvéresebbeknek. Kilenc rohamot, ugyanannyi védelmet állott ki mind a két rész, mi a kölcsönös elkeseredettséget eléggé tanusítá. Végre Pec elfogatván, serege leöletik vagy szétveretik. Magát Ladányi György fogá el, s vivé Bocskayhoz.

Barbiáni megszeppent egy kissé, s békére szólítá ellenfelét; de már mind késő volt. Bocskayt ügyének nem reménylő fordulata most még bátrabbá tévé, és nagy terveken gondolkozék. Barbiáni hét mulva Nagy-Váradról kiindult 10,000-nyi seregével, hogy mielőtt amaz megerősödnék, Kassára vonulhasson; nem mervén vele sikon megmérkőzni. Nagy-Váradon Concini maradt 1,200-al örül. Bocskay hajdui Barbiánit mindenhol nyomban követék, szünteleni támadásokkal fogyaszták, nyugtalaníták, s utjokban épen úgy növekedék számuk, mint fogyott amaz. Rakamaznál 300 rácot találván, nagy részt leölik, vagy a Tiszába fojtják. Tokajtól Barbiáni Kassának tartott, de a kapukat bezárva találá. A kassai tanács Bokacs János költő és város birája elnöklete alatt okt. 30-kán Lippay Balázsnak, ki az előhadakat vezeté, magának Bocskaynak pedig nov. 12. nyitá fel a város kapuit. Barbiáni nejét szabon bocsaták, ki férjét már Szepesváron találá, hol Thurzó György és Kristóf testvérek oltalma alatt a várba seregestől beeresztetett. Lippay Balázs Kassáról Bocskay neve alatt kihirdetett levelében felszólit minden hazafiit a haza szabadsága s a vallás mellett fegyvert fogni. Elősorolja a támadás okait. Erre Eperjes, Szeben, Lőcse, Kézsmárk feltárák előtte kapuikat. Lippay Szepesvárat veszi ostrom alá. E gyász hadjárat híre villanyként hatott el a két hazában; a protestánsok keblét remény tölté be s tárt karokkal várák Bocskayt. —

A török maga is sokat tett e gyors előmenetelre. Rudolfnak nem sikerült a Rákoson békét kötni, mert alkalmasint értesülvén a Bocskay mozgalmáról, még az alkudozás alatt Nándorfehérvár alatt termett a nagyvezér 70,000el. Szept. 10. már a Rákoson volt, s 19-én Esztergomot vevé körül. Rudolf Bástát Erdélyből hirtelen előparancsolja, s szintén Esztergom alá rendeli, hogy a vár bevételét akadályozza. Ez által Bocskaynak szabad tér nyílt magát megerősíteni. Azonban elvonulván a török Esztergom alól, Básta rögtön parancsot kap, hogy 20,000 emberével induljon a lázadás elnyomására. Ezalatt már nagy számmal hódolának a felső magyarországi urak Bocskaynak, kik előbb Gálszécsen, aztán Nagy-Idán végre most Szikszón mondának ellent a 22dik tc. nek. Homonnay vezérlete alatt, miután Ecsedi Báthori Istvánt a vezényletre rá nem beszélheték, összesen Bocskayhoz állának. Ez nem bizván magában, hogy a Básta jó fegyelmű, s harcedzette serge ellen

a maga ujoncaival szembe szállhasson, s eddigi előnyeit egy harc által kockáztani nem akarván, Korláth Istvánt Kassáról a már Pesten mulató nagyvezérhez küldi véd és dac-szövetséget kötni. Örömmel hajlott a nagyvezér, s nov. 19. 1604-ben meglett a szerződés ily pontokban: 1) A török Bocskaynak segélyt ad. 2) Egymás várait ők se meg nem szállják, se meg nem hódítják. 3) Egyik fél a másik nélkül nem békél; és ez utóbbi pont volt főkép a mire Bocskay vágyott, jól tudván, hogy még saját ereje nem elegendő a cél kivitelére. Ugyanekkor érkezett hozzá Bethlen Gábor a bujdosó magyarokkal, s 600 főnyi lovassal. Básta jól felkészült seregével oly sietve indult Kassa felé, hogy Bocskay észre sem vévé, midőn a Fülek-vára bevételére előre küldött Némethy Balázs 5000 emberével Osgyánnál már rábukkant. Némethy vakmerőségének áldozata lett; elfogatván Básta által megnégyletett. Hasonló csapás érte Edelenynél Magócsy Ferencet és magát Homonnay Bálintot, kik alig menekedtek meg futás által. Básta útjában Szendrőt elfoglalván egyenesen Kassát veszi ostrom alá; de Nagy Albert és Sennyei Miklós vitézül védelmezik. Seregei zugának zsold nemléte miatt. Egy reménye a bajon segíteni meghiusult. A balogi erdőkben ugyanis 29 szekér posztó, élelmiszer és 200,000 tallér Bocskay kezébe kerülván, tovább magát nem tarthatá. Elhagyá Kassát s Eperjes felé vonult sietve; onnan Lőcsén, Bajmócson s Vágújhelyen keresztül Pozsonyig megsem állott, hol besáncolá magát. Bocskay seregének egy részét küldi utána s egyik várat a másik után kézre keríti. Diadalmenet volt hadjárata. Rákócy Zsigmond, ki Szerencsen Bethlen Gábor és Kornis György pártjára állt, egész Erdélyt hódolatra bírá. Vezérei közül Rhédey Ferenc elfoglalá Korponát, Szitnya, Csabrág. Vác, Trenesén, Szádvár Zólyom, Végles, Drégely és Nógrád várait. Eperjest azonban hol Buchheim örködött, hasztalan ostromlá. Más oldalról Gyulaffy László és Bocskay Miklós Szatmárt, Rákócy Lajos Lippát, Karánsebest, Lugost és Boros Jenőt vették be. Czobor Mihály Szokolcáról fenyegeté Morvát és Sléziát, s midőn ezek nem engedének, beütt s teméntelen károkat okozott. Bosnyák Brünig hatott; Rhédey Nyitrán ostromlá Forgács Ferenc püspököt. Somogyi Austriába ütt. Dunántul hasonlóképen nyil-szárnyakon foglalák el vezérei egymásután a várakat. Némethy Gergely, Hagymássy Kristóf, Kátay Menyhárt és Horváth Bálint nyílt felszólítással járák be a részeket, s ki nem enge-

dett, javainak elpusztításával lakolt. E szerint mind a két hazában lángolt, a harc dühe, s nagy része Bocskay hatalmában volt. A bécsi vagy prágai tanács még sem tett semmi lépéseket ennek megakadályozására. Végre a magyarok főbjeit szállá meg a haza nyomorúsága fölötti sajnálkozás. A magyar birodalmi tanács még Eperjes ostroma alatt elküldé Bocskayhoz Naprágyi Dömét és Forgács Zsigmondot, a kancellár fivérét, békeajánlatokkal. És ez az első békekísérlet, mely a bécsinek utmutatójaul s némileg alapjaul szolgál. Bocskay hajlandónak nyilatkozék feleletében, azonban a követeket, nem levén meghatalmazó levelök sem Mátyás sem Rudolftól, elbocsátá azon szavakkal: én veletek szenvedek s igy veletek semmi dolgom: majd számolunk mindnyájan Rudolffal. — A dolgok ily állásában hívá öszve nyílt levele által apr. 18. 1605 Szerencsre mind két haza rendeit. Levelében felemlítvén még egyszer minden politikai és vallásos sérelmeket, különösen az 1604-ki 22. t. cikket. Számos főurak között megjelentek azon Bethlen Gábor az erdélyiekkel, Dersffy Miklós, Magócsy Ferenc, Szécsy György, Nyári Pál, Dessewffy János és Homonnay Bálint. Bocskai Isván itt egy szívvel lélekkel Magyarország és Erdély, Havasalföld és Moldva fejedelmévé, székelyek grófjává kikiáltaték. Általa kinevezettek Homonnay Bálint az összes hadak főparancsnokává, Szécsy György fővezérré, Illésházy István dunáninneni főkapitánynyá, Dessewffy Miklós kassai térparancsnokká, Kátay Mihály kancellárrá, Rákócy Ferenc tanácsnokká, Rákócy Zsigmond Erdély kormányzójává. Egyetemesen elhatároztaték a kath. valamint az evang. és ref. vallás szabad és korlátlan nyilvános gyakorlata. Bocskay maga esküszik az ország törvényeinek, valamint minden rendek jogainak ép-ségben tartására. Mindenkinék törvényt egyenlően szolgáltat, a sorsnak bármi változása mellett őket el nem hagyja, s végre beleegyezésök nélkül semmi hatalommal szerződésre nem áll. A következő hadjáratí zászlokra az eddig szokásos Máriakép helyett ezen szavakat jegyezteté: „isten velünk, senki ellenünk“ Tábori énekké pedig Luther éneke: „Erős várunk nekünk az Isten“ választatott. Korláth István és Kékedy György követe-kül Sztambulla küldettek a szerencsi végzések megerősíttetése iránt. Maga Erdélybe ment, hol a három nemzet Medgyesen tevé hódolatát. Szept. közepén már ismét Kassán volt.

MELANKHTON A HÁZASSÁGI ELVÁLÁSOKRÓL.

Az egyházi visszahatás emberei nem szünek hánytorgatni, hogy csak két oka volna az elválásnak: házasságtörés és gonosz elhagyás, és tanaik teljesen egyeznek az evangy. egyház reformációkori tanaival. Ám legyen, noha az ellenkező eléggé ki van már mutatva Luther, Zwingli és Bullinger irataikból; de nem árt még azon idő legnagyobb theologiai s általában tudományos tekintélyére, Melankhton Fülöpre hivatkozni, hogy megtessék, mi távol állnak az új evangélikusok az ó evangélikusok és reformátorok elméletétől. Luthernek, bizonyos, miszerint tíz elválasztó oka volt (Prot. Kztg. 1855. 14. sz.); hasonlóul a helvét reformátor Bullingernek hat (ugyanazon ujság 1855. 17. sz.). Melankhton e férfiakkal egészen egyet értett. Ő külön theologiai munkát írt a házasságról, és pedig olyat, mely 1554. év óta némely tartományokban nyilvános közérvényre, majd a Corpus Philippicum s. Misnicum által Szász és Hessen hercegségben, Brémában és Nürnbergben szimbolikus tekintélyre jutott. Ebben házassági elválasztó okok 1) házasságtörés; 2) gonosz elhagyás, mikor egyik fél elhagyja társát és hosszú ideig elmarad szükség vagy tisztos ok nélkül, könnyelműségből, unalom, türelmetlenség, s más helytelen alapból. Ha az ilyen törvényesen idézve meg nem jelenvén a bíróság előtt a panasz ellene megállapittatik: az elhagyott fél néhány év múlva új házasságra léphet. 3) Vad, kegyetlen bánás, élet elleni ölálkodás; 4) Nősztehetlenség (spadonatus), természeti vagy mesterséges módon, mint általában testi erőtlenség; 5) lelkisméret szorongatása különböző vallás miatt. Melankhton nézete szerint az evangyéliomi keresztyénnek azon szabadságánál fogva, melyet az evangyéliom ad, nem szükség lelkisméretet csinálni nemkeresztyénnel, annyival kevésbbé más felekezetű keresztyénnel kötött házasságból; de azért mégis kívánható az elválás lelkisméreti szorongás miatt; 6) eltitkolt terhesség a házasság előtt; és 7) elkövetett bűntény miatti becestelen fogság vagy deportáció.

NÉPISKOLA ÉS KÉPEZDE.

ÁRVAY JÓZSEFTŐL 1).

Az Allgemeine Kirchenzeitung 1856-ik évi november havi füzetében dr. Palmer darmstadti fő egyháztanácsnok és udvari paptól két cikk jelent meg, melyek a jelenkor vallásos és egyházi állapotának javítására célzó ohajtásokat és utmutatásokat tartalmaznak. A jeles értekezés nagy része több tekintetben méltó, hogy közzététessék. Különösen érdekessé teszi azon sajátsága, hogy míg szerző a külföldi helyi viszonyokról s körülményekről értekezik, melyek között él s melyeket tapasztalat útján ismer, tudtán kívül legfontosabb ügyeinket tárgyalja. Méltó hogy nézeteivel, melyek a tárgy élethű felfogására mutatnak, megismerkedjünk s azokat lehetőleg felhasználjuk.

Dr. Palmer vizsgálódásainak központját azon bizonyosság képezi, hogy minden, kinek szemei vannak a látásra és fülei vannak a hallásra, s a ki honának vallásos és egyházi, társadalmi és politikai állapota iránt keblében meleg szívet hord, egyhangulag vallani fogja: nekünk még nagyon sok, sőt minden tekintetben ujitásra és gyökeres újjá születésre van szükségünk. Ezen újjá születés egyedül az igaz és tökéletes, élő és boldogító keresztyén vallás fölelevenítése által eszközölhető úgy, hogy a keresztyén vallás az emberiség jövő kifejlődésének ne csak tényezője, hanem ereje és méltósága szerinti tényezője legyen. A keresztyén vallást azonban nem lehet sem úgy mint pusztán tudományt és hittant, sem mint szigorú és merev felekezetességet felfogni, valamint az is, mit követel, nincs a belső megtérés által teljesen kimerítve és betöltve, s ép oly kevésbé van pusztán az erkölcsi oldal kiemelé-

1) Tisztelt barátunk és egyik főmunkatársunk ezen közleményét annál szívesebben adjuk, mert épen ő a főt. tiszamelléki helv. hitv. egyházkerület választottja, azon férfia, kinek lelkeségére, kitarására s belátó értelmiségére alapítva kell életbe lépni a sárospataki képezdének. Őt most ez ügy foglalkodtatja épen a Sprece partjain, majd Helvécia hegyei között, hová a művelt protestánsság képezdéinek tanulmányozása végett folyó hó 6. napján indult el. Mig visszatérne, s folyóiratunkat újabb dolgozatokkal is becsesbíténé, remélünk tőle tárgyavatottsággal irt tudósításokat a külföldről, most pedig a legjobb remények előzőlogaul adjuk eme nagy becsű tájékozást.

Szerk.

se által bevégezve. A ker. vallás, melytől ily nagyszerű eredményt lehet remélni, inkább az, mely nem mint gondolat és érzés, nem mint tan vagy külviselet, hanem mint igaz és tökéletes élet, mint az istenember által eszközölt istenneli közöség, nyilatkozik bensőleg és külsőleg; azon ker. vallás, mely a maga egész igazságában és tisztaságában, szélességében és hosszúságában, magasságában és mélységében, dicsőségében és fenségében annak megjelenés által valósult, ki egy volt az atyával. Azonban hogy a ker. vallást ekképen tegyük az emberiségben vagy népünkben élővé, nem kell hinnünk, hogy ahhoz elegendő a puszta ismertet, valamint nem elég egyedül csak a kedélyt és érzelmet némesíteni. Az emberi lélek szervezetének azon pontja, melyet gyökeres feldolgozás alapjául lehet felvenni az egyes emberben, az emberi társaságban, az egészben, a lelkisméret. A lelkisméretből származik a ker. hit, a hitből a ker. szeretet és remény; a hit erősíti az akaratot, szüli a ker. jellemet. Ezért a ker. vallás csak mint valóban élő és megelevenítő hit, csak mint igaz, mélyen-benső, isten meghamisíthatlan ígéjén alapuló kegyesség lehet eszköze annak, hogy sivár korunk felfrisüljön, nehéz betegségben sinlődő századunk megorvosoltassék.

Mindezen vizsgálódások azon kérdésre vezetnek: minő eszközöket kell alkalmazásba vennünk, hogy azon hit, hogy azon kegyesség, mely itt holtta, ott félholtta, amott tetszhalottá lett, ismét teljes és munkás életre ébredjen?

A kérdés sokkal fontosabb hogysen arra vonatkozólag az igazságot minden tekintetben fel lehetne találni, bőven elég, ha sikerül egy vagy más érdekes pontot kimutatni, egy vagy más célszerű eszközt megnevezni, s hitsorsosink lelkében, kik az urat és az ő országát szeretik, s az ő dicsőségeért tenni és áldozni készek, üdvös tevékenységet ébresztetni.

E kérdés befelelésénél: minő eszközöket kell alkalmazásba vennünk, hogy ker. hitre és kegyességre vezessük vissza népünket, az iskolára kell fordítani figyelmünket, mindenek előtt pedig azon iskolára, melyben a köznép nyeri képeztetését.

Nagyon utcaivá lett, de annak dacára is nagyon igaz mondat: az iskolában, a növekedő ifjúságban fekszik a jövő. Akarjátok magatok számára biztosítani a jövőt: legyetek uraivá az iskolának. Így gondolkodtak, szólottak és cselekedtek a jóakaratu, habár elvakult humanisták, emberbarátok s az ugynevezett felvilágosodási korszak emberei. Így működtek szó-

val és tettel a világosság barátai és a német katolikusok. Így gondolkodtak a népizgatók, népbarátok és minden árnyéklátú szabadelvűek. Ezen meggyőződésből indulnak ki a római kath. egyház méltóságai, azt követelvén mindenek felett, hogy az iskolák, ezek között első helyen a népiskolák, ismét az ő vezetésök alatt álljanak, egészen az ő kezökre bízassanak. Nyilvános bizonyossága ennek az ausztriai császárság konkordátuma. Nem kevésbbé igazolja a múlt és jelen története, hogy mindeütt, hol zsarnoki célok tüzettk ki, az iskolára való határtalan befolyás utáni törekvés sem marada el: hogy ott vettessék el a jó mag. Valóban alig van oly pont, mely felett egyházi és világi szélsőség, s egymással szemközt álló pártok között oly összhangzás uralkodnék. De már ezen összhangzás is elegendő alap a protestáns egyházra nézve, ha saját jövője iránti hitét feladni nem akarja, hogy az állam jogainak eszélyes és megfontolt elismerése mellett (mert az államnak is megvannak a maga jogai az intézetek irányában, melyek a leendő polgárokat nevelik, a melyeket ennél fogva az állam saját eszközein alapított, vagy újonnan alapít, vagy tart fenn) vagy azt ismét visszakövetelni, a mi tőle jogellenesen elvétellett, vagy azt megtartani és megőrizni, a mi még birtokában van, vagy befolyását jogos eszközökkel nevelni ott, hol az szoros korlátok közé vettetett vagy meggyengítettett.

E tekintetben már a feladatot kevés szavakba lehet összefoglalni: az iskolának, értve itt és a következőben a népiskolát, ismét keresztyénivé, evangyéliomivá kell lennie, mert jelenleg a szó valódi jelentésében és értelmében nem az; itt ott teljesen megszűnt az lenni, vagy meg kell adni e nevezetet, mihelyt a vallás az iskolában kellő terjedelemben és elegendő órán taníttatik; más helyeken csak a legkisebb mértékben érdemli meg nevét, oly mértékben pedig mint lehetne és lennie kellene, sehol sem keresztyéni az iskola. Sokat tanítottak és sokat tanultak az iskolában, de még az által a sok nincs elérve; a valódi, szilárd tudat kárt szenvedett és megfoghatkozott. Célszerű és elmés tanmódszerek találtattak ki és fel, de mindezen módszerek mellett és dacára is, igen! épen ezen módszerek utján a tartalom, a „mi“ igen gyakran nem méltányoltatott kellően, sőt az alak elébe tétellett a tartalomnak. A tanítványokkal bántás és fegyelem az iskolában kevésbbé zsarnoki és merev, de a mellett a kellő szigor és erély, a valódi komolyság a fegyelemben visszafelé halad, a rend fentartása gyenge és bágyadt, a fegyelem fegyelmetlenséggé lett.

Miután a ker. vallás bizonynyal tan is, de épen nem pusztán csak tan, hanem inkább teljes élet: az oktatásnak és nevelésnek elméletben és gyakorlatban egyiránt keresztyéninek kell lennie. Innen az iskola nem tűzheti ki magának feladatul csak a ker. vsllásoktatást, vagy minden tantárgynak keresztyén szellembeni előadását. Az iskolának kötelessége keresztyénileg nevelni; minden oldalon keresztyén életet terjeszteni és ápolni. Valóban nincs oly általános neveléstan, mely keresztyéneknek, zsidóknak, törököknek egyaránt való volna; olyan sincs, mely nemzeti és a nép műveltségi fokozatán alapuló különbségeket semmibe venne. — Továbbá, épen úgy nincs minden elveiben és következményeiben általánosan összhangzó keresztyén neveléstan, mint nincs általános keresztyén vallás általános keresztyén tan, általános keresztyén dogmatika. Mint-hogy a keresztyén vallás csak a konfessziókban áll fenn, s azokon kívül épen nem létezik: innen minden neveléstan, gyakran a nélkül hogy tudná vagy gyanítaná, felekezeti színezetű, habár ezen, a vallástételen alapuló, különbség nem nemi, hanem csak faji különbség. Ezt félreismerni veszélyes volna.

Ki a különbféle jeleneteket csak némileg tisztán látó elmetehetiséggel vizsgálja is, könnyen ezen meggyőződéshez jut. Az valóban félreismerhetlen, hogy a vallástétel különbfélesége (alig szükség megjegyezni, hogy itt egy részről a római katolikusok, más részről az evangélikusok közötti különbségről van szó) elhatározó befolyást gyakorol a nyilvános és magán élet alakulására, erkölcsökre és szokásokra a házi körben, a társas életben, a nagyobb közönségekben, s hogy ezen különbféleség következményei többé kevésbé tiszta kinyomatban mutatkoznak. Félreismerhetlen, hogy egészen külön neműeknek látszó viszonyok között is, minők gyár és műipar, főleg az üzlet módját tekintve, habár kis mértékben is, a felekezetiség típusa van kifejezve. Ez ott legészrevehetőbb, hol egyik vagy másik felekezet magánosan áll, vagy tulszárnyalta a másikat. Ha az így van, megfoghatatlan volna, hogy az iskolában, hol a növendékek szüleinek műveltsége, életmódja közötti különbség világosan nyilatkozik, azon típus fel nem található volna. Ki ezt egy vagy más tekintetből kétségbe vonná, tekintse meg felváltva a katolikusok és evangélikusok iskoláit, hasonlítsa össze azok sajátságait, s tapasztalni fogja, hogy a katolikusok iskoláiban a külsőség, a törvényszerintiség, a külső szentség fejezi ki magát, az evangélikusokéban a bensőség, eleven kedélyesség és élénk szellemiség tapasztalható. Valóban

a ki tudja a jelenetek nem történetes egymás mellettiségét figyelembe venni, a melyek jöhetnek és nem jöhetnek, s a melyeknek előállása nem ritkán helyi és egyéni viszonyok által föltételeztetik, hanem azon egyes jelenetekben az azoknak alapul szolgáló elv nyilatkozatát látja, s azoknak benső összekötetéseket ismeri: az alaposnak fogja találni azon állítást, hogy a vallástétel, melyet a felekezet követ, az iskolai életre lényeges befolyással bír.

Ha már az iskolának keresztyénivé, illetőleg evangyéliomivá kell lennie, annak hathatós eszköze a tan. Ecclesia est congregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur. Ezen eszközről ennélfogva terjedelmesebben kell szólni, minthogy a kérdés lényegesen a tanintézetek körül forog. Hogy a tan a tőle igényelt gyümölcsöket meghozza, az alapnak kell illően elkészíttetnie, hogy a fül valóban meghallja, az értelem felfogja, a szív érezze. Az iskola egész életének olyannak kell lennie, hogy az evangyéliomi tan ne mint valami külön nemű, reávetett fölt, hanem mint egy nemű vagy inkább egy neművé lett, jelenkezzék. A ker. vallás a temészeti emberben és emberre nézve eredetileg külföldi növény, de az nem maradhat, s a földdel, melybe ültettetett, össze kell fornia, nem hogy ezen tisztátalan és megromlott járulékokkal és salakkal vegyült földből nedvet szívjon magában, hanem hogy azon erővé legyen, mely ezen földet megnemesíti, áthatja, újjá alkotja. Ezen hatékonyság csak úgy vehet kezdetet, mehet előbb s juthat bizonyos tekintetben tökélyre, ha a nevelő és nevelési módja, a tanító, tantárgy és tanmodor közvetlen hatással vannak a föld művelésére, a növendékre.

A tanító személyisége már szükségkép erkölcsi és lelkesítő, külső és belsőképp kegyes, a hol a szükség azt kívánja és helyén van, épen úgy komoly és szigorú mint nyájas és engedelkeny, szóval: olyan legyen, hogy maga iránt a tanítványban pietást ébreszsen; tan- és előadási modora ne legyen untató és fárasztó, hanem vonzó és felfrísítő, nem gépies és tanultató, hanem szellem és szívképző, önmunkásságra ébresztő, nem felületes és alaptalan, hanem viszonyosan mély és alapos. Az előadandó tantárgyakat ne egymás fölibe, hanem egymás alá rendelje, úgy hogy azok megválasztásában, azok gondosabb vagy futólagos tárgyalásánál ne egyéni hajlamát vegye sinórmértékül, hanem adja meg azok illető jogát azon fontosság szerint, melylyel bír a tantárgy magában, és a melylyel bírnia kell a tanítvány előtt. Helyesen mondja a königsbergi

bölcs: a szülék gyermekeikre nézve bizonyos tekintetben istennek helyettesei, reájok nézve személyesített erkölcsi törvény; s ebben oly igaz és fontos neveléstani elvet állít fel, mely következményeivel együtt gondolva méltó, hogy a házi nevelés legfőbb elvei közé számíttassék. S nem kell-e azt a körülmények által föltételezett megszorítással a tanítóra, a tanító befolyására, magaviseletére alkalmazni? Azon tanító, ki magán életével, főleg hivatala betöltési modorával, általában a törvények, különösen az őt illetők, irányában kellő és tartozott tisztelettel nem viseltetik; a ki a maga előjárói iránti tartozott pietást szóval vagy tettel megsérti; a ki erkölcsi tekintetben önmaga iránt gyenge és engedékeny, s bizonyos tekintetben önmagának kizáró kiváltságokat igényel; azon tanító végre, ki magán életével azt bizonyítná meg, hogy hite és kegyessége nem szent komolyság: az teljességgel nem fog tiszteletet az isteni és emberi törvények, kegyeletet önmaga, tiszteletet az isteni és emberi előjáróság iránt ébresztetni tanítványában, sőt inkább oda fog hatni és működni, hogy minden nemesebb csira, melyet a gyermek lelkében a szülei ház itt ott megtartott, elsorvadjon, semmivé legyen, holott feladata az volna és annak kellene lenni, hogy a házi nevelés kártékony befolyását eltávolítsa vagy lehetőleg ártalmatlanná tegye.

De továbbá a tanító mint tanító a szó szoros értelmében, azaz tanítási modora és módszere különösen tekintetbe veendő. Az iskolának a tanítványok előtt kedvelt helynek, s a tanítónak kedves óráknak kell lenni, a mi csak úgy lehető, ha tudja a tanító, miképen kell a gyermeket lekötni, felhangolni, feltüzelní. Ha ő benne élet és melegség van, azon élet és melegség áthatja a gyermek lelkét és kedélyét, s általános közönlésének maga a közönyösség sem állhat egészen ellent. Ellenben, ha a tanítás aluszékony és unalmas, a tulajdonképen csak a módszer ellen támadt elégtelenség, nagyon természetesen, a tanító, az anyag és tárgy ellen fordul. A történet esetlen előadása közönyösséget szül a történettan iránt; így a vallástudomány érdektelen előadása miatt maga a vallás szenved, s az ügyetlen eljárás közönyösséget vagy annál nagyobb roszt fog eszközölni, legalább előmozdítani. Oly tanítási modor, mely csak tanultat, a gyermekbe belé csomoszolja, bizonyos körülmények közt bele pálcázza az isméretet, nem fog egyebet szülni, mint hogy a tanítvány bekönyv nélkülözi azt, miről a bel-

ső ember semmit sem tud és nem érez, s legfelebb szavakat fog, helyes értelem és tartalom nélkül, legfőbb érdekül megtartani az emlékezetben, s örül, ha elérkezik az időpont, midőn az utóbb is elsajátíthatlant mint hálátlan terhet, eldobhatja.

Nagy fontosságú dolog végezetre, miképen határozza meg a tanító a tantárgyak egymáshoz viszonyát. Ha vannak kedvenc nézetei, melyeknek az iskola célját alárendeli: az a közoktatásnak nem válik üdvére. Ha a legkülön neműbb tantárgyakat egyenlően egymás mellé sorozza egy közös, azokat összefoglaló kapocs nélkül, mely azok különböző rangját és fontosságát kijelölje: az egyéni és összes képzettség veszélyben forog, s könnyen megtörténhetik, hogy ez előbbi tanítvány későbbi fejlődése közben azt a mi fontos, elveti magától azzal együtt, mi reá nézve kevésbbé fontos, mint például a földrajzzal és történelemmel minden gondolkodás nélkül felhagy, mihelyt azok alkalmazását s haszonvehetőségét a közéletben nem látja: épen úgy felhagy minden vallásos művelődéssel, ha az nem volt más reá nézve mint pusztán vallástanítás, ha fontosságára s az előadás modorára nézve a többi tantárgyakkal egy sorba állíttatott.

Az itt röviden előadott nézetek elegendők lehetnek arra nézve, hogy azon régi igazságot az emlékezet elébe idézzék, hogy magában a legtökéletesebb tan sem nevel keresztyéni, evangyéliomi szellemben, hogy a ki azt tanítja, annak személyisége, élete valamint a föld minősége, melybe a mag elvettek, annak tenyészésére, növekedésére elhatározó befolyással bír.

Máskép honnan van az, hogy sok helyen a törvény iránti tisztelet meggyengítettett, itt ott a fagypontra alulra sülyedt, mint hogy azokban, kik a törvény tekintélyének feltartására s a törvény végrehajtására voltak elhíva, nem találtatott fel a törvény iránti tisztelet és hűség, mint a kik az önkény által engedik magukat vezettetni? Honnan van az, más okok befolyásán kívül névszerint, hogy az eskü szentnek tartása annyira megkisebbedett, hogy az eskütörök száma rémitő fokra hágott, ha nem onnan, hogy egyrésről azok, kik az esküt elfogadták, azon komolyságot, tiszteletet és ünnepélyességet, melyet minden vallásos cselekedet igényelhet és szükségkép igényel, hacsak céljával ellenkező eredményre nem akar vezetni, meg nem adják, s annál nagyobb mértékben elhanyagolták, minél inkább nevededett az eskütevők száma, s hogy más résről azok adtak példát a hitszegésre, a kiktől azt leg-

kevésbé lehetett várni? Hol lehet végre annak valódi alapját feltalálni, hogy sok helyen nemcsak az egyháziasság, hanem a keresztyénség is ellenmondhatlanul hanyatlásnak indult s majdnem kialudt, ha nem abban, hogy a hivatal viselői, közösségük előtt mint egyháziak, de nem mint valódi keresztyének, mint jó theológusok, de nem mint újjászülöttek, mint külső műveltség emberei, de nem mint az isteni szellem által megvilágosított és megszentelt férfiak tűnnek fel, s kik ennél fogva nem sokára oda vitték a dolgot, hogy a gyülekezetben is az igazság csak külszin és álarc, a valódi kegyesség pusztán külső egyháziassággá lett. Miből lehet fokonként majdnem a határtalanságig emelkedő élvkórságot és önzést megfejtetni, ha nem a magasabb rendek példaadásából, mihez, fájdalom, a lelkészek is nem kevés számmal járultak, kik nem átalítottak szószezből ostarozni oly vétkeket, melyeket maguk távolról sem kerültek. Ha már ez ily befolyással volt a felnöttekre, mennyivel inkább befolyással bir a tanító személyisége, egész magatartása, élete az iskolás ifjúságra, mely, nagyon természetesen, folyvást ő reá függeszti szemeit.

A tanítónak már a végre, hogy a népiskolába keresztyén szellemet lehelljen, kegyes, hívó embernek kell lennie, a szentírás alapján vagy a szentírásban, az evangyéliomi egyház vallástételén vagy ezen vallástételen kell állania. S hogy ő abban áll, nemcsak fej hanem szív szerint is, azt szóval és tettel, hivatalának betöltése és a fegyelem által, melyet önmaga iránt gyakorol, kell megbizonyítania. Nem kívánjuk ugyan tőle, hogy más emberek felett a tökélynek sokkal magasabb fokán álljon, mint példája az eszmény megvalósulásának, megtestesülésének: ez esztelenség, bárgyúság volna. De mind a mellett sokat kívánunk a tanítótól: kívánunk tőle, a mi csaknem mindennél több, szigort önmaga iránt, fegyelmet önmaga iránt. A kire sok bizatott, az sokért felelős. Kire bizatott pedig több mint a néptanító? Kinek kezeibe van több letéve mint az övéibe? hol lehetne ennél fogva a bérszolga, s a ki csak emberek szemei előtt kíván szolgálni, a lelkisméretlen ember kevésbé helyén, hol tehetne több rosszat, mint a néptanítói állásban, még pedig a nélkül, hogy a törvény büntető hatalma utólréhetné? Azt szokták mondani, s bizonynyal nem ok nélkül, hogy a lelkésznek mindentől inkább kell őrizkedni, s maga iránt szigorúbbnak kell lenni, mint azt másoktól követelni lehet, minthogy az ő fekete öltönyén minden szennyfolt

sokkal inkább észrevehető. S a tanítóról ezt kevésbbé lehetne állítani? Ha nem öltözik is ő feketébe, öltönyén mégis észrevehetők a szenyfoltok, s azt mindig szem előtt kell tartani, hogy öt tanítványok és gyermekek kísérik figyelemmel, kiknek szemeik sokkal épebbek, s kik jóval mélyebben látnak, mint azt némi elvakultsággal valószínűnek tartjuk. Senki sem kényszerítették hogy tanítóvá legyen; a kiből nincs elég komolyság és szigor önmaga, nincs elég szeretet és lelkisméretesség embertársai iránt, az válaszszon más pályát, alakítson inkább gipszet vagy viaszt, faragjon fát vagy márványt, mint hogy emberi lelkek képzőjeül adja ki magát. Durva kezeit és goromba ökleit inkább elviselheti a holt anyag, mint az emberi lélek, melyet isten saját képére teremtett. Már az állami és egyházi élet minden kategóriáiban is veszélyes, ha vannak férfiak kik azok valamelyikének kiválasztásában, a tárgy természetén kívül fekvő okoknál fogva határozzák el magukat, bizonyynyal sokkal veszélyesebb, ha lelkészek és tanítók a pályaválasztásban csak külső, önző, világi és földi kinézésük által vezettetnek. Szükség azonban, hogy a néptanító ne csak kegyes és hívő, hanem viszonyosan értelmes és képzettségű, s azon tudományokban, melyekre a népiskolához gyakorlatilag szüksége van, kellően jártas legyen, s hogy azon egyén, ki az alsó néposztálybeli különböző életkorú gyermekeket ügyesen kívánja vezetni, helyes nevelői tapintat nélkül el nem lehet: nem szükség bővebben fejtegetni. Azt azonban ki kell emelni, hogy ha a tanító valóban kegyes és lelkisméretes ember, mielőtt hivatalos állását elfoglalná, nemcsak meg fogja szerezni a szükséges ismeretet és tapintatot azon mértékben mint azt tőle jogosan követelni lehet, hanem később is folytonos szorgalom és tapasztalatgyűjtés által tökéletesíteni fogja magát, akképen mint azt kötelessége kívánja. Ha pedig még hivatalba lépte előtt azon meggyőződéshez jut, hogy a szükséges képzettséget és készséget meg nem szerezheti, nem fog annyira megtévedni, hogy oly hivatalra és pályára tolakodjék, melyet a serdülő ifjúságnak nem üdvére viselne, hanem mások kárára fogadna el és folytatna. —

A mily egyszerű és világos volt a tárgy, míg a tanító szükséges tulajdonairól szóltunk, ép oly nehézségekkel találkozunk, ha azon utakat és módokat akarjuk kijelölni, melyek által a leendő tanítók azokat megszerezhetik. Egyébiránt itt nem annyira az ismeretek megszerzésére gondolunk,

mint földolognak tekintjük a személyiség képezését, t. i. a kereszttyén vallásos, azaz kegyes és erkölcsi személyiségét. Tekintsük a tárgyat közelebbről.

A leendő tanító ugyanazon viszonyok között él, mint más életpályára készülő egyének. A mi ezekre károsan hat, hasonló mértékben károsan hat amarra is. A kor szelleme, erkölcsök, szokások, mint a házi körben és az államban, a magános és nyilvános életben mutatkoznak, akképen hatnak a leendő tanítóra is, mint más ifjakra; mert ő is azon légkörben él. De lehet-e a leendő tanítónak ezen körben maradni? nem kell-e minden lehető igyekezettel, s bár oly nehéz munkával is azon lenni, hogy azok, kikre a kór elragadt, kigyógyuljanak? De e végre talán a társas élet köréből kellene kivenni őket, a mi más tekintetből épen nem ajánlható. A leendő tanító nem a világon kívül, hanem a világban fog élni és hatni. Hogy fogna ő ott sikerrel működni, ha nem ismerné és nem értené a világot? A tanító a nevelendeiket a világ számára neveli, úgy t. i. hogy azok a világban megállani, állásukat szilárdul megtartani tudják, s el ne essenek; hogy tudják magokat tájékozni a világban és el ne tévedjenek; hogy meggyőzzék a világot, s ne ők győzessenek le általa. S mikép eszközölhetné azt a tanító, ha előtte terra incognita a világ, ha annak köréből kiragadtatott, hogy az ott elterjedt kórnyagtól s magától a nyavalyától eleve megmentessék?

Miképen kell már a leendő tanítókat nevelni, hogy ők az úr szőlőjének derék és hű munkásai legyenek, oly feladat, mely mind ez ideig nincs teljesen megfejtve. Egész bizonyossággal lehet azonban állítani, miszerint a szavazattal bíró egyének nagy többsége képezdek felállítására, s a leendő tanítóknak azokbani neveltetése mellett nyilatkozik, noha némelyek azok nevelését kisebb körökre, magánintézetekre kívánják szorítani. Továbbá, a képezdek elrendezésére nézve sincs egység a nézetekben. Egyik csak tápintézettel (convictus) összekötve kívánja azt felállítani, a másik épen nem; egyik csak theologus ifjat kíván tanítókul alkalmazni, a másik oly kevés theologust mint csak lehet; egyik zárdai fegyelmezést kíván, másik a lehető legszabadabb mozgást. Vitatkozások történnek továbbá a képezdei oktatás terjedelmére és az előadandó tantárgyakra nézve. Egyik nagyon sokat követel, másik nagyon kevésel megelégszik; egyik mély és alapos, a másik csak enciklopédiai ismertetet lát szükségesnek.

Ha már egész bizonyossággal lehetne arra számítani, hogy elegendő számmal fognak találkozni oly férfiak, kik hajlammal és képzettséggel, tudománynyal és isméréssel kellő mértékben birnak, hogy leendő tanítók számára képezdékét alapítsanak és vezessenek, s ha e mellett személyiségüktől is bizton várni lehetne, hogy a növendékekre erősítő és tisztázó befolyással lesz: az ily intézet, elegendő tanítványnyal, elhárzó előnnyel birna a többiek felett. Azonban a képzettségbeni sokoldalúság nem volna oly mértékben megközelíthető, mint nagyobb, több tanítóval ellátott, közintézetben lehetséges, valamint csak a nagyobb körben, a nyilvános élet mezején megszerezhető ügyesség, emberismeret és élettapasztalat is hiányt szenvedne. De más részről a képzettség, még pedig a legfontosabb szakokban, szilárdabb és alaposabb lenne; mert kevés számú tanítványok oktatásánál a tanító nagyobb fegyelemmel lehet azok egyénisége és szüksége iránt, s könnyebben meggyőződhetik afelől, vajjon a tanítvány részéről kifejtetett-e minden lehető szorgalom és igyekezet. Ehez járúl, hogy kisebb körben az előjáró személyisége, az egyéni szükséghez alkalmazottan, nagyobb hatással bír, s különösen szem előtt tartandó, hogy csak kissé terjedtebb magán oktatásnál, vagy szűkebb körű intézetben, általában vagy legnagyobb részben mindazon hiányok kimaradnak, s ha kifejlődnének is könnyebben fölfedezhetők s megorvosolhatók, melyek különböző helyekről összegyűlt, különböző életkoru, különböző jellemű ifjak együttlétének természetes sőt szükséges következményei.

Oly egyének, kik képezdék felállítását s vezetését tűznék ki magok elébe célul, nem találtatván mindenütt, oly számsan épen nem, hogy derék tanítókat a szükségnek megfelelő számmal képeznének: közintézetek felállítása mulhatlan szükséges. Az államnak vagy a véletlenre kell bízni, hogy lesznek-e tanítók képzésére alkalmas egyének kellő számmal, vagy azon megelégteltségre kellene magát lealázni, mely közepszerű képzettségű tanítókkal is beéri. Valóban ez oldalról is szükség nyílt szemmel széttekinteni, s nem lenni vaktában laudator temporis acti. Fájdalom, ma is vannak nem csekély számmal olyanok, a kiket így lehetne nevezni, de ezek olyanok, a nélkül hogy ismernék az időt, a melyről szólnak, a nélkül hogy komolyan és kellő belátással megvizsgálnák, vajjon

valamely intézkedés, mely egykor célszerű volt, a megváltozott viszonyok és körülmények között is célszerű lesz-e? És mert nálok a dolog elfogulatlan felismerése hiányzik, a multnak oly képét állítják maguk elé, mely azon fényben sohasem létezett, mint a minőt képzelődésök reá ruház.

Miképen kell ezen intézeteket elrendezni, mit és miképen kell azokban tanítani, hogy azok a célnak megfeleljenek s befolyásuk alatt az iskola inkább keresztyénivé legyen: ezen fontos kérdésnek, melyről egész könyveket irtak, itt csak főbb pontjait érinthetjük. Ily intézeteknek rendezésére nézve úgy erkölcsi és vallásos, mint neveléstani tekintetben, azoknak tápintézetteli összeköttetése mellett nyilatkozunk, azaz valódi és tetteges együttélése mellett a tanítványoknak nemcsak, hanem velök együtt a tanítónak is. Ily tápintézetnek már el nem ismerjük azt, melyben 2, 4, 5 ifju egy közös szobában együtt lakik s épen annyi közös hálósobát tart, ezen fölül az intézet összes növendéke együtt reggeliz és ebédel. Sőt a növendékek ily csekély számmal együttléte épen aggasztó. A kisebbek feletti urkodás, s bizonyos vétkek igen könnyen utat találnak az intézetbe. A száz és porosz fejedelemségi iskolák története eléggé igazolja e nézetet, hol az elébbi rendszer megváltoztatásával nagyobb számú ifjak részére készítették hálótermek. Az eddigi tapasztalatok nyomán 8—10 ifjú számára készített hálósobák ajánlhatók. Ez által a felebb említett vétkek nagy része el lesz kerülve, mert sem egymás feletti uralkodás, sem durva erkölcstelenség be nem fészkelheti magát az intézetbe, a nélkül, hogy nyomai nem sokára észrevehetők legyenek. Egy ily csapat élén egy régibb, próbált növendéke áll a képezdének, a kiben jellem és erkölcs tekintetében bízni lehet. Ezen kisebb vezetőkre közvetlen befolyást gyakorol a képezde igazgatója; ezek az ő organumai; elvei, nézetei általok hatnak ki az összesre, úgy azonban, hogy mindennek távol kell maradni, mi oda mutatna, hogy ezen ifjak a titkos hallgatódzás szerepét vinnék. Ezen kisebb körök mintegy családok gyanánt tekintendők, melyek együtt véve teszik az egész intézetet. Ezek együtt reggelizhetnek, együtt végezhetik reggeli és esteli imáikat; ha ugyan fontos okok nem kívánják, hogy legalább a reggeli áhitatosságot az egész intézet összes növendékei együtt végezzék. Az ebédnek, talán a vacsorának is közösnek kell lenni, hol nemcsak minden tanítvány hanem a tanítók is, legalább azoknak egy része, jelenvan.

Épen úgy mulhatatlanul szükséges, hogy a tanítók, vagy azok közül legalább némelyek, a középületben lakjanak, kötelessége lévén mindeniknek, különösen az igazgatónak, a növendékek életére, tetteire, foglalkodására, társalgására, szobában és szobán kívül gondosan felügyelni. Szóval, a konviktus legyen valóban konviktus, melyben a növendékek igazán együtt éljenek. Ha az intézkedés félszeg, s talán puszta látszat, a tanítványoknak a középületbeni együtt lakására szoritkozik, ha a felügyelet, általában a fegyelem felületes, csak névszerinti: úgy az inkább kártékony mint hasznos, a jól rendezett konviktus valóban üdvös hatása helyett, csak az együtt élés rosz következményeit eredményezi. Ily intézkedés már csak azért is veszélyes, mert az ember azt hiszi, hogy valamivel bír, holott semmivel sem bír, hogy valamit tesz, holott semmit sem tesz, magát és a világot nevetséges és felelőségre nem vonható módon csalja.

Azonban épen nem célunk szót emelni gyanakodó vagy épen zsarnoki felügyelet mellett; zárdai fegyelmet sem ajánlunk, mely többnyire csak a külső embert szabályozza. Bizonyos az, hogy intézetek, melyeknek igazgatásában ily elvekből történik a kiindulás, külsőleg iskolázottak, de nem belsőkép megnevelítették s újjászülettek veteményes kertje lesz, s eszközölhet erkölcsi és vallásos szinmutatást, de nem akarattal és tetterős keresztyén erkölcsiséget. De hát annyira lehetetlen-e a valódi keresztyén komolyságot, mely a legfontosabb dolgokkal és szabályokkal nem űz játékot, s lelkiismeretben járó dolognak tartja alkalmatlan, vagy nem tiszta egyéneket a néptanítói pályára közvetve vagy közvetlenül elősegélni, azon eszélyes szelidséggel és humanitással összeegyeztetni, mely követeléseit az emberek, különösen az ifjak irányában túl nem feszíti, hanem azon elnézéssel lesz a mások feletti ítélletheozásban és a másokkal bánásban, melyet másoktól önmaga irányában követel? Annyira lehetetlen-e jó akarattal párosult éber körültekintéssel és elővigyázattal járni el az intézetben, a nélkül, hogy az kémkedő felügyeletté, vagy mindent roszaló kisszerüsködéssé fajuljon? Annyira lehetetlen-e törvényes szigor bevinni és gyakorolni, a nélkül hogy a szabad mozgás kellő mértéke megtartassék? A felől nincs kétség, természetesen, hogy az igazgató személyiségétől függ ezen különböző nézetek egyesítésének valósulta, s hogy minden szó és beszéd, minden, még oly üdvös rendelet és intézkedés is holt

és befolyás nélküli lesz, ha az illető egyenisége abba életet nem lehell.

A mi a képezde külsejét illeti, e tekintetben a legfontosabb abban van kimondva, hogy annak tápintézzettel kell összeköttetnie, hogy annak magának konviktusnak, a szellemnek pedig, mely azt megeleveníti, lelkesíti, keresztyéninek, hívőnek kell lennie. Ha ezen tulajdönt nélkülözi a képezde, ha nem keresztyéni benne az erkölcs, szokás, rend, s ha talán bármely okból inkább arra szolgál, hogy a ker. hitet gyengítse, vizenyössé, átalában a keresztyén életre zsibbasztó hatásává tegye, úgy az intézet gazdag forrása lesz a szerencsétlenségnek az egész vidékre nézve, melynek leendő tanítóit képezi. Az efféle intézetbe már nem csak joga hanem kötelessége az államnak és egyháznak általános reformot vinni be, vagy ha az lehetetlen volna, az illető hatóságnak nincs elébb való és fontosabb teendője, mint az intézet további fenállását meg nem engedni. Inkább épen ne legyenek néptanítókat képző intézeteink, mint olyanok, melyek rossz irányban nevelnek. Képezdek hiánya kisebb rossz mint olyanok fenállása, melyek mintegy módszeresen oda működnek, hogy saját céljokat meghiusítsák.

Ezek dr. Palmer teendőinket legközelebből érdeklő nézetei. Ezek nyomán s támogatása mellett kívánom én saját nézeteimet a Sárospatakon felállítandó képezde külsejére nézve előadni.

A tiszamelléki hel. hitv. főtiszteletű egyházkerület által kimondatott, miszerint Sárospatakon képezde leszén felállítandó, s e célra, az egyházak által, a népesség arányában, befizetendő összeg 20 ezer pengő forintban alapított meg ¹⁾. Csekély erő, ha a cél fontosságával mérjük össze, elegendő, ha csak mint alap vétetik, mint az egyházkerület kebeléből kibuzgó forrás, melyet a közrészvét és egyes adományozók folytonos, lelkes pártfogása az idővel folyvást végre egy hatalmas folyammá fog nevelni, melynek éltető vize száz meg száz csatornán fog az egyházkerület minden vidékeire szétözlenni. Ez így lesz, erős hitem, ha a képezde a maga feladatának kellő mértékben megfelel, ha megfelel az előmenetel, melyet

¹⁾ Számításba veven a már létező s ez intézetben is felhasználandó erőket, u. m. a rajz és szépirás, továbbá a zene és énektanítót, s a főiskola kebelében létező elemi iskola tanárát, s a t. Szerk.

növendékeiben fölmutat, az áldozatnak, az eredmény a vára-
kozásnak, a siker a reménynek. Ki mondotta volna ki oly
csekély alapon a képezde felállítását, ha e nagy fontosságú
intézet irányában nem számított volna kitartó, sőt az idővel
nevekedő, lelkesedésre? S hogy ez ideig nem csalta a számítás:
számokkal lehet igazolni. Ismétlem, erős hitem, hogy ha a
képezde kellő sikerrel fog működni, pártfogói megsokasodnak,
s talán küld a gondviselés nekünk is egy jóltevőt, ki nagy-
szerű áldozatot hozhat a népnevelés oltárára, mint gróf Schla-
brendorf, ki a boroszlói ev. szemináriumnak húzamos időn ke-
resztül évenként 1250 tallér segedelmet nyújtott, s végre egy
Sziléziában felállítandó képezdére 100 ezer tallért hagyomá-
nyozott.

Azonban nem a nagyobb anyagi erő által eszközölhető
külterjelem az, mi által a képezde a közbizalmat megnyerni,
s azt folyvást megtartani képes. Sokkal fontosabb e tekintet-
ben a szellem, mely abban uralkodik, az irány, melyben a ta-
nitványok tudományos, mindenek felett pedig erkölcsi tekin-
tetben vezettetnek. Valóban inkább semmi mint oly nevelő
intézet, melyben a rossz még csirájában el nem fojtatott, mely-
nek növendékei alapos képzettség helyett felületességet, erény
helyett negédeskönnyelműséget, hogy ne mondjam, aljasságot
visznek ki magokkal, s terjesztenek magok körül az iskolák-
ban, az életben. Inkább semmi mint oly képezde mely céljá-
nak kellően meg nem felel. Hogy lehetne pedig ezt várni és
remélni, ha a képezde külső viszonyok s összeköttetésnél fog-
va idegen s talán szellemére nem kedvező befolyásnak kény-
telen hódolni, ha nem magából fejlődik ki, s nem szabadon ala-
kúl meg saját szelleme, ha talán valamely látatlan erő által
ellenállhatlanul hajtatik egy bizonyos, reá nézve nem leg-
kedvezőbb irányban?

E tekintetben már képezdeink, értem, a protestáns felek
képezdéinek eddig közzétett alaptervében kevés megörvendez-
tetőt találunk. Nagy részben más nemű, különböző rangú,
rendeltetésű, modorú intézetekkel vannak azok közvetlen érint-
kezésben, összeköttetésben. A preparándisták nagyrészt gim-
náziumokban képeztetnek, egyes tantárgyak kivételével, együtt
a gimnázistákkal, ugyanaz reájok nézve a terjedelem, ugyan-
az az előadási modor, melyet ők, ha tanáraiktól teljesen elsa-
játítanak is, jövő pályájokon nem használhatnak sikerrel; mert
más eljárást kíván a gimnáziumi, ismét mást a népiskolai ok-

tatás, máskint kell szólni a már tudományos pályán lévő növendékhez, máskint a kezdőhöz. Különböző hivatású növendékeket sikerrel együtt képezni nem lehet, nem a tudomány, nem az erkölcs tekintetében. Sok részben máskint kell vezetni azt, ki mint leendő népiskolatanító egy nagyon szerény, korlátolt, önmehtagadással járó hivatal terheit fogja viselni, s azok előtt, kik őt minden lépten figyelemmelk isérik, minden jóban példányul kell szolgálni, máskint például azt, ki a reá várakozó független állás önérzetével bir, vagy a ki egykor katona vagy gépész, ügyvéd, mérnök vagy tengerész lesz.

A képezdének más nemű tudományos intézetekkel összeköttetése sehol sem válik annak üdvére, legkevésbé Sárospatakon. Miért kevésbé ott, miért másutt? Felelet: a tanuló ifjak nagy száma miatt mindenek előtt. S miután e részben felebb elég mondatott el, megbocsátnak az ellenkező nézetben lévők, ha ezt közelebből nem érintve, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy egy intézetben, hol a serdülő ifjuság nagy tömegben van összehalmozva, igen nehéz az erkölcsökért felelőséget vállalni; mert a rossz, a tömegek háta megett lappangva, annál veszélyesebben elterjedhet. Továbbá a főiskolának, mint annyi időn keresztül fenálló intézetnek, szelleme sajátságosan megalakult és megerősödött, a mely a közvetlen összeköttetés és érintkezésnél fogva, szükségkép magával ragadja a preparándiát, s így ez kiskorúságra lesz kárhóztatva, s amannak reá nézve sok tekintetben nem üdvös gyámsága alatt nem nyerhet sajátságos jellemet, nem fejlődhetik szabadon. Aztán nem valószínű-e, hogy a preparándisták a képezde lehető hiányai mellett egy más nemű intézetben uralkodó minden hiányokat magokkal visznek az életbe? Végre nem az fog-e történni, hogy a felsőbb tudományos pályán lévő s magasabb hivatásu ifjaknak, kik előtt a tanítói hivatal eszköz, de nem cél, gúny tárgyául fognak szolgálni a képezde növendékei, kik e miatt idő előtt megutálják a hivatalt, a melyre készülnek; mert miatta megvettettek? Szóval, a képezde, rendeltetésénél fogva, csak mint önálló intézet felelhet meg teljesen feladatának; azt egy nála sokkal nagyobb terjedelmű, sok részben különböző szellemű és irányú intézettel összeköttetésbe s közvetlen érintkezésbe hozni, annyi mint a gyengébbet az erősebb által elsodortatni, erejét és munkásságát megtörni, képtelenné tenni arra, hogy célját megközelítve a közbizodalmat kiérdemelhesse. Ezek nyomán erősen hiszem, hogy a fő-

tiszt. egyházkerület a Sárospatakon felállítandó képezdét a főiskolától teljesen el fogja különíteni, mind igazgatására mind helyiségére nézve, mint ez a nagytiszt. egyházkerületi küldöttség által véleményeztetett, sőt annak teljes virágzása tekintetéből, a Palmer szellemében, konviktussal fogja összekötni. Helyesen! fogják sokan mondani, csak tessék kimutatni az alapot. Egész készséggel; még pedig meggyőződésem szerint oly alapot, mely százezerre menő tőkével bizonyosan felér, csak méltóztassék kellően intézkedni, hogy a kamatok pontosan bejőjenek. S e biztosan jövedelmező, pozitív alap, hogy a közrészvétet és lelkesedést, mint idealist, ne emlitem, a népiskolák rendezése. Mióta Sárospatakon a „Népiskolai könyvtár“ megjelent, dacára annak, hogy mind ez ideig az egyházkerületnek csak egy töredéke használja azt, a főiskolai könyvtár évi jövedelme jóval felebb emelkedett; mi fogna történni, ha a főtisztelt előjáróság e vagy ama rendszert a népiskolákra nézve átalánosan kötelező erejűnek nyilvánítaná s határozatát érvényesítené? Az, hogy az írói díjak, kiadás, kezelés és minden lehető költségek fedezésén fölül, a közcélokra fordítható tiszta jövedelem évenkénti 2 — 3 ezer pengő forintba rúgna. Ugyanis, a jelenlegi összeírás szerint az egyházkerületben 15 ezer iskolaköteles gyermek van. Fel lehet venni rájuk nézve fejenként egy pengő húszast tevő kiadást könyvekre egy éven át, mi összesen = 15,000 p. húszast = 5000 p. forintot tesz; ezen összegből már 5000 váltó forintot tulzás nélkül fel lehet venni tiszta jövedelmül. Hová lehetne ennek, mint oly kamatnak, melynek tőkéjét a népnevelés teszi, nagyobb részét igazabb joggal fordítani, mint magának a kamatozó tőkének a népnevelésnek emelésére, mi a képezdének egyenes és közvetlen feladata? Így van annak sorsa egy üdvös határozat által örökre megalapítva, e biztos számítás mellett lehet azt mindjárt kezdetben úgy állítani fel, hogy az ne hordja magán a törpeség jellemét, sőt inkább rendeltetéséhez illő kifejlődésre legyen elhíva. S míg ez megalapítva nincs, addig a képezde belső elrendezéséhez szólni nem lehet; mert azt minden esetre tudni kell: vajjon gyökeres és erőteljes, vagy szűkkeblű nézetek által feltételezett palliatív és fölületes intézkedésekre van-e szükség.

A ZÜRICH EVANGYÉLIOMI REFORMÁLT KERESZTYÉN EGYHÁZ MEGALAPÍTÁSA S KIFEJLÉSE.

ANTALFI JÁNOSTÓL

Zürichben az egyetem rendes tanárai „tudományos egyesület“ név alatt hetenként egyszer gyűléseznek. Egy évre szavazattöbbséggel választott elnök és jegyző teszik ez egyesület hivatalnokai számát. A gyűlés menete következő: azon tanár, ki szaktudományából a tetszése szerint választott s kidolgozott tárgyat felolvasni következik, a gyűlésre kitűzött órában, mielőtt a tagok fele megjelent, elkezdí felolvasását és minden közbeszólás nélkül folytatja s bevégi. Ezt követi a mű rögtöni bírálata többek által. Végre ha egyik vagy másik bírálat ellen szerzőnek észrevétele van, ezt szerényen megmondja. A jegyző a gyűlés menetét röviden feljegyezván, eloszlanak. Ily nyíltan, testvéreileg ösmergetik és tanítják egymást a zürichi jeles tanárok.

Az általam közlendő tárgyat a nagy történetíró, testben már agg, de lélekben még mindig ifjú Hottinger tanár ily alkalommal tartott hoszas felolvasásából meritém. Volt kedves tanárom Schweizer Sándor úr gondoskodott arról, hogy mikor tanítványait érdeklő tárgyak olvastattak fel, a gyűléseni megjelenhetést részökre mindig kieszközölje; hol azután tehetségünk s akaratumk szerint jegyezgethattünk.

Az öszves zürichi nép, mely a független kantont, önálló államot alkotá, szükségesnek találván a reformációt, bevév azt; de keresztyén akart maradni, a közönséges egyház alapelveihez erősen ragaszkodni és csak az alaktól, melyet annak a pápai hatalom ada, akart szabadulni; így alakult saját teljes erejéből nemzeti keresztyén anyaszentegyházzá, mi által egyházszerkezete más reformált egyházak szerkezetétől különbözik.

A zürichi kormány ugyanis Zwingli és társai pártolásával, kötelességének és feladatának tartá az állami egyháznak azon alakot adni, mely a zürichi nép nemzeti jelleméhez és

vallásos foggyatkozásaihoz legcélszerűbb vala. Ezen feladat megoldását két oldalról fenyegetheté veszély, t. i. egyes szemé-
lyek és állami testület részéről. Azon pillanat óta, midőn kimondá az egyház, hogy a vallásos dolgokban a szentírást tartja egyedüli tekintélynek, többé nem lehetett egyes világi egyénektől ennek bírálatába való avatkozást megtagadnia. De jó magyarázatos könyvek hiányzának, a meglevőkben a szentírás egyes helyeinek értelmezése nagyon különböző, legtöbbször homályos és értetlen vala. Zwingli és Luther közt a szentvacsoráról tan hamar meghasonlást szült. Egyes államok fejedelmei, örülvén hogy a pápai hatalom alól felszabadultak, csak az új egyház megalapításával törődtek, az előforduló vallásos kérdések megoldásánál leginkább saját érdekek győzött. Így az egyház megerősítésére, egyesektől és a kormánytól jöhető veszélyek ellen, legbiztosb eszköz vala a nép célszerű felvilágosítása, a lelkészek gyakorlati kiképzése. Ily értelemben fogta fel Zwingli is saját nagy hivatását, így gondolkozott utódja Bullinger. Gyakorlati úton igyekeztek megalapítani a reformált keresztyén hitfelekezetet, az oktatás menetét, isteni tiszteletet és egyházzervezetet.

Zürich kanton kormánya, hogy saját egyháza államjogi elismerést nyerjen, szükségesnek tartá keresztyén hite és tanításáról nyilatkozni. Zwingli nézete vala, hogy a hitfelekezeti nyilatkozat mennél egyszerűbb, világosabb legyen és a fontosabb hittani kérdéseknél egyesek gondolkozása ne szoríttassék meg. Ő nem volt barátja a nagyon körülírt s dogmával teljes hitágazati szervezetnek. Ez állítás kitetszik onnan, hogy 1530-ban, midőn a német fejedelmek és birodalmi rendek, császári felszólítás következtében, a Melankhton által szerkesztett „Augsburgi hitvallást“ a birodalmi gyűlésen benyújták, Zwingli is elküldé hite és tanítása kimerítő leírását a császárnak, azon világos hozzáátéttel, hogy ő ezt csak saját maga nevében teszi, mert Zürich állam népének jogába avatkozni nem akar. — Halála után hivataltársai és különösen Bullinger ezen vallásos nyilatkozatot mintegy végrendeletnek tekinték s az egyházzervezetnél alapúl vevék. Ez történt akkor is, midőn a straszburgi tanács és theologusok felszólítására 1536-ban — békében akarván élni a helvét reformált egyházakkal és hasonlólag a Luther részén levő hitrokonokkal is — az öszves reformált helvét államok közt nyilván-

nos hitvallás szerkesztése kísértetett meg, oly célból, hogy azon hitvallási pontok, melyek Luther és Zwingli közt kiegyenlítően maradtak, meghatározottassanak, és mennyire a saját meggyőződés engedheti, Luther elveihez közeledés alapján, hogy a két evangyéliomi egyház egymással egyesülhessen.

Zürich, Bern, Bazel, Schaffhausen, Sz. Gallen, Biel és Mühlhausen városok követői, a straszburgiakkal együtt, Bazelben gyűltek össze; itt választmányt nevezének, tagjai közt vala Bullinger és Judae Leó is. Kidolgozván a választmány egy közönséges egyházszervezetet, a gyűlésnek benyújtá; felolvasás, megbirálás után a jelenlevő egyházi és világi követek elfogadák, aláírásukkal megerősíték s neve „első helvét hitvallás” lön. A választmány tagjai azon igyekeztek, hogy ezen hitvallás mennél egyszerűbb, rövidebb legyen és mennyire csak lehetett, tartózkodtak a nehezebb vitatárgyak beszövéstől; azonban minden igyekezetök dacára a straszburgi tudósok, különösen Bucerus hogy Luther követeléseinak eleget tegyen, néhány kitéltet ügyesen be tudott csúsztatni, mi által e hitvallás néhány pontja homályos és kétértelmű lön. A zürichi theologusok, különösen Bullinger és Judae Leó csak azután erősíték meg e hitvallást aláírásukkal, midőn e következő toldalék felvételét: „ezen cikkek által semmiesetre sem akarunk minden egyháznak egyetlen egy hitszabályt eleibe irni, mert mi semmi mást nem ösmerünk, mint a szentírást. Ki ezzel megelégszik, azzal egy értelemben vagyunk, bár ha ő hitvallásunktól elütő szólásmódot használ is; mert magára a dologra és az igazságra, nem pedig a szavakra kell tekinteni. Mi mindenkinek szabadságára hagyjuk azon szólásmóddal élni, melyet egyházára legüdvösebbnek hisz; és mi magunk is ugyanezen szabadsággal élni fogunk, e hitvallás igaz értelmének elferdítése ellen magunkat tudni fogjuk védelmezni”. —

Luther nem elégedett meg az elkészült békéltető hitvallási pontokkal, sőt kikelt ellenök; azonban határozott heves ellenmondása csak 1545-ben ölte magára többé egyesülni nem akaró szint. Midőn t. i. Bullinger, egy általa közre bocsátott, a zürichi és berni államtól rögtön jóváhagyott felvilágosító iratában, nyomatékosabban mint eddig, egyesek hitszabadságát védi és a saját meggyőződés jogát a szentírás közönséges hitalapjára fekteti, következő szavakkal: „mi, valamint Zwingli és Oekolampadius nem hittünk többet, mint megnyit a szentírásban találtunk; mert mi, mint ők is

mindig elösmerték, elösmerjük hogy emberek vagyunk, kik hibázhatunk és tévedhetünk. Ki a szentírásból nekünk jobb tudományt tud tanítani, azt örömmel követni fogjuk.“ Ily nyilatkozatnak azok, kik a vallásos dolgokban szabadon és elfogulatlan gondolkoznak, örültek; Luther, saját írás-nyelvezete mint az egyedül helyesnek tartott mellett állhatatosan megmaradt; Kálvin, ki Genfben roppant befolyásánál fogva inkább római katolikus modorban, mint protestáns szellemben nem csak szellemi, de alaki egységet igyekezett létre hozni, a zürichi nyilatkozatot, egy Melankhtonhoz intézett iratában soványnak és gyermekesnek nevezé.

Azonban a németországi protestánsok hatalma a mühlbergi győzelem által megtöretvén, a helvét egyházaknak most annál inkább egyesülésre vala szükségök. Kálvin nagyon belátván ennek elkerülhetlen voltát, 1549. május havában, Farellel Zürichbe jött. Itt több napi beszélgetés után az úrvacsorájáról való tanításban egyetértést eszközle, mit a zürichi tanács és theologusok megerősítének. Ezen theologiai vitatannak nevezhető iratot (*consensio mutua in re sacramentaria ministrorum tigurinae ecclesiae et d. Joh. Calvinii*) Schaffhausen és Biel helyeslé, a többiek feleslegesnek tarták. A dolgok ily helyzeténél fogva a reformált egyház Helvéciában szabadabban fejlődhetett, mint az augsburgi hitvallás uralma alatt Németországban, hol Luther utódai mindazokat kárhoztaták, kik magukat ennek alávetni nem akarák; Zürichben ellenben Bullinger és hivataltársai az igaz hitet Zwingli szellemében gyakorlati oktatások, népies magyarázatok által terjeszték. Főtörekvésök vala a népben a keresztyén erkölcsi munkás életet felébreszteni és foganatosá tenni. Tagadni nem lehet azonban hogy mióta Bullinger Kálvinnal közelebb és személyesen megismerkedett, ennek befolyása Bullinger theologiai nézetein mindig láthatóbb lön és előbbi elfogulatlan, gyakorlati bírálatát sokszor abbahagyva, Kálvin mély vizsgálódó, egyes esetekben erőszakosan megragadó szellemének engedett. A genfi és zürichi theologusok tudományos közeledése teljesen eléretett Martyr Péter által, ki Genfből 1556-ban az elhalt Pellikán után a theologiai tanszékre Zürichbe hivatván, alapos tudományossága, szilárd jelleme által Bullinger legbizalmasb barátja és sokban tanácsadója lön. Ezen körülmény által a legfontosb legelhatározóbb kísérlet egy közönséges evangyéliomi helvét hitvallást tartalmazó irat, létrejövése iránt meg vala téve,

mely Kálvin halála után két évvel 1566-ban sikerült is; mire a politikának és theologusok működésének egyenlő befolyása vala. 1564-ben II. Miksa a német császári trónra lépén, az előítélet nélküli, szelid érzelmű fejedelemtől a vallásbéké helyre állítása reménylhető vala. 1566. Augsburgban tartandó német birodalmi gyűlésen kellett a katolikusok és protestánsok vallásos viszonyának szőnyegre kerülni s a birodalomban egymáshoz állásukat meghatározni, ellenébe azonban sok nehézség gördüle. III. Frigyes pfalzi választó fejedeleme, ezen időben a reformált tudománynak Németországban legelhatározottabb követője, legerősb oltalmazója, tudván a zürichi és genfi theologusok egymáshoz közeledését, ohajtá a hitvallási cikkek mielőbbi elkészítését, hogy ezt jóváhagyás végett a birodalmi gyűlésen benyújthassa, hitsorsosinak Németthonban nyugalmat szerezhessen. Bullingert, kivel bizalmas levelezésben állott, felkéré egy ily hitvallási cikk javaslatának szerkesztésére. Bullinger, engedett a felhívásnak és az elkészített javaslatot megvizsgálás végett elküldé a fejedelemtnek, mely neki annyira megtetszett, hogy hitsorsosinak nagyon ajánlá közönséges elfogadását.

A helvét reformált államok is örülének politikai okokból a theologusok egyesülésének, és 1566. március hónapban, miután Genfben Kálvin utódja Béza is beléegyezett, a Bullinger által javasolt hitvallást bevették következő egyházak előljárói: Zürich, Bern, Schaffhausen, Sz. Gallen, Graubünden, Biel, Mühlhausen, továbbá a glárusi, appenzelli, thurgau, és rajnavölgyi reform. papok, két évvel később Neuenburg. Bazel ellentmondott, mert csak három év előtt erősíté újonnan meg és adá ki a bázeli hitvallást, később azonban elfogadta, a mint ez az 1644-ben újra nyomtatott bázeli hitvallási könyvben világosan olvasható. Bár ezen „második helvét hitvallás” elismerése által inkább hátra, mint előre menetel történt: mindazáltal e lépés menthető az akkori idő viszonyából. Ezt erősíti ezen hitvallásban az előbeszéd, hol ez olvasható: „más államok példáját kellett követni és elkészíteni azon célból, hogy a rágalmazásokat megcáfoljuk és a reformált szövetség egyetértését megmutassuk. A megboldogult ősöknek minden esetre elégtételt, ha a tudomány főbb pontjaiban egyetértés uralkodott és még most is készek vagyunk a szentírásból való jobb tanításnak egedni.” Zürichben e hitvallásnak kényszerítő erőszak nem tulajdonított, egy helvét kormány

sem erősíté meg, mert a megerősítésre nem vala szükség. De mint egyesítő központ, mint közönséges vezérője a reformált papságnak, mint tárgyalási irat, hasonjogú a tridenti gyűlés határozatival, vagy augsburgi vallástétellel, kivivta tudományos jelentősége mellett becsét leginkább az által, hogy Skócia, Anglia, Francia és Magyarország számos egyházaiban hitvallási könyvnek elősmertetett és bevétetett.

Egy külön hitfelekezet alapításánál a régi oktatás menetének meg kellett változni és tökéletesedni. A példákban való vallásos nevelés legcélszerűbb. Az elbeszélés az ifjuság és nép képzésére leghathatós, mely a népek és szellemi vezérek tetteiben, történeteiben a jó és rossz következtetését megmutatja. Lelkösmeretes tanítók, kegyes szülők saját példája erősben feléleszti a gyermekben a hitet, mint a csupán szónoki dogma. Példa előttünk megváltónk, ki az általa alapított egyházban tette által örökké élni fog. Tanítása egyszerű vala és hasonlításait mindig példákban mutogatá. Igen jól átlátta ezt Zwingli, az ő szónoklatai is példákkal valának megrakva, melyeket a bibliai történetből, néha pedig a mindennapi életből merített; miáltal egyházi bevédei szemlélhetők lettek, minden rendű hallgatókat meghatottak, és a vallástanítást gyümölcsözővé tévék. Nyomdokát követé Bullinger is. A reformáció által a szentírásnak, mint a vallásos tanítás egyedüli kútfejének elősmérésénél megváltozott, terjedelmesebb és nehezebb lett a protestans vallás tanítási redszere. Mert mialatt a katholikus papságnak a hagyományokra támaszkodó szava, a csallhatatlan egyház itélete, mint teljes hit elfogadtatott: a protestantizmus sokkal erősben vevé igénybe a hallgató saját lelki munkásságát, ki a lelkésznek csak azt volt köteles hinni, mit ennek tanításában a szentírás szavaival megegyezőnek talált. Ily módon az oktatás inkább értelemfejlesztővé lön, így mulhatlanúl szükségeltetett, hogy a vallástanító önálló s minden megtámadást kiállani tudó tudományos ősmerelettel, különösen a szentírást világosan, érthetően magyarázó képességgel birjon. Ezen alapok nyomán Zwingli és közvetlen utódjai, erősen támogattatván az állam által, mindenek előtt a leendő lelkészek megkivántató tudományos kiképzését maguk vezérlék, és minthogy a szentírás eredeti nyelven értésének tanulása elkerülhetlen vala, főgond legelébb a nyelvtanításra fordított. Kollin, Pellikán, Wiesendanger tudományos tanárok és utódaik által megalapítottak a mai napig jó hírben álló zü-

richi nyelvészeti iskola. Zwingli megkezdvén a biblia anyai nyelvre fordítását, az említett három tanár és Judae Leó bevégezték azt. A nép tanítása bibliai magyarázatból áll.

De Kálvin befolyása Zürichben léte óta mindig észrevehetőbb lön, és a mint a bölcsészeti képzettséggel, éles elmével bíró Martyr Péter a theologiai tanszéket elfoglalá, a theologia tanítása az eddigi magyarázó modor helyett dogmairányúvá változék. A gyakorlati igazságokat a vizsgálódó hitkérdések elnyomák. A hatás mindjárt mutatkozott a népoktatásban is. Az ügyetlen lelkészek a nehezen érthető hitkérdéseket mint az emberek hiába való munkássága, a boldogság vagy kárhozat előre elhatározása, értetlenül kezdék a népnek magyarázni, mely ennek egyszerű, józan felfogását, az erkölcsi és állami élet kárára meggyöngíté. Ily körülmények közt nem csodálhatni, ha a nép értelme az írás és olvasás kezdeténél feljebb nem emelkedhetett. Az ügyesen, bölcsészetiileg kidolgozott s a gyermek kezébe értetlen bekönyvnélkülözés végett adott hitvallási könyv a miveletlent meg nem indítá, holt betű maradt előtte; a rajongó természetű pedig ily vallástanításhoz legképtelenebb következtetéseket kapcsolt. Mialatt a fővárosban folytonosan igen sok tétetett az iskolák javítására: a főbb és alsóbb iskolaügy elkülönítettett, a tanítási rendszer szélesbítettett, a tanítók díjazása megjavítottott, bel-földiek hiányában külföldi tanítók alkalmaztattak, az igyekező ifjak ösztöndíjak által serkentettek, külföldön utazók vagy tanulók segélyeztettek, és a theologiát hallgatók számára először Kappelban, majd innen áttétetvén, Zürichben tápintézet nyittatott: a vidék népe szellemi előmenetére semmi vagy igen kevés lépés tétetett. A tudományos kiképzés útja nyitva volt ugyan a vidék népe előtt is, de a hoszas városi iskoláztatás igen költséges vala, a szegény nép ezt nem bírta meg; következése az lett, hogy a város polgárai a tudományos kiképezést, papi hivatalba lépést, az egyházi javak jövedelméből keletkezett gazdag ösztöndíjak élvezését úgy kezdék tekinteni, mint a melyhez csak egyedül nekik van joguk, mely a vidék népét nem illeti. Ez által kevésbbé érdem és tudomány, mint születés által egy kiváltságos új papi osztály keletkezett, mely saját ítéletét mellőzve, az eleibe irt katekhizmust érzés és értelem nélkül taníttatá, a szív nemesítésére, bibliai magyarázatra semmi vagy éppen kevés gondot fordított. Ez a protestantizmus és keresztyénség szellemének nagyon sokat ártott.

A reformáció századában a tanítók képzésére legkisebb gond sem fordított. Az egyes egyházak a felsőbb hatóság tanácsát vagy helybenhagyását nem is kérdezve, mindig csak ideiglenesen azt választák tanítónak, a ki kínálkozott. Ezt a kormány a 15-dik század végén nyíltan bevallja, következőleg: „miután mi, a mi tudósainkkal együtt a népiskolák megnézését figyelmünkre méltattuk, úgy találtuk hogy némely helyen nem a legjobb rend van; a mennyiben idegen, ismeretlen iskolamesterek, kiket a hiszékeny községek minden szorgalmas előre megvizsgálás nélkül felfogadtak, az együgyű nép közt mindenféle álnokságot elhintenek. Mert sok idegen bitangok, kóborlók járkálnak, kik magukat többnyire irnokoknak, diákoknak, iskolamestereknek adják ki, mindenütt kínálkoznak és szolgálatot fogadnak el; azután pedig tévelygéseiket az együgyűekre idegen könyvekkel, melyeket a gyermekek által az öregekhez cepeltetnek, kiöntik, majd a vendégségekben vagy a házaspárok közt viszályt idéznek elő. Mindezekből sok zavar, elválás és boszuság keletkezik, velők sok végezni valónk van.“ A népiskolák megvizsgálásának következése lón, hogy a néptanítók a lelkészek tudományos vezetése alá helyeztettek, viseletükre pedig a nép vénei tartoztak felügyelni.

A reformáció által az isteni tisztelet egészen átalakított és az eddigivel épen ellenkező jellemet öltött, Zürichben és Genfben még határozottabban, mint a lutheránusoknál. Közvetlen a reformáció előtti században a vallásos művészet halhatlan remekműveket hozott ugyan létre és tagadni nem lehet, hogy a katolikus egyház jelleme, kegyes és értelmes papok vezetése alatt, az isteni tiszteletnek megragadó pillanatokat nyújtja; de az érdemetlen papok nagy serege túlságosan visszaélt azzal, mit szentnek kellett volna tartani, így az ellenhatásnak kimaradni lehetetlen vala. Az emberi dolognak csak természetes folyama az, ha egyik túlságból a másikba esik. Zürichben hajdan az egyház alapítói közt, a templomok felékesítésében, egyházi ünnepélyek rendezésében a vetélkedés egy neme uralkodott, mely idővel az itteni kanonokok és együgyű barátok vezetése alatt alásülyedt s az isteni tisztelet játszó szerepet öltött. Ily körülmények közt a reformátorok szavai, igen, a leghevesb kifejezések, melyekkel a képrombolók vezérei a sok visszaélés ellen menydörgének, a hallgatók szívében viszhangra találának. Az általános vélemény

kimondá roszalását mindaz ellen, mi a szentírás egyszerű szavain túlment és a valóban botrányos, rossz tömeggel az ártatlan és célszerű is félretétetett. Az isteni tiszteletből legelőször az idegen nyelv küszöböltetett ki, annakutána minden ékeség, mely a képzelő erőt foglalkodtatá, vagy a hallgatók figyelmét leköté, a templomból eltávolíttatott, az oltárhelyek vagy berakattak vagy egészen elrekesztettek és nem egyházi célokra használtattak; hogy a hallgatók figyelme a könyörgésre és egyházi beszédre legyen egészen leköttve, mely a protestáns isteni tiszteletnek főalapját képzé. A szent sakramentumok kiosztásánál csak a jelek tartattak meg; az úr vacsorájánál főképen ennek jelentése magyaráztatott, a vele élők az ebből származó köteleességekre emlékeztettek; kiosztása csak a főbb ünnepekre szoríttatott; az oltár a kenyér és bor felvételére egyszerű asztallá változott. Ezen módosítások által a reformált isteni tisztelet a józan megfontolás és eszmélet jellemét vette fel, mely a lelkésztől nagyon alapos ösmeretet, a tudományosság mellett közlöi tehetséget, alkalmaztatást követelt, hogy beszédének ereje és érthetősége a miveletlen nagy tömeget is meghassa és megindítsa. Hol ezen ritka tulajdonok hiányzának, ott az isteni tisztelet veszélybe esett, csupa gépies gyakorlati dologgá fajult, mely az érzést hidegen, a gondolkodást megelégedetlenül hagyá. Hogy azonban ezen veszély csak később és lassan lön észrevehető, az a meggyőzőleg gazdag anyagnak tulajdonítható, mely közvetlen a reformáció utáni izgató időszakban a kevésbbé tudományos lelkésznek is elég táplálékot nyújta. A pápai uralomnak ellenmondási védelem, a katolikusok megtámadásaira szükséges felelet, a protestánsok közt az úrvacsorájáról való tanítás vitája, mely a népeletbe is áthatott, hol Zwingli tanítása világossága és természetességénél fogva győze; a lelkészek közt közönségesen elterjedt gyakorlat, mely szerint az állami ügyeket is bibliai idézésekkel ítélék meg; végre a nagy érdek, mely a nép egy részében az előtte eddig kevésbbé ösmeretes bibliai történet elbeszélése által ébresztetett: a szónoknak kimondhatlan nagy segítségére valának. A templomok figyelmes hallgatókkal telének meg, a hallottakat azután érdeklé beszélék és terjeszték; a lelkészek számát nevelni kellett. Ily körülmények között a katolikus isteni tisztelet eltörlése könnyen sikerülhetett. Igen, a mint vakbuzgalommal az orgonák a templomokból eltávolíttattak, némely helyen szétromboltattak, az éneklés és zene az isteni

tiszteletből egészen eltűnt. Nemesak a józanabb megfontolás felébredési jelének, hanem egyszersmind a gondolkozó tehetőséget lelkesedésbe tartani bíró és tudó papok hiányának tulajdonítható az, hogy a kantonban Zwingli halála után 28 évvel először Winterthur, negyven évvel később Zürich, visszahozák a templomi éneklést, később egy két helyen orgona is keletkezett; vagyis a vallásos éneklés és zene nagy becse, mely legmélyebb érzésre ragadja a hallgatót, mit ritka szónok eszközölhet, mind inkább elösmertetett. Átalában ennek komoly és méltóságteljes használása, kimért korlátok közt, a kegyes és vallásos érzés hathatós előmozdítója.

Az állami és közjólétre nagy befolyással volt végre az egyházszervezet. A valóságos és közönséges egyházzróli protestáns fogalom legbensőbb öszhangzatban áll Jézusnak a halálani győzelem és a lélek halhatlanságáruli tanításával. Egész következetesen foly ezen tanításból a szabad öntudatban uralkodó halhatatlan léleknek az örök benső, és a kül munkás élet közti különbsége, itt korlátoztatván a testtel való ideiglenes összeköttetés és a természet tövényei befolyása által. Jézus azért jött e földre hogy tanítványainak lelki szemeit a benső örök élethez felnyissa; és épen ebben áll az ő általa hirdetett isten országa, mely nem e világból való. Mik ezen egyedül csalhatlan és kösziklára épített szentegyház ellenében az emberi művek, emberi igazgatás, földi birtok és a kimondott jognak állami oltalmazása? Esetlegességek! melyek emberi tévelyekre, testi romlandóságra építvék; mik származnak, változnak és elenyésznek. Az örök egyház sokkal erős kötele az, mely a tagokat ennek — nem testi, de lelki szemmel mindig látható — fejével összeköti; ezen egyesület, csak istenben keresve oltalmát, magasan áll a földi változó egyház felett, magasan az állam felett, védelmére nem szorúlva, hatalmát s törvényét nem rettegve.

Azokban ha Krisztus kétségkívül maga ajánlá tanítványainak, hogy e földi élet ideje alatt is külső testvéri társaságban éljenek s az ő példáját, tanítását kövessék: úgy ezen földi egyházi társaságban minden esetre csak az ő isteni fejük és mestérokkal lélekben való egyesülésről lehet szó. De már a szervezés vagy alkotmány, melyre ennek, mint minden más emberi intézetnek, szüksége van, az emberi intézkedés tökéletlenségeinek kitéve marad. És vajjon az apostolokkal Krisztus által közölt szent lélek ebben uralkodni fog-e? Az a tagok gyü-

möleséből ösmertetik meg. De ezen gyümölcsök legnemesbi-kéhez egy erkölcsi és jól rendezett állami élet számítandó. — Ezen álláspontból kiindulva megkülönböztették Zwingli és utódai a tiszta lelki, hitben és szeretetben egyesülő és csak belső felavatásban nyilvánuló egyházat az ideiglenes, anyagi, létrészeiben átnézhető és mint minden emberi társaság, emberi rendre szoruló egyházi szervezettől. Az elsőre csak a hit, szabadság és a lélekről lélekre átható, megindító isteni szó szükséges; az utolsó rendezése azonban, az evangyéliomi keresztyén hitet saját meggyőződéséből valló állam által mint hiány el-ösmertetvén, önmagától egy reformált keresztyén államhatóságtól és nem egy feleslegessé vált egyházi hatalomtól származhatott. Ez által Zürichben az állami hatalom, mely e világból való, és az egyházi hatalom mely nem e világból való, elrendeztetett. Krisztus lelki és közönséges egyháza, semmi földi hatalomra nem szorúlva és ettől nem rettegve, az állam felett áll; a rendezett külső egyházi társaság pedig, vagy állami egyház, magában az államban. Innen van az hogy Zürichben maga az evangyéliomi keresztyén állam és ennek nevében, megbízásából működő kormány adta az állami egyháznak az alkotmányt. Természetes dolog hogy a világiak véleményéhez a szentírás magyarázására hivatott lelkészek tanácsa és jóváhagyása is szükséges vala. A lelkészek ezután egyedül saját lelkösmeretükre hagyattak, legfőbb felelősséggel Krisztusnak, mint a közönséges és örök egyház fejének tartoztak, kinek szolgálatára szenteltetének fel; földi hivatásuk, ideiglenes gyakorlatára nézve pedig úgy tekintettek mint államhivatalnokok és a fenálló jogviszonyokhoz képest a kormánytól vagy községektől választattak; fizetésüket az államtól húzák, mert az egyházi javak ennek felügyelete alatt valának. Hasonlag az állam kötelessége vala a keresztyén vallás oktatásáról, isteni tiszteletről és az ahoz tartozó segédeszközökről gondoskodni; mialatt természetesen a lelkészekre hagyatott ennek tartalmat és jellemet adni.

A zürichi egyházszervezetben mindenütt egy közös, egymásra örködő, egymást védelmező testületre találunk. És ha a zsinatban — mely az öszves papságból, a kormány képviselői jelenlétében, felső hatóságot képezve, a tudomány egységének megtartására és a papi hivatal hűséges folytatása feletti vigyázatra van rendelve — a papságnak a javaslatok szerkesztése, jóváhagyás végett benyújtandó megerősítése biztosít

tatott, úgy a papjelelöltek megvizsgálása, a vizsga elfogadása vagy visszaútasítása az államnak hagyatott fel. Mennél tökéletesebben s egyetértve fogák fel kormány és papság hivatásukat, annál öröndetesebb gyümölesei mutatkoztak ezen öszhangzatnak az egyházi és állami életben. Átalában ezen egyházszervezet Zürichben célszerűnek találtatott és épen ezért alapelveiben mai napig megtartatott. —

MAJOROS ANDRÁS EMLÉKEZETE.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

(Olvastatott Sárospatakon, jul. 9. 1854. a főiskola nagy teremében)

Tisztelt Gyülekezet!

Legyen meg az érző lelkek öröme a vallás vigasztaló szavaiban, valahányszor egy jó barát, egy hiv polgár, szerető házastárs, vagy derék hivatalviselő megyen el tőlünk az ismeretlen uton, mely a halál utja!

De, tisztelt gyülekezet, a halálban az élet is feltartja igényeit; és ha csendes lakába szorongó kebellet tettük le a halottat hamuhodni: kötelességünk, más oldalról, fölleleveníteni az elköltözöttnek emlékezetét; megmenteni, elmélkedésünk erejével, a sirtól azt, mi benne élt, mi bennünk él a halotttól. Azért nem sírom elötökbe a keserv elégiáját, nem hozom a gyász füzének csüggeteg lombjait: én az élet fáklyájával jövök s a tudomány élő ágát mutatom fel a siron, melyben immár két hónap óta fekszik a mi egykori társunk, barátunk: néhai Majoros András.

Igenis, tisztelt gyülekezet! Városunk északkeleti oldalán, alig észrevéve a táj utasaitól, ott nyugszik a mi társunk előre ment társai között, hogy begyepesedjék fölötte a domb, és senki ne tudja, hol van eltemetve ő és vele együtt annyi

jeles emlékezetü férfit, kik, nem számítva közéjük e városnak született polgárait, böcs tanácsnokait, magának e virágzó fő és anyaiskolának kebeléről érett gyümölcsökként hulladoztak el egymás után és annyian eddig elé, hogy nemzetiségünknek és szent vallásunknak egész pantheona telnék ki koporsóikból. — Még mint gyermek, midőn alig volt egyéb elmémben a játéknál, eszméltem már az elhunyt jelesek hire után temető helyeikre: hiába kérdeztem bárkit is, hogy mutatná meg hol fekszik ez és amaz, — egyedül találgatás volt a felelet; pedig ők nem éltek hiába, mert ha egyéb törekvés, akarom mondani, törődés nem szépítette volna is pályájukat: elég az a vonzalom, az a lélek mélyen foganó, szemre nem hanyható dicsvágy, mely a tudomány szomja, és az ország minden részéből a legnemesb verseny útján vezérelte őket, hogy itt haljanak meg.

El kell fogadnotok, tisztelt hallgatók, azon igazságot, hogy intézet, mely élni akar, egyedül akkor leszen méltó a jövődőségre, ha jelene minden lépésén magával hordja múltját, s erősödik általa. Így minden elköltözött társ, ez intézetnek bármikor elhalt egyes tagja, nem magokra hagyott rideg emlékezés, hanem a jelen ifjuság és virágzás magvai egyszersmind; s mi volnánk mi egyéb, mint az ő erkölcesik- és meggyőződéseikbe oltott személyiség? Belőlök és hitökből áll ez a mi fő és anyaiskolánk háromszáz esztendősz talapzatain; és nyomra nyom, köreke épülvén egymás után, nem lehet valódi öröm nélkül fordulni vissza a történetekre, melyek birodalmakat forgattak fel, vagy alakítottak át, de a mi intézetünk életén ki nem foghattak.

A jelen ünnepélyes alkalommal, midőn elköltözött társunk, Majoros András emlékezetét üljük, egy ilyen nyomot, mely mint fehér ösvény mutatkozik előttünk, akarok én világosságban láttatni vagy inkább egy gondolatot lebegtetni szem előtt, mely míg a maga horderejében kifejtetnék, legyen úgy nevezve általam, hogy ez az ő lelkének megmaradt világa. Sehol se szólhatnék illőbben, mint épen itt, hol az ifjuság tanítása s nevelése által a tudomány és vallás jövődjéről van gondoskodva, mondom: sehol se szólhatnék illőbben arról, mit a megmaradt világ alatt értek. Azon eszmei világ ez, mely homály és fény vegyületében tündérkedik az ifju lélek előtt, az, mely után versben, prózában eleget szokott ömledezni az ifju kedély, azon ismert, nemismert ország, mely unhatlanul vonz minden magasb irányu kedélyt, mint Kolumbot

valamely újvilág fölfedezésének ingere. E büvös inger már bizony nem azon lelkekben mutatkozik, kik az ősök földét szántogatva, csak elég legyen téve a mindennap szükségének, paradicsomi zamattal s klasszikus nyugalomban töltik el az életet. Ezen inger azon lelkekben mutatkozik, kik mint az iránytű, folyvást egy egy kiszemelt gondolathoz delejtenek; soha nem tévedő figyelemben tartják a fő célt, melyre aztán feláldozzák éjjeli s nappali munkásságaikat, örömmel, fájdalommal: mindegy.

Fiatal embernek már semmire lehet oly boldogító, mint ha ideje korán megérzi lelkében a hivatás sugallatát. Hiszen az egész iskolai élet és nevelés nem egyéb előkészületnél, kísérleti módoknál, melyek szerint, mondhatnám, kinek kinek ajkához vitetik az isméret pohara megízlelnie, melyik való neki, melyiket szeresse meg, hogy ne csak utána éljen a tudománynak, miképen kapája után él a napszámos, hanem benne is, mint kedves tárgyában a szerető, mint eszményeiben a művész; hogy a hivatal a maga legnemesebb szó szerinti értelmében megfeleljen annak, min alapulnia kell — a hivatásnak.

Én igen jól tudom, hogy az élet, mint megfutandó pálya, töméredek eshetőségekkel jár, hogy nem elég mindenkor az erő, hanem szerencsének is van játéka velünk és fölöttünk. Sok a példa, mely szerint látjuk, hogy derék, jóra való tehetség nem oda jut, a hol magát teljes erőben kifejthetné. Az is meg szokott esni, hogy bizonyos állandó intézkedések nyomán az emberek begyakoroltatnak a hivatalba, s egyszer, habár akkor a mikor, felvirad egy új nap, és az egyén mint hivatalnok ott áll, hová elvitte az idő, feltolta az esztendő belső küzdelmek nélkül. Ez igen szép gondoskodás, de gyakran fölöslegessé teszi az erők megpróbálását; és ha szerencse is egyoldalról, de megkívántatnék, hogy áldás is legyen másfelől. Hadd legyen meg szerencsájök a gyöngébb lelkeknek, de valódi áldás egyedül ott fog eredni a hivatalból, hol az ember fölteszi lelkét egy egy gondolatra, s ezt a számára kijelölt munkakörben valósíthatja is.

Nagy szót mondék, nemde, tisztelt gyülekezet; s talán egy lélekzettel, s egy pár évnvi tapasztalással is lehetne mondani példát, hogy a „fac talem talis erit“ elv után, és azon meggyőződés szerint, hogy „kinek isten ad tisztséget, menten ad hozzá tehetséget“ ember lett valakiből, és nem kellene oly igen szigoruan venni a képességek megválasztását. — Ezt

igy látván, elfogadom, de világért sem venném föl azok gyötrelmét, kiket a sors nem nekik való pályakörbe dobott. Hanem — s ezt kérem megjegyeztetni — van az embereknek egy faja, egy saját osztálya, melyről bizvást elmondhatni, hogy, míg a világ világ, soha sem fogja megszokni azt, mire nincs hivatsása.

Az embereknek e csudálatos fajtája, épen leginkább azon egyének, kikkel, vagy a kik magokkal, elhitették, hogy ő bennök valami fensőbb erő dolgozik, mint hogy beférhetnének a köznapi élet mértéke alá; s ujonczait emez osztály leginkább művészeti, különösen költői egyének közül szedi. Gyönyörű csalódás, gyönyörű — míg el nem oszlik. Az ilyen tévirányu lelkek, főleg rendezetlen, fejletlen állodalomban mennél gyakoribbak. De van hóbortosa még a tudománynak is. Egyik a szentháromság titkain bolondul meg, másik az örök mozgony gépein fogyasztja el eszét, harmadik az aranycsinálás mesterségein bukik meg, és ez mind tudós irány, s nem oly nevetséges és zivataros, mint azoké, kik egyszersmind tudomány és izlés embereinek is hiszik magokat, s a kedély megnyugvása helyett a szenvedély ostorát hordják kebleikben; mikor hivatásuk hivalgássá aljasul; a mint ezt igen sokszor tapasztaljuk az életben; minélfogva jóra való erők, mert nem találták meg tárgyaikat, mert nem leltek központot, mely felé gravitáljanak, rendszerint elkorcsosulva csak nevelik a szerencsétlen tudósok és genialis szerencsétlenek számát, s mintegy elszétfolyván tehetségeikkel, férgei lesznek a társadalomnak, vesztői a tudományosság hitelének, minő példákban a mi korunk, a mi nemzetünk sem szükölködik. Kell tehát, hogy minden tehetség megtalálja a maga működét, s minden műkör számithasson mesterére, vagy a hivatásnak legyen hivatala és a hivatalnak hivatása. Ezért igen helyesen mondja egy német író, hogy fiatal embernek jobb egy hivatal, mint sok könyv.

De a kép vidámra fordul, midőn emlékezetben álló társunk, Majoros András, felől beszélek. Szerencsére őt a végzet hivatallal ruházta fel, de hivatással is megajándékozta; tudományos pályára szülte, de izlést is adott vele örököül. Örök, mely nélkül a tudós fej rendesen fanyar, az isméret kihatás nélküli, s még mindegyre kíváncsatos dolog összes nemzeti tudományos világunkban.

Irodalmunk története bizonyítja, miszerint a magyar nemzet soha se volt idegen a szellemi dolgok fáradalmaitól. Közösen tudatik hogy könyvnyomtatás, bölcsészet és görög méretű verselés hamarabb volt nálunk, mint a szomszéd németeknél, de összes irodalmunk előbb ugyan kolostori szentírásmagyarázatokban, majd vallásfelekezeti vitákban állott, majd szigoruan klasszikai és idegen tanulmányokban lelte örömet, s a valódi nemzeti tudományosságra s irodalomra csak a legujabb idők fejlettebb tudalma adott ösztönt, ingert, mozzanatot.

Azon egész időfolyam, melyet a mi elköltözött társunk mint tudományos közpálya embere látott, a nyelv és nemzeti-ség, s egyszermind a hazai műveltség felocsudásának volt küzdő kora; benne a nemzet jobb erői törtek után a nyilvánosság felé. Így a nyelvmivelés, a vele rokon széptudományok, sőt maga a bölcsészet is szóra és viszhangra kerültek kívül és ben a hazában, s e mozgalmak habzatába az ő szép lelke is azonnal bejátszotta magát; s ő, ki egy csendes éjszakára talán épen Virgil olvasása s élvezése után hunyta be szemeit, más nap reggel azon vette észre magát, hogy Vörösmarty Zalán futása ömlött előtte, s ha tegnap a római és görög írók életírásain mulatott, holnapra Toldy „Handbuch der ungarischen Poesie“ munkája érkezett kezei közé véghetlen örömére, mint ezt előttem gyakran izben nyilvánította.

Imé, tisztelt hallgatók! minő szerény körbe vezetett bennünket ama fehér ösvény, melyen fel akartam fedezni előttek kimult társunk szellemi világát. Tehát épen az, mi a nemzetet nemzetté teszi, a nyelv és ennek története és fejlődési képessége, viszontagságai hajdan és most, s az irodalom minden ide vágó művei alkotják azt a csendes, mondhatlanul kedves eszmekört, melyben a mi társunk és barátunk derűlten és szíve szerint találta magát, melyet legörömostebb ohajtott volna mennél nagyobbra terjedve látni minden hazánkfia lelke előtt, mert meg volt győződve egy részt arról, hogy nemzeti nyelv és műveltség nélkül nincs nemzet, mást részt arról, hogy a nyelvet egyedül akkor becsüljük, ha tökéletesítjük; azaz ha tanuljuk, tanulmányozzuk, habár édes anyai nyelvünk is az. E gondolkodás, e meggyőződés őt, kétségkívül, igen sok derék tudományos embernek is fölibe emelte, a mi ugyan nem nagy dicséret, de mind a mellett megemlítendő oly hazában, hol még folyvást érvénynyel bír az a hibás előhit, hogy a ki

magyarnak született, már tudja a magyar nyelvet épen azért, s nincs szüksége tanulnia. És ez a hibás előhit annál divatosabb, mennél inkább szereti magát valamely vidék, népág, felekezet magyarnak tartani, s a magyarsággal egynek tekinteni valamely csudálatos előjognál fogva. Innen, valljuk meg, a magyar nyelv a legújabb idők szerint méltóbb ápolásra talált a kevésbbé magyaroknál iskolában, életben; mi más szóval annyit tesz, hogy az tudja és tökéletesíti jobban a nyelvet és mozdítja elő vele a nemzetiséget, a ki tanulja, lelke gondjai közé foglalja és nem csupán ajkain pengeti azt. Erre a vallomásra, illetőleg állításra engem sok évi tapasztalás vitt s ha épen a Tisza és Bodrog, legmagyarabb folyók, partján szólok így, az nem valamely viszketegből van szólva, hanem mert a dolog úgy van, és nem különben.

De mielőtt a körrajzokat megvonnam az elköltözött társ eszmevilágában, magamat látom a mult előterén, egykori társaimmal ez iskola kebelében, mintegy 20—22 évvel ezelőtt, a nagy emlékezetű Nyiry István és elhunyt társunk elnöksége alatt. Már ekkor állott a m. t. társaság és ennek elnöke az a nagy nevű gróf lón, ki mind mai napig *) anyaiskolánk főgondnoka is, míg szintén a sárospataki tanári kar képviselve volt jeleseiben ugyanott. Mi természetesebb, mint hogy a kicsinyek utánozzák a nagyokat? És ez anyaiskola ifjai közé behatott a lélek, s ma már csak emlékezet az mindnyájunk előtt, hogy itt egykor az iskolai tanítványokból egy nyelv-mívi társaság ülésezett, tanácskozott, két tanár jelenlétében. Engem ez idők felé nyájas emlékezet ragad vissza, s most midőn módomban volna már, eleget aggódok rajta: nem illik, vagy nem szabad-e mai nap úgy szólni nekem, vagy nem tudok-e úgy lelkesíteni, mint tudtak bennünket akkor Nyiry és Majoros tanár elnökeink; eleget kérdem: vagy talán megváltozott az idő s benne az ifjuság szelleme is?

Elég az hozzá: ha Nyiry nyájas szóval: Majoros örvendő mosolylyal, szemeinek mosolyával legeltette, biztatta társaságunkat; s ha Nyiry volt is az első elnök: a társaság körüli érdemekre nézve mégis Majorost illette az elsőség. Az ő szemei még azután is, hogy Nyiry meghalt, soká örvendeztek e néhai társaság működésén. Hátrahagyott irományai között igen sok, reménynyel és aggodalmakkal teljes de mindig lélekből mon-

*) Teleki, akkor még élt.

dott beszédek találhatók e társaság dolgaival, jövőjével foglalkozók, ápoló gondjainak szóló tanui gyanánt. — Visszanézve, mint említém, husz huszonkét év előtti korra, ezóta az én életemen is sokképen fordult a szerencse, és ha van érdeme az őszinteségnek, fogadjátok el tőlem e vallomást, hogy igen sok másokon kívül, kik írókká lettek, bennem is, ki a magyar irodalmi pályának egyik napszámosa vagyok, ő gyujtotta meg az első lángot, előbb ugyan még mint tanítóm a költészeti osztályban; később mint elnököm az említett nyelv-mivelő társaságban; és legyen e vallomás az én hálám az ő emlékezetének!

Azonban nem szabad felejtennem, hogy ez óra folytán reám más tiszt vár. Én megadtam a tanítványi hálát, de most úgy kell szólanom, mintha, dicsőült szellem, soha nem láttam volna szemeid mosolygását; azaz szólanom a történetírás szigorával. Szemeid mosolyát szerettem, de nem vesztegetett meg annyira, hogy az igazat, magam szerint, ki ne mondjam.

Kijegyeztem föntebb a korszakot, mely villanyerőként mene által egykori társunk lelkén. Az volt ez, mely napon reá viradtak a szép hazai hangok. Azonban az ő elméje el volt foglalva már szent szerelmével az ókori klasszikai irodalomnak. Az ily nemű műveltség mennél ritkább napról napra, annál becsesebbé kezd válni újonnan. Mert, ha meg kell adni minden időnek a maga érdemét, a mi jelen századunk sok olyanul dicsekszik az irodalomban, miről a palotás nagyok és a császárok barátai, a római költők nem is álmodhattak: ellenben a mai kor műveiben haszontalan keresnők azt a méltóságos nyugalmat, meggondoló művészetet, mely a régieket oly derültekké, vonzókká teszi. A tacitusi próza, a virgili költészet nem minden idők szüleménye. És mennél inkább kezd feszegetni az emberi lélek a rendeltetés titkait, mennél metszőbben vág a kérlelhetlen ítéset minden társadalmi s vallási intézkedésekbe, annál merészebben kezd szólani a költészet is, mintegy meg akarván tartani jogait, melyek szerint a régi világnak vezetője volt és versenyt futni a bölcsészettel.

Eme prometheusi törekvése a szelid muzsának bármennyire igazolva van is az idők, a keresztyén műveltség követelése által, de igen elszórja az elmét; csak érettebb kornak való; ellenben a nevelési elvek azt mondják, hogy kezdő gyermeknek legjobb a kezdő emberiség műveit adni kezébe. Meglehet; csak az elv ne alkalmaztassék egyoldalulag, mert a kezdő

gyermek utoljára is arra van szánva, hogy a mai kornak legyen embere, polgára; mert mióta, szent hagyományok szerint első szüleink ettek a tudás fájának gyümölcséből és halált évének minden ivadékaiknak: a tudás vágya által szerzett bajon egyedül a tudás kielégítése fog segíteni, ez pedig tulmegy a régi klasszikai világnézet határain, melyek mindenütt ki voltak jelölve az istenek olümpi lakától kezdve az alvilág fenekeig; és a mai világ annyira különbözik a régitől, mint a keresztyén vallás a pogány hittől. Ma egy kis dereglyének is vétek volna eltévedni azon a tengeren, melyen Éneas hét esztendeig bujdosott, míg Szicilia partjain kiköthete.

Mégis, miután nagy dolgot soha sem cselekedhetik, ki magát korlátozni, szabályok közé utasítani nem bírja, a régi irodalom buvárlata mellőzhetlen; s ez a formai becs; hanem az idő lelkét magaszerű formában adni vissza: ez a tartalom végetlen gazdagsága, és sokkal méltóbb eljárás a mivelődés fejlődéséhez.

A régi, különösen római tudomány és művészet nagy államférfiak árnyékában diszlott, s mind e mai nap is kivehető rajta, egy két kivétellel, az, mi a plántán, ha el van tőle zárva a napfény. Virgil azért írta Eneisét, hogy Augusztust dicsőítse, kit bátran istenséggé emele, s Horác jó hitben járt el, midőn Mecenast csillagok fia gyanánt üdvözlé; így ha az ember Virgil és Horác megfeleltek is az erkölcsi érdeknek jöltevoik irányában, de a költő Virgil és Horác utána járt a magok erkölcsi emberének; s valaki mondhatná: híz elgők valának; én mondom: félénkek; s műveikkel csak véges czélnál maradtak, állapotdottak meg; és én nem tudom megfogni, minő nézet az, mely legujabb időbeli nevelési elveknél fogva a római klasszikusok helyett az egyházi atyákat ohajtja behozni az iskolákba, és pedig a tekintélyek tisztelete után, holott tekintély ismerésére semmi irodalom nem tehet annyit mint a régi római költészet.

Ha mondom, hogy elhalt tudósunk elméjét a klasszikai tanulmányok előbb foglalták el, mint a hazai műveltség, azért tevém, mert előttem legalább úgy látszik, hogy ő némileg el volt fogulva az iránt, a mi irodalom, és példaul a római irodalom bevégeztségét általvitte a magyar irodalomra is, holott ez kezdő, járni tanuló gyermek vala inkább, melyhez minden értelmes magyarnak van hozzászólása, ítéletmondási joga. Mind a mellett a mi társunk, elismert tehetsége daczára, sem

volt önálló, talán tulzott szerénységből, talán nyugalmanak kiméléséből, mert annyi való, hogy a heves vérű magyar faj nem tagadta meg magát az irodalomban sem, és guny és éle, ok és cáf mihamar felszólaltak bárki ellen is, ha egyszer írói pályára lépett. De jöhettek közbe talán anyagi akadályok is, mert azt meg kell vallani, hogy ő nem volt azon állapotban, mely annyira fedezte volna első szükségét, hogy nemesb hajlamáról egy jó nyári vagy őszi munkanapon ne kellessék lemondani. Mert ne állítsátok nekem, hogy a gazdálkodás szép dolog; igen is szép, ha áldásait kell elvenni, de azért gazdálkodni a tudósnak, hogy kenyere legyen, ez már inkább keserű kényszerűség. Horác is szépen megéneklé a Beatus ille-t; igen, de akkor, midőn maga töltözött a Mecénások kegyével.

Igy a mi tudósunk, körülbelől, soha sem menekedett ki az iskola különösen saját körülményei korlátaiból. Csaknem imádási érzellel hódolt az irodalom emberei törekvésének; de maga meggyőződéseit, ítéletmondásait csak az iskolában, s ezt is tekintélyektől átvéve, hallatá. Buvárlá a nyelvet, de ha valaki övétől eltérő modor és elv után indult, ő azonnal félre állott, s helyet enged az új nézetnek. Utána volt az irodalom történetének, de nem levén módjában más, mint a meglevő forrásokból méríteni, legott visszavonult, mihelyt hallá, hogy Pesten egy hiteles nevű író a magyar irodalom történetét adja ki. E részben csak arra nézve mutatkozott benne önállóság és függetlenség, hogy mai nap már kezdett eltérni a társaság nyelvészeti szabályaitól, és megbarátkozni sok, leginkább költői, az előtt kevésbé hallott, elemekkel, melyeket újabb kori stádiumán vett fel a hazai költészet.

Azonban ezek viszonyai az irodalmi élethez; őt pedig, mint tanárt kell felmutatni. Ez volt az ő erős oldala, s annál inkább méltó, hogy épen e helyen és körülmények között, midőn a nagy tiszteletű egyházkerületi küldöttség, a tanári kar és tanítványok egyiránt megjelentek emléke megülésénél, tiszteljük őt érdemeiben. Ha valakire, ő rá illik az, mit Plátó megkívánt a bölcsészben, hogy birnia kell az isteni szeretet áldását. És miféle szeretet ez? Szeretet a gondolat, az eszme iránt, legmélyebb hajlandóság a tudomány felé, melyet a régiek geniusnak neveztek, mely mintegy nemz, azaz oly teljes mértékben szereti tárgyát, hogy másokban is szeretést, vágyat kelt iránta. Mondjuk ki más szóval: lelkesedés, mely lelkesít; eszme, mely eszmét nemz, lélekből lélekbe átültet.

Uraim! Ülni tanári székben és magunk előtt látni egy csoport ifjúságot, melynek részét apai s nevelési gond, más részét tanulási vágy, harmadikát sem egyik sem másik, hanem úgy nevezhető véletlen hozott hallgatóinkká, ez, iskolában, mindennapi dolog; feladat, melynek évről évre megfelelni utoljára nem is nehéz. De ülni tanári székben, és oda gondolni, hogy a mit akarunk, más is akarja, a mit tudunk, más is tudja, és miként szem szembe, úgy lélek a lélekhez, mintegy átönteni az ifju lelkébe a mit szeretünk, becsülünk, a mire éjjeli, nappali gondjainkat fordítjuk, ez nagy dolog, ez a lélekköltözés, melyet mások tagadnak, de én titoknak sem hiszek, hanem valódiságnak tartok az említett alakban. Egy hadvezérnek bátor tekintete gyáva katonát is felvillanyoz, egy szónok meggyőződései lávaként ömlenek el és ki a sokaságra, s mondhatnánk példát, hogy miként a katona egyforma öltözetben, úgy jár igen gyakran egész nép egy egy nagy férfiú hitének, elveinek egyenruhájában. Ez mind való; ez lélekköltözés. De szintén tudjuk, hogy a mester kitölté lelkét a tanítványokra, s ez, a miről tulajdonkép, tanár levén szóban, emlékezni akartam.

Tehát legmélyebb hajlandóság, mely másban is azzá lesz; tudás, mely után más is tud; akarat, mely után más is akar, ez a plátói szeretet. És vajjon gyermek vagyok-e most is, mint ez előtt husz huszonöt évvel, hogy első meggyőződéseim szemüvegén nézzem néhai Majoros András lelkességét, lángolását kedves tárgyai felé? A szerencse úgy akará, hogy a megboldogult férfiú engem már nem tanítványát is, barátságára méltatott, s közel bocsáta lelkéhez. Minden irodalmi jelenetet megragadni, mérlegelni, minden feltűnt nevet megjelölni, hozzája reményt kötni, örülni annak, minek örülhet a nemzet, szóval: magát beolvasztani a közvágyak és tudalmak világába, ez most is úgy megvolt benne mint 1827-ben, midőn nekünk az iskolában örvendezve, s mintegy mellékesen megszuggta, hogy van a hazának egy nagy fia*), ki tudós társaságot alapít, egy nagy szónoka**), kire az egész ország hallgat, egy nagy költője***), milyen még soha nem volt.

Most is, mint akkor, elevenen mozgott figyelme mindenfelé, olvasni, tudni mindent, a mit hazai szellemünk előállít, s mondhatnám, hogy hajlott kora dacára sem maradt el egy

*) Széchenyi. **) Nagy Pál. ***) Vörösmarty.

lépésnyire se a közmívelődés haladásától, mit leginkább e szóval fejezhetünk ki, hogy sok áldása volt lelkében a szellemnek. És ha ifjúságában klasszikai tudományokkal foglalkozván, egy igen becses munkával, a régi világ földiratával gazdagítá irodalmunkat, bátran merem állítani, hogy a jelen nemzeti irodalom terjeszkedési, s emelkedési határait is szintugy birta tájékozni, s ő a magyar szellemországának egyik legjobb geográfja volt.

Kéziratban maradt jegyzetei hol mások, hol saját elmélkedéseivel, bőven igazolják állításomat. Én azokból tudom, hogy lelkét leginkább három érdek vonzotta; és pedig az irodalomtörténet és nyelv, az izlés és költészet, a gondolkozás és logika. Nem én rám van bízva, hogy ezekről sokat ítélgessek. Tanulmányai vezérkönyvekké tökélyesültek, melyek közkézen forognak. Annyit mégis megjegyzek, hogy habár kezdett is eltérni nyelvben, esztetikában a régitől, logikában hiva maradt a réginek, mint ezt gondolkodástanából könnyen kivehetni. Ennek oka, ítéletem szerint az a körülmény, hogy míg a nyelv és eszthetika folytonosan meglelék mivelőiket az irodalomban, a bölcsészet egy idő, különösen a hegelisták lefegyverzése óta mintegy háttérbe szorítottatott; mindamellettt úgy állani az egyetemes bölcsészeti tudományokhoz, mint ő, nem hátramaradás mindaddig, míg egész nagy felekezete van az általa vallott és tanított elveknek, hanem hátramaradás annyiban, hogy nyelvi és eszthetikai elvei nincsenek megegyezésben a logikaival; mi egyébiránt hirhedt tudósokon is megesik.

Ime, nagytiszteletü gyülekezet! így tünetkezik előttem néhai Majoros András földi pályája mint tudósé, mint tanaré. De föl kell említenem egy félbenhagyott munkája utáni érdemét, melyben talán még jobban ajánlá magát hálás emlékeztünkbe, a mennyiben e fő és anyaiskolánk három százados történetén dolgozott s legkedvesebb adóját róttá le az intézet iránt. Tudja-e minden, ki ez intézet ápolásának köszöni lelke mivélését, tudja-e, hogy ki tettele ezen falak első követ; kik és miszellel sugallatai vezérlék kormányát a zivatar és csend napjain, soha nem tévedő irányban? Nem épülne-e lelkünk, ha tudnók e néhány ölnyi iskolaudyar történeteit; ha tudnók, kiknek nyomait tapodjuk kin és ben, a hallgató termekben, az egyes szobákban? Bár hagyhatott volna is a megboldogult férfit nektek egy munkát főiskolánk életéről, melyben szíve szerint

társalogván a mi bölcs és erős akaratú elődeink lelkével, összeköthető vala előttünk a multat a jelennel, áthidalván mintegy azon nagy időközt, mely efféle iratok nélkül feledés tengerévé, változnék át

Látszik, hogy benne nagy mértéke volt a szellemnek, s oda-dá lelkét egy gondolatnak mely él, s ugyanazért éltet. Legyen csak, hogy ez intézetet mindenki oly melegen szeresse, legyen csak, hogy a nemzeti művelődést, nyelvet mennél nagyobb szám oly buzgó hűséggel ölelje, mint ő, és mi leszen az, kérditek? Ez leszen az élet, a fenállás, a virágzás. Így a kinek szívében és fejében valamely nagy és világító eszme dolgozik, ki tud hű maradni egy bevallott nagy igazsághoz, ki solidaritásba lép a maga fajtájával s hitfelekezetével, felvita magát azon igen szép állásra, hol az árnyékdalak elenyésznek, s a gyöngeség, gyarlóság, mi embertől elmaradhatlan, lábai alá süllyed, épen úgy mint a föld azon lakóinak, kik az egyenlítő alatt laknak déli árnyéka sem előre sem hátra, hanem maguk alá esik.

Ilyen volt Majoros András. A mit szíve lelke szeretett, ahoz hű maradt mind halálig. Elköltözte előtt néhány nappal még könyveket rendeltetett meg az irodalomról. A könyvek megjöttek, de ő elment, s nem tehetők párnául feje alá. Ő az irodalomban és pedig a magyar irodalomban élt; ez adott neki e főiskola kebelében munkakört, de ez nem munkakör volt, hanem azaz édes otthon, melyben kéjelmesen érezte magát egész lelke szerint. És mennyivel nagyobb volt öröme, midőn a legközelebb multtal is, mely sok dolgot elmúlással fenyegete, vagy egészen semmivé tön, élni, fenállani, virágzani látta lelke világát, a nemzeti nyelvet, irodalmat. Azért könnyen is ment sirba, legalább nem a világukat vesztett keblek fájdalmával; elég nyugodtan mondván: a haláltól nem félek, hanem az utjától. És a Majoros András megmaradt világa, hála istennek, él mint egy nagy nemzeti intézet, s nincs egyéb hátra, mint felöltöztvén a hazai és vallási hűség palástját, kérni a mindenhatót, hogy adjon ez élő szellemi világnak mennél több olyan polgárokat, mint volt néhai, boldog emlékeztű Majoros András.

A FÖLD NÉPEI VALLÁSOS TEKINTETBEN ¹⁾.

NAGY JÓZSEFTŐL.

Az ember természeténél fogva sok elsőséggel és kitünő tulajdonnal bírván, lépcsőnként fejlődött a társas élet pályáján jelen műveltségére. Az emberi erő magában véve gyöngé és fejletlen; csak az egyesület szülte a bámulatos eredményeket, melyeket nemünk felmutathat. Ha a szükség és kölcsönös védelem segítette is létre eleinte a társaságos élet formáit, de csakugyan nemünk társaságos szelleme volt a leghatalmasabb ösztön, mely a polgári egyesületeket létre hozá. Mivel az ember nem csak testi, hanem szellemi lény is: ezen szövetkezésnek szellemileg is kelle mutatkoznia. Egy fővalóban vetett hit, egy tökéletesb élet után esengő remény, az erkölcsi szabadság hívése természetünkbe oltott vágyak, melyeket ha valaki megtagad, megtagadja az erényt, önméltóságát, sőt önmagát is; a barmok és oktalán állatok sorába alaesonyúl. De mind ezen lelkesítő hit nem csak némelyek kiváltságos joga, hanem minden okossággal bíró ember tulajdona. Az ezekből folyó vigasztalások, lelkesítések és ébresztgetések élvezésére szövetkezett társaságok már a vallásos egyletek alapköve. A honnan nem mutathat a történet könyve nemzetet, bár legalább fokán a kifejlődésnek, mely lelkösméreténél fogva egy felsőbb lény imádására nem vezetettetett volna.

II.

Mi magát az imádott tárgyat illeti e tekintetben az emberi nem két nagy osztályra oszlik. Az elsőben állanak, kik magát a fölényt imádják és tisztelik. Másodikban, kik a fölénynek alája rendelt dolgokat imádnak. Az elsőhöz tartoznak

A) A keresztyének. Ezek ismét vagy egy közönséges anyaszentegyházat ismérnek egy látható főnek, a pápának,

¹⁾ A statisztikai adatok Galetti után.

uralkodása alatt, ide tartoznak a római katolikusok, és az ezekkel egyesült óhitűek. Vagy pedig ezen látható fő alól külön válva; ezen akatholikusok ismét vagy nem egyesült görögök vagy két felekezetre szakadt evangélikusok s más apróbb töredék felekezetek, minők a mennoniták, quákkerek, hernhuterek, unitáriusok.

B) Zsidók, kik is vagy karaiták vagy talmudisták.

C) Mahumedánok, kik is vagy sunniták vagy schiiták.

Második fő osztályba tartoznak azok, kik a főlénynek alája rendelt dolgokat imádnak, például a fétisimádók kik valamely bűbajos szentnek ismert tárgy előtt hajolnak meg, u. m. természeti erők, állatok, emberek és képek előtt, kik is közös névvel pogányoknak hivatnak. Ide tartoznak a bramánok, samánok, láma, buddha vagy fő és fétistisztelők.

III.

Európa népei leginkább keresztyének, s ezek közül:

I) A római katolikus vallás Portugal, Spanyol, Franciaországokban, Olaszthonban, Belgiumban, Irlandban, Helvécia egy részében, Lengyelországban, Krakkóban, Dél-Németországban és Magyarország nevezetes részeiben terjedt el.

II) A lutheránus vallás Észak-Németországban, Dániában, Svéciában, Norvégiában általánosan, Erdély és Magyarországban rész szerint van elterjedve.

III) A reformált hit Helvéciában, Nyugot-Németthonban, Angolországban, Skóciában és Németalföldön honosodott meg. Magyarországon pedig, hogy Schwartner kifejezésével éljek, a magyar nép magkövét teszi.

IV) A keleti görög egyház Görögországban, az Orosz és Törökbirodalomban, Erdélyben és Magyarországon terjedt el.

Ezekon kívül a Mahumed vallása a Törökbirodalomban és Russziában számlál vallókat. A zsidók Európa minden nemzetei között kisebb vagy nagyobb számmal széjjelszórva.

E világ rész 223 millió, többnyire keresztyén lakosokat számlál; csak az ozman és oroszbirodalombeli mahumedánok, és a jeges tenger melléki szamojédok tesznek némi kivételt.

Ázsia népei 1) mahumedánok török Ázsiában, Arábiában, Persiában, Afghanistanisztánban, Beludschisztánban, Indi-

ában, Turkesztánban és orosz Ázsiában, a szunniták, és shi-iták két fő felekezetére oszolva, kik közül az elsők Ómárt állítják Mahumed utódjának, s Mahumed világos rendelkezésein kívül több mellékes szertartáshoz ragaszkodnak; az utóbbiak pedig Mahumed után Alit következtetik, csupán a próféta világos rendeleteit követik. A wehabiták Arábiában az izmaeliták Irámban és Schámban, a druzok Chezróan nevű libanonhegyi területben különös töredék felekezetét teszik az izlámnak. — Mahumed összes követőinek száma Ázsiában mintegy 70 millióra tétetik.

2) P o g á n y o k, kik is vagy egy fővalót imádnak, a nélkül hogy azt képek által ábrázolnák ki; ide tartozik a Konfú-cse vallása Khinában és Japánban; vagy pedig egy fővalót más apróbb kiábrázolt istenségekkel, mint a brámaimádó hinduk, buddhaisták főképp Tibetben, Ceylonban, tulsó Indiában, Khinában és Japánban. A Sintó vallása, mely Japán status vallása, a Tao-cse, mely Khina bizonyos néposztályának hite, vagy végre samánok, a vad vagy félvad népek között az északi földszarki vidékeken. — A pogány vallású népek összes száma 400 millióra tétetik.

3) Z s i d ó k nyugoti Ázsiában, Persiában, Arábiában, Afghanisztánban, Előindiában egész Malabárig, Koromándeiben és Khinában szétszórva; számuk 680,000-re megyen.

4) K e r e s z t y é n e k, kik is a) vagy g ö r ö g szertartásúak mint az oroszok, kozákok, georgiaiak vagy nesztoriánusok, örmények, maroniták, kik nevezetüket az V. században élt Máró püspöktől veszik, s a pápa egyházi felsőbbbségét megösmérik. b) R ó m a i k a t h o l i k u s o k, mint az ezen földrészekben tartózkodó spanyolok, franciák, portugálok. c) R e f o r m á t u s a n g o l o k és hollandusok. — A keresztyének összes száma ezen világ részen 17 millióra megyen.

A m e r i k a. A XV. század legnevezetesebb eseményei közé tartozik Amerika fölfedezése; melyre is alkalmat nyújtott a termékeny Keletindiába nyugotnak irányzott út keresés. A génuai Kolumbusz Kristófé Amerika fölfedezésének dicsősége, ha szinte tudva van is, hogy Grönland a IX. században nem volt már ösmeretlen az európaiak előtt. Izabella spanyol királynétől segítettve indult ő ki Andaluzia Pálos nevű kikötőjéből a nyugoti tengerre. 1492. évi október 11. éri el hajós népe háromszori fellázadása után St. Salvador szigetét, s fölfedezi egyszersmind Nyugatindia több szigeteit is.

Majd 1497-ben Amerigó Vespucci, Alfonzó de Ojedával több fölfedezéseket tesznek; később Balboa tér leghitelesebb tudósításokkal vissza az új világrészből. Északra az angolok, keletre és délre pedig a spanyolok és portugálok folytatják fölfedezéseiket.

A spanyol fanatizmus, hódításain kívül, térítési szerepet is játszott ez új világrészen, s az emelte a pogány bálványok fölé vérengező kegyetlenséggel a kegyelem jelképét, a keresztet, s tulbuzgósága által részint kiirtotta részint az őserdők rengetegeibe üzte Amerika őslakóit, s bizodalmatlanságot ottott a rengeteg fiaiba, kik tisztelettel hajlának meg az idegeknek előtt, kik a vad indus előadása szerint, úszó palotákban jöttek keletről, s a menny fegyvereivel kezökben szállottak ki először partjaikra.

A mi Amerika népei vallását illeti: az őslakók kevesebb-ségénél a pogányság divatozik. Az európaiak között ellenben a spanyol és brit gyarmatokban, nem különben a szabad államokban, valamint Braziliában, Haytiban az őslakók többségénél és a négerek között a keresztyén hit terjedt el, és célszerű intézkedések következtében terjed leginkább. Humboldt a keresztyének számát ezen világrészen 33,464,000-re teszi, mely számból a katolikusok 22,177,000, a protestánsok pedig 11,287,000 lelket számlálnak. Pogányok 820,000-en, zsidók nem nagy számmal találhatnának.

Afrika. Ezen 500,000 mérföldnyi kiterjedésű nagy világrész mint egy 100 millió népességgel igen alsó lépcsőjén áll a pallérozódásnak és értelmi kifejlődésnek. Vallásos tekintetben ezen népek

1) Keresztyének, hova tartoznak a régi egyiptomiak maradékai, a nilvölgyi koptok a kajrói patriárkha alatt, a monofizita szertartású abisszíniaiak, kikhez a keresztyén vallás az V. században ment által Arábiából. Bibliájuk született nyelvökön van, szertartásuk zsidós; megtartják a szombatot és környülméletkednek.

2) Mahumedánok az arabok, a rabló státus lakói, Biledulgerid, Szenegámibia keleti partjain, Nigrícia egy részén lakó népek.

3) Fetisimádó pogányok a nigríciaiak, Afrika beljében élő szerezsenek, keleti és nyugoti part- és szigetlakók, kiknél a legoktalanabb babona, érzéknélküli dolgok imádása uralkodik. Némely négerek mai nap sem iszonyodnak az

emberhús evésétől, s undorító tápszerekkel élnek. A hollandusoktól gyarmatosított, de 1814-ben a britek által meghódított Jóreményfok lakói keresztyének, még az ezen telepítvényekben lakó hottentottákat sem véve ki. Sőt a függetlenségben élő hottentották között is terjed a keresztyén hit.

Ausztrália vagy Oceánia.

Ezen harmadfél millió lakossal bíró 158,000 □ mértföldnyi kiterjedésű világrész fölfedezésével a földet először körülhajózott spanyol Magellán Ferdinánd érdemesíté magát — majd bővebb tudósításokkal tért vissza az angol Dampier és a nevezetes Cook 1770 — és 79 között, maga ezen vállalatot férfiú is bátorságának áldozatja lett; Szandvik szigetén a bentlakóktól bizonyos civódás alkalmával föbe veretvén.

Ezen világrész némely szigeteit a spanyolok, hollandusok, franciák és a még mai napig is ösméretlen roppant terjedelmű száraz föld partvidékeit az angolok foglalták el s kezdek gyarmatosítani, a polgári társaságra nézve veszélyes bűnösöket ide szállítván által. Már 1833-ban Uj-Wales angol gyarmatban 60,794 gyarmatos volt, 26,251-en szabad állapotban, 24,543-an pedig mind deportált bűnösök. Vallásokra nézve 43,095 protestans, 17,238 katolikus, 345 zsidó, 56 pogány.

A mi ezen távol lakó népek vallását illeti: a bentlakóknál az úgy nevezett fétis vallás vagy az élettelen tárgyak imádása van divatban, jöllehet az ausztráliai kontinens baromiségben élő népeinél úgy látszik semmi vallás nincsen. Tagadni mindazáltal nem lehet, hogy rész a polgárisodásban sok európai néppel mérkőzhetik. Szandvik, Barátság, Társaság, Marianna szigetein, Uj-Zelándban a keresztyén hit van elterjedve, és a polgárisodás, a hajdan emberevő őslakók között, a keresztyén hit szelid működése következtében, a jól épült házakon, öltözetbeli illüdelmen, fenálló gyárazakon, iskolákon mutatkozik.

Nevezetes a Barátság szigetein az úgy nevezett Southsee akadémia.

Végre a hollandus felsőség alatt levő Jáva, részint az ezen nemzet által gyarmatosított, részint függetlenségben álló Bornéó, Szumátra és Celebes szigetein a keresztyén hit, a bent születettek között pedig a fővallás és izlamismus van elterjedve.

IV.

Jézus és apostolai, vagy a keresztyén hit.

Az ó szövetség látnokai, az ó kor szent emberei egy jó-tékony, erkölcsi, vallásos átalakulásról tevének említést, melynek az erkölcsök tisztasága, istennek lélekbeni imádása fognának alapúl szolgálni; melyben a pogány népek is megösmérik az igaz istent, s lélekben és igazságban imádják őt; majd isten választott népével egy néppé, egy országgá alakulnak, ezen ország leendő fejének a Messiást jövendőlék, és országát Messiás országának nevezék.

Ez az, melyet Jézus valósita, melyre magát a benne lakó isteni erőknél, küldetésénél, csudáinak teljesülésénél, a jövendő titkaiba istenileg beható látásánál fogva hivatva érzé. Istentről szóló tiszta tudományával egyesítette a magáról, erkölcsiségről szóló tanjait; tisztelte a zsidó vallást mint isteni kijelentésen alapulót, de csak úgy nézte azt mint végéhez közelgető, s majdan feloszlandó alkotványt, s e helyébe egy nagyobb, közönségesebb, minden népeket felölelő világvallást szándékozott létre hozni. Az erény és tiszta erkölcsiség elvein alapulandó egy oly vallásnak kelle tehát Jézus céljai szerint létre jönni, mely az erkölcstelenséggel, és az emberben a szellemiséget elnyomni szándékozó testiség súlyával lenne örökre küzdendő.

A mi pedig a látható egyház felállítását illeti, melynek különös szerkezettel és szertartásokkal kell vala birnia, arra Jézus maga ugyan lépést nem tett, a vallás és egyház között különbséget nem tévén, de azonban azt is jól tudta, hogy egy ily külső szertarsásokkal biró egyház nélkül maga a belső és láthatlan egyház fel nem állhat. Kivánnia kelle tehát hogy a zsidó vallás végképeni felbomlása után, minden ő hivei egy ily látható egyházban egyesüljenek, sőt a Jézustól magától létrehozott két vallásos szertartás a keresztség és végvacsora, mint ezen felállítandó egyesület talpkövei tekinthetők. Hogy ő istentől küldött követ, isten fia, szabadítója az emberi nemzetnek, hogy az ő halála áldozattevő halál, hogy az az isteni kegyelem és szeretet valóságos tanujele, arról nemcsak maga volt erősen meggyőződve, hanem azt kívánta, hogy arról hivei is győződjenek meg. Hogy ily szellemben bizonyos látható egyháznak kellessék létre jönni, azt oly természetesnek talál-

ták mind az apostolok mind az első keresztyének, hogy annak szükségessége mindenektől megösmértetett.

Krisztus e földet elhagyván, apostolaira bizta tudományának terjesztését, örömmel fogadta ezt a nyomorral küzdő nép, mely vigaszt talált ennek tanáiban az élet szenvedései ellen. Jézusnak egyszerű, földi hatalom nélküli apostolai a hozzájuk hasonló szegény és együgyű néphez fordultak tudományukkal. A tekintélyesebb és kitűnő férfiak eleinte ezen tudományt csak annyira sem méltatták, hogy megvizsgálni érdemesnek ítélték volna. Hogy pedig ez így és nem másképp történt, legbölcsebb okai lehettek rá istennek; nehogy ezen tudomány sem felsőbb tekintély által terjesztettnek, sem a státusférfiak műhelyéből, vagy bölcsek iskolájából kerültnek mondathassék. Szóval: mit az isteni hatalom bölcsek által nem kívánt felállíttatni, azt az igazság együgyű hirdetői által alapítá meg. Tanításukat a meghalt és feltámadott Jézuson kezdték, kit isten nemünk idvezítőjeül rendelt; mely, mint Pál apostol megvallá, a zsidók előtt botránynak, a görögök előtt bolondságnak tartatott.

De nem is mosolyogtak kedvezőleg a körülmények ezen új tanok előmozdítására, mert roppant erőlködéssel igyekeztek a pogány császárok azon tudományt elfojtani, melynek elveit és végcélját nem ösmerték. A keresztyének éjjeli öszvejöveteleiben csak erkölestelen bakhanáliákat, s polgári társaság felforgatására célzó titkolódzásokat gyanítottak, hitökhözi állhatatosságukban pedig, melyet hallatlan kinzások sem törhettek meg, átalkodott makacsságot gyűöltek. Bár mint mentsék is némelyek ezen kegyetlen eljárást, azt mindazáltal zsarnokságnak, embertelenségnek, főhatalommali visszaélésnek kell bélyegeznünk.

Az első keresztyének minden polgári befolyástól menten szerkeszték egyházaikat. Mindenik gyülekezetnek vénei valának, ezek között első volt a püspök. Minthogy pedig a szegényekről gondoskodás az új hitet főképp jellemezte, rendeltettek felügyelő diakónusok, sőt, a nőszemélyek iránti gyöngédségből diakonisszák (asszonyok) is. Az egyházból kirekesztés az apostolok kezei között volt 1. Kor. 55. és 16, 22. 1. Tim. 1, 20. A fontosabb ügyek eldöntésébe azonban a gyülekezet is bele szólott. Csel. 6, 2. 5. és 15, 2. 6. 22, 23. 16, 4. Ha pedig valamely tévtan, vagy versenygés fejlődött ki: a szomszéd gyülekezetek, s azok tanítóinak értelme is igénybe véte-

tett. Figyelemmel jegyzendő meg az eljárás, mely szerint Judás helye az apostolok között betöltetett. Állatának elő ugyanis, szól a Csel. irott könyv, a gyülekezetbe két férfiakat (hihető az egyiket a választást intéző Péter apostol, a másikat a jelen volt 120 tanítványok), t. i. Józsefet és Mátyást, és azon fohászkodás után: „te uram! ki mindeneknek szívét tudod, jelentsd meg, melyikét választottad a kettőnek, hogy részes legyen a szolgálatban és apostolságban“; és sorsot vetvén, esett az Mátyásra, kie sors *κληρος* következtében közönséges akaratból az apostolok közé számláltaték. Pál tanaiból indulva ki, szokásban volt az első keresztyények között, hogy a pogányok biráskodását kikerüljék, ügyeiket a püspökök eleibe vinni, mely szokást még akkor is, midőn már keresztyén tisztviselők ítéltek közöttük, a püspöki hivatal céljának ellenére kezeik közül kibocsátani nem akarták. Megtörtént az is, hogy ha valaki vérrokonsági tekintetben a kötendő házasság szabados volta felől meggyőződve nem volt, a papok véleményét kérte ki vagy a visszás házasságok lecsendesítésére békéltetőkül papokhoz folyamodott, u. m. kik a házassági kötésekben azoknak megáldásukkal vettek részt. De fájdalom! később ezen ártatlan és nemes szempontokból nagy és botrányos visszaélések folytak. Mert mind azon ügyek, melyek házasság kötésekre, elválásztásokra, öröklésekre vonatkoztak, ezen szép szín alatt papok biráskodása alá jutottak. Hát még az erkölcsileg jótékony egyházi fegyelem, melylyel atyailag sujtattak a közbotrányt elkövetők, mily veszélyt szülő fegyverekké fajultak később, az anathémák, exkommunikációk, s hitnyomozások alakjában! Szomorú példákkal telvék a történetek minden lapjai.

V.

Nyugoti egyház.

A második században a püspökök között is rangkülönbség keletkezett, a fővárosi püspökök, a vidéki püspökök felett (*ἐπίσκοποι της χόρας*) bizonyos elsőbbséget igényeltek. Van különösen egy város közép Olaszthonban, a Tiber folyó partján, melyet az ős régiség írói mindenféle gyülevész népből Rómulus által alapítotttnak lenni mondanak. Ezen csekély kezdet, ezen eredetileg latrok fészke, melynek alapítójával a mesés régiség

maga is farkastejet szopat ¹⁾, századok lefolyása után világ urává emelkedett, s az ó világ történetei ennek dicsőítésével telvék. Jézusnak születésekor a szabadság belőle kihalván, a hatalmas imperátorok székvárosa volt. Az evangyéliomi hit terjedésével pedig a pogányok apostola Pál, sőt némelyek szerint Péter is, ügyök igazsága mellett itt vérzettek el K. u. 67 — 69 évek körül. Nem csuda hát, hogy ezen sok ezer hívő vérevel áztatott hely később buzgó püspökök lakóvá és sok ezer hívő gyűlpontjává lön.

A három első században minden kényszer nélkül csendesen terjedett az egyház, s mennyei szellemmel hatott az erkölcsök nemesítésére. A láthatlan istenben vetett hit, a síron túli felmaradás kebelvidító reménye oly állandó lekesedésben tartotta minden tagját, hogy ezen korszak a keresztyéni tiszta erkölcs aranykorául tekintendő.

Nem volt azonban ily önzés nélküli a többi századok jellege, mert az egyház, céljai ellenére, jótékony hatását s belső hivatását tévesztve, világi hatalom utáni kapkodás színhelye lön; és Rómában szövő világot befoglaló hatalma szálait.

Csalatkoznék azonban, ki később a keleti egyházat is ilyes hatalombani tulnövések színhelyéül hinné, mert a keleti császárok az eféle joggyakorlás ellen meglehetősen megóvták magokat, és ha a konstantinápolyi püspök helyzetére a a többi felett kitündöklött is, de más püspökök felett semmi lényeges uralmat nem gyakorlott.

Másfélék is voltak a nyugoti körülmények, melyeknek befolyása alatt a püspöki hatalom nem vélt polcra és tetőre emelkedett. Melyek voltak pedig ezen pápai nagyságnak ha mindjárt távolabbi, de mégis előmozdító okai, nem lesz érdeknélküli megemlitenem. A tudatlanság, melyet a római birodalom feloszlása, a durva és kóbor népek berohanása szült, ebben fő szerepet játszott. Tudjuk hogy a setétben a hamis árunak, megvesztegetett portékának is lehet becse, midőn az ember nem képes a héjat a tápláló gyümölcstől megkülönböztetni. Már pedig a csaták és fegyverek nem szünő zörgései között a tudományok istennőinek távozniok kell. Vannak

¹⁾ Cumque lupae gentis nutritus lacte sit auctor,
Non ego Romulea miror in urbe lupos.

sokan, kik ezen szellemi fogyatkozás okát a papokban is keresik, u. m. a kik a pogány bölcsesekben a császárok megvesztegetőit és üldözésre ingerlőit nézvén, elmeszüleményeik ellen intézték a visszatorlást, s azokat az ifjuság kezében megszenvedni nem engedék. Innen eredhetett azon nevetséges monda is, hogy midőn Hieronimus egyházatya Ciceró műveit gyönyörrel olvasgatá, azért az ördögtől megvesszőztetett. Sőt a IV. században egyházi zsinat tiltotta ki a pogány bölcsek könyveit az iskolákból. Nevelte továbbá a papi szék hatalmát az Izidor szevilliai püspök neve alatt öszveszedett pápai dekretálék gyűjteménye, melynek célja volt bebizonyítani, mintha már a római püspökök K. u. 93. évtől fogva e féle szupremáciát gyakoroltak volna a keresztyén egyházakon. — Bár ezen dekretálék hosszú idők során kanonikusoknak tartattak is, de majd eredetiségök kétségbe hozatván, hogy tul a VII. századon, mikor az említett püspök élt, irattak, okleveles adatokál által bizonyította be.

Mi módon esett pedig az, hogy épen a római püspökök tűntek ki a többiek felett? Azt azon fénynek köszönhetik, melylyel birt Róma a többi városok felett, a honnan a birodalmi szék Bizanba tétetvén által, az odavaló patriárkha is emelkedett tekintetben, kivel az antiokhiai, alekszandriai és jeruzsálemi is mérkőzött méltóságban. „Oecumenicus“ címmel pedig Fókás császár ruházta fel III. Bonifácot a konstantinápolyi patriárkha ellenére, mivel az utolsó a szerencsétlen Móric császár megöletésébe belé egyezni nem akart. Ezen cim azonban semmi fontosabb következményt nem vont maga után napkeleten, hol a római püspök igényelt elsőbbségének mindenkor ellene mondtak; a nyugoti püspökségek pedig, melyek a római hatalomnak egyházi ügyeikbe befolyást engedtek, vagy nem tudták min alapszik ezen hatalom, vagy pedig szép móddal hajtottak ennek kormánya alá.

Nem is egyszerre érték el a római pápák az egyházi hatalom ezen polcát; nem is minden nemzetek között egyenlő sikerrel, hanem csak lassanként emelkedtek ezen tetőre. Nagy előnyül szolgált azon történet, hogy Rómából a császári szék Bizanba tétetett által; holott ha az említett helyen marad, nehezen sikerül a püspököknek méltóságra nézve a császárokkal vetélkedniök. Más kedvező körülmény volt az, hogy a vándor népek az említett birodalom kebelében polgári államokat alkotván, kitünő tiszteletet mutattak (nem is ok nélkül)

azon szék iránt, honnan a keresztyén hit és felvilágosodás sugárai hozzájuk elhatottak. Nem is elébb mint az V. században kezdettek az alpeseken inneni püspökök Péter és Pál apostolok sirjának megtekintése végett Rómába menni, mely szokás később a közvéleménynél fogva némi nemű kötelességgé változott. Ide járult még az is, hogy az újabb püspökségek és gyülekezetek olyas ügyekben, melyeket el nem tudtak igazítani, a római egyházat, mint régibbet és tekintélyesbet, keresték meg, s kétes dolgaikban mindenkor tanácsot és kedvező véleményt nyertek. A honnan Róma mint minden szellemi üdv tárháza nézetett; vagy ha valami egyházi per rendes törvényhatósága előtt megbukott, azt a római püspök elibe felebbező mindenkor jóvá tehetette.

Egyesek buzgósága is mozdította még elő ezen hatalom növekedését. — Winfried angol szerzetes a VIII. században a papság rendetlenségeit fékezendő és a keresztyén hitet Friziában és Thüringiában terjesztendő, hogy magának némi tekintélyt szerezzen, a római püspök segedelmét kérte ki, kitől gyámolittatott is. — Ugyanis ő III. Gergelytől mogunciai érsekké, majd pápai vikáriussá tétetvén, hatalmat nyert az általa alapítandó egyházakba püspököket nevezni ki. Ugyanez a Winfried, ki más névvel Bonifácnak is neveztetik, Galliában a Karolomann kérésére az egyház rendezéséhez fogván, nem mulasztotta el egyszersmind a római szék tekintetének nevelését eszközölni. E célból mind Németországban mind Frankhonban konciliumokat gyűjt, melyekben mint pápai követ maga elnökösködik; a római breviariumot középük viszi, az ezen szék iránti hűségre tőlök esküt kíván; a német püspököket arra bírja, hogy a palástokat, mint a püspöki méltóság jelvényeit, Rómából kérjék, a galliai püspököknek pedig, hogy őket is hasonlólag lekötelezze, önként küldötte meg az említett ékszereket. Így az eleinte jelentés nélküli szokás törvényes erőre emelkedett, és a püspöki eljárás lényeges kellékévé vált. — A mi eleinte önként adatott, azt később bizonyos pénz letétele mellett kelle kérni, mely adónem még ma is „annates“ név alatt isméretes.

Gazdagodván az egyház, nevedezett az egyházi testületbe kívánczó lelkek száma is. Már nem volt elég, hogy egyes gyülekezetekben legyenek papok és helyettesek; hanem az ugynevezett kathedrális egyházaknál a püspöki székek mellett rendes kanonoki kar is keletkezett; és ezen egyházi hivatalokra

minden rendű és rangu ember egyaránt vágyott. A nőtlenség, melyet a pápák a X. XI. században a papi rend nem kis ellenzésére behoztak, a jövedelmek fölöslegében eléggé kipótoltatott.

Más alakban is nyilvánult még ezen szolgálatbeli buzgóság. Sokan hogy az üldözések által áhitatosságukban ne háboritassanak, csendes magányba vonultak, hol munkával s imákkal tölték idejüket. — Ezen foglalkozás a VII. században különös irányt vett. Némelyek társaságokba állván, határozott szabályok szerint intézték foglalkozásaikat. A tubuzgóság számukra kolostorokat emelt. Majd később, midőn ezen intézetek létrehozásában kifáradt a világ türelme, a szerzetesek száma pedig nőttön nőtt, a körülmények a XIII. században előidézék a kolduló szerzetesi rendet. Roppant fontosságot öltöttek magukra később ezen események. Mert a római szék hatalmának megmeg annyi oszlopai keletkezvén bennök, nemcsak a világiakat korlátozták, hanem még a püspököket is féken tartották. Innen lett, hogy midőn a XIII. században a püspöki hatalom alól kibontakozni szándékoztak, a római szék nemcsak hogy nem ellenzé, sőt sajtáságos tapintattal, hogy püspököktől nem, hanem a Rómában lakó vikáriusaiktól függjenek, segéd kezeket nyújtott. Ha pedig két rend, mint jelesen a ferenciek és domonkosiak között versenygés támadott, a római szék oly bölcs tapintattal csendesíté le, hogy se egyiknek se másiknak oka panasza nem lehet.

Nem csekély volt viszont a szolgálat, melyet a szerzetesek a pápai hatalom nevelésére fordítottak. Mert ők azon láncolat egyes szemei gyanánt tekintendők, melylyel a pápák a keresztyén világot magukhoz foglalák le. Így például, ha a pápa végzéseibe valamelyik püspök belé nem egyezni mert, a szerzetesek gyanusítani, üldözni meg nem, szüntek, az ügyet jó előre vikáriusaik által feljelenték, hogy elnyomásával el ne késsenek. A püspökök tanácsosabbnak tartották megadni magukat, mintsem, a hogy mondani szokás, ősztön ellen rugódozni.

VI.

De a római szék nem elégedett meg igényelt egyházi elsőbbségével, hanem polgári függetlenségre is törekedett, részint hogy senki hatalma alatt ne álljon, részint hogy a fejedelmektől zaklatott egyháziakat méltósággal védelmezhesse.

Sok jó és rossz napokat, kedvező és bal szerencsét kelle pedig a pápáknak átélniök, míg ezen céljuk teljesült. Mert míg a nyugoti birodalom fenállt, vagy míg a góthok uralma Olaszthonban elég erős volt, mind addig ezen kívánság a jámbor ohajtások közé sorozandó vala. De midőn a góthok országlásának Jusztinián császár Olaszthonban véget vetett, Róma és Itália görög provinciává lett, melyet az ugynevezett exarkhák igazgattak, a pápa is közelite céljához. Mert az említett görög hatalom a longobárdok által meggyengítettván, II. Gergely pápa és Leó Izaurikus keleti császár között azonban a képek tisztelete fölött viszályok keletkezvén, a pápa mind maga az adót megtagadta, mind pedig a kisebb olasz fejedelmeket hasonló cselekedetre bátorította. A császár jogait védő exarkha ellen végre lázadás ütven ki, mind maga az exarkha megöletett mind a keleti uralkodásnak Olaszthonban vége szakadt.

Vészes felhők keletkeztek e közben Itáliában Péter széke felett. Mert a görög hatalom buktaival sokkal félelmesb és helyben levő ellenség készült a pápát és Olaszországot méghódítani: a longobárdok. A pápa más módját a szabadulásnak nem látván, francia oltalomhoz folyamodik, II. István Pipint hívja segítségre, az egykori palotagrófot, kit előde, Zakariás, törvényes ura trónusán erősített meg, ki is először maga, majd fia, Nagy Károly, az említett longobárdokon győzelmet vevén, a görög hatalom alatti exarkhátust a pápának hübéreileg általadta. —

VII.

Végre a pápák megunták azon gyámkodást is, melyet a császárok, mennyiben a pápák választásához is szavuk volt, felettek gyakorlottak, és fejedelmek feletti uralomra is törekedtek. E célból a német és olasz püspököket részükre lekötöztetvén, a császárokat bajba keverték. Ezen versenyzések IV. Henrik császár és Hildebrand, azaz VII. Gergely között az investitúra joga fölötti kérdésben érték el tetőpontjukat. A püspöki hatalommali felruházás, vagyis az investitúra joga a császárok keze között volt, mely is a pápának s püspököknek egyiránt nem tetszett. E hatalmat kezei közül kibocsátani nem akarván a császár, ezen, egyébkint is rendetlenségei miatt nem igen kedvelt, fejedelem az egyházból a pápa

által 1076. kirekesztetik. A követő évben Kanossa várában az egész világi hatalom megaláztatik benne. Nem elégedett meg azonban a pápa ezen egyházi dolgok feletti elsőséggel, hanem egyszersmind földi hatalma terjesztését is célba vette, s minthogy semmi tulnyomó hatalom még ekkor Európa státusai között nem volt, sok részben el is érte. És ha Hildebrandhoz hasonló két három vaskövetkezetességű férfiú születik még: könnyen megeshetik, hogy a pápák az egész keresztény világ egyházi és világi uraivá vergődnek fel. Ezen viszályokból osztán a lett, hogy a római szék nemcsak függetlenné tette magát minden világi hatalomtól, hanem még a fejedelmek és császárok feletti biráskodásra is felhatalmazottnak érezte magát. Idéztette, ítélte, sőt meg is büntette őket. V. Henrik nehezen szívelvén atyjának elvesztett jogait, ismét elkezdte az ujjhuzást a pápával, nem süker nélkül, mert Paskhalist fogságba vetvén, egyházat illető jogaiba ismét viszszalépett. De mivel e miatt az egész keresztény világ kedélyét maga ellen ingerlené, az investitura minden jogáról lemond 1122. A fejedelmek is félvén a császárok tulnyomó hatalmától, a pápákat eféle céljaikban nem kevésbé segítették; örömet szövetkeztek velök a szent szék oltalmazása ürügye alatt. Innen folyt a gwelfek és gibellinek közti százados civódás is: elsők a pápák, utolsók a császárok jogait védelmezvén. Végre a dolgok oda jutottak, hogy a császárok olaszthoni illetőségeikkel keveset gondolván, szerencséseeknek tarták magukat, ha Németországban békével maradhattak.

Gyakorta mint bíró lépven fel a pápa, név szerint a fejedelmek és népek ügyében is, tagadni nem lehet, hogy jótekonny foganattal járt el. Mert hol a népek elnyomatásáról vagy tulterheléséről volt panasz, a pápa veté közbe magát s a rettetett egyházi fegyverekhez tiltalmakhoz (interdictum), kirekesztésekhez nyult. Sőt ezen példákból más püspökök is vérszemet kaptak törvényt szabni fejedelmeik elé. Így Wamba, spanyol király, trónusáról lépett le, eleget teendő bűneiért. Szent Lajost francia püspökök országától foszták meg s kormányához nem elébb jutott, míg ugyan csak általok fel nem hatalmaztaték. Fulkó rheimsi püspök egyházbóli kirekesztetéssel fenyegeti együgyü Károlyt, ha a pogány normannokkal frigyet köt. — Azon rendelkezésekkel is, melyek szerint a vérség hetedik, a sógorság negyedik ízéig házasságra lépni tilos vala, csak a fejedelmeket zaklatták a pápák. — És ezen egyetemes hatal-

mat VIII. Bonifác az 1300. tartott jubiléum alkalmával bebizonyítandó most császári, majd ismét főpapi diszöltönyben mutatta magát, s mint egyházi és világi hatalom jelét, két kardot vitete maga előtt.

De nem mindenkor, nem is minden merészleteik sikerültek a pápáknak. Sőt némelykor a rövidebbet is húzták. Legjobban vesztette pedig a pápák tekintélyét, ha a választók meghasonlottak, s két pápát tettek egyszerre, kiknek is vagy a fejedelmeket kell vala hizelgéseikkel lekötelezniök, vagy pedig ügyeiket konciliumpok eleibe vinniök, melyeknek biráskodását a pápák minden áron törekedtek kikerülni. Így V. Kelemen, kinek vetélytársa VIII. Bonifác vala, hihetőleg szép Fülöp, francia király ösztönzésére (ki a német császároknál szerencsésebben vivott a pápákkal) Avignonba (Avennio) tette át széket, mely 70 éven át marada ott. Ez által a pápák mind a francia királyoktól függőbbekké lettek, mind távol létök alatt javaikban csonkulást szenvedtek, és csak később sikerült javaikat visszaszerezniök s Rómát ujra hatalmok alá hajtaniök, mit is IX. Bonifác az angyalvár megerősítése által vélt állandósíthatni.

VIII.

Tagadhatlan hogy a pápák a reformáció tudományos felvilágosodás, janzenizmus és a francia egyház kiváltságai által tekintetökből sokat veszítettek; de az is igaz más részről hogy a tridenti zsinat 1545—1563, jezsuiták, missziók ezen veszteséget sokképen kipótolták, és ha a bünbocsánat árulásával alább kelle is hagyniök, de a terjedelmes pápai birtokok elég jövedelmezők voltak a pápai szék fényének feltartására. A konklávék X. Leó alatt tökéletesebben rendeztetnek 1513—1521. VI. Adorján a német nemzet sérelmeit méltánylandó, reformokat készül az egyházba behozni, de halála közbejövén, célját nem érheti. VII. Kelemen alatt V. Károly német császár Rómát ostrommal veszi be, a pápát az angyalvárba szorítja, majd Nápolyt a pápától hűbérileg általveszi, magát általa Bolognában császárrá koronáztatja. III. Pál, III. Gyula, IV. Pius a tridenti zsinatról nevezetesek. IV. Pál üldözöje az eretnekeknek, engesztelhetetlen ellene a protestánsoknak. V. Pius meghal 1572ben; kegyetlen uralkodó, a protestánsok üldözöje, az ismert híró „In coena Domini“ bulla kiadója, melyben nemcsak

az eretnekeket és pártolóikat rekeszti ki az egyházból, hanem a pápák régi igényeit is a fejedelmek feletti biráskodásra feléleszti, és ezen bullának felolvasását minden egyházban megparancsolja. XIII. Gergely († 1585) a párisi vérfürdő hírére örömnüpet rendel; a naptárakat megigazítja. V. Xixtus († 1590) kincset gyűjt, a vatikáni könyvtárt becses kéziratokkal gazdagítja, a vulgátát megjobbitva adja ki, és országlásában rendtartást és igazságszeretetet párosít. XIV. Gergely, VIII. Kelemen IV. Henrik francia királyt exkommunikálják. V. Pál a velencéseket interdiktum alá veti, a köztársaság jogait a jeles Sárpi hatalmasan védi, s a római szék fonáságait jelesen kitünteti. XV. Gergely († 1628) a pápák választása módját meghatározza, a katolikus hit terjesztésére kongregációt nevez ki. X. Ince a vestfáliai békekötésnek ellene mond. VII. Sándornak sok megaláztatást kelle a király követének Rómában történt bántódása miatt szenvednie, egyébiránt ezen korban sem hagytak fel a pápák kísérleteikkel hogy a francia egyházat magoktól függőbbekké tegyék, gyakran magoktól a királyoktól, miniszterektől és jezsuitáktól is segítettve, mindazáltal koncilium fölötti elsőségöket ez országban ki nem vivhatták. A IX. Kelemen korától XII. Inceig lefolyt időket a pápák és francia egyház közötti surlódások jellemzik. A párisi zsinatban 1682. megalapított francia egyház jogait erősen ostromolták ugyan, de igényeik ellen az említett ország püspökei mindenkor erőteljesen nyilatkoztak.

A XVIII. század kezdete óta a pápai hatalom hanyatlásnak indult, mire sokat tett a francia egyház szabadabb elveinek terjedése, a pápai hierarkhia alapjainak több katolikus tudósok általi megingatása, a fejedelmek merészlete, kik státusaikban, nem ritkán a római szék híre nélkül, nevezetes változásokat vittek az egyházba. Végre a mult században feltűnedező politikai zavarok, melyek a pápai hatalmat majd nem az enyészet szélére sodrották, mégis mind e mellett a pápák bizonyos fő jogok gyakorlatában, u. m. a püspökök megerősítésében, a püspöki jelvények, dispencziók osztogatásában és az egyházmegyék felosztási jogában megmaradtak, és ha helylyel helylyel tekintetök hanyatlott is, de olykor szófogadó és engedelmes fejedelmekkel is találkoztak, s mind inkább meggyőzték felőle a világot, hogy a római egyház pápák nélkül fel nem állhat, sőt midőn a római hatalom végfeloszlásához közelített is, nem kis csudálkozásunkra föléledni tapasztaltuk.

XI. Kelemen Fridriket, a brandenburgi választót, porosz királynak nem ismeri, a spanyol öröklési hadban a francia érdekeket védi Ausztria ellen, az isméretes „Unigenitus“ bullát kiadja. XIII. Benedek a domonkosiak pártolója a jezsuiták ellen. XII. Kelemen († 1740) Károly spanyol infánsnak adja Nápolyt, és a katolikus hitre általtért szász fejedelemnek a szász papi jószágokat. XIV. Benedek († 1758) tudományos férfit, javításokat hoz az egyházi rendbe, de békével kell tőrníe, ha nagy Fridrik porosz király a meghódított Siléziában, a pápa híre nélkül, a boroszlói érseket teszi generalis vikáriussá és minden katolikus alattvalóit ettől függővé. XIII. Kelemen Portugal, Spanyolországokkal, és Pármával versenyt († 1769). XIV. Kelemen szelleműs férfit, tiszteletes jellemű, uralkodói bölcseségű, okosan engedékeny a fejedelmek iránt, tudományok, műipar, polgárisodás előmozdítója, a jezsuita rend eltörlője. VI. Pius a sokképen megalázott, sok viszontagságokat szenvedett, — uralkodásának kezdetén a katolikus fejedelmek nyírbalni kezdék jogait, maga a buzgó Mária Thérézia s ennek fiai II. József és Leopold toskánai herceg épen nem voltak iránta megelőzők. Bécsbe jövetelével is többet ártott mint használt tekintetének. De a csapások legnagyobbika volt reá a francia forradalom, mely az egyházi javak elfoglalásával magát a katolicizmust s pápai hatalmat is az enyészeti örvényéhez sodorta. Meghalt sokképen keserítve francia fogságban Valenceban 1799. VII. Pius 1800. választatik pápáva; 1801. konkordátumra lép a francia konzullal, általa a francia egyház fejének ismertetik, tőle viszont Párisban császárrá koronáztatik. Nápolyban a jezsuitákat helyreállítja, Ausztriában és Etruriában tekintete gyarapodik, de Bajorországban és más németföldi birtokokban fog; mivel pedig a szárazföldi rendszerhez állani nem akar, országát francia seregek szállják meg, világi hatalmától megfosztatik, birtoka a felállított olasz királysághoz csatoltatik, maga Savónába, majd Fontainebleauba vitetik foglyul, Napoleonnal új konkordátumra lép, melyet szabad állapotjában el nem ismer, majd a szövetségesek győzedelme után 1814. népe örvendezései között visszatér Rónába; 1823. viszontagságos életét bevégti. Utóda XII. Leó hat éven által ült Péter székében, halála után a választás VIII. Piusra, vagy is családi nevéen Castiglióne Saverinó Ferencre esett, ki esztendő sem töltheti a pápaságban. Ugy látszik hogy utóda Mauró Capellári alatt, ki XVI. Gergelynek nevezte magát, a

külső megtámadásokat belső rázkódások váltak fel, és a kárbonárik vagy öszvesküdtek törekvése a pápai világi hatalom megbuktatására volt számítva, mely zavaroknak Ausztria tetteleges befolyása szerencsésen véget vete. A franciák is ellensúlyul Ausztriának, Anconát 1831. minden pápai tiltakozások ellenére elfoglalják. Nem lehet végtére figyelemmel mellőznünk a pápai szék azon jelenlegi politikáját se, mely a vegyes házasságoktól az áldást megtagadja és a bibliai egyleteket kárhoztató körlevelekben nyilvánul. Ezek aligha egyébre, mint a különböző vallásos felekezetek egymáshoz simuló szellemének megzavarására voltak intézve.

Az egész katolika hierarkhia a keresztyén világban a pápán és a 64 tagból álló bibornoki kollégiumon kívül 8 patriárkhat, 102 érseket, 490 püspököt számlál. A bibornoki testület ismét 6 bibornok püspökből, 47 bibornok papból, 11 bibornok diakónusból áll (L. „Katholische Kirchenzeitung“ után, a Protestáns egyházi lap 1844. 20. sz.).

Az érzékekre tulnyomólag ható, és a képzeletet nagyban foglalkodtató r. katolikus vallás Európa délnyugoti államaiban és az újvilág déli félgömbén van leginkább elterjedve. A szép művészeteknek nagy tért engedvén, ha a fontoló emberi értelmet nem szigoruan foglalkodtatja is, de annyival inkább kielégíti a külső érzékeket képzelődő tehetséget, világos példájaul annak, hogy az éghajlat itt is nagy szerepet játszik. Különösen a szép művészetek hazájában Olaszthonban szinte azonosítva látjuk a vallással a zenét és főstészetet.

Az egyházi rend száma az öszves Olaszthonban mintegy 250,000 re mégyen. — A pápai birtokokban az öszveg népeség száma 2,592,000 lélek. — Az egyházi és világi uralkodás a pápa személyében egyesül, ki is a bibornokok kollégiumától segítve országol. Az egész patrimoniumban van 6 érsek, 72 püspök.

A szárd királyság 4,333,965 római hitű keresztyén lakosokat számlál. — A szárazföldi részen 7 érsek, 23 püspök és 300 szerzeteszárda van; a szigeten pedig 3 érsek, 8 püspök és 100 kolostor találtatnak. Más vallásfelekezetek eltűretnek ugyan, de egyházaik nincsenek ¹⁾. A pápával 1817ben kötött konkordátumnál fogva állnak viszonyban.

¹⁾ Piemontban a prot. egyház most kezd némi előmenetelt venni. Turinban egyház és templom is van (L. alább a Tárcaán, 208. l.).

Pármában, Piacenzában, Guasztallában a bevett vallás katolikus, 3 püspök pásztorsága alatt.

Toskánában és Lukkában 3 érsek és 16 püspök 1,400,000 lakosság között. Szerzetesek csak mint tanítók s betegapolók. Szép türelem uralkodik a más felekezetűek iránt is.

Nápolyban a polgári jogok gyakorlása a kath. valláshoz van kötve. A tulajdonképi Nápolyban 21 érsek, 91 szuffragáneus és 21 szabad püspökség van. Siciliában 3 érsek, 7 püspök és számos szerzeteszárda. A kamalduli rend ismét visszaállítva; a népesség száma 7 millió 622,000.

IX.

Spanyolhon és Portugal.

Spanyolország 1492ben képeztetett több apróbb királyságokból, katolikus Ferdinánd Arragónia királyának Castilia királynéjával Izabellával történt házassági egybekelése által, mely a móroknak Granadából kiűzetésök által egészített ki. Ezen király tulbuzgó szeszélye a hitnyomozást vagy az ugynevezett inquisitiót létre hozván, mind az uj vallásos eszmék befolyásának véget vetett, mind pedig más részről hitüldözési szenvedélye által sok szorgalmas kezeztől megfosztá birodalmát. Ezen 14,032,276 számból álló népesség 8 érsek (az ország primása a toledói érsek) és 51 püspök igazgatása alatt áll, s általuk 22,400 pap és káplán kormányoztatik. 1808 előtt 2122 zárdában 70,000 szerzetes volt, és 1130 nőkolostorban 36,000 zárdaszűz, az utolsó forradalom azonban több zárdát eltörlött, javait a státus részire lefoglalta; — a püspöki javaknak megkezdett eladása is a jelen kormánytól függesztetett föl. 1834ben az öszves papság száma 159,322 személyből állott, mely számból szerzetes és apáca 96,878. Minden papi öszves jövedelmek 300 millió frank.

Portugáliának 3,013,950 főből álló népessége római katolikus hitű. Az egész egyházi rendnek feje a lissaboni patriarkha 5 igazgatása alatt álló püspökekkel. Ide járul még a patriarkha generalis vikáriusa érseki címmel. Ezt követi méltóságban a brágai érsek, ki egyszersmind az országnak is primása, 6 püspökekkel, ezt az evorai 5 püspökekkel, ezeken kívül van még 10 közvetlenül a pápától függő püspök. 1833ban ezen ország-

ban 534 szerzeteszárdá volt 402 szerzetesek és 130 apáca számára, 8592 személyzettel, és 7 millió franknyi jövedelemmel; míg végre Don Miguel bukta és II. Donna Mária kormányra jutása után sok zárdá lakóival együtt eltöröltetvén, a papság száma, mely a szerzetesekkel és apácákkal 29,200 főre ment, 5600-zal fogyott meg.

X.

Franciorság.

Clodovig 486-ban Krisztus u. keresztyénné levén, a frank néptörzseket: alemannokat, britanusokat, nyugoti góthokat hatalma alá vetette, s a frank királyság alapkövét letette; honnan a frank királyok mint először keresztyén hitre térők, a pápáktól az egyház elsőszülötteinek neveztettek. Ez országban a XVI. Lajos alatti forradalom az egyház évkönyveiben vérbetükkal vagyon feljegyezve, tanuságára az emberi értelem szomorú tévedéseinek, mely őrjöngései közepett mint a hajdan-kor mesés titánjai, az egeket ostromlotta balgaságaival, midőn istent tagadva okosságának állita oltárokat, s tömjénezett gyarló édes önjének. Ha a hitujítási eszmék erőszakos elfojtása, s az okosság kellő határok közötti működésének papuralom általi megszorítása boszulta is meg önmagát ezen rendkívüli tulságokban: még ezen felül a valláscsufoló Voltaire elménekedései, a XIV. XV. Lajos fényűző udvarának erkölestelenségei is segítették létre jöni ezen keserű következményeket. Mig végre a francia konvent 1794. május 7-én istennek lételet és a lélek halhatatlanságát visszaadván, Napoleon első konzul pedig a külső egyházat újra szervezvé, az ügyek régi állását helyreállította.

Többség vallása Frankhonban a római katolikus, 31 millió hiveivel. A pápával 1822-ben kötött egyezkedés következtében 14 érsek és 64 püspök van. 1833-ben volt 174 generalis vikárius, 660 káptalanbeli, 30,077 pap, 6184 vikárius. 1828-ban a 3024 apácázárdában 19,340 nőszemély számoltatott.

Az 1830-ban Hollandtól érdekkülönbség miatt elszakadt Belgiumban, az új alkotmány értelmében tökéletes val-

lásszabadság uralkodik. Belgium lakói általában, a más felekezetűeket kivéve, kiknek száma elég csekély, a mechemni érsek és 5 püspök által igazgattatnak egyházi ügyeikben.

XI.

Ausztriai Birodalom.

Legterjedtebb keresztyén felekezet az ausztriai birodalomban a római katolikus, mely is az egyesült görögökkel és örményekkel 27 millió követőt számlál, és 13 érsek és 59 püspök által igazgattatik. E számból Magyarországra 3 érsek és 17 püspök esik. — A bécsi érsek alatt 2 püspökség, a salzburgi alatt 6, prágai alatt 3, olműci alatt 1, leMBERGI alatt 2, majlandi alatt 8, velencei patriárkha alatt 10, zárai alatt 2, spalatói alatt 6, raguzai alatt 2 püspökség áll. Önállású püspökség van 4, u. m. trienti, laibachi, görzi és trieszti. Egyesült görög püspök Lembergben és Przemislben Galliciában; Magyarhonban Eperjesen, Munkácson és Nagy-Váradon. Kroatciában Kőrösön, és Erdélyben Fogarason székelnek. Lembergben van örmény püspök is.

Egész osztrák birodalomban a Diario di Roma 1850. évi jelentése szerint 766 férfikolostorban 10,354 szerzetes, 157 nőkolostorban pedig 3661 nőszemély találtatott.

Fényes Elek a népesség számát vallás tekintetiben adván elő Magyarországon és Erdélyben, a római katolikusokat 6 millió 130,000-re, a görög katolikusokat pedig 1 millió 322,000-re teszi. A római egyház ügyei ezen birodalomban a római székkal a mult 1856-dik évben kötött konkordátum által szabályozták.

XII.

Orosz, Lengyelország és Krakkó.

A lengyel nomád néptörzsek 840. év körül egyesültek egy közös főnök alatt, kit a bizonytalan népmonda Piásztznak nevez, s utódjai a XIV. századig uralkodtak Lengyelhon trónusán. Egy bizonyos korban a lengyel hercegek a német csá-

szároktól függöttek, s ez időtájra esik már a keresztyén hit elterjedése a lengyelek között; s ezen idegen befolyásnak köszönik a gnézeni, pózeni és krakkói püspökségek eredetüket. Orosz Lengyelországban uralkodó egyház nincs, az augusztovi vajdaságban lakó mohamedán tatárokon, s néhány ezerre menő protestáns, számos zsidókon kívül a legtöbb lengyelek • katolikusok, kiknek száma 1839-ben 3 millió 331,717 főre becsültetett.

XIII.

A német szövetség államai.

A német szövetség államaiban minden keresztyén felekezet teljes vallásszabadsággal bír. A szövetség északi tartományaiban a protestantizmus, a déliekben pedig a római hit bír tulnyomó súlylyal. Az 1815. szövetséggyűlés határozata szerint a valláskülönbség a polgári jogok gyakorlatára nézve semmi lényeges befolyással nincs. Sőt a zsidók polgári állásának is a lehetőségig javíttatni kell.

A római katolikusoknak az ausztriai birodalom német szövetséghez tartozó státusaiban (hová Cseh és Morvaország is jó) 10 érsekök és 42 püspökök van (I. XI. sz. Ausztriai Birodalom). Poroszországban 2 érsek és 6 püspök (I. alább). Bajorországban 3 érsekség, név szerint a müncheni és freisingeni, az augsburgi, a passauai és regensburgi püspökségekkel. A bambergi érsekség pedig a würzburgi, eichstädti és speyeri püspökségekkel. Württembergben, Badenben, Nassauban és Hessiában a freiburgi érsek a rottenburgi, limburgi, fuldai és mainzi püspökségekkel. Hannoverben két püspök, név szerint az onabrücker és hildesheimi. A római katolikus öszves népesség száma 19 millió 600,000.

XIV.

Poroszország.

Poroszországban uralkodó vallás nincs, mindazáltal a népesség $\frac{3}{5}$ evangélikus nevezet alatt egyesült lutheránusok, és reformátusok.

A római katolikusoknak 2 érsekök van, a kölni érsekség, melytől függenek a münsteri, trieri és páderborni püspökök; a pózengneseni érsekség alatt ismét a pózeni, gnézeni és kulmi püspökök állanak. A boroszlói és ermelandi püspökség pedig független. Glac és Felső-Silésia egyházilag a prágai és olmuci érsekek által kprmányoztatik. A római hitűek száma 1831-ben 4,915,153 főre ment.

A felvilágosodott protestáns porosz kormány 1847-ik évben az A. K. Z. után a katolikus kultus gyámolítására eként folyt be. Pótlék a püspökségek és azokhoz tartozó intézetek felsegélésére 346,048 tallér. Fizetések és pótlékok papok és egyházakra 377,269 tallér. Öszveg 723,316 tallér. Ez kiegészítve a kultus öszveségére 980,237 tallér.

XV.

Helvécia.

Hegyes vidékein a keresztyén hit Olaszhonnali szomszéd-ságánál fogva oly korán elterjedt, hogy már a IV. században Genfben és Churban gyülekezetek alakultak

Helvécia népszámában kevesebbség a 850,000 főre menő római hitűek. A pápai nuncius állandó laka Lucern. A sitte-ni, churi, bázeli, freiburgi püspökségekkel. Főbb egyházaik a comói és majlándi külföldi püspökségek alatt állanak. Egészen vagy nagy részben katolikusok Lucern, Uri, Switz, Unterwalden, Freiburg, Solothurn, Wallis és Tessin kantonok. — Vegyesek St. Gallen, Aargau, Thurgan, Glarus, Appenzel, Genf, Granbündten.

XVI.

Hollandia.

A reformált hitvallású Hollandban leginkább Limburg és Luxemburg hercegségek lakói katolikusok; püspökeik az amsterdami és herzogenbuschi. Vannak janzenistikus katolikusok is a római hitűek közösségétől külön szakadva; az utrechti és hárlemi püspökök igazgatása alatt.

(Vége az első közlésnek).

EMLEKEZÉSEK SCHELLINGRE.

(1841-ki naplótöredék után)

VÁLYI PÁLTÓL.

A mult nyári egyetemi folyamat alatt azon hir futotta el Berlint, miként Schelling a müncheni tud. akadémiát odahagyja s itt lép tanszékre. E hires filozof neve az itteni egyetemi világot egyszerre föl villanyozta, és minden gondolkodni szerető ohajtva várta a reményhírnek valóságát.

Schelling Fichte tanítványa volt Jénában s ennek széki-ben követője. Fichte értelmi elrendelés által akarta a valóságot (reale) az eszményből (ideale) összerakni; Schelling megfordította: ő a valóságból próbálta az eszményt kihozni, s ezen főelvből indult ki, hogy a gondolat és természet egy és ugyanaz. Fichte a lélek munkássága által jutott a világjelenséghez, gondolatokból teremtette a természetet, eszményből a valót. Schellingnek pedig a világjelenség csupa eszmény; a természetből gondolat, a valóból eszmény lesz.

Majd később Hegel lépett föl Jénában (1801), mint báráta Schellingnek, mint Németországnak Leibnitz óta legnagyobb szülőtte. Hegel éles mint Kant, erős mint Fichte; ő a természetfilozófiát teljes rendszerben adja, annak öszvetéséből (synthesis) a tünemények egész világát kimagyarázza; elődei nagy eszményeit nagyobb észfogalmakkal gazdagítja, tudományosan megalapítja és kiegészíti.

Schelling mint világhírű férfit s korszakos bölcset, még e század kezdetén hivatott Münchenbe, s azóta ott működött, bajor nemességet nyert, különféle kitüntetésekben részesült, s most a porosz kormány meghívására jött Berlinbe, hogy a hegeli tant megborotválja. Ez előzményeket tudnunk kell tájékozásul s naplójegyzeteim világosítására.

Azt mondja Ballanche: „Természet törvénye hogy a kezdőknek tüstént meg kell halniok, mihelyt kezdett műveket bevégezték“.

Schelling a bölcelem Nesztora, a berlini egyetemen novemb. 15-kén 1841. lépett tanszékre, s így ez egyetem új évnapra viradt. Új évnapot mondtam; mert a munkás ész hasonlít az ót és újat mutató időhöz. A hegelizmus erős ka-

rokkal rázza meg a bölcészet nagy épületét, melyet Schelling bevégezni hitt, s ha csakugyan igaz, hogy amaz ennek fejről leragadta a koszorút, illő szép és hasznos, hogy a csatavesztett hős még egyszer, mielőtt sirba szállana, lenyugvó napként hatalmas fényt löveljen, rázza meg vagy oszlassa szét a homályt, mely fölemelkedik s a nagyokra száll. Északi Németország s különösen Berlin Hegel hazája; itt kell megnyílni a csatatérnek hogy távozzék a balga egyoldalúság. Mint az egyesek és egyetemek jóléte viszályok közt fejlik, mint a növényélet köd és szélben erősül, úgy örökli surlódások közt törvényes székét az igazság. A tudományokat pártoló és terjesztő porosz kormánynak e jótékony rendelkezéseért hálát mondhat a gondolkodó emberiség.

Schelling az egyetemi épület egyik legnagyobb hallgató teremében a 6. sz. alatt lépe föl esti 5 óraker; a fontos idő-rész elé nagy sokaság nézett külön célu ujságvágyból. Mindennek, még azoknak is, kik az egész téli folyamatra helyét váltottak, az egyetem igazgatósága által nyilvános helyre kiszegesztetett rendelmény szerint, erre, és a következő kezdő órákra bementi jegyet kellett kérniök az egyetem házgondviselőjétől (concierge), kinek ablakait már a kitűzött napnak délutáni 2 óráján beverték, és az egyetemi tanulók üvegdarabok közt másztak a felszabadított szobába. Hiába reménykedett a jövő menő ifjuság bementi jegyért! „nincs több, elfogyott“! e volt az elutasító válasz.

Ötödfél óraker már a 6. számú terem egyik ajtajában állá őrt másodmagával a házgondviselő; kik jegyet mutattak, apránként s nehéz nyögések közt beszivárogtak az ajtó környékét sűrűn elállt néptömeg között, s velök együtt én is a quaesturán kapott fizetési nyugtátványommal, és mégis feltartóztatott a kötekedő házgondviselő igaz utamban, bementi jegyet követelvén, holott ha bizonytalan itt maradásom miatt későcske is, de csakugyan lefizettem a téli folyamra eső díjt, mit egy hónappal később is tehettem volna. A feltartóztatás ugyan egy pár percbe került s azonnal megszűnt; de kitűnt a következetlenség, mert ki járhat tanterembe, ha az is kizáratik, a ki fizetését igazolja.

Alig volt benn 50 ember, kemény zugással hangzott a sikátor, a kinn állásra kárhoztatott tanuló sereg a terembe tört, és a könnyü győzelmet élénk hahota hirdette. A terem órallói vesztett csatájok után csak hasonlót várhattak; természetesen,

a kedvező hír neki bátorítja a vállalkozókat; mibe került egy új csapatnak egybe szövetkeznie s elei hős nyomdokán járnia. Akarat és tett néhány perc műve volt, a másodszori berontás hasonló alakzatban vitetett végbe és a harmadik is. A nyertesek ablakon segítették be bajtársaikat s így mindnyájan egyesültek. A nyolcszáznál több embert könnyen befogadó nagy terem dugva lön, ember hátán ember, még a tanszék sem üresen, és a szokatlan csödület árnyékot vetett a tiszta lámpafényre.

Végre a másik zárt ajtó megnyílt az ünnep hőse előtt és a 66 éves férfiú tanszékbe lépett; a tiszta öszfő, a nyugodt önérzet, a méltóságos komolyság, annyi kortársai, barátai, néhai tanítványai, elkövetői vagy ellenei, tábornokok, tanácsnokok, miniszterek, tanárok, éllel állt hallgatóság indító jelenet valának. — Schelling rezgő mély hangon kezdte beszédét. „Uraim!” S alig mondott néhány szót, új zaj keletkezett; kívül tolongás, dallás, belül rendre intő piszegés, egyik rész leülésre kiáltotta az előző ágaskodókat, másik az aulába menetelt javasolta; ajtó és ablakkopogtatások bábeli zavarában nem juthatott szóhoz az ősz bajnok. Miután a zaj neszszé s ez néma csenddé olvadt, elkezdett s félbeszakított szavait ismételte a szónok böles, különösen érintvén vállalata fontosságát s terhességét 40 évi hallgatás után, mely hosszú évsorok a szemrehányásnak és béketűrésnek éveit valának. Az új filozofia irányáról szigorun nyilatkozott: „miszerint az a vallástalanság bélyegét viseli; örvény fölött szédelg”; és szerény önhitséggel ígérte, hogy e vészes helyzetből biztos utra akarja azt vezérelni. Különösen kiemelte Berlint, mint a német bölesészet anyavárosát, s nyilvánította, hogy nem csatázni, hanem hirtelmes pályáját hatályosan megfutni lépett föl. Nyomos beszédét élénk és hoszas éljenzés követte. A részvét nyilváníttán elérzékenyült férfiú még egyszer szót emelt, megköszönte a bizalmat, s melle gyöngesége miatt, melyet az olvasás által jelenleg megerőtetett, első óráját november 18-kára tűzte ki. Így lett vége ez esti ünnepélynek, a fáklyás zenével tisztelkedni vágyó ifjúságot eleve meggátolta a rendőrség.

Schelling a kijelentés filozofiáját (Philosophie der Offenbarung) fogja előadni, óráit nemcsak tanulók, hanem éltes emberek is megváltották, az egyetemi tanárok közül többen fogják hallgatni negyvennél, minden helyek elfoglalvák, még a mellékpádok is; számjegyes ülést többé nem kaphatni.

A zajos tolongás s berohanás különösen jött ki a különben komoly és csendes berlini egyetemen; s bár inkább neveltséges volt, de még sem tiszta minden illetlenségtől, mert az épen 5 órakor hallgató termekből kijött ifjak között volt, ki vakütést kapott fejére, mi ha vigyázatlan szelességből esett is meg, kellemetlen. Ha a hallgatóságot megritkítani akaró rendszerrel oly lármát nem ütnek, misem történik, mert nem is csödülnék annyin egybe, és az elkésők, ha be nem férnek, nyugodt lemondással huzódnak vissza, mint minden ily alkalmommal. Sokszor a legszebb cél is dugába dől nem jól választott eszközök miatt, s minél erősen csavarják a hurt, annál könnyebben pattan.

Nov. 15. 1851.

Schelling első felolvasása. —

„Uraim! Érzem e szempillantásnak egész fontosságát, s tudom mit vállaltam ezzel magamra; hogy titkolhatnám azt el magam vagy akarhatnám rejtegetni önök előtt, a mi már csak ezen helyeni megjelenésem által is kimondatott és nyilvánult? Valóban uraim, ha nem volnék meggyőződve, hogy jelenlétem által a bölcseletnek lényeges, sőt nagyobb szolgálatot teszek mint a milyet ezelőtt tettem, úgy nem állnék önök előtt. Ez hát az én hitem; de koránsem várom, sőt még csak gondolatlanul sem kívánom, hogy ez közvélemény legyen. Csak annyit reményelek megnyerni, hogy e helyen senki sem néz rám neheztelve, s hogy mindenki hajlandó lesz a dicur hic kérdései körülményes feleletre időt és tért engedni, melyet előadásom egész folyásában adni készen vagyok. De én is tért engedek másnak, senkit sem akadályozok, hogy a tudományban velem együtt hason célt érjen. Ha pedig nekem e részben sikerül csak valamennyire is, hogy érdekes előadásomat egy ilyen gyülekezetnek figyelme, mint a milyet előttem látok, igénybe veszi, mindenkinek nyitva állott erre az ut, és senki sem mondhatja, hogy őt sietve előztem meg. Most 40 éve, a mikor nekem sikerült, hogy a bölcsészet történetében egy új levelet üssek föl; ennek egyik lapja most már be van írva, örömet engedtem volna át másnak, hogy ebből eredményt huzzon, megfordítsa a levelet, és új lapot kezdjen. Ha azt állítom! hogy az elvállalt feladatnak egész nagyságát és nehezségét éreztem és még sem háritottam el, arra minden esetre egy elhatározó hivatás tudata ösztönzött. De a

hivatást nem magam adtam magamnak, ez minden hozzájárulásom nélkül lett enyém; ha már csakugyan enyém, se megtagadnom se csekélylenem nem szabad. Én nem vetettem föl magam az idő tanítójául, ha pedig csakugyan az volnék, úgy maga az idő tett volna azzá, és semmi érdeket sem igényelnék magamnak, mert a mit a bölceletre nézve tettem, csak a benső természetem parancsolta szükségesség következtében tettem azt.

A körülmények kényszerítnek hogy ez alkalommal magamról beszéljek, de a hiu öndicsékvés távol van tőlem. A férfit, a ki miután a bölceletre nézve végbevitte a magáét, illőnek vélte, hogy most mások is szabadon ítéljenek és próbáljanak; a ki visszavonulva a szinpadról, azalatt minden ítéletet hallgatva eltűrt a nélkül, hogy azon visszaélést, mely ezen hallgatásból, sőt még magának az új filozofia történetes folyamatának meghamisításából is eredett, megtörni felindult volna, a ki birtokában levén nem egy semmit jelentő, hanem egy ohajtva várt, sürgetve kívánt, valódi fejleményért kezessé, az emberi tudat határain túlterjedő bölcelemnek, nyugodtan hagyta mondani: annak ugyan vége, és a ki e hallgatást egészen és teljesen mindaddig ketté nem vágta, valámig egy kétségtelen kötelesség őt erre föl nem hitta, míg ellenmondhatlanul ki nem világolt hogy az elhatározó szóemelés ideje itt van; ez az ember, uraim, igenis megmutatta, hogy ő mennyire képes magát megtagadni; hogy ő nem szenved siető képzelődésben; hogy neki többért kell tennie, mint változó véleményért, mint röpke, hirtelen megnyert hírért.

Érzem hogy sok részben alkalmatlannak kell lennem. Engem befogadtak; én rendén voltam, igen tudták, mi valék. Most ismét elől kell kezdenünk, hogy lássák, hogy mégis csak volt bennem valami, a mit nem tudtak.

A dolgok természeti rend szerint egy ifjabb és a feladathoz inkább nőtt embernek kellett volna e helyet elfoglalni. Jöjön, örömmel átengedem a tért. Mennyi derék ifju tehetségét sajnáltam, a kik, úgy látszott, mindig csak eszközökkel és alakokkal bibelődtek, melyekről tudtam hogy semmire sem vezérlik, hogy ők mit sem nyernek. Mily örömet vontam volna magamhoz, mily örömmel segitettem volna azokon, kik rólam tudni sem akartak! Most már láttam hogy magamnak kell munkához fognom, ha csakugyan létesülni kell annak, a mit én szükségesnek, az idő és az egész eddigi bölcselmi tör-

ténet által kívántnak ismertem; és hogy tulajdonképen én választattam erra a munkára, ide a mint kívántatott, a német bölcsészetnek ezen fővárosába, itt, hol minden mélyen gondolt szó egész Németországra mondatik ki, sőt még a német határon túl is vitetik, hol egyedül lehetséges az eldöntő fogamat, hol a német bölcsselem történetének mindenkép el kell dölnie, hogy itt mint tanító működjem; egy ilyen jelentékeny pillanatban, s miután az isten oly sokáig tartotta meg életemet, hogy a bölcsselemnek, a mely életemnek őrangyala, hiánya ne legyen, kikerülhetlen kötelességemnek kellett ismer-nem, s csupán ez a gondolat, ez a tiszta meggyőződés határoztatott velem.

Nem tagadom ugyan hogy sok egyéb is állt előttem, a mi engem erre indított. Egy királynak hacsak kis ideig is szolgálni, kit dicső trónja nem emel fölebb mint szívének és lelkének tulajdonai; kinek, mielőtt királyi bíbor ékesítette, már rég szenteltem tiszteletemet; az ország és nép, melynek erkölcsi és politikai erejének hódolni minden valódi német gyermeksege óta megszokta, és az utósó s örök emlékű történetek uj hódolatra tanítottak; a város, mely legelőbb említetik, ha a tudományoknak és a Németthonban folytonosan haladó műveltségnek lakhelyéről van szó, a mely mint egy nagy s hatalmas víz nem minden gyöngye lehellésre mozdul ugyan meg, és habár néha visszatartóztatólag hatott is (azon időre emlékezem, mikor Kant filozófiája már egész Németországban viszhangra talált, csak hazájának fővárosában nem), de az egyszer elismert jelest hatalmasan ragadja meg és mozditja elő; aztán a tudomány embereinek mint e város legjelesb ékességeinek ezen köre, kik közt sokat ismertem, részint ifjúkori barátimat, részint mint nagyra becsült férfiakat, kikkel együtt élni, munkálkodni mindenkor örömemnek és szerencsémnek tartanám. Végre ezen ifjuság, melyről tudva van, hogy a tudomány hívó szavát követni szokta, hogy ha méltó cél tüzetik elébe, nem riad vissza a nehezségektől, hanem a hol az igazi tudománynak csak jele és nyoma mutatkozik is, örömmel tör utra, és magának a tanárnak is elébe siet, — mindezek uraim, nagy, sőt csaknem ellenállhatlan hatalmu vonzerők voltak; de bármily hatalmasak voltak is mindezek, más tekinteteknek helyt kellett volna engedniök, a melyek oly közel vannak, hogy épen azért látom szükségesnek föl nem említeni. Csak akkor határoztam, mikor a minden hozzájárulá-

som nélküli fölhívást parancsnak kellettennem, melynek nem szegülhettem ellene, nem, ha utosó és legmagasb kötelességemet elvéteni nem akartam. Ily határozottsággal s azon meggyőződéssel lépek önök közé, hogyha valaha valamit, sokat vagy keveset tettem a bölceleltre nézve, itt legtöbbet teendek, ha sikerül azon tagadhatlan nehéz helyzetből, melyben épen most van, ismét azon szabad, aggálytalan (unbekümmert) s minden oldalról akadálytalan pályára vezérteni, melytől jelenleg megfosztva van; mert tudvák a nehézségek, melyekkel a bölcelemnek küzdenie kell, azokat nem lehet eltitkolni. —

Soha még a bölcsészet ellen az élet oldaláról oly hatalmas ellenhatás nem emelkedett mint e pillanatban. Ez mutatja, hogy a bölcelem oly életkérdéssé vált, mely iránt senkinek sem szabad, de nem is lehet közönyösnek lenni. Valamig a bölcelem kezdetén vagy haladásának első fokán áll, seki sem gondol vele, a ki azt életügyévé nem választotta; egyebek végét várják, a világ előtt pedig eredménye által lesz fontossá.

Azonban csak a legmélyebb tapasztalatlanság képzelhetné, hogy a világ minden különbség nélkül kész lenne ellenszegülni mindazon eredménynek, melyet neki mint alapos és szoros tangyümölcsöt biztosítanak és előmutatnak; ha ez így lenne, úgy a körülmények szerint egy, például lényegileg erkölcstelen vagy magát az erkölcsiségnek talpkövét megdőntő, tudománynak kellene hódolnia; de ezt senki se várja, és még nem akadt bölcsész, a ki ezt róla föltette volna. A világ nem engedné magát avval elutasíttatni, hogy ő az alapelveket nem érti, hogy az okoskodásnak mesteri és bebonyolult folyamatát nem tudja, hanem a nélkül, hogy körültekintene, azt állítaná, miként azon bölcelem, melynek ily eredményei vannak, alapelveire nézve sem lehet helyes. Az igazról is azt kell mondani, a mit a római erkölcstanító a hasznosról mondott. Nihil utile nisi quod honestum. A mit hát az erkölcsiségről minden megvall, egyéb az emberi életet összetartó meggyőződésről, különösen pedig a vallásiról is meg kell vallani. Egy bölcelet sem ismeri el, a mely valamit tart magáról, hogy vallástalanságon végződne. Már pedig a bölcelet most épen azon helyzetben van, hogy kihatását vallásosnak állítja, de ezt meg nem engedik, nevezetesen a keresztyén vallástételek származtatását csak vakításnak tartják. Ezt mondják magok az ő néhány

hű vagy hűtlen tanítványi is. Mint áll a dolog: mindegy, elég hogy gyanu támadt, és a vélemény jelenvan.

És az életnek utoljára is mindig igaza van, és épen erről az oldalról fenyegeti veszély magát a bölceletet is. Már készen állnak azok, kik egy bizonyos bölcsészet ellen kikelni szándékoznak, de ők voltaképen mindenikről így vélekednek és szívökben így szólnak: bölceletre általában nincs többé szükség. Itt én sem vagyok részvétlen, mert azon bölceletre, melyet most vallásos foganata miatt közönségesen oly rossz-nak tartanak, mint állítják, én tettem az első lökést. Mikép viselem én most itt magam? Bizonyosan egy bölcestant sem fogok az ő végeredményének oldaláról megtámadni, a mit különben sem tenne egy bölcselkedő, s az első fogalmakat megbírálni képes ember sem. A mellett eléggé tudva van, hogy én azon bölcelet kezdetével mindjárt elégedetlenül s össze nem hangzólag nyilatkoztam. Annálfogva gondolhatnák, mintha főcélul tűztem volna ki azon rendszer ostromlását, melynek eredménye a bölcsészet ellen oly izgatottságot szült. Nem úgy van, uraim. Ha csak e volna szándokom, úgy nem volnék itt; oly alacsonyul nem gondolkodom hivatásomról. Egy ily kellemetlen munkát örömezt bizok másra. Kellemetlennek mondom, mert mindig szomorú dolog, ha különös erélylyel egybeszerkesztett valamit magától felbomlani látunk. A szellemi és erkölcsi világ úgy szét van magában bomolva, annyira hajlandó a féktelenségre, hogy örülni lehet, ha mint mindig, csak egy pillantatra is egyesítő pont nyújtatik. De még szomorítóbb valamit elpusztítani, ha nincs mit helyére tenni. Csinálj jobbat! igazán mondják annak, a ki csak ócsárol, és épen oly igaza volt egy férfinak kit valóban sajnálok, hogy többé nem találok itt az élők közt (Gans), ki dicséretre méltó őszinteséggel így szólott: „Egy rendszernek csak kell lenni, egy rendszert csupán másik által lehet megcáfolni, míg a fennállónak ellenébe más tartósabbat nem lehet tenni, hagyjon békét amannak e mellett“.

Most már abban, mit ő a rendszerről mond, elismérem igazságát. Egyes, igen is, nem tesz többet, magában tulajdonképen semmit sem tudhat, erről meg vagyunk győződve. S ugyanazon ember abban sem volt igazságtalan, midőn azon csudálkozott, hogy az Identitäts-philosophie szerzője, a mint mondják, attól, a mi őt kitüntette, saját elvétől eltért, és a „tudomány szerint áthatlan hitben“, a történetben keresett

menhelyet, melynek a maga új bölcsészettét alája rendelte. — Én részemről most csak azt csodálhatnám, hogy egy különben oly okos és értelemdu ember, mielőtt csodálkozását nyilvánította, meg nem vizsgálta, ha vajjon igazságos-e azon hír; mert ha ő élne, ez előadások sorában tapasztalná, mennyire más a valóság, mint a mit ő vele elhitettek.

Tehát vitázatok, a mint nevezni szokás; az mint cél sohasem tűnik föl; minden esetben csak mint mellékügy fordul elő. Valóban ez előadás, a mint én ohajtom, nem lenne oly tanulságos, ha egyszersmind a múltba vissza nem tekinténk, s az eddigi fejleménynek folyamatát ki nem mutatnám; de a mellett nem igen törekszem azt megmutatni, hogy ez vagy amaz miben, hanem hogy mindnyájan mennyiben hibáztunk, mi hiányzott mindnyájunknak, hogy a bölcsészet ígértföldébe valósággal benyomulhassunk. Ha valaki többet tévelygett, az többet is mert; ha célt vesztett, oly pályát futott, melyet elődei el nem zártak.

Nem azért jöttem ide, hogy mások fölé emelkedjem, hanem hogy hivatásomat teljesen betöltssem.

Az igazság ismerete teljes meggyőződéssel oly nagy jó, hogy az ellen, a mit különben közvéleménynek neveznek, az emberek ítélete és a világ hiúsága számba sem jő.

Nem sebet ejteni, hanem azon sebeket akarom gyógyítani, melyeket a német tudományosság egy hoszu s tiszteletes csatában kapott; nem akarom a szenvedett veszteséget kárörömmel feltakarni, hanem a mennyire lehet elfeledtetni. Nem ingerleni hanem engesztelni, s ha lehet békekövetül akarok föllépni ezen sokfélekép és minden irányban szétszaggatott világban. Nem pusztítani vagyok itt hanem építeni, egy várat alapítani, melyben a bölcsélet mostantól fogva biztos lakhelyet talál; a korábbi törekvés által megvetett alapot akarom fölrakni. Semmit sem veszítek el, a mit Kant óta a valódi tudománynak megnyertek; hogy hagyhatnék fel kivált azon bölcsélettel, a melyet hajdan magam alapítottam, mely ifjúkori találmányom? Nem egy más bölcsészettét alkotni ennek helyébe, hanem egy új, eddig lehetlennek tartott tudományt csatolni hozzá, és ez által annak igazi talpkövét megszilárdítani, annak ismét tartósságot szerezni, mit épen a miatt vesztett el, hogy természetes határát átlépték, hogy azon valamit, mely egy nagyobb egésznek csak töredéke lehetett, magává az egészszé akarták változtatni. Ez a feladat, ez a cél.

Fontos dolog, hogy a bölcsészet jelenleg közügyggyé vált; maga az említettem felzudulás, a kedélyeknek megindulása, a melyet fölléptemmel köröttem észrevehettem, mutatja, hogy a bölcsészet megszűnt csupán iskolaügy lenni, hogy az a nemzet ügyévé vált. A német bölcelem története kezdet óta a német nemzet történetével van egybe fonva. Midőn ez a reformációkor a szabadulás nagy munkáját bevégezte, akkor elfogadta, hogy mindaddig meg nem nyugszik, valamig minden, addig csak vaktában ismért legfőbb tárgyak az okosság által átvilágolt tudományul fel nem vétetnek, s egészen szabad állást nem nyernek. A legmélyebb megaláztatás korában fentartotta a németet a bölcsészet, az elenyészett dicsőség romjai fölött erős férfiak emelték magasra a német tudományosság lobogóját, s a legjobb ifjuság gyülekezete körül. A bölcsészek iskolájában — ki nem emlékezik itt Fichtéról s egyszersmind Schleiermacherről? — sokan tapasztaltak elszánt-ságot, a bölcseségérti küzdelemben bátorságot és előrelátást, a mit aztán egy egészen más csatatéren is bebizonyítottak. — Később is dicsőségük s örökségük volt a németeknek a bölcelem. Hát e hoszu hirteljes mozgalomnak egy gyalázatos hájtöréssel, minden erős meggyőződéseknak egyszersmind magának a bölcsészetnek is elpusztulásával kell végződnie? Sohasem! Mivelhogy én német vagyok, és Németországnak minden jajszavait és fájdalmait, mint minden szerencséjét és jólétét szívemben együtt viselem és együttérzem, azért vagyok én itt, mert a németek üdve a tudományban áll.

Ily gondolattal jöttem ide, a nélkül, hogy az igazság fegyverén kívül mást használnék, a nélkül hogy más védelmet igényelnék mint a mely ennek saját erejében van, a nélkül, hogy más jogot követelnék mint azt, melyet másoknak is sértetlenül birniok kívánok, a szabad vizsgálásnak és a kipuhatolt akadálytalan közlésnek jogát. Ily szándokkal lépek önök közé. Én lelkemnek és szívemnek egész komolyságával jövök. Én komolyan veszem ezt, vajha azok ugy vennék, kik hallgatóim lesznek! Szeretettel üdvözlöm önöket, fogadjanak engem önök is szetettel! A tanító sokat tehet, de a tanítványok nélkül semmit sem. Én önök nélkül semmi sem vagyok, semmi sem önök kész jövetele, fogékonysága s buzgalma nélkül. Ezennel elvállalt hivatalomnak szentelem magam, önökért élni, önökért fogok munkálkodni, és nem fáradok meg, míg egy lehelet lesz bennem, s valamig az megengedi, kinek

akarata nélkül egy hajszál sem eshetik le fejünkről; nemhogy egy mélyen érzett szó, bensőnknek egy tiszta szüleménye, egy az igazságra és szabadságra törekvő léleknek világos gondolata elveszne“.

Nov. 20. Schelling megkezdte rendes óráit, s tegnapelőtt tartotta a másodikat esti 5-től 6-ig, s ez szintoly zajos volt mint az első, mert a kizárt ifjúságikéservesen ordított, és Schelling félbeszakítván beszédét, komolyan és hidegen így szólt: „megkísértem, ha e lármát szavaimmal legyőzhetném!“ Kijelentette: hogyha valaki egyik vagy másik állitmányában kételkedik, menjen hozzá, vagy írja meg azon a nyelven, melyen tetszik, tegye a tanszékre, és a következő órán nyilván fog rá felelni. És ha hallgató teremében nem térnek s nem jegyezhetnek, többek kívánságára esti 7-től 8-ig még egy órát ad, s ismétli az elmondottakat. Igéreteket tett s némi előleges ismérteket a kijelentés tekintélyén épült bölcseslemre, melynek céljaul a státust és vallást tüzte ki. Nyilvánította, miként előleges s előítételes hitet senkitől sem kíván. A bölcsészt hasonlítja a festészhez, ki művét akkor nézi körül, mikor az utósó vonást megtette.

Gyöngyörűség látni, mint hallgatják őt a legidősebb tanárok is. Ilyen Neander. E híres egyházi történetíró s tanárszékeken keresztül mászott helyére, s nem birván magát, föltolták a tanulók. Némelyek nevettek, mások csöndet piszegtek. A tanárok mindnyájan födetlen fövel várják Schellinget a terembe, de azért sok tanuló le nem veszi fővegét, míg az öreg bölcs székibe nem lép.

Nov. 23. Schelling nyugton olvasgatja le óráit, tanteremében csend van, s kívül legkisebb zaj sincs, mert tegnap az egyetemi igazgatónak hirdetménye volt kifüggesztve, mely minden vendég hallgatót kizár, s valaki csak 5 óra után Sch. tereme körül vagy az egyetem udvarán csapong, azonnal megfosztatik tanulói jegyétől s mint lézengő büntettetik. Erre visszszavonult a pajkos sereg, s azóta a terem mély csöndét csak a bölcsész szavaira siető tollak percegései zavarják, és a bemenők mindeddig is kötelesek jegyet mutatni az ajtókon álló egyetemi öröknek.

Ma az öreg ur igen mélyen fejtegette a végtelen hatányt (unendliche Potenz) vagy az istent, úgy hogy sokan nem tudtak utána írni.

Mindeddig csak előleges fogalmait adta bölcselmének s igen sok érdekest említett. Szavait a tanárok is jegyzék, s kijelentette hogy ezután lát a dologhoz. A tanszékre minden órán sok ellenkérdéseket s cáfjegyzeteket tesznek, melyekre ő külön külön azonnal felel. Plátódialogjait különösen ajánlja, és ismétli főlebbi hasonlítását: „A bölcseész u. m. sokszor nem tudja, mire üt ki munkája, s úgy jár mint Don Quichotte Cervantese, kitől egy föstmény kezdésekor kérdezték: mit fest? azt felelte: hogy maga se tudja“.

Dec. 22. A Schelling óráin papírra tett jegyzeteket rendszeresen naplózni lehetlen, különben sem ide tartoznak azok, elég ha némely nevezetes mondatait megérintem. Azt mondja ő: hogy rendszere tisztaságát akarja megmutatni, melyet eddig nem értettek. — Azonsági bölcseészete (Identitäts-philosophie) az, miszerint isten egy szükségességben és a világot átható munkásságban nyilatkozik. Spinóza szerint az istenség eszménye utósónak vétetik; ő vitte a tevőlegesség és nemlegesesség (positiv, negativ) zürzavarát a bölcselembe, ki azt állította hogy a dolgok az isten pusztá természetéből folynak. Idomtalan összeköttetés (monströse Verbindung), mint Schelling mondja.

Igen sok derék dolgot beszélt az öreg, többek közt: hogy Kant és Fichte tanítói voltak, s ez utósónak Jénában egy előadásán mint tanártársa volt jelen, de sohse hallott annál szebbet. Aztán főlemlítette Hegelt, s e nagy név legelőszöri kimondására felvillanyoztatott a hallgatóság s általános mozgalom fejlődött ki. Legelőbb is azt nyilvánította: hogy a bölcselem Hegelnek köszöni szabadulását, mert ő vezérelte azon utra, melyen igazságra juthat. Fölhozta hiányait is; hogy t. i. a hegeli bölcseészet az okosság tudománya, csak nemleges, nem pedig tevőleges is egyszersmind; és hogy az általánosság eszményére (absolut ideájára) ketten emelkedtek föl, csak hogy különböző szempontból, mert Hegel nemleges oldalát vette, s ezt akarja most ő (Schelling) kiegészíteni és tisztába hozni, azért is Hegelnek állitmányait cáfolgatja. Ő szereti u. m. Hegelt s öröme lenne vele egy értelemben, de nem segíthet rajta. Tudja ő, monda folytatólag, hogy a tanár urak közt, kik őt hallgatják, sok barátai vannak Hegelnek, de reményli hogy e tudósok mint önállásu férfiak, az igazságnak fognak hódolni. Szintugy a tanuló ifjúságnak igazságérti békétürését is mint eddig megtartotta, ezutánra is kikéri.

Tanát „ugyanazonság bölcselmének“ nevezi. Hatányai közt első a Seinkönnen; második a Sein; harmadik a kettő együtt: Geisterwelt. Egyébiránt igéri hogy munkáját közzé teendi.

A többi órákon leginkább Hegelt bírálhatja és keményen csipkedi. Rendszerét árnyékviláginak mondja, mert hiszen u. m. Hegel szerint „nincs többé teendője istennek, ki egy körben forog s oda megy vissza, honnét kiindult.“ Majd Arisztotelest faggatja, mint ki az istenséget negative vette s atheista volt, és csodálkozik, miként csuszhatott ez be a tanító intézetekbe. Arisztoteles helyére u. m. skholastika filozofia lépett, mely Kantig élt, sőt a németek közt némi részben maig is megvan. E bölcselemben korlátok közé volt szorítva a racionalizmus, s a reformációval megszűnt, és utána az empirizmus ¹⁾ jött, melynek Locke volt szerzője, s jelenleg Németországon kívül egész Európa, az angol s francia nevezetes bölcsesek evvel foglalkoznak.

A pozitív filozofia u. m. Sch. se nem okosságból se nem tapasztalatból hanem együtt a kettőből indul ki; ennek címe: vallásosság; mert csupán az a filozofia, melynek alapja a keresztyén vallás, mivel ez egy nagy történet, a természet valósága, e nélkül minden bölcselem hasztalan. A bolond így szól az ő szívében: nincsen isten; az okosok tapasztalatból mondják: van isten! — Mondja továbbá Sch. hogy ő ismér egy még élő asszonyt, ki Jupiter szatelleseit pusztá szemmel látja, mert már használta a távcsőt, s többek is vannak ilyenek; szintugy sokat lát a józan okosság is kijelentés nélkül. Hegelnek szemére vetették u. m. hogy nem keresztyén, pedig épen az a hibája hogy keresztyén akart lenni. A bölcsestnek nem kell magát egyik vagy másik valláshoz kötnie, ő előtte minden vallás jó ¹⁾. Decemb. 22én boldog ünnepléseket kívánt.

1842. Mindön a Berlinbe érkezett Lisztet decem. 28-án a Hotel de Russe című vendéglőben megtiszteltük, ő előhozta többek közt Schellinget is, és hallván hogy a híres férfin dec. 27ki koncertjében jelen volt, nagyon fölvidult s különös örömet szavakban is nyilvánítá. Jan. 3-án ő is jelen volt Sch.

¹⁾ A mysticus empirizmus keresztülnyulik a skhol. filozofián, s Böhm Jakabban éri el tetőpontját. Schel.

²⁾ És még is azt mondja főlebb: hogy csupán az a filozofia, melynek alapja a ker. vallás. V. P.

előadásán. Eleinte feszült figyelemmel s redőzött homlokkal hallgatta a vendég művész a fenjáró böles szavait; de később meghanyatlott figyelme, és szemhéjai szinte becsukódtak; másodszor, harmadszor is neki fogott, de előbbi szerencsével, s végre a serény tollu hallgatóságon legeltette szemeit. Liszt Schelling órája után azt mondta hogy „majd elaludt.“ Shozzá tette: „hogya a filozofiat és theológiát mennyben kellene tanítani, e földre anatomia való, mert itt testeket lehet találni.“

Ily emberpár nemünk kevésége, mindkettő lángelmével a gondolkodás és művészet mezején; s vajmi különbség amannak szemlélődései s imennek hurrezgései közt! Egy Liszt fölfejtí képzeményeinket, gondolatinkat, sejtelminket, s egy láthatlan világot varázsol körünkbe. Csak egy pillanat, és a multba halt minden kedves képek előnkbe támadnak, s érzeményink özönébe olvadnak szét. De a jelen, minden nyomasztó terheivel minden korlátival összeomlik, mert egyszerre felhasználja azt. Hallgatóinak önkénytes ura, mindenkit megkap észben, szivben, lábban, és sebes áradáskint söpri el még csak gondolatinkat is; és ha megcsillapult a bájvihar, alig tudjuk magunkat visszanyerni. — Egy Schelling pedig magához utasítja az embert, hogy figyelmével ne csapongjon, s nagy gondolatokba mereng; és a gondolkodó világ rendszerén végig tekintve, gazdag tehetséggel taglalja annak szüleményeit. Ő hálót köt, mint egy munkás pók, melyet századok fognak bontogatni, ha majd földi pályájáról lelépendett, mert gondolatszikraí a szellemi élet utjaira hullanak.

Jan. 5. Schelling elkésett s csaknem félhatra jött a terembe, mert a tanárok rendesen egy óranegyeddel később járnak be. Boszusnak látszott, mert így szólt: „késő jövök, órámszerint; nagy baj, hogy Berlinben nincs egy bizonyos óra, melyhez magunkat tartani tudnók.“ Az olvasásba kezdett, s minthogy ő rendesen egy órára valót ír s olvas, kicsit késett, s 6 óra után szinte egy fertályig tartotta ben hallgatóit, el akarván olvasni a kiszabottat; de a németek csuszogni kezdtek még pedig erősen. Schelling összehajtotta papírját s neheztelve monda: „ha önöknek olvasmányom oly kellemetlen, ezenel bezárom a Vorlesungot és holnapután folytatom.“ Pedig haragudni nem volt joga, mert hallgatói közül soknak kellett még más olvasásra menni. Az öreg egy kicsit tulságosan kedvezett most magának.

„Hegelé az érdem“ mond Sch. „a dialektika fogalmának megalapítására nézve; de hogy ő a monotheizmusról szól az eleaiaknál, azt a többesben vette és nem fordította rá figyelmét. Halljad Izrael, a mi urunk istenünk egy isten! Mózesnek ezen helye klasszikus. A misszionáriusoknak ilyen kérdést tettek a braminok: mit csinált isten, mielőtt a világot teremtette? de nem tudtak rá felelni, s nem tudták mondani, hogy a bölcsesség játszott az ő lábainál.“ Ezen órán (januar 19). Schel. sok helyeit magyarázta b. Salamonnak, s általában igen érdekeseket beszélt.

Február első napjain beszélt az egyiptomi, indus és görög mithológiát történelmi szárazsággal. Legelső s egyedüli hatá-nyul (potenz) az Uranost vette — M. Terentius Varrot mint legtudósabbat a rómaiak közt említi föl. Schillernek némely mondatait filozófiájára alkalmazza (ezt Werder is mint hege-lista tanár gyakran tette). — A Krisztus istenségének meg-mutatására Pál apostol Filip 2: 4—8 és Zsid 12: 2 mint fon-tos helyeket emeli ki. A nyelvek értésének szükségességét különösen állítja, felhozván több példák közt, miként egy fran-cia író mondja hogy Anaxagoras állította föl a *vos-t*, és egy fordító *nous-nak* vélvén, *wir-nek* mondta. Febr. 11-én megkér-dezte hallgatóit: megengedik-e hogy egy óranegyeddel meg-pótolja előadását, minthogy a hatot elűtötte, be akarván vé-gezni a szönyegen levő tárgyat? az auditorium „igen“nel válaszolt.

E hónap utolsó napjaiban a zsidó vallást bírálja: „az ó tes-tamentomi kijelentés u. m. nem igaz kijelentés, mert ha Mózes kijelentést vett, mire való volt Krisztusé? Abrahámnak azt parancsolta isten: áldozná fel Izsákot; megállhat-e e kegyetlen parancs? s minek tiltotta el az angyal a már áldozni kész atyát? ez ellenkezetek nem állhatnak meg az istenséggel. A Mózes kijelentése nem igazi; a valódi kijelentés a pogány val-láson kezdődik és az ó testamentomi sz. írást mithologiai szel-lem futja el; a minthogy másutt megjegyzi: „die Mytholo-gie ist eine Folge aber kein Weg der göttlichen Offenba-rung“, t. i. azt csak megengedte isten a történetek közt.

Továbbá mutogatja: hogy a zsidó vallás sokban egyezik a pogánynyal; különösen kiemeli a körülmetélkedést, mely az araboknál, főniceknél sat. szokásban volt. Filó mond-

ja: hogy a körülmetelkedés bizonyos nyavalya meggátolására volt. A zsidóság um. vagy titkos pogányság vagy elrejtett keresztyenség volt, és a Krisztus bizonyos értelemben inkább a pogányok mint a zsidókért volt, mert ezek hasonlítottak a szélnek eresztett polyvához, s történetökben nem vala semmi állandóság; ma is sebben szenvednek ők s bajosan léphetnek át egyetemesen az okosság vallására. — Mind e mellett is fölségesen s lelkesen adta elő a következő órán: mily embertelenül bánnak sok országban a zsidókkal.

Febr. 23. Véglatogatást tévén Schellingnél, mint papot különös szivességgel fogadott s egy divánra maga mellé ültetett, társamat pedig mint akademikust, egy ajtó melletti székre utasította. Diákul szoltam hozzá, de ő azon megjegyzést tette: „mikép diákul tud, s ír azon tudós nyelven, de a németek hazai nyelven szeretnek beszélni.“ Mint val. b. t. tanácsost excellenciásnak szólitottam, de nem fogadta el. Említette hogy ezelőtt 42 s több évekkel sok magyar hallgatói voltak, valamint barátai is Jénában, és hogy Münchenben is gyakran látogatták magyarok, kiket ő igen becsül és szeret. Kézirati bizonyítványt adott, és szíves kézszorítások közt bocsátott el.

Ide csatolom két már elhalt barátomnak Schellingre vonatkozó leveleit, melyek a következő nyári egyetemi folyam kezdetével irattak, s azon híres férfiú működésére világosító fényt hintenek.

Berlin, május 25. 1842.

„— — — — Schelling leckéit marc. 19. rekeszté be, a mikor fáklyamenettel s zenével tiszteltetett meg. Utolsó leckéin, melyeken satanológiáját adta elő, magam is jelen voltam, erről azonban bővebben irand Sükösd ur. — Most rendes hallgatója vagyok az öreg filozofnak, bár nem tagadom, hogy első leckéi a „Mithologia filozofiájában“ - mert ezt olvassa most, nem birtak különös érdekel; s ez az oka, hogy a nagy terem meglehetősen üres, s a hospitálók számára hely elég van. Eddig azt igyekezett megmutatni, hogy a mithologia se nem költők se nem filozofok találmanya, hanem együtt támadt mindenik néppel annak mithologiája is, mert népet mithologia nélkül képzelni sem lehet. Itt azt a fontos kérdést teszi: hát a népek hogy támadtak? s e kérdés fejtegetése óta nyertek leckéi némi érdeket. A népek támadását ő bizonyos lelki

„divergenz“-ből fejti ki, mely az azelőtt nem több külön népet, hanem egy egész emberi nemzetet tevő s együtt élő sokaságban előállott. Ezzel köti aztán össze s egyezteti meg a Babel tornyánál támadt egymást nem értést, sat. — Győry Sánd.

Berlin, május 26. 1842.

Kedves T. ur! Hogy levelünk ily későre született meg, oka nem annyira a hanyagság, mint a jelen semestéri leckejegyzékből már előre is gyaníthatott későbbi harc valamenyire való kifejlődése utáni várakozás.

Tudja a t. ur, hogy Liszt eltávozta után, ki miatt jelenleg a petersburgi aszonyokat kell bolondok házába beláncolni, napi hősnek egyedül Schelling maradt. Ő téli leckéit a kijelentés legfőbb momentumának fejtegetésével rekeszté be, mely természet szerint a keresztyénség. Itt jött világosságra tehát, miért kellett a maga rendében annyira unalmasnak tetszett mithologia rövid vázlatán átfutnia. Kristológiára tartozó spekulatív gondolatait János evangéliomából folytatá le, kinek logószában kijelentési filozófiája tető, és egyszersmind tüzpontját gondolá fellelhetni. Mig a spekuláció köpönyegét nyujtani lehete, addig jól ment a megtestesült logósz dolga, de mihelyt a hisztoriai Krisztus jött szőnyegre, azonnal szárnya szegült a gondolatok levegői szabadságának. Így lett aztán a keresztyén orthodoxyától annyira őrizkedő kijelentési filozofia minden korábbi ovakodások ellenére is, utoljára csakugyan keresztyén és pedig oly buzgó, hogy a pozitív dogmák nagyobb részét, ide értve a bibliában sehol sem találtató, s csupa konciliumok végzésén nyugvók közül is sokakat, helyen hagyá, inkább csak az olyanokat mellőzvé el, melyekkel a spekuláció fabrikájában semmire sem lehetett menni. Ennélfogva az utósó órák nagyobb részét valóságos exegesisre, keresztyén jámbor dogmák magyarázatára vesztegetni nem látá feleslegesnek tiszt. filozofusunk. „Nekem nincs ügyem a dogmákkal“, nyilatkoztatá azonban többször, „csak azoknak megérthetésére kívánok befolyjni.“

A hol kristologia van, onnan gondolhatólag nem marad ki a satanalogia se. E fontos tárgy vizsgálatára Schelling külön órákat határozott 11—12-ig, s egy egész hétig tudá filozofálni az ördögökről, a nélkül, hogy az emberi szabadság megalapítására rendes moráljainkban csépeltetni szokott raisonnement-on kívül valami nevezetést említett volna; mig egy-

szer az oly feszült figyelemmel kísért „Philosophie der Offenbarung“-nak virágvasárnap előtti pénteken vége szakadt, de nem minden hallgatók talán igen is messze vitt várakozásának.

Innen míg egyfelül Schelling az ifjuság által utósó estvéje leckéjén vitt Ständchen morájában gyönyörködék, s mult semesteri professzor és rangbeli hallgatói pergament billettjének fényes névsorozatán legelteté szemeit: azalatt másfelül ellenségei becsületes és nem becsületes fegyvereket köszörültek megbuktatására. Marheinecke előbb karakteréhez és korához illetlen kifejezéssel nem átalálá téli táborozásnak (Napoleon 1812) csufolni ide jövetelét; azután egy most folyamatban levő publik leckéje vezérfonalául már kiadott értekezésében (Die Bedeutung der Hegel'schen Philosophie in der christl. Th.) kézzel foghatólag bizonyítja be, mennyire nem lehetetlen európai hír — harminchét (talán több) évi professzorság mellett is szembe szökő szenvedélylyel lépni fel valaki ellen. Az utcákon brochure, vagy is jobban mondva, gázözön áradott el: „Schelling oder der philosoph in Christo“ címzet diszlik a többek közt egynek homlokán. —

Henning, Michelet publik leckéi, s a Werder privátja is egy részben Hegel iránt tartozó pietást lehellenek. Ezeken kívül az egyébre tehetetlen plebs „Hoflieferant“ gyanusítással járul a tudós Nesztör több oldalról ki kibebítéséhez. Ő pedig ezek alatt nyugodt vérrel filozofál most is számos, de a professzorok közül csak Neandert és Rittert mutató hallgatói előtt a mitológiáról. A röpiratok eltűnnek, de nem a Schelling Heftjei melyekből gyakran lehet észrevenni, hogy egy nagyobb egész organizmusához tartoznak. Ilyen forrásban áll itt most a világ! hogy mi lesz a vége, isten tudja, annyi bizonyos hogy Schellinget szétszaggatni sokan szeretnék. Én azt gondoltam, hogy csak az enyedi professzorok tudnak tépelődni egymással; de most látom hogy az ember mindenütt csak ember. Sokszor kérdelem magamban: ha a hegelisták annyira barátjai a nyilvánosságnak, szabad vizsgálódásnak, miként nézhetik Schellinget oly türehtlen szemekkel? és felelni nem tudok. Ha igazat mond, ugy el kell fogadniok, ellenkezőleg szégyen ellene harcolni, mert nincs miért. — — — Sükösd.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFŐK.

Az irodalom és különösen a protestáns egyháztörténet barátjának nem kis örömére meg kezdjük ezennel Szilágyi Benjámin Istvánnak maga nemében páratlan kézirati munkáját, s vele a magyar protestáns egyháztörténet kutfőinek kiadását.

Szilágyi könyvének címe: *Acta synodi nationalis hungaricae seu historica descriptio actorum synodaliū, de ritualibus quibusdam controversiis nuper in ecclesiis hungaricis per Johannem Tholnaeum et aliquot fratres ipsi adhaerentes excitatis in semigenerali primum tokajiana, postea vero in synodo nationali per illustris. ac celsiss. principem Transylvaniae ad X. diem junii Szatmár Németinum convocata, compositis & complanatis. Anno salutis MDCXLVI. Authore Stephano Benjámin Szilágyi, p. t. illustris scholae patachiensis rectore.*

Ez a kézirati munka, írja felőle Szombathi, soha sem volt ki nyomtatva, nemcsak azért ajánlandó, hogy híven elbeszéli a Tholnai-féle mozgalmak történetét, hanem azért is, mert a magyar egyházak ujtításáról (minek kezdetét a szerző 1518-ra teszi), hazai villongásairól, a régi zsinatokról, a sárospataki oskoláról, a szerző életbeli nevezetes egyházi férfiakról s egyebekről igen sok tudni méltót közöl. E munka egy példánya megvolt valaha a zempléni egyházmegye levéltárában, melyet használt is Ember Pál, a mint maga emlékezetben hagyá, irván a tokaji zsinat felől: *ex. historica a ctorum synodaliū Steph. Benjámin Szilágyi descriptione mseta, quam ex archivo ven. dioecesis zempliniensis aecomodatam habeo, haec excerptsi* 1).

Hanem ez a példány valahogy elveszett; vagy tán Ember Pál nem adta vissza, s így örökösire átmenve, lappang valahol. Legalább mai nap már még emléke sincs a zempléni levéltárban. Így a dicsért munka a legritkábbak közé tartozik, melyet még Bód Péter, az ilyenek hűséges kutatója, sem láthatott. Én, írja továbbá Szombathi, történetből a munka egy példányára, a betűk után ítélve, mult (XVII)

1) Lampe. Hist. ecel. Hung. 399. lap.

századbeli másolatban, szerencsésen reá akadtam tiszt. Szőke Ferenc rimaszombati lelkész urnál, ki azt szup. Szalai Sámuel urtól vette volt át használatra. Élttem az alkalommal és a sárospataki kollégium részére leirattam, majd könyvtárába oda iktattam. De, fájdalom, a példány, melyre akadtam, elején ép, utóján csonka; s negyed része a munkának, mint hozzávetek, hiányzik. Tehát még most sincs ép példányunk!

Eddig Szombathi a kéz alatt levő munkáról. De hát ki volt Szilágyi B. István? Erre is bő és okadatolt választ vehetnénk ugyan csak a páratlan Szombathi következő kézirati munkájából: *Historia brevis illustris collegii helv. confess. addict. sárospatakiensis. Pars secunda, exhibens biographiam professorum, qui eidem praefuerunt, e monumentis partim editis partim ineditis concinuatam opera Johannis Szombathi, juris nat. hist. & eloqu. in eodem colleg. prof. Sárospatak. Annis 1788 & 1789.*

Most csak ennyit: „volt Szilágyi Benjámin István előbb ugyan váradi aztán pataki iskolaigazgató, majd tolcsvai végre ujhelyi ref. lelkész, született nov. 16. 1616. Meghalt 1652 körül. Atyja hasonnet vet viselt, egres pataki előnévvel (de Egres Pataka) s volt bűi lelkész és vasi esperes. —

A rövid életű ember, 36 éves korában halván el, mert már a zempléni 1652-ki névsor nem említi, noha gyöngye testü, de fáradatlan munkaszerető volt. Latinul irt, nem nehezen, nagy lelkesen, leginkább prot. egyház körüli dolgokat. Nyomtatásban van tőle Komnai Ámos „*Janua lingvae latinae*“ magyar fordítása (Claudiopoli. 1673. 8d.); és egy halotti beszéd: *fatalis periodus* stb. melynek csak címe latin, különben „*Temetési pompa*“ cím alatt kiadatott más orációkkal együvé foglalva Váradon, 1646. 4d.

Ezenkívül volt, legalább előkészületben tőle magyar egyháztörténet is, mint ezt Szombathi kétségtelenül bebizonyítja. Ezen iratok nagy része is Ember Pál kezébe jutott, mint maga bevallja (Lampe. *Hist. Ecc. Hung.* 654. l.). A „Sárospataki füzetek“ a nélkül, hogy szerencsénél többnek tulajdonítaná az érdemet, mely Szilágyi kéziratának kiadása után reá esik, más részről nem kisebb dicsekvésül veszi, hogy F i n k e y P á l, pataki gimnáziumi tanár, tisztelt barátunk és társunk, vállalkozott a latin szöveg magyarítására. Őt illeti épen az osztatlan tisztelet adója, miért e nagy becsü okmányt anyai nyelvű közönségünknek adja és úgy adja élvezni, mint egy XVII. századi lelkesedett ref. magyar adta volna, ha magyarul irt: az eredetinek megfelelő hangon és szólejtéssel, oly szeretet hűségével, hogy a máso-

lat ha nyelve miatt nem is lesz épen egy az eredetivel, de mindenben megfogja ütni, a mi földolgo, a történetforrási becs mértékét, hitelét; mert ez a cél. Kérjük azért, hogy az előadás hangzatossága, élessége nézessék el a való tartalom mellett. Ezt mai korban már nemcsak kérjük de igényeljük is. Szerencse továbbá, hogy az elhanyagolt magyar prot. egyháztörténet kutatóinak felhasználására olyan ifju tehetség vállalkozott, kinek módjában van még hosszabb terveket szőni, s reményeinek valósultát bevárni s megérni; mert úgy hisszük hogy ezen első egyháztörténeti dolgozata nem egyszersmind utolsó is; mire biztató kilátással mondjuk üdvözlő szózatunkat, hasonló szerencsét kívánván a többihez is. Ő egyike azon igen keveseknek, kikről tudni lehet, hogy a magyar prot. egyház története körül nem pusztán mulatságból, hanem komolyabban is foglalkoznak. Ily dolgozatok, bár egyenként jelennek is meg, de oly nagy becsüekké válnak egyszer és egymás után, hogy legott reményeink lehetnek valamely prot. egyháztörténeti műirodalomhoz. Ezek nélkül nincs forrás. A magyar protestánság maga előtt is pirulva kénytelen bevallani, hogy nem ösmér, nem bír valamire való, sőt a tudományok mai állásához mérve, avagy csak egyetlen egyháztörténeti munkát se. Kérdés: van-e hát, volt-e hát élete a magyar protestánságnak? — De ne faggassuk a jelent! Térjünk vissza az igen tiszteletre méltó XVII. század lelkeseihez, jeleseihez; közülök különösen Szilágyi Benjámin Istvánhoz.

Szerk.

Nagyságos Rákóczi Györgynek, isten kegyelméből Erdélyország fejedelmének, Magyarország részei urának és székelyek grófjának ótalma alatt Szathmárnémetiben 1646. jun. 10. tartott magyar nemzeti zsinat alkalmának történeti elbeszélése, melyben

a magyar egyházakban nem rég keletkezett vizsgálások eredete röviden lerajzoltatik; és a tokaji rész-zsinat (semi-generális synodus) határozatai igazán és hűn leiratnak. Szerző Szilágyi Benjámin István, a nemes pataki iskola igazgatója.

Már száz (s valamivel több) éve, mióta elüzetvén a rómaiak sötétsége s az emberi hagyományok föllegei, az evangéliomi igazság fénye kilövelt Magyarországon. Azon idő óta, bár mennyiszer vetett legyen is cselt az ördög, amaz ezermester, hogy az evangéliomnak ezen boldogító faklyáját elsötétíthetné, sőt teljesen kiolthatná, mind az által Izráel istene, ki soha sem aluszik, hanem a Jézus Krisztus

drága vérén megváltatott nyájnak akla mellett szünetlenül örökdik, ama dühös ellenségnek minden tervét meghiúsította, s szegény magyar nemzetünkben gyűjtött egyházát minden veszélyektől megóvta és szabadságba helyezte.

Mennyire törekedett legyen ama kegyetlen ellenség egy századdal előbb s kevéssel azután a keletkező tisztább egyház s reformált vallás magvait eltapodni, s így a vetést még fűvében elgázolni, eldődeink emlékei eléggé bizonyítják. A mint eleinte ama kilövellett igazságnak világossága egész Európát bevilágítani kezdte s fényét Pannoniá földére is elkilövellette, 1525 óta egész 45-ig, a sötétségnek fejedelme hányszor igyekezett azt elhomályosítani? Az evangéliumi igazság hirdetőit és terjesztőit micsoda veszélyeknek nem tette ki? Mégis azonközben az igazság, mely ha olykor nyomatik is, el soha nem nyomathatik, végtére győzött s derüs arcát fölemelte.

Isten segedelmével ugyanis, 1517-től 1545-ig a sötétből újra föltámadt evangéliumi fény csaknem egész Magyar- és Erdélyországot megvilágította, és a tiszta vallás tesztjesztési szabadságot nyert. Mert ugyan ezen 1545-ben a Magyar- és Erdélyországban szétszórt egyházaknak vezérei s hű hirdetői Drágfi Gáspár ótalma és pártfogása alatt Erdődön az első zsinatot tartották. Jóllehet pedig azon idő óta is egész korunkig az igazságnak nyilvános ellensége a folyamatban levő s naponként gyarapuló evangéliumi szabadságot gyakran akarta meggyilkolni: mindazáltal ama királyok királya, Sionnak amaz őre, ügyét soha el nem hagyta, sőt inkább az ártalmas ellenek törekvéseit meghiúsította, s híveinek oly sok viharok közt is némi csélsendet mindig engedett.

Bizonyára ama mérges kigyó sokszor öntötte ki dühét nyomorú hazánkban! És bár apránként mérgével sokakat megölt legyen is, azonban az egyháznak egész testét meg nem ölhetette. Innen különféle viták és egyenetlenségek keletkeztek a reformált egyházak közt is Magyarországon, mint szintén a szomszéd tartományokban. Néhány ily nevezetes vitatkozások és szakadások voltak nálunk 1559-ben. 1560. és 61-ben heves vetélkedés támadt az isteni elővégzet (praedestinatio) mély titka fölött, melyet a nevezetes tarcali zsinat a múlt század 61. évében Kopácsi István, a tiszteletes agg (senex venerandus) a reformáció vezére, a pataki egyház és iskola reformátorának, a legtekintélyesb pásztorának és vezérnek elnöklése alatt szerény barátságos vitatások, kölcsönös értekezések által lecsöndesített, s a viszálykodó egyházak közti egyetértést helyreállította. De a nyugtalan és rossz akaratú lélek kevés idő múltán sokkal nagyobb zavarokat indított; Erdélyben a sors üldött Blandrata György és Dávid Ferenc, Magyar-

országon pedig Egri Lukács által a mult század 66 — 70. éveiben. Mely káromlásokra csaknem egész Erdély és Magyarország nagy része feljajdult, s mely szakadásnak mérge Erdély némely részeit, fájdalom! még most is sorvasztja. Nem elégedvén meg a rossz lélek (daemon) ezen sebbel, új csapást mért egyházainkra, t. i. a tisztább hitvallásu egyházak külön szakadását, az egyenetlenség magvát elhíntó s eléggé meg nem siratható saxóniai „concordiae formula” kiadása után. Az üdv 1590 — 2 évében leginkább, nálunk a vitás csepreghi zsinatban, holott is némely, a Krisztus testének mindenütt jelenvalóságát (ubiquitatem) hevesen ostromlóknak makacs vetekedése által, milyenek voltak Stancsics Horvát Gergely, Scultéti Szörény (Severin) a bártfai egyház doktorai és pásztorai, Muraközi György a sárvári egyház pásztorai, gróf Nádasdi Ferenc, aztán a lutheránusok szuperattendense, ugyancsak Recés János, Fitos Leonhárd és mások a magyarországi hely. és ágostai vallástételi egyházaknak szent egysege föl bomlott. Sőt a vittenbergi akadémiából is ugyanazon időben Hunnius Egyed és Milius Gergely istentelen fondorkodása következtében, kik Saxonia fejedelmét arra birták, hogy mindazok, kik a Krisztus testének mindenütt jelenvalóságáról véleménynek ellenmondanak, nemcsak az akadémiából, hanem egész Saxoniából is eltávolíttassanak, a magyar nemzetü tanulók kitiltattak és kirekesztettek. Kiknek neveiket hogy az utókor örök emlékének átadjuk, a hála kötelessége parancsolja. A Krisztus testének mindenütt jelenvalóságát tagadó, e miatt a vittembergi akadémiából 1592. dec. 2. kirekesztett magyaroknak nevei: Kovásznai Imre, Egri Dávid, Magyar János, Újfalvi Imre, Bábolnai Tamás, Vásárhelyi János, Ujvári Gáspár, Thúri Lőrinc, Komáromi György, Vári János, Tancos János, Szegedi János, Késmárki Mednicenus András, Ceglédi Kristóf, Török János, Szinervárallyai Mihály, Hajnicenus Miklós, Losonci Mihály, Tolnai János, Váci Gergely, Kállai Mózes, Vásárhelyi Mózes, Takszonyi Pétér, Szepesi Vince, Szöllősi János. Ezen kirekesztés ideje óta a magyar egyházak pártfogoltjai (alumni) tanuláshelyül legtöbbször a heidelbergi akadémiát választották; és már a mult században ez volt az utolsó és legnagyobb szakadás, mely által köztünk s ágostai vallástételi atyánkfiai közt válaszfal emeltetvén, az mind a mai napig, egész Magyarországnak kimondhatlan kárára, mindenik fél által erősítettetik. Talán csodálatosnak látszhatnék ez valaki előtt, hogy míg a Krisztus legszentebb egyházában is annyi szakadások, annyi vetekedések és veszekedések támadnak és pedig többnyire a legjelentéktelenebb dolgok fölött, melyekből aztán idővel, mint a szikrából (ha korán ki nem oltatik) ered a roppant gyűladás: azonban nem fog csodálkozni, ki

meggondolandja amaz apostoli alapmondatot: szakadásoknak kell köztetek lenni, hogy az állhatatosok nyilván legyenek köztetek.

A magyarországi evang. egyházak egységének ezen megszakadása s fölbomlása után, valamint azelőtt a mult század 62. és 67. éve óta, mely években a helv. vallástétel a magyar ref. egyházak közakarátával bevétetett és megerősített, mind mostanig épen és sértetlenül fönállott az; kivevén Szilvásujfalusi Imrét, váradi lelkészt s a biharmegyei egyházak széniorát, ki a jelen század 9. — 11. éveiben, egész a 15. évig, leginkább a néhai boldog emlékü Hodászi Lukács, debreceni lelkész s a tiszántúli egyházak szuperattendense iránti személyes gyűlölségből, a magyar egyházakban már régi idő óta bevett evangéliumi fegyelmet szerencsétlen eredménynyel s ön kárával bolygatta. A századfordulati évet (annum secularem) a régiek mindig sorsszerűnek (fatalis) tartották. És valóban, ha a történelmi emlékeket, államok családok és bármely társulatok eseményeit vizsgálónk, azon tapasztalatra jönnénk, hogy minden századik év az eseményeknek sorsszerű jobbra vagy balra fordultát idézte elő. Csak egy példával igazoljuk állatásunkat. 1517. az evangéliom világát földérik Luther s más védői a szentírásnak. 1617-ben lángra lobbant Nétetországban a vallást végpusztulással fenyegető tűz. A történelem igazolja, hogy Magyarországon is csak nem ugyanaz történt. Hogy a reformáció magyarai 1518 — 20-ban a magyar egyházakban hintettek és főleg a 22 — 5. évtől 30-ig s 45-ig. szépen növekedtek is: a reformációnak magyarországbani első emlékein kívül a mohácsi harcon elesett szerencsétlen II. Lajos törvényeik (decreta) mutatják. A századévek ugyanezen fordultával, eléggé meg nem siratható szerencsétlenségünkre, elvesztvén a németországi akadémiákat, miután siralmas házánkban, mely Bellonának örök színtere, a muzsáknak s szelid tudományoknak a fegyverek zörgése közt csöndes nyugalomuk soha nem lehet; kénytelenítettünk ez egyházak pártfogoltjait (alumnos ecclesiarum) tanulás végett Nyugot-németország széleire küldeni. Innen némelyek századunk ujtásra törekvő szelleménél fogva kezdték a szomszéd brit. szigeteket is meglátogatni, s ott az egyház reformálásának új alakját sajátítván el, a nyugtalan elmük végre itt Magyarországon is csak nem rég új zavarokat indítottak.

Mivel pedig Nyugot-németországnak azon része, valamint a brit országok is a szövetséges tartományok századévi fordulati sorsát el nem kerülhették; a mennyiben ott is a vallásügyben elkeserült vizsgálódások keletkeztek: jelesül Belgiumban a remonstransok különértése a keresztyén hit öt alapágazataira nézve, melyet a nevezetes dordrecht-i zsinat valamennyire lecsendesített; Angliában pedig a puritá-

nok (mint közönségesen neveztetnek), kik némely meghagyott pápista szertartások ellen mind írásban, mind közzónoklatokban kelletinél inkább kikelttek, heves vetélkedésbe keveredtek a papuralmiakkal (cum hierarchicis): ebben keresendő a magyar egyházakban, csak mostanta kitört zavaroknak oka is. Mely zavaroknak eredetét, folyamát és végre lecsendesítését először a tokaji rész-zsinatban, majd a Rákóczi György ő nagysága, isten kegyelméből Erdélyország fejedelme, Magyarország részeinek ura, székelyek grófja, legkegyelmesebb urunk által Szatmárnémetibe a jelen 1646. jun. 10-re hirdetett zsinatban, hűn s jó lelkiismerettel vázlatban adni szándokom. —

Palatinátusban a heidelbergi akademiának elvesztése, a szerencsétlen Németországot már évek hosszú során dúló hadak miatt kezdtük ifjainkat, a haza jövő reményeit, tanulás végett a belga akadémiákra küldeni ki. Ezek közül némelyek csupán a tartományokat megtekintendők a brit szigeteket is meglátogatták. Tették pedig ezt először Csombor Márton (polytropus Hungariae magnus), Bakai Benedek, Sáalanki György, Kereszturi Pál, Madarasi János, Medgyesi Pál, Nábrádi János, Tályai Móric, Vereszi Ferenc s mások többen, kiket most elősorolni nincs időm; szerényelmű ifjak, magyar egyházak pártfogoltjai, kik visszajövéen azon országokból, bár látták legyen az ottani népek s egyházak intézményeit: mindazáltal a magyar egyházak körülmény- s a nemzet szelleméhez alkalmazott intézményeinek s szertartásainak nemcsak türhető, de helyes volta felől is meg levén győződve, azoknak megváltoztatására még csak nem is gondoltak: hanem az isteni kegyelem mértéke szerint egyházában s iskolájában mindenik hiven működött.

Ezeknek példája által indittatván Tolnai János is, ki, mint a váradi egyház pártfogoltja, egyháza által külföldre küldetett; miután a frankei akadémiában Amésius Vilhelm alatt, és a belga akadémiákon két évet vagy valamivel többet töltött volna, a gröningai akadémiából, mielőtt a tanulmányokat bevégezte volna, Angliába ment. Az utóbbi helyen ugyanis vagy a sors vagy természeti telhetlenség vagy a szükség által kényszerítve, bizonyos nőt, kinél szálláson volt. s kívül mint hirlik tilos viszonyban élt, eljegyzett. Minthogy pedig szokatlan s így a magyar egyházakban rosalt dolog is volt, hogy a nagy költséggel kiküldött pártfogoltak honunkba nővel térjenek vissza: a szégyen szándokát megváltoztatni s arájának elhagyását tervezni kényszeríté. Szerfölötti nyugtalanságában igyekezett módját lelteni s jó alkalmat találni, hogy a gyalázatból mind magát, mind aráját kibontakoztassa. Ezért könnyen ráállott barátjainak azon tanácsára, hogy helyet cserélvén, Angliába menjen által. Ezen nagy kényszerűség volt

kútfeje a következő bajoknak. Ezen alkalommal ugyanis, csatlakozván vele többen barátai közül, általment Angliába s Londonban a legtulzóbb puritánok társaságához szegődött, kik a kegyességnek álcája alatt nem tudók, ha most már egyházaink kimondhatlan kárával nem tapasztalnók, micsoda dolgokban vajudtak. Tette pedig ezt azért hogy azok segítségével költség- élelem- s ruházathoz juthasson. Ekkorban Jakab király halála után részint a szerencsétlen frank-angol házasság, részint az érsekek, püspökök s más a pápista szertartásokhoz ref. válástételök ellenére is ragaszkodó papuralmiak, részint végre még a közömbös dolgokat is (adiaphora) ostromló, függetlenség álcája alatt fejtelenségre törekvő puritánok által támasztott belhad tüze lángolt a brit szigeteken. Ugyan ezen okon a cerimóniák több tulzó ellenei közt, még Jakab király idejében, az iskolai s egyházi ügyekben érdemet aratott férfit, Amesius Vilhelm is számüzetvén, a frizek franekerei akadémiájában hittanári állomást nyert; hol mind irataiban, mind élő szóval a tulzó piritanizmust terjeszté (mint ez „Puritanismus“ című művéből kitetszik). Ujitásra törekvő pártfogoltjaink közül is többen itt csalogattattak lépre. Ugyanott hatotta át Tolnai Jánost a magyar egyházak még célszerűbb (mintha bizony!) reformálásának kovásza mint szinte több hason gondolkozású társait, kik nem vették gondolóra az egyház állását Magyarországon, sem a sarkpontot, mely körül annak alkotmánya forog. Bemenvén tehát Tolnai a gröningai akadémiából Angliába s aggódó aráját jó reményben hagyván, Londonban azonnal az angol nyelv tanulmányzására adta magát s abban néhány hó alatt szerencsés előhaladást tett; mert meg kell vallanunk, hogy volt benne szellemi tehetség s istentől nyert ajándok; de miután költsége fogyatkozott, s reményei egyenként cserbe hagyták, midőn mind Magyarországon, hova nőülésének hire rég elszárnyalt, a pártfogóknak irántai kegye lehangoltatott, mind Gröningából, hol aráját kételyek közt hagyta, a segély kimaradt, szorult helyzetében végletekre kényszerítettvén a szükség által (mely elé törvényt írni fölötte nehéz), magát a tisztább reformációnak álcája alatt, a kegyeskedő brownistákhoz hasonló lappangó, mint most végre a tapasztalat igazolja, a szabadosok keresztyén szabadságával visszaélő, fejtelenséget, függetlenséget, az egyházban tetszés szerinti rendelkezést követelő anabtisták vagy inkább entuziasták, vagy angolegyháziak kegyébe szinlette be. Ezeknek kegye s pártfogása által mind inkább inkább elcsábítatván, véleményöket elfogadta s más vigyázatlanokat vagy ugyanoly ujitásra vágyókat is, kik üres sejtelmeknél fogva az egész világ általános reformációjáról ábrándoztak, magával ragadott. Sokakat foglalkodtatott is a főlebbi években Németországban a világ ilyszerű átalaki-

tása, kik „*fratres roseae crucis*“ név alatt isméretesek, kik a földgömb csodás keresztyén átalakulását s illetőleg a választottaknak rövid időn Krisztussal e földöni dicsőséges országlását mind irataikban, mind nyilvános tanításaikban hirdették és terjesztették. Sőt még ma sem fogyott meg az ily ábrándozók száma; ilyenek jelesül Németországban a paracelsisták, weigliánusok, memnoniták, Angolországban pedig az independensek, dubitánsok sat. Ugyanezen tévelygés foglalt el sokakat több éveken át. Elmerültek az emberek szerencsés dolgok várásába s a szerencsétlenségből kiemelkedni ohajtók, mint boru után derüt, arany hegyeket, arany boldogságot ígértek magok s másoknak. Ilyeknek társaságába jutván a magyar egyházaknak ujtásra vágyó, jelesb tehetségű pártfogoltjai, közös beszélgetésekben egyik a másikat ösztönözvén, végre annyira mentek, leginkább Tolnai indításából, hogy összeesküdvén, magokat kölcsönösen kötelező s esküvel erősített kéziratot szerkesztenének, a magyar- és erdélyországi egyházak és iskolák reformálása s apostoli ős fényének visszaálitandásáról; egyszersmind az egyházak szuperintendensei, széniorai s inspektorainak leteendéséről, kiket a magyar egyházak egyes kerületei, minden uralkodási előny nélkül (*absque ullo praedominio*) bizonyos és körülírt hatalommal a jó rend végett, nehogy az egyházban kiki kénye szerint rendelkeznie, az összes papság közül (*ex tota societate fratrum*) szavazat útján választani, a kormányzandó egyházakat vármegyék szerint bizonyos megyékre (*in classes*) osztván, az egyházak törvényei s alkotmányára tett innepélyes eskü után hivatalokba igtatni szoktak; hasonlóan mindenekben a belgiumi megyék (*classes*) elnökei s küldötteihez (*praesides et deputati*) azon kivétellel, hogy ezeknek hivatala évfordulati (*anniversarii*), nálunk pedig a szuperattendensek s széniorok, hacsak tisztességes meghívás után egyik kerületből másikba nem költöznek, vagy nagy hibájok miatt, mint nem rég éppen Tolnai János, azelőtt Szilvásujfalusi Imre és Szegedi Dániel, hivataluktól meg nem foszthatnak, holtig hivatalokodnak. A szuperattendenseknek és szénioroknak az egyházak fölötti ezen hatalmuk nemcsak Magyar- és Erdélyország királyai- s fejedelmeinek törvényesen kelt s hiteles pecsétekkel megerősített szabadalmaik, hanem országos törvények által is van biztosítva. Minden vallásfelekezetnek, római katholika, helv. s ágostai vallástételűnek püspökei, szuperintendensei s széniorai legyenek, kik az egyházi ügyeket vezessék.

Nemkülönben a magyar egyházak némely rosz pártfogoltjai, mint hálátlan kakukok, a szuperintendenseket és széniorokat álnokul gyalázni és minden személyrei tekintet nélkül zsarnoksággal vádolni a külországiak előtt, nem pirulnak. Igen! mert a roszakra nézve ne-

hez munka az egyházi fegyelemnek igája. Ezen fölül ők a Magyarországon még a reformáció kezdetekor bevett s szokásos szertartások eltörlését tervezték nagy önhittséggel; szóval hogy az egyháznak új alakot adjanak, a magyar egyházakat (mint ők hitték) új fényre derítsék. Az összeesküvési okmány, mint azt sötét s hiányos hazai nyelvről szabatos szókkal latinra áttenni képes vagyok így hangzott.

Kegyesség formulája melylyel magát mint fogja viselni pártfelei közt Kecskeméti Miklós, kötelezte.

Uruk a Jézus Krisztus legszentebb nevében alul megnevezett méltatlan szolgálai az ő munkája által: nyilvános vallást teszünk a Jehova legszentebb színe előtt, teljes szívből ajánlván mi magunkat, hogy ama leghűbb szövetségénél fogva, melyre magunkat esküvel köteleztük, egész éltünkben az ő szentségét követendjük; mit éltünk fogytaig meg fogunk tartani neki, az ő ereje által, annyival inkább, mivel Angliában nagy dolgokat cselekedett a mi szertelen és bűnös lelkünkkel, úgy hogy kívánjuk azt az ő dicsőségére megvizsgálni, és minmagunkban nyilvános vallástétel által kölcsönösen megerősíteni. Szövetségünk nagyobb bizonyosságára és tanuságára pedig egyik a másiktól kölcsönösen lélekisméret szerint kívánjuk, hogy bárhol s bár meddig élendünk, mint Krisztusnak valódi tagai, egymás lelkének üdvé fölért kölcsönösen örködjünk. Főleg isten előtt a szilárd s lelki szövetségre magunkat kötelezzük, egyszersmind egymásnak szabadságot engedünk, hogy különösen intsük, feddjük és építsük egymást. És ha talán majd hivatalunkban kellő figyelem nélkül inkább a világi dolgok tulzott keresésére, semmint a magunk s mások üdvének, a Krisztus dicsőségének előmozdítására hajlanánk, átkozottaknak s frigyöröknek találtassunk egymás előtt. Hogy pedig mindezeket megtehessek, állhatatosak fogunk lenni egymásért a könyörgésben és vigyázásban. Az égnek istene, lelkünknek megváltója, a Jézus Krisztus úgy üdvözítse lelkeinket mind örökké. Midőn pedig jobb alkalom nyilandik előttünk, készek leszünk vallástételünket meg is erősíteni.

(Az aláírt nevek következők) Tolnai János, Mohácsi István, Urházi Mátyás, Ungvári Mihály, Kolosi Dániel, Szikszai Benedek, Molnár János, Kúti János, Keserői Pál, Kecskeméti Miklós.

Isten segíts mindezeknek megcselekedésére minket a te fiad által, hogy valami módon a sátán meg ne kísértsen bennünket, és ezeknek áthágása által kísértetbe esvén, örökre el ne vesszünk. Te uram ismered a mi gyarlóságunkat, segéld elő a mi szabadságunkat, hogy ne kísértessünk erőnk fölért, oh mindenható isten! mert mi hitvány porból és a földnek sarából készített cserépedények vagyunk, visszatérünk a semmiségbe nagy hirtelenül, sőt inkább

minden kísértések által az üdvösségre tárj nekünk ajtót, hogy béke-tűréssel hordozzunk mindeneket; a te egyetlen fiadért és fiad által siettesd nekünk a segítséget. Deut. 28 : 29. 30. Zsol. 16 : 8. Ámen. (PH). Kecskeméti Miklós. 1638. Febr. 9. Londonban. Zsol. 76 : 12. Tegyetek fogadásokat és adjátok meg fogadástételeiteket a Jehovának, a mi Istenünknek. Zsol. 66 : 13. Bémenvén a te házádba, egészen égő áldozattal megadom neked az én fogadásimat.

Ezen 'kegyesség formulája' ugyancsak Kecskeméti Miklós, akkori váradi iskolamester által átadatott boldog emlékezetű tisztelendő Keresztszegi István urnak, debreceni lelkész, tiszántúli egyházak szuperintendensének, a tiszáninneri- s túli lelkészek (fratres) által 1638. szept. 22. Debrecenben tartatott rész-szinatban, melynek tűzetes főladata volt az Angliából nem régiben visszatért s ujitásra törekvő egyházpártfogoltak mimódon korlátozandása fölött tanácskozní, kik a magyar egyházaknak az ősök által célszerűleg rendezett alkotmányát s szertartásait átalában felforgatni, s az egyháznak egész-ből új alakot adni kívántak. Ugyanezen debreceni zsinatban a tiszáninneri és túli egyházak tisztelendő lelkészei (patres), az akadémiкусoknak hivatalra leendő alkalmazását illetőleg, ezen cikket irták a leghűbb előljárók (inspectoribus) elé, 1638. szept. 22-kén.

A tiszáninneri és túli egyházaknak az ujonnan érkező akadémiкусokat illető tanácskozmánya a Debrecenben tartatott zsinaton.

Ezentul akadémikus honfiaink (akademici populares) egyházi vagy iskolai hivatalra nem alkalmazandók elébb, mintsem hitökről, tudományukról s külföldöni tisztességes társalgásukról elöljáróik vagy szénioraiknak számot nem adtak, s esküvel a következő föltétnek alá nem irtak. A cikk így hangzik :

Senki az egyházban rég óta bevett sarkalatos keresztyén hitágazatok, szertartások, gyakorlat és a sakramentomokra nézve magán uton s önhatalmulag mások botrányára változtatást vagy ujitást tenni ne merészeljen. Hanem ha mi s ha mikor változtatandó vagy ujitandó lenne, az az egész egyház megegyezéséből közzsínaton történjék, és az egész ügyet az egyház ítélete alá bocsássa. Az ez ellen vétőknek pedig, egyszeri vagy kétszeri megintés után, könyveik égettessenek meg az egyház tekintélyénél fogva a prelátusok módja szerint (in rationem praelatorum), és ha véleményekben tovább is megmaradnak, politikai hatóság útján (magnatum potestate) az ország határából hajtassanak ki.

A kötelezvény formulája pedig ez volt :

Én N. N. lelkisméretem bizonyágtételével, az egyház ezen fö-

lebb kitett határozatának szabad akaratból, minden tettetés nélkül aláírok s annak hűn megtartására magamat kötelezem. Isten, a ki három és egy, engemet úgy segéljen.

Azon idő óta azon akademikusok, kik felől Angliában társalgásuk miatt gyanu támadhatott, ezen formulával többnyire kötelezték magukat az egyházaknak. Nagyobb hitelesség okáért néhányat azok közül, kik a tiszáninneni egyházakban ezen határozatnak önként aláírtak, ide följegyzek. Ilyenek Mohácsi István, Ungvári Mihály, h. Regéci András, Köleséri Mihály, Tályai Péter, Győri István, Kalmáncsehi István, Tarcali Pál, Zebegnyei János, Tokaji István, Debréti Márton, Porcsalmi János, Kovásznai Péter, sat.

Mivel pedig némely testvéreinknek (fratres) Angliában összeesküvése felől Magyar- és Erdélyországba naponként új hírek szárnyaltak, sőt bizonyos jelekből előre látták az egyházak tisztelendő elöljárói, hogy onnan veszély fenyegeti a magyar egyházakat: ennél fogva gyakori ily tanácskozások tartattak mind közönségesen, mind magánosan, zsinatokban és gyűlésekben (congregatio), irásokkal és élőszóval, hogy a betörő vésznek ellene állhassanak. Mégis az egyszerűség leple, a színlett kegyesség ígérete alatt fűben lappangó méreg (latens in herba venenum) a szent összeesküvés törzse gyorsan szétágazott, és már sokakat behálózott a látszatos kegyesség külalakja. És jóllehet a kik felől megtudták ekkorban az egyházak tisztelendő elöljárói (reverendi inspectores), hogy az angol összeesküvésnek részei vagy arról tudomással birnak, azoknak lelkiületét azonnal szoros vizsgálat alá vették, és kipuhatolván mi lakik bennök, őket vagy az összeesküvésből kilépni (conjuratiōnem soluere) vagy a magyar egyházak eddigi gyakorlati intézményeinek s a debreceni zsinat határozatának megtartására ünnepélyes esküvel kényszerítvén, korlátok közt tartani igyekeztek legyen is: mindazáltal kevesre boldogultak. Ugyanis hogy Angliában tett összesküvésöket minél könnyebben és sikeresebben végrehajthassák, az ál kegyességnek farizeusi leplét öltve magukra, a tettettett könyörgésekbeni nagyszerűséget, az intésben, feddőzésbeni, bárki vétkeinek megrovásábani s bárkit fulánkos szavakkal megtámadásbani heves erélyöket hánytorgaták. Az angol életet tarták szemök előtt némelyek, mert kivétel nélkül mindenekről nem szólunk, sem ezzel az angol egyháznak valódi kegyességgel s az igaz tudomány tisztaságával ékeskedő férfait, kiknek irataikat tiszteljük és csókoljuk (exosculamur), minők Vitaquer, Perkins, Twiss, sérteni nem akarjuk. Isten és a lelkisméret bizonyosságunk, hogy mi az ő hit, remény és szeretetbeni egységüket karoljuk és buz-

gón tiszteljük. Csak némely fanatikus testvéreinknek szemtelen vakmérőségüket rójjuk meg élesebb tollal, kik a magyar egyházak által temérdek költséggel a haza jövődjé reményeiül, a szent és tisztességes tudományok tanulása végett külföldi akademiákra küldetvén, mellőzve az akademiákat és a szilárd műveltségre törekvést, a londoni zugokban és rejtelyeken (cryptis), a varga, szabó, hentes, anabaptisták, libertinusok, independensek, enthuziasták, fanatikusok,, quaerensek, expectansok közt minden kegyességet s a szentírás mélységes tudományát egy két félév alatt az angol nyelvvel egyetemben (mintha bizony!) kimerítvén (tisztelet a művelt egyházpártfogoltaknak, kik már a magyar iskolákban szilárd műveltségi s tudományos alapot vetettek), bár a valódi műveltségnek csak egy csöppje is nincs birtokukban s csaknem minden irodalmat, különösen a latin mint antikrisztusi nyelv remekíróit megvetik: a legtudós férfiak által, kiknek mi nyomdokaikat sem érintjük, célszerűn alapított s isten segítségével mindeddig szerencsésen feltartott magyar egyházat zavarni és felforgatni kívánják. Ez fáj a magyar egyháznak és azok kegyurainak, hogy akademikusainknak az akademiák tanszékei, az azokbani jeles tanárok művelt s tudományos előadásai már rég óta bűdösek. Némelyek alig érintik Belgiumban az akademia küszöbét, már az angol kegyesség vizsketege háborgatja őket, honnan egyszerre új emberek új szellemmel jönnek vissza. Kik közül némelyek többre néznek egy independens angol Godwin majszttert, mint száz Maccoviu-ust, Wendeliust, vagy száz Poliándert, kiknek pártfogoltjainkra nézt annyi érdemök van; t. i. mintha az egyházba beeresztett s onnan kibocsátott vagy visszarántott farkas nem volna farkas. Nem veszik észökbe a nyomoruk, hogy égaljt, nem lelket változtatnak, kik tengeren tulara futnak. Mi érezzük leginkább, hol szorít a csizma; mi tapasztaljuk naponként az egyházak kimondhatlan kárával a ref. vallásnak nálunk alászállását s az iskolák hanyatlását. Hiszen immáron a művelt irodalom tanulmányozásával az új angol szónokok (concionatores) általi kigúnyoltása miatt a magyar nemes ifjuságnak színét a jezsuiták kollégiumai nyelik el. Ugyanis, minden politikai eljárások (actiones politicae), úgy a közönségesek, mint a magánosak, kivált köz országgyűléseken, leginkább latin nyelven folynak. Az nemes Magyarországon tehát a művelt, különösen latin irodalmi ékesszólásban járatlanok a hivatal s méltóság polcára egyáltalán nem emelkedhetnek. Mi pedig annyira vagyunk, hogy pártfogoltjaink némelyike, a magyar népnek gyalázatjára, az idegenek előtt alig képes három szót csinosan kiejteni. De

térjünk vissza az Angliábani összeesküvésre, melynek leírását kissé félbeszakasztottuk.

Megalakulván Angliában az összeesküvés, az új apostoloknak ama jeles kollégiumából időnként hírnökök s futárok jöven hazájukba, milyenek voltak Mohácsi István, Kúti János, Vásárhelyi János, Szikszai Benedek, Szegedi István, az összeesküvésnek részint tagjai, részint értesültjei: a reformációnak, az új kegyességnek magvait azonnal kezdék hinteni Tolnai ezen utasításához képest: „menjete most ti, testvérek! egyengessetek utat nekünk; én pedig mielőbb visszatérendvén honunkba, a fejedelem ő nagyságánál ezen választott működést megkezdendem.“ Erre az ifjak, különösen a növendékek mint ingatagabbak s könnyelműebbek, hozzáláttak az országban fel s alá járni, hódítani, az elközelgő ujításnak szikráit csíholni, a püspökök vagy szuperattendensek és széniorok kevélységét gyalázni, őket a többi testvérek irányábani zsarnoksággal vádolni a színlett kegyesség (affectata pietas) leple, a könyörgések s hosszadalmas házi beszédek (oratio) palástja alatt. Kikről jellemzőleg mondta hajdan a híres Mac-covius, „a ti honfiatok Angliában csak hosszadalmas beszédeket tanulnak, könyörgéseiket kezdik a genezisen és végzik az apokalüpszin.“ Kezdték magukat a világiaknál beszinleni, a bevett szokásokat, egyházi szertartásokat és intézményeket, melyekről mint új vendégeknek Magyarországon keves vagy semmi tudomásuk sem volt, roszalni, jobbak után sovárogni, az iskolákban használt remek írókat, tanmódszert gyalázni, nagy dolgokat ígérni, maguknak sokat tulajdonítani, az első magyar reformátorokat kisebbíteni, a még élő tisztességes férfiakat semmibe nézni, más gyalázatján hírt szerezni, s nem sokára megérkezendő Tolnaijoknak utat egyengetni. A futárok ezen előjátéka nagy várakozást és ohajtást keltett mindenekben annyira, hogy a nagy rész Tolnait mint égből alászállt mennyei tüneményt várná.

Vége a jelen század 38. évében Tolnai János sokaktól várton várva, hat évi távollét után mint új vendég, a haza földét köszönté. Még az ősz folytán Magyarországot, s rövid időn egész Erdélyt bejárta. Angyali kegyességnek és szentségnek ábrázatában mutatván föl magát, némelyeket csodálkozásra, keveseket szeretetre, legtöbbeket pedig halvéleményre hírt maga iránt nyegleségével (insolentia). Ha magyar- és erdélyországi útát élénk színekkel akarnók rajzolni, bizonyára bő anyagunk volna az írásra. Öltözködésében, szokásaiban, tartásában, szavaiban, kifejezéseiben, hosszadalmas könyörgéseiben, a rendes lelkészekre nem ritkán fölerőszakolt, föllengzve emléből mon-

dott szekeres, már rég betanult tanításaiban (jam dudum concocta), predikációiban, melyekben az alsóbbakat a legkisebb hibaért is megrová a nép előtt, maga a megtestesült kegyesség (totus erat singularis). Különösen a világiak kegyét vadásztá, kik előtt minden előforduló alkalommal a pásztorok hanyagságát és restségét, azoknak rendetlen életét, világi szorgoskodását szigorúan rovatgatóván, nagy szánakozással siránkozték az egyház zűrzavarán: rá hosszú könyörgései, mindenhol tartott házi tanításai, szemeknek forgatag jártatása, kezeinek terjengetése által csodálandóvá tette magát. A gunyoros angol Bareley (Barclajus) a luzitan Euformió szerepében talán ilyen bohócot léptetett föl (depinxerat vivis coloribus). Ő nem csodálkozik, mondá ottan-ottan, hogy a magyar nép a véteken annyira elmerült, miután látja az egyházszolgák gondatlanságát s romlott erkölceit. Nem látta, mi van a tarisznyában: mert hátul volt. Magával hordozott Tolnai kegyesség okáért mindenütt egy Angliából hozott, vonszó külsejű s jól megtermett (bene compositum) ifjancot, kire mindenhol ujjal mutatva szokta mondogatni: ez a Tolnai mostoha fia — vagy törvénytelen gyermeke, haugyan a közhir szerint ő külföldön elhagyott házasságba bonyolodott.

De az új Trazónak új Apellest kellene keresni. Ezen erdélyi trázói utjából Patakra visszatérvén, némely pártolóinak ajánlására a fejedelem ő nagyságától a jeles pataki iskolában igazgatói állomást nyert, mire szerfölött vágyakozott is, hogy abból, mint a trójai lóból, küldöttjei által egész Magyarországot lángba boríthassa. Azonban az ujitás megkezdésének híre már rég eljutott mindenek füléhez, a törekvés itt-ott már mutatkozték, mind magának Tolnainak mind szövetségeseinek gyakori társalgása azt elárulá; beszédbeni féktelensége, büszke önfejlésége, más jó hírének mardosó üldözése, az egyházakbani rendtelenségeknek szünet nélküli emlegetése, sokak előtt az egyházak reformálásának szükségéről nyilvános vallástétele és nógatásai nyilváná tették, hogy Tolnainak s társainak ama tetszetes kegyessége alatt kigyó lappang a fűben. Előre látta ama tisztas agg, Miskolci István, a zemplénmegyei egyházak nagyérdemű széniora, és boldog emlékezetű tiszt. Tolnai István ur, pataki első lelkész, a pataki iskolának fő felügyelői, hogy ebből baj származik, mely az ő haláluk után be fog következni; annakokáért a betörő bajt idejében akarván orvosolni, az egész egyház megegyezéséből a meghívást mindaddig betiltották, míg a debreceni zsinat határozatához képest bizonyos föltételek elfogadására magát esküvel nem kötelezné. Ezen okon tiszt. Miskolci István ur, mint az egyházak széniora, 1638. november 10-re

rész-zsinatot hirdet Patakra. A zsinat határozatait a tisztt. szénior ur sajátkezűleg irt naplójából, vagy az egyházi leveltárból nagyobb hitelenség végett szórul szóra ide irom.

A tisztt. Miskolci István zempléni szénior által t. Tolnai János ur elé a pataki iskola igazgatói hivatalába lépése előtt célszerű föltételek írása végett Patakra nov. 10-re egybehitt zsinat határozatai.

Miután Erdély fejedelme, Rákóci György ő nagyságának tetszett Tolnai Jánost, ezen új s még eddig hallatlan összeesküvésnek, mit maga Tolnai sem tagad, farizeus főnökét a pataki gimnázium igazgatóságára emelni, mi, kiken fekszik az egyházak s iskolákról felelősség, akarván az akademikusoknak egyházi vagy iskolai hivatalra célszerű föltételek alatti alkalmazását rendelő debreceni határozathoz képest kötelességünknek megfelelni: a Patakra nov. 10-re összehitt presbitériumban, elejét utóját megfontolván, ezen esküvel megerősítendő kívánalmakat terjesztettük eleibe, mielőtt a pataki iskola igazgatóságába igttattnék.

Az egyház kívánalmai, melyeket t. Tolnai János ur elé terjesztett, mielőtt a pataki iskola igazgatóságába igttattnék:

1. Hogy a helv. vallástételt és a palatinátusi kátét minden pontjaiban és záradékaiban tisztán jó lelkismérettel helyesli.
2. Hogy ugyanazon helv. vallástételt és „heidelbergi kátét“ minden idegenszerű tudományi elegyítés nélkül fogja az iskolában és egyházban tanítani.
3. Hogy az egyházi gyakorlathoz képest az egyház széniorát és az iskola felügyelőjét felsőbbjeül elismeri, irántok tartozó tisztelettel fog viseltetni s a gondjaira bizottakkal ugyanazt téteti.
4. Hogy az Angliában és Belgiumban bármi módon alakított összeesküvést fel fogja oszlatni, annak minden tagjait nyiltan s őszintén, egész erélylyel szándokukról lebeszéli, a szénior urnak elő nem mutatandó összeesküvés okmányt elő fogja hozni, annak célját, irányát, értelmét és indokait lelkiösméretesen és tettetés nélkül meg fogja magyarázni.
5. Hogy a szent hivatal botrányára azon egyháztól, melynek keblében állomást fog nyerni, különböző társulatot nem fog gyűjteni mint eddig tett, sem társainak számát szóval vagy írással ezentúl nem növelendi.
6. Hogy ezennel a magyar és erdélyországi egyháztestületet, melynek magát tagjaul kell ismernie, nem fogja kisebbiteni, sem egyénileg senkit is a lelkészek közül nem fog gyalázni, vagy valakinek jó hírét hármiként sérteni.
7. Hogy a pataki iskolában eddig föntartott s törvényekkel erősített rendet, ha mikor sikerülend neki abba jutni (duci), nem fogja megzavarni.
8. Hogy a debreceni zsinaton minapában alkotott s megerősített cikknek hódoland, mely az

egyház főbb cikkei közt ötödik helyen áll s így kezdődik: senki a keresztyén hit sarkalatos ágazataiban sat.“

Mi történt ez után? Behivatott Tolnai János a presbiterium elé, de Mohácsi István nélkül nem akart bejönni. Ismételt hívás után bejött ugyan, de egy szót sem szólt Mohácsi távollétében. Hogy tehát csüresavarásának utját bevágjuk, beeresztettük mindkettőt; hanem Mohácsinak hallgatást parancsoltam, azért, mert nem felügyeletem alatt állt, s más buzájában nem akartam vágni sarlómát. A mint pedig Tolnai belépett, láttunk az ő egyszerűségében kétszerűséget, színlett alázatosságában dölyföt s orcátlan kevélységet; láttuk pillongó szemeit, gúnymosolygós ajkát, féktelen s epés száját. Kinek midőn a fölebbi kívánságokat átolvasás és befelelés végett kézbesítettük volna, figyelemre alig méltatva olvasta át. (folytatjuk)

GELEI ISTVÁN LEVELE.

(Adalékul a Tolnai-ügyhöz.)

Keckermann logikáját, mely körülbelül 40 év óta az ifjúság nagy hasznára folyvást tanított a pataki gimnáziumban, igazgató Tolnai János az egyház presbiteriumának tudta nélkül maga fejétül kiküszöbölte, s azt a zempléni kerület (dioecesis) igazgatóságának sokszori megintése után sem akarván visszavenni s tanítani: az ügy Erdély fejedelme Rákóci György elé vitetett, ki, nehogy magán s övéinek magán tekintélye által gyanusittassék eldönteni azt, bölcs belátással az erdélyi presbiterium tanácsát kérte ki felőle.

Illustrissime Princeps et domine clementissime. Isten nagyságot minden külső belső, lelki testi jókkal áldja és ajándékozza meg. Csulai uram nagyságod parancsolatjából irt a zemplénnvármegyei uraimnak az pataki mesterrel az Keckermanus logikája felől való dissensiojok és vizsgálkodások felől; és kívánja Nagyságod levéllel cenzuránkat az dolog felől. Emlékezem Nagyságod jelenlétében is hogy lőn emlékezet felőle. Mi akkor is Medgyesi urammal (mert ketten valánk) nagyságod előtt tetszésünket megjelentők. De én mostan professor uramékat is hozzám hivatván, az dolgot és azt az boldogtalan visszavonást ő kegyelmeknek proponálván, sokat diskuráltak felőle; de mivel

ő kegyelmek is mind ketten azt tanulták, és abból löttek tudósokká, amaz istenes bölcseségre tanító könyvnek abból az közönséges, és az egész magyar nemzetben legnevezetesebb skólából való kivettetésében semmiképen nem egyeznek; és csudálkoznak ő kegyelmek rajta, hogy Tolnai János ur azt *salva conscientia* nem tanítja, az mit ő kegyelmek *salva conscientia* tanulhattak; holott az oly mélységesen és mesterségesen irt logika, hogy abból az tanuló ifjak nemcsak az logikában, de még az egyéb tudományokban is, ugymint az fizikában, metafizikában és még az theológiában is erős fundamentomot vethetnek, és az hitnek ágazatiban támadt agyas ellenvetésekre nagy segedelmet vehetnek mind az ariánusok mind az pápisták mind pedig az lutheristák ellen. Én az magam részéről isten után a mit tudok, annak a könyvnek tulajdonítom; és mennyi sok logikákat látam immár, egyet is ahoz hasonlót nem ítélttem lenni. Heidelbergában is mind in collegio sapientiae, mind in casimiriano azt tanították, és mindenek nagy bücsületben tartották, az megtapasztalt nagy haszonra nézve. Az mine-mű emberek azt elsőben a mi szegény hazánkban hozták, kik közül némelyik énnekem mesterem volt, megbocsásson az édes Tolnai János uram, de külföldi szörű emberek voltak mind ő kegyelménénél s mind minálunk; és felette illetlen és rendeletlen dolognak itélem lenni, ilyen régi uzussal invaleskált, megbecsülhetetlen hasznos könyvet, hogy egy privatus emberke tulajdon maga autoritásával az több előbbvaló értelmes fő emberek ellen skóláinkból eliminálná, az melyet Ngodnak nem kell engedni; mert ha ugyan szintén valami jobbitásnak avagy változtatásnak kellene is nagy terhes okokra nézve lenni, nem egy pataki mesternek csak, hanem az egész magyar keresztyén eklézsiáknak, ha csak a tizántul valóknak is egyező tetszésekből kellene lenni. Nagyságodnak is, ugymint fő patronusnak *suffragiuma* accedálván hozzája. — Bisterfeldius uram szégyenli s neheztelli, hogy az ő kegyelme nevét forgatja benne, és azt mondja, hogy inkább akarná az ő logikáját megégetni, hogysem az miatt a Keckermannus logikája letétetnék, és ő kegyelme csak nem régen is publice az itt való deákoknak intimálta, hogy az ő kegyelme logikája nem opponáltatott az Keckermannus logikájának, hanem mint egy arra vezető általut. Mindazáltal mi abban sem vagyunk bizonyosak, hogy ha mindenestől az Bisterfeldius uram logikája-e az, az melyet Tolnai János uram akar tanítani, mikor láthatnók, ugy tehetnénk világosabb ítéletet felőle.

Én nem győzőm eléggé csudálni Angliából kijött uraimnak elméjüket; soha még eddig egy is onnat ki nem jött, a ki valameddig ott lakott, hogy valami singularitást nem imbibált volna és valami félrevaló indulat benne nem volna. Ezelőtt ritkán járnak vala oda. Ujfal-

vi Imrén és Ceglédi Jánoson kívül nem említek, a ki oda bement volna. Az a nyavalyás boldogtalan Imre pap is mennyit veszeködék az szegény boldog emlékezetű Hodászi Lukácscsal, s mennyi zürzavart szerze az ekklezsiában, Ngod is emlékezhetik reá. Az szegény Ceglédi János is soha nem egyezett egy püspökével is; az egy Lukács papnak tulajdonított valamit, de az többivel viszás volt. Im most szaporábban járnak oda, és tapasztalható képen megtetszik mindenben, mert egyik sem akar senkitől függeni, mind csak főre lábra szabados urak akarnak lenni. Melyből csak az mi holtunk után is minemű konfuzió fogjon támadni az ekklezsiában, mely által ut nyitattik osztán az pápistaságnak ennél is inkább való bejövételére, úgy tetszik, mintha szemeimmel látnám. Nem irom, tudja isten, senkinek gyaláztatjára és pungáltatására, hanem hogy mégis Ngod az mennyiben lehetne az jövőendő gonoszt elkerülhetné és első zsengéjét s alkalmatosságát elhárithatná.

Mert Tolnai János uramnál még nagyobbak is vannak, csak-hogy azok okosbak ő nálánál s hallgatnak; lehető hogy alattomban animálják; ha az logikának az skólában való megváltoztatása succedálna neki, annál nagyobb bátorságot venne osztán az ekklezsiában való ujításra is, a mikor módja lenne benne.

Az én ítéletem szerint, ha ugyan különben nem akarná, jobb volna Tolnai János uramat az pataki mesterségből kivenni, mint azt az logikát letenni; mert ha erővel reá vetik is, csak kopácsol rajta, refutálja, ócsárolja az deákok előtt, melylyel profectusokat igen meggátolja. Én csudálom, hogy ő kegyelme nem általja mondani, hogy Keckermannust refutálja Mert quid mus contra elephantem? Énnékem noha immár sógorommá leszen, ez napokban emberséges levelet is irt, és én, látja isten, hogy előmenetelét szívem szerint kívánom: de az mi nem javallandó benne, nem javallhatom. Az Bisterfeldius uram logikája, mivel rövid, oly subtilis és homályos, hogy nem az ifjuságnak elméjéhez való; ő kgyelme mindazon által az maga discipulusainak világosan explicálhatja, de más, a ki ő kegyelmét nem hallgatta, alig értheti meg. Ha szinte uram ő kgyelmétől megtanulta volna is, de oly lehetne ő kgyelme után mester ott, a ki ahoz nem szokott, s ismét ugyan az Keckermannus szép világos és ékes renddel való logikájára szorulna, és így az gyakor változás miatt az ifjak elméjek csak vesztegettetének. Efféle változásnak valami nagy terhes, meggyőzhetetlen és elszenvedhetetlen nagy illetlenségnek eltávoztatásaért kellene közönséges akaratból és tetszésből lenni, mely mivel, istennek hála, nincsen, ennek az skolák között nagy zürzavart szerző változásnak is mint kellessék lenni, én nem látom; mindazáltal álljon Ngod böles ítéletin. Medgyesi uram is, noha odaáltal lakott, de ebben Tolnai urammal

nem egyez s nem javallja ebben dolgát, a mint ő kgyelme én előtttem, szóval mondja. Hasonlóképen Bisterfeldius és Piscator uram is. Az ur isten tartsa jó egészségben és hozza boldog örvendetes állapottal haza Ngodat, az mi kegyelmes asszonyunkkal ő ngával, fiával és jámbor szolgáljaival együtt. Albae. 1640. 22. octobris.

Nagyságod méltatlan káplánja.

Gelei István.

(Az alsó zempléni egyházmegye anyakönyvéből közli Erdélyi János.)

IRODALMI LEVELEZÉS.

Kazincy Ferenc, a nemzet nagy írója Köleseyként, mindenütt észrevevé a talen umot, s nem várta hogy közeledjék hozzá, hanem közeledett hozzá maga. Így volt Somosyval is, kibem korán megmegsejté a maga emberét. Viszony keletkezett ily módon az irodalom és az iskola embere között, melynek emlékeül áll itt néhány levél kettejőktől: és pedig Somosytól Kazincyhoz kettő, Kazincyé Somosyhoz tiz.

E levelek uj oldalról fogják bemutatni Kazincyt az irodalom barátjának és pedig mint protestánst; így annál inkább magok helyén közöltetnek itt általunk. Különben név, nap, év hol kitéve hol nem, úgy adatnak itt is, mint az eredetiben.

Szerk.

1.

SOMOSY KAZINCZYHOZ.

Tekintetes ur!

Nekem különös jóakaró uram!

Vettem a tekintetes ur becses levelét, melyben a mostani di-szes tanítói hivatalomon való szives örvendezését méltóztatott a tekintetes ur jelteni. Vajha nekem is szabad lett volna osztozni a tekintetes urnak és azoknak örvendezésében, a kik engemet figyel-mekre méltóztattak. De én, a ki a theológiát sohasem tettem fő studiumommá, épen ellenkező indulatot éreztem, mikor a publikum na-gyobb részének csekély személyemben való megnyugovása értése-m-re esett. De remélvén, hogy az én ifjúkori barátim, a görögök, a szentkönyvek magyarázatában vezéreim lehetnek, az ajánlott hiva-taltól nem vonagattam magamat. A papi palásthöz nagy kedvem

soha sem levén, még eddig a felszenteltetésen nem igyekeztem; de már kénytelen leszek a publikum kívánságát teljesíteni annyival inkább hogy nálunk főtisztelendő szuperintendens ur a neoprocendensek cenzorának rendesen a theologiae professort szokta kinevezni.

A Dunkin sorait csak most kápván meg tiszt. V. Nagy *) urtól, eddig az ideig által nem küldhettem a tekintetes urnak. Ezen sorok kiválasztása ujobban megerősít azon hiedelemben hogy a tekintetes ur érti úgy az anglus nyelvet is, mint mások Magyarországon érteni szokták, ha szinte titkolni kívánja is a tekintetes ur. A Young fordításának recenziója, az Ossian és Sterne fordítása kitkit meggyőzhet arról, ha azokat az originállal összevetve olvasta. Bezzeg nem találjuk azon megegyezést a Pope idilliumának a palatinusné halálára alkalmaztatott fordításában; mind a francia mind a magyar fordító csak körülötte járnak az originálnak.

A „concordia dicors“-ról, úgy vélem, tudósította prof. Kézy ur a tek. urat, minthogy azt nálam executiálván, ígérte is. Előjön-e Lukréciusban, nem tudom, mert már Lukréciust régtől fogva nem olvastam; de előjön Ovidius Metam. libr. 1. v. 433.

..... vapor humidus omnes

Res creat et discors concordia foetibus apta est.
és Horác. Epist. libri primi epist. XII. v 19.

Quid velit et possit rerum concordia discors.

A professzor Márton ur morális katekizmusán támadt civakodást örömmel olvastam; olyan beszédek várnék én a pesti Tudományos Gyűjteménytől; ha szinte prof. Márton urral egy értelemben nem lehetek is. Én azt kívánnám hogy a morálé principiumban Platóhoz közelitenénk, helyt kellene adni a morálban az érzésnek is; nem hiába nevezte a görög a virtust *το καλον* és *καλοναγαθια*; kellett ezekben maradni a szó első jelentéséből is; a kategorikus imperativus hidegen hagyja a szívet. Szerencséje Márton urnak, hogy bajnoki *) nem hozzávalók voltak; azt sem merném állítani, hogy a munkában levő nagy Demonstrirsucht kiállaná-e a szorosabb vizsgálast. Továbbra is magamat a tekintetes ur szíveségébe ajánlván maradok S. patakon, decembernek 1. napján 1818.

A tekintetes urnak

alázatos szolgája

Somogy János.

*) Vályi Nagy Ferenc, Homér első fordítója.

1) Ellenfelei.

2.

1826. Januar. (Kazincy keze írása a levelen)

Tekintetes ur!

Különös tiszteletre méltó jóakaró uram!

Először is engedelmet kérek, hogy a munkát oly sokáig tartóztattam; ennek oka az én kakodémonom, a kólika, mely több hetektől fogva kinoz és a munkára gyakorta alkalmatlanná tesz. Kétszer olvastam által a szent történeteket, először egy huzomban, hogy lássam: micsoda benyomást szerez az egész, s annyira elfelejtettem magam, hogy akkor vettem észre, mikor a könyv végére értem s már éjfél volt. Másodszor ismét, toll levén a kezemben, a jegyzetekben nem voltam rest, úgy hogy még a tollhibákra is kiereszkedtem. A szent könyvek előszámlálásában is talán kelletnél hosszabb voltam, de itt azon kellett törnöm magam: mit ne írjak, nem pedig mit írjak, a matéria bővsége miatt. Az index geographicus készítésére subsidiumul küldöm a d' Anville Handbuchjának a 3. részét, melybe Ázsia foglaltatik az új német és megjobbitott kiadásból. — A szent város topografiájára nézve legjobban dicsértetik a Paulus által megjobbitott D' Anville mappája, mely ezen titulusu könyv végén „Sammlung der merkwürdigsten Reisen in dem Orient“ előjön; ugyanott találhatik azon levelen a szent város topografiája, de ez, mint a kollekeiából megtetszik, semmi igazítást sem nyert Paulustól. Küldöm továbbá Bachiene Palesztina leírásának 3. darabját; ebben is feltalálhatik Palesztinának mappája a szent város topografiájával együtt. A mit a második levelében méltóztatik írni a tekintetes ur az Ilyés historiájának kihagyása felől, minthogy a theokráciákról ki nem lehet magyarázni azt a gonosz vérengzést, én ellenkező értelemben vagyok. Az idololatia a theokraciában rebellió, ennek pedig halál a büntetése. A mi a Gedeon történetét illeti, jó lesz ha ez is be fog jönni; úgy egy pár történet fog állani a szent történetek között a zsidók hősies idejéből. A mi a kronológiát illeti: mindegy akár Ustériust akár Petáviust akár Kalvisiust kövessük, mert a „profana chronologia“ a Cirus idejeig bizonytalan, de a szent kronológiára nézve is különbség van „inter textum hebraeum samaritanum et LXX viralem versionem. Innen van az, hogy a kronológiára átaljában nem is figyelmeztem . . . (hiányos)

II.

KAZINCY SOMOSYHOZ.

Tisztelendő professor ur!

nagy érdemü barátom,

Én fekvő beteg vagyok s így az examenben meg nem jelenhetek.

Ha Pesten hagyott ferslágom megérkezik, a bibliothéka tőlem ajándékban kapja a statuarius Ferency olajban festett képét, mint tavaly a Fáy Andrásét. Ezen felül holmi nyomtatást is.

Viceispán Komáromy ur kéreti az urat prof. urat, válaszszon egy jó talentomu s tanítani s nevelni alkalmas ifjat grammatiszt és szintakszista két fiai mellé. A két gyermek luth. pred. Heckenast urnál van kosztón, s úgy nevelőjök a német nyelvben is boldogulna, a mi nagy szerencse.

A tudós Jankovich arra kért hogy neki küldjem meg három explban a Szombathy prof. ur által dolgozott pataki kollégium históriáját, mely nyomtatásban kijött. Méltóztassék nekem a 3 explt minél előbb megküldeni. Nagyon kérem arra az urat prof. urat. Maradok szíves tisztelettel az urnak prof. urnak

Széphalom, jul. 6. 1827.

alázatos szolgálja

Kazinczy Ferenc.

Activa executióm a sógorom ellen a feleségem rátája és 12 esztendei usus fructusa eránt 37. jul. lesz.

2.

Tisztelendő professor ur!

kedves édes barátom,

A bibliai historiákat kevés napok alatt fogja venni az ur, professor ur, és ha az előbbi dolgozásom szerencsés vala megnyerni javalását, reménylem ez is fogja s ez fogja igazán.

A könyv titulusa ez: Protestáns olvasó könyv. Ifjaknak és öregeknek; mottó a görög textus a bibliából, melyet méltóztassék nekem kiírni, megnevezvén kinél, mely részben és hanyadik versben áll, deákul az értelme ez: litera occidit, spiritus vivificat, s ezen görög textus alatt ez a magyar jámbus:

Halált hoz a betű; a lélek éleszt.

Ezt követi a pedagógiai tanácsokból szőtt Előbeszéd. Azt a Bevezetés (a biblia könyvei felől s a szentföld geografiája) követi, s úgy a bibliai históriák.

S ez lesz az első kötet.

A másodikban lesz 1) a reformáta ekklezsia tanításai (dogmák); 2) a Hermina korfirmációjának kérdései s feleletei; 3) a protestantizmus históriája; 4) a könyörgések.

És így az én könyvem a protestantizmus enciklopédiája lesz, a lélekben szegényeknek és azoknak, a kik a spiritusig tudnak behatni (Ide célzok a dogmatika theologia „succus“-ával, és a mellé antidotumként tett Hermine korfirmációjával). Ha ezek nyerik meg az ur prof. ur javalását, úgy sublimi feriam sidera vertice; mert én érzem mely boldogság protestánsnak lenni.

De a dogmatika kidolgozásához a Brettscheinder munkájára lesz szükségem, s kivált arra hogy az ur prof. ur vezessen.

Én ezen akarom azt kezdeni:

1. Mi vezet az isten és vallás ismételére?

Felelet. Ész és reveláció. Innen theolog. naturális és revelata.

2. Ellenkezik-e a kettő?

Nem; mert ez is az istentől jöven, az isten nem ellenkezik egyikében és másikában önmagával, etcet.

3) Itt historice előadni, mit tanít a pozitíva vallás a hely. confessio szerint.

De mind ezekről majd tovább. Csak arra kérem az urat. prof. urat, hogy a dogm. theologia „succus“-át nékem vesse papirosra röviden. Az a munka, a melyet nekem teszen az ur prof. ur, in lucro positum erit religioni protestantium s az megérdemli, hogy érettem fáradjon.

Az ur prof. ur a mult exámen alatt elmondatta a maga tanítványaival azon argumentumokat, melyekkel az istenséget *) mutatják meg a theologusok. Serre nagy szükségem lesz és az ilyekre. Én mindezt nem tudom.

Örvendve jelentem egy tegnapi postával vett levélből a mit prof. Csillaynak írok, méltóztassék megolvasni s általadni. Bizony az isten hatalmas teremteni kövekből Ábrahámnak fiakat, mikor egy kath. püspök úgy szól.

Maradok hiv tisztelettel

Sept. 30. 1830.

alázatos szolgálója

K. F.

*) Az istenség lételét. Szerk.

3.

Különös tiszteletü drága jó uram, professor ur,

Nagyon köszönöm az urnak, professor urnak azon gondjait, hogy úgy ne jár hassak mint Csipkés Komáromi. Hazudni nem szabad ugyan, de az ember kénytelen a bolondok közt úgy tenni mint ha bolond volna. Elég ha az eszesek veszik észre hogy van esze, ha a bolondot játsza is. A martírság koronája dicső dolog ugyan; de még jobb az embernek magát meg nem feszíttetni, okos ember korona nélkül is boldognak lelheti magát.

Rendes az a *α το υ* és *α α*, s az a *ra*, *ba* és *ban*. — Kevéssé ismertem Szathmári Dániel urat, de mingyárt az első vele létemkor vettem észre, hogy mi ketten, ő és én nem egy lélek fia i vagyunk s nem kerestem a vele való nexust.

Sok érthetlen van egy valakinek az életében. Ilyen ez is:

Bizony örülök én hogy ezt a könyvet csináltam, és nem győzőm köszönni az urnak prof. urnak, hogy neki tüzelt kiadására. De ha belé vitt, csak segítsen tovább is, hogy legyen jó, a mit adok.

Jeruzsálem topografiáját megtaláltam D' Anville „Palaestina“-jában, és így nincs szükségem a bibliothekára.

Fő notár. urnál tegnapi ebédelttem. A főispán Lembergbe ment a kolera miatt. B. Vay febr. 3. tartja introdukcióját.

Maradok szíves tisztelettel.

4.

Tisztelendő professor ur,

különös bizodalmu drága jó uram,

kedves barátom,

Major Barthosné asszonyság kére meg hogy a Wékey felett mondott predikációt és orációt nyerjem meg az urtól professor urtól, s tisz. Ferency urtól, hogy gróf Szirmaynak megküldhesse. Én leginkább az orációnak klasszikusi szépségű exordiumát ohajtom látni. Annak gyönyörűen font periodusai voltak.

Rozgonyi József ur elhozhatná nekem a Paulus négy kötetét s az én Msomat. Fatális dolog, hogy azt a zavaros históriát oly sokszor kell dolgoznom: de régen tudom én s talán káromra hogy az a jó, a mit sokszor dolgozott újra az ember. — Ne felejtse az ur prof. ur a sz. föld jó abroszát is. Nem ijeszt el engem a formátum nagysága. Magam eleget fuschiroztam geometriai s perspektivai s arkhitekturai rajzolásokban, s nagyból kicsinyre vagy megfordítva valami effélét általvinni nekem nem nehéz. Rumyt arra kérem meg ma, hogy ha Jeruzsálemnek (a mainak) valahol tudja képét, juttasson nyomába. Legalább azt tanulná az ember belőle, hogy milyen formájú hegy volt a Sion.

De az ur prof. ur arról is tessék gondoskodni hogy egy historia ecclesiastica-t kaphassak, honnan a reformáció históriáját dolgozhassam. Nem rettent engem a világi cenzor. Ugy kell szólani, hogy ne találhassanak semmit, s azt pedig lehet a Darvas József ur szava szerint (a loctlis consil. Ferenc fia volt ez).

A „praefatio“ mellé várom a jegyzést a hűpothezis felől és a mit az ur prof. ur még szükségesnek itél. Bár a munka decemberben már sajtó alatt lehetne.

Erzsébet napján *).

5.

Tisztelendő professor ur,

nagy bizodalmu drága jó uram,

nagy érdemü barátom,

Tegnap vettem a Paulus IV. kötetét és a Röhr Palesztináját. Bowring az urnál prof. urnál maradt, a mint hiszem, ha ott maradt méltóztassék a fiaimhoz küldeni, de lepecsételve, mert különben bepiszkolhatnák.

Röhrt végig forgattam. Excellens munka s nagyon köszönöm az ur prof. urnak hogy vele megismértetett. Használni fogom a map-páját és azt metszetni fogom. Már hozzáfogtam a geografiai bevezetés újra kidolgozásához, hogy az ó testamentum históriáját a jövő ked-

*) 1830. nov. 19.

den áltküldhessem a nyomtatónak. A Paulus munkája is excellens, sőt ez az igazán excellens; de nincs időm csak végig forgatni is. Midőn utolsó esztendeimet nyugalomban kellene töltenem, annyi a dolgom, hogy mindent csak kapkodva csinálhatok.

Kedden tehát a heti vásárra jövök által, vagy a postafiu által küldöm az ó testamentomi históriákat.

Itt semmi hírek a diétáról; tudnillik ujak. Mert a mi van, már nem új.

A bécsiek két bécsi izlésü s bécsi elmésségü gondolatot adtak mostani diétánkra:

Die Ungarn haben also den Vater und den Sohn; jetzt fehlt ihnen also nur Geist.

Was brauchen die Ungarn Pressfreiheit. — | Sie haben ja Pressfreiheit.

Maradok szives tisztelettel nov. 28d. 1830.

Barthosné sem várja szivesebben a bucsuztatót mint én a szép exordiumot. Eddig a halotti solenniákat olvasták Bécsben a Kurirt jártatók, s mi is fogjuk december első napján.

Megszólítva hogy csináljak egy „inscriptio“t a Wékey kövére, ezt irtam:

A tiszta lelket, a szerényt csudálta,

Szerette minden, senki nem gyűlölte.

A régi ház baráti, s a megye

Együtt kesergik elhunyt diszket.

6.

Különöstiszteletü drága jó uram, professor ur,

Nagy érdemü kedves barátom,

Ma vettem gyertyavilágnál már a nyomtatott ivet, s ime már küldöm vissza a korrekturát. — Megesalt vala szemem, mikor azt hittem hogy tipografus ur más formátumot veve, mint a melyet választottam. Ez a nyomtatás valóban igen szép lesz, s a minék nagyon örvendek, itt a tipografiai tinta is oly fekete, hogy ellene kifogás nem lehet. S ha a kefével vett próbanyomtatás is ilyen, milyennek kell majd lenni a sajtóban tettnek. Nádaskay ur tanult és gondolkozó rektor egyszersmind. Csak jobb az, mikor magyar munkát magyar

betűszedő rak. — Kérem az urat professor urat, méltóztassék Nádas-kay urnak hálás tiszteletemet jelenteni.

Vajjon hány ivet fog adni az ó testamentomból vett rész? — Az új testamentomit éppen most igazgatom Röhr után, kit nagyon becsülok. — Bizony derék dolog a protestantizmus. Sajnálom hogy Paulust végig nem olvashatom. Nincs időm rá. *Secessum quaerit et otia.*

Örvendek hogy az ur professor ur javálja az enciklopédiát. De nagyon kérem az urat professor urat, méltóztassék egy jó kiskátéval is megismérkedtetni. Szeretném előbb azt mondani el, mit tanít a *theologia naturalis*, azután mit a *revelata*. Ezt követné a Hermine konfirm. aktusa, s itt vége volna az első kötetnek. — A második adná az ur prof. ur *theológiája* extraktusát, a *historia ecclesiasticát*, a kánonokat. — Ugy hiszem egyéb nem kellene az enciklopédiához. — A *historia ecclesiasticát* hadd cenzurázza a világi cenzor; azt azután lehet ide általhozni.

A ma érkezett újságból látom hogy Patakon fog kiadatni a biblia, s az ugyan áldott gondolat, mert a Pethe Ferenc uré arravaló hogy vakuljon meg az ember. Ohajtanám hogy a korrektor ismerkedjék meg előbb a magy. gramm. legnehezebb részével, a *verbumok* *paradigmájával*. *Verba in k. tertiam personam non flectunt in IK.* — Folyok, folyasz, perperam ergo folyik: *Verba in M. tertiam personam flectunt semper in IK.* alszom, eszem, iszom, játszom, elmélkedem, emlékezem *habent* alszik, eszik, iszik, játszik, elmélkedik, emlékezik. — Méltóztatik (tudnillik adni, tenni): *sed méltóztat engem, méltóztat téged.* *Ex dictis imperfectum évém, évél, évék,* *non ita in verbis in K.* ex. gr. adok, adék, adál, adA. *Ita etiam in imperativo: adj, egyél — (adjon, egyék).* Patakon ebben ejtenek szörnyű vétkeket, s a magy. akadémia ezen grammatikai vétkeket fogja boszulgatni, míg gondosabb íróink róla leszoknak.

Bár az urnak prof. urnak valaki, a ki gyűlésen volt, hirt vinne mi jött tegnap előtt a magyar nyelv dolgában és a sóéban.

1) A só mázsája 30 krral konv. pénzben alább szállíttatott; 2) a konzilium minden parancsolatot és választ magyarul fog tenni a megyékhez; 3) a kúria a magyarul folyó perekben magyar szentenciát hoz; 4) a magyar pénzekben magyarul lesz a perigrafe; 5) 1831. a diéta Pesten, nem Pozsonyban.

Ábrámot nagyon kész volnék felvenni, de sok helyt esnék a változás és osztán mit csinálunk azzal a 90 esztendő s dárával, a ki nek akkor juthat eszébe.... — De l. 28. emlittetik az obszoleskált két név. Elégedjenek meg vele.

Szeretnék több világosságot a messiás, a fiu, lélek magyarázataira, mint Paulus ád, s az a baj, hogy gonosz német nyelv homályába zárja magát. Oly nyelv ez mint a régi skolasztikusoké volt; alig lehet érteni sok helyt. S mennyi hüpothezis a homály felderítésére! De mit tegyen a szegény ember, mikor nem is tanácsos kimondani, a mit akarna, nem is szabad. Maradok alázatos hiv tisztelettel. Dec. 15. 1830. éjféلكor, álmosan, s csaknem vakon.

7.

Különös tiszteletü drága jó uram, prof. ur,

A mai posta fő notár. urnak levelet hozza b. Vay Miklóstól Bécsből dd-o 27. Xbr. Ezt írja: a kancellárius ezt kérde tőle: akar-e még szolgálni? felele hogy már beadta esedezését a kir tábla báróságaért, ha abban vakancia történék. — De hát addig? kérde a kancellár. Szeretne-e adminisztrátor lenni Borsodban? — Így megleve. Febr. elején fogja tartani introdukcióját. Sajnálom a nekem oly kedves Zemplényt, s bárcsak magammal hozhatnám Borsodba magát édes Lacim. Ezek szavai a levélben.

Köszönettel küldöm vissza a könyvet.

Herminét nem a névért vettem fel, hanem azért mert gyermeknek nagy volna az ugrás a históriákból a dogmák theológiájába. Azolta hogy visszavettem azt, újra dolgozám; de mégis újra kell dolgoznom. Látni fogja az ur prof. ur.

Kérje az ur prof. ur Nádaskay urat hogy a bibl. história elkészült iveit nekem mindig küldje meg. Eddig talán a 8-ik is kész.

A statuarius Ferency ur kifizetett képét nem hozták fel Pestről. Ugy van az, mikor az ember másra bizza dolgát.

χαίρε! ez volt a görögök jó kívánsága. Én is azt kívánom az új esztendőhöz. Gaudere et bene rem gerere. Jan. 4. 1831.

alázatos szolgálja

K. F.

8.

Tisztelendő professor ur,

különös tiszteletü drága jó uram,

Alázatosan köszönöm az általküldött iveket. Méltóztassék az ur professor ur az ide rekesztett jegyzést tipografus urnak általküldeni,

és ha már van ismét új nyomtatás, nekem azt is megküldeni. Minden heti vásárkor van arra alkalmatosság, azt mondják.

Ujságok: b. Vay Miklós jan. 31. ül be a borsodi főispáni székbe mint adminisztrátor. — 2) Lónyay János egy Bécsből jött levél szerint locumtenentialis consiliarius lesz Ambrózy helyébe. 3) Kajdacsai consiliarius locumtenentiális stb. 4) Tarnopoli zsidókkal beszéltem itt. Nevetik rettegésünket az orosz kolerától. Ők sem félnek attól Tarnopolban, mert az messze van benn Oroszországban, hát mi, úgy mond, mit félhetnénk? Inkább félhetnénk a varsói kolerától, de a lengyelek nekünk békét fognak hagyni. — A jezsuitákról ez a két zsidó csak azt tudta mondani, hogy mintegy hatvanan vannak — quid si procrearint liberos! — Nagy klastromuk van és urunk nekik nagy oskolát épített. 5) gróf Mailáth Antal kir. komisszáriusnak van kinevezve, dirigálni a határunkon vonandó kordont. Azt beszélik hogy a venerandus puer vice kancellárius lesz nem sokára, melyet a nagy talentumu urnak én régen megjövendőlttem.

Ezek minden ujságaink. Maradok szíves tisztelettel. Január 24. 1831.

alázatos szolgálója

K. F.

9.

Pesten, marc. 1831.

Tisztelendő professor ur,

Kifáradtam az írásban; feleségemnek, gyermekeimnek s fő notárius urnak irtam, s hosszasan; de nem hagyom abba mig az urnak prof. urnak is nem köszönöm meg ujobban megbecsülhetlen barátságát, s arra nem kérem, hogy az én munkám lenyomatott iveit (az utolsó nálam a 16.) a Pécelre lejövendő husvétii legátus által leküldeni méltóztassék.

Ma mellettem suhana el a lueskos vásárban a statuárius Ferency. Utána iramodtam, s összecsóktuk egymást. Az esztergomi státuárakat készítgeti s a Virág Benedek büsztjét már elkészítette sárból, modelnek. Márványa nincs hozzá, de lesz.

Egy hét előtt itt az a hír volt, hogy az oroszok győztek, s a rácok bele akadoznak a magyar ifjakba, kik lengyel nótát húztak. Ezek felpofozzák a rácokat. — A rácok felmászta az asztalra a fejér hajójában, s onnan olvasták az ujságokból a nekik kedves hirt. —

Azonban Lembergől generalis Illyési azt írta az eszter és ausztriai Ferdinánd főherceg adjutánsának Defour generálisnak marc. elsőjén, hogy az oroszok vannak teljesen megverve. Az nem lehetetlen; de úgy új seregek mennek a lengyelekre, s végre is vesztenek.

Ma két ur franciául beszélt egymással egy képáronál: le roi est assassiné. Mais cela est un conte. Azután Dijont hozták elő; de én azt a lármában nem értettem. Magam ritkán olvasok ujságot, s azolta magam jártam végére, mi dolog az a dizsoni. — Egy hamis hírre, hogy Párisban kikiáltták a reszpublikát, a dizsoniak is kitették a veres sipkát. Mintha menne. Nem fog.

Az akadémia, mióta a társak haza eresztettek, két hétfőn tartotta ülést. Valóban jól indul a dolog, és az ejtett hibák helyre lesznek hozva. — Az első ülésben febr. 28d. a kassai volt plebánus azt kérte hogy IX folio magy. etimologiai lekszikonát nyomtattassa az akadémia, ötöt pedig fogadja társának, cum tribus signis exclamationis. A statutumok nem engedik, hogy ezt valaki kérhesse. Azután szup. Kis mutatta be Poliklétus római utazását, magyarban; az kiadatott Petrovicsnak hogy adja váleményét.

Marc. 7. volt a második ülés. Akkor felolvastattak a budai és pesti tipografiákban január és febr.-ban megjelent könyvek. Minden könyv két tagnak volt kiadva, hogy referáljon, milyennek lelte. Nekem egy Horác jutott magyar jegyzésekkel. A kommentátor talán csak a Nitsch jegyzéseit (IV. köt. in 8. németben) fordította.

Itt a lukullusi asztaloknál senki sem tudja hogy a tavalyi esztendő drágaságot, éhséget szült. A kaszinóban kétszer ettem. 5 ft. az étel; a champagner és kenyér 1 fr. 47. Egyszer a Dercsenyi vendége voltam, másszor a Széchenyié. — Nem vétek-e így pazarlani a pénzt. De Arisztipp megmondá, hogy neki 1 arany annyi mint másnak 10 kr. és így kiki a mint akar.

Maradok szíves tisztelettel

10.

Tisztelendő professor ur,

Febr. 9. óta vagyok Pesten s haza nem tudok szabadulni. Dolgaim tartóztatnak. De nem sokára már meglát az ur professor ur. — Munkám utolsó íveit nagy köszönettel vettem. Nyugtalanul vártam azt. Karacs készíti hozzá az abroszt; de most bajai voltak. Testvére, az alesuti ref. predikátor nála fekvék betegen s meg is holt. Alesut a palatinus jószága s a palatinusné a hektikás predikátort a Karacs Ferenc szállásán minden héten meglátogatta; kanapét, orvost, ételt,

külde neki; s mikor temették, szekretáriusa megjelent templomunkban, s 12 cselédje fáklyát, 12 cselédje viaszgyertyát vitt a koporsó körül.

Az akadémia minden héten egyszer, hétfőn estve, tartja gyűléseit, gr. Teleki és gr. Széchenyi előülése alatt. Estve azért, mert Teleki reggel el van foglalva a kir. tábla ülései által. Én többére Pécelen vagyok Szemere Pálnál, s minden reggel hétfőn bemegyünk, kedden kijövünk. De néha egész hetet ott töltök.

Apr. 7. Pannonhalmára mentem gözhajón, s 16-ban ismét Pesten voltam, 30-ban pedig már nyomtatva vala utam. Szemere, kinek házánál a kised munkát negyed nap alatt dolgoztam, azt hiszi hogy sohasem irtam jobbat, és hogy ez színét viseli a tavasz legszebb napjaiban a legszebb tájon tett utnak. Így ítélnék felőle mások is sokan. Rösler, kit soha nem láttam egyszernél többször, s már a munka nyomtatása után, ezt mondja felőlem: selbst in Kleinigkeiten ein reiches Gemüth entfaltend. Ita me deus fidius, ez az, a mit rólam igazán mondhatott. Nagyon kinez engem és Szemerét annak látása, hogy az akadémiában minden tudással akar paradirozni, a mi pedantságra vezet, ellenben érzés és izlés a mi tudósainknál még gyanus portékának is nézetik. — Prof. ur talán nem tudja mely gazdaságokat üznek némely protervus fiatal embereink s mely cimborát. Ezek ellen pag 44 — 50 nagy magam elszánásával költem ki, keményen, de cum dignitate. Tudtam hogy a botnak két vége van, és hogy veszekedők közé nem jó avatkozni; de itt a megszólalás kötelesség volt. Minden ember köszöni a mit tettem, s midőn Szemere felolvasá ezt Thaisznak, s elmondá neki, hogy gorombaságaért ő is meg van verve, Thaisz felkiálta: ez van irva méltósággal. — Én bizonyosan nem maradok felelet nélkül, de már készen vagyok a felelettel, Ezeket a frech fattyukat el kelle némitani.

Ajánlom magamat becses barátságába. Még egyszer köszönöm az ivek elküldését.

Pécel, máj. 23. 1331.

ISKOLAÜGYI ÉRTEKEZLET SÁROSPATAKON JUL. 14. 1856.

A tiszamelléki helv. hitvallásu egyházkerület egy küldöttség által gyakorolja a sárospataki főiskola igazgatását, mely szentpálnapkor inkább az anyagi, aratáskor inkább a szorosan iskolai ügyekkel van elfoglalva. — 1856. év jul. 14. a küldöttség elnöke, értesítvén, az egyházkerületi küldöttséget, hogy az iskolai tanácsos ur Kassáról, részint azért, hogy hivatalához képest a gimnáziumi tanítás és előmenetel felől közelebbi tudomást vegyen, részint hogy a gimnáziumi nyilvánosság ügyét lehető felvilágosítások, közeledések által előmozdítsa, Sárospatakon megjelent, s ohajtana az egyházkerületi küldöttséggel érintkezni, eszmét cserélni, tanácskozni: ezen tudósítás az egyházkerületi küldöttséget örvendetesen lépé meg, s egyuttal arra bírta, hogy a főt. egyházkerületnek már eddigelé nyiltan és határozottan kijelentett akaratjához s a fenálló alaptörvényekhez képest, a prot. autonómia értelmében foglaljon állást az iskolai tanácsos ur előtt, és tekintettel a főiskola jövőjére, s a maradék előtti felelősség erkölcsi súlyára, mondja ki nézeteit.

Ezek után egyházkerületi küldöttségi elnök ur megnyitván az ülést, melyben a küldött egyének kivül mind az egyházi mind a világi rendből számosan sőt számosabban jelentek meg, mint az előbbi évek folytán akármikor, fölhívá az iskolai tanácsos urat, hogy volna kegyes előadni mindazon föltételeket, melyek alatt a sárospataki nagy gimnázium nyilvánossága remélhető annyival inkább, mert az egyházkerület, mint pártfogó, már eddigelé igen sokban és pedig szíves készséggel engedett a magas minisztérium által kiadott „Organisations — Entwurf“ kívánatainak, minők: a tanterv elfogadása, a tanárok fizetésének javítása, számának kiegészítése, a felsőbb rendeletekhez való pontos alkalmazkodás, de mindig a prot. autonómia körén belül és azon meggyőződésből, hogy amaz intézkedések olyanok, melyeket már a forradalom előtt maga az egyházkerület fogott volna behozni több, kevesebb módosulással, ha meg nem akadályozzák a közbejött válságos idők. Egyszersmind egyházkerületi elnök ur eleve ki nyilatkoztatá az iskolai tanácsos urnak, hogy bárminő szép számmal gyűltek is egybe az egyház tagjai, mind a mellett még sem több e gyülekezet, mint oly testület, mely a főt. szuperintendens ur által kijelölt határok között és tárgyak elvégzése körül forog, névszerint

számot vesz az iskolai előmenetről, ügyel az anyagiakra, de oly kérdésben, mely az iskola sorsát fogná eldönteni, a végszót soha ki nem mondhatná még akkor sem, ha a főt. szuperintendens ur, kinek eljöveteléhez reményünk volt, azonban nincsen szerencsénk, maga elnöklene.

Iskolai tanácsos ur engedvén a felhívásnak, késznek nyilatkozott előszámlálni mindazon föltételeket, melyek iránt volt hozzá intézve a kérdés. Legelsőben is előadá isk. tanácsos úr, hogy a m. minisztérium ugyan kijelenté akarátát az „Organisations — Entwurfban,” de vannak még ahoz függelékek (Anhang) is, melyek szinte oly lényegesek, mint az Entwurf pontjai. — A tárgyat illetőleg a m. kormánynak legtávolabbrul sincs szándékában elvenni vagy megcsorbitani a prot. autonómiát, tiszteli az egyházkerület pártfogói jogát, de a gimnáziumi tanítás természete egyformaságot igényel, annál fogva az iskolai kézikönyvekre nézve úgy rendelkezett, hogy csak azon könyvek taníttassanak, melyeket a m. kormány helyben hagyott, s ajánlott. Különösen mégis Sárospatakra nézve, hol a főiskolának magának van nyomdája századok óta, s ezen intézet egyuttal jövedelmi forrásul is szolgál, megengedi a m. kormány, hogy itt iskolai kézikönyvek nyomassanak, de a könyvek csak úgy lehetnek jövedelmezők, ha nagyobb körben dicsekedhetnek elterjedéssel, s e végre jó volna a kéziratokat felterjeszteni, minekelőtte kinyomatnának, hogy oda fent csupán didaktikai és pedagógiai szempontbul megvizsgáltatván, annál biztosabban adathatnának nyomtatás alá és ezután az ifjak kezeibe. — Tehát egyik föltétel az iskola nyilvánosságára volna a kézikönyvek megvizsgálása kéziratban, vagy a magas kormány által jóváhagyottak elfogadása.

Ezen fővilágosításra megjegyeztetett, hogy nem is említve azt, miként a kormány előleges vizsgálata a versenyt megbénítja, a tudományt könnyen egy oldalú nézetnek vetheti alá s át, a m. kormány tekintélye még nem tette a könyveket jókká; nevezetesen Pütz történelmi kézikönyve Vince Paulin által a legroszabbul lefordítva is ajánltatott minden kifogás nélkül a m. kormány által; s a hol vakon elfogadták, megbánták. Ellenkezőleg a tiszamelléki egyházkerület ebben is a maga protestáns meggyőződését követi, és ha jónak találja, nem veti el a m. kormány által ajánlott könyvet, hanem készséggel használja, mint például Mozárt olvasókönyvét; ellenkezőleg épen protestáns szempontbul sehogy sem foghatja fel, hogyan lehessen a vallásos nevelést olyan olvasó könyvekkel előmozdítani, minő Trautweiné, melyben a katolikus ifjuság számára igen épüle-

tes dolgok lehetnek a szenteltvízről, az oltári gyertyákról, de protestáns iskolákban csak a vallásos közönyösség, indifferentizmus terjesztői volnának, habár, mint tudatik, némely prot. iskolákban (Debrecen és Rimaszombat) a rendes olvasókönyvek közt foglalnak is helyet. És, a mi fődolog, a történelem közönségesen, és különösen az egyháztörténet, végső elenyészéssel van fenyegetve, ha egyebet és régibb időt nem említünk, a concordatum megkötése óta, melynek, mint hisszük és pedig alaposan remegünk is tőle, az összes birodalom minden iskoláira eldöntő befolyásának lennie föladata és törekvése, mely szerint a klérus nem mint az államban alárendelt felekezet, hanem az állammal egyenrangúvá emelt hatalom van feltüntetve, s ellenében a politikai állam sem képes eléggé védeni a protestáns egyházat. Ily csillagzatok alatt ősei vallásos hitét, küzdelmeit tagadná el a protestáns ember, ha országos törvényeken alapuló jogaiból csak egyről is önként lemondana.

Iskolai tanácsos úr folytatá a m. kormány kívánatainak előszámlálását. Megesett, mondá a t. cz. tanácsos úr, hogy azon hosszas ut miatt, mely a főt. egyházkerületen által tartja fel a közlekedést az iskolai hatóság és a pataki gimnázium között, s következésképp a dolgok gyors menetét akadályozza, késlelteti, czáltal lényeges javítások maradnak teljesítetlenül, vagy csak későn vétetnek fogamatba (itt példát hozott volna elő a t. cz. tanácsos ur, azonban a gimnázium igazgatója magát érezvén némileg vádolva, tagadólag közbeszólt: „hogy a m. kormánynak abbeli rendelete, mely szerint a filozofiai propedeütika a VII. és VIII. osztályra terjesztessék ki, nem teljesítetett, onnan van, mert azon leiratban egyszersmind az is bennefoglaltatott, hogy a tudomány beosztását későbbi rendeletben fogja kiadni, ez pedig elmaradt,“ iskolai tanácsos ur folytatá) meglehet tehát nem ez az eset fordult elő; . . . ezeknélfogva czélirányosnak lenné a magas k. hogy itt helyben egy külön iskolai választmány volna jelen, mely nagyobb eseteknél rögtön intézkedhetnék, az ügyek folyását rendezhetné, különösen a gimnázium direktorának volna segítője. Már ilyen iskolai választmány kinevezése teljesen a szuperintendenciától függene, s vele a m. kormány is megelégednék, a szuperintendenciának sem lehetne kifogása ellene. Ez tehát más mint az állandó és független direktor.

Ezen előadásra válaszul adatott: a független direktor, ki csak épen a szuperintendenciától volna független, ellenkezőleg az iskolai tanácsnak annál inkább eszközül szolgálna, egy általában nem illeszthető be a protestáns iskolai szerkezet gépezetébe, mert az a helyett, hogy hivatal volna, hatalommá lenne mihamar, s kizárna minden ta-

nártestületi közszellemet, a tanító egyénekből kioltaná az eredeti kedvet, lelkesedést; mirevaló nézve a főt. egyházkerület kimondá, hogy a direktori hivatalt állandósítja ugyan, de személyhez nem köti, hanem legjobb tetszése s az idők kívánata szerint egyik vagy másik tanárra bizza a nélkül hogy évenként változóvá s forgandóvá tenné mégis. A mi pedig az iskolai választmányt illeti, e részben van gondoskodva; még 1852-ben neveztetett ki egy választmány. — Az igazgatói hivatalra nézve már a tiszamelléki egyházkerület nézete határozottan az, hogy tanulmányok és fegyelemre nézve az igazgató egyetértve a többi társakkal tanácskozzék, a többségnek engedjen, ragaszkodván az egyházkerület tekintélyéhez s a protestantizmus szelleméhez.

Akadályul említe még iskolai tanácsos úr egy eltérést, mely megvan a sárospataki és más királyi vagy nyilvános gimnáziumok között. Kíváncs voltna azért hogy ragaszkodva egyenesen a tudományosság és tanulás elvéhez, helyi körülmények, vagy régi szokás miatt ne szaggattatnék meg annyiszor és oly hosszú időre az iskolai év, mert tudatik hogy Sárospatakon a nagy szünidőn kívül szüretkor és a három sátoros ünnep alkalmával is hetekre terjedő szünetezés van.

A mi a szünidőket illeti, megjegyeztetett, hogy Sárospatakon mindamellett sincs több vakáció, mint a kath. iskolákban, mert nálunk nincs nyugvó nap egész héten át, sőt még a régi szerda és szombat délutánok is órákkal elfoglalvák; és ha még a kisebb ünnepi szünetezést a nem protestans iskoláknál számba vesszük, részünkre üt ki a kevesebb szünidő. A nyári hónapok közül továbbá július és augusztus méltán esnek a szünidőbe, mert legmelegebbek, s így az egészségi tekintetnek is meg van felelve általa. Egyébiránt tartományi kivételek vannak a birodalomban; szüretjével ezt a Hegyalján fekvő Sárospatak szintolyan joggal igényelheti.

Még van egy, mondá isk. tanácsos úr: a holt és élő nyelvek tanításának módja és mértéke. A klasszikai azaz görög és római nyelvek tanításában megelégszik a magas kormány a helyes magyaritással, a szabatos fordítással, hogy a tanuló értse: miről van szó, például egy órában, s elmondhassa benne a gondolatmenetet. De már az élő nyelvekre nézve többet kíván; nevezetesen a német nyelv igen széles, tudományos nyelv; megkezdvén tanítását a második osztályban, mikor a nyolcadikat elvégzi az ifju, megkivántatik hogy képes legyen korrekt írni és fogalmazni. E végből jónak látja a magas kormány, hogy a felgimnáziumban legalább egy tudomány németül taníttassék, vagy németül vétessenek a feleletek. Ilyen a természet-tan vagy történelem. Már például milyen szép volna az, ha a magyar

ifju külföldi egyetemekre kimenvén oly készen volna a német nyelvvel, hogy azonnal hallgathatná az előadásokat, s rövid uton juthatna az isméréthez.

Válaszul adatott: élő nemzetnek maga nyelvén kívül más nyelvet fogadni el tanítási nyelvül, nem példanélküli. Így voltunk mi magyarok, s megtanultuk, mi az. E részbeli meggyőződésünk abban központosul, hogy holt nyelv helyett élő idegent fogadni el tanítási nyelvül annál veszélyesebb, mert ez nem késlelteti a hazai fejlődést, mint példanul a latin, hanem megöli. Ily meggyőződéssel lehetlen olyan utra térni, melyen ha lehetne is haladnunk, csak a tudomány és nemzetiség kárával, vesztével haladhatnánk. A mennyiben mégis a pataki gimnázium tudós iskola és a birodalmi tudós nyelvek közé a latin is oda számláltatik: a főt. egyházkerület megengedé, hogy latinul szerkesztessék a jegyzőkönyv, de ne egyszersmind a tudományok előadása is.

A sárospataki gimnázium az egyháznak nevel belső embereket: lelkészeket és tanítókat. Összes közönsége, melynek jóvoltából tartatik fen, s az államnak egy fillérjébe sem kerül, igen kevés hián tiszta magyar és sehol sem német. A pataki theologusnak bent a hazában, mint leendő egyházi szolgának, semmi szüksége a német nyelvre. Így az egyháznak sehogy sem áll érdekében más mint magyar tudományos ifjakat nevelni; az államnak nincs jogában egyebet követelni. A német, mint tudományos, nyelv a pataki gimnáziumban régóta sikeresen taníttatik; s nem lehet mondani, hogy a Patakról kikerült ifjak nem adták volna jelét abbeli jártasságuknak. A ki életnyelvvé akarja tenni a németet, fölmegy a Szepeességre, s kevés idő alatt elsajátítja azon előmenetel után, melyet benne Patakon vett. Ha iskolai tanácsos ur oda utasít, hogy már több ref. gimnáziumok (Nagykőrös, Debrecen) elfogadták a német nyelv olyszerű tanítását, mint a m. kormány kívánja, s következőleg példájok nekünk is követendőül ajánlkozik, mi ezt megjegyezzük, és szívesen fogunk utána járni; de a Szepeesség vidékére eső iskolák német tanítása minket vajmi kevésbé buzdíthat, mert ott az élet és népesség vegyes. Lőcse vagy Eperjes a mi helyzetünkben szintén ugy cselekednék mint mi. Aztán a nagyváradi kerület tisztán magyarnak van nyilatkoztatva, mégis a gimnázium nyelveül a német van kijelölve, parancsolva; a mi pedig Debrecen illeti, onnan eddigelé annyit tudunk, hogy a gimnáziumi igazgatóság már eddig is alázatos folyamodással járult a m. kormány elé, hogy iskolai „vehicularis“ nyelveül hagyassék meg a magyar. Mindez vajmi kevésbé buzdító jelenség kivált a protestans magyarra nézve, miután a vallás és nyelv erősebben csatlakoztak egyjüvé isko-

lai és vallásos életében, mint akárhol másutt; és igen félt, hogy a német nyelvnek iskolai nyelvül lehető elfogadásában több rejlik mint csak épen tudományossági cél, mit egyelőre csak gondolni is remegünk, s nem mi vagyunk oka, ha tán gyanakodunk. Elvégre a tiszamelléki egyházkerület, nemzetiségéhez ragaszkodván, csak azt teszi, mit a művelt külföld; és teszi azt a birodalmi egyenjogúság pajza alatt; s nem hisszük, hogy volna oly népszakadék a birodalomban, mely maga részéről másképen gondolkoznék, ha csak meg nem tagadja önnön nemzetét.

Ezekben van összehúзва mindaz, mi a július 14. napján tartott iskolai tanácskozmányban előfordult. Iskolai tanácsos ur ezek után nem sürgete mást, mint hogy valami nyom maradna felőlök; s jegyzőkönyv szerkesztését ajánlá, kéré. A jegyzőkönyv, igaz, meglehetne, de ki írná alá? miért jó lesz, ha iskolai tanácsos ur magán jegyzéseket tesz, és annak idejében használja, de hivatalosan jegyzőkönyvet szerkeszteni jog és gyakorlat elleni, mert a tanácskozmányok csak magán értesítések, eszmecserék, melyekről nem szokás jegyzőkönyvet szerkeszteni. —

A mint látszik, a július 14. napján tartott iskolai tanácskozmány egy lépéssel sem viheté elő a nyilvánossági ügyet. Jó volt mégis, mert legalább most volt a kerületi küldöttségnek első alkalma értekezni az iskolai tanácsos urral. Ha általánosságban vitettek a tanácskozási pontok, ezt a tanácskozmány természete kívánta így. Mert az egyházkerületi küldöttség nem vonakodott, de nem is epekedett a nyilvánosság után, hanem tudomásul vette az iskolai tanácsos úr előadását, emlékeztén egyébiránt a főt. egyházkerületnek mult 1855. év szept. 30 és okt. elsőbb napjain Sajószentpéter városában tartott gyűlésére, hol elég nyíltan és magához méltólag határozott az iskolai nyilvánosság ügyében, kimondván, hogy az Organisations- Entwurf rendelkezéseit az igazgató, tanárok beállítása, az iskolai kézikönyvek készítése iránt egyáltalán el nem fogadhatja, a magyar nyelv jogát utolsóig őrzi; s akarja, hogy az igazgató neki legyen felelős, a tanárokat maga képesítse, válassza, és állítsa be; az iskolai kézikönyveket tanárai írassák, s a maga tekintélye erősítse meg; az iskolai nyelvről kételkedni méltóságához nem férhetvén. Továbbá, a mi talán a még hátralevő gondolatokat, s a végszó kimondására feltartott meggyőződést a tiszamelléki ref. egyházkerületben illeti: kerületszerte az a közvélemény s az értelmiség hiedelme, hogy midőn a főt. egyházkerület az „Organisations- Entwurf“ némely pontjait elfogadta, nevezetesen midőn elfogadta a rendszert, mikor nevelte a tanárok számát, mikor javítá a fizetéseket, és alkalmazkodott egyben másban a gim-

náziumi jegyzőkönyvek felküldésével: már többet cselekedett, mint akármikor ennekelőtte, többet mint a reformáció óta a protestantizmus nyomtatásának legsanyarubb korszakaiban. Az egyetemes nyomásnak a tiszamelléki egyházkerület sem birt egy maga, vagy legalább a többi kerületektől külön, ellenállani. Ezzel így voltak, így lehettek a többi kerületek is. A tiszamelléki egyházkerület úgy hiszi, hogy a törvény nem kívánt tőle annyit, a mennyit tett, s az csak rugalmasságának bizonyága, ha engedvén, tőn mégis annyit a mennyit. Mert ott van fölöttünk az 1790/1 26. tc. 5. pontja, szórul szóra így:

„Scholas quoque ram triviales quam grammaticas, non solum quas habent, sed et novas, ubicunque iis necesse visum fuerit, prout et altiores, accedente tamen praevis quoad hasce adsensu regio, erigere ibique ludimagistros, professores, rectores, subrectores vocare et dimittere, numerum eorum augere vel minuere, nec non directores seu curatores scholarum quarumvis tam locales, quam superiores et supremos e suae confessionis hominibus eligere, rationem, normam et ordinem docendi atque discendi (salvo aeternae suae matris quoad scholas etiam hasce regiae supremae iuspectionis uti praemissum est, via legalium regni dicasteriorum exercendae protestate ordinare) futuris semper temporibus liceat evangelicis utriusque confessionis. Coordinatione tamen literariae institutionis erga demissam SS et OO. propositionem per suam maiestatem determinanda ad has perinde scholas, huc tamen haud intellectis religionis objectis, quae cuius religioni propria manere debent, extendenda, studiosis praeterea ipsorum non modo benefactores eorum, pro recipienda stipe et adjuvando ministerio tuto accedere, sed etiam studiorum causa peregre ad academias exterorum sine ullo impedimento proficisci, eaque, quae sibi constituta habent stipendia percipere permittantur. Libros“ stb.

A mi a protestánsokra kötelelességül esik, az nem egyéb, mint közös megállapítása az iskolák rangolásának (coordinatio), mely szerint ugyanannyi osztályban ugyanazon tudományok taníttatnak; de hogy mennyi professzor által és mennyi órán, továbbá hogy ugyanazon kézikönyvek szerint taníttassanak, erről nincs szó a törvényben, ez reánk van hagyva.

Maga a magas kormány, midőn ígéretet tőn, hogy a protestáns vallásügyet a fentebbi törvénycik alapján rendezni fogja, elismeré annak érvényességét. Az ígéret pedig, hogy rendeztetni fog ügyünk, eléggé bátorit, hogy a rendezés előtt ne rendezzünk, így a többek közt magát az iskola nyilvánosságát akkorra hagyjuk; megjegyezvén, hogy a mi vallási és egyházi szerkezetünk a maga rendes útján folytonos életben, fejlődésben levén, meg nem foghatjuk: miért van oly nagy

szükség a mi rendeztetésünkre, hiszen eddig nem panaszkodtunk, intézkedéseink protestáns elveken nyugodván, nem lehattunk veszélyre a világnak, deszervezésre semmi jelenség, tudományos erkölcsi életünkre semmi vád. Ám nézze meg a világ a kath. országokat! Nézze meg a pirenei félszigetet, Francia és Olaszországot.

Mégis miután Bécsbe, mint tudatik, csakugyan voltak bizalmi férfiak ily célú tanácskozmányra felhiva, ha elvégre is felszólíttatnék a magyarországi protestáns, hogy még eddig föl nem fedezett hibái, árnyékoldalai kijavítása végett alkuba ereszkedjék a m. kormánnyal: erre nézve közmeggyőződés, hogy magában sem egyik sem másik kerület és úgy nem a helyét mint az ágostai vallásu felekezet külön el nem indulhat; hogy erre nem bizalmi férfiak és nem is konvent szükségesekek; hanem színt. A mit ez fog határozni, ám legyen meg.

SZÓZAT A MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZ DIJÁZÁSI ÜGYÉBEN.

BAKSAI DÁNIELTÓL.

Félszázadot jóval túlnőtt már azon éveknek száma, melyeken keresztül az 1790°/1. évi 26. törvénycikk alapján, ügyeinek rendezését epedve várja a magyarhoni protestáns egyház. Ő felsége magas kormánya, körütekintő bölcseségében belátván azt hogy oly rend és szabálytalan intézmény, mint a protestáns egyházi igazgatás, rendezett államba be nem ill: maga lett egyházkormányzati ügyeink rendezésében a kezdeményező; és az ezt tárgyzó Törvényterv, véleményezés végett, hitsorsosaink közt hazaszerte kiosztva már. Ily kezekben lobogván a vezérzászló, tanácstermek szőnyegein forogván már a m. miniszteri törvényjavaslat: a protestáns hitfelekezetekben szokatlan tevékenység mozgalma ébredt fel, mely ily magas vezénylet mellett, a nélkül, hogy jelentékeny nyomot és eredményt ne hagyjon maga után egyházunk életében, nem enyészhet el.

Azonban e mozgalomban kevés jelenségei tűnnek fel annak, hogy átalakulásunk megkezdett munkájában egyházközségeink s ezek hivatalnokai szomorú anyagi helyzetének gyökeres megjavítása is célban lenne. A magas kormány figyelmét ugyan a tárgyak e legfontosabbika nem kerülte el; mert a nyilvánosság elé bocsátott tör-

vénnyajavaslatban nemcsak arról van gondoskodva, hogy egyházi hivatalnokaink eddigi jövedelmei ne csonkíthatassanak: de a birodalmi kincstárból segély is van ígérve a protestáns egyháznak, szent célokra. Onnan felülről e szerint bőkezűleg meg van adva mindaz, mit bármely egyház az államtól kérhet és várhat: de utóbbi zsinatainkra vissza nézve, melyeknek vestigia térrent, megtörténhet, hogy magoknak a hitfelekezeteknek részükről nem fog oly irányt venni az intézkedés, mely a protestáns egyház sorsának égető szükséggé vált jobb karba hozatalát eredményezné. — Mit használ uraim! vitáznatok, buzgolkodnotok egyik vagy másik kormányzati rendszer mellett: ha feledékenyek lesztek maradandó alapot, virágzó jólétet, lelket emelő diszt biztosítani azoknak, mik az egyház körébe tartoznak, és melyek az istenéi?

Hát a sors istenétől elfordíthatlan végzetül volna rá mérve a protestáns egyházra, ez áldásdús hazában, a szegénység siralmas nyomora és lealacsonyító rondasága? — s azoknak, kik az oltár körül szolgálva, égi tudomány szövétnékeivel világolnak az élet setét utaira, kik halandó szivekben a szent erkölcsnek gyenge növényét elhervadatlan virággá ápolni erőlködnek, érdembérül e földön soha nem juthat egyéb, mint a halálig kinzó vértanúság tövis koszorúja? — Azt kívánjátok-e hitfeleim! hogy a buzgalomban elhidegedett szívek szűk és panaszos könnyörfillérein tengődjének ezentúl is, minden vég nélkül, vallásos és nevelési intézetei egyházotoknak? — Tűrni akarjátok-e ezentúl is azt, hogy a vallás szegény szolgálja a váltság üdvének szent zálogait nektek továbbra is rommá roskadozott templomban, rongyfoszlányokká viselt palástban ossza? s gyermekeiteknek oktatója azok elébe a szépirás példányait kapanyeltől feltört, kikérgesedett kézzel írja? ezeknek özvegyei pedig keresztül sirjanak egy hosszú életet a feletti bánatjukban, hogy oly állomáshoz kötötték sorsukat e földön, mely férjeik oldala mellett, a családi élet boldogító nyugalma s örömei helyett, az inség keserves nyomoraihoz bilineselte le, és méltatlan háborgatások céljául tüzte, azoktól elmaradva pedig a kétségbeesés martalékainak dobta ki őket?

Félre a titkolódzás lepleivel, hitfeleim! A magas kormány orvosi kezekkel nyult ügyeinkhez. Fel kell tárnunk elfátyolozott sérveinket, melyek életreinken rágódva, látatlanul visznek elébe a kikerülhetetlen sírnak!

Minden kornak van istene, miként egy magas ihletű költőnk mondja. Istent szerető atyáink, kik vallásos hűségökben, buzgalomokban gondolni sem birtak arra hogy e föld oly időt érjen valaha, melyben elhüljön a keblek kegyelele azon szent tárgyak iránt, me-

lyekhez az ő sziveik az érzelmek legszentebbjeivel oly melegen valának forrva: a hivek áldozatkészségéből időről időre kifolyó önkéntes adományokra alapíták a protestáns egyháznak minden intézeteit. Mit isten adott, ők búzájokból, borukból s egyéb termékeikből testvéries osztalékot adtak egyházaiknak, lelkészeiknek, az iskolák tanítóinak és növendékeinek; és nem volt éhező, nem volt, ki szűkölködést szenvedjen, mert az egyház körében részese volt mindenki annak, mit az év, istentől megáldatva, gyümölcsözött.

És ma, a felvilágosodás e századában, melynek az egyháziasság épen nem jelleme már, vajjon miként rovatnak le e szent hagyományul reánk lemaradt egyházi terménytartozások? — Búzájáról lerosztált ocuval és szeméttel fizetik egyházukat ennek hivei és kegyurai, s lelkészeiket, iskolatanítóikat, konvencióban boroshordóik kiöblintésére felhasznált vízzel, nem szőlőtőkéik levével itatják; — mintha nem épen itt kellene tenniök ama tiszteletet, mit az írás eléjük szab: adj bort az elveszendőnek, hogy felejtkezzék el nyomorúságairól és nyavalyáiról többé meg ne emlékezzenek. — Sőt, vallásos érzelmeinek jellemzésére, sajátos elnevezéseket s mérleg különböztetéseket is hozott divatba korunk, például: papbérbuza = rozsos vadóc és konkoly, papszekér széna = négy ökör terhe helyett, rudasnyi gaz, papbérsertés = hízott sertés helyett sovány malac, papbér ölfá = egy öl tűzifa helyett egy szekér galy, stb. stb.

Ily jövedelmek következménye az, hogy ha egyházi intézeteink életütereire tapintunk, megdöbbenti kebleinket egy szent fájdalom: mert a halál küzdelmei között vonaglik vagyoni tekintetben, alig kivétel nélkül, azoknak csaknem mindnyája. Ily vallásos lelkületnek gyümölcse az, hogy kirongyollanak az idők vészei által nagyban megkoppasztott fedélzeteikkel, megrogyva omladozó falaikkal, a falvakból tornyaink, templomaink, lelkézlakaink, iskoláink, hogy lelkét botránnyal, szivét búval eltöltsék az átutazónak. Ily tartozási lerovások természetes eredménye az, hogy még magasb körökben is, még akkor is, mikor azért áll elő, hogy valamely főbb rangú boldog pár megkötenő életfrigyére a vallás szent áldását ráadja, — e divatos világban, melyben csaknem mindenki egész vagyonát magán hordozza, az egyház szolgálja, családi bú és gondok közt korán megöszült fővel, s életúnt setét kedélylyel oly öltözetben jelen meg, mely mint egy messze elment kor viseletének megnyűtt maradványa, becses ereklyedarab lehetne a ritkaságok tárházában.

Kiapadt a forrás, uraim! melynek bőv erű vizéből tápnedvöket nyerve, vallásos intézeteink egykor oly szépen virágzának! Ha azt

nem akarjuk, hogy ezek táperejökben végkép megfogyatkozva, szemlátomást elhaljanak kezeink között: új kutfők után kell néznünk. Ily kutfő az eddigelé divatozott alamizsnarendszer, melyhez, mondjunk igazat, áldozatkészségünk kimerült már, nem lehet, többé. Mert, legyen egyes bár, vagy testület, bizonyos tönkre jutásnak megy elébe mindenki, ha előszámítással nem jár el pénzügyeinek kezelésében. Ily számításokhoz pedig az alamizsnarendszer, melynek a keblekben alapja nincs többé, biztos adatokat épen nem nyújthat. — Más mentő szer azért, melylyel betegen sinlő egyházi intézeteinket kiragadhassuk a halálból, nincs egyéb, mint a készpénzbeli egyházi egyenes rendszer. Töröltessenek ki örökre egyházi adóiveinkről minden nemű termékjövodelemek rovatai. Készíttessenek a gyülekezetek, egyházmegyék és kerületek előljárói által évről évre előleleges költségtervek az általok fizetendő hivatalnokok, fentartandó közintézetek, teendő építkezések stb. szükségletei szerint. Vettessenek ki e szükségletek fedezéséhez megkivántató összegek a kebelbeli hitsorsosokra birtokaránylag. Kéressék meg a magas kormány: legyen kegyes ez egyházi adóíveket minden év kezdetén átvétetni, a kivetett adóösszeget behajtani, s évnegyedenként az illető gyülekezetek, egyházmegyék és kerületek pénztáraiba beszolgáltatni a községi adószedő hivatalok által. Ezen rendszeren nyugszik minden rendezett államoknak háztartása. Csak egyedül ez biztosíthatja a protestáns egyház sinlődésnek indult intézeteinek életét is.

Lesznek olyanok előre látom, kiknek e javaslat tetszeni nem fog, s kik ezt ujitási viszketeg szüleményének fogják elbármálni. — Nem fog tetszeni egyházunk azon tagjainak, kik az egyenes adónak csak fillérekkeli növesztésére is panasszal jajdulnak fel. De ha célt akartok uraim! akarnotok kell az eszközöket is. Több adó nem fog követeltetni töletek így se mint mennyi kiadást szent s atyáitoktól öröklött hitetek életgyökereit képező intézeteink fentartása igénybe vesz. Ennyinek pedig be kell folyni egyházi pénztárainkba, ha a magyarhoni protestáns egyházat, melynek váltságdíjában annyi vért és életet pazaroltak őseink, hűtlenül vesztére hagyni nem akarjuk, — elmaradhatatlanul bárhonnan is. Különbség az eddig gyakorlott alamizsnálkodási és az itt javasolt egyenes adózási rendszerek közt csak az, hogy ama szerint csak némely buzgóbb hívek emelték, e szerint pedig az egyháznak minden tagjai tehetségaránylag fogják viselni az egyházi közterheket: s így ez amannál igazságosabb; és hogy ama szerint az egyház fentartási jövodelem mindig bizonytalan, eme szerint pedig bizonyos lenne: s így ez utóbbi nem csak igazságosb de szemmel láthatólag célravezetőbb is.

Nem fog tetszeni javaslatom némely egyházi hivatalnok társaimnak, a kik terménybeli járulékaikhoz, melyek szűk termés és drágaság idején magasra felrugtatják jövedelmeiket, szűkkeblűleg ragaszkodnak. — Ámde! ki fog megorvoslója lenni valaha a termékek minősége felett, melyhez nincs mérleg, hivatalnokok és fizető egyháztagok közt napról napra megsokszorozott számban felmerülő kérdéseknek, panaszoknak és vizsályoknak? — És mire lelkésznek, iskolatanítónak, kik óráról órára hivatalos teendőkhez vannak lekötve, oly jövedelemcikkek, melyek hogy egész hasznukat bévehessék, kereskedelmi foglalkozásokra kényszerítik őket? — És illő-e a lelkési és iskolatanítói igen tisztos állomásokhoz kofasorba ülni az árulók közé, vásártérekben és piacokon, terményjövedelmeikből pénzhez juthatás végett? Ügyeink jelen állásában pedig e kellemetlen keresetmódról van utasítva azoknak csak nem mindnyája, mert fizetéseik úgy vannak rendezve, hogy készpénzbeli jövedelmeik a legtöbb helyeken oly botrányosan csekélyek, hogy azokkal nyilvánosság elébe kilépni napjainkban már valóban megszégyenítő; hanem kapnak földet, rozst, bort, szénát s egyéb terményeiket, a szerint, hol mit tenyészt leginkább a tájék: hogy ezekből nyisson pénzforrást övéinek kitartására közülök kiki, a mint ez árucikkek kelete magával hozza, és a mint tud. És végre, mi számításból semmikép ki nem hagyandó igen fontos tekintet, nem ez általam javasolt rendszer útján lenne-e igen alkalmasan megszüntethető azon mélyen lealacsonyító és sok óráikat megkeسيرítő helyzetök egyházi hivatalnokainknak, mely, fizetéseiknek az egyháztagoktól közvetlen szedése által, olykor a legkedvetlenebb surlódásokra vezeti, a vallásos érzületekre oly kiszámíthatlanul hátrányos vizsályokba bonyolítja azokkal őket?

Lehetnek végre olyanok is, kiknél ez itt indítványozott egyenes adóztatási rendszernek terve pártolást csak azért sem fog találni: mert önkormányzati jogaink csonkítását látnák abban, ha a kivetett egyházi adók nem egyházaink gondnokai, hanem polgárhatalmási organumok által szedetenének be. — Uraim! én, a meddig tapasztalatom köre terjed, pedig e tárgyat mindenütt figyelemmel kísértem, nem ismerék egyházat csak egyetlent is olyat, melyben sok évi egyházi adóhátrányok felhalmozva nem volnának. Legnépesebb s leggazdagabb földön helyezett egyházainkban is a lelépő gondnok utódának, telehombárok és készpénz helyett, rend szerint üres magtárak kulcsaival és adósok nagy tömeg névsoraival számol át; és az egyházi hivatalnok özvegye, mikor férje elhunytával az egyházi épületből kiköltözik, igen sok helyen, özvegyi vigasztalásul, egy csomag ily behajthatlan adóssági névsorozatnak kezébe adásával bocsáttatik el, hogy

éljen abból árvaival. — Ki fog bennünket megszabadítani valaha ez egyházi adóhátrányívektől, melyek képezik sok helyen egyházaink egész vagyonát, s melyeknek tömegét azoknak levéltartó szekrényei idestova befogadni képesek nem lesznek? Ki fogja egyházaink tagjait oda birni, hogy adja be mindenki azt, mivel a szent vallásnak tartozik, pontosan évenként, hanemha az a hatóság, melynek kezénél a hanyagokat tiszteik teljesítésére szorítani kényszereszközök is vannak? — Hasztalan takargatjuk tovább egyházi életünk testének beteg részeit, szeretett hitrokonok! Ha szent és drága intézeteinket a végbukástól megmenteni kívánjuk: őszintén be kell vallanunk, hogy pusztán a kegyeletek érzelmeire támaszkodva többé fen nem állhatunk.

Vajha ez itt nyílt szívből elmondott szavaknak lenne annyi hatása, hogy azoknak, kik egyházunk ügyeinek küszöbén álló rendezésében tényezők lesznek, ennek anyagi helyzetének tartósan megszüldítéása figyelmüket ne kerülné el! — Szellemi élet csak tulvilági lényekben gyanitható, anyag nélkül. Földtekénken legott elhal a lelki élet munkássága, mihelyt annak működéseinek lényeges műszere, a testi állomány, bomlásnak indult. — Szervezzünk bár szebbnél szebb kormányformákat, hozzunk bár bőlesebbnél bőlcsebb törvényeket egyházunknak; ha biztos jövedelmi alapokra nem fektetjük annak intézeteit: mivünk oly építmény lesz, mely elébb, mint vélnök, rombadől, s omladványai alá bennünket mindenestől fogva oda temet; vagy lesz oly fővénybe irott szép rajz, melynek nyomára sem fogunk találni, mihelyt nehéz időknek és baltörténeteknek valamely fuvalma rajta át megy.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Külföld.

Amérika. 1856. jun. 4. napján gyűlt össze Utikában a hollandi reformáltak egyetemes zsinata Kip elnöksége alatt és tartott jun. 9. napjaig. A tanácskozás méltó komolysággal volt vive, s örvedetes pillantást engede vetni emez egyházi testület virágzó állapotára. Többek között egy előterjesztett liturgiai tervet kelle megvizsgálni, melyben részint régi, de átdolgozott, részint oly formaiságok ajánlattak, melyek még eddig nem voltak szokásosak a hollandi ref. egyházban. A bizottságnak felőle adott véleménye így nyilatkozott: a

mennyiben a mi egyházunk azért tartja fontosaknak a liturgiai formákat, mert előmozdítják istennek szép és organikus rendszerinti, lélekben és igazságban való imádását: bizottság azon nézetet ajánlja, hogy a liturgia úgy nézessék át s gazdagíttassék ujonnan, hogy minden lelkészünk kívánatos segélye legyen és a papi kötelességek nyilvános gyakorlásába átlagos egyenlőséget hozzon be. (Ev. r. KZ.)

Rio de Janeiro. A nem-katolikus hitfelekezetűek jogviszonyai rendezését egy váratlan újabb esemény tette nélkülözhetlenné. Egy svájci eredetű, bizonyos Ichopp János szabó mester megnősült bizonyos Kerth Margit hajadonnal. Mindketten protestánsok lévén, a házassági szertartás az itteni református egyházban, ugyanannak lelki pásztora előtt történt. Egybekelés után mintegy tíz évig különböző viszonyok közt, közösen együtt élt a házaspár. A nő kicsapongó lévén, most tíz év múlva eszébe jut férjét cserélni. Hogy ezt valóper nélkül eszközölhesse, a katolikus vallásra tér, az mondatván neki, hogy ez által a lépés által minden előbbi kötelék megsemmisül. A rio janeiroi püspök valóban az áttért nőt, minden legkisebb tétovázás nélkül, egy braziliai férfival összeesketteti.

Az esemény nagy lármát idézett elő a hírlapokban. Most azt rebesgetik, hogy a püspök a másodszori egybekötést visszavontnak, s az első fennállása miatt fenn nem állhatónak jelentendi. Meglátjuk hova és mivé fejlődik. (M. S.)

Egyesült államokban Maryland állam építé a legelső keresztyén, és pedig katolikus templomot. Most van benne 65 katolikus és 807 protestáns templom. Louisiana, sokaig francia és katolikus állam, csak 55 kath. templomot számlál, protestáns pedig találhatik bennne 147. — Texas, melyet szintén katolikus bevándorlók népesítének be, 13 katolikus ellen 307 protestáns templomot mutat fel. Eddig az egyesült államokban általánosan a protestáns részre hajlik a kedvező arány. (A. K. K.)

— Az északamerikai könyvkereskedés részben a vándor metodista lelkészek hivatásához van kötve. Bizonyos módja ez a könyvek terjesztésének; ama népetlen nagy vidékekhez a legméltóbb. Tudnillik a lelkész megtömi a nyereg turbáját mindenféle könyvekkel részint magának, olvasni valóval, részint eladóval s meg és árul, minden tekintet nélkül felekezetre. (P. K. Z.)

Khina. Egy angol egyházi lap írja, hogy Cobbold misszionárius 1855. őszén Khina belsejében utazván, gyakran csudálatos

kérdésekre kellett felelnie, például: van-e fa, víz, gyepek Európában; vannak-e fiúk és lányok, vajjon a férfiak vagy nők lesznek-e anyák? — Igazi khinai kérdések! (PKZ.)

Párisban az ágostai hitvallásu evang. egyháznak jelenleg két fő temploma van; egyik a „Redemption“, másik a városház mellett „Rue de Bilettes“ utcában. Van két lelkészök és két misszió hitszónokok. 1810 évben történt 57 keresztelezés, 25 házasságkötés, 10 temetés, hitben erősített 20. 1854-ben már 514 keresztelezés, 258 házasságkötés, 355 temetés; hitben erősített 175. — Páris belsején kívül a sorompók (banlieu) területén is foly a misszió. Fontainebleau és Grenelle sorompókon kápolnák építvék; most 60 — 80 gyermekre való iskola van építendőben. A Szajna jobb partjára eső helyeken is (Montmartre, la Chapelle, St. Denis, la Villette és Belleville) van pap: Gogel és segéde Mast. Itt is templomra volna már szükség. A szent Marcel külvárosban, a francia protestantizmus régi fészkeben, szorosan egybefügg a misszió a fenálló „Oeuvre évangelique“ egylettel és egy nagy épületben (Rue Neuve St. Géneviève 19.) gyűl össze, hol kápolnája s több iskolásai. Ugyanott mintegy 400 német családból, kik nagy részt utcaseprők rajnai Hessenből, 500 gyermek jár iskolába. Az egylet épülete 100,000 frankba került; 35 ezer azonnal ki lett fizetve, a többinek törlesztéséről is van gondoskodva. (A. K. Z.)

— A vegyes házasságok Párisban katolikus és protestáns felek között gyakoriak, és 300 pár között, kiket 1856-ban protestáns lelkészek adtak össze, a két harmad bizonyosan különböző vallásu volt. Föltételeket, melyeket a katolikus papság a párok elé, midőn áldását kívánják, tesz, illetőleg, ritka hogy bántók ne volnának a protestáns fél hitvallására nézve. (A. K. Z.)

— A „Journal des Débats“ élénk vitát kezd az „Univers“-rel ennek következő nyilatkozata miatt: „Im Páris legnépesebb és legkatolikusabb részében egy iskola van, mely úgy emelkedik, mint valami palota, s ezen iskola protestáns; s a polgári hatóság annyira független, hogy azon protestáns iskolának hatalmat adott a maga megnépesítésére három vagy négyszáz katolikus gyermekkel s ezt az iskolák helyhatósági szervezetének erejénél fogva tevé, mely szervezet a polgármesteri hivatal rendelkezése alá adja a gyermekek nevelését, azaz a családok hitét.“ Az „Univers“ ezt a kath. egyház szabadsága sértésének tartja.

A „Journ. des Débats“ főlemlitvén az „Univers“ ezen nyilatkozatát, állításának taglalásába bocsátkozik. Szemére veti hogy

nem tud francziául. A francia nem mondja „peupler les écoles protestantes d'enfans catholiques,” hanem jó francziásan így kellett volna mondania: ne p á s e m p ê c h e r les écoles protestantes de recevoir des enfans catholiques“ stb. A katolikus vallás türelmetlen védői közt vannak bizonyos írók — folytatja a „D é b a t s” — kiknek vitája különös. Örömet szemlélik, ha kath. templomok és iskolák épülnek protestáns államban, és ha a törvény azt tilalmazza mint Svédországban, akkor e miatt panaszkodnak. Egészen megváltozik a dolog, ha Franciaország jó kérdésbe. A külön hitűek nem építhetnek egy templomot, egy iskolát a nélkül, hogy ez 'botránnyul ne tünjék föl a tulbuzgó írók előtt. Ha ezen vállalatokban az előleges fölhatalmazásra kötelezettség akadályul szolgál, e fölött örvendenek; ha az akadály a kormány bölcsesége által le van győzve, akkor panaszkodnak. Szóval azt hitetik el, hogy szabadságuk más szabadságának elnyomásában áll, s azt, mit az emberiség nevében kérnek hitsorsosaik számára, megtagadják ben polgártársaiktól, kik azt a törvény nevében követelik. Az igazságszerető és őszinte lelkek miként örvendhetnének az ily ellenmondásoknak? Azonban a törvény előtti egyenlőség — melyet úgy látszik ők türnek — Franciaország szokásába ment át mind ezek után is, s eddigelé mind azon támadások, melyeket ez elv ellen intéztek, a nemzet előtt csak sérthetlenebbé és kedvesebbé tévék ezt.

(P. N.)

Piemont-ban az evangyéliomi átalakulást egész új korszak tette nevezetessé, u. m. a turini prot. templom felépítése és egy evang. ujság alapítása, mely maig növekvő sikerrel megvan és hat, címe: Buona Novella, jó üzenet, vagy ujság (*Ευαγγελιον*). Az ellenfél minden követ megmozdított ellene. Cselszövő regény is kitelnék hiusító ügyekezeteiből. Hanem a kora siker megmutatá, minő mélyen gyökerezik, néhány évtől, a vallási szabadság elve a népben. A kormány engedé kiabálni a kiabálókat, szőni a bajszoókat. A templom építése mint a lap is folyton előment azalatt. Azon papok közül, kik az evangyéliomi vallásra tértek, legnevezetesebb *Desanctis* Lajos. Máltában három évig tartózkodván irodalommal bánt; tanított, szónokolt Genévában. Mély tudománya, s mély meggyőződése az evangyéliomban, nagy reményt gerjesztők. Nagy szónok, könnyű író; élete szigorú, szeplőtlen. Előbb egy hithez sem akará magát vallani, legujabban a wald egyházba iratta be magát. Az egyház örömmel fogadá őt kebelébe, de a szabályszerű próbaidőt kiállani rendelé, s *Desanctis* belé nyugodott, és Turinban nyere alkalmazást azonnal. Ez alatt *Genuában* is nyilatkozott a vallási szabadság elvének hatása. *Mazzarelli*

Ia ügyvéd, kalabriai menekült, a vigasztalás nélküli skepticizmusból az evangéliomra esküdve látta jónak kiszabadulni. Nem sokára Génua-ban protestáns rendes kápolna építtetett. Génua után Montferrat egykori fővárosa, Casale, vette az új szellemet Rochietti jogtudós törekvései és tanításai által. Hasonló történt a génuai apenninek egy városkájában, melynek neve San-Vincenzo-del-Favale, hol a Cereghino család, negyven tagból álló, lépett az új frigybe. Szintugy San-Pietro d' Arena városkájában egy áttért pap néhány hónap alatt egész gyülekezetet alkotott össze. Jó siker mutatkozott Nizzában, Pignerolban hasonlóul. Számos vallásos iratok nyomattak: „Desanctis tudósításai“, aztán ily értelmű címmel: „az ember szemközt a bibliával“, Boucher-tól; „az igaz kereszt“, Malantól; „az ujjászületés“ Ryl-től. Ezekon kívül sok biblia jött forgásba a nép között; mire az említett helyek legtöbbjében azonnal evangélikus iskolák alapítottak. —

(Ev. r. K. Z.)

Spanyolország. Az „Espana“ írja, hogy Sant-Anderben azon hír terjedt volna el, hogy egy ott horgonyzó angol hajó kapitánya semmit sem mulaszt el, hogy a tapasztalatlan ifjuságnak protestáns könyveket adjon kezébe, melyeket ballaszt gyanánt hozott Spanyolországba magával.

(P. N.)

Kaukázia. Fa templomok romai és keresztyén szokások maradványai után, melyek nyugoti Kaukáziában találtak, joggal oda vélekedhetni hogy itt régebben a keresztyénség uralkodott. A lakosság nagyobb részének csak zavaros képzete van egy isteni lényről, kit keresztyén, muhamedí és pogány vegyülettel imád. A villám, menydörgés, szél, eső, erdő isteneinek ökröt, juhot áldoznak, és pedig, miután nincs egyéb pap, mint muhamedí molláh-k, öreg, feddhetlen férfiak által szent berkekben. Husvétünnepi szokások is vannak közöttök, régi keresztyénségre emlékeztetők. Tavasz kezdetén hosszú ünnepök van, melyen festett tojásokat ajándékoznak. Némely hegyzugokban Ilyés próféta is tiszteltetik, de keresztyéni hagyomány színezete nélkül. Gyermekes babona, boszorka és kísértetek hívése általában uralkodó.

(PKZ.)

London. Az isteni tisztelet egyszerűsítésére vannak kilátások a Sz. Pál és Barnabás egyházakban. A második folyamodású ítélet is a mellett van kimondva, hogy karcsillárok, gyertyák, bori-tott asztal, oltárlepel távolittassanak el egy vasrostélyzaton és kő asztalon kívül.

(PKZ.)

London. Május 6. napján tartá 53-ik évi ülését az angol bibliaegylet Shaftesbury elnöklete alatt. 1856. év folytán 1,527,858 példány szentírás hozatott forgásba általa, tehát 43,464-el több mint 1855-ben. Fenállása óta kiosztott az egylet 32,000,000 bibliát. Sok ment közelebb Orosz és Törökországba. A szultán is elfogadott egy példányt ajándéku, s naponként olvastat belőle magának.

(P. N.)

Edinburgh. Az egyházi buzgóság aránya a szabad egyházra üt ki kedvezőleg. Mutatják az adakozások. Egyetlen egy jótékony célra is annyi segély gyűl be, mennyi az idevaló katolikus egyháznak az egész katolikus (?) világból sem. A lyoni katolikus hitterjesztő társulatnak Skócia csak 178 fonttal adózott.

(PKZ.)

— Greatnagreen-nek vége. — A mult parlamentben hozott törvény a jelen évvel már foganatba lépett. Ez azt rendeli, hogy a Gretnagreenben (hol, mint tudatik, egy kovács szokta összeadni a házaspárokat) kovácsolt házasság csak úgy érvényes, ha az illető felek három hónapig laktak már Skóciában. Noha a felsőbb ranguak a törvény hozása előtt felhagytak már az itteni házasságkötéssel, de a köznép még folyvást oda tartott, és pedig a közerkölcsre kevés haszonnal, mert az ott kovácsolt házasság ritkán volt ércszilárd.

(PKZ.)

Hollandiában a reformált egyház kebelében a tudományra nézve nagy különbség van jelenleg az ótanu (orthodox) néphez és a szabadelműséghez hajló theologusok közt. Eme különbség és csata szenvedélyessége dul most a lelkekben. Ovakodjunk azonban ama két szónak oly értelmet adni, mint talán másutt lehetne. Mai körülmények szerint ó tudományunk nem az hivatik Hollandiában, a ki tán utolsóig ragaszkodik a régi vallástételekhez, hanem inkább az, ki szereti a keresztyénséget látni, mint azt a felvilágosodásnak nevezett időszak előtt fogta fel az evangélikus egyház. De befoglaltatnak az orthodoxsz név alá a misztikusok, pietisták és más irányuak is. Szabadelmű ezek ellenében azon fél, mely a mai műveltségnek enged, s keresztyén voltát a felvilágosultsággal folyósítja el. A csata közöttök annál nehezebb, mert nemegyenlő fegyverekkel vivatik. A szabadelvűek képviselvék a theologok és műveltebbek által; inkább a hittanban, egyházi kormányban, az iskolákra ügyelésben nyilatkoznak, míg az orthodoxiát inkább a nép kedveli szokásaival, s keresztyéni életével mutatja ki. — A hollandi egyház gyöngye oldala épen a most uralkodó hittan, és ennek befolyása; erre pedig a keresztyéni

élet és viselkedés, mely nemcsak itt ott találtató a népnél, hanem épen uralkodó. — Köhler tanár, ki a fentebbi sorokat is írja, a hittanban megkülönbözteti 1) az utrecht-i supranaturalisztikus irányt, melynek feje Vinke tanár ugyanott s egyre megy ki azon felfogással, mely e század elején volt uralkodó a németeknél. 2) A grönningai iskola, mely magát bizonyos humanistica theologia jelszavával ismérteti. Vezetője Hofstede de Groot. Tana odáig megy, hogy Muhamedet a legjobb keresztyének közé számítja. Mondatik szórul szóra ily értelemben: eme legjobb keresztyének, kikkel Krisztus hasonlítható: Pál, Origenes, Chrysostomus, I. Gergely, Muhamed, St. Bernhard, Luther, Oberlin, Wilberforce. — Nem tudja az ember, mond az Ev. reformirte KZeitung, ostobaság-e ez vagy gonoszság. 3) A leydai iskola Scholten tanár vezetése alatt a régi reformált dogmákra támaszkodik, isten általánosságától várván, hogy minden embernek belsőleg nyilatkoztatik ki az igazság, mert isten minden mindenkben. 4) a tapasztalati itészeti (empirico — critica) iskola, mely csak a bölcsészet módszerét viszi be és át a theológiára, mint Opzoomer tanár kezdeményzé ily szavakkal: „mit ember a történet szellemének mond, leginkább magok azon urak szelleme, kik mondják. De van többféle szellem és nem mindenik egyez a szentlélekkel.“ 5) A régi hit megújult iránya. Tanárok közt kevesen pártolják; ellenben annál inkább a papok, sőt nem papok is; kik együtt alkotják az orthodox felekezetet különböző nézetekkel, de megegyezőleg abban, hogy ellenzik a hittani szabadelműséget, s ohajtanak tudományt, mely a régi hitet képviselje és ujonnan fejlessze.

(Ev. r. KZ.)

— Legujabb számítás szerint a németalföldi (hollandi) ref. egyház áll összesen 1,773,895 lélekből, valamennyi tartományokat beértve, 1284 községben, 1524 lelkészszel.

Svédország. Az „A. A. Ztg“-nak ezt írják: Önök ismerik a svéd evang. egyház türelmetlenségét. Ha bár az 1809-ki alkotmány a kultus szabadságát biztosítja: a tizenkilencedik század szellemével homlokegyenest ellenkező régi erőszakos, zsarnok törvények mégis folyvást hatályban vannak. Száműzetés és a polgári halál egy neme vár arra, ki az államegyház kebeléből kilép. Csak lutheránusok nyerhetnek közhivatalokat. Minden percben szüksége van a svédnek lelkészétől bizonyítványra vallástani ismereteinek fokozatairól s azon napról, melyen legutolszor vevé az urvacsoráját. Minden svéd, legyen bár öreg vagy fiatal, gazdag vagy szegény, köteleztetik évenként legalább egyszer vallástani vizsgálatnak alávetni magát. Az egyházból kitiltás nem ritkán merül föl s legkomolyabb következményei vannak a polgári

rendre nézve. A király a birodalmi gyűlés megnyitásakor tartott trón-beszédben azon szándékát nyilvánítja, hogy kiterjedtebb vallási szabadságot fog életbe hozni. Egy törvényjavaslat terjesztetett elő, mely habár a kiválóbb büntetéseket eltörli, több terhes formaságokat hozott be. De ezen törvényjavaslat a védelmezésre fölszólított legfőbb törvényhatóság előtt mégis igen szabadelvűnek tűnt föl, s az előzményekből következtetni lehet, hogy a papság és nemesség nem fogják engedni a király szabadelvű szándékait valósulni; már pedig az alkotmányos törvények megváltoztathatására a négy rend beléegyezése szükségeltetik. Mit fog már most a király ily körülmények közt tenni? Őt a nemzet egy részének előítéletei ellen Európa közvéleményének kell támogatni.“

(M. S.)

Stockholm. A legfőbb törvényszék, hir szerint, az igazságügyi miniszter által előterjesztett, s a vallási szabadság tágitását illető törvényjavaslatot visszahuzta.

Flensburg. Mult télen a rendek gyűlése 1250 kérelem föltött, melyek az 1851-ki leirat eltörlését, mely a dán nyelvet teszi egyházi és iskolai nyelvvé, sürgetik, határozott. Dacára a legalaposabb és sok nemű panasznak, hogy mind inkább fogy az egyházlátogatók száma, s mind inkább hanyagoltatik az ifjak tanítása, mert némely kerületben nem értik a dán nyelvet, oda ütött ki a végzés, hogy a kérelemben formai hiány miatt nem lehet döntőleg határozni.

(PKZ.)

Belgium. Brüsszelben magában 1856. év alatt 32 katolikus tért által az evangélikus hitre, míg az egész királyságban egy protestáns sem a római katolikus vallásra.— Egy svajci lap szerint Hollandiában 1854. folytán kilépett a ref. egyházból a r. katholika egyházba 74 egyén, belépett a katolikusok közül 383.

Brüssel. Egy idő óta a Gudula egyházban Combalot apát lángoló előadásokat tart a vallás lényegéről, melyekben a szónok név szerint a protestáns hitelveket is megtámadja. Az evangélikus papság és pedig Panchaud, Anet és Filhol urak által indittatva érzé magát Combalot apátot nyilvános vitára hini fel a protestáns tanok megtámadott pontjai felett. Hasonló eset történt Lüttichben is. (K. Z.)

Pétersburg. Az orthodox egyházon kívül van még a birodalomban római katolikus 2,770,509 egyén (Lengyelországot ide nem értve); evangélikus 1,928,529; zsidó 1,225,182; mohamedi 2,380,000; buddhai 194,000, összesen 8,498,220. Ennyi nem tartozik az óhithez.

Németföld. — 1560-ban apríl 19-kén halt meg Melankhton a nagy reformátor, Luthernek méltó bajnoksársa. 1860-ban apr. 19-ik napját a wittenbergiek, hol Melankhton Fülöp „első ifjúsága óta negyven esztendőnél tovább élt, tanított és szenvedett,” méltán akarják megülni. Mint 1817-ben november 1-jén ugyanott Luther Mártonnak, úgy a fentnevezett évben Melankhtonnak álló érc emlékszobrot akarnak emelni. „Luther és Melankhton elválhatlanok, s az igazságos hála meg nem engedné a megemlékezésben egyiknek előnyt adni a másik felett.” A wittenbergiek nemcsak Németországban, hanem minden idegen országba felszólításokat küldenek szét hogy e célra adakozzanak mindazok, „kiknek ősei osztályrészesek valának a hit és tudomány ujonnan felnyitott kincseiben.” A legkisebb adományt is köszönettel fogadandják.

Melankhton emlékére nézve, ki közvetlenebbül folyt be a magyarországi és erdélyi protestantizmus ügyeire, mint Luther, hazánk protestánsainál is kétségkívül viszhangra fog találni a wittenbergiek felszólítása. — Ezen érc emléken kívül, úgy halljuk, hazánkban egy külön, nem kevésbé méltó emlék készül el 1860-ra, mely kiválóan s egyedül sajátunk lesz. Ugy halljuk ugyanis, hogy egy irodalmilag ismert nevű tudós theologusunk azon évig Melankhton összes műveinek magyar fordítását szándékszik kiadni.

Azokat, kik a wittenbergi emlékre adakozni akarnak, értesítjük, hogy az adományokat Stier Teofil ur wittenbergai gimnázialis tanár urhoz, vagy Pesten Heckenast Gusztáv urhoz küldjék, ki azokat Stier urhoz fogja szállíttatni. (P. N.)

Berlin. A főegyháztanács rendeletéből az ágostai vallástétel a a litván és lengyel nyelvre áttétetett, hogy a litván és lengyel evangélikus lakosság között annál könnyebben terjedjen, s így nyomtatás alá is bocsáttatott. A rokonszenv, melylyel fogadtaték, oly nagy volt, hogy második kiadás lön szükségessé. — Az anabaptisták felekezete Preuszen tartományban növekszik. Hivatalosan tudatik, hogy meglett egyének ujonnan vevék föl a keresztséget egy tóban Tilsit mellett.

(A. K. Z.)

— Tíz év előtti téli félévhez képest jelenévi létszáma az evang. hittanhallgatóknak valamennyi porosz egyetemen 123-mal, a katolikusoknál 147-tel szaporodott. Evangélikus hittanuló ez évben 993, katolikus 650. Amazok közül legtöbb aránylik Halle-ra: 445, míg Berlinben 292. Emezek közül Münsterre: 247, míg Bonnban 211 és Boroszlóban 196. Kath. theologia csak e három egyetemen taníttatik.

(PKZ.)

Franken, különösen Bamberg-ből írják, hogy a bambergi kerületben, hol a protestánsok száma 510,000, katolikusoké 250,000, a zsidóké 11,000, 116 vegyes házasság szereztetett a gyermekeknek kath. hitre kötelezésével, és 16 egyén ment át a kath. egyház kebelébe. Több helyen kath. templomokat szükség építeni, p. Koburgban; Nürnbergben pedig, hol 1806-ban csak 20 kath. gyermek volt, van ma 6 kath. iskola; egy angol kisasszonyzárda, négy lelkész és egy második templom építése szükséges. (PKZ.)

Bajorország. Az Inn mellől írják az ágostai „Allg. Ztg“-nak: „A minap érintettük kérdés nem-pávistáknak Bajorországban való megtelepedhetéséről új, nem igen vigaszteljes stádiumba lépett. Tudva levő, hogy a körülbelül egy évvel ezelőtt néhány protestáns család vásárlásai Meran mellett — habár a megvételi szerződésnek a birói beigtatás már teljesen formaszzerű jogervényt biztosított — mégis többszörösen kétségbe hozattak. Most pedig már épen azt hallani, hogy ama vásárlásokat érvényteleneknek nyilvánították; felső helyen pedig elhatározott, hogy az ügy a kárszenvedő feleknek a kormány részéről kiszolgáltatandó kárpótlás útján fog végleg eligazíttatni.“ (P. N.)

Nassau. Dr. Müller Wiesbadenben, Nassaura vonatkozólag következő adatokat állita össze a prot. és katolikus népszám büneseteiből. Ugyanis 1830 — 1853 évek folytán 1179 büntény közül 679 eset katolikus, 503 pedig evangélikus és 15 héber vallásu egyének által követtetett el. Meggondolva, hogy ez időközben a hercegségben a protestánsok száma 213,039, a katolikusoké 181,831, hébereké 6593, a mennonitaké 160: kitünik, hogy a katolikusok száma 31,208-al kevesb mint a protestánsoké, mégis rájuk 176 bünténnyel több esik, mint a protestánsokra. Ezen összeállítás szerint 785 protestánsra jő egy büneset, a katolikusoknál 580-ra. Különösen 1) lopásért a katolikusok között 89-cel többen bűnhődtek, mint a protestánsok között. 2) Gyilkossági eset volt 58. Ebből katolikusé 38, protestánsé 20. 3) 30 fajtalansági esetből 18 esik katolikusra, 11 protestánsra, és 1 zsidóra. 4) Hamis eskü vétségébe esett összesen 86; melyből katolikus 71, protestáns 12, héber 3. — Feltűnő más oldalról, mi megérdemli az utána való járást, s vizsgálódást, hogy öngyilkosságba feles számmal többen esnek a protestánsok mint a katolikusok közül. Tizenhárom év alatt (1843 — 1855) volt 512 öngyilkossági eset Nassauban, s a protestánsokra aránylott 356, a katolikusokra 138, zsidókra 18. — A katolikusok több büntényt, a protestánsok több öngyilkosságot követnek el. (A. K. Z.)

A „Bund“ írja: „Tessin lakossága már épen azon ponton áll, hogy papságának egy részével együtt a protestantizmusra térjen át. Ezt írják a milánói érsek környezetéből teljes komolysággal Párisba.“

(P. N.)

Belgrád. A néhány év előtt itten alakult evangélikus gyülekezet éltének új korszakába lépendő. Ugyanis ha eddig csak a Gusztáv-Adolf egyesület gyámolítása, és szegény gyülekezeti tagok önkéntes adakozásai által tartatott fenn: a lelkész és iskolatanító járandósága, imaház s paplak bére, stb. ugyan kikerült, de ily bizonytalan jövedelem mellett a gyülekezet későbbi felmaradása kétséges vala mindig. A szerb jobbágy gyülekezeti tagok ennél fogva az uralkodó születése napján kérő levelet nyújtanak be Sándor fejedelemnek: méltóztatnék a szerb kormány az ő gyülekezetüket szerb gyanánt tekinteni, pártolása alá fogni s nekik jövőre saját imolát, s a kellő kiadásokra szükséges pénzt megadni. E kérelem a minap az országos tanács elé vitetett a vallásügyi miniszter által; s határozat lőn, hogy a gyülekezet szerbnek ismértetik el, s számára hely mutattatik ki imaház és hozzátartozók építése végett; egyszersmind esztendei kiadásai fedezésére 600 pengő fr. utalványoztatott, a többi pénzek előállítására a gyülekezet dolga levén. A lelkész és tanító szerb alattvaló legyen. Vegyes házasságokból, hol az egyik fél nemegyesült egyháztag, minden gyermek a görög vallásban neveltessék.

(A. K. Z.)

Az osztrák örökös tartományokban a protestánsok következőleg vannak elterjedve, um. Felső-Ausztriában az ágostai vallású esperességben van 12 gyülekezet (község), Csehországban 15, Morvában 13, Sziléziában 13, Galiciában 20, Korontánban 15, Stiriában 7 (Laibach, Trieszt és Velence közvetlenül a bécsi szuperintendencia, Asch pedig a bécsi egyháztanács alatt áll). Körülbelül ezen arány áll a ref. egyházra nézve is. Csehországban van három esperessége, 12, 12 és 15 gyülekezettel; Morvában kettő, 12 és 7 gyülekezettel; Galiciában három. Végre van az ágost. egyháznak öt szuperintendenturája, a reformálnak három (a galliciai ágost. szuperintendencia alatt állanak). Mindkét felekezetnek van két egyháztanácsa Bécsben, melyben a legfelső egyházi hatóság képviseltetik.

(A. K. Z.)

A „Wiener Kirchenzeitung“ f. évi jan. 7-éről „Lélekgyilkolás“ (Seelenmord) főcímmel alatt neki esik az „exact“ tudományoknak és kutató fürkészetnek, s igyekszik különösen megmutatni: miképen Humboldt Sándorban, munkái tartalma szerint, a világteremtésnek keresztyéni értelmű hite legkisebbé sincs meg. „Mennél nagyobb“,

irja a gyalázó cikk, „Humboldt tudománya, hire: annál veszélyesebbek írásai és nagyobb a lelkek száma, kiket tévedésbe visz. Mi a tudomány és előhaladás összehasonlítva az üd vvel? A sátánnak még több genie-je van, mint Humboldtnak, de azért nem kevésbé lélekgyilkos és mérgező par excellence; feje és tanítója mindazoknak, kik az istentől nyert erőt ellene használják, midőn a vérével megváltott lelkeket tőle elcsábítják. Humboldt Sándor nemcsak ezek egyike, hanem egész Európa tudja hogy közöttök ő az első. (PKZ.)

Bécs, ugy látszik, versenyezni akar Mecklenburggal, melynek születési statisztikája 1856-ról, bár nem igen, de mégis növekedett a házasságon kívüli gyermekekre nézve. A székváros 22,000 gyermekei közül, kik 1855-ben születtek, 13,000 és így felénél több született házasság nélkül. Mecklenburg, teljesen protestáns, ágostai hitvallású; Bécs katolikus. (PKZ.)

Amérika. A theologiai

	intézetek,	tanárok,	tanulók,	graduáltak.
Presbiteriánok	11	33	473	120
Kongregacionalisták	6	6	211	99
Egyesült reformáltak	5	9	69	28
Németek	1	2	21	6
Hollandok	1	3	30	11
Lutheránusok	4	9	40	12
Püspöki egyháziak	4	11	69	33
Püspöki methodisták	2	4	75	17
Unitáriusok	1	2	25	13
Keresztyének	1	5	71	3
Baptisták	10	23	196	44

A tudós iskolák (colleges) összes száma 144, a tanároké 916, segédeké 149; tanítványoké 18,757, kik közül 5,581 vallástanító, 1927 papi segéd. A tanulók összes száma 67,691. (PKZ.)

Franciaország. Havre, Marseille, Nimes városokban rendkívül növekszik a protestánsok száma. Havre-ban az utolsó husz év alatt hatszoros lett, azaz öt százról épen háromezerre szaporodott, mely számhoz adandó még ezernyi, ugynevezett jövő menő, népség. Ezek általában a vagyonosabbak is; és bár számuk alig egy huszad része a város lakosságának: mégis a főiskola 320 növendéke közül 80 protestáns; és a városi tanács méltányosnak lelé eme kisebbség számára telket és százezer frankot adni egy második templom

építése végett. Husz év előtt az egyházi alamizsna volt évenként 1800 frank, most 3000-en felül; akkor volt az egyháznak egy elemi iskolája, most van négy 400 gyermekkel, s az ötödik építendőben. Hasonlóul Marseille-ben az utolsó két évtized alatt két ezerről öt ezerre hágott a lelkek száma. Négy iskolája, számos tanulókkal. Árvaháza, mely szintén a presbitérium felügyelése alatt áll, eddig 30 árvát tartott, emelkedőben. Kórháza két-három százig való betegeket ápol. Van a gyülekezetnek egy vasárnapi iskolája; egy kölesönös gyámintézete, keresztyéni ifjuegylete, iparosak tanodája, és egy más intézete, mely szolgálatban szükölködő lánycselédeket pártol, tisztességes házakhoz beszerez, míg rendes szolgálatot nyerhetnek.

Nimes-ben, mely Franciaország legnagyobb protestáns gyülekezte, kiemelendő egy legujabbi egyházi rendelkezés. Az egyháztanács elhatározá, hogy a lelkészek számához képest hét járásra osztásék az egész gyülekezet, könnyíteni a hivek és lelkészek közlekedését, a lelkész és presbiterek látogatását. A harmadik templom és még egy iskola építésére a munkások városrészében a tanács 100,000 frankot ajánlott meg.

(PKZ.)

Berlin. Harcort követ indítványa a népiskolák szervezése ügyében többek közt azzal is indokoltatik, hogy az egyház és iskola oly alapjai az állami jóllétnek, hogy az égre való hivatkozás mellett anyagi segélyre is tarthatnak igényt. Emlékeztetve van benne egyzersmind arra, hogy míg a tanítói fizetések javítását 12000 tallér eszközli csak, a löversenyek díja addig 18000 tallér; és beszámítva a rendkívüli 35000 segélypénzt sincs az illetők állása többel mint egy tallérral és 11 ezüst garassal javítva.

(PKZ.)

Berlin. A porosz király úgy kívánta és az evangyéliomi szövetség folyó évi közgyűlése Berlinben fog tartatni. A szétküldött meghívásokra ígérkeztek Hollandiából, Svécia és Helvéciából; Angolországból egy válasz 2400 aláírással, hol a canterbury-i érsek és a manchesteri püspök is. A német és más országok evangy. keresztyénei gyűlésének tárgyjegyzéke következő:

Szept. 9. megérkezés napja. Esti gyűlés, imával német, angol és francia nyelven. Első nap, szept. 10. Első és második ülés. Ünnepestes megnyitás: ének megnyitó s üdvözlő beszéd, dr Krummacher potsdami udvari lelkész által. Viszon üdvözlések az egyházi osztályok és nemzetiségek részéről.

Másod nap, szept. 11. Első ülés: Isten fiainak egysége és különböző volta. Dr. Molle hallei tanár. Lelkész Krummacher Duisburgból. Wünsche, tanár Berlinben. — Második ülés: mire

int azon észrevétel, hogy bár a vallástételekhez tért vissza a theologia, oly kevés a gyülekezetek szellemi élete. Dr. Pfaff tanár Bonnban.

Harmad nap, szept. 12. Első ülés: a hívők egyetemes pap-sága. Dr. Nitzsch Berlinből, Dr. Mallet Bremából, König-lelkész Wolkwitzből. — Második ülés: Hogyan viselje magát az evangéliumi keresztyén a római katolikus egyház támadó eljárása ellenében? Heppé tanár Marburgból, Schenkel tanár Heidelbergból. —

Negyed nap, szept. 14. Első és második ülés: szemtanuk előadása európai és európankivüli országok egyházi és vallásos állapotairól. a) Észak-németországból Kuntze berlini lelkész. b) Dél-németországból Mann brötzingeni lelkész. c) Orosz, Magyar, Cseh, Török és a bibliai országokból Gobbat jeruzsálemi püspök, Schaffler konstantinápolyi misszionár, Berkholz rigai lelkész, Székács pesti lelkész. d) Olasz, Spanyolországról Meille turini lelkész. e) Franciaországról és az utolsó párisi nagy értekezletről Grandpierre és Fisch párisi lelkészek.

Ötödik nap, szept. 15. Első ülés: f) Angolország. Második ülés: g) Amerika, Schaffmersburgi lelkész Pennsylvániából és Nast, Cincinnatiából.

Hatodik nap, szept. 16. Tudósítások a pogány és hébertértítőkről. Dr. Capadose Haagából, Edward, szabad skot lelkész. —

Heted nap, szept. 17. — Visszapillantás. Határozatok az előadások nyomán. Zárszó. — Estve urvacsora. Jeruzsálemi püspök Gobbat fogja szolgáltatni, ha ugyan egy angol testvérnek tett ajánlkozása szerint oly állapotban lesz, hogy végezheti.

Ezenkívül két estve bibliai beszélgetések, melyre Eféz: 2 és Eféz. 4, 1—16. kijelölvék. Hasonlóan különös tanácskozás európai bizottság és ügyviselés fölött; aztán különböző egyházakban és nyelveken egyházi beszédek. (PKZ.)

Angolország. Az angol keresztyéni önkéntes egyletek bevétele sterlingekben (10 pft. körül) tett 1855-ben

Bibliatársaságoknál	141386
Külső misszióegyleteknél	480607
Hazai misszió és templomegyletnél	216893
Könyvtársulatoknál	45485
Szegénytársulatoknál	128592
Árvaházakban	66673

Dolog és javítóházakban	20651
Kórházakban	110636
Társadalmi javító egyleteknél	14656
Nevelő intézeteknél	65720
Elegyes társulatoknál	22005.
	<hr/>
	1,313304
	(PKZ.)

LEVELEZÉSEK.

Sárospatak, október 20. 1856.

Fölhíva, hogy közölném egyházmegyénk nézeteit a „mindkét hitvallásu evangélikusok képviselőtéréről és igazgatásáról szóló törvényterv” felett: örömmel teljesítem kívánságodat, mert a gondolat, ha életre való, a közlés által csak erősödik s megtermékenyül.

Egyházmegyénk komoly figyelemmel vette az államkormányának azon kijelentett akaratát, hogy elhatározott szándéka megoldani az 1790-iki 26. tc. 4. §-ban kitűzött feladatot; „oly rendet állapítani meg, mely mindkét hitvallásu evangélikusok mind világitagjainak mind vallási szolgálóinak közhelyeslésével leginkább egyezőnek fog tartatni”, s e célból a tanácskozás megkönnyítése végett világosan és pontosan formulázott törvénytervet terjesztett elő. De a szabad vélemény-nyilatkozat jogával élve szintén oly komolyan s higgadtan kimondá, hogy közzsínatra van szükség, mint a melynek kizárólagos joga egyházi törvényeket alkotni. S tette ezt azért, mert a törvénytervben oly elvek mondattak ki s oly tételek hozatnak javaslatba, melyeknek tárgyalása s elfogadása az egyes egyházkerületek hatáskörét túlszárnyalja; de különösen és főképp azért, mert ha az 1790°/1-iki vallásügyi törvény nyomán kell kihallgattatnunk, a felség egyedül közzsínaton hallhatja az egyház szavát természetes és jogos organumaiban s csak így szerveztethetik az evangéliomi egyház elveivel és szellemével megegyező egyházalkotmány. Tegyük

föl, hogy a magyarországi protest. egyház elismerné a felségnek kezdeményezési jogát, mely szerint az államkormány által, a tanácskozás megkönnyítése és vezérlése végett, az egyház viszonyait tekintetbe vevő törvényjavaslatot terjeszthet elő: még ekkor sem elégedhetnék meg pusztá véleménynyilatkozattal az egyházszervezeti törvények alkotásánál. Az egyházi hatalom vagyis azon jog, hogy mint vallásos társulat magát szervezze, az egyház közjava, melyet önhatóságnak nevezünk. Elismerte a magyarországi protest. egyháznak ezen természetes elidegeníthetlen s békekötéseken és országos törvényeken alapuló jogát az 1790°/₁-iki vallásügyi törvény is, a mint-hogy az 1791-ik budai zsinat is ezen alapra épített, kimondván hogy „societates hae religiosae, t. i. az ágost. és helv. evangélikus egyház, jus ordinandi et constabiliendi interni sui regiminis exercent per repraesentantes suos in legali synodo congregatos“.

E végre egyházmegyénk oda nyilatkozott: keresse meg az egyházkerület a többi testvér kerületeket, hogy velünk egyetértve kérjenek engedelmet zsinat tarthatásra. És ezt egyházmegyénk oly nélkülözhetlen feltételnek tekinti, hogy különben kész elszalasztani a legkedvezőbb alkalmat is, melyet pedig örömetst felhasznált volna, hogy magát, habár most sincs szervezetlen állapotban, egy a közzsínaton szervezendő egyházalkotmány által méginkább megerősítse.

De mielőtt tovább mennék, bizonyos négy szem közti nyilatkozáttal tartozom. Egyházmegyénk közzsínatot kér ugyan, de nem ez volt eredeti gondolata és akarata s midőn mégis ezt mondá ki tanácskozása végeredményeül, a protest. egyházban mindinkább elterjedő közkíváнатnak engedett. Mi nem akartunk mást, minthogy az 1848 előtti álláspontra tétessünk vissza, mely ha nem volt is közzsínat által megalapítva, de a magyar protestáns egyház történeti fejlődése által meg volt szentelve. S az egyház ezen visszanyert tényleges álláspontján bizonyosan megfontolta volna, mire van szüksége; úgy is maga az egyház érezheti szükségait s bajait legjobban, ő is orvosolhatja meg legbiztosabban. S egyházmegyénket ezen gondolatra nem ellenzéki viszketeg ragadta; nem, okai fontosak s méltán figyelembe veendők. Mi úgy láttuk, hogy az átalános hangulat nem olyan, mely az egyház szervezésére kedvező kilátást nyithatna. Némelyek közönyösen nézik a legszentebb ügyet is, mások féltékenyek jogaikra, mások ismét fölöttébb izgatottak. Pedig nem szeretnők, ha nem volna kellő lelkesedés, mely a legjobb erőket mozgásba hozná s összpontosítaná, még kevésbbé, ha oly izgatott kedélyvel lépénénk a megnyílt zsinatba, mint ez 1791-ben történt. De mindezeknél fontosabb az, hogy mi elfogadjuk ugyan az 1790°/₁-iki vallásügyi

törvényt alajában, a mennyiben az a bécsi és linci békekötések s az 1608 és 1647-iki törvényekre fekteti a mindkét hitvallású evangélikusok szabad vallásgyakorlatát, de a mi a fentnevezett vallásügyi törvénycikkben bővítés, az nagy részben ezen alaptörvényeknek megszorítása. Ha nem olvassuk is ki belőle a felség kezdeményezési jogát, a mit pedig az államkormány tetteleg fogamatba vett, de a törvénynek ezen szavai „az alkotandó kánonok és szabályok, csak miután a királyi főfelügyelésen átmentek és helybenhagyást nyertek, birnak érvényes erővel“, oly elvet oltanának evangy. egyházunk életébe, melyet az soha nem vallott s szelleménél fogva nem is vallhat. A kinél a törvényszentesítésének joga van, az a törvényhozásnak egyik főalkotó része. — Így fogva fel az 1790/1-iki vallásügyi törvénynek idézett szavait, mi az más, mint a territorialis rendszer azon elvének felállítása s elfogadása, hogy a felség, mint az állam feje, az egyháznak igazgatója, sőt több: szentesítése a fejedelem főpüspöki jogának, melynek végeredménye a fejedelempápaság. — Midőn a németországi reformátorok az egyházigazgatást a fejedelmekre bízák, ezt nem azért tették, mintha a felsőség fogalmában már benne volna az egyházigazgatás joga, hanem tették ezt, az akkori viszonyokat tekintetbe véve, azon hittel, hogy a fejedelmeknek, polgári felsőségeknek mint az egyház kitűnő tagjainak (*praecipua membra ecclesiae*) kötelességök az egyház ügyét felfogni. Ők oly felsőségekről szolottak, kik mint a reformált egyház tagjai, az egyházat „a szeretet lelkével“ az evangéliom szelleme s a reformáció alapelvei szerint fogják igazgatni. Hová fejlett ezen viszony, azt a németországi protestánsok tudják legjobban. Mi, kik az egyházat úgy nézzük, mint egyenlők társaságát, (*societas aequalis*. J. H. Boehmer) nem ismerünk el senkit is az egyházban kitűnő tagnak oly értelemben mint azt a német reformátorok vették s a fejedelem vagy államhatalom főfelügyelési jogát nem terjeszthetjük ki az egyházi törvényhozásbani részvétiig, még akkor sem, ha a fejedelem vagy államhatóság az evangéliomi egyház tagja.

Ezen előzmények után szükségesnek látta egyházmegyénk eleve kifejezni a magyar protestáns egyház azon sarkalatos elveit, melyek az egyház, mint vallásos társulat, természetéből s céljából folynak, a szentíráson, az egyház hitvallásán s országos törvényeken alapulnak, s szerinte minden kétségen felül állanak s melyeket az egyházmegye is magáéinak vall s a törvényterv megítélésénél is vezérül és irányadóul tüzött ki. — Én azokat itt csak mintegy dióhéjba szorítva adom. —

Az egyház a szentek egysége, a kik t. i. az igaz istent a megtartó Krisztusban, az igaz és szent lélek által igazán megismerik és helyesen tisztelik; végre mindazon jóban, melyeket Krisztus ingyen ajándékoz, hit által részesülnek. Mindezek azon egy város polgárai, kik mind azon egy ur alatt élnek, ugyanazon törvények alatt és minden jóban hasonlóképen részesülnek. Ezen szellemi, benső és láthatatlan egyháznak külső megismertető jelei: az isten igéjének tisztán hirdetése és a sakramentumoknak szereztetésszerű kiszolgáltatása. Így fogták fel a keresztyén egyházat a reformátorok, így fejezi ki azt a helvét hitvallás, de ez annak szentírással megegyező fogalma és lényege is. Az egyház tehát nem külső egyeduralom, melynek látható feje, mint a római egyház vallja, bir minden hatalommal. Az egyháznak egyedüli feje Jézus, s a helytartó, melyet a földön hagyott, isten igéje, mely a keresztyén hit és élet egyedüli és legfőbb szabálya s az istennek lelke, mely minden igazságra vezérel (1. Kor. III. 11. Ján. 14. 17.) Az egyház nem is istentől szerzett látható intézet teljesen szervezett hierarchiai rendszerrel s közbenjáró papi renddel; hanem a hívőknek községe, a hitnek és szentléleknek társasága a szívbén, melyben mindnyájan papok a lelki áldozatok megáldozására s ekkép az üdvnek közös osztályosai s egyenjoguak. Az egyháznak tehát törvényhozó és végrehajtó hatalma magában az egyházban, a hívők testületében van. Ezen hatalomhoz senki sem tarthat kizáró jogot, azt kiki csak megbízás útján gyakorolhatja; mert „ami az egyházban mindenekkel köz, azt csak az veheti magának, ki arra isten törvénye szerint meghivatik“. Mindnyájan tagok vagyunk amaz egy főben a Jézus Krisztusban s az ószövetségi papság Krisztus által eltöröltetett: ezek azon fősarkak, melyek körül az egész egyházalakotmány megfordul. Azért evangéliomi egyházunk a protestantizmus elve szerint cselekedett és cselekszik, midőn az egyetemes papság eszméjén álló keresztyén községi életen építi fel alkotmányát, mely fokozatosan fejlődve a közzsínatban mint legfőbb képviseleti gyűlésben összpontosítja erejét s a törvényhozást és igazgatást a községek egyenjogu választottai által gyakorolja, szentnek tartva a lelkiösmeret szabadságát s nem tévesztve szem elől az egyház legfőbb célját: *salus ecclesiae s. populi ecclesiastici suprema lex ecclesiastica esto.* Ez azon presbiteri zsinati igazgatás, melyet evangéliomi egyházunk magáénak vall, melyet számára az 1790/1-iki vallásügyi törvény is biztosított. Ami az egyháznak államhozi viszonyát illeti: az egyház nincs felette az államnak, mert ez a legnyommasztóbb hierarkhia, alatta sincs, mert ez fejedelem-pápaság, hanem az államban van mint szabad vallásos társulat, mely törvényhozó és igazgató hatalmát saját organumai által

gyakorolja. Ezen organumok tagjai nemcsak bent vannak az egyházban, hanem annak bizalma és választása által jogosítvák fel, felmaradván mindezek felett az államnak főfelügyelési joga (inspectio secularis), mely szerint az állam feje tudomást vesz az egyháztól, annak tudományáról, alkotmányáról, törvényeiről, nehogy az egyház az államra nézve veszélyes jellemet öltjön (ne quid detrimenti respublica capiat). Ezek mintegy dióhéjba szorítva azon alapelvek, melyeket egyházmegyénk magáéinak ismer, melyeket vezérül és irányadóul tűzött ki. Lássuk már most a törvény egyes főtárgyait.

Egyik legfontosabb az egyházigazgatás lényegébe legmélyebben bevágó tárgy a cs. kir. főegyháztanács mint egyházi hatóság felállítása. Evangyéliomi egyházunk mindenkor úgy vallotta s az 1799/iki vallásügyi törvényben is az áll világosan, hogy a legfőbb felügyeleti jog (jus circa sacra) a felséget illeti. Hogy ezen jogot a felség mi módon és kik által gyakorolja, az egyedül tőle függ, ha azonban az állam és egyház közti kölcsönös bizalmat akarjuk megerősíteni és biztosítani, ohajtandó, hogy ezen jogot a felség nevében az evangyéliomi egyház kebléből a felség által kinevezett férfiak gyakorolják. Különösen ott látszik ez lényeges szükségnek lenni, hol az állam feje nem az evangyéliomi egyház tagja. Ha ugyan is a főfelügyeleti jognak ezen organuma, oly közönségesen elismert egyházas és feddhetlen jellemű s e mellett az állam jóllétét szívókn hordó és loyalis érzelmű férfiakból alakul, kik úgy az állam miként az egyház javát előmozdítani képesek és készek is, a fejedelem az egyház elveivel valamint szükségével a legbiztosabban megismerkedhetik, az egyházat pedig a bizalom lelke szállja meg. Ezért örömmel idvezelnék a felség legkegyelmesebb akarátának azon nyilatkozatát, hogy legfőbb felügyelői jogát mindkét hitvallás számára az evangyéliomi egyházból választott cs. k. főegyháztanács által gyakorolja, de nem mint egyházi hatóság által; mert az evangyéliomi egyház magára nézve egyházi hatóságnak csak azt ismerheti el, melynek tagjait ő választja. Az egyházban akármely hatóság is csak megbízás útján gyakorolhatja a kormányzás bármely ágát. Ha mi a törvényterv értelmében s az ott kimutatott hatáskörrel fogadnók el a cs. k. főegyháztanácsot, ezzel presbiteri igazgatásunkba a német consistorialismus galyát oltanók be, mely ott sem bírja azok bizalmát, kik az egyházi élet szabad és erőteljes kifejlését ohajtják, s a zsinati presbiteri szerkezet lett a kor jelszava. „Azon válaszos közönyt és szétszakadozottságot, melyet a német protestáns egyház alkotmánya vagyis alkotmánytalansága a község tagjaiban rendkívül előmozdit, ki fogná az egyházi élet föltételének avagy előmozdi-

tó eszközének nézni. A presbiteri igazgatásnak már épen az az érdeme, hogy ezen gonoszoknak, a mennyire azt alkotmány teheti, ellenök munkálkodik, az egyházi közszellemet s munkásságot ébresztvén és erősítvén. Nehéz belátni, hogy ezen egyházalkotmány ellenei, ha különben ama betegséget s a föladatot, hogy ellene munkáljanak, fölismerték, ez elvetett elem helyébe mit akarnak tenni.“ Így szól Müller Julius látva és érezve az egyháznak az állam s a burokrata jellemü konzistoriumoktól nyommasztó függését, s a községi és zsinati élet hiányát. S igaza volt. Vessünk csak egy futó pillantást a német protestáns egyház belső fejlődésére azon időtől fogva különösen, midőn az új egyház és a vallástételek államjogi elismerést és érvényt nyertek. Mi történt? Az állam általában ugyanazonította magát az egyházzal s „mennél határozottabban munkálkodott az idő lelke“ az államhatalom mindent egy mértékre vonó központosításán, a konzistoriális egyház-igazgatás hagyományos alakja is annál inkább levetkezé lassanként mindazt, a mi még rajta kiváló egyházi jellem volt s felolvadt alakjában és szellemében a világi igazgatás gépezetében. Az egyház eredeti viszonya a néphez lassanként az államhozi viszonyra változott át. Az állam parancsoló törvényes állása a vallásos élethez, a szoros kapcsolatnál fogva, az egyházra is átment“¹⁾. Csoda-e, ha ily viszonyok közt az egyház egészséges és erőteljes fejlődése megakadt, s az egyház szabadabb szervezésére célzó tervek a világi és egyházi hivatalnokok féltékenysége egyiránt megtörttek s „az egyház, a mint szinte Müller mondá, maradt egy nagy kőház szónokszékkel, melyen a magasabb rendőrség hivatalnoka áll és predikál.“ Mi tehát, kik a presbiteri alkotmány áldásaiban részesülünk, tartsuk meg a mi nálunk van, hogy senki el ne vegye koronánkat. Jövendőben is ez tarthatja fel s teheti köztünk hatalmassá a közszellemet.

A másik főtárgy, mely felett szinte elmondom egyházmegyénk nézetét: a z e l n ö k i j o g. Kik viseljük az egyházban általában az elnökséget, ez a kérdések kérdése, a vexata quaestio. A törvényterv az elnökletet a képviselő és igazgatás minden fokán a lelkészeknek adja. Egyházmegyénk komoly megfontolás után oda nyilatkozott, hogy az elnöki jog elvi fejtegetésébe nem éreszkedik, történeti adatokhoz sem folyamodik, hogy megállapítsa, miként s kik által gyakoroltatott az elnökség úgy az apostoli miként az azt követő időszakban, nem vizsgálja, mit hittek a reformátorok s kiknél volt az elnöki hatalom a refor. egyházakban, kiknél különösen hazánkban, mondhatni, egész a mult száz-

1) Der deutsche Protestantismus von einem deutschen Theologen. Frankfurt am Main. 1847.

zad végeig. Előttünk az elnöki kérdésnél fontosabb az, hogy az egyházigazgatás minden fokozatán képviseleti s lelkészek és a község világi (verba valent usu) választotti közt egyenlően megosztott legyen. Ebben látja egyházmegyénk a legbiztosabb garantiát, hogy az egyházban senki uralmat nem gyakorolhat. A feltett tárgyra nézve tehát csak az a kérdés: mit kíván az egyetemes egyház közjava, s mit kell tenni, hogy mindenek szép renddel s ékesen menjenek s megtartassék a békeség kötele a szerete! által? Egyházmegyénk oly meggyőződésben van s ebben a tanácskozás gyakorlata is megerősíti, hogy bármely igazgató testületnek s tanácskozó gyűlésnek is ugyanazon egy időben csak egy elnöke lehet: ennélfogva a viszálykodás magvát magában rejtő kettős elnökséget, ugy a mint azt a budai zsinat felállította, nem pártolhatja. Erre már rég kimondott, hogy az anomália s gyakorlatban kivihetlen, a mennyiben a papi elnökletet a hittani és szertartási ügyekre szorítván, oly kört mutat ki, mely az elnöki jogot, mondhatni, csak látszóvá teszi. A hittani és szertartási ügyek ugyanis természetöknél s fontosságuknál fogva csak igen ritkán s akkor is egyedül zsinaton jöhetnek elő s tárgyaltathatnak. A protestáns lelkészek áthatva az egyetemes papság eszméjétől, ismerve az ő, apostoli egyház-szerkezetet s megemlékezve a jeruzsálemi gyűlés példájáról (Csel. XV. 22, 23), melyben a keresztyén szabadságról az apostolok a vénekkel és a községgel együtt tanácskoztak és határoztak, a protestáns egyházigazgatás mellőzhetlen kellékének tartják, hogy a község nem lelkész tagjainak közvetett vagy közvetlen befolyása az egyházkormányzatba törvénytelen biztositassék. Ugyanazért hierarkhiát nem akarnak, nem akarják azon lelkészpresbiteri igazgatást sem, mely a magyar reform. egyházban századokon át divatozott, de más részről azt sem akarhatják, hogy a lelkészek, kikről a helvét hitvallás azt mondja: „Isten egyházának gyűjtögetésére vagy felállítására s ugyanannak igazgatására és fentartására mindenkor egyházi szolgálkat vett fel eszközül, még most is veszen fel s fog felvenni, míg az egyház e földön lesz; az egyházi szolgálknak tehát eredete, rendeltetése és hivatala igen régi és magától az istentől való, nem pedig valami új és emberi szerzemény“, nem akarhatják, mondom, hogy az egyházigazgatásból kiszorittassanak avagy a világi elem fölükbe tétessék. Midőn a lelkészek a keresztyén egyetemes papság kebeléből törvényesen elhivatnak és rendeltetnek, hogy az egyházban, mint látható társaságban, isten igéjét hirdessék, a sakramentomot kiszol-

gáltassák, teljességgel le nem mondtottak azon az evangy. egyház minden tagjával közös jogról, hogy a képviseleti s igazgató egyházban minden hivatalra s tisztségre jogosítva legyenek. Legyen tehát testté azon elv, melyet a budai zsinat mindjárt kezdetben ekként fejezett ki: *quia ecclesiae ex auditoribus et doctoribus constant, cuius vis membro aequale ad potestatem ecclesiasticam jus esse debet*“, legyen testté úgy, hogy ezen egyházi hatalom gyakorlására, annak minden ágában, úgy a lelkési miként világi egyháztagok egyiránt jogosítva s minden hivatalra s tisztségre képesítve legyenek. Ezen felállított elv nyomán kívánjuk az elnökség kérdését elintéztetni. Legyen nevezetesen kettős az elnöklet, mert ez egyházunk történeti fejlődésének eredménye, de jelöltessék ki a kör úgy egyik miként másik részére. Nevezetesen egyházmegyénk ekkép véleményezi elintézendőnek: a presbiteriumban és községi gyűlésben, az egyház külső és gazdasági ügyeiben a gondnok, egyebekben a lelkész elnököl. Az egyházmegyei és egyházkerületi elnökségre pedig ily változtatást ohajt: miután a végrehajtás és közigazgatás külön választatnak: a végrehajtó egyházmegyei tanács elnöke az esperes, az egyházkerületi tanács pedig a szuperintendens, mint kik különben is időközben vezetik az egyház ügyeit. Az egyházmegyei és kerületi közgyűlésekben pedig, melyeket zsinatoknak kívánnánk neveztetni, a megyei s illetőleg kerületi gondnok, viselnék az elnöki tisztelet. A közértekezleten végre valamint a közzsínaton megnyitná a gyűlést a hivatal szerint legidősb szuperintendens, elnököt pedig szabadon, minden megszorítás nélkül választana a gyűlés titkos szavazattal. Szavunk nem szentírás, mintha az általunk letett alapon az elnöki kérdés másképp meg nem fejtethetnék. Mi csak annyit akarunk, hogy ha kettős leend az elnöklet, egyiknek úgy mint másiknak legyen bizonyos és meghatározott köre, hogy az elnökség ne neveztesse a nem elnökléstől, *lucus a non lucendo*. Így fog az egyházból eltűnni úgy a hierarkhia miként kúriárkha falra festett rémképe.

A harmadik tárgy, a mely fölött szinte elmondom nézetünket, a protestáns iskolaügy rendezése és kormányzása. Ezt a törvényterv a közzsínat hatáskörébe tartozó tárgyak közül teljesen kihagyta, pedig egyházunk egyik legszentebb és legszebb joga volt, hogy iskolaügyeit önmaga kormányozta. Hogy ezen három százados és törvény által megszentelt jogot egyházunk most is féltékenyen őrzi s ahoz lelkiismeretesen ragaszkodik, az nagyon természetes. A valódi protestantizmus iskoláiban szabadságot és önálló-

ságot kíván és követel, mert a tudomány nem ellenfele, hanem szövetséges társa s „a kinek kezében van az iskola, az ura a jövőnek; s a mód, miszerint az ifjuság neveltetik, föltételezi a jövő nemzedék állását“. Maga az állam is elismeri a helyzet nehéz voltát, mert míg egy részről kiadja oktatási rendszerét s ezen rendszer elfogadásához köti a tanodák nyilvánossági jogát, ugyanakkor más részről az állam és egyháznak iskoláhozi viszonyát nyílt kérdésnek nyilvánítja. Valóban a feladat nem könnyű.

Az államnak úgy a protestantizmus, miként a szemlélődő bölcselet elvei szerint az erkölcsiség ápolása is egyik fő feladata s mint a civilizációnak őre, a tudomány fejlődéseért az utóvilágnak felelős. Ezért nemcsak a törvényhozás, a személy és vagyonbiztosítás, az igazság kiszolgáltatása s a törvény áthágásának megtorlása esik körébe, hanem a polgárok nevelése is. Igen, az államnak joga és kötelessége, hogy a népnevelés és oktatás ügyét szívére vegye; de az a kérdés: mi viszonyban van egyház és állam az iskolákhoz? Az egyház, a protestantizmus elve szerint, az államot úgy nézi mint szintén istentől rendelt nevelő intézetet, melyet épen úgy nem nélkülözhet, miként másrészt az állami nevelés az egyház nélkül nem felkelhet meg teljesen céljának. A nevelés és iskola úgy az államé miként az egyházé, mindkettőnek joga és kötelessége befolyjni az iskolaügy rendezésébe és vezetésébe. Az államnak nevezetesen joga és kötelessége, hogy legfőbb felügyelői hatalmát a nevelő és tanító intézetekre gyakorolja, azokat koordinálja vagyis az iskolaügybe egyseget és összhangzást hozzon, de ezen általános határon belül engedjen szabadságot úgy tanintézetek állítására, miként azok közvetlen vezetésére, a tudománynak úgy tartalmára miként fokozatos elrendezésére, a tanítás módjára, alakjára és nyelvére, felmaradván az államnak legfőbb felügyelési joga.

Ha azt mondjuk, hogy ezek azon alapnézetek, melyek le vannak rakva az 1790°/₁-iki XXVI-ik tcikkben; ha azt hiszszük, hogy ezen alapon lehet az állam és egyháznak iskoláhozi viszonyát megoldani s ezen viszonyt tárgyzó nyílt és függő kérdést elintézni úgy az állam virágzására, melyet lelkünkben ohajtunk, miként egyházunk üdvére, mely szívünkkel egygyé forrt, úgy vélem, hogy nem tévedünk.

Ezen nézetek vezették közelebb egyházkerületi kormányunkat, midőn az iskolák szervezésének s átalakulásának nagy munkáját megkezdette. Elfogadta a szervezeti terv alapnézeteit, nem azért, hogy iskoláinak három százados nyilvánossági jogát fentartsa vagy újra kivivhassa, hanem mert azokat jóknak s helyeseknek ismerte s a

tanintézetek ily általános összhangzását (coordinatio) szükségesnek tartotta, de e mellett ragaszkodott önhatósági jogához, melyet a törvény szavai ekkép fejeztek ki s erősítettek meg: a protestánsoknak jövődöben is mindenkor szabad lesz iskoláikat fentartani, újakat állítani, azokba tanítókat hívni, felsőbb és alsóbb igazgatókat választani, a tanítás és tanulás menetét, módját, rendét meghatározni, felmaradván a felségnek főfelügyeleti joga. S hitte, hogy midőn így gondolkozik, nem cselekszik az állam érdeke ellen sőt érdekében. Az államnak iskoláhozi joga tehát, a mi nézetünk szerint, nem azt teszi, hogy az állam ugy a tudomány, miként a tanítók s tanintézetek fölött feltétlen uralmat gyakoroljon. A tudományt úgy tartalmára miként tanmódjára és menetére nézve bizonyos, részletekig meghatározott rendszer kényszerítésének vetni alá, annyi mint megvonni tőle az éltető elemet, annyi mint „testére érc ruhát adni, mely azt külsőleg beborítja és változhatlan alakban megtartja“, a mint szól a m. kormány is oktatási rendszerének előszavában s nagyon bölcsen. Az iskolák eleven s éltető szelleme a tanítók szabad munkásságától függ, mely az iskola növendékeiben is ily eleven, s vidor munkásságot szül; azért az iskola virágzására nézve nincs károsabb, mintha a tanító szabadsága igen szűk korlátok s bizonyos formák közé kényszerítették, ha egyéniségét nem fejtheti ki szabadon, ha folytonosan szemmel s állandó félelem közt tartatik. Azért szabadság tudományban és tanításban! Az egyház ne gyakoroljon gyámságot a tudomány felett, viszont az állam is, mint egy jeles német író mondja, a tudomány szabadsága iránt inkább tág mint szűkkeblű legyen. A keresztyén állam bizzék minden hívő keresztyénnel együtt azon sziklában, melyre házáat felépítette s melyet semmi földi erő le nem ronthat, annyival inkább bizonyos kornak mulékony eszelősködése, legyen az gonosz vagy kegyeskedő.

Ennyit ez alkalommal.

Zürich, október 24. 1856.

Mélyen tisztelt nagytiszteletű esperes úr! Becses levelét okt. 21-kén vettem, a zürichi népiskolai könyveket rögtön elküldtem árukkal együtt. A pénzt Futó Mihály II. th. kezébe kérem alásan juttatni. A könyveket alázatos köszönettel tegnapi este kaptam. Küldöm Scherr *) urnak a kívánt magyarázattal. Mindent elkövetek, hogy

*) A sárospataki „népiskolai könyvtár“ Scherr ur pedagógiai módszerén van dolgozva,

Scherr úr megírja éltét s nevelési rendszerének alapelveit; az elküldéssel késni nem fogok. — A vezérkönyvet a számtanításban hálás köszönettel elfogadom. Jó vezérekre akadtam itt is. —

Zürich, valamint Thurgau kantonban is az alsóbb népiskolák mindenütt hat osztályból állanak; a tanító kétszer köteles tanórát tartani s egyszerre foglalkodtatja mind a hat osztályt. Szerdán a 13 — 16 éves, ismétlő ifjak nyernek oktatást; legtöbb helyen ez szerdán és szombaton délutánra van áttéve, melynek jó oldala az, hogy a tanító mindennapos tanítványait naponként láthatja. — 160 egyháznak évenként 35 ezer frankot ad az állam a népiskolák rendben tartására, épületekre s iskolai eszközök szerzésére. Minden tanító fizetésének egy harmadát 200 — 400 frankot az állam fizeti, másik harmadot az egyház, harmadik harmadot pedig a szülék. Ezenkívül fát, egy kis szántóföldet is kap. Főgondja az államnak az hogy a tanítónak s tanítványnak legnyugalmasb s kényelmesb szobájuk legyen. Nálunk palotának neveznék ezen szép emeletes falusi iskolákat. — A felsőbb népiskolák három évi tanfolyammal csak a népesebb egyházakban léteznek, azok kedvéért, kik az ismétlő tanfolyam helyett mindennapi oktatásban ohajtnak részesülni. Itt a tudományok már teljesebb terjedelemben adatnak elő, s az úrvacsorájávali éléshez alaposan készíttetnek. A tanító szorgalmára s tanítványok előmenetelére az egyes egyházak és a kantoniskola látogatói ügyelnek; kik a nép által választatván, többnyire igen lelkiösméretes emberek; a tanítókat nagyon szemmel tartják, szemben kimondják rájuk az igazat. A tanítók hat évi szorgalmas tanítás után erősíttetnek meg hivatalaikban, ez idő alatt kiösmertetnek; a hanyagok elmozdittatnak.

Bernben a tantárgyak ugyanazok, a kanton szükségéhez alkalmazva, mik Zürichben. Ugy látszik Scherr szelleme után igazodik minden kanton, csakhogy elősmerni kevesen akarják. A tanítványok hét évig tartoznak iskolába járni, három tanítási fokra osztva. Elsőben vannak az 1. 2. és 3-dik évi iskolások, másodikban 4. 5. és 6-dik évi, harmadikban a 7-dik éves iskolások. Minden iskolának egy tanítója van azon esetben, ha a három tanodában 80 tanítvány van. Két tanodát vezet egy tanító, ha a kettőben 90 tanítványnál több nincsen. Egy tanodát vezet, vagyis egy osztályt, ha abban száz tanítvány van. A tanítók pénzfizetésüket minden három hónapban előre kikapják, természetnybeli fizetésüket akkor s úgy, a mikor s a mint használatban van. Az özvegyek és árvák három hónapi hasznót kap-

s neki megküldetett. Ezt érti a levélíró, hogy küldi, s átadja a kívánt magyarázattal.

Szerk.

nak a tanító halála után. A népesebb egyházakban al reálskolák és progimnáziumok is léteznek, négy évi tanfolyammal. A tanítók tíz évre választatnak, ezalatt pénzfizetésök egy harmada a nyugdíj-intézet pénztárába megyen. 20 évi hivataloskodás után, ha tanításra nem egészen képesek, nyugdíjaztatnak.

Vaadt kantonban hat osztályból áll az elemi tanoda; a latin iskolába készítő pedig háromból, hová vizsga mellett 9 éves gyermekek is bevétetnek. Neufchatel kantonban a hat elemi osztály bevégezése után ipar vagy középtanodába mehetnek az ifjak. A többi kantonok iskolái egyik vagy másik uton alkalmazzák magukat.

A tanítóképezdék is megnéztem. Melyek Zürich kanton után igazodnak, ott három év a tanfolyam. Bern kantont követőkben pedig két év. Mindenütt adnak a tanítványoknak asztalt, szállást, ágyat, mosást, gyertyát, fát. — Lausanne-ban és Proentrui-ben a kantoniskola épületében; másutt, falun, elkülönözve vannak az iskolától. A kormány mindeniket évenként 7 — 10 ezer frankkal segíti. Leggazdagabb a kreutzlingeni, hol évenként 60 tanuló tápoztatik; $\frac{1}{6}$ ingyen; a többi 230 frankért. Mindeniknek évi kiadása 15 — 30 ezer frank.

Belső ösztöntül ragadtatva néztem át a svájci nép, közép és főiskolákat; reményelem, hogy az egymásra halmazott iskolai tárgyak agyamban e télen eligazodnak; tavasz felé a látottakról érettebb s tisztább felfogással hagyhatom el e minden tekintetben egészséges vidékeket; akkor régi vágyam kielégítve van. Egy iskolai statisztikai munka egész Helvéciáról sehol sincs; ily eszmére itt még senki nem jött. —

A mindennel gazdagon ellátott tanító-képezdek átnézése után lehetetlen lett volna a pataki születendő képezdére nem gondolnom. Bár körömon kívüli dolog, tudom hogy szavannak nincs hatása, s lehet hogy tévedek: mégis papirosra teszem gondolatom, azon teljes hittel, hogy nagytiszteletű esperes ur tőlem ezért kegyét meg nem vonandja. Isten látja lelkemet legjobban! Érdek nem vezérel. Vallásom, iskolánkhozi hő ragaszkodás, a köz ügyért élni s halni tudás eszméje egyedül az, mi engem vezérel és lelkesít. Ki másként ösmér, rosszul ösmér. — A sors adományával teljesen meg vagyok elégedve.

A tanító-képezde eszméjét egyházkerületünk nem karolta fel oly igazán, mint ezt várni lehetett volna, A görögői gyűlés óta mi az oka, hogy Alsó-borsodban még sem ért meg e nagyszerű eszme¹⁾? Az, hogy az egyházmegyéék szós emberei valamint itt, úgy másutt

1) Jelenleg Alsó-borsodban is, igen!

sincsenek megnyerve az ügynek. Ön magukban oly tehetetlenek, hogy az önérdék eszméjén felülemelkedni nem képesek. A magyar nép egészséges, józan ítélő tehetséggel bír, adakozni képes és tud, csak szíve nyitjára kell akadni, benne nincs hiba. A vezetőikben van a hiba. Minden becsületes, a nép előtt bizalommal bíró s használható világi egyének kéretnének fel levelben egyes s hatályos egyének által a gyűjtés szerepe elvállalására. A törvényes alakú eljárást utálja a magyar. Fél év alatt a kivetett 20 ezer forintból 40 ezer önkéntes adományt teremtenének. A próba erre kielégítő feleletet adna.

Kezdő intézetben a növendékek megválasztása legfontosb dolog. Nagykorús a gimnázium II-ik osztályából képezdéjébe már tanítványokat vesz be. Gyermekemberekkel nem sokra lehetni. Ha úgy marad mint van, összeférve a gimnáziummal, nem nagy jövőt jóslok neki. — Oly megért ifjak vétetnének be, kik az ügyért valamit tenni is akarnak, vagyis kiknek hivatásuk van e nehéz, sovány, de szép pályára; felfogásuk egészséges s tiszta; szelid természetű s romlatlan hajlamuk, szilárd jellemük. A tudományosságot nem keresném náluk, csak a készséget. Inkább faluról, az eke szarvától hoznám be a romlatlan s készséggel bíró ifjakat kitanítani, még sem venném be a rosz gimnaziálistákat. Ezek tanítása igen hálátlan munka; hozzá vannak szokva a rendtelenséghez, henye s pajzán élethez; a képezdében sem lesznek jobbak. Ha a növendék törvény ellen vét, az első években legkisebb büntetés lenne a rögtöni kicsapás. Pataki legyezgető, atyai s szelid büntetésekkel kezdő intézet soha hirre nem kap.

Az intézet iránt — a mi fődolog — a nép rokonszenve úgy ébred fel, ha ebből igen jó erkölcsű, szelid, jó tapintatu tanítók kerülnek ki; olyanok, kik a kis gyermek három első éveit tanítását tökéletesen értik, kik belőle rövid idő alatt értelmes olvasót, szépíró tudnak formálni. A nép addig kérde gyermekétől: mit tanultál, fiam, iskolában? míg érzi hogy a gyermeknél többet tud, és ez a három első év. Ha látja a szüle a gyermek szembetűnő értelmes haladását, bizalma erőltetés nélkül megjön az intézet iránt. — Az erkölcsre, magaviseletre s hajlamra i ügyelet szüksége kívánja hogy vagy az igazgató vagy a másik rendes tanár a növendékekkel lakjék. Ha a paradicsomsoron ¹⁾ alul három szoba tanterem lesz, a felső három szoba akkor nappali dolgozó szobájuk lehetne. Oltványos kertnek nem való a cigánysor ²⁾ helye, a bámész gimnaziálisták

1) Egy részét hívják így a pataki főiskola ó épületének.

2) Szintén egy része volt a régi iskola épületének.

alkalmatlankodása tekintetéből; sokkal célszerűbb volna a majorok közti tér. Háló szobájuk pedig p. o. a Vay kastély legfelső része; a szobákban csak ágyak lennének; az első emelet tanári lak. Alul étterem. —

A tanárok közt tökéletes egyetértés, egy cél felé törekvés legyen; hol a tanárok közt bizalmasság egyetértés nincs, ott a tanítványok szenvednek. Nagyon tetszik nekem az itteni képezdében uralkodó elv: „az igazgató birjon széles tudományos ösmérettel, a többi tanárok csak studiumaikat értsék s jól tanítsanak, ez elég“. — Az igazgató legyen minden mindenkben, a többiek csak gépezetei. E zsarnoki elvet a szabad Helvéciában szívtam magamba. Scherr ur maga nevelte tanártársait; és volt, van áldás léptein.

Azon előjövendő nagy kérdésre, mit csináljunk mi egyházme-gyék, temérdek sok tehetetlen iskolatanítóinkkal, ezek nem bírják felfogni az új rendszert, s nem értik a természettudományokat, hogy alakuljunk át? Feleletem ez volna: az átalakítás természetes úton, erőltetés nélkül történendik. Szóljunk a tanítókhoz. Tanítók, ha e névre érdemesek vagytok, tanuljátok; itt van egy könyv ingyen, mert másként meg nem venné sok, — ez megmodja minden nap, sőt minden órában mit tegyetek, s megmondja hogy egy hónap alatt mit végezzetek el. Használjátok ezt. Hat év alatt kivétel nélkül vizsgát adtok az egyházkerület által kinevezendő küldöttség előtt, melynek elnöke csak a képezde igazgatója lehet. Bizonyítvány csak annak adatik, ki titkos szavazat útján reá érdemes. A bizonyítványt nyerő neve, mint tanítói hivatalra képes egyéné, az egyházkerület névkönyvében kinyomtatnék (Lenne tanulás). — Tanítói tanácskozmányok rendezése, példányiskolák felállítása, a már meglevő népiskolai könyvtár által alkalmat nyújt az egyházkerület mindenkinek az önkiképzésre. Akarat és kitartás mellett az új rendszer meghonosul. — Mi nem állandósítjuk három éves rektoriáinkat, mondják ismét az egyházme-gyék. Jól van! felelné az egyházkerület, de csak oly végzett theologu-sok vehetik el a khartát, kik a képezdei igazgató előtt sikeres vizsgát állottak ki s a pataki példányiskolában többször megfordultak. A képességet, mint önkénti hallgatók megszerezhetik; iskolalátogatók is csak ilyenek lehetnének. Nevetséges látni azt bírámul, ki nem járatos abban, mit tanítók. A három éves rektoriák kistanítósa-ga lehetne állandó. A papok a három felső osztályban, vagy legalább a hatodikban taníthatnák a vallást. —

A tápintézet, véleményem szerint, úgy lenne állandó és erős alapu, ha az egyházkerület jelesb egyéneirőgtön felszólíttatnának egyházi beszédek írására, melyek tárgya az adakozás lenne. A leg-

szivrehatóbbak kinyomatnának s ingyen minden lelkésznek megküldetnének, azon határozattal, hogy minden évben p. o. szeptember utolsó vásárnapján erről papolnának; ezen nap délután vállalkozó lelkes nők minden hallgatót felkeresnének, felírnák, ki mit ajánl önként, jószántából a pataki tanítóképezdei növendékek ételmezésére. A nők kéreése mindig sikeresb, mint a férfiaké. Még azon héten beszédetnék az ajánlat. A begyült terményből megmaradt rész évről évre tőkésítették. A lelkesedés multával évtizedek után megszűnhetnék a kéregetés.

A testgyakorló-intézetet nyolcvan forintból fel lehet állítani. 40 pengőből egy ügyes 7. vagy 8. osztálybeli egy hónap alatt kiképezné magát Pesten; más negyven pengőből kitelnék az oszlopok felállítására. A hat alsó osztályban kötelezett tantárgy volna a testgyakorlat, naponként estve 6 — 7 órákor, mindenik tanuló fizetne évenként a tanítónak 12. pkr. és ő ezzel megelégednék. Ez így mehetne addig, míg az erre gyűlt összeggel más fordulatot lehetne adni az egésznek. Azt mondja a példabeszéd: jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök.

Ki is sat. *Antalfi János.*

Eperjes. Az evangéliomi jó ügy elővitelében mindenfelé erőlyesen és jótékonyan ható „Gusztáv-Adolf-Egylet“ a helybeli kollégiumot ez idén is (most már harmad izben) 2000 pfnyti évi segélypénzben részesíté. Mely nagylelkű adakozás a mily örvendetes s tanuságos tény egy részről, úgy más részről s reánk magyarhoni evangélikusokra nézve annyiban piritó, hogy magunk körében hasonlót tenni nem birván (nem tudván vagy nem akarván), még mindig idegen gyámolításra szorulunk. Adakoznak ugyan egyházi s iskolai szükségletekre nálunk is e g y e s buzgó s nemes lelkek, bár számuk nem nagy, példásan, s adakoznak sokféle s ismételve minden alkalommal csak nem mindig ugyanazok, mi utoljára terhőkre is válik, míg azalatt a nagy tömeg közönyös s fukar marad, azonban a közintézetek javai-ban mégis részesíttetni kíván. Ideje, hogy e bajon is az evangéliom munkás szellemében segítsünk, és a terheket testvérileg megoszszuk! A tiszai evang. szuperintendencia ugyan a mult őszi kerül. gyűlésen az adóarányos közmegadóztatást (3 krt. egy fnyti egyenes adó után) elhatározá, mi azonban mindeddig csak papíron maradt.

Ung. Földdobogott az örömtől keblem a „Sárospataki füzetek“ című folyóirat előfizetési ívének kezembe vételével mig nem volt folyóirat panaszkodtunk hogy nincs közlönyünk, midőn a vállalkozók, áldozataikon életbe léptetik, hidegen fogadják, sőt a rész -

vétlenség azt is kiáltja: Názáretből származhatnék-e valami jó? — mintha bizony! no de hiszem hogy egyetlen ez a szegény felkiáltás.

Nem igen erőtetjük itt magunkat előkészületekkel jobb jövőendő előteremtésére egyházi életünkben. Mi csak az idő ingájára függesztettük szemeinket, s jó hiszemben lessük a percet, mely az ígért ország a ajtaját fölnyitná, összedugott kézzel várunk! Ugy látszik: ez már megszokás. Kezeskedik erről aligmúltja egyházmegyei életünknek, hol a vétlenség szembeszökő. Vajha máshol így ne volna! Nem egyszer hozattak már határozatok e. megyei gyűlésileg az üléseket jelenlétükkel disziteni nem méltóztatott ülnökök ellen; mi arra mutat hogy a szent ügyek iránti lelkesedés aláhanyatlott. Nem ujság, miszerint évek mulnak el, míg valamely kiküldetés végrehajtatik elannyira, hogy sokszor elidősül az ügy s többé rendbe nem hozható. Itt rejlik oka több egyházközségeink elnyomorodásának. Itt van önmagunkban az ok, miért lett mulhatlan szükséggé rendezése önkormányzatunknak, mit belátott az éberszemű világi hatóság. A múlt év utolsóbb havaiban sürgés forgás lett a magyar protestáns egyházban s a már idő olta hideg közönyösség feküdte testben élet mutatkozott; azt lehete vélni az ekkor kilobbant lángból, hogy a magas miniszteri terv úgy üterére tapintott az ősi jogaira féltékeny egyháznak, miszerint nem lesz egyhamar hely, hol ismét aluszekonyság öléré döljön. Csálódás! szalmatűz, semmi egyéb! Mint ezelőtt most is, mi legalább, itt csendesesen vagyunk, de igen csendesesen! mint ezelőtt, úgy most sem törődünk: mint lehetne az önkormányzat megőrzése mellett jobb létet idézni elő az elhanyatlott egyházakban. Mi a magas minisztérium által egyházi hivatalnokaink jobb karba helyezésére minden jogsérelem nélkül tett intézkedést „hogy az arányosítás alkalmával a helyiségekben földbeli állománynyal láttassanak el“ sem igen jó szívvvel vettük. Ugy látszik, hogy mi csak akkor vec-kendezünk mint a teknőc, ha a tüzes vas hátunkon már. Az idő nyakunkra növelte a kor kérdését, mint lehetne protestánsönállóságunkkal megférőleg tökéletesíteni egyházi küléletünket, vele mégsem gondolkunk. Téli egyházmegyei gyűlésünk kinevezte az egyházkerületi gyűlés határozata nyomán, a reménylt zsinatra előkészítő tervező választmányt, de ez össze nem ült. Mi mindent idegen segély nélkül is megtehetünk, csak legyen élő ismét bennünk apáink buzgósa s adományozó készsége. Régente míg erélyes volt egyházközségeinknél a presbitérium, s oldalra nem vonultak a községi előljáróktól a tehetősebbek, míg mint megtiszteltetést büszke önérzettel fogadták a nagyok is az elválasztást (így van ez még mais az igaz buzgalmu protes-

tánsok között), virágzottak az egyházak, de ma több helyütt a presbitérium kezében elkorhadt a kormánypálca, a hivekben vallás iránti közönyt teremtett az önfeltartásra nélkülözhetetlen „fizess;“ idegen, a testületen küli hatalmak törvény által veszik meg azt, mit ezelőtt a buzgalom önként áldozatul adott. — Egyházmegyei gyűléseken napirendűek az egyházközségek részről a beadványok lelkészi, tanítói khartáik kisebbitése iránt; s az egyházközség alig valami kivétellel még a hivatalnokai díjazásául szolgáló földektől járuló adót is azok által akarná fizettetni.

A magas miniszteri terv ajánlja a községeknek a lelkészek s iskolatanítók jobban fizetését, de nem igen isméri a körülményt vagy nem akart beléereszkedni, mert nem mutat módot, miként lenne az kivihető. A fizetési modor csak egy egyházmegyében is hányféle. Egyhelyt szemes élet, másutt szalmás vagy keresztes, harmadik helyütt pénz. Ezeknek a népközötti szétvetésnél kitudja hányfelékuksát használják! Ágy, járó s igavonó marha, mesterség, telek, házaspár sat. s mindezeknél az igazság csak alig megközelíthető. Ezeket egy modorra venni, vagy földbirtokra mint legbiztosabbra, városokban, hol földbirtoka kevesnek van, üzérkedésre, vagy az adózás mennyiségéhez arányosítani halaszthatlanul célszerű lenne; mert így lehetőleg megközelíttetnék az igazság, mely ellen eddig annyit panaszkodott a népszegényebb osztálya.

Közöttünk is találkozik ki kezet fog Szeberényi urral, a ketős elnökség felett pálcát törendő. De visszaélés vagy önfeledés miatt bizony a szokást, melyet a történelem gyakorlatban mutatott be, oly könnyen félre tenni nem célszerű; megférnek ők egymásmellett. Különben is mi a felelősséget illeti: protestáns elv szerint a felelősség nem az elnökön, hanem a testületen, mely magát a gyűlésekben személyesíti képviselői által, nyugszik.

Iskoláink nagyobb része ma is csak a régi. Itt ott jelenkezik valami lendület. Az ungvári kisdud egyházban indult korszerű fejlődésnek az iskola a sárospataki főiskolából érkezett jeles tanító korszerű tanmodora után, támasztván a gondviselés szegény egyházunknak buzgó pártfogót Horváth Simon és Horváth Mária ő nagyságában, kik testvér kezekkel karolák föl ügyét, építtetván iskolaházacsakát; és a tanító s lelkész jövedelme emelésére 18 hold földet, a templomba általuk állított orgona fentartására a szomszéd helységben egy belsőtélki állományt adományozni kegyeskedének.

ISKOLAI STATISZTIKA.

A sárospataki ref. főiskola népessége mind az akadémiai mind a gimnáziumi pályán mintegy 80 (1770.) év óta különböző idők szerint következő volt, um:

	1770.	1798.	1813.	1825.	1847.	1850.
A) Az akadémiában	336	502	410	496	389	276
B) A gimnáziumban	1010	1124	766	778	726	314
összesen	1346	1616	1176	1274	1115	590

1851—2 iskolai évben az új rendezés beállván, azóta évről évre következőleg állott az iskolai népesség:

	1851 ^{1/2} .	1852 ^{2/3} .	1853 ^{3/4} .	1854 ^{4/5} .	1855 ^{5/6} .	1856 ^{6/7} .
A) Akadémiában						
1) Theologus	97	141	149	156	85	86.
2) Bölcsész	91	27	50	27	40	33.
3) Jogász	33.	29	megszűnt			
B) Gimnáziumban						
4) VIII. oszt.	50.	49	32	42	29	27.
5) VII. oszt.	51.	41.	39	23.	33	50.
6) VI. oszt.	51.	46	27	29	46	44.
7) V. oszt.	56	35	36	55	48	62.
8) IV. oszt.	48	48	52	49	62.	54.
9) III. oszt.	63	64	54	64	64	67.
10) II. oszt.	68	75.	65	70	66	76.
11) I. oszt.	87	66	70	67	92	108.
összesen	695.	611.	574.	577.	565.	607.

E rövid statisztikai jegyzet azért fontos, mert megmutatja az említett főiskola népességének a forradalom miatti alászállását. De ennél mégis közelebbi ok keresendő. Ilyen ok egy részt az általános rendezés, mely ugyancsak szigorú és tudományos alapra fekteti a gimnáziumot, mi főleg a műveltebb osztálynak találkozott előítéletével, s a közönséges nyilvános iskolák népességének egy része, a tehetős, magán intézetekbe adatott. Példaul Sárospatakon forradalom előtt sokkal több vagyonos szüle taníttatván gyermekét, megtörtént, hogy magán tanítót is vett mellé úgynevezett „instruktor“nak s ezekhez szolgálattétel végett valamely szegény fiut, kocsisa, jobbagya fiát adá be inasul, ekkép egy jó módu gyermek által még kettőnek volt alkalma tanulni, magát művelni, és így ha csak husz tehetős szüle vitte is másuvá gyermekét, már hatvan egyén maradt részint egészen el az iskolától, mint az úgy nevezett urfi és inasa, részint megnehezült szigorubb életmódban ellátás nélkül az ifju, ki magán tanító lehet vala. — Ok más részt a reál irány, mely sokkal több növendék által van képviselve ma, mint forradalom előtt

— ha igaz! Ok elvégre az iskolai tandíjak magasra emelése, mely-
lyel a szülék jólléte, különösen a szegényebb sorsuaké, minők az al-
sőbb rendű nemesség, zsöllérség, csakugyan nincs páphuzamos nö-
vekedésben, előmenetelben; s ma holnap megérjük hogy az iskoláz-
tatás megnehezbulése miatt elvesz a társadalmi osztályok érintkezése,
vegyülése, például a t e h e t ő s b osztály kerülván a tudós gimnáziumot,
valamely világfiás neveltetésben fog részesülni csak, vagy belé
vesz az anyagba; a s z e g é n y e b b marad szegénynek legjobb észte-
hetsége dacára; s így valamely k ö z é p osztályra megy át a tudományos-
ság, mint hajdan Egyiptomban a papokra; pedig ha a tudomány
jó dolog is, de semmi sem oly gonosz mint épen a tudomány —
várnai kezekben.

Hogy lehet ezen segíteni? Legelső és a mi több, lehető is: tápin-
tézetek felállítása által először, másodszor, harmadszor; — Már, most
sincs ember tanárnak, tanítónak népiskolában. Ma holnap szükét
fogjuk látni az egyházi férfiaknak, a kik papokká legyenek. — Mig
a tehetős vagyis földbirtokos osztály minden józan nevelési elv
és szabály ellenére fényüzést csinál a nevelésből, s nem tudja hogy
mennyit költsön — divathól gyermekére: addig a szegény marad sze-
génynek, mi nem nagy dolog volna magában, hanem a mi kegyet-
len sors, tudatlannak is.

— rk —.

SZERKESZTŐ UTÓSZAVA.

Ezennel átadjuk imé a „Sárospataki Füzetek“ első évnegyedét,
a mint ígérve volt, a nyilvánosságnak s várjuk a jelenségeket. Mit
fog mondani a kegyes olvasó füzeteink alakjára, szellemére! Az van-e
benne, a mit ohajtott, vagy épen az, a mit nem? Fog-e tetszeni oly
hang és komolyság, mely nem annyira érdekes akar lenni, mint in-
kább oktató, és nyugodtan ható! Vagy talán még egy nagy meggon-
dolásra lesz szüksége az olvasónak hogy kedves protestantizmusa mai
arcát látván, tételeivel, tanaival, előhaladottságával megbarátkozhas-
sék; mert, a protestantizmus a mi hozzájárulásunk nélkül is halad és
fejlődik életben, tudományban, ha szinte nem tudja is minden em-
ber, a ki protestánsnak vallja magát.

Ily körülmények között nem volna csuda, ha legbuzgóbb hívek
akarnának megtagadni bennünket, s részükről hallatszanék felkiáltó
kérdés: ez-e a potestantizmus mai állása, fejlettségi foka? Mi nem így
tanultuk! — Igen igaz, és fájdalom, hogy igaz. Mert a protestantizmus
nemcsak vallásfelekezet, hanem egy uttal tudomány, és nemcsak tu-
domány, hanem élet is egyszersmind; de nálunk a mai műveltségi ál-
lás szerint oskolai betanultsággá sülyedett alá, hogy épen a tanulás
miatt veszítse el tudományi rangját, életrevaló elevenségét.

Bizony nem szólunk tudós viselkedésből, vagy önhittségből, melylyel magunkra szeretnők fordítani a figyelmet. Csak gyöngén szólnunk, de mégis nehezen esik, mert magunkat kell vádolni. Nem rég elmúlt korunk jelszava annyira egyesítette bennünket némely nagy eszme körül, hogy a protestantizmusra gondolni igen kevésnek maradtott hely a lelkeben, s hová jutánk? Oda, hogy a magyar protestáns azt a különbséget, mely neki a hazai életben dija, disze, dicsősége, nagy részben levetkőzé, és lőn közönyös és fölsemmvő tárgyak iránt, melyeket az ősök vére hullása pecsétel. Oda jutánk, hogy csak nem kivesszett a történetből nevünk a művelt külföld előtt, mert ha igazat kell szólni, úgy letüntünk a cselekvés színpadáról, hogy alig van egyéb ránk emlékeztető jel, mint tornyainkon a csillag és kakas, vagy talán még kopár temetőinken a nagyfejű fekete sírfák. A sajtó, ez a mai kor szóló lelke, s gondolatosszózata mintha meg sem volna még; vagy legföljebb „különb különféle alkalmakra irt predikációk és könyörgésekben“, melyek isten elé a szív alkalmaiként ajánltnak, s mintegy követendőül kiszabotnak, hozza meg termékenységet. Mindezzel pedig vajmi kevésbé kap előmenetelt a protestáns egyház irodalma, sőt hogy minden kegyes szónoklatok, s buzgó könyörgések mellett igen is alászállhat, nem kell hosszan bizonyítani.

Szerencsére az idő meghozza mindennek a teljesülést. Ha az eddigi protestáns egyházi irodalom legföljebb is papias színezetű ellenlétet formált a nempapok amaz állandó jelvonásához, mely szerint ez utóbbiak csak politikai vagy közigazgatási oldalról szeretnek bevezülni a protestantizmus dolgaiba: erre is megjött az alkalom.

A nagy tétlenség morotváját, mely szinte a halál vize már, elkezdé verni a szervezés hire, mozgalma; és imé azóta hallatszik egy két szó az egyház közigazgatásáról, sőt a lelkeket ez tartja leginkább elfoglalva. Mondani sem kell, hogy ha semmi másból, de e jelenségből is azonnal megtudhatja a világ, hogy magyar protestánsok vagyunk.

Hihetőleg olvasóink egy része szintén nem várt egyebet, mint — a lelkes talán egyházi beszédek, a nempap hosszas terveket, indítványokat a szervezés iránt, a ki pedig sem egyik sem másik, vára nyílt, őszinte levelezéseket, hol az esperes és a koadjutor lekorholtatik, a visszaélések kiméletlenül fölfedeztetnek stb.; míg, habár kevés számmal, találkozhatik olvasó, ki a főtebbiekén kívül más valami egyebet és mégis protestáns tudományt s tartalmat várt a „Sárospataki Füzetektől“.

Ha van becse az őszinteségnek, nyíltan bevalljuk, hogy éppen ez utóbbi kevés szám fogott fel bennünket a legalkalmasabban; és reméljük, hogy nem is fog bennünk csalatkozni. Őszintén szólva tehát, mi még most is, midőn a két protestáns felekezet ügye maholnap (ha ugyan igaz!) zsinat elé viendő félen van, meg bírjuk tartani nyugalunkat, sőt jövődre sem hiszszük hogy elkapna bennünket a használni akarás korszerűsége, sietsége, hogy mindent felejténk a zsinati alkalmon kívül. De másrésről nem is várjuk oly epedve a zsinatot, hogy minden bajaink orvosát remélhetnők benne. Állapotainkról nem mondhatni, hogy éppen kedvezők volnának tartására; így hosszas elhaladása sem volna éppen, hitünk szerint, nagy veszedelem.

A mi folyóiratunk ily formán több akar lenni, mint tulnyomólag alkalmi közlöny, noha felhasználni, igenis, felhasználjuk az alkalmat, de szeretnénk számára oly belső becsét biztosítani, mely azalatt és azután is megmaradna, mialatt és miután a zsinat ül és ült. Ezt pedig a tudományos érdek, irány és tartalom által véljük, ohajtjuk elérhetőnek. Ez volna, ítéletünk szerint a meghibbant protestantizmus lábra segítője, fényre derítője.

Ilyen vezérély alatt indítottuk meg a Sárospataki Füzeteket, már hirdetésünkben kijelölván a kört és célt, és hála istennek, kedvező viszhangra lelénk az irodalomban, az egyesek gondolkodásában közel és távol, és inkább távol, mint közel.

Mi lehet ennek oka? Az okot nem magyarázzuk, de mégis, miután Patak nem Pest, hogy az előítéletig volna kegyelve irodalmi tekintetben, fölszedezünk némely tényeket a vidéki sajtói mozgalmak pszichológiájához, mert utoljára zsibbasztó hatással lehetnek a legjobb ügyekezetre is.

Nem első eset, hogy Sárospatakon valami kezdetett. A Népiskolai könyvtár a legerősebben volt gyanúsítva, becsmérelve, igaz hogy egyesek által, s nem az irodalomban; de a világ, most az egyszer nem adott nekik igazat; s a népiskolai könyvtár kötetek erkölcsi diadalt vitak ki azóta iskolában, közvéleményben.

Hasonlóul a görög-magyar szótár ügye férfiatlan könyelműségig volt kincsinyelve, midőn egy jámbor levelező a lapokban előlegesen szólott felőle; és mondaték: készen van már a görög szótár is — papiroson. Azonban a lelkes vállalkozók derekasan fogák az ügyet, és a szótár csakugyan kész s a mi több, papiroson, minthogy nyomtatni csakugyan papirosra szoktak mind Magyarországon miud más helyeken.

Örvendetes volna, ha e közlőről jövő gunyolás, lenézés úgy cáfoltatnék meg a Sárospataki Füzetek, mint ama kettő által. „Származhatik-e Názárethből valami jó?” mondá egyik. Itt Názáret annyi, mint Patak, Sárospatak. Természetesen, hogy ilyen kérdésre nincs felelet. A ki így kérdez, hadd szülessék annak valami jó ott, a hol semmi sem születik. — „Nem lehet érteni a programmot,” monda más, „mert ha politikan kívül mindent ad, úgy regényeket is ad; már pedig!” — Mi is épen így szoktunk következtetni néha: „már pedig!” — Harmadiknak évnegyedes folyóirat nem kell; hanem kellene inkább heti vagy napi. Mi erre is ezt mondjuk: az rossz dolog, ha kell és még sincs, rosszabb dolog ha van és mégsem kell. Volt hang a kedves közelből, mely becsületbelinek tartja füzeiteinket pártolni. Ez, magában kevés. Pusztán becsületből pártolni bennünket, bukás mind ránk mind a pártolókra s hitők s tudományukra nézve. Mi magasabb szempontból akarunk felfogadni; s rosszak volnánk, ha nem úgy akarnánk. — Volt a kinek Sárospatak nem elegendő irodalmi középpont. — Ha ez igaz, akkor tulajdonképp csak Alpáron lehetne folyóiratot kiadni, mert e derék községről (Pest-Soltban-e vagy Abaujban: hallgat felőle a krónika) tartja úgy köznépünk, hogy ott a világ közepe. Egyébiránt kinek kinek saját feje fölött legmagasb az ég, s ott nyílik meg az önhittség festett mennyországa. Innen a középpont elleni észrevétel. — De már nem

ily csipkedő, hanem épen nevetséges azok gyanusítása, kik a Sárospataki füzeteket hierarkhizmussal is jónak láták előre vádolni. Ez minden megfontolás nélküli beszéd; legföljebb ötlet, legalább részvétlenség; mindkét esetben fejbeli nyomoruság. Az ilyen ur fölteszi magában, hogy igazságának kell lenni és fejébe veszi, hogy most csak hierarkhikus lehet bármely prot. lap; mi könnyebb aztán, mint e föttétel alá a legvadabb következtetést is alárendezni az „ergo“ segítségével. Annyit azonban tud a világ, hogy pap nem vagyok, hanem világi és elvek embere, és hagyom magam érdekeltetni egyházam ügyei által minden tekintetben. Egyébiránt a ki protestáns egyházban, Magyarországon, az adott körülmények közt beszél hierarkhiáról, csak nevetségessé teszi magát.

Mindezen egyes tévedező hangok mellett azonban mi édesen jutott füleinkbe a távol testvérek biztató szava, nyilatkozása. Bájos ének az a mi szivünknek. Vajha oly közel szállhatnánk lelkeikhez, hogy a nekünk okozott kellemes érzést folyóiratunk határozott irányával, elfogulatlan szellemével, nyomos tartalmával szolgálhatnók vissza. Vajha tessünk nekik! Nem említünk föl egyes nyilatkozatokat, mint ugyany-nyi javalló szavazatot ügyünk mellett. Elég, ha mondjuk, hogy erkölcsi erő és bátorítás az nekünk lelkesedésre, kitartásra. Hanem tiszteletteljes méltó figyelembe s tekintetbe vesszük azok nyilatkozatát, kik gyakrabban mint énegyedenként szeretnének találkozni a füzetekkel.

Mi tehát nyilvánítnak imé, hogy folyóiratunk ezentúl az évre eső hatvan ívet nem **tizenöt** hanem **hat** ivesszállítmányokban és így évenként **tíz**szor fogja kiszolgáltatni s időarányosan szétküldözni; ez által gyakoribbá tenni a találkozást olvasóinkkal; tartalom ésszellem semmi változást nem szenvedendvén.

Ily értelemben tartjuk nyitva folyvást az előfizetést, és pedig

Egy évre (postai szétküldéssel)	6 fr.
Félévre	3 fr.
Egy évre (posta nélkül)	5 fr.
Félévre	2 fr. 30. kr.

Javitandók.

28 lap. felülről	5 sorban	de mi, hagyassék el.
„ „ „	6 „	tartanók h. tartanak.
412 „ „	14 „	után h. utat.
200 „ „	15 „	szinat h. zsinat.
222 „ „	2 „	igaz h. ige.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

MÁSODIK ÉVNEGYED. 1857. JUL.—SZEPT. FOLYAM.

VALLÁSOS KÖZÖNYÖSSÉG.

NAGY JÓZSEFTŐL.

Sok a panasz korunk emberei gondolkozás- és cselekvésmódja ellen, legnagyobb ezek között a vallásos közönyösség, vagy a hit dolgáiban indifferenzizmus elleni panasz. Ezen, Bentham rendszerére sokat tartó, korban úgy látszik, mintha minden, mi az embert por és göröngy fölé emelné, háttérbe tolatnék, s a hasznosítás elve lépven minden nemesebb eszmének helyére, futna a világ egy új cél felé, áldozván a mammonnak, élve, gyönyör és haszonvadászatnak. Sőt van, ki a nevelés alapjaul is kizárólag ezen új tanokat akarná fektetni, nem emlékeztven meg, hogy a szív és értelem harmoniája az, mi a halandó port feldicsőíti, hogy a hit és erkölcstan elhanyagolása soha embereket, sokkal inkább keresztyéneket a szó magasztos értelmében nem formálhat. Igaz, hogy a reál ismeretek emelik a nép anyagi jóllétét és boldogságát, hathatós emeltyűivé válnak egyszersmind a szellemi fejlődésnek is, de ha ezek csak magukért üzennek, s célul tüzetnek ki, nem pedig mintegy felsőbb kifejlődés segédeszközei tekintetnek, gyám nélkül hagyják az ingadozó lelket, iránytű nélkül

a földi élet oceánján a tökély pályája felé törő halhatlan szellemet; az önmagukat feláldozó, nagyra, dicsőre siető jellemeikkel pedig magasztos nagyságukban, hová csak a tiszta keresztyéni öntudat képes fölemelni, nem a jelenben, hanem csak a mult kor történetének lapjain fogunk találkozni.

Mennyivel gazdagabb volt multunk valódi nagy férfiak dolgában, kik tünni, szenvedni, sőt meghalni is tudtak azon elveért, melyek az értelem világánál bennök meggyőződésé érlelődtek! Nem szükség pedig az egyházalapító apostolokra visszatérnünk; közelebb a XV. XVI. század is számos jeles nevet ada át az utókornak, kik a szellemi zsarnokság ellen küzdömokra lépven, visszahelyezék az okosságot isten adta jogai-ba, hogy a vallás terén működjek szabadon, menten minden emberi gyámkodástól, csupán csak evangyéliomi tekintélynek hódolandó mint isteni szabálynak, hogy a kicsapongások tulaj-ságaiba át ne csapjon; és kik ezen szabadsággal visszaéltek is, legalább annak hirneves koriféusai a Voltairek, Rousseauk, la Serrék, inkább az evangyéliomi egyház |sorompóin kívül, mint belül keresendők. Mind ezen tisztára hozott vallásos eszmékérti felhevülést, mely a hitujítás korszakában a tudományok ébredésével karöltve járt, nem a vallásos közönyösség, hanem a tisztább vallásos fogalmak által átmelegített vallásos buzgóság hozta létre. Avagy a keresztyéni elvek akkénti alkalmazása nem szült-e polgárilag is jótékony átalakulást? Vagy az élet különösebb viszonyaira vonatkozólag is nem vesszük-e észre ezeknek is jótékony hatását? A kölcsönösen gyámolító egyletek, a filantropikus intézetek, melyekben az emberi nemes kebel legszebb virágai nyiladoznak, a gonosz-tevékkel emberibb bánás, mely az eltévelyedt nem zuzza össze, hanem erkölcsileg fölemeli, mind a forgalomba hozott keresztyéni elvek diadalai, melyeket az emberi szabad szellem felvilágosodott vallásos buzgósága hozott és hozand jövőben is létre.

Sajgó sebe korunknak az indifferentizmus, mely minden vallást, legyen az észszerű vagy észszerűtlen, egy szempontból ítél meg. Az embert a tudás ki nem elégíti. Az embernek, hogy boldog legyen, hinnie kell okosan, észszerűleg. Mennyire csalatkoznék azonban, ki az emberi kebel hitét a tudás sokkal alantabbi színvonalára igyekeznék leszállítani. A tudás a szív és értelem kívánatainak meg nem felelhet nemcsak azért, mert ennek alapja bizonytalan és ingadozó, hanem annyiban is,

menyiben a hit tárgyai természetöknél fogva tulesvén a tapasztalat határain, oly tiszta alapelveknek szükséges kifolyásai, melyek igazságát szív és értelem egyaránt követeli. Egyik fő gyarlósága tehát korunknak a hitet a tudat sokkal alantabbi és bizonytalanabb színvonalára leszállítani igyekezni.

Ezen vallásos közönyösség pedig vagy egész általánosságában jelenik meg vagy pedig határozottabb alakban. — Az általánosságában megjelenő közönyösség nem törődik rajta bármily vallást kövess, bármily hitelveknek hódolj, csak egyhez forma szerint ragaszkodjál. Keresztyén vagy zsidó, lámaimádó vagy mahumedán, Konfucius híve vagy fétisch imádó: közöttük semmi lényeges különbség nincs. Szerintök kötelessége mindenkinek egyhez a felekezetek közül ragaszkodni, ahhoz, melyet állami viszonyok, helyi körülmények, vagy népszokások szükségessé tesznek, a nélkül hogy annak tanaival sokat foglalkoznál, vagy azt értelmed földerítésére, szived nemesítésére felhasználnád; és ez az ugynevezett „freigeisterek“ hitvallása; kik hogy következetesek maradjanak, most tagadják a fölényt, s ennek létét; ha ugyan őszinte meggyőződésök és nem különködési viszketeg az (atheisták); majd elősmérik ugyan létét egy mindent alkotó fővalónak, de hogy az valami viszonyban állana velünk, vagy imáinkra figyelne: meg nem engedik (deisták); mások végre meg vannak győződve a pozitív vallás szükségességéről, de hogy annak igazságai valamely felsőbb isteni ihlet kifolyásai volnának, s az egyszerű természetes ösmérettől különböznének, tagadják (naturalisták).

És a XVIII. század ezen szellemi óriásai, azon kornak titánjai, kik Peliont Osszára halmozták, hogy onnan az eget ostromolják, a nevezetes Voltairek, Rousseauk, Bolingbrockeok, Humék, Tindálok, Diderotok, Schmied Lőrincek sat. kik szellemi roppant észtehetségöket a legszentebbnek megdöntésére, és kigúnyolására pazarlák el, sokkal több szolgálatot tesznek vala az emberiségnek, ha ezen tulcsapongásoktól ovakodva, hasznosabb irányt követve illetetlenül hagyják a szívnek szentélyét, mint azt vigyázatlanul feldulván, a később bekövetkezett gyászos események utját előre nem egyengetik. Vajjon a mult századok azon kores szüleményei, ezen érvényre emelt fattyu tanok megnyugtattják-e a tökély után vágyódó szellemet? Adhatnak-e oly biztos támaszt, mely az élet zivatarai között elég gyámot nyujthatna? Kifejtik-e a humanitást, elő-

segítik-e az emberiséget a keresztyén hit kitűzött céljára, a tökély elérésére? Avagy ezen tévtanok apostolaira nézve is, nem ütött-e soha a kiábrándulás s keserű megbánás órája? Valóban kik könnyelműleg tagadják isten létét, az erkölcsi szabadságot, halhatatlanságot: megtagadják önméltóságukat, barmok feletti elsőbbségüket s az oktalan állatok sorába alacsonyulnak. Kik tagadják a világot és ennek eseményeit igazgató gondviselést, nem rabolják-e el az a nélkül is eléggé hányatott földi vándornak minden vigaszát? És végre miféle erkölcstanok folyhatnak ebből akár a családi boldogság előmozdítására, akár a társulatok, álladalmak megszilárdítására s nemesítésére? Ők minden nagy jelentőségök mellett is romboltak csak, de építeni képesek nem valának.

Különösebb értelemben vett vallásos közönyösség az, mely csak a keresztyén felekezetekre szorítkozik. — Szerintök, ha nem tagadják is, hogy egyik felekezet a másiknál célra vezetőbb, de azt állítják, hogy a keresztyén hit lényeges cikkei minden keresztyén egyház tanaiba befoglaltatva levén, azzal kell szövetkeznünk, melyet a körülmények ajánlanak, hol legtöbb a kilátás hatalomra, fényre és gazdagságra; azért is nem tartják lelkisméretes dolognak egy felekezet hitelveit a másikéval könnyedén fölcserélni, mennyiben azok a közös célnál, mint hiszik, végtére is találkoznak. Ezek, minthogy az üdv útját igen szélesnek tartják, latitudináriusoknak neveztetnek. Ha ezeket a keresztyén hit elleneiül nem tekinthetjük is, de mennyiben a meggyőződés ily tág körben elég szilárd és öszpontosított nem lehet, náluk a kétely és hitelenséghez való átesapásra igen könnyen ut nyittatik, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy egyik keresztyén felekezetről a másikra könnyelműleg átesapongók végtére is a hideg közönyösségnél állapodtak meg.

Van még egy szelidebb neme is a vallásos közönyösségnek, mely szinkretizmusnak neveztetik. Azon tan, mely a protestáns testvér felekezetek között semmi lényeges különbséget nem találván, az egész felekezetességi vitát nem elvből következteti, hanem a tömjénezett mesterek, felekezeti főnökök véleménykülönbségére alapítja. Voltak idők, midőn ez is mint tévtan bélyegeztetett. Valóban ez oly különbség csak, melynek korlátait a kor és tudományos felvilágosodás már jobbra lerontotta.

Nem csekély végre azok száma, kik a fentebb megemli-

tett szerzők által előidézett, mindent, a mi szent, kigúnyoló közönyösségnek véget vetendők, nagy észtehetséggel és mély tudományossággal sikra szállottak; kik közé a halhatatlan Hugó Grótius, Leibnitz, a híres angol bölcész Locke, Stillingfleet, Rosenmüller és más számméltúk sorozandók; sőt nemzetünk józan szellemét ezen ragálytól megóvándók gr. Teleki József 1762-ben Párisban az „esprits forts“ok ellen kiadott értekezésében, és Hunyadi Ferenc Keresztyén arkhiváriusában magokat e részben eléggé érdemesíték. Sőt Szilágyi Mihály sárospataki tanár is Haller Albert „Briefe über einige noch lebenden Freigeister, Einwürfe wieder die Offenbarung“ című munkája magyarosításával e tárgyban szép sikerrel működött.

Korunk vallásos közönyössége felett ítéletet mondandók, ha némileg ezek a XVII és XVIII. századok tévtanainak hatásaként tűnnek is fel, melyek mint a vízbe dobott kő hullámkört formálva magok körül, mind addig terjednek, míg a végetlenben elenyésznek, ha mondom, nemzetünk ezen körvonalon belől esvén, a hatást egészen ki nem kerülhetette is, mégis kell lenni más közelebbi okoknak, melyek nálunk ezen sem hő sem hideg állapotot előidézek. Hol vannak a világi férfiak, kiknek bölc szava egyházunk jogainak védelmében oly tárgyavatottsággal és bölcseséggel annyiszor megzendült? Hol van a buzgó lelkészi testület, mely annyi szűkölködése, lemondása mellett oly sok bajnokokat adott az egyháznak, és ébredő nemzetiségnek, hogy a gazdagságában erős, hivatalos külfényre nézve hatalmas római klérus ellenében mint két egymással ellenkező ellensarkiság az egyensúlyt mindenkor képes vala feltartani? Hol vannak az egyház oly sok szenvedések által fölszentelt bajnokai, a gályákra hurcolt férfiak, törhetlen jellemökkel, tántoríthatlan akaratjukkal, kiket az értelem világánál meggyőződésé vált hit edzett meg? Hol van a nép, mely a fényelgő és érzékeket csiklándoztató isteni tiszteletet bámulatos lemondással tudta föleserélni az evangéliomi egyszerűséggel? — Nincsenek ők többé; s bemohosult sirköveikről csak a történet muzsája olvassa neveiket, s a hálas unokák föllelkesülve ottan ottan emlékeiknél, nem találhatnak mérvet e kisszerű korban, melylyel a dicsők emlékét összevasonlítsák. Sokat föl lehetne ugyan róni a megváltozott körülményeknek. Majd az anyagi szegénységet állítanók elő bűnbakúl, majd a nevelés irányának általános megváltozására

hivatkoznánk, hogy mi ügyes, gyakorlati, széttekintő embereket akarunk nevelni. Avagy nem az alapos tudomány megfigyatozolásában gyökerezik-e a kórnak oka? Vagy nem foly-e be erre tényezőleg az egyházi testület tagjainak, a lelkészeknek határon túli elvilágiasodása is? Mert minden testületnek bizonyos kül színezettel kell birni. Ha nem formálunk is külön szent népet a választott nép, isten saját népe között, de a testületi színezet hiánya, melynek körét maga a foglalkozás szentsége is kijelöli, nem foly-e kiártékonyan magára az egyházra nézve is, mely emberekből állván, nehezen emelkedik azon színvonalon felül, hogy a külsőségeket nélkülözze? Nincsenek-e mellékes foglalkozások, melyeket ma sokan minden kivétel nélkül, sokszor szent hivatalunk háttérbe szorítása mellett üzünk, vagy üzni kénytelenek vagyunk, kárára a szent célnak, melynek szolgálatjára magunkat felajánlók? Vagy nem folynak-e ebből gyakran oly cselekvények, melyek az erkölcstan ítélő széke előtt meg nem állhatnak? Mindenek felett tehát alapos evangyéliomi tudomány, egyházaság, a testületi színezettől elválhatatlan külsőkrei figyelés társalgásban ugy mint hivatalos körben, a papi jellem megtartása, tekintetbe vétele, végre okos, bölcs egyházi szervezet az, mi a bajt nem kis mértékben kisebbitheti.

A SKOT EGYHÁZ UJ ALKOTMÁNYA.

JAKABFALVAY ANDRÁSTÓL *).

A protestáns egyház még soha és sehol nem rendeztetett elvkövetkezetesen; ezért fohászkodunk az urhoz naponként:

*) Örömmel látjuk az irodalomban e nevet. A cikk, mely alatta közöltetik, kétképen válik nagy érdekűvé. Először mert önállásra, elvhez ragaszkodásra mutat; másodszor mert világi egyháztag írja. — Magunkat illetőleg: az egyház alkotmányát mi nyílt kérdésnek hagytuk, melyhez minden oldalról férhetni; s e cikk épen uj szemponti véleményyt fejez ki.

Szerk.

jöjön el a te országod! A képviseleti rendszer már következetlenség; holott a társadalmat jelenleg különben értelmesen kormányozni nem lehet; de ne higye senki, hogy a zsinat az öszves protestáns autonomia hű kifejezése. Ez nagy csalódás lenne. Valamint csalódás volt az újabb korban a német katolikusok berlini gyülekezetének azon határozata is, hogy a zsinat végzévényei csak akkor lehetnek érvényesek, ha azokat az egyes községek helyeslendik. Legveszélyesebb elv pedig az, hogy a többség kormányozzon, mert ez a protestantizmust megsemmisíti. — Az élet kineveti a logikát, szokták mondani, és az élet azt bizonyítja, hogy a protestantizmust a sanior pars kormányozta, tartotta meg különbféle formák alatt; s az élet maga azt is meghatározta, mi az a sanior pars: a tudomány. Vallásos ihlet, áldozatkészség kivívták magokat az elnöki széken kívül is. Ennyit általánosan. A magyar protestáns egyház rendeztetési jelen korszakában már többen nyilvánították nézeteiket. Sokat és szépen irtak; különösen Szeberényi. Nem akarok ezek felett szemlét tartani, minthogy illetékes nem vagyok, de inkább a nem írott nyilvánításokat kívánnám megcáfolni, melyek a tömeg közvéleményét vezetik tévútra, naponkénti botlásokat, botrányokat okoznak, melyeknek elhárítása mindenkinek kötelessége.

Uton utfélen legsűrűbb ellenvetés nyilvánul a m. kormány irányában, mondatván hogy egy abszolút kormány nem rendezheti a protestáns egyházat. Csak azt felelhetnek röviden a logika törvénye szerint: argumentum plus probat, ergo nihil probat, ha célosabbnak nem látnám azon kérdést tenni fel: vajjon egy parlamentáris felelős minisztertől, ki a más felekezetű majoritás szerint tartozik kormányozni, többet várhatni-e, hacsak magát a bukásra el nem határozta? Tekintsünk Angliára a skot egyház irányában; de jusson eszünkbe az 1848. felelős magyar miniszter is, ki a vallások jogegyenlőségéről alkotott törvényt a protestáns értekezlet előtt akként kommentálta, mint II. Mátyás a bécsi béke azon záradékát: *absque tamen praejudicio r. catholicae religionis*, s midőn a meghökkenet értekezlet felvilágosítást kívánt, ez lett reá a praktikus felelet, hogy az országgyűlés által megajánlott öszvegből a ref. magyar papságot legkevésbbé részesítette (Lásd az 1848. értekezlet jegyzőkönyvét). Sokat hallottunk ott és akkor olyakat, mikről Szeberényi emlékezik „Eszmetöredékek” című röpiratában. Hallottunk olyakat, milyeket az abszolút

kormány se nem mondott, se nem kívánt. — De elég ennyit. Csak tessék emlékezni II. Józsefről és az arbiternek választott II. Leopoldról és arról, hogy már abszolút kormánynak a protestáns egyházat rendezni nem volt lehetetlen. Másik botránykő a magyar protestáns egyház rendeztetése előtt az Éris almájaként szereplő világi elnöklet kérdése. Nevezem azt így azért, nehogy valaki higye, mintha az egyház rendeztetésének ez volna sarkköve, holott az nem egyéb mint villámhárító, s a rendeztetésnek valódi akadály.

Soha még és sehol a világon létező bármely protestáns egyházban nem vétetett az kérdésbe, hogy az egyházban ne a pap elnököljön, sőt igen különös jelenet magyar protestáns egyházunkban, hogy midőn a skot egyház a patronátus miatt külön szakadt a presbiteri államegyháztól, mi ellenkezőleg a patronátus mellett buzgolkodunk. A kérdés ugyanaz; holott nálunk amolyan patronátusról szó sem lehetne, miután eleink buzgolkodó alamizsnájához soha különös előjogok az utódok számára nem köttettek, melyek ha valósággal léteznének is, a papságot a defertur quoque kegyelmi morzsaléokra utasítani nem lehetne jogunk, miután tudva van, hogy az csekély jövedelméből az egyházak és iskolák fentartására évek hosszú során át adózott.

Szerintem ezek alaptalan ellenvetések; gyűlöletes azonban a hierarkhia oly gyakori fölemlegetése annál inkább, mivel azt komolyan senki sem hiheti; de könnyen veszélyt hozó lehet, ha a hivei előtt méltatlanul gyanúsított papság, a fájdalom keserű érzetében végre majd bíróhoz folyamodni kényszerülne. A hol pedig per van, melynek egyoldalú felfogása oly sok családos ember sorsát kockáztatja: okvetlen bíróra van szükség, s ez nem lehet aztán más mint az állam kormánya. Gondolnák meg ezt azok, kik amugy „sic volo sic jubeo“ féle capricek szerint akarnák a csomót megoldani.

Nem akarok ezuttal a világi elnöklet felett vitatkozni, és miután annyit bátran kimondhatok, hogy azt sem a tudomány, sem más protestáns egyházak példájából támogatni nem lehet, azokkal sem értek egyet, kik azt az eldődök iránti szentimentalis reminiscenciából, melynek a rideg komoly protestantizmusban nincs helye, pro hic et nunc legyezgetik, így is amugy is helyezgetik, és miután tény az, hogy ezen kérdés félé század óta tartóztatja az egyház rendeztetését, s a m. kormány is nyilvánította nézeteit, csakugyan el kell e követ mozditani,

és ha áldozatnak nevezzük is azt, meghozni az egyháznak jó móddal, s így elhárítani az utódok előtt azon súlyos felelősséget, hogy az egyház üdvemagán szenvedélyeknek áldoztatott fel; különben Éris almája marad az mindig, melynek hason mását a skot presbiteri egyház küzdelmi történeteiben gyakran feltaláljuk (Lásd Köstlin. Die schottische Kirche).

Még egy pár szót e bevezetéshez. Tüzetesen majd más-kor fogom tárgyalni egyházunk rendeztetési kérdéseit, melyek közt én az elnöklet kérdését csak provincialis másod rendűnek ismérem föl, midőn ennél fontosabbakkal találkozhatunk. Ilyen már az államtól független kollegializmus vitatása, mely már az 1790. 26. megalkottatása után csakugyan nem korszerű, sőt távolabb vezethet a céltől, melyhez közeledni akarnánk. Ez okból Révész Imre ur különben igen alapos, jeles munkájában nyilvánított célzatával nem egyezhetek.

Van ezer tárgy, melyet az ember megtanulhat; egyet nem tanulhat meg soha: némely dolgokat felejtani. Nunc seges est, ubi Troja fuit. Van egyházi életünknek is oly Trójája, melynek romjai felett még jó hogy buza és nem tövis terem — mint egy regényírónk mondja; de komoly prózának is beillik. Ismérek egy klasszikus öreg puritánus barátunkat, ki megolvassván a m. miniszteri terv első még írott kiadását, fejére kulcsolt kezekkel örvendezett, hogy ilyen még a skotoknál sincs. — Aztán pár hónappal később a coulissák megől kartácsolt ellene mégis. Csudálatos! nem tudott némely dolgokat felejtani.

Ismérek egy különben igen buzgó protestáns urat, ki gyakran emlegeti a skotokat. Nem régen államhivatalban volt, és ott letett esküjével sehogy sem tudta megegyeztetni a m. miniszteri törvényterv tárgyalását, annyira hogy még az egyházmegyék beküldött véleményét sem akará felolvastatni, miért aztán az illetők még most is méltán neheztelnek. Ő azon antinomikus elvet állította fel, hogy az egyházmegyék a képviseleti rendszer ellenére, szavazás közben kollegiális szavazatot kapjanak, s így lett volna az, hogy a 80 egyházzal és 8 képviselővel birt abauji megyének épen csak annyi szavazata legyen, mint a 10 *) egyházzal és két képviselővel birt Torna megyének; s midőn mind ezeknek a különösség mi-

*) Tornában tizenhat anyaegyház van, nem tíz.

atti álmélkodásból senki sem mondott ellene, de a zsinat általános kívánása mellett vitatkozásra sem vala ezuttal szükség, azon nyilatkozattal távozott el, hogy ő a protestantizmust nagy veszélytől mentette meg. Csudálatos! némely dolgokat nem tudott felejtetni.

Ismérek sokakat, kik régi pártgyűlölségüket hordják keblökben most is. Személyek ellen irányozzák tömeges támadásaikat, holott a tárgyról legkevesebb ösméretet sem szereztek. Ezek is némely dolgokat nem tudnak felejtetni; de ha a protestáns türelem csak ennyi mértékére sem tudtak felforgódni: akkor jobb lenne, ha elmaradnánk, mert a protestáns ügy, a tudomány és sok oldalu ösméretek ügye, tudósok tanácskozmányához illő mérsékletet, szerénységet kíván.

Ezért nem helyeslem a nehézségek szaporítását, nehogy az avatlanabbak alkalmul vegyék mindenben ellenkezni. — Ne szaporítsák az ellenvetéseket a tudósok; az emberek így könnyebben felejtenek; különben nem fogunk kiigazodni soha; holott rendre, nyugalomra a tudósoknak van leginkább szükségük.

És most mivel oly sokan emlegetik a skotokat, imé adom a skotok egyházi új szervezetét némely előre bocsátott jegyzetekkel: Gemberg *Die schottische Nationalkirche*. 1828. Sydow *Beyträge zur Charakteristik der kirchlichen Dinge in Grosßbritannien* 1844. Miller s Lorimer után Hellmar. 1849. Munkáikból

Nem a régibb skot presbiteri egyháznak a Stuartok episkopális kormányával hosszas küzdelmeit akarom rajzolni, melyek közben Knox, Melville Hendersohn, nagy tekintetű papok vezették az egyház kormányát, s melyek végre is a Stuartok elűzésével, a világi arisztokráciának az episkopális egyházba szökésével, és a nagy áldozatokért sok családos papok száműzetése után az új orániai dinasztia trónra léptével és az egyház követelt szabadsága vesztesével végződtek; utasítom az olvasót e részben Küstlin „*Die schottische Kirche*“ című jeles munkájára. Hamburg - Gotha. 1852.

Célom ezuttal csak a skot presbiteri államegyháztól 1843-ban történt szakadás okmányait s az új skot egyház alkotmányát közölni, mint azok a *Constitutional catechism of the free church of Scotland*. Edinburgh. 1847. hitelesen olvashatók.

Mielőtt az öszves skot államegyház külön szakadt volna, az államkormánytól vett sok sérelmek elősorolásával egy jog-

nyilatkozatot adott be a parlamentnek és minisztereknek, kik azt a tulnyomó angol püspöki parlament irányában köteles felelősség érzetében nem bátorkodtak méltányolni, támogatni, s e miatt a parlament által is elutasítatván, történt, hogy egy része az egyháznak lemondván az államegyház előjogairól s az állam segélyezéséről, külön szakadt következő tiltakozmánynyal, melyben ismételtetvén az előbb említett jognyilatkozatban előszámlált sérelmek, ugyanezért ezt is közölni fölöslegesnek vélem.

A közgyűlés követői tiltakozmánya. Felolvasztatott a királyi biztos jelenlétében május 18-án 1843. Edinburgh a Canonmills nagy teremben.

Miután a skot egyház mai napra rendelt közgyűlésének követői az András egyházban összegyűltek, és az oda küldött papok és vének, kiknek nevei az ott készült tiltakozmánynak aláírják, s itt is beiktatják, onnan visszavonulva nagy sokaságu papok, vének (világiak) és nép jelenlétében a canonmillsi nagy teremben gyűltek öszve, magokat az egyház feje (Jézus) nevében rendezvén, tisztelendő dr. Chalmerst elnöküknek nevezték, az említett tiltakozmány elővételét és felolvasztatván, jegyzékbe (okmány) foglaltatott, mint következik:

Mi alulírt papok és vének a skot egyház mai napra rendelt közgyűlésére választott követek, az alább kifejtendő körülmények miatt a mondott gyűlés megtartásában meggátolva lévén, minek következtében a skot egyház szabad gyűlése, ezen egyház törvényei és alkotmányával öszhangzásban, ezuttal meg nem tartathatik:

Megfontolván azt, hogy a törvényhozás a nevezett egyház utóbbi közgyűlése által elfogadott jognyilatkozat visszautasításával és a polgári hatóságoknak az egyház lelki dolgokbani hatósága felett követelt, és végre is ismételve erőszakolt befolyása ellen kívánt segély és orvoslat megtagadásával, az állam és egyház közötti viszony azon feltételeit ismérte s alapította meg jövőben Skociára nézve, melyek a nevezett polgári hatóságoknak a lelki és egyházi ügyekbeni különféle újabb rendeleteiben kimondattak és nyilvánítottak, hol a többek között követeltetett:

1. Hogy a törvény által elismert egyház hatóságai és tagjai lelki működésükben, a lelkészi hivatal betöltésében, a lelkészi viszonyok rendezésében a polgári hatóságok által korlátoztassanak; lelkészeket az ellenmondó községekre erőltetni, az isten szava, keresztyén nép szabadsága és az egyház alap-törvényeivel ellenkezőleg köteleztessenek;

2. Hogy a nevezett polgári hatóságoknak hatalmok legyen az államegyház által elismért határozott módon az evangéliom hirdetését és sakramentumok kiszolgáltatását betiltani;

3. Hogy a nevezett polgári hatóságoknak hatalmok legyen az egyház lelkészei és jelöltjeire nézve az egyházi hatóságok által kiszabott egyházi fenyítéket, vizsgálatot felfüggeszteni, annak lelki következményeire, hatóságára és előnyei-
re terjedő végrehajtását betiltani;

4. Hogy a nevezett polgári hatóságok az egyházi hatóságok minden ítéletét, melyek a lelkészeket hivatalaiktól elmozdítják, a jelölteknek az evangéliom hirdetését megtiltják, megsemmisíthessék, félretehessék, midőn aztán azokat lelkészi hivatalaikba és hatóságukba, melyektől az egyházi törvényszékek őket megfosztották, visszahelyezzék;

5. Hogy a nevezett polgári hatóságok joggal határozzák el, hogy a törvény által elismért egyház fő és más hatóságai tagjai széket foglalhassanak, vagy ezek ülését és szavazatát eltilthassák, mielőtt a nevezett egyházi hatóságok határoztak és ítétek volna;

6. Hogy a nevezett polgári hatóságok az egyházi székek többségét lelki működésük (ordinatio) gyakorlatában gátolhassák, és a kisebbséget a mondott lelki működésre az államegyház főbb hatóságaival ellenkezésben felhatalmazhassák;

7. Hogy - - a törvény által elismért egyházi székek előtt folyó fegyelmi vizsgálatokat megszüntethessék, megtilthassák;

8. Hogy a község bármely papja az egyházi hatóságba ne léphessen, ne kormányozhasson, és az egyház feje által rendelt módon nyert hivatalában ne predikálhasson, az egyház fő és alsóbb törvényszékeiben ne ülhessen; hogy az egyház tagjai közötti lelki fegyelemnek még a világi javakra tekintet nélküli gyakorlatára nézve is semmiféle intézkedések, bármely egyházi községben is a lelki felügyelet és fenyítékre nézve semmi változtatás ne tétessék, a polgári hatóság engedelme nélkül;

Mind ezen törvényhatóság és hatalom, mint az a polgári hatóságok által sokféleképen nyilvánított, bármily események okozták is annak gyakorlatát, véleményünk szerint a keresztyén szabadsággal, és azon tekintéllyel, melylyel az egyház feje az egyházat felruházta, meg nem egyeztethető.

Megfontolván továbbá azt, hogy a törvényekkel és az egyház alapszabályaival egyezőleg alkotott közgyűlés, mely részben oly követekből áll, kik a polgári hatóságok megerősítése nélkül választottak, vagy oly presbiteriumoktól küldettek, melyeknek tagjai hason megerősítésekkel nem bírtak, nem alakíthatja magát mintegy államegyház gyűlése, a nélkül, hogy a törvényt vagy ennek most megalapított szabályait meg ne sértse.

Megfontolván azt is továbbá, hogy az ily említett követek mint az államegyházgyűlés tagjai kitétetvék annak, hogy működésökben meggátoltassanak és a kinek érdekében álland, ezért minden pillanatban a polgári hatóságokhoz fordulhasson.

Megfontolván azt is, hogy már polgári erőszak is használtatott, s különböző esetekben alkalmaztatott is, mely által némelyeknek, kik ezen gyűlésre mint követek utaztak, megtiltatott székeiket elfoglalni és szavazni, és némely presbiteriumok, tagjaik ellen kiadatott parancsok által, meggátoltattak követeiket szabadon választhatni, miáltal a gyűlés és választás szabadsága elnyomatott és megsemmisített.

És megfontolván továbbá, hogy ily körülmények között a skot egyház szabad gyűlése, melyet a törvény elismér, a jelen időben meg nem tartathatik, és az egyház alaptörvényei szerinti gyűlés, az állammal szövetségben, nem alakulhat a nélkül, hogy ama tételeket meg ne sértse, melyek az egyház jognyilatkozata visszautasításával az államegyház föltételei gyanánt nyilvánítottak.

Megfontolván azt is, hogy mi már előbb, mint törvény és az ország alkotmánya által elismért, megerősített egyházi hatóságok tagjai, jogosítva és köteleztetve éreztük magunkat az ezen hatóságokhoz az alkotmány engedelmeivel köttetett törvénykezést a lelki és egyházi ügyekben a polgári hatóságokra való tekintet nélkül gyakorolni, miután mi nem láthattuk be azt, hogy az állam ezen hódolatot az egyház elismertése feltétlenül kívánja; sőt ellenkezőleg arról valánk meggyőződve, hogy az állam a skot parlament okirataiban, melyek

az egyesülési szerződésben örökre és változatlanul biztosítottak, lemondott oly hatalomról, mely a polgári hatóságokat hason rendeletek kibocsátására jogosítja: kényszerülve vagyunk az állam azon akaratát és célzatát megismérni, a mint már nyilvánított is, hogy e hódolat az elismertetésnek és segedelmek birtokának föltétele, mivel pedig mi, az isten szavával ellenkezésbe jövés és Krisztus koronája tekintetének és tiszteletének megvetése, saját ünnepélyes eskünk sérelme nélkül, mit véteknék tartanánk, ama föltételeket nem tölthetjük be, lelkisméretünk szerint tovább oly államegyházzal szövetségben nem lehetünk, és segedelmét, ily föltételekhez kötve, nem élvezhetjük:

Ezeknél fogva előbb nevezett lelkészek és vénék, mint ezen, az egyházi jognyilatkozat elutasítása után az egész országból e mai napra határozott közgyűlésre választott követek, első alkalommal összevgyűltünk, nyilvánítjuk, — hogy midőn az előbb mondott föltételek, a mi értelmünk szerint, az egyházi kormányzatnak a forradalom után készített s az egyesülési szerződés és biztossági oklevél által ünnepélyesen biztosított megállapításának ellent mondanak, és ezt öszvedöntik, — az isten szavával a skot egyház tanításaival és alaptörvényeivel is ellenkeznek, a Krisztus egyháza helyes alkotmányának valódi szabadságával és azon kormánylyal, melyet ő, az egyház feje, a polgári felsőségtől különbözően ennek számára rendelt, meg nem egyeztethetők:

Nyilvánítjuk továbbá, hogy minden olyan gyülekezet, mely az imént törvényeseknek mondott feltételek iránti hódolattal alakított, és azon polgári erőszak alatt, mely a mai napon tartandott gyűlési követek választása és magok azon követek ellen használtatott, a skot egyház alaptörvényei szerint szabad és törvényes gyűlésnek nem tartathatik, nem is az; és hogy az 1842. májusban Edinburghban összejött közgyűlés nyilatkozata, kívánata és tiltakozmánya, mint a nevezett egyház törvényes és szabad gyűlésének okmánya, tekinthetik a nevezett egyház valódi alkotmánya magyarázatának, és hogy a nevezett jognyilatkozat az egyház most fennálló törvényeivel együtt semmiképen meg nem gyengíthetik az államegyházra tolatott erőszak alatt alakult gyülekezet bárminemű okmánya rendeletei és mostanában törvénynyé nyilvánított feltételei által.

És végezetre midőn erősen állítjuk a polgári felsőség jogát és kötelességét az isten szavával egyező vallás elismertetéséhez és támogatásához, magunknak és utódainknak fenntartjuk minden, az isteni gondviselés által nyújtandó, alkalommal és törvényes eszközökkel ezen kötelesség végrehajtását, a szentírás és a skot királyság általunk és eleink által értelmezett alaptörvényei s az egyesülési szerződés föltételei szerint biztosítani, érte küzdeni. Midőn azonban azt nyilvánítjuk, hogy nem érezzük magunkat szabadoknak az államegyház segedelme megtartására, mivel az ahhoz kötött föltételekben meg nem egyezhetünk, állítjuk, hogy ezen körülmények között, melyekbe vitettünk, magunkra és más ezen napon tartandott gyűlésre választott, s velünk egyértelmű követekre nézve törvényes és tanácsos leendő, egy különös, más gyűlési helyre visszavonulni, hogy magunk és azok számára, kik hozzánk csatlakoznak, lépéseket tegyünk, a skot egyház hitágazatait és eddig értelmezett szimbolumait megtartva — az államegyháztól rendes uton elszakadni, és aztán oly eszközöket használni, melyek alkalmasak legyenek urunk és megváltónk evangéliomának, a Krisztus egyháza ügyei igazgatásának, az ő szent szava szerint, az isteni kegyelembe vetett legmélyebb bizodalommal, a szent lélek segedelme által terjesztésére és dicsőségének hirdetésére. És ezért a mondott célból külön szakadunk, alázattal és ünnepélyesen ismervén meg az ur kezét azon dolgokban, melyek ezen nemzetre és egyházra sokféle büneiért nehezdedtek, de egyszersmind azon erős meggyőződéssel, hogy mi nem vagyunk felelősök azon következményekért, melyek ezen, egy általunk szeretett, tisztelt egyháztól a lelkismérettel ellenkezőleg erőltetett szakadásból származandának, — nem a Krisztus koronájának meggyaláztatásaért és az ő, mint az egyház egyedüli királya, legfőbb tekintélyének megtagadásaért. —

Eddig e gyönyörű okmány, mely Némethonban is csak kevés idő óta ismértetes, hová glasgowi Williamson által küldött meg.

Kuzmány így nyilatkozik felette: Diese freie schottische hat sich von der staatskirchlichen presbyterial Kirche 1843 getrennt mittelst des Protestes vom 18. Maj zu Edinburg, zufolge einiger Verfügungen der Staatsverwaltung, die auf Grund des Patronats zu wenig die Wünsche der Gemeinden bei Besetzung der Pfarrstellen berücksichtigt hatte, gewisse von den

Presbyterien verhängte Strafen und Disciplinarverfügungen aufgehoben, die Majoritätsbeschlüsse nicht stets für geltend erklärte, sie vielmehr zuweilen zurückwies, und ohne Bestätigung von ihrer Seite die Pfarrwahlen für nichtgültig erklärte. Etwas weniger Rechthaberei, und die Spaltung wäre vermieden (Karl Kuzmány Lehrbuch des Kirchenrechts. Wien. 1857. S. 333). Volt biz ott több baj is; de későbbi tudósítások szerint az államkormány alábbhagyott követeléseiből; más részről a kezdetben lángoló buzgóság is csökkent. A papok szűken fizettetnek, rendetlenség kezdődik, minélelőbbi viszontgyesülés kívánata nyilvánul.

A szabad skot egyház alkotmánya.

A szabad skot egyházban körülbelül nyolcszáz község és hat ezer hivatalnok van. Papok, igazgató vének, diákonok, és minden hivatalnokok a községek által választatnak és jó viselkedők mellet holtig maradnak.

Minden községnek a lelkészen kívül több, kevesebb véneinek és diakonusainak kell lenni.

A községek megyékre osztatnak; minden megye egy vén és diakón által igazgattatik; amaz a nép lelki állapotára, ez a pénztárra ügyel fel; továbbá a keresztyén sakramentomokra és szegények szükségére.

Az egyház hatóságai (udvarai) a községi előjáróság, a presbitérium, a zsinat és a közgyűlés.

A községi előjáróság, mint emez udvarok legalsó lépcsője, áll a lelkészekből és vénekből. A lelkész *ex officio* rendezője, elnöke. A község egész igazgatása ezen udvart illeti; az fogadja be a község tagjait, gyakorolja a fegyelmet, és tiltja el az ur vacsorájától a méltatlanokat. Ez határoz, midőn vénet vagy diakont kell választani; megvizsgálja a választottak alkalmas voltát és kötelezi őket majdan a hivatalkodásra. Törvényhatósága van minden hivatalnok felett, kivéve a lelkészt.

Ha a községi előjáróság anyagi ügyeket tárgyal, a diakónok jelen lehetnek és egyenlő joggal szavazhatnak. Ily alkalommal neveztetik ez a tanács diakónok udvarának.

A presbitérium áll a szomszéd községek lelkészeiből, hit-tanárokból és egy egy vénekből. Összesen 71 presbitérium van. Felügyel ez a vidék községeire, a felsőbb rendeletek vég-

rehajtására, a községi előjáróság ítéletei elleni panaszokat bírálja, javítja, a tanulókat a papjelöltségre vizsgálja, az evangéliom hirdetésére hatalmazza, a községek által választott lelkészek alkalmas volta felett ítélt és ordinál, az evangéliom szolgálói felett a fegyelmet gyakorolja, az iskolákra és a vallás minden érdekeire ügyel. Hónaponként ül össze.

A zsinat a szomszéd presbitériumokból áll: évenként kétszer ül össze, ítélt a presbitériumok határozatai, véleményezései és jelentései fölött. Tizenhét zsinat van.

A közgyűlés a presbitériumok által a lelkészek számához képest választott egyenlő számú papi és világi követekből, mintegy 400 tagból áll; évenként egyszer Edinburgban ül össze tíz, tizenkét napra. Van törvényhozói, bírói és végrehajtói hatósága. Ellenőrsége alatt vannak a zsinatok, presbitériumok, községi előjáróságok s rendeleteinek engedelmeskednek. A közgyűlés határoz minden egyesség vagy felhívás útján hozzá vitt ügyekben, rendezti az egyház által gyűjtött segédelmeket a községekbeni missióra, nevelési és egyéb célokra.

A közgyűlés, zsinatok és presbitériumok elnöke, rendezője mindig lelkész, ki évenként választatik.

A közgyűlés törvényhozói hatalma nyilatkozik: 1) Magyarázó oklevelekben, melyek, mint nevök mutatja, az alkotmányos alapelvek és fennálló egyházi törvények hiteles kivonatai. 2) Ideiglenes okiratokban, melyek a szembeszökő és rend fenntartása végetti esetekben csak egy évre adatnak ki. 3) Állandó rendeletekben és törvényekben. Ez utóbbiak nem hozhatók addig, míg az egyház presbitériumai elé nem terjesztetnek és a többség helyeslését meg nem nyerik, az így alkottak is csak köz megegyezéssel szüntethetnek meg.

A közgyűlés választmánya, mely a gyűlésnek minden megjelenhető tagjaiból áll, évnegyedes összeüléseket tart; a közgyűléstől bizonyos tárgyakra és esetekre felruházott hatósággal bír; az egyház nyilvános fontosságú sürgős eseményeiben működik, általában azzal van megbízva: ne quid detrimenti ecclesia capiat.

A közgyűlés végrehajtó hatalma az évről évre rendelt választmányok által, melyek működésök eredményeit a közgyűlésnek beadják s általa támogattnak, gyakoroltatik. Ilyen választmány a segélyezési, mely a lelkészi hivatal

segélyezésére gyűjtött összevegekre ügyel; azt begyűjti és a lelkészek között a közgyűlés által meghatározott rendszerint kiosztogatja.

Van kollegiális választmány, mely az egyházi szolgálatra hivatott ifjak tekintetbe vételével az e végre gyűjtött összeveget kezeli, a tanárokat fizeti, az alapítványokról, ösztöndíjakról intézkedik, a könyvtárra, muzeumra ügyel sat. (seminarium)

Van nevelési választmány, mely az egyházban a nevelés érdekeire vigyáz, a tanítóképezdét (praeparandia) vezeti, tanítókat nevez, a községek segedelmeit elfogadja, a tanárokat fizeti és az iskolára az egész országban felvigyáz.

Van belmisszióválasztmánya, mely az új községekről gondoskodik, az egyház egész terjedelmeiben felmerülő, a kegyelemeszközök hiányait fedező szükségek kielégítését intézi a népesség szaporodása és egyéb változó körülmények szerint.

Van pogányokat s európai szárazföldön lakó zsidókat térítő választmánya, mely most 40 európai térítőt, nagy számú segédeket, predikálókat és katekhetákat számlál és foglalkodtat.

Van az evangyéliomot a gyarmatokban terjesztő választmánya.

Mindezen választmányoknak 1847-ben a közgyűlésen bemutatott jövedelme így állott:

	font sterling
Segélyezési választmányé	82,166.
Kollégiumé — —	7877.
Nevelési — —	17,073.
Belmissziói, — —	5187.
Templomépítési — —	3890.
Paplaképítési — —	28,959.
Pogánymissziói — —	9816.
Zsidómissziói — —	6597.
Európai missziói — —	1809.
Gyarmatmissziói — —	6642.
Öszvesen	162,016. f. st.

Ezen összegeket nem úgy kell tekinteni, mintha a szabad skot egyház vallásos és egyházi szükségeinek fedezésére egy évben gyűjtött segedelmek egész összegét tennék. —

A választmányok pénztárain kívül és felül vannak még a közösségek külön pénztárai, melyekből a lelkészek fizettetnek és a közösségek szükségéi fedeztetnek.

Csak azért hozattak fel itt részletesen és öszvesen, hogy kitessek: mi történt a közgyűlések és választmányok által, melyek elegendő tekintélylyel birnak az új egyházban, hogy az egyház szükségéire, a keresztyén jótékonyság előmozdítására megkívántató áldozatokat minden külső erőszak és polgári segélyezés nélkül időről időre az egyház tagjaitól beszedhessék, és a bizodalmat is, hogy azok a nyilvánosság örökösége mellett a vallás céljaira fordíttatnak, megtarthassák.

Eddig ama nevezett alkotmány írott szerkezete. A többi a gyakorlat és egyházi vallásos élet pótolja, egészíti ki. És ez Skóciában van túl a tengeren: a hegyek és sziklák országában. 300 évek hosszas küzdelmeinek, az angol protestáns kormány ellenében, eredménye.

Nem lehet célom ezen alkotmány elveit kommentálni, a méhek mézet, a pópok mérget szívnak a virágból. — Nem is azért közlöttem, hogy lássák, mi van abban, hanem inkább annak kimutatása végett, mi abban nines.

Nincs benne az egyéni patronatus, „sine qua non“-ja, hülfi Samiele. Sőt épen azt tapasztaljuk az edinburghi tiltakozmányból, hogy ez volt a szakadásnak főoka.

Miután a protestáns autonómiával ellenkező kegyuri eszme, szerénytelen előjogkövetelés és tolakodó gyakorlat az államkormány hatalmával támogatott: innen aztán a mindkettő elleni fájdalmas és méltóságteljes tiltakozás, ihletve az egyházi élet vallásos öntudatától. A protestáns egyházba épen úgy nem illik be az egyéni patronatus, miként a prelatura. Mindkettő ellen egyszerre s egyszersmind kelle küzdeni a skot egyháznak, mert csak a küzdelmek kezdetében történt meg olykor, hogy az arisztokrácia segédkezeket nyújtott egy ideig, de aztán keveslette az evangyéliomi egyház egyszerűségét, és egyenlőségét. A skot egyház legfőbb biztositéka a kifejelett vallásos öntudat, magas lelkesedés, mely nagy eredményeket képes kivívni, mely meghódítja, engedményekre bírja kényszeríteni a büszke Albion kormányát.

Nincs benne a világi elnöklet; sőt igen értelmesen indokolva a papi elnöklet így: ex officio. Már pedig a skot egyház küzdelmeiben részt vón a skot nemesség is; áldozatokat is tett, még sem jutott eszébe az elnöklet. Nem vitatom, de csak

azt kérdezem: minek az nálunk, ha a skotoknál nincs? Ne legyen talán prelatura? Hiszen ezzel végtére is jobban barátkozik a patronatus, az arisztokrácia, korántsem hogy ellenőre lenne, mint azt a skot egyház története bizonyítja; aztán büszke szenvedélyénél fogva inkább simul a fényhez, kültékintélyhez, midőn jó alkalom adatik. — Gondoljuk meg ezt sine ira et studio, és ne hordozzunk fel hajdani példákat, melyek felett még a kritika nem mondott nyilvános ítéletet. A skot egyház a képviseleti paritásban találta fel üdvét és ennél több nem is kell. Bocsanatot kellene kérnem, ha jelen nyilatkozatommal protestáns arisztokraciánk jelenkori egyházi képviselői magokat sértve éreznék. Távol tőlem ily szándék, midőn többeket ismérek közöttök, kik ezen kitüntetésökben vallásos buzgalmok jutalmát, ösztönét keresik és találják fel. Ők nemes keblökben rejtik az öntudat vigasztaló biztosítékát, hogy bennök az egyház meg nem csalatkozik. Ám de ha organikus intézkedésekről van szó, elvekből kell kiindulnunk és ők a gyakorlati életben is mindig csak kivételek fognak maradni. Bizony bizony valljuk meg, hogy szerfözlötti elvilágiasodása egyházunknak világi arisztokraciánk tulnyomóságában rejlik, mely több politikai vezéreszméket hoz ide, a tanácskozások folyamát is politikai modorra önti, nem tud különbséget tenni a kettő közt, mert az egyházi literaturai isméreteken kevésbé otthonos, minthogy ez életben más egyéb dolga is volt. Ideje azonban észrevennünk a különbséget és e részben a skotok elveit fogadnunk el, kik azokat történetből is tudják védeni, holott nekünk nincs még valódi egyháztörténetünk, az idők viszonyai nem is olyanok tán, hogy közrebocsátását megengednék.

Nincs plebiscitum a skotoknál, nincs majoritás uralma, comme chez nous. A papok rendezik a gyűléseket, vezetik folytonosan az egyház kormányát (ordnerek); nem csóditik be az értetlen tömegeket, hogy szenvedélyök felzaklatásával vigyék keresztül kedvenc eszméiket, melyek a tudomány csendes vizsgálata előtt meg nem állhatnának. — Ezek mérsékelt komoly férfiak, kik még akkor sem hivatkoznak a plebiscitumra, midőn azon szakadási tiltakozmányt készítették, melyet a királyi biztos előtt felolvastván, ez őket nyugodtan hagyta távozni. — Náluk képviselők tanácskoznak és szavaznak: néhány tudósok; a nép pedig dolgát végzi: de testületi (kollegiális) szavazatok sincsenek. Ez ellentmondás, guny és nevet-

ség volna. Nem lehetne, sőt nem kellene-e zsinati törvényhozás nélkül is folytatni a képviseleti tanácskozás gyakorlatát, miután a m. miniszteri terv is ezt javalja? Illik-e, szabad-e bár kinek is gondatlan indítványára ez értelmes modortól eltérni, és hátra tolatni az előhaladott egyház szekerét?

Nincs a skotoknál independentizmus. Az egyházi kormányzat fokozatok szerinti hatóságok által vezettetik, melyek ítélnek, rendelkeznek, fegyelmet gyakorálnak az egész egyházban, azon kivétellel, hogy a községi előjáróság nem ítél a lelkész fölött. Engedelmesség és rend uralkodott eddig, ha csak idegen elemek irigy befolyása még nem rendítette. A protestáns egyházi fegyelemről azonban más alkalommal bővebben szolandok. Annyi bizonyos, hogy az illő evangyéliumi szellemben nélkülözhetlen föltétele a kormánynak; és a hol megtárgult, a vallásosság pusztá negációvá, az erkölcsiség, becsületesség csak könnyelmű epikureizmussá aljasult. Addig is míg az öszves egyházi élet teljes öntudatra s magasságra fejlődne, meg lehet azt a képviseleti rendszerrel egyeztetni: ellenben a „sic volo sic jubeo“ féle féktelenséget semmiképen nem. —

Nincs továbbá a skotoknál restauráció; sőt ellenkezőleg az egyházi hivatalnokok holtig választatnak. Halál, visszalépések, törvényes elmozdítás esetei, a rendes fokozati gyűlések, választmányok működései elegendő elevenséget, részvétet nyújtanak, ébresztenek. Egyébkor csend és nyugalom legyen. A szenvedélyek felzaklatását kerülni kell, mert ez uton idegen elemek, eszmék tolazkodnak az egyházba, a békebiróság elenyészik: a tudomány művelésére idő nem marad.

Nincs nem volt eddig hitelintézet; a skotok évenkénti adózása a vallás és nevelés céljaira, keresztyéni jótékonyásra fordíttatik. Legtöbb ellenséget támaszt az egyháznak a hitelezés, s csak kevés időre szerez barátokat. És ez a compelle intrare hálátlan propagandája, miként azt más felekezetűek is tapasztalják. Bajos aztán az ily intézeteket kormányozni, s ha a pap kormányozza, készen van a hierarkhia, mihelyt lelkisméretesen és szigoruan kormányozza. Figura docet. — De erről máskor. Ez nincs a skotoknál, azért nincs hierarkhiától félelem sem; de erről komolyan szólni nem akarok, nem is méltó. Eszembe jött a nagy Péter cárról hiresztelt adoma, ki már hallván előbb valamit az akasztásról, midőn Londonban, hol éppen mulatott, az ő kedvéért senkit sem akartak fel-

akasztani, talán még a püspököket sem, ha épen eszébe vette volna, saját ártatlan lovászát akarta felakasztatni. Alig tudták róla lebeszélni; de aztán mégis engedett. Mi is reményljük.

BOCSKAY ÉS A BÉCSI BÉKEKÖTÉS.

PÁLKÖVI ANTALTÓL.

Második közlés.

Rudolf még mindeddig nem tett lépéseket a vész elhárítására. Az első követtség, melyet a magyarországyűlésre felment urak saját keblökből küldének, visszament, mint tudjuk, eredmény nélkül. Most ugyanezen főurak Mátyás főherceget kérék fel, hogy saját belátása szerint intézkednék a sérelmek orvoslására, s különösen a vallási ügyek kiegyenlítésére. Ő tehát elküldé Thurzó Györgyöt, egy belsőbb bizalmú, nagy tekintélyű férfiut, aztán Kristófot és Miklóst, Nyári Pállal, jun. végén 1605. Kassára. A Bocskayval való titkos összejövetel s tanácskozás a politikának más fordulatot ada. Ettől kezdve Bocskay az általa különben is gyűlölt töröktől Mátyás felé hajlott. Thurzó beavatá őt Mátyás titkos tervébe, hogy t. i. az egész birodalomban a protestantizmus pártfoglalása neki hatalmas pártot nyervén meg Rudolfot eltávolítsa a kormánytól s kezébe vegye a fő hatalmat. Ezen második követtségben Bocskay kézbesité Thurzónak követeléseí előleges cikkeit 16 pontban. A Bocskay által Krakóból visszahivatott Il-lésházy már előbb sürűn levelezett Mátyással.

E közben elesék Esztergom. A török t. i. a szövetség alapja szerint segíté Bocskayt, de megszégé szavát, midőn az elfoglalt magyar várakat magának tartá. Így kerité kezére, Visegrádot s most Esztergomot is. Homonnay e helyébe Nógrádot foglalá el magyar sereggel, megcsalva a törököt. Érsekujvárt is megnyeré 17. okt. 1605. nagy boszuságára az ostromló töröknek.

Bocskay s legfőbb hivei Illésházy és Homonnay szívből ohajták a békét, megsajnálva a hon nyomorát, s belsőleg utálva a hitszegő törököt s frigyét. Bár eddig már két ízben adá tudtára a prágai udvarnak akaratát, az mégis egészen közönyös maradt iránta. Sőt Bocskay s pártja észrevevé, mikép Rudolf részéről semmi komolyság nem mutatkozik. Ellenben Básta, különösen grof Althán cselszövényeiből csakhamar kitudták, mikép e ravasz vezér azon mesterkedik, hogy vagy Homonnayt elcsalja Bocskay oldaláról s így meggyengítse vagy a törökkel külön békét köttessen, s a magyarokat az egész osztrák sereg dühének kitegye. Mindkét esetben Bocskaynak veszélyes leendett állása. Ám de Homonnay szilárdan ragaszkodék Bocskayhoz, s a török több nyeremény reményében jobbnak látá Bocskayval a szövetség feltartását, s maradt a szerződés mellett hiven. Sárospatakon mulatásakor okt. 28. 1605. érkezék hozzá a szultán oklevele, athnáméja, melyben Magyarország és Erdély fejedelemségében firól fira megerősittetik; a német császár ellen segély ígértetik. Továbbá minden vár, melyet eddig Bocskay elfoglalva tart, legyen övé, a közérővel elfoglalandók közül csak az legyen a töröké, melyben ez előtt mecset volt. Azonban a hadat tartozik folytatni, s a szultán akaratja nélkül békére nem léphet. Engel szerint az athnámében adóról nem volt szó, azonban mások, mint Fessler, állitják, mikép a szultán abban 10 évig semmi adót nem kíván, aztán évenként 10,000 aranyat. Ugyan akkor veszi Muhamed nagy vezérnek is meghívó levelét értekezlet végett Budára, egyszersmind hogy neki a szultán által küldött fejedelmi jelvényeket személyesen átadhassa. Bocskay a találkozást ki nem kerülhetvén, belküzdelmek között bár, mégis körlevele által tudatja azt az egész hazával, egyszersmind országgyűlés tartása végett a rendeket Korponára az értekezlet utánra meghívja.

Miután Homonnay Bálint fővezérét 600 lovassal magához vevé, néhány megyei s városi urakkal, kik között volt Bokacs v. Bocati János kassai bíró is, s ki ez utját egészen leírá, elindult Vác felé Budára. Aggodalmát kiindulta előtt Homonnaynak ezen szavaival adá tudtára, mi némileg szóbeli végrendelete gyanánt szolgált. 1. Ha nekem menetelemben nyavalyám történnék, Magyarországot ne hagyjad. 2. Ha nekem utamban szerencsétlenségem esik, a magyarországi urak között Báthori Gábor urat mindeneknél feljebb becsüljed, és

ő vele értekezéssel. 3. Rólam példát vevén, ha mi rajtam törté-
nik, soha többet a török nemzetségnek, kérlek, ne higgyj. A
Rákosra érven, táborát ott hagyá, s tizenhatod magával ment
át Budára, hová Ali basa vezeté. Muhamed nagyvezér, kinek
a fejedelem illő fogadtatása rendelve volt, ágyumoraj kísé-
rében fogadá. Nov. 11. a szokásos kaftánba öltöztetvén, a
nagyvezér sátrában megvendégeltetett. Aztán adá elő a török-
magyar szövetség előnyét, egyszersmind átnyujtá neki a Szul-
tán ajándékát, zászlót, egy arany pléhvel bevont fakoronát,
mit a régi görög császárok, alkalmasint az utolsó paleolog, vi-
seltek, melyek közül az első fejedelem, másik a királyság jele,
és pálcát s karddal övedzé körül, s a körülálló magyarokat inti
az irántai hűségre, engedelmességre, s hogy a németnek ne
higgyjenek. Bocskai a zászlót elfogadá, de a koronát Szécsy
György kezére adá, nyilvánítván a töröknek, mikép ő a ko-
ronát csak mint a szultántól küldött ajándékot fogadja el,
mert azt csak az viselheti, a ki a magyar királyi koronával
törvényesen felékesítettett. S ez II. Rudolf, ki azzal m. e. 30
év előtt koronáztatott meg. E mellett hivatkozott körülte álló
tanácsosaira, mikép ő eddig sem a királyságért, hanem a sza-
badságért, és vallásért harcolt. A nagyvezér nem tón ellenve-
tést, csak az athname pontjait, nevezetesen a már említett adót
magyarázá, továbbá hogy Lippa és Jenő várait, melyek Bát-
hori Zsigmond alatt tőlük elfoglaltattak, vissza tartozik adni,
s a szultánnak hűséget esküdni.

Évkönyveink tekintélyes írói gyanu alá vevék ezen tét-
tét. Katona tagadja, hogy a királyi címről lemondott volna,
s egy oklevelet közöl, melyet mint király irt alá. Ezen okle-
vél az egri könyvtárban a Tordai féle kéziratok között s Ka-
locsán a Rozsnyói Dávid kéziratai között olvasható. Tartalma
a jenői és lippai várak átadása. Magyarul így kezdődik: mi
Bocskay István király ... s aláírva magy. or. királya s Erdély
fejedeleme B. I. Azonban ezt a jelenvolt Bokaes János sem em-
liti, valamint Homonnay naplójában és Szirmaynál sincs meg-
érintve, s így szabad legyen eredetiségén kétkednünk, annyi-
val inkább, mert legfőbb ellenei, különben jeles történészek,
mint Kazy, ravaszságnak nevezi azon szerénységet; Práy pe-
dig ezt mondja szórul szóra: kétes, vajjon „vera vel fucata
modestia“ volt-e az? Hormayr is alattomos ravaszságnak ne-
vezi e tettét; Istvánffy pedig bevallja mikép „hoc unicum in
omni vita modestiae ejus exemplum fuit“. A körülmények

mást tanusitnak. Legalább a mindjárt leírandó bécsi béke körüli fáradozmai igazolják Budán kiejtett szavainak igazságát.

Innen indulának a Korponán tartandó gyűlésre. Utközben Vácon találá Bocskay Brassó városa küldöttjeit, kik neki egy régi szerb despota féle koronát vivének tiszteletül, s melynek ő jobban megörült mint a mult napinak. Bocskay megérkezvén Illésházy Istvánnal Korponára a gyűlés megkezdett. Harmad napra érkeztek meg Mátyás most már harmadik rendbeli követei: Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek, hozván magokkal a Bocskay előleges cikkeire II. Rudolfnak válaszát. Minthogy pedig a Korponán hozott határozatok mintegy alapját teszik a folytatólag Bécsben bevégzett békének, adjuk azt egész kiterjedésében, megközelítve az irmodort is, a mint volt magyar nyelven, s mint azt évkönyveinkben a többek között „Victorinus a Chorebo Syllogejében olvashatjuk. Katonánál is egész terjedelmében látható. Hogy oly hoszas vájudás után születhetett meg ezen béke, oka egyenesen Mátyás személyiségében fekszik. Minthogy pedig a bécsi békekötésben Mátyás fő szerepet játszik, s az itt kifejtett elvek az ő egész uralkodásának bélyegző jelleme, célos leendő helyzetéről s jelleméről pár szót ide igatni.

Mátyás Busbek Auger többszöri stambuli követ által lovagias neveltetést kapott. Azonban a szó értelmében se vezér nem volt, se szilárd elhatározott jellem. Mig ez oldalról seregében fegyelmet tartani nem birt, más oldalról lelke a spanyol nevelés, és jézsuita befolyás által elfoglaltaték, magában nem bizván Cläsel Menyhért és Forgács Ferenc sugallatainak engedé át magát, s bármi szerepet vett föl, soha azt lelkéből nem vivé végig. Jelenben szüksége volt a protestánsok pártfogására, mert általok akará trónját kivívni, s azért kelle nekik a vallás szabad gyakorlatát megigérni; de a mi engedélyt adott, azt már a hozzá bigyesztett klauzulákkal és formákkal, melyek körülmények szerint elmagyaráztathattak, megsemmisíté. Mindig háttérben tartá rögeszméjét, hogy idővel megerősödvén a cath. vallást helyre állitandja. Személyiségére Illésházy, Homonnay és Thurzó sokat adtak, csak Bocskay ismeré őt ki teljesen. Jellemét előtünteti azon körülmény, mikép még 1605-ben mentegetheté magát Rudolfal, hogy miatta semmit sem tehet, mert nem enged; azonban 1606. már azzal fel nem léphetett, mert ápril hótul kezdve ő volt az osztrák ház feje, kormányzója, s védője, s mégis csak úgy

alkudozott a protestánsokkal mint ez előtt. Mig hasznukat látá, biztatá őket; hatalomra jutván, föl sem vevé többé. A második követség alkalmával a nemzet kívánatai címe alatt Thurzónak kiadá Bocskay az előleges békefeltételeket. Mátyás elküldé a korponai gyűlésre Forgács Zsigmond és Pogrányi Menyhárt követi által válaszáat, melynek veleje vala: a protestánsok panasza kihalgattatik; mindenki hitvallása mellett maradhat; nádorválasztás megengedtetik; a kamarák eltöröltetnek. Azonban midőn nyolc nap múlva Forgács kijelenté, hogy a törökkel megkötendő béke előtt a császári seregek el nem bocsáttatnak; ellenben a császár követeli Bocskaytól az ő hadának rögtön széteresztetését, a száműzöttek visszahívását, s javaik visszaadását: hangos zajba fakadtak ki; Mátyás egyezkedési pontjait visszavetik. Most Illésházy, ki eddig is levelezésben állt Mátyással, a békekötés felől kél fel, s kéri a rendeket, hogy nyugton lennének, mig ő személyesen Bécsbe menne, mi végre körükből egy társat mellé szavazat útján válaszszanak. Erre lecsilapult a zaj, s előbb Apponyi Pált választák el, ki azt el nem fogadván, Mladossevics Pétert jelelék ki Illésházy mellé, s rögtön indulának Bécsbe.

A 16 pont, melyeket Bocskay előbb felterjesztett, s melyekre Forgács a Mátyás válaszáat hozá, e következők, a mint a szerdahelyiféle kéziratból Katonánál, rövidebben pedig Victorinusnál magyar nyelven olvashatók:

1. Császár urunk ő felségétől kívánjuk, hogy a romána, lutherána és helvética, sive ut vocant calviniana, religiót ő felsége megengedje, és assekuráljon is felőle, hogy nem háborgat azokban. A II. Lajos decretumában pedig a két artikulust de comburendis et exstirpandis lutheranis és az 1604. évbeli konstitúciókkal az utolsó artikulust deleáltassa et publico edicto generalis ország gyűlésében abrogáltassa ő felsége, mivelhogy az országnak akarátja és végzése ellen irták oda.

Mátyás válasza erre: Mint annakelőtte a császár ő felsége senkit szántsándékkal hitében meg nem háborított, most és ezután sem háborít, csak vallás ürügye alatt politikai zavarokat ne kezdjenek.

2. Mivelhogy sok esztendőtlől fogva ezen Magyarország volt a hadaknak fészke, és mind a török mind a tatár s mind pedig a keresztyénségnek gyülekezetek és hadakozások itt voltanak, melyek miatt az országnak sok veszedelme és romlása következett; az okáért félő, hogyha a török császárral

meg nem leszen a békeség, nagyobb romlása ne következzen. Szükség azért, hogy egyszersmind legyen meg a két császár és mi közöttünk való békeség.

V á l a s z. A békeség meglesz, és interim a fegyver letéssék, de assekurálja az ország magát, hogyha a békeség meg nem lehet a törökkel, mindazáltal a magyar nemzet el nem szakad, és a német nemzet mellett fegyvert fog.

3. Ha valaha kívántatott Magyarországon, mostan kívántatik ez ország ilyen romlott voltában, hogy ő felsége nádor ispán által dirigálja Magyarországot, (és nem externis habenis gubernálja) a magyaroknak régi szokása szerint.

V á l a s z. Erről való traktátust halasztja ő felsége a következő gyűlésre, holott az országgal végez arról.

4. Minthogy minden országoknak koronája magok között az országban tartatik, kívánjuk, hogy ő felsége a magyar koronát Magyarországon Pozsonyban tartsa, és magyar urak birjanak vele, a régi királyoknak szokása és rendtartása szerint: hogy pedig Pozsonyban tartassék, oka, mert Visegrádon nem lehet.

V á l a s z. A háborus idő miatt nem lehetett, hogy a korona az országban tartatott volna, de ő felségének annak őrizetére oly gondja volt s vagyon is, hogy el nem vesz, és a magyar királyokra szállandó leszen; sekurus helyen is tartatik. —

5. Minthogy az kamara minden szabadságunknak, és országunk törvényei megromlásának és veszedelmének fő fészke és fundamentoma volt, kívánjuk, hogy a kamara in toto deleáltassék és thesaurarius legyen, kinek az ország jövedelmére, és annak hasznának való elköltésére gondja legyen, és számot adjon róla secundum dextra Ludovici regis et aliorum.

V á l a s z. A kamarának, hami defektusa volt, megemendálhatja a császár, és az abuzusokat tollálhatja.

6. Hogy a mely püspököknek ekleziája nincsen, az olyaknak titularis püspökségek se legyen, és szekularis dolgokban a törvényben voksok se legyen. Ne is viselhessenek szekularis tiszteket, hanem ők imádkozzanak a fejedelmekért, és községért, kik őket világi javakkal tartják és táplálják.

V á l a s z. Az nem méltó kívánság. Nem is méltó, hogy a régi szent királyok idejebeli szokás, holott akkor is a papi rend vala első, letétessék; hanem azok helyeken, rendtartásokban megtartassanak.

7. Hogy a szent szék letétessék, és a titularis püspököknek tanácsba menetele, és törvényben voksok ne legyen. Mert konstál, hogy némely püspököt, avagy prépostot csak propter pluralitatem vocum ültetik az tanácsba, ki, nem nézvén se istenét, sem jó lelkiismeretét, sem az országnak törvényét, kevés ajándékért országunk törvénye és szabadságunk ellen való voksot mondott, azért kausákat is dirimáltattak, kik nem az ő székeket illeték, bírók és peresek is magok voltak, kik per fas et nefas ítélték, és törvényt tettek akármi dologban, ha nem az ő székeket illette is. Azért kívánjuk, hogy deleáltassék. Ebben az ország utólszor adhéreált a László kir. 2. Decret. 37. titulusához.

Válasz. A sz. szék és szekuláris törvényszék különböző: szükség azért, hogy a szent szék is meglegyen.

8. Hogy a jézsuiták kimenjenek az országból, kívánjuk azt is; mert Erdélyt is a jézsuiták fordíták fel hamissággal.

Válasz. In futura diaeta szólhatni arról.

9. Hogy magyarrá lett idegen nemzet harmad izig Magyarországbán tisztet ne viselhessen, és akármely idegen nemzet is. Kívánjuk azt is, hogy a vitézlő rend magyar legyen.

Válasz. Nem méltó, mert azok is nagy hittel kötelesek a magyarországi törvények oltalmazására. És idegen nemzet is fizet az országbeli végben a vitézlő rendnek, azok is magokat megvonnák a fizetéstől és káros lenne az országnak.

10. Hogy ő felsége Magyarországot, magyar tanács által dirigálja és nem idegen nemzet által, ki a magyarországi törvényeket sem érti, sem tudja, sem olvasta. Ez idegen nemzet végházat se birjon, kívánjuk.

Válasz. Hogy magyar tanács által dirigáltassék az ország, méltó. De hogy az idegen nemzet kirekesztessék, ki sok jóval volt Magyarországnak a háborukban, nem méltó. Mert azok is vitézek és hadakban mellettek voltak, sok millió pénzt is költöttek Magyarorszáért.

11. Hogy császár urunk maga személyében gyűlésünkben jelen legyen, kívánjuk országostul.

Válasz. Sok dolgai miatt császár ő felségének ide jövelele nem lehet. De mindazáltal Mátyás herceg urunk által, és több atyánkfiai által úgy dirigálta ő felsége, hogy vétek nem esett, kiért Mátyás herceg urunk különb gratiarum actiót várt volna. Panaszolkodik is róla.

12. A kik ő felsége ellen vétettek, *juridice* convinkáltatván, büntetessenek, vagy gyűlésben, vagy oktaván, és a kiknek a jószágát ő felsége elvette, visszaadja.

Válasz. Méltó és igaz kívánság, hogy azok, kik ő felsége ellen vétettek *juris processu* convinkáltatván, büntetessenek vagy gyűlésben, vagy oktaván revideáltassanak. Hogy pedig valakinek jószágát ő felsége elvette volna, nem emlékezik. —

13. Hogy soha senkit a mostani inzurekcióért császár ő felsége sem titkon, sem nyilván, sem személyében, sem munkájában meg nem büntet, érette boszut nem áll: *sufficienti* diplomate assekurálja magát, kívánjuk.

Válasz. Ha annakutána hivek lesznek, és a hűségre megesküsznek országul, megkegyelmez a császár.

14. Hogy a kiknek mit donált urunk ő felsége, és kiket nemesített, azokat *pro rato et firmo* akceptálja a császár és konfirmálja a maga neve alatt.

Válasz. Nem méltó és az igazság sem mutatja; mert a donációk, adományok, megemenendáltattak a régi királyok idejében. Mint Ferdinandus idejében János király donációi.

15. Restálnak olyak is, mikre császár ő felsége megesküdt, és nem prestálta ez magyarok szabadságában és országunk törvényében, miket aztán prestáljon, kívánjuk.

Válasz. Azok micsoda artikulusok legyenek, császár ő felsége nem emlékezik róla, ezután kész ő felsége a magyarokat szabadságban és törvényekben megtartani.

16. A Bocskay személyét érdeklé, nevezetesen; követeltetik a) hogy Erdély örökös fejedelméül ismértessék meg.

Válasz. Csak élteig vazali eskü, s fönsegelismerési fizetés mellett; egyszersmind úgy, hogy erdélyi követek a magyarországi gyűlésen megjelenjenek, s Fogaras jövedelme Mária Krisztinának adassék.

b) A Tiszaig legyen Bocskayé.

Válasz. Megtagadtatik, sőt inkább Bocskay mindent visszabocsásson, mit Magyarországból elfoglalt.

c) Azon esetben, ha a törökkeli béke létre nem jöhetne, kölcsönös segedelem a török ellen.

Válasz. Meglesz, ha Bocskay a törököt fel nem ingerli.

Mig ezek Korponán tárgyalattak, különböző hírek, s tények jöttek köztudomásra, Komáromban gróf Althán, Rudolf egyik vezére s követe, minden áron ráakarja venni a török-

köt egy a magyarokat kizáró békére; s a prágai udvar pedig Zsigmondot a lengyel királyt igyekezett rá venni Zamoisky halála után, hogy Károly belső osztrák főherceg leányával Konstanciával házassági frigybe lépjen. Ezen alattomos lépések ellen Bocskay azonnal megtevé a magáét. Lengyelhonba Kátay Mihály küldetik; Németországba pedig Bokacs János. Ez, egy remekül szerkesztett emlékiratában, mely Bethlennél s Katonánál olvasható, a támadás okait, kezdetét és folyamát, valamint jelen állását is hiven ecseteli. — Azonban minthogy utlevele a császártól hiányzik, a braunschweigi herceg a császár hive elfogatás elzáratá, csak később öt év múlva került elő. Az ő olympias carceráriájának ez az eredete. Bármily visszatetszők valának Mátyás jegyzetei, melyeket Forgács és Pogrányi Korponára hoztak, még sem akarák szem elől elveszteni a felfogott béke utját. Még egyszer pontonként kezdék tárgyalni a nemzet követeléseit, s Mátyás válaszá, s részletesen egy hoszas előterjesztvényben előadák okadatolt feliratukat dec. 3. 1605. mely egész terjedelemben Katonánál olvasható, itt elég legyen a pontokat csak rövid kivonatban megemlíteni.

1) A vallást érdeklő pontot annyival inkább kívánják, mert Mátyás főherceg parancsára vétetett el a kassai nagy templom a lutheránusoktól. Mindez, mind a többi városokban adassanak vissza az elvett templomok, s állittassanak vissza az kiűzött papok. Egyébiránt ismételjük kívánságunkat az 1. articulusra. 2) A törökkel egyszerre kössünk békét. 3) Nádor és personalis választása szükséges az 1542. 28. t. c. értelmében, valamint personalis és országbíró választása is Ulászló Decr. 6. 4. t. c. 4. 5) Előadák mikép a kamarák direktorai püspökök nem lehetnek, miután fukarságuk s kevélységök által magukat közutálattá tevék, mint nem rég Szuhai István és Mikaczy Miklós, mely utóbbi még most is fogva van, ki felfuvalkodottságával Erdélyt elveszté, mi által örök száműzetésöket megérdemlik. 6) Püspökök főispánok nem lehetnek Ulászló Decr. 3 — 57. t. c. és Albert kir. Decr. 3. t. c. szerint, hol meghagyatik: Praelati seculares dignitates non teneant. 7) A papi törvényszékek méltán eltörölendők, miután azzal a püspök mindig visszaéltek, mint legközelebb a nyitrai püspökök, ki Trencsin megyét tized megtagadása miatt excommunicálta. Holott I. Mátyás, II. Ulászló II. Lajos decretumai szerint Praelati propter Decimas neminem excommunicent,

mert azt pénzen is meglehet váltani. 8) A jézsuiták kitiltásának oka egyenesen az ő nyugtalanságuk. 9) Méltányos kívánságunk, hogy magyar hazában magyar hivatalnokok legyenek, mint más országban, még pedig valláskülönbség nélkül. 10) Ugyan ez áll a végvárakról, s más erősségekről. A legerősebb helyeket mindig idegen parancsnokok adák át. A magyar nemzet paizsa volt Európának a török ellen, az által, hogy benne nem bíztak, idegenek által veszett el már eddig is Clissa, Kanizsa, Győr, Esztergom, Eger, Pápa, Pest, Visegrád, Hatvan és más számtalan helyek. E jelen háborúban sem állhatott meg a német a magyar előtt. 11) Elismerjük Mátyás érdemeit, de tudjuk, mikép a kamara miatt soha nem tehetett annyit, mennyit akart, s mennyit kellett volna, azért kérjük ő felségét, hogy már egyszer látogasson meg. — 12—15. A rendek leginkább a kamarának kihágásait, II. Endre „jus resistendi“jét, s a javak igaztalan elkobzását fejtegetik erőteljes szavakban s meglehetőes részletekben. Nevezetesen: az Illésházy Istvánét; Dezsőffy Miklós és Ferenc, ezek Zólyom és Dobrovina várakért 70,000 forintot fizettek, és sem pénzt sem jószágot nem kaptak; Dobó Ferenc örökösei, Homonnay György, Bánffy Dienes, Magócsy Ferenc, Homonnay Bálint, Telegdi és Kassa városa; ezeknek mind pörbe idézés nélkül kobzá el a kamara javaikat. A hűséges szolgálatot jószágok elajándékozásával kelle jutalmazni, hogy pénzt kapjon, többeket elzalogosított, vagy beirat képen adá sat. Továbbá minthogy a válaszbán az adatik elő, mintha a király nem emlékeznék rá, mikben sérté meg a nemzet jogait és szabadságait, ismét részletekbe merültek a fölterjesztésben.

Előadák a többi között: a kerületi tábornokok mind vagy németek, vagy olaszok; a király előtt minden személyes kihallgatás be van zárva; Bazin és Szentgyörgy, Illésházy birtoka, nemtelen németeknek adományoztaték; Modor és Lipcse egy lengyelnek; Végles, Murány, Huszt egy olasznak; Trencsény, Surány, Likava Henkel Lázár bécsi kereskedőnek; Bánffy Dienes javai Lassattának.

Továbbá panaszt emelnek néhány királyi város önkénye felett, hol a magyarnak javakat, vagy házakat venni megtiltatik, p. o. Pozsony városa, mely minden városi hivatalból ki-rekeszti a magyart. Ezt kéri törvény által megsemmisíttetni. A magyar nemzet kívánja a maga szabadságait és jogait biztosítani, még pedig nem csupán új ígéretek és oklevelek

által, de a többi örökös tartományoknak, a német birodalmi rendeknek és Lengyelországnak biztosítása által.

A mi továbbá Bocskay személyét illeti, ugyanazon ka-
pocs, mely a fejedelem, és rendek között létezik, egyszersmind
a rendeknek kívánsága. Tudva van ő felsége a császár előtt,
mily iszonyuképen pusztitá el Básta Erdélyt s a Tisza mellé-
két, melyet javaiból kirabolt, lakóitól megfosztott. Várad tá-
ját pedig a török sivataggá tévé. Mindez 50 évig helyre nem
jön. Bocskay urunk abból nem élhet. Pedig neki vitéz haj-
duit fizetni kell, kikkel a hazaért, és vallásért harczolt, ezeket
ki kell elégíteni. Az is tekintetbe veendő, mikép Bocskay
tekintélyvel bír a törökkeli frigy megkötésénél.

Ez újabb előterjesztvénnel mentek Bécsbe ismét Illéshá-
zy és Mladossevic Mátyáshoz, kérni tőle kielégítő határoza-
tot a pontokra s bizonyos időre fegyverszünetet. Illésházinak
különben is érdekében állt a békekötés. Ő javait vala ez ál-
tal visszanyerendő, s még másokat is remélt, Bazint és Szent-
Györgyöt, kaphatni, melyeket beiratképen már száműzetése e-
lőtt birt, s most egy német kereskedő birtokában voltak. Stam-
bulba Bánffy Miklós és Lukácsi János küldettek a Rudolffal
közös béke kieszközlése végett,

1606. jan. 15. Mátyás és Bocskay között fegyvernug-
vás kötötték beigtatva Rudolf beleegyezésével 5 holnapra jun.
4-ig a status quo alapján. A Bocskay által elfoglalt várakba
és városokba megengedtetett élelmi és lőszerbe bevitele. A ke-
reskedés kölcsönösen megnyílt. Bocskay most, hogy hadait
fizethesse, egyházi javakat adogatott el. Egyébirant boszusá-
gára húzamosb ideig vetekedtek, különösen az első pont fö-
lött, mely a vallás szabad gyakorlását tárgyzá. A Mátyás
által ezen tanácskozássra kinevezett férfiak között nagy részint
jézsuita szellemű, sőt valóságos jézsuita férfiak valának, ne-
vezetesen: Forgács Ferenc nyitrai püspök jézsuita növendék,
Trautsohn Pál, Preiner Sigfrid, Thurzó György, Losstorff Leo,
Forgács Zsigmond, Kremberg Ulrick, Révay Péter és Lippay
János.

Végre kölcsönös vetekedések után febr. 9. 1606. Bécs-
ben e következő pontokban egyeztek meg, melyek a felter-
jesztett cikkek szerint sorba vétettek. Legyen itt elég a fon-
tosabbakat egész kiterjedésben leírni, a többi kivonatban
megemlíteni.

A 1. pontra. A vallás állása marad mint volt I. Ferdinánd, Miksa s más kegyes királyok idejében. Az 1606. 22. t. c. minthogy nem országgyűlésen s a rendek beleegyezésével hozatott, kihagyatik. 2. A törökkel együtt békélnek. 3. Nádor választatik a jövő gyűlésen, ha az ország szükségesnek látandja, de az így választandó nádor a királytól vagy az az által kinevezendő kormányzótól függjön, s annak tudta nélkül semmi fontosabb tárgyakba ne ereszkedjék.

4. A korona a zavargós idők végett Ausztriában tartassék.

5. Belföldi kincstárnok kezelje a királyi jövedelmeket, Szuhai vádlók által törvénybe idéztessék, önkényesen ne száműzessék, Mikáczy pedig szabadon bocsáttassék.

6. A király feltartja magának a püspökök kinevezési jogát, csak valóságos püspökök lesznek országtanácsosok. Főispánokká csak azon püspökök leendenek, kiknek arra bizonyos szabadalmok van, vagy azt emlékezetet haladó idők óta folytatták. 7. A szent szék és a tized körüli visszaélések a gyűlésen orvosoltassanak. 8. A jézsuitákra nézve, a király marad maga jogai mellett. 9. A honfiusítottak született magyaroknak tekintendők. A hivataloknál különös tekintet leend a magyarokra, valláskülönbség nélkül, mint a többi örökös tartományokban szokás. 10. Magyarország magyarok által kormányoztatik, minden hivatal a magyar birodalmi tanács által magyaroknak adatik. 11. A király távolléte miatt Mátyás országkormányzónak neveztetik ki teljhatalommal sat. 12. Minden magány panasz a gyűlésre vitessék. 13. Az amnesztia e szerződés megerősítése után következik. Az elragadozott ingó vagyonok tulajdonosaiknak visszaadassanak. 14. A Bocskay adományozásai érvénytelenek. A zálog-birtokosoknak kármentesítése országgyűlésre halasztatik. 15. Idegeneknek elzálogosított birtokok belföldiek által kiválthatók. A királyi városok miatti panaszok országgyűlés elibe terjesztetnek. 16. Bocskay személyét illetőleg:

a) Legyen Erdély fejedelme oly birtokkal mint volt Báthori Zsigmond. Több magyar megyét a király esküje által köteleztetvén ki nem bocsáthat. A jövő országgyűlés rendelkezze erről. Azonban Szatmárt bírja ő, Nagy-Váradot Rudolf.

b) Erdély fejedelme legyen következő feltételek alatt. Erdély Magyarországba kebeleztessék. Évi ajándékokat vigyen a magyar királynak mint urának. Erdélyi követek meg-

jelenjenek a magyar országgyűléseken. Erdély, halála után, minden hozzátartozandóságaival visszaesik a magyar koronára; erről térítvényt adnak Bocskay és rokonai; Erdély rendei Rudolf biztosai előtt esküt tesznek. Az erdélyi pénzek egyik oldalára a magyar király képét veresse. Bocskay nyilatkoztassa ki, miképen ő a nagyvezértől kapott koronát nem mint a királyság címét, hanem csak mint ajándékot fogadá.

c) Bocskay a törökkel egyoldalulag békét ne kössön, s még ápril havában a békéről valami bizonyost eszközöljön.

d) Bocskay e szerződést ápril 24-ig megerősítse, ugyanakkor országgyűlés tartatik. A szerződést minden örökös tartományi rendek, a Stájerekkel Ferdinánd főherceg biztosítása mellett aláírják, valamint a magyar rendek is azon ünnepélyes ígérettel, mikép szabadságaikat megtartván, soha lázadást, rebelliót nem kezdenek, sem zuggyüléseket nem tartanak. —

Ezekből látható, hogy Mátyás tollábba ezen leiratot valóságos jézsuiták mondták. Nem is kerülé az el Bocskay figyelmét, mint látni fogjuk.

Csakhamar ezen szerkezet után, marcius 21. 1606. Rudolf a fent említett pont értelmében kinevezé Mátyást teljhatalommal Magyarország kormányzójának. Most kezében levén a hatalom, tehetett mindent, mit jónak látott, ámde hogy ő nem maga embere volt, megmutatja a következés.

Alig nyéré meg ezt Mátyás, s azonnal tovább ment terve kivitelében. Ápril 25. 1606. magát minden főhercegek beleegyezése által az egyetemes osztrákház védőjévé, fejevé s uralkodójává téteté. Beleegyeztek Miksa, Ferdinánd, Miksa Ernő, később Albert is Brüsszelben. Okmányuknak alapját tévé Magyarországnak jelen gyászos helyzete, s a kormánynak gyengesége, különösen az uralkodni kellett Rudolf bátyjoknak gyakorta előforduló elmeöngesége.

A fentirt leirattal lejövének végre máj. 12. 1606. Kassára a követek. A mint Bocskay azokat elolvasá, megrázá fejét. Illésházy az egészset Forgács Ferenc nyitrai püspök ármánykodására tukmálta, ki az egész leiratnak szerzője volt. Bocskay mint egyenes férfi nyiltan indult pályáján. Igérete szerint hivat máj. 22. 1606. Kassára hivatá tanácskozni a leküldött pontok fölött. Az alatt a törököt rávevé, hogy mindaddig Mátyással, s az általa Komáromba már leküldött követeivel egyezkedésbe ne bocsátkozzanak, míg előbb vele nem ta-

nácskoznak. Utasítsák a német követeket egyenesen oda, hogy előbb Bocskayval végezzenek.

A Kassán összegyűlt rendek boszusággal telve ugyan a jézuita fogásokkal bonyolított pontokra, de egész komolysággal mégis kezdék ujjal pontonként tárgyalni a leiratot, különösen annak homályosabb s kétesebb helyeit. Nem hiányoztak erősebb kifakadások sem, Bocskayt a had folytatására, s a törökkeli szövetségre intők. De a szilárd férfi megleglé a bajt, vagy talán érezvén gyengülését, még életben sikerét akará élvezni fáradozmainak. Ő békét akart nemzetének s hitsorsosainak biztosítani, azért ostromlá azt egész tüzzel, de becsületesen. Pontonként vevék elő ismét a leiratot, s pontonként tevék megjegyzéseiket azokra. Az egész terjedelmében ide írni felesleges, elég legyen csak érthető kivonatban közölni.

Az 1. pontra. Nem egyezhetnek bele a rendek, hogy a vallásügy helyzete maradjon mint I. Ferdinánd és Miksa sat. királyok alatt volt, mert az még bizonytalanabb az elébb adott kifejezésnél. I. Ferdinánd és Miksa alatt emlékezetünk-re is sok üldözésnek és viszálykodásnak voltak a protestánsok kitéve. Maradunk egyszerűen kimondott elvünk mellett, hogy a három konfesszió, a rom. kath. luth. és kalvinista, egyenlő teljes szabadságban maradjanak. Maga Básta György is a felség nevében hirdette így a megyéken. Nem különben kívánjuk, hogy azon t.cikkek, melyek régebben hozattak az evangélikusok ellen, aboleáltassanak.

A 2. maradhat. A 3dikra nádor és személynök a rendek közös szavazata által választassék mint hajdan. Új rendszert ebbe hozni nem kívánunk. A kormányzó is a király által kinevezett hivatalnok. Kormányzót nem ismer a nemzet, csak pupillo existente rege, qui perfecta nondum adepta aetate, per se rerum administrationi inhabilis censetur.

4. A koronának elég biztos helye van Pozsonyban; oda vitessék.

5. Mikacy és Szuhai száműzetését már csak azért is kívánják a rendek, hogy legyen elrettentő például mindazokra, kik a nemzet és király között bizalmatlanságot, s az által a hazának nyomort és vészt okoztak.

6. A püspökök különben is fő lelkipásztorok lévén, idézett törvények értelmében sem viselhetnek világi hivatalokat, annál kevésbbé lehetnek megyei főispánok. Kívánjuk, hogy

ő felsége az apátságokat, és prépostságokat püspöki javakhoz ne kapcsolja. Királyi városok semmi adományokat ne kapjanak. —

7. A szent szék visszaéléseinek elhárítása végett határozassék el, mily ügyek tartozzanak elibe.

8. A jézsuiták általános zűrzavarok okozóinak elismeretvén, már csak azért is kitiltassanak.

9. A hivatalok osztogatásában fő tekintet legyen a magyarokra, minden valláskülönbség nélkül; hozzátéve az érdemet. —

10. Kivánunk magmaradni előbbi feliratunk mellett, hogy az erősségekben s végházakban magyar parancsnokok legyenek; valamint kívánjuk, hogy a városokban egyik nemzet a másik felett ne uralkodjék, hanem közös joggal éljenek a magyarok a németekkel. 11. A nádorra nézve maradunk feliratunk mellett. A 12. marad.

13. Az elrabolt ingóságok visszatérítése ez általános felkelésben lehetetlen, s egy új támadást vonna maga után. 14. Nemesi levelek, s donációk kiosztása, maradjon az országgyűlésre. A 15. marad.

A mi a Bocskay személyét illeti: a nemzetet Barbiáni és Básta zsarolásai kényszeríték fegyverbe lépni, s fejedelmünket közmegegyezéssel választottuk, s mellette mindazt ismételve kérjük, kívánjuk, mit előbb már megmondtunk. — Ugócsa és Bereg megyék legalább kiadassanak, mert a végkép elpusztult országban nem élhet sat. A hajduknak két havi zsold kifizetessék sat.

Ezen újabb előterjesztvénnel ismét Bécsbe mentek Illésházy István, Apponyi Pál, Vizkeleti Tamás, Osztrössich András, Homonnay Bálint, Nyári Pál, Szécsi György mint teljhatalmu követek, s legelső dolguk volt a nyitrai püspöknek Forgács Ferencnek eltávolítását kérni a tanácskozmányból. Mi megtörténvén, helyére Molárt Ernő, és Erdődy Tamás neveztettek ki. A tárgyalásnál kitűnt Mátyás jelleme. Komo-lyan soha sem akará ő az oly modoru békét. Sem Bocskayt törvényes fejedelemnek, sem a protestánsok szabad vallás-gyakorlatát elismerni nem akará. Mindössze egy kegyelmes kiengesztelési szerződést hitt ő Bocskaival kötni, kit ezért hol tekintetesnek, hol hatalmas urnak, de hercegnek sehol sem nevezett. Ellenben Bocskay és pártja úgy vevék a dolgot, a mint kellett, s a mint valóban volt, béke szerződésnek

két hadakozó fél között, melynek egyikét a győzöt illeté a követelés, másika a gyengébb, legyőzetett, s annak ügye lett volna az engedés. Bocskay nem kegyelmet kért, hanem abba, mit már is meghódított s gyakorlatában van, beleegyezését a másik félnek. Bocskay követelését Mátyás s környezete vakmerőnek s tulzottnak monda, mi végett még Illésházinak is szemrehányások tétettek. Azért nem folyt a tanácskozás kellő gyorsasággal. Végre sok vajudas után megszületett ez. De úgy szólván az egész nem egyéb a jezuitismus remek művénél. Jun. 23. megegyeztek egészen különböző szempontból, egyik sem őszintén. Mert míg az egyik ravasz, s alattomos fogásokkal legalább valamit nyerni akart, másik a kitérő buvó ajtócskákat nem is keresé, bizván tulnyomó erejében, hogy a még most meg nem nyerhetőt később kivivandja.

E közben magát Mátyást is nem kis kellemetlenség éré. Rudolf t. i. a mint értesült a császári ház között nélküle történt szerződés felől, rögtön ellene mondott. A stiriai Ferdinándot kedvencét, a jézsuiták növendékét tökéllé el végrendeletileg az örökös tartományokban utódává tenni, mi végett a birodalmi gyűlésre is elküldé maga helyett elnökölni, azonban ott ismerék jellemét, mint protesáns üldözőét, s föl sem vevék. Az udvarnál gyűlölék Mátyást s lépéseit a békeszerzésben. Mind Grátzban, mind Prágában szörnynek tartaték e Bocskayval és törökkel kötött béke. Ellenben Mátyás érdekében volt mind a kettőt mielőbb megkötni, hogy magyar fegyverrel vivhassa ki Rudolf ellen uralmát.

Azonban míg egy párttal sem akart végkép törni, egyiket sem elégité ki. Illésházy hogy őt inkább rávehesse a pontok teljesítésére, figyelmezteté Bocskaynak nem sokára elkövetkezendő végére, a mikor a szerződés szerint övé leend mind az, mit jelenleg nem birhat. És itt tünt ki leginkább Illésházy ravaszsága, s hogy a mit tett, egészen önérdékből tévé, mit bizonyít Mátyáshoz irt egy levelében azon kifejezése is: *Fac me palatinum, ego te faciam Regem Hungariae.* Erre hajlandónak mutatkozáék, mert tenni kellett valamit Rudolf ellen, hogy annyi szép remény ne kockáztassék.

Jun. 13. 1606. a két fél követei u. m. Trautsohn, Lichtenstein Károly, Molárd, Preiner, Erdődy Tamás. Thurzó György, Forgács Zsigmond, Thurzó István egy részről, és Illésházy István, Homonnay Bálint, Nyári Pál, Tököly Sebestyén, Szécsy György, Apponyi Pál, Vizkelety Tamás és Osz-

trossich András között más részről megkötöttek az ugy nevezett „Bécsi béke“ pontjai, melyek a Corpus Jurisban egészen olvashatók lévén, itt csak az előbbi felterjesztésektől eltérő pontokat fogjuk figyelemmel kísérni.

A Mátyás által Rudolf nevében kiadott végpontok módosításaikkal e következők:

1. Az előbbi üldöző törvényeknek, mint szintén az 1606. 22. t. c. megsemmisítése mellett határoztatik, mikép a rendeknek általánosan és egyenkint, a főrendeknek, földesuraknak, szabadvárosoknak, közvetlen a koronához tartozó mezővárosoknak Magyarország körületében, és a magyar határőröknek vallásuknak szabad folytatása, és akadálytalan gyakorlata megengedtetik, azon hozzáadással, hogy az a rom. kath. vallásnak kárára ne történjék; hogy a klérus, és a katolikusok templomai sértetlenül maradjanak; hogy az utóbbi zavarban egymástól elvett templomok kölcsönösen visszaadassanak. — Ebben van az „absque praejudicio rom. catholicae religionis, és a templa, clerus et Ecclesiae Catholicorum Rnorum intacte et libera permaneant, mi annyi sok vizsálynak lett szülője. 2. marad. 3. Nádor választatik a jövő gyűlésen. Mátyás Rudolf helyett kormányoz, a nádor és a magyar birodalmi tanács közremunkálásával.

4. A korona Pozsonyba vitessék, mihelyt a csend beáll. 5. A belföldi világi kincstárnok csupán csak a királyi jövedelmeket kezelje. Szuhai és Mikácý, míg pörök el nem dül, kint maradnak. 6. és 7. marad. A 8. így módosittatik: A magyarok bele nem egyeznek, hogy a jézsuiták fekvő javakat birjanak; de a császár ragaszkodik jogaihoz.

A 9 és 10 ekképen szerkesztetett: minden hivatalok született magyaroknak adatnak a magyar országos tanács belátása szerint valláskülönbség nélkül, ide értvén a végházak parancsnoki hivatalát is. Csak a Duna mentiben tartaték fel két hely német születésű osztrákok számára.

12. marad. 13. marad. 14. A Bocskayféle adományozásokat az országgyűlés határozza el. A beiratok érvényesek, míg tulajdonosaik ki nem elégítettnek. Nemes levelei érvényesek, de a jövő gyűlésen kihirdetendők.

15. marad. Bocskay személyét illetőleg: Birja örökségi joggal Erdélyt a Tiszáig. Tokajt, Bereg, Ugocsa és Szatmár megyéket Szatmár várával. Tarcál és Keresztur Rákócy Zsigmondtól számára kiváltandók. Mindezen neki adományoz-

zott javak, ha örökös nélkül hal el, a koronára visszaszállnak. Címe: Erdély fejedelme, római szent birodalmi herceg, széke-lyek grófja s Magyarország részeinek ura. Erdélyi követek a Magyarország gyűlésre megjelennek. Mihelyt a béke aláíratik az amnesztia kihirdettetik. Bocskay feloldozza a Rudolf birtokán maradtakat a neki adott eskü alól. A béke a többi örökös tartományok által biztosittatik. Azonban a magyarok jövőben minden lázadás és összesküvéstől óvakodandnak.

Rudolf sok vonakodás után végre aug. 6. 1606. aláírta a békét, melylyel a követek Kassára Bocskaihoz érkeztek. — Azonban habár igen el volt is már ekkor gyengülve a fejedelem, mégis ép elmével azonnal észrevévő ő, mikép a cikkek között jézsuitai szövevény lappang. A buvó ajtókat első pillanatra kitalálá. A császár és klérus minden kötelezettség nélkül a legelső alkalommal elmagyarázhatnak abból annyit, a mennyit nekik tetszik; azért nem akará aláírni. Még egyszer fel kellett a követeknek Bécsbe menni a következő kétes értelmű pontok kiegyenlítése végett u. m. az 1 cikkben az *absque praejudicio rom. cath. religionis*; s ugyanott a templomok kölcsönös visszatatása, egészen a *russum eisdem restituantur* ig mindkét tételt kihagyni kíváná.

2. Erdélyt hajdani határaival szabad választási jogától nem akará megfosztani. Csak annak kelle magtalanul elhalása esetére a magyar koronára visszaszállani, a mennyivel jelenben többet kapott. Előrelátó lelke ez által védbástyát akart a protestantizmus számára építeni Erdélyben, melynek függetlensége biztosítá a protestantizmust Magyarországbán.

3. A lázadás „*rebellio*“ szót is ki kelle szerinte hagyni, miután az ő önvédelmi kényszer szülte támadása annak épen nem nevezhető.

E három ponttal küldé ő fel ismét Illésházyt, ki a bécsi békekötésnek legfőbb tényezője volt. Vele mentek Magócsy Ferenc, Homonnay György, Thurzó Szaniszló, Osztrössich András, Vizkelety Tamás, Apponyi Pál, Tököly Sebestyén, Hoffman György és Mladossevic Péter. Midőn ezek szept. 9. 1606. Mátyás előtt megjelentek, ez egészen lángra gyuladt mondván, mikép nem nagy tekintetbe veszik a császárt, s őt magát. Ez megsérti az előbbi követségnek adott teljhatalmat; a szerződés nagy nehezen aláíraték maga Rudolf által, s így adták tudtára az örökös tartományok rendleinek, kik azt csak az így kihirdetett modorban fogják aláírni s biztosítani, Azon-

ban a mit még tenni lehet a főkérdésben, legyen meg. A mi a vallásos kérdést illeti, megnyugtatóra a követeknek ki nyilatkoztatá, mikép annak oly alakbani szerkezetéből a prot. vallásra semmi kár nem háramlik, és így a vallást illető legfontosabb kérdés csak Mátyás, mint helyettes által lön főhercegi szava által biztosítva. Az egész szerződést megváltoztatni nem lehetvén, a jövő országgyűlés majd segít a bajon. Az „absque praejudicio cath. religionis“ azon értelemben ígtatták a cikkbe, hogy vallása gyakorlatában, hitében, templomában sat. egyik felekezet se akadályoztassék. Ezt különben azért említé Mátyás, mert már kiabálának a jézsuiták, mikép a békealáírás akkor történt, miután már a Rudolf által neki kiadott teljhatalom ideje lejárt. Egyébiránt minden békeszerződést épen úgy felbontottak a vallás mellett túlhevesskedő jézsuiták, mint a bécsit. Rajtok van a felelősség, a világ ítélete, s azon számtalan csapás, nyomor, öldöklés, százados harc dühe, mit tulbuzgóságuk mindenütt előidézett. Ha az itt említett pár szóból álló klauzula „absque praejudicio“ túhegyre nem vétetik, mind hazánk, különösen pedig a monárkhia századdal lépett volna elébb a civilizáció, s azzal a jólét, gazdagság s felvirágzás mezején. Hiába! azon század a gyűlölség és üldözés, valamint az eszme küzdésének százada volt!

A második pont Erdély miatt maga Rudolf által ünneplés oklevelileg ekképen módosították: Megkülönböztették, a mint volt Erdély Báthori Zsigmond alatti állásában, t. i. Erdélyen kívül Máramaros, Bihar, Kraszna és Középszolnok, N. Várad és Huszt váraival. Ez Bocskay halálával Erdélyé marad szabadválasztási joggal; csak Ugocsa, Bereg, Szatmár, Szabolcs és Zemplén egy része megy vissza a koronára. Ugyanakkor hirdetteté ki Rudolf az általános amnesztiát, úgy hogy a rebellio szó „insurrectio“-ra változtaték. Más pontok az országgyűlésre halasztattak.

A bécsi béke garantiáját magokra vállalák a cseh-morva és sléziai rendek. Azonban nem titkos bujtogatás után, most egyszerre el akarának attól állni, okul adván, hogy a mult években sokat szenvedvén a hajduk pusztítása által, addig alá nem írják, míg a kárpótlást meg nem kapják. Azonban Mátyás tervéhez oly közel látván magát, maga csilapítá le őket, helyesen válaszolván nekik, mikép azon pusztításoknak nem Bocskay oka. Az inkább visszatörítés volt azon vérengzéseért, melyeket Básta György Erdély- és Magyarországból el-

követett. Erre a „reconciliatio cum hungaris“ meglelt; az örökös tartományokkal szoros frigy és barátság kötötték szept. 25. 1606. Mátyás levén érdekelve, ő volt ebben is a fő eszköz. Következett az aláírás. Bocskay megbizottjain kívül aláírást négy püspök: Forgács Ferenc nyitrai, Naprágyi Döme veszprémi, Radovics Péter váci, Lépés Bálint krini. Huszonkét főúr: Erdődy Tamás, Thurzó György, Istvánffy Miklós, Forgács Zsigmond, Révai Péter, Dócy András, Lippay János, Batthyáni Ferenc, Zrinyi Miklós, Kolonics Sigfried, Szécsy Tamás, Keglevics János és György, Balassa Imre, Turóczy Benedek, Pethő György, Szombathelyi György, Kéry Ferenc, Thury Ferenc, Megyery Imre, Kohári Péter, Cziráky Mózes; két tótországi követ: Marnyavics Kristóf és Kithonics János, a híres törvénytudó. Hason tartalmu oklevél küldeték a magyar rendeknek Stiria, Ausztria, Cseh, Morva, Slésia és Lausie rendeknek megbizottjai által. Mindezen aláírókat Mátyás szerzé össze az egész birodalom különböző tartományából, valláskülönbség nélkül, állítólag, hogy Bocskayt megnyugtassa a béke szilárd alapja s szavainak hitelessége felől. Azonban még a prágai tudós udvar nem gyanítá az ő messze kiható terveit. — Nem sokára volt Rudolfnak oka megbánni, hogy Mátyást teljhatalommal felruházva, úgy szolván, maga fejére emelé.

Most a zsitvatoroki békekötéshez fogtak, mely a tizenöt éves véres török háborúnak véget vetett. Tartalma nem ide tartozván, nem említjük. II. Ferdinánd és jézsuitái ezen békére is kimondák roszaló véleményöket. Ily béke már rég létesülhetett vala; akkor a magyar rebellisek ellen nem kellett volna a bécsi békét feláldozni.

Bocskay halálos ágyában feküdt, midőn ennek is hírért megvívék. Hogy Kátay Mihály mérgezési gyanú miatt elfogaték, csak melleleg mondandó. Még elméjének tökéletes birtokában levén, s a haza s vallásának jövője szíven fekvén, hivatást dec. 13. magához hivatá. A körölte állóknak elikbe adá a bécsi béke néhány pontjainak kétértelműségét, melyből még előre nem látható viszályok keletkezhetnek. Különösen annak 1, 3, 8, 9, 10, 12 és 14. pontjait ajánlá komoly figyelmökbe: tanácskoznának együtt ezek fölött, mi előtt az országgyűlés megnyitván. Legyenek készen férfias harcra, mert azok, kik ezeket becsúsztaták, bizonyosan fogják is tudni védeni. Állapodjanak meg bizonyos pon-

tokban, melyek sinórmértékül szolgáljanak teendőik sorában. Ő már megtevé a magáét, a többi a rendek kezei között van. Ajánlá nekik a haza s vallás körül oly s annyi fontos szolgálatot tett hajdukat, kiknek számára vagy földet mivelésül eszközöljenek a közös haza valamely terén, vagy élelmi módokról gondoskodjanak a végvárak őrzése által.*) A támadás okait, s menetét iparkodjanak az ország törvénykönyvébe igatni, hadd lássa az utókor, mikép ők nem alacson érdekből mint lázadók keltek a fenálló rend és felkent király ellen, mint inkább az embernek vele született legszentebb joga védelmére a vallásért, szabadságért, s a rosz tanácsadók miatt előzőnlött vész és romlás megszüntetéseért fogtak fegyvert, mire őket II. András aranybullája is feljogosította. Rudolf elismerte, azért lépett szerződésre, azért írta alá azon békét, mely ezentul a haza sarkalatos törvényeinek egyik legdicsebb oszlopa leendő. Iparkodjanak, hogy a kiadott adománylevelek érvényben maradjanak; tartsák fel az egyetértést Erdély és Magyarország között, miután ügyök közös, s együtt erősek lehetnek, míg egyenkint könnyen martalékaul eshetnek a két hatalmas szomszéd közül bármelyiknek. Azon tíz pont, melyeket halálos ágyában a rendeknek ajánlott, s ezek köz tanácskozás után a jövő országgyűlésen egész erővel kivívni eltökéllének következők: mindenek felett a rebellis szónak a törvénykönyvből kihúzása. Az első pontra az „absque praejudicio cath. religionis“tól kezdve végig kihagyassék. 2. A falvak egyenkint megneveztessenek. 3. Nádor a jövő gyűlésen rögtön választassék, s az ország sarkalatos törvényei által neki adatott jogokba beavattassék, mellé magyar tanácsosok rendeltessenek, csak fontosabb eseményekben közlekedjék Mátyás főherceggel. Ezen hivatalra kijellettessenek: Rákócy Zsigmond, Nyáry Pál, Homonnay Bálint és Illésházy István. 4. A korona Pozsonyba hozassék. 5. A két száműzött püspök,

*) A hajdúkról a bécsi béke szóval sem teszen említést. A korponai gyűlés actái Kovachich supplementumában olvashatók. Bocskay nemes levelekkel jutalmazá a vitézebbeket s állam polgári rendd émelé az összes hajdúságot, adván nekik örökös lakhelyül: Bőszörmény, Szoboszló, Nánás, Dorogh, Vámospires mezővárosokat vidékeikkel együtt, melyekhez később Hadház is csatoltatott. Mint Bocskay adományozása csak általánosságban erősítették meg a bécsi béke s Mátyás által. A többi hajdu maradt tehát csak szabadon, rabolt különösen a török földén.

mint a belháboru fő okai, tovább is számüzve maradjon. 6. A püspökök a Nádor beleegyezésével magyar nemesekből választassanak, s az idegenek áttétessenek. 8. A rendek megmaradnak határozatuk mellett, hogy a jézsuiták nyugtalan életök miatt semmi fekvő javakkal ne bírijanak, sem bent az országban ne lakhassanak, s ezentúl a „Salvo tamen jure ecclesiastico“ semmiféle adományzási oklevélbe be ne igtattassék. 9. Győr és Komárom váraiban próbált hűségű, s a magyarok bizalmát kiérdemlett német parancsnokok mellé magyar alparancsnokok is kineveztessenek, magyar őrséggel. A királyi városokban minden jogtiprás megszüntessék; polgármesteri, s más városi hivatalokra évenként változtatva majd magyar, majd német választassék. 10. A kassai nagy templom maradjon a reformátusoké, a nagyszombati az evangélikusoké, miután ott a katolikusoknak úgy is van már öt templomuk. Az egri káptalan Kassáról eltávolíttassék, s minthogy Eger elveszett, oszlattassék fel. Ezeken kívül a Kassán összegyűlt minden rendű urak dec. 13. 1606. még ezeket adák a fentirt pontokhoz: Kassaházai Jóó János, ki a maga javait Körmend, Csábrág, Szitnya várait minden rendes pörfolyam nélkül veszté el, országgyűlésre folyamodjék, s támogattassék. Bokacs Jánosért, ki még mindig a braunschweigi hercegnél van fogtságban, magokat közbe vetik. Bocskay adománylevelei érvényesek az ő birtokában, azontúl pedig gyűlésileg vizsgál-tassanak meg. — A szerencsi, korpanai, kassai gyűlés határozatai, valamint ezen tanácskozás a törvénykönyvbe beigtatandó. A hazai törvények ezentúl magyar nyelven szerkesztessenek. Ezen határozatokat, illetőleg fölterjesztést, egész kiterjedésben olvashatni a Syllogéban Victorinus a Chorebonál. Mindezt még halála előtt megerősíté Bocskay, s ez volt az ügynek tett végső szolgálata. Napról napra sulyosbodék baja, miből sem tulajdon, sem a lengyel király orvosa ki nem veheték. Meghalt dec. 29. 1606. Halálának okát némelyek szerint Kátaiban keresik, ki mérgezési gyanuból a hajduk által összevagdaltatott. De ez, valamint végrendelete, mitegész terjedelemben a Syllogéban olvashatunk, nem ide tartoznak. A bécsi béke még évkönyveinkben fontos szerepet foglal el, s számtalan törvénycikkekben előjön emlékezete. Így is mint szerkesztetett, megerősítettését csak az 1608-ki országgyűlésen Mátyás koronázása előtti oklevele által nyeré. Mi is visza fogunk térni ennek pontjaira. Lesz alkalmunk az egész menet-

re vetni egy visszapillantást, szemlét tartani fölötte, miért és miképen tamadák meg ellenfelei? alaposak-e okaik? van-e joguk s igazságuk e békekötésnek minden érvényét, jogerejűségét, s tekintélyét elvitázni?

KÖNYVISMERTETÉS

SZEREMLEY GÁBORTUL.

A protestáns központi dogmák fejlődése a reformált egyház körén belül. (Die protestantischen Centraldogmen in ihrer Entwicklung innerhalb der reformirten Kirche von Dr. Alexander Schweizer. Erste Hälfte das 16. Jahrhundert. Zweite Hälfte das 17. und 18. Jahrhundert.)

A cím értelmében azt várná az ember, hogy szerző föladatának tárgyalásában egyszerűen szoritkozik elsőbben pontos meghatározására annak, melyek a protestantismusnak központi dogmái, aztán micsoda fejletet vőnek vagy netalán módosulást szenvedének ezek a reformált egyházban.

Mit azonban a cím tartalmazni látszik csak indpont s bevezetésül szolgál a két darabban 89 tömött nyomatu ivet tevő munkának. Szerző szerint, a protestantismus ezen kérdésre: hogyan lehet az ember az üdv részese? — következő tételekkel felelt: nem egyházi cselekvényekre van e tekintetben szükség, hanem hitre, — nem saját érdemünk teszi azt, hanem Isten idvezítő kegyelme a Jézus Krisztusban, — nem tulajdon elégtételünktől függ ez, hanem egyedül Jézusétól. — A protestantismus ezen alaptételei már, az üdv dolgában, az istentől függés érzelmiségére vihetők vissza, mely istentől függés érzelmisége a reformált egyházban mindjárt kezdetben az elővégzés nevezete alatt tünt fel.

Az elővégzet tulajdonkép azon tartalom, melyet szerző terjedelmes munkájában dogmatörténetileg tárgyal. — Három századon keresztül kíséri ennek változó habzatát éber figyelemmel. A fölszólalásokat, melyek mellette és ellene történtek, mint

nagyon fontos egyházirodalmi emlékeket, nagy gonddal fűrkészi ki, és állítja egymásutáni következésben elő. — Hiven jellemezi az egyéneket, kik e téren védőleg és támadólag szerepelve történeti tekintélyre emelkedének. Nem hiányzik az egyes adatok alárendeltségéről az egyetemes nézpontra emelkedés, a mennyiben az összes reformált egyház vallásos érzületének időszakos nyilatkozatára is történik figyelet.

Látható, hogy a munka nagyon érdekes és tanulságos még azokra nézve is, kik szerzőnek azon nézetében nem osztoznak, miszerint az elővégzet központi dogmája a reformált egyháznak. — Nem szünik meg ez, a dogmák történeti terén egy a legjelesebb monographiák közüli lenni, még azon esetben sem, hogyha az itt tárgyalt dogma a központi kitünőséget abbahagyni kénytelen.

Micsoda jelentősége lehet és van ugyan is a központi dogmának?

Központi dogma az, mely a vallásos felekezet hitéletének eredeti okmánya, annak nemcsak életbelépésének, hanem továbbbi fenmaradásának is nélkülözhetlen föltétele, nevének s eredetének hiteles bizonyysága. A központi dogma csak az illető vallásos felekezettel veszhet el, mivel vele együtt keletkezett, sajátosságos hitéletének különösebben mutatója. Ki tagadni akarná a központi dogmát, tagadná létezését azon vallásos felekezetnek, mely ezzel áll s esik.

Volt-e valaha az elővégzet tanának ily központi jelentősége?

Nem volt:

1-ször Magában a reformált egyházban. A brandenburgi vallástétel alig említi, az anhalti teljesen mellőzi, a heidelbergi káté csak melleleg az 54. kérdésben az egyházat tárgyalva emlékezik róla. — Mi illeti magukat a reformátorokat: Zwinglinél ezen tan igazán csak alkalmilag jó elő. A márburgi beszélgetés alkalmakor, Zwingli a gondviselésről papolván, elővégzési eszméket szőtt beszédébe. Ezen beszédnek bővebb kidolgozásából állott elő Zwinglinél a gondviselésről szóló azon munkája (sermonis de providentia Dei anamema,) mely a reformált egyházban az elővégzet-tannak elemeit foglalja magában. — Calvin rendszeres munkájában (institutio verae religionis) az elővégzetről ott szól elsőbben, hol a Krisztus érdemének elfogadásáról értekezik. Hogy az e részbeni tanítása távol van a központiságnak legkisebb színe-

zetétől is, megtetszik abból, mit Petzel református theologus emlékezetben hagyott t. i. hogy Luther 1545-ben olvasván Calvinnak rendszeres munkáját, így szólt: Calvin kegyes és tudományos férfi tulajdonképen rá kellett volna bíznom a két protestáns felekezet közti meghasonlás kiegyenlítését. — Vajjon fog-e Calvin Luther által ily nagy megtiszteltetésre méltatni, hogyha az elővégzet éltető lelke összes dogmás rendszerének? — És épen ezen tény vezet arra, miszerint biztosan állítsuk, hogy

2-szor A testvér protestáns vallásfelekezet sem volt hajlandó az elővégzéstannak a reformált egyházban központi jelentőséget tulajdonítani. Nyilván megtetszik ez a két protestáns felekezet közti egyezményi beszélgetésekből. — Az egyezményi beszélgetés Marburgban 1529-ben kezdetét meg. Stuttgartban 1534-ben folytattatott. A wittembergi 1536-ban tartott beszélgetés következtében, az egyezmény rövid időre életbe is léptetett 1540-ben Wormsban, 1586-ban Mömpelgardban és 1631-ben Lipcsében újra megkísértetett, és csak a casseli 1661-iki egyezkedési törekvés sikertelensége után hagyatott abba. — Ezen egyezkedési beszélgetések közül egyikben sem szerepel az elővégzéstán különösebben. Luther a marburgi beszélgetés alkalmakor Zwinglinek elővégzeti eszméikkel átszőtt predikációjában cseppet sem ütközött meg. A tanácskozó teremben, a zöld asztalra korántsem azt írta nélkülözhetlen föltételül, hogy a reformátusok hagyjanak fel az elővégzetről szóló központi tanukkal. A wormszi egyezkedésben maga Calvin aláírt a meg bővített és némi pontokban megváltoztatott augsburgi vallástételnek, mint a mely szerinte, mind azt magában foglalja, mit üdvre juthatás végett tudni szükséges. Az egyezkedési törekvés, sikerében, mindenkor más tárgyon (t. i. az úrvacsora felőli különböző nézetén) tört meg.

Ellenvethetőnek látszik ugyan itt az, hogy a dordrehti zsinat, melyen a reformált egyház csak nem egészben nyilatkozott, ez ügy iránti nagy érdekeltségből tartatott.

A dordrehti zsinat politicai befolyás következtében lön a terjengni kezdő árminianismus ellen tetteleg bíraskodó. — Egy egyetemes protestáns zsinat tartásának eszméje érett gyümölcsessé lön már e korban, minekutána hosszú idő közremunkálta után higgadtabbá tétettek volna a felekezetiségben túlbuzgó, kedélyek ugyanis

A németországi egyesülési törekvések a külföldön is erőlyes visszhangra találának, nevezetesen a francországi egyházi zsinatok 1583. óta e tekintetben nagy tevékenységet fejtenek ki. — A vitrei zsinat, az említett évben Chandieu theologust valamennyi németországi protestáns fejedelmekhez elküldé az egyesülés munkájának eszközzése végett. Tovább ment a gápi zsinat 1603-ban, elhatározván, hogy nemcsak a németországi; hanem az összes protestáns egyház szólittassék fel az egyesülés életbe léptetésére. A tonneinsi 1614-ben tartott zsinatban határozottatott: kéressék meg az ángoly király egy protestáns egyetemes zsinat eszközzésére, melynek legalalmasb helyeül Zeeland (Hollandiában) tüzetett ki. Moric, oraniai herceg, Hollandnak akkori katonai kormányzója, politikai okoknál fogva (Oldenbarneveld, Grotius) lépteté az előtérbe azon vészt, mely a reformált egyházat saját körén belől az árminianismushan, fenyegeti. Világos bizonyysága ennek az, hogy a politikai ok megszűntével, a zsinat ítéleténél fogva száműzött arministák, már 1625-ben, szabad vallás-gyakorlatot nyerének. Egyébiránt maga azon tény, hogy a zsinat határozatai Hollandián kívül csak Francországhan nyerének egyházi érvényt, és Helvétziában némi tekintélyt, biztos adatúl szolgál, hogy az elővégzet a reformált egyház központi dogmájának nem tartható.

De ha nem központi dogmája ez a reformált egyháznak, honan van az, hogy e tant illetőleg eleitől óta oly nagy érdekeltség fejtözött ki a dogmatörténeti téren, miszerint ezen érdekeltséget szerzőnek két terjedelmes darabra terjedő munkája alig foglalhatja be?

A felelet nagyon természetes. — A reformált egyháznak ezen tana, félreértve sőt átalában nem értve, igen könnyen elferdítettethetik, az erkölcsi életre árnyvetőleg zsákmányoltathatik ki. — Vajjon csoda-e, hogy a pártérdek, felekezeti túlbuzgás s racionalizmusi viszketeg, a reformált egyház hittanának ezen könnyen sebhettő részét, mondhatnók Achilles sarkát, választá eleitől fogva ártalmi vágyának kielégítésére? Innen lön ez a reformált egyházban, más dogmás tételeknél, jelentékenyebb horderejűvé.

Szerzőnek munkája minden bizonnnyal kifogás nélküli, hogyha ezen nagyon természetes okokból indúlva ki, adja az elővégzet dogmatörténeti monographiáját. Szerzőnek, midőn csupa tényeket, történeti adatokat beszél, felül kell va-

la emelkednie kedvencz eszméjén t. i. hogy az istentől füg-
gés vallásos érzeményisége egy és ugyanazon a reformált
egyházban előforduló elővégzettannal így munkája; párt-
érdek nélküli leend, és minden elfogulatlan előtt köztetszést
aratand.

A tartalommal már a cím sem hangzik össze. A tar-
talom helyesebben következendő címet adja: minő érdekelt-
séget támasztott az elővégzettan, a legközelebb lefolyt három
századokban, a reformált egyház körén belül és kívül. A mun-
ka tartalmából világos, hogy ezen érdekeltségben a reformált
egyház magát védőleg áll, miből önként foly a következte-
tés, hogy az elővégzettant, a könnyen félreérthetés miatt, a
pártérdek, felekezeti túlbuzgás és racionalizmusi viszketeg
zsákmányolá ki. — Tény ez, mit magának a munkának tar-
talma elvitázhatlanul igazol. Tekintsük tehát magát a tar-
talmat.

* * *

Első darab a 16. századot foglalja magában. Szerző el-
sőbbben is az elővégzettannak Zwingli és Calvin által történt
megalapítását adja. Előrebocsátja ugyan, hogy kezdetben
Luther is midenben egyező értelemben volt. Kiemeli e tekin-
tetben Luthernek Erasmus ellen irt munkáját a szolgálkarat-
ról (de servo arbitrio). Igaz ugyan, hogy Luther még 1537-
ben is, Capitóhoz irt levelében így szól: Saturnusként vala-
mennyi munkámat semmisíteni szeretném kivévén az Erasmus
ellen irottat, de szerző önkényt feledi méltányolni Luthernek
azon vallomását, melyet a teremtsről irt könyv 26. rész, 9.
verse magyarázatának alkalmakor ekkép tesz: tanítám, hogy
az üdv dolgában minden föltétlen, most sem huzom vissza
ezen állításomat, lágyítani sem akarom, hanem csak azzal ér-
telmezem, hogy az üdv dolgában illő tekintettel szükség lenni
a testben megjelent istenre.

Nem osztozunk szerzőnek azon kissé tulságos állításában
sem, hogy a reformációt, a kezdetben még élesebbre edzett
augusztinizmus, vivhatta ki egyedül. Nemcsak Erasmus, Bol-
sec, Castellio, Bibliander és Socinus, hanem még Melanchthon
és Arminius sem teheték volna ezt. (I. D. I. IV.) A reformá-
ció indpontja, mint ezt a „protestantizmus elve“ című érteke-
zésünkben kifejtők, nyilván ellene mond ennek.

Elsőbben is racionalizmusi viszketeg volna az, mi az elővégzettant Zwingli és Kálvin által történt megalapítása után további fejlődésbe, dogmatörténeti mozgékonyságba hozta. Ettől valának áthatva némely különben tudományos férfiak, kik részint a későbbi arminianizmusnak valának hamar követői, mint Bibliander, részint socinianizmusi észmékhez szítának, mint Bolsec, Ochín és Castellio.

Nevezetes adat a reformált egyháztörténetben, hogy a vallásos dolgokról szabadabban gondolkozók, Európának csaknem valamennyi országaiból, a reformált egyház kebelébe menekülének. Genfben az 1558. év csak egy napján 279 menekült nyert honosítást, kik közül 200 francia, 50 angol, 25 olasz és 4 spanyol volt.

Fájdalom! ezen menekülőknél vallásos érzülete nem volt minden kifogás nélküli. Találkoztak ugyan közöttük egyesek, kik azon egyháznak, melybe áttértek, méltó dicsekvésül szolgáltak, például Martyr Péter, kit Kálvin Olaszország csodájának nevez, Zanchi Hieronim s mások. — De a nagyobb rész általában véve a vallásos dolgokban féktelen gondolkodású, szellemi pantheizmusnak, közönséges vagy józan ész gondolkozásra támaszkodásnak, szóval a vallásos dolgokbani libertinizmusnak vala őszinte barátja. I. D. I. 293, 94. —

Ily menekülő vala már Bolsec Hieronim. Mint szerzetes Párisból elsőbben Ferrarába (Renata hercegnőhöz), aztán Genf-be menekült. Nemcsak titkon izgatott itt az elővégzettan ellen, hanem nyilvánosan is kikelt ellene, minek következtében az akkori időnek nem eléggé türelmes szellemében fogságot vala kénytelen szenvedni.

A Bolsecféle izgatás dogmatörténetileg azért nevezetes, mivel Kálvin két munkában lépett fel ellene t. i. elsőbben következő, mai időben nagy ritkaságu könyvben: de praedestinatione et providentia Dei libellus Joh. Calvino auctore Genevae 1550. aztán azon iratban, mely genfi egyezmény (consensus genevensis) cím alatt ismeretes, és a melynek a Genfben és környékén lakozó lelkészek mint szimbolikus könyvnek írának alá 1552.

Bibliander Theodor, az akkori időben első orientalista, kinek leckéit még Bullinger is kedvesen hallgatta, helvét származású volt ugyan, de arminizmusféle eszmékkel telt, minek következtében a zürichi egyházi felsőségtől hivatalából eleresztetett 1560. Az általa támasztott dogmatörténeti vitatko-

zasok Hottingernél (*Historia ecclesiastica* VIII. p. 694). fordulnak elő.

Ochin Bernhárdot illetőleg, szerző röviden csak annyit említ, hogy egykor Olaszországnak legünnepeltebb egyházi szónoka volt (I. D. I. 308). A ritka ékesszólású férfiú azonban bővebb életrajzot érdemel. Sziennai születésű Szent-Ferenc rende szerinti szerzetes, elragadó és megindító ékesszólása által mindenhol bámulatot vivott ki. — Nápolyban egyetlen egy papolására 5500 scudi alamizsna gyűlt. Ötödik Károly császár, ki őt Nápolyban szónokolni hallotta, róla azon megjegyzést tévé, miszerint képes a köveket könyvekre fakasztani. — Honából menekülván áttért a reformált vallásra. Elsőbben az egyháztannak valódi értelmében működött Martyr Péterrel együtt Angliában, majd később Zürichben Leelius Socinus értelmére hajlott. — Lengyelországba menekült, innen ismét Morvaországba, hol 1564. egy faluban elhalt.

Labyrinth című munkája (labyrinthi h. e. de libero aut ser-vo arbitrio, de divina praenotione, destinatione et libertate disputatio 1562.) melyet Erzsébet angol királynőnek ajánlott, azért nevezetes, mivel oly nagy kegyelettel értekezik az elővégzettanról, miszerint egyébnek nem tartható mint teljesen ellenes értelem-ben veendő gúnynak. Dialogusaiban is ezen modort követi. Védeni akarja az elővégzetet s abból folyó tanokat, de önkényt oly ügyetlenül, hogy a védett tan nyilvánosan guny tárgyává lesz.

Castelliöt illetőleg, szerző bőven adja azt, mit Ochindra nézve mulasztott t. i. az életrajzot. Castellio, hihetőleg a mostani Franciaországnak akkor még Savoyához tartozott tartományában született. Már fiatal korában görög és latin versek készítésében volt kitűnő. Több görög klasszikus lefordítása után az egész szentírást latin nyelvre tette át. Tíz évig dolgozott a klasszikai latinsága miatt bámulatra érdemes fordításon, még pedig oly nyomorú életviszonyok közt, hogy a Rhénus árjából kihalászott fák árulgatásával táplálta magát, számos családját. A socinianizmushoz ragaszkodáson kívül a miszticismus gyanuját is voná magára. Kempen Tamásnak „de imitatione Christi“ című munkáját szebb latinra tévé át: hunc libellum (mond ő) putavi de latino in latinum, hoc est, de agrestiore sermone in paulo muniorem esse convertendum“. Nagy részint névtelen, részint nyilvános iratokban ostromolá az egyháztant. — Leginkább nyilvánítá azonban az egyház hittanja elleni izgatását az által, hogy Ochinnak munkáit

kiadta. Titkos és nyilvános izgatásai miatt törvényszéki kereset alá vonatott, ügyének kedvetlen kimenetelétől 1563. történt halála menté meg.

Castellio ellen Kálvin két ízben védi az egyház tanát. — A védiratok 1557 és 58. jövének ki.

Az első darab 380 lapjától fogva változik a csatatér. — Németországba tétetik át. A csatatér változtával változik az ok, ürgy is. Eddig inkább racionalizmusi viszketegből, deizmusi és socianismusi nézeteknek pártolásából történt az elővégzet elleni izgatás. Németországban felekezeti elfogultság a fő tényező.

Tény az, hogy a felekezeti tulbuzgóság az evangélikusokat eleitől foga jobban beárnyazta mint a reformátusokat. Bár a reformátusoknál is, mond szerző az 583 lapon, fordul elő egyesek irányában kemény eljárás, de soha is az evangélikusok irányában a türelmetlenségnek hason példáit nem mutaták mint minőket azoktól voltak méltatlanul szenvedni kénytelenek. Laski és több református társai, kik Angliából a Mária alatti üldöztetés miatt kibujdosának, a német evangélikusoknál befogadást nem nyerhetének. Szászországban a kriptokalvinisták kegyetlenül irtatának ki. Lélekben járó dolognak tartatott a reformátusokkal, a kegyelem eszközeinek általános érvényt nem tulajdonítókkal, a vallásos egyleti szövetségbe becsátkozást kereken megtagadni.

Luthernek zsoltárból vett célzásától kezdve: boldog, ki nem ül a csufolók székében, és Zwinglinek tanácsán nem jár“ Westphal, Hesus, Philipp, Nicolai s a vittembergi oktatókon keresztül a 16. század végeig, folytonos láncolata vonul át az evangélikusok részéről nyilvánított türelmetlenség példáinak. Brenz kezdetben türelmes érzületét abbahagyva isten nevében kér mindenkit, miszerint oda munkálkodjék, hogy a reformátusoknak a keresztyén egyházban mi hely se engedessék. A reformátusokkal kevésbbé lehetséges az egyeség mint a katolikusokkal: papszékéből hirdeté Leyser Polikárp Dresdában; valamint a szászországi theologusoknak 1594. adott véleménye is hasonló türelmetlen szellemben nyilatkozott I. D. I. 583.

Németországban nem is az elővégzet tulajdonkép a botránykő, hanem az urvacsorai különbség. Az itteni csatázásban az elővégzet csak háttérben áll, mely a nyomdékosabbok mellett csupán mint számot szaporító vonatik olykor elő.

Világos ez Bullingernek azon leveléből, melyet 1562. III. Fridrik palatinatusi választó fejedelemhez intézett. Bullinger ezen levelében keservét fejezi ki azon eljárást illetőleg, miszerint némely strassburgi evangélikus papok, nevezetesen ezeknek élén a tulbuzgó Marbach, az ottani virágzó iskolában az akkori hittanárt Zanchiust (reformátust) gyanusítgatásokkal addig sértegeték, hogy ez kénytelen volt tanszékéről lemondani. Nem ismeretlen előtted, így ír Bullinger, egy idő óta mily nagy békétlenség ütött ki a strassburgi egyház és iskolában az oktatók és papok között. — Némely lelkészek a derék Zanchiust gyűlölik azért, mivel az ő urvacsoráról értelmüket nem osztja. Hogy eltávolítását annál könnyebben eszközhessék, folyamodának az elővégzettanhoz, mivel ez, könnyen félreérthetése miatt, valakinek kárhoztatására legcélszerűbben kizsákmányolható. I. D. I. 450 — 451.

És már ezen fontos adat következtében szerzőhöz fordulva, kérdezzük: tartatott-e a német evangélikus egyházban az elővégzet oly értelemben vett központi dogmának, minőben szerző vétetni kívánja? Sőt egy más, szintén szerző nyújtotta adatnál fogva a legbiztosabban állítjuk, hogy maga Kálvin sem isméré el az elővégzettan központiségét. — A strassburgi vizsgálódás, mond szerző, már két évig tartván, az odavaló tanács kényszerültnek érzé magát máshonnan összehívott theologusok által a vitálytárgyat megvizsgáltatni, és kiegyenlítését eszközölni. Ezek a békebirák bizonyos pontokat tévének föl, melyeknek aláírására a versengő felek rá is birattak. — Holbrach azonban, református lelkész, minekelőtte aláírna, Kálvin véleményét kérte. Kálvin véleménye így szól: az elővégzést illetőleg a békebirák lélekbe járó dologgal ellenest ugyan nem tévének föl, bár Marbach iránti engedékenységből az igazságot kissé beleplezék, azonban az urvacsorát illetőleg a kifejezések olyanok, hogy azokat aláírván, lelkisméret elleni vétséget követsz el. Ez utóbbira nézve módosításra van szükség, mi ha nem sikerül, véleményem az, feszítsd meg minden erődet, hogy gyülekezetedet, melynek föloszlatása az egyedüli cél, épségben megtartsd.

Szerző az első darab ezen utórészét azon kezdi: hogyan kezdett az evangélikus egyház eltérni az elővégzettantól, melyet kezdetben a reformátusokkal mindenben egyező értelemben vallott. Melanchthon kezdé meg az eltérést — az ugynevezett „formula concordiae“ ingatag állást vett irányában —

a mömpelgardi beszélgetés alkalmakor 1586. Andreä már teljesen elütőleg nyilatkozik, végre Hunnius 1592. az eltérést egyháziasítja, egyházlátogatási cikkeknek (Visitationsartikeln), melyeknek valamennyi szászországi lelkészek aláírni tartoznak, behozatalával. I. D. I. 381, 583, 567.

Azonban hasonló következetlenség, kezdetben kapott iránytól teljesen elhajlás, némi kedvenc eszmében elfogultság nélkül, aligha tulajdonítható az evangélikus egyháznak. Az ismeretes „sapiens est mutare consilium“ a vallás dolgában nagyon bajos, bár az úgy látszó jobb tekintetéből történik is az. Egy adatot említ szerző. A strassburgi viszálykodás alkalmakor, a helvéciai s németországi theologusok véleményadásra szólítatván fel, a szászországiak közül a Melanchthon értelmén levők az urvacsorát illetőleg Zanchiusnak mellette voltak, az elővégzettanra nézve pedig ellene; ellenben a Luther szoros követői Zanchiust elővégzeti tanára nézve pártolák. I. D. I. 407. — Ezen adat is mutatja, hogy a két protestáns felekezet közti különbség csak pártérdek, felekezeti tulbuzgás által zsákmányoltathatik ki, különben a közös mivoltban biztosan meg lehet nyugodni.

Azon közalap, melyen elfogulatlanul mind a két protestáns vallásfelekezet biztosan nyughatik, teljesen veszélyezve van, ha az egyik protestáns vallásfelekezetnek, mint szerző akarja, a hitből igazulás, másiknak pedig az elővégzettel azonos, istentől függés vallásos érzeményisége tétetik okfőül. A két protestáns felekezetnek közindpontja, a Jézus Krisztubani hit. Ezen hit a reformátusoknál ugyan szubjektív természetű, épen ezért az elővégzetben éri el biztosságának tetőpontját. — Az elővégzeti biztosság azonban nem áll ellentétben a kegyelem eszközeivel. Nem a boldogságra egy általában, hanem a keresztyén élet boldogságára elválasztás hiedelmében áll ez. Kálvin szerint Krisztus azon tükör, melyben előválasztásunk látható. A genfi egyezmény több helyütt ismétli, hogy ki üdv felől biztos akar lenni, Jézushoz s evangyéliomához folyamodjék. Kálvin, Pighius elleni cáfíratában, többször mondja, hogy az elővégzetben a kegyelem eszközei befoglalvák, nem kirekesztvék. Lásd Müller Julius: Die evangelische Union I. 269, 270.

Az evangélikusoknál a hit theanthropologiai természetű. Ide céloz Luthernek főnebb is idézett következő nyilatkozata: tanítám, hogy az üdv dolgában minden istentől függ. Ezen

állításomat vissza nem huzom, csak azzal értelmezem, hogy az üdv dolgában illő figyelemmel kell lenni, a testben megjelent istenségre“. Az evangélikus, a hitnek theanthropologiai természete miatt az istennel titkos egyesülésben (unio mystica) találja fel boldogságra jutásának bizonyosságát.

A közös okfölből kiindulás további fejletében némileg egymástól eltér ugyan, de végeredményben ismét összevág. Ugyanis —

A végeredmény következő tételben fejezhető ki: az evangélikus egyházban a kegyelemeszközi tulnyomóság az elővégzet (istennel titkos egyesülés) által mérsékeltetik, a reformált egyházban pedig az elővégzeti tulnyomóság a kegyelem eszközei által jó az igazi keresztyéni hitélet súlyegyenébe.

Kár, hogy szerző a két testvér protestáns vallásfelekezete ezen eszme szerint nem méltányolja, holott magát az eszmét lényegben fejezi ki, midőn így szól: valamint Luthernek az urvacsora tárgyában mit sem engedni akarása nélkül, a reformátusok minden bizonynynyal oly nézetre tévelyednek el, mely más épületes mi ugyan leendett volna, de kegyelmi jóban részesülés semmi esetre sem. — szintugy Kálvinnak azon rendithetlen állítása nélkül „istennek egy vagy más módon akarásán kívül mi sem történhetik“, a lutheránusok socinianizmus deizmusra fogtak volna hajlani, mibe későbbben a remonstránsok valóban beesének (A socinianizmus, köztudomás szerint, khrisztológiában vakhitű, más vallásos cikkekre nézve pedig deizmusi nézeteket pártol). I. D. előszó l. XIII.

* * *

A második darabból, mely 52 tömött nyomatú ivre terjed, a 17. század foglalja el a nagyobb részt (662 lapot). — A vitály színhelye ismét változik. Elsőbben Hollandban tör ki nagy erőben az arminianizmusban, aztán Franciaországban folytatattatik, az Amyrald és Pájonféle az iméntinél jóval szelidebb ugyan, de mégis egyházellenes eltérésekben, végződik azzal, hogy a dordrehti szimbol kényszere Helvéciában utánzásra talál, az ugy nevezett formula consensus helveticának 1675-ben életbe léptetésével.

Nem osztozhatunk szerzőnek azon nézetében, melyet bevezetésének 21, 22. lapján, a közelebb említett egyházellenes eltérésekre némi vonatkozással ekkép ad: a reformált hittan, Kálvin nézetében elzárkoztatán véve, szintoly kevésbé számolha-

tott beléletü kifejlésre, mint az orthodox lutherféle nézet, annak (t. i. a Kálvinféle nézetnek) vagy el kelle vala fogadtatnia úgy mint van, vagy be kellett volna várni azon időt, míg lassudan magától is háttérbe vonuland. Csak a sajátságos határozatiból kinőtt protestantizmusnak van jövődjöje. Az evangélikás egyház tana csak azért látszik hosszabb időre számítva, mivel elég jókor máskép kezdett értetni, mint kezdetben számítva volt. Az agg orthodox rendszerek nem tarthatók többé fenn, hanemha a kor fölvilágosodási igényeivel merő ellentétben szimboli tekintélylyel erőszakoltatnak fennmaradásra. Kész ekkor a szellemi eltörpülés, ha a jelen nem a multnak következetes fejlődése, hanem teljesen máskép létezése“.

Szerző okoskodásának hibája az, hogy teljesen elfogult azon hiedelemben, miszerint a reformáció a szoros augusztinizmus elővégzeti tanából indult ki. — Helyesebben azonban a reformációban, hogyha annak elve lényegben fogatik fel, adva van örök szövetsége a multnak és jelennek elannyira, hogy a jelen nem egyéb, mint a multnak nyomán a legkövetkezetesb fejlődés. Lásd „a protestantizmus elve“ című értekezésnek 3. cikkét.

Azon nagy vitatkozások, melyek e században az elővégzet ellen és mellett keletkezének, a mult századbóliakkal mindenben egy húron pengnek, mire nézve a mi ezen ugyanazonságba, melyben nem a tartalom, hanem csak a személyzet változik, némi érdekeltséget varázsol, és a mi a kezünk alatti dogma, és egyháztörténeti adathalmazba némi pragmatizmusi lelket lehel, azon kérdés: hogyan történt az, hogy azon vitatkozás, melynek a 16. század szabad folyamatot engedett, szimbol gátak által kívánt korlátoztatni a 17. században?

Szerző ezen kérdés megfejtését, legalább a dordrehti zsinatra célzással, érintetlenül nem hagyja. Azon politikai szabadság (mond szerző), melyre Holland saját erejével fölemelkedett, kiviván magát a spanyol uralom alól, nem lehetett befolyás nélkül az egyházi érzületre nézve. Némelyek a kezdetben kapott vallásos meggyőződést, melyért oly sokan éltöket áldozák (már V. Károly császár alatt mintegy 50,000, hát még II. Filep spanyol király alatt!) mint szent és sértetlen erekljét statu quo kívánták birni, mások ellenben a spanyol inkvizició járma alól nem azért gondolták magukat menekülteknek, hogy ujra vallástételi bilincsekbe veressenek.

Ezen ok azonban mindkét részről nagyon nyomadékos lévén, magában véve a dordrechtli zsinatot aligha eredményezendi, hogyha az arminianisták épen oly dogmára nézve nem veszik igénybe vallásos érzületek szabad nyilatkozatát, melynek következtében, hogyha körülményileg jól számítanak, ügyöket előre veszve láthatták. Ugyanis

Az elővégzettanban a módosítás meg nem történhetett, a trienti zsinat e részbeni határozataihoz közeledés nélkül. — A kedélyeknek a spanyol katolikus elem irányábani tufeszültségében az efféle, bármely irányban is közeledés, hazaárulásnak tartatott. A nagy polgár Oldenbarneveldt, a kedélyek akkori izgatottságában, csupán azzal követett el hazaárulást, hogy a spanyolokkal 12 évre fegyvernynyugvást eszközölt. Hogyan nem lett volna tehát a hollandiai nép többségének erős hite s meggyőződése az, hogy a katolicizmussal ellentét egyedül Kálvin elővégzeti tanához van kötve, annyi-
val inkább, mivel Móríc, kinek a kormány csak a háboru idejére volt átadva, a körülményeket saját érdekében ügyesen zsákmányoló ki? II. D. I. 35.

A hollandusoknak politikai okok által fölzaklatott hangu-
gulatán a zsinatra megjelent külföldi theologusok nem segíthetének. Számra nézve kisebbségben valának ök; 28 külföldi, 56 hollandus. Jobb lett volna a zsinatra el nem menniök, mint ezt a brandenburgiak tévék. Így tesznek a zürichiek is, ha palatinatusi grof Fridrik közbe nem veti magát. Okul adák: a marburgi beszélgetés sikertelensége óta általános Helvéciában az ellenszenv a dogma tárgyábani beszélgetések irányában. — Ezért nem menének a la rochellei 1571. tartott zsinatra, valamint a frankfurtira sem 1578. bár mindkét helyre meghivatának. Ezért tanácslák Genf és Bernának, hogy a mömpelgardi beszélgetésre meghívásnak ne engedjenek, mert valamennyi ilyen összejövetelekből több a kár, mint haszon.

De ha a külföldi theologusok a meghívásnak engednének, szintugy egyházi mint politikai eszélyesség javallá ezt, hogy az egyháztól elütő vélemény pártolásába, még hunyoritással se részesüljenek. Innen az utasítások, melyekkel elláttatának, valamennyien konzervatív szólnak. A helvéciai követeknek adott utasítás így szól: mindenekfelett hiv emlékezetben tartsák a szentírásra tett esküjüket, aztán azon kötelezettséget, melylyel a helvéciai és bázeli vallástétel irányában tartoznak vi-

seltetni. Ezen vallástételeknek újra átnézését sehogy se engedjék meg, és mi határozatnak se irjanak alá, mi ezekkel összhangzatban nincs. Átalában véve csak oly határozatokat pártoljanak, melyek a szentirással, továbbá frank, angol, németalföldi s helvéciai vallástételekkel és a heidelbergi kátéval megegyeznek, hogy így új és szokatlan kifejezések kikerültesseken, és valami létre ne jöjjön, mi a szentírásban és az említett vallástételekben be nem foglaltnak látszik.

A hesseni követek hason szellemű utasítást vőnek. Szívökre köttetett különösebben, hogy sem a dogmákban, sem azoknak fogalmazásában oly mi ne történjék, mi a reformált vallással, az általuk (hesseniek által) elfogadott vallástételekkel összhangzatban nincs.

Az angolok is oly utasítással jövének, hogy az egyházilag bevett hittanban semmi újítást sem engedendnek meg. Halesius, az angol követnek dordrehti tudósítója, e tekintetben azt jegyzi meg: nem kellett volna ezt utasításul adni, mivel ez által előre nyilvánított, hogy a külföldi theológusok, nem mint békéltetők, hanem mint az arministáknak ellenfelei jelenendnek meg. (Helyesebben így fejezhette volna ki magát: azért nem kellett volna ezt nyilvános utasításul adni, mivel magában értetik, hogy a vidékiek az egyháztól elütő nézetet, nem pártolhatának)

A palatinátusiak szintén oly meghagyással bocsáttatának el, hogy kátéjuktól elütő nézetbe ne egyezzenek.

A genfi követek, az odaváló lelkészek és oktatók aláírásával ellátott levelet kézbesítének a szinodusnak, melyben egy részről keményen kikelnek az újítások ellen, más részről a szentirásból vett vallástételekre hivatkoznak, melyek oly sok vértanuk által pecsételvék meg. 11 D. I. 140.

De bár a bázeli követek közül egyik (Beck-e vagy Mayer? szerzőből nem világos) oly nagy kegyelettel volt el telve a sacro-sancta zsinat irányában, hogy valahányszor csak említettetni hallá is, fővegét azonnal levevé, bizvást állitható, hogy a symbolizáló működés kora, már a dordrehti zsinatra nézve is, teljesen lejárt. — Végzései, melyek csak nem az öszszes reformált egyház közremunkáltával hozatának, elfogadásra nézve, szembetűnő kisebbségben maradának. A franciaországi reformált egyház elfogadá ugyan, de azért Amyrald saumuri tanárt, ki az elővégzettant az arminianizmussal némi összhangzásban módosítá, nevezetesen, a részletes isteni

kegyelmet általánosan föltételessel bővíté meg, több zsina-natra, a magamentés végett, megidézé ugyan, ugymint az alenzoni 1637. charentoni 1644. és louduni 1659. tartott zsinatokra, de nyilvánosan nem kárhoztatás hanem a tudományos megcáfolásnak engedé át.

Mire a francországi reformált egyház rá nem vétethetett (idegenek, belgák és helvéciaiak valának az ingerlők) t. i. egy formula antisalmurensis életbe léptetésére, Helvéciában kísértett meg, az úgy nevezett „formula consensus helvetica“, behozatalával. Titkosan terveztetett ez. Három theologus, Gernler, Hummel és Ott, a bádeni fürdőben beszélének elsőben össze. — Titkosan élt, keletkezése után 40 év múlva jelent meg elsőben nyomtatásban. Csak kimulása történt nyilvánosan. Ugyanis

1686-ik óta nagy tekintélyű protestáns világi hatalmak által sürgettetett az ezzel fölhagyás. Elsőben is, a branden-burgi választó fejedelem III. Friedrich Wilhelm, az összes helvéciai reformált egyházhoz intézett levelében nyilvánítá abbeli ohajtását. Elsőben Genf hagyott fel a formula consensus pártolásával, e miatt I. Friedrich porosz királytól köszönetet nyert.

Midőn azonban a többi reformált egyházak a genfihez hason készséget nem mutatnának, újabb fölszólítás érkezett e tárgyban hozzájuk a porosz és ángoly királyoktól, és a németországi protestáns államok egyletétől 1722-ben. A porosz és ángoly fölszólítás 1723 ismételtetett, még pedig a porosz részről kissé oly kemény kifejezéssel, miszerint a formula consensushoz ragaszkodás csaknem bűnnek nyilvánított.

A külföldi hatalmas fölszólalások, az akkor helvéciai legnevezeteseb tudományos tekintélyek által is (Wettstein, Suicer, Mestrezat, Tronchin) pártoltatván, a 18-ik század első negyedében, a genfi példa másutt is, követésre talált. II. D. 1.663 — 747.

A második darabnak azon része, mely a 18-ik századot foglalja magában, egyetemes átnézetét adja annak, hogyan hagyatának abba a központi dogmák, hogyan lön győztes az arminismusféle nézlet, még a reformált egyházban is. —

A reformált egyház utolsó szimbolja, mond szerző, világi és egyházi tekintélyek közremunkáltával minden érvényétől megfosztatván átalánossá lön az arminismus felé hajlás. A franc reformált egyház, mely a 17. században a központi dogmák bukását sietteté, többé nem létezett. A 17. század végén a központi dogmák védelmére fölkelt Helvécia, a 18-ik század folytában

mennyire megváltozott! Már Werenfells és Turretinus csak lágyemelegek valának a központi dogmák irányában, Zimmermann Jánossal teljes elhidegülés vőn erőt. Lavater, a Zürichi tanszékben Zimmermannak utóda, értekezleteiben apologetikai szempontból tárgyalja ugyan a dogmás tételeket, de minő apologia az, mely a keresztyén vallást azért ajánlja, mivel az hasznos!!

Az ángoly reformált egyház a helvéciainál még előbb kezdett az arminismus felé hajlani. A Werenfells és Turretinussal levelező ángoly püspökök ettől valának áthatva, legalább latitudinaristák voltak, azaz, a vallás célját egyoldulag csak a moralitásba helyezék. A híres Tillotson nagy hatását a gyakorlati theologia terén egyedül erre irányzá, ugyan ezt tévé Burnet Gilbert a rendszeres hittanban.

Németországban, hol a szétszórta létező reformált egyháznak politikai tekintetből állt érdekében az evangélikusokhoz hittanban is lehetőleg közeledni, ebben oly szellem terjedt el, mely az arminismussal nagy összhangzatban volt. — Palatinátus megszűntével, a reformált egyház feletti protektoratus a brandenburgi választó fejedelemre, később porosz királyra ment át, ennek pedig érdekében állott az evangélika egyházzal a tanra nézve is minél nagyobb egység. Csak a Francországból menekült hugonották tartották még nemileg fenn a reformált egyháztudomány jellemét Németországban.

Hollandban a coccejanismus, dacára minden egyházi tiltakozásoknak, nagyon előre haladt. Vitringa, Sal. van Til és Vitsius az egyház tanát coccejanismussal kisebb nagyobb mérsékletben adák elő. A habidomban egymást torlasztó kisebb jelentőségű vitatkozások a figyelmet a központi dogmáktól elvonák. Becker Boldizsárnak „megbabonázott világ“ című könyve nagy ellenmondásra, egyszermind nagy kelen-dőségre talált, valamint Bayle Péternek az üstökösökről. Oly nagy remegésére valának ezek az akkori kornak, hogy Zürichben különös imádság volt, megjelenésükkor mondandó, készítve.

Szerző nagy következetesen azon kérdést teszi fel: a központi dogmáktól ezen általános eltérés minek tulajdonítható?

Szerinte nem tulajdonítható sem a pietismus a 18. század elején nagy erőre kapásának, sem az akkor divatozott filozofiának, mint többen vélik.

Három férfit, mond szerző, kelt fel a központi dogmák ellen ellenzékül t. i. Werenfels Sámuel, Otterwald Friedrich és Turretin Alfonz. Mit Wettstein Baselben, a két Schweizer Zürichben, Mestrezat és Trorchin Genfben megkezdének, azt vivék ezek ki, t. i. a központi dogmákra nézve, az ellenzéki nézetnek életbe lépését. 11. D. I. 788—89.

Szerintünk, hogy az arminianizmusféle nézet a 18. században csak nem általánosan uralkodó lón, abból ingyen sem magyarázható ki, hogy az említett theologusok, bármily nagy lett légyen is tekintélyök, az elővégzettant illetőleg, mérsékelt érzelem szószólói lőnek. Hogyan tarthatták volna fel magukat a Schweizer értelmében vett központi dogmák, holott a vallásos dolgokról felületes s könnyen gondolkodás vala szelleme a 18. századon át az összes protestáns egyháznak? Nem mondja-e maga szerző, hogy például Genfben a vallásos dolgokról oly egyházellenes gondolkodás lett divatos, hogy a Diderot és D'Alambert enciklopédiájában, a genfi egyház deizmust vallónak, legalább nyilvánosan sociniánizmusához szegődöttnek bélyegeztetik. Ezen vád alúl a genfi theologusok mentik ugyan magukat, de mentségük elannyira orthodox érzület nélküli, hogy jobban teendik, ha mit sem szólnak, mivel azt, mi gyanú volt, igazolni látszanak. 11. D. I. 807.

Áltában véve az orthodox vallásos hiedelemtől eltérés vontat tehát magával a központi dogmáktól eltérést is. E tekintetben elmulasztási vétséget követett el az egyház, azért harámlott fejére az általános hitetlenség csapása.

Szerző helyesen jegyzi meg, hogy a reformáció szülte eszméknek tudományos kifejtése s megalapítása lett volna földadata a 17. századnak. Azonban, hogy a protestsán egyház e részbeni földadatának meg nem felelt, azt adja okául, hogy a kor sokkal háborúsabb volt, hogy sem a protestantizmustól kijelelt tanfogalmak elfogulatlanul megvizsgáltattak s tudományosan kiképeztettek volna. Hollandban a kevés időre nyert fegyverszünet, Németországban a 30 éven át dühöngött háború, Angliában a forradalom, Franciaországban az egyre készülöben volt, végre meg is történt kiirtása a protestánsoknak, a kedélyeket elannyira folytonos feszültségben s ingerültségben tartá, hogy a vallás dolgairól a higgadt és komoly tanácskozásnak mi idő sem jutott. 11 D. Bevezetés I. 2. 3.

Ez azonban csak úgy látszó, nem valódi mentség. Vitrin-gát idézve, mondja szerző: a keresztyén egyház oly sok tu-

dományosan képzett férfiút, mint a dordrechti zsinaton volt, egy helyütt aligha valaha látott még a trienti zsinatot sem véve ki (11. D. l. 143). Így volt az evangélikus egyházban is a dolog a 17. században. Azon theologusok, kik az evangélikus egyháznak mindenkor dicsekvéseül szolgálnak Calov, Qvenstedt, Hutter, Baier, Gerhard ekkor éltek és működtek.

A 17. századnak, a protestáns egyház hittudományára nézve épen azon jelentősége van, mint a keresztyén egyházra nézve a középkornak, a skholasticizmus idejének. A 17. században élt theologusok egy általában skholasticizmus szellemében működének. A protestantizmus szolgáltatta eszméket hagyományként vevék át, azaz ezeknek csak rendszeresítésére (rendszerbe illesztésére) fordíták figyelmüket. — A tartalom tudományos kiképzése helyett csak a terjedelmesebb kifejtés és a külalakzat vala törekedéseiknek egyedüli célja, munkásságuk rugója.

Felderült azonban már a 17. században a szentírás historiko-grammatikás magyarázatának kora. — E teren nagy tekintélyvel szerepelének Episcopius, Curcelleus, Hugo Grotius, Limborch, Cattenburg, a nagy polihiztor Clericus, Wettstein és mások, valamennyien az arminizmus szülöttei. Mint tudományos előhaladás üdvözlötetett a historiko-grammatikás szentírásmagyarázat, és üdvözlötetik még ma is sokaktól. Azonban már Strauss megjegyzi róla: mélyebb sebeket semmi sem ejtett az orthodoxsián, mint a historiko-grammatikás magyarázat. Szintén a 17. században a természeti tudományok is roppant előhaladást vőnek, már pedig a természeti tudományok kézzel fogható igazságainak szemébe csak a tudatra emelkedett hit képes bátran nézni. Hozzájárulván ehhez az akkori kor filozófiai elvetemedettsége, az angol deizmus, és francia naturalizmus, mit a Cartes, Leibnitz s Wolf-féle bölcséleti józanság fékezni nem birt, nem tudott, innen a 18. századnak a vallásos dolgok iránybani közönyössége s elhidegedése.

A FÖLD NÉPEI VALLÁSOS TEKINTETBEN.

NAGY JÓZSEFTŐL.

(Második közlés).

XVII.

Angolország.

A Nagybritannia nevezet alatt egyesült 3 királyság közül csupán Irlandban tarthatta fel magát a római hit, dacára mind azon erőszakos törekedéseknek, melyek ezt oly gyakran végveszélylyel fenyegeték. Irland 7,734,365-re menő lakosságának $\frac{6}{7}$ része római hitű. 1778 óta ugyan fekvő vagyon birhatására jogosítva, 1817-től fogva az ugynevezett test esküforma letétele nélkül mind a tengerészethnél mind pedig a szárazföldi seregnél hivatalok folytatására képesítve, 1829-től pedig ugyanazon polgári jogokkal, mint az egyesült királyság bármely hitfelekezetű polgárai, felruházva. 1822-ben a katolikusoknak 4 érseke, 22 püspöke, 896 egyháza, 1500 papja, 55 kolostora volt Irlandban.

Svéd- és Dánországnak lakói kizárólag evangy. lutherán egyházhoz tartozván, a római hitűek csak a nevevezetesb kereskedő városokban itt ott tűnnek fel. Dánországbán vallásuk szabad gyakorlata nem korlátoztatik.

A nagy orosz birodalomban leginkább a lengyeltartományokban lakó katolikusok a pápai felsőbbiséget megismérő görögökkel és örményekkel egyesülten a pétervári konzisztórium alatt állanak. Pétervári metropolitájukon kívül, ki magától a cártól ruháztatott fel ezen címmel, 9 érsekök és püspökök van.

Görögország minden keresztyén felekezetű lakosai az 1830. jegyzőkönyv értelmében egyenlők, s minden polgári hivatalra egyiránt képesek. Különösen a római katolika egyház Franciaország kormányának védelme alatt áll. Szabadságában megtartatik, javainak birtokában marad, püspökei jogaikkal élhetnek, sőt a francia hittérítők javai is épségben megtartandók. A katolikus hit leginkább a Cikladokon

(Cyclades) van elterjedve, az andrósi, st. miklósi és milói püspökségek alatt. A görög király is a római egyház hive.

Az angol otalom alatt álló jóniai szigetekben a népesség csak csekély részét teszik az egyesült görög szertartásuak, kik számos zárdával, egy érsekkel és két püspökkel bírnak, de követőik száma kevés.

A török birodalomban is találhatnánk a katholicizmusnak hivei, leginkább Bosnyákországban, és az egéumi tenger némely apróbb szigetein, melyek hajdan Velence birtokában voltak. Számuk 450,000-re megy, 2 érsek és 10 püspök alatt.

A keresztyénség bölcseljéből, az ihletett látnokok hajdani honából, az üdvözítő, s választott apostolai első működései helyéről, az erőszakos izlam vaskarokkal szorította ki a szelid lelkű Jézus mennyei tudományát, s ha mi nyomai a keresztyén hitnek ezen világrészekben fennmaradtak, leginkább a görög egyház szertartásaiban nyilatkoznak, délkeleti irányban pedig a bálványok oltárai fölé a kegyelem jelét a keresztet fölemelhetni a missziók minden megfeszített törekedéseinek csak igen kevés részben sikerülhetett. Ezen világrészekben a római egyház tagjaiul az itt ott kereskedés végett tartózkodó, néhol pedig gyarmatosított spanyolok, franciák és portugálok tekintendők.

Sokkal bujább sarjakat hajtottak a keresztyén hit elvei a nyugoti félgömbön lenyuló Amérikában, a rézszerű indiánok ősi honában, hol a keresztyén hit minden szabályozó formáktól menten sok alaku változatosságaiban oly buján tenyészik mint az új világ dus növényzete. E világrész 33,464,000 számú népességéből 22,177,000 római, 11,287,000 protestáns elvekhez ragaszkodik; itt is a protestantizmus inkább északi, a katholicizmus pedig déli irányban terjedvék el.

A brit amerikai gyarmatokban is vannak római hitű telepítvények, az északamerikai szabad államokban számuk 1831. 500,000ból állott, már ma az egy milliót jóval meghaladja.

A mexicói nagy kiterjedéstű köztársaság 7,741,000 lakosaival római hitű keresztyénekből áll, még az indus néptörzsoöket sem véve ki, kik mint egy 4,200,000 főre mennek; egyházügyeik egy érsek, és 6 püspök által igazgattatnak. — (Puebla, Valladolid, Durango, Gvadalexara, Monterey, Jukatán, Oaxaca, Sonora). E nép tudományos hajlammal bír, Mexikónak diszes egyeteme, szépművészetek akadémiaja, fűvészkertje, és bányásziskolája van. Középamerika egyesült státu-

sainak, Nyugot-India nagyobb és apróbb szigeteinek a kis antillák lakóinak népsége, mennyiben ez bevándorlott európaiakból áll, keresztyén római hitűek, a független pogány indusok és fétisch-imádó szerezsenek kivételével, noha ez utolsók megértítésére e jelenkorban sok történik.

Az 1831-ben három kisebb államra megoszlott Kolumbia köztársaságnak 3,080,000 lakói a vad indus fajokat kivéve római hitű keresztyének, 2 érsek s 10 püspök alatt. Magok az indusok vagy polgárisodottak vagy vadak: ez utóbbiak szellemi művelésével és megértítésével a hitnőkök sikerrel fáradoznak.

Peru és Bolivia, az első 1,739,000 lakossal a limai érsek alatt, Bolivia 1,200,000 népséggel egy érsek és 3 püspök egyházi kormányja alatt. Megjegyzendő, hogy ezen államban az indus fajok is keresztyének.

Chili népsége az adatok különbsége miatt bizonytalan; gyanítható, hogy lakosainak száma egy millióra megy; kik mind katolikusok, a st. jágói és conceptioni püspökök alatt, az indus népség tetemesb része pogányokból áll, kiknél a vízözön emléke vallásos hagyományként létezik.

La Plata 700,000 lakossal, kik többnyire katolikus keresztyének, A polgárisodott indusok ezen egyháznak tagjai, a polgárisodás nélküliek pedig pogányok.

Az arany és gyémánt bányaival gazdag braziliai császárság 5,735,502 lakossal a római hitet követi, egy érsek és 8 püspök alatt, az ős lakók többsége pogány.

Paraguay és Monteviedó köztársaság, az első szoros elkülönítésben minden külföldi érintkezéstől 600,000 katolikus lakossal, az utolsó pedig kreolokból és indusokból álló státus, 175,000 katolikus népséggel.

Araukánia, patagonok földje, és a déli szigetek lakói, kik kóbor állapotban választott főnökök alatt élnek, nemkülönben a Tüzföld lakosai, az ugynevezett peschärék, ez utolsók az értelmi kifejlődés, és polgárisodás legalsóbb fokán, mai napig pogányságban tévelyegnek.

Végre a brit, holland, és francia Guyána lakói vegyest pogányok és keresztyének.

Mint Afrika keresztyén lakói említendők a nilvölgyi koptok a kajrói patriárkha alatt, a monofizita szertartású abisszinok, kik a keresztyén hitet az 5. században vették fel. Bibliájuk született nyelvükön van; szertartásuk zsidós, megülik a szombatot és körülmetelkednek.

A hollandusoktól gyarmatosított, de 1814-ben a britek által meghódított Jöreményfok lakói keresztyének, még a telepítvények őslakóit, a hottentottokat sem véve ki. Sőt a függetlenségben élő hottentottok között is terjed a keresztyén hit.

Vége az ausztráliai fegyenc gyarmatokban, a katolikus népesség száma 17,238 egyénre tétetik.

XVIII.

Némethon és a reformáció.

Csendben és szinlett nyugalomban volt a római egyház, békés kinézések mutatkoztak minden felől, nemcsak a mennyiben a csekély számú Vald, és Huss-követők kevesebben voltak, mint hogy tulnyomó sulyt gyakorolhattak volna, hanem még a II. Julius pápa és XII. Lajos közötti viszályok X. Leó által békés uton lecsendesítettén, a pápák önkénye ellen emelt panaszok is elnémultak, midőn egy eredetileg csekély történet a római széket megrázkodtatta és a dolgok folyamatajának nem vélt fordulatot adott.

E korban X. Leó ült Péter székiiben. Fényüzést kedvelő, de azonban szerény férfiú; barátja a tudósoknak, művészet és tudományoknak, mely dicséretes tulajdonokhoz ha több hitüsméret és kötelességbeli buzgóság járul, igen érdemes lehet vala Péter székére. Ez midőn kincstárát fényüzése és pazar vesztegetése által kiüritette, maga, a pénz szerezhetés módjában gyakorlatlan, Pucci Lőrinc bibórnok tanácsára minden más egyéb kutfők kiapadva lévén, az indulgenciák osztogatásához, mint azon korbéli legbiztosabb jövedelmi forráshoz folyamodott, e végre az egész keresztyén világban osztogatandó bünbocsató leveleknek oly erőt tulajdonított, hogy az nemcsak bőjt alól oldoz fel, hanem élők és holtak büneit eltörlendi. Az innen begyülemdő pénz már jó eleve bizonyos végekre volt szánva; nevezetesen a mely öszveg Szászország-ból és az azt környező bálti tenger tartományáiból bejövendő vala, Magdalénának, a pápa nővérének menende. Hogy ezen forrás annál jövedelmezőbb lenne, a pénz behajtása Arcimboldra volt bizva, ki püspöki nevet viselt ugyan, de ravaszságban és pénzszerzési fortélyban akármely akkozi névezetessé lett génuai kalmárral is mérkőzhetett. Bevett szokás szerint Szászországban a bünbocsánati árulása a szent Ágoston rendin lévő

szerzetesek kezében volt, de Arcimbald és ügynökei a nevezett szerzetesek felől nem sokat tartván, az indulgenciák árulásával a domonkosiak bizattak meg. Sajnosan vették ezt az ágostoniak mert e mellőztetésben tekintetők és jövedelmeik csorbulását látták. Ellenben a domonkos rendiek, hogy magukat a megbízatásra érdemesitenék, áruikat szónoklataikban az egekig magasztalták; és az ekkép bűneinek úgy vélt bocsánatjában elbizakodott és ferde fogalmakra vezetett durva nép tartózkodás nélkül rohant a bujaság és fajtalanság vétkeibe. Meleg érzéssel ragadta meg az Ágoston rendin levő szerzetes Luther az alkalmat, hogy ezen szinte szemtelenséggel határos szónoklatoknak ellent mondjon, mely végből a dolgot hidegen megfontolván, 95 thézist ragasztott a wittenbergi várbeli templom ajtajára 1517. Tezel, domonkosi, ezen állításokat megmegcáfolandó, oderai Frankfurtban bizonyos ellentételekkel lépett elő. Luther ügye mellett állott az okosság és szentírás. Tezel ellenben saját tanait a pápa és egyház tekintélyével támogatta. Most Luther a logikai egymásutántól kényszerítve új lépést tön, és a pápai tekintély eredetének és az egyház fenálló szervezetének vizsgálatába ereszkedett; miután pedig hibát hibára, tévelygéseket tévelygésekre fedezett föl, kivált a papok cégéres élete ellen kelt ki egész tüzzel, egyszersmind azon tant állította fel, hogy az eféle visszaélések eltörlésére, ha másként nem orvosoltatnak, joga legyen a polgári többségnek; magának pedig hatalmas ellenei ellen néminemű oltalmat, melyhez támaszkodhassék, szerzendő, a polgári álladalmak méltóságáról, jogairól, isteni eredetéről tisztelettel emlékezett, melyekre azon korban a papok csak megvetéssel tekintettek, s az ifjúságot is hasonló szellemben nevelék. Nem csuda hát, ha Luther tanítása nagy hatást szült és sokak által kedvesen fogadtatott.

Szüükség azonban megemlítenünk azon körülményeket, melyek ezen események útját megkészték.

A dolog érdemét illetőleg Luther igaz ügyet igaz lekiismerettel oltalmazott, melyben sokan a hittudósok és bibornokok közül is, kik később céljainak ellenzőivé lettek, megegyeztek. Maga György szász fejedelem is pártolta eljárását. Ellenei azonban tudatlan egyszersmind erkölestelen emberek is voltak. Ekkor még álmokép sem gyaníthatta senki, hogy ezen bár nagy tüzzel folytatott versengések az egyház későbbi nagy szakadását szüljék. Erre Luther sem gondolt. Maga

Miksa császár sem vette rossz neven Luther újításainak hírét. Sőt érdekelve volt azon barát által, kinek ő, mint mondá, még hasznát venni szándékozott. Csak a szerzetesek, bünbocsánatárusok dühöngöttek, kiáltottak torokszakadva ellene; nem is gyanítva hogy a kis szikra az anyaszentegyház általános konflagrációjába menend által.

Szánandó is vala azon korban az egyház állapotja. — A keresztyén vallás üres szertartásokká alacsonyult, a babona és tudatlanság a köznépnél minden határon tulcsapongott. — A szentek tisztelete az igaz Isten tiszteletét elnyomta. Jam non Deum, sed sanctos regnare. — A hitigazságok csak nem egészen ösméretlenek voltak. Ide járult még a papok és szerzetesek rang és rendkülönbség nélküli romlottsága. Magok az egyház főnökei is, kik ezen mozgalmakat megelőzőleg a pápai székekben ültek, u. m. VI. Sándor (1492—1503.) és II. Julius (1503—1513.) bűneik által jutottak szomorú nevezetességre. Ha találtattak is érdemesebb püspökök: hivatásuk elhanyagolása, világiakba avatkozás, vadászat, madarászat által tették méltatlanná magukat. — A tudatlanság az egyházi rendben szinte hihetlen volt. Erkölcstelenség, telhetetlenség pedig nyomasztólag hatott a népekre. Igaz, hogy az elébbeni sötét századokban sem volt kifogás nélküli a klérus viselete, de legalább az akkori hibákat, a mindenekkel köz értelmi sötétség elfödözte; a XV. század ébredő értelmisége azonban és a tudományok fölelevenedése saját eredetiségökben állította szem elé ezen elbizakodott embereket. Nem csuda hát, hogy a reformáció eszméjét a tudományos kifejlődéssel ugyanazonosíták, és tudósok is mint Reuchlin János eretneknek kiáltattak. Maga ezen korbéli tudósok legjelesbike, rotterdami Rézmán (Erasmus) ha közvetlen nem is, de közvetve sokat tett Luther tanai előmozdítására. Megvetve a skholasztika teológiát, az egyházi atyák írásainak olvasására serkentve kortársait, Luther lépéseit méltányolta, ha szinte tüzes és szenvedélyes immodorát nem helyeselte is. Minthogy pedig a közvélemény őt legjelesebb hittudósnak tartá, feltették róla hogy Luthert, ha tévelygést tanít, megcáfolandja, mit azonban nem cselekedvén, Luther elvei melletti nyilatkozatnak vették hallgatását; mert azon könyv is, melyet a szabadakaratról bár mások ösztönzésére irt, nem Luther elveit támadta meg.

Az sem volt inyökre még azon felül a német rendeknek, hogy tartományaikból az arany és ezüst különféle cimek alatt

a római szék fényüzésének eszközüül szolgálendő, kivándorolt. Nem tagadhatni továbbá, hogy az árként növekedő ozmán hatalom, V. Károly császár hadi bonyolódásai, mind meg annyi közvetett okok valának, melyek a reformáció terjedését előmozdíták. Sőt vannak kik hiszik, hogy maga a császár könnyen nézte az egyházujítást; az abból származó zavarokat a német rendek elnyomására használandó fel. Annyi igaz, hogy a wormszi országgyűlésen megjelenő Luthert igen könnyen elmozdithatja vala láb alól. Mert az adott szó szentségével mit sem gondolva, mint egykori előde Zsigmond, lelkismérete könnyű megnyugtató végett, csak az országlárok által azon korban gyakorlott kisegítő csínyt követi el. — Leghihetőbb azonban hogy a császár gyöngé ifjúságánál fogva az eseményeket előre be nem láthatta, s Luther elfogatásával a szász választót megsérteni nem akarta. Végére mégis a protestánsokat elnyomandó, haddal támadta meg; de utoljára is hogy Németország rendeitől I. Ferenc francia király ellen gyámoltassék, s fiának II. Filepnek a császári széket biztosítsa, a szerencsésen kezdett lépést hasonló sikerrel nem végezhetette.

De mindezekon fölül X. Leó maga is sokat ártott saját ügyének, nemcsak annyiban, hogy a bünbocsánatárusokat kellettínél jobban pártolta, hanem még a Lutherreli kibékülhetés utját is egészen ketté vágta. Érdekében állott volna t. i. mind a két ellenfélnek hallgatást parancsolni; Luthert jó indulatával lekötelezni. Kajetán bibornok tulbuzgó heve is elősegíté a nagy vallásos szakadást, nem méltányolván Luthernek 1518. Augsburgban tett azon ígérétét, hogy se szóval se írásaival nem tesz az egyházban többé ujítást, csak hogy ellenfelei is hasonlólag hallgassanak. Hanem a helyett őt tulajdon elvei kárhoztatására kényszeríté, mit nem tehetvén Luther, magát igazolandó nehogy a pápa fölkerésére a fejedelemtől kiadassék, kénytelen vala a hitágazatok vitatásába ereszkedni, és azoknak támogatására fontos okokkal állani elő. — Luther pártjára hajtá végezetre a közvéleményt az is, hogy ő az egyedül illetékes bíróság által kívánván tanait mérlegeltetni egyházi zsinatra hivatkozott; de a pápa tulajdon ügyéhez nem igen bizván, azt napról napra halogatni tanácsosabbnak vélte. Megtörtént tehát a nagy meghasonlás, s a nyugoti egyház egységének a hitujítás véget vetett.

A reformáció kora óta a protestantizmus, haszinte az elv, melyen alapul, egy is, de külalakjára nézve változatos for-

mákban fordul elő. — Mind ez annyit bizonyít, hogy ha az evangyéliomi egyháznak, a szentíráson alapuló hitcikkelyeiben meg kelletik is egyeznie, de a kormányzati külső alakokban és a szentírásos isteni tiszteletben, általán véve a külför-mákban szabadságot enged. Európa némely, nem különben szabad Amerika szövetséges államaiban, az új alaku egyházi társaságok, mint a protestantizmus kihajtásai és szabad fejlődésének korlátok által nem szabályozott eredményei tekintendők. Végül meg kell említenem azt is, hogy az egyetemes evangyéliomi egyháznak egy, elveivel öszvehangzó, s belter-mészetéből folyó szervezetet adni, a jelen kor vagy későbbi idők feladataul tartatott fel.

XIX.

Kisérletek a meghasonlott keresztyén felekezetek egyesítésére.

A keresztyén egyháztestet részekre osztó szakadások, mint meg annyi szomorú jelenségei mutatkoztak a kornak, melyeket részint a római egyház csökönös megállapodása, részint a szabad szellemet kényurilag elnyomó papuralom idézett elő; a viszontegyesítésnek pedig mind eddig sikerülhi nem akaró eszméje, mint jámbor óhajítás, kívánt céljára nem juthatott. Ez ugyanis Rómának elvei szerint nem máskép, mint feltétlen meghódolás, s ezen egyházba visszatérés által történhetett volna meg. Látható tehát ebből, hogy ezen fel-állított egyesítési modor leronthatlan válaszfalat állított fel, nemcsak a görög és római, hanem a később elvált protestáns egyház között is. Ennek következtében mind a római császárok által eszközölt, mind a két fél istenészei által tartott értekezések, mint a milyen volt az 1541-ik évi régens-burgi, mind pedig egyes tudós férfiak által ritka jóakarattal és mérsékléssel történt közelítési szándékok, mint a milyene-ket Erasmus, Cassander, és Wizer célba vettek, magóktól a római pápáktól fogadtattak legbarátságtalanabbul. Az 1644. évben Rómából kifolyó, akkor is a pápának minden belée-gyezése nélkül történt tanácskozmány, mely a protestáns fe-jedelmek és városok Rómávali viszont egyesítését tűzte célul, a protestáns szellem kszakarva történt félreértése miatt meg-bukott. Egész előzékenységgel s dicséretes készséggel lépett

föl e célból a mainzi választó herceg János Filep is 1660-ban; meg is kereste e szándokból a német udvarokat. Szerinte az egész szakadási ügy egy, úgy egyik mint a másik fél részéről választandó 48 tagból álló zsinat elé lett volna terjesztendő, hol mind a két fő egyházi elem szimbolikus könyvei figyelem alá vétetvén, lett volna az egyesülés helyreállítandó. Más úton s határozott szándékkal fogott a dologhoz Spinola Kristóf püspök, ki is mint I. Leopold Spanyolhonból hozott nejének gyóntatója, tetteleg munkálkodott a meghasonlott felekezetek egyesítésében, de mivel ezt gúnyiratok által szököltötte és mivel a pápa beléegyezését igazolni nem is tudta, mesterfogásai a protestánsok éber figyelmén hajótörést szenvedtek. Bossuet a tudós francia püspök, a római tanokat a francia protestánsokkal megkedveltetendő, azokat igen vonzó és szelidített modorban adta elő, ily egyesítési szándékkal lépett viszonyba Melanus evangélikus istenészszel, ki is önkéntes simulása és nagy engedelkenysége miatt végre maga is a katholicizmus gyanujába esett. Maga a nagy Leibnitz is felemelkedett szellemmel utasította vissza Bossuetnek sofizmáit, melyek a protestantizmus egész szellemének megváltoztatására voltak intézve. Más magán vállalatok, jelesen du Pin sorbonnei istenésznek értekezései Wake kanterburi érsekkel, a költött névbe burkozott Febróniusnak (Hontheim) közelítése az evangéliumi elvekhez magától a római kuriától fogadtattak legbarátságtalanabbul. Mert a pápa által föltételezett, vezekléssel és bűnbánattal összekötött meghódolás, míg a római szék határtalan uralomvágyát le nem vetközendí, egyes elvtagadók tekintetében ha lehetséges is, de egy evangéliumi elvei által lelkesített és tanaival tisztában lévő egyházra nézve lehetetlen még akkor is, ha mindjárt a keresztyén hit mindkét részről érvénynyel bíró alapelvei választatnának is köz kiindulási pontokul.

Máskint áll a dolog azon meghasonlásra nézve, mely a protestáns felekezeteket egymástól külön választá. A wittembergi concordiae formula ugyan 1536. a kivánt békét a protestáns egyházban helyre nem állíthatta, azonfelül az egyháztanok ellentétes felállítása, s a hitfelekezetek között tapasztalt türelmetlenség a dolgot el is mérgecsítette: mégis a figyelmes vizsgáló meggyőződhetik arról, hogy minden különbség a két testvér felekezet között az urvacsorája szereztetése ígéire, vagy a Luther által felállított ubiquitásra, és az Ágoston ta-

nából folyó, Kálvin által szoros következetességgel felkarolt predestináció tanára vonatkozik. Ha az 1631. Lipésében, és 1661. Casselben tartott értekezések szenvedély nélkül folytak is le, mégsem vezérlék kívánt révpartra a protestantizmus hajóját.

Mi azonban testületeknek nem sikerült, egyesek tüzték azt ki működéseik céljául, s Duri János angol pap több mint 50 évi fáradozásai és levelezései, melyeket fejedelmekkel, egyetemekkel és istenészekkel folytatott, mint hogy a könnyelműség és szinkretizmus gyanujától nem voltak mentek, nem valának képesek az angol, hollandi, helvét és ágostai egyházakat egyesíteni. Több sikert láttatott ígérni a reformált hitű I. Fridrik porosz királynak 1703. célba vett egyesítési szándéka, melynek alapjául szolgált vala a behoandó angol liturgia. E célból Berlinben és Charlottenburgban közös egyházakat alapít, a két felekezetű növendékeket közös intézetekbe küldi, de mivel kényszerítő szabályokhoz nem nyult, az ágostai felekezetűek egyháziasságuk feláldozásától félván, kívánt sikerre ez sem vezethetett. Ezen sors érte tübingai istenész Kelemennek 1719. 15 egyesülési pontjait, melyeket 1722. a protestáns rendek elé terjesztett, de a melyek a drezdai és góthai konzisztóriumok által félretétettek. I. Fridrik Vilmos porosz királynak is kedvenc eszméi közé tartozott az unió, felhagyván Kálvin predestináció tanával, a lutheránus isteni tisztelet külsőségeit küszöbölte ki, felhagyatott a kollekták éneklésével, fejér inggel, és a végvacsora alkalmával gyakorlatban volt égő gyertyák használatával. Sok rokon szenved is ébresztett intézvényei iránt, de II. Fridrik jutván a trónra, ő nem látá méltányosnak, hogy az ágostai hitűek milliói a kálvinista 20,000 hívek szertartásaihoz szabják magukat, s félmerülván még azonfelül az egyházjává közrebocsátása is, a régi rendtartás ismét magától helyreállott. — Néhol mégis, a rajnai vidékeken és Brémában, ennek következtében a hittanokbani közös megállapodás a két felekezetűek között létrejött. —

A nassauai herceg az 1817. évi reformáció ünnepét emlékezetessé teendő, megerősíté a nassauai zsinat végzését, mely a két protestáns felekezetet egy evangélikus egyházban egyesíté, a pfalzi agendát behozá, de mind a mellett nem tiltá el a felekezeteket az urvacsorájával szabad tetszésök szerint élni. Poroszországban is megjelent a fent említett év jun. 30án

egy miniszteri rendelet, mely szerint az egy kormányzat alá vett s egy közös egyházban egyesült két felekezet, elébbeni nevezeteik helyett, a történetileg fontos protestáns nevezettel éljenek, melyet szept. 27. ismét egy más királyi felszólítás követett, hogy az egyesülést az egyháziak eszközölni szent kötelességüknek ismerjék. A parancs egész készséggel fogadtatott, és okt. 30. a zsinatra összegyűlt egész egyházi testület, királyi udvar, főbb és alsőbb rendű hivatalok a szereztetés ígéinek felmondása mellett kenyérrel és borral részesültek a kegyelem jeleiben. Ezen példát követék Nassauban, Frankfurtban és Párisban, s ez által az egyesülhetés alapja letétezt. — Mindazáltal Némethon egyéb részeiben, és Holland protestáns földén a lelkészeknek saját szimbolikus könyveikre való köteleztetésök mai napig sem szűnt meg. A rajnai porosz birtokokban, Hessenben, Würtembergben is megtörtént a rég ohajtott unió. Így a kornak mindent megérlő szelleme lassanként végrehajtandja azt, a mi elé a tekintélyekhez ragaszkodás, önfejlőség és nem ritkán tudatlanság is oly sok akadályt gördítének. Több országban azonban, mint Svédországban, Dániában, Helvéciában, Magyarországon semmi kényszerűség szükségessé nem tevén, alig történt valami.

XX.

A protestáns egyházat Olasz, Spanyol, és Portugalországban a pápáknak és fejedelmeknek éber figyelme, a domonkos rendű szerzetes Torquemada embertelen találmánya a hitnyomozás, ennek rémszolgái a lángoló máglyák, vérpadok és más rémeszközök létre jönni nem engedék. A Piemontban 13 gyülekezetben lakó és 22,000 főre menő váldiak, és itt ott a lombárdvelencei királyságban és Toskánában tartózkodó idegenek kivételével, ezen tartományokból a keresztyéni ujított vallásos fogalmak száműzvék.

Hajlandóbbnak mutatkozott a francia nép a megfisztított vallásos eszmék elfogadására, sőt II. Henrik, II. Ferenc, IX. Károly és III. Henrik korában a reformáció a főhatalomért versengő burbonok és guisek közötti huzalkodások alapjává tétetett, s IV. Henriknek a nantesi ediktum által a reformátusok részére nyilvánított jó akaratú szándékát (1593) a gyász emlékü Bertalan éjjele (1572. 24-5. aug.) XIV. XV. Lajos hit-

üldözésekről örökre emlékezetes kegyetlenségei, eléggé ellensúlyozák.

Frankhonban a vallásfelekezetek teljes polgári és egyházi szabadságot élveznek. A reformátusok leginkább Gard megyében számlálnak követőket, számuk egy millióra tétetik. Theologiai intézetük van Montaubanban. Konzisztóriumok által igazgattatnak. A lutheránusok száma az alsórajnai megyében 500,000-re megyen. Fő konzisztóriumuk, s theologiai intézetük Strassburgban van. A protestáns papság öszves száma 1843. 700 főre ment; ugyanazon évi francia budget szerint, a protestáns isteni tiszteletre tett öszves kiadások 1,219,000 frankra mentek.

A belgiumi bíráltság csak 13,000 főre menő protestánst és 700 jelentéktlenebb felekezethez tartozó személyeket számol; lakosai katolikusok.

Az osztrák birodalom tartományai között a protestantizmus Magyar-, és Erdélyországban talált legtermékenyebb földre. Átalában a felsőbb vidékeken az ágostai, az alsóbb részekén a helv. hitv. keresztyén felekezet honosodván meg; előmozdítva a török hatalom terjedése, hatalmas országnagyok és fejedelmek által. Megerősítette a bécsi, linci, niklásburgi, szatmárnémeti békekötések, 1890-iki országos törvénycikkek által, jelenleg pedig minden keresztyén vallásfelekezet egyenjogúsága kétségbe vonhatlan fejedelmi szó által nagyon megerősítve. Magyar- és Erdélyország református népessége 5 szuperintendens alatt Fényes Elek által 1,846,000 főre tétetik. Az ágostai vallástételen levők a nevezett országokban ugyan csak 5 szuperintendenciában 1,006,000-en vannak.

Az örökös tartományokban lakó mind két felekezetű evangélikusok a bécsi főkonzisztóriumtól függenek. Szuperintendensek által igazgattatnak. — Felső-Ausztriában az In-feletti tartományokban 9 evangélikus lelkészségben 23, 24 ezer hívő van; ugyan ott Schwanenstadtban van egy reformált gyülekezet. Csehországban a reformált hitvallásuak a podiebrádi, prágai, chrudimi kerületekben 36 egyházat, ugyanannyi lelkészt számlálnak, az ágostaiak ugyanott 10 lelkészségben vannak szétszórva. A galliciai evangélikusok a leMBERGI szuperintendens alatt 3 esperességre osztvák. Megemlitendők még Erdélyben az 50,000 számra menő unitáriusok, és a galliciai csekély számú mennoniták

A német szövetségi államokban az evangélikusok konzisztóriumok által igazgattatnak.

A református népesség Kurhessen, Anhalt, Nassau, Lippe hercegségeket lakja leginkább. A lutheránusok a többi hercegségekben vannak elterjedve. Sok helyen a két felekezetű protestánsok közös evangélikus nevezet alatt egyesültek.

Kisebb vallásos szekták leginkább Würtembergben találhatók. — Ezen országban 1822-ben a pietisták száma 20,000-re ment.

Poroszország. Poroszországban uralkodó egyház nincs; mindazáltal a népesség $\frac{3}{5}$ -ét evangélikus nevezet alatt egyesült Luther és Kálvinkövetők teszik. Ez utolsónak száma azonban kevéssel az egyesülés előtt csak mintegy 250,000-re ment. Ezen evangélikus egyház szuperintendensek, inspektórok, prépostok és konzisztóriumok által kormányoztatik. Minden tartományban egy ily konzisztórium áll fel. — Vannak kevés számmal hernhuterek, mennoniták és sociniánusok is.

Helvécia vagy Schweizban is megindult az egyházujítási mozgalom; hol a reformáció kezdői Zwingli Ulrik, Oecolamadius János, és Kálvin voltak: Zürich, Bern, Basel, Schaffhausen, Waadtland, Neuenburg átalában a reformált hitre tértek. Vegyesek maradtak St. Gallen, Aargau, Thurgau, Glarus, Appenzel, Genf, Graubünden. A reformált hit reményhaladó terjedése ellenállásra zaklatta fel a római pártot, mely 1531. nyilvános vallásháborúba tört ki, melynek vége a reformátusok részére kedvező békekötés lőn. Genfre nézve az egyházujítás egyszersmind polgári függetlenség talpköve lett; mert a savoyai herceg Genfet meghódítandó fegyvert fogott, de ezek a berniek által segítettve nemcsak függetlenekké lettek, hanem Waadtland vidékét is a szövetséghez csatolták. — A reformátusok száma Schweizban 1,200,000-re tétetik.

Hollandiában a reformációt II. Filep, ki atyja V. Károly után az országot is öröklötte, mindenféle erőszakos rendszabályokkal, melyeknek vak eszköze a rosztól hirű Alba herceg volt, igyekezett elfojtani. Ezen nyomtatás erőszakos visszahatást szült nassau gróf Oraniai Vilmosnak fegyverre kelése után, ki 1579. az utrechti szövetségben egyesíté a spanyol zsarnokságnak ellene szegült északi tartományt. Fájdalom, hogy ezen nevezetes férfiúnak orgyilkosság által kelle halni. Majd Móric fiára, kiben belátás és vitézség párosultak, szállott a dolgok vezetése 1584—1621. Végre Angoloszág

segedelme, Franciaországnak Spanyolhon ellen felzaklatott feltekenysége, és Hollandia hadi vitézsége megvetették az egyházi és polgári függetlenség talpkövét Heemskirch bátor hadvezérnek a spanyol hajóhadon 1609-ben történt győzelme által, mely függetlenséget Európa 1648. a westfáliai békekötés által biztosított.

Holland népessége Limburg és Luxemburg hercegségeken kívül nagyobb részben reformátusokból áll, kik is e végre fenálló különös minisztérium és egyházi gyűlések által igazgattatnak. Az A. K. Z. után a 1844. öszeírás szerint 1233 reformált gyülekezetben 1453 lelkész pásztorsága alatt, egy millió 642,455-re ment református népesség száma a remonstránsok, anabaptisták, hernhuterek és rheinsbergerek kivételével. Az egész országban teljes lelkisméretszabadság uralkodik. A szentírást terjesztő társulat 50 fiók együletet számlál, mely is a schweici, franciaországi, némethoni és izlandi hasonló társulatok által gyámolittatik.

Angolország. A hatalmas, kereskedése és műipara által világot átkaroló Britanniába a reformált vallás VIII. Henrik alatt hozatott be 1509—1547. A mily nagy ellen-szenvvel viseltetett előbb ezen fejdelem az új vallásos eszmék iránt, épen oly hatalmasan mozdította ezt elé, ha mindjárt csak esetlegesen is ennek változó szeszélye, és pápávali ujjhuzása, míg végre Kálvin tanai Edvárd kiskorúságában, és Erzsébet emlékezetes uralkodása alatt, püspöki igazgatási alakban (melyet Erzsébet a monarkhiai rendszerrel öszvehangzóbbnak lenni vélt) szorították ki a brit szigetről a pápai uralkodást.

Angolországban a reformált püspöki egyház két érsek u. m. a kanterburi és yorki, és 27 püspök örködése alatt 9800 parokhiát számlál. Írlandban a püspöki egyház 4 érsek és 19 püspök igazgatása alatt áll, de a népességnek csupán hetedrésze tartozik az uralkodó reformált püspöki egyházhoz. Skóciában a presbiteri reformátusok teszik az uralkodó egyházat, s presbiteri zsinati igazgatás alatt állanak. 1843-ban a skot presbiteriánusok két részre szakadtak, u. m. szabad és államegyházi presbiteri egyházra. Írlandban a római hitűek püspöki székeinek betöltésére a király semmi befolyást nem gyakorol.

Angolhonban 14 keresztyénséget előmozdító intézet áll fen. — Közöttük az 1805-ben alakult bibliai társulat kü-

lönös fontosságu, mely is számos fiók egyeletet számlál, a szent írást 139 nyelvre fordíttatta át, s 15 év alatt céljainak elérésére 7,048,400 ftot fordított.

A lutheránusok, quákkerek, independentisták, unitáriusok, methodisták közös névvel disszentereknek neveztetnek.

Dánia. A keresztyén hit meghonosodása Dániában Herald uralkodása alatt történt, ki I. Ottó német királytól meggyőzetvén, fiával Swénnel együtt megkeresztelkedett. Swén ismét visszatért a pogányságra. Kanutnak jutott a keresztyén hit megalapításának dicsősége; ezen fejedelem szerzeteseket hozott országába, templomokat épített, országát püspöki megyékre osztotta.

1. Fridrik 1523—1533 evangélikus hitre tér, ezen hitet III. Keresztély 1534—1539 státus vallásává teszi, mi miatt a papok békételenkednek, a már trónjától megfosztott II. Keresztélyt visszahozni szándékoznak, de minden siker nélkül.

Vallásuk a lutheránus, melyet minden dán kizárólag követ. — Számuk két millióra megy; a holsteini, schleswigi, lauenburgi hercegségekben, a schleswigi generalis szuperintendens felügyelése alatt. Az ország egyéb részeiben 7 püspök van, kiknek helyhez kötött lakásuk nincs, hanem most egy, majd más helyen folytatnak egyházi hivatalokat. Izland szigetén is van püspökség. Más vallásfelekezetek azonban bár szabadon gyakorolhatják vallásukat, csak eltűretnek. Reformátusok csak Jütlandban és Amak szigetén találhatunk mint hollandus telepítvények.

Svédhon. A svédekkel és góthokkal Ansgar ismertette meg a keresztyén hitet, mely Olaf alatt 1000-ik évben nyert állandóságot. A svédek kedves királya Gusztáv Wáza mind polgárilag mind egyháziilag reformátora volt honának, mind a nemesi rend kártékony kiváltságainak véget vetvén, mind pedig az evangéliumi vallást megalapítván. Ő az egyházi jövedelmek fölöslegeit tudományos művelődésre, különösen az upsalai egyetem gazdagítására fordította. Svédország fénykora a protestánsok ügyeiért magát hősileg feláldozott Gusztáv Adolf uralkodására esik (mh. Lüzennél 1632-ben).

Svédországban az uralkodó vallás az evangéliumi lutheri, melyet vallanak a svédek, s alaptörvényeiknél fogva királyaiknak is vallaniok kell. Azonban hernhuterek, pietisták svédenborgiánusok is találhatunk imitt amott. Svédország primása az upsalai érsek, van azonfelül 11 lutheránus püspök,

170 prépost, 1223 lelkész, 2400 egyházzal és 45 káplánnal. Norvégiában 4 püspök, 51 prépost, 333 lelkészszel, 835 templommal. Svéd- és Norvégország összes népessége 4 millióra megyen; az első 2,904,538, az utolsóbé 1832-ben 1,139,849.

A mérikában Humboldt a külön nemű protestánsok számát 11,287,000 lélékre teszi.

Grönland lakói, a jószívű eszkimók fétisimádó pogányok között a dánok ernyedetlen apostolsága következtében a keresztyén hit mindinkább terjed.

Az északnyugoti orosz és angol gyarmatokban megtelepedett európaiak nem különben keresztyének, sőt a nemzeti főnökeik (cacikok) alatt élő szabad indusok között az angol missziók fáradozásai nem minden sirker nélküliek, kiválólag az indián néptörzsek Új-Skociában és Új-Braunschweigban általában keresztyének sőt Fredrichstownban és a Sussex völgyi tanodában 40 indus ifjú kiképezésére alapítvány is létezik.

Északamerikai státusok vagy Északamerika a lelkiismeret szabadságának hazája. Nincs itt uralkodó egyház, itt minden hitű, vallásu ember Istenét önmeggyőződése, s szíve felszólalata szerint imádhhatja, tisztelheti, hol menedéket találtak s találnak ma is a hazájukból politikai vagy vallásos ábrándjaik miatt kiűldözöttek. Buján tenyésznek itt a protestantizmus sarjadzásai és a keresztyéni vallásos élet 27 különböző formában mutatkozik. Mind a mellett 6 felekezet bir kitűnő jelentőséggel, u. m. a kálvinista baptisták, episkopális methodisták, presbiteriánusok, kongregacionálisták, angol egyházak és római katolikusok. Az 1831-ben az unióban létezett 19000 egyház közül 4400 baptista, 1600 methodista, 1946 presbiteriánus, 1050 kongregacionálista felekezet találtatott. Az angol refolmáltaknak 13 püspökjök és 507 papjuk volt. Tudór a baptistákat 2,740,000, a methodistákat 2,600,000-re, a presbiteriánokat 1,800,000, a lutherkövetőket 400,000-re teszi. Vannak ezeken kívül unitáriusok, quäckerek, dunkeerek, hernhuterek, mennoniták és zsidók.

A független indiánok pogányok, egy hatalmas szellem imádói, kit ők Manittunak neveznek. Ezenfelül az egész természetet felsőbb és alsóbb rendű jó és rossz szellemekkel népesítik. Sok indus azonban az egyesült államokban is a protestáns egyháznak buzgó hive. A kegyesség és erényes élet előmozdítására nézve sem hiányzanak intézetek, melyek között főfigyelmet a józansági egyesület érdemel.

Megemlitendők végtére az ausztráliai világrészen az új-wálesi angol fegygyarmatokban 43,095 számra menő protes-tánsok.

XXI.

Keleti görög egyház.

A keleti görög és nyugoti deák egyházak közötti versengéseknek végképeni meghasonlás lett következménye, melyet azonban nem annyira elvfeletti meghasonlás, mint a római és kostantinápolyi püspökök hatalom feletti versengéseik szültek.

Mi a hitcikkek közötti különbségeket illeti, azok e következő pontokra vihetők: 1. Hogy a keleti egyház a római pápák igényelt elsőbségét nem ismeri; 2. A szentlelket csak az atyától, nem pedig a fiútól is egyenlőleg származtatja; 3. Hogy az úrvacsorájának sakramentomát kovászos, nem pedig mint a római egyház kovásztalan kenyérből szolgáltatja; 4. A tisztító tűzről tudományt hitcikkelyei közé nem szám-lálja; végre 5. A szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról hit-cikk mint a római egyház által ujonnan emelt válaszfal is megemlitendő.

A keleti és nyugoti keresztyénség külön válását a IX. században a konstantinápolyi patriarkák közötti meghasonlás hozta létre. Fócius, egy nagy tudományú férfiú, Mihály császártól Ignác püspök helyére 852-ben a püspöki székre emeltetett. Ignác a méltóságától megfosztott patriarka, I. Miklós római püspökhöz folyamodott. A hozzá folyamodók ügyeit örömmel pártolt római püspök Fóciumat ezen méltóságra érde-metlennek állítja, s átok alá veti. Fócius a kölcsönt kölcsön-nel visszatörlandó a konstántinápolyi gyűlésben Miklóssal hasonlókép bánik; sőt Bulgáriát is, melyet a római pápa kormánya alá tartozandónak állított, püspöki hatósága alá veti, a római egyházat pedig hit- és vallástanok megvesztegetésével vádolja, majd Fócius macedóniai Balázs császár által hivatalától megfosztatván, s Ignác visszatétetvén, alatta sem voltak a pápák a bolgár ügyben szerencsésebbek, valamint az utjabban visszahelyezett Focius korában, kit a pápa ismét átok alá re-kesztett, s az egyház kebeléből kizárt, sem nyertek semmit.

A hosszas hallgatás új civódásra elevenedett föl ismét a XI. században, Cerulárius Mihály konstantinápolyi patriárka korában, ismét az egyházi elsőbbség miatt ujulván meg a meghasonlás, s az egyháztanokra is kiterjesztetvén annyiban, mennyiben a mise kiszolgáltatására kovásztalan kenyért használt a római szék. Ezen versengéseknek a pápa véget vetendő Konstantinápolyba követeket küld, minek következtében a meghasonlás után az ohajtott béke helyett még nagyobb lőn az; a pápai követek a pátriarkát átok alá vetik, a kirekesztést magában foglaló oklevelet a Zsófia templomban a nagy oltáron hagyják, magok pedig kelet fővárosától végképen bucsút vevén, a meghasonlás érisalmáját örökre maguk után hagyják.

A görög császárok alatt a patriarkai méltóság ingadozó és bizonytalan volt, mert legtöbbször a római egyházzal egyesülés gyanuja miatt, hivatalaiktól fosztattak meg. — Majd Konstantinápolynak 1453. a törökök által lett elfoglalása után véstteljes napok következtek a patriarkára, mert többnyire száműzettek, letétettek, meggyilkoltattak, sőt maga ezen egyházi méltóság is a szultán, vagy nagyvezér által a többet fizetőknek adatott el. — Mind e mellett is még nagy volt befolyásuk a keleti egyház ügyeibe, mert konciliumokat gyűjthettek, egyházi fenytéket gyakorolhattak, vetélkedéseket igazíthattak el, sőt néha a szultán engedelmeivel polgári ügyekben is bíráskodtak. Kormányuk messzire kiterjedett, mert az ázsiai török tartományok keresztyén lakosai, Göröghon, Moldva, Oláhország, sőt az orosz nagyfejedelemség is huzamos időkig általuk kormányoztatott egyháziilag. — Több érseken, püspökön kívül az alekszándriai patriárka, ki Kajróba tette székét, az antiokhiai, ki Damaszkusba költözött, a jeruzsálemi patriárka, ki is a betlehemi, és názáreti kis püspökségek még néhány szerzetes-zárda felett örködött, a konstantinápolyi patriarkától mint főnöktől függöttek. A Melanchthon által 1559. görög nyelvre átfordított és a patriarkának megküldetett ágostai vallástétel, nem különben a tübingai hittudósok és az említett patriarkák között 1574—81. folyt levelezések arra valóak voltak, hogy a keleti keresztyének helyes fogalmat szerezhessenek maguknak a nyugoti vallásos eseményekről, és a hitcikkek közötti különbséget megítélhessék.

VIII. Urbán pápa komoly kísérleteket tett kelet és nyugot egyesítésére, de Lucaris Cyrill patriárka, minden eféle próbának utjába állott, sőt ellenben a keleti keresztyénséget az evangélikusokkal egyesítendő, a keleti egyház reformját vette célba, s az 1629. kiadott konfessziójában protestáns elvekhez hajlott önvesztére; mert a pápa és jezsuiták fondorkodásai oda vitték a dolgot a szultánnál, hogy a jeles egyházfőnök 1638. a nagyúr parancsára megszínóroztatott. A patriarkaságban utódát pedig Cyril Berhoét, ki elődének vesztére járt, a római székkeli egyesülésének gyanuja miatt hasonló szerencsétlenség érte. Több vallásos vitatkozás között, melyek az egyesülést tárgyzták, említést érdemel Mogilas kiowi metropolitának azon munkája, melybe az oroszok hitcikkeit foglalta be, mely a konstantinápolyi patriarkával közöltetvén s egy 1642. tartott zsinatban megvizsgáltatván, némely változtatásokkal a görög egyház szimbolikus könyvévé lett.

Az orosz birodalom püspökei, mint a keleti görög egyház tagjai bizonyos függésben állottak a konstantinápolyi patriárkától, s hivatalukban is általok erősítették meg. A moszkvai érsek mind addig fő szerepet játszott az országban, míg Vaszil Ivanovich (1462—1505.) a papság és egyház fejevé nem tette magát. Iván, a kegyetlen, is határtalan hatalommal bíraskodott az egyház ügyeiben, és a papsággal zsarnokilag bánt (1533—84.), a közben ennek utóda Fedor alatt 1589. Moszkvában független patriarkai hatalom keletkezik. Ugyanis Jeremiás konstantinápolyi patriárka oroszországi utazásában a moszkvai érseket patriarkai rangra emeli, ki ha néminemű függésben maradt is Konstantinápolytól, de később attól menekedvén, ha kelet közönséges patriarkájává nem tette is magát, de Oroszországban oly egyházi felsőbbbségre lépett, mely még a cárok előtt is félelmissé kezdett lenni. Nikon 1652. patriarkai méltóságra lép, szinodusokat tart, melyekben az igen hibás görög és szláv fordítások és szertartási könyveket kijavíttatja. Nikon ezen ujításai miatt az ugynevezett roszkolnikok, vagy sztarovezek az uralkodó egyháztól elszakadnak, minden üldözés dacára a régi fordítások mellett megmaradnak, s a birodalom belsejébe költöznek. Péter cárszelidebb módon bánik velök, de egyszersmind magát az orosz egyház fejevé tevén, a patriarkai méltóságnak véget vet, az egyház ügyeit szinodus által kormányoztatja s ezen ujításokra magának a konstantinápolyi patriarkának is megegyezését kéri.

Péter cár óta új rendszer lépett a régi helyébe. E nagy uralkodó kormányát türelem és más felekezetek méltánylása is jellemzik. III. Péter erőszakos rendszabályokhoz nyúl az egyház ügyeiben, sok papi javakat elszed, az evangélika vallás iránti hajlamát vigyázatlanul elárulván, ünvestét sietteti. II. Katalin Péter rendeleteit visszahuzza, a vallás ügyében óvakodóbbá lesz, az egyházi reformokat nagy hírű hittudósok, mint Jávorszky moszkvai patriarka, Prokopowitz novogrodi érsek, Pláton és Theophylactus által lépteti életbe. E korban Pétervárbán egyletek is alakulnak, a birodalombeli törökök és nem keresztyének görög hitre való térítése végett. A jelenkort pedig terjeszkedés és prozelitizmus bélyegzik, melyek Orosz Lengyelországban a katholika egyházzal egyesült görög hitűek visszatérítésére céloznak. — Oda mutat nem különben azon törvény is, mely szerint a vegyes házasságokból származott gyermekeknek orosz-görög vallásban kell neveltetniök. Sőt 1843. a moldvai papság is felbeszakítá viszonyát Konstantinápolylyal, s a szent krizmát ezután Kievből, az utasításokat pedig Pétervárból veendi (A. gr. Z.).

Sulyos vala a görög egyház állapotja a legujabb időkben is napkeleten, ha Moldva, Oláhország és az arkhipelagusi szigetek lakói több szerencsével dicsekedhettek is: mégis a méltatlanság, zsarnoki elnyomatás csaknem ott is közönséges volt. Nyugoton is nevezetes töredéke létezik a keleti keresztyénségnek, Velencében, Livornóban, Raguzában, Magyar- és Erdélyországban, kik ha a katholika egyháztól sanyargattak és itt ott sikerült unióra szorítottak is, de mégis tagadhatlanul kedvezőbb volt sorsuk keleti hitfeleikénél.

XXII.

Orosz birodalom.

Oroszországban az uralkodó vallás, melyet az udvar és az öszves népesség három negyed része vall, a keleti görög vallás; de más keresztyén felekezetek is tökéletes vallásgyakorlati jog élvezetével birnak, s a vallás a polgári jogra nézve semmi lényeges befolyással nincs. Vannak ezeken kívül katolikussokkal egyesült görög szertartásuak, lutheránusok, reformátusok, örmények és mennoniták. A lengyel királyság népessége nagy részint római hitűekből áll. Zsidók számosan,

mahumedánusok, lamiták és buddhisták, sőt az északi vidékeken schamanok vagy pogányok is.

Az orosz birodalomban a keleti egyház feje a cár, ki az igazgatást a pétervári kormányzó tanács által intézi, mely több fő papokból és világiakból áll. Oroszországban az igazgató zsinat által közrebocsátott tudósítás szerint az 1846. év elején, az orosz-görög egyház 52 eparkhiában, 12 vikariátusban a hadsereg kivételével 45,348,082 hivet számlált. Minden eparkhiában egyházi konzisztórium viszi a kormányt, egy arkhieüs elnöksége alatt, ki is metropolita, érsek vagy püspök; a többi papság vagy főbb papokból (protojerei) vagy alsóbb rendű papokból azaz pópákból és diakónusokból áll. — A felsőbb papság a szerzetesi rendből választatván, nőtleniségre köteleztetik, az alsóbb rendű papság házasodhatik, de csak egyszer, akkor is csak hajadont vehet nőül, özvegygyel házasságra lépniök tilos. Az igaz hívők templomainak száma az 1846. évi összeírás szerint az egész birodalomban 37,067. Imaházaké és kápolnáké 10,721, 14 kór és 530 szegényházzal. — Az összes világi és szerzetes papság száma 144,298 egyénből állt. Jelesen a szerzetes papság száma 350 kolostorban 5333 egyént számlált, 98 apácazárdában pedig 4162 zárdaszüzek találtattak. Az első arkhimandritáiktól, az utóbbiak pedig igumenjáktól vagy priornéktól állván függésben. A felekezők közül, kik előbbi években elszakadtak ezen egyháztól, 11,049 ismét visszatért ennek kebelébe, átment 3249 r. hitű, 14,479 protestáns, 2189 zsidó, 989 mohamedán, 1431 pogány. Szibéria északkeleti részén, a csukcsok vidékén, nem különben az orosz amerikai gyarmatok szigetcsoportjain egyre szilárdabbult ezen egyház. Ugyanez történik a birodalom belsejében még élő pogány vallásuak között. Név szerint 1845. bejutott az orenburgi, saratowi és asztrakáni kormányzóságokban élő kalmukok és néhány kaukaszvidéki néptörzsek közé. A schamanizmus az említett gyarmatokhoz tartozó Kadjak nagy szigeten 1845. egészen kiirtatott a görög hittérítők fáradoimai által. Papok képezésére 4 akademia, 45 szeminárium és 365 más iskola áll.

Az orosz-görög egyház legnagyobb évi jövedelme a világitás adójából kerül ki, mi 1845-ben 748,083 ezüst rubelt tett; nyomdái 32,000 ezüst rubelt jövedelmeztek. Az egyháznak önként adott adományok 3,189,729 ezüst rubelre rugtak. Ezenfölül az összes papság és alárendelt szolgák fizeté-

sére még 1,915,000 ezüst rubel költetett (Prot. Egy. Isk. lap. 1846. évi folyamából, és részint más kútfők után).

Külön vált felekezetet formálnak még az óhitűek között a rászkolninok, kik a régi szertartásokhoz ragaszkodnak, a szentírás új fordítását megvetik. Ezek ismét 72 felekezetre ágaznak szét. Arkhimandritájok Nikolajewben székel. Több kozák törzs ezen felekezethez tartozik. Mondják, hogy a régi bibliafordítás helyett a szent könyvek új fordítása volna készülöben.

Találtnak még örmények is mintegy 280,000-en Arméniában, maga a patriárkai székváros Ecschmiazin is a persák kezéből orosz hatalom alá jutott.

Lamaiták a kalmukok között, a doni tartományokban. Végre schamánok kevés számmal a szamojédok között. Hatatos terjesztője a keresztyén hitnek északon az 1814. alakított orosz bibliai társaság 182 fiók egylettel, s már eddig céljaira 2,300,200 rubelt fordított és 372,000 ó és új szövetségi könyvet osztatott szét.

XXIII.

Görögország.

A mivelődés terjedése, melyet a tehetősebb görög családok nyugotról honukba vittek, a francia izgatások, végtére a hetária, vagy az ugynevezett baráti társulat idézték elő 1815. a sanyargató török hatalom elleni lázadásukat a görögöknek. A szultán ezen kitörést meggátlandó, hallatlan kegyetlenségekhez nyul, a kostantinápolyi és adrianópolyi patriárkák hallatlan kegyetlenséggel végeztetnek ki. Ezen bánásmód azonban új erőfeszítésre készítette a felkelőket, sőt a külföldi görögök is hitsorsosaikon segitendők, seregestől gyűltek az elégedetlenek zászlói alá. Végre sok jó és bal szerencse után a vitéz görög csapatok angol és francia haditisztek által vezényeltetve oda vitték a dolgot, hogy még a gyakorlott egyiptusi basa seregeinek is sikerrel ellent állottak; miglen a tulnyomó hatalomnak megfelelni alig képes görög nemzet végképeni kiirtásától nem ok nélkül tartván az európai hatalmak, Nagybritannia, Francia és Oroszország között 1827. július 6. oly szerződés létesült, hogy a fent említett hatalmasságok rendszabályait a Porta ellenében sikeresíteni fegyveres kézzel is ké-

szek lesznek. Miglen a navarini ütközet 1827. és az említett hatalmak élénk közbenjárása Görögország függetlenségét megalapította 1830.

Vallásukra nézve Göröghon lakosai, kiknek száma 950,000-re megyen, kevés kivétellel a keleti görög egyházhoz tartoznak 10 érsek (Patras, Korinthus, Kalavrita, Napoli di Romania, Arkádia, Gasztuni, Athéne, Livádia, Negroponté, Lepantó) őrökdedése alatt.

Jóniai szigetek.

A jóniai szigetek, hová tartoznak Korfu, vagy is régi nevén a Homér megénekelte Alkinoos kertjeiről híres Corcira, Paxo, a régi Ericusa, Santa Maura, a hajdan ugynevezett Leukádia, mely a Zaffó haláláról híres leukádiái szirtekről ösméretes. Theaki vagyis az angoloktól hajdani klasszikus nevére visszavitt Ithaka, Uliisszes hazája; Cefalónia, Zante vagy a régi Zakynthos, Cerigo vagy is a Vénus Uránia legrégibb templomáról ösméretes Citherea.

Ezen szigetlakóknak hat heted része görög vallást követ; az egész szigetcsoportozat 175,400 lakost számlál, a cefalóniai érsek és 3 püspök kormányja alatt.

A keleti görög egyháznak számos hive van a török birodalomban is. Az európai részen ezen hitet vallják a görögök, rácok, szerbek, oláhok; a bolgárok és bosnyákok pedig rész szerint. Számuk 2,600,000-re tétetik. Fejük a konstantinápolyi patriárka, kitől több metropolita, érsek és püspök függ. Az alsóbb rendű papság az orosz görögökkel egy rendű. A szent Vazul rendű görög szerzetesek legnagyobb számmal az Athós hegyén mintegy 400 zárdában 4000-en vannak. Van itt papnevelő intézet is.

A keleti keresztyén egyház töredék felekezetét képezik még az örmények a konstantinápolyi patriárka alatt, mely is hajdan, míg Örményország a Törökbirodalom kiegészítő részét tette, az eeschmiazini patriarkától függött.

Az ázsiai Törökbirodalomban görög szertartású keresztyének leginkább a szirek és örmények között találhatók.

ÖRÖK VÉGZET.

(Zschokke után).

Nap világa,
Mint mosolygasz
A halandók porlakára!
S ti, az égnek
Mély kékjében
Mint ragyogtok csillagezerek,
Fennyugalmu
Pillantással
Nézve föld- és tengerekre!

Én ha nézem
Emberéltem
Ködborított szűk világát:
El kell tűnnöm
Képeteknek nagyságánál,
S borzadály fog
Fenségénél arcotoknak,
Mely a bölcsőn, mint a síron,
Békevölgyek pálmalombján,
Vad csatáknak vér folyóin,
Tetteinken s könyeinken
Változás nélkül tekint át.

MI AZ ÉLET?

Mi az élet?
Jobb világnak utja,
Szép remények rengő csónakán;
Mig a vándor
Csendesen lefutja:
Üdvezelt lesz a menny ajtaján.
És az álmok és a szép remények
Angyalarccal mind elébe jönnek.

Mi az élet?
Jobb világnak utja
Szenvedések pusztaságin bár;
Mig a vándor
Csüggedezve futja:
Rája a menny szánakozva vár.
S ott sebéből elfogyott szívének
Halhatatlan üdv forrási kélnek.

Mit tünődöm:
Bajra mért születtem!
A ki boldog, nem testvérem-e?
Egy hazába
Vágyunk mind a ketten,
Egy hazába és egy cél fele.
Ott kifejlik életünk meséje:
Tiszta napnak mért éj a testvére?

MISKOLCI PÁL.

NYÁRESTI ÉNEK.

(Hallgasd meg Izráel pásztora).

Uram! elhóztad rám az estet,

Nyugalomra hívod a testet.

Hosszú árnyékot vet a hegy,

Ember, állat szunyadni meg,

Homályba borul a határ,

A természet álomra vár.

A napfény elhagyja az eget,

Az éj von rá sötét szőnyeget,

Szűnik a világ robaja,

Csendesül az élet zaja,

Feltűnik a csillagsereg,

A fűre harmatesepp pereg.

Jó atyám! mielőtt éjt érek,

Hálaimával hozzád térek,

Hogy ma is életet adtál,

Épségben estre juttattál,

Nem bocsátál rám kárt, veszélyt,

Békében hoztad el az éjt.

Közelg órája az álomnak,

Mely előképe halálomnak.

Hallgasd meg e buzgó sohajt:

Ne küldj reám ez éjben bajt,

Ne fordítsd jó sorsom balra,

Ébressz fel vidám hajnalra.

SOMOSY ISTVÁN.

CHATEL ABBÁS.

VÁLYI PÁLTÓL.

A Chatel abbás által megnyitott francia egyházat, mely különféle viszontagság után Párisban a Faubourg St. Martin-ban létezett, hirlapi tudósítások szerint, a kormány többször bezáratta. Minthogy ezen férfit neve a magyar hirlapokban is sokszor előfordult, nem lesz érdektelen róla szólni, s mint megtörténtet tudomásul venni.

Chatel Ferdinánd Ferenc született Gannat-ban, Allier kerületnek egy kis városában január 9-én 1795; s korán egyházi életre szánták szülei. Alsóbb iskoláit a clermont-ferrandi kir. liceumban, a hittant pedig ugyanott a nagy papnöveldeben végezte. Moulins-ban főtemplomi helyettes, aztán Monitay-ben pap, majd a 20. ezredbeli sorkatonaságnál, végre 1823. a lovas granátosok ezredénél lett tábori lelkész.

X. Károly uralkodása alatt, Montrouge ur és a tábori főlelkész jelenlétükben, Párisnak több egyházaiban merte hirdetni a vallásszabadságot. Nagy volt a botrány; Chatel nem tágitott, de nyíltan nem szakadt el a római egyháztól. Komolyan érlelte ujitási tervét, s legelőbb is a „Reformateurben“ (Journal de la religion et du siècle) mint munkatárs nyilatkozott; mind a mellett is megtartotta táborlelkészi helyét egész 1830. júliusig, a mikor azon hadtest eltöröltetett.

Kezdetben néhánynek hirdette az evangéliomot az abbás a Sept-Voies utcában 18. sz. alatt, de 1831. januárban már megszáporodván hitfeleinek száma, a Sourdiére utcába költöztek, júniusban a Cléri utcába Lebrun-terembe, de novemberben a gyors szaporodás miatt ezt is felcserélték egy tágasabb helylyel a Faubourg St. Martin utcában 59. sz. a. s e lett a francia katolikusok főhelyévé.

Később több papok csatlakozván Chatel abbáshoz, ez szükségesnek látta új társaságában a papi rendet állítani föl. Miután hiveit egyesítette, nép és papság (testvérek) főpüspökké választották. Ők tagadják a pápa elsőségét; tagadják a francia püspökök tekintélyét; francia nyelven miséznek, és papjai házasodhatnak.

A Chatel abbás által hirdetett hitcikkeknek rövid vázolata következő:

1. Hiszek egy mindnnható Istenben, örök, független, változatlan, végetlen lélekben, ki mindeneket teremtett és igazgat.

2. Hiszem hogy Isten határtalan jó és igaz, s következőleg az erényt jutalmazza, a bűnt bünteti.

Hiszem az örök jutalmat, de nem hiszem az örök büntetést, mert megegyezik okossággal, hogy Isten örök boldogságot ad mint jó ur; mert nem hihetem hogy ő végetlen büntetne mint kegyetlen ur, s hogy örök kárhozatra vetne.

4. Hiszem, hogy Isten erőt adott a jóra, és rosz cselekedetem nem az ő megengedéséből, hanem saját akaratomból és szabadságommal visszaélésből származik.

5. Hiszem, hogy Isten képére teremtetett az ember, s lelke mint égi lény folyadéka halhatlan, és az örök atya kebelébe visszatér.

6. Hiszem, hogy csak az az igaz, jó, hasznos, Istenhez méltó, s Isten ihlette vallás, mely minden ember szívében lakik; azaz a természeti vallás, melynek elveit, hitágazatait s erkölcsi szabályait oly csudálatosan kifejtette Jézus Krisztus az evangéliomban.

7. Hiszem, hogy Krisztus erkölcstana oly böles, élte oly tiszta, buzgalma oly forró volt az emberek javára, hogy e nagy személyt mint erénymintát kell tekintenünk, és mint csudatevőt tisztelnünk.

8. Hiszem, hogy az ember minden vallásban üdvöt találhat és megnyerheti Isten tetszését, csak jó hitben legyen.

9. Hiszem, hogy az erkölesség és vallás alapja e két jézusi parancsban áll: a mit akartok hogy mások veletek tegyenek, ti is azt tegyétek másokkal. Adjátok meg a császárnak a mi a császáré, és az Istennek a mi az Istené.

10. Hiszem, hogy a bűnt csak jótétellel lehet leróni; hogy nem testsanyargatással, mi balgaság, vagy némely eledelektől tartózkodással, mi az okossággal és evangéliommal ellenkezik, hanem teljes javulással.

11. Hiszem, hogy a fülgyónás nem Isten parancsa s következőleg nem kötelező; és ha valaki szabados ténye fölött, egy pap iránti bizalomból, annak mint barátjának s lelki orvosának tanácsával él: nem lehet kedves Isten előtt.

12. Hiszem, hogy a könnyörgés égi ihletet adhat, gyarapíthatja értelmünket, erősítheti bátorságunkat, hogy fogadásunkat s imánkat a nagy, élő, örök, változhatlan Istenhez kell bocsátunk, leginkább gyermekei újra egyesítésében (sur tout

dans la réunion de ses enfans) az egyház vezérlete s szabályai szerint, melyek az erkölcs javítására s tisztítására szereztettek.

E tizenkét ponton kívül többet is tanít s magyaráz Chatel abbás.

Miután Chatel a hitszabályokat és egyházi fenytéket megalapította: papi testvéreihez csatlakozván, kihirdette a klérusnak papuralmi szerkezetét (proclama la constitution hiérarchique du clergé), mely áll:

1. Egy püspökből primás címmel mint egyházfőnökből.
2. A primásnak püspökségeiből.
3. Primási helyettesekből.
4. Községes helytartókból.
5. Egyházfőnökökből vagy plebánosokból (de chefs d' église ou curés).
6. Papokból.
7. Diakónusokból.
8. Aldiakónusokból.
9. Kispapokból.
10. Pilesekből (de tonsurés).

A primás püspökök és plebánosok a nép és klérus által választatnak.

Az apostolok rendeletéhez képest a szentelés kéz-fejretéssel által esik.

Párisban volt a főegyház. Püspökprimás Chatel s egyzsersmind a francia egyház alapítója. Normant primáshelyettes. Robert pap. Bonnet lévita.

Igy szerkesztették a többi egyházakat is, például: Nantesben püspökhelyettes Lerousseau; pap Sandron.

Hirtelen sok fárak és fiók egyházak alakultak több helyeken.

1831. Quélen ur Párisban megkisértette Chatel visszatérítését, de sikertelenül.

1833. egyházi átokkal fenyegették, de ki nem mondák.

A párisi érsek szerencsésb sikert remélván 1833. ezt írta Chatelnek: „Uram! Azon rendkívüli bizalom, melyet a boldogságos szűz hatalmas közbejárásában vetünk, kinek győzelmét mi tiszteljük, az sürget ma engem, hogy önnek irjak, és a könyörület anyja trónjának zsámolyához hijjam önt, a kath. egyesületbei visszatérhetés engedelmének elfogadására. Ha a Máriára való édes gondolat (la douce pensée de Marie) még egészen ki nem töröltetett ön emlékezetéből: egy tekintet, egy hozzásohajtás azonnal széttörhetik a gyászos visszatartóztatás láncait. Ön kétség kívül ifjuságától fogva megtanulta, s egyzsernél többször hirdette, hogy a bünösök megtérésére nézve azt, kit a kath. apostoli és római egyház oly vigasztalódva nevez, soha sem hijjuk hasztalan segítségül. Nem szükség ön-

nek mondanom, hogy én mint szolgája e fenséges királynénak, s mint fia e gyöngéd anyának, mily örömmel ölelném keblemlere azon tékozló fiút, kit ő az örök veszélybe vezető távol utakról visszavezérlene.

Akármi kimenetele legyen e lépésnek, uram, higye el legalább, hogy ön a gondoskodó pásztornak sohse lesz idegen; és hogy a Jézus Krisztus akla azon eltévedt juhoknak befogadására, kik igazán megtérni akarnak, mindenkor nyitva áll.

Páris auguszt 14. 1833. Hyacint, párisi érsek.

A francia katholikusok kétszer tartottak hetenkint isteni tiszteletet. Vasárnap és csütörtökön. Faubourg st. martini egyházok egy magtár alakú hosszú épület volt; benne egy oltár, egy zongora, rendes sorszékek, s néhány híres férfinak falon függő füstött arcképe, például a Feneloné. Egyik vasárnapi isteni tiszteletükben (okt. 3. 1841.) én is részt vettem. A hitek szép számmal jelentek meg; a közénéklést egy ifju vezérelte zongorával, a mely hoszasan, de igen szépen és buzgón tartatott. Éneklés után francia nyelven miséztek, s azalatt maga Chatel is egy oldalszékből ült több papokkal együtt. Mise után fölállt Chatel, s mint mindig, ekkor is egy beszédet tartott. Szép és eleven szónoklattal rajzolta a francia kath. egyház történetét; tüzesen kikelt a róm. kath. egyház valamint a nótlenség ellen is.

Beszéde végeztével kinevezett egy papot, s az szónokszékbe lépett, és a néppel együtt imádkozván, felolvasta egyházi beszédének alapigéjét az evangéliumból. Beszédében a ker. vallás tisztaságát fejtegette, s leginkább azt mutogatta, hogy a kijelentés Krisztus előtt is megvolt, és hogy a pogányok közt sokan voltak keresztyén gondolkodásuak. Főlemlítette Szokratest, s több régi híres embereket, azoknak munkáiból némely helyeket elszavalt, és a ker. vallás hitágazataival egybehasonlítgatott.

A mint az egyházi szónok az imádságot elkezdte, Chatel is odahagyta székét, s egy bársony zacskóval kezében minden ember előtt megállt, s mindnyájuknak pénzt kellett a zacskóba vetnünk. Mihelyt ez megtelt, Chatel ur is a háta mögött álló sötét kisérő egyházfihoz fordult, s annak zacskójába öntötte ki a magaét. Ez ugyan a milyen botrányos a figyelemre és az egyházi szertartás komolyságára nézve, épen oly ügyesen van kiszámítva; mert a kéregető vallásalapítónak alázatos bizalmával fillérezni bárki is röstelkednék.

Chatel közép termetű, szilárd alaku férfiú, s nem rég halt el. Az egész egyházi ünnepély alatt se papok se hallgatók nem vetettek magokra keresztet.

III. FRIGYES PALATINÁTUSI VÁLASZTÓ FEJDELEM

mint a heidelbergi katekizmus védője a császár és birodalom előtt.

1556 évben, a heidelbergi katekizmus megjelenése után három évvel, annyira felzudultak a kedélyek eme miatt, hogy komolyan végzék el III. Frigyes választót az ágostai hivallás közösségéből kizárni, sőt vagyonával, életével is lakoltatni. — Kedvező alkalom látszott épen ajánlkozni, midőn II. Miksa császár a birodalom rendeit 1566. országgyűlésre összehívá. Bármí titkon estek a fondorlatok, mégis tudva lett belőlök annyi, hogy a választót testvére Rikhárd figyelmezteté a közlő veszedelemre. A fejedelem válaszol: ő bizik Istenben és jó ügyében, mely Istené; talán Isten a maga dicsőségének eszközeül akarja őt, s talán hitvallását nemcsak szóval hanem tettel is akarja megbizonyíttatni. Él még a régi jó Isten, „ő foghat is akarhat is engem nyomoru férget felülmulhatlan hitbéli szilárdsággal megerősíteni;“ kerüljön bár vérbe a dolog: ő sohasem fogja Istennek eléggé meghálálhatni“.

Hiába volt minden lebeszélés: ő elmene Ágostába (Augsburg). Egymással vetekedve dolgoztak most a gyűlölő theologok (Heszhusius, Andreae), püspökök és a pápai nuncius, hogy elveszítsék; rá estek a császárra: ne hagyná elsiklani a kalvinizmus mérgének megölésének alkalmatosságát. Először igyekeztek a választó fejedelmet minden vallásügyi vállalatokból kizárni; zweibrückeni Wolfgang és württembergi Kristóf egy iratot tőnek fel, melyben nyilatkoztak, hogy lelkisméretök parancsolja elszakadni a választó fejedelemtől, ha vissza nem tér az ágostai vallástétel értelméhez az uri szent vacsora tanában. Hanem az indítvány balul ütött ki, mert a száz választó kijelenté, hogy ő maga oly kevésé tart a württembergiek mindenüttiségi tanukkal (doctrina ubiquitatis), mint ezek a palatinátusi értelemmel.

Most az ellenfél egyenest a császár elé járult panaszával, és oda vivé a dolgot, hogy a választó ellen előző tanácskozás nélkül, jog és erkölcs dacára, határozat hozatott, melyet a máj. 14. napjára összehítt gyűlésben közöltek a meglepett választó fejdelemmel. Vádoltaték hogy új tant, egész katekizmust az ágostai hitvallással ellenkezőt sőt egész kálvinizmust hozza be országába; azért meghagyatott neki, hogy mindezt mellőzze, a kálvinista predikátorokat kergesse el és tartsa magát az ágostai vallástételhez; ellenkező esetben azzal fenyegeték, hogy kizárják a vallási szövetségből, s leteszik.

A választó fejdelem, hogy határozhasson, rövid időre eltávozott, s ezután fiával Kázmérral együtt, kinek a bibliát kellett utána hozni, visszatért a gyűlésbe, s a vádakra következőleg felelt:

„Noha mindeddig sem jöhettem tisztába az ellenem beadott vád és kereset tulajdonképi főpontjai fölött: elvárok mégis annyit a csász. fölség méltányosságától, hogy a pört nem kezdi a végrehajtással, hanem kegyes lesz meghallgatni és mérlegelni az én védelmemet is, melyet ha kell, e város piacán egész világ előtt is elmondani kész vagyok. Mi a vallás dolgait illeti, őszintén bevallom, hogy lelkisméret ügyében egyedül azt ösmérem uramnak, a ki az uraknak ura és királyoknak királya. Mert itt tulajdonképen okos lelkekről és a lelkek üdvéről van szó, mit én egyedül az én uramnak és üdvöztömnek a Jézus Krisztusnak köszönök, s mint az ő ajándékát szentül megtartani akarok. Azért meg nem engedhetem fölségednek azt a jogot, mely istené s az én üdvöztömé. Mit értenek a kálvinizmus alatt, nem tudom; jó lélekkel mondhatom, hogy Kálvin könyveit soha sem olvastam. — De a frankfurti egyezményt és az ágostai vallástételt más fejdelmekkel együtt, kik jobbára itt vannak, Naumburgban aláírtam; a hitben egyedül azért maradok meg állhatatosan, mivel az ő és új szövetségi szentírásban egyenlően feltalálom; s nem hiszem, hogy valaki igazán megmutathatná, hogy tettem vagy elfogadtam olyat, mi ama tannak ellenére volna. De hogy az én katekizmusom szórul szóra isteni és nem emberi írásokból vétetett, mutatják a szélegen (margo) felhozott helyek. Annál fogva hasztalanul istámadták meg némely theológok; s nyilvánosan lön megmutatva nekik: mennyire alap nélkül cselekesznek. A mit tovább-

bá csász. fölségednek a választó fejedelmek teljes gyűlésében nyilván mondtam: hogyha bárki, akármely koru, rendü, rangu, bár legalábbbvaló, a szentírásból nekem jobbat tud tanítani, szivemből leszek iránta háládatos és önként követem az isteni igazságot; ezt most a birodalom teljes gyűlése előtt ismételve mondom. Ha van itt valaki az én uraim s barátaim közül, ki ezt magára vállalja, kész vagyok meghallgatni; s imé ezennel kezébe adom a szentírást; ha csász. fölséged méltóztatnék e fáradságot venni magának, a legnagyobb áldásul fogadnám, kellő hálával elismerném. E nyilatkozáttal, remélem, meg fog elégedni csász. fölséged, valamint fölséged áldott emlékezetű atyja, Ferdinánd császár, sem akart erőszakot tenni az én lelkisméretemen, bármily örömet vette volna, hogy fölséged koronázásakor Frankfurtban a pápai misén megjelenjek. Ha mégis várakozás ellenére ezen én saját védelmem, keresztyéni és méltányos ajánlatom számba nem vétetnék, vigasztalásomra leszen, hogy az én uram és üdveztöm Jézus Krisztus nekem és minden hívőnek megígérte, miszerint minden földi veszteségünk az ő dicsőségeért százszorosan lesz kipótolvá ama jobb életben.“

A nemes szivü herceg ime szavain mindnyájan elképedtek; senki sem lépett föl ellene; csak egyetlen püspök mormogott magában a mise miatt, melyet a katekizmus 80. kérdése élesen megró. A szász választó fejdelem, Auguszt, mondá: a dolgot elsietttük; erre Fridrikhez lépven, lassan illeté vállát mondván: Fridrik, te kegyesb vagy, hogysem mi valamennyien. Épen így szólt a bádeni örgróf is. Öt nappal később a választó fejedelmek eme nyilatkozatot adák be a császárnak: noha különbözik is a választó fejdelem véleménye az ur vacsorája felől az ágostai vallástételtől, de a megigazulásban és más cikkelyekben egyetért azzal; ők nem is akarják a választó fejedelmet vagy más akárkit Németországban vagy azonkívül a vallási szövetségből kizárni; valamint nem engedhetik meg a katolikusok azon jogát, hogy elítéljék: ki van, ki nines közelebb az ágostai vallástételhez“. A választó fejdelem kegyelmesen bocsáttatván el a császártól, jó egészségben tére vissza kedvelt városába, Heidelbergbe.

N. után — rk —

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFÓK.

Nagyságos Rákóci Györgynek ótalma alatt Szatmárnémetiben 1646. jun. 10. tartott magyar nemzeti zsinat alkalmának történeti elbeszélése. Szerző Szilágyi Benjámin István, a nemes pataki iskola igazgatója.

(Folytatás)

Átolvasván (t. i. az elébe terjesztett kíváncsimakat Tolnai), nekem (Miskolci Istvánnak) visszaadta, s feleletét az egyház követelményének negyedik pontján kezdve, így szólt röviden: ő az összeesküvést föl nem oszlatja, sőt halálával is igazolandja. Az okmányt sem adta át, hanem csak fölolvasta, melyben néhány alávont vörös jegyeket láttunk. Az első követelményre felelte, hogy a helvét vallástételt és a heidelbergi kátét előbb át fogja olvasni. A másodikra: neki igen fáj, hogy róla hamisítást tesznek föl. A harmadikra: ő kész a széniort felsőbb felügyelőnek elismerni. Kinek tiszt. Tolnai István ur mondá: ha puritán vagy, felsőbbiséget nem ismersz. Felelt Tolnai János ur, hogy ő valóban puritán ugyan, azonban ismér felsőséget emberi, nem isteni törvény szerint. A többi négy pont érintetlenül maradt. Fölálltunk, és én, mint az egyházak széniora, bizonytságot tettem miszerint az egyház nem oka, hogy egész napi sükertelen fáradozás után az est beálltával kénytelenek vagyunk a gyűlést és tanácskozást (colloquium et negotium) félbehagyni; és így a pataki gyűlés feloszlott. Következő nap estvéjén, hat órakor küldött hozzám bizonyító iratot eme tartalommal, hazai nyelven.

(Tolnai János és Mohácsi István által a zempléni egyházak széniora, tiszt. Miskolci István urhoz küldött levél másolata.)

A kegyelemnek lelke legyen veletek tisztelendő férfiak!

Miután tegnapi napon a kedélyek fölháborodása s kikeserültsége miatt tanácskozásunk eredménytelenül maradt, nagy szívfájdalommal kényszerülvének érezzük magunkat tiszt. uraságokat jelen iratunkban fölkeresni; mert kesergünk (Isten, ki a szíveket és veséket vizsgálja, bizonyságunk) ügyünk miatti baja s nyugtalansága fölött az

egyháznak. De mi okai nem vagyunk; sőt ugyanez okon akarunk most is bizonytságot tenni Isten, a legigazabb bíró és tisztelendőségtek keresztyén tekintete előtt e következő pontokban:

I. Minthogy látjuk, hogy itt semmi hivatalt sem nyerhetünk, kénytelenítettünk ezen országból más vidékre barátink s jóakaróinkhoz elszármazni; hiszen t. Tolnai István ur okoskodása s jóslata szerint sem falut, sem várost, sem oskolát, sem egyházat újból nem emelhetünk ez idő szerint. Ha pedig számkivetésünk okát tudakolandják az emberek, bizonyára semmi egyebet nem fogunk felelhetni mint hogy némely lelkészek indításából (*per quosdam concionatores*) szövetkezetünk miatt (*propter ligam*) bizonyos és biztos maradásra nem számithattunk; mely szövetkezetnek ugyan alkalmát, célját s gyakorlatát bizony hogy készek leszünk törvényes érdeménnyel egyemben alapjából igaz lélekkel nyilvánvá tenni, a tegnapi szinodusban tisztelendőségtek által elének terjesztett csudálatos követelményt föltárni, sőt lélekisméretleg másoknak is ez ügy fölötti ítéletét kihallgatni, mely ítélet hogy milyen s kiké legyen, bizonyos sorjegyzékben viendjük; így aztán elvégre legkegyelmesebb urunk a fejdelem ő nagysága és az egész ország színe elé terjesztendjük, hova minap is, az arminianizmus dögleteles tanával hazugul gyanusittatván, esedező folyamodványunkban (*supplici libello*) fölebbeztünk. A mit bár tagadjának némelyek, sőt ti is tiszt. férfiak tegnap csak fületek mellett eresztettetek el (*surdis tantum auribus neglexistis*): mi azonban nem szününk meg alázatosan figyelmeztetni ő nagyságát, rendeztesen nyomozást azok ellen, kik ebben minket csalárdul rágalmaztak. Hogyha pedig az által reátok, tiszt. férfiak, valamely beestelenség fogna hárámlani, oka ne mi legyünk.

II. Mivel minket tegnapi napon, tisztelendőségtek lelkére támasztva, tényleg semmi bűnről meg nem győzhettek, sem vádoltattak (mert a többi követelményekben megegyeztünk), mint szövetkezetünknek nem bel hanem külszervezetével (*non essentiali substantia, sed modo tantum*), sőt még azt sem bizonyították be tisztelendőségtek, hogy ebben a tizparancsoltnak melyike ellen vétettünk; mert hiszen ott van a bűn, a hol a törvénynek áthágása: mi tehát ellenoldalról minden ép ítéletű ember előtt kézzel foghatólag be fogjuk bizonyítani, hogy szövetkezetünknek még külszervezete is törvényes isteni jogszerű.

III. Szívünknek nagy elkeserültségével kénytelenítettünk ki nyilatkoztatni mindenek előtt a mi bujdoklásunkban azt is, hogy tiszt. Tolnai István ur lelkisméretünk tisztaságából s hitünk őszin-

teségéből származott vallástételünket elfogadni, annak helyt adni nem méltóztatott; bár a szentlélek rendelkezésből minden versengésnek vége az eskü legyen is.

IV Ugyancsak kijelentjük, hogy mi készek s elhatározottak vagyunk (mint tegnap nyilvánítottuk) az isteni szolgálatra, a Krisztus nyájának éber s önkéntes legeltetésére, hanem tisztelendőségtek minden akaratunk ellenére a mindenható Istennek és az ő fiának drága véréen szerzett s közhaszonra velünk közlött ajándokait elfojtották. Erről is ti adjatok számot Isten ítélőszéke előtt, tiszt. férfiak!

V. Bizonyoságot teszünk ezeknek fölülte, hogy bár a tegnapi napon tisztelendőségtek kényszerültek legyen is a tiszt. Tolnai István ur föltétlen s önfejű (contumax) ítéletében megállapodni: azonban nem az a mi hitünk, nem is vagyunk azon véleményben, hogy egyiránt mindenitekről ezt hirdessük (ha közösen írjuk is nektek ezeket, a közös gyűlés tekintetiből): a mint hogy tegnap legalább két ízben nyilván hallottuk is a gyűlésben: „azért hogy némely tudós testvér a Krisztusban ellenetek nyilatkozzék, bizony a jelen vizsgálódásnak fő oka méltán tiszt. Tolnai István urban keresendő ezen siralmas és minden ép ítéletü előtt hallatlan vetekedésben. Miért is a mindenható Isten dicsőségére kérjük, és a Jézus Krisztus nevére kényszerítjük tisztelendőségteket, hogy az egyház dízét velünk együtt őrizni és oltalmazni méltóztassanak, nehogy egy embernek merev szigora az egész egyháztestületet veszélyeztesse.

VI. Ugy olvassátok át pedig tisztelt férfiak, úgy gondoljátok és fontoljátok meg jelen bizonyágtételünket a Jehova tiszteletére, hogy mi szövethozatunkkal egyemben, ugyanezeneket minden értelmes ember előtt, mindenhol, a mig élünk és forgolódunk, ezen bizonytalan állásban kinyilatkoztatni és beh bizonyítani fogjuk! Maga pedig a béke Istene adjon nekünk minden helyen mindenhai békeséget, az ur legyen veletek mindnyájatokkal. 2. Thess. 3 : 26.

A sárospataki kollégiumban. 1638. nov. 11.

Tisztelendő uraságtoknak testvérei és társai a nyomoruságban az uralkodásban és a Jézus Krisztus általi türebben. Jel. 1 : 9.

Tolnai János.

Mohácsi István.

A cimirat ez vala: Tisztelendő tudós Miskolci István urnak, a lizskai egyház első lelkészének, a zempléni egyházmegye legébe-rebb s legérdemesb szeniorának, tiszt. testvér társaival egyetemben nekünk a Krisztusban szerelmesinknek.

Cáf Tholnai Jánosnak hozzám, Miskolci Istvánhoz, mint a zempléni egyházak széniorához nov. 11. 1638. Liszkára küldött bizonyáglevelére.

Tolnai János az általa s Mohácsi István által irt levelet bizonyságtevő levélnek nevezte, holott az valóban nem bizonyágtevő levél, hanem rágalom az egyház ellen. A hány szó, ugyanannyi hazugság. Bizonyágtevőnek nevezi, hogy a tapasztalatlanokat annál könnyebben elámithassa s részére vonja, egyszersmind nem átallja magát büntelennek nyilatkoztatni; de hogy nem büntelen, mint ki a kilencedik parancs ellenére felebarátja ellen hamis tanubizonyóságot tett, ugyancsak a Tolnai írásából rendre így mutatandom meg.

I. Rágalom, a mit ír, hogy az egyháznak az ő ügye miatti baja s nyugtalansága által szerfölötti bánattal illetetik; melynek nagyobb bizonyágára Istent, a szívek és vesék vizsgálóját hívja tanúnul. Sed, credat Judaeus apella. Im ebben a harmadik parancs ellen is vétett; felvévén hiában az urnak nevét. Azt bizony minden józan eszű ember átláthatja, hogy őt nem annyira az egyház bajai és nyugtalansága kesergetik, mintsem inkább az, hogy vak rohammal, szemes kifürkészés nélkül a pataki oskola kormányára nem juthatott. Ámde ezen szemes fürkészésre szorgolt minket az apostolnak ama világos parancsa: Csel. XX: 28. Viseljetek gondot magatokról és az egész nyájról, melyben a szentlélek titeket vigyázókká tett az Isten anyaszentegyházának legeltetésére, mert jönnek ti közitekbe gonosz farkasok, kik nem kedveznek a nyájnak, és 1. Ján. IV: 1. ne higyetek minden léleknek, hanem megpróbáljátok a lelkeket, ha Istentől vannak-e? Figyelemmel voltunk ezen fölül az ugyanezen év szept. 22. tartatott debreceni zsinat közhatározására. „Ezentul akadémikus honfiaink egyházi vagy iskolai hivatalra nem alkalmazandók elébb, mintsem hitökről, tudományokról s külföldöni tisztességes társalgásukról elüljáróiknak eskü alatt számot nem adtak“. Kényszerit végre bennünket ezen ovatosságra keresztyén kötelességünk s Tolnai János felől szárnyaló eme hírek: 1. Hogy Gröningában nem épen oly tisztességesen viselte magát, mint egy hívséges és kegyes egyházpártfogolthoz illett volna. 2. Hogy külföldöni vándorlásában oly helyeken időzött s társalgott, hol ha magának is hajlama volt rá, az álvallástan ragálya könnyen áthathatta. 3. Hogy összeesküvés által oly különös társulatot (secta) vagy kegyességi szövetséget (liga) alapított, milyennek soha ezelőtt a magyar nemzetben neve sem hallatott. Ezen összeesküvés vagy szövetség alatt micsoda mérges skorpió lappangjon, maga tudja Tolnai, holott az alapszabályok közt illetén pontot is látunk: „midőn pedig jobb al-

kalom nyilandik, készek leszünk vallástételünket meg is erősíteni.“ Hogy tehát a gyanú alól tisztázná s igazolná magát, a nov. 10. Patakra összehítt rész-zsinatban a következő nyolc pontot terjesztették elé befelelés végett. 1. Hogy a helv. és a palatinátusi kátét sat. (lásd fölebb).

II. Hazudság, miszerint tagadja, hogy a magyar egyház zavarainak s nyugtalanságának oka ő volna. Ugyanis, ha ő az angol összeesküvést nem szörczötte volna és másokat is maga részére nem vont volna, ezen ügyben sem a gyakori egyházi gyülekezésekre alkalom nem nyílt, sem a bajok s nyugtalanságok elő nem állottak volna. Aminthogy ezelőtt ily nemű dolog miatt soha sem volt baj, sem az akadémiákról ujonnan érkezettek megvizsgálása végett a kedélyek fölzaklatása, mert hiszen ilyen összeskűvés soha nem is halatott volt.

III. Hazudság, hogy biztos és tisztességes hivatal nem nyerhetés miatti bujdosásainak a hazában okaul csak némely lelkészt állít. Bizony mi mindnyájan zemplénmegyei egyházszolgák nem akarjuk őt társulatunkba befogadni mind addig, míg az elé terjesztett követelményeket el nem fogadandja. Hogy pedig kóbor és bizonytalan állapotának okát ránk rójja, ez annyiban igaz, a mennyiben igaz volt a Kain véleménye, ki bujdoklásának okát Istenben keresé. Helyesebben szurja be azon megjegyzést, hogy ligája miatt nem nyert biztos állomást, és bizony méltán. 1. Mert az isteni és emberi jogok botrányára összeesküvést alakított, melyet még az egyház atyai intésére sem akart föloszlatni, sőt inkább makacsul ezt mondta: készebb letenni életét, és kiterjesztett kezekkel nyakára mutatva így szolt: fejét vágatja le inkább, semhogy a pecsétekkel erősített szövethazugságot okmányt a széniornak átadja. 2. Mivel a minden ref. egyházak, úgy szintén a mieink által is bevett heidelbergi kátét, valamint a helv. vallástételt is kétségbe vonni láttatott, az első követelményre egyszerűen ennyit felelvén: előbb mindeniket át fogja olvasni, az nem egyéb volt mint makacs vonakodás; mert, ha az iskolákban és egyházakban neveltetett, mindkettőt kell ismernie. 3. Az sem egyéb csupa vonakodásnál, hogy midőn követelők töle: fejtse ki előttünk ligájának alkalmát, célját, működését, értelmét, hebegve a tett kérdést kikerülvén, most azt írja, hogy másutt, mások előtt megteendi s azoknak ítéletét sorjegyzékben viendi. Bizony pedig ebbe sem fog egy okos ember sem belé nyugodni, haugyan vádló, tanu s egyszersmind összeesküvő senki sem lehet. Ő ugyan összeesküvését bámulatos színléssel igyekszik takargatni minden módon, csakhogy ki hihessen neki magának, holott ha ki

ítélt valami fölött a másik fél kihallgatása nélkül, igazságosan ítélte legyen bár, nem igazságos.

IV. Hazudság, hogy őt semmi egyéb bűnnel nem vádoltuk, mint szövetkezetének kül szervezetével (modo), bár az sem legyen az isteni törvénybe ütköző. Hiszen mi nem is oly célból gyűltünk össze a pataki rész-zsinatban, hogy őt vádolnók. Egyébiránt ha őt vádolni akartuk volna, úgy mutatta föl magát előttünk, hogy méltán nevezhattuk volna kevély farizeusnak; mert oly zajjal jelent meg előttünk, hogy valamely szinpadi bohóc személyesítőjének lehetett gondolni. Mondhattuk volna embertelennek is, mert midőn én és némely testvér társak vele eléggé szerényen és tisztességesen értekezésénk a jelen ügyről, ő ellenkezőleg egyiket rágalmazó, másikat szemtelen s embertelen címmel illette közülünk minden igaz ok nélkül. Vádolhattuk volna őt orcátlan önhittséggel is; mert midőn együtt másutt a predikálást átengedtük volna, hallgatóinkat, kiket azelőtt soha se látott se hallott, kiknek hibáikat, tévedéseiket még valójában nem is ösmérhette, egyetemben a sátán kezébe adta, némely lelkészek egyéni kihágásai miatt mindnyájunkat minden kivétel nélkül, az egész egyháztestületet egyéniségében, életében, jó hírében gyalázatosan hurcolt, hogy maga nálunknál jobbnak és szentebbnek tessenék. Ezen fölül még ha ligájának kül szervezeténél egyéb bűnnel nem akartuk volna is vádolni: maga ez sem volt volna jelentéktelen vád, mert az összeesküvésben még így is a mennyi jót, annyi vagy több roszt látunk. Ez természetesen jó, hogy mind magát, mind másokat a szent életre kötelezi: de hogy különös, ünnepestélyes esküvel és pecséttel erősített levél által kötelezzen másokat bizonyos kegyességre; ennélfogva elégtelennek tartsa Isten törvényét, az apostolok sokféle intését, a keresztség sakramentomában Istennel kötött frigyét, elvégre amaz egykori esküs kötelezettséget azok által, kik majdan valamely egyházi hivatalt nyerendettek, oly formán kívánja betölteni, hogy esküjök által kötelezetteknek érezék magukat a szent életnek követésére és másokat is életök rendjének példája által a szent életnek követésére vonjanak, ily, a kegyes és szent életnek követésének pecsétekkel erősített okmánylagos szükségességét soha sem isteni bizonyágtétellel, sem példával be nem fogja bizonyítani. Ezen kívül a kik csak az ő összeesküvésének vagy ligájának hiteles pecséttel alá nem írnak, vagy magukat föltétlenül alá nem adják, azokat mind egy rántással az elveszettek s elkárhozottakhoz számítja. Végre, mert ezen lekötelezettség pápista színezetű, kik a szerzetben ezen háromra köteleznek másokat: nőtleniségre, szegénységére s engedelmességre. Mire nézve mind lény-

ge mind külseje ezen összeesküvésnek kárhozatos mind addig, míg a helv. vallástételnek s a palatinátusi káténak alá nem ír, s mind addig bizony gyanús lesz előttünk a vallásügyben.

V. Hazudság, hogy a többi minden követelményekben vele egyet értettünk volna; mert a melyekbe némileg belé nyugodni látatott is, kissé később azok mellől is elállott. Jelesül az első követelményrei nyilatkozatát elhalasztotta, a másodikra csak annyit felelt: neki fáj, hogy előlegesen elítélik, a harmadikra azt mondta, hogy ő, bár puritán, ismér felsőséget ugyan emberi, nem isteni törvény szerint. De ez is hazudság, mert a fejdelem ő nagyságától oly fölhatalmazással kunyorálta ki a pataki iskola igazgatóságát, hogy neki senki ne bátorkodjék azt mondani, miért avagy azt cselekedte; a negyedik pontnál, annak lényegétől ide oda beszélvén, sem a követelményre határozottan nem felelt sem minket meg nem nyugtatott. A debreceni zsinat határozatát látni avagy hallani sem akarta, s így a pataki gyűlés eredménytelenül oszlott el.

VI. Hazudság, hogy tiszt. Tolnai István urat azon álszin alatt vádolja, miként sem tiszta lelkismeret sem őszinte hitből származott vallomását nem akarja elfogadni. Ezt bizonyára mindnyájunkról állithatja, míg csak az egyház követelményeire magát esküvel minden színlés és jobbra balra magyarázható beszéd nélkül nem kötelezendette. Hogyha pedig esküt teend, vallás- és bizonyásgtétele hitelt nyerend előttünk; különben nem.

VII. Hazudság, hogy mi ő benne a hívők hasznára nyert isteni ajándokokat el akarnók fojtani. Mert hiszen, ha nem akarna liber-tinus lenni s velünk együtt az egyházi szertartások és szabályok szerint élne, mi, kik élet s halálban arra törekszünk, hogy iskoláinkban épen úgy mint egyházainkban kiki a vett isteni ajándokok mértéke szerint hűségesen tanítson, e célból életünket is megosztjuk vele, s baráti segélyünket önként, egész készséggel följajnljuk. Ám ellenben valameddig szokatlan, Isten törvényével, országunk keresztyén egyházainak gyakorlatával ellenkező, pecsétekkel erősített összeesküvését vagy szövetségét, végül önnön magának konok, megátalkodott makacsságát látandjuk; míg ligájának életereit el nem metszendi, másokat is az irántai kötelezettség alul föl nem oldozand: mind addig iskolánkat kezére bízni nem fogjuk. Így hát nem az egyház, hanem az önnön maga nyakas engedetlensége s makacs megátalkodottsága fojtja el benne az isteni ajándokokat. Ezért, nem is másképen fog vele történni, mint ama gonosz szolgálával, ki az urától nyerészkedés végett átvett talentomot ki nem kölcsönöz-te, hanem álnokul elásta.

VIII. Hazudság, hogy mi nyilván arminianizmust fogtunk volna rá s hogy ezt a minap is csak fülünk mellett eresztettük el; a miért is fenyegetőzik, hogy a fejdelem ő nagysága által ellenünk nyomozást fog rendeltetni. Mi ugyan nem tudjuk, ki légyen az, ki ezen vétket ráfogta, azonban elég az ahoz, hogy valamig vallástételünknek alá nem ír, mind addig tévtudomány gyanujában lesz előttünk. Egyébiránt hogy ha valaki csakugyan ezen foltot ejtette rajta, tárva állt a szokott ut istenadta embere előtt, melyet igénybe vehetett s kellett volna vennie ügyének megvizsgálása s sértett becsületének megorvoslása végett. Ha egyházi személy sütötte rá a bélyeget, egyházi törvényszéken, a testvérek összes bírálata és ítélete által vizsgáltassa meg ügyét; — ha ugyan valóban egyházi személynek isméri magát. Mert ha ezen ügyben egyenesen ő nagyságánál alkalmatlankodándik, egyházainknak régi s az ösök által igaz joggal használt törvényei ellen fog véteni, azoknak annyi a mennyi szabadságát fogja sérteni, egyszersmind azon véleményben elfogultnak helytelenül fog láttatni, mintha az egyház neki igazságot nem szolgáltatna. Aztán amaz arminianizmust nem is hallgattuk el teljességgel, mert hiszen az egyház első és második kötelezménye épen oda volt irányozva s azon célból írva, hogy ily módon a tévtannak minden gyanuja mind ő róla elháríttatnék, mind mindenkinek lelkéből kiirtatnék. De ám terjeszsze ügyét az egész ország színe elé, mint fenyegetőzik, meg fogja tapasztalni, hogy az nemes ország Nagy Sándorként egyik fülét nekünk tartandja föl. Hogy pedig minket annyira félt, nehogy ebből reánk valamely gyalázat háruljon: elkésett a mesével! Hiszen már régen nyelvén hordozza s szemtelenül sérti az egyház becsületét. Azonban hiszszük, hogy a szennyet, melylyel minket akar bemocskolni, és a gyalázatot, melyet ellenünk kohol, az ő arcára fogja Isten visszatéríteni. Végül, azt gondolta talán, hogy az ő csürcsavarását némelyek nem vették észre; szemeinket el akarván hálózni, véli hogy sikerült neki köztünk szakadást eszközölni, mintha nem mindnyájan egy értelemben volnánk ezen ügyben, habár valaki nyájasabbnak mutatkozott is irányában. De bizonyára ugyanazon véleményen vagyunk mindnyájn e tekintetben, ha szelidebben, ha több gyöngédséggel nyilatkoznak is némelyek, mit maga is könnyen észbevehet, ha elvesztett eszét visszahívja. Bizonyára ő a kolompos, ki a mi keblünkben növekedett fiainkat tőlünk elidegenítette, elszakasztotta, a midőn pártfogoltjainkat, kik a velei ösmeretség előtt tőlünk függöttek, előmenetelőket tőlünk várták s atyai tanácsunkkal éltek, összeesküvése által a maga részére csábitotta. Mit a minap avagy csak abból is észrevettünk s szemeinkkel láttunk, hogy

Mohácsi nélkül sem társulatunkba jönni, sem az egyház követelményeire felelni nem akart. Ezen makacsság bár nincs is nyilván kifejezve az összeesküvési formulában: mind a mellett is lassanként végrehajtják és fogadalmukat akkor a mikor életbe léptetendik.

Ez volt tisztt. Miskolci István ur általaz egyház részérőlí cáf Tolnai János bizonyásgtevő levelére.

Mivel pedig Tolnai János ur a maga bizonyásgtételében keményen fenyegetőzött, hogy az egyház bámulatos és véleménye szerint méltánytalan követelményeit, melyek főlebb megírvák, másokkal is fogja közleni, tekintélyes férfiaknak azokrólí ítéletét kipuhatólni és sorjegyzékbe vinni, hogy így az egyházat minden módon szégyen s gyalázatba hajtsa: tehát ily célból nem elégedvén meg az egyház főlebbi nyilatkozatával, az egyházak zemplénmegyei főfő pártfogóinak a dec. 6. hirdetett közgyűlésben Farkas Ambrus és Apácai János által egy ferde előterjesztéssel, panaszokkal s az egyház hamis rágalmozásával teljes kérvényt nyujtott be. Mire nézve az egyházak nemes, nemzetes pártfogói hozzám hármaz pecsét alatt levelet küldöttek, melyben mint a zempléni egyházak szeniorát főlşólitának, hogy fontolnám meg komolyan az egyházak ezen belşő gyűlölségéből vallásunkra hárult kárt, mire nézt a Tolnai János és tisztt. Tolnai István ur közti vizşályt, mely még ekkor sokak előtt személyeskedés színezetével birt, célszerű békéltető eszközök által egyenlítőnem ki. A level alá tizenöt nemesek nevei ily renddel voltak írva: Székely István, zempléni szolgabíró, Garas Ferenc, Tasi Balázs szolgabírák, Görgei Jóó táblabíró, Bátkaí István, nagyruszkai Kácsándi Mihály, Kozmai Péter, Liptóci Kecer Ferenc, Bánczi Miklós, Vásárhelyi László, Fáí Fáý Benedek, Domik Péter, Suta János, Rakói Jerómos táblabíró.

Az egyházak ezen pártfogóinak levél által felelni nem akartam, hanem magamhoz vévén tisztt. Nagyszombati (Tirnavium) Pál erdőbényei, tisztt. Simándi János és Bényei János ujhelyi lelkész urakat, dec. 6. Zemplénbe mentünk, hol a nemesek gyűlése tartatott. Ott nemzetes Kácsándi Mihály, zemplénmegyei hités jegyző urral és Torma Ádámmal találkozván, az egyház és Tolnai János közt fenforgó vetélkedést előterjesztettük, kik is az egyház eljárását nagyon helyeselték, Tolnainak pedig az egyház elleni kaján vádaskodását mind ketten kárhoztatták. A rá következő napon dec. 7. az egyházak nemzetes pártolói nemzetes Bátkaí István zemplénmegyei alispán ur szállásán egybegyűlvén, minket minden becsülettel a gyűlésbe meghívtak, hol a kölcsönös üdvözlések után kijelöltetvén helyünk, a beszédet ilyeténképen kezdettem meg:

Minthogy Tolnai János nemzetes uraságtokat a főlebbi napokon az egyházak ellen irányzott beestelenítő levellel avagyis kérévénnyel kereste meg, s ennél fogva nemzetes uraságtok, ő benne meghívné, folyamodására engem is megkerestek, hogy a Tolnai János és Tolnai István pataki első lelkész közötti vizsályt békés úton csöndesíteném le: mostan tehát alázatosan kérjük nemzetes uraságtokat, hogy valamint a Tolnai beestelenítő levelének, úgy a mi mentességünknek s ama beestelenítő levelre adandó feleletünknek is helyt adni méltóztassanak. Különösen pedig előbbi atyai indulatunkról Tolnai és Mohácsi irányában kezdettem beszélni; jelesül hogy sokkal jobb indulattal viseltettünk hozzájuk ezelőtt, mint most a nemmes nemzetes uraságok által őket karolni láttatunk, és már ezen indulatunkat eléggé bebizonyítottuk az által, hogy tisztességes előmozdittatásukra gondosan felügyeltünk. De miután némely akademikusoktól, kik külföldön ugyan csak az ő titkos társulatokban voltak, felőlük gyanus hírt hallottunk: előbbi atyai indulatunk annyira megváltozott, hogy a pataki iskola kormányát a Tolnai kezeibe letenni egy általán nem bátorzkodtunk, hanem előbb néhány kérdő pontokat terjesztettünk eléje, melyeknek ha jó lelkismerettel aláírandna, iskolai hivatalának folytatását, a fejdelem parancsához képest, azonnal megengednők. Beszéd közben főlemlítettem azt is hogy a midőn Tolnaival magával volt ügyünk (Tolnai csak maga volt ben a gyűlésben), igen kértük, hogy álljon rá az egyház követelményeire, mit azonban magától megtenni egyáltalában vonakodott, ha csak Mohácsi István is be nem bocsáttatnék a rész-zsinatba. Mohácsit nem akartuk eleinte beereszteni, mert más széniori hivatalhoz tartozott s ügyét ott illik vala elintéznie; és bár bebocsáttatott legyen is hosszas vonakodás után Tolnai kérésére, ez mindazáltal az egyház követelményeinek elfogadására épen úgy nem ajánlkozik. Itt a nemzetes alispán ur beszédembe vágott, mondván: Mohácsit semmiképen sem kell vala gátolni, hogy Tolnaival együtt a gyűlésbe mehetett legyen, mely állításának azonban okát nem mondá. Ezután az egyház követelményének aláírás végett Tolnai elé terjesztett nyolc pontjait olvasám fel s előadám röviden, melyikre mit felelt Tolnai. Ezeket így előadván, nemzetes Bátкаи alispán ur a következőket adá értésünkre. 1. Tolnai és Mohácsi urék (mint előttünk írásban nyilatkoztak) készek a helv. vallástétel és a palatinatusi káté szerint tanítani az egyházakban és iskolákban, és ezt esküvel is megpecsételik. 2. Elhatározottan állítják hogy az általuk Angliában alakított szövetkezetet föl nem oszlathatják s nem is akarják, mert az lelkisméretök

ellen volna. 3. Ha egyiköket sem akarjátok, úgy mond, az egyház kebelébe fogadni, félő, nehogy elsülyedjen nálunk az egyház hajója, mely dolognak okai ti lesztek, tiszt. lelkészek. 4. Midőn e közben valaki mondaná, hogy Tolnai nem átalija magát puritánnak vallani, felelé rá nemzetes Bátkaí ur, hogy Tolnai azért puritán, mert tisztább (mintha bizony!) életet kíván élni. 5. Nekünk kíváncsiaknak látszik (úgy mond), hogy alkalmaztassanak egyházi vagy iskolai hivatalra; ha aztán gyanú lesz rájuk azért tétetvék az egyházfelügyelők, hogy ha őket tévtanon kapják, hivataluktól annál könnyebben megfoszthassák. 6. Midőn a beszéd folytán mondanók, hogy Tolnai nem igazán irta az egyház elleni kérvényében, hogy a szövetkezet fölözlatásán kívül minden pontokban velünk megegyesült volna; mert még csak az első pontba se nyugodt bele, csupán annyit felelvén, hogy előbb mindkét vallástételt átolvasandja: erre nemzetes Bátkaí ur felelé: igen bizony! mert zavartátok és tulságosan zaklattátok, a mi nek nem kell vala történnie. 7. Midőn a többek közt nemzetes Bátkaí ur tiszt. Tolnai István urat vádolná, hogy magán érdekből neheztel Tolnai Jánosra, mi pedig védenők, sőt állítanak hogy régebben Tolnai János előmozdítására a fejedelem előtt legtöbbet tett tiszt. Tolnai István úr, felelé: Isten mentsen mindenkit oly pártolótól és oly pártolástól. 8. Ugyanott a kik magán ellenszenvvel viseltettek az egyház-hivatalnokok ellen, gyalázva hányták szemünkre, hogy mi Tolnai és társai ellen azért viseltetünk gyűlölséggel, mert ők magukat egészen Istennek szentelték, mi pedig a világi dolgokban szorgolódván, hivatalunkban kelletinél restebbül forgolódunk. 9. Sőt a nemesek közül némelyek suttogva mondogaták, hogy tanácsosabb volna tiszt. Tolnai István urat a pataki ekkléziából kimozdítani, mint Tolnai Jánost a pataki iskolába be nem eresztetni, a mit nemzetes Bodor Benedek uram is suttogott. Szóval, a hazudság, mely az alispán és a nemesek füleit előre lefoglalta, oly erőt vett, hogy a háttérbe szorult igazságot csaknem semmibe vennék.

Az egyház és Tolnai közti ügy ezen folyama alatt Tolnai az egyházat mind írásban, mint élő szóval mindenki, főleg a fejedelem körében levő kegyelű által a fejedelem előtt gyalázni meg nem szűnik. Mire nézve az egyház is, nehogy a maga ügyét elhanyagolni láttassék, a magyar egyházak szokásához képest, nov. 27-re Patakon ünnepélyes egyházi és iskolalátogatást rendez, holott is a tiszt. presbitérium jónak látta a Tolnai János által indított illetén nagy bajaiban az egyháznak fejedelem ő nagyságához az egész egyház nevében eme levelet küldeni.

A pataki egyházlátogatásból 1638. nov. 27. fejedelem ő nagyságához küldött levél.

Urunk Jézus Krisztusért és által az atya kegyelmét, évek hosszú során a fejedelmi trón szilárd állását szívének mélyéből esdvén, szolgálatbeli minden készségünket ajánljuk nagyságodnak!

Nagyságos fejedelem! legkegyelmesebb urunk, magyarországi egyházainknak leghűbb kegyura! Jól tudják mindenek az egész Magyar- és Erdélyországban, kik a mi igaz hitünket vallják, mily buzgó szerelemmel, készséges akarattal és őszinteséggel viseltetik nagyságod Isten anyaszentegyházának fölvirágzása iránt; mi pedig tisztáninneniek, nyilván látjuk és örvendező szívvel elismerjük, mily éber figyelemmel gondoskodik nagyságod avagy csak a pataki templom, paplak s iskolai épületekről is; de még inkább arról, hogy a pataki iskolában és egyházban hű tanítók és lelkészek s elöljárók alkalmaztasanak. Mely, a ref. iskolák s egyházak iránti, fejedelmi kegynek s jóakarathoz híre külső országokra is messze elterjedvén, nagyságod tartós boldogságaért Istennek számtalan hívők alázatosan esedeznek. Ezen kegyteljes jóakarathoz áldása kiterjedt Tolnai Jánosra is, mennyiben őt nagyságod fejedelmi kedvezése a pataki gimnázium mesterei s igazgatói körébe igtatandónak ítélte, bárha egyébként az igazgatói hivatalt ez évben, tiszt. Fövényesi István ur folytatván jelenleg, el nem nyerheti is. Ámde Tolnai János ur a pataki iskolába juthatásának utába még Angliában időzése alatt némi akadályt s nehézséget gördített; a mint e felől, hiszszük, hogy tiszt. Tolnai István ur nagyságodhoz jelentést tett és kielégítő felvilágosítást adott is; mert a debreceni zsinatban ez ügyre vonatkozólag ugyancsak tiszt. Tolnai István urnak utasítást is adott volt, bárha nagyságod ezen ügyben más uton is biztos tudomást vehetett; mert tiszt. Medgyesi Pál ur, nagyságod udvari lelkésze ugyanazon debreceni zsinatban jelen volt. Jelesül Tolnai János ur a magyar egyházak fiait s pártfogoltjait Belgiumban és Angliában tudtunk s beleegyezésünk ellenére hallatlan lekötöttséggel, esküvel, pecsétes okmányokkal s iszonyu átkokkal olyatén határozatokra bírta, melyekkel hogy mit akarjanak, mind eddig is voltaképen ki nem tudhattuk. Ugyanis az összeesküvés okmány, melynek példányát úgy, a mint kezünkhez jutott, nagyságoddal közlendőnek ítéltük, oly általánosságban van szerkesztve, hogy az bármily értelmezésnek is helyt adhasson. Bizonyára sokaknak ezen összeesküvés felőli nézete az hogy talán arminianizmust vagy legalább is angol puritanizmust, egyházainknak régóta bevett szokásaival, szertartásaival ellenes kegyeskedést lappangtat; mely puritán kegyeskedés a püspökök, szuperattendensek, széniorok felügyelése, ugyanazoknak gondos örökődése

s törvényhatósága eltörlésével, némi fejtelenséget láttatik igényelni, mint ez nyilván olvasható Amesius „Puritánizmusában“ (2. fejezet, 3 és 6. szám). Ezen gyanu nem is minden alap nélküli, mert hiszen amaz eretnokség napról napra mind inkább terjed Belgiumban és Angliában, hova pártfogoltjaink tanulás végett szoktak kimenni. Ámbár pedig ezen gyanu némelyek által mind hova tovább terjesztessék is: alig gondolunk valakit társulatunkból, ki Tolnai János urat szemben vagy hát mögött nyilvánságos arminianistának nyilvánította, vagy ezen eretnokséghez szítónak állította volna. Maga Tolnai János ur is különféle mentekezései s bizonyágtételei által sokaknak gondolkozását oda módosította, hogy még azok is, kik irányában gyanuval viseltetni láttatának, szívökből minden kételyt el messze üztek légyen. A puritánizmust illetőleg: ezt Tolnai maga sem tagadja, sőt mindnyájunk előtt önként s nyilvánságosan elismerte. A dolgok ily helyzetében, midőn a fölebbi napokon nagyságodnak Tolnai János ur által velünk közlött rendelete folytán jelen hó 9. napján Patakonösszejönnénk, s az új testamentomnak hazai nyelvre jobbitott fordításáról értekeznénk, mondom, ez alkalommal az új testamentom fordítása fölötti tanácskozásunk bevégezte után, Tolnai János urat is eléállattuk oly célból, hogy a debreceni zsinatban az innen és túltiszai egyházak közmegegyezéséből nem rég hozott cikk értelmében, mind magát Tolnait, mind a pataki oskolát, mint nálunk köz növeldét (seminarium) illetőleg nyilván megértsük, mint valljon, s bizonyos tudomására jussunk, mifélé vallástételő embert bocsátandunk az oskolába, az egyház veteményes kertébe. Ily szempontbul az egyház köz belenyugvásával Tolnai elé néhány követelményi pontokat terjesztünk, melyeket ez alkalommal nagyságodnak is megküldünk. Ezen, véleményünk szerint, eléggé méltányos követelményeket miután átolvasta volna, mindjárt a helv. hitvallás és palatinátusi káté tisztán s őszintén vallásáról szóló első pontot nem akará elfogadni, egyedül annyit felelvén, hogy előbb mindeniket átolvasandja; mely feleletével a fölöle szülemlett gyanut nem kevésse növelte. A harmadik pontra felelé, hogy ő az iskola szeniorát s fölügyelőjét elismeri emberi, ám nem isteni jog szerint. A negyedikre felelé, hogy az Angliában alakított összécsküvést semmikepen föl nem oszlatja, sem a pecséttel s kézírással szentesített okmányt, melyben magukat kölesönösen lekötik, semmi szín alatt nem kézbesitheti. Így hát velünk egy átalában nem akarván megegyezkedni, nagy szíváfájdalommal kénytelenítettünk a gyűlést eredménytelenül föloszlatni. Ugyanezen ügy fölött mind eddigelé is szorongva nyugtalankodunk. 1. Mert Tolnai János ur nyugtalan elmű ember lévén, s szintén azt cselekedvén, mit Pál apostol 2. Tim. 3: 6. néme-

lyekről mond: az emberek eselédei közé beszinlik magokat, és a bűnnel megterheltetett és sokféle kívánságokkal felindított asszonyiálatocskákat megkörnyékeztén megcsalják, meg nem elégedve azzal, hogy ügyét nagyságod elé fölebbezte s hivatalba lépését nagyságodtól várja: az egyházak zemplénmegyei pártfogóit titkon ingerelni s előttök az egyházakat rágalmazni meg nem szűnik. Sőt annyira ment vakmerősége, hogy a zemplénmegyei nemesség gyűlését levél által felkereste s előttük közgyűlésben (bár a levelet nem láttuk), hiszszük, magát mindenképen igazolandó, az egyházak hűséges lelkészeit elvádolta. Mert annyira birta a nemzetes nemes urakat, hogy hozzám, mint ezen megyebeli egyházak széniorához, levelet küldenének három pecséttel erősítve s mintegy tizenhat minvallástételünkű kegyuraktól aláírva, melyben summa szerint figyelmeztetnek engemet, hogy tiszt. Tolnai István ur kedélyét csilapitanám s Tolnai János ur irányában kibékiteném; ugyanis az egész viszálykodásban egyedül t. Tolnai István urat okolja, bár ő tisztelendősége Tolnai János ellen mitsem vétett legyen is, mint hogy az egyház köz határozatát velünk egyetemben pártolta és védte. Egyébiránt mint mi mindnyájan, úgy tiszt. Tolnai István ur is, készek vagyunk Tolnai János urat a pataki iskolába befogadni, iránta kegygyel, jóakarattal viseltetni, urunk a Jézus Krisztus, parancsa szerint a keresztyén szeretetnek minden lehető kötelességeit teljesíteni: csakhogy Tolnai János ur is az egyház követelményébe bele nyugodjék, jó lélekkel alájok irjon; mely méltányos követelményeit egyébiránt az egyháznak Tolnai János ur, akarja nem akarja, köteles leendő elfogadni, szintén a társaival Angliában alakított összeesküvést is feloszlítani. Ha ugyanis amaz összeesküvési okmányt nekünk nem kézbesítendi vagy előttünk szét nem szaggatja, semmi okát sem látjuk: miért szállhatnánk annyira alá, hogy a pataki iskolában az ifjúságot ő tanítsa, aggódván felette igen, nehogy valami módon az egyház kutfejét, a növelvét, mérgezze el.

A magyar egyházakban nagyságos fejdelem! a reformáció ideje óta egyesegy egyházi rend volt, holott is a kölcsönös függés a szuperintendensek s széniorokban összpontosult. Hogyha pedig Tolnai János ur a társaival együtt alakított összeesküvést élethalálra oltalmazandja s feloszlítani egyáltalán nem akarandja, úgy kettős egyházi rend lesz, úgy soha sem fogunk őszinte szeretetnek általa egygyé oltadni, de sőt inkább titkon örök tettetés ékelendi magát közénk, mely által ama ravasz sátán társaságunkba szinlelvén magát, el fogja tépni a keresztyéni szeretet kötelét s az emberi keblekből minden valódi kegyességet ki fog oltani.

Sohol is a szentírásban, nagyságos fejdelem! ilyforma szövetkezet-ről avagy összeesküvésről nem olvastunk, mert azon példa, mely volna Nehém. 10. eme néhány magán testvéreinknek összeesksvésétől annyira különbözik, mint ég a földtől; amaz ugyanis a fő emberek, az összes papság és az egész nép tekintélye s megegyezésével alakított s nem is valamely önmaguk által szerkesztett okmányon, hanem a Mózes törvénye szerinti eskün alapult. Valami effélének más igaz hitű népeknél sem látjuk példáját; de nem is lehet az, hogy valaki magán ember valakit a pártfogók akarata, a felsőség beleegyezése ellenére, kiknek törvényhatósága alá vettetett, kiknek a vett jótéteményekért hűséget fogadott, a közönséges egyház s a haza rendölményeitől elütő társulatra (bárha az magában jó s isteni volna is) kötelezhessen, mert ezt az ötödik parancs épen meg nem engedi. Melyrevalónézve nagyságodat mint legkegyelmesebb fejedelmünket, urunkat, Isten után legkegyesb patrónusunkat kérjük, kényszerítjük, méltóztassák fejedelmi tekintélyével kegyesen kieszközölni, hogy Tolnai János ur ama szövetkezetet vagy összeesküvést feloszlatni s az egyház követelményeinek jó lélekkel aláírni kész legyen. Az isten nagyságodat a mi kegyes patrónánkkal, a fejdelemasszony ő nagyságával, szerelmes gyermekeikkel együtt békében s virágzó országlásban sokáig tartsa meg a Krisztus egyházának s szegény megnyomorodott nemzetünknek ótalmára, lelkünköl ohajtjuk Patakon. nov. 27. 1638.

Nagyságodnak

Legalázatosabb védenicei Miskolci István és a
a részsínat s látogatásban együttes tiszt.
testvérek nevében.

ADATOK ÉS TANOK A XVII. SZÁZADI MAGYAR REF. EGYHÁZ ÉLETÉBŐL *)

HEGEDŰS LÁSZLÓTÓL.

Jelen „adatok és tanok“, a régibb magyar prot. életnek bizonyítékai, az „emlékezzünk régiekről“ isméretes mondat alapján, s nem oly elavultak még hogy ma is ne vehetnők hasznukat; sőt még

*) Fő kútők Szombathi jegyzetei és a zempléni egyházmegye anyakönyve.

talán az erősség mellett, mely bennök rejlik, kedvet is fognak ébresztetni egy némelyikünkben a multak vizsgálása iránt. Ez föltötte szükséges, mert a mult épen úgy tartozik életünkhöz, mint a jelen, mint a jövő, melyre számítunk. — Ezen „adatok és tanok“ nem annyira az összeállítás mint önsúlyuk miatt igen alkalmasan jelennek meg Tárcánkban, mely az ilyenek számára előre megállapítja egy állandó rovatot. Vajha folytonosan legyenek hasonló közlendőink.

A 17-ik század első felében, sőt még később is a magyar ref. egyházban jelentékeny vallásos mozgalom volt. Az egyházi pályára készülő magyar ifjak közül némelyek, kik a belgiumi akadémiákba s onnan a brit szigetekbe is átrándultak, a presbiteriánusok, puritánusok, independensekkel s azoknak tanaival megismerkedvén, midőn hazájokba visszatértek, az egyház alkotmányát, szertartásait változtatni s átalakítani törekedtek, mint eddig is láttuk. Azért ellenök több magános és nyilvános tanácskozások és zsinatok tartattak. Ezen vallásos mozgalomnak fő fészke és színhelye a Tisza vidéke volt s azon férfiak közül, kik szóval, tettel, irataikkal vezérei vagy tényezői voltak, többen Sárospatakon éltek s munkálkodtak, mint a puritánus Tolnai, a presbiteriánus Medgyesi Pál, I. Rákóczi György fejedelemnek, majd a fejedelemasszonynak Lorántfi Zsuzsánának udvari papja, az independentizmusra hajló Szathmári Baka Péter, továbbá Keresszegi István, Lippai Sámuel mind hárman sárospataki lelkészek az 1647 — 1661 évek közt eső időszakban. Ezeknek életével, munkáival s részben nézeteikkel megismerkedni, úgy hiszem, érdekes leendő. Miután Tolnai János puritánus főnökkel Szilágyi Benjámin István nagy becsű korrajzából megismerkedhetünk, mely a Tárcában folytatva adatik, itt csak a többiekéről fogunk emlékezni.

Medgyesi Pál a belgiumi és angol főiskolákból visszatérvén Magyarországra, 1632 — 33-ban a debreceni kollégium rektorává, később egymásután szinyérváraljai, munkácsi predikátorrá, majd 1638 körül I. Rákóczi György fejedelemnek udvari papjává lett, a kinek udvarában most Patakon, majd Gyulafehérváron mulatott, mig nem a fejedelem halála után 1649. a fejedelemasszonynyal Patakra költözött. Ugy látszik, hogy 1651-ben egy kis ideig nagybányai pap is volt, de innen csakhamar ismét visszatért Sárospatakra s udvari pap volt a fejedelemasszony holta napjáig. Midőn az udvarral Sárospatakon mulatott, a közönséges templomban is gyakran tartott egyházi tanításokat s különösen a presbitérium sürgetésével az egyházban surlódást és mozgalmat okozott. A zemplénmegyei konfraternitásnak — lelkészi társulatnak — is tagja volt, de, az egyházmegye matrikulájának bizonyossága szerint, abból kis időre kizáraték, s csak az 1656. szeptember 13.

tartott gálszécsi zsinatban vétetett vissza több elvrokonával együtt, a mint alább látni fogjuk. A fejdelemasszony 1660-ban meghalván, hová vette magát és mi vége lett, nem világos. Valódi tudós férfiú, s azon kornak egyik legkitünőbb egyházi szónoka, nyomtatásban megjelent egyházi beszédeinek akár tartalmát, akár szónoki kidolgozását tekintve. Nyomtatásban kijött munkái ezek: 1) Szent atyák öröme; Fejérvár, 1640. 4dr. 2) Égő szövétnék; a szentírás isteni méltóságáról. Fejérvár, 1645. 8dr. 3) Dialogus politico-ecclesiasticus: az egyházi igazgató presbiterekről, avagy vénekről. Bártfa. 1650. 4dr. 4) Praxis pietatis, azaz kegyes gyakorlás. Nyomatott Lőcsén Brever Lőrincnél 1641, de van korábbi példánya is, hihetőleg 1637 vagy 1638-ból, mely mindkettő másod nyomásnak mondatik és így az első nyomás még korábbi. 5) Lelki ABC. A Krisztus iskolájába az alsó rendbe beállítandó csecsemőknek, közönségesen a méltóságos Lorántfi Zsuzsána apróbb cselédjeinek hasznokra angolbul másodszor nyomatott 1648. 8dr. 6) Dece nos orare, quin et praedicare, azaz imádságra és predikáció írástételre s annak tanulására mesterséges táblák. Bártfa. 1650. 4dr. 7) Hét napi együtt beszélgetés, anglusból ford. Debrecen 1661. 12dr. 8) Hármassaj! u. m. Rákóci György fejedelem felett 1649, Rákóci Zsigmond felett 1652. és Betlen István felett 1648 elmondott predikációi. Nyom. Várad, 1653. 4dr. 9) Igaz magyar nép negyedik jaja! mikor a lengyelek 1657. Munkácsnál beütvén pusztítottak. Patak. 1657. 4dr. 10) Rabszabadító isteni szent mesterség, vagyis harmadik bűjtnapi predikáció S. Patak. 1657. 4dr. 11) Külön ülő keresztyén vagy is hatodik bűjtnapi predikáció. S. Patak. 1657. 4dr. 12) Serva Domine. Mark IV. 36; S. Patak. 1657. 4dr. 13) Igazak sorsa e világon. Lónyai Zsuzsána Bocskai István Zemplén vármegye főispánjának hűtös társa felett mondott halotti predikáció, nov. 12. 1656. S. Patakon 1657. 4dr. 14) Ötödik jaj és siralom. Midőn az erdélyi tábor, urak, nemesek Podoliába tatár fogságba estek, két predikációban. Patak, 1658. 4dr. 15) Istenhez való igaz megtérés. S. Patak. 1658. 4dr. 16) Magyarok hatodik jaja. S. Patak. 1660, melyben több cím alatt elmondott predikációi vannak befoglalva.

Medgyesi Pál egyházi beszédei nemcsak a magyar reformált egyházi szónoklat történetével foglalkozók előtt lehetnek becsesek, hanem azok egy része jeles korrajz, melyekben Magyarország és Erdély akkori siralmas helyzete élénk színekkel festetik, s intései valódi profétai és apostoli szellemet lehellenek. Ránk nézve jelenleg

azon egyházi beszéde bir különös érdekel, nem szónoki jellemeért mert az inkább értekezés, hanem tárgyára nézve, mely a „Magyarok hatodik jajában“ ily cím alatt nyomtatott ki: Isteni és istenes Synat, többire valamint először az Saaros Pataki Ecclesiában 6. junii az Urnapján 1655-ben elpredikáltatott közönséges oktatásra és vigasztalásra Medgyesi Pál által! Vezérigéje: Csel: XV. 1 — 6, vers, vagyis az első jeruzsálemi zsinat, melynek példájából miután megmutatja, hogy az istenes, közönséges zsinatok szabadosak, sőt igen hasznosak és szükségesek, ezen kérdést teszi fel: „Minemő Synatokat tartozunk tehát hallgatni és végzéseken megállani. Az apostoli zsinat példája szerint az isteni és kegyes zsinatoknak mivolta s ahhoz kívántató állapotok (conditiones): legyen I. ez ilyen zsinatnak elegendő igaz oka. II. legyen igazságosan gyűjtetett. III. legyen rendes.“

„1. Legyen elegendő igaz oka, azaz nem költött, hanem valóságos; nem tettetes, hogy annak örivel valakiken, vagy személyeken vagy ekklézsiákon boszújokat állják, vagy a gonoszban magokat összeverjék; hanem valóságos, szükséges, közönséges, a tudományra nézve, melynek eligazítása, avagy csak az akkori állapotokhoz képest, azoknak az ekklézsiáknak magokban erejek felett van: úgy is pedig nem erővel vőtt annál inkább az ekklézsiáknak, melyeket a dolog illet, nem hírek s akarotjok nélkül, nem ellenek sat.“

„2. Legyen igazságosan s istenesen gyűjtetett; azaz a gyűlés hirdető törvény szerint legyen s a zsinat is olyan emberekből álljon, a minéműveket az törvény kíván. Kicsoda a törvényes gyűlés hirdető Isten ígéje szerint? Ez két rendbeli. Először, ha annak a földnek vagy tartománynak magisztrátusa kegyes, istenfélő, a dolga az főképen. Isteni méltóságból bírja a magisztrátus ez hatalmat. Az jók is penig ezent mutatja; mert annál vagy on a kényszerítő hatalom; az ő parancsolatihoz tartozunk Isten után engelmességgel. Másodszor: ha a magisztrátus nem keresztyén, vagy nincs gondja erre, az ekklézsiák tisztai (melyen nem kell érteni csak a tanítókat, hanem annak főfő tagjait etc.) hogy erről magok között beszéljen, tanácskozzék, hogy a magisztrátusnak engedelmeiből összevgyűlhessenek. Így cselekedtenek az új testamentumnak kezdetiben, a mikor még keresztyén magisztrátus nem vala.“

„A második konditiora e kívántatik, hogy a kik a zsinatba hivattak is, azok is igazság szerint valók legyenek. Kicsodák azok? Ihol a példa. Az apostolok, a presbiterek, az egész ekklézsia 6, 22. Az apostolok, a presbiterek és az atyafiak. v. 23. Azaz mind az tanító

s mind az igazító presbitereknek rendi. — Hogy valaki zsinat tagja lehessen igazságosan „erre kettő kívántatik, 1. hogy jó készsége legyen a féle embernek, azaz tudós legyen a hitnek és az ekklezsiának egyéb dolgaiban, 2. hogy az önnön ekklezsiájától küldetett követ legyen. Ertekezését, melyben e tárgyat fejtegeti Medgyesi, s az ekkép alkotandó vegyes zsinatot képviselő ekklezsiának nevezi, ezen szavakkal zárja be: „sok dolgokban nyitja ez meg szemünket, csak fontoljuk jól meg.”

„Harmadik kondíciója az istenes zsinatnak a rendesség, mely abban áll 1. ha bizonyos igazgatója (praeses) és notáriusa leszen. A notárius legyen tudós, értelmes, a leírásban hűs a zsinat válaszsza, ne a praeses. Hát praesesnek kinek s minémőnek kell lennie? Ha lehetne; minden derék zsinatban kétféle praesidens kívántatnék: politicus és ecclesiasticus. Politicus praeses a keresztyén magisztrátus vagy a kire a bizza —; vagy e féle nem lévén, a kit közakarattól az egész zsinat választ. Ennek tisztí egy szóval gondot viselni az jó rendre, azaz a zsinatban a jó rendet és csendes processust megtartani és azt minden külső belső erőszaktul, zürzavartul oltalmazni részre vonódás nélkül. Az ecclesiasticus praeses tanétóji személy; ki az egész zsinati szent cselekedetet igazgatja, idejét az összevgyülésnek megjelenti, az dolgokat előadja, voksoltat, melyet az notariussal kinek kinek voksának okával együtt feljegyeztet, jó rendbe vétet minden beszélgetéseket, ha mi homályos, magyarázza és osztán végtére ő is voksot mond. Megvannak ez tiszték jegyeztetvén a Helv. Confessioban is artic. 18.”

„Kinek kell hát zsinat igazgatónak lenni? A kit a zsinat szabadosan s igazán választ. Oka pedig, hogy szabad választás szerint való igazgatónak kelljen az zsinatokban lenni, mert a magános ekklezsiák, melyek szabad akarat szerint egy társaságba állottak, úgy is gyülekeznek követik által zsinatban, és az egyházi hatalom eredetképen az magános ekklezsiákban vagyon; a zsinatokban u. m. az összevgyülekezett követekben pedig vételképen az principálisoktul: annakokáért senki semmi színnel az azokban való igazgató tisztet magának nem veheti; ki azok között az ekklezsiától szabadosan oda bocsátott követek között a jó rendet bírja, hanem a kire azok adják azt. Hiszem, elég hogy egyszer már az előtt oda adták. Felelet: Vaj nem elég; mert azaz egyszeri választás az akkori követek által nem kötelezi az ekklezsiákat mindenkorra. 2. Az zsinatok rendességére megkívántatik, hogy szabadosak legyenek azok mindenképen. Először is penig az zsinat tag-

jainak szükség szabadosaknak lenni.“ — „Polánus, helvéciai theologus“ írja Medgyesi, „ilyen dolgokban állatja ez szabadságot. 1) hogy esküdtek valamely magános és különváló konfeszzióra ne legyenek; 2) hogy a mi a vallást illeti, abban sem fejedelmeknek, sem doktoriknak méltóságokhoz ne vonjanak; 3) hogy mindnyájan szentől és istenesen esküvéssel kötelezzék magokat, hogy ők semmit a szentírás kivől hit fundamentoma és regulája gyanánt nem tartanak; 4) hogy minden idő s dolog előtt való ítéletet letegyenek, az egy szentírás szerint valón kívül; 5) hogy becsülettel és csendességgel viseljék magokat, és semmi helyt irigységnek, gyűlölségnek, alkalmatlan buzgókodásnak és mérges beszédnek ne adjanak. A peres vagy vetekedő feleknek is szükséges a szabadság: azaz, mind a két félt minden ő okokkal, erősségekkel, feleletekkel igen igen békeségesen meg kell mind végig hallani, hogy egyik fél is ne panaszkodhassék méltán. Melyhez képest távul kell innen lenni a riogatásoknak, fenekedéseknek, sőt csak a közéjük szólásnak is, hanemha, vagy homályosan szólnának, vagy felettébb elmennének az linea mellől, de azt is nem akárkinek, hanem csak a praesesnek szabad cselekedni. — Kárhoztatandó itt mindenféle erőszak; azt mondotta régen egy nagy tudós ember, hogy a holott fegyver vagyon, nincsen ott zsinat. 3. Rendesek lesznek a zsinatok, ha bizonyos jó törvények alá vettetnek; először is, hogy azokban mindenek jól és emberségesen viseljék magokat; másodszor hogy mind fejenként az egy szentírást esmerjék egyetlen egy regulájoknak, törvényeknek, mely szerint itélni tartoznak. 4. Ez is a zsinatok rendességére tartozik, hogy azokban a jobb, nem a több rész végezzen; mert mindenkor az a nagyobb rész. Mozdulhatlan nagy oka vagyon ennek; mert nem valami pusztá voksolásra kell végzéseket tenni; hanem mincutána értelmes agyaskodások által a dolgot eléggé meghányták, vetették, akkor és úgy kell osztán szentírás szerint végezni. Melyhez képest nem nézhetni arra: mennyin hajlotanak ez vagy amaz értelemre, hanem micsoda okokkal, a szentírásból vöttekkel-e? kik ha csak ketten vannak is, sőt ha csak egy is, azt kell nagyobb résznek tartani. Emlékezetes szép példája vagyon ennek az nicéai zsinatban, mint Sozoménus megírja, mely az egyházi embereknek életek felől törvényt, canont, akarván írni, tessék, hogy azokat a feleségektől eltiltsák. Volt egy Paphnutius nevű becsületes, tudós, nőtelen ember közöttök, ki egyedül mindeneknek ellenek mondott, az házasságbeli állapotot tisztességesnek híván és tanácslotta a zsinatnak, hogy efféle törvényt ne írának

mely netalán nem az tisztán élésre adna mind az egyháziaknak s mind azoknak feleségeknek okot. Az egész nagy zsinat ez egy ember szaván állott meg. 5. Az is megkívántatik a zsinatoknak rendességekre, hogy azoknak igaz, jó végek legyen; mely kettő, u. m. az ekkléziáknak 1) épületek, 2) békeségek az igazságban. Az épületre megkívántatik, hogy az tiszta szentírás szerént való tudomány állattassék és közönséges bizonyágtétellel erősítessék, pecsételtessék meg. — Igen nagyot botlanak itt s vétkeznek ez ellen a pápás zsinatok, melyek nem hogy előmozdítanak az ekkléziák épületit, inkább ha hol affélét csak serkedezni hallanak is, azontúl ellene támadnak, és még fűvében, szikrájában el igyekezik oltani, nyomni azt: s e miatt nem indulhat, kaphat lábra semmi igaz megjobbítás, Ezen panaszkodék a mi helvética confessiónk artic: 17: impedit, oppugnat et quantis potest viribus exscindit justam ecclesiae reformationem.“

„A mi a békeséget illeti, így adja azt ki más nagy ítéletű theologusunk: legyen 1) non bruta, nem baromi oktan, mely akármit, a miket még ingyen sem tud, meg sem vizsgált, fontolt, javal vagy megvet; non hypocritica, nem színből való, mely szájjal meggegyezést tett, szívvel pedig hadra gerjede; non tyrannica, nem kegyetlen, mely vagy erőszakkal vagy csalárd mesterséggel szereztetett, hanem christiana, keresztyéni, mely egyedül csak az egy isteni igazságban és tiszta szent szeretetben lévén fundáltatva tartatik és terjesztetik azoktól. Mert elválaszthatlan foglalással köttettek össze a békeség és az igazság. Non est concilii videre, ut personae errantes supplicio capitali puniantur, nec sanguinaria chirurgia ecclesiam decet, salubrior est diaeta. 6. Azt is megkívánja a zsinatoknak rendessége, hogy a végzések hűségesen leirattassanak, — — ki is bocsátassanak mindjárt az ekkléziákra, kérvén és intvén azokat a bevételre. Vétkeznek, a kik erőszakkal vetik azokat az ekkléziákra vagy akarják azok vagy nem. Halljuk, mint rekesztik be itt ez (jeruzsálemi) zsinatbeliek az ekkléziára való írásokat, leveleket v. 28: Tetszett az szentléleknek és minekünk, hogy egyéb terhet ne vetnénk reátok ez szükségeseken kívül sat. melyekről ha magatokat tökéletesen tartjátok, jól cselekesztek. Nem írják: ha ezekhez magatokat nem tartjátok, átkozottak legyetek.“

Ezek az okok, mond Medgyesi, melyek alatt a zsinatok isteni zsinatok lesznek. Ezeket elmondván, melyek itt csak röviden s kivonatban adattak, megemlíti végre, „mint kelljen ítélni az zsinatokban töltött végzések felől Az pápista atyafiak azt

hiszik az ő derék zsinatokról, hogy csak meg kell állani azoknak értelmeken, azért hogy úgy végezték. Valamint a bíró törvényén az világi dolgokban megállanak. Mi ezt igen tagadjuk, ilyen okból; mivel a zsinati végzések némi nemő tudakozás vagy felkeresés az Isten könyvéből, — úgy hogy csak annyit nyom az zsinatnak végzése, mennyit annak oka. Melyhez képest szabad azt megvizsgálni, itélni az szentírásból, mint cselekedtenek az niceai zsinattal, és a mi nagyobb az szent Pál tanításával az Beraeabeliek Csel. XVII. 11. És ha szentírás szerint valónak találtatik, be kell azt venni minden serénységgel és örömmel Csel. XV. v. 31 és XVI. v. 5. A magunk confessioja u. m. a helvetica artic. 2. ezent hagyja tennünk“ sat.

Az alkalomról, mely Medgyesi Pált ezen tanításra felindította, így szól a bevezetésben: „szükséges leszen igen nektek ez a tanítás, mind azért hogy ritka, mert úgy hiszem, hogy nagy részent teljes életetekben is jó ha ez dologról két három predikációt hallottatok, és így ebbeli nagy fogyatkozás miatt ha mikor mostan nem kevesek akadozni sőt habozni kénszerittetnek, mint kelljen az mostanában fenforgó sűrű zsinatoknak dolgairól s azokban történt állapotokról itélniek.“

Ezen zsinatról tartott beszéd vázlata azért látszik érdekesnek, hogy alkalmunk van közelebből megismerkedni a 17 századbeli magyarországi presbiteriánusok alapnézeteivel a zsinatokról. Mert hogy azt itt előadott elveket többen is vallották, mutatja többek közt Mártonfalvi Györgynek ily című irata: *Disputatio theologiae antibellarminiana de concilio. Ultrajecti. 1658.* mely az alaptételekben a Medgyesi Pál tanításával annyira megegyezik, hogy mindketten a zsinati alkotmányról egy hitet vallottak, avagy egy forrásból merítettek.

Van még Medgyesi Pálnak egy kis munkája ily cím alatt: 17) „Rövid tanítás az presbiteriumról, avagy egyházi tanácsról, mely az presbiteriális dialogusnak summája. Az méltóságos öregbik fejedelemasszonyinak parancsolatjára. Patakon, az ő Nagyságok könyvnyomtató betűjökkel és költségekkel. 1653-ik esztendőben.“ Hogy ez is Medgyesi Pál műve, mutatja a cím, de magában a könyvben is több helyen utal Dialogusára. Ez kérdezgetve felelő modorban van szerkesztve s a presbiteri intézményről tiszta, egészséges s általában helyes nézeteket közöl. Érdekes lesz azért ezzel is közelebből megismerkedni, nemcsak a meny nyiben ezen könyv már ma igen ritka, hanem még inkább azért, hogy így kiegészítve lássuk és ismérjük a presbiteriánus Medgyesi-

nek a presbiteri-zsinati egyházigazgatásról vallott elveit, melyekben vele együtt azon korban többen osztoztak, melyek még ma sem avúltak el, sőt inkább az előtérre léptek úgy hazánkban mint külföldön.

Legelőbb azt adja elő, hogy az új testamentomban négyféle rendes egyházi örökös szolgák rendeltettek. u. m. **predikátorok** vagy **püspökök**, **pásztorok**, kik az egyháztól hivatnak bizonyos gyülekezetekben Isten igéjének hirdetésére, és a sakramentumok kiszolgáltatására; **doktorok**, kik a mennyei tudomány alapjait adják elő, noha abban intéssel nem foglalatoskodnak; **igazgatók** vagy más névvel presbiterek, vének, kik a Isten hiveinek legértelmesebb és becsületesebbjei közül választatnak, hogy az tanítókkal együtt az Istennek nyáját méltósággal igazgassák, az egyházi fenytékre gondot viseljenek; **diákonok**, kik a gyülekezettől választatnak a szűkölködők gondviselésére s az alamizsnának elosztására. Ezekután bebizonyítja, hogy a presbiteri intézet régi, Isten igéjével s az ő apostoli intézménnyel megegyező intézet. Majd átmegy azon kérdés megfjtésére, hogy **c mi ekklezsiánkban nincsen presbitérium**, melyet s többeket Maresius a mi ekklezsiáinknak igen igen nagy veszedelmes fogyatkozásának s szennyeinek hí. S bebizonyítja, hogy nem azért nincs közöttünk presbiterium, mert ezt reformátoraink, zsinataink s szimbolikus könyveink nem tanítanak és javallanak. Nyilván tanítatik ez a Szegedi István első s fő reformátorunk könyvében. Így ír egy helyütt Szegedi erről: „Volt az régi ekklezsiákban az presbitériumnak rendi, melyről az apostol emlékezik 1. Korint. V, 4. és ez presbiterek kétfélek voltak, mert némelyek azok közül tanétnak vala. Az másféle presbiterek voltak nép közül való, magokat ráviselő tisztességes férfiak, kik amaz elébbiekkel az egyházi dolgokról tanácskoznak vala és az Krisztus juhainak intéseken, feddéseken és azokra való gondviseléseken foglalatoskodnak vala. Ez véneknek gyülekezetekben értik vala meg elsőbben az dolgot, innen osztán az népre viszik vala,” sat. „Sőt az erdélyi s magyarországi ekklezsiák egyező akarattal bevették ez tudományt 1562, 63-ban, melyről olvashatni a tarcali és tordai generális zsinatokban végzett s ki is nyomtatott konfesszióban cap. V. artic. XX és XXVII. Ezen végzés lön nem régen a szatmárnémeti generális gyűlésben 1646-ban, melyet Gelei István így adott vala ki legelsőben írva: mi az presbiteriumot mind a Krisztus és apostolok parancsolatjokért, mind az ő fokféle derék hasznaiért az ekklezsiában a mi nemzetünkben is a több velünk azon hiten lévő nemzetekként, az apostoli rendelkezésnek formája szerint bevenni egy szívvel s szájjal kívánjuk.

Nem régen is, ugymint 1650. esztendőben 12. novemberben a zemplén-megyei tanítók ujhelyi generális zsinatjokban ilyen deliberatumot tettek: az presbiteriale regimennek bevétele és felállítása felől consentiálván a zsinat, az presbiteriumot magában igen javálja, - - az presbitériumot Istentől szerzett dolognak ismervén. A katekismus s a helvetica confessio is, melyet nemzetünk bevett, tanítja az ilyen presbitereket“.

„Miért nem tartjuk tehát magunkat ezen nyilvánságos tudományhoz? A nem értése, vagy inkább értésének nem akarása, a szabad élet szeretés, ez szent dolog felől bal ítéletek s több effélék lehetnek az okai“ mond ő. S felhoz s megcáfol néhány ellenvetést, melyekkel azon időben a vének ezen intézetét elleneztek, u. m. „vajjon nem kisebbitené-e ez a nemesi praerogativát; a közembereket, főképen a jobbágyot nem venné-e ki a szolgálat alól? nehéz volna igen, ha a jobbágy s szolgálta intené urát; nem vehetnék fel tőlök. Mások azt is mondják, hogy a keresztyén magisztrátus viseli mi köztünk a presbiteriséget? Ez csak szembekötésre való,“ mond ő, „holott a mi vallásunk oly igen megkülönböztetett dolgoknak tartja a magisztrátus tisztit és az egyházi szolgálatot, hogy egyik a másikban semmiképen nem foglaltatik. Ilyen félelmek is vagon sokaknak hogy ha beveszszük a presbitériumot, eljönnek a rómaiak, eltörlik és elvesztik mind az egész népet Ján: 11. 48. Sőt ellenben,“ mond ő, „valamint hogy az Krisztus el nem szenvedése s be nem vétele lön az zsidók veszedelmeknek tulajdon oka: bizon féltő, hogy e mi nemzetünkre is az közönséges romlást a Krisztus ez fenyíték által való országlásának megvetése ne hozza. Kókósi ijesztés azért ez csak“ sat. Ha ezen ellenvetéseket szemügyre vesszszük, azonnal felismerjük közöttök azon fő okokat, melyek a Gelei Katona István 99 kánonába ezen szavakat beigtatták: „quod quidem institutum et si ad rite disponendam ac regendam ecclesiam christianam alibi sit valde necessarium ac utile, ut tamen id in gente nostra, ea, qua apud exteris, commoditate fieri solet institui hoc rerum statu possit, politicus noster ordo ob varia, quae causantur obstacula, plane non videt.“

Ezek után a presbiterium tisztét írja le, a mint az a galliai, belgumi s hassziai egyházi szolgálatnak könyveiben megiratott, s azok egyházaikban dívott. Álljon itt egész terjedelmében; abból most is tanulhatunk, habár a presbiteri egyházigazgatás közszájon forog ugyan, de a vének tisztének megismerésével, annyival inkább teljesítésével kevesen törődnek, sőt az egyházi fegyelem gyakorlása ellen, történjék bár az az evangéliom szellemében, nem csak egyesek, hanem egyházi testületek is, nyilvánosan tiltakoztak.

„1. Első rendbeli tisztek a presbitereknek az tanítókkal együtt szorgalmasan vigyázni az Isten ekklézsiájára, ugyanint voltaképen végére menni, ha mindenek az igaz valláshoz tartják-e magokat, a predikációkra mint járnak s ott kiki mint viseli magát, s az sákramentommal ki mint s hogy él: az katekehezist az ifju rend tanulja mind köz helyen, mind a ház nép között. Az házi gazdák s háznépek az ön közöttök való isteni szolgálatban, katekehezistanításban s tanulásban, predikációkon való tanulásoknak megvizsgálásában és az arra való oktatásban mint járnak el. Ennek felette ki minemő életet él: az vétkezőket az atyafiúi szeretet szerént inteni, a vakmerőket a presbitériumban bemondani, az tévelgőket az igaz valláshoz édesíteni, oktatni; az betegeket meglátogatni, vigasztalni etc.

2. Az ekklézsiának istenes jó rendere az tanétókkal együtt gondot viselni, és az szerént szolgálatni az egyházi dolgokat.

3. Az tanétókra magokra is vigyázni, ha tisztekben járnak-e el hiven, igaz tudományt tanítanak-e, tisztekhez illendő életet élnek-e mind magok mind cselédjek; az mind kétféle, azaz deák és született nyelven való iskolákra is ez szerént; s egyszersmind ezekre jó gondviseléssel is lenni az ekklézsiáknak állapotjokhoz képest.

4. Az tanétók közt eshető különödéseket, alattomban való gyűlöléseket, versengéseket leszállítani; sőt ha mi effélék az ekklézsia tagjai, az patrónusok s a tanétók között esnének is, szép szerrel eleit venni“ etc. Több effélék. — De lássunk a kérdések és feleletekből.

„K. Az házanként való cirkálásnak alkalmatosságával eshetendő illetlenségeket igen hányják vetik némelyek?

F. Az tisztnak mivolta a félét soha nem hoz, ha pedig történék, azt nem az istenes tisztnak, hanem a tiszttviselőnek istentelenségének kellene tulajdonítani. Nincs soha oly nagy jó ebben az életben, melylyel vissza nem élhetni.

K. Hát az intések, feddések, bemondások és ítéletek dolgában nem mennének-e el a presbiterek a linea mellől: haragtól, boszútól vagy barátságtól nem viseltetnének-e?

F. A bírák is néha beléésnek ezekben, de senki az tisztet azért magát nem vádolja. Osztán vajmi szép regulákat irtak efféle alkalmatlanságoknak megellenzésére eleikben. Megláthatd az dialogusban Zepperusnál 2. c 2. pag. 155.

K. De ugyan mondj elő akár csak egynéhányat benne?

F. Ha nem nehezteled hallgatni, örömet megcselekszem. 1-ső regulájok: szüntelen kell Istennek esedezniek az értelemnek kulcsáért. 2. tiszteknek gyakorlását, az tudomány és kegyes élet dolgában, önön magokon kell kezdeniek, így irván ezt az apostol eleikben Csel:

20. 28. v. vigyázatok magatokra s a nyájra. 3) Az atyafiságos intésekben szorgalmasan el kell járniok, s egyebeket is magok példájával arra tanétaniok: semmi derék istentelenséggel s botránkozással eső vétkeket hallgatással, enyegetéssel vagy hozzá hunyorítással, megkacagással, tréfa öriverrel el nem mulatniok; ha egyébként az hely és jelenlevők miatt nem lehetne is csak homlakoknak megszédésével is, kedvetlen tekintetekkel, s ha egyéb benne nem lehet, felkeléssel s onnan elmenéssel tiszteteket tenniok. 4) Efféle intéseket nem rút haragosan, mérgesen, dühösen, vagy a vétkezőknek meggyalázásokkal, vagy boszúból tenni; hanem oly istenesen, hogy az igaz szeretet az szelidségnek és szánakodásnak lelke, és az vétkezőnek nyilván való böcsületi és idvezsége keresése világosan megteessék azokban. 5) Különbséget kell tenni az idő, hely, személyek között: nem hogy személy-válogató legyen az intő, hanem kinek kinek állapotja szerint intézvén az intést. 1. Tim. 5. 1. v. Ha ki ő magok ellen vétett, oly eszesen kell azt megfeddeni, hogy az valamint azt ne vélje, hogy az intő csak a maga tisztességét keresi, állapotját is az vétkezőnek igen meg kell gondolni: tudniillik, ha vakmerő, maga nem esmérő, általkodott hipókrita-e az, kikez körmös kézzel is kell nyulni; I Tit. III, 10, 11; v. Mát. 3. 7. v. és 23; vagy szeléd, szóhalló, bűne megesmerő etc. minémő embert szelédén, vigasztalással elegyesen kell inteni. A helyet is igen meg kell gondolni, a hol a vétke esett, ott-e a hol senki nem látta, vagy sokak láttára Mát. 18. 15. v. etc. Így az időt is, ugymint mikor vagy részeg, vagy józan, jó kedvő vagy kedvetlen, haragszik vagy csendes etc., melyhez nagy lelki okosság is kívántatik. 6) Az egyebek felől való hirhallásokban könnyen hívőknek, gyanósoknak nem lenni, mind vádosnak, vádoltottnak böcsületére vigyázni. Sokszor mintha nem is tudnák a vétkeket, más dologról beszélve venni ki, s példálózva feddeni az vétkeket; vagy szemérmatosan megemléteni ilyen, vagy más formán: ezt s ezt halottam, ugymond, de nem hihetem. 7) Az vétkek között is különbséget tenni. Az titkos s még ki nem nyilatkozott vétkeket ki nem vakarcsálni, hanem Krisztus regulája szerint titkon feddeni, nem presbiteriumra való lévén még az. Hogy sem a mi még az ekklesiát meg nem botránkoztatta, közönséges botránkozássá ne tegyék; sem az vétkes atyafiát illetlenül el ne árúlják, s méltó panaszra okot neki ne adjanak, hogy az Krisztustól szabott processust meg nem tartották Mát. 18. 15. v. etc. 8) Ezeket pedig jól neki erősített szívvel kell cselekedniek, nem gondolván az vétkezőnek maga megharagétásával, felcsattanásával, fenyegetőzésével, s egyéb izetlenséggel: mert rettenetes az Urunk szentenciája Mát. X. 28, az

ígéretetek ellenben, az tisztekben híven eljárókhoz, gyönyörűségesek
Mát: 5. 10, 11.“

Végre tanítását a kérdező személyében így végzi be; „bezzeg megvallom már ezeket értvén, hogy valóban istenes jó rendtartás volna ez! nem csudálom egy csepyére is, hogy az ördög ennyire igyekezi ezt meggátolni; mert bizonynyal soha az ő praktikájának, és minden névvel nevezendő Istentelenségeknek, az isten népe közül való kirekesztésére, ennél általabb s hathatőbb út nem lenne. De rontsa meg az erős ur Isten az sátánt a mi lábaink alatt hamar! Rom. 16. 20, és a mi keménységünket ez ő szükséges szent rendelkezéséhez hajtsa hozzá!

Amen Uram Jézus Krisztus! Amen!

Részt vett Medgyesi azon Liturgia készítésében is, mely a tiszamelléki, esperesi igazgatás alatt álló egyházmegyek közmegegyezéséből iratott, és Sárospatakon ily cím alatt „Liturgia sacrae coenae“ 1658-ban kinyomatott. Legelsőbbben az 1656. június 14-én Sárospatakon tartott közzsínatban tétetett és olvastatott fel az urvacsorája kiszolgáltatásának bizonyos formulája (Formula seu idea administrationis s. coenae). Majd az ugyanazon évben szept. 13-án Gálszécsben tartott közzsínatban Lorántfi Zsuzsána fejedelemasszony követének Zákány Andrásnak folyamodása s előterjesztése folytán, a kenyér és bor kiosztása előtt külön külön mondandó könyörgések készítése s az egész liturgiának átnézése és szerkesztésére kiküldettek Veréci Ferenc, Medgyesi Pál, Tolnai János és Porcsalmai János. A beadott munkát a Sárospatakon 1657. január 17-én tartott közzsínatban felolvastatott, megvitattatott, s végre az 1658. április 10-én ugyancsak Sárospatakon tartott közzsínatban véglegesen megerősítettett (l. zempléni egyházmegye matrikulája. T. III. l. 133, 139, 178). Ezen liturgia készítésében Medgyesi mint író és szerkesztő vett részt, a jeles előszó is az ő műve.

A 17-ik század ujitói közé tartozott Keresszegi István és Lippai Sámuel is, kik közül, Veréci Ferenc első vagy fő papsága idejében, amaz második, ez pedig harmadik papi hivatalt viselt a sárospataki egyházban. A zempléni egyházmegye matrikulájában többek közt ily emlékezet van róluk:

„Visitatio ecclesiae sarospatachiensis facta anno 1655. 8 januar. Pastores Ecclae R. et Cl. D. Fr. Verécsi, Stephanus Kereszeghi, Samuel Lippai. Judex Stephanus Toronyi etc. Judices secundum conscientiam examinati etc.

„Lippai Sámuel publice tanította hogy az „idnepeknek“ megszentelése csak az mi gyengeségünkért vagyon.“

„Keresszegi ur penig templomban való resolutiókor tanította, hogy az esperesség nem egy személyt illetve. Haszontalanul okkupálják az esperesek és püspökök maguknak.“

„Lippai ur penig az kispataki főbíró előtt s mások előtt is hirdette, hogy itten az városban az keresztség felől nem jól tanítanak.“

Lippai és Keresszegi, mikor kommunió vagyon is nem mennek az asztalhoz az consecratoria, hanem az primarius pásztor perágálta már egynéhányszor, sőt Keresszegi István azt mondja, hogy később predikatori tisztétől megválnia, hogy sem elébbeni szokása szerént az kommuniót kiszolgáltatni. Sőt Lippai mikor Veréci úr szegdelte avagy tördelte az uzus szerént az kenyeret, az székiben fenállva nevette Veréci Ferenc úr cselekedetét.“ — —

„Veréci Ferencz úr az kommunio consecratiojakor az mit az többinek cselekedetiben refutált, cselekedetivel approbálta, mert az kommunioakor accédált.“

„Szente ur karácson napján az Dalmadi ur asztalánál Lippai Sámuellel együtt lévén, kérdezte: lelkiismeretihez hogy fér kegyelmeknek, hogy inprobálja kegyelmek az elébbi szép uzus szerént való consecrátióját az kommunionak s azonban magatok is éltek vele! Úgy tetszik: lelki paráznság? Ezt felelte reá: nem mi vétkezünk abban, hanem az, ki adja; mert én ostyával is elvennem az felől, fejemen felül emelné is valakicsoda, elvennem és ott is nem én, hanem az osztogató vétkeznék.“ — —

„Pastores de auditoribus examinati etc. Vádoltatnak az auditorok, hogy az kollegák tanítására, együgyűségekben meghotránkozván, ritkán mennek fel. Az Veréci ur óráján penig ugyan feltódulnak 1) sat. sat.

Ez pataki viziatioiban az pataki presbiterium protestált előttünk ezekről: 1) nem akarnak egyéb presbitériumot ismerni, hanem a minémű Medgyesi Pál uram pataki lakása előtt is volt Patakon, azaz ministri cum senatoribus et iudicibus administrant ecclesiasticam disciplinam. 2) Medgyesi Pál uramat nem ismerik rendes hivatalos lelki pásztornak.“ (l. zempléni egyházmegye matrikulája. T. III. l. 53 — 56). Keresszegi István Sárospatakon tanult

1) Úgy vélekedem, hogy az itt emlegetett együgyűség abban állott, hogy ezen puritánus lelkészek, azon kor szája ízént nem tömték meg predikációikat tudós idézetekkel, hanem egyszerűsége törekedtek.

1637 fogva. Akademiákra ment 1640. táján. Sárospataki második predikátor lett 1647-ben, s ezen hivatalát tíz évig folytatta. Egy ízben Medgyesi Pál, Tolnai János és Lippai János újító társaival együtt az egyházmegye társulatából ki volt zárva s Lorántfi Zsuzsána követének Zákány Andrásnak közbenjárására vétetett vissza a gálszécsi 1656. sept. 13-án tartott közzsínatban. „Generosus ac Nob. D. Andreas Zákány Illust. principis D. D. Susanae Lorántfi legatus, proposita legatione, duo praecipua postulata habuit: (az első nem tartozik ide) 2. Per modum instantiae et intercessionis, de quatuor viris, nimirum Pauló Medgyesi, Johanne Tolnai, Stephano Keresszeghi, Samuele Lippai in unionem fraternam recipiendis, qui communi omnium suffragio data unionis et mutuae fraternitatis dextra, magno patronorum applausu recepti sunt. (Zemplini. matric. T. III. l. 133).

Lippai Sámuel erdélyi származása. Utrechtben tanult 1647. 1650-ben Leydenben. Hazájába visszatérvén, valami ok miatt Magyarországra kellett kibujdosnia. Az egyházmegye matrikulájában ily emlékezet van felőle: „ao. 1654, in generali synodo ordinati sunt Erdőbényeini 21 juni, Samuel Lippai ex Transilvania profugus S. Patakinum pro tertiarío sat. 1656-ban a kollégium rektorává lett, innen 1657-ben a károlyi papságra ment, onnan ismét 1660. tájban a debreceni kollégium professzori hivatalára változott. Hol és mikor lett vége változó sorsának, nem tudom.

Ismerkedjünk meg itt Veréci Ferenccele is, a menynyire a történeti adatok engedik; bár ő nem ezen párthoz tartozott. Veréci 1628-ban irt alá a sárospataki kollégium törvényeinek s 1631-ben ugyanott széniorrá, innen bodrog-kereszturi iskola mesteré lett. 1634-ben meglátogatta a belgiumi főiskolákat. 1636-ban haza érkezvén a sárospataki rektorságra hivatott, mely hivatalt két évig viselt. 1638-ban tályai predikátorrá lett s innen hozatott vissza 1644-ben a sárospataki fő predikátorságra. 1646-ban a tokaji és szatmárnémeti zsinatokban, melyek, mint tudjuk, főkép Tolnai János és pártja ellen tartattak, jelen volt. Veréci idejében 1650-ben nagy mozgalom volt a pataki egyházban, leginkább a fejedelemszaszony udvari papja Medgyesi Pál izgatásából, a ki azt sürgette mind nyomatott munkájában, mind közönséges egyházi tanításaiban, hogy az eddigi szokással felhagyva, az egyház ne a papok, bírák és tanácsosok által igazgattassék, hanem a nép közül e végre kiválasztott presbitérium által. Ezen peres kérdés a liszcai 1651. jan. 23-án tartott részzsínatban így döntetett el: „de presbyterio consensus habitus. Non alios nos agnoscere, quam iudices et senatores oppidanos in singulis ecclesiis; caetera committenda ecclesiasticae synodo.“

(Matr. tract. zempl. 1650). 1654-ben szélütést kapván, csak két évig szolgált néha néha s ekkor nyugalomba lépven meghalt jun. 12. 1660. Sárospatakon. Ő is részt vett a fentebb említett Liturgia készítésében.

Oly jeles egyházi szónok volt, hogy Komáromi Csipkés György is (ki az ő idejében három évig volt pataki diák 1646 — 49.) második centuriája előszavában, azt vallja, hogy irigyei ráfogák, mint-ha kiadott predikációi a Veréci Ferenc szájából írott munkák volnának. Nyomatott munkái: 1) *Carmen in honorem Martini Z. Thalyaei, qui anatomen samosatienianismi* Lugd. Bat. 1634. edidit. — 2) *Unum necessarium*, azaz oly halotti rövid predikáció, melyet néhai Tek. Ngos. Gróf Bethlen Péter felett tölt Nyir-Bátorban d. 4 nov. 1646. Veréci Ferenc sárospataki predikátor. — Edit. in collectione contionum fnebrium etc. sub titulo: Temetési pompa, Várad. 1646. 4r. 3) *Lelki harc*, halotti pred. Várad. 1656.

Szathmári Baka Péter iskoláit itthon elvégezvén, Belgiumban az utrechti, franekérai és leydeni főiskolákban sok ideig tanult. Különösen jártas volt a klasszikai nyelvekben. 1653-dik táján haza érkezvén a nagyváradi kollégium professzorává lett, de viszketeges természete miatt ezen hivatalt nem vihette sokáig. Mikor kebeleztetett be a zempléni egyházmegyébe, nincs feljegyezve. Sárospatakra a királyhalmeci egyházból rendeltetett 1657-ben s lett ott harmadik predikátor s ezen hivatalát négy évig viselte. Sárospatakról 1661-ben Erdélyországba ment Fogarasra; azután imitt amott az erdélyi főemberek udvaraiban tartózkodott. Nyomatott munkái: 1) *Simplicitas ecclesiae adversus nonnullas quaestiones practicas anno superiori publice Groningae ventilatas*. Franc. 1649. 4r. Irta ezt Maresius grönningeni tanár ellen, a melyre Maresius ily című könyvben felelt: *Popularis ad popularem, sive Irenaei simpliciū philadelphia epistola partim increpatoria, partim apologetica ad D. Petrum Bacca Szathmári ungarum, super libello, quem nuper emisit Franequerae sub hoc titulo etc. per Petrum Joh. Knollarothzy. Groningae. 1649. 4r.* Ez ellen ismét irt Szathmári ily cím alatt: 2) *Defensio simplicitatis ecclesiae Christi*. Franc. 1653. 4r. a melyre Maresius nem felelt. 3) Vásárhelyi Péter enyedi professor felett mondott halotti prédikációja 1666. 4r. 4) *Disputatio theologica de signis, continens examen spiritus Posoniensis in Hungaria qui ao. 1641 — 42 apparuisse dicitur, quam sub praesidio D. Gisb. Voetii defendere conabitur Petrus Bacca Szathmári Hungarus. 12. jul. Utrecht, 1648. 4dr.* 5) Lónyai Anna felett

mondott halotti beszédének címét (1666. 4dr.) szórul szóra nem idézhetjük.

Mielőtt Baka Pétertől elválnánk, ide iktatjuk az 1660-ban tartott vizitáció jegyzőkönyvének némely pontjait, melyek azon korra, s többek közt Szathmári Baka Péterre is nem kis világot vetnek.

„*Visitatio ecclesiae Sárospatachiensis rediviva* ao. 1660. die 28. julii. Pastoribus R. ac Claris. viris. Dnis: R. Dn. Andrea Szepsi, Johanne Szőlösi, Petro B. Szathmári. Judice primario Caspare Toronyai.

Ez a sárospataki, nevezetes ekklezsia a reformációtól fogva mindenkor a zemplén vármegyei diecézisnek széniorátul függött s vizitáltatott; de némelyeknek tanácslásokbul presbitériumnak s más dolgoknak színe alatt öt esztendőktül fogva az diecézis széniorának direkciója alól kivették volt; mostan iminár ujjban Isten kegyelmébül ez ekklezsziának direkciójához fogtunk. 2.) A sárospataki ekklezsziának tagjai, a hallgatók hit és jó lelkiismeret szerint examináltattak a predikátorok felől: elsőben, hogy ha tiszta sz. írás szerint való tudományt tanítanak-e. Erről a hallgatók jó bizonytságot tesznek. Másodszor, hogy ha tisztekbén híven járnak-e. Erről a két predikátor felől jó bizonytságot töttenek, Szathmári urat vádolták, hogy készületlen áll fel gyakorta. Az éneklés felől panaszt töttenek, hogy a Molnár Albert francia zsoltárain kívül más reformátoroktól irt zsoltárokna^k parafrázisát nem akarja kiváltképen Szatmári ur, hogy énekeljék. 3.) A predikátorok egymás között mint alkuszna^k? Volt valami idegenség ő kegyelmek között, mely az aequalitás és jövedelem miatt lött.“ (I. Zempléni egyhm. matrik. T. III. l. 305, 6.) A sárospataki predikátoroknak, főkép Szathmári Péter által vitatott, ezen egyenlősége papi méltóságban és jövedelemben az egyházmegyei zsinat által megerősitetett, de az egyház több éven keresztül minden zsinatban sürgette és követelte, hogy „az előtti pataki predikátorok között való rend, méltóság s jövedelmi inaequalitas állattassék helyre a boldog emlékezetű fejedelemasszonyinak az aequalitásról pecsétével s kezeirásával kiadott levele nem praejudicálhatván az előtti rendeletnek.“)

Nem állithatom ugyan bizonynyal, de valószínű, hogy Szathmári Péternek a pataki predikátorságban egy ideig tisztvársa Tarpai Szilágyi András is presbitériánus volt, e mellett szól az is, hogy a presbiteri-zsinati egyházalkotmányt pártoló Mártonfalvi György a már felebb említett: *De concilio* című munkáját Szathmári B. Péter és Tarpai Sz. András sárospataki predikátoroknak ajánlotta. Szilágyi András az utrechti főiskolában tanult 1649-től. Haza jövé

Váradon a theológiának és filozofiának professzorává lett 1654 táján. 1658-ban már pataki predikátor volt, a honnan Ungvárra vitetett papnak s 1660-ban már az ungi egyházmegye széniora volt. Nyomatott munkája *Libellus repudii et divortii christiani*. etc. Sárospatak, 1667, 8-dr. készítette Béza Theodor munkájából és ajánlotta Ubrési Pál ungmegyei viceispánnak.

MAGYAR PROT. KRÓNIKA.

Szatmári ref. al gimnázium. E nevelő intézet a csinos és becsületes magyar város kebelében e célra egyesült két testvér ref. egyház beldiszére, környéke javára, válságos időkben újabb erőt nyert. Ismertető e tapasztalat feletti örömmel fogott tollat, hogy a tanodára távolabb eső hitfeleink figyelmét is, a protestans egyház e jelenben egyetlen közlönyén felhívja. Mert nem Pálé, nem Apóllósé, nem Kéfásé hanem a Krisztusé — 1. Kór. 3. 22. 23. mind az egyház mind pedig annak minden veteményes kertje vagyis iskolája *). Es ha valahol, bizony protestáns egyházunkban ohajtandó, hogy ne maradjon csak egy tájék is a szellemvilágosító szövétnekek távolsága miatt homályban; hanem szaporodjanak mindenfelé és keljenek nemes versenyre egymásközt az életre való jó iskolák.

Szatmáron századok óta áll ez iskola; rég kollégium volt és a városi nép ma is úgy nevezi. Homályba borult multjára szürkületi fényt a derék Cseresznyés Sámuel idézett, ki a közelebbi évtizedeken

*) Elszomorító valóban az a szeparatiztikus szellem, mely a hitelv gunyára, prot. egyházunk kebelében még ma is oly sok helyen dul és bagolyhuhogását nyíltan is hallatja. (Megbocsát az érdemes levelező, ha e helyütt mintegy leveszem a szót ajkáról, s a helyett, hogy elmondani hagynám a szeparatiztikus példát, magam folytatom ilyen formán: Édes barátom, vannak még közöttünk régi emberek, kiket hosszú élettel ajándékozott meg az úr, de a kik abban találják örömeiket, ha gyermekkori hallomásaikhoz, emlékezéseikhez visszatérhetnek. Akkor még roppantul és haszon és céltalanul versenyeztek egymással a vidékek, megyék, kerületek, kollégiumok p. ez utóbbiak közül a debreceni és pataki. A jó öreg urak s néhány követők most is ezzel mulatják magokat vénségükre. Ugyan miért rontanók el örömeiket; hiszen az nekik oly jól esik. Hadd csináljanak még felekezetet a felekezetben egy két évig. Egyszer majd csak kihálnak ők is minden előítéleteikkel; s megszabadulunk bűneik s erényeiktől. Szerk.)

át, itt a felsőbb gimnáziumi osztályokat tanította, és mindakét tiszai főiskolába sok jól képzett tanítványt bocsátott *), de újabb világot s felvirulást a magas minisztériumtól kiadott tanítási szabályok által előidézett erőfeszítés következtében nyert. Új tanszékeket, nagyre-szint, az egyház önkebelében gyűjtött kegyadományokból alapított, melyeknek létre hozásánál nem lehet feledésnek engedniünk akkori erélyes főgondnoka Gyene Károly nevét, ki az iskola anyagi alap-ját sikerrel gyarapította, célszerűen rendezte. Szellemi nyeresége pedig szerencsésen választott jó tanárai lőnek. 1856. marc. 9-kén kü-szöntött be új igazgatója Bartók Gábor, M. Szigetnek 18 évén át gyakorlott tanára, ki bámulatos szenvedélylyel szereti tanári pályá-ját és a gyermekeket, ki legelső szavában meghatóan szólva a szü-lék szívéhez, kérte azoktól alapúl a gyermekek testi és erkölcsi nevelését, melyre ígérte, hogy választott mód-szere, az ember magas természetéhez és nemes lel-kéhez legillendőbb módszer, szerint vezetendi ez iskolát és kijelentette, hogy a szatmár-németi testvéregyházak ta-nodájában a növendékek testi fenytékkal illetetni nem fognak. Az óta ez elv szerint igazgat, és tanít magyars a felső osztály-ban latin nyelvet. Többi tanárai ez intézetnek: Figura Károly, tanít történelmet, földiratót; Orosz István természet- és mértant; Nagy Áron német és latin nyelvet; Kanizsai Zsigmond görög és latin nyel-vet. Növendékek száma az első gimnáziumi osztályban 29; a második-ban 28; harmadikban 22; negyedikben 19; összesen 98. Ismertető, e növendékek szigorlatát meghallgatván, az 1-ső osztályt igen erősnek, a 2-kat szintén erősnek, a 3-kat pedig kitünőnek találta; — aránylag leggyengébb a 4-ik osztály, melynek oka a 'mult idők viszontagsági-ban és az átalakítás nehézségeiben keresendő, melynek a nem rég pá-lyázott növendékek egy része is áldozatul esett. Van e gimnáziumnak könyvtárában és használatára 2500 könyv, mely az egyház sajátja, nagy bővségben régibb s újabb földabrosza; ég és földgömbje, néz-lettanhoz minden szükséges alakja; villanygépe, több vegytani eszkö-ze s edénye.

Az igazgató a nagyváradi cs. k. helytartósági osztálylyal áll köz-vetlen érintkezésben, honnan a rendeleteket veszi német nyelven s hova viszont ő az intézet működéséről havonként latin jelentéseket küld, jelesen arról: melyik tanár mit és mily terjedelemben, minő módszeren és mily előmenetellel végezett a reá bízott tanokból.

*) Debrecenben jelenleg is a tudós Menyhárt János, Félegyházi Bénéjmin és Ladányi Gedeon tanár urak a Cseresznyés iskolájának valódi gyöngyei.

Egyébiránt a tanodára, gazdasági tekintetben, az egyházi főgondnok, jelenleg Kis Gedeon, elnöklete mellett felügyel az egyháztanács, mely ez iskola épületeiről, pénzalapjai biztosításáról és gyarapításáról gondoskodik. Ugyane testület választ saját kebeléből egy tanügyi bizottmányt, melynek elnöke most Boros Bálint, egy az ügy szent érdekétől átmelegült férfiú. E bizottmány intézkedik közvetlenül a pénzek bevételeiről, tanárok pontos fizettetéséről és minden lehető foglalkozások elhárításáról és intézkedik saját felelőségére minden halasztást nem szenvedhető teendőkről. Ugyane bizottmány előtt felolvassa havonként az igazgató magyar nyelven a cs. k. helytartósági osztályhoz intézett jelentéseit. Az algimnázium közel áll a nyilvánosság megnyeréséhez.

Mint ugyanez algimnázium helyi alapja, virágzik az egyház elemi iskolája, melynek igazgatója a jelleme, képzettsége és hivatali hűsége által egyiránt kitűnő Kovács István, ki a 4-ik vagyis polgári osztálynak oktatója 60 tanítvánnyal és az elemi osztályok előhaladásáról a fent érintett tanügyi bizottmánynak évnegyedenként számol. Igazgatása alatt állanak: a 3-ik elemi osztály 50 növendékkel, ez osztály kétfelé válik és egy része a gimnáziumba, más része a polgári osztályba lép át, tanítója Dobrai Mihály; a 2-ik elemi osztály 80 növendékkel, tanítója Kondor Pál; az 1-ső vagy kezdő osztály 70 növendékkel, tanítója Főrizs Áron.

Szatmár vármegyében van három reform egyházmegye, jelesen: a szatmári 64; a nagybányai 43; és a nagykarolyi 35 anya egyházzal; tehát összesen a három 142 egyházzal. Meggyőződésemből mondom, miként e 142 egyházközségben igen sok szüle él, kiket nem csak anyagi értékhány, de a nagyobb iskolák távolsága is tartóztat gyermekeik iskolába vitelétől. Figyelmeztetnünk kell őket a közel Szatmárra, hol egészséges lég, könnyen kapható alkalmas lakás és jutányos élelmezés, mind csak ajánlatosabbá teszik e vázlatban leírt iskolát, melynek lelkes tanárai, fáradhatlan igyekezetű szelid igazgatója, a kezeikre bízott szülei kincseket Istennek, hazának, s a fejedelemnek hiven gyarapítják. *)

Sárkoni.

*) Ohajtánók, hogy folyóiratunk mennél hűbb s részleteseb leírását adhatná a hazai protestáns iskoláknak.

Szerk.

Sárorospatak, augusztus, 1857. Részint a kegyes alapítók nevének hálás emléken tartása, részint a sárorospataki főiskola segély forrásainak ismertetése, s általában a történeti igazság végett közöljük az említett főiskolabeli ösztöndíjak sorozatát.

1. Vay alapítvány két egyén 12. pftal. 2. Uketyevityi alapítvány két egyén 12 pftal 30 krl. 3. Józsa-Szentimrei alapítvány két egyén 20 pftal. 4. Csoma alapítvány egy egyén 20 pftal, két egyén 14 pftal. 5. Szilasi alapítvány három egyén 7 pftal. 6. Nagy alapítvány négy egyén 40 pftal egy egyén 13 pftal 20 krl. 7. Klobusicky hat egyén 12 pftal hat egyén 16 pftal. 8. Töltésy alapítvány hat egyén 8 pftal 20 krl. 9. Sándor-Vizsolyi négy egyén 10 pftal 36 krl. 10. Szathmáry két egyén 6 pftal. 11. Roboz két egyén 24 pftal. 12. Csemnicky két egyén 5 pftal 16 krl. 13. Bojos három egyén 5 pftal 24 krl. 14. Halász egy egyén 12 pftal. 15. Tótpápai egy egyén 12. pftal. 16. Jármí két egyén 14 pftal. 17. Radnóti egy egyén 96 pftal. 18. Andor két egyén 6 pftal. 19. Csiszár két egyén 84 pftal. 20. Lenkey egy egyén 4 pft 48 krl. 21. Lácay egy egyén 24 pftal. 22. Lácay egy egyén 12 pftal. 23. Magyar Darvas egy egyén 24 pftal. 24. Nyiry egy egyén 8 pftal. 25. Csicseri-Mokcsay egy egyén 40 pftal. 26. Korláth alapítvány az első poétának 6 pft. 27. Vay pályázati alapítvány három pályázónak összesen 72 pft. 28. Pécely pályázati alapítvány egy pályázónak 40 pft. 29. Puky alapítvány rajz és szépirászati művekért 24 pft. 30. Ragályi alapítvány szónoklati előadásért 20 pft.

— A sárorospataki főiskola igazgatójától ez idén jelent meg leghísebb hivatalos iskolai tudósítás az intézet egy évi életéről. Tartalma egy latin versezet Molnár István gimnáziumi igazgatótól: *Carmen Augustissimo Imperatori Austriae, Regi Hungariae Apostolico, Francisco Josepho, quum in itinere cum Augustissima Coniuge Elisabetha Eugenia per Hungariam suscepto oras patinakas altissima praesentia bearet, musarum patakiensium nomine humillime oblatum.* — Ezt felváltja Zsarnai Lajos közigazgató előterjesztése egy hivatalos beszédben, mely nyilvánosan felolvastott jul. 12. az imateremben.

Ezen előadásból kivonatképen közöljük, hogy a megnyitott képezde alaptőkéje eddigelé 25,000 pftot halad. — A főiskolai közpénztárt nevelé n. Németh István tábornok hagyománya 1000 pftal. A könyvtár a Teleki könyvtárral, melyet a hagyományozó néhai g. Teleki Józseftől nevezünk így, szaporodott, mely darabszámra 4000 kötetre terjed. Hasonlóul nyerte a főiskola g. Teleki Sámuelától g. Teleki József arcképét mintegy 30 éves korából. Né-

hai aszalai ref. lelkész Molnár Antal több százra menő könyvet hagyományozott. A kassai es. kir. helytartóság útján jött meg birodalmi gimnáziumok programja 55 darabban. A birodalmi törvényt lap 4 példányban. Zürichből, Antalfy János munkás társunk és tanár közbenjártára, Zwinglinek tíz kötetes kiadása, Zwingli és Bullinger arcképével. „Ezen adomány becsét,” írja a tudósító, „növelé azon levél, melynek kíséretében az küldetett. Benne Wolf Henrik a zürichi prot. segédegylet jegyzője nyilvánítja, mi kedvesen vennék a helvét reformátusok, ha azon drága szorosabb viszony, melyben egykor a magyar prot. egyház a helvét egyházakkal állott, megújíttatnék; s biztosít a felől hogy minden, magokat az egyházi szolgálóra szentelő, ifjak, ha reá szükségök lenne, Zürichben anyagi segedelemre is biztosan számíthatnak.“ Jól mondja tudósító, hogy valástételünk helvét, kultusunk, liturgiánk, egyházszerkezetünk onnan vette eredetét, minket sok jeles emlék köt Helvéciához; s igen üdvös lenne, ha akadémiákra menendő ifjaink minél számosabban látogatnák, ha nem maga a tudomány sokoldalúsága, legalább az egyházi gyakorlat és a népnevelés miatt. Ő is ezen célból tartotta elmulaszthatlan köteletségének meglátogatni Helvéciát Zwingli, Kálvin, Haller, Oekolampad hazáját s iskoláit.

Azután szól a tudósítás beldolgokról: építések, javítások, csinosítás, nyomdai felszerelés (gyorssajtó) körül; vagy az anyagiakról, melyekre a gazdasági választmány ügyel, melynek tagjait a tanári kar választja saját kebeléből. Sajnosan érthetjük a tudósításból, hogy a választmány tagjai „minden díj s eddig talán kellő elismerés és méltánylás nélkül is“ szerencsésen, sükeresen működnek. Legyen hűségök önzetlen és hasznos munkásságuk öntudata legszebb jutalmok“. — Mi erre nézve azt mondjuk, hogy indítvány, tudósítás helyett, nem a nagy közönség elé való.

Az iskolai pályadíjakat és pedig a Vayféle első vagyis 32 pftos díjt egyháztörténeti legjobb dolgozatért nyerte Futó Mihály 2. éves theol. A második vagyis 24 ftosat egyházi beszéd készítéseért Kovács László 3. éves theol. A harmadik vagyis 16 pftosat ugyancsak Futó Mihály. A Pécely 40 pftos díjat nyelvbölcsészeti dolgozatért nyerte Szinyei Gerzson 3. éves theologus.

Adatik a tanári személyzet akadémiában s gimnáziumban. A tanuló ifjuság száma; mely is az iskolai év végén akadémiában 102, gimnáziumban 477. Ez utóbbinak nyolc osztályában kitünő 109, első osztályu 287, második osztályu 73, vizsgálatlan 8. — Következik az 1856/7 iskolai évi lecketerv. Közzétetnek az évi

felsőbb rendeletek. Végre figyelmessé tétetnek a szülék a jövő iskolai év kezdetére, mely is szeptember első napja.

Szivesen, üdvözljük ez évi tudósítást, de nem tartjuk teljesnek. Hiányzik belőle az évi kidolgozási feladatok jegyzéke. Ennél nem szükségesebb a statisztikai rész; sőt inkább ez a statisztikai jegyzet mellett épen az értelmi súly érdekében méltó közölni. — Helyén lett volna továbbá ilyen rovat: sárospataki tanárok évi munkálata az irodalomban. Ezt ugyan említi a tudósítás, de igen melleleg, csak mint „nyomdánkban megjelent“ munkákat, korán sem hogy azokat mind „pataki tanárok“ irták; pedig ez a fő; ez ad becset, tekintélyt az iskolának, ez mutatja a tudományos szellemet, mely nélkül bizony holt minden tanintézet; s mondhatni, hogy kiadott munkák dolgában a sárospataki tanárok valamennyi magyarországi tanárok között is igen igen tisztességes helyet foglalnának el a lefolyt iskolai év alatt.

— A nt. egyházkerületi küldöttség, mely f. évi július havában ülésezett Sárospatakon, méltán fordítá gondoskodását a főiskolában az akadémiai tanpályára, mely ellen több oldalról az a panasz, hogy a tanítványok igen ifjan kerülvén ki a főiskolából, a megrövidített theologiai kurzus miatt nehezen bírják egy részről a papi hivatalra szükséges képességet tudományilag, más részről az egyházak vezetésére megkívántató érettséget korilag. Ez ellenvetések, ha igazak, min kétkedni nem akarunk, csak az által volnának megszűntethetők, ha meghosszabbíttatnék a pálya, például a theologiai, három év helyett négyre. Igen! de hol vannak a tanerők, mert a mostani tanárok elfoglalvák; a meghosszabbítás tehát csak új tanári szék felállítása által eszközölhető. Azonban ez sem fogna sokat segíteni, mert a tanpálya mégis maradna, mint van, miután az egyházak szükében lévén a belső embereknek, a megfutott három év lefolyta előtt már, ugy szólván, kiragadozzák iskolából az ifjakat. A tiszamelléki egyházkerület ugyan e részben azt határozta, hogy ifjakat három évi theologiai tanfolyamról szóló bizonyítvány nélkül nem bocsát papi hivatalra; azonban ez is csak írott ige, mely papiroson áll. Hiába! szükség törvényt ront. Mindezek összegondoltatván, az egyházk. küldöttség annyit hagyott meg az akadémiai tanári karnak, hogy a netaláni negyedik évre a meglevő tanerőkkel készítsen egy tantervet s azt a főt. egyházkerületi gyűlésnek mutassa be.

— A fentebbi ponttal összeköttetésben jónak látjuk megemliteni, hogy nem szorosan a theologiai kar volna most erősítendő

hanem a bölcsészeti, és pedig ennek is irodalmi s nyelvészeti ága. És ez annyival inkább, mert e célra külön alapítványok is tétetvék, u. m. a Szentés, Óváry, Szeremley és Teleki alapítványok. Ezek feladata egy literaturai tanszék felállítása; s mi úgy tudjuk, hogy ezen alapítványokat az alapítók szellemében felhasználni nem volna éppen lehetlen. Az idő pedig hatalmasan sürget az irodalmi ösméreték pártolására, s mi e részben teljes reménnyel vagyunk a főt. egyházkerületi gyűlés lelkeségéhez, nemzeti és tudományos érzületéhez. Ez által tulajdonkép a theologiai kar is éppen úgy venne gyarapolást, mint a bölcsészeti, sőt éppen ez adná meg mindkét tudománynak a gyakorlatiság színezetét, s hazai mivoltát.

— Ezelőtt évekkel a főt. tiszamelléki szuperintendens ur levélben tudatván az egyházkerületi számvevő küldöttséggel, mely különösen az anyagiakban jár el, hogy az ungi egyházmegye megkeresése folytán, némely felsőzempléni és ungi tót ajku egyházak vallásra s isteni tiszteletre kívántató könyvekben szűkölködván, eme lelki szükség pótlása végett minő lépések volnának teendők: az egyházkerületi számvevőszék, még azon esetben is, ha némi áldozattal esnék a könyvek kiállítása, elhatározá, hogy az illető nt. esperes urak kerestessenek meg és szólíttassanak fel, hogy a szükséges költségvetés alapjaul adnának utasítást: mennyi példány kívántatnék, melyek volnának a kedveltebb és szokottabb egyházi énekek, tehát a zsoltárok és dicséreték közül jelölnék ki: melyek legyenek kinyomatandók. A vallásos könyvekből hasonlóul eszközöljenek a nép nyelvéhez alkalmazott fordítást, hogy így a nyomtatás minélelőbb megtörténhessék.

Az illető nt. esperes urak felszólíttattak, azonban mind a két egyházmegye azóta elveszté tisztelt elnökeit, így a dolgok fonala megszakadt. Szabad-e remélni, hogy az ügy, a tót ajku egyházak lélekügye nincs elfeledve? Van-e téve rendelkezés a foganatba vétel iránt. Ohajtjuk, hogy legyen minélelőbb.

— Az 1856-ki egyházkerületi számvevőszék jegyzőkönyve 129. pontjában Kazinczy Ferenc utódának a főiskolai pénzalapból kölcsön határoztatván, ily meleg szavak olvashatók: számvevőszék szomoruan értesülvén a felől, hogy azon nagy férfinak Kazinczy Ferencnek, ki a magyar nyelv ujjaszületésének s jelen tökélyre jutásának ugyszólván kezdeményezője egyik legfőbb tényezője volt, egykori laka, melyben nemzetünk nyelvügyeért annyi éjen át virasztott, jelenleg idegenek birtokában van, a kért összeg a történeti emlékü laknak, melynek kertében a nagy halott hamvai nyugszanak, s a hozzá tartozó birtokoknak kiváltására megadatni rendeltetik, stb“. — Csak ennyit tar-

tottunk méltónak kiemelni a hivatalos jegyzőkönyvből, melynek e pontjában az a szép gyöngéje van, hogy száraz hivatalos határozat létre sem tudja eltagadni a szív nyelvét oly dicsőnek említésénél, minő volt nekünk, a nemzetnek, nekünk, a protestantizmusnak, és nekünk, a főiskolának, Kaziney Ferenc. — Ez a nagy ember 1759-ben született; ma holnap száz esztendeje. Külföldön ilyenkor már zeng a jó szó mindenfelé. Vajjon nem rezeg-e bennünk a kegyelet intő szava, hogy két év múlva százados ünnepet szenteljünk születése napjának?

— Irja nekünk egy tisztelt kéz: ohajtásom volna többek között, hogy protestáns elvekből kiindulva fejtegettetnék és pedig gyakran és több oldalról: „miben áll gyakorlatilag a protestáns egyházi élet; mik egy protestánsnak mint olyannak, az egyházi ügyekben teendői, s mik egy protestáns papnak mint olyannak, a maga egyházában s általában egyházi közügyekben kötelességei.“ — Eme kérdésekre nézve csak azt jegyezzük meg, hogy nem állnak elszigetelten. Több oldalról hallatszék ez, mint elismert szükségessé-gű tárgy. Azonban még több oldalról kell hallatszania, hogy annál több ember essék gondolkozóba fölöle; mert csak így következik a valóság. — Mi éppen azért irtuk ki a fentebb említett kéz eme sorait; s örülünk, hogy megvan az eszmélkedés a nevezetes egyházi kérdés körül.

— Nagy József, érdemes, derék munkatársunk, kiről a sok ily nevű egyén közt nem tudhatni: melyik, szomotori reflex lélekész s őt, míg állomásán marad, ily egyszerűen nevezzük; s ha majd szerencsénk lesz más névrokonához mint írótságunkhoz, ezt fogjuk megkülönböztetni. Ő ugy, minő maga is, szerényen és egyszerűen a mienk.

— Írták nekünk egy levélben: vannak-e kilátások arra Sárospatakon, hogy mint más városokban, itt is olyan idegen születésű, tisztességes művelt egyén, még inkább család telepedhetnék meg és pedig a ki netalan angol, francia, német stb. nyelvek közül egy kettőt beszélvén, ifjakat venne föl asztal és szállásra magához, hogy az iskolán kívül is folytathatnák a nyelvek ismertetét s gyakorlását? — Ilyen családok telepítése Sárospatakra végetlenül tanácsos volna, a főiskola igazgatóságának állana érdekében hogy ha nem rendes tanári fizetéssel de mégis rendkívüli tanári ranggal tisztelné meg a lehető egyént, így annál erősebben csatolná az iskolához. Ily rendkívüli tanár, igen valószínű, nevelné annyival az ifjak számát, mennyinek tandíjából kitelnék az évi rendkívüli fizetés; a szülék pedig,

kiket őseik példája s emléke oly erősen köt Patakhhoz, szívesen fizetnék azt a kevéssel nagyobb költséget, mely a rendkívüli tanárra menne, s nem kellene nagy messzi, talán még nagyobb költséggel járó iskolákba küldeni gyermekeiket a pusztá, idegen nyelvtanulásnak kedvéért.

— Pálffy Jánostól, ki az erdélyi muzeumnak foly lelkes egyik megalapítója lett végrendeleti hagyatékával, Pálffy Jánostól, ki a törvényhozásin kívül az irodalom mezején is jelentékenyen forgott, mint e folyóirat szerkesztőjének tudomására esett, egy kézirati dolgozat maradt fenn, melynek tartalma egykoruak életírása, vagy legalább öntapasztalt adatok s jellemvonások gyűjteménye a legközelebb elmúlt kor embereihez, s történetéhez. „Följegyzem egyszerűleg az eseményeket, de csak azokat, melyeket magam láttam, hallottam vagy tényekből merítettem. Elmondom ezek iránt saját nézetemet, és véleményemet tapasztalás, személyes meggyőződés s legjobb felfogásom szerint őszintén és igazán. Ítéletet mondok azon személyek fölött, kiket személyesen ismertem s csak ezek fölött, s kik egy vagy más tekintetben szerényül vagy fényesen, erényben vagy beszenyezve fölmerültek a köz vagy magán életben, elismeréssel és tisztelettel vagy megróva és kárkoztatva.“ Sajnálni lehet, hogy a betűrendben vitt életrajzi dolgozat az L betű közepén félbe van hagyva. Nem folytatta-e Pálffy? Ezt azok mondhatnák meg, kik halála után írásait átnézegették.

— A „Kolozs. Közlönyben“ július 17. írja Medgyes Lajos, hogy Dézs tájékán a magyar és ref. népség igen megfogyott, parokhiák elpusztultak, melyek megmentése nem áll az esperes urak érdekében, „mert ha elpusztulnak, a nép eloláhosodik: a kanonika porció megmarad s azokról a jövedelmet ők huzzák. Így például a dézsi egyházkerületben 22, mondd huszonkét elpusztult egyház van.

— A széki ev. ref. egyházvidékből hasonlóan sok elpusztult magyar egyházzól ír Mihály Endre. Mi évek óta nem kapunk szomorubb tudósítást ezeknél; a derék Kolozsvári Közlönynek, mely által vesszük e híreket, mind a mellett köszönettel tartozunk feltámasztó gondoskodásaért. Szintén panasz emeltetik a népiskolai állapotok ellen. Hogy a kellemetlen benyomás enyhíthetessék, a javából is nyújt levelező; és pedig Cegében gr. Vas Ádámné, M. Sándor Berta ő méltósága saját költségén építtetett új templomot. Betlenben a gróf Betleneké a helyreállítási szerep; nemeslelkűségök állíta új tornyot, fog nem sokára iskolaépületet. Szamosújváron, a régi virágzó egyház, hol egy időben csak a rabokhoz járt papot hallhaták a re-

formátusok, újra éledőben van. A lelkek száma jelenleg már 500-ra szaporodott; az egyház anyaegyházzá lesz, „miután július 20-kán a m. miniszterium rendelete következtében kimutattatott a ref. templom, iskola és paplak igen alkalmas helyisége, az e végekre gyült pénzerővel együtt. — Hol ennyi jóakarat, vallásos buzgóság és ihlet mutatkozik, onnan bátran lehet hivatkozni a hitfelek rokonszenvére, más oldalról pedig az egyházigazgatóság kötelességei állnak elő az egyház boldogítására.

— Nagykőrös városi községe lelkesen forog nemcsak a tudós, hanem a népiskolák ügye körül is. Most legujabban a helybeli ref. népiskolákra tiz esztendeig évenként 37 ezer pftot fog fizetni! — „Hej Nagy Kőrös híres város.“ (M. S.)

— A pest-kecskeméti iskolaügy legalább a kecskeméti egyházmegye gyűlésén, mely jul. 21. napján Kecskeméten tartatott, oda dőlt el, hogy a kecskeméti szeminárium továbbra is a superintendencia theol. intézeteül maradjon, a pesti, most még csak csirájában levő szemináriumnak pedig orsz. theologiai intézetté kinövendése eszközöltessék. (M. S.)

— A tiszántúli ref. egyházkerület aug. hó kezdetén több napra terjedő közgyűlést tartott Debrecenben. A gyűlést igen fontos tárgyak foglalván el, a vitatkozások is komolyak és határozott jelleműek valának. Nagy meggondolást igényel a protestánsok, kivált ezen kerülethez tartozó legközelebről érdekeltek, részéről azon aggasztó állapot, miszerint az e közgyűlésben nyíltan feltárt, debreceni iskola állapotából kitűnik: hogy már több év óta 3—4000 pft évi vesztéménnyel (dificit) dolgozik, a minek oka ott rejlik, hogy több alapítvány olyan feltételekhez levén kötve, melyek most meg nem tartatnak, az alapítók részéről a kiszolgáltatás megtagadtatott (szorosan ragaszkodván azon ohajtásukhoz, hogy az érdekelt iskola az 1791. XXVI. t. c. 5. pontja értelmében kezeltessék), mi ha sokáig így tart, semmi sem bizonyosabb annál, hogy a debreceni ref. iskola felemészti maga magát. Legtöbb erélyt és buzgalmat fejtettek ki az e fölötti tanácskozásokban Lónyai Menyhért, Tisza Kálmán és Ujfalusi urak, kik célszerű népiskolai könyvek kiadására pár perc alatt több száz pftot irtak alá ez alkalommal. Fordultak elő még vegyes házassági és temetkezési viszálykodások is, melyek orvoslása iránt a cs. kir. helytartóságokhoz történt folyamodás. (M. S.)

— **Bukarest**-ből aug. 17 és 18. napjáról, a M. Sajtó útján veszszük az értesítést hogy az ottani magyar (prot.) uj iskolában azon

napokon tartatott meg a nyilvános vizsga. A tanulók száma hatvanegy. Kiss József magyar nyelven kérdezé a tanítványokat következő tantárgyakból: 1) vallástan, 2) szenttörténelem, 3) földrajz, 4) állattan, 5) erkölcsi elbeszélések és kisdied költemények, 6) számtan, 6) olvasás. A vizsgálatot a kisdiedek megható énekekkel, imával és beszéddel nyitották meg. 18-án a német nyelv elemeiből a levezető, a románéiból Georg Jonesku kérdezett.

— Netaláni irányadásul: hová igyekezűnk, nem tartjuk cél ellenesnek előre tudatni s különösen kiemelni, hogy az egyháztörténethez igen sok érdekest, alapost várunk egyes egyházak történetének megírásából. Így birjuk néhány jeles férfit igéretét, hogy megírják névszerint a sátoralja-ujhelyi, vizsolyi, szatmárnémeti egyházak viszontagságait, míg a sárospataki egyházéit már magunk elkezdttük, ha bár töredékesen, közleni az „adatok és tanok“ cím alatti Tárcában. — Az ily helyi dolgozatok, lehető kimerítőleg vagy rövid vázlatban, képessé fogják tenni az egykor eljövendő történetírót, hogy egyházak levéltáraiért ne kényteleníttessék egyik országszélről a másikra költözni, mi nagyon fáradságos, költséges, de nem is oly könnyen kivihető egyesnek. Fogjunk össze mindnyájan. Használjuk a sajtót. Ez az egyetlen út. „Adatokat kérünk, adatokat!“ A történet tényei az igazán fajt accompli. A történet igazol.

Javitandók.

30 lap, felülről	15 sor.	Nytembach	h. Wytembach.
36 „ alulról	2 sor.	Müller	h. Mühler.
37 „ „	5 sor.	„	„
266 „ felülről	6 sor.	Menyhért	h. Benedek.
300 „ „	2 sor.	Otterwald	h. Ostervaid.
„ „	4 sor.	Trorchin	h. Tronchin.
350 „ alulról	12 szinyérváraljai után	„nagyváradi.“	

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

MÁSODIK ÉVNEGYED.

1857.

JUL.—SZEPT. FOLYAM.

A HAZAI BÖLCÉS SZET TÖRTÉNELMÉHEZ.

II. SZEPSI CSOMBOR MÁRTON.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

Életiratára nézve saját munkájából „Europica Varietas“ meritjük a lehető adatokat. — Születési helye Szepsi, mezőváros Abaujban; ideje 1594. év *); napja nem tudatik. Reformált hitvallású; előneve, a kor szokása szerint a szülő városától, hol első oktatását is vehette az ottani, akkor virágzó, elemi iskolában. Tizenkét éves volt, midőn 1607-ben Kézsmárkra ment iskoláit folytatni, s e korai eltávozás az apai háztól nem fogyasztá hanem inkább nevelé utazási vágyát, mert mint maga írja, gyermekségétől fogva ohajta mindig országot, világot látni; de szegény sorsa, úgy látszék, soha meg nem engedi. Mégis előállt az alkalom 1611-ben, s ő a szepsi iskolatanító Sámsondi Mártonnal, ki utóbb miskolci lelkészszé lőn, Erdélyt megutazhatá, honnan kitéregetve utjában min-

*) Bód (Magy. Athenás) 313. I. (1595-re teszi, de maga írja Cs. hogy 1616-ban (idejének „22. esztendejében“) indula külföldi utjára.

den „scholá“kat meglátogatta, de leginkább megszerette a nagybányait Szepsi István igazgató idejében, s egy hónap hián két esztendeig járt. Ezen idő alatt vagy folytában megutazta Máramarost.

Visszatérve szülő városába, külföldre utazó szándékát még mind nem valósíthatá, hanem időt várni kénytelen a gönci iskolában Békesi András alatt egy évet nem kicsi haszonnal tölte. Ezalatt tisztességes hivatása lön a közelfekvő telkibányai „oskolamesterségre“, hol néhány forintot gyűjtögetvén 1616. esztendőben „minden barátinak s jóakaróinak“ ellenére Dancka (Danzig) városa felé indulni magában elhatározta, hogy az ottani gimnáziumban tanulását folytathassa.

Fent mondott évben május 15. napján hagyá el Csombor Szepsit s vevé útját Eperjesnek. Innen néhány napi mulatás után a Beszkéd hegységen át kitette lábait a hazai földről, mely ünnepélyes alkalommal, mint utazása folytán máskor is igen gyakran, deák verset monda, s hagyta emlékezetben, mostanság éppen e sorokat:

Hungara terra vale, variis exercita fatis,

Szeptius ignotae limina gentis adit.

Hungariae procures, matresque patresque valet.

Szeptius externae limina gentis adit.

Meglátogatta Lengyel, Mazur, Pruz (Porosz) országokat, Dániát, Friziát, Hollandiát, Zelandiát, Angliát, Galliát, Német és Csehországot. Ezen ut, mely az ő „szorgalmatos megszámlálása“ szerint nem kevesebb mint „kilenc száz hatvan hat magyar mélyföldet“ (így írja Cs.) teszen, azon időben szinte hallatlan volt; de volt is becse, mert Csombor a nagy magyar utazó (polytropus Hungariae magnus) nevet érdemlette általa.

Nevezetes hogy Cs. utazása leírásának egyes szakaszait, különösen egyes országokról szólókat, jó embereinek ajánlotta, szentelte. Méltó-e tudni Csombor jóakaró urait, nem kérdem, s neveiket ide igtatom. Lengyel és Mazurország leírása van ajánlva Láng János akkori (kassai) főbírónak és Peregdi István vormundernek. Pruzország leírása Tatai, Szabó és Pap Györgyöknek, ilyen hozzáadással: „hogy az én velem jól tölt patrónáim, az tenger melléki Pruzország ez mi országunkban érdemlett tisztességét megtarthassa, kegyelmetek gondviselésére úgy mint neki s nekem kegyes oltalmazóimra bízom“. — Dánia leírását szenteli Fuló Miklós, Póhalmi István és Palotai

Bálint uraknak „hozzávaló kegyes indulatjokért“, Friziának rövid leírását Tancos Pál és Debreceni Kalmár János uraknak. Hollandiaét Almási István, Varanai András és Zoltán György uraknak, táplálóinak, patrónusainak. Angliaét Monakhi Sebestyén, Thuri Kalmár János és Szegedi Istvánnak, ily hozzáadással: „az tiszta, keresztyén Anglia viselje mindenütt hírét, nevét. érdemlett böcsületét, tisztességét“. Gallia leírása Reiner Menyhárt, Berzevici András és Palatic János uraknak, „ő felségének, Bethlen Gábornak az kassai kamarán tanácsosinak“ ajánltatik. Németországé Kecser András és Darholz Ferenc „nagy nevű“ uraknak; Csehországé Magdeburger Ioákim, Melda György és Nagy Pál, végre Szléczia leírása Melda István és Csizmadia Ádám uraknak, kik 1619. esztendőben étellel, itallal tartották a mi Mártonunkat, mint a kassai skholának igazgatóját (rektor),

Csombor legtöbbet gyalog utazott, „sárga csizmában, verő fényes gránát posztóból csinált palástban“. Uti pogyásza Danckán tul egy ing, egy imádságos könyv. Csak midőn 1618. Krakóba ért visszajövet, kapta meg egyéb holmiát danckai jóakaró gazdájátul, ki azokat az ő hoszas „búdosásai“ alatt, mint utazását nevezi, hűségesen őrzötte, mostan pedig oda küldötte vala.

Danckában a sok minden látottakon kívül jezsuita páter Krispinus beszélgetéseiből sok épülést vón. Vitázott egy szerzetessel és pedig latin hekszameterekben, mint utazása 76–78 lapjain olvasható, rögtönözve. A karmelitáknál is megfordult egy barátjával, és írja magukról „kevés hia, hogy a kerítés(en) felül nem küldöttek ki bennünket“. Meddig látogatá ott az iskolát, nem mondja, de azt igen, hogy a szürke klastromból fordított gimnáziumban ételen, italon három hónapig volt.

Jan. 21. 1617. hagyta el Danckát. További utazásának célja Poroszország. Innen „a sok habok között setétlő Dánia“ felé vitorláz april 18. Május elején Svéciaába indul. A hajón majd furesa mulatságnak lön részese némely társaival. A hajósok ugyanis nekik „dühödtek és keresztelni fogák“ őket, ha magokat meg nem váltják. Az ugy történik, hogy csigán járó kötelre kötik az embert, és háromszor nagy hirtelen a víz alá meritik. Csombort Sziglovszki Gergely lengyel utitárs menté ki. A szél Norvégia partjaihoz verte a hajót s csak május 4-én jöhettek az igaz utra. Május 6-án a friziai tenge-

ren voltak, de nem szállottak ki elébb, mint Hollandia partján harmad nap múlva. Leydában egy leckén hallgatja Cs. Poliander Jánost, de volt jogi leckén is. A főbb helyek meglátása után Zelandia felé indul: holott is nem szűnik csudálkozni azon, hogy az emberek mi kedvesen élnek a tabakkal (dohánynyal) három négy napig is étel, ital nélkül. Angliába érve „a tüzrevaló enyves kőnek“ (kőszén) igen nagy bősége lepte meg, mely annyira becses ott, hogy „a koldusok gyakorta isten nevében“ kérik. Aztán csudálkozott a népnek deáktalanságán. Egy magyar urfit is mondták hogy talál ott; de az bizony egy szót sem tudott vele magyarul szólani, „mivelhogy cseh fiu volt, és csak magát akarta hirdesíteni messze földről jötttségével“. Londonban a westmünsteri főiskolának minden auditoriumait eljárt, s tetszését találta főkép a deákok szép viseletében, ellenkezőleg mint Németországban, hol „nem tudja ember, ki micsoda közülök“ mert mind világi ruhában járnak, Londonban pedig „hoszu metélt köntösük, szintén nyárban is gyöngé béléssel megbéllett, ujja övig aláér“. A város nagysága énekekre, azaz latin versekre buzditá. Elhagyva Londont, szeretete volna látni Cambridget (Cantabrigia) s látta Canterburyt (Cantuaria): eltévedt. E miatti bánatát csak az enyhíté, hogy mindent megsejlelé az utóbbi városban és fordula Gallia felé. Doverbe érve boloniai nyelven kérdezek tőle: hová megy; ő deákul felelt. Aztán németre fordulván a beszélgetés, németországi, oderai frankfurti protestánsnak adta ki magát. Legjobban megkapta elméjét Páris, hol igen sok szépet látván, igyekezett megismérkedni „ama hires neves nagy elméjű baráttal, ki az egész kurszus filozofikust nagy mesterséggel táblákra hozta“. Meurisse Márton, mert ez volt az, igen szívesen fogadá, vele tudósan beszélgetett, s „egy kis disszertációt“ indítottak. Aztán előhozá Meurisse „a logikának, metafizikának és a morális filozofiának tabelláit“ s nevét ez utolsóra így írta fel: frater Martinus Meurisse minor, author dabat Martino Csombor, ungaro, in musaeo proprio Parisiis 1618. Innen mentek a Sorbonne-ba, hol a tanár olvasott eme hittani kérdés fölött: an pro omnibus sacrificium sit offerendum. Ezután járt a clairmonti akadémiába, s hallgatá a jezsuita páterek leckéit. Megjelent a tudorsági vitákon és mindenütt, a hol ismévágyó vizsketeg elméjének kielégítésére alkalom ígérkezett. „Valahova eltekint ember“, írja „mindenütt az elmének csudáit láthatja, valahova eltekint utcákról

utcákra, mindenütt láthat egy vagy két deákot földig való ruhában“. Párisból Epernay-n keresztül utjába ejti Chalons-t (Catalonia) s emlékezik Atilláról.

Műveltségtörténeti szempontból közlöm itt Csombor szavait utazása 300 — 2 lapjairól. „Háltam az Argentina felől való külső városban az szélmalom nevü vendégfogadóban, a hol igen kedves és csendes szállásom volt, csak szintén az gazda asszony hon levén. Midőn penig az vacsorához ültem volna, igen keserves kobzolás hallék, mely engem nem tudom ha megvigasztala vagy inkább megkeseríte. Nem hallottam volt Danekátul fogván minden utaimban kobzot ez hely kívül, kérdém azért az gazda asszonyt, ha fizetésünk re ez kobzos eljönne-e szállásunkra? Az asszony szolgálját bocsatván, az hegedüsökkel egyetemben az kobzost elhivatá. Én midőn ez szokatlan muzsikán csudálkoznám, az kobzos kérdé, ha látam volna-e valaha oly vigasztaló szerszámot; kinek én felel-vén, mondék: nem az koboznak csudálom formáját és hangját, henem azon csudálkozom, hogy noha immár sok országokon és tartományokon általjöttem, mindazonáltal sohol ez városon kívül ily muzsikát nem láthattam, hazámban penig még csak a gyermekek is azt pengetik. Ő erről diskurálván, miért hogy Galliának is csak szintén ez egy városában vagyon uzusa: ilyen okát adta, hogy midőn amaz fene ellenség az Atilla, kiről az hisztorikusok írnak, ez városnak mezején (kinek most is vitézinek testéből rakott halomnak helyét mutogatják) megveretett volna, sok számtalan kobzosokat (mert táborában bőségesen voltak) ősz szeállatott és nagykeservesen sirattatta meg az megholtaknak keserves állapotjokat“. — Ezeket olvasván Szombathi, méltán kérdezheté: a koboz nem magyar muzsika-e? mint az előttem nyitva levő példány végén látható jegyzése mutatja.

Atjövén Cs. Németországba, különösen Strassburgra terjeszti figyelmét; mely várost régen Argentinának avagy Argentonatumnak hívtak, németül pedig Silberburgnak, most Atilla átmenésétül hívják Strassburgnak. Meglátogatja benne az akadémiát melyben „tanult a mi Albert Molhárunk“ s a magnifikus rektor Bitsius Gáspár által ján, 19. 1618. annak tagjává lesz. Sz. Mark ispotályában alamizsna gyanánt fölvesz 24 pénzt, csak hogy nevét az alamizsna könyvbe írhasa. Strassburgban voltak magyar tanulók: Welman Mihály erdélymedgyesi fi, Blinberg Tamás bártfai, Csernai János lipői,

Duchon Mátyás mosóci (moschovinus). Most Hajdelberga következett, mely városnak fő akadémiája vonzotta, „de kisebb volt mint reménylette“; hová főképen magyar ifjak siettek ez időben. Akkor ezeket találta ott: Szepsi H. Mihály, Békai Mihály, Gönci Mihály, Szikszai István, Csepei Ferenc, Borzasi Balázs, Tornai Ferenc, Udvarhelyi György, Lázári Gáspár, Muraközi Márton, Lévai Tamás, Tiszabecsi Tamás, Bojti Gáspár, Szentkirályi Benedek, Szilvási Márton, Berényi Mátyás. —

Nürnbergből Remus Györgyről emlékezik szívesen, „mert a magyar ifjagnak sokat szolgált és szolgál, míg él“. Prágán keresztül jó Sziléziába, s Briga városában találkozik ama nagy filolog és tudós főemberrel, jóakaró kedves urával, Laubanus Menyhérttel, ki a danckai gimnáziumban „conrector“ volt, s jelenleg a brigai iskola igazgatója. — Krakóban eszébe jönek a magyar tanulók egy építárium alkalmára, „kit egy főembernek emeltek, melyet a magyar deákok öltek volt meg“, miért a lengyelek reájok támadtak és vesztettek el benne, ha jól jut Csombornak eszébe, száz harnincat, s az skholában is minden privilégiumoktól megfosztattak. Ezen-tul belép Cs. ismét a hazai földre, mint már előre megmondattott.

Ennyit mondhatni róla maga írásai után. Mint látszik, gyakorlati célu, s tudni vágyó elme volt, ki az embert, erkölcsöket, tudományt és mesterséget közvetlen a maga tapasztalásai után szerette látni, bírálni. — Leírja a mit lát őszintén, egyszerűn, lelkesedik a műveltség munkáin, megfordul a tudósoknál; sörért, borért egy kicsivel tovább mulat valamelyik városban; együgyűnek látszólag elbeszéli, hogyan akarták megházasítani s ő tisztességes hazudsággal mikép menekült. Érzelmekben igen magyar, viseletében alkalmazkodó, hitében erős protestáns.

Visszaérve hazájába, előbb ugyan kassai skholaigazgató 1620., majd varanai lelkész lett Felsőzemplénben, de hivatalát nem sokáig viselheté, mert másik munkjának Udvari Schola „ad lectorem“ című előszavában, melyet Tholnai János, hihetőleg varanai közvetlen lelkész utóda, irt, „az Istentől előállított ifju ember Csombor Márton“ már nem volt életben; így mintegy huszonnyolc éves korában halhatott meg; ugyancsak maga is ifjunak nevezvén magát ajánló levelében. Bizonyos, hogy egy ideig Bedegi Nyári István és Telegdi Anna fiának Ferenc-

nek már pap korában volt nevelője vagy mentora *), a honnét írja Cs. „nekem nem másra hanem te rád oh Nyári és Telegdi familiának nagy szép gyönyörűsége, te reád vagyok gondom, tégedet, nem mást egyengetlek“. Hasonló értelemben írja Tholnai Csomborról, hogy „mind maga életére mind máséra vigyázó volt“.

Az „Udvari Schola“ már ezen Nyári Ferere számára, ki szintén korán (a míg e könyv nyomtatása elvégeztetett“, írja Bod) elhalt, volt írva, s Telegdi Anna költségén jött világ elé; mely tulajdonkép ethikai vagy a régi osztályozás szerint gyakorlati bölcseészeti munka, tevéen tartalmát öszvesen husz Intés, különböző tárgyakról és pedig

I. Intés: Hidd el, hogy az Isten mindeneket jól lát. II. Hallgató légy. III. Szemérmetességet kövess. IV. Haragodat meggyőzzed. V. Jótétemény helyébe jóval légy. VI. Mindenekhez jóakarodat megmutassad. VII. Az igaz erősségre igyekezzél. VIII. Az martiromság által is, ha Isten úgy akarja, erősségedet megmutassad. IX. Nyomoruságodban higgyed boldogságodat. X. Eszes embereknek tanácsával élj. XI. A jókkal társalkodjál. XII. Az te javadból mértékletes adakozó légy. XIII. Az idegeneket házadban befogadd. XIV. Az fősvénységet távoztasd el. XV. Csak arra igyekezzél, az mi tisztességes. XVI. Távoztasd a vakmerőségből származott fogadást. XVII. Barátokat szerezz. XIX. Tökéletes boldogságot ez világon ne remélj. XX. Utáld meg az halált. Tartsd semminek.

Csombor ezen könyve leginkább történeti példákkal tanít, de az alap mindig erkölcsi tétel, melyet ritkán fejteget, vagy fogalmaz, hanem annál erősebben világosít, bizonyít. Egyik intés kezdődik példával, másik tannal. Ebben fukarabb, amabban bővebb. Vegyesen jönnek egymás után szentírásbeli helyek, vagy pogány írók mondatai, példázatai, intelmei, ugyanannyi tanuságul Cs. szép olvasottságának. Ha példával kezdi az Intést, abból aztán egyszerre következtet, s felállítja tanát azonnal.

Írályának ismertetése, s gondolatjárásának felmutatása végett is álljon itt néhány idézet. „Hogy az is meg szokta tántorítani az ifiu elmét, hogy az gonoszoknak szintén oly állapotjuk vagy az világ szerint, még gyakortább tündöklőbb, mint az jóknak, ez tégedet meg ne csaljon; mert e világ olyan,

*) Ud. Schola. 45. l.

mint az madarász, ki midőn az madarat megakarja fogni, elmegyén és szép édes buzát hint az madár eleiben, hogy bérekezhessen hálójában és azután torkon ragadván őtet megfojthassa. (I. Intés). — Miképen az ki vitézzé akar lenni, naponként fegyverében és lova hátán gyakorolja magát, az ki tengeri habokban igyekezik öreg hajókat igazgatni, először csekély vizecskében szoktatja az kormányhoz kezeit, az ki éneklést akar tanulni, először dudolva egyengeti szavát: így szintén az ki okosan akar szólni, szükség, hogy az mi az szólásban az természeté, az ellen ne tusakodjék, az mi pedig az okosságé, abban gyakorolja magát, mert minden dolog az maga gyakorlása által öregbül (II. Intés). — Szép jószág az szemérmetség, az mely az ifjakban virágzik, az vénekben gyümölcsözik, annakokáért illik, hogy azt intő könyvecskénkből ki ne rekezzük. Kétképen szokott lenni. Beszéd és cselekedet által, mind a kettőben a szemérmetességet igen igen kövesd. Mert az elmének tüköre a szemérmetség által megpirult orca (III. Intés). — Felette szorgalmasan az haragtartástól embernek magát meg kell óni, avagy ha teljességgel meg nem ohatja magát, zabolázza meg az haragot, mert az harag annyira megháborítja az elmét, hogy végtére az okosságtól is megfosztja (IV. I.). — Ha valaha valaki te véled valami jót tölt, igen szükséges dolog hogy arról megemlékezzél és annak meghálálására igyekezzél. Mert vajjon mi csoda lehet nagyobb embertelenség, mint meg nem fizetni azt, az mit mástól vöttél? Az én ítéletem szerint pedig nagyobb számban és mértékben kell megadnod hogysem mint vetted, melyre int bennünket az mi közönséges anyánk az föld is, mely egy kevés magot gyomrában bevévén, az szántóvető embernek száz annyit hoz annakutána érte (V. I.). — Az tökéletes jóakarát nagyobb aranynál, ezüstnél, drágaköveknél, mely hogyha semmit nem ad is, sokat ad, mert gyakorta az arany és az ezüst heában elmulik és azután semminemű haszon nem származik belőle. — Vedd ki az emberek közül az jóakaratot és szintén azt cselekedsz, mint ha az napot kirekesztenéd ez világból, mert az egymáshoz való jóakarát nélkül az emberi társaság meg nem állhat. — Az jóakarát cselekeszi hogy sokból egy legyen, mert noha gyakorta sokan vannak embernek barátai, de mind azok ez jóakarát által mint egy jó foglaló enyves eszköz által egygyé lesznek, mert ő bennök egy az lélek, egy az tanács, egy az igyekezet is (VII.).

— Az elmének erőssége áll ezekben: 1) üldözésnek, kedvezésnek, félelemnek miatta híredet, hütödet és vallásodat el ne áruljad. Nagy félelem az, midőn vallásodért fegyverrel, tüzzel kergetnek, de erősségedben ezt az félelmet nagyobb félelemmel győzzed meg. — Félj az üldöző emberektől, de inkább félj az jövődő ítéletnek bírójától, azután való gyehennától, és az örökké való haláltól, melyben mind az test mind az lélek úgy hal meg hogy éljen, úgy él hogy meghaljon. 2) Az igaz erősség áll ebben, hogy valami gonosz rajtad történik, ítéljed azt természet szerint történtnek lenni. 3) Ebben áll, hogy tisztességgkívánás tőled távul legyen, mely minden kívánoinak ártott, vele élőinek veszedelmet hozott. 4) Áll ebben: füledet a hizelkedőknek meg ne nyissad, mert az hizelkedőknek szavok által meglágyulni nem erős férfiakhoz illik. (VII. I.). — Miképen az ki az igen mély kutnak fenekéről az eget nézi, szintén délszinben is meglátja az égi csillagokat, az ki pedig az kutban nincsen, hanem csak az kut mellől nézi, az napnak ragyogása miatt meg nem láthatja: hasonlóképen az ki a nyomoruságraak vermében, avagy mélységes kutjában esik, mindenütt láthatja az Istennek csillagos irgalmasságát, könyörületességét, az ki pedig ez világnak tündöklő szerencséjében gyönyörködik, ritkán avagy soha nem láthatja (IX. I.). — Kárhozatos volt annak az magyar urnak mondása, ki midőn az erdélyi lóhusra készülne s az szolgálai kérdenék, miért mennének Erdélyre, azt felelte vala: ha tudnám hogy magamon kívül csak az ingem tudná, még azt is levetném s megégetném. Elvégeztem immár az én süvegemmel, tudja ő, tudom én. Bezzeg szép mondás volt, de ezt az szép feleletet az erdélyi atyafiak megmagyarázták s megmondották miért menének Erdélybe. Ezért tudniillik, hogy lóhust ehetnének, és sok szép zászlókat, fegyvereket, sok vitéz embereket ott hagynának, melyet könnyen elkerülhetek volna a jámborok, ha süvegeken kívül más emberséges embereknek is éltenek volna tanácsokkal (X. I.). — Az tisztességért mindenféle szorongatásokat felvégy, az mi pedig nem tisztességes, legyen bár hasznos, semmire becsüljed. Halhattad amaz vitéz végbeli magyarnak keserves szavát, ki, az mint mondják felőle, midőn egy vitéz töröktől monomakhiára kihivatott volna, megrettenvén tőle, örömet elmulatja vala, de az több vitézek előtt szégyen és gyalázatos dolog vala, ha ki nem megyen vala. Kimenvén azért mind csak azt kiáltja vala: o tisztesség, tiszt-

tesség, ha te nem volnál, nem kellene nékem meghalnom! De talán itt azt mondhatnád: mostan az emberek azt tartják tisztességes dolognak az mi hasznok, nekem sem jó eszesnek másnál lennem. Megfelelek reá s azt mondom: ne tarts minden hasznos dolgot tisztességesnek, de elhigyed hogy minden tisztességes dolog avagy cselekedet haszon nélkül nincsen (XV. I.). — Szükség az nagyra menendő ifiuak, hogy minden affektusa tiszta legyen, beszéde együgyű, és az ő edényét, az mint az apostol szól, mindenféle tisztátalanságtól oltalmazván tisztán tartsa, atyafiát, barátját kerengő beszéddel meg ne csalja, az mi nem tisztességes, sem embernek sem Istennek ne ígérje, ha pedig valami olyat ígér, tehát szenvedhetőbb, ha meg nem fizeti, hogysem mint megadja, az mi illetlen. Sokan gyakorta az ő magok lelkek isméretit csincserezik és kalodázzák illetlen esküvéssel, tisztességtelen fogadással, és ha annakutána megismerik is az ő fogadásoknak szabadságtalan voltát, mindazonáltal az esküvésnek és fogadásnak színe alatt megcselekeszik az mit fogadtak (XVI. I.). — Ez életben embernek nem lehet jobb jószága az igaz barátságnál. Minden tehetségeddel azért rajta kell lenned, hogy ez nevezetes jóban te is részesülhess, mert az minthogy nincsen soha oly állat ez világon, az ki ha mindentől megfosztatik, égtől, tűztől, víztől, földtől, élélhessen, vagy nem hiszem hogy nagyra mehessen, az kinek az igaz barátságban nincsen része. Azon pedig igen igyekezzél, hogy senkinek barátságát meg ne vessed, de mindazonáltal csak azokat válaszsza, az kiknek az ő erkölcsöket látod az te elméddel és erkölcsöddel egyezni, mert bizony ha színesképen ideig az különböző erkölcsű magát barátságodban tünteti is, örökös mindazonáltal semmiképen nem lehet. — Az barátságnak színe alatt sokan megcsalattattanak, szükséges azért felette az vigyázás, ne tarts mingyárt mindent barátodnak, az ki szép szót ad és távolról is rád mosolyg. Oh mely boldog ember az, az kinek igaz barátai vannak. Mert az igaz barátság ember életének oszlópa, gyönyörűséges idejének izi, gondjának könnyebbsége, jó szerencsájének ékessége, háborúságának csendesítője. Bizony nagynak állítom mostani egészséges életemet, de semminek tartanám, ha az igaz barátságnak savával meg nem elegyítettett volna életem (XVIII. I.) —

Igy elmélkedik a mi gyakorlati bölcsészünk, mondhatni, egyszerűen, világosan, nyomosan. Ezen tételekkel párhuzamban mennek a történeti példák, rövid jelesmondatok, a honnan

mint nagyobb résztől, nevezé Bód az „Udvari Scholát“ sokféle históriácskáknak. —

Munkáiról könyvészeti érdekből megjegyzem: az elsőnek teljes címe: *Europica Varietas*, avagy Szepsi Csombor Mártonnak Lengyel, Mazur, Pruz, Dánia, Frizia, Hollandia, Zelandia, Anglia, Gallia, Német és Csehországon; viszontag; az prussziai, pomerániai, svéciai, norvégiai, friziai, zelandiai, britanniai tengeren való budosásában látott hallott különb különféle dolgoknak rövid leírása. Mely minden olvasónok nemcsak gyönyörűsége, sokféle hasznára is szolgálhat. Kassán, Festus János által. 1620. Lapszám felül van 385-ön (a példány, mely előttem áll, nem teljes; végén lapok hibáznak) 12dr. — Bód e könyv címét *Itinerariumnak* írja, ezek szerint, hibásan. Másik műve: *Udvari Schola*, melybe az tekintetetes és nagyságos ur fiát Bedege Nyári Ferencet stb. stb. minden szép erkölcsökre és magának ékesen való viselésére oktatja, tanítja, igazgatja Szepsi Csombor Márton, varanai magyar tanító. Bártfán, nyomt. Klösz Jakab által 1623. 12dr. 201 lap.

Írályi s nyelvtörténeti tekintetből mind két munka, magyarul levén írva, igen nevezetes. Szók, melyek ujakul tet-szenek, mit erkely, iratos, koboz, fegyelem már előfordulnak nála; mások, melyek méltók volnának feltartatni, megmaradtak általa, p. gerezna am. matrac vagy bo-zontos ruha, korevány, am. illetlen, durva öltözet, csusz-kondó am. koresolya stb. Szókötések, p. nagyra üző, fényre üző stb. melyekről talán máskor, talán más.

EGYHÁZALKOTMÁNY.

HEGEDŰS LÁSZLÓTUL.

Második közlés.

IV.

A római birodalomra az V-ik századtól fogva nehéz idők jártak, melyek azt balsorsa felé erősen hajtották. Belül a függés és tekintély kötelékei bomladoztak, kívülről pedig az egymásra habként tóduló vad népek ostromolták. Az egyház is osztozott a birodalom mostoha sorsában. A keleti egyházat a császárok önkénye, s a tudomány fölötti versengések szaggatták, kívülről pedig a bizánci császárságot ostromló avarok, persák, bolgárok s az izlam által fanatizált arabok rongálák. A hová az arabok fegyvere s vele az izlam, ezen új vallás, győzedelmesen behatott, ott a keresztyén egyház elnyomatott vagy teljesen kiirtatott. E mellett a konstantinápolyi és római püspökök közt a kölesönös féltékenységek s elsőség fölötti vetélkedés soha sem szűnt meg, mignem 1054. egymást kölcsönösen kiátkozván, a keleti és nyugoti egyház elválása teljesen véghez ment.

A nyugoti egyház is nagy viszontagságokon ment keresztül, habár a tudomány fölötti vetélkedésben nem vett is oly élénk részt, mint a keleti egyház s helyzeténél fogva függetlenebb volt a világi hatalomtól. A nyugoti császárság még kevésbé állhatott ellent az idegen népek ostromainak. Spanyolországban a nyugoti góthok, római Galliában a frankok, Afrikában a vandálok, Britanniában az angol-szászok fészkeltek meg magukat, Olaszországot pedig különféle népek pusztították. Az utolsó római császárt Odoáker, a herulok vezére, 476. letette s Olaszországot meghódította. Még egyszer ugyan hatalmába kerítette a keleti császár Olaszországot, lerontván a keleti góthok uralmát, de 568-ban megkellett osztoznia Olaszország felett a betóduló longobárdokkal, kik uralmokat tovább tovább terjesztették.

Ezen zivataros időkben nem csoda, ha a nyugoti egyház sorsa is igen viszontagságos volt. De a római püspökök

vagy a mint már nevezni kezdék, a római pápák ezen nehéz időkben is feltudták magukat tartani, sőt hasznukra fordíták azokat. A római püspökök ugyan még mindig elismerték függésüket a keleti császártól, de a mint Rómának s Olaszországnak viszonya a keleti császársággal lazult avagy megszakadt, ők is merészebb hangon beszéltek s igyekeztek magukat függetlenné tenni. Már Gelasius így ír Anastasius görög császárnak: kettő van főkép, kegyelmes császár, a mi a világot igazgatja, a főpapok szent tekintélye és a királyi hatalom, melyek közül a papi hatalom annál fontosabb, mert a papok számadással tartoznak a királyokért az urnak (Gelasius ad Anastasium imperat). S ugyan ő ünnepélyesen kijelenti, hogy a római püspöknek egyedül isten a bírója. Nagy Gergely pedig mint Péter utóda az egész keresztyén egyháztól engedelmességet követelt s a pápai hatalom kifejlésének egyik leghatalmasabb előmozdítója volt.

Még ugyan olykor egyes pápák a keleti császárok ezen merész hangért keményen megboszulák magokat, s az újonnan alapított országokban még szorosabbra fűződött az egyház és állam viszonya s a királyok nagyobb befolyást gyakoroltak az egyházra és papokra, mint a római császárok. De a viszonyok majd kedvezőbben alakultak. Az új világnak is Róma lett középpontja. Azon népek, melyeket a római püspök nevében s hatalmával munkálódó hittérítők vezettek a keresztyén vallásra, önként elismerték a római püspök fenségét s elfogadták a nyugoti egyház szervezetét s szertartásait. Az Árius tudományát valló nyugoti góthok Spanyolországban aláveték magukat Róma fenségének s az ország főpüspöke pápai helytartóvá neveztetett. A britanniai egyház Ágoston római hittérítő munkája után egyik legalázatosabb hive lett a római egyháznak s főpüspökei a pápától nyerték a palliumot vagy díszruhát, mely a Rómától függésnek jele. — Még szorosabb függésbe jöttek a german egyházak a németak apostola Winfried vagy más névvel Bonifácus által ki a pápa kezébe eskü tön le s magát és a german egyházat teljesen Rómának vetette alá. De mégis azon viszony volt a legfontosabb és messze hatóbb, melybe a római pápa a frank néppel s ennek királyaival jött. Pipin, Childerich frank király helytartója (major domus), miután a királyi hatalom már kezében volt, a királyi címet is magához akará ragadni. A birodalom rendei Zakhariás (741—752.) római püspököt kér-

dezték meg, ha meglehetne-e fosztani a királyt, az isteni jog megsértése nélkül, trónjától, hogy abba más hatalmasabb helyeztessék. Zakhariás felismerve ezen ítélet fontosságát és horderejét, kedvező feleletet adott s Pipint 752. királylyá kenette. Utóda II. István, hogy Pipin segedelmét a longobárdok ellen biztosítsa, nemcsak megerősítette előde ítéletet, hanem a királyt feleségével együtt megkoronázta, fiait pedig felkenete. Ez az első eset, hogy a római pápa királyt kent fel s koronázott meg, de egyszersmind ez egyik főalapja a császárság és pápaság (imperium és sacerdotium) között később kifejlett élet-halál harenak.

Pipin nem maradt hálátlan a jó szolgálatért. A longobárdok már Rómát is fenyegeték. A pápa hasztalan kért ellenök segítséget a görög császártól, kinek keleten is elég baja volt, azért Pipinhez folyamodott. Ez a longobárdokat két ízben is megvervén a ravennai exarchatust a római székeknek adta, mint Péter örökségét, nem véve tekintetbe a császár jogát. Károly, ki nagy néven ismeretes, nemcsak megerősítette atyja ajándékát, hanem még nevelte azt, midőn a Péter örökségét megtámadó longobárdok királyságát lerontotta. III. Leo, hogy háláját úgy saját személyében miként az egyház nevében lefizesse, Károlyt 800-ban római császárrá koronázta. Ezzel Róma teljesen szakasztott a görög császárral és sorsa Frankországhoz kötötte. Ezen viszony nyitott utat a pápai hatalom teljes kifejlésére.

Az egyház és állam azon viszonya, mely nagy Konstantinnal kezdődött s a keleti, miként nyugoti császárok alatt folytonosan fenállt, a german világban sem változott. Az egyháznak a világi főhatalomtól függése a frank királyok alatt sem tárgult, sőt volt idő, midőn az egyház az államba csak nem be olvadt. Az egyházi és állami főhatalom a király személyében egyesült s az egyházi törvények s rendszabályok a birodalom világi és egyházi nagyainak közgyűlésén hozattak a király elnöklése alatt s általa ruháztattak fel törvényerővel. A frank egyház is össze volt ugyan kötve a római székekkel, mint az egyház központjával, a püspökök s a római egyház szervezete és szertartásai által s maga Nagy Károly is különös tiszteletben tartotta a papokat s az egyház fejét, de függetlenségét a pápaság és a római szék ellenében feltartotta. A császárnál volt a pápa megerősítésének joga, ő nevezte ki a püspököket, ő erősítette meg a zsinat határozatait, ő ügyelt fel

az egyházi javakra, ő tartott vizsgálatot fejedelmi küldöttek (missi) által a fő és alrendű papok felett. S a császárok ezen hatalma még Károly gyenge utódai alatt is fenállt. De jámbor Lajos gyengesége, a közte s fiai között kiütt trón feletti versengés, a Pipin s Károly koronázásából következtetett azon jog, hogy a pápa a császári korona felett szabadon rendelkezhetik s végre a népnek azon, mondhatni, vallássá lett hite, hogy az egyház lelki hatalma felette áll a világi hatalomnak: mind oda munkáltak, hogy a pápai hatalom sebes léptekkel haladt célja felé, annyira, hogy még a római székből ülők nagy erkölcsi alásülyedése sem akaszthatta meg annak fejlődését. A mint a birodalom a verduni szerződés szerint (843) megoszlott, a pápák minden alkalmat felhasználtak, hogy magokat a császár megerősítésétől függetlenné tegyék s új egyházjog kezdett életbe lépni. A pápai hatalom nevedésével együtt nevedett a püspökök hatalma is. A püspökök ugyan a fejedelmek hűbérnökei voltak, s általok választattak avagy ajánltattak a választó papságnak és népnek, de más részről, mint egyházi méltóságok mindinkább függetlenebbé tették magukat a világi hatalomtól. A királyok felibe emelkedtek mint bíráik, felkenték, letették, egyházi fenyték alá vetették őket, a mint ezt a történelem bizonyítja.

A papuralom nevedésének s megszilárdulásának egyik leghatalmasabb tényezőjévé lettek az Ál-Iszidor dekretáléi ki a római püspökök rendeleteit, zsinatok végzéseit a legrégebb korig felviszi, s a mellett, hogy mintegy száz hamis rendeletet igtatott be a szevillai Iszidor által a VII. században kiadott dekretálék közé, a régieket is sok tekintetben meghamisította, hogy megmutassa, miként a római pápák eleitől fogva birtak mindazon joggal s hatalommal, melyeket most igénybe vettek. Voltak ugyan azon korban is belátó férfiak, különösen a francia püspökök között, kik a csalást felismerték s ellenezték: de a kornak tudatlansága, a vakhit, melylyel az egyházi hatalom iránt viseltettek, a lelki szolgaság, melyben a nép a papok által tartatott, s a cél, melyet ezen kegyes csalás előmozdított, végre is minden ellenzékelt elnémitott s megtört. Azt nem lehet mondani, hogy ez a pápák beleegyezésével történt volna, de annyi igaz, hogy elnézték, örömmel felhasználták; mert ez a pápai hatalom nevedésének s megszilárdulásának fölötte kedvezett. „A hazudott múlt jóslata s támpont-

ja lett a jövendőnek. — Ezen ámitásnak célja volt az egyház szabadsága, mely a császár fenyegető túlhatalma ellenében, úgy látszott, hogy csak egy fő alatti egyesülés által biztosítatik. Magára nézve nem egy könnyen akarhatott valamit az, ki az egész világot és egyházat megmerte csaini“ ¹⁾

Az alap melyre ezen törvénygyűjtemény a hierarkhia épületét fekteté ez: a papság a legfőbb hatalom e világon. Ezen hatalomnak központja s forrása a Péter széke. A pápától, mint a Péter hatalmának örökösétől függ az egész egyház, s tőle száll minden hatalom és megbízás a püspökökre, s a hierarkhia minden fokozatán a primás vagy pápai helyettes által köttetik Rómához, mint az egyház központjához s annak fejéhez a pápához. A pápa a legfőbb törvényhozó és bíró s a zsinatok határozatai a római szék helybenhagyásától függenek; ő nevezi ki avagy erősíti meg a püspököket s adja a palliumot, mely a Rómától függésnek jele s az ő kezébe tesszik le a hűség esküjét. A egyház a világi hatalomtól független s a papság, mint istennek szentelt osztály, nincs alatta a világi bíróságnak, sőt a világi hatalom van elárendelve a papság ítéletének ²⁾. — Ezen tételek ugyan olyanak, melyek már alkalmasszerűleg egyszer s másszor a római püspökök által elmondattak, de ezen törvénygyűjteménynek fontossága és hordereje abban áll, hogy a melyek különböző alkalommal elmondattak, azok itt ugy adatnak elő, mintha kezdettől fogva az egyháznak változhatlan s isteni tekintéllyel felruházott törvényei voltak volna s ezen „hamis dekretálék, a mennyiben azok egy teljes rendszert, a legmélyebb szellemi éjszakának korában, az őskeresztény kor fényével vesznek körül, a hierarkhiai tudatnak egységet és legyőzhetlen erőt kölcsönöztek“ ³⁾.

I. Miklós (858—867) hivatkozott legelsőbbben ezen dekretálékra, ama hatalmas érsek, a rheimsi Hinkmár ellen, midőn ez egy püspököt hivatalától megfosztott, s a francia püspököknek, midőn az idézett rendeletet a régi dekretálék közt nem találták, azt felelé: a római pápa rendeletének még akkor is engedelmisséggel tartoznak, ha az a törvénygyűjteményben nem találatnék. — Ugyancsak ő volt az, ki a

¹⁾ Kirchengeschichte. v. Karl. Hase. Leipz. 1844. I. 180.

²⁾ ³⁾ Lehrbuch des Kirchenrechts sat. v. Aemil. Ludv. Richter. Leipz. 1853. I. 47, 48.

lotharingiai király II. Lothárrali vetélkedésben a fejedelem iránti hűség esküje s kötelessége alól az alattvalókat legelsőbbben feloldotta. Utódai nem haladhattak a megkezdett uton. Vastag Károly, ki alatt a megoszlott birodalom még egyszer pillanatra egyesült, mint tehetetlen, trónjától megfosztatván Olaszország megszabadult ugyan az idegen uralomtól, de e helyett a benszülött nagyok versengésének színhelyévé lett, s a pápák mélyebben belevegyültek a trón feletti versengésbe és sokkal inkább a pártok kezében voltak, mintsem az egyházi hatalom nevelésére gondolhattak volna, s félézázadon keresztül egy buja s uralkodni vágyó nőnek Theodorának s leányának Marozjának teremtményei ültek a pápai széken. XII. János, hogy megszabaduljon Berengar erőszakoskodásaitól, I. Ottó német császárt hívta Olaszországba s 962. császárrá koronázta. Nagy Otto, miként utódai II. III. Otto s III. Henrik folytonosan feltarták fejedelmi jogaikat a pápák felett. Megerősítették, majd letették a pápákat, a mint a körülmény hozta magával. De bármily befolyást gyakoroltak is a német császárok a pápákra I. Ottó idejétől fogva egész a tizedik század végeig, csak oly merész, eszélyes és allhatatos férfiakra volt szükség, kik a pápai hatalom eszméjét felfogták s azt valósítani következetesen törekedtek s a siker nem maradhatott ki azon korban, melyben a pápa fensőségének eszméje nyugot népeinek vallásos hitévé lett. S ily férfiak voltak azok, kik Hildebrand szellemében és vezérlete mellett ültek a Péter székében. IX. Leo, mint-hogy a worms-i országgyűlésen választatott pápává, Hildebrand tanácsára mint zarándok ment Rómába, hogy új, törvényes választásnak vesse magát alá. II. Miklós, hogy a pápát függetlenebbé tegye s véget vessen azon zavaroknak s küzdelmeknek, melyek a pápaválasztáskor Olaszországot mindannyiszor pártokra szaggaták, a római zsinaton 1059. a pápaválasztás jogát a kardinálok választó testületének kezébe tette le, felmaradván minden esetre a római papság s nép beleegyezése s a császár megerősítése, mint a pápa által kölcsönzött jog. II. Sándor már az új törvény szerint választatott el a császár tudta nélkül. — Midőn az ut már ennyire megegyengettetett, jelen volt az idő, hogy ki eddig szellemével s tanácsával éltette s igazgatta a pápákat, most maga foglalja el a római széket, a minthogy a nép még II. Sándor temetési ünnepélyénél kikiáltotta: Hildebrand a pápa, Sz. Péter választotta őt! s VII. Gergely név alatt ült a pápai székben.

A német császár IV. Henrik is beleegyezett a választásba utólagosan s Gergely alázatos kérelmére, de saját romlására. — Ezen merész, büszke, eszes és hajthatlan férfinak ugyanis vezérgondolata volt, hogy miként az egyházi úgy a világi hatalom is a római pápa kezében egyesüljön. Többé már nem az egyház s pápai hatalom függetlensége volt a cél, hanem a pápa viláгурalma. — A nyugoti egyháznak, mond Mosheim, egész alakja megváltoztatott ezen pápa által s az egyházi gyűlések, püspökök és papi testületek legkitünőbb jogai felforgattattak s a római püspök által elraboltattak. Hildebrand miként új egyházjogot, úgy új államjogot is hoz vala be, ha eszméit teljesen létesítheti. Mert ő minden országot Sz. Péternek vagyis a római püspöknek akart hűbérévé tenni, s a fejedelmek és királyok viszátkodásait s az egész föld kerektségének sorsát a püspökök évenként Rómában tartandó gyűlésének alávetni ¹⁾. Hogy nagy gondolatát létesítse, azon kornak két legfőbb baját akarta gyökerestől kiirtani. Azért uralkodásának második évében (1074) a római zsinatban megerősítette a papi nőtlenség törvényét és eltiltotta a szimóniát. A következő zsinaton pedig (1075) nemcsak megerősítette a szimónia vagyis a papi hivatalok eladása és vevése felett hozott tilalmat, hanem átok alá vetette mindazokat, kik papi méltóságokat világi kezekből fogadtak vagy fogadnak el s kivette az investitúra vagy a püspöki hatalommal felruházás jogát a fejedelmek kezéből. Mindkét rendelet nagy mozgalmakra s heves küzdelmekre adott okot. A nőtlenség törvénye ellen sok helyen a papok félelmes zavarokat indítottak: de a pápa erélyességén, segítettve a fejedelmek közönyössége s a népek közvéleménye által, végre is minden ellenszegülés megtört. De a szimónia s investitúra ellen hozott törvény nem volt ily szerencsés. — Ez hoszas s elkeseredett harcba keverte az egyházat és államot s a császárság és pápaság ezen élethál-harca nem elébb, mint a hohenstaufi hős uralkodó ház végsarjadékának Konradinnak szerencsétlen végével csendesedett meg (1268). IV. Henrik elismerte, hogy a papi hivatalok osztogatásánál sok hiba s visszaélés történt, dicsérte is Gergely szándékát s ígérte, hogy segíteni fog a bajon, de az investitúra jogáról nem akart lemondani; miért is őt átok alatt

¹⁾ Joh. Lor. Mosheim: Kirchengeschichte II. B. I. 402.

meghívta Rómába, hogy felelje be engedetlenségét. Henrik ezen merész tetten felboszankodván a pápát a wormsi gyűlésen (1076) letette, mint ki az Úr felkentje ellen pártot ütött, a melyre a pápa átokkal felelt, feloldozván a császár alattvalóit a fejedelem iránti hűség alól s trónvesztettnek nyilvánítván őt. A császár a birodalom nagyaitól is elhagyatva kénytelen volt Olaszországba menni s magát és a fejedelmi méltóságot a legnagyobb megaláztatásnak vetni alá, hogy a pápa átka alól felszabaduljon s a birodalom nagyainak is eleget tegyen, kik neki a triburi (1076) gyűlésen egy évet szabtak ki, trónvesztés terhe alatt, a kibékülésre. De a kibékülés még meg sem történt, midőn Henrik mélyen érezve megaláztatását s ösztönöztenve hiveitől fegyvert fogott. A pápa majd újra átok alá vetette és sváb Rudolfot ismerte el császárnak. Henrik végre erős küzdelmek után ügyét Németországban rendbe hozván 1081. szerencsésen bevonult Olaszországba, elfoglalta Rómát, megkoronáztatta magát az általa választott pápa által s Gergelyt az angyalvárban ostrom alá vette. A pápát ugyan megszabadítá Guiscard Róbert, a római szék vazalja, és Salermoba vitte, de ott nem sokára megholt (1085).

I. Filep francia király s az angol hódító Vilhelm bátor ellenállása s a császár győzelme azt mutatják, hogy a pápa húzta a rövidebbet, de csak ugylátszó győzelem volt ez. — Az ut, melyen Gergely utódainak menniök kell, ki volt jelelve s a pápák meggyőzetése is mind annyiszor győzelemmé vált. A Gergely eszméje méltó utódoknak jutott örököül, kik azt hiven ápolták s győzelemre segíték. A II. Kalikszttussal kötött wormsi egyezés (1122) után, mely szerint a fejedelemtől csak a világi birtokba való beavatás (investitura per sceptrum) hagyatott meg, a császárok befolyása a pápák választásába lassanként elenyészett s III. Sándor által a harmadik lateranumi zsinaton (1179) véglegesen megállapítottatott, hogy a pápaválasztás joga kizárólag a kardinálok testületéé leend.

A pápai hatalom s az egyház hierarkhiai alkotmánya hosszas küzdelmek után végre III. Incében tetőpontját érte. — Ezen bátor, munkás és tudós férfiú úgy uralkodott a keresztyén világ felett, mint Krisztus korlátlan helytartója. Királyokat tett, a császári korona felett rendelkezett, fejedelmek fölött ítelt s a hol szavának nem engedtek, az interdiktum rémitő fegyveréhez nyult. Mint az egyház korlátlan

ura a lateranumi gyűlésen 1215. a „transsubstantiatio“ tanát s a fülgyónást hitcikkelylyé tette. Utódai még sokáig megtartották magokat a kivivott állásponton.

Ezen történelmi előzmények után, melyeknek nyomról nyomra követése nélkül a pápai egyházalkotmány fölfogása hiános és tökéletlen, lássuk azonalapokat, melyeken a hierarkhiának III. Ince által betetözött alkotmánya felépült. A pápa a világ ura. Minden hatalom egyházban és államban a pápai hatalom kifolyása. A fejedelem a világi fegyvert a pápától nyerte hűbérül, azért ő, a Krisztustól neki adott királyi és papi hatalmánál fogva, a polgári ügyek felett is ítél. Krisztus Péternek adott minden hatalmat. Ezen hatalom átment a római püspökre, mint a Péter székének s hatalmának örökösére; azért a pápa a Krisztusnak és istennek helytartója. — Az idvességre csak az tarthat számot, ki magát a római pápának aláveti. Ő az egyház független ura s hatalma osztatlan. Meg erősítése nélkül senki sem lehet püspök. Tanácsnokai a bibornokok, alattvalói a püspökök, érsekek, primások. A zsinatok csak tanácskozó testületek, a legfőbb törvényhozó, igazgató és birói hatalom a pápáé. Az egyház ezen hierarkhiái alkotmánya isteni eredetű, változhatlan, s belőle a világiak befolyása teljesen ki van zárva.

Ide fejelett a XIII. századdal a nyugoti egyház alkotmánya, míg a keleti egyház, mely a XI. században a nyugotitól teljesen elszakadt, a metropolitai zsinati szerkezet mellett maradt meg. Ezen pápai egyházalkotmány a régibb egyházszervezet elveitől teljesen elütő alapokon épült fel. „A pápai hatalom által, mond Richter, a régi jog s az atyák irataiban nyilvánuló gondolat, hogy az egyház egységének fentartása a püspökségre (episcopatus) bízott, háttérbe tolatott s a római primatus (fönökség) lett a központ, melyből minden egyházi kör nyerte meghatároztatását“¹⁾. De a pápaság győzelmi öröme nem volt tartós. — Az alkotmány saját sulya alatt ingadozni kezdett; „ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua“. A hierarkhia csak saját hatalmával volt elfoglalva, a nép szellemi szükségeit elhanyagolta; azért az egyház teljesen megromlott s tudatlanság és erköcselenség borítá el. Az államra és egyházra nehezedett ezen pápai uralom s az egyház szellemi és erkölcsi megromlása el-

¹⁾ Kirchenrecht. I. 53.

len ugyanakkor kezdődött meg az ellenhatás különböző alakban és irányban, midőn a hierarkhia épen tetőpontjára jutott.

A pápai hatalom hanyatlása VIII. Bonifáciussal kezdődik (1294—1303). Ő elődeinek ösvényén indult s hivatlanul, pápai hatalmánál fogva, békebiróként lépett fel az egymással küzdő Szép Filep francia és I. Edvárd angol király között. — De Filep elég önérzettel s bátorsággal birt, hogy a pápa közbenjáró tisztét visszautasítsa, s midőn Bonifácius meghívta a francia főpapokat Rómába, hogy a királyság és az egyház reformációja felett tanácskozzanak s fenhangon hirdeté, hogy a pápa kezében kettős hatalom vagy kard van, szellemi és világi, s a római pápának, az idvesség föltétele alatt, minden emberi teremtmény alatta van, a király a birodalom rendekre hivatkozott, kik erőlyesen kimondák az ország függetlenségét a pápa ellen. Többé nem használt az átok és siker nélkül hangzott el a pápa fenhéjázó szava, hogy az isteni jognál fogva a fejedelem a lelki miként a világi dolgokban a pápának feltétlen engedelmességgel tartozik. — A birodalom rendei újra kimondák az állam függetlenségét (1303) s közzsínatra hivatkoztak, mely a pápa felett ítéljen, ki vád alá vettetett. „Bonifácius a Gergely szellemében cselekedett, s csak azt vétette el, hogy az idő már változott. A titok a pápák igényeit visszautasítani a királyok előtt nyilvánvaló lett, a hierarkhia világuralma megtört s a közvélemény hatalmas szavával kimondá rosszalását a világi és papi hatalom összezavarása felett“ ¹⁾. Érezte ennek súlyát V. Kelemen, ki kénytelen volt székét Franciaországba Avignonba tenni. — A pápák ezen úgy nevezett babiloni fogsága hetven évig tartott, melynek egyik legfontosabb következménye lett, hogy a pápakat úgy nézték, mint a francia politika eszközeit s ezért igényeik s követelései a fejedelmek irányában elvesztették varázsukat s vele erejüket s a pápai hatalom saját határai közé utasított. Németországban a választó fejedelmek a birodalom önállóságát s a császárválasztás. pápától függetlenségét kimondák (1338). A francia és angol királyok a megürrült főpapi állomások jövedelmeit behúzták, míg az ujonnan választott a hűbéri esküt letette. Némely kormányok a pápai rendeleteket s kibocsátványokat vizsgálat és jóváhagyás alá

¹⁾ Hase: Kirchengeschichte. I. 263.

vetették. A világi törvényszékek a papság igényeit korlátok közé szorították. sőt bizonyos tekintetben a papokat is világi bíróság alá vetették. Szóval: az egyház és állam viszonya sok tekintetben változott s új államjog kezdett életbe lépni. Az állam föleszmélt, érezni és méltányolni kezdé, hogy ő szintén istentől rendelt erkülsi intézet, s lassanként visszaküvetelte azt, a mit az egyház az állam hatóságából saját körébe vont. —

A pápák avignoni lakásának másik, a pápai egyházalkotmányt mélyen megrendítő következménye volt, hogy az Avignonban székelő pápák zsarolása, az egyházi hivatalok áruba bocsátása s a szakadás, mely szerint több mint harminc évig két, néha három ellenpápa volt az egyházban, megrendíté a népek vallásos hitét a pápaság iránt s a szakadás megorvoslása a népek, fejedelmek, az egyház és tudomány ítélő széke elé vitetett. Miután a pápák közül egyik sem akarta az egyház nyugalmanak a lemondás áldozatát meghozni, melyet a szakadás megorvoslásának ajánlott módjai közül a francia egyetem a király által is pártoltatva indítványba hozott, a kardinálok, megunva a viszálykodást, egyetemes zsinatot hirdettek Pisába 1409 re. Mielőtt a zsinat megnyitott volna, már az előtt a tudomány szava, a párisi egyetem korlátnoka Gerson s más tudós férfiak által kimondá az egyház jogát: a főhatalom az egyházban van; az egyházat a püspökök testülete képviseli, kik mindnyájan egyenlő hatalommal és tekintélylyel bírnak s a pápaság csak egyházi intézmény; a legfőbb törvényhozó és bírói testület a közzsinat, mely előtt a pápa istartozik meghajolni. — A zsinat megnyitott (1409. 25. marc.) s miután kimondá, hogy a zsinat isteni eredeténél fogva pápa nélkül is önálló, az ellenpápák letétettek s a kardinálok esküt tőnek, hogy a közölők választandó pápa a zsinatot addig fel nem oszlatja, míg az egyháznak általános kivánt, főben és tagokbani reformációja véghez nem megy. De az elválasztott pápa, V. Sándor, a zsinatot azonnal feloszlatta, s az egyház reformját a jövőd zsinatra utalá, melynek három év alatt meg kell tartatnia. — Az eredmény tehát az lett, hogy az egyházban egyszerre három pápa volt s a szakadás a helyett, hogy megorvosoltatott volna, még nagyobbodott. A konstanzi zsinat (1414) még fényesebb remények s nagyobb várakozások közt nyílt meg.

Megjelent a császár is számos világi főurak kíséretében, s általános volt a hangulat, hogy az egyházi szakadásnak meg kell szűnnie s a népek által egyhangulag követelt reformációnak véghez kell mennie. Időközben különösen Gerson, de Clamengis és d' Ailly Péter iratai s azokban kifejtett eszmék egyengették a reform ösvényét. A zsinat mindjárt kezdetben kijelenté, hogy hatalma Krisztustól származik, azért a zsinat fölötté van a pápának s nélküle is önálló. De feledve a pisai gyűlés eredményét alig hogy az ellenpápák letétettek, azonnal új pápa választatott, V. Márton. A nagy remény füstbe ment; a pápa, miután egyes nemzeteknek némi engedményeket adott, a gyűlést feloszlatta azon ígérettel, hogy öt év alatt más zsinatot fog összehívni. Utóda IV. Eugén nyitá meg a bejelentett zsinatot Bâselben (1431). Ez a pisai és konstanzi zsinatok nyomán még határozottabban kimondá az egyház önálló hatalmát, a zsinat fenségét s a reformáció szükségességét, sőt midőn a pápa a gyűlést Ferrarába, majd Florenzbe tette s a baseli zsinatot átok alá vetette, helyébe V. Felixet választá. A baseli zsinat kimondott elveihez híven határozatai által a pápai hatalmat korlátozni, az egyházat reformálni, a nemzetek sérelmeit orvosolni akarta: de miután idővel egyenként még azoktól is elhagyatott, kik a zsinat jogainak leghatalmasabb védői voltak, végre sikertelenül feloszlott. A zivatar, melyet a zsinatok a pápai hatalom ellen támasztottak, ekkép elvonulván, ezen reformot sürgető s az egyház jogait védő szabadelmű zsinatok nagyszerű kezdeményei idővel annyira elmosódtak, hogy a pápai korlátlan hatalom az 1512-iki lateránumi zsinaton újra kikiáltatott. De bár minden a régi álláspontra látszott visszatérni, mégis a zsinatok által a pápai hatalom ellen folytatott elvharc sokkal mélyebb nyomokat hagyott maga után, mintsem azokat az idő teljesen eltörölhette volna. — Az egyház szabadsága s önállósága a római szék ellenében folytonosan feltartotta magát a tudományban és különösen a francia nemzet és egyház emlékében s a püspöki rendszerben (episcopalismus) nyert hű kinyomatot, mint szabadabb egyházjogi elmélet.

Még mélyebb nyomokat hagytak magok után azon férfiak, kik a XH. századtól fogva, különböző irányban és alakban, magánoosan vagy felekezetet alakítva támadták meg az uralkodó egyházat, tudományt, hierarkiát. Különösen kiemelendők Wald, Wikliffe, Husz s ezek neveit viselő felekezetek

s Németországban a reformáció tudományos előhírnökei Goch (Pupper), Wesel és Wessel János. Különböző uton indultak ezek, de mindnyájan egy közös célra törtek, s mennél közelebb álltak a reformáció korszakához, annál határozottabban fejezték ki magukat a látható egyház tekintélye és megromlása, a pápa főnöksége, s hierarkhia gyámsága és közbenjáró tiszte ellen; a külső tekintélynek isten ígéje szabályozó tekintélyét, az egyház által ajánlott bünbocsánatnak a türelmet tévén ellene. Annyira, hogy már egy Gochban, Weselben valódi reformátori tanok tűnnek föl. Ezen sokképen üldözött s elnyomott reformáló s ellenzéki mozgalmakhoz csatlakozott az emberi szellem azon szabadabb munkássága és iránya, mely az emberi művelődés történetében a művészetek és tudományok ujjászületésének neve alatt jön elő. Ezen szabad szellemi mozgalomnak jelleme, hogy míg egy részről visszatértek a hajdankor klasszikus népeihez s a görög és római szellem halhatlan műveit tették tanulmány tárgyává (studia humaniora), más részről az emberi szellem a tudás és szabad vizsgálódás ösztönétől vezettetve, megvetvén a holt tekintélyt, az igazság keresésében önálló és eredeti utat követett. Ezen úgy nevezett humanizmus, mely Olaszországban eredve feljárta Európa népeit, nem támadta ugyan meg, általában szólva, az egyházat és az egyház tanait, de mégis közvetve megingatta ezek tekintélyét, s oly magvakat szórt el, melyek a reformációnak gyümölcsöztek s mint mondani szokták, sok fattyu kinövést és gyomot leforrázott, mint a reformáció szép, tiszta és meleg napját megelőzőtt hideg éjszakai dér. „Azokhoz tehát, melyek a hierarkhia s régi egyház bukását előkészíték, az is hozzájuk járult, hogy egy új szellemi irány foglalt tért, mely a régit legfelébb meghagyta, de attól bensőleg elidegenült. Csak az utolsó lépés hiányzott még, hogy az elszakadás külsőleg is életbe lépjen. De ehhez még előbb egy hatalmas vallásos mozgalomnak kellett jönie, mely a nemzeteket megragadta s ez Németországból származott; ennek gyümölcse a reformáció“¹⁾

V.

A reformáció, a lelkismeretnek ezen felszabadítása, a XVI.

¹⁾ Heinr. Schmid: Kirchengeschichte. I. 223.

század elején csaknem egy időben indult meg Németországban és Helvéciában, amott Luther itt Zwingli által. Az alkalom, mely ezen nagy vallásos mozgalmat közvetlen előidézte, a bünbocsánat árulása, vagy is az idvesség megnyerésének azon vizsás utja, melyet az egyház a lelkismeret elé szabott, azon hitben, hogy az ő kezébe van letéve az igazság s üdv kincse s egyedül a papság közbenjárása által juthatni miként az igazság ugy az üdvhöz is. A hierarkhia ezen gyámsága, az idvességnek ezen visszás utja ellen keltek fel a reformátorok belátva a veszélyt, mely ez uton az idvességet fenyegeti, s az egyház tekintélyének a szentírás tekintélyét, a papság közbenjárói tisztének a hit általi megigazulást tették ellenébe. Igen, e két kérdésnek kellett megfejtetni: melyik az igazság csálhatlan kutfeje, s hogyan nyerhetem meg idvességemet. S az elsőre az lön a felelet: az igazságnak egyedüli kútfeje a szentírás mint isten igéje s kivüle nincs más csálhatlan kutfő. A mi isten igéjével ellenkezik, az tévelygés s nem kötelezheti a lelkismeretet. Azért az igazság ezen kútfejét vizsgálni nemcsak szabad, hanem kötelesség; mert, a mint a helvét hitvallás tanítja (I r. 1. §.) annak hitele, tekintélye nem emberektől, hanem magától istentől van s mindazt magában foglalja, a mi isten valódi ismeretére s az idvességre szükséges. Isten igéje pedig a reformátorok s vallástételek egyező állítása szerint ezen igazságban egyesül, mint központban: Krisztusban van váltságunk, s e hitbe foglaltatik be idvességünk s minden igazság, a mint Zwingli mondá. Igen, ebben találjuk fel ama második kérdésre is a feleletet: hogyan nyerhetem meg idvességemet? A reformátorok által adott felelet így hangzik: az idvesség nincs az egyház, mint külső intézet s a papság közbenjáró tisztéhez kötve, hanem megigazulunk a Krisztusban mint megváltóban vetett hit által. — Az idvesség tehát nem függ a papoktól, habár a kulcsok hatalmánál fogva hirdetik is a bünök bocsánatját, hanem ennek főfeltétele a megváltó érdemét teljes bizodalommal elfogadó hit, mely nem zárja ki magából a cselekedetet, sőt szüli azt, csak hogy nem tulajdonít annak érdemlő erőt.

Ezek voltak azon alapigazságok, melyeken a reformáció felépült. Alapjában támadták ezek meg az egyház hierarkhiái alkotmányát. A szentírásnak, mint isten igéjének, kizáró tekintélye s a hit általi megigazul-

lás tana mellett változnia kellett az egyház fogalmának. Hiszszük, hogy az egyház a hívők községe, a szentek egyessége, kik bárhol vannak e földön, a közös hit szellemi köteléke által egy testet formálnak amaz egy fő a Jézus Krisztusban, s ezen egyetemes egyháznak megismertető jelleme: az evangéliom tiszta hirdetése s a sakramentumok szereztetésszerű kiszolgáltatása ¹⁾. Ily eszményi oldalról fogták fel a reformátorok és vallástételek az egyházat.

Ezen láthatlan egyház a belseje a láthatónak, annak titkos szellem- és hitélete, mely magát folytonosan valósítja és láthatóvá teszi a keresztyén életben és kultusban, alkotmányban és intézményekben, ez az örökké buzgó, mindent éltető szellemforrás, a hitnek teremő ereje, mely ujalakokat teremt s a régieket széttöri. — Ezen láthatlan egyház nem kívülre és mellette van a láthatónak, hanem benne és soha nélküle, de azért vele össze nem esik s általa fel nem emetik, hanem annak legbensőbb életelve ²⁾. A külső, a látható egyház szervezésében tehát alap és irányadó a hívők községén, a szentek egyességén álló benső, láthatlan egyház. Az igazság csálhatlan kútfeje mindenki előtt nyitva van s isten kegyelméhez, minden külső közbenjárás nélkül, szabad menetele van kinek-kinek hit által; azért az egyház testének tagjai miként közös osztályosi az idvezségnek, úgy isten előtt egyenlők; közös hivatásuk, hogy szolgáljanak az egyháznak, építvén Krisztus testét. Ezen gondolatot fejezé ki Luther oly erőteljesen „A német nemzet keresztyén nemeseihez“ intézett iratában, felhiván őket a közös munkára, mely nem csak a lelkészekre tartozik. „Feltalálták, mond ő, hogy a pápa, püspökök, papok, szerzetesek a papi rend, a fejedelmek, urak, föld- és kézművesek a világi rend, mely finom hazugság és szín. De ez senkit el ne rettsen és ez okon: mert minden keresztyén valóban lelkész és közöttünk nincs különbség, hanem csak egyedül a szolgálatra nézve mint Pál I. Kor. 12, 12. mondja: mi mindnyájan egy test vagyunk ugyan, de minden tagnak megvan a maga munkája, hogy a másiknak szolgáljon. Mindez onnan van, hogy egy keresztségünk, egy hi-

¹⁾ Confess. August. Art. VII. Apol. Confess. August. I. 144. Helv. Hitvall. XVII. r.

²⁾ Karl. Schwarz. Zur Geschichte der neuesten Theologie. Leipz. 1856. I. 382—3.

tünk, egy evangéliomunk van s egyenlő keresztyének vagyunk Eféz. 4, 5. mert a keresztség, hit és evangéliom ezek tesznek papi és keresztyén néppé. — Habár mindnyájan papok vagyunk is, nem tolhatja, fel sem vetheti magát senki, hogy bele egyezésünk és választásunk nélkül azt tegye, a mire mindnyájunknak hatalmunk van, mert a mi közös, azt a község akarata és meghagyása nélkül senki sem veheti magának“ (Luther, an den christl. Adel deutscher Nation). Ezen szavakban a község eszméjén felépülő egyházalkotmány alapelvei vannak letéve. A keresztyének mindnyájan papi rend, azért kiki nem csak jogosítva, hanem fel is van hiva, „hogy a hol a szükség kívánja, mint az egész testnek hív tagja, azt tegye, hogy az egyház megjavíttassék s különösen az isten igéje szabadon s megkötés nélkül folyjon, a mint kell s legyen joga, mely szerint kelljen mindent intézni és megítélni“. Az új szövetség nem ismer oly papi rendet, mely kizárólag bírna a kegyelem és igazság kincseivel. „Mindnyájan papok vagyunk azaz isten igéjéhez és a sakramentomokhoz egyenlő jogunk van“. Azért ha a kegyelem eszközeinek kisáfárlásával egyesek megbizatnak, az a község beleegyezésével s megbízásából történik; „mert a mi mindenkié, azt senki sem veheti magának, hanemha arra hivatik“ (Luther, von der babylonischen Gefangenschaft). „Királyi papság vagytok“, ezen szavak a valódi egyházra tartoznak, a melynek, minthogy egyedül bír papi hivatással, van joga tanítókat választani és felavatni“ (Tract. de pot. et prim. papae. 353. Rech.). Az egyháznak ezen jogából foly, hogy ha isten igéjével ellenkező tanítatik, attól nemcsak joga, hanem kötelessége is megvonni az engedelmisséget s az uralkodó visszaéléseket eltörölni isten igéjének szabálya szerint. „A zsinatok az egyház ítélőszékei. A főítélet az egyháznál van; az egyház pedig nemcsak tanítókból, hanem a többi gyülekezetekből is áll; azért is az igazságnak ígérete az egész egyházra tartozik, nem csupán egy rendre. Választassanak tehát bírák, nemcsak püspökök, nemcsak papok, hanem világiak is, kik tisztességes viselet, tekintély és tudomány által alkalmasoknak ítéltetnek“ (Pezel, Cons. Melanchth. T. I. l. 528.).

Ily elveken kell vala felépülnie az evangéliomi egyház alkotmányának. Az alap a hit közösségén s a hivek egyetemes papságán álló keresztyén község. — Meg is kísértették ez alapon felépíteni az egyházalkotmányt Németországban

mindjárt kezdetben egyes községek s a vének intézete sokáig felmaradt egyes egyházszervezetekben. Különösen nevezetes azonban a hombergi zsinaton (1526) Filep hesseni grófredeléséből tervezett egyházalkotmány. Ezen alkotmánynak alapelve: az egyház tagjai egyenlők, azért a lelki tanítók mellett joga van mindenkinek befolyni az egyház ügyeinek intézésébe az isten ígéje szerint. A lelkészek nem gyakorolhatnak uralmat az egyház felett. Szolgák a tanítók, mond, isten ígéjének szolgái, azért nem kell fejedelmeknek, uraknak, és parancsolóknak lenniök, a mint Krisztus mondá: a fejedelmek uralkodnak a népeken és a hatalmasok hatalmaskodnak, de ne úgy legyen ti közöttetek. Miként a törvényhozás úgy az egyházi fegyelem gyakorlása sincs kizárólag a papok kezében, hanem közös az egyházzal. Az egyházban nincs előrang és kiváltság. A lelki tanítók mindnyájan egyenlők s különbség nélkül püspököknek neveztetnek a szó eredeti értelmében. A község minden tagjával közös papi jellemből foly, hogy minden kegyes, tudós és feddhetlen polgár, bármi sorsban legyen, elválasztathatik püspököknek s ki az írásban járta; az, ha nem lelkész is, szót emelhet a gyülekezetben. Évenként egyszer zsinat tartatik, mely a községek képviselőiből álland. A folyó ügyeket a zsinat által kinevezett választmány végzi. A ki mint választmányi tag, egyházlátogató, püspök, diakon hivataltársaival az elsőség fölött vetélkedik, letétetik. A ki fejedelemséget kíván, nem a Krisztus egyházába való. — Az egyház minden rendelete csak annyiban érvényes és kötelező, a mennyiben isten ígéjével s annak szellemével megegyezik ¹⁾. Ily alapelvekre épült a hesseni egyházalkotmány, de utjába oly akadályok állottak, melyek nem engedék, hogy életbe léphessen. Maga Luther és Melanchthon sem helyeselték a hombergi zsinat gyökeres ujitását, tekintetbe véve az idő komolyságát, a keresztyén községek fejletlen voltát s még mindig remélve a békés kiegyezést s az ő befolyásuk alatt az egyházalkotmány fejlődése a német evangyéliomi egyházban egész más irányt vett. Luther ugyan soha sem vonta vissza kimondott elvét, hogy a község az alap s az egyházalkotmánynak a k. község beléletéből kell kifejlődnie, de úgy hitte, hogy az egyházat a kimondott alapelveken még nem lehet következetesen szervezni, mert még nincsenek hoz-

¹⁾ H. C. Rettig: Die freie protes. Kirche. Giessen. 1832. I. 97. s. 30

zá emberek. Azért ő az egyházat belülről akarta építeni isten ígéje által, hogy legyen alap, melyre a külső épület felvonassék, s az emberek megbirják a szabadságot, melyet a reformáció kivivott. Még ovatosabb volt a békéltető szellemű Melanchthon. Elismerte ő, hogy az egyháznak van joga magát isten ígéjével megegyezőleg szervezni, de elve volt: non multa mutare s mindig kész volt az egyességre, ha megengedtetik az evangyéliom szerint tisztán tanítani, s eltöröltetnek azon rendszabályok s intézmények, melyeket vétek nélkül nem lehet megtartani (Confess. August. P. II. Art. 7. §. 40.). Azért a régi egyháztóli elszakadásban s az új községi rend s istentisztelet felállításában ovatosan s csak fokként haladtak. Midőn látta Luther, hogy a régi rend az egyházban mindenütt felbomlott s az isten ígéje elvesz, ha nem lesznek tanítók, lelkészek, kik az evangyéliomot az emberek szívébe benyomják, felhívta a szász választófjedelmet, hogy vegye szívére az egyház ügyét. Így lőn elrendelve 1527. az egyházak vizitációja, kötelességül tétetvén a küldötteknek, hogy a szász egyházakban a Luther és Melankthon utasításai nyomán rendezzék az isteni tisztelet és oktatás ügyét, állítsanak gyülekezetenként lelkészeket s szabályozzák a községek s lelkészek közti viszonyt. A szász egyházlátogatóknak adott utasítás veté meg alapját azon egyházszervezetnek, mely később a többi német evangy. tartományi egyházakban is például szolgált. (Luther: deutsche Messe oder Ordnung des Gottesdienstes. Melanchthon: Unterricht der Visitatoren an die Pfarherrn). Ezen egyházszervezetben már a főszly a lelkészekre fektettetik, mint kiknek hivatásuk isten ígéjének hirdetése, a sákramentomoknak kiszolgáltatása s a lelki gond, az egyházigazgatás organumai pedig a szuperintendensek, mint a tudomány tisztaságának s a szertartás egyformaságának őrei, ezek felett állnak az egyházlátogatók, végre a fejedelmek.

A fejedelmeknek, mint legfőbb egyházigazgatóknak, törvényi joguk az 1526-iki spirai országgyűlés határozatán alapszik. A birodalmi rendek közül kiki jogositva van úgy élni, igazgatni s tartani magát alattvalói közt, a mint reménylheti, hogy isten és a császár előtt befelelhet. Oly elv mondatott ezzel ki, mely az egyház reformálásának, rendezésének s igazgatásának jogát a fejedelmek kezébe tette le. S ez a reformátorok

előtt nem lelkismereti, hanem csak célossági kérdés volt. Az egyházigazgatást a lelkészek kezébe nem adhatták, mert az ő feladatuk az ige hirdetése, a sakramentumok kiszolgáltatása; a püspököknél sem hagyhatták, miután nem akarák az evangéliom tiszta hirdetését megengedni s az isten ígéjével ellenkező rendszabályokat, intézményeket megszüntetni, a k. községek pedig, a mint láttuk, még nem tarták az önigazgatásra megérteknek; mi volt tehát előttök természetesebb, mint kimondani, hogy az egyházra felügyelni a fejedelmeknek joguk s kötelességük. At is vették az egyházigazgatást a fejedelmek, de nem a fenségi jognál fogva, hanem mint az egyház kitűnő tagjai (*praecipua membra ecclesiae*) s keresztyéni szeretetből az evangéliom s keresztyén nép javára s úgy, hogy azt „a szeretet szabályai szerint“ fogják vezetni. Ezen fejedelmi egyházigazgatás, mely, megtagadva eredetét, csakhamar az uralkodó püspöki méltóságát szülte, a fejedelem közvetlen tekintélye és rendelkezése alatt álló konzisztóriumok és szuperintendensek által gyakoroltatott. A legelső fejedelmi egyháztanács (*consistorium*) a szász országos rendek javaslatára s theologusok sürgető kérelmére Wittenbergben állítatott fel 1539-ben, de csak mint ideiglenes intézmény. Még mindig reménylették ugyanis, hogy a püspöki hivatal újra fog szerveztetni, melynek, habár pusztá emberi intézmény, mégis alá adhatnók magunkat a békeség és szeretet kedvéért, ha a püspökök hivatalaikban helyesen eljárának s megengednék, hogy az evangéliom tisztán tanításék és eltöröltessenek némely rendszabályok, melyek vétek nélkül fel nem tarthatók (*Confess. August. P. II. art. 7*). De miután minden egyezkedési kísérlet meghiúsult, a konzistorium 1545. Wittenbergben véglegesen szerveztetett, mint a fejedelmi egyházigazgatás organuma. Így alapított meg a németországi luth. egyházakban a fejedelmek s városi előljárók rendeletére az ugynevezett konzistorialis egyházalkotmány, a mely mellett, mondhatni, csak elvben maradt meg a község joga, a világi és egyházi hatalom elkülönzése, a szabad választás, vegyes képviselőlet és zsinati élet, melyek pedig még a Melanchthon által 1545. szerkesztett wittenbergi reformációban is tisztán kifejeztettek és kiemeltettek. A törvényes felavatást végre az augsburgi 1555-ki vallásbéke adá meg a konzistorialis egyházalkotmánynak el-

törölvé a püspökök törvényhatósági jogát az ágostai hitvallást követőkre nézve.

Helvéciában a reformációnak Zwingli tört utat. Az alkalom, mely ezen vallásos mozgalmat előidézte, ugyanaz volt, a mi Németországban, az alapelvek is, melyekkel a régi egyház ellen harcolt, hasonlóak voltak: de azért a helvét egyházujítás sok tekintetben más jellemet öltött magára. A zürichi nép és tanács legelőször 1523. nyilatkozott Zwingli s ügye mellett nyíltan s ünnepélyesen, midőn tételeit nyilvános vallásos vitatkozásra kitűzte, hivatkozván az egyház tekintélye ellenében a szentírásra mint a hit és lelkismeret ügyében egyedüli csálhatlan bíróra. Az ellenfél részint vonakodván, részint igen gyarlón védelmezvén ügyét, a nép egyhangulag kinyilatkoztatá, hogy nem tartozik engedelmességgel azon egyház iránt, mely a maga tudományát s rendszabályait nem akarja vagy nem tudja védelmezni s a tanács elhatárá, hogy miként eddig úgy ezután is szabadon taníthat Zwingli, miután az ellenfél, mely őt eretnekséggel vádolta, meg nem cáfolá s meghagyta a lelkészeknek, hogy csak a tiszta evangyéliomi tudományt tanítsák. — A vallásujítás ügye tehát közügygé lett. De azért a reformáció gyökeres keresztülvitele tudományban, szertartásban, alkotmányban ovatosan s fokenként ment elő. Zwinglinek s az ő szellemétől vezérlett tanácsnak jelszava volt semmit el nem hamar kodni s minden ujításnak és változtatásnak isten ígéje által készíteni utat. S csak miután az ösvény így megtörtetett, akkor történt gyökeresen minden tudományban, szertartásban; az egyházalkotmány azonban, melynek tervét Zwingli 1528. nyújtotta be a zsinatnak, csak 1532. állapított meg véglegesen ¹⁾.

Zwingli a többi reformátorok szellemében a szentírás alapján úgy fogta fel az egyházat, hogy az nem a pápa és püspökök testülete, hanem mindazon kereszttyén hívők községe, kik isten lelkével és akaratával egyesülnek. Ezen egyetemes egyház fölött áll minden világi hatalomnak s polgári társaságnak, de mint külső, látható intézet, melynek magát szerveznie kell, az államban van s a polgári kormánynak isten által eléje irt köte-

¹⁾ Dan. Schenkel: Die Reformatoren sat. Wiesbaden. 1856. lap 66. sat.

lessége az egyháznak szolgálatára lenni, hogy ez az igazság megvilágosító és erkölcsjebbitő szelleme és ereje által az egész társas életet meghassa. Ezért Zwingli nem szakasztá el a keresztyén községi életet az állami élettől, sőt az egyház kormányát az állam kezébe tette le, mely azt a köztársasági kormány, a tanács által gyakorolta az egyházközség nevében, ennek hallgatólagos beleegyezése mellett; mert szerinte egyedül csak az érvényes, a mi isten igéjével megegyezőleg a község belenyugvásával végeztetik. Az egyházi ügyek kormányát tehát a tanács vitte, oldala mellett volt mint tanácsadó és közbenjáró a zsinat, mely állt a tanács hat képviselőjéből és minden lelkipásztorból; elnöke volt a polgári kormány által e végre kinevezett lelkész és a kistanácsnak egy tagja; ügyelt a tudomány tisztaságára, a lelkészek erkölcsi viseletére, az egyházi rendtartásra sat. — A zsinat indítványait és határozatait a tanács erősítette meg. Az egyházi fegyelmet pedig a lelkészek a gyülekezetek által melléjük választott vénekkel együtt gyakorolták. Az egyház s iskola fentartásának gondja az állam kötelessége volt. Alapjában még ma is megvan ezen egyházszervezet, s ez után indult helvécia refor. kantonainak nagy része.

Kálvin, Helvéciának másik nagy tekintélyű reformátora, megegyezett Zwinglivel az alapelvekben, de az egyházat az államtól némileg függetlenebbül s tisztább presbiteri elveken építette fel. Ő azon elvből indult ki, hogy az egyház szervezése és igazgatása a község s lelkészek joga. Egyedüli szabályozó isten igéje s cél, hogy az egyház az isten igéjének fegyelme alatt valóban szentek községévé neveltessék. Az egyházigazgatás alkotó elemei: a lelkészek, vének (presbyter) szegény- és betegápolók (diaconus). A vének és diakonok a tanács által választatnak, a megerősítés joga a lelkészeknél van. — A lelkészek és vénekből álló egyháztanács gyakorolja a felügyelést és egyházfegyelmet. — A legfőbb egyházi hatóság pedig a lelkészek és vénekből alakuló zsinat. Ezen egyházszervezet nem szakasztá el az egyházat az államtól, sőt ennek tekintélyes befolyást engedett, a mennyiben a kormány a lelkészek választásába, megvizsgálásába és beigtatásába befolyt, a vének a tanács által választattak s egy részben a nagy és kis tanács tagjai voltak s a konzisztóriumtól némely tárgyak a polgári hatóság elé felebbeztettek: de mégis Kálvin úgy nézte az egyházat az államban, mint

önálló intézetet, melyet az államnak, mint vele ugyazon egy célra törekvőnek, segíteni s védeni kötelessége, hogy isten ígéje tisztán megtartassék s a fegyelem gyakoroltassék „az egyház törvényhatóságát s a lelkészeknek istentől adott tisztét sértetlenül hagyván“ (Calvini Epist. 54. D. Schenkel, Die Reformatoren I. 121. sat.).

Ezen itt alapjában letett presbiteri-zsinati egyházalkotmány szellemében s elvei nyomán szervezték magukat kisebb s nagyobb módosulással a francia, skot, németalföldi s részben az angol reformált egyházak. Mindezen alkotmányoknak közös elve: az egyház önálló vallásos társulat, a törvényhozó és végrehajtó hatalom magában az egyház egyetemében van s kik azt gyakorolják, csak az egyház nevében s megbízásából teszik a kormányzat minden fokán, mint a községek egyenjogu választottai s képviselői. Az egyházban nincs előrang és kiváltság. Az egyedüli fő a Jézus s az egyházi életnek szabályozója isten ígéje s példány az ő, apostoli egyházszerkezet. Az államtól csak elismerést és oltalmat igényel és kér, mint a melynek a végcélra nézve vele egyet kell értenie. — Lássuk itt a többiek közül a skot reform. egyház ő szervezetét, melyet a parlament meghagyásából megbízott lelkésztársaival Knox készített s mely mind e mai napig alapja maradt ugy az állami, miként az 1843. külön vált szabad skot presbiteri egyházszervezetnek. Főbb pontjai ezek:

Az egyházban három hivatal van u. m. lelkészek, vének és diakónok. A lelkészekhez számíttatnak az alsóbb és felsőbb iskolák doktorai, tanítói. A lelkészek kötelessége: az isten ígéjének hirdetése, a sakramentumok kiszolgáltatása s a lelki gond. A vének a lelkészekkel együtt vezetik az egyház ügyeit, gyakorolják a fegyelmet. — A diakónok gondoskodnak a szegényekről, kezelik az egyház anyagi vagyonát. Egyházi hatóságok: az egyház községi tanács (Kirch-session), ez vezeti közvetlenül a község ügyeit, gyakorolja az egyházfegyelmet, fölügyelése kiterjed a lelkészre is; presbitérium, melyet az egyházmegyei községek lelkészei és képviselő vénei s az egyetem doktorai alkotnak, összegyűl hónaponként s itél az egyházközségi tanácstól felebbezett peres ügyekben, vizsgálja és felavatja a lelkészeket; a tartományi zsinat, ez a presbitériumok lelkészeiből és képviselő véneiből áll, összegyűl félévenként s mint második foku igazgató- és ítélő szék intézi az egyházi ügyeket, pana-

szokat sat. Végre az egyetemes gyűlés, mely mint legfőbb egyházi hatóság évenként gyűl össze s áll a presbitériumok két két lelkészi és egy egy világi véneiből. Csak az lehet az egyház tagja, ki végzéseinek engedelmeskedik. A lelkészválasztás az egyházközség szabad joga. Az egyház az állami hatalomtól független s önálló életet él. Az egyházi fegyelem a skot egyházban a Kálvin szellemében s szigoruan gyakoroltatott ¹⁾).

A németországi ref. egyházak viszonyai különbözéképp alakultak. A hol az egyház az államkormánytul függetlenül sőt annak ellenséges nyomása alatt szervezte magát, alkotmányában a szigorú refor. jellemet öltötte fel, mint a Jülich Cleve, Berg és Markban megtelepedett reformátusok, sőt később a cleve-marki lutheránusok egyházai. A hol pedig maga az uralkodó is a refor. hitvallást vette be, a presbiteri-zsinati igazgatás nem fejlfhetett ki következetesen, hanem a fejedelem befolyása alatt a konzistorializmus elvét is magába vette.

A magyar reformált egyházban sajátságos alakot öltött a presbiteri egyházigazgatás, melyet lelkész presbiteri-zsinati egyházszervezetnek nevezhetünk. Evangy. refor. egyházunk szuperintendensek és széniorok által kormányoztatott, a tiszamelléki egyházmegyéket kivéve, melyek esperesi-zsinati igazgatás alatt állottak. Ezen megyék esperesei a szuperintendensi tiszte is teljesítették s hogy egymás közt az uniót feltarthassák, koronként közszinatra összegyűltek azon esperes elnöklete alatt, kinek megyéjében volt a gyűlés ²⁾. Az egyházban a következő hatóságok voltak: 1. Gyülekezeti egyháztanács; tagjai a lelkész, a városi vagy falusi bíró s tanács vagy ennek reform. tagjai és az egyházfi ³⁾. — Az egyháztanács felügyelt a gyülekezet erkölcsi életére, gyakorolta az egyházi fegyelmet, gondot viselt az egyházi javakra s iskolára sat. Az egyházfi a lelkész és a gyülekezet vagy annak előkelő tagjai által választatott s tiszte volt a sze-

¹⁾ M. K. F. Süskind. Kritische Blicke auf die Anfänge einer Presbyt. und Synodal-Verfassung sat. Eisleben. 1853. I. 18.

²⁾ Acta Synodi nationalis sat. Szilágyi Benjámin István. I. Sárospataki Füzetek I. 169.

³⁾ A legrégibb egyházlátogatási jegyzőkönyvek (többnyire így kezdődnek: Minister ecclesiae N. ejusdem ecclesiae scholae rector N. judex primarius N. judex secundarius N. jurati N. N. Aedilis N. (Matr. Tract. Zempl.).

gényekről gondoskodni, az alamizsnapénzeket kezelni, a templom tisztaságára felügyelni, az építkezéseket vezetni, a lelkész és iskolatanító fizetését beszédni s a lelkitanítónak minden egyházi dologban segítségére lenni, szóval dékán volt a legszélesebb munkakörrel. — A lelkész-hívás joga az egyháznál volt. 2. Az egyházmegyei zsinat (sancta confraternitas); tagjai az esperes (presbyter eminenter sic dictus) s a megyei egyházak lelkészei. Az esperes a megyei lelkészek közszavazata által választatott s a kerületi zsinaton a szuperintendens és esperesek által az ő, apostoli rendtartás szerint felavattatott. Tiszte volt általában a gondja alá bízott egyházmegyét isten ígéje s az egyházi törvények szerint igazgatni, a lelkészekre, iskolatanítókra s községekre felügyelni, hogy a tiszta evangy. tudomány taníttassék, az egyházi fegyelem a gyülekezetekben gyakoroltassék, a községek javai híven kezeltessenek, továbbá az egyházakat évenként meglátogatni, maga mellé vevén némely előkelő lelkészeket, végre évenként legalább kétszer a megyei zsinatot összehíni. A megyei zsinat intézett általában minden felmerülő egyházi ügyet; vizsgálatot tartott a lelkészek, tanítók s gyülekezetek erkölcsi állapota felett, ítelt a házassági perekben, betöltötte a halál vagy változás által megürült lelkészi állomásokat, megvizsgálta az egyházi hivatalra készülöket s isten ígéje hirdetésére ideiglenesen kibocsátotta, felmaradván a szuperintendens és kerületi zsinat fővizsgálati s felavatási joga sat. 3. Egyházkerületi zsinat; tagjai a szuperintendens s az egyházmegyék esperesei és lelkészei. A szuperintendens az egyházkerület lelkészeinek szavazata által választatott s a kerületi zsinaton az esperesek által felavattatott. Felvigyázott, hogy a kormányzása alatt álló egyházkerületben mindenek isten ígéje s az egyházi törvények szerint menjenek, továbbá meglátogatta az egyházakat, s évenként legalább egyszer összehívta az egyházkerületi zsinatot, a hol az egyházak által törvényesen meghívott s az esperességek által ajánlott lelkészjelöltek a kitűzött tételek szerint nyilvánosan megvizsgáltattak s az alkalmasak innepélyesen kibocsátattak s felavattattak, továbbá a zsinat elé terjesztett vagy felebbezett egyházi ügyek s házassági perek tárgyalattak. A zsinaton tartozott megjelenni minden lelkész, még pedig, mint a komjáti kánonok mondják, felkészülve, hogy mind felelni mind kérdezni képesek és készek legyenek

(omnes ministri instructi veniant in synodum). Végre 4. a közönséges vagy nemzeti zsinat, mely, mint legfőbb egyházi hatóság, a tudomány, szertartás, egyházalkotmány, valamint az egyházban támadt tévelygések, szakadások s vetélkedések fölött határozott s ítelt. — Oly közönséges zsinatot ugyan, melyben az egész magyar reform. egyház vagy lelkészi testület képviselve lett volna, nem mutathatunk fel a régebbi időkben, de mégis ilyenekül tekintettek a XVI. és XVII. században tartott mindazon zsinatok, melyek mint alkotó és rendező egyházi közgyűlések a tudomány fölött határoztak, az egyházat szervezték, törvényeket hoztak. Ez az oka, hogy a magyar reform. egyház a közös hitvallás alapján az ország különböző részeiben eleitől fogva különböző törvényekkel élt. A XVII. század elején némelyek ezen lelkész-presbiteri zsinati igazgatás helyébe vegyes presbiteri zsinati igazgatást akartak a magyar ref. egyházba is behozni, de törekvésük siker nélkül maradt. Csak annyit sem vihettek ki s főképp a világi rend ellenzése miatt, hogy az egyes egyházak a lelkészek vezérlete alatt ne a bírák és tanács, hanem a nép közül e végre kiválasztott presbiterek által igazgattassanak ¹⁾. A világi rend: a főurak, nemesek, mint az egyház véd- és kegyurai, nem voltak ugyan törvény által kizárva az egyházkormányzatból, megjelenhettek a zsinatokon, meg is jelentek többször, de mégis nem voltak az egyházkormányzatnak szerves alkotó részei. Általában annyit mondhatni, hogy az egyházi ügyek kormányzásába, esperesek, szuperintendensek választásába, törvények hozásába csak tanácskozó s javasló szavazattal folytak be, de más részről az is igaz, hogy az egyházi törvények kötelező erejét, magokra nézve, nem igen ismerték. Az egyházban egyházon kívül voltak. Evangy. reform. egyházunk ezen alkotmánya változatlanul megmaradt a XVII. század kezdetéig ²⁾.

Az ágostai hitvallásu evang. egyház is szuperintendensek és széniorok által igazgattatott, de azon lényeges különbséggel, hogy ezen egyháznak a XVII. század elején főurak, nemesek, városi képviselők és lelkészekből alakult vegyes alkotó zsinatai voltak, u. m. a zsolnai 1610. a székesváraljai 1614.

¹⁾ Gelei Katona. Canon. art. XCIX.

²⁾ I. Canones eccl. Synodi Comjathinae 1626. Canones eccl. Katona Geleiani 1649. etc.

Ezen zsinatokban az egyházkerületek rendeztetek, szuperintendensek választattak, törvények hozattak, az esperesek és szuperintendensek tisztjei meghatározottak s at.

A protestáns egyházban, nevezetesen Dániában, Svéciában, Norvégiában s Angliában, az egyházkormányzatnak még egy harmadik neme is kifejlett, u. m. a püspöki igazgatás, mely szerint a fejedelem legfőbb tekintélye alatt a püspökökben egyesült az egyház törvényhozó és igazgató hatalma, de a mely felülről a fejedelem tekintélye és befolyása, alulról pedig a püspöki tanács, megyei és közönséges zsinatok s gyülekezeti presbitériumok által mérsékeltetett és korlátoztatott. —

A protestáns egyházban tehát általában háromféle egyházigazgatás jött létre, u. m. presbiteri, konzisztoriális és püspöki különféle módosulással s idővel többféle változást szenvedve.

NÉPISKOLAI NÖVELES ÉS OKTATÁS.

ZSINDELY ISTVÁNTÓL.

Az ember a természet szülötte. Tér és időbeni léte kezdetekor test és lélek alkatrészekből áll, melyeknek különböző erői s tehetségei benne mind megvannak, csak hogy beburkolt állapotban. A növelés feladata az emberi erők kifejlését elősegíteni, vagyis arra munkálni, hogy a természettől ajándékozott tehetségek hova tovább kifejtessenek, s mindeniknek illő helye és joga megadassék, de úgy, hogy azon se innen, se túl ne menjen. A lélek tehetségei hát oly állapotba tétessenek, hogy azokat az érzékiség a test el ne nyomja, hanem ez a léleknek alkalmas műszerévé tétessék, a lélek pedig a testen uralkodjék. De mennyiben e két alkatrész egy alanyban van s egymásra visszahatást gyakorol, szükséges, hogy mindkettő egészséges, ép és eleven legyen, mert „csak ép testben lakhatik ép lélek.

Minthogy a növelés a természet által adott erőket s tehetségeket fejti, látni való, hogy az a természet kiegészítője, s mint ilyen, kell, hogy erre figyelemmel legyen, különben a természet és növelés egymás ellen működnek; midőn aztán, mint a kültermészetben ha két ellenirányu szél összeütközik, forgószél keletkezik: a növelésben zavar támad, melynek áldozata a növendék leend.

Én a növelés munkáját a kertészethez hasonlónak tartom. Mit mondanánk azon kertészről, ki minden felügyelete alatti fát, nem tekintve azoknak természetére, egyenlőn akarna ápolni és növelni? A kertész a fa lényegét általában meg nem változtathatja, hanem csak ápolhatja azt, a jót fejtheti, a rosszát nyesegetheti, s nemesítheti átültetés vagy oltás által, eny nyiben idomíthatja azt saját tetszése szerint. Ilyen a növelő. Hányszor üt ki az ő szándoka épen ellenkezőleg mint akarta? Kit szülei valamely életpályára szántak, midőn önmagának urává lett, másat választott, és ezen felküzdötte magát, holott amazon talán fel sem fogott volna tűnni. Mindenkinek csak egyre lehet leginkább hajlama; ha növelői ezt eltalálták, s úgy, mint kell kifejtették, mondható növelése sikerültnek. A valódi nagy születik, nem lesz. Terem az ember. *Nemo vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit* (Cic. de nat. deorum lib. III. c. 53).

Mint említém, a gyermekben már minden, minek egy emberben lenni kell, megvan csirában; ezt kifejteni, ápolni, használhatóvá tenni a növelés feladata. A természetben nem lévén ugrás hanem fokozatos egymásután, a növelés is, mint a természetnek kiegészítője, így fejtse, vagyis engedje fejleni az erőket s tehetségeket.

Minthogy a test előbb és inkább körébe esik a növelő ismeretének mint a lélek, mely még öntudatra nem vergődött, munkás létének jelét is alig adván, ki legkevésbbé sem ismerhető: a test gondjai teszik a növelés első feladatát. Ez is inkább nemleges mint igenleges tartozik lenni, t. i. a növendéket a rosztól, még pedig előbb a természeti, majd az erkölcsi rosztól megóvni. Itt a néptanítónak jelen körülmények között semmi teendője nincs, minthogy a gyermek ez életszakban (3-4 éves koraig) az iskolán kívül van. Itt tehát csak a szülék, különösen az anyák hathatnak magzataikra, felvigyáztatván, hogy valami veszély azokat ne érje. De minthogy e korban már a szabadakarat is fejleni kezd, hibát is követhet el a

gyermek. Hogy ennek eleje vétessék, nem fenyték által eszközendő, mert itt még törvényismeretről szó sem lehet, hanem oly körülmények közé tétessék, hogy ne legyen képes rosztat tenni; különösen foglalkodtassék, természetesen, csak játsszással, minthogy komoly foglalkozásra még nem érett. A játsszással annyit nyerünk, hogy nem ér reá rosztat tenni, mi fő nyereség. Ily nemleges céljok van az óvodáknak, melyek vajha minden községben helyet találnának!

A játsszás előbb pusztán testi gyakorlat legyen, majd lelki foglalkozással köttessék egybe, de a lehető legegyszerűbbel, a gyermeki kedélyhez mérttel, különben felesigázzuk, megerőtetjük a gyermek figyelmét. Egyébiránt az óvodákban társalgási uton sok hasznos ismeretet szerezhethet a növendék. Ez az u. n. játsszva tanítás, mely nem egészen oly magának ellenmondó fogalom, mint némelyeknek látszik.

Véleményem szerint lehetne a népiskolákat falun óvodával összekötni, különösen hol a tanítók nősek, legkivált nyárban, midőn a gyermekek különben sincsenek a tanszoba bűzhödtt levegőjébe átkozva. Így a tankötelesek jobban járhatnak iskolába; gyermekfelügyelés, miben különben sem igen nagy köszönet van, lévén egy fő ok, mely miatt gyakran, különösen nyárban kimaradnak. Vagy ha nem is, az anyák dolguk után látnának, nem kénytelenítettven gyermekeiket honn őrzeni, vagy magukra hagyni, midőn aztán maguknak, sokszor másoknak is kárt tesznek, mint ezt, fájdalom, gyakori esetek bizonyítják. —

A növelés ezen első időszakában is szülemelhetnek már erények, még nem kitartáson, hanem csak nélkülözésen alapulók, péld. engedelmesség, mértékletesség, hanem ezek mind nemlegesek. De e nemleges állapot nem cél, csak átmeneti pont; az élet feladata munkásság, s tevékenység levén. A gyermeket arra kell szoktatni, hogy cselekedjék; önmunkásságra kell őt serkenteni, szabad tért engedni neki, melyen működhessek. Ez már igenleges valami. De mint a vonzó és eltasztó erő együtt kormányozzák az anyagi világot: itt sem szabad az igenleges növelés mellett a nemlegesnek is megszűnni. Csakhogy a határt kell szorosán kijelölni. Mert az erénynek is vannak saját határai, melyeken túl az megszűnik erény lenni. Egyébiránt a növelő tiszte oda munkálni, hogy a növendék mennyire lehet, mindent mit tanulnia, vagy tennie kell, maga találjon fel, hogy rabszolgává, mimelővé ne törpüljön.

Mert ha ő mindig csak mások akaratához szabja magát, a nélkül hogy arról, a mit tesz, önmaga meggyőződnek, később magához nem bizik, csak másokra hallgat, elveszti önállóságát, szellemiségét, mennyiben ennek természete öntevékeny előre törekvés. Minthogy önállóság és önmunkásság az élet feladata, s szabadságunk azért adatott, hogy azt használjuk; az u. n. nemleges növelés ezt elő nem mozdítván, a növelés munkája e téren nem maradhat. A mint az csakugyan lassan, mintegy észrevétlenül az igenlegesbe megy át, t. i. hogy a növénydek valami jóra induljon. De a mennyiben a test önerejéből nem munkálkodhatik: itt jön már a lélek is figyelembe.

A léleknek pedig három munkássága van, u. m. érzet, ismeret és akarat. Az a kérdés már: miben áll ezek lényege, mi viszonyban vannak egymásra, hol veszik magukat, melyik talán az eredeti közöttök, melyből a többiek mint kütöböl származnak; hogy így a természetre hallgatva, fokozatos egymásutánban fejtsenek. Ezt kimerítőleg tárgyalni a lélektan feladata. Álljon itt csak, mi elkerülhetlen szükséges, hogy képzettársítás útján egyikről a másokra történjék az átmenet.

A lélek, mely az emberben megjelent isteni szellem, tudja magát, maga lesz tárgya magának, ez az öntudalom, lelki erő tudata, érzet; de tudja a rajta kívüli világot is, midőn azt önmagától elvonni, s megkülönböztetni képes: ismeret. De e tudalom nem bentmaradó, hanem a lélekre valamint a rajta kívüli tárgyak hatnak, úgy ő is más részről a külvilágra hatást gyakorol, s azt a karatjánál fogva saját tettségére szerint idomitja. E három között már az érzet középen áll, ez mintegy a lelki élet gyupontja, melyben a más két munkásság összetalálkozik, egymást meghatja és ébreszti. A mennyiben az emberi szellem egy élő egész s természete szerint fejlődnie kell: az érzet, mint a szellemi élet központja, a szellemet kényszeríti, hogy magát ismeretben és külmunkásságban tüntesse ki és képezze. A kérdést pedig: melyik az eredeti, miként keletkezik, és hogy fejlődnek abból a többiek, egymáshoz viszonyuk megfejtji. Nevezetesen elsőben az az ismerő tehetség munkás, t. i. szemlélet által a kültárgyakat érzékeli, az értelem által az azok közötti különféleségbe egységet hoz, azokat u. n. kategóriák alá rendeli, majd minőségük fölött határoz, azoknak egy vagy más tulajdont mintegy odaitél; ez ítélettel rendesen kellemes vagy kellemetlen

érzet van összekapcsolva, mely vónzalmat vagy idegenkedést szül a tárgy iránt, ez által a cselekvésnek rugóerejévé lesz. — Ugy látszik hát, mintha az ismeretnek az érzet, ennek az akarát talán szüleménye lenne, holott pedig mind három eredeti tehetség — Vermőgen a priori — mint ilyen is egymást fölteszi, pótolja, egészíti. De ez eredetiségében fejletlen állapotban van, azért kifejtetnie, és műveltetnie kell. De miként? ez a nagy feladat, melyet megoldani a növeléstan kötelessége.

A csecsemőnek még öntudatos léte nincs, mennyiben az csak szendereg, mintegy alszik benne. A gyermek már kezd eszmélni, a körébe eső tárgyak magukra vonják figyelmét, de azokat még csak bámulja, később kezd azokról gondolkodni, s fölébred benne a vágy, hogy azokat tudja, ismerje, minnek következtében kérdezősködik, s örömet hall azokról. Így szülemlik az ismeret, még pedig először kívülről, majd belülről jövő határozatok által. Amaz az értelem, ez pedig az ész munkája. A külső látható dolgok könnyebben felfoghatók levén, mint a belsők, s láthatlanok: az értelem korábban fejlik és fejtendő mint az ész, úgy, hogy az u. n. érzékiség kora az értelem, ez ismét az észfejlesztés korába megy át, amaz 4—5 évtől 11—12-ig, ez 12-től 17—18-ig tart. A növelőnek már vigyáznia kell, hogy a 2—3 éves gyermeket ne akarja értelmessé, a 7—8 évest pedig eszessé tenni, különben csak ront, s a természet utasításától eltér. Miként volna hát helyeselhető némely tulságosan buzgó szülék azon eljárása, hogy 2—3 éves gyermekeikkel valóban komoly tárgyakat tanultatnak be. Volt alkalmam látni oly atyát, ki harmadfél éves fiát, ki úgy szólván még beszélni is alig tudott, ily kérdésekkel ölte: „hány földrész van? melyek? melyek a nevezetesebb városok Európában? sat. még pedig mind elvontan, térkép vagy más festvények nélkül. Az ily szülék vagy nevelők nem akarják tudni, hogy ők is voltak gyermekek, vagy legalább nem tudnak gyermekéveikre visszaemlékezni, különben ily valóságos erőszakot a természetben nem tennének. A jó kertész nem örül annak, ha fája idő előtt gyümölcsöt hoz, mert tudja, hogy később meg fogja sinyleni. A növelőnek vigyázni kell, hogy növendékét neki való lelki eledellel táplálja. Ide vonatkozólag mondja Pál apostol hiveinek 1. Kor. III: 3. „Tejnek italával tápláltalak titeket, és nem kemény eledellel, mert azt még nem szenvedhetitek vala el“. — Ki helyesen akar növelni, tanuljon elsőben is alkalmazkodni.

A növelésre nézve igyekezzék a gyermeket teljesen kiösmerni; gondolkodásmódjára beszédéből és tetteiből többnyire következtethet. Az oktatásra nézve a tantárgy anyaga és alakja különböztethető meg. Az alaki alkalmazkodást illetőleg elég legyen megjegyezni, hogy e nélkül sikeres előmenet nem lehet. Minden kornak saját szava s nyelve van, melyen érzelmét és gondolatát fejezi ki. Mennyire különbözik a gyermeké az ifjuétól, belátja mindenki, ha őket ugyanazon tárgyról beszélni hallja. De erre közremunkál a koron kívül a családi vagy más körülmény is. Ugyanazon különbség tűnik fel, ha egy népiskolai tanulót valamely művelt család ugyanolyan koru gyermekével összehasonlítunk. Mily csekély értelemfejllettség, s felfogási tehetségnek van birtokában egy 6—8 éves falusi gyermek, ki tapasztalatilag nem tudja: nem is képzelheti. Mégis hallunk ily népiskolákróli bírálatokat: „N. N. néptanító valóban tudósan oktat“. Hogy lehet ez? Én azt tartom: az oktató ne távolról igyekezzék növendékeit magához emelni, hanem szálljon le hozzájuk, s úgy vigye azokat magával fokozatosan, hogy így haladásuk útjában sehol hégzag ne maradjon. — Az oktatás tárgyára nézve is áll az mit Less (Über die Religion I. B. 350. S.) mond: „Ein weiser und zärtlicher Vater, fordert von einem Kinde nicht die Gehorsam und die Tugend eines Mannes. Ein weiser Lehrer bequemt sich nach der Fähigkeiten des Schülers. Dem Kinde lässt er noch manche Vorurtheile und Irrthümer, die er an dem Jünglinge nicht duldet. Jenem gibt er nur die Anfangs- Gründe und Elemente der Wahrheit, wenn er diesen ganz vollständig und ansführlich davon belehrt, u. s. w“. Mindennek ideje és módja van, melyre figyelniünk kell, ha biztosan célhoz jutni akarunk.

Ez előzményekből indulva ki, nem helyeselhető azon eljárás is, midőn 4, 5 éves gyermekek, hogy szüléiknek a háznál láb alatt ne legyenek, iskolába vitetnek, s a tanítótul követeltetik, hogy azokat rendes tanulásra fogja. Magán növelésnél ez napi renden van. — A mely gyümölcs ideje előtt érik, mindig tökéletlen, fanyar s izetlen leend. A gyermeket rendszeres tanulásra 6, 7, vagy talán 8 év előtt fogni sohasem kellene. Egyébiránt itt sem lehet állandó szabályt felállítani, mennyiben egyik gyermek korábban fejlődik mint a másik, s erre a természet, a szülék és növendék körülményei nem csekély behatással vannak. Figyelmet ér-

demel ezen többszöri tapasztalaton alapult igazság: „a mely gyermek ugyanazon körülmények közt később fejlődik, hosszabb életű leend. Az értelem tulkora fejlettsége az életkor s egész élet boldogsága rovására történik“. —

A növelési időköz második szakában 4, 5 évtől 10, 12-ig a növelés feladata már az értelemfejlesztés. Ebben is szükséges a fokozatos egymásutánt megtartani, mert ha valamiben ugrani találunk, ott hézag marad, mely később is alig, vagy nem is pótoltatik ki.

Az értelem legelső lépcsője a szemlélet általi észrevezés, a küldolgok reánk hatásának a külérzések általi felfogása. — Az öt külérzék látás, hallás, szaglás, izlés, tapintás szervei: a szemek, fülek, orr, nyelv s bőr, vagyis inkább a test minden része által a külvilágot lelkembe átvarázsolja, midőn az aztán velem mintegy egygyé lesz. A külérzések közül a látás, hallás felsőbbek, s ennél fogva az ismeretszerzésnek hatalmasabb tényezői mint az izlés és szaglás, melyek csak módosításai a tapintás érzékének.

A gyermek eszméletre vergődtével legelsőben is a körébe eső, majd a nemlátott tárgyak neveit tanulja meg, a nélkül, hogy azokról még több ismerettel bírna. Ezt a szüléktől, illetőleg felügyelőnőktől nyeri; minthogy pedig ezek nem mindenkor helyesen használják azokat, p. o. kossó = korsó, píz = pénz, lú = ló sat. így tanulják el a gyermekek is. A tanítónak ezeket elnézni nem szabad; minden igyekezetét meg kell fesszítnie, hogy növendékei a helyes kiejtést megszokják. Erre nézve a hangoztató módszer, ebben az elemzés s összetétel a legcélszerűbb eszköz, mely arra is alkalmas, hogy a selyp beszédeket elszoktassa. Csak ezért is nem lehet azt nem ajánlani. De hogy a lélek a tárgyak neveit elsajátítsa, szükséges, hogy azok körülírassanak, mintegy meghatározottassanak, vagy is úgy terjesztessenek elő, mint valósággal vannak, szó sem lehetvén még itt arról, a mint azok nincsenek, vagy lenniök kell. — A mennyiben a küldolgok térben és időben létezök, mint ilyenek jutnak tudomásomra, szükséges azokat úgy tekinteni, t. i. térben és időben.

Az értelemfejlesztés ezen lépcsője tárgyának nem lehet hát a lélek, hanem csak a test, vagyis tér által határolt anyag köréből vétetni. A tér adja a test alakát, azért az ismeretköz-

lésnek első mozzanata az alakismertetés, mely csak nézlelés által eszközölhető. A térben megkülönböztetendő: pont, vonal, még pedig hosszúság, szélesség és magasság vagy mélység irányában; felület = $\text{hossz} \times \text{szélesség}$; tömörség = $\text{hossz} \times \text{szélesség} \times \text{magasság}$ vagy mélység. Ime kiderül, hogy a nézeti tanmód, methodus intuitiva, legcélszerűbb, hogy az értelemfejlesztés azzal kezdessék. Erre nézve legjobb, ha a nézletetendő tárgyak természetben felmutathatók, de ennek hiányában alkalmas segédeszközök a természetit minél inkább megközelítő festvények, vagy faragványok, melyek ha nem hűk, csak álfogalmat terjesztenek, pedig inkább semmit se tanuljon a gyermek, mint rosszul, vagyis a mit ismét el kell felejtene. Ide vonatkozólag mondja Bormann (Vorträge über Erziehung und Unterricht. Berlin, 1847. S. 73.) „Wie durch geöffnete Pforten, ziehen die Gestalten durch die Sinne in unser Inneres ein, um dort gleichsam ihre Wohnung zu nehmen. — Aus dieser Eigenthümlichkeit des Gedächtnisses folgt, dass wenn es sich im Unterricht und in der Erziehung um die Einprägung eines Gegenstandes handelt, der an sich ein anschaulicher ist . . . wir diesen Gegenstand selbst, oder wenigstens ein möglichst treues Abbild desselben dem Kinde vorzeigen, und es nun veranlassen müssen, das, was es sieht, hört, tastet, auch im Worte zu fassen“. Az alakismertetésre nézve több mint ajánlandó, hogy a népiskolák láttassanak el mindenféle testidomzatokkal, minők a hasáb (prisma), gúla (pyramis), henger sat. melyek lehetnek fából vagy papírból, s ezeket a növendék szemlélve tanulja megismerni, hogy magának helyesen előterjeszthesse. Ily szellemű festvények is jelentek már meg, ilyen a többek közt: „A szemléleti tanítás képeiben, az osztrák birodalmi népiskolákban használt ABC tárgyaihoz szemléletileg alkalmazva. Prága“.

Nem hagyható tehát helybe, hogy az olvasni tanítással kezdessék a népiskolai, vagy bármilyen más oktatás. A kültermészetben nincs ugrás, ne legyen hát az emberi természetben sem. Tanulja a gyermek legelőször azt megismerni, mi hozzá legközelebb van, s külérzékeinek alá esik, így terjedjen ismeretköre hova tovább, a közel levőkről a távolabbiakra, a láthatókról a láthatlanokra. Hiba továbbá a gyermeket, mihelyt gagyogni, beszélni kezd, imádkozásra szorítani, s őt ideje korán a láthatlan világba akarni varázsolni. Az imádkozás nem a száj hideg ércpengése, hanem a szív érzelmeinek értelmes,

figyelmes, bizalmas és buzgó kiömlése, mint az írás szól 1. Kor. XIV: 15. „Ha imádkozom, a lélek indításából, értelemmel imádkozzam“. Ugyan indítja-e még a 3—4 éves gyermeket a lélek imádkozásra? Van-e neki már ahoz kellő értelme? — Mindennek ideje van. Az imádkozásnak értelemfejlesztés előtt kezdetni nem szabad, különben az csak üres szóhalmaz, melynek üdvös foganata nem lehet. Az imádkozás az embernek sziv-szüksége, melyre a gyermek magától, mintegy benső ösztöntől indítva felébred, ha azt másoktól látja vagy hallja. Nem kell arra erőtetni, idejében önként fogja azt temni, s így az, mint szabadakaratú munkássága, előtte mindig kedves marad, ha pedig arra erőszakoltatik, mihelyt a külhatás e részben reá nézve megszűnik, felhagy azzal. Itt a szülők és nevelők csak ezt ne feledjék: „exempla trahunt“.

E tárgyban vagyok bátor magamnak egy kis kitérésre szabadságot venni. Volt alkalmam fájdalommal tapasztalni, hogy a népiskolákban szokásos éneklés és imádkozás pusztán szokássá vált, minden lélek és komoly figyelem nélkül. Ennek ideje alatt ugyanis, midőn egy gyermek értelem nélkül elhatarja a könyörgést: a többiek figyelmetlenkednek, beszélgetnek, vagy mi több, civakodnak. Minek oka véleményem szerint abban rejlik, hogy a gyermekek nem figyelmeztetnek az imádság módjára, hanem a valóban fontos teendőjük tartama alatt teljesen magukra hagyatnak; vagy ha jelen van is a tanító, feltett főveggel, pipával hallgatja azt végig. Sérteni nem akarok, bocsánat a kivételeknek. Csak annyit mondok: „főtül árad a víz“. Ohajtandó, hogy a tanító mindig jelen legyen az éneklésnél és imádkozásnál, még pedig templomi szerénységgel. Templom és iskola párhuzamban álló intézetek. Iskola a gyermekek temploma. Templom a felnőttek iskolája. — Ha amabban az isteni tisztelet közönyössé fajul, később sem leendő az képes megadni a szívnak életető melegét, mely azt táplálja. Sőt tovább megyek. Akarom, hogy a tanító maga imádkozzék elől, s növendékei mondják utána. Az imádság, kivéve az uralmi imát, ne legyen olyan, mit a gyermekek a hosszas gyakorlat által már mintegy elkoptattak. — Minden új iránt a növendék érdeklődéssel viseltetik. Ne legyen továbbá az ima hosszú sem, nehogy az megunassék. Ez szerény nézetem. — Ha valaki célszerűbbet mutathat fel, az ügynek hatalmas szolgálatot teend. — Erre nézve felhívom ügyfeleimet!!

A minőséget mutatják még a szinkülönbségek, s más, az öt külérzéknek aláeső, tulajdonai a testeknek: hangjok, izük, szaguk, melyeknek megismertetése mind szemlélet utján történjék. Erre vonatkozólag mondja Krüger: „Nicht durch das Hineinkatechisiren des eignen Wissens, nicht durch Anführen irgend welcher Autorität, oder gar auf Hörensagen hin, frommt es, die Bildung des heranwachsenden Geschlechts begründen zu wollen; ohne Fundament ist solche Bildung, sie verdient es, eine angelehrte und angelernte zu heissen, und es freut sich der Schüler, sie je eher, je lieber abstreifen zu können. Sondern es ist in Erwägung zu ziehen, dass ohne möglichst vielseitige Ausbildung und Schärfung der Sinne die Bildung aller andern Seelenkräfte eine einseitige, gelähmte, und kraftlose bleiben muss.

A kultárgyak körül észrevehető még a minőségen kívül a mennyiség, mely amannál kissé elvonatabb, de mégis a külérzéseknek aláeső, azért az elvont fogalmakat megelőzi. A mennyiséggel a mennyiségtan foglalkozik, mely szám, illetőleg mértan. Igen helyesen jegyzi meg Diesterweg: „Egyetlen tantárgy sem oly alkalmas az elemi tanításra, mint a számtanítás, mennyiben ez nézlelésen alapul.“ Ismét hiba tehát, hogy a népiskolai oktatás az olvasni tanítással kezdetik. Igaz, hogy a betűk aláesnek a látás külérzékének, de a hangok oly elvont valamik, melyeknek megértésére a gyermeki értelem magasulni nem képes. Minthogy az olvasás nem egyéb, mint analízis és szintézis elvont dolgokkal: célszerűen előzi ezt meg a számtanítás, mely szinte nem egyéb, mint analízis és szintézis, csak hogy érzékhető tárgyakkal. De szükséges, hogy a számtanítás célszerűen kezeltessek, mint ezt Diesterweg után Veres L. s Scholz után Árvai adják, melyekre csak utalnom elég legyen a t. olvasót, nem lévén itt sem helye, sem ideje a részletes tárgyalásnak. Nem akarom én, hogy a növendék, mielőtt olvasni tanulna, nagyobbbszerű feladványokat megfejtteni képes legyen; elégnek tartom a 10 alapszámon úgy keresztülmenni, mint említettem művekben adva van. Lássék bár ez csekélységnek, de fontosságát nem tagadhatja senki, ki fokozatos tanmenetet akar. Lássuk körülményesebben:

Tanító: Hány hang ez, **kár**? Gyermekek: Három. T. Melyek? Gy. **k. á. r.** T. Melyik hát az első? Gy. **k.** T. Melyik a második? Gy. **á.** T. Melyik a harmadik? Gy. **r.** T. Hogy lesz a második és harmadik együtt? Gy. **ár.** T. Ismered-e az árat? Miből van? Minő alaku? Mire használják? sat. T. Melyik volt a harmadik hang? Gy. **r.** Melyik a második? Gy. **á.** T. Melyik az első? Gy. **k.** T. Hogy lesz a három együtt? Gy. **rak.** T. Ismered-e a rákot? minő alaku? színű? mire használják? hol lakik? sat. — Nem leend-e ez könnyebb, ha mielőtt a hangok ily elvonására fogatnék a növendék, a számokra nézve vonalokkal, vagy Pestalozzi-golyókkal, melyeket egy népiskolának sem szabad nélkülözni, teszünk ily eljárást. T. Hány golyó ez? Gy. 3. T. Számláld meg! Gy. 1—2—3. T. Rakd mindeniket külön, hány rakásban lesz? Gy. 3 rakásban. T. Most tedd két rakásba, az egyikben hány golyó lesz? Gy. 2. T. Hát a másikban? Gy. 1. T. Két golyó, meg egy golyó hány golyó? Gy. Két golyó meg egy golyó = 3 golyó (Ha lehet a kérdést mindig foglalja be a feleletbe, hogy ez egész mondat legyen, és a részek annál több ízben megneveztesse). T. Most elől legyen kettő, utól egy, majd elől egy, utól kettő sat. Ez lenne szerintem a fokozatos egymásután.

Kérdésbe tehető itt: mennyiség és minőség közül melyik egyszerűbb, mely aztán a másikat megelőzze? A mennyiben a tárgyak mindig bizonyos alakban, s egyenként tűnnek fel, vagy legalább úgy veendők figyelembe, az értelem feladata levén azt összesíteni: kell, hogy a minőségi viszonyok ismertetése a mennyiségi viszonyokét megelőzze, mennyiben azok egyszerűbbek is, mint ezek. — Egyébiránt ez nem oly általános szabály, mely semmi kivételt meg nem enged; péld. a természettudományok közül a természetrajz a természeti tárgyaknak inkább mennyiségét, a természettan pedig minőségét ismerteti: mégis a természetrajzi oktatás a természettaninak elébe teendő. Ennek oka különben másban rejlik. Nevezetesen a természetrajz csak leírat, a természettan pedig már az okozatnak okát is fürkészi, a törvényt és tüneteményt külön választja, s a tárgyak lényegébe akar mintegy behatni, melyre már nagyobb értelemfejllettség kívántatik.

A minőség és mennyiség értelmén kívül hátravan még a kül- és bel- vagy észviszony, melyek később jönnek elő.

A mennyiben a kultártyak nem csak térben, hanem időben is vannak, mint ilyenek elszájatittatnak az emlékezet által, miszerint a lélek előterjeszti magának a tárgyakat, s ezek oly mély benyomást tesznek reá, hogy azokat el nem felejtí, hanem mint sajátját megtartja. E tehetsége a léleknek oly szükséges, hogy nélküle a tanítás szizífusi munka lenne. Ez alapja minden ismeretnek. Mint ilyen, méltán tárgya a növelészek figyelmének. Az emlékezet az előterjesztések társításán alapszik, t. i. azoknak hasonlóságán, ellenkezésén, egyidejűségén és egymás után következésén. Azért ha valamely tárgyat az emlékezetbe akarunk idézni, a hely, idő, személy sat. hasonlósága, ellenkezése, egyidejűsége és egymás után következésének felvétele által teszszük azt. Miért is az oktatás tárgyai egy láncolatot tegyenek, hogy így az emlékezetben könnyebben rendezhessék magokat, s jobban megmaradjanak abban. Szükséges továbbá, hogy a növendék ismeretekkel ne halmozassék el annyira, hogy emléje meg ne bírja; mert egy részről az erő ha tulfeszítettik, gyengül, más részről pedig az ismeretek nem hathatnak oly mélyen a lélekbe, hogy azok ott mintegy megfészkeljék magukat. Különösen a szoros emlékezés — memorizálás — miszerint a kézikönyv szavai sokszor értelem nélkül, betűről betűre betanultatnak, mennyire lehet, mellőzendő. Ez eljárás az ismeretek tárába nagyon keveset gyűjt. Ez azon mag, mely az utfélre vagy köves helyre esik, hol azt az utonjárók eltapodják, vagy a madarak felkapkodják; vagy ha talán kikelt is, nem levén gyökere, ideje előtt elszárad, s így gyümölcsöt nem terem. A gyermek semmit ne tanuljon, mit teljesen nem ért; mert így a mellett, hogy hasztalan fárad, a tanulás megunott, mintegy nyügleend reá nézve, mi pedig legnagyobb akadály a előhaladásnak. Innen népiskolákban nem elég az u. n. hallgató módszer, hanem értelemfejlesztőnek kell annak lenni, párosítva a kinyomattal. A sárospataki „Népiskolai Könyvtár“ füzeteinek elvitázhatlan előnyük ez.

Mint hogy a tér a szemléletnek, az idő inkább az előterjesztésnek tárgya: kell, nem csak hogy a térviszonyok ismeretése az időviszonyokét megelőzze, hanem a szemlélet az előterjesztésnek alapul tétessék; t. i. minden tárgy mennyire lehet, érzékittessék, szemléletileg taníttassék be, így fogván az a lélekben mélyebb gyökeret verni. Mily kevésbé van e szabály alkalmazásban, tapasztalni kénytelen, ki népiskoláink

nagyobb részét ismeri. Nem lévén ugyanis még eddigelé határozott tanrendszerünk, csaknem minden néptanító ön belátása szerint szervezi a felügyelete alatti iskolát. Így volt alkalmam látni, hol a történelem tanulása a földrajzét megelőzi. Lehet-e ennél nagyobb fonákság? Hát midőn látjuk, hogy a földrajz, földgolyó s térkép nélkül, pusztán az emle tárgyául tétetik. Mondhatja valaki: „nincs költség taneszközökre“! — Van fekete tábla, s erre lerajzolva egy földrész, vagy ország, a tanítványok által kézi táblájukon, mert ilyeneknek okvetlen kell lenni, utáncsinálva, földgolyó helyett lopótök, alma, rajta a délkörök, egyenlítő cérnaszáלבól, a semminél mindenesetre jobb. — „Sapienti pauca“! — Elvitázhatlan igaz ez: „az oktatás mennyire lehet, gyakorlati legyen“. Erre nézve mondja Basedow: „Es ist durchgängig rathsam, dass man den Unterricht mit Handlungen verbinde. Solche Handlungen vergnügen ein Kind desto mehr, wenn er selbst Theil daran nehmen kann. Ich möchte in allen Schulstuben die Lehre an die Tafel schreiben: wenig Worte und viel Handlungen“.

Mondám, miszerint kell, hogy a gyermek emléje tul ne fészittessék. E szabálynak is kissé van elég téve. Sokan tanítóink közöl, hogy talán mások felett kitünjenek, vagy talán hivatalukat, az azzal járó jutalommal együtt megérdemelni láttassanak, tulságosan nem tanítják, hanem tanultatják (mert ez más) növendékeiket; nem gondolván meg, hogy a ki sokat markol, keveset szorit. Nem, hogy különösen népiskolai oktatást illetőleg áll ez: „non multa, sed multum“. — Tudnunk kell, hogy mint a víz minél szélesebbre terjed, annál sekélyebb: úgy az emberi lélek is, különösen a gyermek emléje, minél szélesebb a tér, melyen ismereteit gyűjtendő, csapong, ugyanazon körülmények között annál felületesebb marad. — A tehetségek kifejtését ne akarjuk mintegy erővel kényszeríteni, hanem oda munkálni, hogy azok, mennyire lehet, magukban fejlődjenek. Hagyjunk időt a növendéknek a tanultakat megemésztetni, különben csak fogalomzavar támad agyában. Ne legyen ő olyan, mint az Ezópus szajkója, hogy idegen tollakkal cifrázza fel magát, hanem saját ékeségével. Mennyire lehet, pozitív uton jusson ismereteihez. Ez az u. n. alaki oktatás. Nem kell őt szóval mintegy tele tömni, hanem nézleltetni, s a nézlelt tárgy felett gondolkodásra

vezetni. Elméje önmaga működék, mint a fa nem máshonnan tördelt ágakkal ékiti fel magát, hanem saját gyökere által táplálkozik, így növekszik, virágzik és gyümölcsözik. — Ne akarjunk kész növényt ültetni, hanem magvat, hogy az helyén annál erősebb gyökeret verjen, ezt se vessük tulságosan sűrűen, nehogy elsatnyuljon. Nem hagyható hát helybe, hogy a növendék 2, 3 óráig folytonosan felesigázott elmét igénylő, elvont tanulmányokkal foglalkodtassék. „Cito rum-pes arcum, si semper tensus habueris“. Azért óránként, vagy talán félóránként is, a körülményekhez és a gyermekek egyéniségéhez képest, pihenés, szórakozás engedendő, vagy az idő úgy osztandó fel, hogy elme-fárasztó foglalkozás közben p.o. írás, rajzolás, éneklés taníttatik, mely minden esetre kisebb elmetöréssel jár. — Hát a hol a növendékek reggeli 6, 7 órától 11, 12-ig folytonosan a tanszoba bűzhödt levegőjében börtönöztetnek, hol sem szólniok, sem mozdulniok nem szabad; hogy ne romlanék meg egészségök, hogy ne lenne az iskola megunt előttük? Erre nézve ajánlandó, hogy a népiskolákba egy célszerűnek elismert tanrendszer hozassék be, mivel nem csak az egyformaság éretnek el, s nem lenne a hány ház, annyi szokás; hanem úgy a tulságosan buzgóknak, mint az ellenkezőknek oly minta állíthatnék eléjük, melyhez alkalmazkodni tartoznának. — Véleményem szerint nincs gyermek, kinek annyi mennyi türelme ne lenne neki való ismeretek közlését hallgatni, ha azok felfogásához mérve adatnának elő. Mert hogy e részben mindenik egyenlő volna, nem állítom. De ha türelmét a huzamos elfoglalás által kifárasztjuk, kedve ellankad, figyelme csökken, ki tudja, visszanyeri-e azt, mikorra akarjuk? És ha nem; türelme, kedv és figyelem nélkül miként boldogulunk vele? Az oktatás idejét egy huzamban minél rövidebbre kell szabni. Ritka gyermek, ki csak egy órát feszült figyelemmel áthallgatni bír. Azért állítsuk föl szabályul: „mielőtt a gyermek figyelmét lankadni tapasztaljuk, szünjünk meg egy időre“. Így a lélek sohasem leend teljesen kifáradva, s képtelen a tovább működésre.

Emlitém főnebb, hogy a gyermek semmit se tanuljon, mielőtt az neki meg nem magyaráztatik, s azt nem érti, vagy talán tehetségét meghaladja. — Sok helyt szokásban van a könyörgések betanultatásának azon módja, hogy a növendék

kek közül egy ügyesebb soronként, vagy szavonként előmondja azokat, a többiek pedig utána. E tanmód helytelensége lehuzható azon elvből: „inkább semmit sem tanuljon a gyermek mint roszul“. Mit mondjunk pedig, midőn e helyett: „Evén, ne feküdjél mindjárt, Állj, vagy sétálj, másként megárt“, a kis, egymás ellen kiabáló hősök ezt mondják: „Állva sétálj másként megállj“ sat. — Mégis vannak ez eljárásnak barátai, kik ha nem érnek reá tanítványaik közt lenni, kiadják a parancsolatot: diktáljátok a könyörgést! vagy talán jó akaratból is, hogy t. i. a gyermekek foglalkodtassanak.

Az igaz, nem kis feladat 100, 150 gyermeket 5, 6 óra hosszát foglalkodtatni. Ezt csak az tudja, ki önmaga tapasztalni kénytelen. A városi népiskolák a falusiakkal teljesen egyenlő szervezetűek nem lehetnek. Amott a növendékek rendszer ideig p. o. délelőtt 8 órától 11-ig vannak stöbnyire minden osztálynak külön tanítója. Itt pedig nyárban is napfeljöttével gyűl és nyugtával oszlik a muzsasereg. 7, 8 osztályba levén osztva, mit teendő legyen az egyetlen tanító, hogy minél nagyobb sükert mutasson fel? Én ily helyeken, bár nem vagyok elfogult barátja a Bell-Lancaster módszerének, azt mondom, ezzel segíthetnénk leginkább magunkon.

Midőn a szemlélet a jelen időt veszi magának alapul, melyből az ismereteket gyűjti, az emlékezet a multa tekint mintegy vissza, azért mondható visszaemlékezésnek is, midőn t. i. a szemlélet vagy előterjesztés által szerzett képzeteket, melyeket az emlékezet elsajátított, hanem azok mintegy szendörgő állapotban vannak már benne, változatlanul, azon minőségben, mint első ízben megfészkeltek magukat, mint egy visszavarázsoljuk, s megujtjuk, úgy hogy azok ott mint egy ujrászülemelni látszanak. A visszaemlékezéssel rokon a képzelődés, midőn oly tárgyak tűnnek fel lelkemben, melyeket külszerveimmel soha nem érzékelttem; nem csak én pedig, hanem senki, mert azoknak tárgyas lételők nincs. A teremő képzerő alkot magának ilyeneket, vagy eddig szerzett ismereteinek alapján, a már meglevőkből, elvétel vagy hozzáadás által, másokat mint ujakat terem, a hiszékeny elme pedig valóknak tartja azokat, s annyira elsajátítja, hogy tőlök menekülni nem tud. Ez áll különösen a gyermekre nézve, kiben így rögzeshmék, előitéletek fogamzanak. Innen nem helyeseltető azon szokás, miszerint a gyermek feje mesékkel, melyekben 7, 8 fejű sárkányok sat. jönnek elő, teli töméssek vagy

sirása közben koldussal, mumussal ijesztessék. Fejlettebb értelem már ennek megértésére képes, de a gyermeket félénkké teszi. — Ennek következtetése aztán, hogy a szobában egyedül maradni vagy sötétben kimenni fél. Ez által azok is, kik ezt okozták, szülék, növelők, legtöbb esetben felügyelők, maguknak is alkalmatlanságot szereznek, e mellett a gyermeket önmagával meghasonlásba hozzák, a mennyiben álma is nyugtalanná tétetik, önakaratlanul felujulván képzeletében a gondolt tárgy, mely őt mintegy fogva tartja. A képzelődés felcsigázását elősegíti a hallott beszédeken kívül az ilyes tartalmu könyvek olvasása is. Nincs azért ennél semmi veszélyesebb. Mit a házi növelés, iskola és egyház jót és szépet alkotának, ez rövid idő alatt lerontja. — Azért a néptanító főbb kötelességei egyikének tartsa a gyermeket arra figyelmeztetni, mily káros a rossz könyvek olvasása. A népiskolai növendékek a szülei háznál levő könyveket, kivált ha azok érzelkeit csiklandoztatják, örömet olvassák. Mi kevés jó könyv van pedig még a nép kezén? Csizió, Álmoskönyv sat. teszi az egész könyvtárt, egy két imádságos könyvvel. Ez utóbbiakat, miután az iskolában különben is sokat bajlódnak ilyesekkel, nem igen kedvelvén, amazokat mohón olvassák, melyek pedig az ép lelket megrontják.

Megtörténik, hogy a gyermekek szüleiktől az ezeknél szokásos babonákat, p. o. álommagyarázás, rostaforogatás, kártyahányás sat. eltanulják. Ez előítéleteken aztán, ha gyökereket vertek, a tanító legjobb akarata is megtörik. Gyom közé vetvén a magot, csak csenevészik az. Hogy ennek eleje vételessék, a néptanító, minthogy a szüléssel csak kissé van érintkezésben, rájuk e részben nem hathat, s talán már beléjük is rögzött a babonáskodás; növendékei elméje pedig még tiszta, szíve könnyen hajtható, ezekre igyekezzék hatni. Ezeknél az iskolában hallottak oly meggyőződésé válnak, hogy értelmeket szüleikéinek is ellenökbe szegeznek; s megtörténik, hogy az édes atyák és anyák megszégyenlik magukat gyermekeik előtt. Így lesz az iskola azon forrás, melyből a tudomány a családba átszivárog. A népiskolákban szokásos tantárgyak közül a természettan az, melynek e részben legnagyobb sükere lehet, ennek feladata lévén a tüneményeket, azoknak törvényeit és okait ismertetni. — Részemről e tudományt tartom a vallástanon kívül a nép számára legszükségesebbnek. Megvallom, népiskolák részére alkalmas kéziköny-

vet e nemben nyelvünkön nem ismerék. Tanítóknak merem ajánlani Tarcy Lajos „Népszerű természettanát“, mely készült tanulni szerető gazdák, mesteremberek, iskolatanítók számára, Pápán. Népiskoláknak való pedig német nyelven a többek között: „Die Physik in der Volksschule von Dr. Joannes Crüger. Erfurt und Leipzig“, melyet különösen módszere ajánl. Nyeremény lenne, ha nyelvünkre áttétetnék.

Hogy itt, t. i. a nép álfogalmi és előítéletei irányában a néptanító sikeresen működhesse, tegye tanulmányai tárgyává a népeletet, hogy teljesen ismerje foglalkozása terét. Igyekezzék a nép gondolkodását annak beszédéből és tetteiből ki-
tanulni. Ne feledje, hogy konkolyirtónak is kell lennie; s ha azt akarja, hogy az általa hintett magvak felnőjenek és gyümölcsöt teremjenek, kell, hogy földjét minden gyomtól, s gától tisztán tartsa. Különösen a szüléssel, mennyire körülményei engedik, tegye magát érintkezésbe. A néptanító a nép embere, nemcsak az iskola falai között legyen oktató, vezér, hanem a küléletben is. Igyekezzék megnyerni a szülék bizalmát, de nemes úton és módokon, s így ezek tanácskérés végett is meglátogatják őt, mely esetben sok növeléstani s egyéb hasznos ismereteket közölhet velök. Különösen a községi könyvtárak létrehozásában, szervezésében tehet ő kivált faluhelyen igen sokat. Ki volna ennek jogosabb s kötelesebb öre ő nála? Nem tarthatja hivatala méltóságával össze nem férőnek növendékei szüléit is meglátogatni, ily esetekben ön-alkalmazkodásul sokat okulhat, más részről nézeteit közölheti, mit a nép szívesen szokott fogadni. Sőt ne vesse meg azoknak társaságát is, tisztességes multságok alkalmával, ha meghívatik. Ily érintkezések nem lehetnek reá, mint a népre is károsak. Csakhogy az illem határát át ne lépje, valamikép botránkozás köve ne legyen. Lelke s teste egészségét, épségét a külső gyönyörévezeteknek fel ne áldozza. Ne feledje, hogy a tanítók a földnek savai. „Ha pedig a só megízettlenül mivel sóztatik meg? Nem jó az azután semmire, hanem hogy kivetessék, eltapodtassék mindenektől.“

Midőn a tér és időben a szemlélet, előterjesztés, visszaemlékezés és képzelődés mint ismeretre juttató mozzanatok által, több tárgyak lelkembe erős benyomást tettek, úgy hogy azok mintegy ott fogamzani, s onnan eredni látszanak, a lé-

lek ezeknek egymásra való viszonyát, először kül (relatio), majd belviszonyát (modalitas) tekinti, fürkészi, a mennyiben az egymáshoz hasonlót közös jegy alá foglalja, a különbözőket elválasztja, nemeket és fajokat alkot, s így egy rendszert készít magának, melyre később szerzendő ismereteit is, mint alapra rakja le. Ez az értelem munkája.

Látni való, hogy az egyesekről megyünk az egyetemesre, az egyedekekről a fajokra, nemekre, ez az u. n. elemező módszer (methodus analytica), mely feltalálónak (heuristica) is mondatik, melynek az elemi oktatásnál kizárólagos helye van, minthogy a tárgyak mindig mint külön állók, nem pedig másokkal viszonyukban tűnnek fel, a szerkesztő módszer (m. synthetica) ott lévén használandó, hol a növendékek a rokon tárgyokról már több egyes ismeretekkel bírnak. — Nem lehet hát kibékülnünk oly szerkezetű kézikönyvekkel, melyek valamely tárgyról értekezni akarván, legelőször is a meghatározást adják. Igaz, azt mondja Cicero „De Off. L. I. c. 2. Omnis, quae a ratione suscipitur, de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci: ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.“ De ő ezt nem az elemi oktatásról értette. Mi mindig csak az okozatot látjuk, ez által indítatunk az ok fürkészésére; a tünetények térben és időben menvén véghez, a törvények és okok csak szemlélődés következtései lehetnek. A szabályok mindig megmutatás útján vonandók le (= lehozás). A meghatározások bővebb értelmezésből mintegy önként folynak, nem pedig előre felállítandók. E módszer legtermészetesebb, pedig a természet a legjobb tanító mesternő. Azt mondja Lardner: „Es mag bemerkt werden, dass Definitionen beim Anfange einer Wissenschaft selten oder nie verstanden werden. Wir lernen die Bedeutung der Worte aus ihrer Anwendung, und die Ausdrücke, in welchen eine Definition gegeben wird, werden erst dann verstanden, wenn die Definition nicht mehr nöthig ist.“

Az értelemnek önmagából kifejtett foglalkozása a szerzett ismereteknek bizonyos rendszerbe állítása. Tudományos ismeret rendszer nélkül nem is lehet, különben csak zavar az. De itt mindig az ismeret alanyának misége határoz. Midőn népiskolákról van szó, nem beszélhetünk tökéletes tudományos rendszerről, már csak azért sem, mert a gyermekkor a szoros rendszeres oktatásnak, mely a tudományt szárazzá teszi, nem barátja. Azért az osztályok tulságosan nem szaporí-

tandók, mert így a szoros meghatározások száma nő meg, minek megértése, s megkülönböztetése pedig népiskolai növendékek értelmi képességét meghaladja.

Midőn a tanuló a szétszórt ismeretek összerakásában gyakoroltatik, nem mellőzendő, hogy az egyes tárgyakról elé mondott fogalmakat rendszerbe elő tudja állítani. Péld. az időre nézve: a múlt megelőzi a jelent, ez a jövőt. A helyre nézve a hozzánk legközelebbi említendő először, így a tovább levők, sorozatos egymásutánban. Az okok közül a világosabban látható, s közelebbi, így a homályosabb, s távolabbi sat. Sőt ebben segítségére lehet ily kérdések felállítása: quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando? vagy: hogy? néz ki? mire lehet használni? hol lehet feltalálni? honnan eredt? miben áll? mi következései vannak? Ezeket a gyermek magának megjegyezvén, állandó mintául használhatja.

Ha több tárgyak lelkemben átalakultak, s ott már rendszerben vannak felállítva, ha a lélek még tovább munkálkodik, származik az ítéles, miszerint az elme, mint ítélő tehetség az alanyhoz állitmányt köt, meghatározván, valamely dolog minő, vagy micsodás a nélkül, hogy az állítás okokkal támogattnék, s az összefüggés kijelöltetnék. Itt arra figyeljünk, hogy a tárgy minő viszonya forog szóban mennyiség, minőség, még pedig kül- vagy belminőségben-e? Amabban szín, alak, ebben is több tulajdonok fordulhatván elő, a tárgy mindig pontosan határozottassék meg, hogy a növendék helytelen fogalomhoz ne szokják. A kérdések mindig határozottak legyenek, hogy azokra csak egy és ne többképen is felelni lehessen, mert ez a gyermek fejében zavart csinál. — Az ítélőtehetség is tökélyesíthető u. m. kérdezőgató módszeren, de a mely ne legyen szorosan lekéztető, hanem sokratesféle, t. i. ne táltassanak a növendék elé készen a kérdések és feleletek, hanem rávitel (inductio) és hason (analógia) útján, a tanító célszerű kérdéseire, de a melyek az ő szabad tetszésétől függenek, a tanuló az igazságot mintegy magából fejtse ki, s így elméje önmunkásságra serkentessék. Innen kiderül az u. n. szemléleti tárgyak meghatározásának célszerűsége, mint ez az „ABC és olvasókönyv“ 44—47. lapjain, s a sárospataki népiskolai könyvtár füzetei közt megjelent „ABC és

elemi olvasókönyv“ tanmenete mutatja, hol az alanyhoz állítványt, az állítványhoz alanyt találni a növendék feladata.

Látni való, hogy nem célszerűek azon kézikönyvek, melyekben a kérdés készen adatik; mert a gyermek a kérdéssel nem bibelődik, tudván, hogy azt tanítója szokta fölteni, hanem betanulja a kész kérdésre írott kész feleletet, ha más-ként tétetik a kérdés elébe mint írva van, nem tudja magát feltalálni, helyes feleletet ritkán, ekkor is csak véletlenből ad. Ezt azok tudják leginkább, kik népiskolákat látogatnak. Továbbá kell, hogy a kérdés mindig teljes mondat legyen, a feleletre egyenesen vezessen, csak így lehet a felelet is határozott. — Nem lehetnek hát helyesek, pedig vannak ily kérdések: miképen? (és nem több). Mit ért ebből a növendék? Minthogy több helyen is fordul elő, ha jobban körül nem iratik, fogja-e tudni, melyik „miképen-re feleljen? Úgyes tanító ugyan ezt kiegészíti, de mindenik-e? Ezeknek figyelembe vételével segítve leend a tanítón, még inkább a tanítványon.

A midőn az ítélő erő a szétszórt adatokat összeköti, mint mondók, az alanyhoz az állítványt mint egy szokáskint ragasztja: az okoskodó tehetség az egymásban rejlő, s összeköthető tételeket okfökre viszi, vagyis következtetéseket alakít egy fő elv és felvétel által ezen mennyiségtani szabály szerint: „quae conveniunt uni tertio, conveniunt inter se.“ Péld. főmondat: a mi az egészségnek árt, kerülendő. Almondat: a mértékletlenség árt az egészségnek. Záradék: és így a mértékletlenség kerülendő. Látni való, hogy itt már nem a tapasztalat (lét) alapja az ismeretszerzésnek, hanem elvek (tudat), melyek a tapasztalati világ körén felülemelkednek, s a felsőbb ismerőtehetség (szorosabb értelemben vett ész) körébe tartoznak. Az ész hatáskörének fölvetelével történik már átmenet a metafizikumokra, azaz, melyek a tapasztalat körén kívül esnek: Isten, szabadság, halhatatlanság, erény sat. melyeknek teljes megértése a növelési időköz harmadik szakaszába esik, midőn már az elme felülemelkedve az érzéki világon, okoskodás útján mindennek, nemcsak mi térben és időben van, hanem azon kívül is, összefüggését s okát keresi; és ha azokat tapasztalata körében fel nem találja, minthogy úgy van alkotva, hogy ok nélkül semmit se higyen, s erős meggyőződésévé vált, hogy mindennek okának kell lenni, láthat-

lan okokra, a dolgoknak összefüggésére emelkedik; míg ezt nem tette, teljesen meg nem nyugszik.

Az okoskodás az elme tehetségeinek fő mozzanata lévén, azok reá behatnak, mintegy szolgálatában állanak. Az elme ezen tehetsége (és a szabad akarat) teszi az embert emberré, szellemi lénynyé. Mert ez az érzéki világ körét túlszárnyalva önmagában találja fel azon okokat, melyekre meggyőződését építi. Az ész gyűjti a tudományokat, tökéletesíti a művészetet. Ez azon csaknem mindenható erő a szellemi világban, melyet némely tulbecsülő ábrándozók istenné tettek (jakobinok).

Mondók, hogy a test a lélek műszere, a véges embert együtt teszik azzá a mi, vagyis a minék lennie kell. Azért mindkettő feletti párhuzamos örködés, vagy helyesebben azok tehetségeinek egyenletes kifejtése feladata a növelésnek. A magas kormány sajátjává tévé ez eszmét; egy részről ezt akarja elérni az iskolakertekkel, melyekben a növendék miután lelke elfáradt, megpihenjen, még pedig a test munkássága által. Mert kell, hogy létrészeink egyikének munkássága a másiknak megújulására szolgáljon. A testnek, valamint a léleknek gyakorlatra van szüksége, hogy magát hova tovább kifejtse. Ezért szükségesek a testi gyakorlások és mozgások. Miért is ohajtandó, hogy minden népiskola a körülményekhez képest testgyakorló intézettel láttassék el. A tanrendszerben egy népszerű egészségtan foglaljon helyet. Megbecsülhetlenek a Szeberényi Lajos által szerkesztett „Egészségtani szabályok“ értelmesen betanulva. Népünk e részben sajnálkozássig hátravan. Azért, ha növelni akarjuk, először a szükségst, majd a hasznost, így a kellemest kell vele megismertetnünk. A dietétika egy ága a növelésnek, t. i. a növendék lakása, táplálkozása és ruházataróli gondoskodás. Az igaz, hogy népiskolákban ez inkább a szülék teendője, de minthogy ezek sokszor könnyelműek, hanyagok, a tanítók reájok teljesen ne bízakodjanak, hanem felügyeljenek, hogy növendékeik tisztán öltözködjének, mosdást, fésülködést egy napról is el ne mulasztssák, legalább minden vasárnap tiszta fehérruhát öltsenek, mely valamint egyéb öltönyük is foltos lehet, de rongyos soha ne legyen. Sok helyt a szülék e részben botránkozássig hanyagok. Ha a tanító azokat nem figyelmezteti, te-

gyen bármit iskolájának szellemi előhaladására, nem fog az úgy kitetszeni mint különben, ha t. i. a külsinra is kellő gond fordittatik. „Háza dieséri meg lakóját,“ mondja a példaszó, mely ide alkalmaztatva annyit tesz: külviselétéből tettszik meg a lélek.

Mi kevésbé felelnek meg népiskoláink e kettős célnak, t. i. lélek és test feletti párhuzamos örködésnek, s ezek tehetségei ugyanolyan kifejtésének, belátja minden, ki azokat körülményesen megtekinti. Népiskolai épületeink eddigelé is még nyomorult állapotban sinylenek. A tanszobák szűkek, nedvesek, egészségtelenek. Az előlépések a javításra igen lassan haladnak a nép közönyössége, sőt rossz akarata vagy talán az előjárók hanyagsága miatt. Pedig itt a szülék önmagukért, gyermekeik által közvetve, tennének. A tanító is szívesebben időzne növendékei körében tiszta, rendes szobában. Így a gyermekek testileg s lelkileg nyernének. Mi jó lenne ha az iskolaudvarok fákkal beültettetnének, melyeknek hűs árnyában könnyebben türnék a tanulók a nyári nap hőségét; a hol lehet, kutakkal elláttatnának, nem lennének kénytelenek a szegény gyermekek sokszor félórányiról cipelni a vizet esőben, sárban, hidegben. Hát az árnyékszékek mikor lesznek kiemelkedve botránköztató színezetökből?! Ki győzné elsorolni mindazon hiányokat, melyek népiskoláink kül- és belső szervezetében a haladás útjában állanak? Sok, igen sok a teendő. Azért, kiknek ez hivatásuk és feladatuk, hassanak a hol és miként lehet és kell. A növelés ügye kell, hogy mindnyájunkat érdekeljen, s a nagyszerű épület felrakására mindenki tehetsége szerint közre munkáljon.

Miként kell a test és lélek tehetségeit párhuzamban fejteni, hogy egyiknek előhaladása a másiknak rovására ne történjék, kitetszik a két hatalmas görög állam, Athén és Spárta növelési rendszeréből.

A spártai növelés célja volt a testi erők kifejtése, eszélyességre szoktatás, ennek feláldozták az erkölcsiséget. Náluk a gyermek türni tanult, hogy teste a nyomorok által megedzessék. Innen legkisebb hibáért is szigorú testi büntetéssel illettetett. Sőt évenként egyszer minden gyermek véresre korbácsoltatott, s mindezt fájdalma eltitkolásával kelle kiállania. Enni keveset kapott, hogy az éhség lopásra kényszeritse. Lopnia pedig szabad volt, ha eltitkolhatta, különben keményen megfenyittetett, de nem a lopásért, hanem ügyetlenségeért,

minthogy tettét eltitkolni nem tudta. Hazugság, család erény volt, de ha kiderült, érte a gyermekeket minden honpolgárnak joga volt megbüntetni; s ha ezért atyjához panaszsra ment, ez által ismét megfenyítettett. A leányok növelésével csak azt akarták elérni, hogy erős és egészséges anyák legyenek. Szivők nemesítésére legkisebb gond sem fordítottott. Athén leányainak növelése házias és egyszerű volt. Athén a sziv és erkölcsiség képzésére fordított fő figyelmet. Az Isten és szülék iránti tiszteletet tartá legfőbb kötelességnek. A hálátlan gyermek becestelennek tartatott. Más részről a szülék erkölcsileg voltak kényszerítve gyermekeik növeltetéséről kellőleg gondoskodni, mert ha ezt nem tették, gyermekeik büntetés nélkül megtagadhaták tőlük a tartozó tiszteletet. A növeldek a szellem és test gyakorlását s kifejtését tüzték célul, minden iskolával gimnasztika volt összekötve. Náluk a növelés célja volt nemes és szabad gondolkodást ébresztteni, az embert széppé és jóvá képezni. Azért kitüntek emberség és műveltség utáni törekvés által. Spártának jelszava nem előhaladás, hanem önfentartás volt. Köztük az idegennek valamint a honpolgárnak is külföldön sokáig mulatni nem szabadott, nehogy idegen befolyás által az államépület megrendítettessék. S midőn ennek alapja korhadni kezdett, nem akarván, vagy nem tudván azt gyámolítani, összeomlott. Spárta növelése egyedül nemzeti volt, csak honpolgárt akart növelni, a világpolgárságot ezért feláldozá. A testre viselvén inkább gondot, a tudományokban hátramaradt. Az ifjuság oktatásának tárgyát néhány meghatározott hadi dalok tették. Athén az egész embert képezé, azért szivét, eszt és testét figyelme tárgyává tévé. Az ész s kedély által az akaratra is igyekeztvén hatni, erényeik igenlegeseek, a spártaiaké inkább nemlegeseek, mint ilyenek is csak nemzeti erények voltak. Leonidas mint honpolgár tünt ki. Az athéniek más téren halhatlaníták magukat. Athén szülé Szólont, a böles törvényadót; Arisztidest, az igazságot; Cimont, ki Justinus (Lib. II. cap. 15) szerint „patrem (Miltiadem) ob crimen peculatus in carcerem conjectum, ibique defunctum, tanslatis se in vinculis, ad sepulturam redemit; Szokratest, a legbölesebbet, ki mint Cicero (Quaest. Tuscul. I. V. C. 4) mondja: „primus philosophiam devocavit e coelo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coëgit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere“, őt, ki az igazságot halálával megpecsételte; tanítványát

Plátót, kinek követői Augusztinus szerint „paucis mutatis verbis et sententiis christianos fieri posse. Minthogy Spárta nyers erőre építé hatalmát, Athén örök alapra fekteté a magáét: ama fölött ma már csak az emlékezet sötét szelleme lebeg, ez él és bámultatja magát műveiben, melyek terményei elméje, kedélye és akaratának. Így kell nekünk is fölfogni a növelés irányát. Embert, világpolgárt kell növelnünk, mert azok vagyunk vagyis azoknak kell lennünk. Igaza volt Szokratesnek, ki midőn kérdeztetnék: cujatem se esse diceret? Mundanum, inquit, totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur: — Cic. Quaest. Tuc. L. V. c. 7. — Test és lélek, s ezeknek minden tehetségei párhuzamban fejtenődök, ez levén a természet utasítása. Népiskolákban különösen a kedélyre igyekezzünk hatni, mert ez alapja az erkölcsnek, melyen áll egyház és állam rendületlenül. Mi teendőink vannak már az érzet, s ezzel összeköttetésben álló akaratra nézve, máskor látni fogjuk. *) —

*) Ezt annál inkább reméljük, mivel a t. cikkíró mint a sárospataki képezde második tanára nemcsak elvek és meggyőződés szerint leszzen hozzánk közel, hanem helyileg is, mihelyt külföldi útját, a fenntebbivel rokon és egy célú intézetek tanulmányozásával betöltötte, s közénk, mit adjon Isten szerencsésen elérnie, mint remények zálogosa a nehéz de szép pályára visszatér.

Szerk.

Mutatvány-jelenetek

FILOKTETESZ-BÖL.

I r t a

SZOFOKLESZ.

Fordította

FINKEI JÓZSEF *).

Személyek:

Odüsszeusz, Laertes fia, ithakai fejdelem.

Neoptolemosz, Akhillesz fia, Szkürosz szigetén Lükomedesz királytól növeltetve.

Filoktetesz, Póasz fia, Thesszália Trakhisz vidékéről, a Sperkheios folyam, Oita hegység és meloszi tengerből mellett.

Egy kém, mint kereskedő.

Színhely: egy kietlen tengerpart-vidék Lemnosz szigetén (nem messze Trójától).

*) Tisztelt munkatársunk, Szofoklesz fentebb irt színművének fordítója, sárospataki gimnáziumi tanár, kitűnően jártas a hellen irodalomban, s megújítani készül azon szép emlékezeteket, melyek Sárospatakra egész hazából fordultak ezelőtt Homér első fordítójának, Vályi Nagy Ferencnek irodalmi munkásságai után. — A klasszikusok szeretete, buvárlása sohasem volt idegen a pataki főiskolában; ha mindjárt nem ment is át mindig az irodalomba. Jelenleg másként mutatkoznak a csillagzatok. Adja Isten, hogy soha el ne halványuljanak.

Szerk.

Odüsszeüs.

- Ez itt a vízölelt Lemnosz part-tája már,
 Lakása hol nincs embereknek, sem nyoma,
 Hol én — oh Akhillesznek, im-e legnagyobb
 Hellenvitéznek sarja, hős Neoptolemosz,
 5. Egykor kitettem méloszi Póasz fiát
 — A fővezérek hagyva meg, hogy ezt tegyem, —
 Öt a kinek lábán genynyel folyó sebe
 Nem engedett nyugott kedélylyel nyulni az
 Ital- s az égőáldozathoz, miért egész
 10. Tábort baljóslatu hanggal töltötte be,
 Kiáltva, nyögve . . . ámde mindezt vajmiért
 Beszélem? hisz hoszú beszéd most nem való,
 Jöttem nehogy kitudja *) s füstbe menjen a
 Terv, mely szerint reménylem öt megfogni most.
 15. De már egyébre nézve szolgálnod neked
 Szükség s kinézned: merre a kétnyilatú
 Barlang, melyet kettős erővel érdekel
 A téli nap s nyaranta édes álmokat
 Lehell, ürén átlengve, a lágy fuvalom.
 20. S kissé alább balkézre, kellemes vizű
 Forrást találsz, ha eddig is még megvan az.
 Miket kinézve, csendben adj hírt: mind ezek
 A mondottam helyen vagy másutt vannak-e,
 Aztán a terv tovább szövését megtudod
 25. Tőlem, hogy összevágjon a közműködés.

Neoptolemosz (miután óvakodva fölment):

Király — Odüsszeüs, téve lesz rögtön szavad,
 Mert látom a leírt barlangot, úgy hiszem.

Odüsszeüs (susogva)

Alant-e vagy fönt, mondjad, én nem láthatom.

Neoptolemosz (épen úgy).

Lásd fönn im itt. . . (fűlét a földre téve) S nincs legkisebb
 járásizaj.

Odüsszeüs.

30. S álmra, nézd meg, nem bocsátkozott-e ő.

*) t. i. Filoktetesz.

Neoptolemosz (egészen fölemelkedve s körültekintve).

Üres lakása, nincsen abban senki most.

Odüsszeüs.

S nincs benne semmi lakhatási kényelem?

Neoptolemosz.

Csak zöldlevélág, a lakónak nyughelye.

Odüsszeüs.

S egyéb mi sines? . . butorzatot se látsz-e ott?

Neoptolemosz.

35. Kontár kezekből durva fából készített
Kehelyt és némi tűzszerzőmokat csupán.

Odüsszeüs.

Az ő egész kincskészletét beszélted el.

Neoptolemosz.

Ohó, ohó, egyebmik is, büzhödt szagú
Seb-genyteljes ringyrongyok im száradnak ott.

Odüsszeüs.

40. Ehelytt kétségkívül az én emberem lakik
S nincs mesze, mert távolra mint is szállna el
Ily régi sebben sántikáló férfit.
De vagy tápot szerezni ment ki vagy keres
Növényt, melyet sebet enyhítőnek talált.
45. Körültekintni menjen im-e szolgál hát,
Hogy itt ne lépjen engem, minden argéiok
Közül kit legnagyobb örömmel ölné el.

Neoptolemosz.

No már megy ő s az uton őrt fog állani. (leszállva)
Te meg, ha van mit mondanod, add elő.

Odüsszeüs.

50. Achilli, kell hogy mindazokra nézve, mik
Végett jövé, erős légy s nem testben csupán.
Sőt bárha hallnál eddig nem hallottakat,
Szolgálatomra készen állj mint hű segéd.

Neoptolemosz.

Mi hát parancsod?

Odüsszeusz.

Kell, hogy a Filoktetesz

55. Lelkét beszéded által téves utra vidd.
S — ki légy és honnan érkezel, ha kérdezi,
Mondd: hős Akhill fia s ne is titkold el azt,
Hazádba térsz, elhagyva akhájok hajó-
Hadát, dühöngve szerfölött ő ellenök,
60. Hazádból a kik esdve híttak téged el,
Iljont csak ekképen lehetvén venni be ;
Mégis midőn Akhilleusz fegyverit jó gon-
Kéréd, azokra nem méltattak tégedet,
De sőt Odüsszének adták. — Mondhatsz ellenem
65. Mindent, mi rossz a mennyi csak szájadra jő,
Mert ez nekem nem fáj, de így ha nem teszesz
Minden görögre bánatot szórsz és veszélyt,
Mert, hogyha ennek kézre nem kerül nyíla,
Te sem veszed be Dardanoszhoz városát.
70. Miként lehet társalganod pedig vele
Bizton neked — de nem nekem — halld imé meg.
Te esküötöl nem kényszerítve jöttel el
Honról s nem is midőn az első hadmenet ;
De én ezekből egyet sem tagadhatok
75. Ugy hogy, ha birtokában e nyilaknak ő
Rám bukkan, úgy elvesztem én, és el te is.
De tervet épen arra kell gondolni, mint
Csikard magadhoz e győzhetlen kezivet.
Tudom: te nem születted ily hazug szavak
80. S álnok cselekre, gyermekem, szentül tudom :
De győzedelmet nyerni édes birtok ám.
Merj: máskor aztán majd erényesek leszünk,
De egy rövid nappalra most add át magad
Csel-eszközül, azontul teljes életed
85. Folytán viseld a legkegyesb ember nevet.

Neoptolemosz.

- De én ugyan, mit hallanom se jól esik,
Laertfi, tenni azt még inkább borzadok.
Mert nem születtem ármányos tettekre én,
Sem, mint beszélík, az, ki nemzett engemet.
90. Erővel vinni őt el ámde kész vagyok,
Nem csellel; ennyi embert, mennyin itt vagyunk,

- Csak nem birand meg egy féllábu férfit.
 Segédedül küldetve, kedvem, áruló
 Nevet szerezni nincs s inkább, oh fejdelem,
 95. Mintsem gazul győzzek, jót téve bukjam el.

Odüsszeüs.

Derék atyának sarja, ifjan egykoron
 Nyelvemmel én is röst valék s kézzel serény.
 De most tapasztalásból látom: földszinén
 Nem a tett főkormányozó, de sőt a nyelv.

Neoptolemosz.

100. Hazudnom kell-e minden áron hát, beszélj?

Odüsszeüs.

Mondom: Filokteteszt csellel kell fognod el.

Neoptolemosz.

S mért csellel inkább, mintsem rábeszélve őt?

Odüsszeüs.

Erőszak s rábeszélés egyként nem segít.

Neoptolemosz.

Minő erőben bizva oly dacos tehát?

Odüsszeüs.

105. Nyilában, mely kerülhetlen s halált röpit.

Neoptolemosz.

Hozzája félni sem lehet bizton tehát?

Odüsszeüs.

Nem ám, ha csak csellel meg nem kerítéd őt.

Neoptolemosz.

Hazug beszéd előtted avagy nem rut-e?

Odüsszeüs.

Nem akkor, hogyha üdvet eszközöl s haszont.

Neoptolemosz.

110. S mi szemmel szóljak én ily aljas dolgokat?

Odüsszeüs.

Haszonra nézve bármit is légy tenni kész.

Neoptolemosz.

S mi hasznom abból Ilionhoz ha eljön ez?

Odüsszeüs.

Mivel csupán ezen nyilak veszik be azt.

Neoptolemosz.

Tehát nem én, mint hirlelék, dulum fel azt?

Odüsszeüs.

115. Te sem nélkülök és azok se nélkülöd.

Neoptolemosz.

Meg kellne fognom hát, ha így van a dolog.

Odüsszeüs.

S kettős jutalma leszen e tette nek, bizony.

Neoptolemosz.

Minő? e tudva mert kész lennék tenni azt

Odüsszeüs.

Vitéz s eszélyes egyszersmind leend neved.

Neoptolemosz.

120. Legyen... tehát szégyenkezés nélkül teszem.

Odüsszeüs.

S miket tanácslek, jól megjegyezted-e?

Neoptolemosz.

Ne kételkedj, hogyha már egyszer szavam bírod.

Odüsszeüs.

Te most maradj s fogadd el őt hát e helyen,
De én megyek, hogy ittlétem ne sejtse meg;

125. Hajóhoz visszaüldöm e kémlőt pedig,
S ha énnekem sokáig késni látszotok,
E helyre küldöm újra vissza épen e
Férfit, hajótulajdonosnak képiben,
Hogy e csel által ő ismerhetlen legyen.

130. Kinek te tarka furfangos beszédiből
Szemeld ki, a mi célszerű s hasznos leend.
Rád hagyva mindezt, most hajómra térek én.

Hermesz *) legyen vezérünk, ő, a cselszövő,
S Győzelem-Athéna, Városőr **), ki engem óv.
(el a kémilővel).

Filoktetesz (a karhoz).

- Joh, vándorok!
Vajh kik lehettek és — evezve gyors hajón —
E földre mint jövétek, mely rév- és laktalan?
220. Mi honról avagy nemzetről tudhassalak
Nevezni titeket? mert hellen öltözet
Van rajtatok bár s kedves ez nekem nagyon,
De nyelvetek hangját hallhatnám: és ne is
Támaszson bennetek vad külsőm borzadályt;
225. Essék meg inkább szívetek rajtam, szegény
Pusztán s magánosan nyomorgó férfiún.
Mondjátok ah, barátokul jövétek-e?
De — kérlek — szóljatok: nem illenék nekünk
Egymástul a választ megvonni szívtelen.

Neoptomelosz.

230. Elsőbben is tehát tudd meg, jó földi, hogy
Mi hellenek vagyunk, mert ezt vágysz hallani.

Filoktetesz.

- Oh kedves drága hang....ily férfi szózatát
Hallhatni is mi kéj hoszú idő után!
Mi szükség, avagy ösztön, vagy mi drága szél
235. Vezérle téged, gyermekem, hozzám ide?
Add tudtomul mind ezt, hadd tudhassam: ki légy.

Neoptomelosz.

A tengertől ölelt Szküirosból származom,
Honomba visz hajóm jelenleg, a nevem
Neoptolém, Akhillfi, ennyi az egész.

Filoktetesz.

240. Oh legkedvesb atyának s földnek gyermeke,
Te kit növelt az ősz Lükoméd, szólj, minő
Okból jövel e földre s honnan gyors hajón?

*) Hermesz, latinoknál Mercurius, a többek közt a kereskedés és csatlás istene volt.

**) Athena, latinoknál Minerva, Győzelem melléknevét a gigászokon vívott győzelemért nyerte; Városőrnek pedig mint a róla nevezett város védistennője neveztették.

Neoptolemosz.

Hajóm jelenleg Ilionból siet haza.

Filoktetesz.

Hogy mondd? hisz te nem jövel velünk, midőn
245. Mi Ilionhoz hajón kezdetben indulánk.

Neoptolemosz.

E vállalatban részt vevél talán te is?

Filoktetesz.

Oh gyermekem, kit látsz előtted, nem tudod?

Neoptolemosz.

Miként ismerjem azt, kit nem láttam soha?

Filoktetesz.

Hát sem nevem, sem kínaimnak híre nem
250. Jutott hozzád el, melyekben itt veszek.

Neoptolemosz.

Mikről te itt beszélsz, hidd el, mit sem tudok.

Filoktetesz.

Oh én százszor szerencsétlen s istengyűlőlt,
Kiről hogy így nyomorgok sem honomba hír
Nem szálla s Hellász legkisebb zugába sem.
255. Igen . . . kik engem álnokul kilöktenek,
Hallgatnak és nevetnek, míg az én kinom
Tart untalan sőt élesül szünetlenül.
Oh magzatom, te oh vitéz Akhill fia,
Lásd ime én vagyok, kiről hallád, hiszem,
260. Hogy birtokában tartja Héraklesz nyilát,
Filoktetesz, Pöászna sarja, a kit a
Vezéri-pár*) és a kefallen - fejdelem**)
Im e pusztába löktek, vad kinók között
Vesződöt, ugymint kin mérges kigyó foga
265. Halálhozó sebet vágott kegyetlenül,
E sebbel itt kitévén engemet, fiam,
Ők szökve elmenének, akkor hogy Khrüszé

*) Az Atreidák : Agamemnon és Menelaosz.

**) Gunyból nevezi Odüsszeüsz Kefallenek — híres tengeri rablók
és ravasz kereskedők fejedelmének.

- Szigetből jöve itt állt meg hajóhadunk,
 Örömmel látva ekkor, hogy sok hanyatás
270. Után elválvám, im e sziklás, boltozott
 Üregben hagytak, elszökvén maguk, s nekem
 Szerencsétlennek némi rongyokat s kevés
 Tápszert hagyának... jusson így ki nekik is!
 Minő fölébredést gondolsz hogy várt reám,
275. Elmenve ők, ez álomból o gyermekem?
 Mint kelle sirnom és jajgatnom vesztemen,
 Midőn látám hajóhadunkat, min jövék
 El- messze szállni már s parton ki sem vala
 Ki gyámolítna s ápolná veszett sebem.
280. Vizsgálva sorsom ekkor, úgy lelém, fiam,
 Számomra hogy mi sincs bu s inségen kívül
 Többé, de ebben ám nagy bőségem vagyon.
 Azonban óra órát váltá, nap napot
 S be kelle holmi aprólékost szerzenem
285. Szűk hajlokomba. Gyomrom szükségét e nyíl
 Fedezte mindig, hullatván gyorsröptű vad —
 Galambokat s mit az idegről elsuhant
 Nyíl földre ejte — hozzá kelle kúsznom, ez
 Inséges lábamat vonszolva kinosan.
290. S ha majd a szomjat kelle vízzel oltanom,
 Tél jöttivel vagy a mezőt ha dér lépé,
 Galyat tördelni, mindezt kúszva végezém
 Balsorsu én. Majd tűzben érezék hiányt;
 Kőhöz követ dörzsölve hát csaltam ki a
295. Ben rejtező szikrát s ez ment meg untalan.
 Mert a tűz által lakhatóvá lett üreg
 Minden bajom könnyíti, e seben kívül.
 Most a sziget minőségét is halld, fiam;
 Hajós ehez jószántából sohsem közeleg;
300. Mert réve nincs, se hely hol a kereskedő
 Várhatna hasznót vagy szives fogadtatást.
 Nem jön hajóval erre épeszű soha.
 Önkénytelen talán vetődik mégis egy,
 Mert hosszú léten át sok ilyes eshetik —
305. Az ilyenek ha már találkoznak velem,
 Szóval nagyon sajnálnak, adnak is kevés
 Tápszert vagy egy darab ruhát azonfelül:
 De hogy hazámba vinne, bármint esdjek is,

- Egy sem cselekszi, sőt tíz éve már, hogy itt
 310. Veszek nyomor-s éhségben és szünetlenül
 Táplálva, mint falánk vadat, bőszt kóromat.
 Im ezt tevék az atreidák s Odüsszeusz
 Velem, fiam; miért Olümpnek isteni
 Hasonlóval fizessenek majdan nekik.

Kar.

315. Előbbi útasokként, oh Póász fia,
 Szánalmat érzek én is árva sorsodon.

Neoptolemosz.

Hogy mit mondál, igaz, tudom s magam vagyok
 Tanu rá, mert velem szintén ezer gonoszt
 Tőn atreidák s Odüsszeusz hatalma már.

Filoktetesz.

320. Mit? hát te is panaszkodol s boszús vagy-e
 Sérelmidért az atreidákra, oh fiam?

Neoptolemosz.

Oh vajha egykor tölthetné boszúm e kéz,
 Hadd tudná meg Mükéne s tudná Spárta*) meg,
 Hogy hősi férfiaknak anyja Szkürosz is.

Filoktetesz.

325. Jól szólsz, fiam, de honnan benned ellenök
 E nagy harag s őket mivel vádolva jössz?

Neoptomelosz.

Elmondom oh Póászfi, hogyha eltudom,
 Minő gyalázatot szenvedtem általok.
 A mint halálos sorsa meglepé Akhillt....

Filoktetesz.

330. Oh jaj, ne többet erről, mig meg nem tudom,
 Meghalt-e hát valóban Pélevsz magzata.

Neoptomelosz.

Meghalt, de istenkéz s nem ember által ő;
 Apollónak nyilától, mondják, esve el.

Filoktetesz.

Oh nagy bizonynyal mind ki ölt, mind a kit ölt.

*) Agamemnon mükénei, Menelaosz pedig spártai király volt.

335. S most nem tudom: sérelmidet nyomozzam-e
Előbb vagy őt sirassam, e nagy férfiut.

Neoptolemosz.

Boldogtalan, hiszem, saját keserved is
Elég neked s te másokén sirnál-e még?

Filoktetesz.

- Bölcsen beszélés, azért is mondjad újlag
340. Saját ügyed: méltatlanul mit szenvedél.

Neoptelemosz.

- Hozzám jövének, tarkán ékitett hajón
Atyámnak ápolója *) és a hő s **) Odüssz,
S mondák — való, valótlan volt-e, nem tudom,
Rajtam kívül hogy, elhunyván atyám, a sors
345. Bevenni Pergamot másnak nem engedi.
Sokáig e szavaknak ellenállani
Nem birtam és hajóra szálltam csakhamar,
A holt utáni vágyból legkivált, hogy őt,
Kit nem láték sohasem, lássam temetlenül.
350. Ezenfelül szép volt bizonynyal a beszéd,
Elfoglalandom mentemmel hogy Pergamot.
Másod napon hogy tengerutam folytatám,
Elértem Sziageiont ***) a nékem gyászosat.
Jó széllel, hol kiszálltat engem körbevőn
355. Egész sereg s köszönte, mondvák esküvel,
Hogy bennem élve látják a meghalt Akhillt.
Fekvék tehát ő gyászpaddon s balsorsu én
Eléggé megsiratva őt, tüstént menék
Barátimnak hitt atreidákhoz s jog szerint
360. Kérem atyám fegyverzetét s más holmijét.
De hajh, mi szemtelen szókkal fogadtak ők :
Akhilleusz magva, mindent, a mi volt övé
Im átvehetsz, de fegyverét más férfiu,
Laertesz hősi sarjadéka birja már.

*) Phoinix, Amüntor fia, Akhilleusz növelője s fegyvertársa Trója előtt.

**) Gúnyolódva.

***) Sziageion előhely Troászban, északra a Szkamandrosz torkolatától, mellette hasonló nevű város, melynek határában volt Akhilleusz sirhalma.

365. Magamon kívül veszett haragtól ekkor én
Szólok könyezve, szívem mély keserviben:
Oh kárhozat! s mertétek volna adni hát,
Jöttöm se várva, másnak én sajátomat?
Odüssz vágott szavamba, mert közel vala:
370. Igen, fiam, nekem s joggal van adva az,
Mert azt s a hullát vissza harcbul én hozám.
Én meg boszúsan átkot és szidalmakat
Szórtam reája, nem hallgatva semmit el,
Ha fegyverimtől engemet megfosztana.
375. Ő megszorítva így — nem mutatta bár —
Haragva mégis, szómra ekként válaszolt:
Te nem valál ott, hol mi, sőt valál, holott
Nem kelle lenned, s minthogy még dacsoskodol,
Szküroszba e fegyverzetet sohsem viszed.
380. Im ily gyalázó szókat kelle hallanom!
Hát eljövök, sajátomból kifosztva így
Odüssztől, a kinek minden fajtája gaz.
De nála jobban vádlom a vezéri párt,
Mert kormányzóitól függ állam és sereg.
385. S hol ők önkényt gyakorlanak, példájokon
A nép is elfajulva rossz ösvényre tér.
Elmondva minden... A ki Atreideszt gyűlöl,
Legyen szeretve égtől mint én tőlem az.
-

TÁRCA.

Az ünnepek megtartásáról. Legujabb rendeletek. Az emberi nem vallásos történetében mindenütt úgy találjuk, hogy az emberek bizonyos napokon, bizonyos célokra mindig tartottak ünnepeket. Így az ős régiségben a pogányoknak minél több istenök volt, annál több ünnepeket is szenteltek. Volt idő a sötétség századában, a mikor Róma városának utcái is telve valának istenekkel. Az ünnepszentelés fokról fokra a pogány Petronius korában annyira haladott, hogy a tarentinusokról közbeszéddé vált: ők az esztendőnek felét elünneplik és vendégeskedik,“ mert az ünneplés a lakmározással egybe volt kötve. Mikor a zsidó Áron a képekhez szerfölött ragaszkodó izraelitáknak isteneket aranyból csinála, nem csak ezt mondá: ezek a te isteneid, Izráel, hanem ezt is: holnap a Jehovának ünnepe leszén,“ a mely ünnepet úgy szenteltek, hogy egyszerűs mind áldoztak is; de ezen felül leüle a nép enni és inni; azután felkelének játszani, 2. Mózes, XXXII. 5—6. Mi azonban nem értünk a zsidó törvények által megszentelt játékon olyan cselekedetet, minőt a Moáb leányaival hason alkalommal elkövetének az erkölcsiségben alá süllyedt némely fajtalan ifjak — 4. Móz: XXV. 2.—de az mégis igaz, hogy az áldozat után vendégeskedének, és ha jóllaktak, jó kedvre gyuladván táncra is kerekedtek. Így ünnepeltek a pogányok az ős hajdankorban, így a babonás izraeliták is a legfőbb Jehovának, az egy igaz Istennek nem tiszteletére, de valósággal kigúnyolására. —

Leebb szállva az idők hosszú sorain, bár ritkán, de tisztább fénypontokat találunk a vallásos élet egén az ünnepek megtartásáról. A pogányok és zsidókból nagy és véres vajadások után keresztyének lettek, keresztyének, kikhez a Megváltó szájából ez az isteni ige zengett: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes“. Máté V: 48. E néhány szóban kimondva lőn az emberi

élet végcélja, az erkölcsi tökéletesedés. De miként haladott előbb ez uton? A nagy tömeg csaknem egészen visszaesett az álvallásos szertartások labirintusába. Vakhit, babona, az értelem tompító, az érzékiségek csiklandoztató maszlagai csak hamar annyira lerészegíték a nagyobb rész gyermek keresztyénséget, hogy az ünnepeket, melyeket kezdetben azon jó és szent célból vőnek föl, hogy hálaadással emlékezzenek meg Isten számtalan sok jótéteményeiről, most ujjal a martirok sokasága és lázas indulatrohamok miatt nemcsak az hogy túlságig megszorították, hanem az ünneplésnek egyedüli üdvös célját is elhagyván, sok helytelenségre sőt undok vétkekre fordították. Csak igen ritkán találkozott egy két böles, ki e gyászos éjszakára, melyben az emberiség bizonytalanul bolyga, világot igyekezett deríteni; de ez is sokáig sükertelen maradt, mert a nyers idők szerint abban kezdték az ünneplést tartani, hogy „semmit ne dolgozzanak“, hanem a keresztyének is mint az izraeliták „leültek enni és inni, s azután fölkeltének táncolni; ők is ettek, ittak, vendégeskedtek, táncoltak,“ az ünneplés szent. céljához nem illő kárhuzatos tetteket követvén el. — Azonban az ünneplés mégis szentnek kiáltatott, csak hogy rendes munkájokat ne követték legyen azon; úgy hogy ezeken is beteljesedett Antiszthenes szava, a ki egy koron kérdezte: mi az ünnep, felelé: „gulae et irritamentum, et luxuriae occasio“. —

A keresztyénység igen sok lelki és testi harc után jutott az ünneplésnek e fokára, a hol most áll. Addig is, míg a nagyszerű reformáció a vallás körében az apostoli egyszerűséget a szív és lélek-tisztaságot, mint egyedüli eszközt az üdvösség elnyerésére hirdette volna, már Augusztinus a túlságig szaporodott szentek ünnepére vonatkozólag kiáltotta: *multorum corpora honorari in terris, quorum animae torquentur in gehenna*. Kezdetben szünni nemakaró nagylármára adott ez okot, mert mind az ünnepek megtartásának, melyeket egyik vagy másik püspök által kanonizált vértanu tiszteletére szentelének, mind pedig az ünnepek vagyis a szentek kevesbítésének s azok élete megvizsgálásának, ha vajjon érdemes-e mind egytől egyig azon 5000 martir, kiket n. Konstantin császár Euzébiusz, kedves püspöke, által iratott össze arra, hogy nevökre ünnep tartassék, tömeges védői valának! —

A vallásos érzelem eme lélek nélküli világában, látván III. Sándor pápa a szentek ünneplése melletti s elleni túlbuzgó harcosokat, 1170. évben törvényül adta ki: „szentnek ne tartassék senki a r. egyház végzése nélkül;“ mely törvényt VIII. Orbán pápa bullája még erősebben megszorított 1634. Ekkor már a vallásos élet

új korszakát élte. Erőtlén fénynyel lobogott még a fáklya: senki titeket ne kárhoztasson az innepnapra, vagy az új holdnak napjára, vagy a szombatokra nézve, melyek a következő dolgoknak árnyékai, de a valóság a Krisztusé.“ Sz. Pál. Kol. II: 16, 17. De mégis világított annyira hogy elismervén sokan, mikép az innepeket, célok el lévén tévesztve, kevesíteni kell annyival inkább, mert már tudva volt, hogy sem a Krisztus, sem az apostolok ünnepeket nem rendelének. Így lőn, hogy midőn a reformáció világa Wald, Wikkiffe, Huss és a párisi minorita Lyra előharcosok igyekezete után 1517-ben lángra gyuladt, Luther az ágostoniak könyvtárában egy bibliára akadván (mit addig soha nem látott), oly szabad tért nyitott a szentírás magyarázatára, hogy csak egy napon is száz ezrek tanulták meg, mikép nem az ünnepnek „eszem, iszom“mali megszentelése — Rom: XIV: 16. — nem a vértanúk tisztelete, hanem egyedül a Megváltóban vetett hit, a jócselekedetek azok, mik a földi élet utain boldogíthatják, a halál után pedig üdvözíthetik az embert! Csak nagy idő múlva ment rá a kath. egyház, hogy az ünnepek sokaságát kevesítette. Lassan mentek rá a r. egyház túlbuzgó hivei hogy a hitelveikkel ellenkező protestáns felebarátjokat ünnepeik megtartására nem kényszerítették, hanem saját hitelveik szerint engedték ünnepelni. Magyar hazánkban Mária Terézia kormányának, VI. Benedek r. pápának, és később II. József császárnak lehet különösen hálás tisztelettel köszönni a kimelölbb intézkedéseket.

Az ünnepek tárgyában kiadott régi törvények alapján és szellemében, cs. kir. helytartósági alelnök gr. Zichy Herman ő kegyelmességétől a cs. kir. vallás és közoktatási minisztériumnak m. e. jul. hó 16. 9363. sz. k. jóváhagyásával, ujlag egy hálás köszönet érdemlő határozata érkezett hozzánk huszonkét pontban, melyek elsője így hangzik:

„Ünnep és vasárnapokon a kereskedés és iparüzlet, valamint mezei és más nyilvános munkák meg nem engedtetnek, s büntetés alatt tilvák. Ha szükség esetében valamely, a nap megszentelésével egyébként össze nem egyeztethető, dologtétel mulasztatlan lenne, arra oly helyeken, hol o. f. rendőrhatalóság székel, ettől, különben a politikai hatóságtól, de mind két esetben az egyházi hatóság egyetértésével, oly helyeken pedig, hol az érintett hatóságok közül egy sem létezik, csupán a lelkésztől magától is adathatik engedelem.“

Sietünk megköszönni ama felsőbb határozatokat a cs. kir. magas kormányának. De a legbensőbb fájdalom érzetével kell feljajdulnunk, midőn látjuk, hogy a 22. pont ezen szavait: „a politikai és rendőri hatóságok, valamint a csendőrség e rendelet végrehajtása

fölött örködni kötelesek,“ sok tulbuzgolkodó hivatalnok, csendőr, és r. kath. lelkész annyira félre magyarázza, vagy betű szerint veszi, hogy vannak községek, melyekben erőhatalommal is oda működnek hogy a r. katolikus egyház minden innepét megtartani kötelesek a protestánsok. A csendőrség, ha e tekintetben a neki adott hatalommal visszaél, vagy az ünnepek megtartása körül kötelességét nem érti, és a protestánsokat, a r. katolikus egyház innepein teendő munkájokban feltartóztatja (még a mezőben is!) sőt betiltja: ezen csodálkozni nem lehet, mert annak nagyobb része kevésbé van oda mivelődve, hogy a törvényt magyarázhassa. De hogy törvénytudók és magas miveltséggel dicsekvők között is akadnak, kik a legfőbb szeretet és szelid államtörvény ellenére cselekesznek a vallás dolgában, ezt fájdalomteljes kebellet veszszük, és csak sajnálnunk lehet.

Tartsuk, tartassuk meg a vasárnap és ünnepnapokat, ne mondjuk mit Diogenes egykoron: „quilibet viro bono festus est,“ bárha ebben igen sok igaz van is, mert ez minden vallásfelekezetü embert részvétlen jéghideg közömbösségre vezet. De a cs. kir. legfelsőbb határozat se vigyen balhiedelemre senkit is, mert annak egyenes és tiszta értelme ez: minden törvényesen elismert és bevett vallásfelekezet saját hit elvei szerint tartozik a vasárnap és szokásban levő ünnepnapokat megülni. Az erre szóló 1793. évi jan. 25-én 2159. sz. alatt kelt k. kir. rendelet, mely e folyó év április hó 2-án a cs. kir. legfőbb kormánytól szuperintendensi uton jött hozzánk, így hangzik: „a helységben vagy városban, a lármás munkákat kivéve, minden egyebet szabad dolgozni, a helységen kívül pedig, p. o. a mezőben, a lármás munkákat sem véve ki, szabadjon dolgozniok a protestánsoknak; a hol pedig kath. egyház nem létezik, ott minden különbség nélkül bent a helység vagy városban is, a zörgő és lármás munkákat sem vevé ki, munkálkodhatnak.“ Mely k. kir. rendelet több ehhez adott ünnepnapokat tárgyazó pontokkal újból megerősítettett febr. 11. 1856. 1103. sz. a.

Eme törvények hozása vagy új életre derítéséből a szabad vallásbeli gyakorlat szelleme szól, hála a minden királyok királyának! „A kinek okos hite van és annak becsét érzi, az a más hitét is becsüli mint lelki drága kincset.“ A léleknek gyümölcse szeretet, öröm, békesség, békességes türés, kegyelmesség, jóság, hit, alázatosság, mértékletesség. Gal. V: 22. Mindenki előtt szent legyen keresztyén embertársa vallásos meggyőződése: „mert valakik a Krisztusban megkeresztelkedtünk, a Krisztust öltöttük fel. Nincsen sem zsidó, sem görög; nincsen sem szolga, sem szababados; nincsen sem férfi, sem asszonyi állapot között válogatás; mert mi mindnyájan egy

vagyunk a Jézus Krisztusban.“ Gal. III : 27. 27. — Bár ha kevésbé különböző uton is, de mindnyájan egy célra törekszünk : e földön a boldogságra, tul a siron a mennyei üdv elnyerésére !

Menyhért János.

ref. lelkész.

UTI NAPLÓMBÓL.

A templomi éneklésről.

(Levél Zürichből Sz. S. ref. lelkész urnak. Január. 1857).

Becses felhívásának igen örömet engedve, jelen levelem tartalma az itteni énekeskönyv és éneklés leírása leend. Végre a mi énekeskönyvünkről is szólok valamit.

Zürich kanton énekeskönyve 1853-ban ügyes kezek által rendezve négy részre osztatott. I. Községes dicsérő s hálaadó énekek. II. A keresztyén hittan legfontosabb részeiről írt énekek, mint Isten és tökéletességei, teremtés, isteni gondviselés; bűnbeesés, szabadítás, Jézus küldetése, születése, e földöni élete, szenvedése, halála, eltemettetése, feltámadása, menyebemenetele; szentlélek kitöltetése. Keresztyén egyház. Szent sakramentomok, keresztség és urvacsorája. Közvasárnapi énekek. III. A keresztyén erkölcsan legfontosb részeiről összegyűjtött énekek; mint a keresztyén élet és munkás hit. Isten, magunk és mások iránti kötelességek. Menyekzői, házi, polgári s egyházi énekek. Magános és községes istentisztelet gyakorlása. Bűnbánó és halotti énekek. IV. Ó év utolsó és új év első napjára való dicséretetek. Tavaszi, nyári, őszi, téli és hétköznapi reggeli s estveli énekek, öszves számuk 354, mintegy 170 különböző zengzettel, 124 szerzőtül; az egész, első és második diskantus, baszus és tenor hangra egyszerűen, de szívhez szólva van kidolgozva. Ára kötetlen — végén különbféle alkalmi könyörgésekkel együtt — 12 krajcár.

Zürich kanton templomaiban falun úgy, mint városon, a négyhangu éneklés van bevéve. Mindenki énekeskönyvvel megyen templomba. A hangjegyeket az egyház minden tagja ösmeri. A fel és

aldiskantust éneklük az asszonyok, leányok, fiu és leánygyermek; a tenort és basszust ifjú, középidéjű és agg férfiak.

Kellemes, ünnepélyes és megható érzés lepi meg az embert egy négy hangra orgona nélkül éneklő gyülekezet istenitisztelete alatt. Hát még egy vallásos érzéssel szóló orgona mellett, mint p. o. Zürich város „Frau- Münster“ nevű templomában! Kimagyarázhatlan azon ösztön, mely itt engem minden vasárnap templomba menésre késztet. Jó vagy rossz idő bennem változást soha nem okoz. Viszem magammal énekeskönyvem, kikeresem a lelkész által szónokszékből előre kihirdetett éneklendő dicséretet. Egyszer, alig hallva az ének kezdő hangját, megzendül a négy hangú éneklés, az ember szent és kegyes érzésekkel egészen eltelik. Az erőteljes, szépen összevágó, gyönyörű éneklés, úgy tetszik mintha csak egy szájból ömlenék, mindig megható és szívhöz szóló.

Többször eszembe jutottak már hazám azon evangyéliumi reform. egyházai, melyek az orgonát templomainkba visszavitték. Én a zenének, így az orgonának is nagy barátja vagyok. Kérdés azonban, ha eddig nyert-e valamit istenitisztelestünk az orgona bevitele által? Kevés tapasztalatom után ítélve, azt mondom hogy igen keveset, vagy éppen semmit. Voltam oda háza oly templomban, hol a nép rosztól énekel, mert jól nem tanították; az orgonista igen rosztól orgonált, mert nem volt reá hivatása; kenyérkereset szomja kényszeríté reá, hogy két három hónap alatt négy vagy hat éneket keservesen betanuljon; két három évig ezzel kinozá a népet, ekkor pályáját tovább folytatandó, ott hagyta hiveit és más, ő nála talán még ügyetlenebb, foglalál el helyét. Dicsekszik a nép, hogy templomában orgona van, de ügyes, orgonistáról gondoskodni nem akar; minden istenitisztelest után bírálgtatja rosztól fizetett orgonistája botlásait. Épületes-e az ily templomgyakorlat? „Nem.“ — — Ösmerek igen ügyes orgonistát, ki vallásos érzés nélkül nagyon cifra elő és utójátékokat tud játszani. A nép — bár zene bíráltról álmodni sem tud, a szépjáték csak fülét de nem szívét hatván meg — ötlet, noha roszt tanító, szereti és minden templom után dicséri. Szent érzéssel eltelve tére az ilyen nép lakába vissza? „Bizonyosan nem“.

Csekély véleményem szerint csak azon evangyéliumi reformált templomainkban van még most orgonára szükség, hol az egyház egy jó fizetéssel ellátott orgonistát tarthat, kinek az orgonáláson, temetésen, gyermekek s ifjak énekre tanításán kívül semmi egyéb kötelessége nincsen; hol a nép elég mivelt s némi fogalma van a zenéről. Ily helyeken az orgona vallásunk szellemének nem ártalmas, de másutt valósággal nem használ. — Istentiszteletünk emelésére elég vol-

na jelenleg az, ha minden egyházban a négy hangú éneklés megkedveltetésén közakarattal működnének. Hol az egyház tagjai egyforma ranguak, ott ezt a lelkészek és tanítók folytonos kitartás és szent lelkesedés mellett meghonosíthatnák. A különböző ranguak közt nehezebb a kivétel, azonban a műveltebbek teljes megnyerése után, csüggedést nem ismerő akarat mellett hasonlólag létesíthető. — Az a kérdések kérdése, mimódon? Felelet helyett leírom Zürich kanton négy hangú éneklése fejlődésnek történetéből azt, mit hallottam.

Évtizedek előtt a zürichi zsinat elhatározá, hogy az egy hangra levő templomi énekek négy hangra kidolgoztassanak; mit a zenéhez és nemzeti énekléshez értő ügyes egyházi férfiak szigoruan megbirálván, az új énekeskönyvbe felvették. E könyv megjelenése után a lelkészek és tanítók megpróbálák a férfiakból és nőköl álló egyes énekkar létrehozását. De minden buzgóságuk mellett is kevésre haladtak, mert a hölgyek ellenszegültek; hiúságukat sérté t. i. az, hogy kivétel nélkül a diskantus osztályokba soroztattak; majd minde-nik csak tenor hangon akart énekelni; kívánságuk nem teljesítése esetében az engedelmességet egyenesen megtagadák. Hol a vezetők a sok szép kérdésnek ellentállni nem tudtak, ott a tenor hang oly erős lett, hogy az éneklés minden másnak nevezhető vala, csak négy hangzatos éneklésnek nem. A vallásos érzésű nép nem akarván ily énekléssel nevetségessé tenni istenitisztelejét, visszahozá templomába az egy hangú éneklést. Az egyházak vezetői ekkor jöttek azon gondolatra, hogy míg ez ügy teljes felkarolására új nemzedék nem születik, addig erővel behozni céltalan és nem is üdvös.

Legelőször a leendő néptanítók énekképezésére igyekeztek nagy gondot fordítani. Addig senki iskolatanító nem lehetett, míg a négy hangú éneklés tanítására szükséges ismereteket meg nem szerzé. A tanítók szorgalmasan gyakorlák 6—8 éves növendékeiket az egy hangú éneklésben s hangjegyek ismertetésében. A 10—12 évesek közül már feldiskantus mondására is akadtak néhányan s megalakult a két hangú énekkar. A 13—16 évesek közt aldiskantisták is voltak s létrejött a három hangú éneklés. Az urvacsorájával először élni kívánó 16 éves ifjaknak és leányoknak az őket oktató lelkészek különösen szívökre köté-k a templomi éneklés művelését s előmozdítását, kik azután önként, minden kényszerítés nélkül felfogadák, hogy egész életökön keresztül minden vasárnap két istenitisztele után, legalább egy óráig, a templomi énekek gyakorlására Isten házában bentmaradnak. Igéretöket szentül megtarták. A lelkészek és tanítók örömmel megragadák az alkalmat, könnyen megalakíták a négy hangú éneklést, mert a leá-

nyok s asszonyok megszokván kisebb éveikben a diskantus mondását, most már nem kíváncsiak más hangon énekelni.

Az énekkar sok helységben először alig állott 10—16 tagból, de évek mulva az urvacsorájával élt ifjak és leányok mindig szaporodtak; alig telt el nyolc év, számuk oly nagy lett, hogy az egy hangú éneklés kiküszöbölését követelék. Az idősbek ellentmondtak; hallgatniok kellett. A buzgó vezetők igyekezete csak erősbülni, de lankadni nem tudott. Végre a kanton összes lelkészei, tanítói, egyházi előjárói összebeszéltek, hogy minden nyáron a hosszú vasárnapi délutánokon hangversenyeket adnak, egyszer egyik, másszor másik helység templomában. Ennek elérésére hat, sokszor tíz helység énekkara is egyesült, hogy a hatás annál nagyobb s meglepőbb legyen. Az egyes énekkarok elnökei közül ily ünnepélyek vezetőjévé rendszeren a legügyesebbet választá a közbizalom. Az ünnepély ideje s helye minden községben jó előre kihirdettetett; nagy volt a várakozás. Ez idő alatt a főelnök minden egyes énekkart meglátogatott, az ünnepélyre kijelölt s jól betanult templomi énekeket elénekeltette, a hibákat fölfedezte. A több helyről összesereglett s legtöbbször 600—1000 tagból álló énekkart mindenki fizetés nélkül meghallgathatta. Természetes dolog, hogy kiben az életnek [még egy kis szikrája létezett, ily ünnepélyről elmaradni nem tudott. A hangversenyeken egyedül csak templomi énekek énekeltettek, melyek hatás nélkül nem maradhattak. Kik eddig a négy hangú éneklés kikiáltott ellenségei valának, most legnagyobb pártfogói lettek. Az énekkar tagjainak száma hihetetlen gyorsasággal szaporodott, úgy hogy a mely község népe egy ily nagyszerű ünnepélyben részesülhetett, az többé nem ellenzé a négy hangzatos éneklés istenitisztelet alatti használatát, így mindenütt erőltetés nélkül, természetes módon meghonosult. Jelenleg a gyermekek 16 éves korukig oly tökéletesen megösmarkednek a hangjegyekkel, hogy minden templomi éneket egyszerre tudnak az énekes könyvből énekelni. Huszonkét éves korukig pedig — ezek teljes begyakorlása mellett — a nemzeti dalok betanulását is elmulasztatlan kötelességüknek ösmerik.

Mig nálunk a falusi ifjak s leányok vasárnap délután sok helyen korecsmában táncolnak, addig az itteniek minden faluban csekély belépti díj mellett hangversenyt rendeznek, melynek tiszta jövedelme nemzeti daloskönyvek vételére szenteltetik. Az énekkar új tagjai ingyen jutnak ily könyvekhez és tetszés szerinti kiléptök után is tulajdonosai maradnak. Hangverseny után két vagy három óráig tartó táncmultság rendezéséről itt sem felejtkeznek meg az ifjuság.

Riesbach helység egy vendéglőjében voltam ily falusi hangversenyen egy vasárnap délután. A földmivelő osztályhoz tartozó énekkar ifjainak és leányainak összes száma hetven vala. Bassisták 25-en, tenoristák 10-en, feldiskantisták 20-an, aldiskantisták 15-en. Ez a legegyszerűbb négy hangzatos elrendezés. Belépti díj 50 rappen (12 kr.) vala. Kezdődött délutáni öt, végződött hét órakor. A vegyes énekkar dalolt négyszer, férfiak magukban négyszer, a legjobb 16 férfi és leány együtt négyszer. Ezeken kívül volt két férfi és két női magándal, zongorakiséret mellett. A változatosan elrendezett és igen jól sikerült hangverseny után, a hallgatók nagy része távozván, az énekkar tagjai közül nyolc ifjú elkezdett muzsikálni, a többiek pedig egész tíz óráig különbféle német, francia és lengyel táncok eljátszásával mulattatták magukat és minket nézőket is. —

Zürichben több énekkart ösmerek; egyik jobb a másiknál. Nem felejtsem soha azon órát, melyet először a zürichi vegyes énekkar meghallgatására szenteltem. Mikor a terembe léptem, a hangadó, ki egyszerű városi polgár, és néhány férfi vala jelen. Néhány pillanat múlva jöttek az előkelő szülék felserdült leányaikkal. Az anyák egyik, leányaik másik oldalon, az atyák elől, a zongora megett foglaltak helyet. Elkezdődött az éneklés, templomi énekek és nemzeti dalok vegyesen. Öröm volt látni és hallani ez angyali szép hölgyeket, mily jó kedvvel bocsáták le ajkaikon a vallásos énekek s nemzeti dalok hangjait. Oh mily végetlen nagy a különbség a mi magyar előbbkelő hölgyeink és a zürichi pénz-arisztokrata hölgyek közt? Nálunk szegyenek tartják — nem tudásból — az éneklést, itt pedig dicsőségnek. Ugyan melyik magasb nőnevelésben *) fordítatik e szivnemesítő tudományra kellő gond és figyelem? Kárhoztatom honunkban a párisi hangadó nőnevelést, mely sok magyar hölgynek mindent feleslegesen is megad, csak igazi vallásos és nemzeti érzést nem!

A többi énekkarok közt legerőteljesnek találám a férfiénekkart. Minden kantonnak van egy ily hatalmas 40—80 tagból álló énekkara. A legnehezebb új dalműveket, kótáról olvasva rögtön éneklük. A hány tag, annyi művész. Az egész Helvéciában évenként tartatik egy nagy nemzeti hangverseny, melyen az egyes kantonok énekkarai megjelennek s a legkitűnőbbnek ösmert énekkaré az összes svájci hölgyek által kitűzött jutalom. Mult évben Sz. Gallenben tartatott e nemzeti ünnepély, a győzelem és jutalom a zürichi énekkarnak ítéltetett. —

*) Még e finőveldei énektanítás is gyarlóságok gyarlósága, hát még ha női nevelésről beszélünk!

De most veszem észre hogy nagyon egyszerű levelem hosszas is lesz, pedig még énekeskönyvünkéről is szeretném szerény véleményem igen röviden elmondani. Ugy hiszem, nincs köztünk már oly valamine való egyén, ki ennek minél előbbi átalakítását szívéből ne ohajtaná. Ezzel nem azt gondolom, hogy mind elvessük a régieket és egészen újakat teremtsünk. Teljességgel nem, mert az ily nézetben levők nem ösmerik népünk szellemét s hiányainkat. Nekünk igen sok kellemes zengzetű és magasztos szövegű énekeink vannak. Én csak a nem használhatókat ohajtanám énekeskönyvünkől minél előbb kihagyva, a használhatókat ott, hol szükséges, a kor szelleméhez átidomitva látni. Lelkesítsük tehetségesb zenészeinket, csekély jutalmak kitűzése által, templomi énekeink négy hangra tételére. Győzzön a jobb és célszerűbb. A kihagyott énekek helyett a több európai protestánsok szebbnél szebb énekeskönyveiből miért ne böngészhetnők ki a jelesbeket? Helvécia, Francia, Németország, Anglia protestáns népeinek énekeskönyvei igen olcsók, az avatottak egyiket vagy másikat könnyen megszerezhetik s belőlük a szebbeket meghonosíthatják. Én ugy szeretném látni énekeskönyvünket, mint a protestáns világ legszebb énekeiből összealkotott remekművet, melyhez hasonlót felmutatni egy nemzet sem tudna. A külalak s felosztásra nézve legközelebb erdélyi hitrokonaink énekeskönyvéről is vehetnénk magunknak példát, kik bennünket e téren is szépen elhagytak.

Bárcsak megérténék és erőssé tennék igen gyenge szavaimat egyházunk kormányzó férfiai? Igyekeznének néptanításra és lelkeszi hivatalra készülő ifjainknak bő alkalmat nyújtani arra, hogy a négy hangzatos templomi éneklés kellékeivel jól megösmarkedjenek, ezt később a nép között sikeresen terjeszthessék, hogy ez által is a vallásosság, erkölcsiség erősbulése, vele Isten országának növekedése előmozdittatnék. Mindezek megkezdése végett egy négy hangra kidolgozott, ügyesen rendezett új énekeskönyvre volna minél előbb szükségünk.

Evangeléliomi reformált egyházunk e szakban oly avatott férfiai, mint p. o. tisztelendő úr, miért nem forgatják át a mi elvetett maróthi-féle harmonikus énekeskönyvünket; miért nem hozzák napfényre régi, de jó és protestáns szívhez szóló sok énekeinket; miért nem lépnek fel egy kidolgozott tervvel, mely énekeskönyvünk mikénti átalakítását tartalmazná? Egyszerűség a mi jellemünk; templomi énekeink négy hangra dolgozásánál is egyszerűsége törekedjünk. Kövessük eldödeink példáját, hagyjuk el a jelenkor mesterkélts, szívhez szólni nem tudó, négy hangra bass kulcson dolgozott éneklését. Győzzön a

nem tulságosan művészi, de azért eredeti magyar jellemünkhöz idomított dolgozat *).

Antalfi János.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Weimarban. jun. 9-kén a nagyhercegségi evangy. egyház számos tagból álló gyűlést tartott egy misszióegylet alapításának ügyében. Képviselve voltak a kerület különböző theologiai és egyházi irányai. A misszió terve, felsőbb jóváhagyás reményében, elfogadtatott.

(PKZ).

— **Rajnavidé.** Egész Németországban sincs oly divata mind a bel mind a külmisszióknak mint a Wuppervölgyön (Wupperthal). Ilyenek 1) a bergi bibliaegylet, alap. 1814. Három év óta csak apokrifok nélkül nyomtatja a bibliát. 2) A wupperthali bibliaegylet, mely 1854. alapított és csak apokrifokkal nyomtat. 3) Wupperthali ismertetetterjesztő egylet (Traktatgesellschaft, 1814 óta körülbelül 3 millió értekezést ad ki s minden évben 11—12 ujat, egy évi 10 ezüst garasért. 4) rajnai misszióegylet, alap. 1828. Egyesült az elberfeldivel, mely 1799-ben már állott. Bevétele évenként növekszik. Legutolsó évi bevétele 42000 tallér; mely összevág még mind kevés levén a délafrikai, borneói és khinai 31 missziói állomás és 43 misszionárius feltartására, 1856. végén 23,000 tallérnyi adósságot csinált, de ezt is letörleszté immár a legnagyobb erőfeszítéssel. 5) Rajna-wesztfáliai pásztori segélyintézet, alap. 1846. Főhelye Elberfeld, s különbözik attól, mely rokon célú, és Duisburgban székel. Van több osztálya diakónok képzésére, kik Németország-szerte beteg s árvaházak elöljárói, tanítói, ápolói; célja továbbá „szaporítani az egyházi intézetek és egyének számát, kik arra rendeltetvék hogy az evangyéliomi egyház elveinek alapján előmozdítsák Isten országát.“ 6) Evangyéliomi társulat Németországra 1848 óta. 6) Testvéregylet, alap. 1850. Működése keresz-

*) Ez a szó, mint mi tudjuk, első a végett, hogy templomi énekeinknek is szükségök van átnézésre, javításra. Köszönet érte tisztelt munkatársunknak! Reméljük, nem utolsó figyelmeztetés e folyóirat lapjain. De nem is maradhatunk így, mert ref. istentiszteletünknek e részbeni elmaradottsága, izetlensége csakugyan égre kiáltó. — Ennyit adunk értésül azoknak, kik a nevelő intézetek örei, s olnézik e nagy fogyatkozást, vagy könnyen veszik a könnyen nem vehetőt.

tyéni buzdítás az evangéliumi elvek alapján. 8) **Rajna-weszt-fáliai ifjuegylet**, alap. 1848.; melyben valamennyi azelőtt fenálló ily célú társulat egyesült. Összeköttetésben van minden más egylettel Németországban, Frankhonban, Svájc és Hollandiában, Amerikában. Feloszlik 13 kisebb körre, melyek mindegyikének saját elnöke; és 130 kisebb egyletet számlál. Célja ellene dolgozni az ifjuság tivornyaéletének; oktatni az elemiekben; pártolni, ápolni szegény ifjakat. E végre tart összejöveteleket az ifjaknak esténként; van könyvtára és íróeszközök a tagok számára; tanít olvasást, írást, számot, rajzot, történetet, éneket, bibliaolvasást; van beteg- és gyármoldai pénztára; eszközöl munkát. 9) **Német missziói egylet Párisra**, alap. 1856. Székhelye Elberfeld. 10) **Evangéliumi egylet északamerikai németeknek**. 11) **Tartományi bizottság belmissziókra**, alap. 1849. Van egy német községe Rotterdamban, menhelye megesett nőkre Koblenzben. Gondoskodik utazó lelkészekről, kik látogassák a fogházakat, javítsák a börtönügyet, vi az égetett italok ellen, alapít hülye gyermekek számára gyógy- és nevelő intézeteket. — Ezen kívül magában Elberfeldben 16 különböző játékony célú egylet.

(PKZ.)

— A rajnai tartományokban 1856. év folytán két millió katolikus közül százan mentek át a prot. vallásra, míg a hat millió protestáns közül száz ötven lett katolikussá.

Massow-ban egyházlátogatásnál indítványozá egy községi tag, hogy cselédek és inasok, ha nem voltak vasárnap istentiszteleten, ebédre ne kapjanak egyebet fekete kenyéرنél. A generális szuperrintendens ez indítványt úgy pártolá, hogy a ki az istentiszteletből kimarad, maradjon ki a vasárnapi lakomából is. — Massow Pomeránia egyik városa.

(PKZ.)

Bajorország-ból írja a „Nürnbergi Kurir“ hogy nem mészé Nürnbergtől lelkész Lőhe különös nemét gyakorlá az egyházi fegyelemnek. — Egy molnár, a neuendettelsaui egyház tagja, előre nyert rendőri engedélynél fogva, de a lelkész ellenére, malmában táncmulatságot rendezett, s tőle a lelkész megtagadá az urvacsorát. Nem sok idő múlva meghal a molnár neje, s megtagadtatik tőle a rendes eltakarítás. Erre a férj a szomszéd egyházban Heilsbronban temetteti el nejét, minden akadály nélkül. — Itt tehát kettősen sujtott az egyházi fegyelem; mi a régibb és újabb rendeletek ellenére nem kissé botránkoztatta meg a hívő lelkeket.

Württemberg. Az új konkordátum Rómával fog állni a placétum eltörléséből, a házassági törvényhozás rendezéséből az ausztr-

riai konkordátum nyomán, fáraknak a püspök általi betöltéséből, továbbá a papoknak az alkotmány 47. §-tól való megszabadításából, mely a királynak jogot ad hogy a használhatlan vagy szolgálhatlan papot helyéről mozdíthassa, s helyébe mást rendelhessen. (PKZ).

— A „Mainzer J.” szerint munkába van véve Würtembergben egy benediktinus kolostor állítása. Az intés ez iránt Münchenből ment volna ki. Eddig Würtemberg ily kolostort nem ismért.

— **Stuttgart**-ban gyűlés tartatott az iránt, mikép kellene az evangyéliomi egyházba legjobban alkalmazni a keresztyén művészetet, hogy a templomok és iskolák jó keresztyén képekkel ékítkessenek.

Tübingá-ban egy miniszteri kibocsátvány szerint fele más egyetemre van kilátás; mihez képest bölcsészet és történet tanítására katolikus tanárok léphetnek föl.

Baden-ből hírét veszszük a konkordátum végleges megkötésének, igen oly formán mint Würtembergben. A kath. főegyháztanács kikeblezése (excommunicatio) megsemmisítve; az helyén marad.

Bécs. A D. A. Z. közlése szerint jun. 27. a császár elnöklete alatt tartatott volna miniszteri tanács, az evangy. egyházügyben. A végeredmény közzététele minden nap várható, mint mondják, igen szabadelmű szellemben.

Bonn. Azon alapítvány, mely 1853. Londonban oly végből szereztetett, hogy theologusokat küldjön tudományos utazásokra, legujabban Felsőolaszországot, Magyarhont, Moldvát és Oláhországot rendeli meglátogatni.

Mainz-ből írják a Prot. KZ-nak: napok előtt halt meg itt egy jó magabíró hajadon nő. A temetésén megjelent egyházi férfiu megtagadá a test kikísérését, mivel a néhai, gyónás nélkül ment ki a világból. A rokonok ezen megütözve, oda következtettek, hogy a meghaltnak egyházi célokra tett alapítványát sem fogadja el a pap-ság; de örömük azonnal füstbe ment. Csalódtak! A gyónás nélkül meghalt nő pénzének elfogadása nem talált semmi nehézségekre.

Köln. A minő mértékben növekszik a kolostorok és egyházi intézkedések befolyása: ugyanazon arányban fejtik munkásságukat a szabad- kömives rendek.

Közép-németország katolikusainak a legközelebb tartandó közgyűlésen feladata új kath. egyetemek állítása, mi végett össze fognak szedetni a statisztikai adatok az iránt: mely egyetemek lettek protestánssá a reformáció óta, vagy egészen elenyésztek, végre melyek az újonnan alapított prot. egyetemek.

Belgium. A tournay-i püspök egy körlevélben kilenc napi ajtatósságot rendel kerületében minden egyházra, hogy elfordittassék az országról ama veszedelem, mely messzire ágazó bujtogás és a sajtó szabadsága miatt fenyegeti, s a legújabb eseményeket előidézte.

Hollandia. Az Allg. KZ. „Hollandból egy római kath. püspök óvását közli a szeplőtlen fogantatás ellen. De hozzá tehetne volna, jegyzi meg a PKZ. hogy ezen óvástétel aláírói, az utrechti érsek, a haarlemi és deventeri püspök nincsenek Rómában elismerve, hanem saját egyházügy elüljárói még 1723. évből, midőn e felekezet a janzenisztikus viták miatt független állást vőn, s a pápasággal nincs is más összeköttetésben, mint hogy kikeblez (excommunicál) és óvásokat tesz. —

Svájc. A rheinfeldeni kath. lelkész Schrödertől a freiburgi érsek elvette a sakramentumok kiszolgáltatásának jogát, mivel a rheinfeldeni iskolaügy történetében egy ferenciről, ki 1520-ban a protestáns hitre ment át, azt írta, hogy ékesszólása és kegyes élete után a város becsülését, szeretetét bírta, mégis el kelle hagyni a várost a kormány és püspök fenyegetései miatt. (PKZ.)

Varsó-ban új miniszteri törvény adatott ki, melynek egy cikkében tiltatik, hogy keresztyén dajkák zsidó gyermekeket szoptathassanak. (PKZ.)

Páris. A „Debats“ szerint Páris városa 1,053,000 lakosa között a nemkatolikusok száma alig 28,000. — Világi papjai száma 882 elosztva 49 parokhiára. Van 12 vallásos szerzet férfiakkal, 48 nőekkel; ezek összesen 5,400 nővérrel; a 262 elemi tanoda közül 53 a „keresztyén tan“ szerzet alatt áll 18,00 tanítványnyal; 324 leányiskola közül 69 nők vezetése alatt 14,000 tanítványnyal; 85 munkásiskola közül 47 leányok számára áll; benne 3600 tanítvány apácák felügyelése alatt; 35 betegház közül 23 464 nő által gondviseltetik. —

— A „Journal des Debats“ a nem rég kibocsátott porosz miniszteri rendeletre nézve, mely a zsidókat szinte kizárja a törvény-

tanulási pályából, kétséget támaszt, ha vajjon mehetett-e ki hát valósággal oly türelmetlen, s megrovást érdemlő, méltánytalan rendelet. A kétségnek semmi helye. Az úgy van.

Angolország. Örömmel olvassa a művelt-európai világ, hogy jul. 17. az angol parlament feliratot határozott a királynőhöz azon esetre föllépni, ha netán a francia kormány a szabad négereket Nyugotindiaiba szállítván, ujabban divatba hozná a rabszolgakereskedést.

London. A parlamenti eskü-bill az alsó házban, 291 szóval 168 ellen harmadik olvasáson is átment és így elfogadtatott; a felsőházba vitetvén, első olvasásra jutott.

— A házassági elválási törvényjavaslat hosszas viták után, melyek következménye elnapolás, 208 szóval 97 ellen jul. 31. napján a második olvasáson általment.

Olaszország. A pápai birodalomból nyilvános lapok hozzák a hirt, hogy a pápa megengedte a vallásos testületeknek részvényt irni alá a római vasutakra. Emez engedély, úgy szólván, felhívás; és igen nagy előhaladás, ha vesszük, hogy előde XVI Gergely ez-előtt 11—12 évvel a vasutakat a korszellem átokterhes korcsszülöttének nevezé. E szerint Rómában is változnak a nézetek.

— A „Civiltà Cattolica“ című olasz lap, mely jezsuitai befolyás alatt áll, mindig jobban jobban sarkalja Bajorországot; úgy lát-szik, mond a PKZ. hogy szintén olyféle konkordátumot akar kicsi-karni tőle, mint Ausztriától és Würtembergtől.

Velencé-ben Vergottini Miklóstul füzetenként jelenik meg az ausztriai konkordátum elemzése, mely pártatlanul és szabadelműleg adja elő a kath. egyháznak a konkordátum által engedett egyes jogait.

— **Nápoly-ból** szintén konkordátum hire jő, mi ugyan nem került még országgyűlés elé, nem is fog, hanem meg van állapítva már és egyes rendeletek által fog a kerületek püspökeinek bizalmas úton megküldetni, s lassanként életbe hozatni.

Bergamo. A bergamoi püspök, ki tavaly januárban a „Gazetta di Bergamo“ szerint a cenzura eltörlését az ördög művének, a sajtószabadságot a roszaik örömének, a jók fájdalmának bélyegezte, egy pásztori levélben s a konkordátumra hivatkozva, minden hívőknek megtiltja emez ujság olvasását, tartását, terjesztését, ama „nyilvános, ünnepélyes gyalázáskodás miatt, melylyel van az egyház

íránt, miután még csak szerkesztője sem változott.“ Eme paranos következtében a lap valósággal megszűnt, a további nyomtatást megtagadván a nyomdász. (PKZ.)

Olaszországban. A képsudatétélek gyakoriakká kezdenek lenni. Nemcsak az egyházállami Anconában sira vért egy márvány szentanya, hanem Piemont Voltriának közelében is, kinek szemei moztak. (PKZ.)

A nápolyi konkordátum valósult. A király négy, ujonnan kibocsátott rendeletben eltörli azon büntetések, melyek a polgári házasságot egyházi esketés alapjává tették, az egyházi hatóságnak polgári büntetést enged, minden nyomtatványt papi vizsgálat alá vet, és törvényszéki eljárást rendel minden egyházi testületek elleni kötelezettségre. Hat, az oktatásügyi miniszter által kibocsátott, rendelet védi a püspöki hatalmat mindenféle oktatási ügyben, minden jogesetet, mely az egyházat érdekli, közöl az egyházi hatósággal, közvetlenül hagyja érintkezni a püspököket a királylyal a patronátusi ügyekben, egy ujonnan állítandó papnövelde önálló vezetését bizza a nápolyi püspökre, halaszthatlanul hajtát végre minden Rómából jövő házassági rendeletet, eltörli a királyi *exequatur*-t bullák, brévék, könyvengedélyek, házassági összeköttetések s egyebekre nézve. (PKZ.)

— **Rómában,** hir szerint, komoly tanácskozások tárgya Irland számára is egy bibornokot avatni föl; nem is várakoznak egyébre, mint hogy Franciaország tanácsát kitudhassák.

— **Toskána** és Róma között olyforma konkordátumnak kell létre jöni, hogy az egyházi dolgokban a pápai szék mint végső folyamodás ismértetik el; ellenkezőleg a pápa teljesen elisméri a leopoldféle törvényhozást. A szabadelmű párt több hasznot mint kárt lát ez egyezségben. (PKZ.)

— **Turin**-ban az idevaló protestáns lap „La buona novella“ előbbi szerkesztője, Gazola, miután ki kelle lépni szerkesztői állásából, a legalázatosabb hódolat kifejezésével adta be minden tévelygéseinek visszahuzását. Ő római republikánus volt, az Angyalvárból menekült 1848-ban, s ohajtja megnyerni volt polgári s egyházi jogait.

Szárdniában sokasodnak a protestáns propaganda miatti perek; az államügyvéd büntetési javaslata rendszerint enyhe, s a bírák gyakran szigorubb mérték után ítélnék. Az állam részről e szerint nem igen van panasz üldözésre. — (PKZ.)

London-ban egy dissenter pap még folyvást nagy zajt üt és ezrenként hódítja magához a hallgatóságot. Az államegyház papjai, sőt a dissenterek is mennél inkább törekedtek legyőzni őt szóval, írással, annál inkább fellázította az embereket a „Times“ következő megjegyzése: az érsek meghívhatná Spurgeont — ez a dissenter pap neve — Westmünsterbe, hogy a tátongó ürességet töltené be egyszer valahára hallgatókkal. (PKZ.)

Konstantinápoly-ban pünkösöd hetfőjén avatott föl egész ünnepélyességgel a nem régen épült csinos evangélikus iskolaház.

Amerika. Öt nőszemély, kiknek a bristoli baptista egyházba kelle bevételniök Rhode-Islandban, ugyanott egy vasárnap megkereszteltetett. A hőmérő 7 fokon állt 0 alatt, a hó 12 hüvelyk vastagon fedte a jeget, melyen lyukat vágtak, mellé állítván egy suhancot, ki a hideg keresztelési medencét a hátul, jégtől tisztán tartsa.

Texas-ban virágzó állapotnak örvend egy evangéliomi lutheránus egyház, melynek tagjai az ott lakó németek három negyed részben. Egyházalkotmánya zsinati. A bázeli misszióintézetől alapított. Lelkésze Wendt.

Filadelfiai tudósítások szerint egy német nő Meister Anna ott egy új felekezetet állított. Ő Isten és a szent lélek leányának, a Krisztus testvérének adja ki magát. Követői száma egy pár száz; leginkább németek; és kizárólag nők. Férfiakat nem vesznek be. (PKZ.)

Tiffin, Ohio. Itt a múlt év vége óta egy havi lap jő ki Evangelist címmel, ily jelszóval: jöjön el a te országod. Kiadja több barátaival Ruetenik J. H. A marciusi számban népszerűen megírva olvasható: különbség a lutheránus és református között, ily formán: e különbség hat pont alá foglalható. 1) A refor. egyház szögletköve azon elv, hogy Isten ígéje az élet egyetlen sinórmértéke. A luth. egyház szögletköve azon alaptétel, hogy csak a Jézusban való hit a megigazító. Az ágostai vallástétel hallgatással mellőzi a szentírás egyetlen tekintélyét. Minden ref. vallástétel pedig homlokiratul veszi föl azt. 2) A ref. egyház vallja: hol Krisztus szelleme, ott van országa. A luth. ellenkezőleg: hol az egyház, ott Krisztus szelleme. A reformáltak többet adnak a megtérésre, újjászületésre, az egyetlen személyes megváltóhani hitre. A lutheránusok többet a kegyelem eszközeire, sakramentomokra, az egyházra, mely az üdv útja és az egyházi szolga vagy jelkész hivata-

lára. 3) A ref. egyház az unió mellett, a luth. egyház a különség mellett. Már 1527-ben, midőn a reformáltak testvéri egységet akartak, mondá Luther: átkozott ama szeretet és egység a pokol legmélyebb mélységeig. Midőn Zwingli Marburgban könyezve kérte az egyesülést, mondá Luther: a ti szellemetek nem a mi szellemünk. Egy luth. katekizmusban a 17. századból következő hely olvasható: „Kérdés: Hiszed-e hogy a kálvinisták az élő, igaz Isten helyett az ördögöt tisztelik? Felelet: Szívem mélyéből hiszem azt. Ellenkezőleg Kálvin egy 1544-ki levelében írja: „mondtam már ismételve is, hogy bár sátánnak nevezne Luther engem, mégsem szünném meg őt nagyra becsülni s benne az evangéliomnak dicsőséges szolgálját ismerni föl. A charantoni ref. zsinat kinyilatkoztatá hogy az ágostai egyházak mindenben egyezők a reformáltakkal. 4) A ref. egyház törekvése egyházfegyelem és keresztyéni élet, mint a melyek a hit gyümölcse; a lutheránus egyházé inkább az igazhitűség. Azért írja Luther a cseh testvérekhez: hogyan lehető nekünk, Sodoma és Gomora lakóinak az élet tisztasága, a rend és fegyelem? De Zürich, Genf, Franciaország, Hollandia, Skócia, és Angolország a ref. egyház által ösmeri a szigorú erkölcsözetet, és keresztyéni fegyelmet. 5) A ref. egyház minden szertartást, mely nincs előszabva Isten ígében, el akar törölni. A luther. egyház mindazt, mi Isten ígéből meg nem cáfolható, fel akarja tartani. Ez igen könnyen észrevehető az egyházi küldiszen, ünnepeken, a miatyánk alakján, a tiz parancsolat elosztásán s egyéb ártatlan dolgokon, melyeket a luth. egyház a kath. egyházból vett át, míg a reformátusok nem tartották meg. A reformátusok támadólag, a lutheránusok véddőleg vannak a katholikusok iránt. 6) A ref. egyház népi egyház akar lenni, a lutheránus pedig államegyház. Ugyanazért a lutheránusok egyházszerkezete egész Európában konzisztoriális, a reformátusoké presbiteri. Amérikában, természetes, hogy mindez másképen alakult. (PKZ.)

Ausztrália. Melbourne városában néhány év óta áll egy lutheránus egyház templommal, iskolával, kórházzal, és nevezetesen életbe hozá a vasárnapi iskolát, összekötve a bibliai órákkal. Hatása, bár csak gyöngye kezdettel, kiterjed a callarati arany mezőikig, Vendingőig biblia, énekeskönyvek osztásával. Számatalan példány ment ki ezek közül, és szinte az aranyásók kezeibe is jutott, s mindez német nyelven, olvasás által. Mintha könyv és olvasás helyettesíténé Ausztráliában a misszionáriusok köteleességét. (AKZ.)

MAGYAR. PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFÖK.

I.

IMPEDIMENTA ELI IN ECCLESIIS CISTIBISCANIS *).

Hogy az Tiszán innet is az ekkleziában egy püspök lenne, mint Erdélyben és az Tiszán tul, nincs senki közülünk az ki nem javallaná; sőt mindnyájan igen istenes, helyes és szükséges dolognak itélnők lenni, az mint az mi Istenbe üdvezült praedecessorainktól is sokszor hallottunk az felől való discursust és igyekezetet: de az miképen hogy az előtt sok impedimentumok reá nem bocsátották az ekléziát, semmi utját, módját nem találhattuk; mostan is sok akadályok tartóztatják az ekkleziát, az melyek miatt nem mehetnek elő az istenes szent szándékban.

I. Mindenek előtt igen keresztül állott az ekkleziá előtt az birodalmaknak különbözése. Némely része az ekkleziának az Ngod birodalmában vagyon mindenestül fogva. Némely része császár és koronás király urunk ő felsége ditiójában pápista urak jószágába. Némely része az Törökbirodalomba, ha egy püspökség alá kellene hallgatni az egész ekkleziának, tehát az püspök convocálására mindeneknek mindenünnen fel kellene jünniek. Az Borsod és Gömör vármegyeciek azért azt causálják: mivel ők Törökbirodalomba laknak, oly félelmes az ü állapotjuk, hogy gyakorta még az magok között való gyűlésre is nem gyülekezhetnek mindnyájan az töröktől való félelem miatt: ide fel mi közénk az generalisra lehetetlen volna hogy ők feljünnének, mivel az az egri töröknél teljesen szokatlan dolog.

Ad I. Resp: Az helyeknek alkalmatlanságához képest lehet engedelem az personalis c(omparitio) felől az mint mind Erdélyben s mind az T(iszántul) való püspökség alatt is vagyon, (de) consensu animi jelen lesznek és magokat az közönséges végezésnek submittt (álják), írásba akarattjokat és tetszé-

*) A jelen jegyzőkönyvi alakú irat egy elrongyolott szélű ívről van lemásolva; egészben olvashatlan, mind a mellett kivehetni belőle az okokat, melyek miatt a tiszaméltéki kerület nem akart püspököt választani, hanem a helyett fraternitásban élni. A felírat is csak töredékesen olvasható. A zárjel közli helyek csak ki vannak találva.

(seket) jelenthetik, vagy pedig egy két aty(afi ál)tal megizenhetik ü kegyelmük; m(egle)het az unio az egymástul távol le(vők kö)zött is.

II. Némely része azon fraternitásnak ugymint (Göm)ör megye császár és király ü felsége (ditiójá)ban levén tülük mindjá-jarást el(szakad) nevezet szerint Rimaszombat, mely mostan is csak alig áll. . . .

Ad. II. Resp: Az elszakadás ha lenne, ok nélkül lenne, és egy ekklezsiának el(szakadása) nem lenne tized résznyi kár is, mint (ha)szon abban lenne, ha véghez mehetne fo(rma-liter); holott az az elszakadás nem az hitben lenne.

III. Az ordinandus atyafiakat az hódoltsági emberek az generalisra ennyi földre fel nem hoznák; sem az causansokat ide nem vonhatnák.

Ad. III. Resp: Találnának abban módot, de ha épen nem, megengedhetnék az seniornak (az) olyanoknak otthon magok között való ordináltatásokat, mint az beregieknek.

IV. Az gyakor árvizek miatt sem compareálhatnának mindenkör az generalis gyűlésre.

Resp: Nyár középben, az mikor közönséges gyűlések szoktak lenni, ordinarie nem lesznek árvizek, hanem ha csak el néha extraordinarie, az mikor az absentia az árvizek között lakóknak (lehe)tős lehetne.

V. Az predikátorok igen szegények, nem hogy járó marhát tarthatnának, de mindennapi táplálásokra is nehezen tehetnek szert, ily messze földre semmiképen fel nem jöhetnének.

Resp. Egyéb haszontalan dolgokért meszebb (re) elmenek ü kegyelmük a szegénység fe(lől, osz)tán charitas dispensat de legibus.

VI. Az Ungvár megyeiek hasonlóképen ezt causálják: mivel ők pápista urak jószágában császár ditiójában laknak, oly veszedelmes és félelmes sorsok vagyon, nem hogy egy püspökség alá generalis gyűlésbe lehetne járáások, de csak ez elmúlt juliusba celebráltatott Szatmár-németi nationalis synodusra meneteleket is gonoszra magyarázták és nagy sok mentséggel kényszerítették az esperest magát menteni.

Resp. Az balog itélettül keresztyén ember idegenek közt magát nem óhatja és annak (távoz)tatásaért nem kell az ő hivataljának tisztit (mu)latni; elég ha magát megmenthette. Hát (hogy men)tek az előtt az császár pártjáról oda ál(tal az) erdélyi birodalomba Váradra, hová (szokta)k gyűlésbe menni? Egyet sem hallot(tunk ho)gy Bécsbe vittenek volna érette benne.

VII. Az ekklezsiának sem lehetne Ungvár megyében generalis gyűlésre menetele; mert ezelőtt nem sok idővel csak magok az ungvár-megyei atyafiak akartanak Ungvárra gyűlni, hogy predikátort szenteljenek az ungvári ekklezsiában; Homonnai János megesküdt hogy megpelengéreztetni az predikátorokat s kivereti őket; el is készítette volt nekik az vesszőt, ha más istenes emberek meg nem jelentették volna és utukból vissza nem térítették volna. Megmondották akkor, soha az ő jószágokban meg nem engedik, hogy az predikátorok zsinatozzanak.

Resp. Ha Ungvár megyében nem lehetne, (lehet)ne másutt. Erdélyben s a Tiszán tul sem (sorban) jár az vármegyéken a gyűlés, némely vármegyében soha a memoria hominum nem volt generalis synodus. Egyszeri casus nem szerez közön(séges re)gultát, avagy absoluta impossibilitást. (Megha)lt immár Homonnai János.

Az árvizeket, az ordinandusoknak ki nem jöhetőseket az causansoknak is ide ki nem várathatásokat hasonlóképen causálják mint az borsodiak.

VIII. (Ha a püs)pök választás egyaránt az egész ekklezsiára terjed és per suffragia Borsodból, Ungvárból szintén mint Abaujvárból vagy Zemplinből kellene választani: egyaránt való jusa volna ahoz mind az négy fraternitásnak. Ha azért Borsodban lenne az püs-pök, mi innen három fraternitások semmiképen az török birodalmába nem mehetnénk, ha pedig csak Abauj vármegyében vagy Zemplinben lenne az választás, és azokhoz köttetnék az püspökség, több dioecesiseknek praejudiciumára lenne contra jura ecclesiastica. Az gyűlésnek is csak Zemplinben és Abauj várban lenne celebráltatása, az két dioecesiseknek felette nagy terhére lenne, nem lévén az az ekklezsiáknak sohonnan semmi jövedelme.

Ad VIII. Resp. nem kell semmit az vármegyék-re nézni, (hanem a . . .) személynek illendőségére, akármely he(lyen) az mely ha alkalmatlan és akadályos, (ta)lálának abban módot, hogy más alka(lmas) közhelyre collocáltathatnák. Nem szint(e) foglyos az török földre menetel is; mi úgy (hisz)szük, hogy az szikszai esperesség alá sok (hó)dotatlan helyen való s lakó predikátorok t(artoz)tanak eleitől fogva, s talán még mast (is tartoznak), az kik a felől elmernek menni Szikszór(tul akár)hová gyűlésbe. De ha oda menni nem mernek, oda gyűlhetnének, az hol az T(öröktől) bátorságosak lehetnének ü kegyelmük, ha t mernek az Tiszántúl való püs(pökség) alá el onnan alól az török földről is.

Nem derogál az semmit az több dioecesiseknek, ha valamelyikből pü(spök) nem választatik, egyébként mind gyalázatos dioecesisek volnának azok, az kikből soha p(üspök) nem választott. Nem kellene az választást sem egy sem két vármegyéhez kötni, hanem az (hol) illendő személyt találnának.

IX. Innovationis species volna ez; és az pápista adversariusoknak nagy patvarra adna okot ellenünk.

Anno 1610. Turzó György akkori ország palatinusa midőn az lutheránus predikátorokat autoritate sua palatinali az üdöbéli lutheránus urakkal, városoknak delegatusival öszvegyűjtötte volna, hogy püspököket tennének, Forgács Ferenc kardinál publico scripto contradicált és az ő gyűléseket s püspök-választásokat anathemizálta és annihilálni akarta a pozsonyi templom ajtajára felragasztván irását. Mostan is jól tudjuk ezen elmével vadnak hozzánk az jezsuiták, hasonló zenebonával fognának infestálni bennünket, nem óhatnók soha tőlük magunkat.

Ad IX. Resp. Az nem innovatio h(anem) renovatio avagy melioratio lenne. (Az mi az)be hozott példát nézi, elmúlt télnek n(incs) hidege. Nem kell a Krisztus szolgál(inak fe)lette félelmeseknek lenni, magoknak f(ingálni) periculumokat, mert ugy mindenben tal(álnak) akadékokat és semmi hivataljukhoz (ki)vántható dolgokat nem cselekesznek. Nolentibus omnia sunt difficilia. Nondum ad sanguinem decertavimus. Bár Forgács Ferenc kardinál egy néh(. . .) az kgyltek elejben megegyezett volna is, (nem kel)lene attól való féltekből ü kegyelmeknek ti(sztéktől) hátra állaniok annál inkább nem azé(. . .) csak anathemizálni és annihilál(. . .)

X. Láttuk az megnevezett 1610 esztendőbeli zolnai gyűlések és 1614 esztendőbeli szepesi gyűlések, melyekben püspökö(ket vál)asztottanak mind indulatját s (. . .) progressusát mi még csak dők alatt ily . . . okra való gyűlésünkre impedimentumok nem tartóztatnának

Ad X. Resp. Nem kell desperál(ni) ha egyszer kétszer az dolog kedvünk (szerint) nem succedal is, ugy soha az san az ü kegyelmük boldog emlé(kezetü) re)formátor elei dolgok az Krisztus, az (hol az) emberi reménység megszűnik gyakorlat(ott) kezdetik az isteni segítség. Nem tudjuk mi azt ha adhatnak-e ü kegyelmük számot az Krisztusnak, hogy semmi utat módot nem láttak imez vagy amaz jó dologban való megindulásra. Mert talán ha jobban néztek volna, megláthatták volna.

Nagyságodnak Krisztus Jézus evangéliomában alázatos szolgálai: Görgei János kaposi predikátor ungvármegyei esperest, János Bálint szikszai p. Borsod és Gömör esperest, Simándi János zemplin vármegyei méltatlan esperes.

II.

(Levél I. Rákóczi Gy. fejedelemhez a tiszáninneni kerületből a püspökség dolgában.)

A kegyelemmel bővölkedő szent Ur Isten Nagyságodat minden üdvösséges áldásival, örvendetes virágzó jó egészséggel és országában sok számu esztendőig való békeséges birodalommal áldja, szívének buzgóságából kívánjuk.

Kegyelmes Urunk, Fejedelmünk az Ngodnak Fejérvárról 18 martii irt kegyelmes parancsolatját Verőci Ferenc becsületes atyánkfától elvettük és alázatos engedelmisséggel olvastuk. Ex prima occasione ad 4 diem aprilis Ujhelyben az kik egészségtelenségek miatt vagy az időnek rövid volta miatt nem excludáltattak, összegyülekeztünk, akarván jövendőre derekas egyesülésünknek minden módjáról és formalitásáról egymás között discutálni, hogy az Ngod kegyelmes parancsolatja szerint az előttünk járónak választása mentől illendőbb és jobb rendtartással mehetne végbe, az Urnak szent nevében. Akarjuk azért Ngodnak alázatosan jelenteni gyűlésünkben való beszélgetésünknek summáját.

Kegyelmes urunk, mi ez ideig sem voltunk idegenek az közöttünk való jó rendtől, hogy közöttünk lenne egy előttünkjárónk és egymás között az régi uniót egymástól való szorosabb dependentiával kötnénk össze; noha némely némely difficultások miatt szintén arra nem mehettünk vala, hogy mint Erdély országában és az Tiszántul való ekkleziákban is vagyon az püspökség és az püspök alatt az ekklesiáknak minden állapotjuk, szintén azon szerint lenne az Tiszán innen is; az mely difficultások közül némelyeket Ngodnak is alázatosan írásunkban megjelentettünk vala. Mindazáltal 1646-ban Tolcsván 29 augusti celebráltatott generális synodusunkban, melyben az Tiszán innen levő seniorok jelen valának, azt végeztük vala: az to-kaji és szatmár-németi nationalis synodusban irattatott és confirmáltatott articulusok szerint; az Tiszán innét levő négy seniorok az régi

uniót egymástól való szorosabb dependentiával kössék össze, úgy hogy ha valamelyik senior (kitől Isten oltalmazzon) magát oly dologban elegyítené, mely az Isten dicsőségével, az igaz keresztyén religióval vagy az ekkleziáknak rögzött régi szép rendtartásával és praxisával ellenkeznék, és valami innovatiót akarna indítani és behozni az ekkleziák közönséges consensusa nélkül, nemcsak az maga dioecesisében levő vagy consenior vagy ekklezsia notáriusa (az mint eset vala Abauj vármegyében Tolnai János atyánkfia idejében) szólíthassa meg érette; hanem akármelyik szomszéd senior is megértvén az dologot, megszólíthassa, törvényre citálhassa, és az több szomszéd seniorokkal együtt in ordinem cogálhassa; és mindenik senior tartozzék magát sine omni tergiversatione ez rendeletnek subjiálni, az mely egymástól való dependentia ez előtt ilyen stricto jure soha közöttünk nem volt: mivel mindenik seniornak az maga dioecesisében szintén oly authoritása volt mint akármely püspöknek; azután 1647-ben Ngod kegyelmes parancsolatjára kolozsvári gyűlésre készülöttünkben Tarczalt mind négy seniorok együtt levén előbb megirt végzésünket ezzel ujítottuk vala: az régi unió szerint valamikor közönséges dolgok végett össze gyülekezésünknek kellett lenni, közülünk egyik senior legyen egy praeses és direktor causarum proponendarum; mely az püspökséghez oly közel jár, hogy igen kicsiny vagy talán semmi különbség ninesen köztök: Mely dolognak derekasabb elvégzésére, jobb móddal megerősítésére, és az ekkleziáknak újabb renddel való és direktiójának elintézésére hogy összegyülekeznénk, egynehányszor volt elvégezve, de még ez ideig hol egyik hol másik dioecesisnek és seniorjának akadott dolga, mely közönségesen mindnyájunkra néző alkalmatlanságok miatt kényszerítettünk megtartózkodni, mely miatt noha haladott az dolog, de elmulatni nem akartuk: sokkal inkább immár az Ngod parancsolatja előttünk levén, maturalni akarjuk; és összegyülekezvén, valamint s mit rendelhetünk, Ngodnak mindjárását alázatosan értésére adjuk.

Kegyelmes urunk, az Ngod kegyelmes parancsolatjának rendiben szomorúvan olvassuk Ngtok itt kin létében sok botránkozásokat, rut cselekedeteket, rusnya életeket vett eszébe mind secularis mind ecclesiasticus személyek között. Szomoru szívvel megvalljuk ugyan az sátán mint eleitől fogva mostan is hatalmasan cselekeszik az világ fiaiban és sok rutságok, paráznaságok, gyilkosságok, több gonoszságok regnálnak az emberek között; de mi azt ismerjük derekas okának lenni, hogy kiváltképen az secularis rendek közül sokak (becsület minden istenfélőnek) az Isten törvényével nagy részre el-

lenkező országtörvényének és az szép nemességnek (melylyel csaknem mindenek abutálnak) színes köntöse alatt magoknak szabados életet vesznek és magokat az ekklézsiának minden disciplinája alól teljes tehetségekkel ki akarják vonni; az mint ezt elsőben is, Bereg vármegye, azután 1641-ben Szatmár, 1642-ben Váradon Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs az ekklézsia ellen írott és bizonyos legátusok által strenue urgeáltatott punktomokban mindnyájunknak nagy álmélkodásunkra igen szomorú példával bizonyíták. Az mely szabados és minden ecclesiastica disciplinát respuáló életnek megdöglött büdös kutfejéből áradott sok gonoszságoknak és botránkozásoknak tollalására mivel mi is szegény erőtlen egyházi szolgák, predikátorok sem közönségesen sem külön külön magánosan püspökök, esperesek nem lehetünk elégségesek, régen igyekezünk communi nomine az Ngod istenes kegyelmes patrocíniumját implorálni nagy alázatosan; de az eddig elmúlt időkben több okok között az Ngod számtalan fáradtságos gondjai és foglalatosságai is tartóztattak bennünket, várakoztunk jó alkalmatosság után; ezután is kételenség alatt ugyanazont kelleltük cselekednünk, Ngod kegyelmes patrocíniumjához kell confugiálnunk, és sok rút dolgokat Ngod előtt specifice declarálnunk; az ecclesiasticusok közül ha kiket törvénytelen és egyebeket megbotránkoztató életüket tudhattunk, ez ideig az kin mit elértünk, legitima via érdemek szerint megbüntettük; ha ki depositiót érdemlett, deponáltuk; ha ki ideig való privatiót vagy fraternitásunkból is exclusiót, érdemek szerint cselekedtünk vele; ezután sem akarjuk senkiben elszenvedni, ha mit megtudhatunk és legitime convincálhatjuk, senkinek kedvezni nem akarunk, hanem valamit az ecclesiastica disciplinával felérendünk, az szerint coerceálni fogjuk, és ha kivel nem bírnánk, az Ngod kegyelmes segítsége által is igyekeznénk refrenálni, melytől oltalmazzon Isten mindnyájunkat.

Az nagy kegyelmű szent Isten Ngtoknak életét, virágzó jó egészségét terjeszsze sok számu esztendőkre, megromlott szegény hazánknak, ügyefogyott nemzetünknek és abban levő Isten anyaszentegyházának oltalmazására. Liszkán, 1648. 8. aprilis.

Nagyságodnak

Az Krisztus Jézus nevében követséget
vállaló alázatos egyházi szolgái

Jánosi Bálint szikszai,

Vannyai János tarcali,

Simándi János liszkai,

Görgei János ungvári

(A zempléni egyházmegye anyakönyvéből).

Tanitók.

Jegyzet. A fentebbi két irat megértésére szükségesnek tartjuk e rövid észrevételeket. — A szatmári zsinat meghagyá a tiszáninneni fraternitásban élő egyházmegyéknek, hogy válaszszanak püspököt. A négy egyházmegye (Ung, Abauj, Zemplin, Borsod-Gömör) még azon (1646) év őszén vagy 1647 elején készíté az elsőbbi tíz pontból álló iratot, melyben előszámlálja az okokat a püspökválasztás ellen. Ezen irat, hihetőleg fölment a fejdelemhez Rákóczi Györgyhez, kitől vagy tanácsosaitól adattak a responsiók az egyes pontokra, alkalmasint a felirat törött ivén, melyeket aztán valamely másoló kéz hagyta meg nekünk oly formában, mint közöltetik. — A responsiók nem csak cáf hanem egyuttal vád is. Eme cáf és vádra következik aztán a másik irat egyenesen a fejdelemhez, előadó az egyházi szerkezetet röviden, s érintvén az egyházi fegyelmet nyomosan minden püspöki hivatal fenállása nélkül is. Mert tudni kell, hogy a tiszáninneni kerület egyházmegyéi mindig autonómiájokat féltették a püspöki hivaltól, s ez volt a tulajdonképi ok, és nem az árvizek, különböző birodalmak stb. a miért nem akartak püspök vagy szuperintendens alatt egyesülni, hanem csak fraternitásban maradni. Ezt értették ők a régi unió alatt.

Szerk.

Sárospatak, okt. eleje, 1857.

A tiszamelléki hely. hitv. egnházkerület mult szept. 27. s következő napjain tartá ez évi közgyűlését Jánosiban, a gömöri egyházmegye egyik virágzó egyházában. Nem tartunk jegyzőkönyvi rendet e tudósítás folytán, de annál hivebben akarjuk ecsetelni a gyűlés szellemét, magatartását a szent tárgyak irányában, melyek épen az egyházra néznek, mint olyanra, melyek nélkül az egyház üres, lélektelen intézet, megholt test. E végből mellőzzük az apróságokat, melyek gyakran oda haza is elvégezhetők volnának, s csak szaporítják a bajt és a jegyzőkönyv pontjai számát az egyházmegyék részéről; ellenkezőleg szívesen befoglaljuk az egyházmegyék indítványait annál inkább, mert részökről vajmi ritka az első lépés, holott ez is az autonómiához tartoznék, nemcsak az, hogy ellenálljanak, ha valami az ő tudtok nélkül végeztetik a kerületi gyűlésen. Azonban most az egyszer fel kell hagynunk az indítványok előso-

rólásával, nehogy kiemeljük az indítványozó megyét a nem indítványozó felett, miután némelyiket, mint Felsőborsodot az a különös sors érte, hogy indítványa elveszett, elsikkadt, pedig nagyon fontos tárgyat hozott volna szőnyegre. Ily visszasság hol és hogy történhetett: mindez ideig sem tudjuk; s némelyek annál inkább törrik rajta fejöket, mennél kevésbbé bírják megfogni.

A jánosii kerületi gyűlés sokáig emlékezetes fog maradni. Az egyházkerület ugyanis fölemelkedett rendeltetése színvonalára. Rég óta nem volt miért ott ülni a gyűléseken. A tanácskozás mintegy földszinti menetele csak lelket fárasztta, epeszte; legföljebb panasz hallatszott az emberek szájából, de sohasem valami lényeges, hanem mellékes dolgok miatt. Mert van idő, mikor az eltévedés a napi rend; van, mikor az elmék mintegy magasabb ihlet által vezéreltetve, csudálatosan bírják kitartani az irányt, nem téveszteni a célt, és mindamellett igen sokra érnek. — A legközelebbi szup. gyűlés épen ilyen volt. Mindazon érdekek, melyek az egyház beléletét illetik, felelevenítették. Kérdések, melyek máskor talán heves szóváltást vonhattak volna maguk után, szeliden hozattak elő. Mérséklet, kitartás, kimélet vitték a tanácskozást. Egyes kitörés azzal lön megbüntetve, hogy senki sem szólott ellene vagy mellette; s kénytelen volt megcsendesülni.

Legelőször is kiemelendőnek tartjuk megemlíteni ama vezérgondolatot, mely a közgyűlést az összes magyarországi, valamint a külföldi protestantizmus irányában is elfoglalta. Mint hitágazat lön nem kimondva, hanem tetteleg követve, hogy a tiszamelléki egyházkerület a többi egyházkerületekkel közösen tenni ohajtana mindent. Fájdalommal említettett föl, hogy eme böles összetartó elvnek folytonos szemmel tartása mellett igen sok baj elmarad a hazai protestáns felekezet fejről; s különösen tagadtatott, hogy akár egyik akár másik egyházkerületnek lett volna joga lépéseket tenni magában, maga fejétül, a többi nélkül oly nagy dolgokban, minők a nevelés, tanítás ügye, az iskolák fentartása, berendezése sat. sat; ez pedig mind onnan, mert a felekezetben felekezet alakult, miután nem volt hely, idő és mód engedve, nyujtva, hogy csak a ref. négy kerület is találkozhassék; konventben értekezessék egymással, s megállapodást nyerjen a közösen teendők iránt. Mélyen érzé a gyűlés ezen mulasztások sajnos következéseit, s megszentelődött az ellenkezőre; s mint közohajtás nyilatkozott a konvent tartásának szüksége. —

A mennyire fájlalá a közgyűlés az egyházkerületek egymástól elszakadozottságát, épen oly belső örömmel fogadá mindazon

jelenségeket, melyek a magy. protestantizmus kebelében mutatkoznak. Így a pesti theologiai intézet renézve kinyilatkoztatta, hogy nemcsak testvéri érzéssel üdvözlí, hanem ha kell, tetteg is segiteni kész, a mennyiben erejétől telik. Nemes megilletődéssel fogadá a tiszántúli egyházi népkönyvtár iránt foganatba vett lépéseket; s a társas közös munkára barátilag ajánlja kezét, elősegiti a kivitel nagy feladatát. De megmarad a tiszamelléki egyházkerület az általa fölvelt pályán s tovább fejtí munkásságát a nevelés, tanítás körül mind a népi, mind a felső tudományos iskolákban. Tudni kell ugyanis, hogy ezen egyházkerület már 1847-ben gyökeres módokhoz nyult a nagy cél megközelítése végett, s csak ezen intézkedéseinek köszöni, hogy a magas kormányi tervek nem lepték meg annyira, hogy magát egy percig is ki hagyta volna üttetni gondolatai menetéből, sőt mind a tudós mind a népi tanodákban csak folytatnia kelle az elég korai kezdetet. Különösen élénken foglalá el gondjait a sárospataki főtanodában a bölcsészeti szakban a tanerő nevelése, mi egyéb iránt még a teendő számításoktól várja megoldását. De sokkal közelebb kilátásba hozaték a népiskolai ügy. Nevezetesen — és ez egyike a jánosii gyűlés legszebb eredményeinek — küldöttséget nevezte kebeléből, mely az esperességek útján bekéri legelsőben is a szükséges statisztikai adatokat az iskolaképes és iskolajáró gyermekekről kerületszerte; tudomást szerez az iskolai belállapotokról, hol és hogy, miféle könyvek szerint megy a tanítás, minő módszeren, hány éves tanfolyamban; mi a tanítók sorsa, állása, fizetése, biztos vagy csak ígéreten alapuló ideiglenes jövedelme; továbbá értesülést vesz az egyházmegyéktől: mely egyházakban lehetne mintaiskolákat felállítani, oda dolgozni, hogy a tudós vagy reáliskolákba mennél biztosabban mehetnének át a gyermekek a népiskolából sat. Ezen kerületi népiskolai választmány maga fogja megszabni évenkénti összejövetelei s tanácskozásai helyét, idejét s készít tudósításokat az egyházkerületi gyűlésre, míg nem a nagy tárgy oda érik, hogy rendes egyházkerületi oskolaügyelő által hasson ki a népiskolai ügyre, melyről, mint olyanról az egyházkerületnek eddig nem volt hivatalos biztos tudomása. Ezen választmány elnökei; Hegedűs László alsözempléni esperes, Ragályi Károly; tagjai Édes Abert alsóborsodi esperes, Kérészi Mihály alsóvadászi, Futó Dániel szikszai, Simon József boldvai, Kun Bertalan miskolci, Szentpéteri Sámuel pelsűci lelkészek; Lovász Miklós tornai egyházmegyei segédgondnok, Szathmári Király Pál, ifj. b. Vay Miklós, Jakabfalvay András, Kazinczy Gábor, Zsarnay Imre, Bodon Ábrahám; Antal-

fy János, Molnár István, Zsarnay Lajos, Erdélyi János, Árvay József pataki, Pásztor Dániel miskolci, tanárok. Legelső ülését tartani fogja! Miskolcon jövő nov. 4-kén; mikorra az egyházmegyétől a kellő statisztikai adatok be fogtak adatni a szuperintendensi hivatalhoz. Feladat: kiindulni a meglevőből, s úgy haladni a cél felé nyomrul nyomra, lehető biztossággal. — Továbbá nagy figyelemmel fogadtatott a népiskolai oktatók tanácskozmányának rendezése. Ezek már eddig is divatban voltak a gömöri egyházmegyében; de másunnan nem hallottunk rólok; vagy legalább ha egyebütt is voltak már ilyenek, de nem bogosultak össze az egyházkerület gyűlésén, honnan ismét új hajtásokkal ágaztak volna tovább. — Egyet azonban elfelejtett az egyházkerület; tudnillik a kebelében levő két gimnáziumot a sárospatakin kívül: a miskolci és rimaszombatit. Ez utóbbi ugyan egyesült az ágostaival; de talán ebben is kellett volna valamint tudni a kerületnek. Hasonlóan a miskolci gimnázium mindeddig hallatlan intézet a kerület előtt; hiszen a szuperintendencia felől ariánus tanokat is vallhat és taníthat, mi nincs a maga rendin; noha más felől semmi gyanut nem akarunk kelteni az igen érdemes miskolci egyház és tanácsa ellen, hanem csak az egyházkerületet és nevezett egyházat figyelmeztetni szorosabb viszony tartására. Nem jó nekünk úgy szétszakadozni; nem ez ám a protestantizmus szelleme, ha színte védetik is tanai közt az egyéni szabadság. —

A jánosii gyűlésen aggodalom mutatkozott az egyházi férfiak egyháziatlan külviselte miatt; értetvén az öltözetbeli elvilágiasodás. Nem kell az embernek vakbuzgónak lenni, hogy megütközzék ama sok izléstelen, illetlen tarka barka küntösön, mely ünnep nem ünnep alkalmával lerítt sok helyt a papról. Egyházkerületi gyűlésen, szónoki székből csillogott előttünk a kicsapott tarka inggallér, mi ha fehér lett volna, sem leende oly igen szép, mint ha ki nincs csapva, A viselet addig ment, hogy sokak szemében botrány lett. A ruha, mondák, tisztesség. Az egyenruha, mondák mások, zárdára emlékeztet. Azonban, szerencsére, a világ tud már annyit a divatról s külviseletről, hogy az izetlen tarka és halálkomoly zárdai öltözet között felfedezte a tisztos középét. Senki sem akarta zárdába hajtani vissza a protestans papot, hanem igenis emlékeztette az egyszerű izléses viseletre, melytől annyira ment az eltérés hogy nem ok nélkül jelentkezett a visszatetszés.

Rég ideje immár, hogy a magyarországi ref. egyházban nem volt szó az egyházi énekekről. Ezen ügy is előfordult, és ihletteljes szavakban nyert magyarázatot. A tiszamelléki egyházkerület fel fogja

szólitani testvéreit, hogy az előhaladott hazai nyelv és költészeti műveltség mai állásához mérve tegyék elmélkedéseik tárgyává az egyházi énekköltészetet. — Nem szükség épen költőnek lenni, hogy kik megérezze, mi szól a lélekhez, mi nem. A ref. egyház részint Dávid zsoltárai, részint dicséretetek név alatt ismert énekeket használ istenitiszteleten. Elsők bármi nagy emlékei is a héber vallásos költészetnek, mégsem valók mindenestül énekeskönyvbe, nem különösen Dávid szubjektivitása miatt, s csak válogatással volnának meghagyandók. A dicséreteken új szín leng, és új érzések, de nagy részben csináltak és igen pozitív jelleműek. Az alkalmiság (vásárnap, husvét, új év, szárazságkor, égi háborúkor, pap-templomszenteléskor sat.) ugyan megcsinálja az éneket, de azért a szent költészetben ott kell mindig lenni a szív, a lélek alkalmainak. Ezért van hogy nem minden alkalmi ének igazán alkalmi. Tehát a dicséretetek ellen is lehet kifogást tenni; s nem ártana, ha egyházunk még egyszer átnézné a régi énekes könyveket is, melyekből bizonyosan maradt ki néhány ének (Az ur Isten nekem édes táplálóm. Engem igazgat az egeknek ura. Maradj meg Uram velünk. Erős várunk nekünk az Isten sat), melyeknek kár volt már már feledésbe menni. Ez énekek nemcsak költészettel de dallammal is gazdagítanak újonnan szerkesztendő énekesünket, s pedig olyannal, melyben világosan érthetően szól a templomi vallásos kenet és izlés, míg most a zsoltárok dallamai és rájuk csinált szöveg gyakran igen elütnek egymástól.

Eddig az egyházmegyék között a régi fraternitás alapján megvolt az a viszonyosság, hogy a papjelölteket az egyik vagy másik egyházmegyén tett vizsgáról szóló bizonyítvány mellett új vizsga nélkül fogadták be egymástól. Tapasztaltatván azonban, hogy a megyék nem egyforma szigorral jártak el mindenütt, s ha a papjelölt egyik megyében megbukott és be nem kebleztetett, elment más megyébe s onnan hozott bizonyítvány mellett be kelle vétetnie. Most ebben módosulás történt. Többé nem köteles egyik megye a másik megye vizsgájával megelégedni. Mit fog szülni eme lazult fraternitás, jobb lesz-e mint az előbbeni gyakorlat: a megyék eljárása fogja megmutatni.

A sárospataki főiskola pályavégzett ifjai a tanítói díjleveleket (chartákat) eddig korelsőség szerint körzés útján fogadják. A ki öregebb diák volt: elsőséggel birt. Ezentul az ifjak szoros néptanítói vizsgát tevén, soroztatni fognak a szerint, a mint képességeket kimutatják, s oly rendben megy rájuk a díjlevél elfogadása. Ez által a korelsőség eltöröltetik, s a tanárookra több felelősség hárul; s még azt sem mondhatni előre, hogy nem lesz-e az egyházak inye ellen, ha semkor sem az ő választások nem fog tekintetni, hanem csak a tanárok

gradifikálása. Alig ha jobb nem lett volna az egyházaknak a tanárokkal egyetértőleg választani, hívni, mint a papokat; de ez ott elkerülte a figyelmet.

Az algmnázium szakrendszerezés tanítása ellen, eddigi tapasztalatok után, visszatetszés nyilvánult egy részről; mégis a tanácskozás abban állapodott meg, hogy e tárgyban az első szó, akár mellett akár ellen, a gimnáziumi tanári kartól várando. Így a szakértők véleményének elsősege elismertetett.

A felállítandó képezde iránt nem szűnnek az előleges aggodalmak. Honnan és miért: mindeddig nem tudhatni. Még meg sem született, s már ostromoltatik. A képezde önállóságát némelyek vagy nem akarják érteni, vagy restelik magoknak megmagyaráztatni. Soha se legyen kedve senkinek úgy venni az önállóságot, mint ha ez alatt tökéletes independentizmus értetnék. Más oldalról megint ne higyük, miszerint új intézet úgy állhasson fel, hogy semmi új ne legyen rajta nevén kívül. Továbbá a méltányosság úgy hozná magával, hogy ha már belé ment az egyházkerület a tanárválasztásba, vártnék el a süker azon rendszer nyomán, melyen indult az intézet. Mert hogy az önállóság ellenzői nem egyszersmind az eszme kezdői, az több mint hihető, s eléggé kár, meglehet mindnyájunk kára, de az elkésés orvoslataul nem elég jósolgatni, kételkedni, hanem rendszer ellen rendszerrel, kidolgozattal, illik előállani; s ez még mind nem késő, míg a jóslat igenis korai. Egyébiránt ha van kifogás: vétesse nek kérdőre azon urak, kik a főt. szuperintendens urnak ezelőtt másfél esztendővel ama tanácscsal szolgáltak, hogy jelöljön ki férfiakat, kik közül képezdei tanár választassék. De az istenért! ne rakjunk egymás elé akadályokat kora előtt soha ki nem mondott, visszatartóztatott okokból általános kifejezésekkel, széles tanácsadásokkal, melyek igen bőveek lévén, úgy elmondathatnak ellene mint mellette akármely elvnek, tervnek, kívált előlegesen.

A kerületi gyűlések megtartása esztendőnként kétszer, tavasszal és ősszel, állandó rendszabályul mondatott ki. Volt szó a gyűlések helyéről is: miképen lehetne bizonyos helyen tartatniok, de ezen egyházkerülethen semmitől sem félnek annyira, mint az egyes helyek netaláni felülkerekedésétül; s maradt a régi rend: egyik gyűlés rendszeren Miskolcon, tavasszal, a másik más más egyházmegyében, ősszel.

Végre hogy a nagyok nagyát említsük, elhatározá az egyházkerület folytonos viszonyba jőni a Gusztáv-Adolf egylettel évenkénti befizetések által, mely végre esztendőnként egy vasárnapi perselyes adakozás, segélygyűjtés ajánlatván, elfogadtatott, s mennél buzgóbban kötteték szívére minden egyesnek, hogy a nagyszerű célhoz fillérekkel

járuván egy részt a keresztyéni szeretetnek annál gyümölcsözőbb jelei adassanak tettelesen, más részt a szegény, vagy kárvallott egyházak mennél inkább legyenek biztosítva a várandó segélynyújtásról. Ezen intézkedés által, mondhatjuk, az egyházkerület belépett az európai protestantizmus közösségébe, s erőül erőre haladván elő, erkölcsi személyiségével a hozzá való legtiszteltebb állást foglalta el ez idő szerint. Az ellenszó, hogy az egylet german szellemű, elhangzott, elnémult, s a netaláni nemzeti féltékenység ezuttal másod rangunak maradt a vallásos emelkedettség magasságai mellett.

Az evangyéliomi egyház szellemi egységének s a testvéri szeretetnek szép jeléről vettünk örvendetes tudomást ugyancsak ezen egyházkerületi közgyűlésen, fölmutatván abauji esperes nt. dr. Ferency József ur leideni tanár dr. Kist urnak levelét, melyben jelenti, hogy a sárospataki és pápai főiskoláknak külön külön évenként 125 pftot eszközölt a közsegélyzési alaphól. A levelezés ékes latin nyelven folyt s még az akadémiai életben kötött barátság szívélyes hangján. Jól esett hallani, hogy [dr. Ferency ur Cicero nyelvén oly ékesen s a szív egész melegével buzgótt iskoláink szent ügye mellett, melyet a közgyűlés örömmel és egyhangu méltánylással fogadott. — Az alapítványra nézve dr. Ferency ur ugy rendelkezett, hogy az évenkénti 125 pft. mindig tökéssítessék, p. első évben tőke 125, más évben már 250, négy év alatt 500, nyolc év alatt 1000 pft lesz a tőke s így tovább, a mindig az alapítvány el nem enyészik. Egyszersmind kijelenté hogy e tőkét a felállandó képezde alapjához kívánja csatoltatni; mire a szuperintendensia örömmel adá reá a maga jóváhagyását, köszönetét.

A közgyűlés, szentelő gyűlés levén, 27 uj lelkész és két esperes felavatásával nyitattott meg. Emezek az alsóborsodi, nt. Édes Albert és a felsőzempléni, nt. Laky Endre urak. Alkalmilag tartaszónoklatot t. Borsodi József, simonii lelkész a mai kor egyik nagy bibliai eszméjéről, a királyi papságról. Előadása majd nem kegyeskedésbe menő ajtatos, mint jobbára egész Gömörben a ref. protestantizmus. Tartalma nemes és győző; mély elmélkedés mellett is átlátszó tisztaság. A szentelési beszédek főit, Apostol Pál szuperintendens ajkairól most is mint máskor kenet és kegyteljesen hagzottak le, megható mély érzelemmel, velőkig ható főpapi meggyőződéssel, mely midőn tanít: szeret, azaz megszentel. — A világi elnökséget t. Fáy Gusztáv gömöri segédgondnok vitte nagy megelégedésére az özszes gyűlési közönségnek. Felfogása, belátása, rendtartó tekintélye csak becsületet szerze a helynek, melyet köz éljenzéssel mint legidősb segédgondnok elfoglalt.

Ref. egyházi népkönyvtár a tiszántuli egyházkerületben. Midőn a „Sárospataki füzetek“ első évnegyedét a könségnek átadtuk, jóslói lélek szólt belőlünk, s a jóslat teljesült. Mondók hogy „a vidékek szellemi pangásának ütött a végóra,“ s örömmel sejtettük: „minő vallásos és egyházi buzgóság fog majd nyilatkozni más helyeken, melyek Sárospatakot szellemi tevékenység dolgában mindig meghaladták.“ Jóslatunk teljesült; mi érzettük a szellem fuvalmát, melynek nevében a legjobbat hagyja Isten remélni s megérni a népnak, mely őt keresi. A protestáns irodalmi tevékenység, hála az égnek, megindult; megindult nagyobb mérvben, mint akármikor ennekelőtte s átlépve a Tisza és Duna határvonalait, egyetemes irányra látszik venni törekvését. Megvalljuk, hogy az általunk értett más helyek alatt legelőbb is Debrecen forgott elménkben, s mindamellett meg kelle lepetnünk a jelenségen, midőn olvastuk, hogy a tiszántuli ref. egyházkerület egyházi népkönyvtár megindítását vette foganatba, mert nem pusztán Debrecen elszigetelt tudósai állnak imé előttünk, hanem az egész egyházkerület lép föl egy ember, azaz erkölcsi személyiség nagyzerű alakjában.

Legyen üdvözölve általunk a legszebb, legnemesb igyekezet. Ily uton már csak lehet valamit remélnünk, s kiható együtt munkálásra számítanunk.

A felhívás, mely főt. Balogh Péter helyettes szuperintendens ur aláírásával közöltetik, sokkal isméretesebb már a nagy közönség előtt, minthogy e helyen utánmásolnók. Hiszszük, hogy több elme és gondolkodó fej vizsgálta át meg át, mint akármely programot ezelőtt. De mivel az ügy oly nagy és oly igen életbe vágó, hogy még a gyöngéket is erősödsre bírja, a felhívás értelme szerint, mi sem mulasztjuk el hozzá szólani őszintén, elfogulatlanul.

Nem szólunk az 1. 2. §-ról. A 3. §-ra nézve ohajtjuk, hogy az egyházi népkönyvtár ne külön lenyomatokban, hanem egészen külön cím alatt vigye a népiskolai kézikönyveket, melyek a rendes olvasmánynak való egyházi könyvektől nemcsak modorban, hanem mekkoraszágban is eltérők, s oly természetűek, hogy bizonyos időre meg kell velök állapodni, míg a rendes egyházi olvasmányok előmenők, az idővel haladók, s egy uttal szélesbedők, terjedők. Miképen fogná magát kivenni a népiskolai, bizonyos módszerbe zárkozott könyv az örökösen ujdón színezetű, más más tárgyú népi olvasmányok között: nem levén még eddig reá példa, bajosan megmondható. Külön kiállítva a rend és szabatosság kívánalmainak volna megfelelve általuk.

4. § szerint az egyházi népkönyvtár „mindenben tisztán református keresztyén irányu és színezetű.” — Köztudomás szerint a reformátusok egyenesen a magyar nemzetiséghez tartozván: az egyházi népkönyvtár inkább lesz hivatva minden más irodalmi vállalatnál arra, hogy vallást és nemzetiséget egymásban minél szebben tükröztessen vissza. — Levén pedig (6. §.) a cél „legnagyobb részben az alsó néposztályra hatni”, a nyelvnek, előadási mesterségnek is specifice magyar kezelésre van nyitva kilátás, s ez, a mai népieskedő irodalomban annál nehezebb, mennél inkább el van immár torzítva hamis tanokkal s modorokkal. — A más keresztyén felekezetek iránti kimélet (5. §.) kikötése arany szabály. — Kiterjedése (7. §.) négy egyenlő, tíz ives füzet; megjelenik négy debreceni vásárra (jan. april. aug. és okt. hónapokban). — Írói díj két vagy nehezebb tárgyaknál három arany. — A 9. § szerint három évre egy szerkesztő neveztetik. Miért épen három évre? Ha jó a szerkesztő, vigye a szerkesztést míg bírja, ha nem: sok lesz várni a három esztendő. Ide nem alku és kötés kívántató, hanem ügyszeretet, lelkesedés a feláldozásig. — A szerkesztő teendőiről levén szó, emlittetik „a kinyomott iveknek állami vizsgálat alóli kiszabadulása.” Mi ezt nem értjük, s az államról föl nem tesszük, hogy prot. egyházi népkönyvtárt, melyet egy kerület ad ki, államvizsgálat terhelne. Valóban ez meglepő; s a népkönyvtár jövőjére nézve csüggesztő, elbusító mostoha kényszerűség lenne. Mi a törvényben mindezt nem ismerjük. — A 10. §. a szerkesztőt a debreceni valamelyik predikátorral és egy akadémiai tanárral ellenőrzi s köti össze. Nem jó intézkedés. Inkább legyen egy kis hiány a szerkesztőben mint a szerkesztőségben. Amugy a gyöngesség csak kivétel egyben, de két három szerkesztőben „potior pars.” — Egyébiránt a programm épen a szerkesztőrül való gondoskodásában leggyöngébb. — Tenni valójuk sok; jutalma kevés: kétszáz pft. Negyven ivnek pusztá nyomdai kiállítása ivenként 5 pftot számítva tesz 200 pftot; s ez tulajdonkép csak javító díj; míg a szerkesztéssel más felelősség is jár, mint hogy pusztán **c** vagy **cz** irassék-e. Számos meg számos példából tudjuk, miként a szerkesztő minden irodalmi vállalatnak a lelke. Inkább az ő az irodalomban, mint hadvezér a seregben. Mert az irodalom teljesen szellemi tér, s egység jobban eszközölhető rajta, mint a, bármily pontosan leábrázolt, harcmezőn. Mi a szerkesztőt sem eléggé megbizottnak sem eléggé jutalmazottnak nem látjuk, s e részben gyökeres orvoslást merünk ajánlani. — A többi intézkedés már mind más körbe vág. Ott lehetnek választmányok al és felranggal, intézhetik a pénzeket, jövedelmeket; de a szerkesztő csak egy legyen.

Fogja ő tudni, kit kérdezzen meg előlegesen. De hát ha épen vagy kedve nem volna, vagy hiába is volna megkérdezni a debreceni akármelyik predikátort vagy akadémiái tanárt?

Azonban távol legyen tőlünk gátat vetni e megjegyzésekkel a szent ügynek. Protestáns irodalmi tekintetben a tiszántúli egyházkerület intézkedéséhez, vállalatához foghatót még eddig nem ismerünk; s nem szününk meg épen azért teljes szívvvel, lélekkel munkálni felvirágzásán.

Nagy baj volna az, s végveszedelmét jósolná a magyar protestantizmusnak, ha még ily nagy eszmében sem tudna egyesülni közsösen, testvérileg.

FELVILÁGOSÍTÁSUL.

Révész Imre urnak „Bocskay és a bécsi békekötés“ című első közlés bírálatára ezeket válaszolom. A cikk sorai között nyilvánítám, miként e rövid értekezésben részletekbe bocsátkozni nem lehetvén, szorosán a kitűzött tárgyat tartom szem előtt. Csak a mi legszigorúbban ide vonatkozik érintem meg, bízván a többit a történet lapjaira. Bátor vagyok a tisztelt bíráló urat „Magyarország története“ című művem II. kötetének végére figyelmeztetni, hol e tárgyról bővebb s kiereszkedőbb leírást olvasand. Én azt mondtam, hogy okt. 14-kén táborba szálltak Adorján mellett a németek; de előbb a harmadik sorban ez áll: Pec Diószegig haladt, midőn éjjel Bocskay által megtámadtatik. Ugy hiszem elég világos, hogy a csata éjjel történvén, a *cerpuseculum* mit Bocskay Korponán említ, nem lehetett 14-kén, hanem 15-kén. E végett Bethlen Farkas is megoldvasható. Azon kívül, hogy már egy kis részletbe is merüljünk, idézzük Istvánffy-t, ki bár az időre nem sokat ad, annál fontosabb mint szintén koriró a tények előadásánál. XXXIII könyvének 524. és következő lapjain erről beszélvén, az ide vonatkozó pont ekként áll: *Quo animadverso Barbianus t. i. Bocskay elfoglalván Sacát, Hencidát, részére hódítván már mintegy 500 hajdút sat. ad alia compescendi ejus consilia animum adjecit ac cum copiis ad obsidendam Kerekiam proficisci constituit, ect. Erat tunc in castello, quod Adorjánium vocatur. Interim et Capriolus adfuit, et intervallo quatuor millium passuum ab Adorjano consedit. Petzius vero in Almasium oppidum duobus miliaribus dissitum, divertit. Itaque instituta ad 14. diem octobris profectio etc. Barbianus Pet-*

zio ut circa mediam noctem cum suis peditibus et tormentis praece-deret, edixit; ac silesiani equites eorum terga ac latera clauderent sat. Sub idem tempus dimidia noctis Damperius quoque ut injunctum erat, hajdones ad tertium tympanarum et buccinae sonum e contuberniis educit sat. Petzium, relicto aliquantisper peditatu et tormentis ad pontem Dioszeginam cum aliquot equitibus praecessit. sat. Itt folytatólág beszéli a hajdúk elpártolását még azon éjjel s tovább beszéli: His dictis facta conjuratione, et sublato ingenti clamore, relicto Dampierio praefecto, ac diris conviciis proscisso Germanorum nomine, praecipiti equorum cursu provolarunt, ac exercitum dissolutis ordinibus procedentem aggressi, primo Petzium et equites invadunt sat. Pugnatur diu ac acriter; sed tandem Petzium interfecto et prolabente humi equo non sine gravi vulnere capitur, reliqui funduntur et dissipantur. sat. Szerinte Bocskay eleintén jelen nem volt, mert ezt mondja: ac Bocskayo ad famam victoriae sere ad eos conferente, Debrecinum concesserat. De Bethlen szerint jelen volt s én is azt hiszem az előzményekből. Istvánffynak előadását magáévá tévé Katona XXVIII. Könyvében a 249 laptól kezdve folytatólág. Fessler VII. kötet 551 — 552. azt mondja: miután Diák Lázár, és Barát István Bocskayt Barbiani előtt elárulák, ez Bihar megyében fekvő várait határozá elfoglalni, s Keréki várával megkezdeni sat. In diser Absicht beorderte er Johann Petz mit seinen Lanzenknechten und schlesischen Reiterei; den Grafen Dampierre mit den berittenen Hajduken und ihren Hauptleuten Blasius Lippay sat. aus dem Lager bei Ér-Adony voraus. Doch diese am 14. oct. von Bocskay bereits berückt und erkaufte, verweigerten in der Gegend von Dioszeg Gehorsam und Dienst sat. Hiermit verlassen sie ihren Befehlshaber, sprengen unaufhaltbar dem voranziehendem Heerhaufen nach, greifen zuerst die Reiterei an, verwunden in erster Hitze des Gefechtes den Anführer derselben Johann Petz, nehmen ihn gefangen, und verjagen die übrigen. Engel 4. kötet 293 és 294. lap. ezen eseményről ekképen emlékezik: midőn Bocskay felkelése Barbianinak tudtára esik, ez alvezéreit előrendeli, Capriolit Erdélyből előhivatja, Petzet előre küldi hogy Concinit gyámolitsa, ki már Sz. Jobbot bevevé s most Keréki várát ostromlá. Da ergrimmte Bocskay in Solyomkö, einem Felsenschlosse zwischen Grosswardeiu und Ecsed, wo er nicht über 500 Mann Truppen bei sich hatte, und wandte sich an die Hajduken sat. Itt folytatja a hajdúk elesábittatását, „Die 3000 Mann Hajduken fassten die Sache anders als sie von Adorján, einem jetzt wüsten Dorfe des Biharar Comitats, am 14. Oct. 1604. aufbrechen sollten, um über Bocskay herzufallen, fielen

sie vielmehr bei Diószeg über die deutsche Infanterie unter Petz, richteten sie ganz zu Grundesat. Az egy Ribini Memorabilia Aug. Conf. in Hung. a 328 lapon emliti okt. 15-két. De ő már mint eredményt adja elő s így nem határoz. Így szól: nam quum a d. 15 oct. apud arcem Odoriam (Adorján) cum Bocskayanis dimicandum esset, Hajdones arma in militem germanum convertunt, et in fugam conjiciunt. Horvát Mihály csak átfut részlet nélkül ez eseményen. A többi kisebb írók ezeket követik. Ha tisztelt bíráló ezeken felül netalán valami új okmány birtokában van, mely alaposágával emezektől eltérő, szívesen megadom magam, s hálás köszönettel fogadom a felvilágosítást. Az eseményeket nem teremthetjük, csak a meglevőket használjuk fel. Könyv nélkül pedig magam sem beszélek.

Igy a másik észrevételét sem hagyhatom szó nélkül, hol mintegy kétkedik, mintha azt állitnám, mikép Rudolf maga keresé a békét. Ezt is elhamarkodott ítéletnek vagyok bátor keresztelni. Nem bizony; az első követségről még csak Mátyás sem tudott. Ugyanazon főurak, kik Naprágyi Dömét s Forgács Zsigmondot küldék Bocskayhoz, ettől üresen elbocsáttatván, mentek Mátyáshoz, hogy magát közbevesse. Csak ezután használák fel Rudolfot. Türelmet kérek a folytatásra. Egyébiránt ismétlem a mit elébb mondék. E rövid értekezés szorosan ragaszkodik a bécsi békéhez, a részletek s mellék-események leírása a történet dolga.

Pálkövi Antal.

Igazolás. I. A „Protestantische Jahrbücher für Oesterreich“ ez évi hatodik füzete ismertetvén folyóiratunkat, általában kedvezően nyilatkozik reánk nézve, elmondván egyuttal észrevételeit a tárgyak némelyike fölött. Mindaz, mi észrevételeiben elv dolga vagy kérdése, p. egyházi állapotok, tanok sat. körül, még akkor is, ha teljesen, sarkilag különböznénk egymástól, szó nélkül hagyatik általunk. Kinek kinek legyen igaz a maga tana, elve; ez így lesz, míg emberek lesznek. Mindennek tetszeni bajos, akarni bohóság. Hanem méltán ütköztünk meg a „Jahrbücher“ egyik észrevételén, mely nem tudományos elvet tagad vagy cáfol, hanem tényt; s a nélkül hogy alkalmat vagy okot adtunk volna reá neki, okot és alkalmat lel magának bennünket igazmondásunkban megkértleni, s ily formán írántunk való jó hiszemét önként a priori feladni; vagyis inkább hinni magának oly dologban, melyet nem látott, nem tapasztalt, mint nekünk, a kik hallottunk, láttunk, jelenvoltunk.

Az iskolaügyi értekezéslet (Sárospaki füz. I. évnegyed. 193. l.) van szóban. Róla ezt írja a Jahrbücher: „Ein ämtliches, merkwürdiges... Aktenstück. Wir wollen glauben, wenigstens als mög-

lich voraussetzen, dass trotz des ämtlichen Charakters dieser Mittheilung dennoch manches darin nicht ganz richtig aufgezeichnet worden sei; indem wir darin Aeuszerungen finden, deren Genauigkeit in der mitgetheilten Fassung sich füglich bezweifeln lässt, z. B. dass der Herr Schulrath erklärt hätte, eine Bedingung der Oeffentlichkeit wäre die Prüfung der Schulhandbücher in Manuscript oder die Annahme derjenigen, die von der Regierung genehmigt worden. Wer die Verhältnisse kennt, wird wohl wissen, dass eine derart gestellte Aeuszerung von dem Herrn Schulrathe unmöglich herühren kann.“ Igy a Jahrbücher. — Mind ennek dacára szavainkat nem másíthatjuk, belőlök egyet sem huzhatunk vissza, mert a ténny, lehetséges vagy, nem lehetséges, úgy van, a mint előadtuk; megjegyezvén, hogy folyóiratunk ha nem épen hivatalos is, mit pedig a Jahrbücher másképen tud, de mind a mellett hiteles; legalább ezen egy tényre nézve bizonyosan szavahihető.

— A „Sárospataki Füzetek“ tisztelt ismertetőjének a „Pesti Napló“ szeptemb. 19-ki számában látható ezen szavaira „Az életrajzi részletekre csak azt említem, hogy Keresszegi Istvánt Horányi tiszáninneni szuperintendensnek állítja, helyesen-e, megmondani nem tudom,“ szíves készséggel szolgálok a következő felvilágosítással. Keresszegi István nem tiszáninneni, mint mondatik, mert itt esperesek igazgattak, hanem tiszántúli szuperintendens volt s nem ugyanaz a Füzetekben említett Keresszegi Istvánnal, ki 1647-ben lett sárospataki pappá s viselte ezen hivatalt tíz évig, holott a szuperintendens Keresszegi István már 1642-ben megholt (Tóth Ferenc. Tul a Tiszai ref. püspökök élete. Győrben. 1812. 109. lapon.). Tóth Ferenc Keresszegi Hermán Istvánnak írja, de ő magát a zempléni espereshez a Tolnai-ügyben irt s a zempléni egyházmegye jegyzőkönyvében látható leveleiben csak egyszerűn Keresszegi Istvánnak írja.

(Hegedüs L.)

— A sárospataki főiskola könyvtára a mult nyáron újból rendeztetvén; Csombornak azon példányán kívül, melyet e füzet első cikkében használtam, egy más és pedig Szombathy keze által kiegészített példánya is kerülvén elő, az „Europica Varietas“ lapszáma teljesen 397. Van még hozzá csatolva Csombornak két éneke: „kegyes és becsületes asszonyimnak Titili Sophiának, Szabó Margitnak az tekintetes Mészáros Thamás uramnak megmaradott özvegyének, sat. melyet irtam bűnöm bocsánatjaért. Melod. Oh mi későn futok lelkem orvos sat. A második is ezen nótára.“ Azután: „Az olvasónak egészséget“ végszó.

Erdélyi J.

TISZTELT OLVASÓINKHOZ.

Jelen füzettel a félévi előfizetésért elég van téve, az ígért, kötelezett h a r m i n c i v a t. c. közönségnek kiadva ; s mi ezennel egy félévet jegyzünk be, mely mint kezdő félév ugyancsak elég bajba került a szerkesztőségnek, midőn Sárospatakon folytonos irodalmat igyekvők megalapítani. De ha semmi oly nehéz, mint a kezdet, czentül reánk csak könnyebb idők következnek ; azaz meg levén téve az anyagi kiállítás előgondjai, meg levén győzve némely kezelési akadályok (mert Patak még eddigelé csak papirossal sem tud bennünket ellátni ; aztán javító, szállító (expediáló) kezeknek is szükében volt a szerkesztőség, míg a külföldi, szakunkba vágó segéd folyóiratok megszerzése is csak épen hogy sikerülhete félév alatt): alkalmasabban fogunk a szerkesztésre időt, erőt áldozhatni, s a t. c. olvasó közönség kívánságának eleget tehetni.

Minket mélyen áthatott az a kedvező fogadtatás, mely részint a napi sajtó útján, részint egyesek tudósításaiban nyilatkozott vállalatunk iránt és felől. Ugy tetszett, mintha nyílt, őszinte megszólamlásunk egy nagy lélekzetvétel volt volna a protestantizmus mély hallgatása közepett, s mi eltaláltuk volna a szót és hangot, melyet annyian akartak kimondani.

Felhasználjuk ennél fogva az idő szükségét, s az ebből származó érdekeltséget elkezdett pályánk folytatására ; és keresünk módokat és utakat mennél közelebb juthatni az olvasó kegyéhez, szívéhez, értelmiséghez.

E végből rajta leszünk, hogy összeköttetésbe jövéen írókkal, kiadókkal, a rendes rovatok közé állandóul iktassuk be az egyházi és tudományos irodalom ismértetését honn és külföldről. Ez maga, könyvkereskedés hiányában, Sárospatakon igen nehéz, de azért meg fogja mutatni az idő, hogy nem lehetlen.

Továbbá megfordult elménkben a „magyar protestáns egyháztörténeti kutföket“ külön önálló füzetekben adni ki folyóiratunk mellett oly formán, hogy a nyomott iven, külön lapozással, betudassanak az ígért esztendei hatvan ivbe azon esetre, ha előfizetőink száma nem szaporodnék ; ha pedig előfizetőink száma hatszázra emelkednék (mi nem nagy kívánság), örömmel adunk az ígért iven felül egy rendkívüli hat ives füzetet megrakva egyháztörténeti kutfökekkel, az eredeti alakban és szövegben ; mi csak egy két év mulva is annyi adattal fogja bővíteni a magyar prot. egy-

háztörténet irodalmát, hogy egészen másként fog előttünk állani a vallásos mult, s ennek mozgalmi, küzdelmei mind azon stádiumokon keresztül, melyeken át jutott mai állapotjára.

Rövid pályafutásunk után, azt hisszük, kiviláglott igyekezeteinkből, hogy hiven akarunk szolgálni a magyar prot. ügynek. Mi csak is erre alapítjuk reményeinket e zsenge intézet felállása iránt. A kegyelem Istene adjon erőt és szentelje meg az akaratot mind két részről; hogy nevedekjék közöttünk az isméret, a vallásosság, vegyen virágzást, nemesbedést az egyházi élet.

Egész tisztelettel fordulunk azért a t. c. közönséghez: méltóztatásuk intézkedni az előfizetések megtétele iránt,

Sárospatakon bérmentes levelek által a szerkesztőségnél, Pesten Ráth Mór könyvkereskedő urnál.

Előfizethetni egy évre postai küldéssel 6 pft.

félévre " " 3.

egy évre posta nélkül 5.

félévre " " 2 f. 30.

Sárospatak, okt. elején, 1857.

A szerkesztőség.

Javitandó.

406. lapon alulról 11. sorban 1543. h. olv. 1542.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

1857.

MÁSODIK FÉLÉV. I.

NOV. 4.

ANYANYELVI FELADATOK ÜGYE A MAGYAR GIMNÁZIUMOKBAN *).

SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.

1. §. A következő sorok célja ezen kérdésre adni feleletet: tárgy és forma tekintetében minő feladványok felelnek meg leginkább a felgimnáziumi, anyanyelven készítendő írás-gyakorlatok céljának; kifejtetve általánvéve a dolgozás-

*) Jelen értekezés Hochegger F. azon művecskéje után készült, mely a Zeitschrift für die oesterreichischen Gymnasien 1852. évi folyama 5. füzetében e címmel jelent meg, Ueber die Wahl von Themen zu Aufsätzen in der Muttersprache am Obergymnasien. Közlő azt még 1854. alkalmazta a magyar nyelvre, s az a két év, mely alatt a szigeti, akkor fő gimnáziumban a gyakorlatok ennek nyomán vezéreltetek, megmutatta, hogy az itt letett szabályok valóban életrevalók és gyümölcsözők. H. egyébiránt művében nem annyira keresett eredetiséget, mint hogy a mit mond, jó legyen. Elvei mind a menetelben, mind a fogalmazatban majd nem azok, melyeket Scheffer már másfél század előtt a stilképzésről tanított — (Joh. Scheffer, De Stylo etc. Ed. III. Jena, 1714. 8.). Figyelmes olvasó azonban, úgy hiszi közlő, észre fogja venni, hogy e mű némely helyeken több mint csak fordítás, s helylyel több is van benne mondva mint H. nél, s alkalmasint nem kárára tanodáinknak.

beli alapelveket, azután különösebben azon formafajokat, melyek alkalmazhatók s fölveendők lennének, példákkal igazolva az állításokat és világosítva meg mind két tekintetből. Nem akar azonban az író e próbálatban egészen új szempontokat állítani fel, sem arra nem törekszik, hogy a tárgyat egészen kimerítse: inkább csak oda céloz, hogy előjöhethő alkalmakkal a tanárt segítse ki a közlendő elvek által, ha fenakadna; egyzersmind, hogy idősb és tapasztalt férfiak gondolkozásai eredményét közölje ifjabb s ilyes tárgyak körül még talán kevésbé gyakorlott és jártas tanárokkal.

2. §. Az Org. Entwurf 28. lapja szerint a felgimnáziumi anyanyelvi gyakorlatok célja: Ügyesség és szabatosság a nyelv szó- és írásbeli használatában s alkalmazásában, a fokozatosan szélesbülő ismeretkör határai között eléjövő gondolatok kifejezésére. — Más szóval ezt így mondhatjuk ki: Az írásbeli gyakorlatok célja nem egyéb, mint hogy a növendék a maga ismeretkörébe eső tárgyak felett, gondolatait szoros, jó rendezetű egybefüggéssel s azokhoz alkalmazott nyelven, hibátlanul és helyesen előadni megtanulja. Mihez képest itt két dolog jön tekintetbe, u. m. 1. az alaki oldal, mely a kifejezések s általán az előadás ügyességében, hozzá alkalmazottságában és szabatosságában áll; 2. az anyagi vagy tárgyi oldal, mely a tanítvány saját ismeretkörének tapasztalás és oktatás által fokozatos szélesbitését foglalja magában.

3. §. A tárgy. Az ismeretkör tulajdonságának figyelemben tartásából foly szükségképen, miszerint az anyanyelven történő írásbeli gyakorlatok csak akkor lehetnek gyümölcsözők, ha azok a többi tantárgyakkal a legszorosabb kapcsolatban tartatnak, a mennyiben e célra a feldolgozandó legalkalmasb tárgyakat épen ezek szolgáltatják. E tekintetben leggazdagabb bányával magán az anyanyelven kívül a klasszikai irodalom szolgál; azután a világtörténeten; kevésbbé alkalmasok a természetrajz és természettan, legkevésbbé pedig a matematika. Azonban a három utolsó szak sem mellőzendő el teljesen; bár nem tagadhatni, hogy a tárgyak e körből választása bizonyos nehézséggel van egybekötvetve; s jóllehet igaz, hogy az előadás minden nemeire tulajdonképen csak a három első szak ad teljesen alkalmas példányokat: azonban

kivánatos, hogy a tanárok igyekezzenek a többiekből is szemelni ki ilyeneket, a mi nem lenne háládatlan feladat.

4. §. A forma. A feldolgozás végett kiválasztott tárgyak természetének figyelmes elgondolása legnagyobb részt magától kiszabja az oda épen legjobban illő s legcélszerűbb formát is. A mennyire nem célja t. i. a gimnáziumi tanításnak, hogy a növendéket egy bizonyos szakra képezze csupán: épen oly kevésbé lehet feladat az anyanyelvi stílygyakorlatokban, hogy a tanítvány csak egy valamelyik irnemben, p. a költői, szónoki vagy történetiben szerezzen magának ügyességet; valamint az sem, hogy vele a tanár a költői és prózai előadás minden fajait átgyakorolja, s e végett a lírai, épósi, drámai nem minden ágaiban kísérleteket tegyen. Ily kísérlet, mely hamar akarna célt érni, a kivitelben lehetlenné válnék; e felett a tanuló tehetségét is eldarabolván, nem engedné kellőleg kifejleni s megállapodni. A gimnázium feladata e tanágban nem terjed ennyire ki. A cél nem az, hogy költészek, szónokok, filozófok képeztessenek: hanem, a mit józanon s méltányosan kívánni lehet, csupán annyi, hogy a növendék a gimnáziumból kiléptekor birjon annyi képességgel és ügyességgel, hogy magát anyanyelvén, az írásbeli előadás legfontosb s mivelte embernél okvetlen szükséges formáiban, kellő módon és szabatosan kifejezni tudja. — Az előadás e formái átalán véve a következők lehetnek: elbeszélés, leírás, levél; továbbá párbeszéd, értekezés, szónoki beszéd. Ha e formák a kötött formákat (vers) egyáltalán ki nem rekesztik is: mindazáltal mégis leginkább a kötetlen formára fordítandó a legfőbb figyelem; ennél fogva a prózának tulsúlylyal kell a gimnáziumokban a vers fölött birnia.

5. §. Vers és Próza. A próza- és versgyakorlatok viszonyának elébb említett megtartása felette szükséges. Sennek helyes okai vannak. Gondolatait prózában, világosan és szabatosan kifejezni, előadni tudni minden művelt emberre nézve elmulthatatlanul szükség, s ez alkalmas vezérlés mellett a leggyengébb talentom által is megszerezhető ügyesség. Költőileg érezni, gondolkozni, s ez érzelmek és gondolatoknak a szépség kifejezéseit átkölcsonözni tudni: azt az ég csak kevés választottainak adja; ezzel nem mindenki bir, ezt nem mindenki képes tenni csupán, mert anyanyelvét már tudja, birja. —

Ennélfogva költői stilgyakorlatoknak gimnáziumban csak annyiban lehet helyt adni, a mennyiben eszközül szolgálnak a végre, hogy némely versformáknak gyakorlatilag is kezelése által a növendékek rhithmus és széphangzat iránti érzése finomíttassék; azok a verselési próbák által a prózai és költői nyelvezet közötti különbséget annál elevebben felfogják; s végre hogy a fiatal lélek természetes vágyainak a költői érzelm kifejezések után, némi mértékben és bizonyos cél szerint, elégtétessék. Ellenben minden törekvést oda kell irányozni, hogy a növendék gyakorlás által világos, szabatos, tiszta prózára tehessen szert. S e tekintetben főleg azokra kell különös vigyázattal lenni, kikben némi költői hajlam mutatkozik; mert különösen az ilyeneknél lehet attól tartani, hogy trópusok, figurák s mindenféle képek helytelen s időn kívüli halmozása által, előadásukat azon véleménynél fogva, hogy azt ékesíteni akarják, ékteleenné, formátlanná teszik úgy annyira, hogy a legjobb gondolatok, eszmék is a dagály által minden erejüket elvesztvén, oly valami zagyvaléka áll elő a költészi és prózai kifejezéseknek, melyet csak a legizléstelenebb kor legizléstelenebb emberei dicsérhetnek s türehetnek, de okos tanítónak megengednie soha sem szabad.

6. §. Stilgyakorlatok fajtái, folyama. Ha a fentebb említett stilgyakorlatok nemeit föl lehet is világosítani alkalmas példányok által, s ekképen a növendékek résziről követhetökké tenni, ha továbbá meg lehet is a fokozatosságot bennök tartani annyiban, hogy mindig könnyebbről történjék nehezebbre átmenetel; vagy végre, ha a különböző tárgyak közül meg lehet is mondani, hogy egyik vagy másik osztály képzettségének melyik felel meg inkább: de hogy a fentebbi fajok közül melyik legyen a másiknak megelőzője, s osztályonként melyiket kelljen a többiek kirekesztésével inkább gyakorlatba venni, azt megállapítani, elhatározni felette bajos. Majd mindeniket lehet azok közül akármelyik osztályban fölvenni, a mennyiben az előadásbeli nehézség nem annyira a formát, mint a tárgyat illeti. Így p. o. kívántathatik a növendéktől oly jellemrajz írása, minőt csak a felgimnáziumi legfelsőbb osztály képzettségével fejthetni meg, p. o. Kisfaludi K. Katona, vagy Shakspeare, Goethe valamelyik drámai személye jellemének leírása. Megfordítva, lehetnek kisebb értekezések, melyek a felgimnáziumnak már I. osztályába is felvehetők; értekezhetni ilyes tárgyakról: Tanulni kell. A szü-

léket tisztelni minden gyermeknek szent kötelessége sat. — Függetlenül valamely tárgy kidolgozása körüli nehézség vagy könnyűség, s ez fő körülmény, azon kisebb vagy nagyobb önállóságtól, önértéktől, mely a tanítványnál, annak kimerítő tárgyalhatása s feldolgozhatása végett, okvetetlen megkívántatik. Egészen más t. i. midőn valakitől azt kívánjuk, hogy az eleibe adott tárgyat szabadon, önértékéből dolgozza fel; vagy mikor oda utasítjuk, hogy dolgozatában egy bizonyos, eleibe adott példányt utánozzon; vagy végre, ha csak vázlatot adunk neki a végből, hogy azt alkossa egy teljes egészű munkálattá.

7. §. Két fő módja a stílygyakorlatnak. Valamely adott tárgy feldolgozására fordítani szokott kisebb vagy nagyobb mértéke az önérték munkásságának, alapul szolgál egyúttal arra, hogy ennél fogva minden lehetséges stílygyakorlatot két fő csoportra vigyünk, u. m. olyanokra, melyek 1. bizonyos példány után, 2. meghatározott előpéldány nélkül, tehát önértékből készülnek s egészen önállólag. E felosztás tudományos szempontból ugyan nem igazolható; de tan módszerőség tekintetében, mivel tartalom és formától megválva, igen helyesen, csak a gyakorlatok célszerűbb egymásután következését tartja figyelemben, gyakorlati oldalát vévén a dolognak, több mint egy szempontból, fő, s mondhatni egyedül érdemli tekintetét minden nyelvtanárnak.

I.

Gyakorlatok példány után.

8. §. Szempont. Gyakorlatfajok. Az ez osztályba eső gyakorlatoknál tárgy és forma készen adatik a tanuló elé. Az ő munkássága e szerint csak abban határoztatik, hogy 1. az adott példányhoz szorosan ragaszkodás által tanulja meg, miképen kell az embernek minden figyelmét folytonosan rajta függesztve tartani valami tárgyon, s annak tartalmát, úgy szólván, magáévá tenni; 2. változtatás és utánozás által igyekezzék magát képezni arra, hogy végre önállólag s önértékből is tudjon dolgozni. — Az ez osztályba tartozó gyakorlati főfajok a következők: fordítás, alakmáskítás, utánozás. Mind e három mód alkalmas arra, hogy előgyakorlatokul szolgáljanak önálló dolgozatokra, s a felgimnázium mind a négy

osztályában felhasználható mind a három faj. T. i a prózai és költészi stíl minden lehetséges formáinak önálló művelése előtt, lehetséges előbb e három fokon keresztül menni, sőt mondhatni: tanulóknál, ha az önművekben valamis sikerül, azt okvetlen a választott nemben tett ilyes előgyakorlatok eszközölték és eszközölhették.

A. Fordítások.

9. §. Fordítások általán. Természetesen itt csak azok jöhetnek figyelembe, melyek a két klasszikus nyelvből történtek. Első tekintetre úgy látszik, mintha e végre egyfelől elegendő volna az élő szóval fordítás, másfelől, mintha ez által az anyanyelvtanításba idegen elem hozatnék be, s az idegen térre vitetnék át. Azonban a dolgot más szempontból kell tekinteni. Míg ugyan is az élő szóval fordításnál mindig az a fődolog, hogy a növendék az olvasmányának értelmébe hason be lehető legmélyebben, és e megértésre alapítva a tartalmat tudja hiven, hiba nélkül előadni, s ennél fogva a formaszépség vagy alakhűség csak alárendelt minőségben jelenik meg az anyaghűség mellett: addig megfordítva az írásbeli fordításnál éppen a formaszépség, az alakhűség a fő s az átfordítandó darab tárgyértése, már mielőtt a tanítvány e fordításhoz fogna, e munkát megelőzni tartozik; s neki mintegy arra kell szolgálnia, hogy a minden esetre izlésteljes fordítás egyszer mind értelelmű is legyen. E végett szükség a tanárnak oly darabokat választania, melyekről meg van győződve, hogy azok megértése a növendék részéről semmi nehézséggel nem jár; vagy ha olyanok jönnek elő, melyekről gondolhatja, hogy azokban a tanítványokra nézve némi homályosság van: először értelmeztesse át azokat élő szóval; sőt általán véve szükségesnek látszik, hogy a tanár, minden darabot rendszerint fordíttasson le előbb élő szóval a tanodában, s ekképen igyekezzék a növendékeket azoknak igaz értelmére vezetni, hogy az alaki fordításnál egyéb fáradságtól azok mentve legyenek. Elkészülvén és beadatván a fordítás, midőn a sor a dolgotat megbirálására jön: a tanár előkelőleg a következőkre fordítsa figyelmét (feltevén, hogy az anyaghűségről nincs kétség): 1. a kifejezések alkalmas (oda illő) és szép voltára. 2. a mondat-szerkezet helyességére (tisztá) és könnyedségére (nem nehézkés). Ezeknek mindenike elegendő alkalmat fog neki szolgál-

tatni arra, hogy 1. az anya és az ó klasszikai két nyelv szel-
lemei között létező különbséget kimutassa, s ez által 2. megő-
rizze tanítványait oly szó- és mondatkötési utánzásokat vinni
át az anyanyelvbe, melyek egyedül a klasszikusok sajátosságai,
s a sok részben ellenkező természetű magyar nyelvbe semmi
módon nem ültethetők át.

10. §. Példányok választása. Fordításfajok.
Hogy az ilyes fordítások az általok várt és remélt hasznót va-
lóban meg is teremjék: természetes, hogy a klasszikusokból
csak oly darabok választandók, melyek mind vonzó s érdekes
tartalom mind szép alaknál fogva érdemesek s ajánlkoznak,
hogy magyarra tétessenek. A választásban szintén természetes
és célszerű, hogy oly rend követtessék, melynél fogva nem-
csak a könnyebbről menjen át a növendék a nehezebbre: de
hogy ez uton egyszersmind a stil főnemei is fokozatosan be-
gyakoroltassanak. — Fordítás vagy prózában vagy versben
történik, a mennyiben a magyarázatul kitűzött klasszikusok
e két osztályuak s cél az alakhűség.

a. Kötetlen beszédű fordítások.

11. §. Előadásfajok. Tanosztályok. Darabok.
A fordítandó darabok választásánál figyelemmel legyen a ta-
nár az előadás fennemlített fajaira, a tanosztályokra, a hol
azok feladatnak, s magokra a darabokra. Ajánltatik e tekin-
tetből a következő rend:

I. Az V. VI. s jó részt a VII. osztályban is Livius az az
író, ki legtöbb rémek darabot szolgáltatathat az említett célra,
és pedig annyival inkább ő, mivel darabjai fordításánál min-
den nehézség nem annyira a tárgyértésben, mint inkább a
mondatszerkesztés és kifejezésekben van. E felett ez író stílja
oly gazdagon el van hintve a nemesség és föllengés részletei-
vel, hogy az épen és méltán vonzó lehet az erősb képzelmű
ifjú korra nézve. Így p. o. alkalmas feladványok lehetnek a
következők, s az ezekhez hasonlatosak:

a) Elbeszélések. 1. T. Manlius fiát halálra ítéli (VIII.
7). 2. Decius feláldozza magát a hazáért (VIII. 9). 3. Koriolán
és anyja Róma előtt (II. 34). 4. Mucius Scaevola (II. 11).

b) Leírások. 1. A gallusokat Brennus Róma ellen ve-
zeti (V. 37). 2. Sándor és Róma erejének egybehasonlítása a
2-ik samniumi had idején (IX. 17). 3. Horáciusok és Kuriáciu-

sok párharca (I. 24). 4. Hannibál jellemzése (XXI. 4) 5. Ká-pua és Hannibál katonái (XXIII. 18). 6. Filopómen halála (XXXIX. 49).

c) Beszéd-ek. 1. Kamillus felszólítja honfiait Vejibe ki nem költözni (V. 51) 2. C. Canuleius tribun a „Lex de Connubio“ mellett szól (IV. 3). 3. Hannibal és Scipio beszédeik a zá-mai ütközet előtt (XXX. 30). 4. Scipio katonáihoz (XXVI. 27). S több mások még, melyekkel Livius minden könyve tele van.

II. A VII. és VIII. osztályban Salluszt és Tacitusra ke-rülne a sor. — Sallusztól most, kinek Katilinája és Jugurthá-ja igen szép darabokkal van telve, mint ismeretesbről nem szólván, néhány példát Tacitusból hozunk csupán fel.

a) Leírások. 1. Germanikus halála (Ann. 69.). 2. Bri-tannikus megmérgeztetése (Ann. XIII. 12). 3. Kn. Pizó életé-nek végőrái (Ann. III. 7).

b) Beszéd-ek. 1. Kalgakus a brittusokhoz, Agrikola a rómaiakhoz (Agr. 30). 2. Agrikola halála felett (Agricola: Be-rekesztés). Cicero rhetorikai s bölcséleti irataiból teendő alkal-mas szemelvények szinte nem megvetendők, ha azok kellő fi-gyelemmel választatnak meg, s nem előbb vétetnek elő, mint midőn a növendékeknek már alkalmok volt az elmélkedés és vizsgálati eljárásnál mind tárgy mind modor mind formá-ban gyakorlatilag megismerkedniök; midőn már példányok-ból látták és voltak figyelmeztetve arra, miképen kell kezelni valamely műben a világosításokat, magyarázatokat, bizonyí-tékok felhordását; s átalán véve, ha már gyakorlatilag ismer-ősök a rövidebb és hosszabb értekezések előadási modorával, szerkezetével, nyelvezetével sat. — Természetes, hogy ennek leginkább a VIII. osztályban lehet és van helye.

b. Kötött nyelvű fordítások.

12. §. Versfordítások átalán. Különöseb-ben. Darabok. Versben fordításoknak tulajdonképen csak annyiban van és lehet helyök a gimnázium gyakorlatai között, a mennyiben eszközül szolgálhatnak a végre, hogy a szokottabb versfajok begyakoroltassanak, s egyszersmind az alkotás ne-hezezségénél fogva a tanulót ösztönözzék, hogy a maga anyanyelvét minden oldala- és sajátágaiban teljesen átértetni, áttanulni törekedjék. A kötött és szorosan kiszabott forma kényszeríti őt, tehetsége egész megfeszítésével felkeresnie a leg-

jobban oda illő s találóbb kifejezést; s már maga ez is egy nyereség.

1. A kezdetet Fedrus némely könnyebb meséivel lehet tenni, a jambusi versmérték, mint legkönnyebbnek begyakorlására. — A hexameter- és pentameterre alkalmas példányokat találhatni a görög Anthologia rövidebb és könnyebb mondatai, epigrammái és elegiái között. — Általában a kezdet, tehát az V. s jó részt a VI. osztály is, csak rövidebb darabokra szorítkozzék. 2. Nagyobb figyelmet érdemelnek a terjedelmesb fordítandó példányok, melyekben t. i. az irmodor már nem oly egyszerű, s melyekben az ó nyelveknél elannyira saját röviden írás a tanulónak tetemes nehézséget gördít eleibe. Való, hogy mind ez akadályok és nehézség dacára lehet és kell ily nagyobb darabokkal is kísérletet tenni: azonban ritkán, gondosan megválasztva s csak a legfelső VIII. osztályban. Ilyes darabokul szolgálhatnak

a) Ovidius leírásai és elbeszélései a Metamorfózisok könyvéből; mineműek 1. a Négy kor (I. 89). 2. az Özönviz (I. 260). 3. Niobe (VI. 267). 4. Midás bűnhődése (XI. 146). 5. Herkules halála (IX. 135) sat.

b) Virgiliusból. 1. leírása a viharnek (Georg. I. 316). 2. a mezei élet dicsérete (Georg. II. 458). 3. Scithák életmódja (Georg. III. 349) sat.

c) Horácból a II. és XVI. epodon mind a metrum mind a tartalom megértésének nem nehéz volta miatt.

d) Szofoklesből 1. Ajax monologja (Ajax 815). 2. Oidipus elbeszélése (Oid. Rex. 776). 3. a nevelő elbeszélése (Elektr. 680) s több ezekhez hasonló részletek.

13. §. A versfordításokban szem előtt tartandó cél általán. Meg kell azonban tartani, miszerint az ily mértékes fordításokban ne annyira azon törekedjék a tanuló, hogy a választott példányhoz szóhűségig tapadjon, mint inkább, hogy az értelmet adja vissza izlésteljes külsőben. E szempont itt még inkább figyelemben tartandó, mint a prózai áttételeknél, annyival inkább, mivel a szóhoz szolgálailag tapadás, ifjú ember kezében, igen sovány, élettelen s feszes kidolgozatot fogna eredményezni. Röviden: a versben fordításnak lehet is, szabad is közelíteni némileg a szabad feldolgozáshoz, oly módon, mint azt a németeknél Wieland, Schiller, a magyaroknál Kazinczy F. és Kis J. cselekedték volt, e két utóbi Horác fordításában.

B. Alakmásítás.

14. §. Értelmezés. Alakmásítás alatt azon munkálattot szoktuk érteni, mikor valamely adott dolgozatot, tartalma meghagyása mellett, más formába szedünk. Ez rend szerint úgy szokott végbe menni, hogy a tanulónak valamely műdarabot kiadván, kívánjuk tőle, miszerint az alakot (próza vagy vers) a tartalomtól különválasztván, ezt hagyja, amazt pedig változtassa meg (p. o. ellenkezőre). — Ez átalakítás kiterjedhet a műdarabnak vagy csak nyelvezetére (kötött, kötetlen) vagy egyszersmind belső szerkezetére is; első esetben az átmásítás külső, másodikban belső. Sőt a kívánt átmásítás által oly lényeges különbség is származhatik az adott műdarab s az új mű között, hogy ez utolsó bár ugyanazon tárgynak mintegy önálló kidolgozásaul tekintethetik. Ily kölcsönös átalakításokra, a feladatok eddig elszámolt bármely fajtái egyiránt alkalmazatosak, valamint mindazon tárgyak, melyek csak a felgimnáziumi osztályokban feldolgozhatók. — Ilyes dolgozatok négy irányban történhetnek, u. m. 1. vers tétetik prózává. 2. egyik versfaj másikká. 3. próza tétetik verssé. 4. egyik prózai faj másikká.

a. Versmű átalakítása prózává.

15. §. Cél. Verset prózává öntvén az a cél, hogy a tanuló tanulja ismerni a különbséget gyakorlatilag, mely van a költői és prózai stíl között, és hogy ez által utasítást nyerjen s figyelmeztetést, mely szerint ez a különbség nem, mint némelyek talán vélik, csupán a versformában van, hanem sokkal inkább a tárgy oly módu feldolgozásában és kezelésében, melynél fogva az egész mondatalkotási forma, a rendezet s az eszme kifejezése, saját módu meghatározatást, a prózai írástól eltérőt nyerne, s tartoznak is nyerni.

16. §. Menetel a gyakorlatokban. Kötött nyelvű művet prózába akarván valaki áttenni, először is a kompozíció- vagy szerkezettel ismerkedjék meg teljesen, s csak azután menjen át a mondatok és kifejezések elemzésére. Így s ekkor fogja meglátni, miszerint vannak a költeményekben bizonyos saját tropusok, figurák, képek sat. melyeket prózai írómányokban használni egyáltalán nem szabad. Annálfogva

előkészítőül a nehezebb dolgozatokra eleinte oly műveket kell választani, melyeknek stilusa a prózához meglehetősen közel jár; minemüek p. o. Cucor, Pécely meséi; száz mese száz képpel; kisebb és egyszerűbb elbeszélések Kisfaludi K-tól, Garaytól sat. Csak később történjék átlépés a nagyobb és nehezebb balladákra, románcokra Vörösmarty, Garay, Kisfaludy, Arany, Erdélyitől, s ezekéi között is az olyanokra, melyek a többek közt epikai menetelrel s tárgyalásmóddal különösen kitűnnek. Átalánvéve a tisztán epósi jellemű művek e célra legalkalmasabbak. Ezenfelül az írásbeli gyakorlatot a szóbeli magyarázatnak és fölfejtésnek meg kell előznie. Ehez képest az átdolgozandó művet a tanár a tanodában elébb olvastassa, s valamelyik tehetségesb növendékkel, a felolvasás meghallása után, mondassa fel; a többi tanítványoktól kérjen bírálatot, azt vezérelje, igazgassa. Ez uton elég alkalom nyílik mind a növendéknek az átsajátításra, mind a tanárnak a példák által, körülményes magyarázatokra. Ajánlandó még, hogy eleinte ne restelje a tanár az egész darabot alkalmas folyó beszédben elmondani, mert kezdetnek kivált ilyes eljárás multhatatlanul szükséges. Ha elegendőleg gyakoroltattak már a növendékek: csak akkor s akkor már többet is lehet mind bizni mind építeni.

17. §. Példányok s választandó darabok. Lehet s jó is megkülönböztetni az első két és a második két osztályt, a mint az eddigelé is történt. Eszerint példánydarabok lehetnek a többek között:

1. az V. és VI. osztályban, még pedig a. Beszélyek, mint rövidebbek, vagy legalább nem felette hosszúak ezek:
 - a) Erdélyitől: Mátyás a szántó (206). Választó gyűlés (305).
 - b) Garaytól: Hunyadi László; Mátyás király Gömörben.
 - c) Szabó L.: A levélvivő paraszt sat.
- b. Idillek: Horvát E. és Faluditól.
- c. Legendák és regék: a minők p. o.:
 - a) Kisfaludy K.: Karácsonéj.
 - b) Gyulai: Óriás leánya.
 - c) Tompa: Jávorfá. Galamboskö. Sülyedés.
 - d) Arany: Sz. Péter és Krisztus.
- d. Balladák, románcok, minők:
 - a) Vörösmarty: Árvizi hajós.
 - b) Garay: Király vesszéje. Magyarok Mózesé,

c) Kis János fordítmányai Schillerből.

2. a VII. és VIII. osztályban a. nagyobb szerű Garay, Arany, Vörösmartyféle balladákon kívül lehet venni átteendő példányokat a régibb irodalom férfiai munkáiból, minők: Zrinyi, Gyöngyösi, Liszthi; ide számlálhatók Arany beszélyei is, melyek tetemes szépségű részletekkel szolgálhatnak e célra. Így tehetők át prózává p. o. a. Zrinyiászból a. Zrinyi imája és látása (II: 60—86). b. az V. ének egészen. c. Radivoj és Juranics (IX: 6—78). d. ostrom leírása (X. egészen). e. Szoliman beszéde (I: 51—67), sat.

b. Versformába átöntés.

18. §. Cél. Példányalak. Cél itt is az, mi fentebb mondatott. Átalakítás végett lehet felvenni nem csak prózát, hogy azt versformába öntessük: hanem eredetileg versművet is, ha azt vagy tisztultabb formában, vagy más versnemben akarjuk visszaadni. Ez utóbbi tekintetben kivált régibb magyar költők szolgáltathatnak darabokat, a minő nemben már vannak is magyar irodalmi kísérletek, Rádaytól, Vörösmartytól s többektől. — Mindkét ágat még azért is célirányos felvenni, mert ha már valamely mű eredetileg is versben van: ez, a mellett, hogy kevesebb erejét fogja a tanulónak igénybe venni, biztos gyakorlatul szolgálhat, s mintegy átmeneti hidat ad a tisztán prózamű átöntéséhez. Minden esetre szükség, hogy a tanítvány előtt az út meg legyen könnyítve, mert ez nem kis erőt igénylő tér, a mint ezt a próbálatok is meg fogják mutatni.

19. §. Verset más idomu verssé átönteni. Minekelőtte a tanítvány az e nembeni munkára bocsáttatnék: az elegendő magyarázat mellett szükség, hogy a tanár már kész sikerült példányokat mutasson fel. A felmutatáskor pedig fejtegesse föl az eredeti alakjának, ha vannak, hiányait, a melyek el legyenek kerülendők; mondja meg, minő forma látszik a tárgyhoz vagy szintoly alkalmasnak még e felett, vagy talán célirányosabbnak; tegyen utasításokat, miképen kelljen szót, tartást, hangot megváltoztatni. Itt egyszersmind kibocsátkozhatik arra, hogy vannak tárgyak, melyekre valamely műforma előkelőleg alkalmas és saját; vannak műformák, melyek valamely nép szelleménél fogva inkább vagy kevésbbé népszerűek (görög, magyar szkhéma) sat. sat. Ha ezek szerint

megmutatta p. o. Szilágyi és Hajmási históriáját az eredetiben és Vörösmartynál, továbbá Horác *Quinque dies-ét* Kis J. és Kazincynál, a török fogoly dalát Zrinyinél és Rádaynál: akkor adjon feladatokat kivált a Zrinyiaszból, mely több nagy szépségű részletekkel kínálkozik. Ilyenek p. o.

a) Deli Vid és Hamviván (VI. 83—113). b) Elegia a szerencséről (III. 32—39). c) Deli Vid és neje (XIII. 6—30). d) Deli Vid halála (XIV. 86). e) Zrinyi végnapja (XV.). f) Az ostrom (X. egészen. Hexamet.). g) Farkasich halála (VII. 28—48) és többek, melyek a Zrinyiaszból fentebb is előhozvák.

A mennyiség, forma s osztályok meghatározásában a tanító ügyes gonddal fog eljárni.

20. §. Prózát átönteni versidomba. A közelebb említett kétféle gyakorlatnál minden tekintetben nagyobb figyelmet s gondot igényel a prózaműnek versalakba áttétele. Mert főleg, sőt épen ezen nemében a gyakorlatoknak adhatja elő magát legkönnyebben az eset, hogy a tanuló, ki különben még gyenge a költészetben, feszes, fás és nyomorék szüleményeknek adjon létet, a mi még hamarabb s könnyebben megeshetik, mint a tulajdonképi versdarabok mértékes átfordításánál. A munkálkodás célja az, hogy az ifju lélekben a képzelem, a rhithmus és széphangzat iránti érzés ébresztessék; s az ilyes gyakorlatok hasznos volta mellett tapasztalatok tesznek bizonyosságot. Mig ugyanis versműnek prózába átöntésénél főleg az értelem működik: e megfordított munkálat kitünőleg a képzelem fölélesztésére dolgozik hathatósabban; s e fölött, mig a vers szűk formája egyfelől ugyanazon képzelmet némileg korlátozza, s körön túl csapongani nem engedi: másfelől épen a nehézség, hogy a mérték bilincsei ellenére is a lélek tehetsége szabadon mozogjon, felette éleszti a nyelvérzékét, hogy t. i. az író igyekezzék saját nyelvének minden legkisebb csinjával, a benne rejlő kincsekkel megismerkedni. Azonban tanácsos, hogy e nemű gyakorlatok ne felette sűrűen kerüljenek elő, s ne nagy terjedelműek legyenek a feladatok is. Legalkalmasab tárgyak ide, Ézóp, Fáy, Cucor meséi; Erdélyi népregéi, Vajda P. némely kisebb darabjai; ez utóbbiak már azon hang- s nyelvénél fogva is, melyben tartva vannak, s melyek oly közel járnak képzelmi körüknél fogva a sajátképi költeményekhez. Nem igen kell azonban kezdeni a VI. osztály előtt, s tulajdonkép legjobb lesz a VII-re

szorítani őket. És minthogy a végcél nem egyéb, mint a versidom begyakorlása: ennélfogva sem a tárgy feltalálását, sem a szerkesztést nem kell teljesen a tanítványra hagyni; sőt a műpéldány azon kijelentéssel adassék egész prózai kidolgozatában kezébe, hogy az előadás azon egy változtatáson kívül, melyet a versforma kíván, minden lényeges részben megtartandó.

21. §. Feladványok. Intés. A feladványokban általában véve ügyelni kell, hogy eleinte csak rövid darabok tüzessenek ki, s olyanok, melyek a tanítványtól nem igényelnek felette nagy erőt. Példányok lehetnek egyebek között a következők:

I. Mesék, átvéve ismertebb s jobb íróinktól vagy fordítóinkból. P. o.

a) Ézóptól (Szabó István fordítása szerint) 1. A majom és delfin. 2. A sas és róka. 3. Róka és szőlőfürt.

b) Fáytól: 1. A leány és virágai (I. 19. l.) 2. Sas és fülmile. 3. Gondatlan hajós. 4. Gazda és legényei. 5. A patak erecskéi. 6. Vad és szelid ruca.

c) Cucortól: 1. Majoros és holló. 2. Majoros és ökrök. 3. Fejsze és töke. 4. Sas és madarak (mind az 1837-ki *Aethnaeumban*).

II. Mondákat, rövidebbeket lehet találni az Erdélyi gyűjteményében.

III. Idillszerű darabok vannak a Vajda Dalhonában, minők p. o. a Vihar, Kunyhó, Tavasz (III. k.).

IV. Allegoriákat szolgáltatnak a Fáy meséi; ilyenek p. o. Igazság temploma, Isten igazsága, Bölcsesség útja, Erdem.

V. Beszélyek. Vajda Dalhonának III. k. Beszély rovata alatt a 9. 14. számúak.

VI. Végre nem kell elhagyni a lírai elemet sem egészen a VIII. osztályban. E tekintetből ajánlatosak Vajda Imadalaiból a 2. 4. 10; Hondalaiból a 27 számmal jegyzettek.

Mind az előszámlált feladványok kidolgozása tárgyában pedig szükség figyelemben tartani, a már általánosan elmondottakon kívül, még a következőket:

a) Az I. rovat alattiak közül némelyeket már a VI. osztályban is elő lehet venni; a mennyiben a kompozíció oly egyszerű, hogy rajtok változtatni sem kell. Példányul felmutatható a „Kard” Fáytól, melyet Tompa versbe tett át.

b) Elsőbbséget kell adni az oly darabnak, mely már nyelvezeténél fogva is közel jár a költői műhöz, úgy hogy ott többé egyéb nem hiányzik, mint a versbe szedés.

c) Az oly darabok, melyekben a kompozíciót is meg kell változtatni, hogy költői művek legyenek, csak nagy figyelemmel, s vége felé vétessenek elő.

d) a III. IV. rovat előjöhet a VII. osztályban; de az V. VI. rovat csak a VIII. osztályra léssen hagyandó.

e) Ha lesznek a növendékek között, kik több tehetséggel megáldatva, házi szorgalommal némi költői művekben gyakorolják magokat, s azokat átnézés, bírálás végett a tanároknak bemutatják: nem kell ugyan őket visszautasítani; azonban a tanár inkább mérséklőleg, mint ösztönzőleg viselje magát. A hol talentum nem mutatkozik: az efféle dolgozatok folytatásától jó lesz őket inteni. Kikben tehetség látszik, azoknak jó lesz korán értésökre adni, miszerint a szépművészeti dolgozatok körül forgolódás nem csupa játék, hanem valóságos komoly studiumot igénylő foglalkozás, épen úgy, mint más egyéb művészet vagy tudomány, ennél fogva az ez utóbbi szempontból kell tekinteniök.

f) Tanodában kidolgozandó feladatul soha sem kell költői tárgyat adni, azaz versművet tanodában készíteni nem kell, s ez oly általános érvényű legyen, hogy az alól egy tanítvány se vétessék ki, bárminő szellemi tehetséggel bírjon is különben egyénileg. Az ilyen, akár általánosan akár csak kivételesen megengedve, tévesztett lépésnek bizonyára rossz következményei szoktak lenni.

c. Egyik prózaidomot más idomu prózává tenni.

22. §. A kör közelebbi meghatározása. A prózaformák közül különöbben a levélidom látszik legcélrányosabbnak oly egyetemes gyakorlatforma gyanánt fölvetni, melyben való ügyesség valamint sokoldalulag miveli ki az ifju ember felfogó tehetségét: úgy másfelől a közéletre nézve is legtöbb gyakorlati haszonnal bír. Ezen kívül, már csak azért is joggal fölvehető, mivel a levélidom alapjában csakugyan nem is egyéb, mint alakmástitás. Írásban t. i. azt adjuk valakinek tudtára, mit szóval vagy nem akarunk vagy nem lehet; ennél fogva az elbeszélés, leírás, értekezés, beszélgetés levélidomot vesz magára. Egyébiránt közelebb tekintve,

itt csupán az oly levelekről van és lehet szó, melyekhez a megkivántató anyagot egy már kész műdarab készen adja a tanítvány kezeibe. Ha p. o. a növendék ismeri azon, bár rövid rajzát a lizaboni földingásnak, mely az Ipar és Term. barát, 1848. 2-ik félévi 33. számában foglaltatik: a tanár adhatja neki ezt a tárgyat: Egy ifju magyar utazó, ki épen azon iszonyu napok alatt ügyeiben ott időzött, öreg atyjának, ki minden reményét egyedül ő benne helyhezette, megírja minő iszonyatosságokat látott, s az általános vész között miképen tartotta meg ötet az isteni gondviselés. Ily modorban lehet még több más elbeszélő, leíró s tanító tartalmu műdarabot levelekké átmásítani. Az azonban mindenkor fő figyelmet érdemlő fontos körülmény, hogy a tanár pontosan meghatározza, ki és minő állapotú legyen az író és az elfogadó; mivel ugyanazon tárgyú levélnek is, a levelezők különböző állapotjához képest, az átdolgozáskor más más hangot és tartást kell magára vennie, és szükség, hogy a növendék magát az élet fenforgó viszonyaiba ugyancsak belegendolja. Ez utolsó pont oly fontos, hogy a formán kívül, ezt kell a tanítónak folytonosan sürgetnie, mint a melyben van a levélnek valódi művésziessége.

23. §. Példányok feladása, átmásításul. A műdarabokra, melyek levélformába átöntésül feladatnak, általán fogva meg kell jegyeznünk, hogy azok oly tartalommal birjanak, mely a tanuló ismeretkörét felül ne mulja; továbbá, hogy a tárgy bennök elegendő részletességgel s egyénítéssel legyen előadva, nehogy a tanítvány maga legyen kénytelen kigondolni olyanokat; végre hogy a tanár kimutassa azon álláspontot, melyből a növendék mint levélíró, a dolgokat elmondandó lészen. Azt is meg kell még mondanom, hogy e nemű gyakorlatoknak mind a négy osztályban lehet ugyan helyük: de az erősb tartalmuak a VII. VIII. osztályokra hagyassanak; általán fogva ugy, mint magok az eredeti műdarabok az osztályok számára elrendezve vannak. Egynéhány példa itt következik.

1. Levele egy tanulóknak atyjához, ki a pesti József ipartanoda megnyitásán jelen volt, a tanár beköszöntő beszédéről: a mennyiségtani tanulmányok fontossága (Toldy Chresth. I.f.).

2. Levele egy főgimnáziumi tanulóknak, tanára első lelkéről a Történettanban, midőn az ennek esztetikai becséről értekezett (Tudománytár. 1840. VIII. kötet. 7. lap).

3. Levele egy ifjunak barátjához, ki az akadémiái elnök megnyitó beszédének vázlatát közli vele 1835. melyben I. Ferenc érdemei számláltatnak el (Toldy. Chrest. II. 157.). Az efféle beszédekről irt tudósítások akképen kezdendők, hogy az egésznek menetele előterjesztessék, s egy uttal kifejeztessék azon hatás, melyet az a hallgató lelkére tett.

4. Egy utazó leírja az északi fényt Terra nova sziget partjairól, tudósítván arról barátját (Ipar és Term. barát 1848. 32. szám).

5. Pomponius tudósítja Kornéliát fiának utolsó dolgairól s haláláról (Tud. tár. 1838. III. kötet. 147 . . . lap).

6. Hosszabb történeti leírásokat lehet folytatott levelezésekké változtatni által. Ilyenek p. o.

a) Egy spanyol főnemes ifju a Hannibál seregében, bátyjának koronként megírja az Alpeseken átmenetelt (Livius XXI. lib.).

b) Levelezései egy ifju patriciusnak Afrikából, a Q. Cec. Metellus táborában, barátjához Rómába (Sallust. Bell. Jugurth). Mindezekben ki lehet bocsátkozni nemcsak az eseményekre és személyekre, hanem a római polgári pártokra is.

7. Lehet ily példákat még kiszedni a részletesebben irt magyar történetekből; p. o. Pécelyből, Szalayból, kik a mohácsi vészt, a tatárjárást, Mátyás király csatáit sok eleven-séggel adják elő.

24. §. Naplók. Emlékiratok, sat. Sok hasonlatosságok van a levelelekkal a Naplóknak, Emlékiratoknak, Utazásoknak sat. Váltogatva ezeknek is adhat helyet a tanár. — Melyiket vegye előbb fel közölök: az a belátásra bizatik; bizonyos levén, hogy ha a műdarab kész: a forma, melyben azokat így vagy amugy elmondani kell, nem jár sok nehézséggel, csak hogy az adott darab elegendő részletességgel legyen megírva. — Minden esetre pedig még egyszer emlékeztetbe hozatik, hogy ilyes gyakorlatokra ne felettébb terjedelmes mű tűzessék ki, s hogy figyelemmel legyen a tanár a növendék házi olvasmányaira is.

C. Utánozások.

25. §. Általánosan. Utolsó foka az adott példányok szerint dolgozásoknak az utánozás. — Értetik pedig ezen szó alatt azon művelet, midőn a növendék oly munkálatokat állít

elő, melyek alak, menetel és tartásban egy adott példányhoz teljesen hasonlóak vagy azzal egyenlők. Három lépcsőt lehet e nemben, mint megannyi fajokat megkülönböztetni, u. m. utánírást, magyarázást, másolást. Ezekről egyenként a következőket lehet megjegyezni.

26. §. Utánírás. Utánírás alatt értjük azon működést mit latinul reproductio névvel szoktunk nevezni, s mely szó az ide vágó eszmét általánosabban fejezi ki, mint az utánírás, a mi csak egy faja a reproductionnak; t. i. ez lehetvén szóbeli és írásbeli. A dolog ebben áll. A tanár élő szóval elmond valami elbeszélést, leírást, jellemzést, s kívánja a növendéktől, hogy azt, csupán emlékezet után, saját szavaival, ön stílusával adja elő. Ilyes gyakorlatoknak főleg az algimnáziumban van ugyan helyük: azonban a felső osztályokból sem kell őket egészen kirekeszteni; csakhogy, míg az alsó osztályokban, leginkább, bár nem kirekesztőleg, a szóbeli előadásra szorítkozunk: a felsőbb V. és VI. osztályoktól írásbeli kidolgozást lehet kívánnunk, s ezt többnyire tanodában, s leginkább csak azért, hogy ez által a növendék figyelmét és felfogási tehetségét próbára tegyük. Igaz, hogy az utánozás e módja mint látszik, legegyszerűbb s legkönnyebb; de ezért, hogy az e nemű gyakorlatok ide mért eredményt hozzanak: az igazi szempontot s célt tartsa bennük szem előtt a tanár; s e célból előadásait folytonosan úgy intézze, miszerint az egyes és oda tartozó részletek akképen legyenek egy csoportta összegyűjtve, a mint a gondolatok, eszmék egymással egybefüggenek, a fontosak előtérbe esznek, s általán véve a körülményekhez képest, a többiek közül kitűnjenek. Mert hogy a dolgozatok e neme sikerüljön, az nagy mértékben függ az előadás hathatóságától. Annyit még ide jegyezhetni, hogy a választott műdarab ne legyen hosszú; s ez magából a dolog természetéből foly.

27. §. Magyarázat. Nagyobb önerejűséget kívánnak azon feladatok, melyek megoldására a választott példány, a tanítvány eleibe csupán a főszempontokat s az általános körrajzot szolgáltatja, a mi őt természetesen kényszeríti, némely nem saját részleteket elhagyni, az oda illőket kiválogatni, rendezni, amazokat elhagyni, helyettök másokat találni, s az egészet, úgy mondván, átalakítani. Ily eljárásnak helye névszerint, midőn valamely festvényt, szobrot s más e nembe tartozó plasztikai műveket, bizonyos adott példánydolgozat szerint leírunk

mint mondják, magyarázó szöveggel kísérik. Ha p. o. a tanár felolvasta, s a képpel magával is; ha az lehetséges, egybe-hasonlította Leon. da Vinci, 'Utolsó vacsorája' leírását Göthetől (Mozart. Lesebuch IV. Band): kívánhatja a növendéktől, hogy ezen modorban írjon le s magyarázzon meg egy előtte ismeretes (templomi oltár)képet. — Mindenekelőtt azonban szükség, hogy a tanár elébb jól fölfejtette legyen, miben áll egy ily példányleírásnak remekisége s mi az a mit benne utánozni kell. Ilyen t. i. 1) azon helyes szempont, melyből az író a művet felfogta; 2) a tárgy elrendezésének világossága, tisztsága és felfoghatósága általán vagy egészben; 3) az egyes leírások hűsége és élénksége, melyeknek összhangzatos előállítása által azt eszközli az író, hogy a kép az olvasónak mintegy közvetlen szemei elibe varázsoltatik. — Ugyanitt lehet felhasználni a természeti tárgyak, tünemények, műproduktumok, stbről készített remek leírásokat, de csak is ilyeneket, mert különben a cél el nem éretik.

28. §. Másolat. Legfelső fok az utánozásban, mikor az utánozendó mű a tanulóra nézve nem bir szemlélhetőséggel, oly formán, mint ez p. o. a képeknél volt, hanem a tanulónak magát saját képzelő s feltaláló tehetségére kell bízni, hogy az adott műdarabhoz hasonlót teremtsen. Ez ág bizonyos tekintetben átsap már a saját erejű dolgozások határába, s ezekre nézve egyik multhatlan, de ezen felül tetemes hasznú előkészítő. E munkálatok kiterjedhetnek mind a négy osztályra, ahoz képest, a mint gyengébb vagy erősb tárgyak adatnak fel kidolgozásul. Továbbá, míg a fentebbi két fokon prózai forma volt a mű formája, melyben a növendék dolgozott: itt már használhatók a versidomok is, még pedig mindaz elbeszélő mind a lírai nemre kiterjeszkedve.

a) Az V. és VI. osztályokban, különösebben a költészeti szakban tanácsosabb az epikai és oktató leíró nemnél maradni a műdarabok választásánál, mint a melyek mind tartalom-ban, mind hangban nyugalmasabbak a lírai nemnél, hol a fantázia és érzelem szokott tulsúlylyal birni, midőn aztán a növendék tehetsége nagyobb mértékben vétetik igénybe. Felvevén p. o. műdarabul Vörösmarty „Árvizi hajós“-át: lehet azt felhasználni leírására az árviznek, vagy egy kis fordítással elbeszéléssé, e cím alatt: Nagy lelkű megszabadítója egy családnak egy égő házból. — Ily példányok lehetnek tovább

1. Virgil (Georg. I. 316) után a Vihar leírása.

2. A görögök bajnokjátékai a hőskorban (Homér. Ilias XXIII.).

3. Egy családapának bucsuzása halotti ágyán. Kis J. „Bucsú Irótársaimtól“ szerint (Kisf. T. Évl.) Mindezeket ki lehet dolgozni prózában is versben is.

Tisztán prózai dolgozatokra alkalmas tárgyak a jellemzések, történeti részletek sat. Például, ha Theofraszt (Hunfalvy. M. Muzeum, 1853.) „Szórakozott“ja szerint kívántatik a „Szórakozott tanuló“; vagy a „Hallgató“ szerint, vonásról vonásra jellemeztetik a „Fecsegő“; vagy oly formán, mint Horácnál (Sat. I. 9.) előadva van. Gondos tanár a történelemben, utazásleírásokban sok szép példát fog találni.

b) A VII. és VIII. osztályban minden tekintetben nagyobb szerű darabokat lehet és kell elővenni. — Livius orációi, Tacitus jellemzései és történelmi kisebb részletei, Horác ódái, a klasszikus nemből remek darabokkal szolgálnak; de nem feledendő Nepos sem, kinek modorában kisebb terjedelmű életirásokat lehet készíttetni, magyar vagy más történelmi személyekről. Cucor, Vörösmarty, Garay balladáit és több mások lírai darabjait bizvást ki lehet tűzniök. Csak azt nem kell a tanárnak felednie, hogy a feladott műdarab mindig úgy átmenjen előbb a nyilvánosan történendő elemzésen, hogy nemcsak az abban levő mozzanatok felmutattassanak, hanem egyúttal belőlök mintegy az átöntés és önálló készítés elmélete is eléjük állíttassék a növendékeknek. Így lesznek az e nemű munkálatok valóban gyümölcsözők s előkészítők az önálló jelesebb s kielégítőbb dolgozatokra.

II.

Gyakorlatok példányok nélkül.

29. §. Átmenetel az e nemű dolgozatokra. — Miután a növendékek adott példányok után dolgozásaik által a stíl bizonyos nemében némi ügyességre tettek szert: akkor hozzá lehet fogni, hogy ugyanazon nemből, adott példányok nélkül, szabad dolgozatokban kísértsék meg erejüket s kezdjék magokat gyakorolni. Ezzel azonban egyáltalában nem az van mondva, mint ha a szabad dolgozatoknak csak a gimnáziumi pálya vége felé volna helyök; sőt inkább az e nemű gyakorlatok mindig folytonosan viendőek, hogy így a növen-

dékek fokozatosan mindenik stílusban elkészítenek s átveztessenek az önálló dolgozatokra. Másfelől szabad dolgozatok neve alatt semmi esetre nem azt kell érteni, mintha olyanokat a növendékek minden más műpéldányokra tekintet nélkül tartoznának előállítani; mert a feltalálás és rendezés tekintetében időelőtti erőt tulajdonítanak a fiatal kornak, ha feltennők róla, hogy ő, egy tetszés szerint eleibe adott tárgyat minden további segítség nélkül egészen önmagától fel és ki tudna dolgozni. Állandóan azon egy meghatározott műpéldányhoz nem kell ugyan az ifjút kötni, s munkásságát ez által mintegy megkötni: de e mellett azt se kívánjuk, várjuk, hogy minden előkép nélkül dolgozzék. Azon esetben már, mikor a tanár célirányosnak látandja, hogy növendékei ne bizonyos példány szerint dolgozzanak, jól teszi, ha azoknak a kidolgozandó mű főszempontjait, menetelét, célját megmagyarázza, s így mintegy vázlatot készít előttünk. Ez rend szerint úgy esik meg legcélszerűbben, ha a feladott tárgy a tanodában a szükséges részletekig jól fölfejtetgetik; a mit, kivált eleintén, soha elmulasztani nem kell, mivel a kidolgozás sikerülése ettől főmértékben függ s ez, mondhatni, lényeges előzmény arra nézve. A könnyebb és rövidebb feladatoknál elég a szóbeli magyarázat is: de a nagyobbak és fontosabbakra nézve a terjedelmes kidolgozást mindig meg kell az otthon készített vázlatozásnak (dispositio) előznie; a mi a tanárnak benyújtván, ez azt kijavítva leszen a növendéknek visszaadandó. — Ez elővigyázat kezdetben, névszerint a fontosb értekezések és beszédeknel, mulhatatlanul szükséges; mert csak ekkép lehetséges, hogy még a kevesb tehetségű növendék is, s még a nehezebb feladatoknál is megolvasásra méltó munkálatot adjon, s olyat, mely érdemes rá, hogy a tanár hasznos korrekturát, t. i. melyből a növendék tanulhasson, vigyen rajta véghez. Mert mit igazithatna ott, a hol az egész mű merő azon hiba volna? Az a mód, hogy a tanár maga adjon kész vázlatokat a növendék kezeibe kidolgozásul, gyakorta alkalmaztatván, a növendéket magát üres gépiességre, száraz egyoldalúságra szoktatja s nem tanácsolható; jobb az, hogy előbocsátott előszómagyarázat által a tárgy főszempontjai fölfejtetgetvén, a tanár közvetlen vezetése alatt, a vázlat megkészítése az elrendezés minden tanítványnak szabadjára hagyatik, s a mi hiba talált történni, az azután a korrektrura alkalmával úgy jegyeztetik meg.

30. §. Az ide tartozó gyakorlatnemek. — A gyakorlatok a felgimnáziumban mely előadásfajokra terjedjenek ki, a 4. §-ban röviden meg volt említve; de bővebben is kimutatták azt az eddig előadott tárgyalási részletek. Összevevén ezeket, a következő 3 főnemet kell itt is a szabad gyakorlatokban sürgetni, u. m. 1. elbeszélőt, 2. értekezőt, 3. szónokit, az alább kimutatandó fajokkal. Mintegy előre is látszik: e nemek a próza-osztályokra terjeszkednek ki csupán, vagy legalább főképen s hogy így: az fentebb eléggé indokolva van. Azt azonban kérdésbe tehetni, hogy már a példányok után lett dolgozatok sorából a versforma nem volt kirekesztve: miért lenne az a szabad dolgozatok közül teljesen kihagyandó? E tekintetből a tanárnak figyelmébe ajánlatik az, a mi az 5. § folytán mondatott; annak határán belül a tehetségesb növendékeknél lehet némi kivétellel élnie, azon nemek s fajokban, melyek e célra magokat mintegy előlegelesen is alkalmasoknak mutatják. Az egész azonban alig lehet több próbálatnál, melynek egyrészt arra is kell s lehet szolgálnia, hogy a növendék az ily nemű dolgozatok nehézségét gyakorlatai s a tanár figyelmeztetése után általlátván, azon kicsapongásoktól, melyek fentebb megemlítvük, magát korán igyekezzék s tanulja megszabadítani, legfőbb iparral oda törekedvén, hogy jó prózára tegyen szert. Tu nihil invita facies Minerva.

A fentebb jegyzett nemek alatt következő fajok jöhetnek elő:

1. Elbeszélő nemben a) az elbeszélési forma; b) leirási forma; c) jellemzési forma.

2. Értekező nemben a) az értekezési forma; b) levél forma; c) párbeszéd forma.

3. Szónoki nemből egyedül a beszéd forma (oratio).

Mindezek pedig nem azért osztályozva ekkép, mintha a tudomány természete s elmélete kívánná épen így: hanem, hogy a gyakorlatban a nevezett fajok, a kimutatott nemek osztáltságai határában mozogjanak s azok jellemét öltsek mintegy magokra. Ezt azért szükség itt előre megjegyezni, mivel ennek mintegy vezérfonalnak kell szolgálnia a feladatok megválasztásában is; különben megtörténhetnék, hogy az adott tárgy egyéni jelleménél fogva nem alkalmaztathatnék a nem fő sajátágához, s a cél nem éretnék el általa.

A. Elbeszélő nem és forma.

a. Elbeszélés.

31. §. Világosítás. Utasítás. Példák. Hogy a felgimnáziumi tanulók önmagoktól feltalált elbeszéléseket írjanak: az némileg merész és felötlő lépés volna; felötlő: mivel ekkép az ifjak tapasztalásaiknak semmi esetre nem nagy terjedelme miatt (a minthogy az nem is lehet), a feltalálásban felette kis és mindennapi körre látják magokat szorítva, melyben valami előadásra méltót alig lehet produkálni, valamint magok az ily találmányok is rendesen igen mindennapiak és bágyadtak; merész: mivel maga az ifju kor is, épen a tapasztalás hiánya miatt, félrevezetve könnyen utána bocsátja a képzelődő erőnek a zabolát, s kalandosságokba csapong, a mi még kevésbé helyes. Különben is a stilisztikai gyakorlatokban általánvéve nem annyira a feltalálás (ugy szólva: a költés) a fő cél, mint inkább az előadás (Darstellung); nem a tárgy szabad s önkényű választása, mely csak annyiban érdemel figyelmet, mint a gondolkozási gyakorlatok egy bizonyos neme: hanem valemely adott tárgy élénk felfogása s előadása. A honnan az olyanféle gyakorlatoknak, midőn példabeszédek, általános erkölcsi tételeket, az emberi lélek jó és rossz tulajdonait, öntalált mesék, parabolák, beszélyek által akar a fiatal ember felvilágosítani, magyarázni, felette ritkán van, stilisztikai tekintetben, kielégítő s öröndetes eredményök; bár más egyéb célból, a tehetségesb növendékeknel haszonnal lehet feladatokul ilyeket is választani. — Átalán véve tehát adjon a tanár a növendéknek némi rövid vázlatot, akkor bizza egészen reá a kidolgozást, az abból folyó erkölcsi alkalmaztatással együtt. Az efféle gyakorlatok ugy az alkotó, mint az ítélő tehetséget ki fogják mutatni s egészben véve kellő sikert inkább reméltetnek. Hogy ily vázlatokra itt példák adassanak: az egészen felesleges; minden tanár ilyeneket, melyek helyhez alkalmazottak is legyenek, maga legjobban fog készíteni, akár maga találván tárgyat, akár az ismeretes mese és beszély-gyűjteményekből, milyenek eddigelé már tetemes számmal vannak a magyar irodalomban is, válogatván ki olyakat, melyeket ön ítélete után legalkalmasabbaknak vél s tart. Az efféle feladatok, kevesbbé terjedelmes voltak miatt

főleg tanodai fogalmazásgyakorlatok gyanánt, s természetök-nél fogva, legillőbb helyen az V. és VI. osztályban alkalmazhatók s alkalmazandók. A tulajdonkép történelmi előadások terén, gimnáziumban alig lehet az utánozási kör határát átlépni, mivel önálló vizsgálódás nélkül önállóan itélni s valamit előadni felette nehéz; önálló kutatás pedig nem dolga a gimnáziumnak. A honnan legtanácsosb az e nemű gyakorlatokra nézve a növendékeket egyenesen a legjobb példányokra utasítani, s az elismert becsű nagyobb történelmi munkákból egyes, különösen kitűnő részleteket a végett adni fel, hogy azokat tömött rövidséggel után dolgozni próbálkozzanak. Ilyes részletek p. o. 1. A thermopilei viadal (Herodot VII. 201—228 lap); 2. A kannei csata s eredményei (Livius XXII. cap. 38—végig). 3. Wallenstein bukása (Schiller 30 éves háb. IV. könyv). 4. Koriolán és Róma (Bajza. III. köt.). 5. Julius Cézár halála (Bajza. Ó kor). 6. A magyarok miveltségi állapota a k. vallás felvétele előtt (Szalay, Pécely) és több más darabok az ó és ujkori történetirókból. Mindezeket azonban célos csak a VII. és VIII. osztályokban venni elő, több mind belső mind külső okoknál fogva, melyek között, hogy a növendék érettebb kora, szélesebb ismeret köre fő helyen áll, elég csak megemlíteni.

b. Leírások.

32. §. Világosítás. Példák. Az önálló dolgozatoknak nagyobb terve nyílik fel a leíró formában, mely az elbeszéléssel igen gyakran kapcsolatba is szokott hozatni, egyesttetvén a kettő egy valamely tárgy előadásában. Itt jön egyszersmind figyelem alá a természet és emberi élet mindazon tárgyai- és jeleneteinek köre, melyek a növendékek előtt, saját nézles és tapasztalatok után ismértezesek s olyanok lehetnek is. Ide tartozók tehát a természeti tűnemények és események, mint: reg, est, évszakok, vihar, időjárás, árvíz, tűzvész sat.; a helyiségek s tájak, mint: hegy, völgy, folyam, tenger, falvak, városok, tartományok; továbbá a műtermények, mint: gépek, műszerek, épületek, emlékek, festvények; végre a mindennapi élet változatai, mint: falusi és városi ünnepélyek, utazás vizen és szárazon s több mások, a melyekhez előképeket is számosan lehet találni irodalmunkban. Minden leírásnál pedig fő dolog, hogy az álláspont, melyből, s cél, a miért a lei-

rást tenni kell, teljesen s pontosan meg legyen határozva. P. o. egy falusi lakot rétjei és szántóföldeivel le akarván irni egész máskép kell eljárunk, ha azt gazdasági, máskép ha esztetikai szemekkel nézzük; a szívárványt máskép írjuk le, ha a cél tudományos szempontból való tanítás, máskép ha az olvasóban vallásos érzést akarunk ébreszteni. Az oly természetű leírások már, melyek a leírandó tárgynak csak hű képét adni igyekeznek s leginkább oktatási céllal; szabály szerint, az algimnáziumba valók s felgimnáziumi osztályokba csak némi részben vihetők által, névszerint csak a nehezebb tárgyaknál, mineműek a fizikai kísérletek, összetett és szövedékesb gépek, műszerek sat. Azonban tanácsos a leírást levél vagy párbeszédben adni, hogy a különben száraz előadás élénkséget nyerjen. Az a fajta ellenben a leírásoknak, midőn főkép az esztetikai szempont az irányadó, kiválóan a felgimnáziumba tartozik. Tudniillik az efféle rajzolatoknál nem csak a figyelmes szemlélet s hű visszaadás kívántatik meg: hanem ott a képzeletnek, műérzékeknek s izlésnek is szükség hogy a növendék birtokában legyen. A mi az ide tartozó gyakorlatokat illeti, olyanokkal e terjedelmes kör gazdagon szolgálhat. — Hogy a természet s maga az emberi élet ide vágó számtalan tüneményekkel s adatokkal bír, melyek mindig és mindenki által szemlélhetők: azt elég megemlíteni. — Ilyenek lehetnek p. o. a következők: 1. Dulásai egy nagy viharnek (Jó, ha az ilyenek valamely valóban megtörtént eseményhez és helyhez köttetnek). 2. Kisvárosi vásár (helyhez kötve). 3. népiünnep a szülő földön (levélformában, írja egy szünnapozó növendék nagy városi barátjához). 4. Szünnap kirándulás a hegyekbe. 5. A tanuló utazik hazájából a tanodai városba sat. sat. 6. Ide jöhetnek a műtárgyak p. o. Sz. Erzsébet temploma Kassán, József cs. lovagszobra Bécsben, képek, szobrok, épületek sat. ahhoz képest, a mint a helyi körülmények ilyeneket szolgáltathatnak.

c. Jellemzések.

33. §. Magyarázat. Példák. Feladatok. A jellemző rajzokat is lehet az elbeszélésekkel egybekapcsolni, s ezek közül különösebben azok adnak legalkalmasab tárgyakat, melyek az erkölcsi, történelmi és esztetikai körből vétetnek, tehát a melyek tulajdonképi jellemzés (characteristica) nevét viselnek, a pusztán külsőleges természetűeket az egysze-

rú leirói térbe utasítván. — Volt ugyan fentebb már szó az egyetemes jellemrajzok utánzásáról: azonban az ily általános jellemzések (p. o. a takarékos, büszke, bőkezű, vesztegető sat.), mivel igen elvont természetűek és a fogalomhatározások nehezebb határába csapnak át, feladatukul legkevésbé alkalmazhatók. Az egyénhez kötött és élő tárgyak minden esetre elsőséget érdemelnek. Az ide vehető gyakorlatok két osztályuk lehetnek, u. m. történelmieket és esztetikaiak; az erkölcsi irányt a kettőbe fel lehetvén osztalni.

1. Történelmi jellemrajzok. E nemből, kivált eleintén, célszerű a növendékeket példányiratokra utalni, hogy így mind az egészben való felfogás könnyítessék, mind az egyes részleteket illető főszempontok eléjük állitassanak, mind végre, hogy ítéletök vezéreltessék. Lehet pedig két lépcsőt különböztetni meg s úgy menni egyikről a másikra át. Ehhezképest

a) Egyenkéntiek jellemeztessenek, még pedig vagy egy vagy több szerző kombinált nyomain. Példák lehetnek: 1. Hannibál, Nepos és Livius szerint. 2. Themisztokles, Thukidides és Plutarkh után. 3. Katilina. 4. Jugurtha. 5. Marius. 6. Sulla mind Salluszt után. 7. Augusztus, Horác és Tacitus szerint. 8. Szokrates élete és halála, Pláton Lakomája, Kritonja, Apologiája és Fédonja nyomain. 9. Szent István király Szalay után. 10. Kálmán. 11. Mátyás, Pécely után. 12. I. Károly, Horváth után sat. sat. Különösen célos és használatos, hogy a nyelvek és történelem tanítása fogjanak kezét a tárgyakban, s leginkább oly tárgyak adassanak fel a növendékeknek írásbeli kidolgozásul, melyeket azok már, olvasás vagy tanítás által, úgy szólván magokévé tettek.

b) Összehasonlító jellemzések. Érdekes- és képzőb- bek lesznek a jellemrajzolások az egybehasonlítás által. Ez úton a növendékek ítélete szerfölött élesedik, midőn a körülmény kényszeríti őket, hogy úgy az egész mint a részletekben a hasonlóságokat s különégeket fölkeresni igyekezzenek s ez által megszokják a tárgyat minden oldalról szoros vizsgálat alá venni. Ily feladatok p. o. Leonidas és Zrinyi M.; Cézár és Napóleon; IV. Béla és Kamillus; Erzsébet és M. Thérézia; Sz. István és N. Károly sat. sat. Pauzaniás és Wallenstein; Epaminondas és Gusztáv Adolf sat. Révai, Kazinczy és Kisfaludi Károly stilisztikai hatások sat. Hogy ily feladatokhoz oly jellemek, melyek egymástól igen távol állanak, nem

választhatók, s ennél fogva hogy csak azokat kell egybeválogatni, melyek némely vonások különbözése mellett is, némileg egyeznek, a minél fogva lehet is őket aztán egybehasonlítani, azt nem kell bizonyíthatnunk.

2. Esztetikai jellemrajzok. A nevezetesebb epósi és drámai költők műveiben eléjövő személyek is alkalmas tárgyakul szolgálhatnak a végre, hogy jellemrajzok írására feladatok gyanánt használtassanak. Az efféle feladatok annál oktatóbbak, mivel kényszerítik a növendékeket, az illető költeményeket áttanulniok, ha képesek akarnak lenni arra, hogy a rajzolando jellemet teljes világosságba állítsák. E felett a figyelmes szemlélődés által, melylyel az emberi cselekvények legbensőbb rugóit kísérik az egész művön keresztül, a lélektani láttehetség szerfölött élesedik. Ilyes témák is lehetnek egyenkéntiek vagy összehasonlító. Egy néhányat ide jegyzünk. 1. Akhilles és Hektor jellemük és sorsok. 2. Diomedes és Odüsszeusz. 3. Juno, Homér és Virgílnél. 4. Ifigénia Euripides és Göthenél. 5. Koriolán Shakspearetól. 6. Macbeth. 7. Zrinyi a Zrinyiászbán. 8. Bánk bán Katonától sat. sat. sat. 9. Kisfaludy K. Demetere. 10. Vörösmarty Kontja, Salamona. 11. Aranytól Toldi, Szondi két apródja. Megyjegyeztetik, hogy a jellemrajzi feladatok a VII. és VIII. osztályba valók.

Jegyzet. Ha jöhet elő körülmény, hogy a növendékek némelyeitől verses dolgozatok várhatók: arra az elbeszélő nemet legcélszerűbben használhatja fel a tanár. Célos pedig csak a beszély és leíró nemre szoritkozni, s a sajátképi jellemzést a kettőben olvasztani fel. Még pedig

a) A beszélykörben maradjon a növendék a történelmi téren, készítvén adott tárgyakról kisebb terjedelmű balladákat, románcokat, legendákat sat.; nem feledvén azonban soha az e végre megkívántató úgy történelmi mint esztetikai tanulmányokat, a mennyire fejlődöttségöktől várható. Legcélosb a házi olvasmányokkal hozni ezeket kapcsolatba.

b) A leíró körben a természet szolgáltatathat és szolgáltatasson is legtöbb tárgyat. Az idillírásban itt tehetni próbákat.

Mind kettőben pedig műremek előpéldányok figyelmeztet vizsgálata lesz a leggyakorlatibb és legtöbb hasznót adó foglalkozás. Azonban e téren figyelemmel legyen a tanár a 4. és 5. §-ban már elmondottakra. Mediocribus esse poëtis... arany intés. Inkább semmi, mint favers.

B. Értekező nem.

a. Értekezési forma.

34. §. Átalánoselvek. Előgyakorlatok. Felosztás. Az előbbi cikkely alatt fölvevett jellemrajzolatokra kitűzött darabok többjei, mint észre lehetett venni, mind inkább átsaptak az ítéletek határába, s ennél fogva többé kevésbé értekezéssé változtak át s annak formáját vették magokra. — Egyenes ily módon a következtetés, hogy innen legtermészetesebben lehet az értekező nembe, s névszerint ennek első fájára lépni át, mely mintegy egy lépcsővel tovább hatolás az önálló dolgozatok mezején. Értekezési formában a legkülönneműbb feladatok is fölengedik magokat dolgoztatni, mivel bármely gondolható dolgot bizonyos szempontból tekintve, mindenkor lehetséges értekezés tárgyává tenni. Minden értekezésnél az a cél, hogy abban valamely nézetet, ítéletet kimondjunk, s ez által tanítsunk vagy meggyőződést eszközöljünk. Felteszünk e végre bizonyos kérdést s ezt okok felhozása által megfejteni igyekeziünk; minélfogva főképen oda kell törekedni, hogy az illetők a kérdés erejét kellően felfogják, s a megfelelés igazi útját eltalálják. E téren az ítélő erő s értelem az, mely legnagyobb mértékben megkiváncsít; a nézés és képzelemnek igen kis körü munkássági mezeje van. Minélfogva az ide tartozó feladatok inkább utolsóbb mint elsőbb osztályaiba valók a felgimnáziumnak. Mielőtt azonban a tulajdonképi nagyobb értekezések megkezdetnének: nemcsak tanácsos, de szükséges is, hogy az alsóbb osztályok által e nemben is előkészíttessék az ut a felsőbbeknek; minélfogva az V. és VI. osztályok növendékeit is lehet és kell e téren és nemben gyakorolni. Célrányosan felhasználhatók itt témául a példabeszédek, erkölcsi és költői mondatok, a mennyiben azok értelmét s jelentését kívánjuk megmagyaráztatni s felvilágosíttatni. Szükséges azonban, hogy a tanár ezeket úgy tegye fel, úgy fogalmazza, hogy bennük a magyarázási szempont is világosan befoglaltassék. Ilyenek a következők:

1. Erkölcsiség és tapasztalás szempontjából helyeselhető-e az elv: pénz kormányozza a világot?

2. Elegendő ok-e az, a másokkal jól nem tevésre, mivel a példabeszéd azt mondja, hogy a világ hálátlansággal fizet?

3. Melyek rossz, melyek jó oldalai e mondat igazságának: csak egyszer élünk? és több mások, milyenekkel majd minden jóra való könyvben találkozunk. Nem kevésbé figyelembresztők az oly esetek, midőn két egymással ellenkező tételt kapcsolunk össze, s úgy kívánjuk az ellen és mellett szóló világosításokat. Ilyen példák: a) *Fiat iustitia, perat mundus.* b) *Summum jus summa injuria,* sat. sat. Hasonló gyakorlatokra elegendő alkalmas tárgyakul szolgálhatnak afféle költői mondatok, melyeneket a görög Anthológiában, P. Szirus és Kátónál, Benicki Rhythmusai közt elég nagy bőséggel találhatni. Miután az efféle előgyakorlatok által a növendékek az értekező formában elegendő ügyességet szerzetek: nemcsak a VII. és VIII. de megkezdve némileg már a VI. osztályban is, át lehet menni a tulajdonképi (nagyobb) értekezések írására. És hogy e mezőn minél inkább meg legyen a könnyítés, s a lépcsőkön menetel által a siker közelítve: helyesen történik, ha a fokozatosság e háromhoz kapcsoltatik: 1. történelmi, 2. humanisztikai, 3. eszthetikai tárgyak tere. Ezeknek részletesb tárgyalása következik.

35. §. Értekezés a történelmi szakban. Utasítás. Feladatok. Terjedelmesb értekezésekhez főkép a felsőbb osztályokban, tárgyakat legnagyobb bőséggel és sikerrel szolgáltat a történelem. Midőn t. i. valamely történelmi tárgyat bizonyos szempont és célhoz képest nem tisztán elbeszélő modorban dolgozunk ki: a dolgozatból történelmi értekezés áll elő. — Az efféle kidolgozások a történelem tanítását igen élénkké, vonzóvá s használatossá teszik, a mennyiben a tanuló kényszerülve van mintegy, a rendesen csak bekönyvnélkülözött tárgyat, ön ítéllettel átvizsgálni, magáévá tenni, alkalmazni, gyakorlati oldalról tekinteni. A kitünő haszon, melylyel az ilyes munkálatok egybe vannak kapcsolva, érdemlik hogy idevágó feladatok minél többször tüzessenek ki. Ilyen példák a következők: 1. Mikép történt az, hogy Róma két ízben lett világ uralkodójává? 2. Hasznot vagy kárt okozott-e Rómának nagyobbab Karthágó elpusztítása? 3. Miért nem állhatott vissza Cézár halála mellett is Rómában a köztársasági alkotmány? 4. Mi gátolta meg a rómaiakat Germania legyőzésében? 5. Érdemli-e a középkor minden tekintetben a barbar nevet? 6. Honnan magyarázható az Izlam gyors terjedése? 7. Miért tartották a régiek oly súlyos büntetésnek a száműzést? 8. Mik Magyarország kifejlődése és kulturájá-

nak főbb mozzanatai a mohácsi veszedelemig? 9. Hányszor vérzett Ausztria Európa szabadságáért? 10. Mit köszönhet Németország a magyarnak a Hunyadiak korában? 11. Az anjouk mi hatással voltak Magyarországra? 12. Mátyás király mi hatással volt Magyarország polgári sértelmi fölvirágzására? Ez és efféle dolgozatok elegendő s megbirható anyagot szolgáltatnak a növendékeknek, melyet aztán csak rendezniök és átalakítaniök kell. Osztályok a VI. VII. VIII.

36. §. Értekezés a humanisztikai szakban. Feladatok. Humanisztikai tárgyak alatt azok értetnek, melyek a tanulói körből, de bizonyos tekintetben erkölcsi iránynyal véve s azon szellemben tartva, mintegy tanodára alkalmazott erkölestani igazságoknak mondathatók. Ajánlatosak ezek egyfelől mint szív s értelemre hatók, másfelől mint nemcsak határozottan érvényes tételek, de különösen, mint a melyek egyenesen a tanulóra vonatkoznak. Az azonban mulhatatlanul megkívántatik, miszerint a tanár azon gondossággal járjon el a kiválasztásban, hogy oly valamit ne követeljen a tanítványtól, mi még tapasztalásból előtte igazolva nincs. P. o. helytelen volna év elején, míg még a tudományt magát sem elveiben, sem alkalmazásban nem ismeri, kívánni tőle, hogy a vegytan fontos voltáról értekezze. Csak a maga rendes határába szorítkozva is, e szak nem közönséges nehézségű feladatokkal kínálkozik, a mennyiben midőn értekeznie kell a növendéknek, ez oly módon van kötelességeül téve, hogy a tárgyalásnál saját ereje és tapasztalatára támaszkodják minden idegen segítség nélkül. Minél fogva tanácsos is, hogy az ilyes dolgozatok, legfeljebb a VII. osztály másod felében kezdessenek meg, ott is kisebb terjedelemmel csupán, a teljes szaktól a VIII-nak hagyván fenn; világos lévén, miszerint az ily természetű feladatok meglehetősen kifejlett gondolkozó tehetséget s az önálló kidolgozásban kellő gyakorlottságot igényelnek. Hasznos pedig itt is kezdetben oly nemű tárgyakat választani, melyek a fiatal kor tapasztalati körétől nem esnek felette távol, sőt azzal minden tekintetben a legszorosb kapcsolatban vannak. Ilyenek a következők:

1. Több hasznót vagy kárt okoz-e a tanítványoknak, ha kezökben a klasszikusoknak fordításai vannak?

1. Miben áll a klasszikusok tanulásának jelentősége a gimnáziumokban?

3. Miért kell az ó magyar irodalmi emlékeket olvasni?

4. A természeti tudományok tanulásának melyek kiváló hasznai?

5. Mit és miképen kell az ifjunak az iskolában olvasni?

6. Miben áll a tanulói becsület?

7. Mint viselje magát az ifju, hogy vidám öregségre tegyen szert? sat. sat.

Lehet aztán az efféle tételeket ekképen szélesíteni, hogy a tanodai körből kilépve, általános emberségi tárgyak vétesse-nek elő, de olyanok, melyek minden hosszabb saját tapasztalás hiánya mellett se legyenek rájuk nézve ismeretlenek. P. o.

8. Joggal nevezheti-e az ember magát természet urának?

9. Min alapítja az ember állatok feletti hatalmát s meddig terjed annak határa?

10. Mik a gazdagságnak és szegénységnek veszedelmei?

11. Jó-e, hogy a jövődöt nem tudjuk? sat. sat.

Még egyszer utasításul adatik, hogy az efféle témák ne legyenek nagyon általánosságban tartottak, mert az olyanokból határozott színű értekezés, a minőre van pedig szükség, soha nem születhetik.

37. §. Értekezés az eszthetikai szakban. Részletek. Világosítások. Példák. Gazdagabb és életteljesebb forrásul szolgál értekezési tárgyakra az eszthetikai szak, az irodalmi műemkek világosítása, egybehasonlítása és bírálata által; melyekhez ha még az egyes irodalmi tünemények feletti külön értekeződéseket oda vesszük: felfogtuk egész terét e szaknak azon terjedelemben, melyben az a gimnáziumba felvehető, beosztható. E szerint e két dologra lehet itt kiterjeszkedni a) magyarázat, elemzés (commentar), b) értekezés.

I. Eszthetikai elemzés. Fentebb volt már szó költői személyek jellemzéséről (33. §.); itt a figyelem tovább haladva, egyes költemények elemző magyarázatára terjesztetik ki. Igaz ugyan, hogy minden olvasmánydarabot szóbeli magyarázattal kell szabály szerint kísérni: azonban különös esetekben a teljesebb átértés biztosítása s a dolog lényegébe mélyebben hatás előmozdítása tekintetéből, célirányosnak látszik, ilyes magyarázó világosításokat írásban is kívánni a növendékektől. Ily elemzéseknek a felgimnázium mindenik osztályában lehet helye, kezdvén azokat p. o. egy egyszerű mesén s végezvén valamely műremek szerkezetű dráma analizisével. Hogy azonban a minden oldalú siker annál inkább

biztosítassék: mint már több esetben, helyes itt is, két lépcsőt tartani, u. m. egyest és hasonlítót.

a) Egyes elemzés. Az előgyakorlatok itt is hasznosak és szükségesek, a mik legcélrányosabban abban állanak, ha kivált a nehezebb költemények gondolatmenetele kívántatik a növendékektől, világos prózában leírva. Kezdeni lehet pedig a tulajdonképi elemzést a meséken, leginkább azokon, melyek egy vagy más szempontból már eddigelé előfordultak; folytatásul a többi, már felhasznált darabok is előkerülhetnek; s miután az elemzés természetével ekképen a növendék megismerkedett: akkor aztán hozzá lehet fogni az egészen új darabok boncolgatásához. Hogy pedig az elemzési modorral megbarátkozhassanak a növendékek: ne csak a tanár maga tegyen ilyeket, hanem hasznos, ismert nevű esztetikuskok ilyes műveit is olvastatni fel; minők p. o. Szemere Páltól: Eötvös „Bucsuja” (Kisf. I. Évlap. III. köt.) feletti „Mű és Élvi” (Athen 1841). Miután az ilyenek nyomán nem ismeretlen többé az elemző eljárás: megkezdhetni a feladatok kitűzését. A helyett, hogy kisebbszerű darabokat ide jegyeznénk, minőket hely és körülményhez képest maga a tanár fog találni: csupán némely felsőbb osztályokba tartozókat említünk itt meg. Ilyenek, Berzsenyi versei közül a következők: a) A magyarokhoz. b) Barátomhoz. c) Fohász. d) Vesselényi hamvaihoz. e) Életfilozofia. f) Búcsúzás Kemenes aljától. g) Kishez. 2. Kazincytól A hit-szava. 3. Külcseytől Himnusz. 4. Vörösmartytól: a) Szózat. b) Himnusz. 5. Erdélyitől Május elsője. 6. Schiller Harangja Szenvei fordítása szerint. 7. Eötvös Búcsúja. 8. Aranytól: Szondi két apródja sat. sat. mások, minőket a tanár gazdag irodalmukban bizonyosan fog lelteni. Figyelemre méltó körülmény e lépcsőn, mely szerint a VIII. osztályra nézve az egyenkénti elemzéssel egybekapcsolható, még pedig hasznosan, a költésnemek és fajok elméletének kifejtetése, oly módon, hogy minden nemből vagy fajból egy remek, mintegy képviselő vétetvén bonckés alá, ebből hozatik le s ebben mutattatik fel a kellő szabályok összesége, az elmélet. Az eddig e tárgyról mondtak azonban kimutatják, miszerint ilyes elméletiességeknek már a megelőző osztályokban is lehet helyök; csak hogy míg ezekben csupán töredékességek adathatnak, most ez majd más nemet illetőleg: a VIII. osztályban ezek teljes rendszerű egész

elméletté gyűjtethetők össze. S ezt a körülményt érdemes az illetőknek komoly figyelmükre méltatni.

b) Összehasonlító elemzés. Egyes költemények elemző magyarázatánál még tanulságosb, izlésélesítőbb és szellemébresztőbb azonos vagy hasonló tárgyú, de különböző kidolgozatú két két költemény egybehasonlítása. P. o. az Erdei lak Petőfi, Tompa és Kerényitől (Pesti Dlap. 1846.); Tompától: A széki pusztán, Berzsenyitől: Vesselési hamvai felett; az mint elegia, ez mint óda; ugyanezekről az Őszszel (II. 71.) és Közelítő tél. — Az ily szakban leginkább oda kell törekedni, hogy az ugyanazon tárgy különböző modoru fel dolgozásának alapja keressék fel, s úgy vonassanak ki a szükséges következmények. — Egybehasonlító elemzéseknél kettőt nézhetünk: a kidolgozást tárgyilag és a stilst.

1) Egybehasonlítás a tárgy kidolgozásban. Példányok lehetnek 1. Bajnokjátékok (Iliász XIII. és Aeneisz V. énekében). 2. Lemenetel az alvilágra (Odüsszea XI. és Aeneisz VI. énekében). 3. Akhillesz és Éneász pajzsai (Homér és Virgil szerint) különös figyelemmel a két költő közötti különbségre. 4. Bosnyák Zsófia, legenda Garaytól és Tompától (az külön, ez a Reményben kiadva). 4. Honvág Kisfaludytól, Bucsú Eötvöstől, s több mások. Megjegyzendő azonban, hogy ha az ily egybehasonlítandó darabok nagyobb művekből kiszakasztott részletek: mulhatlanul megkívánják azon nagyobb mű szerkezetének s tervének kellő ismeretét is, melyből vétetvük; s általán véve mind ezek mind egyebek, főleg ha meglehetősen terjedelemmel s jelentősséggel bírnak, azt is, hogy a növendék, mint már említve is volt, jó nagy gyakorlottságot szerzett legyen az elemzésben; miből egyenesen következik, hogy efféle feladatoknak legillőbben a VIII. osztályban van és lehet helyük. Hogy azonban a megfejtés sikerüljön: szükség azon olvasmányi darabnak, mely feladatul kitűzetik a tanítványok mindenike előtt ismeretesnek lennie, s általán véve megkívántatik, hogy az ide tartozó dolgokról elegendőt olvastak legyen. — Nem tanácsos azért az oly klasszikai művekkel tenni a kísérleteket, melyeket épen csak e kidolgozások végett kellene a tanítványoknak átolvasniok. Szükség ennél fogva, vagy az, hogy a tanár közelebb ismereteket szerezzen magának a növendékek magán olvasmányairól, vagy az, hogy az egybehasonlítandó darabok, részletek a nyilvános leckéken már előfordultak legyen.

2) Egybehasonlítás a stilra nézve. Különböző szerzők stilmemeinek egybehasonlítása is gyümölcsöző foglalkozás: de még nehezebb mint a fentebbi gyakorlat. A stil nevezete alatt pedig nem csupán a nyelv grammatikai és szintaktikai oldalát kell érteni: hanem az előadási módot, oly képen, mint ezt a föstészek, zenészek és arkhitektusoknál szokták az eszthetikában venni. A helyett, hogy erről itt kimerítő értekezést tartanánk: utasittatik csak a tanár azokra, a mi ket e rovatra nézve az eszthetikában tanítani szoktak; annyit jegyezvén csupán meg, hogy jó korán igyekezzenek a tanár a növendékeket figyelmeztetőleg vezérleni arra, hogy a modorosságot, eltanulást, szolgálai utánzást ovakodjanak stilusnak venni. Ily egybehasonlítások p. o. 1. Virág és Berzsenyi mint ódaköltők. 2. Homér és Virgil epósi előadásai. 3. Anyós és Dayka dalköltészetők rokonsága és sajátosságai. 4. Fáy és Vitkovics mint meseírók egybehasonlító jellemzése. V. Kazinczy és Vörösmarty epigrammaik s más egyebek, melyekben nem csak a lényeg vagy alapszin, hanem egyszersmind a tárgyalási mód is mindenkor fejtegetendő. Itt is azonban fel kell tartani a könnyüről nehezebbre vivő fokozatosságot, a mi az által esik meg, ha először egy valamely írónak csak egy műve hasonlittatik össze egy másik írónak egy műdarabjával, s csak azután megy át a tanár két író több darabjaik után jelmeztetni. Arra azonban figyelmezni kell, hogy csak azonmű műdarabok hasonlittassanak s azok is elébb jól felfejtegetve; egész nagy művek s valamely író összes minden oldal munkásságai jellemzésébe, bírálatába, igen természetes okoknál fogva semmi esetre és soha nem bocsátkozván. Az efféle feladatok ugyanis, még jobban mint az eddigiek, tetemes eszthetikai kiképzettséget kívánnak a tanulótól, minővel hogy bírának, már koruknál fogva sem lehet felőlők feltenni. — A legcéliányosb s hozzájárulhatóbb feladatokat is tehát nagy elővigyázattal kell választani, mind a mellett is, hogy ezek a legfelső, VIII. osztályba sorozandók; mi mellett az is mulhatatlanul szükség, hogy a tanár a kérdéses feladatok megelőző szóbeli fölelemzése alkalmával igyekezzen a tanulókat a vizsgálat helyes szempontjára állítani, ítéleteket vezérelje s egyuttal az irodalmi segédeszközök önálló tanulmányozására mind annyiszor serkentse, utasítsa.

II. Eszthetikai értekezés. E tér nagy, fontos, s nem elég figyelelemmel kezelve, rajta a gimnázium minden e-

setre nagy és meglábolthatatlan mélységekre akadhat, vagy sziklákba ütközhetik, melyekből és melyektől aztán megmenekedni egyáltalán fogva nem lehet. Legfőbb baj lenne itt az általános tárgyak (allgemeine Themen) s feladatok körül forgolódnai, melyek ovhatatlanul a fogalomhatározások mezejére ragadják a tanulót, pedig az ilyenek seholsem kerülendők annyira, mint épen az eszthetikában. Az általánosságban fogalmazott feladatokat ritkán lehet határozottan és világos tisztán megfejteni, sőt tapasztalás bizonyítja hogy minden efféle próbálatoknak eredménye nem egyéb, mint terv nélkül előre hátra fecsegés, üres, szívet és fejet egyiránt rontó frázisfaragás. — Az izlés országában ennél fogva oly részletes egyénítéssel kell a kérdéseket feladni, a mennyire csak lehetséges, s ekkor nagyobb biztossággal remélhetni sikerült feleleteket. Ilyenek p.o. a következők: 1. Mi szempontja volt Virgilnek az Éneisz tárgya választásában és elrendezésében? 2. Mely külső és belső okokból lehet kimagyarázni azon nagy hatást, melyet Arany Toldi-ja az irodalomban megjelentével tön? 3. Melyek Berzsenyi ódaköltészetének fő elemei, példákkal kimutatva? 4. Mi jelentősége van Tibornak a Katona Bánk bánjában? 5. Shakespeare Juliusz Cézárjában minő elvet képviselnek Cézár és Brutus neje? sat. sat. Efféle feladatokra elegendő alkalmat szolgáltathatnak a növendék házi olvasmányai; s kívált ha a tárgy a történelemmel kapcsolatba van hozva, azaz ha háttérül valamely költeményhez az van felvéve, az eredmény annál gyümölsszöbb.

Jegyzet. Nem multhatatlan hogy e nemből csupa verses művek elemeztessenek; a prózai darabok is adathatnak fel a fogalmazás rokon nemeiből. Ezt elég csak megemlíteni.

b. Levél forma.

38. §. Általánoselvek. Feladatok. — Jegyzetek ezekhez. A levélről, az alakváltoztatásoknál (22. 23. § §.) volt ugyan már szó: de csak a menüiben az a feladat, hogy egy bizonyos műdarab tartalma levél idomban adassék elő. — A levélről itt, mint szabad dolgozatról kell szólni: azonban nem oly célból, mintha a gimnáziumnak, főkép a felsőbb osztályokban, melyek csak a közéletben előfordulnak, begyakoroltassanak. Művelt fiatal embernek, ki megtanulta érzéseit és gondolatait illőképen kifejezni, s a levelírásmód sa-

játságaival bár csak átalánosságban is, ismeretes, nem lesz nehez magát a külön levélformákba is bele találni, s írásmódja annál természetesebb, mentül kevésbbé gátoltatik az idegen és betanult előképekhez szoros ragaszkodás által. El kell tehát hagyni itt az ily lelketlen külsőségeket, s helyettök oly tárgyakat választani, melyeknek feldolgozása a fiatal ember erkölcsi, szellemi kiművelésére igazán jóltevő befolyással van, az által, hogy mintegy kényszerítettetik a növendék gondolat teljes, nem pedig üres beszédben fejezni ki érzéseit, véleményeit sat. sat. Feladatok lehetnek a következők s azokhoz hasonlóak: 1. Egy tanuló kéri gazdag nagy bátyja elhatározását az iránt, minő könyvtárt ohajtana nekie. 2. A nagy bátya felel öcsésének, előadván, hogy tanulónak mit és miképen kell olvasni, különös alkalmazást tévén a kérdező személyre. 3. Két tanuló levelezése egymás közt a szünnapok alatt, kik közül egyik falun másik városban lakik, kölcsönös foglalkozásaik s mulatságaik felett. (Itt hasznos lesz a tanárnak előre kijelelni mindenik tanuló levelező hajlamait, sajátságait sat.) 4. Egy ifju kinyilatkoztatja idősb barátjának, minő hatást tett reá a hír, hogy Napoleon a maga hadával Magyarországra is betörni szándékozik (1809), s hogy ő el van határozva a tanulással egy időre felhagyván, harcolni a hazáért, egyszersmind azt a kérést intézi hozzá, hogy öreg atyját vigasztalja. (A tanár úgy tegye fel, hogy az ifju különös hajlammal és sikerrel forgolódik a tudományok, névszerint egy bizonyos szakban, körül, úgy hogy neki azokkal felhagynia valódi áldozatba kerül.) 5. A barát felelete. 6. Egy kitünő tehetségű fiatal ember, ki előtanulmányait már bevégezte, tanácsot kér egykori tanítójától az iránt, micsoda szakra adja magát. 7. A tanár felelete e tárgy felett: micsoda okoknak s elveknek kell vezérelni a fiatal embert jövő életneve választásában (különös alkalmazással a kérdezőre). 8. Egy tanár inti előtte kedves tanítványát, ki költői kísérleteket adott bírálata alá, az önámítás veszélyeitől (Itt a költői mű formája és tartalma kiadandó, s az ítélet azokra alapítandó). Hasonló tárgyakat nagy számmal találhatni s ilyenek kidolgozását már az V. és VI. osztályokban is kívánhatja a tanár. — E mellett át lehet lépni a nagy világi körbe, s majd a történelmi térre is. Ide vonatkozó példafeladatok a következők: 1. Egy vidéki iskolában tanult (a hely megnevezhető) növendék első ízben látogatja meg Buda-Pestet (vagy valamely na-

gyobb várost), tudósítja szüléit azon hatásról, melyet rá a város és annak lakosai tettek. 2. Egy francia tiszt, tisztársaihoz Napoleon táborában, mint szemtanú megírja Hofer A. halálát. 3. Mátyás király, Belgrádból, szerviai hadjáratát Kinizsi vezér alatt egyik itthon levő püspöknek megírja. 4. Macedóniai Filep Hannibált véd és dacsözüetségre hívja fel. 5. Nagy Sándor több levélben tanítójához Arisztóteleshez leírja ázsiai hadjáratát sat. sat. Hogy az efféle tárgyaknál a kidolgozáshoz szükséges anyagokat a földrajzból, történelemből sat. a növendéknek jól kell tudnia, magától értetik; a tanár e felett minden szükséges irodalmi segédszerekre nézve kellő utasítást fog adni, hogy a körülményekről a növendék annál több ismeretet vehessen. Megkiváncsítják, hogy a tárgy maga se legyen a növendék előtt idegen és sovány, sőt inkább olyan, melyhez csak a teljesbététel s egybeállítás kíváncsítják egyedül, hogy az jó levéllé szerkesztethessék. Szükséges továbbá, hogy a tanár azon helyzeteket és vezérpontokat (fordulatokat), melyekből kiindulni, a viszonyokat, melyeket általán véve tudni kell, mint olyanokat, melyek a levelezést alkalmoszerűvé teszik, jól felfejtse, kimutassa; mert különben a szeszély és egyéni hajlamlak nagy száguldozási tér nyittatván, a tanítványok a dolgok valódi helyzetébe, a mi minden esetre nem is kis nehézséggel jár, kellően bele nem gondolhatják magokat, pedig ez fő. Tudnia kell továbbá a tanárnak, ha vajjon a tárgyak és viszonyok, melyek épen feldolgozás alá jövedők, olyanok-e, melyeket a tanítványok alaposan és teljesen ismernek; mert ha nincs úgy: akkor másat kell választani. Végre megjegyzendő, hogy a történelmi tárgyaknál szabály szerint két kidolgozás kíváncsítják; egyik az anyag elrendezése, figyelemmel a vezérpontokra, másik: a levélnek rendes elkészítése.

J e g y z e t. Költői leveleket kelljen-e készíteni: az az eddig mondottakhoz képest a tanár belátására bízatik ugyan, azonban az efféle kísérleteket, a fiatal erőkhöz képest alkalmazsint kőraiaknak lehet tartani még a VIII. osztályban is.

c. Párbeszéd forma.

39. §. Intés. Feladatok. Mig a levélforma általán véve nem felette nagy nehézséggel jár, s azt már algimnáziumi osztályokban is meglehetősen be lehet gyakorolni: addig a párbeszéddel egészen máskép van a dolog. Már maga az,

hogy az írónak a maga személyiségét le kell vetkeznie, hogy egy idegen beszélő személy jellemét hiven adhassa, tanuló által alig teljesíthető követelés. Ehez járul még, hogy a párbeszéd tervszerűen rendezett kidolgozására gyors és biztos figyelem kívántatik, mely mindig eltalálja a helyes szempontot, s minden tetsző kitérések mellett is tudjon a célhoz tartani és sietni. Végre valamely kérdésnek okok és ellenvetések által történő dialektikai világosítgatása az ítélőtehetség egy bizonyos foku gyakorlottságát, élességét előre felteszi, a mit pedig fiatal embernél ritkán találhatunk fel. Másfelől azonban e formában való célirányos gyakoroltatás a helyes ítélet és élénk írásmód kiképzésére elannyira gyümölcsöző, s az érettebb ifjaknak is oly vonzó, hogy ezt a többek sorából, az említett nehézségek dacára is kirekeszteni egyáltalában káros lenne. Aztán az alkalmas fokozatok kitartása s a jó módszer, melyekhez képest a tanár a növendékek önmunkásságát ébreszteni tudja, e szakban is képes leszen több nehézségeket legyőzni, legalább megkönnyíteni. Már maga az, hogy a levélforma ezt megelőzte, s ott már szokott a fiatal ember ahhoz, hogy idegen érzést tolmácsoljon, s az egymásra válaszolgató levél sorok némileg beszélgetést tesznek, mintegy előcsarnokul tekinthető a párbeszédirásra. Mind e mellett igaz, hogy a tulajdonképi párbeszéd, a hol t. i. okok és ellenokok kölcsönös váltogatása által deríttetnek fel a kérdés tulajdonságai; a felgimnázium első két osztályába csakugyan nem valók. Ezekben meg lehet elégedni azon elméleti eredménnyel, mit a növendékek, remek párbeszéd darabok olvasása és magyarázata után szerezhetnek magoknak, s mit egy vagy több drámai scénák fejtegetése, melyekben a gondolatok egymást váltogatása fő dolog, szolgáltató nekik.

a) Az első két osztályra ily magyarázandó selemezendő részletek lehetnek a következők: 1. Kszenofon Szokr. nevezetess. Kis János által tett fordításából ezek a szakaszok: 1. II. 2. Szülék iránti tisztelet. 2. II. 6. Barátok választása. II. Kisfaludy K-tól „Barátság és nagylelkűség“ dráma. Lehetnek még egyebek is, s a tanárra bízatik, olyanokat kellőképen felhasználni, akár rövidnek legyenek azok akár hosszúak, töredékek vagy egészek. Szükség azonban hogy ezek a dolog természetét elég világosan előterjeszszék, azaz hogy az arról szóló elméleti szabályok belőlük tisztán elvonathassanak.

b) A második két osztályra, melyekben már nem elemzés, hanem a készítés a feladat, eleinte oly tárgyakat jó választani, melyek mintegy önmagoktól szolgáltatják az okokat és ellenokokat az értekeződé világosításra; ezenfelül azon sajátsággal bírnak, hogy az okok feltalálása a kevesbbé képzett s gyakorlott ítélő erőre nézve sem fölötte nehéz, valamint az okok könnyen egybehasonlíthatók egymással, s az ítélet kihozás mintegy önként következik belőlök. Ily témák azok, melyek egyetemesen illetnek mindnyájunkat, s melyeknek kellő felfogására sem széles tapasztalás, sem valami hosszas elmélkedés nem szükségeltetik; p. o. ki sajnálatra méltóbb: a vak-e, vagy a süketen született? Miután az efféle kérdéseket nyilvános tanításra, az öszves osztálynak a tanár feladta: szólított fel egy növendéket, hogy róla nézetét adja elő s azt okokkal támogassa; aztán egy másikat hívjon fel, az elsőnek okait megbírálnia, helybenhagynia, vagy elvetnie; a kölesönös vitatkozást kérdezősködés, igazítási magyarázat, vizsgálódás által oly módon vezérelje, hogy a tárgy minden oldalról felvilágosítassék, s végre mindenik oda jusson, hogy a végítéletet kiki önmaga kimondhassa. Ezekén kívül ügyelni fog a tanár, hogy a világosító vitatkozásba, a mennyire lehet, mentül több növendék befolyjon, mi által kinek-kinek figyelme folytonos foglalkozásban tartassék. Ügyelni fog, hogy a vizsgálódás szóvitává (disputatio) ne fajuljon; mert ily esetben a vitázó felek nem annyira az igazságot keresik aztán, mint inkább mindenik azt akarja kieroszakolni, hogy ő mondott legyen legjobbat. Sőt inkább oda fogja vezérelni tanítványait, hogy azok az ellenfél okaiba bocsátkozzanak, mivel e nélkül észszerűen vita nem is eshetik. Ő maga a párbeszédelés vezér gyepőjét soha kezeiből ki nem bocsátja, mivel a szerencsés eredmény a vezér tapintatos belátásától s figyelmétől függ. Ha ily módon a kérdés eléggé meg lett hányva vetve: akkor kiadja a tanár, hogy a téma, szokott értekezés helyett, párbeszédformában dolgoztassék ki, hozzáadván azt is elhatározottan, minő sorsu emberek legyenek a közbeszólók, s mi a beszélgetés alkalma. Ez előrelátás azért szükséges, hogy a beszélgetés bizonyos határozott színezettel bírjon s ne maradjon az általánosságok mezején. Így lehet p. o. a fentebbi esetet határozott terüvé tenni az által, hogy vitás felek gyanánt két ifju művész vétetik fel, egyik zenész, másik füstész, kik séta közben egy alamizsnakérő vakkal találkozáván, róla a füstész

igy nyilatkozik: lehet-e szerencsétlsnebb, mint az, kinek e nemes tehetsége, szemvilága hiányzik! E nyilatkozat ad alkalmat a párbeszéd keletkeztetésére. Könnyebb tárgyakban tett kísérletek után épen így lehet bánni a fontosb tartalmu erkölcsi, tudományos, történelmi és eszthetikai feladatokkal is. Példák. 1. Párba-j. Személyek: katona és pap. Az első segéde egy tisztársának a párbajnál. A pap, ennek jó barátja találkozáván vele, őt szokottnál komolyabbnak találja. Felhívás a párbajt megakadályozni. Ellenmondás. Meggyőztetés. Elhátározás. — E tárgynál a tanár ki fogja jelölni a bajvivók viszonyait egymáshoz; a párbaj alkalmát, okát; az ellenfél jellemét, sat. 2. A klasszikus irodalom tanításának fontossága a gimnáziumi pályán. Személyek egy tekhnikus és egy legfelső osztályu gimnáziaszta. Alkalom: a tekhnikus barátja meglátogatásakor ismét a görög irodalommal foglalkozva találja ezt; észrevételek; a gyakorlati tanok felsőbbségének felhozása a haszon, életbeli alkalmazhatóság szempontjából, főleg a jelenkorban; a gimnáziaszta ellenvetései, sat. sat. E tárgyra nézve a tanodában jó lesz mind két részről elkészíteni a vázlatot; s csak elegendő magyarázat után kell a kidolgozást elrendelni. 3. Liviusnál e mondat van: „vincere scis Hannibál, victoria uti nescis“. Személyek: egy karthágói kereskedő s egy öreg katona Hannibál seregéből. Alkalom: a hadvezér halálának hire; ítélet annak jelleme fölött; sorsa, hadvezetése. A kereskedő ellene, a katona mellette van Hannibálnak. E tárgy kidolgozása előtt szükség a növendékeknek Hannibál élettörténetivel s a pun háboru folyamával jól megismerkedniök; mire nézve nem elég a csupán szóbeli magyarázat: hanem szükség, hogy e célból elismert becű történelmi műveket is olvassanak. 4. Ha valakit hirnevében megsértettünk: kötelességünk annak becsületét helyre is állítani (Ez a tárgy Faludy Nemes Emberében is ki van dolgozva VI. Besz. 3. p.), mit elemzés végett is fel lehet venni. Mi az efféle tárgyakról főntebb megjegyeztetett, hogy t. i. nagy vigyázattal kell rájuk nézve eljárni, az itt is ismételtetik, valamint, hogy ilyeknek saját és főképen csak a VIII. osztályban van helyök.

J e g y z e t. Kelljen-e, s lehet-e párbeszédet versben, tehát költői eljárással készíteni: az a körülményekhez képest a tanárra bízatik. Hogy tulajdonképi drámai jelenetek itt nem érthetők: azt elég legyen csak megemlíteni.

C. Szónoki nem.

40. §. Általános vizsgálatok. A szónoklati nem alatt csupán a beszéd (oratio, Rede) az, mely a gimnáziumba fölvehető; és ha már a párbeszéd is rendesen csak a legfelső osztályba való: annál inkább lehet ezt a szónoki beszédről állítani. A szónoki beszédnek határozott célja van mindig, s határozottan kijelölt hallgatóság számára készül; ennél fogva nem csak az eléadandó tárgyról kell teljes ismerettel birnia a szónoknak: hanem egyszersmind a hallgatóság műveltségi s egyéb állapotjáról is, miután feladata az, hogy indíttson, meggyőződést eszközöljön, az észet és szívet maga részire hódítsa. A stílygyakorlatok egy nemében sincs tehát az előadónak oly igazi, vagy legalább ahhoz közel járó alkalmi és szüksége, hogy gondolatait kellően fejezze ki, mint ennél; mert csupán költött hallgatóság előtt költött esemény felett tartatott beszéd, már e feltételnél fogva, magában viseli a nem sikerülhetés magvát, alapját, s az ily beszéd rendesen jellem nélküli, üres, keresett, inkább csak szavalás (declamatio) mintsem szónoki beszéd. Így levén a dolog, méltán kérdésbe tehető, vajjon, hogy az ifju ember az ily káros hatásu, üres fraziszfaragásoktól megóvassék, nem kellene-e a szónoki írásformát a gimnáziumból egészen kirekeszteni? Bizonyára nem. Először: mivel a stílus neme több növendékek jövő hivatására nézve nagy fontosságu; továbbá épen e nemre sokkal több jó és határozott elméleti szabályok vannak már, mint akármelyikre; minél fogva az utba igazítás, ha tévedés történt, nem épen nehéz, miért a tanárok eleitől fogva nagy előszeretettel viseltettek a szónoklati gyakorlatok iránt, mely előszeretettel csak mérsékelni kell, nem egészen elnyomni; végre mivel csakugyan lehetnek s vannak tárgyak, melyeknek előadása, kidolgozása az ifju korban is lehetséges.

41. §. Előgyakorlatok. Módjai. Magok az eddig elmondott körülmények kimutatják, hogy a stílygyakorlatok e neménél tetemes előgyakorlatokra van szükség. Ilyen előzmények gyanánt szolgálnak 1. a szóbeli magyarázat, melyben értekeznie kell a tanárnak az előadás céljáról, a gondolatok választásáról és rendezetéről; 2. az elemzés, mely abban áll, hogy a most említett vezérpontok nyomán oly elismert becsü szónoki művek vétessenek fel, melyek egy vagy

más uton, akár anya, akár valamelyik klasszikus nyelven, a tanodában már előfordultak, elemeztetnek, s bennök a beszédalkotás egész elmélete felmutattatik, és pedig írásban is. Az efféle gyakorlatok kényszeríteni fogják a tanítványokat a példánymű gondolatmenetelét a legkisebb részletekig fölkeresni s az egésznek logikai szerkezetét átismerni, a mi által azt nyelik, hogy apródonként, elvégre 3. valamely anyagot önmagoktól is rendezni megtanultak. Ez egyik legfontosb lépcső arra, hogy ha majd a kidolgozásra kerül a sor, a tanuló a mű rendes kivitelében el ne tévelyedjen; de egyike a legmulhatatlanabbaknak is, úgy hogy e nélkül soha derék dologhoz senki ne is fogjon. 4. Negyedik s utolsó fok az előgyakorlatokban az adott és tett vázlatok nyomán kisebb beszédek készítése. Mind a vázlatok, mind a dolgozás megkezdhető már a VII. osztályban. Mezeje ezeknek a történelem, segédei azon beszédek, melyek a klasszikus szerzőknél eléjőnek, úgy hogy a készitendő mű alig legyen jó darabig egyéb, mint a példányul fölveteknek parafrázisa, szabad átdolgozása.

42. §. Példányok. Feladatok. Intés. Ennyi vezérpontok után a feladatok választása nem jár nagy nehézséggel, általános szempontul azt az egy szabályt tartván meg, hogy a tárgy a növendék tapasztalás és gondolkörén kívül ne essék. Példányul szolgálhatnak e következők.

1. A VII. osztályban, mindig történelmi téren **a.** N. Sándor a maga seregéhez a granikusi ütközet előtt. **b.** Regulus a római szenátushoz, fogságába visszatértének szükséges volta mellett. **c.** Epaminondas a leuktrai csata előtt. **d.** Leo pápa Attilához. **e.** Sosikles Hippiás visszahívásáért, Herodot után (V. könyv) szabadon. **f.** Ajaksz és Uliisses az Akhilles fegyvereért. Ovid szerint. **g.** Lehet végre szabad kidolgozásul feladni beszédeket Liviusból, Sallusztból, sat. sat. Az efféle beszédek épen történelmi jellemöknél fogva legkönnyebbek s legalkalmasabbak arra, hogy a tulajdonképi beszédekre átvezetőkül használtassanak.

2. A VIII. osztályban leginkább oly alkalmakat jó s kell is fölhasználni, melyek a tanulói ifju kor viszonyaiból meritvék s mintegy azokat adják elő. Ilyenek **a.** Mire kell vigyázni a fiatal embernek jövő életneme választásában. (Beszéd egy gimnáziumból kilépő s az egyetembe menő tanuló-tól). **b.** Gyászbeszéd egy ifju sirja felett, ki tanulói pályája végén halt meg (tartva egyik legbensőbb barátja által). **c.** Bu-

csubeszéd egy kedves tanártól (tartja egy tanuló a többek nevében is) s több egyebek, minőket még számosakat lehet találni. Hogy azonban az egyhanguság elkerültessék: a beszédek olykor olykor lehet értekezésekkel felváltani, azon tárgyak felett, melyek már egyszer feladva voltak. Csak hogy mivel az értekezések jelen esetben nem a végett készülnek hogy csupán olvastassanak, hanem élő szóval adassanak elő: kívánatos, hogy a növendék ezt a körülményt figyelemben tartván, úgy járjon el, hogy hallgatósága előtt előadása háttalanul ne maradjon.

43. Berekesztés. Ezek lennének körülbelől a felgimnáziumban a stilyakorlatok főnemei, vázlatban előadva. — A tárgy nincs ugyan kimerítve: de figyelmes tanár, a kitűzött körben, a szükséges tárgyak körül alkalmasan fogja magát tájékozni. Ha minden gimnázium a maga programmjában hiven följegyzendi az éven át kidolgoztatott tárgyakat: e téren a tanári karnak valóban hasznos szolgálatot teszen.

A FRANCIA PRESBITERI EGYHÁZ RÉGI ALKOTMÁNYA *) ÉS UJABB SZERKEZETE **).

JAKABFALVAY ANDRÁSTÓL.

A reformáltak Franciaországban fél századon át szakadatlan és hallatlan üldözéseket szenvedvén, végre 1598. a nantesi ediktummal törvényes biztos állásba jutottak: tulajdont szerzhettek, egyházaik vagyonait megtarthatták, mindenütt lakhattak, Párison kívül szabad vallásgyakorlatok lett, állam s más hivatalokat viselhettek, a parlamenteken, törvényszékeken ön képviselők által jelentek meg, jogaik biztosítása végett, némely városokat kaptak, melyeket aztán republikánus

*) Conformité de la discipline des eglises de France avec celle des anciens chretiens par Mathieu Larroque, nouvelle edition par Henri Martin. Lausanne, 1846.

**) Berliner Allg. Zeitung nro. 28. 1852.

függetlenséggel kormányoztak. És ez volt aztán nagy veszedelmökre, mert a politikai hatalommá alakult protestantizmust Richelieu, ki különben a nismesi ediktummal a vallásszabadságot meghagyta, mint külön államot az államban megszervezni nem akarta.

Az egyházi alkotmány, még mielőtt törvényesen elismertetett, már életben vala; az 1559. zsinaton, midőn a „*confessio gallicana*“ megállapított, amaz következő elvekbe foglaltatott.

A. Községszerkezet.

Öt egyéniség vétetett fel, kik a községszerkezetben jogos állást foglalhattak, ugymint: a lelkész, a vének, a diakónok, a konzisztórium, és a néptömeg vagy is a községek öszege: és így presbiteri képviselet.

1. A lelkészjelöltek vizsgálata a közzsinatban történt (*colloque*), melynek legalább hét lelkészből kelle állani, ez nevezte és választotta a lelkészeket az egész körben. Ha kevesebben mint heten voltak a lelkészek, akkor ezek a községek konzisztóriumaival együtt választottak. Az egész községnek nem volt soha választási joga. Különös az, hogy ez a világi hatalomtól teljes függetlenségben, a hierarkhiai követelésektől szabad, az üldöztetések közben fellángoló hitéletben fejlődött egyház a nép tömegét nem tartotta alkalmasnak arra, hogy az egyház üdvére választási jogot gyakorolhasson! És úgy van, mint nálunk is vala eddig, s csak az utóbbi idők szüleménye lett ama „*psefocratia*“, mely naponkinti garázdaságaival közfigyelmet ébresztvén, a presbiteri képviseleti rendszer alkalmazását a választásokra is szükségessé tette.

Az ordinációt a közzsinatból kirendelt két lelkész végezte; hierarkhiai fokozatokat nem ismért, püspöki, szuperintendensi nevezetek eltiltattak, minden pap egyenlő vala, és csak a lelkészekből s világiakból vegyes hatóságok gyakorlották a törvényhatóságot.

Az elválasztott lelkésznek a bevett hitvallást és egyházi törvényt (*discipline*) aláírni kellett, hivatalát csak a közzsinat egyezésével tehetle le, s a községet holtig szolgálni köteles volt, egy más kerületbe csak a kerületi zsinat egyezésével tethetett.

2. A vének és diakónok a lelkész mellett állottak, ezek sem a nép által választottak, hanem a konsisztórium által, mely magát egészítette ki; hivatalok élethosszig tartó nem, de bizonyos időhöz kötve sem volt; újra választhatók és egyenlők voltak; hivatalaikból önkényesen le nem tétethettek, csupán polgári vétségek, az egyházalkotmány és hitvallásnak elenszegülés miatt, az egyházi törvényhatóságok által.

A vének a lelkésszel örködték a község felett, hogy a népszorgalmason járjon az isteni tiszteletre és éljen a sakramentumokkal; a vétkeket nyomozták és jelentették a konzisztóriumnak, szóval a község tagjaival közvetlen érintkezésben az egésznek vallásos és erkölcsi állapotára ügyeltek, a különös lelkészi gondnokságot viselték.

A diakónok ügyeltek a község küldolgaira; bevételeit, kiadásait kezelték, adakozásokat gyűjtöttek és osztottak el a betegeknek, foglyoknak, szegényeknek, kiket egyenkint felkerestek.

Bár ezen hivatalok külön választvák, működésük azonban közös és nem minden részletekben egymást kirekesztő vala. A lelkész a diakónok számadásain jelen volt, az alamizsnák osztásába részt vett, a község egyéb szükségzeit kiösmérte, azokra gondolt. A vének lelkészi vigasztalásokat adhattak, megengedettett magán házaknál katekhizálniok, lelkész nem léte alkalmával könyörögniök. Ezen három hivatalt összeköttetve kell felfogni, melyeknek öszves feladata volt: a községben a keresztyén vallásos életnek az arra hivatott és avatott egyének által ébresztése, fentartása és terjesztése.

3. Lelkész, vének és diakónok özvesen tették a konzisztóriumot (presbiteriumot). Minden községnek kelle lenni egy konzisztóriumának, de többnek semmi esetben nem. Elnöke mindig a lelkész. A konzisztórium szükség eseteiben gyüle öszve. —

A konzisztórium kormányozta a községet, versenygéseket ítelt, nehogy a világi bírósághoz kelljen menni (1. Korinth. 6.). Gondoskodott a keresztelésekről, adott engedelmet a predikálásra a lelkész távollétében, felügyelt a lelkész tanításaira és szükség esetében a fensőbb hatóságnál tett ellene jelentést, sürgető esetben szembetűnő nagy vétség miatt rögtön fel is függeszthette hivatalától. Különös tiszte vala pedig az egyházi fegyelem és házassági ügyek elintézése.

Az egyházi fegyelem következő módon gyakoroltatott:

az első megintést vették az illető bűnösök a vénektől; ha ez sikertelen volt, a konzisztóriumnak tettek jelentést; ez azután zárt ajtóknál intette meg; ha ez is sikertelen volt, bizonyos időre az urvacsorától tiltotta el, de a község tudta nélkül. — Csak a hitlenség, istenkáromlás, nyilvános és a világi bíróság-hoz jutott botrányos vétkek eseteiben adatott a népnek tudtára az urvacsorátóli eltiltás. Ha ez is sikertelen volt, megnevezetett, megintetett a szónokszékből a nép előtt, ha ez is három vasárnapon eredménytelen volt, követte az egyházból kirekesztés. Csak midőn az urvacsorátóli eltiltás nyilvánított, nyilvános bűnbánat után és a konzisztórium engedelmével történhetett az ahoz járulás.

A protestáns, különösen a presbiteri egyház mindenkor nagy erkölcsi súlyt helyezett az egyházi fegyelembe. A történet és élet bizonyítja, hogy meddig s mikor az illő határok között és alkalmas utakon az evangéliom helyes értelmében gyakoroltatott, sem a papi hatalmaskodás, sem az állam rendőri intézkedései eszköze nem volt, nem lehetett; ellenben a keresztyén morál és társadalmi rend hatalmas emeltyűje volt. Magában érthető, hogy az egyházi fegyelemről nem katolikus értelemben van és lehet itt szó, de ama jelentőségében, mint azt a politikai publicisták és az általok magasztalt békebiróság eszméjében feltalálhatják. — Csak fájdalommal vehetjük a bajor bayreuthi protestáns zsinat 1823. nyilvánított ama tulzó racionalisztikus nézetét, melylyel a kormány által behozatni szándékolt presbiteri rendszernek is ellenszegült, kimondván azt, „hogy a protestáns egyházban, mint a közös „istenitisztelet és meghatározott szimbolumok alatt szabadon „és függetlenül egyesült tagok társaságában az egyének felelőssége felügyeletnek és abból származó fegyelemnek semmi „helye nincsen“. — Ez a fogalom ellenkezik mind a keresztyén egyház magasb isteni eredetű eszméjével mind a protestantizmus szimbolumaival, s az egyházat mint csak önkényesen alakult társaságot tekinti. Ez okozta aztán hogy a protestáns egyházi jogtudomány is az egyéni véleménynek határozatlan elme-futtatása, és az egyház organizációjának nagy akadályja lett.

Az egyházi fegyelem theologiai értelmezését avatott hit-tudósokra bízom, és bátor vagyok felkérni őket: ne mulassák el azt a jelenkorban, midőn egyedül a vallásos érzelem felb-
resztése a lelkész legnagyobb, legszükségesebb gondjainak

egyike, azon vezérfonal, mely őket is az illő határok kijelölésében biztos pontra vezetheti. Nem mulaszthatom azonban el, hogy Kuzmány néhány szép és komoly szavát ne idézzem: „Dem Zischen fern brausender Wogen einer wild fanatischen „Unkirchlichkeit gegenüber der Zumachung einer Wieder- „einführung des kleineren Bannes setzen wir einen Fels ent- „gegen, es ist Jesus Christ! Höret er die Gemeinde nicht, so „halt ihn als einen Heiden und Zöllner. Matth. 18. 17. Um- „sonst beruft sich der Indifferintismus auf das: Lasset beydes „mit einander wachsen bis zur Erndte. Matth. 13. 30. dieser „Erndte tag, weil der Tag des Gerichtes des h. Geistes ist „schon da, der Feind schon gerichtet. -- Wenn der göttliche „Spruch des Erlösers so zu verstehen wäre, wie es dieser gegen „alles Böse friedfertige aber gegen alles Gute intolerante Indif- „ferentismus will: warum dann die Absetzung der häreti- „schen und heterodoxen Lehrer? dann gilt ja jener Unsinn „der Freyheit: jeder lehre, was er will, und jeder thue, was „er will: denn alles soll miteinander wachsen. És tovább! „Der Herr hat nicht die Käufer und Verkäufer aus dem Tem- „pel ausgetrieben? Mein Haus ist ein Bethaus. Wer, wenn er „betet wird neben sich gotteslästerliches Fluchen dulden? Kuzmány, Praktische Theologie. 1ter Band S. 424.

Magyarhoni kánonaink is teljesek az egyházi fegyelem szigorú gyakorlatával, mely már a jelenkorhoz idomitandó. Nem lehet tagadni, hogy valamint Kálvin és utána minden reformátorok, kik magok is az erkölcsiség és nagy becsületesség példányai valának, egyedül az erkölcsbirósággal javíták meg az alásülyedt genevai és más népek erkölcsseit: úgy hazánkban is a protestáns pap és nép becsületessége, értelmessége és vallásossága szembetünőségét az egyházi fegyelmi felügyelet főképen eszközölte.

A fegyelem korszerű szabályairól nem e helyen kell szólnom, de fájdalommal kell tapasztalnunk, hogy mielőtt az egyházi organizáció részleteiről lehetne vitatkoznunk, az általános elvekre nézve sem vagyunk tisztában: úgy vagyunk, mellőzve most másokat, a fegyelmi kérdéssel is, midőn a bányakerületi konventi választmány múlt évi dolgozatában az ellen ama bayreuthi tulzó eszméket olvastuk, és a m. miniszteri terv balul értett fogalmazását, mely és melyhez hasonló más eszmék egyházunk organizációját akadályozni képesek lehetnek. Bizony bizony! igen sok és már sok a magyar pro-

testáns egyházban a racionalizmus! Alig maradna valami a pozitivumból, ha még késnének sokáig az eszmélettel! Sok a rendetlenség, mondhatnám garázdaság! Azért hát fegyelem az eszmékben és erkölcsökben! A tudósok ne szaporítsák a nehézségeket; de aggály nélkül fogadjanak el minden jó szándékot, melynek hatalma van a rendhez segéd kezeket nyújtani. A tudományt nem kell félteni. Azt nem is lehet bürokraciai bilincsekbe verni, nincs is ezt tenni senkinek szándékában! Ismerkedjünk meg csak az idővel és emberekkel nyugodtan!

A francia község konzisztóriumja ítelt a házassági jog felett és a házassági elválás egyházi szempontjából; a házasságok szándékaikat a konzisztóriumnak jelentették, ez rendelte meg a hirdetésétét; az áttérés eseteiben, minthogy a vegyes házasságot nem engedte meg, a dispenzációkat kisebb esetekben kiadta, és semmitte meg az eljegyzést a fél alapos panaszára. Az elválasztás a polgári törvényszékek eleibe tartozván, minthogy ezek, mint katolikusok, azt el nem ismerték, a konzisztórium csak arról értesítette a feleket: minő szabadságot enged nekik az evangyélium a házasságtörés esetében.

4. A község. A körzsinat (colloque) által választott lelkész három vasárnap predikált a község előtt; ha ennek többsége ellentmondott, nem lehetett azt reá erőtetni. Az új véneket és diakónokat a szószekekből kelle kihirdetni, az ellentmondás esetében ítelt a körzsinat.

A diakónok számadásain minden községtag megjelenhetett. —

E szerint a lelkész, vén, diakonok egyenként hivatalnokai, de öszvesen és együtt község képviselői voltak; első s legalsó egyházi hatóság, melyre az öszves egyházalkotmány építettett. —

B. Zsinati szerkezet.

1. Néhány szomszéd községek egyesületének organuma volt a (colloque) Körzsinat; tagjai voltak a kör lelkészei, és mindenik községből egy vén vagy diakon. — Évenként két vagy négy izben ült össze. Elnöke volt a lelkész. Sorban predikáltak a lelkészek; s a gyűlés végeztével mindnyájan világiak és lelkészek testvéri vizsgát tartottak ön magok felett.

A körzsinat foglalkozásai közé tartozott: a lelkészek vizsgálata és elhelyezése, az egyházak felosztása, könyvek vizsgálata, lelkészek fizetéseire ügyelet, és a konzisztóriumokból felvitt panaszok és perek vizsgálata.

2. Kerületi zsinatok, nem a körzsinatokból (colloques) hanem az egyes konzisztóriumok lelkészei s egy vagy két véneiből állottak; lelkésznek világi s viszont ennek lelkész nélkül szavazati joga nem volt.

A kerületi zsinat évenként egyszer vagy kétszer gyűlt össze. Elnöke volt lelkész. Minden gyűlésre külön egy vagy két írnok választatott.

Ezen zsinat helyezett lelkészeket, gondoskodott az özvegyekről, s az egész egyházat illetett ügyekben felsőbb hatóság volt, ez rendelt ki lelkészeket az egyházak vizsgálatára.

3. A nemzeti zsinat a kerületi zsinatokból alakult, kerület szerint két lelkész és két világi küldöttből. És így összesen 64 tagból állott és évenként egyszer gyűlt össze. Csak huszonkilenceszer; mivel az államkormány gyakran meggátolta. —

Ez a nemzeti zsinat hozta az egyházi törvényeket, s csak ez változtathatta meg azokat, mint legfőbb hatóság ítél mind azon ügyekben, melyek a kör és kerületi zsinatokban megfordultak. És így törvényhozói, birói és igazgatói legfőbb egyházi hatalmat gyakorolt.

Az államhatalomnak semmi befolyása nem volt; nem segítette bár elősmérte az egyházat, sőt minden alkalommal jogait csonkítani törekedett. Nem az egyház vétke volt, hogy magát az állammal ellentétben fentartani igyekezett, nem is az egyházi szerkezet hibája, sőt ennek következménye volt inkább az, hogy az ellenséges államkormány ellenében magát védelmezhetne.

Ez a következősen szerkesztett alkotmány 1685. évig állott fenn, midőn a nantesi ediktum visszavétetett, az egész egyházi rendszer felforgattatott, a tagok élete és vagyona a tisztviselők fukarsága és bosszus gyűlöletének áldozatja lett. Kiköltöztek a legszorgalmasabb polgárok, kézművesek, művészek, tudósok, az értelmes szabadság mérsékelt emberei. Franciaország sokáig bűnhődött ez igazságtalanságért és bűnhődik még mostanig is, midőn a protestáns országok már rég olta nyugalmat élveznek.

A XVIII. század enciklopedistái Voltaire, Rousseau, Diderot és mások a keresztyén vallást alapjában nem ismervén, s annak valódi jellemét a hierarkhia történetével azonosítván, minden kegyeletet kihidegitettek a szivekből. Voltaire kigunyolta a szent könyveket, melyeknek megértéséhez filológiai ösméretei sem voltak; mi csuda, hogy tanítványai, az 1789. forradalom hősei, kedvezőtlenül ítéltek minden keresztyénség felől, s különösen a protestáns egyház régi alkotmányát sem vették figyelembe; újra rendezték ezt is, és koronájától, a zsinati szerkezettől, teljesen megfosztották, s annak alapelveivel ellenkezőleg két fő konzisztórium által kormányoztatták. Igen! a francia forradalom találta fel a központosítás eszméjét, melynek aztán tulságos kiterjesztése a protestantizmus életelvét, az egyéni szabadság kifejlődését megsemmítette. — *Articles organiques des cultes protestans. Germinal X.18.*

A pápa ellenében a protestantizmus fölvételével fenyegetőzött I. Napoleon hatalmától sem nyerhette meg a már csekély számu, alig egy töredéke a régi protestáns egyháznak, egykori jeles alkotmánya visszaadatását. Ő a közélet minden mozzanatait saját hatalmának és akaratának eszközeül kívánta felhasználni.

Az 1852. év március 26. a francia körtársaság miniszteri államtitoknokra előterjesztésére az elnök megváltoztatta és módosította a protestáns egyház eddigi szerkezetét. Mind a két okmány olvasható németben a berlini *All.K. Zeitung* 28. számában 1852. Az egyházi rend, igazgatás és államkormányzat érdekében kelle az eddigi állapoton változtatást tenni, mond a miniszteri javallat. E szerint:

Minden az állam által fizetett lelkészszel bíró községnek négy, legfeljebb hét tagu, a község által választott, s a lelkész vezérlete alatt lévő presbitériumának kell lenni, mely három évenként felében megújittatik. Intézi a község ügyeit a konzisztórium felügyelete alatt.

1. 2. 3. Az egyházi kerület főbb községei, presbitériumai alkotják a konzisztóriumot; a községek lelkészei s egy egy világi küldött, kik három évenként megújittatnak, tagjai a konzisztóriumnak, melynek elnöke lelkész. Az állam által nem fizetett lelkészek is a szomszéd konzisztóriumokhoz csatlakoznak. 4. A presbitériumok által betürendben előterjesztett három egyénből lelkészt választ a konzisztórium. 5. Párisban székel a reformált egyház központi tanácsa, mely az

egészet az államfő előtt képviseli; áll ez a párisi két lelkész-ből s néhány a fővárosban lakó világi tekintélyes főemberekből. 6. Ez gyűjti össze a szavazatokat a hittanári székre, melyeket a minisztériumnak fölterjeszt. 7. Az ágostaiak egy fő konzisztórium és direktórium által igazgattatnak. 8. A fő konzisztórium áll minden kerület (inspection) két világi tagjaiból, minden elnökeiből, kik a szuperintendensek, a szeminárium egy tanárából, a direktórium lelkész elnökéből, ki egyszer-smind a fő konzisztórium elnöke, és végre a kormány által kinevezett egy világi konzisztóriális tagból. 9. Évenként összeül a kormány vagy direktórium felszólítására. Ennek tesz jelentéseket a direktórium, tanácskozik az egyházi alkotmány, fegyelem és hivataloskodás felett, és felügyel a konzisztóriumokra. 10. A direktórium az igazgató tanács, mely áll egy lelkész elnökből, egy világiból, egy szuperintendensből, kiket a kormány nevez, és két, a fő konzisztórium által választott, tagból. Ez nevezi a lelkészeket a kormány jóváhagyása után, tesz javaslatokat az elhelyezésekre, a gimnáziumokra felügyel, nevezi a tanárokat a kormány egyezéseivel. 11. A Straszburbban székelő fő konzisztórium a kormány előtt a párisi konzisztórium által képviseltetik. 12. A direktórium pedig egy, a fővárosban lakó, világi egyén által.

Eddig az új szerkezet; az 1848. köztársasági kormány műve. —

A hirlapok tudósításai szerint ez évben a császártól zsinat-tarthatási engedély kéretett, ki azon válaszzsal, hogy a régi presbiteri alkotmány nincs el törölve, csak felfüggesztve, a kérelmet ezuttal nem teljesítette.

WYCLIFFE JÁNOS.

(Jellemrajz az előreformáció korából).

Az európai emberiség életében már többször jött az első mozzanat, a fő lökés a közszellem legfontosabb változásaira nézve az angolszász törzstől. — Hogy a német szellem legna-

gyobb műve az újabb korban, a XVI. század egyházi reformációja is, valóban Angliától indított meg, a mennyiben Husz, kinek befolyását a reformációra senki sem tagadja, egészen a Wycliffe vallaira állt, igen, hogy ennek nagy jelentőségű személyiségében a Luther és Zwingli által véghez vitt reformáció másfél századdal előbb teljesen feltűnt, ez oly tény, mely még nincs egész körében elismerve, mert csak a legújabb vizsgálatok kezdték Wycliffet a maga egész jelentőségében méltányolni. Böhringer Fridrik, ki már több egyháztörténeti személyiséget elevenített fel, hálát érdemel Wycliffe Jánosról irt, nem rég megjelent, igen terjedelmes monográfiájáért. Igaz, hogy még az ő munkája után is lesz a jövő korának tenni valója, úgy Wycliffe iratainak, melyek még többnyire kiadatlanok, itései vizsgálása, miként azon adatokra nézve is, melyeket a kronisták az ő életéről közlenek. Ezen jellemrajz is Böhringer műve után készült.

Wycliffe 1324. született a Tees partján a yorkshirei grófságnak Wycliffe falujában, a melytől vette az ő nemes nemzetsége is nevét. Családi viszonyai és ifju kori élete teljesen ismeretlenek. 1340-ben az oxfordi egyetemen találjuk őt, a melyhez tartozott ez időtől fogva halálát megelőző néhány évet kivéve, s a mely munkásságának közvetlen fészke volt. 1365. a kenti érsek Oxfordban a kanterburyhalli ujonnan alapított kollégium főnökévé tette; az alapító oklevél szerint ebbe bizonyos számú szerzetes és világi papoknak kellett felvételniök; az első főnök egy Wodehall nevű szerzetes volt, de a kit a püspök, minthogy vezérlete alatt nem egész jól folytak a dolgok, szerzetes társaival együtt eltávolított, hogy helyökbe három világi papot és Wodehall helyére Wycliffet tegye főnökké. Az alapító halála után panaszt emeltek a szerzetesek az új érsek előtt, a ki részökre döntötte el az ügyet és Wodehallt visszahelyeztette. Az érsek ezen rendelkezése ellen a pápához történt felebbezésnek csak az lett következménye, hogy a kollégium a világi papok előtt véglegesen s örökre elzáratott. Az nem lehet felütlő, hogy a katolikusok Wycliffe egész reformátori föllépését, az ő élethosszig folytatott harcát a kolduló szerzetesek ellen azon vereségnek tulajdonítják, melyet szenvedett. Hiszen tudjuk, mily okokból magyarázzák még ma is katolikus írók Luther és Zwingli reformációját. 1368-ban Ludgershallban találjuk őt mint papot, a mely állomást ő a fylinghami lelkészésegnek, melylyel már korább

megkínáltatott, eléje tette, mert Oxfordhoz közelebb volt s nem kellett magát állandóan lekötölni az ott maradásra; mivel oxfordi tanulmányait még mindenek felibe tette. — Magiszterre lett ott a szépszéki szaktan, később pedig theologiai tudor és tanár. Ezen állás bő alkalmat adott neki, reformátori eszméit, melyek mindinkább érték benne, mint Anglia filozófiai és theologiai műveltségének központján terjeszteni. Azonban nem akarta ő egy egyetem falai közé zárni munkásságát; ő mint publicista író lépett fel. Alkalmat szolgáltatott neki erre az egyetem viszonya a kolduló szerzetesekhez és majd hazájának állása a római székhez. Azon időben a kolduló szerzetesek mindenütt úgy tüntek föl mint ellenségei az egyetemeknek; a theologiai tanszékek nagy részét kezükbe kerítették, a nélkül azonban, hogy magokat az egyetem törvényeihez szabták s azon kötelességnek aláadták volna, melyeknek a többi tanárok alávetettek; az egyetemek szabadságát veszélyeztették, a mennyiben arra törekedtek, hogy azokat a püspökök uralma alá vessék; az egyetemek népességének ártottak, a mennyiben a tanuló ifjakat minden eszközzel szerzetesekbe csalogatták és ez által a szüléket aggodalomba ejtették, ha küldjék-e fiaikat az egyetembe. De nemcsak az egyetem érdeke volt az, a miért ő fellépett, midőn 1360-tól egész élete végéig kiméletlen harcot folytatott a kolduló szerzetesek ellen, hanem egyszersmind reformátori nézete az egyházzal, melyet ő ezen harcban érvényre emelt; mert ezen szerzetes rendben látta egyesülve és végletig víve mind azt, a mit az akkori egyházban úgy nézett, mint eltérést az őskereszténységtől. Az egyháznak életét, tudományát és szerkezetét visszavezérelni a Krisztus törvényéhez, ez volt törekvésének célja.

Ha még ezen harc mindig úgy tünt fel mint iskolai vita, Wycliffe most nemzeti jelentőséget nyert a korona és parlament jogainak védelmezése által a pápa követelményei ellen. Földetlen János Angliát gyalázatos függésbe hozta Rómától, midőn kötelezte magát évenként a kuriának ezer mark hűbéradó fizetésére. Már több mint ötven éve, hogy ezen adó nem fizettetett; most pedig követelte azt hátralékaival együtt az avignoni pápa, fenyegetvén a királyt, hogy ha vonakodik, ítélőszéke elé hívja. Ezen követeléssel a pápa sohasem léphetett volna föl magára nézve alkalmatlanabb időben; a cressy- és poitiersi győzelem az angolok nemzeti érzelmét föllelevenítette s a pápa épen akkor Anglia halálos ellenségétől, Franciaor-

szágtól függött. A parlament erőteljes szót emelt s Wycliffe védelmezte. A pápai követelmény elhallgatott, de föllépett egy szerzetes mint nyílt védelmezője; Wycliffe röpirattal felelt, a melyben a hierarkhia és a klérus immunitása ellenében az állam önhatósága mellett harcolt. A korona méltányolta szolgálatát, melyet Wycliffe tett és 1373. tagjául nevezte azon küldöttségnek, melynek a pápa küldöttével kellett alkudoznia azon beneficiumok és rezervációk megszüntetése fölött, melyeket a pápa az ő kedvenceinek osztogatott. Az alkudozásnak semmi különösebb eredménye nem volt, minek fő oka néhány királyi küldöttek jellemtelensége volt, kik jól tudták, hogy ők hamarabb nyernek a kúria, mint kánonikus választás által püspöki méltóságot. Wycliffet a korona, szolgálatainak elismeréseül, Lancastershireben a lutterworthi lelkészre mozdította elő. Ezen nemzeti, saját népe politikai nagysága és függetlenségére irányzott törekvés, melyet Wycliffében látunk, közös vonása a reformátoroknak. — Angliában a nemzet politikai nagyságát valóban a reformáció alapította meg; ha Németországban a reformáció épen az ellenkezőt szülte, azért nem kell a reformációt vádolni és becsmérelni; azokat kell vádolni, kik oly elvakultak voltak, hogy föl nem fogták, mikép a reformációt a német népnek épen úgy politikai, miként vallásos érdeké kívánta.

Az 1377. év kezdetén Wycliffe a kenti érsek és a londoni püspök által a szent Pál templomába (London) hivatott meg, hogy „tévelygő és eretnek véleményeiért“ feleljen be, anélkül, hogy közelebbi okát tudnók. A W. ellen irányzott csapás, úgy látszik, politikai s egyszersmind egyházi természetű volt; ő benne hihetőleg pártfogóját a lancasteri herceget akarták sujtani, a ki a parlamentnek és a londoni polgárságnak veszélyes ellene volt. A kitűzött napon megjelent W. a birodalom két leghatalmasabb alattvalói Lancaster és Percy Henrik lordmarschalnak kíséretében. A kihallgatás azonban az érsek és a londmarschal vitatkozásai miatt az egyházban nyílt zendüléssé fajult, a melynek következtében Lancaster és Percy kénytelenítették elhagyni Londont. Ekkép a W. elleni pörfolyam megszakadt; sértetlenül tért vissza munkájához Oxfordba és Lutterworthba. Az úgy ezen kimenetelével legkevésbbé voltak megelégedve a kolduló szerzetesek; ezek titkon néhány tételt vontak ki W. irataiból és fölolvassáiból és átküldötték a pápának. Ezen tételekben megtámad-

ja W. a pápának világi uralmát és a kulcsok hatalmát, mely ugyanazon az isten kötő és oldó ítéletével (mi nekünk azt kell hinnünk, hogy a pápa egyedül akkor köt és old, ha a Krisztus törvényével megegyezik); állította a papi hatalom egyenlőségét ellenében némely rezervációknak és indulgenciáknak, melyeket a pápa bizonyos esetekben magának tartott föl. Ezen tételeket, több bulla kíséretében, XI. Gergely átküldte a püspököknek, azon utasítással, hogy azokat egész csendben vizsgálják meg, ha valódiak-e, s ha igen, W-t fogják el, zárják be és hallgassák ki és a kihallgatás eredményét küldjék meg neki. Ha futás által menekülne, nyilvános hirdetmény által hívnák meg 3 hónap alatt Rómába. Látjuk, hogy a pápaság még erősebbnek érzi magát, mint a későbbi egyházi reformáció korában; még hirtelenebben bánik az eretnekekkel. Nem voltak ily bátrak a püspökök; ezek Wycliffet csak egyszerűen hívták meg Londonba a Pál templomába, a hol ő 1378. ápril havában csakugyan meg is jelent. — W. a 19 tételre feleletet adott be, a melyben véleményét ugyan sehohsem tagadta meg, de elmésen eltakarta. Így védelmezé tételét, hogy a világi urak egy hibázó és kötelességeit nem teljesítő egyháztól a világi javakat elvehetik, állítván hogy ezen joggal nem saját hatalmukból bírnak s nem is tetszés szerint gyakorolhatják azt, hanem csak az egyház teljhatalma által a törvény megírt formái közt, a melylyel tényleg az első tételt tulajdonképen megsemmisítette. Azon állítását, hogy a pápának nincs joga a világ fölötti uralmat örök időkre magának követelni, azzal igazolta, hogy a Krisztus eljövételét a végítéletre senki sem akadályoztathatja meg. A püspökök W. ellen most sem tudtak semmit kivinni; a londoni polgárok fenyegetései, kik Wycliffet pártolván, a templomba betódultak, s Johanna hercegnő küldöttei a püspököket minden erélyes rendszabálytól visszatartóztatták. W. elbocsáttatott azon parancsolattal, hogy többé ily tételeket ne tegyen közzé. Azon viselet, melyet W. itt kitüntetett, az ő reformátori képességére nem kedvező fényt vet s kiki önkényt azon gondolatra jő, mi másképp viselték magokat hasonló helyzetben Luther és Zwingli. — Mi más színben áll Luther a worms-i országgyűlés előtt. A mi azonban Wycliffet illeti, annyi minden esetre áll, hogy őt a Pál templomban nem személyes félelem vezette; ennek tanubizony-sága egész élete s azon még merészebb hang, melyet ezután folytatott; de hogy viseletét teljesen megítélhessük, erre nézve

még hiányzanak az adatok cselekedetének úgy közelebbi folyamata miként indokára nézve. Mi félszegen kellene megítélnünk Zwingli vonakodását a Baselbe meneteltől, ha aényt csak az ellenséges krónikából meritenők minden közelebbi és távolabbi indokolás nélkül!

A Pál templomában történt esemény után, hihetőleg az 1379. év kezdetén, a mint lászott halálosan megbetegedett W. Ekkor fölkereste őt a kolduló szerzetesek közül 4 tudor, s részvétők mellett azon reményt is kifejezték előtte, hogy a halállal szemben mind azt vissza fogja húzni, a mit a rend ellen mondott és irt. W. keményen rájuk rivalkodott: „én nem halok meg, hanem élni s a szerzetesek gonosz tetteit fogom hirdetni“. — Fölgyógyult s megkezdett reformátori pályáján mindig merészebben haladott előre. Az 1378. kiűtött pápai szakadásban isten szavát látta a keresztyénséghez, hogy a pápaság eltöröltessék; fölhivta a laikusokat, használják föl az alkalmat a szabadulásra. — Most egy fontos lépéssel tovább ment. Ha eddig különösen az egyházi élet és egyházszerkezet ellen intézte támadását, most a kath. tanokat támadta meg, még pedig a középkor hite és kultusa központját, az urvacsorája tanát (transsubstantiatio). Ugy hitte, hogy ezen tan mindazzal, a mi még az érzéki tapasztalás törvényeiben, az észben és szent írásban érvényes, annyira szembeszökőleg ellenkezik, hogy ha ez elfogadtatik, úgy nincs többé oly kalandos, mérész és észellenes, a mit be nem lehetne bizonyítani. Ő e tárgyban 12 tételt tett közzé, a melyek fölött nyilvános vitát ajánlott. Vitára nem került, de a korlátnok sürgetésére néhány tudor és szerzetes által tételei kárhoztattak; Wycliffnek, a mint látszik, a korlátnok által a tanítás megtiltatott. Ez időtől fogva folytonosan lutterworthi állomásán tartózkodott.

Allapodjunk meg itt kissé a történet elbeszélésében és kérdjük, mily eredménye lett W. munkásságának s úgy látjuk, hogy a gondolatok közléseinek azon korban hiányos közlönyei mellett, roppant nagy. Az oxfordi egyetemen barátai már csak nem tulnyomó hatalommal bírtak; különösen a nemesség közt volt W. ügyének nagy pártja, kik az egyház által üldözött utazó predikátorokat oltalmazták. Hogy III. Edvárd kegyelte, mutatja a brüggei küldöttség; Johanna walesi hercegnő, II. Rikhard anyja is jó indulattal volt iránta; fő védura volt az akkori regens, a lancasteri herceg, ki még W. halála után is hevesen ellenszegült azon billnek, mely az

angol bibliát el akarta tiltani. Igen nagy befolyással volt a paraszt és polgár rendre, a kik számára írta főképeértekezéseit s kiket különösen „a szegény papok“ ezen durva és veres posztóból készült hosszú öltönyű vándor predikátorok által tudott megnyerni ügyének. És mégis az egyház végre is győzedelmeskedett fölötte. Hogy történt ez? — Legfőbb oka volt a pórlázadás Wat Tyler alatt 1381. W. is, miként Luther, intette az urakat, hogy könnyítsenek a nép sorsán és arra törekedett, hogy az urak és alattvalók közt oly viszonyt létesítsen, mely a keresztyén vallás szellemével megegyezik; mintha előre belátta volna a kitörő lázadást. Miután bekövetkezett, és sebes és kegyetlen elnyomása után a reakció föllépett, W. ellenei semmit sem tartottak elsőbbségnek, mint azon férfit, ki kezdettől fogva a kitörés anyagának eltávolításán munkálkodott, gyanusítani, mintha ő és „szegény papjai“ szórták volna el a nép közt az engedetlenség magvait s tanai, melyek a fenálló egyház megdöntésére céloztak, következetesen az állami elleni lázadásra vezetnének. Régi nóta! Mi sokszor és mi végetlen változatokkal dúdoltatott már ez el. Ezen vádban annyira mindig igaz, hogy a vallásos reform nemcsak általában szellemi izgatottságot és feszültséget szül, hanem különösen felkölti az ember személyes méltóságának és jelentőségének érzetét is, mely osztán a politikai nyomást erősebben érzi. De maga W. és az ő papjai személyesen a legkisebb viszonyban sem álltak a pórlázadással. Hiszen a parasztok minden lelkeszt el akartak törölni s az istenitisztelet ellátására csak a kolduló szerzeteseket megtartani. A papi egyház azonban kedvező alkalmat látott ebben, hogy W. ügyét a világi hatalom előtt gyanusítsa és az eretnekség kiirtására ezzel egyesüljön. A porlázadásban megületett, mérsékelt gondolkozású Sudbury kenti érsek helyébe választott londoni püspök, Kartney, ki már azelőtt is a reakciónak lelke volt, nem késett soká; 1382. május havában néhány püspököt és tudort, kik közt a nagy rész kolduló szerzetes volt, Londonba hítt zsinatra. — Itt az új tanból 10 tétel mint eretnekség, 14 pedig mint tévelygés kárhoztattatott. Az eretnek tételek közt első helyen állt az urvacsorája feletti tan. Továbbá ezen tétel: ha valaki bünei fölött oly töredelmes, a milyennek kell lennie, akkor minden külső gyónás hasztalan. Továbbá VI. Orbán után több pápa ne tétessék. Mint tévelygő tételek kárhoztattattak ezek: „egy főpap se exkommunikáljon senkit, mielőtt nem tudja,

hogy az isten által kirekesztetett. A diakónnak szabad predikálni az apostoli széket, püspök vagy más valaki tekintélye s felhatalmazása nélkül is. Továbbá: a világi urak elvonhatják a kötelességeikről megfelelő lelkészekről a temporaliákat. A tized merő alamizsna s azt a hívek a kötelességeiket nem teljesítő lelkészekről megvonhatják vagy másnak adhatják. Ezen tételekből tűnnek ki a valódi reformátori gondolatok: a lelkisméret, az állam, a község önhatósága a hierarkhia ellenében.

Miután a tanok kárhoztattak, kövekeztek a személyek, elsőben is a veszélyes vándor lelkészek, a kik ellen a püspökök parlamenti határozatot eszközöltek, mely a scherriffeknek meghagyá, hogy a püspökök felszólítására őket azonnal fogják el. A második csapás az oxfordi egyetemet érte, a melyben a pártok csaknem egyenlők voltak. A W. pártja a tan-szabadságért küzdött, az érsek pedig magának tulajdonítá a jogot az egyetemet megvizsgálni és ellenőrizni. Királyi levél által az egyetem egészen a hierarkhia s szerzetes párt kezébe esett. Az egyetem legkitűnőbb tagjai, kik a W. pártjához tartoztak: Hereford, Reppingdon és Aston a visszahúzásra hivatott föl, s miután vonakodtak, átok alá vették; de majd később, mily eszközök által, nem tudni, a visszahúzásra rávettván régi jogaikba behelyeztettek. Wycliffe, kihez a veszély mindinkább közeledett, most még jobban megélesítette szavát; nemcsak új értekezéseket szórt a nép közé, hanem iratában a királyt és parlamentet is fölhívá az egyházi visszaélések eltörlésére. Knyghton, évkönyvíró szerint W. a novemberi zsinatra meghívatott és meg is jelent, hogy magát eretnekséggel vádolt tételei miatt mentse, „de ő ezt egészen s teljesen visszautasította magától; ő azokat el sem ismerte, nem is akarja elismerni“. De ezen tudósítás, melyet eze zsinatnak érseki regisztruma sem igazol, minden esetre hamis, mert ez lélektanilag is lehetetlen. Miután W. tételeit számtalan iratokban nyilvánította, a király és parlamenthez intézett levelében is megerősítette, esztelenség lett volna azokat egy zsinat előtt magától elutasítani. De hát miért nem tette rá kezeit a hierarkhia? Hogy történt az, hogy a reformáció előbajnokai közt ezen leggyökeresebb csak egy éjen át sem szivta a tömlőc levegőjét? Az angol papság a pápának hagyta fel ezen munkát? Valóban W. ezen idő után Rómába idéztetett. Még megvan W. igen naiv felette ezen idézésére. „Én kész vagyok

szíves örömmel mindenkinek, főkép a pápának megmondani hitemet; mert fölteszem, hogyha hitem helyes, a pápa azt örömmel elismeri, ha pedig tévelygő, azt bölcsen megigazítja. Továbbá fölteszem, hogy mindazon emberek között, kik e földön élnek, a pápa van leginkább köteleztetve az evangyéliomot megtartani; mert a pápa a legfőbb helytartó, kit Krisztus e földön hagyott; a Krisztus helyettesének pedig nagysága nem a világi nagyság, hanem a szerint méretik, hogy ő az erényes életben inkább követi Krisztust. Mert Krisztus földi életében egyik legszegényebb ember volt szellemben és világi javakban. Továbbá fölteszem, hogy a pápát senki sem köteles követni, hanem a mennyiben ő követi Krisztust, sem pedig valamely szentet, ki most az égben van: mert Jakab és János tévedtek, s Péter és Pál vétkeztek. Azért azt gondolnám, igen üdvös tanács volna, hogy a pápa hagyná uralmát a világi uraknak s többi papjainak is adna alkalmat ekkép cselekedni s.t.f.“ Egyébiránt meg nem jelenését betegséggel menté. VI. Orbán további rendszabályairól nem tudunk semmit. W. egész halálaig sértetlenül maradt, szakadatlanul buzgolkodva számtalan irataival s különösen foglalkozva az angol biblia bevezetésével, melynek egyes részei már korábban napvilágot láttak. Az 1384. év december 28. vagy 29. a templomban gutaütés érte, — már a második, — a melynek következtében december 31. meghalt. A mint tudjuk az 1415. konstanzi zsinat W. iratait tüzre ítélte s meghagyta, hogy csontjai felásattassanak. Ezen utóbbi parancsot ugyan V. Mártonnak még 1427. a lincolni püspök előtt meg kellett ujitania. „Hamvai a Lutterworth mellett elfolyó Swiftbe szórattak, ez azokat az Avonba vitte, az Avon a Severnbe, ez a világtengerbe, így ez a W. tudományának képe, mely később mindenfelé elterjedett“.

Ezen nagy embernek pontosabb jellemrajzát nem adhatjuk, mert a még ez ideig fölhalált adatok részint kevesek, részint élteének legfontosabb mozzanataira nézve bizonytalanok. Természetére nézve józan, értelmes, valódi angol commun sense; a mit kedélynek, kedélyességnek nevezünk, azt kevésbé találjuk föl benne. Luther kedélyesen ült barataival a wittembergi sör mellett s olykor gondtalan az elszórt ígére hagyta, hogy hasson; Zwingli is nagy barátja volt az elmés és szeszélyes társas életnek; azon egész benyomás, melyet W. személyisége ránk gyakorol, ilyesmit képzelni nem enged. A kö-

zépkor szemlélődő életéhez nem volt érzéke: „az által, hogy valaki szerzetbe lép, ügyetlenebbé lesz isten törvényének vizsgálására“, mond ő. Ő tett embere, az erőteljes cselekvése a világ javára. Épületesnek sem lehet őt mondani a mai értelemben; erre ő igen valódi, igen nyomos. Semmit sem került inkább, mint a frázisokat. Az ő külélete a vizsgálódóra nézve nem oly ingerlő, mint a hozzá hasonlók története; életének nincsenek tragikus mozzanatai, mint azok a Lutherében számosságok s Zwingliéből sem hiányzanak. Leginkább rokon ő a svajci reformátorokkal. Ugyanazon értelmi irány, uralkodván a kedély és képzelet fölött misztikus, szemlélődő, regényes elemek nélkül; ugyanazon racionális irány, mely az észnek helyt enged; ugyanazon hiánya a belső küzdelmeknek; ugyanazon irány az ő apostoli keresztyénségre a formákban is kevés tekintettel a történeti egybefüggésre; ugyanazon erkölcsi gyakorlati fölfogása a keresztyén vallásnak. A hittanban is ugyanazon sajátos tanpontok s az egyes hittételeket meghatározó ugyanazon szellem, az urvacsorájának tana, determinizmus, predestináció. — Az isteni tiszteletben is ugyanazon szellemesítő irány, a puritánizmus. Még az egyház alkotmány elveiben is közelitnek egymáshoz; még a vallásos politikai elem is közös. A német reformátoroktól sokképen félre értetett.

Eddig Böhringer után. — Wycliffe hittani rendszerét, melyet Böhringer szinte részletesen tárgyal, elhagyjuk, mert talán az olvasók egy részét nem érdeklené. (A PKZ. után).

WEIMÁR.

(1841. évi naplótöredék után)

VÁLYI PÁLTÓL.

Julius 3. estve felé indultunk ki Jénából s az éj uton lepett. Bucsuzó társaink közül némelyek visszatértek, mások kísérték, s a koromsötétben egy magánésárda lőn menhelyünk. Sorba hevertünk öten egy szalmaágyra, s takarózó csak a ruhácska volt; de a barátságos álom, habár háltni járt is szemünkbe, itt sem távozott el egészen. Nekünk is megviradt mint másnak, s társainkat ketten hátrahagyva, vasárnap délelőtt már Weimárban vertük le saruinkról a port, és szemünkre senki sem hányhatott semmit is, mert a nagy világban öszvezavarodnak az emberek.

Weimár, báresak egy hercegség fővárosa, sok hatalmas birodalmak székvárosait túlhaladja, mert a népek valódi életét nem csupán a durva s porló anyag, hanem lélek és szellem is teszik. Nem szükség szót szaporítanom! Schiller, Göthe, Herder, Wieland az emberi méltóságnak e képviselői itt éltek; egy időben, egy uralkodó herceg barátságában, ki Károly Ágoston volt, a tudományok igazi gyámolója. — Ez az uralkodó Schillert mint történettanaért nyugalomba tette s Jénából Weimárba vitte; Göthe államminiszter s barátja volt; Herder general szuperintendens; Wieland hercegi nevelő s később közbirtokos. Az utazó mindenütt nyári mulatókat lát e vidéken. Weimárhoz félóra Tieffurth falu, mely e tudós társaságnak gyakori tanyája volt. Remek, s emlékkövekkel gazdag kertét az Ilm folyó hasítja, mely Schiller s Göthe műveikben annyiszor emlittetik. Sokat lehet itt látni s olvasni, néhányat följegyeztem.

Mohos köpadon ül Amor, kezében fészek, benne csalógány, s a kis madarat éteti. Ah de kedves kis társaság! lehetlen belé nem szeretni. Alirat:

„Dich hat Amor gewisz o Sängerin fütternd erzogen,
Kindisch reichte der Gott dir mit dem Pfeile die Kost,
Schlürfend saugtest Du Gift in die unschuldige Kehle,
Und mit der Liebe Gewalt trifft Philomele das Herz“.

Gömbölyű köoszlopon áll egy lant, s mellé két álaré támasztva: „Mozart und den Musen“. Szikladarabba vésett kőtábla, rajta Pszükhe pillangó alakban s e szó: „Herder“, mert ezen kis fenyves volt Herder kedves mulató helye, s ez emlékkövet még a tudós férfin életében készíttette a nagyhercegnő. Köoszlopon egy arckép: „Dem verewigten Leopold, Anna Amália“. Ez Károly Agoston anyja volt, s ő építtette e jeles kertet. Az öreg gondviselő, ki e hercegnőt darabig szolgálta s egyetmást mutogatott a kertben, ifjú tüzzel beszélte erényes asszonyát s az akkori történeteket; utoljára ellágyultak szavai; szemei könnybe lábbadtak, nagy megindulással mondta: „az az idő nem jó vissza többé“! Komoly hangja az elhalt reménynek.

Láthatni a helyet is a kedves Ilm folyón, hol egykor a „Halásznőt“ játszották: a nagyherceg, Göthe a szerző, és az udvar előtt annyira becses színésznő Corona Schröter. Midőn a darab másodszor adatott, a vig természetű herceg leroskasztatta a jeles fi és nő nézőkkel ellepett hidat, s mindnyájan vízbe cuppantak nagy, sok sikoltások közt. A tréfa ügyesen volt ki-mérve, nehogy valakinek baja legyen. E mulató kerthez egy

épület van növe, mely minthogy kicsi, keveset mutat. Belül leginkább képgyűjtemény van, XVI. Lajos asztali órája, Amália lantja, s Corona Schröter mellképével. Egy kis mellékszobában tartatnak a négy tudós férfit munkái hason kötetekben egy jeles naplókönyvvvel, melyben sok nevezetes férfiak kéziratai rövidebb és hosszabb cikkei olvashatók. A mostani nagyherceg úgy látszik kedvelője a khinai torzképeknek, mert e kerti lak szűk termeit a lehetőségig tömte meg ilyekkel, pedig ez ostoba bábok szemszurólag rínak ki e szent ereklyék közül. Sok szárnyasnak tanyája e poétai kert; én legalább utamban annyi s oly szép madárhangot nem hallottam mint e zengő magányban. Nem csoda! azon koszorus költők ezeknek őseiket is ide éneklették, és rájuk szált az anyai sajtóság; öröklötték a művészihletet; s most tanyájok aranykorát siratják!

A weimári hercegi vár gazdag ajándékokat tartalmaz különösen a berlini és amsterdami udvaroktól. Gyönyörű szobái sűrűn hevernek egymás mellett. A kihallgató teremben egy drága kőasztal Sándor cár ajándéka. Egy zöld szobában aludt az orosz cárné, ágya előtt 25 ezer p. forint értékű nagy tükör. Jeles azon cédrusfa szoba, melyet egy jénai asztalos készített, benne tartatik a harminc éves háboruban Gusztáv Adolfal együtt Lützennél elesett Bernhard *) herceg ujjá. A várnagy fűrgén mutatott egy vörös szobát, melyben Napóleon a jénai csata után lakott, s élénken rajzoló: mily boszusan lepte meg a palotát a hatalmas győző, mint fenyegette a távol volt nagyherceget, mint ellene küzdőt, mennyire esdeklött térden kegyelmet a nagyhercegnő, és Göthével s Wielanddal mily rimánkodva kérték azon ablaknál, melyen szabadba szokott nézni és a kedves város feldulását tervezgette: hagyna fel pusztító szándokával. Érdekessé teszik még e várpalotát a négy nagy férfi külön emlékszobái. Akkor is festő kéz dolgozott rajtok, Schilleré már készen állt; az egész falazat a halhatatlan költő műveinek egyes szép jeleneteit ábrázolja. Márványszobra fölemelt helyen áll, s alatta magának Schillernek Göthe által alkalmazott ezen dicső sorai:

„Mich haelt kein Band, mich fesselt keine Schranke,
 Frei Schwing ich mich durch alle Räume fort;
 Mein unermesslich Reich ist der Gedanke
 Und mein geflügelt Werkzeug ist das Wort“.

*) A herceg. 1639. mult ki, a lützeni csata pedig 1632. volt. Ez a vezető hibája.

Ezzel szomszédos szobában tartatik Schiller széke, s ablakon függ egyszerű, igazán diákos tükre, mibe nézni csak az anyag, ki a léleknek arcon ülő sugárait nem hiszi; és ha valaki ezen jogérzettel vakmerészen csakugyan belékaesintott: egy Schillerarcot álmodván megpillanthatni, mint megcsalódott, némán távozik el.

A vár altánja egy a város tövében elterülő és szép kertté rendezett nagy erdőre néz. Mesterkézett romok s fakunyhók hevernek benne. Mind a négy férfiúnak külön erdei laka szebbnél szebb helyen s távol egymástól. Göthe kunyhója falán rózsaszalagok fonódtak szét s futottak tetőre föl. Eleven gyümölcsai kellemesen viritnak a bájerdő csavarodó sétányaira s tölgyeire; és ha valahol, itt epesztik az élet e kedves rózsák. Nevezetes még a római ház, Károly Auguszt egykori mulató helye. Lépcsőkön mehetni hozzá egy völgyből, a fölírásnál e sorok:

„Die Ihr Felsen und Bäume bewohnet o heilsame Nymphen
Gebet Jeglichem gern was er im Stillen begehrt.
Schaffet dem Taurigen Muth, dem Zweifelhafter Belehrung
Und dem Liebenden gönnt dass ihm begegne sein Glück.
Denn Euch gaben die Götter was sie den Menschen versagten:
Jedem, der Euch vertraut, hilfreich und tröstlich zu sein“.

Mennyire szerette s pártfogalta Károly Auguszt a tudományt, s mily hü kezek közt volt az nála, mutatja az igen díszes hercegi könyvtár gazdag tartalmával, számos kézirat, rajzolat, s rézmetszettel; Luthernek és kortársainak öszves műveivel, nevezetes férfiak arcképeivel, s a nagy herceg márvány szobrával. Ennek füstött arcképe is megvan: vitor ábrázat, eleven tüzes kék szemek, igen egyszerű közemberi öltözet, sarkantyus német csizma. De Göthe és Schillernek Dávid faragta életnagyságu s magas oszlopokon álló szobraik mégis legkitünőbbek; mindkettő érdekes a kölcsönözött alirattal.

Götheé: „Selig welchen die Götter, die gnädigen, vor der Geburt schon
Liebten, welchen als Kind Venus im Arme gewiegt.“

Welchem Phöbus die Augen, die Lippen Hermes gelöset,
Und das Siegel der Macht Zeus auf die Stirne gedrückt“.

Schiller.

Schilleré: „Denn Er war unser! mag das stolze Wort
Den lauten Schmerz gewaltig übertönen!
Er mochte sich bei uns, im sichern Port
Nach wildem Sturm zum dauernden gewöhnen.
Indessen schritt sein Geist gewaltig fort
Ins Ewige des Wahren, Guten, Schönen.
Und hinter Ihm in wesenlosem Scheine
Lag was uns alle beendigt das Gemeine“.

Göthe.

A weimári hercegi sirbolt gazdag, s becses tartalmu. Károly Ágoston a híres s erényes uralkodó nagyherceg családjával, lelki barátjaival Göthével és Schillerrel egy boltban nyugszik. A tisztelet, szeretet és barátság kiapadhatlan kutfeje ez! Az uralkodó herceg elégtelennek érezte magát éltében azon szent adó lefizetésére, melyre szellemi erőt becsülni tudó érzelme, tisztán világosultsága s az emberiség világosításának vágya kötelezte. Erős akarata volt: hogy azok némelyike, kikhez lelke e tünde élet tengerén csatlakozott, a halál árnyékvilágában is vele legyen. A diszes köztemetőkertben fölemelt helyen egyszerű, de uralkodóhoz méltó sirházat emeltetett. A rég elhalt Schiller csontait felásatta és saját sirboltjába tétette. Majd ő is lefizette a haláladót; és a szép lélekerővel bíró tudóskör művésztékának szomorú végjelenetét Göthe szerepelte s végezte be, eltemetvén lelke társait, elérve a késő vénség célpontját, melyről tiszta törekvésének magasztos érzetével dicsőülten s üdvözültlen szállt alá. A sirbolt oszlopokon pihen, s lépcsőkön mehetni bele. Lezárt ajtaja fölött széles vasrács, mely szabad belátást enged. Három, négy lépcsőre az ajtótól két sötét borítéku koporsó nyugszik egymás mellett, egyik Schiller másik Göthe tetemeivel. A közel oldalban szinte négy lépésnyire egy magasbra emelt nagy fekete koporsót, mellette egy világos színűt látsz; amabban Károly Ágoston, ebben a nagyhercegnő nyugszik; beljebb más koporsó is látszik, s mindenik födelén hervadt virágkoszoru. A boltozatba felülről hat világosság egy nagy kerek s vassal elzárt nyíláson, melyen a koporsót szokták leeresztteni. E tágas fölház kápolna s halotti szertartásra használtatik; esupán egy feketén bevont zsámoly-szék van benne, fészület, könyvtámasz két három darab könyvvél. Az egész terem puszta üres és hallgatóg. Különös érzés szállja itt meg azélt s erős bánat lepi meg a kiméletlen halál ily nagy ragadmányain! s úgy tetszik az idegennek, mintha ezen századokat testileg is élni méltó nagylelkeket személyesen ismerte volna; minek főoka: a Weimárban mindenütt fenmaradt emlékek, az ő mulató, tartózkodó, író, olvasó helyeiknek látása, s az abból eredő tüzes képzelődés. De különben is ösmerhetjük őket, s méltók hogy a művelt országok lakói különösen nyílt évszakban Weimárba vándoroljanak, ha módját lelik, meglátni a helyet, hol ők testi- s szellemileg éltek, tisztelni a temetőt, melyben csontaik nyugosznak. Wieland a várostól pár órányira eső osmansádti saját jószágán, Herder szuperintendens pedig a nagytemplomban aluszsza örök álmát.

TÁRCA.

A VÁNDOR GYÜLÉSEK *).

Fordítsuk figyelmünket a belső misszióra. A jelenkor államkormányzati filozófiája, mely az 1815-ki bécsi európai kongresszus oklevelei 16. cikkében a keresztyén vallások jogegyenlőségét kimondotta, mi aztán az újabb alkotmányok szerkezeteibe is felvétellett, megszüntette amaz eretneküldöző rendszert, melynek fejedelmi egyéniségek szintugy mint az államok nyugalma áldozatúl estek. Tapasztaljuk, hogy egy állam kormánya sem dobja magát oda, hogy kiválólág valamely dogmatikai konfesszió „*seculare brachiuma*“ gyanánt használtassék fel, miután betanúlta azt is, hogy a forradalmak nem egy százszorosan és ügyesen gyanusított keresztyén egyház szokásaihoz, természetéhez tartoznak. A keresztyén államkormányzat eszméi és elvei mind inkább érvényre emelkednek; amaz eszme ez, melyet I. Napoleon a mackacs belga klérusnak mondott: ti szemtelen papok, úgymond, ti csak az emberek testeit hagyjátok nekem, lelkeiket magatoknak tartjátok: én keresztyén császár vagyok, népemet nevelni akarom! A mely fejedelem ma esküt mondana a lorettói kápolnában vagy bárhol, alattvalói hitének kiirtására, az a többiek előtt csak guny tárgyává tenné magát, felmondanák szövetségét. Ne tépelődjünk ilyenekkel; tanuljunk némely dolgokat felejtetni, javítsuk, rendezzük magunkat.

Rendezzük táborunkat, és e nehéz munkához fogadjuk el a mások segélyét is, ha abban és miben a jó akaratot fölismértük; mutassuk ki a jobb ösvényt, de ne térjünk ki a negációk tompa fegyverével minduntalan, holott a doktrinális vitatkozásra s ebből eredő traktátusra feltétlen szabadságunk van, volt mostanában, ha azt használni akartuk.

*) A tiszamelléki ref. egyházkerületben épen fölvetett napi kérdés a kerületi gyűlések helyének állandósítása. Így a jelen cikket igazán korszerűnek mondhatjuk, s ohajtánók, hogy a nézetek körüle sajtó útján lennének tisztázva előbb, mintsem a gyűlésen rögtönözönök, mint igen gyakran megesik, a határozatot.

Szerk.

De van az embereknek egy osztálya, melytől leginkább kell ova-
kodnunk, mely szertejár és dul mindenütt az emberi ész gyalá-
zatjára, hogy a népeket a polgárisultság izléseihez, kívánataihoz al-
kalmazott mutatóványokkal, költeményekkel, kiállításokkal mulattas-
sa, a komoly elmélkedésektől elfoglálja, ámítsa, hitegesse, a maga
önző céljaira tömegestől felhasználja s ellenségévé tegye mind azok-
nak, kik bálványaiknak nem hódolnak. Ezek soha sem tanulnak,
soha sem felejteneek, de mi ösmérjük fel őket mindenütt, és minden
időben; rendezzük magunkat szünetlen támadásaik ellen.

Ez legyen a mi dolgunk, és ha minden jövő jobb remény meg-
hiusulna is, ne munkátlan akaratosságunkat kelljen vádolni majd,
de vigasztaljon az, hogy csalni igen, de megcsaladni nem szégyen.

Mi nem rég tartott zsinatunkban itt a Tisza mellett, elhagy-
ván a negáció ösvényit, mely mint felismértük, végre is semmi jóra
sem fogna vezetni, felhivtuk több távol maradt hitrokoninkat: fog-
lalnák el az egyházban tanácsüléseiket, melyekre a közbizalom ál-
tal rég választattak és küldettek, töltsék be helyeiket ne csak név-
vel, de lélekkel és igazsággal. Beláttuk azt, hogy szeszélylyel, ab-
szentizmussal, alamizsnarendszerrel, indifferens nihilizmussal a köz-
bizalmat és küldetését az egyháznak viszonzozni nem szabad, úgy
nem is lehet az egyházat sem kormányozni, sem rendezni: aztán ha
magunknak nem tetszik, ama „regimen ministris quoque defertur“
sem lehet kielégítő. Egy szóval egy világi követ társamnak ezen
indítványa általános viszhangra talált. Érett gyümölcs, melyet
csak érinteni kelle. A papság komoly csendel fogadta azt, de
bizonyosan méltányolta, midőn lehetlen vala fájdalmas érzetét elfoj-
tani, s mintha mondotta volna: ej! ej! csak nem régen csináltunk
dogmát az elnökletről kedvökért, s ime már ismét magunkra hagy-
tak. És, uraim! a papságnak igaza van, ha így érez, és még más-
nak is, ha az egyház vezérletét (az elnöklet alatt ezt kell érteni)
ily hideg kezekre bízni nem akarja. Csak egy éve még, midőn az
elnöklet kérdése felhozatott, tömve láttuk a termet olyakkal is, kik
azelőtt soha sem láttattak, és most küldetve sem jelentek meg. Ideje
volt az egyháznak hallatni szavát, mert az evangéliomi fegyelmi
szó az autonómiához tartozik. Elvárjuk a jövőt, talán csak nem fog
az egyéni autonomia ellenvetésül hozatni fel. Ez szomorú egy fo-
galmazása lenne annak és a rendnek; különben igaza lenne Forster
angol tudósának: in Ungarn giebt es viel Protestantismus, aber wenig
Evangelismus.

Hárítsuk el, mondák, az akadályokat, melyek az egyház helyes
és szabályos kormányzatának gátul szolgálhatnak. Suum cuique! mi-
dőn lélektanilag is felvéve a gyűlések ide s tova vándorlása soka-

kat eltartóztat a megjelenéstől, és különben is annak temérdek erkölcsi és anyagi kárai mutathatók fel. „Szüntettessék hát meg a vándorlás“ elvül mondatott ki; az egyházak szavazatai hallgattassanak meg azon okból, mivel a megváltás kérdése is felforog.

Ha ez is felforog, ám legyen; én ugyan ettől nem függeszteném fel az elv rögtöni alkalmazását azért sem, mivel a többi egyházkerületekben már tudtommal megváltás nélkül is a főbb helyeken és rendszeren egy helyen tartatnak a gyűlések. Sőt egyházkerületünk abauji és zempléni megyéiben is, amott bár utóbbi megváltással, de előtte is már foganatba vétetett: különben is semel pro semper rég olta határozatilag és megváltás nélkül gyakorlatban volt az, hogy a tavaszi gyűlés Miskolcon, az aratási a főiskola miatt Sárospatakon tartassék, és így csak az őszi gyűlések tartásáról lehetne szó és megváltás, holott ez a gyűlés, nézetem szerint, el is maradhatna. *Entia sine necessitate non sunt multiplicanda*; ha pedig rendkívüli ügyek merülnek fel, az elnök öszvehívni a gyűlést bármikor is köteles, és a megváltásról annyszor mennyiszor szó se lehet. Ne is szoktassuk magunkat a fizetéses szolgálatokhoz, mert ez bürokratiára fog vezetni, melytől pedig iszonyodunk, és mi türes tagadás, a m. miniszteri törvénytervtől is az idegenített minket leginkább, holott szabad legyen kimondani, hogy ha minden lépések és szolgálatok fizetetni fognának, ahhoz milliókból álló tőkepenz kellene, a m. minisztérium is csak segítyezést ajánlott, magunkat pedig még jobban terhelni lehetlenség.

A szabadság, önkormányzat áldozattal jár, de nem oly nagy ez, mint gondolnók, mert három napi tartózkodás költségei Miskolcon nem ütnek fel annyit, mint Ungvárból Gömörbe, Hevesből Abaujba utazás költségei és nagy fáradságai; aztán papi hivatalnokaink fizetéseikkel, követeink jobb egyházak jövedelmeivel vannak ellátva, a miskolci 14 ezer protestáns család vendégszerető házánál buzgó fogadtatásra is számíthatunk.

Ne szaporítsuk a nehézségeket, győzzük le azokat vallásos buzgalommal, és fontoljuk meg azon erkölcsi és anyagi veszteségeket, melyek a gyűlések vándorlásával egybekapcsolvák.

1. A portatív gyűlések helyein változó plebiszítum műveltségre, számra nézve illetéktelen majoritása felforgatja a határozatokat, olykor szenvedélyből is, provinciaális érdekek miatt, semmi tekintettel arra, hogy amott már más értelem, elv nyilatkozott, s döntötte el az ügyet. Hasztalan a hivatkozás ilyenkor az előbbi okiratokra, mert

2. A levéltár nem levén hordozható, abból semmit senkire ráolvasni nem lehet, holott csak a szerkezet szavai is sokszor döntők,

melyek pusztá emlékezettel sem pótolhatók, sem felemlítésök elegendő tekintélyvel nem bír. Mennyi kár, hátramaradás, sok szószaporítás az adatok hiányában. Viva bibliotheca, musaecum ambulans.

3. Nincs idő a tárgyak kellő megvitatására, csak annyi sincs, hogy egy elnöki időszaki jelentést meghalhatnánk az egyház, iskola állapotáról: holott ez az általános áttekintés tájékozhatná eszméinket, adhatna irányt, vezetne célhoz. — Gazdasági ügyek, magán panaszok, melyeknek nagyobb része a megyéken és elnökök által is elintézhető volna, elfoglalják helyét a szellemieknek annyira hogy egyházi gyűléseink inkább hasonlítanak egy „oconomica commissió“hoz mint „pastoralis conferentia“hoz. Ez nem jól van így. Se tudományban se lelkeségben sem népnevelésben nem haladunk előre; nem jól van különösen most, midőn az organizáció korkérdesei sok megfontolást, eszmeeserét, vitatkozást kívánnának, holott most az emberek nagyobb része nem szeretvén gondolkozni, de az időből is ki lévén szorítva, hogy több bölcseket is kihallgasson, egy ügyes de egyháziatlan dialektika után hajlandó a negáció kényelmes pamlagára dőlni, mester-szava után kiáltani: zsinatra, nem ide való! Ám de ez a zsinati apel-láta olyan lesz-e, mint hajdan voltak a „systematicum operatum“ok? Trofonius barlangja, melyből soha semmi vissza nem került. Alig ha nem! ha éppen olyas elvekkel akarunk zsinatolni, mint azokat némely keresztyén Lukreciusok vagy Pico de Mirandulák intonáltatták, kik „de omni seibili et adhuc de aliis“ szeretnek és tudnak beszélni, csak az egyházi irodalomból nem tudnak semmit, sőt jártokban keltőkben az államtudomány azon legegyszerűbb de most éppen legkézzelfoghatóbb maximájára sem jutottak: kettőn áll a vásár.

4. Társas illedelem, szemérem korlátozza az egyéni függetlenséget, a vendégszeretet előzékeny bőkezősége a puritanus mér-sékletet tágitja, a fegyelem erkölcsi kötelékeit megoldja. Nem kívánám ugyan a régi kánonok ama szigorúságát alkalmazni: „oportet“ mond a komjátii „synodos cum jejunió celebrare“; de ezen nagy és bő lakomázást, poharozást késő estig, milyenekben ily alkalommal részesítettünk, csakugyan nem tarthatom célszerűnek. Kinek volna aztán kedve ily dőzsölések után tanácskozni, gyűlésezni, fontolgatni? mikor aztán nagy a láрма, sok a szónok, egyik sem hallgat a rend-re, jövés menés a teremben, míg végre a nagyobb rész a berekesztés előtt eltávozik, hogy ismét éjfélkor vacsoráljon, s így három éjjel álmatlankodjék. A déleesti gyűlésezéseknek rendezett testületeknél nincs helyök, de így nálunk kénytelenség, mert sokáig alkalmatlankodni nem lehet. — Gondoljunk még őszi sár idején falu-he-lyeken a lakok távolságára, alkalmatlan szállásokra, takarmány szü-

kire, eseléségre, mely a „Laci konyhán“ ingyen dorbézol és garázdálkodik. Mind ezeknek gyakorlati felfogása arra is ösztönöz, hogy az anyagi károkat is vegyük méltó figyelembe:

5. Nem úgy van most, mint volt régen, de nem is oly régen, midőn még csak zárt körű konzisztóriumok voltak, melyeknek tagjai a hivatalos személyzet voltak számra húszan s egy pár buzgó dilettans arisztokrata, ki rokonához egyuttal behajtatott: az egyház gondnoka, a földesur ellátta az egészet; de most százakra megy számok egy papszentelő gyűlésre sereglőknek, kiktől kredencionálisokat kérni sem szoktak, sem ilhik, de asztalhoz mindenik ül, s elégedve távozik. Na de aztán Isten legyen irgalmas a gondnoki számadásért, sokszor az adósságért, melybe a gyűléstartó egyházat keverni szokták; nem is említve azt, hogy a helyben lakó uraknak mennyibe került az? Nem jobb lett volna-e ily költséget megkimélni, s a szíves házi urnak buzgó adományát a nevelés és egyház oltárára tenni le? nem-e kikerülni az alkalmat, hogy a némely helyeken korhely presbitérium a zürzavar miatt nem is ellenőrizhető fecsérzéseket tegyen?

6. A gyűléseket rendező elnökök, szuperintendens és esperes urak bizonyosságot mondhatnak, mennyi levelezéseikbe, alkudozásaikba, s végre is parancsaikba kerül, midőn az egyházak a gyűlések tartását magoktól elbáritani törekednek. Bocsásson meg, de nincs annak tapasztalása egyházigazgatásunk gyakorlati terén, ki azt hiszi és állítja, hogy a nép ezt maga kívánja így; és szükséges, hogy a vallásosság élő elevenségben tartassék. Ismét bocsánatot kérek egy kis kitérésért, mert ez utóbbi indoknak pietisztikus iránya van, mit én igen nagyon tisztelek és becsülök, de azt hiszem, hogy az előítélet már régi, nem is helyes alapon áll.

A papszentelő gyűlések hajdan vallástudományi vizsgákból, népszerű értekezésekből állottak, mint régi kánonaink mutatják, de a theologiai doktrina akkori fejlettségéhez képest sem voltak azok többek egyszerű katekhizációnál, melyet a nép ma mindig hallhat a papjától, és hall is rendesen. Mit értenc most a nép a sublimior theologiai és exegetikai vizsgákból, keleti nyelvekből sat.? Mi pedig a kibocsátás külső szertartásait illeti, azokra nézve mégis már némely módosítandók levén, nem mutathatók azok úgy fel mint liturgia, nehogy a nép azokhoz balfogalmakat kössön. Azonban illő és helyes, hogy ez a szokás „propter eminentiam et commoditatem“ megtartsék, de a nép ne higye hogy az változhatlan liturgia. — A vallásos érzelmeket célszerű egyházi szónoklatok, a sakramentumok kiszolgálása és fegyelem által kell táplálni; ez a protestantizmus evangyéliomi elve, a többi adiasorák! Aztán a kinek tetszik, nézze meg a maga

helyén az ordináció szertartását, de az egyház ne hordozza azt fel s alá, mert ily alkalomhoz tágas templom és belső tér is kívántatik, — nem kápolna és izzasztó kemence.

7. A gyűlések vándorlása az üldöztetés hajdankorából vette eredetét, midőn eleink az arisztokraták lovagváraiba menekültek tanácskozás végett, hol aztán a gazdag urak által élelemmel is elláttattak, de fájdalom! sokszor politikai célokra is felhasználtattak. A történetírás dolga azt kritikai szemlével nyomozni. Annyi bizonyos, hogy azt a protestantizmus ellenei káros sikerrel használták fel; mint például a rosenbergi zsinatot, melynek végezéseit országos törvény által is megsemmisítették, talán csak azért, mint a törvény szavai mondják: *ut sibi varios honores et dignitatum minime competentium titulos adsciscere non sunt veriti.* — Ekkor rendeztettek a világi inspektorátusok, melyek aztán különbözően mint a reformáltaknál, az ágostai egyházban később az utóbbi időkig az egyházat elvilágiasították, és mi reformáltak fájdalommal említhetjük, hogy a protestáns két felekezet szakadásának hatalmas előmozdítóji voltak. Kuzmány ágostai lelkész így ír: *Theils weil schon auf der Zusammenkunft in Óvár bei Szatmár 1554. die Secessionen zu der Lehre der schweizerischen Reformatoren deutlicher noch als auf der einige Jahre früher zu Bereg gehaltenen hervortraten, theils weil hier um Kaschau, und mitten durch das grössere Gebiet der Grenze der Türken Herrschaft ging, gewann die Theilnahme des Adels und der städtischen Magistrate in diesen Berathungen ein grösseres Gewicht und nachhaltigere Bedeutung. Die einflussreichsten wurden Defensores (nach dem Beispiele der Slesier und Böhmen), Patroni, und wegen der Streitigkeiten gegen die schweizerische Lehre und Bildung reformirter Gemeinden (in Gömör, Abauj und Sáros) Inspectores genannt. Lehrbuch des Kirchenrechtes. Wien, 1855. S. 341. Igazolja ezt a semptei zsinat II. kánona, hol mondatik: *superintendentis erit invigilare, ut juniores a scriptis papistarum vel calvinistarum abstineant.* Hogy ezen hivatásuknak az inspektorok buzgóbban feleltek meg, mint a papok, kik hozzánk szivesebben simulnak, a köztapasztalás ma is igazolja. —*

Úgy lehet, hogy a rosenbergi zsinat ellenei a szuperintendensek excellenciás czimén botránkoztak meg, és éppen nem a reformáltak védelmére keltek fel az inspektorátus ellen, azonban ennek eredete és hivatása előttünk csakugyan gyanu marad. Bocsánat ezen kitérésért. Szent Ágoston azt mondja: hogy midőn egy sor gondolatot letöröltünk emlékezetünk táblájáról, azonnal újabb csoport tü-

nik elő, kérdezve: nemde most már mi következünk? Csak azt akarám mondani, tegyük magunkat függetlenekké az egyéni tulságos befolyásoktól. Lám Petróci tábornok is, ki a rosenbergi zsinatot tartotta, mennyi kárt okozott?

Itt már meg kellene állapodnom, ha a gyűlések állandósítása árnyoldalát is fel nem fogtam volna és nem látnám szükségesnek, hogy ha valamely eszme kiviteléről van szó, azt előbb mindig formulázni kell.

„Incidit ni Scyllam, qui vult vitare Charybdis“ mondhatná némely ember, ki nem érez elegendő bátorságot és szilárdságot magában a megszokott „amabilis confusio“ örvényéből kivergődni csak azért, mert ezt a frázist is egy tekintélyes nagy protestáns ur mondotta, ki, inter nos sit dictum, sok furcsaságokat mondott jó kedvében, mint például: „ragad a protestantizmus mint a liszt, azért minden faluba, csárdába templomokat kell építeni; miből aztán papjaink nagy részének szegénysége következett, és a nép is elfogyott; aztán mint a budai zsinat legyőzhetlen vezére a „regimen ministris quoque defertur“ klauzulát is feltalálta, pénzügyi adminisztrációnknál pedig sokaig káros szabályul szolgált ama „bon mot“ja: addig lesz pénze az egyháznak, míg kint lévő kamatai vannak, s több efféléket, melyek magok idejében talán jól mondtak, de nem örök igazságként megtartandók.

Centralizációt a világért sem akarnék, majd hogy egy főváros plebiscitumának, vagy akár külről betóduló majoritás tulnyomó zsarnokságának lennénk intimidált néma rabjai, mint ez megtörtént, és történhetnék bármikor, ha egy szeszélyes bitorlott reputáció, dilettáns domagóg, rögzeszmejével felkerekednék.

Am de az orvosság nem abban áll, hogy gyáván fussunk, vagy rejtőzzünk el, hiszen az embert árnyéka soha sem hagyja el; de talán ezzel is úgy vagyunk, mint mikor valamit sürgősen keresünk és nem találunk, holott előttünk áll. Ime:

Rendezzük, összpontosítsuk magunkat a képviseletben!

A képviseleti rendszer a politikai doktrinában is már bevégzett vita, és épen azok által is döntetett el, kik az egyházban az autonomia szent palástjába burkolva, a képviselők mellett mégis helyet foglalva, az anarkhiát, a status quot, amabilis confusiot fentartani akarják, s mindenki látja, hogy tért nyerni törekedvén, készek magokat retrográd lépésekre is határozni. — Gyalázat! egy másik tabula rasát készíteni, mintha amaz is nem így készült volna.

Am de a képviselet mellett s a plebiscitum ellen hatalmasan emelkedett a közvélemény, mely e részben a m. miniszteri tervet is

hálás elismeréssel üdvözölte. Visszalépés nincs többé, ne is legyen.

Ha a képviselőtét életbe hoztuk, nagy előlépést tettünk az egyház rendezésében, sőt e nélkül egy lépést sem tehetünk előre sem itthon sem zsinatra! Egy „constituant“ zsinat sok nehézségekre talál. Miért ne vethetnők meg az alapokat itthon; ne mondhatnák, mit Luther három század előtt mondott a hamburgi zsinatról: ich habe noch nicht Leute dazu; s mondott 1852-ben a porosz kormány, mely még csak a presbiteri rendszert engedte meg, a többire majd még felelni fog.

Ha következetesen akarunk haladni, s az egyház rendezését magunkból fejteni ki, nézetem szerint helytelenül teszszük, ha a tornyot tetejétől akarjuk építeni. Zsinaton akarunk törvényeket alkotni, holott egy valódi képviselőtét nem tudnánk létre hozni, mely aztán a közkíváнатot kielégitené. Avagy a budai zsinat aristokratái plebiscitumát akarjuk? vagy az 1790: 26. cikk szerint „numerum et objecta synodorum determinari? Ugy tartom, egyik sem felelne meg a nyugalomnak. Sürgessük a régi állapot restitucióját? ki mondja meg: melyiket. Az 1790 előtti „clerosynodalis“ rendszert senki sem akarná, az utána következett nincs törvényesen konstituálva; és így nem marad egyéb, mint az 1790: 26. cikkben kimondott és elismért általános elveket részletesen fejteni ki és életbe vinni, ha e műtétet mástól nem akarjuk elfogadni. De mit tettünk eddig? mondhatjuk-e hogy csak községi presbiteriumaink is már rendezve vannak, holott „in ultima analysi“ ezek a hozandó törvények végrehajtói? Egyházmegyéinken hire sincs a községek képviselőtétének, a kerületi gyűléseken nullifikálnak a plebiscitum és dilettáns autonomok által a küldöttek: a tudomány (mert a protestantizmus nem csak vallás, de tudomány is) nincs képviselve a tanárok által mindenütt, holott most csak mint beparancsolt referensek jelennek meg.

Hosszú évek során nem készítettük meg az alapot, csak vándoroltunk ide s tova, lepergettünk a napokat gondtalan szakmányozással, és midőn az idők sulya megnehezedett fejünk felett, rögtön idegen segítségért kiáltottunk, escedtünk az organizációért, s midőn annak terve előnkbe adatott, azt kívántuk, hogy az, sajátos állapotunkat teljesen ismerő és bajainkat gyökerében orvosló legyen, vagy éppen okát sem mondtuk meg, miért nem helyesíthetjük azt.

Bizony bizony! ismérjük el hogy rendezetlen gyűlézéseinkkel soha célt érni nem fogunk, míg a valódi képviselőtét legszigorúbb ellenőrséggel életbe hozni nem fogjuk, s ez által a természetesen következni kellő felelősséget is, s a mi ennek aztán az egyházban egyedüli de legfőbb erkölcsi garantiája: az egyházi fegyelmet. — Ha ez ki nem

elégít, ha ez nem kell, úgy nincs bennünk az evangéliom, úgy nem vagyunk egyházi társulat, úgy az autonomiára éretlenek vagyunk, nem is követelhetjük azt, hogy az államhatalom továbbra is ignoráljon!

Még néhány szót a nyilvánosságról, melyről aggodalmasan mondatik, hogy az a képviselet által korlátozva leend! Igenis, korlátozva! és kell is: nehogy a szenvedélyes pártoskodás szabad tért, a korteskedés toborzó műhelyét találja fel. Van abban mód és eszköz hogy azok, kik „morum probitate et religiosa pietate ac cruditione conspicui,” de történetesen nem választott képviselők, a tanácskozásokban részesíttessenek, miként az angol és más parlamentáris helyeken bemeneti jegyeket kapjanak; a szavazati döntő jog csak azokat illetvén, kik az egyházak által kibocsátattak. Ez a protestantizmus elve, melyet senki kedvéért feláldozni nem lehet; marad még ezen kívül elegendő tér, hol és melyen az egyháznak szolgálatokat tenni lehet, sőt kell is, vigasztalásul szolgálhatván mindnyájunknak az, hogy minden kornak megvan a saját emberei, és ugyanazok minden időben nem szerepelhetnek. Aztán a képviselők öszvesége már elegendő szám; és nyilvánosság van a sajtóban is. A nép végezze dolgát mint másutt, jogai a választásoknál biztosítvák, pénzügyi dolgait más uton tudhatja meg, a doktrinális vitatkozásokat a hallgatóság nem érti; vagy rosszul fogná fel.

Törekedjünk köztanácskozásainkat úgy rendezni el, hogy ha egy idegen, ki hallotta felőlünk, hogy mi az értelem, tudomány, erkölcs és világosság emberei vagyunk, feltaláljon minket, s ne legyen kénytelen mondani a költővel:

Quaesivi lucem, ingemuique reperta.

Jakabfalvy András.

A POROSZ TANINTÉZETEK STATISZTIKÁJA.

Baden. — Konstanc, Oktober 8. A Németszövetség 12,000 □ mérföldnyi territoriumán levő nagyobb és sok kisebb államok között, a tudományosság és népnevelés Porosz-, és Szászországban van legvirágzóbb állapotban. Kiválólág Poroszhoz, a kebelében létező nagyszámu, s a tökély és szellemi miveltség magas fokán álló, felsőbb s alsóbb rendű tanodáiban, és más egyéb intézeteiben működő jeles tanárok, mint megannyi apostolok által, jótékonyan terjeszti az értelmiséget és felsőbb szellemi műveltséget a néposztályoknak nem csak felsőbb, de alsóbb rétegei között is; mi-

nek áldásdus következeit üdvösen élvezzi az 5103 □ mértföldnyi territoriumon lakozó 17,000,000 népnek jelen, és fogja mind az idők végéig későbbi nemzedéke is. A Németszövetséghez tartozó 35 nagyobb és kisebb souveraine államok között nincs egy is, mely szellemi világosság terjesztésére, s a jelen korban annyira égető kérdéssé és szükséggé vált népnevelés ügyének oltárára, annyit áldozott volna a XVIII. század közepe óta a jelenig, mint a Poroszálam, melynek felsőbb rendű tanintézetairől, s az azokra tett kiadásokról — mellőzve egyebeket — helyén látom itt szólani.

Az állam politikailag 8 tartományra oszlik, ugymint Porosz, Pózen, Szilézia, Pomeránia, Brandenburg, Szász, Vesztfáliai és Rajnai tartományokra. Az egyházi és iskolai ügyek kormányzata is e felosztás szerint kezeletik. Poroszhonban van hat egyetem, és a münsteri királyi akadémia.

A nevezett tartományok közül, a brandenburgiban van a berlini egyetem; a rajnaiban a bonni egyetem; Sziléziában a boroszlói; Pomerániában a greifswaldi; az egyesített hála-vittenbergi a szász tartományban; a königsbergi a porosz tartományban; — és a münsteri királyi akadémia Vesztfáliában.

A berlini egyetem alapított III. Fridrik Vilmos, porosz király által, aug. 10. 1809-ben. A hittan, jogtan, orvostan, bölcsészeti és nyelvészeti szakokban összesen 158 tanár működik. A mult 1855⁵/₆ iskolai évben volt ez egyetemben 2025 tanuló. Ezek közt evang. theologus 269; jogász 583; orvos növendék 254; bölcsészettant hallgatók 276; nyilvános előadások hallgatására jogosítottak 643-an. Kiadása volt 158,643 tallér, a mi pénzünk szerint 237,964 p. ft., 30. p. kr. ebből 151,363 tallért az állam fedezett.

A bonni egyetem alapított okt. 18. 1818. III. Fridrik Vilmos porosz király által. Az összes szakokban általánosan véve 97 tanár tanít. A tanulók száma a mult 1855⁵/₆ iskolai évben 828 volt; kik közt 66 evang. theolog; 183 kath. theologus; 283 jogász; 89 orvosnövendék; 229 bölcsészettant hallgató; 38 nyilvános előadások hallgatására jogosított. Stipendium az egyetemi tanulók számára 5985 tallér, 10 ezüst garas (Silbergrosch). Kiadása 108,300 tallér; melyből 103,600 az állam fedez.

Az I. Joakhim brandenburgi választó fejedelemtől 1506. alapított frankfurti egyetem a boroszlóival, melyet I. Leopold római német császár és magyar király okt. 21. 1702. alapított, III. Fridrik Vilmos király parancsára aug. 3. 1811. egyesítettett. A különböző tanszakokban működő tanárok száma 90. az 1855⁵/₆ iskolai évben a tanulók száma 864; közöttök 66 evang. theolog; 212 kath. theolog;

240 jogász; 142 orvos növendék; 150 bölesészettant hallgató; 54 nyilvános előadások hallgatására jogosított. 3560 tallér stipendiummal egyetemi tanulók számára; kiadása 90600 tallér, melyből 79968 tallért az állam fedez.

A greifsvaldi egyetem alapját Vratiszláv, pomerán herceg vetvén meg, III. Ottó stettini és pomeraniai herceg alapította meg 1457. mely III. Kalisztus pápának 1546. évi május hó 29. kiadott s az egyetemet elismerő bullája következtében, okt. 17. 1546. ünnepélyesen megerősített. A különböző szakokban összesen 58 tanár ad leckéket. A tanulók száma az 185⁵/₆ isk. évben 232; kik közt 25 evang. theolog; 54 jogász; 89 orvosnövendék; 58 hallgat bölesészettant; nyilvános előadások hallgatására jogosított 6. Stipendium tanulók számára 6438 tallér. Kiadása 64290 tallér, melyből 50649 frtot az állam fedez.

Az egyesített hála - vittenbergi egyetem — az első III. Fridrik brandenburgi választó fejedelem julius 1. 1694. alapította; a vittenbergit böles Fridrik szász választó fejedelem okt. 18. 1502-ben. — III. Fridrik Vilmos porosz király parancsára egyesítettett april 12. 1817. A különböző szakokban összesen 71 tanár tart felolvasásokat. A tanulók száma a mult 185⁵/₆ isk. évben 694. Ezek közt 431 evang. theolog; 137 jogász; 60 orvosnövendék; 64 bölesészetet hallgat; nyilvános előadások hallgatására jogosított 2. 10325 tallér stipendiumul, egyetemi tanulók számára. Kiadás 87,915 tallér, melyből 55,445 frt. az álladalom fedez.

A kö n i g s b e r g i egyetem alapított jul. 20. 1544-ben Albert brandenburgi markgróf, s egyszersmind első porosz herceg által. A különböző szakokban tanit összesen 65 tanár. A tanulók száma a mult 185⁵/₆ iskolai évben 362. Ezek közt 85. evan. theolog; 229 jogász; 82 orvosnövendék; bölesészetet hallgatott 54; nyilvános előadások hallgatására jogosított 12. — Stipendium egyetemi tanulók számára 2845 tallér. Kiadása 80570 tallér, melyből 76621 tallért az állam fedez.

A m ü n s t e r i királyi akadémiát I. Ferdinánd érsek a választó-fejedelmek közül, az egyháziak részéről kölni választó fejedelem, és münsteri püspök, akarta megnyitni 1612-ben, de csak az utána következett Miksa Fridrik választó fejedelem nyithatta meg az 1650. évben. Jelenleg theologiai és filozofiai fakultással bir, mert jogi és orvosi fakultását, az 1818. év őszén keletkezett királyi rendelet következtében elvesztette. Királyi akadémiai rangját és nevezetét III. Fridrik Vilmos porosz királynak 1832-ben e tárgyban kiadott rendelete után nyerte. A fentebb emlitem két szakban 18 tanár mű-

ködik. A tanulók száma az 185³/₆ iskolai évben 399 volt. — Ezek közt 216 kath. theolog. Bölcsészettant hallgató 183. Kiadás volt rá 15122 tallér, mely özvegből 1250 tallért az állodalom fedezett.

A porosz egyetemekben és a münsteri akadémiában a mult 1856. évi nyári félévben volt tanulók száma vallás és szakok szerint:

	Evang. hittani szak	Kath. hittani szak	Jogtani szak	Orvosi szak	Bölcsé- szeti szak	Nyilvános elő- adások hallgat. jogosítottak	Ö s z v e g.
1. Berliini	269	—	583	254	276	643	2025
2. Bonni	66	183	223	89	229	38	828
3. Boroszlói	66	212	240	142	150	54	364
4. Greifswaldi	25	—	54	89	58	6	232
5. Hálai	431	—	137	60	64	2	694
6. Königsbergi	85	—	129	82	54	12	462
7. Münsteri akad.	—	216	—	—	183	—	399
Öszveg	942	611	1366	716	1014	755	5404

Az 185³/₆ iskolai évben, a porosz egyetemek és a münsteri kir. akadémia pénzbeli bevételének, kiadásának, még pedig saját alapítványaikból, és az álladalom által fedezett felüleges kiadásoknak jegyzéke.

Egyetemek	Bevétel		K i a d á s		
	tallér	egyetemi ala- pítványok ka- matjaiból	az állami kinestárból	Öszveg.	
		tallér	tallér	tallér	sil.
berlini	158643	7278	151365		
bonni	108300	4700	103600		
boroszlói	90600	16632	79968		
greifswaldi	64290	13641	50649		
hálai	87915	32470	55445		
königsbergi	80570	3949	76621		
münsteri kir. akademia	15122	13872	1250		
Öszveg	605440	86542	518898	605440	
pénzünk szerint p.	907660	129813	778347	907660	—

Gimnáziumok és progimnáziumok. Az államban van a kormánytól elismert 128 és 11 el nem ismert gimnázium, és 27 elismert progimnázium, melyeknek tartományonkénti táblás átnézetét ide igatom, mellőzve az államtól el nem ismert kisebb gimnáziumokat és progimnáziumokat.

	Evang. gimnáz.	kath. gimnázium	ev. pro gimnázium	k. pro. gimnázium	tanítók		tanulók		kiadás	
					evang.	kath.	evang.	kath.	tallér	sil.
Porosz tartom.	19	4	1	1	154	66	3456	1509	112662	10
Pózen tartom.	4	3	—	—	73	52	1441	1331	60425	15
Sziléziában	13	8	—	—	194	122	4000	2654	110866	15
Pomeránia	9	—	—	—	147	—	2610	—	50526	15
Brandenburg	19	—	2	—	351	—	6100	—	220635	15
Szász tartom.	19	2	—	1	360	22	3100	423	303810	—
Vestfáliában	8	7	—	7	186	236	1360	2101	107276	10
Rajnai tartom.	10	13	5	10	107	300	1747	4573	145338	15
Összeg	102	37	8	19	1572	798	23814	12591	1111541	5

A nevezett tartományok 139 gimnáziumában és 27 progimnáziumában van összesen 2370 tanító; 36405 tanuló. A mult 185³/₆ iskolai évben, a porosz gimnáziumok és progimnáziumok kiadása tesz 1111541 tallért és 5 silbergroscht, vagy is a mi pénzünk szerint 1667311 p. frtot. és 45 p. krt.

Reál és nagyobb polgáriskolák a Poroszországban. 59 reál és magasabb polgáriskola van az államtól elismerve.

A porosz tartományban van 11 reál és magasabb polgáriskola. — 155 tanító; 4200 tanuló. Kiadása 50000 tallér.

Pózeni 5 reál és magasabb polgáriskolában van 81 tanító 1760 tanuló. Kiadás 12508 tallér; a többi a városok tartják fel.

Sziléziai 6 reál és magasabb polgáriskolában van 98 tanító; 2429 tanuló. Kiadás 14381 tallér; a többi a városok tartják fel.

Pomerániai 5 reál, s magasabb polgáriskolában van 102 tanár; 2262 tanuló. Kiadás a stettinire 14000 tallér; a többi a városok tartják fel.

Brandenburgi 13 reál s magasabb polgáriskolában van 202 tanár; 5084 tanuló. Kiadás 53,300 tallér; a többi a városok tartják fel.

Szász tartományi 7 reál s magasabb polg. iskolában van 113 tanár; 2720 tanuló. Kiadás a hálaira 7257 tallér; a többi a városok tartják fel.

Vestfáli 3 reál s magasabb polg. iskolában van 42 tanító; 650 tanuló. Kiadás a 3 iskolára 17,314 tallér.

Rajnai tartomány 9 reál és magasabb polgáriskolájában van 166 tanár 2290 tanuló. Kiadás az achenire 9600 tallér, a többi a városok és magán alapítványok tartják fel.

A Poroszországnak — kormányától elismert 59 reál és magasabb polgáriskolájában — az evangélikus, református és katolikus hitfelekezetek e nembeni tanodáit, tanárait és tanulóit együtt számítva — van összesen 959 tanár, 21,395 tanuló. S a nevezett tartományi ta-

nodák egy részére adott ki az állam a mult 1855/6. iskolai évben 178,360 tallért; a mi pénzünk szerint 267,540 pftot. A tanodák nagy részét magán alapítványok és a városok tartják fel.

Néptanító-képezdek száma Poroszthonban 47.

Tartományok	evang. ké- pezde	taná- rok	tanu- lók	kiadás	kath. ké- pezde	taná- rok	tanu- lók	kiadás.
Porosz tartományb.	5	31	308	29379tal.	2	10	106	10395tal.
Pózeni „ „	2	14	70	5229—	2	14	150	13311 —
Sziléziában „ „	3	17	270	12366—	3	18	200	14237 —
Pomerániában „ „	5	24	184	12768—	—	—	—	— —
Brandenburgib. „ „	6	43	320	45780—	—	—	—	— —
Szász „ „	7	44	490	28724—	1	4	40	2727 —
Vésztfáliában „ „	2	10	110	8000—	4	18	200	12267 —
Rajnai „ „	3	16	150	20000—	2	21	230	13380 —
Öszveg	33	219	1902	162246tal.	14	85	926	66317tal.

Poroszország evangélikus és katolikus 47 tanítóképezdjében, összesen, 304 tanár működik. A tanulók száma 2828. A 47 tanítóképezde kiadása volt a mult 1855/6. iskolai évben 228563 tallér; mely öszveg a mi pénzünk szerint 342844 pft és 30 krt tesz.

Lássuk végre táblás átnézetét a mult 1855/6. iskolai évben a poroszthoni felsőbb tanodákban működő tanároknak, s ezen felsőbb tanintézeteknek, fentebb jelöltem évbeni pénzbeli kiadásával együtt.

A) Egyetemek.

6 egyetemen, és a münsteri akadémiában tanár 557
 Tanulók száma 5404
 Kiadás 605,440 tallér.

B) Gimnáziumok.

139 gimnáziumban, tanárok evang. 1572
 27 progmnáziumban „ kath. 798
 Öszveg 2370
 Tanulók evang. 23814
 „ kath. 12591
 Öszveg 36405
 Kiadás tallérban 1111541
 „ silbergroschban 5

Az 1,111,541 tallérból 1,029,000 tal. az állam fedez, 82,541 tallért pedig a gimnáziumok és progimnáziumok alapítványainak kamatai. A gimnázium és progimnáziumok évi kiadásából az evangé-

likusokéra esik 811,538 tallér, melyből 53,669 tallért alapítványok kamatai fedeznek; 757,859 tallért pedig az állami kincstár pótol. A katolikusok gimnáziumaira 300,000 tallér volt az 185⁵/₆ iskolai évben a kiadás, melyből 28,862 tallért alapítványok kamatai fedeztek; 271,141 tallért pedig az állami kincstár.

A porosz gimnáziumok közül nevezetesebbek a következők: a) evangélikusok részéről: a d a n e i g i 10 osztálylyal; 18 tanárral; 455 tanulóval, évi kiadása 14,321 tallér 10 silbergrosch (21,481pft 30 kr.)

L i s s a i (alapította Lesceynsky gróf 1555-ben) Pózenben, 8 osztálylyal; 18 tanárral; 350 tanulóval; kiadása 10,340 tallér.

B o r o s z l ó i (alapítottatott 1293-ban III. János püspök által; 1562. óta evang. gimnázium) 12 osztálylyal; 19 tanárral; 600 tanulóval. Kiadása 12,602 tallér.

B e r l i n i (alapítottatott jul. 25. 1574-ben János György brandenburgi választó fejedelem által) 12 osztálylyal; 27 tanárral; 457 tanulóval. Kiadása 15,487 tallér.

K ö l n i (alapítottatott 1826-ban III. Fridrik Vilmos porosz királytól) 8 osztálylyal; van benne 18 tanár; 400 tanuló. Kiadása 11,537 tallér. b) katolikusok részéről: T r z e m e s z n o i 10 osztálylyal; 17 tanulóval; kiadása 13,684 tallér.

B o r o s z l ó i (I. Leopold római német császár alatt 1668-ban a jezsuiták által alapítottatott) 14 osztálylyal; 22 tanára; 887 tanulója van; kiadása 13125 tallér évenként.

M ü n s t e r i (alapította szent Lüdgerus 792-ben, mely Henman püspök idejétől —1032.— kezdve, majd 5 századig, tudniillik 1500. évig, virágzásának tetőpontján állott. 1558—1773-ig a jezsuiták kezében volt, a mikor a rendet XIV Kelemen pápa, az európai fejedelmek általános kíváratára jul. 14. kelt „Dominus et noster redemptor“ című bullájával eltörölte. E gimnázium 1819-ben újra szerveztetett) 16 osztálylyal. 29 tanára; 608 növendéke van. Évi kiadása 17827 tallér, 20 silbergrosch.

K ö l n i, 14 osztálylyal; 24 tanár, és 590 tanulóval. Évi kiadását a város fedezi.

T r i e r i (alapítottatott Nagy Károly első római német császár által 798-ban) 11 osztálylyal; 20 tanár, és 455 iskolai növendéke van. Kiadását a város fedezi.

C) Reál és magasabb polgáriskolák.

Az államtól elismert 59 reál és magasabb polgáriskolákban működő tanárok, tanulók felekezet szerinti számának, s az ezen intézetekre a múlt 185⁵/₆ iskolai évben tett állami kiadásoknak átnevezete.

Tanárok	{	evangélikus	699
		katholikus	260
Tanulók	{	evangélikus	14998
		katholikus	6397
Kiadás tallérban	{	evang.	127650
		kath.	50710
			összeg 178360

A reál és magasabb polgáriskolákat részint magán alapítványok, részint pedig a városok tartják fel jobbra. Van tartomány, például Pomeránia, melyben egyedül csak a stettini iskola kiadásait fedezi az állam, a többi gimnáziumok és progimnáziumok pedig nem csak itt, de más tartományokban is, a városi pénztárakból sat. tartatnak fel; hogy ezekre minő pénzösszeg fordittatik, annak tudomására szorgalmas kutatásaim után sem jöhettem.

Evang. képezdék száma	33
Tanárok száma	219
Tanulók száma	1902
Kiadás a képezdékre	162246 tall.
Kath. képezdék száma	14
Tanárok száma	85
Tanulók száma	926
Kiadás a képezdékre	56317 tall.

Fő összege a Poroszállam felsőbb tanodáinak, s az ezen intézetekben működő tanároknak, s tanuló növendékeknek; s a mult 1855⁵/₆ iskolai évben ezen felsőbb tanintézetek öszves, még pedig saját alapítványaikból, és állami kiadásoknak, a hitfelekezetek szerint.

Egyetem																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																				</
---------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	----

ide nem számítva az egyetemi tanárokat és tanuló növendékeket, hol a hittani szakon kívül a felekezetek megkülönböztetése p. o. tanárok, tanulók, a porosz iskolai névtárban sincs feltéve, melyet ez adatok kijegyzésében én is kűtfőül használtam, mi ugyan már fentebb részletesen közöltetett.

Mult 185 $\frac{5}{6}$ iskolai évi kiadás ezen tanintézetekre az alapítványok kamatjaiból 2123904 tallért és 5 ezüstgarast, vagyis a mi pénzünk szerint 3185856 p. ftot és 15 p. krt. tesz.

Kiadás egyetemekre tallérban	} állami kincstárból } alapítványok kamatjából	518898
		86542
		Öszveg 605440

Kiadás evang. gimnáz. progimnáz. tall.	} állami kincstárból } alapítványok kamatj.	757859
		53679
		Öszveg 811538

Kiadás kath. gim. és progim. tall.	} állami kincstárból } alapítványok kamatjából	271141
		28862
		Öszveg 300003

Real és magasb polg. isk., az állami kincst. tall.	} evang. } kath.	127650
		50710
		Öszveg 178360

Az evangélikus tanitóképezdékre ad évenként az állam 162246 tallért; a katolikus tanitóképezdékre 66317 tallért; a két felekezetre öszvesen 228563 tallért.

A porosz felsőbb tanintézetek 2123904 tallér évi kiadásából levonva a 6 egyetem és münsteri akadémia 605404 tallér évi kiadását, marad 1518464 tallér; ezen öszvegből az evangélikus tanodákra 1,101,434 tallér, a katolikus felsőbb tanodákra 417040 tall. esik.

Kiss József.

Magyar prot. statisztika. Vettük a tiszántuli—bár vehetnők valamennyi—egyházkerület statisztikai állapotának kimutatását a jelen 1857. évről. Van e kerületben 13 egyházmegye (1. nagybányai; 2) békés-bánáti; 3) beregi; 4) bihari; 5) debreceni; 6) érmelléki; 7) heves-nagykunsági; 8) nagykárolyi; 9) máramaros-ugocsai; 10) alsó-szabolcsi és hajduvidéki; 11) felső-szabolcsi; 12) nagyszalontai; 13) szatmári). Anyaegyházak száma 552, leányegyházaké 283. Lelkek száma 746,074; ebből fi 368,703, némberek 377,371. És így a némberek száma haladja a férfiakét 8668-al. Szülöttek száma 32,378, melyből férfi 16,417, nő 15,961. E szerint a fiszülötteké több 456-al;

vagyis a fineműek kevesebbségét a jelen évi szaporodás, mintegy a természet célszerűsége útján, pótolni s a sulyegyent helyre állítani elkezdette. Véve a halottak számát — 25,669 — a szülöttekéhez képest: az évi szaporodás 6,709. A tanulók száma 52,901. Iskolát nem járóké 14,574. Tanítók száma 924. Esik egy tanítóra 57 tanítvány. Az iskoláztatás, az egyes egyházak népességéhez képest legjobb Debrecenben, hol nincs egy lélek sem, vagy legalább nincs följegyezve, a ki iskolát nem járna. Ez oly szép igazság, hogy szinte hihetlen. Hasonlóul áll a rovat Nagyvárad alatt. Egyébiránt e rovat jobban lett volna vive, ha adatik vala 1) az iskolaképesek száma; 2) a valóságos tanulóké; 3) az iskolába nem járóké. Mert hogy például Debrecenben 47950 lélek között csak 1160 lélek volna iskolázható: nagy képtelenség, mivel így csak minden 44 egyén mutatkozik iskolaképesnek, s ez elszomorító arány, holott például H. Bagoson 1275 lélekszámból iskolába jár 103, nem jár 45; mi az iskolaképesek számát 148-nak mutatja, azaz minden 8. lélek iskolaképes. Tehát a mint áll 41 a 8-hoz, úgy áll a debreceni iskolaképeseké a h. bagosi iskolaképesek számához; mely arány igen mostoha természetére mutatna a debreceni szellem életképességének, és a gyermekek számának. De nem is úgy van; lehetlen hogy úgy legyen.—Nagyváradon 5244 lélekből 297 szám az iskolaképes; azaz sokkal kedvezőbb az arány mint Debrecenben, mert minden 17 egyénre jut iskolaképesség; míg például Váncsodon 1275 lélekszámból 137 járván iskolába, 16 pedig nem járván: az iskolaképesek száma 153; azaz minden 8. lélek iskolaképes.

Lehet-e hogy ily nagy aránytalanság legyen a városok és faluk között? Vagy mi lehet oka a városi és falusi iskolaképesség ily nagy különbségének? Miféle természetjárás ez? Azonban ez nem a természet járása, hanem hiányos eljárás, mely csak egy árva jegyzéskével sincs gyöngítve, a kárhoztatás elől védve.

Hanem a nagyobb egyházak közül is találhatni kedvező arányt, például Békésen, hol 17603 lélekszámból 1588 az iskolaképesek száma, melyből ugyan 200 nem iskoláztatik; de legalább a természet nincs meghazudtolva; és a valóságos iskolába járók száma (1388) úgy mutatja, hogy minden 13. lélek jár iskolába, de járhatna minden 11-dik.

Azonban védjük meg a természet járásának körülbelüli rendjét, s mondjuk hogy Debrecenben legalább minden 15. egyén iskolaképes, mi korán sincs magasra véve, mely esetben ott három ezren felül kell lenni az iskolaképeseknek; de mivel csak 1160 gyermek van följegyezve: bizonyos, miszerint másfél annyi iskolás lehetne mint a mennyi van, és így iskola nélkül marad, — ha csak minden 15 lélek is iskolaképes — 1873, mi éppen kedvezőtlen arány,

s roppant szellemi tőke van elhanyagolva, s emberségi kamatjától megfosztva.

Talán nincs két város, mely annyira volna összehasonlítható, mint Nürnberg és Debrecen. Miért, miért nem, itt arról hallgatunk; csak a népességi hasonlóságot említjük. Mindkettőben több a prot. népesség 40,000-nél. — A gimnáziumokat egyikben sem vesszük gondolóra, hanem csak a népiskolákat. Mig Nürnberg népis-kolásai száma körülbelül 4000 és így minden 10 lélek nyer elemi tanítást, addig Debrecenben csak minden 41-dik.

Vegyük az egyházmegyéket viszonyítva, összevetve e szempontból.

1. Nagybányaiban a lelkek száma 19,463. Iskolaképeseké 1,969. Iskolaképes minden 10-ik. Iskolába jár minden 12.

2. Békésbanátiban lelkek száma 121,103. Iskolaképeseké 11,586; iskolaképes minden minden 10-ik. Jár iskolába minden 12.

3. Beregiben lélekszám 34,541. Iskolaképeseké 3835. Iskolaképes minden 9-ik. Iskolába jár minden 12.

4. Bihariban lélekszám 40,376. Iskolaképeseké 3999. Iskolaképes minden 10-ik. Iskolába jár minden 12.

5. Debreceniben lélekszám 100,596. Iskolaképes 7572. Iskolaképes minden 13. Iskolába jár minden 16-ik.

6. Érmellékiben lélekszám 41,581. Iskolaképes 3870. Iskolaképes majd minden 11-ik. Iskolába jár minden 13.

7. Heves-nagykunságiban lélek 77,552. Iskolaképes 6,328. Iskolaképes minden 12-ik. Iskolába jár minden 14.

8. Nagykárolyiban lélekszám 26,141. Iskolaképes 2555. Iskolaképes minden 10. Iskolába jár minden 13.

9. Máramaros-ugocsaiban lélekszám 14,047. Iskolaképes 1,631. Iskolaképes minden 8. Iskolába jár minden 9-ik.

10. Alsószabolcsiban lélek 88,970. Iskolaképes 8235. Iskolaképes minden 11. Iskolába jár minden 15-ik.

11. Felsőszabolcsiban lélekszám 60,091. Iskolaképes 5667. Iskolaképes minden 11. Jár iskolába minden 17-ik.

12. Nagyszalontaiban lélekszám 61,868. Iskolaképes 5944, azaz minden 10; jár pedig iskolába minden 12-ik.

13. Szatmáriban lélekszám 40,946. Iskolaképes 4188, azaz minden 9—10. Jár iskolába majd minden 12-ik.

És így a viszony, iskolaképesek és iskolajárók között, leglazább a felsőszabolcsi megyében, hol járhatna minden 11. lélek s jár csak minden 17-ik, azután az alsó szabolcsiban. Legmostohább a debreceniben, hol képes csak minden 13-ik; melyből mind a mellett oly vi-

szony áll elő mint a nagykirályiban, a hol képes a tizedik, jár a tizenharmadik. Legkezezebb a viszony a máramarosi megyében, hol a viszonyban levő két szám legközelebb áll egymáshoz. Képes minden 8-ik, jár minden 9-ik.

A fentebbi jegyzetek a névkönyv adatain levén építve, szomorú igazságra vezetnének, ha csakugyan úgy volnának. Sőt inkább hibának kell lenni a népszámlálásban, egyszersmind valamely emberi gyarlóságnak is kellett belécsuszni; mert ha Nagyváradon és Debrecenben tudatik a lelkek száma általánosan: hogyan lehet nem tudva az iskolaképeseké különösen? Itt az elhallgatásban valami szégyénérzetnek is kell lappangani.

Tiszai.

Irodalom.

1) QVEHL R. königl. preussischer General-Consul für die Dänische Monarchie. Bornholm und die Bornholmer. Dr. Sören Kierkegard, wider die Dänische Staatskirche, mit einem Hinblick auf Preussen. Berlin 1836.

Dániában az egyházszerkezet püspöki. Ezen egyházszerkezet ellen, az újabb időben, Dr. Sören Kierkegard dán világi férfiú szólalt fel; felszólalása honfitársainál élénk visszhangra talált. A poroszországi Qvehl, egy részről, tolmácsolója a Sören Kierkegardféle püspöki egyházszerkezet ellenes nézeteknek, más részről a porosz egyházállapotra tekintettel, önértelműleg nyilatkozik az egyházszerkezet tárgyában.

Szerző nem barátja a püspöki, konzisztoriális, szóval bármely néven nevezendő államegyházi szervezetnek; az egyházi autonómiát lényeges kívánatául tartja, nem csak a keresztyéni öntudatnak, hanem a polgári szabadságnak is. — Szerinte a mivelt és polgárosult világ nagy elve ez; ohajtja, hogy ennek Poroszország minél hamarabb hordozójaul lépjen fel, hogy így oly fény és kitünőségre tegyen szert, melyhez képest más akármely állami előnyök is háttérbe vonulnak. Hallunk, mond szerző, Macaulayt idézve, lényegben protestáns, lényegben keresztyén kormányról, de nem több jelentőséggel, mint ha protestáns szakácsságról és keresztyén lovagiskoláról hallanánk. (319—321. lap). Az egyház autonómiájának nagy elvéből önként foly a tanítási szabadság, és szabadon rendelkezhetés az egyház körén belől, az államnak nagy természetesen az arra való fel-

ügyelet maradván fen, hogy valami vész ne érje az erkölcsi közalapot és társadalmi létet. (322. l.)

De bár az állam az egyházat szabad szárnyára bocsátja, ennek tisztességesen ellátása és anyagilag fentartása gondja alól nem vonhatja ki egyáltalában magát; inkább az államadósság terhe szaporodjék, csak hogy a lelkisméret terhe kisebbedjék. (328. l.)

A lelkész az egyházé. Tekintélyvel gyülekezete irányában tanusított szeretete és hűsége ruházza fel, nem püspöki s egyháztanácsai kinevezés. A kinek az ilyen állapot nem tetszik, ne adja magát a lelkészre hivatalra, ne legyen ez menedékhelye azoknak, kik csak azért lesznek papokká, mivel módjuk nincs más életpályát választani (344. l.).

Az egyház autonómiája ellen azon hiedelemből küzdeni, hogy Isten országának és annak igazságának keresésében is vezéreltetnie kell a népnek, e tekintetben öntevékenységet ki nem fejthet: a világgyőző evangéliumi hitben s igazságban való kételkedés. — Ha a protestáns egyház valóban evangéliumi egyház, nincs mit tartani, hogy autonómiájának élvezetében, Isten országa helyett, a hitetlenségnek, és pórnépi uralomnak lesz országává (348—351. l.).

Szerző a dániai egyházállapotot erélytelennek jellemzi, szerencsétlen egyházszerkezete miatt. — Az államegyházkormány, az egyes községek önállósága hiányában, lényeges reformot nem eszközölhet.

Általában véve, jelen munkának érdekességénél nagyobb annak jelentősége; t. i. azon tény, mely szerzőnek az egyházi autonómiát illető tételei mellett szól. A dán egyházéletben napi renden levő esemény, ezen tény. — Ott hol a három százados szokás egészen természeté válhatott volna, egyszerre jelentékeny érdekelttség keletkezik az egyház autonómiájának tárgyában. Az ily egyházi jelenségek a tétel igazolására hatályosabbak, mint az elvi bármely tudós megmutatások.

2) LECHLER, GOTTHARD VICTOR, Doktor der Philosophie. Das apostolische und das nachapostolische Zeitalter. Mit Rücksicht auf Unterschied und Einheit in Lehre und Leben. Zweite durchaus umgearbeitete Auflage der von der Teylerschen theologischen Gesellschaft gekrönten Preisschrift. Stuttgart 1857.

Első kiadása a munkának 1851-ben történt. Hogy ily rövid idő alatt újabb kiadás lett szükségessé, szintugy bizonyosága szerző sikerült előadásának, mint mutatója azon részvételnak, melyet a theologiai és egyházi publikum az ily nemű egyháztörténelmi dolgozatok irányában tanusít. A kezdetbeni keresztyén egyházéletnek ismerete nem csak egyháztörténelmi szempontból jelentékeny, hanem korunk theologiai és egyházéletének tekintetéből is; innen azon külö-

nősebb gond, melyet korunk theologiai literaturája, a kezdetbeni keresztyén egyház történelmi adatainak kifürkészésére fordít.

Szerző, az őskeresztyén egyházi élet előterjesztésében, egyetemes képét tünteti annak elé szintugy tudományos, mint szervezeti tekintetben; minek következtében —

Elsőbben is az apostoli korszakot tanfogalmilag adja. Általában véve az apostolok különösebben Pál, Jakab, Péter és János tanfogalmát fejtegeti, hasonlítja egymással össze. Meszner után, Istvánnak az apostoli cselekedetekről írott könyvben előforduló beszédét úgy emeli ki, mint átmeneti lépcsőt a Pált előző apostolok tanfogalmáról, Pál apostol tanfogalmára. Az apostoli korszak tanfogalmának előadása után a kezdetbeni keresztyén egyházsszerkezet mivolta következik. A zsidó és pogány vallásból előállott keresztyén közösségek egymáshoz viszonya, a jeruzsálemi egyházgyülekezet alakulása felőli vizsgálódás tanulságos nyomozás eredménye.

Közvetlen az apostoli korszakra következő időből is érdekes közléseket találunk. Egy részről az ebioniták, nazarénusok s gnosztikusok, más részről az apostoli atyák és apológéták jönnek figyelembe. Ezen részt is a keresztyén élet, istentisztelet, erkölcsi állapot és egyházsszerkezet felőli értekezés zárja be.

Szerző elv tekintetében kissé ingatag. Ha két, helyesnek látszó nézet közül kell választania, mind a kettőt elfogadja. Mint szentírásmagyarázó önállóbb helyzetet vesz, a historikó-grammatikai magyarázat jogát védi s pártolja.

5) Offener Brief an diejenige Fraction der protestantischen Geistlichkeit, welche so eifrig bemüht ist, unsere Kirche auf das Princip der katholischen, die ausschliessliche Autorität zürück zu führen VON EINEM 80 JÄHRIGEN LAIEN, dem die Religion Herzensangelegenheit ist. Leipzig.

Egy 80 éves láikus, ki hihetőleg a nem protestáns szellemű törekvések ellen már másszor is kikelt, hallatja itt ujjal szavát. Helytelenségét, alaptalanságát, tudományos és erkölcsi tekintetben is nem igazolhatását mutatja meg azon tulbuzgó törekvésnek, mely a németországi protestáns egyházban, a legujabb időkben, jelentékeny párttól támogatatik. Világi ferfiú, igen elaggott korban, de az igazság lelkeitől áthatva, és tudományos theologiai miveltséget tanusítva, világos s olykor kedveltető modorban tárgyalja azon alaptételeket, melyek korunkban az egyház terén, az ellene és mellette fölszólalás tárgyául szolgálnak. Minden esetre korunk vallásos fölvilágosodásának örvedetes jelenségeül tekintendő, miként világi részről is ily érdekeltség és képesség jelenkezik. Ideje is, hogy a protestantizmusban a láikus rész az evangéliomi igazság ismeretét szóval is tanusítsa, és ennek

félreisméretében tanítással világoljon. A hierarkhizmus mételye ellen leghathatósb óvószer ez.

4) HEPPE'S Dogmatik des deutschen Protestantismus im 16. Jahrhundert. Gotha. 1857.

A német protestáns dogmatika történetét illetőleg, a közönségesen divatozó nézet azt tartja, miként több tizedeken keresztül Melanchthon dogmatikája szolgált ugyan a hittan rendszeres előadásában egyedül kézikönyvül; minthogy azonban Melanchthon az egyház vallástételével nem volt mindenben egyező értelemben — innen Chemnitz, Melanchthon dogmatikáját, az egyház vallástétele szerint javítja ki — később Hutter, a melanchthonféle kézikönyvön egészen tula-dott, egyházszerűbb rendszeres hittannak veté meg alapját. — Ezen nézet található a többek között Schmid dogmatikájának előszavában, és Gass következő című munkájában: a protestáns dogmák rendszer története.

Heppe jelen munkája az e tekintetben közönségesen elfogadott értelmet létalapjában megrendíti. — Hiteles s a feledésből napfényre derített okmányok után mutatja meg, miként mindjárt a protestantizmus kezdetében jelentékeny dogmai literatura létezett, — koránsem Melanchthon vala egyedül a rendszeres hittanban szereplő, hanem e tekintetben vele együtt többen közremunkáltak. „Sejtém“, mond szerző előszavának VI. lapján, „miként bőv dogmai literatura enyészett vala el, mely egyedül derithet világot a német protestáns dogmai rendszer fejletére. Ezen sejtelemről indittatva, több éveken át, egyedül csak a 16. század dogmai literatúrájára tartozó kűtföket nyomoztam, valamenyi kezem ügyébe esett köz és magán könyvtárakban és könyvkereskedésekben. — Sikerült is megtalálhatnom azt, mit nagy gonddal kerestem. Sikerült az enyészett és feledés éjjéből, tartalomdús dogmai literatúrát napfényre deritenem.“

A fölfedezett hiteles okmányok nyomán s utmutatása után, szerző elvitázhatlanul beh bizonyítja, miként a német protestáns dogmatika fejletét illetőleg

Elsőbben egy tősgyökeres, vagy különböző dogmai nézetek által meg nem zavart korszak veendő fel, melynek ideje az ágostai vallásbékéig, 1555-ig terjed. Ezen korszak dogmák literatúrájának hordozói Melanchthonon kívül Aepinus, Corvinus, Spangenberg, Sarcerius, Urbanus, Regius, Bucer és Brenz.

Ezen közalap 1555. táján három iránybani megkülönbölést vesz. A melanchthonféle irány erőtlenül tartja fel magát Chyträus, Hemming és Prätoriusban, enyészetére siet — ezzel ellentétben — az egyházinak keresztelt lutherféle irány Selnecker és Chemnitz által meg-

kezdve, hovatovább nagyobb erőre s tekintélyre emelkedik. — Leghívebb maradt a kezdetbeni közalaphoz azon irány, melyen Bucer, Hyperius és Olevianus indulának, és a melyből az úgy nevezett német reformált egyház dogmatikája egyes alaprajzokat, szintén Schleiermacher föllépéig, hiven őrzött és megtartott.

Szerző nyilván ellene mond azon hiedelemnek, hogy a németországi reformált egyház 1555. körül keletkezett elsőben, még pedig oly módon, miszerint a németországi protestantizmus közvallástételével fölhagyva, a kalvinféle vallástételhez szegődött. Szerinte még a Coccejus federalizmusi eszméje sem új, megvolt eleitől kezdve a német protestáns dogmatikában. A Brémában született és neveltetett Coccejus csak német protestáns eszmét ültetett át Hollandiába.

Látni való, hogy szerző a német protestáns dogmatika történetének az eddigittől teljesen elűtő fordulatot ad; annak nézleletében új korszakot alkot. Az elfogulatlan protestáns, szívéből üdvezelheti a munkát, szívóhajtva néz a többi darabok (a három darabra számított munkából még csak az első jött ki) megjelenésének elébe.

5. FRANK, GUSTAVUS. S. S. Theologiae candidatus, et seminarii quod Jenae floret theologici senior. De Luthero Rationalismi Praecursore. Lipsiae. 1857.

Azon vallásos fölvilágosodás, melyre a protestantizmus természetesen jogosulva van, magoknak a reformátoroknak munkáiból is kisebb, nagyobb mértékben kivehető s bebizonyítható. Luther az e tekintetbeni méltánylatnak épen úgy lehet tárgya, mint Zwingli vagy más akárki a kezdetbeni hitújítók közül. Szerző munkájának címéből ítélve, azt gondolná az ember, miként Luther a vallásos józan fölvilágosodás szempontjából fog méltányoltatni.

Csalódnánk; mert itt a nagy hithősnek csak mindenféle irományból összeszedett némi szabadabb nyilatkozatai fordulnak elő, melyek azonban a jelen kor vallásos fölvilágosodására többé hatással nincsenek.

Luther, mond szerző, nem annyiban előhírnöke a racionalizmusnak, mintha a filozofiának őszinte barátja s kedvelője lett volna. Köztudomású dolog, hogy mindenféle szitok és mocsokkal illeti ezt, az ördög jegyesének, fergetegszerző boszorkánynak nevezi sat.—Hanem előhírnöke Luther a racionalizmusnak, mivel a szentírás ihletése fölől szabadelműleg nyilatkozik, nevezetesen:

Az ó szövetségi proféták (mond Luther) Mózesből okultak. Jézusaiás minden ismertetét a zsoltárokból vette. Nem mind arany, ezüst az, a mit beszélnek, hanem olykor töreket is hullatnak sat.

Az új szövetséget illetőleg: Jakab apostol levele „epistola

straminea". — Az zsidókhoz írt level, se nem Pálé, se nem apostoli; Judás levele, mint Péter levelének kivonata, felesleges. A jele-
nésekről írott könyv Jézust se nem ismeri se nem tanítja, mert a
mely irat nem szól Krisztusról, az nem apostoli, bár Péter vagy
Pál nevét viseli sat.

Szerző az ily szabadelmű nyilatkozatok miatt tartja Luthert a
racionalizmus előhírnökeinek!! Ily szellemű nyilatkozatokra eleitől
fogva találunk. Pál apostol felől Iräneus azt jegyzi meg, miként
olykor önértelmüleg szól; tüzes, hirtelen természete miatt a szóbeli
kifejezésre keves gondot fordít. Origenes, bár erősen hívé, hogy
az összes szentírás istentől ihletett, az egyes szentírók ihletettségé-
ben különböző mértéket állít. Pál római levelét zavart és nehézkes
menetelűnek nevezi. Augusztinus így szól: ut quisque evangelista-
rum meminerat, et ut cuique cordi erat, ita loquitur. Hieronimusz
az ő- és új szövetségi írók irmodorát több helyt megrovja. Khri-
zosztomusz, Pál apostol azon szavaira, melyek Csel. 26: 6. for-
dulnak elő, azt jegyzi meg: Pál emberhez illőleg nyilatkozik, a kegy-
ajándokot olykor nélkülözi, szabadnak tartja a magából toldani az
úrnak ígéjéhez.

Azon a jögon tehát, a melyen Luther, ezek is egyenként és
egyetemben előhírnökei a racionalizmusnak.

Szerző a nagy férfunak, Luthernek, ezen nyilvános gyengesé-
géből, mit ő azonban, mint láttuk, máskülönben orthodox hitű
egyénekkal oszt, erényt csinál. Szerző fiatal korának, még az isko-
laporból ki nem emelkedésének (senior seminarii theologici) tulaj-
donítható, hogy nem tudja, miként a racionalizmusnak azon kora,
melyben az említett szabadelműnek látszó nyilatkozatok becsesek és
kapósak valának, visszahozhatlanul lejárt. Azt teszi studiumává, min-
mint nem tudományos állásponton, korunk theologiai ismerete fe-
lülemelkedni tud és tanult.

6. DORNER, Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi, in dem Refor-
mationszeitalter (Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi, von den älte-
sten Zeiten, bis auf die neueste Zeit, stark verm. Aufl. Zweiter Theil, letzte Abtheilung,
erste Hälfte) Berlin.

Szerző a tudományos Németországnak legnagyobb theologusai
közé tartozik. Kivált a christológiát illető tanban szerepel kitűnő-
leg. A christológiának dogmatörténeti monografiájából a reformáció
korát, mint legérdekesebbet az egészből kiszakasztva, külön állólag
is adja, mint ez a cím tartalmából látható.

A minden tekintetben nagyon érdekes munka érdemleges tár-

gyalása a rövided ismertetés szűk körét haladván, csupán főbb pontjai érintését adjuk.

A réformációt előző időből, a német misztikusokon kívül, csupán Cusa Miklós, Sabunde Rajmond, Savanarola Hieronim emeltetnek ki, bevezetésül szolgálólag. Az említettek christologiai nézletének előrebocsátása után, szerző föladatának tulajdonképi tárgyára, a reformáció korára megy át. Ezen kort, három főbb szakaszra osztja, melyek közül az elsőbb Luther haláláig terjed.

Luther christologiai nézletét megkülönböztetett előszeretettel, gonddal és terjedelemmel adja. Csak jegyzetileg csatolvák hozzá Chiemsee Bertold és Theophrastus Paracelsus nézetei. Lutherről az előadás Osiander Andrásra, majd Zwingli és Melachthonra megy át. Ezen fő szakaszt Schwenkfeldnek, az anabaptisták és antitrinitáriusoknak nézetei, külön cikkben előadva, zárják be.

Második főbb szakasz: Luther halálától a „formula concordiae” koráig terjed. Brenz, Andrea, Schlegel és Chemnitz nézetei, az utolsó legterjedelmesebben, adatnak elő.

Harmadik főbb szakaszban, a „formula concordiae”-ban egyházilag érvényesített christologiai tanfogalom előterjesztése után, a reformált egyház e részbeni tanfogalma adatik elő. Kálvin nézlete áll az előteren. A két protestáns felekezet christologiai nézetének különbsége s egymáshoz való viszonya igen érdekes epizódot képez. Ezen szakaszt a sociniánusok christologiai nézete zárja be, mint átmenti lépcső a reformáció korát haladó christologiai nézetekre.

Meg nem állhatjuk, hogy azon pontot, melyen az egész munkában a legnagyobb érdek fekszik, különösebben ne emeljük ki. Értjük azon tételt: a két protestáns felekezet christologiai nézetének különbsége volt-e befolyással, és milyen mértékben, a két testvér felekezet meghasonlására?

Minden elfogulatlan előtt köztudomásu dolog hogy az evangélikus egyház christologiai nézetének tárgya az ideális, a reformált egyházénak pedig a szenttérténeti Krisztus. A teljes egyetértés itt mind addig lehetetlen, míg az ideális és történelmi Krisztus közti viszony tisztában nincs, a kétféle nézetnek egy közfogalomban egysege nem konstatirozott igazság. A reformáció kora, ezen közvetítés tételre, és annak méltánylatára tudományosan kiképezvé nem volt; innen, mind a két testvér protestáns felekezetnek, az istenember fogalma körüli habzása s ingatagsága — A reformátusok haboztak, hogy vajjon Krisztus, ki szerintők az emberiség megváltója, imádás tárgya, az isteni természetnek részese, és lelki értelemben az atyával egy, a szentháromság második személyével azonosnak tartandó-e? Lu-

ther sem merte világosan állítani, miként Krisztus, bár az emberi természet részese, más emberekhez hasonlólag, erkölcsi tulajdonításnak essék alá. E tekintetben a tisztába jövetel és leplezetlen álláspont vétel szerző szerint (717. lap) meg nem eshetik oly theologiai ismeret nélkül, mely lényegbe tekintve „a protestantizmus jelkétől áthatott filozofia“.

7. FISCHER, (Kuno) — Franz Baco von Verulam, die Realphilosophie und ihr Zeitalter, 1856.

Egy visszapillantás a reál filozofia egykori nagy mesterére, nem lehet nem érdekes, kivált korunkban, a midőn nem csak a tudománybani dilettánsok összes tábora, hanem még a gondolkodni szerető fők is nagy részt, az ideáлизmusnak állítólagos tufeszültsége miatt, a realizmus kézzel fogható igazságai után sovárognak.

Fischer jelen munkájában oly mélyelműleg, mely valamely elvnek horderejét egészben fölfogni képes, terjeszti szemünk elé a realizmust, úgy mint az kezdetben Baco által föllálitva majd az ezen szellemben működő férfiaktól, kik között Hobbes, Locke, Berkeley s Hume a kitünőbbek, tovább fejtetett. — Baco az újabb kori realizmus tulajdonképi megalapítója. — Schwegler Locket nevezi, holott az utóbbi csak tüzetesebben viszi ki azt, mi már az elsőbbsnél világosan előfordul.

Szerző szerint, Baco filozofiájában a vezéreszme következő pontokon vonúl át: azon végeél, melyre a filozofia törekszik, az emberi uralom megalapítása s kiterjesztése; e célhoz legközelebbi esz. köz a műveltség; ugyde a műveltség emeltyüi a fölfedezések s találmányok, melyekre ismeret s tudományosság kívántatik; az alapos ismeret a természetismeretben áll, mely egyedül tapasztalaton alapszik.

Realizmusi álláspontjának jellemzésére Baco következő hasonlattal él: kik koráig a tudománynyal foglalkozának, vagy pusztá empirikusok vagy dogmatikusok valának. A pusztá empirikusok, hangyákhoz hasonlóok, sok használható anyagot halmoznak össze; az idealisztikusok a pókoknak megfelelők. E két tulság közti középben van a realizmus vagy észí álláspont, mely méhhez hasonlólag, anyagot a kertek és rétek virágiból gyűjt, de a gyűjtöttet öneszmeileg dolgozza fel.

Különös érdeme szerzőnek, miként Baconak vallásos álláspontját, igaz mivoltában terjeszti szemünk elé. Ki előtt nem ismeretes a felőle híresztelt mondat: telje a tudománynak istenhez vezérel? Mennyire csalódunk, midőn Baco vallásossága, szerző kimutatása után, az ugy nevezett deizmusi vagy naturalizmusi vallásosság; ugyanis

Baco értelmében a filozofia: a dolgoknak természeti okokból ismerete. A természetes okok munkás és végokok. A természeti mun-

kás okok ismerete: fizika; a természeti végokok ismerete, metafizika. A természeti végokoknak ismerete a világban levő szép rendet tünteti szemünk elé, mi nem gondolható a legbölcsebben rendező ok vagy isten nélkül. Innen az atheizmus tudományosan lehetetlen. Többet a filozofia istenről mit sem tud, mit sem tud a vallásról, melynek kútfeje természettúli. A vallás egyszerűn, legkisebb okoskodás nélkül, úgy fogadandó el, mint van, a mint az egyházilag az emberrel közöltetik. — A protestantizmusnak dacára, csak úgy könnyedén oda vetett észí fölmondást a vallást illető dolgokban, a kor tudományos fölvilágosodása többé meg nem emészthetvén: innen azon vallástalanság, melynek a Baco nyomdokait követők Anglia és Frankországban martalékul esének. Baco egy helyt a vallást a játékhoz hasonlítja. Valamit azon játéknak szabályai, melyet az ember másokkal együtt játszani akar, általa nem kritizálhatók, szintoly kevéssé vonandók kétségbe a vallásnak azon alapszabályai, melyek isteni szabad tetszéstől advák. Ha így van a dolog, mond szerző nagy helyesen, nem eshetik-e az ember könnyen kísértetbe, hogy a vallásnak matt-tot kiáltson!! — Hason értelemben nyilatkozik Baconak közvetlen tanítványa s utóda Hobbes: a vallásnak titkai nem megrágni valók, hanem a pillulákhoz hasonlólag egészben lenyelendők. — Az empirizmus zátonyán megfeneklett elme még hasonlításai-ban sem tud szellemibb körökbe fölemelkedni.

8. FIEHTE'S (Immanuel Hermann) Anthropologie. Die Lehre von der menschlichen Seele. Neubegründet auf naturwissenschaftlichen Wege für Naturforscher, Seelenärzte und wissenschaftlich Gebildete überhaupt. Leipzig, 1856.

A tartalom a címmel kevesebbé összhangzatos. Ugy látszik, mintha szerző szégyenlené munkája valódi tartalmának felülíratilag kitűzését. — Helyesebben, a nagyon keserű dolgot, minő az elvont filozofiai igazság, kissé megédesíteni akarja, hogy az ilyektől irtózó kor annál könnyebben bevehesse.

Korunk a természeti tudományok iránt viseltetik előszeretettel. Szerző, anthropológiáját természettudományos alapra fekteti, de csak címleg. A tulajdonképi természettudományi tételekben a munka nagyon szegény, ezek: apparent rari nantes, in gurgite vasto.

A könyv valódi érdekességének azonban ez mit sem árt. Az e részbeni hiány gazdagon kipótoltatik, magasztos vallásfilozofiai eszmék s nézetek által. Lényegében tekintve jelen munka, küzdése a vallásos lelkülettől áthatott és tudományosan kimivelt észnek, a kor materializmusi szellemével. A könyvnek különös előnye, hogy azon kérdések közül, melyek az idealizmus és realizmus közti vitában felmerülhetnek, egyet sem hagy okádólagos tárgyalás nélkül, és

továbbá: a tárgyalás menetele oly tiszta és világos, hogy az absztrakt gondolkozáshoz nem szokottak is, tanulságosan olvashatják.

9. KÖRNER, Friedrich, Oberlehrer an der Realschule zu Halle. Geschichte der Pädagogik von den ältesten Zeiten, bis zur Gegenwart. Ein Handbuch für Geistliche und Lehrer beider christlichen Confessionen. Zweite Auflage. Leipzig. 1857.

Ez a neveléstan történelme; mind a két keresztyén konfesszió számára van tehát írva. Szokatlan elnevezés! — Szerző mind a két keresztyén konfesszió alatt a protestánsokat és katolikusokat érti. Cum nihil habemus majus, calamo ludimus. — Azonban megjárja, mivel mi köze van akarmely konfesszionak is a neveléstan történelméhez, kirekesztőlegesen. — De a valóban felületes vitáról, menjünk át arra, mi lényegesebb.

Szerző, jelen munkájában, föladatúl tűzte ki magának a kész történelmi adatokat rendezni, átlátszóvá tenni. A történelmi korszakokat, a benne fölmerült eszme szerint jellemezni. A nevelést mint organikus egészet szem elé terjeszteni. Mondható, miként szerző föladatának férfiasan megfelelt. Neveléstan történelme négy könyvre oszlik.

Első könyv egyszerűn: a „nevelés korszakának“ címét viseli. Tekintetbe jő itt a szigorú papi nevelés és ennek megfelelő oktatás az ázsiai és afrikai legrégibb népeknél; továbbá, a nemzetiséggel párosult politikai képzés a görögöknél és humanisztikus szellemű nevelés a rómaiknál.

Második könyv „az alaki célokra irányzott tanítás“ korszakának címét viseli. Tekintetbe jönnek a papi és kolostori iskolázás, a Hohenstaufok idejeig, aztán az egyetemi és városi latin iskolázás, végre az úgy nevezett methodikusok alaki oktatásukkal, szinte a 30 éves háboru kezdetéig.

Harmadik könyv: „a gyakorlati célokra irányzott reál oktatás“ címét viseli. Jelen korszak előhírnöke ez. — Múltánylatot érdemelnek e tekintetben Baco és Montaigne, a realizmus elvének alapítói. A real dolgokat, a nézletnek és nyelvtanításnak csak segélyeszközeül használták Ratich és Comenius, ugyanezeket Franke a gyakorlati életre és vallásosság ébresztésére való tekintetben, fogá fel. Majd a reáliskola, az életpálya előkészítője lett. Locke és Rousseau az öntevékenységre szoktatás színhelyévé tévék. Basedow Campe és Salzmann a realoktatást a fölvilágosodás érdekében múltányolák, végre Pestalozzi által a népnevelés eszközévé magasult.

Negyedik könyv „tudományos neveléstan korszaka“ címét viseli. Pestalozzitól a mi időnkig terjed. Elsőbben a spekulatív fi-

lozofok: Kant, Fichte, Hegel, Schleiermacher, Herbart, Benecke jönek tekintetbe, aztán a gyakorlatilag szemlélődők és methodikusok: Schwarz, Gräfe, Niemeyer, Diesterweg, Dinter, Harnisch, Bölter, Graser sat. Az iskolák, tantárgyak és mindenik tantárgy közlésének módja kimerítőleg tárgyaltnak. A végecikkben, a mondottakra visszatekintésen kívül, korunk neveléstani föladata is érintetik.

Korunk neveléstani föladata, szerző szerint, abban áll, hogy a nevelés mindenbol az életre irányoztassék, ehhez járúl, miként a képzés elemei és föltételei összhangzatos és magában tagosztályzott egészsé alakittassanak.

Azon becs, melyet szerző munkájának egész folyama alatt a gyakorlati életre irányzott nevelésnek igényel, kissé tulságosnak mondható, e tekintetben szerző álláspontja nem ment a tulfeszített egyoldalúságtól. A helyes alaki képzés is a gyakorlati életet tárgyazza, hason levén e tekintetben a köszörűköhöz, mely élessé tesz a nélkül hogy maga éles volna. Az oktatás és nevelés közti különbséget elanyira elenyésztetni, mint szerző akarja, nem tanácsos. Szem előtt tartandó, hogy az ismeretbővítés az iskola tulajdonképi föladata, az ez általi küléletre hatás törekvésének célja és hogy az iskolai nevelés mellett egy részről a házi, más részről a világi nevelés nem csak közremunkálva, hanem kiegészítőleg áll. Lám! a példányként idéztetni szokott poroszországi nevelés a reáltárgyakra irányzott tulfeszültségéből meg kezd jönni, midőn a legujabb tanulmányi intézkedésben, a reáltantárgyak sokasága csak a legszükségesebbek szűkebb körére szorittatik.

Bár neveléstani szempontból némi kétségek merülhetnek szerző nézete ellenébe, az egészset mint neveléstan történelmét illetőleg, teljesen enyésznek ezek. Bizton állitható, hogy kedves lelki éldelet és ismeretbővülés háramlik olvasásából még azokra nézve is, kik előtt az itt tárgyalt dolgok már ismeretesek.

(Nagy részt a PKZ. után).

Békési.

Felső-Bánya, szept. 27. Anagybányai egyházmegye a jelen évben egészen új alakot öltött. A kor hatalmas intő szózatára Melegh Dániel esperes és Ujsálussy Miklós segédgondnok böles kormányzásukra, a nevelés szent ügye, az egyházak bel- és kül állapota, javult. Az elnöki éber gond és nemes buzgóság, mint emésztő láng a fátylát, ra-

gadta meg minden egyház kebelét. — Jól esik ez oláh és német elemmel vegyes egyházvidéken kijelenteni az egész protestáns világ előtt, miszerint e két elnök üdvös eljárásai apostoli ihletéssel bírnak, és nem csak szavakban hanem tettekben is nyilvánulnak. A tanácskozási rend sokat nyert az által hogy az illetők panaszos folyamodványait vagy kérvényeiket előlegesen az esperesi hivatalhoz adják be, hol az e végre kinevezett választmányi tagok által megvizsgálatnak és gyűlésen fel vagy fel nem vehetőnek nyilváníttatnak. Így ki van kerülve a gyűlésen oly tárgyak előhozása, melyek nem oda tartozván, rendesen pártoskodásra, személyeskedésre szoktak nyújtani alkalmat, főleg a hol az elnök urak, az egyházak és saját maguk javára a nekik adatott elnöki hatalommal helyesen és ügyesen nem tudnak vagy nem akarnak élni! Dicséretes szokása esperes úrnak, hogy saját egyházmegyéjében esperesi látogatás alkalmával az isk. növendékeket ösztöndíjjal, emlékkönyvecskékkel szokta serkenteni s jutalmazni. Az egyházmegyei segédgondnok a nagybányai, színérváraljai ref. iskolatanítók alaptandíjának aranykamatokbani növelésére és ezen egyházmegye gyámintézetének javára 150 darab aranyat ajándékozott; nem különben az egyházkerületi gyűlésen, mely aug. hó elején tartatott Debrecenben, Lónyay Menyhért és Tisza Kálmán urakkal nemes erélyt fejtett ki, midőn a népiskolai könyvek kiadására több száz pftot irt alá. A helv. hitv. tiszántuli helyettes superint. Ft. Balogh Péter urtól 544. sz. a. kelt, s az egyházmegyéekben kibocsátott esperesi körlevél 3. pontja szerint „az egész szuperintendenciában létező elemi és polgári iskoláinknak tan- és iskolai kézikönyvek tekintetiben egyforma lábra való állítása“ foglalja el egyházmegyei elöljáróinkat. — Ohajtanók, hogy a segéd lelkészi hivatal valahára elválasztatnék a rendes tanítósági állomástól. „Két urnak nem lehet szolgálni“. — A segéd lelkészi hivatal előkészület gyakorlati uton a papi szent és komoly állomásra. A népiskolatanítóság a gyermekekkel szüntelen szellemi foglalkozás. Igaz ugyan, hogy mindkettő a nevelés, tanítás ügyével, jelesül a népiskolatanító a gyermek, a segéd lelkész a nép nevelésével foglalkozik. A lényeges különbség ennyi, de fontos és széles mind két tér, külön külön is mind kettőnek megvan a maga teendője.

Bodnár János.

Vegyes. A tiszamelleki ref. egyházkerület az ezelőtt két évvel Sajtószentpéteren tartott papszentelő gyűlésén elhatározta hogy a szentelendő ifju papokkal egyházi beszédet fog iratni, s ebből is jelét venni készségük és képességüknek, nemcsak, hanem azt is foganítani rendelé, hogy a szentelendők közül, a melyiket tetszeni fog, kiszólítja, s a

szentelő gyűlési istentisztelet szónokaul kathedrába lépteti. Ez volt a határozat lényege; talán jegyzőkönyvbe is ment, de az élet róla semmit sem tud. Néhányan vártuk volt az idei szentelő gyűlésen: ki lesz hát az ünnepély kijelöltje, s irigyeltük azt a magas örömet s büszkeséget, mely ilyenkor a valamire való ifju elmét elfogja, de a többek között most az egyszer sem ment foganatba az egyházkerületi végzés; s mi ezt úgy jegyzzük fel, mint egyik adatot arra, hogy a vándor gyűlések sátorozásai nem szilárd vallásos egyesülethez illő s méltó ünnepélyesség. Kinek mi gondja arra Jánosiban, mit Sajószentpéteren határoztak! Egyébiránt az intézkedés oly nemes irányu, hogy méltó volna foganatba vétetni későbbre is.

— Értessítettünk, hogy a beregi ref. egyházmegyében kicsi dologból nagy zaj keletkezett, azaz magán ügy került az egyházmegyei szék elé, melyből valamilyes kellemetlenség származott volna az egyházmegyei főjegyzőre, ki aztán le is mondott hivataláról. Efféle ügyeket távol tartani az egyházmegyétől az elnökségnek volna szent kötelessége, miután a gyűlés fegyelme, tekintélye tulajdonkép az elnöki magatartástól függ. Vajha ez eset csak kivétel legyen a beregi egyházmegyében.

— Magán uton vesszük hírét, hogy a leköszönt esperes Bodnár Gábor utódaul a felsőszabolcsi egyházmegye Rátkai József gyulaházi lelkész urat választá meg, mikor és hol, hitelesen nem tudjuk, nem tudhatjuk.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

1857.

MÁSODIK FÉLÉV. II.

DEC. 12.

AZ EGYHÁZ LÉNYE, A BENNE REJLŐ SARKIASSÁGOK S EZEK EGYOLDALUSÁGÁBÓL KIFEJLŐDNI SZOKOTT EGYHÁZI BETEGSÉGEK.

FILÓ LAJOSTÓL.

Alig van fogalom, mely körül eleitől fogva annyi és oly különböző árnyalatu vélemények és nézetek hullámzottak volna, mint az „egyház“ fogalma. Egyáltalán fontos kérdés is az, mi az „egyház“. Az egyház fogalmának s lényének így vagy amúgy fölfejtésével sok más kérdések is dőlnek el. Mi viszonyban lehet és kell lennie az egyháznak az államhoz; minő szerep engedtetethetik ennek ama körül; viszont minő befolyást kell és lehet az egyháznak az államra gyakorolnia; vajjon az egyház van-e az államban, vagy ez amabban, avagy egyik a másiknak csak mellé s nem alá van rendelve vagy tán kölcsönösen egyik a másikban épen befekszik: mindezen kérdéseknek megoldása az egyház lényének miként fölfejtésétől függ. Sőt hogy az egyháznak belviszonyait is miként kelljen rendezni; minő alkotmány felel meg annak leginkább; miként lehessen abban az elég fonákul egymás ellenébe álli-

tott u. m. papi és világi befolyást szervileg egymásba és összeilleszteni; mi alapja és célja van az egyházalkotmány felállításának és rendezésének; vajjon az, mit az egyházban világi értelemben hatalomnak neveznek, olyan palást-e, melyre a Krisztus holttestét őrző katonák sorsot vetettek, vagy inkább olyan kereszt, melyet a cirenei Simon a Golgothára emelni segített: e fontos kérdésekre is az egyház lényének miként fölfejtése ad irányzó tájékozást s utbaigazítást. Végre hogy miért fejlenek ki az egyházi élet körében annyi és oly különféle betegségek, melyek miatt a keresztyéni életnek legszebb virágai is hervadásnak indulnak; miként lehet az egyházat a fenyegető szélsőségek hibájába eséstől megóvni s azt beteges állapotából normalis életműködésre visszahozni: ezen kérdésekre is csak akkor adhatunk kielégítő feleletet, ha az egyház lényét helyesen fejtettük fel.

Ily nagy horderejű kérdés lévén már az, mi az „egyház”: nem csoda, hogy annak megoldásával a legtekintélyesebb egyházi tudósok s különösen a reformátorok is sokat foglalkoztak. Ez utóbbiaknak tagadhatlan érdemök, hogy az egyház fogalmának a róm. katolikusok által megalapított meghatározása ellen (miszerint az a pápa főnöksége alatt egyesült keresztyéneknek külső társasága) kifogást tettek s az egyháznak határszéleit kiebb vitték, hogy azok közé a Krisztusban igazán hívő s bármi alkotmány alatt s bárhol létező kegyes embereknek erkölcsi testülete is beférhessen. Azonban meg kell vallani, miszerint ők sem tartották mindig szem-élük előtt azon sarkiaságot (polaritást), mely az egyház lényében mindenütt meg van s figyelembe veendő. Az egyháznak földi (visibilis) alakja ellenében, melyet pedig egyoldalúsága miatt okvetlenül meg kellett támadniok, annak másik t. i. mennyei (invisibilis) alakját sokszor igen élesen s tulnyomólag tüntették ki s így nem bírván az egyház lényében meglevő sarkiaságnak két végpontjait egymással mindenkorsúlyegyenben tartani, ez okozta azoknak az egyházigazgatás körül olykori csodálatos ingadozását s egymástóli eltérését.

Most, midőn hazai prot. egyházunk is ez egyházalkotmány rendezésének fontos kérdésén vajdik s tán az ohajtva várt egyházi szervezésnek épen előestéjét éljük, kétszeresen tartám érdekesnek a fent kitűzött tárgyról értekezni. Én ugyan a szoros tudományos szempontot folytonosan megtartom s az

egyházalkotmány miként rendezésének részletes kérdésébe most nem boesátkozom: de úgy hiszem, hogy a figyelmes olvasó e jelen értekezésből is nyerhet az érintett kérdésre nézve némi használható eszmeszálakat.

Értekezésem, melyet a keresztyénileg tudós Ebrárd Ágoston után készítettem, az újabb irányu theologia szerveztébe is némi bepillantást enged; mert abban az egyház lénye egészen hittani szempontból, egy részről a szentirat egyenes tanaiból, más részről a váltság lényéből leend fölfejtve.

Ha az egyházat nem csupán világi társaság gyanánt fogjuk fel, mint a melyben egyik rész kormányoz, a másik kormányoztatik; mint a melyben egyik rész a hatalom kezelésére, a másik csupán a kész engedelmességre, egyik rész tekintélyeskedő szereplésre, a másik pedig esendes, félrevonuló, aláztatos magamegadásra van hivatva; hanem ha az egyházat úgy a mint kell, hitelvi szempontból fogjuk fel és méltányoljuk: akkor szólhatunk az egyház ügyeihez igazán a lélek teljességéből, mert akkor fogtuk fel teljesen, hogy mit birunk az egyházban *).

I. Szentirat tana az egyházzról.

A keresztyén egyház sarkias lénye épen oly világosan tanittatik a szentiratban, mint a hogy az a váltság lényéből egyenesen következik. — Ugyan is az *ἐκκλησία* szó a szentiratban kétféle értelemben fordul elő. Először azon értelemben, a melylyel az a profangörög nyelvben birt, a midőn az népgyűlést, gyülekezetet, községgyűlést jelent. Ily értelemben használtatik már az Csel. 19, 39, a hol az épen egy pogány polgári községgyűlést jelent; de aztán alkalmaztatott egyes helyi ker. gyülekezeteknek is (Csel. 8, 1; Rom. 16, 1. 4. 5; 1. Kor. 11, 16; 16. 19; Kol. 4. 15; Gal. 1, 22.) elnevezésére, még pedig úgy, hogy az *ἐκκλησία* szó úgy polgári, mint egyházi életkörben nem csak magát az állandó testületet, melynek joga vagy szokása volt gyűléseket tartani, hanem annak bármikori egyszeri öszvejövetelét, ülését is jelenthette. — Az

*) És itt szabad legyen megjegyeznem, hogy egyházunknak váltságunk alapos s nem csupán elemi, de tudományos tanításáról azok irányában sem lehet megelégedeznie, kiknek iskolai pályájuk végeztével nem a lelkeszi hivatásra lépés kitézett céljuk.

ἐκκλησία szónak alapfogalma tehát ezen első értelemben teljességgel nem hittani, nem vallási, sőt sajátlag nem is keresztyéni, hanem csupán emberi, mely azonban mint ilyen, azért a keresztyéni életkörbe is átvihető volt.

Másodszor használtatik a szentiratban az ἐκκλησία szó egy ó szövetségi theokratikus vallási, és így hittani fogalomnak görög nyelven kifejezésére. Tudva levő dolog, miszerint az új szövetségi szentiratban sok szónak valódi értelmét nem a profangörög szófejtésből és nyelvszokásból, hanem az ó szövetségi nyelv- és fogalomfejlésből lehet és kell leszármaztatni, azért mivel azon szók a LXX. fordítóknak már teljesen kész ó szövetségi vallási fogalmak visszaadására használtattak sily megfeneklett értelemben s jelentésben jöttek azok aztán forgalomba ott is, hol az új szövetségi iratok létre jöttek. — Az ószövetségi káhál (összehívás) szó a theokratikus nyelvszokás szerint műszói minőségben Isten választott népét, Isten theokratikus hiveinek egyetemét (2. Móz. 12, 3. 19; 16, 2. köv.) jelentette s ezen fogalmat adták vissza a LXX. fordítók az ἐκκλησία szó által. Így használtatik már ezen szó Mát. 16, 18. a hol Krisztus az ő új szövetségi egy öszves gyülekezetének jövő megalapításáról beszél; valamint Csel. 9. 31; Rom. 16, 23; 1. Kor. 12, 23; 1. Kor. 12, 28; Ef. 1. 22; 3, 10; Fil. 3, 6 és több más helyeken. Csak ezen utóbbi értelemben felel meg az ἐκκλησία szó a keresztyén egy házról fogalmunknak s jelenti az egy, szent s egyetemes ker. egyházat; míg ellenben a hol a profangörög értelemben fordul elő, mindenütt község vagy gyülekezet (a mely t. i. bizonyos helyhez van kötve) szóval fordítandó.

A káhál értelemben vett ἐκκλησία szónak, azaz az ó szövetségi frigynép kifejezésnek a megkereszteltek közösségére alkalmazott átvitelében már befoglaltatik, miszerint a ker. egyház mindazoknak egyeteme, a kik Isten új szövetségi frigynépéhez tartoznak; azonban emeghatározásnak minden megkeresztelteknak, és így azok között a beteg, synylódó tagoknak is öszves tömegére kiterjesztésből önként következik, hogy a ker. egyház fogalma az isten országa (βασιλεία τοῦ Θεοῦ) fogalmával nem egy és ugyanaz, miután az egyházhoz nem csupán azok tartoznak, kikről isten előre tudja, hogy azok egykor üdvezülni fognak, hanem általában mindazok, kik a profan világból s annak kárhozatos befolyásai alól kivetve és a kegyeszközök befolyásai alá he-

lyezvék. Az egyház fogalma tehát közvetlenül nem az üdv eredménye, hanem csak az üdv- és kegyeszközökre vonatkozik; míg ellenben az istenország fogalma (Luk. 17, 21.; Mát. 13, 38; Márk 10, 15; 12, 34; Luk. 16, 16; 1. Kor. 4, 20 szerint) egyenesen a szívnek istenhezi benső állapotára (Mát. 25, 34; Luk. 6, 20; 13, 29; 22, 29—30; Ján. 3, 3—5; Csel. 14, 23; 1. Kor. 6, 9. 10; 15, 50; 2. Thess. 1, 5 szerint) az egykori üdveredményre viszonylik. Innen isten országa még most csak láthatlan, egyedül isten által ismert diasporából áll s csak Krisztus újra eljövetelkor lesz látható közösség, nevezetesen a megkeresztelteknek s a keresztség által a profan világból kivételt, a kegyeszközök hatásainak alá helyezett s Krisztus által (bizonyos föltét alatt) megszentelt *) embereknek társasága. Már ennyiből is kitűnik, miszerint legalább is ügyetlen szólásmód — ha nem több — isten országát „láthatatlan egyháznak“ nevezni, miután az még mint *ἐκκλησία*, mint egybegyűjtött közösség teljességgel nem létezik s jövőre is Krisztus újra eljövetele után nem valamely egyház, hanem ország, birodalom alakjában fog létezni. Egészen evangéliom- és bibliaellenes tévely tehát az, ha valaki a kontinentálpuseytákkal az egyházat isten országával ugyanazonítja.

Az egyháznak, azaz minden megkereszteltnek egy, egyetemes és látható s isten országától jól megkülönböztetendő közösségének már a szentirat tana szerint lényileg kettős oldala van. Az egyház ugyanis először az új szövetségnek káhalja, azaz istennek új szövetségi frigynépe, a melyet az az ő jövő országának egybegyűjtése és fölépítésére eszközül használ; másodszor pedig a megkeresztelteknek sok képmutatókat, betegeket és erőtlenekeket is magába záró öszves társasága. Nem kell azonban úgy venni, mintha e szerint két egyház volna, mert mindakettő az egy és ugyanazon egyházzal mondatik, nevezetesen: hogy az *ἡ ἐκκλησία* káhal értelmében, és hogy annak *ἀγίοι* és *ἐκλεκτοί* tagjai között „alvók, betegek, erőtlének“ (1. Kor. 11, 30.) „paráználkodók“ (1. Kor. 5, 1 köv.) „hamis atyafiak“ (Gal. 2, 4.) „nikolaiták“ sat. is vannak. Az egyháznak ezen kettős t. i. egy theokratikus eszményi és egy emberi létszerű (realis) oldala a

*) „*Ἀγίοι*“ jelenti az öszves látható egyházi közösséget és gyülekezeteket befoglalva egyszersmind a beteg és sinylődő tagokat is.

szentiratban bővebben is érintetik. Nevezetesen az elsőbb az egyháznak hasonlati leírásaiban, nevezetvé az

a. Krisztus testének (Róm. 12.; 1. Kor. 12.; Ef. 4, 12. köv.) s itt a hasonlat Ef. 1, 22 köv. 4, 15; 23; Kol. 1, 18; 2, 19 szerint onnan vétetik, hogy az egyház a Krisztustól, mint a test a főtől nem csak igazgattatik, de tápláltatik, elevenítettik, növekedésre s éredésre is segítettik; —

b. Isten házának, templomának (Zsid. 3, 2. köv. 10, 21 v. ö. 1. Pét. 4, 17; Ef. 2, 20) melyben a Krisztus, mint a valódi főpap végzi a *leitourgia*-ts amely (1. Pét. 2, 5; Ef. 2, 20) Krisztuson, mint szegletkövön élő kövekből épül föl; —

c. Krisztus jegyesének, menyasszonyának (Jel. 19, 7; 21, 2—9; 22, 17; Ján. 3, 29), mennyiben az a Krisztus által tisztittatik meg, ékesítettik föl s megy a napok végén tökéletességre. Ezen theokratikus eszményi oldal tehát az egyház lényében mindenütt csak ott lép elő, a hol arról van szó, a mit Krisztus a maga egyházaért és egyházában tesz.

A másik t. i. az emberi létszerű oldalt pedig a szentirat azon helyei tüntetik ki, a hol az egyháznak mindannyiszor csupán összerü, tényleges állapota vétetik figyelembe s arról van szó, mit kell az embereknek maguk részéről tenniök, hogy a meglevő hiányok pótolva, a hibák megorvosolva lehessenek, szóval, a hol a ker. egyház úgy említettik, mint a mely emberi életműködésnek, emberi hívésnek, még pedig úgy hiterőnek, mint hitgyengéségnek is tényleges szüleménye. Igaz ugyan, hogy azok, kik botrányozást okoznak, egyházi fegyelem alá ejtetnek (1. Kor. 5, 11 köv. Róm. 16, 17.; 2. Thess. 3, 14—15; Tit. 3, 10; 2. Ján. 10.); de épen ezen egyházfegyelmi intézkedés s az esetetek újra befogadásának lehetősége világosan mutatja, miszerint azok nem az egyházon kívül, hanem az egyházban s annak hatósága alatt álló egyedek, nem pogányok vagy zsidók, hanem az egyház beteg tagjai gyanánt tekintendők (v. ö. 2. Kor. 2, 5—8). Innen arra, hogy valaki a látható egyház tagjaul tekintessék, nem a hitnek és új életnek egy bizonyos meghatározott foka kivántatik meg (mert minden oly egyházfegyelem, mely oda van irányozva, hogy csupán csak újjá szültekből egészüljön ki az egyház, és így hogy abban beteges tagok teljességgel meg ne szenvedtessenek, mint alább látni fogjuk, már alapjában hibás); hanem a ki a keresztség által a Krisztus testébe már beoltatott, a kegyeszközöknek s azok befolyásainak aláhelyezte-

tett, azt már a ker. egyház öntagjának ismeri, a kin e szerint a maga munkásságát gyakorolnia kell, habár az egy Simon Magus lenne is (Csel. 8, 13. 18 köv.).

Ha már az egyház lényében mind a két oldalt szorosan szem előtt tartjuk, úgy az elsőből (theokratikus eszményi oldal) be fogjuk látni, miszerint az egyház a világtól (*κοσμος*. Ján. 17, 16 értelmében) merőben különbözik, és a másodikból (emberi létszerű oldal), miszerint az az Isten országával sem egy és ugyanaz. Különbözik az egyház a világtól, mert az (1. Pét. 2, 9) istennek választott nemzetsége, a mely Krisztussal, mint a kinek üdvhatásait magán tapasztalja, szerves életösszeköttetésben áll; de Isten országával sem egy, mert az egyház mind egészben mind egyes tagjaiban véve, még sokat foglal magában a világból.

II. Az egyház lényé fölfejtve a váltság lényéből.

1. A váltság lényé, kettős oldala; hitélet, ennek kettős oldala s egymáshozí viszonya.

A mely eredményre eddig jutottunk, épen arra jutunk, ha az egyház lényét most már a keresztyénség, a váltság lényéből fejtjük fel. —

Krisztus, az emberre lett fiúisten, maga a második Ádám, azaz alapja, kezdő pontja egy új, bűn nélküli, normalis életfejlődésnek. Mert ő az emberiségnek Ádámától fogva Augusztusig nyult összfejlődését, a melyen azonban az abnormis, bűnös létállapot vonul keresztül, a maga egyéni és személyi fejleményében úgy felölelte magába, hogy ő azt egyszer mind megtisztította, abból a rosztat és tisztátalant eltávolította, csak a jót vette fel és hasonította magához (*satisfactio vicaria activa*); és így az ő életének és életműködésének személyi szentségét az emberiségnek már megszületett fejleményéhez és történeti tovább fejlődéséhez szervileg hozzá csatolta, azt mintegy abba beoltotta, úgy hogy az oltóágnak alá és visszafelé szívárgó nemes nedve által maga a nemtelen törzs is meg nemesítettett. Krisztus tehát ahoz, a mi ő előtte véghez ment és megtörtént, úgy viszonyul, mint egy új létnek tiszta és tisztító kezdete. Hogy azonban ezen új létnek kezdő pontjává lehessen s másokat ezen új, deuteró-adamiticus életnek követőivé avathasson, a bünsulyt, azaz a bűnnek minden kö-

vetkezményeit értünk mint helyettes, elviselte (*satisfactio vicaria passiva*) s ezzel lelkismeretünknek terhe alóli felszabadítását tárgylagosan megalapította. Ezen helyettes elégtét által pedig két dolog tétetett rám nézve lehetségessé, nevezetesen (a *satisfactio vicari passivánál* fogva) —

a. Az (alanyi) hit megszerezhetése, vagyis egy részről lelkismeretemnek olyan megnyugtatója, melyben az el nem altattatik, mert épen abban, mi lelkismeretemnek nyugalmat ad — Krisztus keresztjében — a bűn feletti ítéletet is olvashatom; más részről lelkismeretemnek oly fölébredése, a melyben az kétségbe nem esik, mivel Krisztusnak bűnbánatot hirdető keresztjén a bűnsúly (adósság) leengeszteltetett, és az Isten birói igazságának komolyságával együtt kegyelme, ezen kegyelemben egyszersmind ama birói komolyság is, nyilatkozott. Lehetségessé tétetett rám nézve (a *satisfactio vicaria activánál* fogva)

b. Az, hogy ezen én alanyi hitem következtében, a melyben én esdeklő kezeimet szabadulásért Jézus felé kinyújtom és őt megragadom, viszont engem is a Krisztus megragad és magához ölel, azaz hogy én alanyi hitem által tárgylagos ujjászületésre jutok, a midőn Krisztus engem magába, magát pedig énbelém létszerűleg (*realiter*) beoltja, az ő megdicsőült emberségének erejével bennem a benső embert új emberré szüli (*nasci. Ján. 3.*), és ezen új embert mennyei kenyérrel táplálja (*pasci. Jan. 6.*), szóval az alanyi hitnek új érzületéhez (*νόσος*), melyet az atyának lelke művel én bennem, (*Ján. 6, 44*) egyszersmind egy új létet is olt belém (*Ján. 15, 1. köv; Gal. 1, 20*). —

A váltságnak tehát kettős oldala van; egyik az, hogy az történeti esemény, még pedig egy személyes egyednek tényleges története; másik az, hogy az a világot átölelő, átható és ujjászülő életerő. E szerint a váltság egyfelől az emberré lett istenfiának élete és szenvedése, másfelől a felmagasztalt, megdicsőült emberfiának mennyei uralkodása, egyfelől hitünknek történeti tárgya (*1. Ján. 1, 1*), másfelől életünknek hatályereje is (*1. Jan. 1, 2*) egyszersmind. E kettős oldal azonban nem olyan a váltságban, hogy azok közül egyiket vagy másikat mellőzni lehetne, mint tesznek egy részről a vulgaris rationalisták, kik csak a Jézus történetét, de nem egyszersmind annak, mint megdicsőültnek világszülő erejét ismerik el s így egy Jézust ugyan — de a ki nem

Krisztus — tanítanak, más részről pedig a pantheisták, kik csak egy, az emberiség képe után faragott eszmei (azaz csak eszmében, gondolatban létező) Krisztust, egy az emberek agyában született s születendő második Ádámot, mellőzve egészen Jézusnak tényleges történetét, s így egy oly Krisztust állítanak fel, a ki nem egyszersmind Jézus. Nem is oly két külön oldal az a váltságban, melyek egymás mellett s egymáson kívül feküdnek; mert Jézusnak épen az az Augustus és Pontius Pilátus korábbi történeti egyedi élete és halála képezi a Jézus Krisztusból újjászületendő világ életgócát (focus). Hogy az öröktől fogva élő λόγος, ki által az atya a világot teremtette, az erőtlén (ἀσθενής) emberré létig, sőt egészen a halálig lebocsátkozott, ez volt az idő és történet alakjában véghezment azon (isteni, de egyszersmind valódi emberi) tény, a melylyel Jézus magára és ránk nézve a halált legyőzte, magának a felmagasztaltatás koronáját (Fil. 2, 9.; Zsid. 1, 9.), mi nekünk pedig az életet nyerte meg. S épen ezért a mi csak a világ újjá születésében lényeges mozzanatként előjő, az a Krisztus egyedi életében előképileg mind befoglaltatik, úgy hogy ennél fogva ezt is mondhatjuk: a Krisztusbani hitélet nem egyéb mint a Krisztus életének (bele értve halálát is) az ő hiveibeni újraisméltése, visszateremtése (Gal. 2, 20.; Rom. 6, 3 köv. Kol. 2, 12. 13.; vö. Kol. 1, 24), azokban t. i. a kik a megengesztelés felőli hit által a fűség állapotába visszahelyezettek.

A váltság kettős oldalából szorosan folyólag a hívő ember hitéletében is kettős oldal nyilatkozik, mert a váltság kettős oldala a hívő ember hitéletében szükségképen Krisztushoz kétféle viszonyulást tesz fel, az egyik a tárgylagos újjászületés (viszonyulás a bennünk való Krisztushoz), a másik az alanyi hit (viszonyulás az értünk való Krisztushoz). Lássuk már most a hitéletnek ezen kettős oldalát külön külön kifejtve.

a. Az újjászületés (ἀναγεννησις) nem egyéb, mint a felmagasztalt, mennyekbe ment, megdicsőült Krisztusnak tárgylagos megszületése mi bennünk, azaz a Krisztus megdicsőült emberségének a mi lelki életünk középpontjába beoltása (t. i. azon lélekbe, mely mint állag (substantia), mielőtt gondolkozni kezdünk, már megvolt s megmarad akkor is, midőn a test elporlik; azon lélekbe, mely létemnek alapja, a mely magának testet képez és mint szellem fejlődik ki). A Krisztus ezen titokteljes önmaga belénk oltása által alakítja át

létem középpontját egy új emberre s teszi le oda egy új életnek kezdő csiráját. Erről szól ő Ján. 3,3. köv. és ezen új embernek folytonos étellel s itallal táplálásáról szól ő Ján. 6. Az pedig, ki által Krisztus ezen beoltást viszi véghez, a szent lélek, de nem mint az atyától a fiuhoz vonzó lélek, hanem mint a megdicsőült Krisztusnak lelke, a mely őt — a főt — a tagokkal összeköti s a Krisztus makrokozmoszikus testére nézve egészen az, a mi az ember egyedi testére nézve a lélek; mert újra vagy újjá születni (*ἀναγεννηθῆναι*) annyit tesz, mint lélekből, lélek szerint (Ján. 3, 5. 6; 1, 13), azaz nem valamely gondolatokból s visszelméletekből, hanem a szentlélekből, Krisztus lelkéből vagy lelke szerint születni. Ezen új életnek pedig, mint minden más életnek, önmagában, minden visszelméléstől független léte van s nem emberi gondolkodás- vagy elhatározásnak, hanem egyenesen Krisztustól eredő kegyelmi ténynek szüleménye s lényére nézve valamely titkos, benső, üdvteljes életviszony a felmagasztalt üdvezítőhez.

b. A hirdetett Krisztusbani alanyi hit pedig nem egyéb, mint hitteli elfogadása annak, a mi Krisztusról megíratott, a mit ő cselekedett és szenvedett mi értünk. Ez a hit sem jó létre a szentléleknek segítsége és együtt munkálása nélkül, csak hogy itt a szentlélek már mint az atyától a fiuhoz vonzó lélek hat, tehát *gratia praeveniens*-sel működik, melyet az már az ó szövetségben is gyakorolt. Ezen hitnek azonban lényeges föltétele a hallott vagy olvasott igehirdetmény, vagyis a Krisztus munkájának (egyedi életének és halálának) történeti hirdetése. Ez képezi ama hitnek tárgyát s ezen tárgya nélkül a hit nem is képzelhető. Róm. 10, 14. köv. Míg tehát az újjászületéssel kezdődő új élet az embert a felmagasztalt üdvezítővel lépteti bizonyos benső, titokteljes életviszonyba, addig a hit a történetileg itt létezett üdvezítőhezi s egyenesen az evangyéliom hirdetése által eszközölt viszonyt, összeköttetést fejez ki. Ezen utóbbi viszony pedig lélektani alakja után ítélve öntudatos, noëtikus, akarásból és megismerésből eredő, tartalmát tekintve pedig bizonyos megváltozás, mely abban nyilvánul, hogy az ember nem tartja többé magát — mint azelőtt vakságában — önmegigazultnak vagy önmegváltásra képesnek, hanem nyomorúságát, öntehetlenségét elismeri, tehát töredelmetlen bűnösből bűnbánó bűnössé válik; továbbá hogy ő többé nem érez magában botránkozást, megütközést a

kereszt evangyélioma előtt (1. Kor 1, 23; 2, 14), sőt vigaszát leli abban (2. Kor. 1, 24), ugyanazért egész bizodalját Jézus Krisztusban helyezi, karjait a felmagasztalt üdvezítő felé tárja ki, a ki érte egykor emberré lett és meghalt s a ki eleitől fogva karját nyújtotta feléje, tehát hitetlenből hívő emberé lesz. Ezen új viszony e szerint, ha alakját és tartalmát összefoglaljuk, nem egyéb, mint az emberben levő *νόσος*-nek, azaz az öntudatos gondolat és önelhatározás világának megváltozása, melyet az írás épen azért *μετάνοια* *) — megtérés — szóval fejez ki. Nem egyéb pedig ez, mint elfordulás egy lelki „ptolemaeismustól“, melyben az ember ön én-jét tartja és teszi középponttá, és csatlakozás egy lelki kopernikanizmushoz, a midőn ő már a Krisztusban, e lelki napban, ismeri fel a maga és az egész világnak éltető központját. A *μετάνοια* vagy megtérés tehát teljességgel nem egy az újjászületés- vagy *ἀναγέννησις*-sel. Mert a megtérés egy oly öntudatos cselekmény, mely az atyától jövő lélek segítsége mellett általunk viendő s vitetik véghez; az újjászületés pedig a Krisztusnak az ő lelke által rajtunk és bennünk történő titokszerű, misztikus cselekménye, mely öntudatunkon túl egészen létünk alapjára szögel s így közvetlenül észre nem vehető, épen úgy, mint a hogy a gyermek sem eszmélheti fel természeti születését. Mind a megtérésben, mind az újjászületésben részt veszünk mint tényezők, de amabban tulnyomó cselekvő-, ebben pedig tulnyomó szenvedőlegességgel. A megtérésnél a megtörtént engesztelésről üdvhirdetés az első kellék s második ahozi hívő ragaszkodásunk; az újjászületésnél pedig első kellék a Krisztusnak önmagában belénk oltása, második pedig a megszerzett megengesztelésnek magunkévá tétele, elsajátítása; mert mindenek előtt, elsőbben Krisztus ajándékozza nekünk önmagát, egész személyét s ezzel együtt az általa szerzett kegyjavakat s csak úgy tehetjük aztán (hit által) magunkévá Krisztus személyét és az azzal elválhatlanul összeforrott lelki jókat, kegyjavakat.

Most már azon fontos kérdés merül föl, mi viszonyban vannak egymással a megtérés és újjászületés, más szavakkal: lehetséges-e az újjászületés, Krisztusnak belénk plántáltatása a nélkül, hogy azt a *μετάνοια* vagyis a bűnbánatra és hitre térés, mint nélkülözhetlen alapföltét előzte volna

*) A *μετάνοια* — megtérés — a bűnbánatot és hitet együtt foglalja magában, és így a bűnbánat a *μετάνοια*-nak csak egyik oldala.

meg? A szentirat erre kétségtelen nem-mel felel. Ján. 3, 15-ben a hit föltéte gyanánt állittatik fel annak, hogy az életet, azaz a Krisztust vehessük (mert az örök élet és Krisztus egymástól elválhatlanok; ő az élet (Ján. 11, 25; 14, 6). Krisztus és apostolai mindenütt megtérést követelnek, mielőtt a keresztségben az újjászületésnek tárgylagos sakramentomai közlését bárkinek megadnák*). De vajjon nem ellenkezik-e ez azon főntebb kifejtett tannal, hogy az újjászületés az öntudaton tul, a lét melyében vitetik véghez? Teljességgel nem. E mellett azonban megáll az, hogy az újjászületés nem valamely visszelmelés és akarati elhatározás által eszközöltetik s nem az öntudatos, noëtikus élet sférájában megy végbe, hanem hogy az egy új embernek, a Krisztus megdicsőült embersége állagának, beoltása által eszközölt születése. — De ezen beoltást Krisztus csak azon emberben viszi véghez, kiben ezen menygyei mag befogadására és kicsiráztatására a jól elkészítetett föld meg van. Ha tárgylagos vetőmag nincs, melyet a felszántott földbe bevessünk, még a csupa felszántásnál fogva a föld a termést elő nem idézi**). A metanoëtikus érzület azon tápföld, a melyre az új élet csirájának, ha azt nem akarjuk, hogy az tüstént kiveszssen, okvetlenül szüksége van. A természet országában alvószemre oltanak, a lélek országában nem. Mert az

*) Legvilágosabb hely erre Csel. 8, 37. Azt, hogy ezen vers sok co-dexben hiányzik, úgy magyarázhatjuk ki, hogy azt a kisedkeresztségnak, mint a melynek ellenmondani látszott, divatba jöve-telekor kihagyták, nem pedig úgy, hogy ezen a kisedkeresztségre nézve oly kényes helyet később csusztatták volna be. Különben nem vagyunk azon véleményben, mintha a kisedkeresztség az újjászületésnek bibliai tanával ellenmondatban állana. Csak ne akarjuk, mint sokan elég hibásan teszik, a kisedkeresztség szokásából fölfejteti az újjászületés lényét; sőt inkább megfordítva az újjászületésről világos bibliai tanból fejtsük meg azon kérdést, mennyiben módosított — habár teljesen jogosított — keresztség a kisedkeresztség? Mert ama visszás eljárás oda vinne, hogy vagy el kellene dobnunk a baptistákkal a kisedkeresztséget, vagy az újjászületésnek bibliai fogalmát kellene az angol és kontinental puseytákkal meggyengitenünk.

**) Mát. 13, 3. köv. ennek ellent nem mond. Mert ott az igehirdetés vetéséről van szó, mely a metánoját megelőzi, nem pedig a Krisztus önmaga-belénkoltásáról vagy az anagennesisről. A történeti ige megkeményedett fülek és szívek terméketlen földére is hintet-tek, de a megdicsőült Krisztus egy emberben sem vesz lakást, a ki őt nem szereti s beszédét meg nem tartja. Ján. 14, 23.

uj embernek, mint embernek, kell magát emberi lényének minden, és így egyszersmind noëtikus irányban is kifejlesztenie. A mi a természeti uj születtire nézve a lélekzés, a testi szemnek kinyílása, a járni és beszélni tanulás, az az emberben megszületett uj emberre nézve a bűnbánatnak és hitnek lélekzése, a lelki szemnek kinyílása, a lélekben, lélek szerint járás, a lélek nyelvének érzeni és beszélni tanulása. Ugyanis az ujjászületés a lélek országában érvényes törvények szerinti (Gal. 4.29) lélekből- születés. A bűn a sötét természeti szükségképeniség, kényszerűség útján is tovább tovább tenyészik, az üdv csak az öntudatos szabadság útján. A természeti ember még csak *ψυχικός* (élő lelkes állat. 1. Kor. 15, 45.), tehát fejlődését *psychice* (azaz alvó öntudatból kifelé) lehet és kell megkezdnie; az uj ember pedig állagára nézve Krisztushoz hasonlólag *πνευματικός* (elevenítő lélek, lelki), a honnan az az első hónapokban vagy években sem tenyészhetik *psychicus* álomélet alakjában, hogy csak később ébredjen öntudatra. Az ujjászületés teremtoi cselekménye ugyan öntudatunkon tul esik, de ezen uj létnek előállása első pillanatától kezdve a hit öntudatos létszálain kell felvillannia s folytonosan nyilvánulnia, vagy különben nem létezhetik. A honnan az uj ember Krisztustól csak ott születhetik meg, a hol a metánoja tápfölde már kész, a hol a hitnek életlevegője már fuvall. A hol ez nincs, ott Istennek üdvrende szerint az uj ember épen ugy nem jöhet s nem jó létre, mint Istennek természetrende szerint légszivattyu alatt egy szikra sem gyuladhat ki. Csak így magyarázhatjuk ki, hogy Róm. 6, 4. a keresztség által Krisztus halálába történt eltemettetésünkből miként folyhat azon kíváncsalom, hogy uj életben járjunk*).

*) Ebből egyenesen következik, hogy a kisedkeresztségben az ujjászületés teljes bibliai értelemben nem megy véghez. A gyermek a keresztség által ugyan a Krisztusba beoltatik, nevezetesen a Krisztus makrokozmikus testébe, a kegyelem országába, de a Krisztus a gyermekbe még be nem oltatik. A szülék erőtlenségük érzetében a gyermeket Krisztusnak atyai kezeibe teszik és ajánlják, hogy ő azt védje, hit és üdvre vezérelje. És Krisztus örködik is a gyermek felett, annak mindazon lelki kegyelmeket adja s osztogatja, a melyeknek elfogadására fogékony. De az uj ember teljes és saját értelemben, azaz azon uj ember, a ki már uj életben jár, még ezzel a gyermekben meg nem született. A gyermeket ugyan már a Krisztus megfogta, de őt még nem s nem alkalmazhatók rá e szavak: „íme az ő elenyészett, minden

2. Az egyház kívánalma (postulatuma), és való léte.

A váltságnak eként fölfejtett lényéből egyenesen következik most már az egyháznak kívánalma és való léte. Fejtsük ki, miként.

A hitéletnek (értvén alatta az alanyi metánoja és a tárgylagos anagennésis egymásmellettiségét és egymásbaniságát), hogy létre jöhessen, három tényezőre van szüksége.

1. A Krisztus váltságmunkájának megtörtént voltáróli értesülés, még pedig történeti uton és emberileg történeti közegítés (írás és igehirdetés) által eszközözendő értesülés;

2. Az atya lelkének hatása mellett ugyan, de azért egyszersmind az akarati önelhatározástól is föltételezve bekövetkező megtérés;

ujjá lett"; sem Tit. 3,3-7. A megkereszteltek nagy számában Krisztus nem él s az új ember, melynek lélekzése a bűnbánat és hit, nem jött létre. A — habár megkeresztelt — kisdedek csak asszonytól vannak születve, mint volt Keresztelő János, s a legtöbb, mit róluk mondhatunk, ennyi, hogy azokba az új életnek csirája már letétt, azokban az új ember már megfogamzott, de még nem született meg. Vajadás nélkül nincs születés. Itt a kisdedkeresztiséget bővebben fejtegetni, s tüzetesen igazolni, tárgyunktól eltérne. Schaffnak „Geschichte der apost. Kirche“ című munkájában, melynek éppen magyar nyelvre átdolgozásával foglalkozom, e tárgy bőven és alaposan van kimerítve.

Jegyz. Nem mulaszthatom el itt, habár röviden, az üdv-elsajátítás fejlődési menetét érinteni. 1. fok a megtérés, 2. az újjászületés, 3. a megszenteltetés. Ez utóbbi nem egyéb, mint a hitéletnek már az ő ember elleni tényleges nyilvánulása, érvénye. Ugyanis az új embernek, ha az nyomban elhalni nem akar, a naponként megújított bűnbánatnak és hitnek lélekzése közben, az istenietlenség ki-, és a Krisztus mennyei erejének belehellése által, tehát az ő ember elleni folytonos harcban kell meg-erősödni. S éppen ebben áll a keresztyéni megszenteltetés. Nem valamely lassankénti „jobbálevés“ tehát az, a midőn az ember egy, majd kettő, majd három vétekről szokott le, hanem a legmélyebb bensőből eredő elvi küzdelem, a hitnek küzdelme a bűn ellen, a πνεῦμα τῆς ζωῆς ἐν χριστῷ-nak (Róm. 8, 2), és ezen πνεῦμα által beoltott új életnek (a bennünk való Krisztusnak) erejében és erejével. A hitnek fíuságróli tudatában fekszik a megszenteltetésnek, a küzdelemhezzi vídám szeretetnek ereje; a megszenteltetésnek hűségében pedig a fíuság és kegyelem állapotában maradásnak föltétele.

3. a Krisztus állagának tárgylagos, titokszerű belénkoltása.

A második tényező, mint bárki is láthatja, tisztán belső egészen a Kristus és a hívő közti láthatatlan viszonyhoz tartozik; ellenben az első tényező az embernek emberekhez viszonykörébe esik. Mert annak, hogy a Jézus Krisztus e földön élt, Istennek rendtartása szerint belső megvilágosodás által senki sem juthat tudomására*). Ily belső megvilágosodást hinni rajongás volna; egyenesen pedig azt állítani, hogy a hitélet a Krisztus történeti munkájáról minden értesülés nélkül is létre jöhet, vagyis hogy a szentirat szerinti újjászületés az öntudatos megtérés (bűnbánat és Krisztus munkájáról hit) előfeltétele nélkül is előállhat, egyenesen vastag mysticismus volna. Arra nézve, hogy valakiben a hitélet meggyújtassék, szükségkép megkiváncsítatik, hogy vele a Krisztus munkájáról történeti isme más emberek által történeti közösség vagy társaság útján közöltessék (Róm. 10, 14).

A harmadik tényező ugyan önmagában véve benső; de Krisztus, hogy amaz ő észrevehetlen önmaga-belénkoltását, folytonosan megújuló velünk való boldog közösségét megpecsételje, szerzett két látható cselekményt, a szent sakramentumokat, úgy hogy a szerzési igék szerint a sakramentomi külső cselekményekkel az ő állaga közöltetésének cselekményei is összekötvék. —

A hitéletnek imént kimutatott három tényezője közül az első már egyenesen vonja maga után az egyház kívánalmát vagyis azt, hogy az egyház szükséges; harmadik pedig annak való létét. Vegyük fel az elsőt.

Ha a Krisztus munkájáról történeti isme másokra való átszállítását közelebből szemügyre vesszük, be fogjuk látni, miszerint erre a szentiratnak csupán megírt igéje még nem elégséges. Mit használna p. o. Belafrikában a négereknek, ha valamely nevezetes véletlen őket az ő és új szövetségi könyvek autografáinak birtokába juttatná? A meglevő iratigéhez legalább is tolmácsoló munkásságnak (fordítás- és magyarázás-

*) Conf. Helv. post. cp. 1. Quamquam enim nemo veniat ad Christum, nisi trahatur a patre coelesti ac intus illuminetur per spiritum sanctum, scimus tamen Deum omnino velle praedicari verbum Dei etiam foris etc.

nak) kell járulni; sőt mivel az autografák nem maradtak fén, egy a szöveg épségét tisztán megőrző munkásság sem volt nélkülözhető. Mert ki tagadná, hogy nem keresztyéni vagy éppen keresztyénellenes szellem, fonák szövegírálat és nemleges ítészet által a szentirat szövegét is csak hamar meg fogná csonkítani s vesztegetni? Emlékezzünk csak az alekszandriai csupán tudós ítési iskolára, mely a maga theologiai romlott izlését a bibliába is becsempészte; a rosz bibliafordításokra, melyekben oly sok belopott, beokoskodott egyéni nézetek hemzsegnének; emlékezzünk a pórias racionalismusnak azon többszörösen tett kísérleteire, hogy az ő testamentomot egészen félre tolja, a gyülekezetek kezeiből kivegyve, sőt az új testamontomban is csak némely, helylyel közzel kiszemelt egyes mondatoknak hagyja meg „istenige“i méltóságát! Ó bizony nem az ifju Hegelingek, Strauszok és Baurok hibája az, hogy a szentirati kánon a gyülekezetek kezeiben még teljes egészben, épségben megvan! Az evangyéliomi egyház szellemének hatalma nem hagyta a szentiratot sem nemleges ítészet által megcsonkíttatni, sem apokrifus pótlékokkal eltorzíttatni. Épen így van a dolog a szövegmagyarázással is, a mihez mi a bibliafordításokat is, mint a hívő exegézis megérett gyümölcseit, hozzászámítjuk. Kinek köszönheti a német nép az ő bibliafordítását? A középkori skholastikus tudományosságnak-e, vagy Luther hitének? Minden, még a legtudósabb betűtörténelmi (grammatico-historica) magyarázat is elferditéssé válik, mihelyt az Isten tényeinek története nem azok saját szellemében fogatik fel. A szentirat önmagában véve is több mint csupa évkönyv (chronica), több mint a megtörténtnek úgy, a mint az külsőleg tapasztalás által fölvétetett, elősorolása. — A szentiratot épen oly életteljesen kell átszállítani, épen úgy kell azt annak saját s megelevenítő szellemében egyik nemzedékről a másikra átörökíteni s magyarázni, mint a hogy az a váltság munkáját, mint egy élő, a váltság lelkétől megelevenítettényt általános tisztaságban terjeszti elő s mint a hogy az nem csak magát a váltság közvetlen ténymozzanatát, hanem annak a világtörténeti közegességét is (t. i. azt, hogy mint lett előkészítve az ő szövetségben s mint lépett be az új szövetségben az augusztusi világba) előadja. Arra nézve tehát, hogy a bibliai könyvek szövege teljes épségben s tiszta értelemben maradhasson fén, okvetlenül szükség van egy élő hithagyományra, egy olyanoknak szakadatlanul tovább tovább füződő

közösségére, társaságára, kik hitéletre jutottak, az írás lelkében élnek s ez által képesek a szentirat igéjét fentartani, magyarázni s másokra átszállítani. Ime a hitéletnek első tényezője, vagyis a Krisztus történeti munkájáról értesülés sebből folyólag a Krisztusról történeti isme átszállításának szükségképenisége így vezet minket az egyház szükségképeniségének eszméjére.

De az egyház valósággal létezik is, a mint ezt a hitélet harmadik tényezője kétségtelenné teszi. Lássuk.

A Krisztus azon ígérete által, miszerint ő a megtértekbe önmagát beoltja, bennök az új embert folytonosan eledellel táplálja s ezen beoltást és táplálást a két sakramentom látható cselekményeiben és cselekményeivel akarja eszközölni, az egyháznak való létet adott. Egy oly társaság, melynek lénye csak valamely megismert igének, elfogadott tannak egyik nemzedékről a másikra átültetésében állana, még koránsem az egyháznak, hanem inkább valamely iskolának jellemével bírna. A látható sakramentomi cselekmények megalapítása által vont Krisztus egy éles társasági határvonalat kifelé, és azon ígérete által, miszerint ő ezen látható cselekményekkel anagenetikus munkásságot köt össze, oltotta be azon társasági határvonalon belől (és így az egyházba) azon magot, mely annak új testamentomi legbensőbb lényét képezi. — A szentléleknek (mint az atya lelkének) vonzó, azaz térítő munkássága, a melyre van az embernek szüksége, hogy megtérhessen és az egyház tagjává lehessen, már az ő szövetségben is megvolt, sőt megvolt a szentléleknek malasztárasztó munkássága is, a melyre van az embernek szüksége, hogy mint már az egyháznak tagja, az ígét másokkal is élettellejesen közölhesse; de akkor még a szentléleknek e kettős munkássága egymáson kívül feküdt. Még létezhetek meg nem tért, tisztátalan proféták, zengő érczek (1. Kor. 13, 1.), Bálámok és Sámsonok; sőt az ő szövetségnek legnagyobb és legkegyesebb profétája is (Mát. 11, 11.) még csak asszonytól való születve. Már az új szövetségben a megtérés és másokat megtérítő munkásság közé, mint legbensőbb összekötő kapocs, jó a tárgyaltatás. — És ezen legmélyebb jelentésű létállapot sakramentomokkal összekötetésénél fogva ismét a láthatóság oldalával van csudálatosan kapcsolatba hozva. — A sakramentomok szerzése által van tehát a megtérteknek — kik másokat is megtérít-

nikötelesek, közössége egy részről elkülönítő szoros határvonalak közé hozva, másrésről a mennyeimegdicsőült életnek hatályával és folyamával összekötve és betöltve, vagy más szavakkal: az egyház való léte megalapítva.

3. Az egyház lényében rejlő sarkiaságok.

a. Az egyház Isten országához i kettős viszonyában szemlélve, és így mint célzó s előterjesztő intézet. Az egyházi és keresztyéni életnek egymáshoz i viszonya.

Mivel a Krisztus anagennetikus hatálya nem föltétlenül mindenikre, hanem csak a megtértekre terjed ki, innen következik, hogy a látható sakramentomi közösség több embereket foglal be, mint a láthatlan állagi élet-közösség. Mert igaz, hogy a Krisztus a maga anagennetikus hatásait a sakramentomi cselekményekhez kötven, az ő részéről minden szereztetésszerű (vizzel s a háromság nevében véghezvitt) keresztségténynyel ujjászülő kegyelmének odanyújtása vagy kiszolgáltatása, valamint minden szereztetésszerű (sub utraque specie) urvacsorakiosztással az ő tápláló kegyelmének odaadása bekövetkezik: de a hol meta-noétikus érzület nincs, ott az odanyújtásnak fogékonyság nem felelvén meg, a magát odaadó Krisztus nem fogadtatik be, hanem eltaszittatik, mi által pedig a sakramentommal méltatlanul élő ember „az ur teste és vére elleni azon iszonyu bünt“ követi el, a melyről Pál apostol beszél *). Mivel

*) Hogy ezen melankhthoni, egészen bibliaszerű tan még sem teszi a hitet a sakramentom ható okává s nem semmisíti meg a sakramentom tárgylagos létszerűségét, csak rossz akaratu agyafurtság tagadhatja. Vajjon elvesztette-e azon Jézusból kihatott erő, mely által a vér folyásos nő meggyógyittatott, létszerűségét és tárgylagosságát az által, hogy Jézus azt mondta: „a te hited téged megtartott“ (Márk 5, 34)? Vajjon a Krisztus halála által szerzett Isten előtti megigazulás elveszti-e tárgylagosságát ránk nézve azért, hogy azt csak a hívők sajátíthatják el, a hitetlenek pedig maguktól eldobják? De van most egy oly „continental puseysmus“, mely az embernek üdvhezi viszonyát (a reformátorokkal ellenkezőleg) többé annak nem Krisztushoz i metanoétikus viszonyától, hanem az egyház ajándékaibani részesülésétől föltételezi. Lut-

már nem minden megkereszteltek egyszersmind újjászülettek, nem minden urvacsorával élők vannak egyszersmind a Krisztus élő, megdicsőült testének és vérének közösségében, mivel egy szóval a sakramentumok nem opere operato hatnak: ebből ismét újra következik, hogy az egyház Isten országától különbözik, és hogy annak inkább csak célja az, hogy tagjait a kegyeszközök osztása által Isten országába vezérelje. Mivel azonban a kegyeszközök közé az ige is oda tartozik, sőt épen ez az, a mi megtérésre vezérel; s ennél fogva az egyháznak nem csak sakramentumokat, hanem ígét is kell osztania; mivel továbbá a sakramentumoknak haszna attól függ, hogy az egyház tagjai az ige által már megtérésre jutottak legyenek; mivel végre az ígét, mint már főnebb kifejtettük, erő- és életteltjesen csak azok hirdethetik s hozhatják mások szívéhez közel, a kik azt saját szellemében felfogták s értik, tehát a kik a Krisztus lelkét már magukban hordozzák, már megtértek: ebből következik, hogy az egyháznak valódi, teljes érvényű tagjai mégis csak azok, kik nem csak a küljelekben, hanem megtérésük következtében az annegenétikus kegyajándékokban is részt vettek. És ennyiben minden különbözőség mellett is az egyház és Isten országa között mindazáltal bizonyos ugyanazonsági viszony is felfogható.

Ha már az egyház lényében rejlő ezen sarkiaságok első részét, nevezetesen azt vesszük közelebből figyelembe, hogy az egyház, mint a melyben még meg nem tért s ugyanazért újjá nem született tagok is vannak, Isten országával nem egy és ugyanaz, akkor az egyház egészen célfogalom szerint úgy tűnik elénk, mint egy

I. célzó (bizonyos célra törekvő teleologiai) intézet, melynek tagjai megtérítendőek, tehát mint olyan intézet, mely a maga tagjai felett áll s azokat megtérésre vezetni akarja. (Keresztyéni életképző intézet. Vezetni, nem pedig kényszeríteni, mert erre hiányzik hatalma, ereje s azzal együtt joga, kötelessége. Az egyház nem osztja magát a szentlelket, ö

her sürgette ugyan a hitetleneknek is sakramentumokkal való élését; de ez nála nem valamely puzeitikus irány volt, hanem az ő impanatio tanának csupa eredménye. Mert ő e tant ugyan azon szavakkal (corpus Christi dentibus atteri) tanította (Luth. Werke. hall. Ausg. XVII. S. 2486), mely a formula concordiae-ban (Epit. VII. ep. XXI.) mint impanatio kárhoztattatik.

csak a kegyeszközöket nyújtja, a melyekkel a szentléleknek tárgylagos hatása ugyan mindenkor, de sikere, hatálya csak az elfogadó részéről esek evő receptivitás föltétele alatt van összekötve. Hogy az ember ezen kegyeszközöket a hozzájuk kötött lelki hatással üdvére használja föl vagy nem, ez az ő elhatározásától függ. Az egyház nem kényszerítheti őt arra, mire őt a szentlélek kényszeríteni nem akarja. Valahányszor az egyház kényszert akar használni, mindannyiszor csak külső kényszereszközök állanak rendelkezésére s az inkvizíció vériszonyatába esik. Az egyház feladata tehát a kegyeszközökkel ajánlkozni s azokat kiszolgáltatni. Nem szabad és nem kell azt elérhető céljaul kitűzni, hogy tagjai csupán megtértekből teljenek ki, különben donatista felekezetté törpül. Mert az ő legközelebbi rendeltetése nem az, hogy a hitéletet, ugy a mint az már kifejlve van, csupán előterjeszse, kinyomja, kifejezze; hanem az, hogy mindazt, a mi még világ, megtérésre és újjászületésre vezérelje s nevezetesen a kívülötte eső világot katekhezis és misszió, a még benne levő világot pedig igehirdetés — predikálás — és lelkipásztorkodás által).

Az egyház már ezen teleologiai jelleménél fogva a keresztyéni élethez logikai ellentétben áll. Keresztyéni élet alatt nem a „hitéletet“, nem a megtérést és újjászületést értjük, hanem a váltság erejétől már áthatott egyedi és társas emberéletnek makrokozmusát, p. o. a keresztyénileg megmetszentelt művészetet, tudományt, családot, barátságot, jótékonytságot, társiasságot sat. Ha p. o. ifjak (tanulók, mesterlegények) egyleteket alkotnak, a melyekben azok választott életmódjukat s hivatásukat is mint keresztyének és keresztyéni módon kívánják betölteni, ily egyletek nem az egyházi tevékenység körébe esnek (non sunt ecclesiolae in ecclesia), hanem a keresztyéni élethez tartoznak s nem egyebek, mint nyilvánulásai a keresztyéni életnek, a melyre azonban mindenik az egyház és annak kegyeszközei által vezéreltetett. Épen így a keresztyéni családélet nem az egyházi tevékenységnek, hanem a keresztyéni életnek egy darabja. A keresztyéni életben tehát az nyilatkozik, a mi már újjá született, a mi már megszűnt világ lenni, tehát mintegy Isten országának zsengeje (ἀναρχία), előhajnala. — Az egyházban pedig legközelebb, minden előzmény nélkül még nem nyilatkozik az újjászületett megszentelt élet; ilyet az egyháznak előbb képeznie kell s így az egyház csak annyiban lehet a megszenteltnek tár-

sasága, a mennyiben megelőzőleg Isten országának terjesztését, a világnak legyőzését célozza. — Az egyház tehát teleologiai oldalát tekintve nem Isten országa, hanem csak eszköz arra nézve, hogy a világot lassanként Isten országává szülje, tehát mint a világ és Isten országa között középen álló társaság, de azért teljességgel nem úgy tekintendő, mint egy harmadik, hanem csak mint egy átmeneti társaság, mint egy élő szerves közeg, melyben mind világ, mind Isten országa van, de a mely azért sem az egész világot sem a teljes Isten országát határszéleivel együtt magába nem foglalja be.

Eddig az egyházat célfogalma szerint mint teleologiai intézetet, és így keresztyéni élethezi ellentétében s Isten országátóli különbözőségében vizsgáltuk, vegyük most már a sarkiasságnak másik részét, tekintsük az egyházat Isten országához ugyanazonsági viszonyában, és így államfogalma szerint, akkor úgy fog az egyház élénk tűnni, mint

2. előterjesztő (repraesentativ), azaz a hitéletet kifejező intézet. Ugyanis a keresztyén egyház a maga célját a meg nem térteken s újjá nem születteken csak úgy érheti el, ha azal, a mit a meg nem tértekre nézve elérhetővé akar tenni, ő maga valósággal bír. Nem elegendő, hogy az egyház az igehirdetés kegyeszközét csak úgy kezelje s osztogassa mint holt betűt, hanem úgy mint élő ígét, a melytől ő maga is át van hatva. Neki tehát teleologiai munkásságának gyakorolhatására oly tagokkal is, mint eszközökkel, birnia kell, a kik már maguk megtérvék s újjá születvék *). Így tehát az egyháznak egész teleologiai munkássága egyszersmind előterjesztő munkásság, t. i. a benne már meglevő hitéletnek kinyomása, nyil-

*) Ezen állításnak ocsmány elferdítése azon puzeitikus állítás, miszerint a „hivatal“ mint ilyen, a felavatás (ordinatio) következtében már szentlélekkel bír. A puzeiták ezen igazságot: „csak megtért, újjászületett, megszentelt keresztyének nyerhessenek hivatalt, vagy ki hivatalt akar nyerni, annak szentlélekkel kell birnia“ ezen tételle csavarják el: „kinek hivatala van, az már szentlélekkel is bír“. Így ficamodik ki ezen tétel is: „mivel X keresztyén, tehát az egyháznak tagja“ e tételle: „mivel X az egyház tagja, tehát keresztyén“. Az erkölcsi kell fogalmából a fizikai van fogalmára húzott következtetés mindig logikátlanság, itt azonban istentelenség is. V. ö. Ján 8, 3. és 37. 39.

vánítása *). Mert az egyház teleológiai munkásságánál épen a hitélet nyilvánításának szüksége forog fen. Mert Isten ígétét mint elevenen felfogott, megértett ígét kell másoknak hirdetnünk; a sakramentumokat is az ígére s az ige által létrehozott megtérésre viszonyuló vonatkozásukban kell kiszolgáltatnunk **). Már pedig a hitélet, a mennyiben nem csupán egyedi, nem csupán az egyes keresztyén bensejében, mikrokosmosában lefolyó, hanem külsőleg is nyilatkozó, másokra nézve látható, a társaság összállapotára megszentelőleg beható, nem egyéb, mint a főnebbi értelemben kifejtett „keresztyéni élet“ ***). Az egyház teleológiai munkásságának ereje tehát a Krisztus gyülekezetében meglevő keresztyéni életben gyökerezik. Az egyháznak teleológiai (hivatali, lelkési) munkássága tehát a keresztyéni élettől ugyan különböző, de attól azért külön nem vált; mert az egyházban a hivatali tevékenység ép, élő, eleven másképp nem lehet, hanemha az a személyiségek belső, lelki életéből szervileg nő ki ****).

*) A teleológiai munkásság a l a n y a (subjectum)részéről előterjesztő munkásság; az előterjesztő munkásság t á r g y a (objectum) részére nézve pedig (a kire nézve t. i. az megtérítő iránynyal hat) teleológiai munkásság is egyszersmind. Ily kettős viszonyulásban van tehát egymással az egyháznak célzó és előterjesztő munkássága. A célzó munkásságnál a (megtérítendő) m e g n e m t é r t e k, az előterjesztő munkásságnál pedig inkább a (térítő) m e g t é r t e k vétetnek személtre.

**) A sakramentumok a megtérésre viszonyuló minden vonatkozás nélkül a görög egyházban szolgáltatnak ki következetességgel, a hol a gyermekkeresztség semmi konfirmációval sem pótoltatik, sőt a megkeresztelt kisdeddal az urvacsora is nyomban közöltetik.

***) A szentiratnak meg nem rontott, el nem torzított átszállítása és élő magyarázata is, úgy tekintvén azt minden századokon keresztül, mint az ur gyülekezetének köztényét, a „keresztyéni életnek“ egyik oldala s nevezetesen a keresztyéni életnek egyik darabját tevő keresztyénileg megszentelt tudományhoz tartozik.

****) És erre, szükség, hogy lelkészeinknek már iskolai képzésénél is különös figyelemmel legyünk. Lelkésznövendékeink az iskola falai közül ne csak tudományt, de már bizonyos mértékű hitéletet, hitbuzgóságot is hozzanak ki magukkal. É ponton, saját tanári tapasztalásom után ítélve is, a régibb időkben mind e mai napig szemináriumainkban még sok kívánni való maradt fen. Hitélet nélkül a lelkész kezében csak kenyérkereső kapa a biblia s az ur szölejének ily méltatlan munkása a fejére diktált és — diktálandó ítéletet olvashatja Márk 12, 9 és Luk. 20, 16. helyeiben.

Ha tehát a ker. egyház mint célzó vagy képző intézet általunk az ő keresztyéni élettől különbözőségében terjesztetett elő, most már mint előterjesztő intézet az ő keresztyéni élettel ugyanazonságában tűnik elénk. E kettő egymásnak nem mond ellent. Mert az egyházi tevékenység alakilag ugyan különbözik a keresztyéni élettől, de állagilag azzal csakugyan egy; mert az egyház épen azért gyakorolja teleologiai munkásságát tagjain, hogy a keresztyéni élet, mely az ő munkásságának kiinduló pontját képezi, folytonos szerves képződés állapotában legyen. A keresztyéni élet mozgása (nyugvó mozgás, mint az égő gyertya, zuhany, szökőkút mozgása) az egyháznak folyton tartó, állandó vérkeringése, mely szakadatlanul új-új egyedeket akar magába bevonni. És a keresztyéni életnek ezen látszólag csupa mennyiségbeli munkájában, egyszersmind minőségbeli munkája is nyilatkozik. Így szív be magába az égő gyertyabél mindig újabb-újabb viaszrészeket s égeti fel azokat, — maga a láng itt egyuttal eredménye a már megtörtént — s oka a további elégetésnek. Ha az egyház főleg mint eszköz tűnt elénk, mely által a világnak lassanként ujja születni, Isten országává átváltoznia kell, most már úgy tűnhetik elénk, mint a melyben a már Isten országává lett világ, vagy a magát már a világba beszült Isten országa terjesztetik elő. Az egyház tehát nem csak közeg a világ és Isten országa között, hanem olyan intézet is, melyben a világnak Isten országába való lassankénti átmenete is előterjesztve, kifejezve van.

b. Az egyház mint a maga munkásságának alanya, de egyszersmind tárgya, ennél fogva eszményi és létszerű oldalainál fogva felmutatva. — Egyetemi papság.

Következik az egyház lényében rejlő második sarkiasság. Ugyanis eddig a sarkiasságot az egyház munkásságának célzó és előterjesztő oldalain, azaz annak a keresztyéni élettől különbözőségében s azzal ugyanazonságában találtuk. Miután azonban az egyház arra, a mi még világ, csak úgy hathat célzólag (azaz igehirdető, megtérítő, újjászülő, megszentelő, szóval, kegyeszközüket osztó munkássággal), a mennyiben már ő nem e világból van, hanem azon már viszonylagos győzelmet vett s magában Isten országát viszonylagosan valósította:

ebből az következik, hogy az egyház egyszersmind saját munkásságának alanya. Nevezetesen ugyanazon tagoknak, kik a világra célzólag (teleologice) hatni, az evangéliomi ige- és tényhirdetés által a még világban levő egyeseket megtérésre s újjászületésre vezérelni kívánják, már az új embernek életét, Isten országának elemét magukban kell birniok; de ezt ők ismét csak úgy birhatják, ha az egyház előbb nekik tette lehetségessé a hitéletet, ha előbb nekik osztott kegyeszközüket. Következőleg ugyanazon tagok, kiknek mint alanyoknak, másokra célzólag (azaz a bennök levő hitéletet kifejezőleg, előterjesztőleg) kell hatniok, előbb maguk is az egyház célzó munkásságának tárgyai tartoztak lenni. Önként értetik azonban, hogy nem lehet az időhatárvonalt meghúzni, hogy hol szűnnek meg az egyes tagok az egyház teleologiai munkásságának tárgyai lenni s hol válnak ugyanannak alanyaivá. Mert a megtérés- és újjászületéssel az új ember még nem teljesen kész; az ugyan már megszületett, létre jött, de befejezve nincs; sőt csak még ekkor kezdődik el az ő és új ember közti harc, melynek egyedül a halál vet véget. Tehát az egyháznak még mindenik tagjában van világ, azaz ő ember; az egyház teleologiai munkásságának minden alanyai annak egyszersmind tárgyai, mert nincs csak egy is olyan tag, kinek, az egyház kegyeszközüket osztó, elősegelő munkásságára még szüksége ne volna.

Azonban nem mondhatjuk megfordítva is: nincs az egyház teleologiai munkásságának egy tárgya sem, a mely ugyanannak már alanya is ne volna. — Az egyház nem csak olyanokra hat, kik már megtértek; hanem olyanokra is, kik benne még egészen a világhoz tartoznak*), meg nem tértek, még nem hívók vagy éppen hitetlenek s e szerint az egyház teleologiai munkásságának nem alanyai, hanem csupán tárgyai, s mivel maguk meg nem tértek, nem is képesek — legyenek bár lelkészek, tanítók, családatyák — másokat beszédjük és cselekedetük által Krisztushoz vezérelni. De az ily emberekre nézve is fenvan azon remény, hogy ők is egykor az egyházi munkáságnak alanyaivá lehetnek s éppen ezen reménynél fogva sziveltethetnek meg az egyházon belől; mert az olyan embert, kiről bizton fel lehetne tenni (de ilyen egy sincs az emberek között!), hogy soha sem térítettethetik meg,

*) Az egyház a kívülötte eső világra is tartozik hatni misszió által.

az egyházból örökre ki kellene zárni *). A mily kevésbbé szí-
velhetne már magában az egyház oly tagot, kit megmenthet-
lennek kellene tekintenie: épen oly kevésbbé szabad bármely
tagját megmenthetlennek tekintenie. Az egyháznak vannak
beteg, halálosbeteg tagjai, de tagjai közül egyiket sem szabad
halottnak tekintenie. Annnyiban tagja bárki is az egyháznak,
a mennyiben a kegyelmi elősegelésre még szüksége, de
egyszersmind képessége is van. Az egyház se nem an-
gyaloknak, se nem ördögöknek közössége.

Mivel már az egyházat tevő közösség a teleologiai mun-
kásságnak alanya és tárgya is egyszersmind, ennél fogva az
egyháznak kettős t. i. eszményi és létszerű oldala van.
Mint eszményi hatály mindenhai tagjai felett áll s a benne élő
és uralkodó szellem erejénél fogva nevelői viszonyban áll azok-
hoz; és mégis az egyszersmind az üdvösséglő bűnösöknek
is létszerű közössége. Eszményi oldalánál fogva birtokában
van az az üdvigazságnak s kezeli azt 1) úgy mint hit-
cikket (dogma), azaz mint fogalmi alakba szerkesztett
igazságot, a mely alakot az egyház a benne és kívül levő vi-
lággal folytonos hareban (apologiai és polémiai uton) vivott
ki; 2) úgy mint fegyelmet, azaz mint törvényekbe foglalt
erkölcsszabályozást. De mivel ő mégsem egészen eszményi
egyház, hanem egyszersmind létszerű község, azaz mivel az ő
munkásságának minden alanyai, egyszersmind ugyanannak
tárgyai, azaz azokban még világ is (következőleg tévedhetes
és tévely) van: ennél fogva a. ama kivivott hiteikk is még
csak tökéletlen vívmány, folytonos újabb átnézést és mélyebb
megalapítást szükségel, mert a bibliai igazságnak telje soha
sincs sem alakilag, sem alanyilag átalánosán kimerítve **), és

*) A parancsolt bibliai egyházfenyíték, a megtérés és visszafogadás
reménye alatti felfüggesztés vagy kitiltás (2. Kor. 2, 6. 7) egészen
más s ezt amazzal nem kell fölcserélni.

**) Önként értetik, hogy ez nem az evangéliom ellenségeinek igazolá-
sára szól, a kik t. i. magának a szentiratnak tekintélyét is aláás-
ni akarnák s önagyukból valamely elvont bölcséleti (vagy nem is
filozofus, mint inkább filomorus) tanrendszert oktrojizván
igazság gyanánt, ezen ismérv szerint kívánnák eldönteni, mi le-
gyen a szentiratban istenige, mi nem? „Ezen észlezes keresz-
tyénségben — jól mondja Lessing — sem azt nem lehet kivenni
hol az ész, sem azt, hol a keresztyénség“. Ha valaki nem akarja
észrevenni, a mi tárgyilagosan létezik és mint világmegváltó ha-
tály bebizonyult; ha valaki nem úgy akar tanulni a szentirathból,

igy b. a fegyelem is mindig tökéletlen s azért annak nem biróinak (kitiltás, tilalom, római értelemben), hanem nevelőinek kell és szabad lennie. A hit fogalmi szerkesztése s megállapítása (dogma) csak a tudatlanok tanítása és a tévtanítók eltávolítása s visszatartóztatása végett van; a fegyelem pedig azok miatt szükséges, kik botránkozást okoznak. Teljesen ép, kifejtett keresztyénnek egyikre sincs szüksége. Ő birja a hitcikknek egész tartalmát, nem úgy többé mint hitcikket (egyházi határozatot, tantörvényt), hanem mint beléletének mozzanatát; ő úgy áll a törvény felett, mint az embernek fia a szombat felett, nem úgy mint a ki azt megrontja, hanem mint a ki annak lelkétől be van teljesedve. A külszerkezet és kifejezés körüli aggodalmas szorongás őt többé nem bántja, sem az, hogy vajjon a törvényt betöltötte-e? Biztos keresztyéni tapintatában, Krisztushoz vonzó szeretet által vezéreltetve mindig betölti a törvényt, Krisztushoz ragaszkodó hittől vezéreltetve pedig mindig helyesen fogja fel a hitigazságot, sőt egyenesen abban él, ő már a hitigazság kifejezésével, a külszerkezettel, a kinzó orthodoxsz akribéjának ezen leviathanjával csak úgy játszik, mint gyermek a vipera barlangjának

mint kell, ha t. i. nem éli be magát abba előbb szívével, aztán fejével s nem így ügyekszik a megütközéseket (προσοχήματα 1. Pét. 2, 8.) elhárítani; ha valaki e helyett inkább a maga meg nem szózott alanyi agyából akarja megszabni, hogy „ezt és ezt kell észigazság gyanánt elfogadni, minden egyéb esztelenség”: úgy épen ez lesz az esztelenségnek tetőpontja, épen oly nevetséges dőreség, mintha valamely természettudós önfejből eleve állitna fel némely természettani törvényeket s azt mondaná, hogy a mi azokon túl esik, p. o. állati delejesség sat., mind merő képtelenség. A keresztyénség igenis nem más, mint az ész, t. i. az igazi értelemben vett ész: azon élő Isten üdvkijelentésének hallása és felfogása, kit a csillagok, mielőtt az ember egy rögből megépítettett volna, már dicsértek. Ki az Istentől jövő életnek lehelletét nem akarja folytonosan szívni, az örökre bárdolatlan rög marad. Azon szabadság, melyet mi igénybe veszünk, nem ama szabadoság, hogy ülünk törvényszéket a szentirat felett, hanem azon szabadság, hogy nyomuljunk a szentirat lelkébe mind mélyebben és mélyebben, és azután ítéljük a történetileg kifejtett hitcikkeket felett. A mi evangyéliomi szép szabadságunk abban áll, hogy mindig visszamehetünk a bibliához, az élet vizének ezen kiapadhatlan forrásához; de nem azért hogy hitcikkeinket felforgassuk, hanem hogy kifejtsük s mélyebbem megalapítsuk. Ez adja hitcikkeink örök életifjuságát; innen van az, hogy azokban folytonosan az életnek vize csörgedez.

szájánál, az ő erélye már nem a kifejezésnek, hanem az élő keresztyénségnek és keresztyéni életnek erejében nyilvánul. Ilyen tagokból állana a csupán eszményi egyház!

De mint láttuk, az egyháznak létszerű oldala is van; és ezen létszerű oldal valamint megvan az egyházi munkásság két fő ágában, t. i. a hiteikben és fegyelemben, úgy nem hiányzik az az egyház közösségét alkotó személyekben sem. Mivel már minden egyes tagban — legyen az bár alanya az egyházi munkásságnak — az egyháznak eszményi oldala mellett annak létszerű oldala is képviselve van, mert hiszen nincs egyetlen egyed sem, a ki az egyházi munkásságnak egyszersmind tárgya is ne volna: ennél fogva az egyházból minden úgy nevezhető különös osztály papság kizárva van. Más részről azonban, mivel mindenki csak annyiban tagja az egyháznak, a mennyiben legalább reményt nyújt a felől, hogy idővel az egyház munkásságának alanyává is képződhetik: és mivel mindenkire nézve áll azon követelmény, hogy magát az egyházi munkásság alanyává minősítse is: ennél fogva az egyháznak mindenik tagjára nézve azon követelmény is áll, miszerint pappá kell lennie, a keresztyének papi munkásságában részt kell vennie, magát és Istentől nyert minden testi és lelki ajándékait élőáldozatul*) kell vinnie, hogy az által mások is építtessenek és Krisztushoz vezéreltessenek. — Mert a papi munkásság annyit tesz, mint Istent tisztelni, Istennek szolgálni (*λατρεύειν τῷ θεῷ*), hit által közvetlenül Krisztushoz szabadon járulni, önmagát szeretetből embertársaiért

*) Jézus Krisztus papságán alapulván a mi papságunk is, ezért vala-
mint ő áldozatul adta magát értünk, úgy kell nekünk is ma-
gunkat Istennek áldozni. Ebben áll a mi papságunk. Tudnunk
kell azonban, hogy Krisztus áldozati munkáján nem csupán halá-
lát, hanem megváltó istenemberi összes életmunkásságát — mely-
nek azonban mintegy gyupontja az ő halála — kell érteni. Ezért
tipusa ő az emberiségnak. Nekünk Krisztus életét kell magunk-
ban visszateregetni, vagyis, Krisztus életéhez (bele érve halá-
lát is) hasonló életet kell élnünk azaz papokul áldoznunk; de
ezt csak annál fogva tehetjük, hogy Krisztus mint pap, áldozata
által minket tárgyilagosan megigazított, mely tárgyilagosa megiga-
zítást, váltságghatályt (de a melyet Krisztus személyétől külön
szakítanunk nem szabad) azonban alanyi hittel lehet és kell elsa-
játítanunk. S csak midőn ezen váltságghatály elsajátítása által
ujjá születünk, leszünk papokká; a még ujja nem született em-
bernek csak papképe ssége van, de nem papsága.

Krisztusnak adni s ez által is Krisztus életét magunkban viszszeremteni, Krisztust bennünk megalakulni engedni. S így az egyházban az egyetemes papságróli tan teljesen érvényes, de nem oly értelemben, mint sok dologhoz nem értők hazánkban is hánytorgatják; nevezetesen: mintha mindenki már az egyházhozi külső tartozásnál fogva egyenlően pap volna s mint ilyen az irásokat, egyházi tanokat bátran feszegethetné, predikálhatna, sakramentumokat oszthatna. Ez igazi puzeizmus volna. Nincs ugyan osztálypapság az egyházban, mindenki képesítve van amaz egyetemes papságbani részvételre; de tudnunk kell, miszerint a szerzőképesség még nem maga a megszerezhető és megszerezendő birtok, az új szövetségi papság megszerezhetésének ára a hitélet. A mily mértékben erősödött meg valakiben a hitélet, annyiban valósult meg benne a papi méltóság. Minden egyháztagnak kötelessége pappá lennie, de nem mindenik az. A meg nem tért, a nem hívő és hitetlen — nevezze bár magát protestánsnak — hiába mondja kevélykedve magáról, ő is pap! Pappá lesz akkor, ha megtért, újjá született és megszenteltetett, szóval, ha igazi keresztyénné lett; de e nélkül, ha magáról hánytorgatva azt mondja „ő is pap“ csak káromlást szól az ő szája*). Mivel már nem minden egyháztagnak egyszersmind valósággal pap, vagyis mivel az egyházban vannak olyan tagok is, kik a teleologiai munkásságnak egy előre csupa tárgyai s annak alanyaivá még csak leendőek; sőt mivel azokban is, kik a teleologiai munkásságnak már alanyai is, az egyetemes papságnak eszméje a hitélet különböző fokához képest, különböző mértékben van megvalósulva: ebből egyenesen foly a teleologiai egyházi munkásság szervezésének szükségessége, azaz a teleologiai munkásságnak oly módu szervezése, miszerint az a valósággal képesített alanyoknak kezébe teendő le, azaz következik tehát — az egyetemes papság sérelmenélkül — különös egyházi hivatalok felállításának szükségége. A papság fogalma ugyanis a községi tagoknak

*) Királyi, választott papság vagyunk mi egyháztagnak mindnyájan, de épen a fen kifejtett értelemben. Olvasd 1. Pét. 2, 1—9 köv. Ezen papság tehát inkább kötelezettség, mint valamely már magában kész összerü jog. Igazi Krisztus terhe és igája az (Mát. 11, 29 v. ö. 16, 23—36), de a melyet hordozni könnyű és gyönyörűsége s kell is hordoznunk; nem pedig olyan vesszőparipa, melyen az egyházban ide oda lehessen nyargalózni.

Krisztushoz, az egyházi hivatal fogalma pedig a közösségi tagoknak egymáshoz viszonyára vonatkozik *). Az egyetemes papságnál fogva minden igazi keresztyén köteleés és képesített arra, hogy beszéde és cselekedete által másokat Krisz-

*) Ebből egyenesen kitűnik, miért nem predikálhat s nem oszthat sakramentumokat minden egyháztag. Mert ha nem tekintjük is azt — a mi pedig nem csekély fontosságú érv — hogy erre mindenkinél képzettsége, benső hívása, kellő hitélete nincs is, és hogy a kegyeszközöknek bárki által történhető kiszolgáltatása mellett az egyházban mindenkinek ékesen és jó renddel nem eshetnének meg (1. Kor. 14, 40), elég annyit mondanunk, hogy a kegyeszközök (ige, sakramentumok) kiszolgáltatása, mint a minnek legközelebbi célja a hitélet ébresztése és táplálása, teleologiai munkásság lévén, szorosan az egyházi tevékenység körébe tartozik; a papságnak, a papi áldozásnak, vagyis a már ujja született ember hitélete nyilvánításának köre pedig egyenesen a keresztyéni élet. Mivel már az egyházi tevékenységnek szervei az egyházi hivatalnokok, ennél fogva egyenesen s kizárólag azokra néz az igehirdetés és sakramentumosztás munkája. Nem kell felednünk, mi szerint papságunknál fogva az egyház eszményi oldalához tartozunk; de az egyháznak létszerű oldala is van s megvan mindnyájunkban, mert mindnyájunkban van még világ, ó ember: a honnan okvetlenül szükséges az egyház társasági szervezete, szükségesek az egyházi hivatalnokok, a lelkészek sat. Ha az egyháznak minden tagjai már teljesen kifejlett papok volnának, és így ha az egyház csupa eszményi volna: egyházi hivatalra semmi szükség nem lenne; sőt mivel az egyháznak a kívülötte eső világra is folytonosan hatni, és így Isten országát nem csak bel, de külterjedelmileg is folytonosan terjesztetni kötelessége, még ekkor is szükséges volna a teleologiai munkásságnak szervezése vagyis egyházi hivatalnokok felállítása. Csak akkor, ha az egyház az egész világot Isten országává szüendette, nem lesz többé szükség egyházi hivatalra, lelkészre! Nagy balgatagság e szerint az egyetemi papságot — mint tesznek a quäkerek — a lelkészi hivatalnak merőben ellenébe állítani s abból, hogy minden keresztyén papságra van hivatva, azt következtetni, hogy minden keresztyén egyenlően lelkészkedhetik. 'Nem célom ugyan most az egyházi hivatalok lényét tüzetesen fejtegetni, ezt majd máskorra tartom fen magamnak; de annyit mégis egy előre mondhatok, hogy a lelkészi hivatal, melyet sem egészen isteni, sem egészen emberi intézménynek nem mondhatunk, hanem mind a kettőnek együtt véve, szervileg hozzá tartozik az egyházhoz s nem csupán a kegyeszközök osztására, de az egyházigazgatására is okvetlenül kiterjed. De azért — s ezt figyelembe vétetni kérem — az egyházban hierarchiának lenni nem szabad. Krisztus egyháza hierarchiát nem tűr, nem enged meg; az egyházi hivatalnokok nem urai az egyháznak. —

tushoz vezéreljen, s ezen nyugszik az egyleti szabad munkásságnak teljigazoltsága; az egyházi hivatalok szervezete pedig bizonyos egyes tagokra ruházván az igehirdetést, sakramento-mok kiosztását, lelkipásztorkodást s részben az igazgatás, fegyelem és szeretet munkájának gyakorlását, azoknak egyenes hivatásukká teszi másoknak Krisztushoz vezérlését *).

c. A hit az egyházból ered, de viszont az egyház is a hitből.

Az egyházi közösségnek kettős u. m. eszményi és létszerű oldalúságából következik a harmadik sarkiaság. Neveze-

) Kérdésbe lehetne tenni, hogy ez egyházi hivatal fogalmát nem lehetne-e az inkább vagy kevésbé kiképzett egyedeknek tisztán emberi különbözőségéből közelebből s egyszerűbben leszármaztatni, mint a hitéletnek fokozatai intenzív különbségéből? De eltekintve attól, hogy amaz első különbség csak az igehirdetők s nem egyszersmind a presbiterek és diakonok hivatalára vezetne, annyi bizonyos, hogy ezen csupán alaki különbség (p. o. hogy egyik tud görögül, másik nem) azon föltevés mellett, miszerint itt az inkább és kevésbé elősegélt hitéletnek semmi különbsége sem jöhet tekintetbe, legfőlebb csak a keresztyéni élet oldalain, irányán idézne elő bizonyos szervezést (tán vallástanítók beállítását), de soha sem egyházi hivatalt. Az egyház teleologiai munkásságának szervezése nem azért szükséges, mivel kevésbé képzettek, műveltek vannak (ezen az iskola is segít), hanem mivel vannak olyanok, kiket megtéríteni s üdvre segélni kell. Azért is egy kegyes gyármunkás alkalmasabb volna egyházi hivatalra, mint egy hitetlen tudós; Hauge, norvég paraszt, alkalmasabb, mint az egyházi tanácsos Gesenius. S ebből folyólag szent tartozás s elengedhetetlen kötelesség, hogy minden beállítandó egyházi hivatalnokokra (lelkészek, vénék, diakonok) az úgy nevezett „examen pietatis s. vitae“ a legfőbb helyet foglalja el, a csupa „examen doctrinae“ — mint van ez nálunk a lelkéspályán — elegendő nem lehet. Csak hogy aztán ez igazságot: „az egyházban senkinek sem szabad hivatalt viselni, a ki nem élő keresztyén s a szentlelket nem bírja“) puzeita módon így ne csavarjuk el: „a ki az egyházban hivatalt nyert, az a szentlelket is nyerte és bírja“. —

*) Ily értelemben igazuk van a quäkereknek, midőn a 10. thézisben így szólnak: „qui luminis Dei habent auctoritatem, possunt et debent evangelium annunciare. E contra, qui hujus divini doni auctoritate carent, quamquam eruditione praediti, et ecclesiarum mandatis, et hominum auctoritate pollentes, imposteriores ac non evangelii ministri habendi sunt“. Niedners Geschichte. der christ. Kirch. 725. l.

tesen, ha a ker. egyház, mint eszményi hatvány a keresztyéni életnek t. i. keresztyéni ismeretnek s erkölcsnek (tudomány-nak és fegyelemnek) állagával mindenhai tagjai felett áll, és így ha az Krisztushoz vezérlő anyánk (mater fidelium); de ha az mindazáltal, mint az üdvzükséglő bünösöknek is létszerü sokasága, minden ő tagjaiban egyszersmind elősegéltetést, lelki építtetést is szükségel, és így ha az azoknak is közössége, kik a Krisztushoz vezéreltetnek (coetus sanctorum): ugy ebből ezen mind két tétel igazsága következik, hogy a hit az egyházból ered, de viszont az egyház is a hitből ered. Az első tétel önmagában is alaposan érthető. Mert a hit nem állhat elő az egyháznak vezető és segéző munkássága nélkül, miután a hitet lehetségessé tevő történeti előföltéteket, a kegyeszközöket s különösen az ígét az egyház osztogatja s osztogathatja. Minden keresztyén ily értelemben (Róm. 10, 14) vezéreltetett az egyház, mint valamely anya által Krisztusbani hitre. Mi semmit sem tudnánk Krisztusról, ha szüléink, nevelőink, tanítóink vagy lelkészeink a bibliát kezeinkbe nem adták, előttünk nem magyarázták volna; ezek pedig viszont ezt soha sem teheték volna, ha az egy, egyetemes ker. egyház az első ker. századtól fogva a bibliát egyik nemzedékről a másikra át nem szállította, épsége és érthetőségében fen nem tartotta volna. Bizvást elfogadhatjuk tehát, hogy a hit az egyházból ered.

De más részről az is igaz, hogy a ker. egyház csak azáltal vezérelhet hitre, hogy — s a mennyiben — vannak benne olyan tagok, kik magukat már hitre engedték vezéreltetni. Ezen tagok száma egyik vagy másik korban lehet igen csekély; de ha — föltéve, bár meg nem engedve — ezen kiválasztottaknak, a szentlélek sáfárainak láncza valaha megszakadna, azonnal képtelenné lenne az egyház Isten ígését meg nem csonkítva s el nem torzítva tovább szállítani, azaz Antikrisztus országává válnék. De a megpecsételteknek serege (Jel. 11, 1; 7, 3 köv.) habár rejthelyen, mindig létezett és fog létezni s fentartja az egyházat. Történetileg kimutatható, hogy a középkorban a waldiak, beghardok, lollhardok és az atyafiak voltak azon közegek, a melyeken át szállott a biblia, bibliaisme és tanulmány az ágostonszerzetre s abban Lutherre is. A takács- és posztócél *) volt századokon át az üdvhir-

*) Geobel. Gesch. des christl. Lebens in der rhein. westfäl. Kirch. Bd. 1. § 3.

detésnek titkon tenyésztő sáfára; sőt a brit-skot földön is a reformációnak kezdő szálai — a Wikliffek — az oda még hihetőleg Kisázsiaiból átültetett ős keresztyénségnek utolsó maradványaihoz, a kuldeusokhoz *) fonódnak. Csak hol hit van, a hol a hitnek sáfarai vannak, teljesítheti hivatását az egyház. A hol az élő hit hiányzik, ott ugyan a csupa tárgyilagossággal is gyakorolhat egy ideig bizonyos hatást; de ezen hiánynak hosszasabb tartama mellett a keresztyéni életnek s azzal együtt a ker. egyháznak is végkép alá kellene hanyatlania. A mint tehát igaz az, hogy senki sem tehetne szert hitre, ha a ker. egyház nem volna; úgy igaz az is, hogy az egyház is csak az által szállíthatja nemzedékről nemzedékre az ígét, hogy benne hívő, Krisztus lelkétől beteljesedett tagok vannak.

d. Az egyház egy isteni, de egyszersmind egy emberi tényezőnek eredménye.

Hogy az egyházból hit eredhessen, vagyis hogy az folytonosan új-új egyedeket vezérelhessen Krisztushoz, annak egy közösségnek, még pedig a megkereszteltek látható, szervezett egymás közti közösségének kell lennie; mert ha minden hívővé lett elkülönítné magát, a többi megkereszteltekkel közös életre és működésre nem társakoznék, úgy a kegyeszközosztó egyház folytatólagossága okvetlenül megszűnnék. De hogy az egyház valóságos egyház legyen, más részről az is szükséges, hogy az hitből eredjen, és így hogy annak tagjai nem csak egymással, hanem megtérés és újjászületés által a Krisztussal is közösségben álljanak. Az elsőbb t. i. a megkeresztelteknek egymás közti közössége látható, magát egyházi szervezetben nyilvánító s szerző; az utóbbi t. i. a Krisztussal hitközösség pedig láthatatlan s ellenőrködésnek alá nem eshető.

*) Így neveztettek az ős brit papok, kiket Ágoston térítő a 6-7 században hiába akart a római egyházi rendtartásnak elfogadására bírni. A név etümona: Kele-De=Servus Dei (latinosan Colidei). Később, mikor már a római egyházi rendtartások a brit-skotok által elfogadtattak is, kuldeusok alatt továbbra is az ős brit egyházi szokásokhoz ragaszkodó lelkészeket értették, bár a britek a reformációig minden lelkészt különbség nélkül ezen névvel is nevezték. Gieseler. Kirchengesch. Bd. II. 461.

Az egyház már lényének úgy látható, mint láthatatlan oldalánál fogva két u. m. isteni és emberi tényezőnek eredménye. Ugyanis hogy a tagoknak a főveli láthatatlan viszonya, vagyis a Krisztussali láthatatlan hitközösség nem csupa emberi tevékenység által jó létre, megtet- szik onnan, hogy bár emberek osztogatják a kegyeszközöket, ember használja azokat s teszi magára megtérése következtében hatályossá a szentlelket: de ezen emberi tényezőhöz hozzá járul az atya lelkének vonzó, és a Jézus Krisztusnak s az ő lelkének ujjá szülő kegyelme. És a mennyiben már a hitélet a szentháromság hatása mellett áll elő s tartatik fen, ennyiben a hitéletből mindig ujdón s frisen csörgedező egyház is a szentháromság folytonos működésének eredménye.

De a megkeresztelteknak egymásközi látható közö- sége sem csupa emberi tevékenység műve. Mert az ur kö- vetőinek emberileg történeti uton képződött társasági összeköt- tetése csak az által lesz ker. egyházi társasággá, hogy az a Krisztustól szerzett sakramentomok által isteni szente- sitést nyer, miután a sakramentomokban a látható cselekmé- nyekkel a láthatatlan anagennetikus kegyhatások a legszoro- sabban összekötvék. És így ezen látható közösség csak az ál- tal lesz egyházzá, hogy annak számai a Krisztushoz, mint ala- pitóhoz felnyulnak. Az egyház, az egy, egyetemes, szent ker. egyház tehát létezik, mióta Krisztus azt a sakramentomok szer- zése által megalapította s a szentlélek kitölttetése által annak tényleges működését elindította, és állani fog Krisztus újra eljöveteleig, magába foglalván mindazon hitfelekezeteket, me- lyeknek tagjai az atya, fiu és szentlélek nevében kereszteltet- tek meg.

4. Egyház és hitvallás.

Mind az, a mit eddig mondtunk, azon egy, egyetemes egyházzal áll, melyhez minden megkeresztelték tartoznak. — De szokás egyes részleges egyházakról p. o. egy görög, római, lutheránus és reformált „egyházról“ is szólni. Szorosan véve ezen nyelv szokás helytelen s könnyen tévedésre vezethet. Em- lékezzünk csak arra, a mit még értekezésünk elején a görög ἐκκλησία szónak kettős jelentéséről mondtunk, azonnal ki fog tű- ni, hogy ha az ekklezsia k á h á l értelemben vétetik, csak egy lehet az egyház, nevezetesen az, melyet Krisztus alapított, a

mely Krisztus újra eljöveteleig fog tartani, minden időbeli minden megkeresztelteteket magába foglal s nem a mi részünkről a vallástételen, hanem Krisztus kegyelmi tényén alapul. Mert jöllehet ezen egy ker. egyház a dolog természete szerint a Krisztusról a vallástétel nélkül egyáltalán nem létezhetik; jöllehet mindenki, a midőn abba belép, már megkeresztelkedése által a Krisztusban nyilatkozott szentháromságról és üdvörl tesz vallomást; mindazáltal nem annyira a vallástételnek ezen emberi, mint inkább az ujjá szülő kegyelemnek isteni ténye az, melyen az egyház mint örök és mennyei alapján nyugszik. Az egyház a Krisztus által szerzett keresztségen nyugszik, a mi keresztségi vallástételünk már csak a második mozzanatot.

Még kevésbbé lehet mondani, hogy a vallástételnek bizonyos meghatározott képlete, a hitvallás képezné az egy, egyetemes ker. egyház alapját. Mert hiszen akkor is, midőn a keresztségi hitvallás azon egyszerű alakjából, a melyben az Csel. 16, 31 — 33; 8, 37 jelentkezik, részletesebb határozottságban niceai, khalcedoni és athanási szimbolumokká nőtt ki, el volt ismervé (az úgy nevezett eretnekkeresztségre is), hogy minden, habár eretnek felekezetben megkeresztelt személy keresztsége akkor érvényes, ha a keresztségnak szereztetésszerű, és így vízzel a szentháromság nevében történt véghezvitele kimutatható. — A reformáció idejében is, a midőn ismét újabb meghatározású hitvallások állotttak elő, minden szereztetésszerűleg véghez vitt keresztség kölesönösen érvényesnek ismertetett s e szerint itt is az egy, egyetemes ker. egyház nem a vallástétel képletén, hanem a szent keresztség sakramentumán alapul; sőt maga a római egyház is épen ezért az általa „eretnekeknek“ nyilvánított embereket nem úgy tekinti mint pogányokat, hanem mint az egyháznak (habár „pártütő“) gyermekeit. És így az által, hogy bizonyos számú emberek egy társaságban együtt vannak, s az Isten ígében levő tant egy és ugyanazon hitvallásban fejezik ki, egyház k á h á l értelemben elő nem állhat; mert az már azelőtt megvolt s áll, mióta azt Krisztus a keresztség által megalapította.

De talán a hasonlóan gondolkozó hitvallóknak összetalálkozásából, más t. i. profangörög értelemben vett ekklezsiák állanak elő? Tudjuk, hogy *ἐκκλησία* ily értelemben helyi községet jelent. A filippi gyülekezet már egy ily község volt, ilyen volt az athénei is; de a mi az ekklezsiákat ily értelem-

ben megkülönböztette; az nem dogmai, hanem csak helyi különbség volt. Soha sem beszél Pál apostol (1. Kor. 1). Korinthusban létezett valamely péter, páل vagy apollodorusféle egyhárról. Febének házában (Róm. 16, 5) volt egy külön gyülekezet, a melyen kívül — ugy látszik — Rómában még más keresztyén gyülekezetek is voltak, de nem azért, mintha azok a hitben egyek nem lettek volna (Róm. 1, 8), hanem azért, mert a világváros nagysága ily intézkedést tett szükségessé. Ezen értelemben már megengedhető egy egész tartomány vagy ország gyülekezeteinek összeségét is ekklesiának nevezni. Ily értelemben beszélnek az egyházi atyák is palesztinai, sziriai, afrikai, egyiptomi sat. egyhárról; de ezen megkülönböztetésnek a mi mostani hitvallásainkkal még mind semmi hasonlatossága sincs, mert az azok közti különbség még nem dogmai, hanem csak földirati volt. Így lehetne ma is — eltekintve minden hitvallási különbségektől — svéd, holland, német, magyar sat. egyhárról szólni.

Miután azonban a keleti és nyugoti egyház között földirati különbség mellett dogmai ellenzet is kezdett kifejlődni, csak hamar belopódzott azon szokás, miszerint a dogmailag különböző hitvallások (hitfelekezetek) is s épen ezen dogmai különbözőség szempontjából különböző „egyházaknak“ nevezettek. Kezdetben azonban a görög és római egyháznál ezen dogmai különbség legalább a földirattal is még összevágott. De miután a reformáció idejében a római egyház kizárólagosan magát nyilatkoztatta „egyháznak“ s ennek ellenében a protestáns s különösen a lutheri egyház ugyanezt tette s a pápát Antikrisztusnak nyilatkoztatta*) s miután Európa sok

*) Articul. Smalcald. de Papatu: „Haec doctrina praeclare ostendit papam esse ipsnm verum Antichristum, qui supra et contra Christum sese extulit et exivit, quandoquidem christianos nonvult esse salvos sine sua protestate, quae tamen nihil est, et a Deo nec ordinata nec mandata est“. Tittman Libr. Symb. Eccl. Ev. 274 l. Sőt a lutheri egyház a reformált egyház ellenében is „egyháznak“ nevezte magát. Ezt a reform. egyház a lutherivel nem tette. Lásd akár a charentoni zsinat határozatait, akár Maresiust foeder. Belg. orth. 29, 23: „Non videmus cur illas protestantium ecclesias perperam et vitiose lutheranas dici solitas, ob suos illos naevos ex verarum ecclesiarum numero expungamus“. Sőt Kálvin Instit. rel. chr. L. IV. ep. 11—12 még ezt is mondja: „ut taman manebant olim inter iudeos peculiares quaedam ecclesiae praerogativae, ita

országokban s főleg Németországban ezen különböző hitvallások tarka földirati vegyületben léteztek: feltartóztathatlanul átalánossá lett azon szokás, miszerint ezen hitvallásokat (hitfelekezeteket), most már minden földirati különbség nélkül, csupa dogmai különbségükre való tekintetből külön-külön „egyházaknak“ kezdték a hitsorsosok nevezni s csak ritkán azon öntudattal, miszerint az ilyenek, mint részleges egyházak az egyetemes egyháznak részeit tennék, sőt gyakran azon alaptalan igénylettel, miszerint külön-külön a többiek kizártával ők az egyedüli egyház. A hitvallás azt kezdte állítani „a hol én vagyok, ott az egyház“ s ennek legközelebbi eredménye azon visszás tétel lett, hogy az egyház nem a keresztségen, hanem a vallástételen, nem a sakramentomon, hanem a sakramentomról ezen meg ezen tanon nyugszik. Ez nagy tévedés, mert az egy, egyetemes ker. egyház nem különböző, egymástól dogmailag szétágazó „egyházakból“, hanem különböző, dogmailag szétágazó „hitvallásokból“ áll. Ezen dogmai különbözőség alapoka pedig ott rejlik, hogy az egyház fejlődésének csak egyik tényezője Isten, másik pedig ember, emberi tevékenység, életműködés, emberi ismerő tehetség. A hitvallási különbségeknek (a melyek egyébiránt nem csak a tanban, de a szertartásban és alkotmányban is kinyomják magukat) hajtó okát pedig nem csupán egyes befolyásos férfiaknak különböző alanyi vallástani nézeteikben kell keresni, hanem gyakran az egyházi és keresztyéni életnek elbetegedésében, egyoldalúságában, vagyis azon félszegségben, miszerint a gyakorlatban az egyház lényében rejlő sarkias kettősségnek vagy az egyik, vagy a másik része emeltetik ki a vele átellenesnek hátrányára. A keresztyénnek már nem csak ezen egyoldalúságokat kell alaposan ismernie, hanem egyszersmind a minden hitvallások felett álló egyetemes ker. egyház egységehez is szorosan kell ragaszkodnia *).

nec hodie papistis adimimus, quae superesse ex dissipatione vestigia ecclesiae inter eos dominus voluit. Quum ergo ecclesiae titulum non simpliciter volumus concedere papistis, non ideo ecclesias apud eos esse inficiamur“. —

*) Csalódnék, a ki ebből a hitvallások (symbolicus könyvek) érvénytelenségét következtetné. Az egyház létszerű és látható oldala teszi szükségessé a hitvallásokat; mert a biblia az egyháznak inkább csak eszményi, láthatatlan oldalát képviseli.

5. A sarkiaságok egyoldaluságából kifejlő egyházi betegségek, az egyház egységpontja.

Azon kérdés merül fel már, hogy hol rejlik az egyetemes ker. egyház egységének pontja? hol van azon határvonal, mely bizton kimutatja, ki tartozik az egyetemes ker. egyházhoz, ki nem? Mi ezen egységpontot az egyház lényében levő sarkias kettősségnek csupán egyik részében nem kereshetjük úgy, hogy azzal az átellenes másik sarki részt kevésbé lényegesnek ne nyilvánítsuk s így az egyház egyoldalu felfogásának 's egyszersmind a természeti határvonal kimozdításának hibájába ne essünk.

A ki p. o. az egyházat csak úgy fogja fel, mint egyedül teleologiai, azaz hitre vezérő intézetet s az egyháznak másik t. i. előterjesztő oldalát mellözi, az egyedül igehirdető egyházat nyer, melyből a szertartási elemnek jelentősége végkép eltűnik, és így puritanizmusba esik. A ki pedig ellenkezőleg az egyházat csak előterjesztő (repraesentativ) azaz oly intézet gyanánt fogja fel, mint a mely már a hitnek s minden lelki javaknak teljes birtokában levén, mindössze is csak arra van hivatva, hogy ezen birtokát istentiszteletében kitárja s öntudatába emelje, arra nézve az igehirdetés is csupán „előterjesztéssé“ lesz, előterjesztésévé egy vagy más dogmának, a melynek teljes hívése minden egyháztagról már eleve föltétetik s így a kultusnak céljává nem is tétetik a gyülekezetnek előbb megtérésre vezérlése. Egy ily csupán előterjesztő igehirdetés nem is igehirdetés többé, az csupa szertartási olvasmánynya, az egyházi tannak csupa felolvasásává zsugorodik össze; és az egész kultus végre csupa jelképi előterjesztéssé, szertartási szolgálattá (ceremonialismus = szertartásdiság) válik, mely mellett a hatályos működésnek hiánya miatt a keresztyéni élet csak mint holt, gépies lét foglal helyet*).

*) Az egyház lényében levő második sarkiaságnak egyoldaluságai-
ból is származnak betegségek. Nevezetesen: ha valaki az egyhá-
zat csupán eszményi oldalánál fogva tekinti, mint a mely t. i.
a teljes üdvigazság birtokában van, stabilizmusba esik,
mely minden alanyi haladást kizár; ha pedig egyedül létsze-
rű oldalánál fogva fogja fel, mint a mely t. i. a maga hiteikkei-
ben s gyéelmi rendszerében a bibliai üdvigazság teljét egészen

A ki csupán azzal tart, hogy az egyház a hitből ered s feledi, hogy viszont a hit is az egyházból ered s táplálkozik, annak következetesen azon szélsőségre kell vete-mednie, miszerint az egyházat csupa hívőkből, igazi megtértekből szerkeszsze, rakja össze se célból a legbensőbb hitéletet is külső ellenőrködésnek kell alávetnie, tehát a methodizmusba esik. A ki pedig megfordítva egyedül azzal tart, hogy a hit az egyházból ered, a ki tehát az egyházat csak úgy tekinti, mint a hitnek tényezőjét, diktátorát, s nem tekinti viszont a hitet is úgy, mint az egyház tényezőjét s megújítóját, éltetőjét, az okvetlenül papizmusba (e szót legáltalánosb értelemben véve) esik, azaz azon szélsőségbe, miszerint az egyház úgy tekintetik, mint egy a gyülekezettől külön vált, sőt a felett álló s hivatalánál, nem pedig érzületénél fogva szent papság.

A ki egyedül a Krisztussali benső láthatatlan közösségre fektet súlyt s a megkeresztelteknek egymásközi látható, történetileg szervezett közösségére mit sem ad, az se paratizmusba esik, melynél fogva minden, habár nem lényeges ok miatt is az egyházközség történeti kötelekeit tartózkodás nélkül könnyedén széttépi. A ki pedig megfordítva a Krisztussali közösséget nem méltányolja s minden súlyt egyedül a megkeresztelteknek egymásközi látható, történetileg szervezett közösségére fektet, az episkopalizmus- vagy szukcesszionalizmusba (puseysmus) esik, melynél fogva örömelebb ragaszkodik a habár szellem s léleknélküli, de püspökileg alkotmányozott, mint bármely szellem- s lélektől megteljesedett, de szukcesszió nélküli egyházhoz.

A ki végre az egyházat úgy fogja fel, mint csupán Krisztus életműködésének s hatásának eredményét, az a pietizmusnak hódol, miszerint az egyház, mint olyan,

ki nem meritette, az mutabilizmusba esik, folytonosan ujitgat, ujitgatásával nem épít hanem ront, a szimbolikus könyveket félreveti, utoljára még az isteni tekintély elvét is megtámadja s így pórias racionalizmusba, ebből skepticizmusba, ebből ismét nihilizmusba hanyatlik. A valódi keresztyéni, józan egyházi haladás csak az egyház eszményi és létszerű oldalainak egymással súlyegyenben tartása mellett lehető. Ezen felül ha az egyház eszményi oldalát úgy vesszük, mintha már minden keresztyén kész pap, azaz az egyházi munkásságnak kész alanya volna, előáll a quakerizmus, — nem kell lelkész.

mely a maga intézményeit, jelképeit és hitcikket az isteni tényezőn kívül emberi munkának és küzdelemnek is köszönheti, elhanyagoltatik, lassanként az államnak kezei közé bocsáttatik s benne egyedül Krisztus munkája becsültetik. A ki pedig megfordítva csak az emberi tényezőre fektet súlyt, az magas egyháziság, (fejedelempápaság, ecclesia est in statu p. o. Angols Poroszországban) confesszionalizmus, betűorthodoxizmusba (nevezhetjük papir-pápaságnak is) esik, a mely az annyi munka és fáradság által létrehozott dogmai, szertartási vagy bármely más pontozatokból csak egy pontocskát sem enged helyéből kimozdítani, mintha azzal az egyháznak egész épülete öszvedőlné s a mely a létrehozott intézmények s az egyházi (nem is annyira fegyelemnek mint) rendőrségnek erélyes kezelése által hiszi az egyházat sülyedéséből ujra fölemelni s a hitet is mintegy paranszóra vezényelhetni.

Látni való, hogy a puritanizmus, methodizmus, szeparatizmus és pietizmus egyfelől, a cerimonializmus, papizmus, episkopalizmus és kofesszionalizmus másfelől szoros benső rokonságban vannak egymással.

Az egyház egységpontját tehát a kifejtett sarkiaságok mind két oldalában együtt kell keresni, de leginkább a sarkias ellenzeteknek azon párjában, a mely legfőbb s a melyben a többi párok mintegy befoglalvák, nevezetesen abban, hogy az egyház isteni, de egyszersmind emberi tényező munkásságának eredménye. Láttuk, hogy a keresztyéneknek főjükkeli láthatatlan közössége (a hitélet) két tényező által jó létre u. m. alanyi megtérés és Krisztusnak a hívőkkel tárgylagos egyesülése által. Láttuk továbbá, hogy a keresztyéneknek egymásközi látható közössége is (melynek rendeltetése az, hogy a kegyeszközök osztása által a hitéletet lehetségessé tegye), mint egyház, a Krisztus által szerzett sakramentomokon alapul. A szentirat már azt tanítja, hogy Krisztus mind a két oldalt t. i. a látható egyház-közösségnek történeti alapítását és a maga állagának a megtértekkel folytonos láthatatlan közlését egymással a legszorosabban összekötötte az által, hogy úgy a látható, egy egyetemes ker. egyházhoz tartozást, mint az ő láthatatlan velünk-közösülésébéli részvételt egy és ugyanazon tárgyhoz, az általa szerzett sakramentomokhoz kötötte. Ugyanazon keresztség, mely

a megkeresztelkedő részéről a Krisztusbani hitnek vallástételét s azzal együtt a Krisztust vallók közösségébe lépést foglalja magában, Krisztus részéről nem egyéb, mint pecsété annak, hogy ő magát a megkeresztelkedőbe beoltja. (Szorosan véve, minden módosítás nélkül ez csak a felnőttek keresztségére illik, a kisedkeresztségre nézve pedig annyiban, a mennyiben az a konfirmációval egészített ki.) Ugyanazon szentvacsora, mely az azzal élők részéről Krisztus halálának hirdetése (1. Kor. 11, 26), továbbá folytonos bűnbánatról és hitről vallástétel s a keresztyéneket egymással összekapcsoló kötelék, Krisztus részéről pecsét a felől, hogy ő az urvacsorához járulóval újra közli ama mennyei táplálókényszeret, saját állagát. A sakramentomokban tehát az egyháznak látható és láthatatlan oldalai, Krisztus és ember cselekvősege egymással összejezőnek, együtt jelentkeznek. Ezért képezik a sakramentomok az egy, egyetemes ker. egyháznak egységpontját sinnen érthetjük meg, hogy azon sakramentom, mely által az egyháznak látható, de egyszersmind a Krisztusnak is láthatatlan közösségébe lépünk, t. i. a szent keresztségnek sakramentoma, miért képezi az egyháznak valóságos határszélét. A ki Krisztus szerzésigéi szerint vízzel, az atya, fiu és szentlélek nevében megkereszteltetett, az az egy, egyetemes ker. egyházon belül van, a ki meg nem keresztelkedett, azon még kívül áll *).

*) Oly felekezeteknek (p. o. quäker) tagjai, melyek bár keresztyén vagy hívő szelleműek, de a Krisztustól szerzett látható keresztség cselekményét félrevetik, következetesen nem tekintethetnek az egyházon belől létezőknek, hanem csak a felnőtt, de még meg nem keresztelkedett katekumenusokkal egy ranguaknak.

Jegyz. Mivel a sakramentomokban fekszik az egyháznak egységpontja, tehát csak oly munkásság, mely a sakramentomokhoz társakozik, bir egyházi munkásság jellemével. E szerint az egyház teleologiai munkássága tárgyra nézve nem foly szét az alanyiség tág körében, mert annak Krisztus tárgylagosan szerzett és megpecsételt kegyelmi tényeiben szilárd csontalkotmánya van. Alanyára nézve az egyházi munkásság az egyetemes egyházban levő egyes gyülekezet *) munkássága tartozik lenni. S mivel e szerint az egyházi munkásság egyes gyülekezet körében, de egyszersmind az egyetemes egyházban is vitetik véghez, annak gyakorlása egy egyházi és egy gyülekezeti törvényhozás és kormányzás felügyelése alatt történhetik, vagy más szóval a teleologiai munkásság szervezett egyházi alkotmányt tesz szükségessé.

*) A keresztséggel az egy, egyetemes egyháznak, az urvacsorával pedig már egy zárthelyi gyülekezetnek fogalma társul.

Fonákság tehát az egyház elkülönítő határvonala gyanánt kitűzni egy részről akár valamely meghatározott (p. o. pápai, püspöki, presbiteri) alkotmánynak, akár valamely meghatározott hitfelekezeti tanszerkezetnek hódoló alárendeltséget; de szintén más részről fonákság az egyház elkülönítő határvonala gyanánt a hitéletnek vagy megtérésnek benső állapotát tekinteni s azt állítani: „a ki a pápát fejének nem ismeri“ vagy „a ki a mi tanunkat el nem fogadja“ vagy „a ki valósággal ujjá nem született“, az az egyházon kívül áll.

A HAZAI BÖLCSÉSZET TÖRTÉNELMÉHEZ.

III). APÁTI MIKLÓS.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

Világos nyomok, hiteles adatok életéről, mint elő fogom adni, de tudományáról semmi egyéb, hanemha épen egyszerű említés, hogy irt. Azonban másról sem mondtak többet. — Így tudományos életünk története a lehető legszárazabb krónikai meddőségre volt elkárhoztatva, mikor minden becsét amaz ominózus szóban fogtuk volna birni: volt, ha legujabb korunk szeretettel nem fordul a régibb hazai tudományosság ereklýei felé.

Apáti Miklós hason nevű, reformált hitű atya első gyermeke, született jan. 4. 1662. évben, Debrecen városában. Miklós, az atya, városi hivatalt visele és pedig vala 14 évig tollnok (scriba), tizenkét évig tanácsos *) és bíró **); s mint előkelő hivatalnok több ízben jára követül kelet és nyugot hadvezéreihez; egyébiránt Horhi J u h á s z (Melius) Péternek anyja után unokája. Vallásos ember: fiát még születése előtt már Istennek szentelé; mint böles atya, nevelé, oktatá, mondogatván előtte tanokat, elveket, példázatokat, melyek annál mé-

*) Senator. W e s z p r é m i. **) Consul. V i t a t r i u m p h a n s c i v i l i s 104—6 lap.

lyebben nyomultak a fiu elméjébe, mennél nagyobb volt benne a fogékonyság. Szokta ugyanis mondogatni: ember tapasztalás nélkül: állat okosság nélkül; a jó katonának minden fegyverhez kell tudni sat. Midőn Debrecen május havában 1685 feldulatott, a jó atyát, szülötte városából menekültet vagy kiűzöttet, harcban-e vagy üldözés közben, ellenség ölte meg.

Miklós, a fiu, Debrecenben nyere az első oktatást, s majd az odavaló gimnáziumban veté meg alapját felsőbb tudományos műveltségének is. 1681 évben az akadémiai hallgatók (togati) sorába iratott. Két év múlva elébb ugyan a „quintarius“, majd, következő évben, a „quartarius“ nevű kis tanuló vezetője lett. 1685. jun. 8. 24 esztendőskorában külföldi akadémiákra ment a világhírű Belgiumba, melynek dícsőségét, tudományos nevét tudósok, költők magasztalák, éneklék *). Méltó följegyeztetni az a kegyelet, melylyel Apáti, kinek „epistola nuncupatoria“ című előszavából meritünk, tanítóihoz viseltetett. Az ő ifjúságában Debrecen Mártonfalvi György, Szilágyi Tönkö Márton (Martinus Sylvanus) és Lisznyai Pál nevével diszlett; nagy emberek az egyház és tudományban; s ezek voltak Apáti Gamálielei. Külföldre jutván, előbb ugyan Franekera tartá le egy darabig, majd Leyda (1686. jan. 27.) két esztendőnél hosszabb időn át. Spanheim, Wittich, Le Moyne, Gaillard, Trigland, Volzog, Leeuwen, Van Poot (ki magyar dolgokról derékül irt — rerum hungaricarum scriptore probatissimo — mondja Apáti) Poiret, Arnold és honfia Tóthfalusi Kis Miklós leckéi és társasága, továbbá Reinhard a jogtudós, Burcher a bölcsész, Gronovius a nyelvész, történet és régiségbuvár vezetése adák meg elméjének a magasabb tudományos irányt, protestáns tanultságot és műveltséget, lévén mindnyájan oly férfiak, kik úgy hittek, „hogy a lelkisméretben csak Isten az ur (conscientiis dominari solius Dei officium)“. Mind ez még nem tölté be lelkét. Eltökélte magában mind addig nem hagyni el Belgiumot, míg Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Gröninga (ide 1687. szept. 28. napján indul) Franekera valamennyi tudósának nem viszi barátságát, jó

*) Lugdunum Batavorum

Alma mater studiorum,

Nidus sacer studiosorum,

Hispanicorum triumphorum,

Grave saxum superborum,

Rheni bicornis alumnorum,

Vivat Lugdunum Batavorum.

Epist. nuncupatoria.

emlékezetét. Így járt utánok az orvosoknak és gyógyísméreteknél. Tanuskodik erről egy saját kézzel írott „album“, melyet Apáti magával hozott *), ama nevezetes férfiaktól, kiknek egész sorát hozza elő Veszprémi.

Még nem végzé be akadémiái tanulását, midőn Tóthfalusi Kis Miklós a szent könyveknek amsterdami saját nyomtatványait reá bizta, hogy szállítaná haza Erdélybe. Apátinak egy uti naplója (diarium), mely Weszpréminél megvolt, maradt fel a viszontagságos utazásról, s ennek siralmas nyomorúságairól. Ugyanis hajóba rakván szept. 5. 1689. ama becses portékákat, nem volt elég, hogy Amsterdántól Danzigba verte a szélvész, honnan Lengyelországon keresztül nagy kinnal ment a szállítás, hanem utitársával, Bánki Jánossal együtt egy hónapig volt letartóztatva a danzigi kikötőben; magyarázhatlan bántalmakkal illetve a fordai pénzügyőrök által. Varsón alól máháiával együtt a Visztula jege közé szakadt, Jaroszlóban két hétig szennyes tömlőben ült, Duklában 1690. január közepétől június 8-kaig, Zaboricky Sándor lengyel gróf parancsára vasba verve szenvedett, míg Apafi Mihálynak Erdély fejedelmének közben jártára nagy nehezen kiszabadulhatott.

Ama kincsek biztos helyre szállítása után Galambos Ferenc előkelő nemes ur házánál udvari papság fogadta Apáti. Kevés idő múlva egy, Barkóci főnemesi családban nevelt ritka miveltségű, jámbor leány Varannai Klára kezével, szívével boldogíttatott, házasságra lépven szept. 12. 1691. s lettek gyermekei József, Gábor, Juliána, Mária, Klára és Krisztina. Mint nagy hírű szónok és ritka tudós, vetélkedésig ragadá az egyházak szeretetét. Kerestetett. Legelsőbbben Kapos, majd Dobóruszka mindkettő Ungban, voltak a szerencsések megnyerni őt. Később Lasztóc, hihetőleg Galambos Ferenc által, kinek maradékai ma is lakják e tájat Zemplénnek, utána Toronya, meg Keresztur a Bodrog mellett, mind Zemplénben, vették az ígét Apáti ajkairól; míg végre szülő városa, Debrecen, vallá papjának a külvárosi kórháznál 1721-ben; de polgártársai nem tovább mint négy évig üdültek lelkiileg és testileg tanításán és orvosi tanácsain **), mert az orvosi tudó-

*) Weszprémi. Biographia med. Tom. IV. p. 17.

**) Et theomista fui et medicus, Lucamque secutus,
Et carni & menti pharmaca sacra dedi.

Önirta sirverse Weszpréminél.

mányt is úgy elsajátítá, hogy Wessprémi korában (1787) még élő emberek tőnek tanúságot nevezetes gyógyításairól. Meghalt dec. 24. 1724. Temettetett a ceglédi kapun kívüli halottas kertbe.

Munkái nyomtatva 1) *Disputatio theologico-critica tripartita naturae τὸν Urim et Thummim, ad mentem scripturae sacrae, superatis heterogeneis opinionibus enucleandae consecrata.* — 2) *Disputatio Theologica de Virga Mosis.* Lugd. Bat. 1687. 4. — 3) *Vita triumphans civilis, sive universa vitae humanae peripheria, ad mentum illustris herois et philosophi, D. Renati Des Cartes ex unico centro deducta.* Amstelod. 1688. 8. — 4) *Vigasztaló levél Vári Mihály uramhoz sat.* Claudiopoli. 1716. 8. — Kéziratban 5) *Utilitas pathematum animorum.* — *Adversaria mscta* Nic. Apáti; a) *notationes in Petri Rami logican ex dictatis Pauli Lisznyai.* 1680. b) *Sermones Sacri,* magyarul. c) *Series studiosorum tog. debrecinensium sui temporis.* d) *Meditatio* Nic. Apáti *inter equitandum* (Lásd a címeket teljesen Wesspréminél. Tom. IV. 21—27).

Ezen munkák közül csak a *Vita triumphans civilis* felől vehetünk e helyen tudomást. Theologiai értekezései nem mostanra valók. Bár ezek is megnyernék a kellő méltatást! Az „*utilitas pathematum animorum*“ kézirati munkáról maga jegyzé fel Apáti e következő szavakat: o vajha *Utilitas* sat. a „*Vita tiumphans civilis*“nek utána eredhet vala, melyet még akadémiákban elvégeztem, kit látván amaz hallatlan (halhatlan) emlékezetű Poiret Péter uram és sokszor olvasván mond: *nunquam cartesianorum ullus hoc praestitit!* Hozzá is fognak vala nyomtatásához, ha a magyar bibliákkal nem kényteletnitetem vala ez bajos hazára leindulni, meglátná abban, mondom, a világ hozzád való jonatháni szerelmemet*).

Az érintett *Vita triumphans* Apátinak főmunkája. Kifejti az „*epistola nuncupatoriában*“, miért nevezi azt életnek. Azért, mert az emberi cselekvényeket mélyebb vizsgálatnak veti alá; s azon *utra* térít, melyet a ki követ, győzedelmeskedik (*triumphans*). Aztán ez az élet nem a széles értelemben vett emberi avagy épen angyali, hanem polgári (*civilis*), emberségi (*humana*), egyetemes (*universa*) élet. — Megvallom,

*) A 4. sz. alatti vigasztaló levélből. Wessprémi. Tom. IV. 26—27. lap.

írja ő, hogy Cartesius szerint irván, másokból is, kik követői voltak, meritettem. Ilyenek Szilágyi Márton; kiről írja, in philosophicis subtilissimus; Poiret Péter, Le Grand, de la Forge. A hittaniakban melyek szorosan összefonvák a bölcészettel nála, Amésius, Coccejus; jogiakban Justiniánt, Grotiust, Hubert, Vitriariust, Houtuynt követé.

Eloszlik a *Vita triumphans* XXIX szakaszra. Befoglal minden életre tartozó igazságokat. Erköles és kötelesség magunk és mások, Isten, rokon, uralkodó, polgárok és polgárzat iránt. Helyt áll a házasság, szüle és gyermek, ur és szolga viszonya; törvények és kötések, alku és szerződések, ezek felbomlása, a polgári kötelességek elmélete. Okoskodásait Apáti a szabadakarat eszméjére alapítja (*unicum centrum*) s e főpont körül forgatja. Annálfogva legelsőbbben is megdönti a vakész (*fatum*) tanát, mint a mely meg nem állhat Isten létele mellett (I.) s ellenében kibizonyítja Isten lételetét, és szabadságát, valamint az emberi szabadakaratot is. Az isteni szabadság egy leges (*indifferens, mindegyleges*); mert semmi jó vagy igaz, semmi hiendő, cselekvendő avagy elhagyandó nem gondoltathatik, melynek eszméje korább volt legyen az isteni észben, mint szabadsága szerint elhatározta volna magát a cselekvésre, abbahagyásra vagy változtatásra. Nincs itt szó az idő korábbiságáról, hogy t. i. a jónak eszméje ösztönözötte volna Istent egynek inkább mint másiknak választására. Eme fő egylegesség (*indifferentia*) Istenben, legnagyobb érve mindenhatóságának. Miért szabadakarata mindenre kiterjed. Ha volna, mire ki nem terjedne, annyi volna, mint mondani hogy Isten egyszersmind végetlen és véges (II.). — A főlénynek a maga lényegén kívüli képet alkotni nem ellenmondás, mert sem többiti sem enyészti az isteni lényegét. Isten alkotja a képet önleg, nem kényszerűséből. Tehát akarata eszmeileg igaz. Isten, mint általánosan szabad, minden iránt, a mi nem ő, szabadon viselkedhetik. Annakokáért Isten, maga képviselése végett, teremthet valókat, melyek szabadok minden iránt, a mi nem ők; így a teremtetett szabadság eszméje is lehető és igaz; vagy a teremtetett szabadságban eszmei és lényeg szerint való igazság vagyon. Isten akart kiszállni magából (*extra se salire*) és nem szükségessépen; hanem mert akart, akarta hogy engem teremtsen és bennem gyönyörűségét helyezze s találja; engedte, hogy a mit ő tett, viszonzhassam, t. i. minden gyönyör és örömen kívül, melyet más tárgytól érezhetnék, ki-

szállhatok ő hozzá, mert akarom, hogy őt akarjam kényszer s más egyéb ok nélkül, mint hogy őt akarom akarni, szeretni, noha lehetséges hogy ezt nemcsak kár nélkül, de sőt nyereséggel is elmulaszthatnám. Így én, te, ő a legfőbb alkotónak hasonlatára és képe szerint lélekzünk, s iránta szabadok vagyunk. Tehát összedől a vakész tana. Isten legtökéletesebb és az emberben valósággal van szabadakarát és e szabadság való, valárd — reale — (III.). Az igaz és egyéni szabadakarát vagy határozó elv (principium mere determinans) eme láthatlan pontban, mely mindig határoz és soha nem határoztatik, áll. Határozza pedig az akarás, kívánság, figyelem vagy értelem tehetségeit s hasonlókat; azok alkalmazását felfüggeszti. Maga mint fejdelem vagy család fő intéz, igazgat és semmi által nem intéztetik, igazgattatik. Rajta semmi dolognak nincs hatalma. — Emez oszthatlan szabadakarát ugyanaz mindig: mennyben, földön, alvilágban, jók, roszakban; azokban, kik roszbul jóvá s viszont lettek, úgy hogy a jó oka mindig Istenre viendő, a roszé mindig az ember menthetlen bünére. A körülmények szerint ez a szabadakarát lesz állító, önkéntes, tagadó, igazgató, abbahagyó, megengedő, visszavető, erőtlennült, tartós és fogyatkozás nélküli, de legfönségesb a közönös vagy mindegyleges, egyleges (indifferens) szabadakarát. Ennek van a) erkölcsi vagy hittani értelme a közönös (adiaphora) dolgokban, melyeket tehetni is, nem is bün nélkül; b) logikai, midőn az elme nem tud ítélni tudatlanságból vagy homályosságból; c) fizikai, midőn valamely dolog e vagy ama formát veheti fel; d) metafizikai, melynél fogva az egylegesség nem szükségképen megkötött elv így úgy cselekedni, hanem korlát nélkül tehet így vagy úgy a tömérdek módok közül. Így lehet megérteni Des Cartes szavait, midőn mondja hogy az egylegesség legalsó foka a szabadságnak és benne semmi tökély. De itt logikai értelemben vette az egylegességet; hol pedig így szól: annál inkább köszönendő dolog Istennek, mennél nagyobb az (t. i. az indifferentia): metafizikaiban. Ezen metafizikai egylegesség mutatja, hogy Isten képére vagyunk teremtve. Nála nem adott Isten nagyobbbat. Belőle folynak cselekvéseink tartósan, korlátlan, független, közönyösen. Ez az egyleges szabadság fölötte fontos. Általa értjük magunkon Isten képét; tudjuk magunkat tájékoztatni szenvedély, erény dolgaiban, vagyunk képesek a polgár kötelességeit tudni, a tisztességest, a rutat megválasztani. —

De mik nélküle magok a hittani dolgok: bánalom, hit, engedelmesség, a kegyelem és könyörgés lelke, sat. ? (IV.)

Az emberi elme magától, magára nézve semmi, ennél fogva nincs is benne semmi tökély; de ha Istentől van léte, midőn tehetségei szerint e vagy ama dolog vizsgálatára képesnek tudja magát, azonnal csálhatlanul következtet a maga léteire; honnan az emberi elmének legeslegelsőben tudható a maga léte. Ezen tudat által továbbá eszmékre tart vizsgálatot, s olyakat talál, melyeknek ő maga nem lehet alapja; a honnan tovább okoskodik: sok van az én eszméim között, melyeknek fő tárgya nagyobb mint magam, tehát valamely tökéletesebb lénynek kell lenni kívülem (extra me); annak pedig legfőbbnek szükség lennie, mivel azon eszmék senki másra mint egyedül olyanra illhetnek; annak gondolkodó lénynek is kell lenni, mivel azon eszmék csak gondolkodói lehetnek; és ez a gondolkodó lény nem eredhet mástól, mivel azon eszmék a magok fő tárgyánál magasabb, fensőbb lényt nem ismerhetnek. Ekkor hasonlításokat tesz az elme az eszmék és eszmék között, melyeket midőn nem egyenlőknek talál, mert vannak legtökéletesebbek és alsóbbak, megtápasztalja hogy azok közül sok van ő benne, főleg ott a szabadság maga cselekvéseire nézve; s midőn ama fő lénytől való függését és szabadságát tudja, legbiztosabban következtet, hogy annak képe van teremtvé.

A bennem fölfedezett szabadakarat nem terjed ki minden gondolkodásomra. Elménk gondolkodása kétféle. 1) Az elme műveletei olyanok, melyek magától függenek, p. akarat. Ellenkezőleg 2) olyanok, melyek a képzelt tárgyakról erednek, p. a világosság, szín, szag, hang, villám érdeklései. — Ezeket nem hatja meg a szabadakarat. Aztán a zavaros szenvületek (passiones turbidae): éhség, szomjúság, inyvágy, fájdalmak, melyek a szellem különös megindulásától erednek. Ilyenek a rángalmak (convulsiones), a lélek kétes homályos megilletődései, melyek alatt kétségkívül a vegyes érzéseket érti Apáti, mint példája mutatja: szánja meghalt nejét valaki, de azért örül hogy megmenekült ily szükséges rosztól (V.).

A helyes, szabad, igaz elme ovatosan megvizsgálja tárgyát, tudja az erényre való hajlamot s intézi; a kívánságokat fékezi, jóra irányozza, s mindezt Isten iránti szeretetből. Eszeret a legszebb szenvület, gyógyyszere az észnek az indulatok

kicsapongásai ellen (VI.). — A szabad elme legyőzvé az indulatokat, arra gondol, minek gyakorlásából legtöbb élvezet merit; ezért tartja korlátok közt azokat. Ilyen indulatok 1) a félelem; attól remeg, hogy a mit vágysz, nem teljesül. Az előrelátás, az ildom (prudentia) anyja. 2) a szemérem; önszereteten alapul, s ered vagy véleményből vagy a gyaláztattól való félelemből. Szabad elmében a legszebb passzió. A mérséklet (temperantia) szülője. 3) a harag; elvetemültek átka, de jól rendezett szabad elme korlátozza. Belőle származik a derékség (fortitudo), mely nagyokra tör, a veszélyt üzi, a bajt felhívja. 4) a szeretet; bűnöket tenyészt, de azoknál, kik birnak magokkal, nemcsak a távollevő kedvest ohajtáná jelenné tenni, hanem a birtat meg is tartani. Ohajt távol maradni a bajtól. Nemcsak a jót kívánja, hanem a roszt is kerüli, s távolítani akarja, miből előáll a hősiség (virtus heroica), mely a legnagyobb veszélynek is kiteszi magát. Így származik a négy fő erény: ildom, mérséklet, derékség, igazság (VII.).

A középszerrel írja bölcsészünk: nem erényi alak. Mert minő szélsőség lehet az irgalom és jóakarattal mellett, midőn ezek akárhogy is jók. Így az igazság nem közép az indulatok közt, hanem ellentéte egyedül az igazság nemléte: az igaztalanság. Hogyan vesszük középszerre az irigységet, gyűlöletet, kevélységet; hogyan áll elő ezekből erény? Az Isten iránti szeretet, aztán bűnbánat mi szélsőségekre dőlnek? Igaz, hogy sok erény lakik a szélsőségek között: adakozás a fukarság és vesztegetés között. A derékségre is szükséges hogy távol maradjon vakmerőségtől, gyávaságtól. De azért a középszer nem formája erénynek, mint Arisztoteles tanítványai akarják.

Első fő erény az ildom (prudentia). Pithágorász szerint anyja, Plátó szerint szeme az erényeknek. Van a) politikai ildom nemzetek, tartományok, városok igazgatásában. Itt behozza bölcsészünk a fejedelem elsőségeit az ildom dolgában, a fenségi jogot, joggyakorlatot, közigazgatást. b) katonai, békében, hadban. c) belügyi (oeconomica), p. házasságok szerzése körül. d) magán ildom, mindenkinek saját ügyei körül (VIII.).

Második fő erény a mérséklet. Fajai józanság, szüzeség. Amaz életmódban, emez a személy tisztasága körül, nemzódési cselekvésekben. Alkatrészei: szerénység, szelidség, kegyelmesség. Ez utolsó főleg fejedelmi erény. Plutarkh szépen mondja: mint a bolygó csillagok annál csendesebben mo-

zognak, mennél fentebb járnak: úgy mennél nagyobb tekintélyűek a fejedelmek, annál jobban kell tudni magokat mérsekélni (IX.).

Harmadik fő erény a derékség vagy állhatatosság. E részben követi Apáti a Stoa bölcseit. Szükség hozzá lélekerő; egyelműség, mely minden változást a nélkül vesz. Megtétszik a halálban, vallás, honszabadság ügyében, hová tartoznak szüle, nő, gyermek, rokon, barát (X.).

Ezek voltak a magunk iránti erények, most következik a mások irányában gyakorlandó erény, s ez az igazság, a negyedik fő erény. Az igazság, Juszinián szerint: örök állandó akarat kinek kinek megadni a magaét. — Ezen erényből foly engedelmesség Isten és felebarát irányában. Első szerint nem hiszszük, hogy vakész után történhessék valami. Második áll a hála és barátságban. Például a koldus hálás lehet a pápa iránt, a miért lábait megmossa s megköszönheti Angol és Franciaország királyainak, kik csupa érintéssel gyógyítanak, de azért nem szükség hogy barátjuk legyen. A barátságra mindig valamilyes egyenlőség szükséges, a hálára nem (XI.).

A fő jó nem a testre hanem az elmére tartozó dolgokban keresendő; azaz a halhatlan léleknek szükség általa kielégíttetni. A régi bölcsek rosszul állíták, hogy a fő jó eme háromban áll: egészség, szépség, gyönyör vagy élvezet (voluptas). Ezek mind világszerű dolgok; bennök nincs állandóság. A fő jó nem állhat másban, mint a szabadakarattal való helyes élelésben, vagy a léleknek erős, állandó elhatározottságában csinálni, mit legjobbnak itél (XII.). — Embertől magától függ erénye, maga kötelezi magát lelkisméret és alku szerint. A lelkisméret lehet kétes, gyöngé, téves, helybenhagyható (probabilis), helyes (XIII.). — Az alku jogi kötelék. A polgári alku polgári jog szerinti; a természeti alku méltányossági (aequitatis). A törvény kétféle: isteni, emberi. Ez utolsónak amaz után kell alakulni. Nem szabad ellenkeznie amazzal (XIV.). — Kötelességeinket az engedelmesség szóba foglalom; elsőben Isten, aztán magunk, végre mások iránt. Isten iránti kötelességeinkkel nem fér össze Isten céljait vizsgálni. Efféle az, midőn az égi testeket lelkes állatoknak hiszszük, mint Origenes, Maimonides és a szabéusok. Ez a vélemény a lelkes világról annyira meglepé egykor az emberek elméjét, hogy

fő oka lón Julián császár áttérésének keresztyén hitről isten-tagadásra — atheismus — (XV.).

Magunk iránti kötelesség 1) a lélek művelése; 2) használni a nálunk letett képességet valamely hasznos és szép tudományok által. Magunkat megölni nem szabad. Az öngyilkos nem érdemel tisztességes eltakaríttatást. Kivétel a kétségbeesettek állapota, vagy azoké, kik hajóikat fölvettetik inkább, hogysem az ellenség kezébe jussanak; és végre: kiket a törvény arra ítél, hogy mérget igyanak, mint szokás volt Athénben (XVI.). — Felebarátaink iránti kötelességeink: tisztességesen élni, mást nem bántani, magaét kinek kinek megadni. Első vitetik a közerkölcsök tiszteletben tartására, második a mások személyére, a harmadik külső javaira — *ad res externas* — (XVII.).

A társadalmiság szülte a főhatalmat. Egynél vagy többen legyen-e az, nem lehet megmondani, hanem az függ a hely, idő és társaság javátul. Tettleg a mai világ három uralkodási formát ismer: egy, kevesek, az egész nép uraságát (*monarchia, aristocratia, democratia*). Melyiknek van elsőse a többi felett, nincs eldöntve. Nők uralkodása főleg örökdedési országban mehet. A héber theokrácia is előadatik. A fejedelemnél csak Isten feljebbvaló. A fejedelem csak 'Istennek vétkezik. — *Rex soli Deo peccat.* — Így Mózes felett a tanács nem ítélhete. A vezérséget maga adta Józsuének. Az nem volt tiszta theokrácia, hanem egyedfőség (*monarchia*). Isten látható helyettese alatt (XVIII.).

A következő XIX — XXIX szakasz a fejedelmek és polgárok, a szülék és gyermekek, urak és szolgák, polgárok és társak iránti kötelességekről, továbbá az alkukötés, szerződés, eskütételről, egyeseknek (pap, katona, gyám, gondnok, követ, tanácsos) társaságbeli tisztéről tanít; s bevégeztetik a győzedelmes élet gyakorlata, melyben mint kivonatilag s megérintve előadatott, van szó bölcsészetről, morálról, politikáról, észjogról, s ugynevezett közjogról. Mindezek egymásba szövése, egyetlen pontból lehuzása teszi Apáti bölcsészeti rangját. Nevezetes hogy ő, mint előtte utána mások, egyenesen az életet választotta a bölcsészeti feladataul. E fölött sürgette a keresztyén felvilágosodást, hogy világosságról világosságra menjünk, vagy inkább a természet világosságáról a kegyelem és feldicsőülés világosságára mehessünk át.

Visszatekintve a három bölcészre, hadd mondjak egy pár szót: miért poroztam én ki az ő munkáikat. Laskai Csókással kissé vissza akarám tolni azt az időpontot, melyen kezdik némelyek a hazai bölcészlet történetét. Szepsi Csomborral magyar nyelvi böleselkedést akarék mutatni, Apátival pedig, mint a ki Csókást száz év múlva követi, láttatni a hazai tudományosság egy századi haladását. — De céлом volt némi bizonyítványt is hozni elő azon tudósaink ellen, kik nem ismerve a multat, a történetet, a jelen gyarában csinálják mind kettőt. Jól fog esni továbbá, ha ifjabb elmékben valamely ingert támaszték a hazai tudományosság multja iránt; legkedvesebb pedig rám nézve az lesz, ha eme felmutatott régibb tudományosság, melyről semminél több isméretünk alig volt, nevelte a nemzeti szellemben való bizodalmat.

SZENTKÖLTÉSZETI MUTATVÁNYOK *).

BAKSAY DÁNIELTŐL.

Első advent.

Kiáltó szó támadt a néma pusztában,
Hol bolygott az ember szörnyű éjszakában,
És a teremtőhöz lelke utat nem lelt.
Hirmondó szó volt ez, mint a bástya őre
Harsány trombitája, melylyel ébredőre,
A hajnal keltéről ad a magasbul jelt.
És az eldördült szó hangjának nyomában,
Égi világosság gyult az éjszakában,
S szétoszlanak annak rengeteg ködei.
Új idő viradt fel: a bálvány istenek,
Lejárván uralmok kora, eltűntenek,
Mint nap felkeltével az éjjél rémei.

*) Szerzőnek „Házi társalkodó“ című népkönyvéből, mely mű a Szikszai Keresztyén tanításai, és az Áhitatosság órái alakjában szerkesztve, már bevégezéshez közel áll, különböző tárgyu és alkalmi versek, elmélkedések és imák gyűjteménye lesz, keresztyén családoknak, a vallásosságban és szent erkölcsben oktató kézikönyvül szánva.

Kilövelt e földnek minden határára
 Az új világosság terjengő sugára,
 Vége tanait az örök igazságnak;
 S évezredek során épült templomai,
 Véraldozatoktól gőzölt oltárai
 Romokba omlának a babonaságnak.
 A hol annyi kedves elvirágzott élet
 Maradványa a sír nyugágyán földdé lett,
 A halál házának lehulltak zárai;
 És kik leláncolva átok rabságába,
 Tengerkönyet sirtak a bűnnek zsoldjába,
 Feloldoztattak a kárhozat foglyai. —
 Az én életem is szenvedés pusztája:
 Felette borong a bánat éjszakája,
 Mert a bűn imádott bálványom volt nekem.
 Hallom, szól szivemben vádló kiáltó szó:
 Gyujts oly fényt elmémre, Atyám! örökvaló!
 Mely tévelygésimben legyen szövétnekem.

Második advent.

Merészen, mint a sas, szárnyal a gondolat,
 A csillagok magas hazájába felszáll,
 Onnan a mélységbe megy, s odáig lehat,
 Hol az örök éjnek országára talál.
 De tehetetlenség szegi meg szárnyait,
 Ha vakmerő észszel oda közeledik,
 A hol az isteni természet titkait
 A végtelenségnek ködlegei fedik. —
 Jézus! te felnyitád kárpitját az égnek,
 Megmutattad nekünk ott az örök atyát;
 S oly ösvényt nyitottál az emberiségnek,
 Mely hozzá vezet a por gyalgó fiát. —
 Végy fel karjaidra, világ Megváltója!
 Intézd úgy ez uton az én menésemet,
 Hogy lehessek egykor én is menny lakója,
 S megláthassam azt, ki teremtet engemet.

Karácson.

Mi csillag az, mely Betlehem felett
 Felgyult, kivilágítva az eget?
 Fénye nyájas, s oly üdvmosolyal ég,
 Minőt halandó szem nem láta még.
 Égi jel ez, annak hirmondója:
 Eljött az emberek Megváltója,
 A béke ég s föld közt megkötöttetett,
 Melyet felbontott egykor az eset.
 Mennyből jött egy kised: s nincs ruhája
 Szülő anyjának, melybe pólálja,
 Nincs hajléka, csak hitvány baromól
 Születéshelye, bölesője jászol.
 De bár mint szolgák szolgálja jött el:
 Királyok üdvözlík őt tömjénnel,
 Karénekkal köszöntő dalt zengnek
 Angyallakói neki a mennynek.
 Jövel hozzánk is világ Messiása!
 Kit várt minden szentek ohajtása.
 Nincs ugyan nálunk tömjén és mirha.
 De fogadunk örömkönyűt sirva,
 S szívünkbelől felzeng hálaénekünk,
 Hogy Isten Megváltót adott nekünk.

Ó év.

Még néhány perc, és e haldokló esztendő
 Oda nyugszik, honnan senki vissza nem jő.
 O! hány hamar letűnt boldog órát visz el,
 Mik után keservvel sohajtoz a kebel?
 Hány szívben hágy búnak, kinnak fulánkait,
 Melyeknek szétdulta örömvirágait?
 Halála közelebb hozza ránk a halált,
 Vénebbekül hágy el mint minőknek talált. —
 Esztendőknék ura! mit hoz ránk végzeted,
 Ha ezt nemlét álmát aludni fekteted?
 Meglesz-e világod? lesz-e tovább idő?

Virad-e fel ennek nyomán más esztendő?
 És minő lesz az új, melylyel ezt felváltod:
 Gondod karol-é fel? vagy megsujtol átkod?
 Kik azok, kiket a halandó sors elkér,
 Mig egy más év ismét végalkonyához ér? —
 Halandó! becsüld meg a drága életet;
 Holnapról nem adott senki ígéretet.
 Gyors szárnyon halad az idő, senkit nem vár;
 Egy elvesztett nap is pótolhatatlan kar.

Uj év.

Legördült a kárpit! a nagy idő
 Szinpadán egy játék lefolyt, más jő.
 Elment az ó év, — álmokép az már,
 Melyre csak itt ott süit még fénysugár.
 Percenként setétül, hunyik, enyész,
 Leborong rá, mint éj, a feledés.
 Megrendülve és álmélkodásban
 Állunk mi ez időváltozásban,
 Mert minket az ó év, e nagy halott,
 Mint az árvákat más kézre hagyott.
 Busulva nézünk az elment után,
 Félve arra, mely érkezik nyomán.
 Az kelt megválás fájó érzetét,
 Ennek arca oly iesző setét!
 Az ó év egy ismert ajtót bezár,
 Az új év egy más setét ajtót tár;
 És szemünk látása nem találja,
 Küszöbétől merre van a pálya? —
 Ember tanul meg: mikép megy és jő
 Odább tolva egymást az esztendő:
 Így járnak váltva a kezdet és vég;
 S ezeknek szülötte a mindenség.
 Az élet felvirágzik s elhervad,
 Romjából a halálnak tápszert ad;
 A halál oly termő magvakat vet,
 Melyekből ismét sarjad új élet.

ÁLLATI DELEJESSÉG *).

Dr. LENGYEL ENDRÉTŐL.

(Első közlés).

A babona az embernek, a legdurvábbnak úgy mint a legmiveltebbnek hű kísérője. A varázslat, csillagjóslat már a görögöknél, de a rómaiaknál még inkább szerepelt. Klaudius a varázsló Simonnak templomot épített, a rajoskodó tiánai Apollonius (2—98. kr. u.) rejtélyes tettei hívő tisztelőkre találtak, és Vespazian hiusága elfogadá azon hízlgő babonás hitet, mely kezeinek természetfölötti győgyerőt tulajdonított. A varázslatok és csudatevő erők hívéének kedvező középkorban a frank és angol királyok kezeinek érintése golyvákát győgyított. A XVIII. század, magasabb felvilágosodása ellenére is, a titkos és természetfölötti erők hívéére a legnagyobb fogékonyságot mutatta. A csudák, bűbájlások, ördöngösség kora visszatért. Gassnir, Schröpper s főleg Kagliostro alakoskodásaik által egész Europa figyelmét magukra vonták. Így Mesmer már előkészített színhelyet talált (Dr. Haeser).

Mesmer Frigyes Antal született Ignámban a Rajna mellett. Elsőben a jezsuiták iskolájában papi pályára képeztetett, de erről lemondván, 18. éves korában a bécsi egyetembe ment, hol is az orvosi tudományoknak szentelte magát, és gyakorló orvos lett.

A kórokat a naprendszerrel, a világegyetemmel és a bolygó csillagokkal okszerű viszonyba hozni törekedett. Minden igyekezete oda irányult, hogy füllelhesse az életelvet, melynek jelenléte az életet eszközli, melynek gyengülése vagy módosulása a betegséget hozza létre, s melynek hiánya a halál. Ezen kutatásaiban a villanyosságra jött, melylyel azonban mihamar felhagyott, s végül, Hell csillagász taná-

*) Jelen értekezés többek, de leginkább dr. Zimmerman „Naturkräfte und Naturgesetze“ folyóirata, után.

csára, a delejességben állapodott meg. Hell Mesmert, betegeken teendő kísérletek végett, jó készülletű mesterséges delejvasakkal látta el.

A hirszomjas ifju orvos elkezdte betegeit delejezni. Valóban úgy történt-e, vagy öncsalódás volt, elég az, hogy a gyógy mód sükert mutatott, s delejz ő g y ó g y m ó d n a k neveztetett el. A dolog Bécs napi beszéd tárgyává, divattá lett. Kitűnő, izlésteljes urhölgy nem lehetett senki, a ki Mesmer által nem delejeztetett. Százakra ment a pusztán delejesség által gyógyítható betegségek száma, s a delejesség hatalmas gyógygyerővé vált.

Történt, hogy Mesmernek valamely társas körben egy hirtelen megbetegedett urhölgyet kelle gyógyítania; de nála delejvas nem volt. Mesmer feltalálja magát, elővesz egy ollót, s vele az urhölgyön huzásokat tesz; ez álomba esik, s midőn felébredett, fejfájdalmaitól meg volt szabadulva. — Mesmer, párt nélküli tanuk jelenlétében a delejesség által csudát tett, bár általa delejzett vas nem alkalmaztatott.

Akarva csalt-e Mesmer, vagy önmaga volt csalódásban, nehéz meghatározni; későbbi magaviselete az utóbbi nézetre mutat, bár a nagybani nyegleség (charlatanerie) hibája alól Mesmer fel nem menthető.

Mesmer az említett esemény által azon gondolatra jött, hogy delejzésnél a gyógygyerő az orvos személyiségében rejlik. Alkalmazott gyógyhuzogatásait ezentúl ön kezeivel tette, s az ez uton működő gyógygyerőt állati delejességnek nevezé; mint élő erőt, különbségben a delejzett vasakban rejlő erőtül.

Tulajdon lakában delejes kórodát alakított, hol a tisztalátás (Hellsehen) tünetényeinek ismerésére jutott (1774). A gazdagok közül sokan folyamodván hozzá, kortársainak irigységét magára vonta, s e miatt kénytelen volt Bécs elhagyni.

1778-ban Párisba ment, s ott természetrendszerének 29 pontba foglalt vázlatát az akadémia elé terjeszté; mely azt zajos vitatás után mint alaptalant elvetette.

1779-ben „Mémoire sur le magnétisme animal“ cím alatt megjelent munkája Mesmernek a franciák szívében nagy részvételre talált. Maurepas miniszter 20,000 frank évi fizetéssel kínálta meg Mesmert, ha módszerére ifju orvosokat alaposan megtanítand. De Mesmer ezen ajánlatot nem fogadta el.

Az ezen nagylelkűségnek keresztelt tett által elragadtatott francia nép aláírások útján tetemes összeget gyűjtött, melyen Mesmer Frankhon fővárosaiban husz intézetet alapított. Mindezekben kizárólag gyógymodora használtatott, de nem tanítatott; mert Mesmer magát a rejtélyesség fátyolába szerette burkolni, s épen ezért nem fogadta el a minisztérium ajánlatát sem. Az így keletkezett gyógyintézetekből, melyek összehangzó társulatok (harmonische Gesellschaften) nevét viselték, az egész birodalomban, egész a francia gyarmatokig, titokteljes társulatok ágaztak szét.

A frankhoni orvosikar átkot mondott minden francia orvosra, a ki az új gyógymodot sajátjának fogadja, vagy azt tovább terjeszti. De ez se Mesmert tetemes vagyongerésében, se más orvosokat az ő követésében meg nem gátolt. A forradalom kitörvén, Mesmer, minden vagyonának elvesztése mellett, szökéssel került ki a nyaktilót. Előbb álnév alatt Angolhonban élt, később Merzeburgba ment, hol teljes elvonultságban 1825. meghalt.

Mesmer, és az állati delejesség felőli ítéletek. Mindaz, mit Mesmer gyógymodora az állati delejesség felől mondott, igen silány, csudás dagályos beszédek halmaza; ő azt akarta, hogy meg ne értessék.

A mesmeresség vagyis állati delejesség mindeddig sem oly teljesen elvetve nincs, hogy abban hinni becstelenség volna; sem pedig oly teljesen bebizonyítva, hogy tagadása nevetséges lenne. Dr. Carus szerint „minden természeti és szellemi műveletek körül két nemű igazságok közt kell különböztetést tennünk. Az egyik szám és alakok által megmutatható, s közanyagi (physicalis) kémletek által bebizonyítható; a másik közvetlen az érzelemben ismerhető meg, és mint az öszves lelki szemlélet virága tűnik elő. Szellemi létünkben mind kettőnek saját helye van, mind kettő küzd néha egymással megismérése magasb fokára nézve, és végül mind kettő úgy viszonylik egymáshoz mint a négyszögzés (quadratum) a körhöz.

Oktalanság volna az izlésre vagy egyes tárgyak iránti undorra nézve számtani bebizonyítást követelni. Itt az érzelem elég világosan beszél. Valamint ellenkezőleg az érzelem sem elegendő valamely gőzgép használhatóságát bebizonyítani.

A mesmeresség bebizonyítása sem meríthető az exact tu-

dományokból, p. o. a közanyagtanból kémleletek által; hanem egyedül az ismételt előítélet nélküli észleletekből.

Kérdezi valaki: mit tartasz te az állati delejességről? Egész alázattal és szerénységgel felelem: nincs jogunk arra, hogy természetfölötti tüneményeket, melyek közanyagi felvilágosításával nem birunk, tüstént az észnélküliségek s rejtélyes álmódosítások országába utasítsunk. Az állati delejesség hatály, anyag, folyadék, emberi kölcsönös viszony, életerő (?), a mely proteusi és kaméleonszerű természetében az emberi tudomány legmélyebb titkát képezi. Majd mint boszorkány, szellemkísértés, majd mint asztalmozgatás, szellemkopogtatás, majd mint ód, dünamid felmerülve és eltűnve, fáradalmasan kémlelve és gyalázatosan üldözve, áldatva és átkoztatva. Az állati delejesség bizonyos erő, a mely megfoghatlan, gyaníthatlan határaiban és feltünéseiben legsűrűbb fátyol által fedetik, s a legmélyebb és legtitokteljesebb homálylyal van körülfogva. És mindazok, a kik e fátyolt föllebbenteni, és e homályt eloszlatni akarták, láttak és találtak vagy semmit, vagy láttak és találtak homályosan, ködösen, khaoszszerűleg; ezeket éles értelemmel, képzelő és összehasonlító erővel felvilágosítani és kiegészíteni törekedtek, vagy pedig beszéltek látottakról és hallottakról, melyek a mesék és hazudságok országába tartoznak (Dr. Schlesinger. 1857-iki bécsi orvosi hetilap).

Az idegrendszer. Az agy, girincagy, az idegducok, és az ezektől, mint középpontoktól eredő idegek teszik azon csudás készüléket, mely kiterjedett munkásságában a vérkeringés által fentartva és ujíttatva, az életet eszközli. Ezen készülékben két nemű erőnyilvánulat honol: egy középfutó (centripetale), mely a kültájakra a központok felé irányul, s ebben rejlik az ismételgetés; és egy középfutó (centrifugale), mely a központoktól a kültájakra árad, s ebben fekszik az akaratnyilvánulás lehetősége. Az által, hogy valamit megérintünk, látunk, hallunk, külről az agy felé iramló idegáram által a látotról, hallotról tudomást veszünk; s megfordítva, a gócaiból az ujjhegyek, szemek sat., mint környi részek felé irányuló idegtehetség által történik akaratunk végrehajtása, mely szerint a követ megfogjuk, a fejszét fölemeljük, a tárgyakat megtekintjük sat. Ezen idegáramlások beidegzésnek neveztetnek, s ezeknek kölcsönös játékában alapszik és nyilvánul lelki életünk.

A leirt idegtehetséget a lélek folytonosan emésztí, minden izomöszvehuzódás, s minden érzési inger kevesbiti (a látás fásraszt, a hallás kimerít).

Ál o m é l e t. Az állati szervezetre a folytonos éberlét kimerítőleg hatván, szükséges az éberlétnek álomba vagyis azon állapotba való átmenete, melyben a beidegzés felhasználása megszűnván, a gyengült idegerő visszapótolódik. Az idegerő hanyatlása érzékeinknek ernyedése és izomgyengülés által jelentkezik. A vérkeringés lassabb lesz, a tüdőkbéli lomhult vérjárat mélyebb légzést (ásítást) okoz, a szempillák becsukódnak, az ember elalszik, s minden érzékei lehangolódnak, a többieknel ébregg állapotban csak a hallás maradván. Az alvás az emberi test képződésének és újra fejlődésének ideje. Alvás alatt az idegerő szülemelése a felhasználás fölött tulnyomóságra jut, s ez által az életfeszültség új emelkedést nyer. Az alvás szüksége lassanként megszűnik, mi által a felébredés föltétele áll elő, s az életnek ismét új körmenete kezdődik.

De épen az alvás alatt lépnek fel oly állapotok, melyek a delejesség ugynevezett csudáihoz mintegy utat törnek előttünk. Ezek között első és közönségesen ismert tünemény az ál o m.

Az érzékeink által nyert képzetek magok után benyomásokat hagynak hátra, melyeket képzelő erőnk gyakran önkakarunk szerint, de gyakran akarunk ellenére is megőrgzít.

H o m á l y o s e m l é k e z é s e k. Végetlen nagy azon képzetek tömege, melyeket az ember gyermekkorától kezdve nyer. Tetteink és gondolkozásunk e nyert képzetek minőségéhez alkalmazkodnak. A vad ember nem lop, neki a lopásról nincs képzete. A vakon születettnek a világosságról, a küldolgok kinézéséről, idomáról nincs képzete. Álmában tehát nem lát, képzetei a többi négy érzékre vannak szoritkozva; de a később vakult ember a látottakról emlékezik, álmodik. A pásztornak hegedűjéről, sertéshusról és pálinkáról fog álmodni, sőt éberlétében is csak az érzékek benyomásai által nyert képzetekkel birni. — A jövő élet zöld virányairól, aranyos felhőiről, édes énekeiről nyert eszményi képek, az anyagi ittlétt nézleteiben fogamzanak.

Öntudat nélküli képzetek. A nyert és az agyban visszamaradt képzetek végetlen mennyisége képezi azon, úgy szólván, hang- vagy színzongorát, mely önkénytesen megérintve képeit az öntudatba visszahozza; vagy pedig önkénytelen felzaklatva csudás zavart fantazmagóriáit tünteti fel. A vér többé kevésbé heveny hullámmagóráit keringi az agyat körül. Miként az erősebb vértolulat a szemben színt, villámot, fénylő szikrákat és köröket, a fülben recsegést, zugást, tartós, tiszta csengetyüszerű hangokat idézhet elő: épen úgy támasztja a keringő vér az agyban a fel- és elmerülő képzetek folytonos sorozatát, melyet az önkénytesen előidézettől elég jól meg tudunk különböztetni, és gyakran, főleg elalvás előtt észlelhetünk, a midőn a gondolatképeknek öntudatlan támadt menete, mint valamely saját háttér, az előtérben lassan eltűnő és elhalványuló tudatosan gondoltnak háta mögöl előre emelkedik. A gondolatoknak kettőzetességét, kettős elvét ismertük itt meg, és ezen különbség az, melyre a lelki életéjszakai oldalának többnyire szokatlan állapotainál visszatekintenünk kell, ha azt akarjuk, hogy ezen műveletek felől lehető tiszta ismeretünk legyen.

A közönséges álmot minden összefüggés nélküli, csudás mivoltában könnyen megmagyarázhatjuk. Vérkeringésünk minden zavara másként idomítja az álmot. Gözös légkörben, az ettől tulságos széntartalomra jutott vér miatt, álmaink sötétek, zavarosak, nyugtalanítók lesznek; ellenben a könnyű, nyugodt vérkeringés vidám, változatteljes képeket hoz elő. A mi pedig épen az álom szabálytalanságát és különös voltát illeti, az szükségesleg onnan keletkezik, hogy énünk (a mennyiben az önmagát megismeri, és öntudatos) azokra nincs befolyással; jóllehet az is, a mi tulajdonképen értelem nélküli, vet némi fényt az öntudatra.

Áloméberség. Az álomélet végetlen sok fokozata között van egy állapot, az áloméberségi, melyben az álom öntudatlanul, és a szellemi éberlét öntudatos tevékenységei az alvó testben együtt működnek, és azon sajátos szemléletet adják, melyet — mihelyest az saját életünk eseményeivel meg-egyezik — előrzetnek, másod látásnak (zweites Gesicht) nevezzük. Ezen állapotnak magasabb fokai az alvajárás, holdkórság és tisztalátás (Hellsehen).

Az áloméberlét egyes szakai a valódi álommal sokszor

feltűnőleg egyesülnek, s a különféle látnoki álmokat szülik, melyek az emberiség történetében, a szentkönyv idejétől egész korunkig, többé kevésbé nyomatékos szerepet játszanak.

Ha ezen félálmodok az éberlélet lényegesen meg nem szakítják, előérzeteknek mondatnak, s ezeknek létele és valódisága éppen nem tagadható.

Épen így áll elő kóros állapotoknál az alvási éberlét, a midőn is ez, vagy az alvásba tolakodik vagy a szokott napi életben a tulajdonképi éberléttel váltakozik, megengedve a mindennapi tevékenységek folytatását is; ugyanazonban, hogy a beteg az általa kevéssel ezelőtt tettekről vagy mondottakról semmit sem emlékezik.

Alvajárás. Dr. Carus említést tesz egy finom műveltségű hölgyről, egy érdemes tudós nejről, a ki több évek óta, hosszas éji álmatlanságok következtében, ülve, állva, sőt járva is elalszik; szemeit behunyja, ujjhegyeinek magasult érzésével magát könnyen tájékoztatja, házi foglalkozásait folytatja, beszél, ír, női munkákat készít; de ezen állapot tartama alatt sem inni, sem enni nem képes; és a mint fölébredett, az alvás ideje alatt végbevittokról éppen semmit sem tud.

Ezen áloméberlét gyakrabban az éj idejére szorítkozik, a midőn is az alvajárók, fel nem tehetett izomerőt nyerve, könnyűden lépnek a házfedelekre, s legbiztosabban járnak a mélységek felett. Itt a léleknek semmi szerepe nincs. Nem tudjuk-e, hogy dührohamában az őrzült mily iszonyu erőt képes kifejteni, A kömives, ács szédülés nélkül hágnak a magaslatokra.

Az egészséges, elmés ember szellemi tehetségével az alvajáróknak érzési hatalmát és előérzeti tehetségét felülhaladja. Ezeknek csudás látnokiságuk, és tulbecsült s értelmezett szellemi tehetségek az emberiség javát soha, és sehol elő nem mozdította.

Az állati delejesség közlése. Egy delejes acél más nem delejes acélban a benn szunnyadó delejerőt kifejti, a nélkül hogy tulajdon delejéből legkevesebet is veszítene.

Hasonlag hat egy élő test is a másakra. Az erősb, életteljesb idegrendszer egy másik gyengébbnek áradatait szükség főléleszti, és azt egyszersmind magához vonja.

A kulcs a mesmerség csudáihoz vagy itt vagy sehol mást nem rejthetik.

Az állati delejzés fő elvei. Szükséges hogy a delejző és delejzendő között bizonyos idegtevékenységi és lélekéleti rokonság létezzék; hogy a delejző erős testalkatu legyen, a delejzendő pedig magát lehetőleg odaengedőleg, s ellent nem állólag viselje. Az ugynevezett ideggyöngge egyének, főleg hölgyek a mesmerség magas foka előidézhetésére a legalkalmasabbak.

Ellenszen v. Két egymás iránt ellenszen v. viseltető egyén között a delejzés nem sikerülend. Már pedig az ellenszen v. öntudatlan, s megmagyarázhatlan személyiségi állapotokban gyökerezik. A csinos egértől mi borzaszt el némelyeket? — Így van ez gyakran két ember között is. Sokszor a szemek saját állása, fénye, tekintete; máskor a testnek saját, csak az ideggyöngge egyének csodás érzékenységi szaglása által érezhető kigőzölési szaga az, a mi az ellenszen v. előidézi. A delejzés sikerének pedig a rokonszen v. szükséges feltétele. De éppen ezért a delejzés nevezet nagyon rosszul van választva, a mennyiben az acéloknek egymás általi delejzése körül, az acélfajok közt semmi rokon vagy ellenszen v. nek nincs helye.

A tulajdonképi orvosi delejzés. A delejző jól fogja tenni, ha műtételéhez a délelőtti közép vagy az esti órákat választandja.

A szoba mérsékelt hőmérsékű, s a beteg könnyen ültözködve legyen; kinyújtózva, hátán egyszerű nyughelyen fekvődén.

A delejző a nyughely előtt foglal helyet; ruházatát úgy intézvén el, hogy ettől sehol nyomást ne szenvedjen. Ovatos delejzők minden ércenemet (erszényt, gyűrűt, órát) eltávolítanak maguktól.

A delejző munkájához azon erős akarattal fogjon, hogy segíteni akar; és meggyőződve legyen az iránt, hogy az előtte levő esetben a delejzés által segíteni lehet.

A delejző kezeit kiterjeszti úgy, hogy a nagy ujjak hegyei egymást érintik, a többi kezujjak pedig, mint valamely legyező sugárai egymástól elállanak. Így egyesített kezeit a beteg fejének felső részéhez viszi, ezt gyöngéden érinti; s

azokat a fejnek oldalain (mialatt a nagy ujjak által egyesülve volt kezek elválnak) s a nyakon vezeteti mind addig, míg a gyomortáj felett ismét egyesülnek, s innen fölemeltetnek.

A második huzásnál, mely ismét a fejen kezdetik, a kezek a beteg karjain le az ujjhegyekig vitetnek. E mellett a beteg nagy ujjai gyöngéden megnyomtatnak.

Harmadik huzásnál (ismét a fejen kezdve) a kezek ujjalag a nyakon és mellen vezetettnek le; de nem a gyomortájig, hanem az egész testen le a lábujjhegyekig, a melyek gyöngéden szintén megnyomtatnak.

A leirt három huzási modor, az adott rendben, tiz, legfeljebb tizenöt percig ismételtetik. Hoszasabb működés, főleg az akarat tevékenységét komoly feszültségben tartó delejzőnek tetemes erejébe kerülne.

A delejzés következtében a delejzett mintegy gyöngesörgedezést vagy folyamzást érez a testen s testben, mintha lágy szellő vagy könnyű léghuzam által érintetnék, mely is a delejző ujjhegyeiből megy ki, a villanyszélnek valamely csucsból kiáradásaként. Ha ezen hatás létre jött, az kedvező jel. A beidegzési folyam átváltozásán alapszik az, és nevedhetnek mindaddig, míg a fáradság bizonyos érzése, s erre valódi alvás áll be. A delejes álom tartása különböző, néha órákig terjed; és nem ritkán nevededett bőrműködéssel, sőt valódi izzadással végződik.

Ha a behatás teljes és kedvező volt, a beteg jólétérzéssel, erősödve s eddigi szenvedéseinek csilapulásával ébred föl. Különben az első műtetre csak ritkán következik alvás; erre közönségen több hetekig vagy hónapokig folytatott kezelés igényeltetik.

A delejes álom igen csudás tüneteményeket mutat. A testi szunyadás és az érzéktehetség teljes alászállása mellett föl ébrednek a benső erősebb érzések, melyeknél fogva a delejzettek nemcsak önmaguk bensőjét szemlélik, alkotásukról és testök szerkezetéről felvilágosításokat adnak (mik tanulás által szerzett ismereteikből megmagyarázhatók nem lennének); hanem megélesedett lelki szemeiket a távolba, tér és időben tetemesen elkülönített tárgyakra is vetik, ezeket teljesen föl ismerik s rólok tudomást adnak.

Rejtélyes tulzongás (mystischer Wahnsinn). Fájdalom, hogy ezen felette fontos tárgyról könnyelműleg s meg-

vető göggel hozattak ítéletek; míg más részről maguk Mesmer követői is a kétségtelenül jó dolognak tulzó és nevetséges könnyelműségük által legtöbbet ártottak; az egymással viszonyban (rapport) levő személyek felől a következőhöz hasonló ostoba meséket beszélvén.

Egy angol tengerésztisztnek fiatal nője a kilencven két éves S. grófnővel delejes viszonyban áll. A fiatal delnő Guyánába utazik s itt teherbe esvén, fiut szül. Az esetet delejrokon barátnéjával tudatja, s azon csudálatos álmát is, mely szerint a grófnőt hasonló helyzetben lenni tudja. Ki festheti le a fiatal delnő csudákozását, midőn négy héttel később levelet kap, melyben az öreg grófnő értesíti, hogy S. grófság, hála az égnek! örökös nélkül nem marad, miután ő is egy egészséges figyermeket szült. —

Lássunk két bárgyu történetecskét, melyeket Dr. Ennemoser a mezmerség csudáinak bebizonyítására Bete Weber (Tyrol und die Reformation in historischen Fragmenten Inspruck. 1841.) munkájából idéz. Wito Ferenc, a nápolyi királyságból, husz évig egyedül Istennek szentelt élet boldogító homályában élt. Husz éves korában a ferenciek rendébe lépett. — Dicő ifju, közép magas, a leggyengédebb testalkat, csaknem átlátszó test és szín, lágy, szelid vonásokkal. Már a próbaév alatt égi szelidsége oly tulerőre lépett, hogy érzelmeinek rohamszerű tolongásai közt csaknem szakadatlan könnyeiben ázott el. Olykor oly mély sohajok rázkodtaták meg, hogy szíve legbensőbb áhitathevében megrepedni és megtörni látszott.

Nem sok idő kelle reá, s Istentől telt lelke annyira megerősödött, hogy testének anyagi sulya szellemi mozgásait többé nem akadályozhatá. — Mindenszent gondolatnál, mintegy felszárnyalva a magasba emelkedett, gyakran hosszú távolra lebegett a levegőben, sőt bucsujáratoknál a nép előtt is. Gyakran, mint a kert virágairól könnyen felfuvallott szírom, a kolostor tetőjéhez emelkedett, ő, legillatosb virág az ég és föld között. A földre egyedül előljárója szava idézheté vissza. Ha a testvérek közt megjelent, ezek szájáról szájra susogták: ne beszéljünk szent dolgokról, mert ha azt Fra Wito meghallja, őt szemünk elől elvesztjük, pedig kell hogy kevés ideig a földön birhassuk. Wito szemeit mindig behunyta, érzésének minden erőit vizsgálódó lelkének középpontjához irányozván. Sápadt, sovány arca

édes kémelő kedélyében fénylő rózsatüzzé virult; egész lényét égi fény sugarak világa rezgette körül, és tört ki lélekteljes szemeiből.

A trienti püspök, Emmánuel Károly Fra Wito (Bruder Vitus, vagy Veit) erényeivel megismerkedvén, tüstént elhátározá ezen férfit a vallásosság fölébresztésére Tirolban felhasználni. Wito elhagyá cellája és kerte kedves magányát és szellemének édes vigasztalása között elindult Trientbe. Mint egy ártatlan gyermek haladott Olaszhon pompás városain keresztül, hordván keblében a békét, mit a világ nem adhat. Anconából Velencébe ment, s a mint itt a Márk templomába lépett, a hely szentsége kedélyére oly benyomást gyakorolt, hogy elragadtatva a templom boltozataiig emelkedett, s fejével a gömbölyfedél tetőjét érinté.

Más példa. Tudományos orvos, mint Ennemoser a fentebbi példában a delejesség bebizonyítására erősséget miként talál; és mikéet lehet abban mást, mint a babonás XVII. század felfogása szerint előadott, s vidtánczal öszveköttöt valóságos tulzongást látni, igen nehéz felfognunk.

De ezzel a mi müncheni orvosunk nem elégszik meg, hanem felhossa még Huber Máriát is, a brixeni iskolánének elnöknőjét. Ifju korában Mária szegény és betegeskedő volt. Tíz évig szűkölködés, munka és nehéz foglalkozás között folytatott szolgálata ideje alatt, feláldozó és adakozó szellemben levetkezett minden földhőzi részvételt. Lelkébe a kegyelem, csudás befolyásával mindig mélyebbre hatott, földi lételének minden erőit felmagasztalván, s őt lassankint az édes szellemi életbe vezetvén.

Isteni érzelmének emelkedésével, földi melléklényének kóros állapota nevededett. E mellett igen szigoruan böjtölt, rendesen négy napot egy héten, gyakran kenyér és víz mellett; úgy hogy a gyóntató atyák kénytelenek voltak buzgóságát akadályozni. Minden külbehatások az isteni forró szerelem érzelmét költék fel benne. Egykor betegségéből alig egy kissé felüdültet, a nénék szabad lég élvezése végett kivezették. A kolostor közelében két magas diófa mellett megállapodtak, és a kegyelem teljességéről beszélgetének. Mária ezalatt azon vizmerítő kerekre tekintett, mely a kolostor kertét a folyam vizével látta el; s im! egyszerre elragadtatván a dió fák galyaihoz emelkedett fel, s kiterjesztett karokkal mozdulatlan és mereven a légben lebeg-

ve maradt. Társnői e csudás jelenet bizonyságaul a gyón-
tató atyát hívták elő. Csak a legszigorubb parancs szabadítá
ki őt elragadtatása bilincseiből. Magához térve elbeszélte, hogy
a vízmerítő kerek benne annak képzetét támasztá fel, hogyan
önti ki mennyei kegyelmét Isten az emberi sovár lelkekre, az
erény gyümölcseit fejlesztvén ki ezekben; s az e feletti öröm
lelkét a legmélyebb isteni kőjbe ellenállhatlanul ragadta.

Ha a jelenkornak egy tudományos orvosi művében a ki-
mondott nézetek bizonyítására felhozott ily történetecskéket
olvasunk, az emberi szellem ily megfoghatlan zavaránál nem
tehetünk egyebet, mint hogy az udvari főtisztartó Kalb-bal
(„Ármány és szerelem“ Schillertől) felkiáltunk: „Mir steht
der Verstand stille“!

Ha az állati delejesség lételének megmutatására csak
ily példák hozathatnak fel, úgy az egész dolog és tudomány
állása igen szomorú. — De van a mesmerségnek komoly ol-
dala is. Erről jövőben.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFÖK.

(Nyiltlevél Erdélyi Jánoshoz).

A magyar protestantizmus égető szükségén segített ön, tisztelt szerkesztő ur, becses folyóiratának megindításával. Füzetei most hitfeleinek ugyanazt a szolgálatot teszik, mit korábban a Szépirodalmi Szemle az irodalomnak tett. Ön itt is ott is tisztult nézetekkel, gazdag ismerettel lépett fel. Tapintatának egyik bizonyítványa protestáns történeti kútők kiadása. Ön bizonyynyal azt akarja, hogy füzetei a jelennek tükre, a multnak forrásai legyenek. S ez igen helyes. Ma midőn a történeti kútők napfényre hozatala annyi előszeretettel üzetik, hitsorsosaink e téren teljes tétlenségbeu vesztegelenének? S midőn a magyar história ma holnap oda növekszik, hogy Magyarország történetét a Jagjelek másodszori trónraléptétől számítva napról napra követhetni, mi ne tudnánk több kútőt felmutatni, mint mennyit Lampe és Otrókosi, Ribini és Berzevici feldolgoztak? Hiszem, hogy önnek szavai nem maradnak pusztában kiáltó szó.

Ez eszme engem is foglalkodtatott. Az uj Magyar Muzeum ez évi 6. füzetében már említém, hogy a „Történeti Emlékekben“, melyet három köztiszteletű hazafi társaságában van szerencsém szerkeszteni, protestáns anyakönyvi feljegyzéseket is fogunk közleni. — Többen papjaink közül helységek, vidékeik s gyakran hazájok eseményeit is az anyakönyvekbe följegyzék. Ezek nem egyszer érdekesek s többnyire becses kútők. Ha ön szerkesztő ur elfogadja lemásolt anyagaim közül azokat, melyek nem tartalmaznak politikai históriát, hanem az egyháztörténeti téren forognak, megküldöm becses füzetei számára s hogy ne láttassam ígéretem halogatni, egy szálmányt ide melléklek. *)

*) Semmi oly életszükség a hazai protestantizmusnak mint multját ismerni. Vegye ön legszívesb köszönetünket közremunkálásaért.

I.

Kecskeméti ref. anyakönyvi följegyzések.

E följegyzésekkel még főt. Polgár Mihály korában ismerkedtem meg s azokat most tiszt. Fördös Lajos ur szivességéből birom. Az, mint a szövegből is kitetszik, Veresmarti L. Péter 1712—31-ig kecskeméti lelkésznek munkája, mely két fő részre van osztva: egyetemes és kecskeméti egyháztörténet. Az elsőnél a XVI. század történetei megírásában kiválólag Lampét használta, s ez, mint utánzás, kevés beccsel is bír. Sokkal fontosabb a XVII. század története, melyet ez alkalommal van szerencsém bemutatni ez első közleményben.

1600. Ez új századik esztendőnek eleit az esztergomi püspök undokította szörnyű üldözéssel, melyet indított az evangelicus praedicatorok ellen.

1603. Meghalván az imperator felesége Anna Mária, az evangelicus praedicatorok az ő vallások szerint töttek neki tisztességet. Tanításokat tevéen tisztességére e világi életnek hijába való s mulandóságáról. És hogy a catholicusok módjok és szokások szerint nem intézték tisztesség tételeket, azért a pécsi püspöktől az imperator előtt hűségtelenséggel vádoltattak.

1604. Barbianus nevű a kassai templomot nyilván való erőszakkal elveszi, és Pete László Liszkáról Szánta Pál nevű reformatus praedicatorot kiűzi s helyében két jezsuitákat állít.

1605. Levágattatván a császár serege Diószegnél az hajduktól, az evangelicusoknak egy kevés pihenés engedtetik.

1606. Dicsőséges és békeséges ideje támad az evangelicusoknak Bocskai által, ki is az imperatortól ilyen decretumot nyert: Magyarországon mindeneknek egyaránt megengedtetik az ő vallásoknak gyakorlása, mindazáltal a catholica vallás praejudicium(a) nélkül a templomok és egyebek békeségben maradjanak etc.

1609. esztendőben Druget Bálint a szegény reformatusok nagy kárával és ugyan az idő tájban Forgács ur apostaltalván a reformatus vallásról, igyekezik bemenni Kassára, hogy megháborítson mindeneket, de visszaüzetik. Ismét azon esztendőben Ujfalusi Szilvás Imre a váradi ref. ecclesiának praedicatora és a Bihari sz. tractusnak seniora Hodászi Lákács debreceni praedicator ellen való gyűlölségből az előtt már régen bevett ecclesiái fenytéket megzavarni és háborítani kezdi mindenik országban, míg végre végső számkivetés-

be üzettenvén mind a két ország, sőt idegen külső országoknak ítéletek által és meggyőzések által érdemlett büntetések között nyomorultul elveszett. A mely felett való villongás a két országban tartott közel hét esztendőkig.

1617. Pázmán Péter esztergomi püspök egész Magyarországbán megtiltja hogy a papok házassági életben éljenek. Ugyan is attól fogva, hogy a magyarok a keresztyéni hitre s vallásra tértek, a papok Magyarországbán mindenfelé sz. és törvényes házassági életben éltenek mind eddig.

1616. és következő egynehány esztendőket ama bold. eml. Bethlen Gábornak jeles és emlékezetes cselekedeti tettenek híresekké. A ki Básta György szörnyű kegyetlensége miatt tudós férfiaiól megpusztított Magyar- és Erdélyországit ismét felépíteni kezdette, híres és jeles tudós férfiakat hozatván idegen országokból is nagy költséggel, a kik közül voltak amaz híres és tudós Alstedius, Bisterfeldius, Piscator és egyebek. Ismét a nagy reménységű ifjakat a külső academiákra segéllette, a mineműek közül való volt Katona Gelei István is. A scholákat mindenfelé gazdagította, mint a fehérvárit is és nagyszombatit. Közöséges könyves házakat épített (bibliothecas). A praedicatorok gyűlésében gyakorta jelen volt, ugy szinte az úr buzája aratására kibocsátandók megvizsgáltatásában, s próbáltatásokban is sokszor jelen volt. Az eretnekeket hatalmasan és okosan megzablázta. Az Istennek közöséges ítéletit és haragját közöséges bűjtölésekkel és imádkozásokkal elfordította. Nevezet szerént a mely szokott vala lenni a pogány törököknek Lengyelországra s egyéb helységekre való gyakori beütések által, melyet Isten égi csoda által is megjelentett vala. Mert An. 1619. láttatott az égen egy néhány holnapig sebes lánggal villogó s ragyogó felhő, mely kard vagy pallós módjára elnyult vala Constantinápoly felől egész északra. Ugyanakkor szörnyű üstökös csillag is láttatott az égen, melyek közöséges veszedelmeket magyarázván megintették a kegyes fejdelmet, hogy megelőzze azokat országszerte való közöséges bűjtölésekkel, könyörgésekkel. Végre eltemetvén azon kegyes fejdelem első feleségét Károlyi Zsuzsánnát, feleségül vette Brandenburgiai Karát azon országnak leányát. És 1629-dik esztendőben Erdélyben boldogul megholt, minekutánna tizenötször a szent bibliát ennyi fegyverzörgések között is általolvasta. A ki könyves szekerét minden táborozásiban magával hordozta mindenütt sat.

1630 mikor Brandenburgiai Kata fejdelemasszony mindenfelől gonoszban tétetett országának oltalmazására s igazgatóára elégtelen volna, a fejdelemségben következett Erdélyben Bethlen István,

ki minek előtte fejedelemiségre választatott volna, Magyarországból maga mellé hitta s vette Rákóci Györgyöt feleségével Lorandfi Zsuzsánnával egybe. Kiknek is kegyes sok jó cselekedeteket minden idők mind örökké hirdetik (ki a fejedelemiségben jel. első Rákóci György) következett Brandenburgiai Kata helyett, Bethlen Istvánt kényszerítvén magános életet élni sok hadakozások által.

1631. Almási Páál váci püspök a váci ref. szent ecclesiát veszedelmesen kezdi üldözni.

1632. Rákóci György a Svecustól neki biztattatván s bátoritattván, a vallás szabadságért hadat indit az imperator ellen.

1634. Ádám Botyán úr a reformata szent vallástól, melyet az ő elei vallottak, elhajol.

1636. Drabitus Miklós Csehországból számkivettettet ledincai ecclesiának praedicatora némely neki lett mennyei jelenéseket kezd hirdetni. A melyekben felette igen nehéz és nagy dolgokat mondott az austriai ház ellen. Ugy a Rákóci házról némely nagy dolgokat boldogúl elővinni jövendőlt, némelyeket pedig boldogtalanúl, ment végre Sárospatakra, Rákóci Györgyhöz és annak feleségéhez Lorandfi Zsuzsánnához, hogy azoknak az úr nevében megmondaná, a melyek neki megjelentettek vala ő felőlök, és az ő házok s maradékok felől, de nem bocsáttatott elő szándékában, mely ő megutáltatásáért sokat buzgott, de ugyancsak az ő tulajdon veszedelmére fordúlt az ő jövendőlése.

1637. esztendőben az imperator engedelmeből a lutheranusok Pozsonban templomot épitnek, de szerencsétlen kimenetellel és véggel.

1638. esztendőben igen veszedelmes háboruság és zenebona kezdett támadni Magyarországra a magyarországi ifjak által, kik a tengermelléki accademiákra Franequerába Gvilhelmushoz, Amesius-hoz és egyébüvé és Angliában is bujdosván tudományok öregbitésére, az hol independentismus, puritanismus tévelygő tudományokkal és egyéb ecclesiái szent szokások körül való ujitásokkal megvesztegetődvén s Magyarországra házajokba megtérvén az előtte már bevett egészséges tudományban és szent ecclesiái szokásokban valamely megjobbitást, reformatiot képzelődtek, imagináltak magokban, a kik között kiváltképen való volt Tolnai János nevű váradi alumnus, ki még bujdosásában hazáján kívül a bujdosó magyar ifjak közül magához hódoltatott vala e dologban, mely gonoszt a magyarországi akkori praedicatorok eleve megértvén, füventen mentést kezdenek megfojtani. Debrecenben 1648-ik esztendőben 22. sept.

celebraltatott synodusban ecclesiai szent gyűlésben s zsinatban ilyen ecclesiai törvényt articulust adván :

A mi academiákról hazajött bujdossott ifjaink semmi szent és belső hivatalban addig előre ne bocsáttassanak, s fel ne vétessenek, valameddig hazájokban megjövetelek után előjáróiknak számot nem adnak tudományokról, vallásokról és az idegenek között lett tisztességes társalkodásokról, és valameddig erős esküvéssel magokat nem kötelezik arra, hogy sem az eddig bevett egészséges és apostoli együgyű tudományban, sem a mellett járó szent szokásokban magok méltóságával semmi ujitást nem tésznek. Megjövén azért bujdosságából a fen említett Tolnai János nevű ifjú, mint már afféléről gyanús, erős és szoros conditiókra megesküttetvén, a sáros-pataki iskola igazgatására felvétetik és előbocsáttatik, hol három esztendőket eltöltvén, esküvéséről megfélekezvén, sok nyughatatlanságokra fakad ki, melyekért onnan kivettetvén, a miskolci szent ref. ecclesiában praedicatori tisztben tétetetik.

1644. Magyar és Erdély országában háromszáz templomoknál többek vétetnek el a protestansoktól és a praedicatorok közül sokan üldözésben esnek és hazájokból bujdossásra kényszerítettnek. Mivel pedig a rossz dolog különben épen nem orvosoltathatnék, Rákóczi György fejedelem negyven ezred magával ellene támad harmadik Ferdinánd imperatornak. De azon esztendőben véle megbékéllik visszaadtván kilencven templomok, visszahivattatván a bujdossárra üzetettek és megbüntettetvén az üldözők és a templomokon erőszaktevők és mindenek megengesdesítettvén.

1645. Feljebb említett Tolnai János még is nyughatatlankodván ezen hadakozásban lett hadi praedicatorrá, az hadakozás elvégezödvén lett tokaji praedicatorrá, és pestis által elhalván Tokaj körül és azon szent társaságban a tudós praedicatorok, ő tétetett esperestté, mikor osztán mindeneket szabadon akarhatja szerént kezdett cselekedni, rendelni és parancsolni, hogy t. i. a keresztség nem egyebütt hanem közönséges szent helyen az isteni tiszteletkor gyakoroltassék, ismét minden praedicator a maga ecclesiájában egész méltóságú püspök legyen etc.

1646. Azon említett Tolnai János Tokajban szent gyűlést tart közel száz praedicatorokkal a körülbelől levő tartományokból. Az hova is mindenfelé minden ő eretnekségit kihatni s terjesztetni igyekezett. Mig végre Rákóczi Györgynek panaszkodó le velet, s instantiát nyújtottak be az ilyen ujitók ellen a praedicatorok, melyben kérték az olyanoknak törvényesen megláttatását és megbüntettetéseket. Miglen osztán Szathmár Németiben szent gyűlés hirdettetett-

s tartatott és tulajdon maga Rákóci György jelenlétében ott az olyanok ellen bizonyos ecclesiái törvények canonok rendeltettek és büntetések is, noha minden dolgok igen nehezen folytanak és határozódhattak abban meg.

1648. Séllye várasából, némely megszállhúttek által s megindult és felháborítottatott jezsuiták által a praedicator minden cselédével szekerre rakattatván kiűzetetik gyalázatosan ilyen csúfolódások között: Haj haj Calvin! ki a várasból.

1650. Sok vetélkedések után a lutheranusoknak Kassa várasában templom és iskola hely adatik s határoztatik a palatinusnak is jelenlétében.

1657. Nádasdi Ferenc országbirája negyven evangelicus praedicatorokat kiűz és kerget ecclesiájokból, hasonlóképen más catholicus urak és némely özvegy nemes asszonyok.

1661. Igen jeles és drága bibliotheca, országos könyvesház, melyet Bethlen Gábor szerzett vala, Fejérvárat Erdélyben megég.

1662. Pozsonyban országgyűlése tartatik a vallás dolga felett, de minden haszon nélkül.

1669. Minekelőtte a törökkel való békesség elvégeztetnék és megerősítettetnék 1665. Eperjesen hasonlóképen országgyűlése tartatik a vallás dolga felett, de csak haszontalan.

1670. Báthori Zsófia fejedelmi úr asszony, az evangelicusok ellen az ő birodalmában, Bereg és Zemplén vármegyékben, egynehány esztendőig tartó kemény és veszedelmes üldözést támaszt, a templomokat elveszi, a praedicatorokat számkivetésbe űzi, tömlöcökre hánnya Munkácsra és egybűtt, és kemény rab vasak között és rabi terhes és utálatos szolgálatok között sanyargatja sok ideig.

1671. Baki János ekli predikátor, Komáromban, elevenen méltatlan megégettetik, minekutána elébb fejét megborotválván az hóhér, megolvasztott ónat töltött a fejére, ott len álló és jelenlevő jezsuita parancsolatjából, ki így szólott: Töltsed fejére azon szent olajt, mert olyan kenetre méltó az olyan fő, a minémű az övé, azután viaszban és olvasztott bűdöskőben mártott vászonnal tekertetvén környűl úgy égettetett s emésztetett meg, nem különben mint hajdan a pogány Néro imperator cselekedett a keresztyénnel a pogány Róma városában.

1672. A sárospataki collegium Báthori Zsófia és annak fia Rákóci Ferencz erdélyi fejedelem és a jezsuiták által elvétetetik, annak deák lakosi számkivetesben üzettenek, végre Apafi Mihály erdélyi fejedelem által Fejérvárra fogadtatnak professoraikkal egybe, ugymint Buzinkai Mihálylyal és Pósaázi Jánossal egybe etc.

1673. Zerényi Péter, Frangepán Neostadt városban, Nádasdi Austriának Bécs nevű városában, Bonis Ferenc etc. Posenban fejek vétetvén levagdaltatnak és azt követő három esztendőök forgása alatt az evangelicusoknak többire minden templomaik elvételtek, a predikátorok és iskola mesterek pártütésnek, király ellen való támadásnak örvével s színe alatt Posenban citáltatnak és az kik a katholikusoknak kivánságoknak nem engedelmeskedtek, kezeket s neveket nem adtak, azok közül némelyek a tömlöcök szennyjeire kárhoztatnak külön külön kástélyokban elosztatva, azután sokan Olaszországnak Neapolis városába a gályákra a nagy tengerre kárhoztatnak, némelyek a Burcacinumi büdös tömlöcökre, némelyek számkivetésre kényszerítették menni. A kik pedig a catholicusok részére állottak s vallásokat változtatták, némelyek közülök 30 némelyek negyven forinttal ajándékoztattak, vagy pedig valamely külső vagy belső hivatalba állítottak, szent hitek s vallások cserélése jutalmában.

1674. Bátor Készi János komáromi alumnus haza jöven akademi bujdosásából, nem annyira az üldözéstől való féltében idéztetvén jóllehet a posoni törvényszékre, mint gonoszságából és e mulandó világ, becsület, hir, név kivánságából az evangeliomi ref. igazságot nyelvével tanításával és irtóztató cáromkodásokkal kezdi tagadni pokol tüzére méltó könyvében, melynek neve: Szőlő geréz d, nem sokára Csepregen bolond hagymáz betegségbe esvén, kezeit és nyelvét összverágván, lelkét kifujta rettenetes kínok között ezt mondván: Nem is illendő az ilyen kezeknek és nyelvnek, melyek az isten igazságát írással s beszéddel ok nélkül megkáromlották, büntetetlen a koporsóba szállani. És ekképen lelke ismeretinek rémitő rettegési között s hittől szakadása bűneinek megvallása között életét elvezte.

1676. Pünköszt havában Földesi Istvánt, Báthori és Rákóczi udvaraikból szaladott s származott nagy és dühös üldözött Munkácsra a maga udvarának tornácában fellegek nélkül való tiszta ég lévén, a mennykő megüti és elvesz, kezeiben és ölében akkor levő kisded gyermeke sérelem nélkül életben megmaradván.

1681. Sz. György havának 28-dik napján Posenban tartatott ország gyűlésében az evangelioa vallásnak mindenfelé szabad gyakorlása engedtetik de salvo tamen dominorum terrestrium jure. A földes urak igazsága egészségével s hiányossága nélkül. A kiűzetettek bujdosásokból visszabocsáttatnak és az elvételtek templomok helyében más templom helyeknek válogatására szabadság engedtetik.

1682. Kezdenek mindenek és mindenfelé hadakozásra és háborúságra hajlani és Tökölyi Imre, a malecontentusok előljárója 29. aug.

Kassa városát megvevén az egész felső Magyarországnak nagy részét magához hódoltatván, a praedicatorokat, és elvett iskolákat visszatartja, az bujdosásban levőket haza hívja. A sárospataki collégiumot, melyben elvétettetésétől fogva oroszok és görögök laktak, visszaadhatja.

1686. A sárospataki templom ismét elvétettetetik.

1687. A sárospataki collegium ismét fegyveres és erőszakos kezekkel elvitetik s annak lakosi, deáki és professori eloszolnak részszereént Göncre. A város lakosaitul penig vallások gyakorlása is megtiltatik, hanem gyakorlották azt azonban az isteni egész tisztelettel együtt egy Hotyka nevű faluban szörnyű magas hegyek alatt s azoknak tövében mely van építettetve.

1688. A Tököli Imre felesége Munkács várát, melyet sok ideig addig erősen tartott s oltalmazott, feladja, a császár gratiáját vadászván és remélvén. Ki a várat feladván gyermekivel vagy inkább árváival egybe ment Bécsbe, holott az Ursulita apácák elastromába taszittatván árváinak tótorságát Kolonics Ferenc vállalta magára. Ez osztán földesúri jussával s hatalmával Munkács körül az egész Dominiumban a praedicatorokat és iskolákat mindenütt megháborította. Kinek helytartója ott volt Klobusieki és azon üldözést elébb vitte, fen tartotta 1689 etc. esztendőkkben is.

1692. Roxas Kristof Nevstadi püspök a catholicusok és evangelicusok között az hit és vallásbéli megegyezést próbálgatja.

1694. Otrokoesi Foris Ferenc hajdan a kassai és gyöngyösi ref. ecclesiákban praedicator, a Duna két feléről Posonba idéztetett, s onnan méltatlan számkivetésre küldetett, szegény praedicatorok minden szenvedésekben és isteni csudálatos megszabadulásokban mindenütt hűséges együttárs. Minekutánna Kassán 1690-dik esztendőben valamely veszedelmes nyavalyába esett volna, elméje bódulását is szenvedte, mely miatt tél középben és sivatag hidegekben is kiszaladott a Mátra hegyekre kis leánykájával, és hanem ha erős őrizettel és reá való vigyázással tartóztatott volna meg, magát sokszor elvesztette s megölte volna. A mely nyavalyából valamennyire szabadulván ismét a tenger melléki academiákra s országokról való bujdosásról gondolkodott s nevezet szerént arra: hogy harmadik Wilhelmus Nagy-Brittania királyának segítségét megnyerhesse az magyarországi megnyomorittatott eccleziákhoz. A mely bujdosásában sok munkákat is nyomtatattatott ki, mint arról a kérdésről: hol volt az ecclesia a reformatió előtt? Melyre békességesen és csendesen megfelelt. Az ötödik tombitára is magyarázatot irt apr. etc. Angliában nyomtatta ki a magyarok régi eredetiről való munkáját, Irenicumját etc. és Franequerában Frisiában etc. Az után ismét elébbeni bolon-

dos eszelős betegsége rajta megújulván azt költötte, hogy ő isteni jelentésekbe esett lelki elragadtatás között, az melyben ő magános isteni intést vett a felől, hogy mentül hamarább siessen menni a római egyház társaságába s táborába és ott s úgy dolgozza a két vallás között való megegyezést, mert így rendelte volna az isteni végezés, hogy az ő általa és ekképen fogna meglenni. Megjövén azért a bujdosásból hazájába, igyekezett ugyan elébb azon, hogy a kassai ref. sz. ecelésiának paróchiájában az egyházi szent szolgálatra magát vissza állíttathassa, de hogy reá nem mehetett, valamely munkát bocsátott ki a jó lelkisméretnek tanubizonyságáról. Anno 1694. tavasszal ment az egri püspökhöz Fenesi Györgyhez és más-hoz Pető Istvánhoz, holott felszentelő praedicationiôt mondott elébb a Psa l. 119. utolsó verséből, az után sok képen és rutul káromkodván a protestánsok ellen és meggyónván lett catholicussá. Az után ismét különb különb féle munkákat bocsátott, ugymint: *Laetum ad lugentes in Sion. Examen reformationis Lutheri et sociorum ejus*, melyet megcáfolt egy Benjamin Vodroffe nevű tudós ember Angliának Oxonium nevű anya városában. Ő maga Otrókocsi Ferenc penig Nagyszombatból mégyen Bécsbe az imperatorhoz, onnan Rómába a pápához és ott hiti hagyása jutalmában szentírást, mindenféle just és filosofiát magyarázó tanítói doctori titulust s nevet vészen. Onnan megtérvén irta. „*Romam sanctam urbem*“ könyvét, melyben a 48-ik zsoltár szavait rútol eltekerte, facsarta és Róma városára szabta. Irt azután *Prophetica Theologia* nevű könyvet is és *Bellum sacrum* nevű könyvet is. Feleségét, gyermekeit elhagyván sok ideig élt Nagy Szombathban az esztergomi capitulum könyvei és írásai és egyéb a féle aprólékos dolgok körül forgolódván. Megholt penig 1722-dik esztendő tájban.

1695-dik esztendőnek böjtmás havában a sárospataki collegiumot a kassai jezsuiták elvészik, lakosit bujdosásra menni kényszerítik. Azon és következő esztendőben Radonai Mátyás nevű pécsváradi püspök a szegény baranyai atyafiakat terhes üldözéssel megháborítja, helyekből, ecclesiájokból kiűzi, tisztéktől megfosztja, melyet Isten annak halálával orvosol. Következett helyébe Dobnyi István valamennyire szelidebb etc.

1696. A kassai ref. ecclesiától a templomot, parochiát és iskolát Csáki István elvészí és a város hostátjában rendel helyet s mutat más templom, parochia és iskola építésére etc.

Kö z l i Szilágyi Sándor.

Ref. énekszerzők. A magyarországi ref. egyház, mint tudatik, Dávid zsoltárain kívül a „Dicséreték“ név alatt ismért új énekeket használja. Kik voltak ezek szerzői: mármár kiment az emlékezetből, holott némelyike, mint szentköltő, az öszves magyar költészetben is helyet igényelhet magának az igazságos utódoktól. Mi megújítjuk ezek emlékezetét, egy 1824-ki betürendben Tóth J. által Debrecenben nyomtatott jegyzék után, melyet e sorok írója eredetiben soha sem látott hanem csak kézirati másolatban. Okaink, először a kegyelet érzése vallásos, a z t á n irodalmi tekintetben. T o v á b b á, célja levén a Füzeteknek különösen és tüzetesen szólni a m. ref. egyház énekeiről, s egyuttal szentköltészetéről, illik tudni, kiről, kinek a munkájáról van s leszen szó. De nagyon szívesen vennők addig is, ha e tisztelt nevek emlékezetét nemcsak bírálattal, hanem életirattal, netalán még lehető énekeik, s munkáik ösmértetésével is kísérve újithatnók meg, a mire ezennel a legszívesebben kérjük azokat, kik szeretik a kegyesség s kegyelet kötelelességeit: írják öszve, a mit az alább közlendő nevekről közelebbi s távolabbi érdekest tudnak, hagyományból vagy magán emlékezetből bár. Ime tehát az 1824-ki nyomtatvány másolata:

„A helv. vallástételt tartó magyarországi ekkleziák számára készült új Énekeskönyvben levő rész szerint eredeti, rész szerint a régiekből jobbitva megváltoztatott énekek szerzői nevének a b c rendi szerint, és az általuk készített énekek számának feljegyzése.

Balog Ábrahám nagyszántói predikátor, készítette a 199. Balog Mózes, balogi pred. a 4. Balog Pál ecsegi pred. a 198. 202. 203. 205. Bátor István serkei pred. és gömöri esperes a 3. 22. 33. 237. 238. Bacsó János, borsodi pred. a 194. Bajnóci János volt szalontai pred. a 107-től fogva a 133-ig (Ezek mind a néhai nagyköroői prof. Losonci István „Éneklésben tanító mester“ nevű könyvéből kiszedett és változtatott énekek). Beregszászi Pál szinai pred. a 181. 182. 188. 206. 216. Büszörményi Pál Debrecen főbírája, táblab. 234. Breznay István gálszécsi pred. a 225. Buday Ézsaiás super. a 6. 27. Diószegi Sámuel volt debreceni pred. és gen. notárius a 172. 173. 179. (mindenik régitől igazítva). Fazekas Mihály volt főhadnagy, most Debrecen városa szenátora a 127. Földvári József debreceni pred. és esperes a vasárnap reggeli 2. introitust, vasárnap délutáni 2. introitust, a 28. 47. 189. Gál András gönci pred. a 180. 181. 193. 213. Horvát Ádám a k. somogyi traktus kurátora a 7. 9. 20. 34. 41. 59. 60. 69. Kemény János szilvási pred. a 174. Kérészi

Ábrahám szini pred. és tornai esperes a 46. 49. Keresztes József a 31. 32. 150. 151. 164. 169. 178. 183. 186. 191. 197. 201. 226. 228. 230. Keresztes József néhai szalacsi pred. 2. 12. 14. 18. 38. 52. 56. 79. 96. 106. 159. 219. 223. Komádi Nagy Mihály dorogi p. és tolnai esperes a 93. Kovács József volt körösi, most halasi pred. a 148. 149. 161. Lácay József volt pápai prof. most pataki pred. az 51. 62. Lengyel József nagyváradí, utóbb szalacsi pred. a vasárnap reggeli 3. introitust, a vas. d. u. 1. introitust, köznap reggeli 2. 3. 4. intr. köznap estveli 3. introitust, az 1. 13. 19. 30. 39. 55. 66. 67. 68. 78. 80. 82. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 94. 95. 147. 158. 168. 185. 192. 196. 220. 221. 222. 227. 231. 233. Liszkai Sámuel abarai pred. és felsőzempléni esp. a 224. 232. Lukács István szoboszlai pred. az 53. 57. 133. 134. 135. 136. Nádaskai András szilicei pred. és tornai esp. a 44. Nádaskai József tarcali pred. a 215. Nagy István, volt böszörményi pred. és szup. főnotárius a 15. 40. 54. 58. 124. 125. 126. 128. 129. 130. 131. 132. Palóci Pál volt tolecsvai pred. a 214. Szakács Mihály sarkadi pred. a 235. Szentgyörgyi József orvos doktor és Debrecen v. ord. fizikusa a 77. 83. 92. 152. 160. 236. Szilágyi Bálint jabloncai pred. az 50. Szilágyi Mihály hamvai pred. a 10. 11. 24. Szűcs György görgei pred. és tornai főnot. a 45. 61. Tóth István zsujtai pred. a 184. 217. Zámbori Ferenc a 170. Juhász András erdőbényei pred. 207. 208. 209. 212. 213. Varga István debreceni volt exegeseos prof. most szikszai pred. a 30. 36. 63. (igazított) énekeket.

A régi énekes könyvből egészen meghagyatott énekek: vasárnap reggeli 1. invokáció, a déleesti 3. köznap reggeli 1. estveli 1. Továbbá a következő énekek: 5. 16. 17. 25. 26. 29. 37. 42. 43. 48. 64. 65. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 81. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 153. 154. 155. 156. 157. 162. 163. (eme kettő igazítva, de ki által, nem tudatik) 165. 166. 171. 176. 177. 190. 200. 229.

J e g y z e t. Az invokációk közt a vasárnap reggeli 4. köznap reggeli 5. délutáni 2. — az énekek között a 21. 23. 167. 204. 211. szám alatt levők szerzői nincsenek tudva“.

Tisztválasztás a felsőszabolcsi egyházmegyében. 1854. okt. 5. Nagykállóban tartott egyházmegyei gyűlésünkben elhatároztatván a három évenkénti tisztujítás minden egyházmegyei hivatalra, noha ennek mint tisztujításnak az egyházkerület még akkor hevenyében ellene mondott*) azon okból, hogy kanonainkkal, gyakorlatunkkal s az evangéliomi hivatalok természetével ellenkezik, de minthogy e tiltó határozat szavai szerint is „szabadságában hagyatik mindenkinek, ha körülményei kívánnák, időközben is lemondhatni“, tehát egyházmegyénk konzisztóriuma testületileg használva e szabadságot, folyó évi jun. 9. Baktán lemondott, az újraválasztathatásnak egyedül B. G. esperes nem adván magát alája. Kitűzetett tehát a választásra előlegesen a két elnöki állomás, a szavazatok beadására Vaja, aug. 4. Azonban Vaján. bár a szavazatok nagy részben megérkeztek, azok fel nem bontattak, mert sem B. G. ur, ki pedig az esperesi teendőket új választásig tenni ígérte, meg nem jelent, sem homo regius nem jött, sőt még csak arról sem voltunk tudósítva, van-e e gyűlés jelentve a megyei főnökségnél, tehát hogy legkisebb ürügyet se adjunk a bárhonnani belénk köthetésre s így féltett ügyünk veszélyeztetésére, gyűlést nem tartva szétoszlottunk.

Aug. 5. megnyílt az egyházkerületi gyűlés. Ott ügyünk tárgyalattott, a lemondott elnökök felkérettek lemondásaik visszavételére, de minthogy azt nem tették, a választás élethoszra megengedettett**), a Vajára gyűlt szavazatok mint az egyházkerület tudtát s helyeslését megelőzők, semmisíttetni rendeltetvén. E határozat madai gyűlésünkön tárgyalattván, a szept. 24. Kércsen tartandó gyűlésre új szavazás rendeltetett, még pedig minthogy némely egyházak Vajára szavazat helyett nyilatkozatot küldtek, hogy most is ilyesmi ne történhessék, se másképen el ne hanyagoltassék az ügy 2. pft. büntetés alatt özvegyárva-pénztárunk részére.

Begyűlt 85 szavazat, melyből segédgondnokságra gróf De genfeld Imre eddigi segédgondnok 83-at kapván, e hivatal tüstént és pedig dicsően betöltve lón. Esperességre Litkei Tót József 38, Rátkai József 37 szabályszerű s egy lelkész által alá nem irt, tehát szabálytalan szavazatot nyervén, a többi 9 szavazat három felé oszolván s így átalános többség elő nem állván, a két legtöbbet nyert új választásra kijelöltetett, még pedig minthogy már az idén sok gyűlést tartottunk — ez adatik a jegyzőkönyvben okul —

*) Igen bőlesen.

**) Hol és ki által? az egyházmegye vagy egyházkerület által?

a szavazatok felbontására egy öt tagu választmány neveztetett, Madán, okt. 15. üszveüelendő.

A választmány működése eredményét legelőször a „Politikai újdonságok“ 43. számában láttuk, hol előadatik hogy begyült 68 szavazat, melyekből Rátkai József 35, Litkei Tót József 33-at kaptak; ugyanezt olvastuk később segédgondnoki körözésből is, azon hozzáadással, hogy tehát a többséget nyert jelölt Lövőpetriben nov. 17-ki gyűlésen az esperesi hivatalba ünnepélyesen beiktatandó lesz.

A gyűlés megkezdett, s ima után tüstént felszólítá segédgondnok ur R. J. urat, hogy mint többség által elválasztott esperes, elnöki székét foglalná el. Néma csend és feszült várakozás. Ekkor egy lelkész, csak az a kár, hogy L. J. testvére, szót emelt, hogy ő, testvér vagy nem testvér, a választás körüli eljárásra némi észrevételeket akar tenni. Kiemelte elsőben is azt, hogy a választási határidő rövidre volt szabva, s a körlevelek alig járhatták be az egyházakat, nem hogy még szavazni, s a szavazatokat a traktus egyik széliről a másikra küldeni idő és alkalom nyújtatott volna; magából a körlevélből olvastatott fel a gyűlésben, hogy Szabolcs okt. 14. estve kapta, s így a szavazatbontás Madán 15-kén történvén, a szavazhatás nagy jogától minden vétke nélkül fosztatott meg, igen valószínű levén, hogy a többi 23 egyház is nagy részben az idő rövidsége miatt nem folyhatott be a választásba.

Kiemelte továbbá, hogy a szavazatbontást választmányra bizni tiltja egyházmegyei statutumunk; mert a „hivatalnokok eljárásai rendszere“, melyet magunk készítettünk, képviseletileg elfogadtunk, s ki is nyomattunk, 6. §. 2) alatt az egyházmegyei közgyűlés tárgyai közé sorolja a szavazatok megrendelését és a bejötték felbontását; tiltja továbbá azon egyház ker. leirat, melyet még a mult esperesválasztáskor kaptunk, mely pedig nem csak azon egy esetre szól; és a mi ellen még moccanni sem lehet, tiltja a generalis konvent határozata, mely a szavazatokat gyűlés színe előtt teljes nyilvánossággal rendeli felbontatni. S hogy ezek milyen böles intézkedések, a jelen eset is példa rá, mert ő a választmányt már eddig is hallá gyanusíttatni.

Kiemelte végezetre — a pártoskodási és korteskedési vádakat, mint a közléről nem érdekelt olvasó közönség elibe nem valókat itt mellőzve — hogy ha valaha volt szükség egy minél szélesebb alapu, minél több oldalról támogatott, s minden kifogáson felüli esperesi állásra, most van; s hogy ilyen csekély többséggel, ilyen kevés szavazattal, prekárius sőt mizerábilis állása lenne egy espe-

resnek egy 83 szavazatu segédgondnok mellett, egy 92 szavazattal bíró egyházmegyében!!

Ezek folytán indítványozta, hogy az esperesválasztás jelenleg ne fejeztessék be, hanem a még hiányzó szavazatok a vétkök nélkül bűnhődő egyházaknak elégtételül, jövő gyűlésre rendeltessenek beadatni, hogy így a választandott esperes, a prot. hivatalok bizalommal erélylyel és sikerrel viselhetésének egyedüli rendithetlen alapjára, az általános többségre állhasson.

Az indítvány a szőlők többsége által, azon okból, hogy a bejött szavazatok többsége megvan, el nem fogadtatván, ismét fel-szólította segédgondnok ur R. J. urat az elnöki szék elfoglalására; mire megjegyeztetvén, hogy míg a választmány jelentése a szavazatbontásról gyűlésben felolvastatni és helyeseltetni nem fog, addig azt nem teheti; tehát olvastatott a jelentés, melyből megértet-tük, hogy a gyanusítás nem alaptalan volt, mert a választmány egy oly szavazatot csakugyan beszámított R. urnak, melynek csupán egy káplán volt aláírva. A választmány azzal mentette ugyan magát, hogy a kércsi gyűlés is elfogadott egy ilyen szavazatot, azért vélé magát ő is jogosítottnak ezt elfogadhatni; de részint mert a vá-lasztmány nem gyűlés, részint mert nem kis különbség az, ha a sza-vazatnak a gondnok és presbiterek, nem pedig egy káplán van alá-írva, részint mert egyik hiba a másikat soha ki nem menti, a mentség nem helyeseltetett. Így tehát lőn 35-ből 34, és így kettő helyett egy többség. Hát azzal az egygyel mint állunk? Eltagad-hatlan tény, hogy azon egyház, melyben a fent említett káplán fun-gál, első szavazáskor L. J. urra szavazott. Annyi kharaktert és követ-kezetességet egy egyházi testületről csak feltehetünk, hogy rendes körülmények közt — ha csak valami hatályos külbefolyás, vagy ármányos elcsavarítás nem történt — másodszor is oda szavazott vol-na, hova először; mit bizonyítana az is, mit egy lelkész most gyűlési-leg vádul emelt ezen káplán ellen, hogy Kércsen az egyház szava-zatát szétépte, és helyébe másat irt volna R. urra. Ez a harmadik, a választmány által érvényesnek vett, szavazat pedig, a legkiméleteseb-ben szólva, legalább is gyanus; mert nem lehet feltenni sértés nélkül egy káplánról, hogy ha eddig nem tudta volna is, de ebben a mi örök *) szavazásunkban annyit meg ne birt volna tanulni, hogy a szavazat aláírására egyházttag is kell. Tehát ha ezen szavazat oda számittat-nék, hova az egyház által először minden kétségen kívül adatott, s ren-

*) Ez egyszer az igaz szó! És lám, még sem tanulta meg a káplán ur a leckét. Ez is mutatja, hogy Felsőszabolcs körülményei rendkívüliek voltak. Szerk.

des körülmények közt később is adatandott, lenne mind két részen 34 azaz ismét egyenlőség. De ezen szavazat a gyűlés által csak érvénytelennek mondatván és sehová sem számíttatván, mit előző vizsgálat nélkül tenni nem is lehetett, megmaradt az egy többség, tehát R. ur harmad izben is felszólíttatott az elnöki szék elfoglalására. — Több szó nem emelkedvén, ő . . . a ki a csomót legegyszerűbben és legkielégítőbben megoldhatta volna, kinyilatkoztatván, hogy mivel a viszonyos többség sincs egészen tisztában, az általános pedig éppen messze van, mind a traktus mind maga iránti kötelességének tartja a kün levő szavazatokat bevárni, s a választást csak azok bejötté után bevégezettnek tekinteni, . . . ő mit tőn? azt, a mit az előzményekből következtetni lehetett; minthogy már e gyűlés előtt több nemű éppen nem halaszthatlan körözeseket s intézkedéseket tett „választott esperes“ aláírással, tehát hivatalát előbb, mint jogosan lehetett volna, már tetteleg megkezdette, most mintegy folytatólag, zöld asztali helyét is elfoglalta azon nyilatkozattal, hogy a közbizalom parancsolván vele, ő kötelességének tartja engedelmeskedni, nem felejtvén el egyszersmind megjegyezni, hogy ő most is az, a ki volt, t. i. a restaurációnak nem barátja, mit szatirául nem venni nehéz dolog.

Apelláljuk-e mi is ez ügyet, mint mostanában ott és itt divat, mitől, hiszszük, nem igen fogna vonakodni azon 33 egyház, mely nem R. urra szavazott, s azon 25 mely mindenből szépen kimaradt; tehát apelláljon-e 58 egyház 34 ellen! Ne bántsuk! Ha tökéletesen biztos volna is a győzelem, még se bántsuk! Mi oly formán érezhetjük ez ügyben magunkat az egyházkerülethez, mint az az ifju szüléihez, ki azoknak határozott ellenzése dacára szabadon választott magának nőt s később meggyült vele a baja. Nekünk igen jól fog állni egy kis nemes büszkeség, s Vörösmarti „Fóti dal“-ából ama szép sor: „a mi benne keserű van, elnyelem“.

Valahára az ülnökválasztások is megkezdettek. 82 szavazat jött be. Egyházi részről egyszerre általános többséget nyertek Litkei Tót József és Harsányi Sámuel, eddig is ülnökök, és Szilágyi János encsencsi lelkész. A még hiányzó két helyre, miután egy jelölt, minthogy már testvére meg van választva, s vérségi nexust bírak közt a mennyire lehet kerülendőnek tart, a kijelölésből magát kihagyatni kérte s kérelme megadatott, nyolc egyén tüzetvén ki.

A világi részről általános többséget nyertek: Somosi Ignác, Péchy László, Patay István volt ülnökök, és Lónyay Menyhért. A még hiányzó egy helyre, miután itt is egy a jelöltek közül hivatalkodni nem akarását kijelentette, és segédgondnok ur is

fiát Ágostont a fentebb említett 'vérségi ok miatt a kijelölésből kihagyatni kérte, négy egyén tüzetett ki.

Ha még eddig egyebet nem tanultunk volna is a tisztujtásból, annyit délfényben látunk, hogy az nem pecsétes szavazatokkal, hanem képviseleti gyűléssel intéztethetik el leghamarabb és legegyszerűbben *). Jövő gyűlésünk tehát Ujfejtón 1858. febr. 16. oly forma lesz, hova egyházaink képviselőket lesznek küldendők, kik egyházmegyénk legfontosabb kérdéseit, ügyeit és indítványait tárgyalandják.

Igy hozza elő egyik jó intézmény a más, magánál még jobbikat, s így várhatjuk a másodiktól ismét a harmadikat, s így mindig tovább. Azért csak bátran előre!

Többen.

Ref. egyház s iskolarendezés Hajdu-Nánáson.

A Sárospataki Füzetekben, ifjabb Révészünk szerint a „valahára talán megindult magyar protestans egyházi komoly irodalom s műveltség egyik minden tekintetben méltó jelenségében“, több közérdekű fontos tárgyak között (első év negyed, apr.—jun. folyam, 200—205. lap) Baksay Dániel barátom szöveget közöl „a magyar protestans egyház díjazása ügyében“. — Hiába mondatik a Magyar Sajtó 1857. évi 164. számában R. I. által tulzó jeremiádnak e szöveg: kor és körülményszerűen kiált az! . . . Mert ha a józan, okos növelés egyik elvitázhatlan föltéte: „sit mens sana in corporpe sano“: bizony az egyházi magasztos szolgálat érdekében is, csak akkor lehet az erre hivatott gyarló halandó lelke tisztán, erőteljesen alkalmas, ha annak porsátora anyagi szükségét nem szenved. Ehez kommentár nem kell! Erzik, bár ne éreznék, igen fájdalmasan ez igazságot tisztelt protestans lelkész s tanító társaim sok helyeken, kik ama paizsos férfiuval küzdve, a lélek iszonyu megerőtetésével lehetnek a hivek előtt „példák a beszédben, nyájaskodásban, szeretetben, lélekben, a hitben s „tisztaságban“, és a kiknek nem lehetvén gyarapodásuk a nyommasztólag csekély s bizonytalan fizetés miatt a földiekben: alig képe-

*) És hogy, mint e tudósítás elején is olvassuk, három évenként nem való az egyházba. A szabólesi gyűlés példának igen korszerű, s erős érv azon elmélet ellen, mely itt is restaurálni akar minden harmadik vagy negyedik évben, mivel a három négy éves választással maga a választás fogna megsemmisíttetni. Ez okból tartjuk mi a három évenkénti tisztválasztást nem csak gyakorlat, hanem protestans-elleninek is. Az egyház, mikor az egész polgári világ restaurált is, meg tudta érni az élethosszi választással, s most akarná ellentétbe hozni magát étellel, gyakorlattal? Szerk.

sek „gondot viselni magokról, szeretett családjukról, megmaradni s „elölmenni a tudományban, hogy ekép mivelvén, megtartsák magokat s hallgatóikat.

Éreztük sok százak, ezerek között a protestáns egyház anyagi szükségei fedezésének roppant hiányát mi is, kiknek az ur lelki országának terjesztése a fent nevezett helyben hivatásul jutott. S aggodalomteltjesen tapasztalva mi, s velünk azok, kiket az ur az idő szerint örállokká tett, hogy a párbér szerinti egyházi adózás, mint már alapjában igazságtalan, temérdek hátrányt eredményez: hat évvel ezelőtt addig is, míg zsinatilag e tárgyban megállapodás történék, a baj gyökerére vetni a fejszét állásunkból folyó mulaszthatlan kötelelességnek ismerők; birtokaránylagos egyházi adózást hozván létre itt! Azonban ennek fő ága természetményi levén: négy évi gyakorlat sajnosan láttatá velünk, hogy a számos évek hosszú során makaesul elvetemedett görbeséget igen vékonyan, alig észrevehetőleg egyengetheti a jó célu intézkedés! Az 1855-ik év folytán lőn testté a rég ohajtva kimondott ige: „birtokaránylagos készpénzbeli egyházi adózás“! s hála Isten! két év óta ékesebb s jobb renddel mehetnek s mennek az egyházközségben mindenek.

Nem lesz, úgy hiszem, érdektelen a t. c. olvasó közönségre nézve (bár az ily intézkedésekben a helyi körülmények határoznak), ha köztudomásra juttatom az itt megállapított s illető felsőségeinktől megerősített egyház s iskolarendezést.

I. Egyház. 1. Az egyháztagok, kikre még sok oldalu direkt és indirekt adózások várnak, hat osztályzat szerint fizetnek 3 p. forinttól 30 p. krajeárig, ezen kules után:

a) 20 köblösön felüli földbirtoktól vagy ahoz mért üzlet, kereskedési hivataltól 3. p. forintot. b) 15—20 köblös, vagy ahoz mért sat. sat. 2 f. 30 krt. p. c) 10—15-ig vagy sat. sat. 2. f. p. d) 5—10-ig vagy sat. sat. 1. f. 30. kr. e) 5 köblös földbirtokig vagy földtelen, de erőteljes egyén 1. p. f. f) 5 köblös földbirtokig vagy földtelen, de özvegy nő vagy gyöngébb testalkatu 30. kr. p.

2. E tisztán, legkisebb zavar nélkül kezelhető, részletenként kevés bevehetetlenség mellett, egyházi közpénztárba be is folyó 4000—4500. p. forintnyi összeg fedezi az egyház s iskola szükségletét, a fekvő egyházi földbirtok s más mellékes jövedelmekkel egyben.

3. Az egyházi év nov. 1-én veszi kezdetét. Belső hivatalnokaink kifizetésének ideje az évnegyedek elteltével történik a lehető legnagyobb pontossággal.

4. A kiknek régi fizetésleveleiken természetmény is biztosítva volt (p. a lelkészek és énekvezérnek), az a fentebbi új adózási rend-

szer mellett is megmaradt e módosítással, hogy az év november és szeptember hónapjaiban fizeti ki egyház pénztárnoka, egy állandó bizottmány örökdedése mellett, piaci folyó áron illetők gabnanemüiket.

Ezek szerint, mit tisztelve nevezett barátom idézett szövegében ügyszeretettől szépen lelkesülve, javaslatba hoz: két év óta áll s virágzik nálunk a birtokaránylagos kéz pénzbeli egyházi adózás; az illetők, mondhatni, kész pénz fizetést nyernek; s bár az egyházi adót nem az állam szedi be, de pénztárnokunk ott van szüntelen a nánási városházánál, hová minden fizetések befolyának, ott veszi keze alá minden egyháztág egyházi adóját, beírván annak adókönyvecskéjébe, saját naplója s főszámadó könyvébe hiven s pontosan! Higyeék el igen tisztelt hitfeleim, gyakorlat szól mellettem. Csak ezen adóztatási rendszer nyomán lehet hű, pontos s tiszta kezelés. Az egyházi adótartozásnak ponyvás szekereken, házankénti gyűjtögetésétől Isten őrizzen!!

II. Iskola. 1. Van körünkben 4 osztályu elemi fioskola 5 tanító vezérlete alatt, egy közölők a szoktató vagy első elemi osztályban működik apr-tól szep. végeig. Ősszel azon megszoktatott növendékeket két tanító külön tanodába veszi keze alá. Továbbá két osztályu reáliskola azok számára, kik gimnáziumba menni nem akarnak, s négy osztályu magán alginmázium két fő s két segéd tanárral. Lányaink 3 külön iskolaépületben 3 tanító által oktattnak alsó, közép s felső osztályzataik szerint. Ez utóbbiban két évig is folytathatja tanpályáját a növendék. — Iskolát elhagyni akarók, ezen és a reál osztályban, konfirmáltatnak pünkösöd hetében évenként.

2. A gimnaziális s reál főtanítók évi fizetése fejenként, lakon kívül, 450 p. forint kész pénz.

3. Az elemi s leánytanítóké 200 p. frt. s 3, 3 járásban 4 és $1\frac{1}{2}$ köblös telek földilletőség, réti járandóságival használatra. (J e g y z é s. a készpénz fizetés 1855-ben szilárdittatott. Addig bizonytalan volt. Növendékek fizettek illető tanítójuknak egy egy véka rozst s 30 pengő krajcárt).

4. Szoktató féléves tanító, egyszersmind egyházi irnok fizetése 250 pengő forint.

5. A tandíj különbség nélkül minden gyermektől fejenként egy pengő forint, egyházi pénztárnok veszi be, de tette szegények, árvák erre sem szoríttatnak, ingyen taníttatván. Sőt

6. Az árvák egy alapítványi tőke kamatjából évenként kézi-könyveket is nyernek használat végett, és egy lelkes emberbarát évfordulatilag kegyesen adni szokott nagylelkű áldozatából bizo-

nyos ruhaneműekben (most 50 árva 50, mondd ötven pár csizmában) részesülnek.

7. Van iskolai vezérkönyvek, földabroszok vásárlása végetti tőkepenztárunk.

8. Most alakul a szükséges tanszerek megvételének tőkéje. — Szóval, mozgunk mi, munkálkodunk, míg tart a mozgás s munka nappala; és a segítség magadon! köztapasztalati szabály értelmében, jelen nehéz helyzetünkben, minden kigondolható módot és eszközt megragadunk, hogy az egyház s ennek veteményes kertjei, az iskolák, időnként főnállva virágozzanak, s gyümölcsöt teremjenek a jelen s utó kor számára harminc annyi, hatvan annyi, száz annyi!!!

Varga Lajos,
lelkész.

Vilmány. 1857 jun. 15. — írják nekünk — sokáig nevezetes nap fog maradni a vilmányi helv. hitv. hívek előtt. Ugyanis e nap tétetett le új népiskolája alapköve. A nép meghatva várta a harangszót, mely őt ez ünnepélyre összehívja, mi, a közbejött esőzés miatt csak d. u. 3 órakor történhetett. Meghuzatván ekkor a két harangesa, szokatlan számú népség sereglett össze. Jelen volt az egyház közszere-tetű főgondnoka, egyháztanácsa, lelkésze, iskolatanítója, kik neveiket egy iv papirosra felírván, az emléklap olajba mártatott és az alapkö üregébe letétetett. Az iskolás gyermekek éneket mondanak, s a lelkész megható könyörgését végezvén egy kalapácsal hármat ütött az alapköre, ily szavak közben: „ezen alapkö letétetik az Atyának, Fiúnak és Szentlélek istennek nevében, Amen!“ Ezt követte iskolás és nem iskolás gyermekek kalapácsütése egymás után. Ezután a lelkész alkal-milag szóla ismét a néphez, mely örömkönyveket hullatva állta körül. Az iskolás gyermekek újra énekeltek s berekeszték az ünnepélyt. —

Minő lelkesedéssel fogá a tisztelt egyház az iskolaépítést, megtet-szik abból, hogy már aug. 23-án föl lett szentelve az új iskolaház. A lelkész szentelési beszédet monda Péld. 22: 6. nyomán: „tanítsd a gyermeket az ő utának módja szerint; még mikor megvénheszik is, el nem távozik attól“. — Kiemeli levelezőnk t. Fodor Pál lelkész és Szatmári Miklós főgondnok urakat, kik „lelkés buzditással az iskolaügyet kedvenc tárgygyá bírták magasztosítani“. Mikor főgondnok és lelkész kö, homok s más egyéb hordásában vetélkedve izzadott, lehetett-e oly egyháztag, kinek más munka kezéből ki ne hullt, és lelkészének s főgondnokának felváltására ne sietett volna!.

Válasz Révész Imre urnak.

Szegény falusi lelkésznek nincs tehetsége ahhoz, hogy az irodalom drágább lapjait járassa; jó, ha szűkre mért jövedelméből anynyit elszakaszthat, hogy a Vasárnapi Ujságra előfizessen, valamely patronusának, vagy rektorának társaságában. Casinók s olvasó egyletek sincsenek mindenütt falvainkban, melyek által a hírlapoknak nagyobb számbani megrendelése lehetővé tétetnék; így lelkészeink, kiknek vezetőkül kellene hallgatóik előtt járniok a művelődésben, bármely hátrányos is az reájok nézve, igen sokszor nélkülözni kénytelenek a napi sajtó legérdekesebb hozományait is. E történt velem is. Révész Imre ur a Sárospataki Füzetek első kötetére, s így a tölem ott megjelent szózatra is a M. Sajtó 164. számában bírálatot irt. Eltelt egy hónap, és én erről mit sem tudtam mind addig, míg egy tisztársam tizenkét mértföldnyi távolból, levélben, nem értesített arról. E levélben elkeseredett érzésből emeltetett panasz ama bírálat méltánytalansága felett, s szívemre köttetett, hogy figyelemre sem méltatva az ily ellenszavakat, hangoztassam a megpendített hűrt továbbra is, mert a szózatomban szönyegre hozott tárgy, elfogúlatlanok ítélete szerint, a prot. egyházra nézve e hazában, lenni és nem lenni életkérdés. Sok utánjárásra, mely alatt ismét hónapok teltek el, sikerült végre az említett hírlapi számhoz jutnom; olvastam a bírálatot: s beláttam, hogy annak cikkemre vonatkozó részére válaszolnom kell, — válaszolnom, nem politikai közlönyben, hanem, miután szorosán egyház körébe tartozik az ügy, e füzetek lapjain.

R. ur az általam indítványozott három reformkérdésen: a birtokaránylagos egyh. adózáson, az egyházi terményjövödelmek kész pénzre átváltoztatáson, és ennek közigazgatási organumok általi beszedetésén csak futólag röppen keresztül. Az első kétkérdés nélkül, másodikat nagy, harmadikat még nagyobb meggondolással véleményezi elfogadhatónak.

Az első kérdésre nézve tehát R. urhoz nincs szavam, mert itt nézeteink találkoznak; de van*) azok irányában, kik nézeteinket nom osztják: mert ismerem, hogy e kérdésre nézve nagy még a kételkedőknek száma Izráelben. Én nem lelem annak okát, miért kellene kivételesen az egyházban eltérni az osztó igazság azon minden köztelherviselésnél alkalmazásba hozott szabályától, mely a gyengébb

*) Legyen szabad itt elmondanom azt.

vállakra a könnyebb, az erősebbekre pedig a nehezebb terheket tétetni parancsolja? A mi az eltérés védelmére felhozatik, hogy a leggazdagabb is csak annyi helyet foglal el a templomban, s csak két füllel hallgatja a papszót, mint a koldus: épen nem lehet indok arra, hogy gazdagot és szegényt egyenlően adóztassunk meg az egyházban. Hiszen az elv arra a képtelenségre vezet, hogy az egyh. terhekkel tagjaiknak számok szerint rójuk meg a családokat. De vajjon büntetni kell-e azt a családfőt, ki az Isten országának több hívőket táplál és nevel? A mely eset az államterhek kiosztásánál fenforog, hogy a tehetősebbtől több kéretik azért, mert az állami életnek több jótékonyágát élvezi: fenforog az egyházban is. Mert minél tágasb körbe terjeszkedik ki valaki vagyoni értékénél s kitűnőbb helyzeténél fogva: annál több emberekkel jó érintkezésbe. Hogy azok, kikkel érintkeznie kell, erényesek-e vagy nem, ez rá nézve közömbös nem lehet. — Már ki nem tudná, hogy épen az erényes erkölcsnek meghonosítása a szivekben az a cél és feladat, melyet elérni törekszik az egyház és iskola? Így épen a tehetősebbek azok, kihnek e jótékony intézetek fentartása, virágoztatása igen érdekükben áll. Én azt hiszem, hogy Ananiás és Zafira eladott örökségök árából tettek be a gyülekezet pénztárába annyit, mennyit annak szegényebb tagjai fejenként beadtak: mégis kemény dorgálást kaptak az apostoltól azért, hogy abból valamely részletet saját szükségleteikre visszatartottak. Nem félreismerhetlen bizonyítvány-e ez arra, hogy a birtokaránylagos adózás rendszere életben volt az apostoli és egyházban?

Annál fonákabb gazdálkodási rendszert én gondolni nem tudok, mely némely gyülekezeteinkben divatban van, miszerint bizonyos mennyiségű pénzösszeg, szalmás vagy szemes élet, vettetik ki minden egyháztagra személyválogatás nélkül, és számítás nélkül arra: vajjon sok, keves vagy épen elegendő lesz-e az egyháztagoktól így bejövendő öszlet az egyházi és iskolai szükségek fedezésére? Mert ha több jó be ily uton, mint a mennyit e kiadások igényelnek: ekkor ez a legigaztalanabb terheltetése az illetőknek; ha kevesb: akkor az egyház örök szűkölködés nyomorára van kárhoztatva. És ez esetek gyakorta felmerülnek a terményekkel fizetésnél, azok árának ingatlansága miatt. Szűk időben tulságos teher az az egyh. adóul fizetendő gabonamennyiség, mely keves az egyház költségéhez mérve, bővség idején, mikor az élelmiszer beestelen. Csak ekkor foguak azért, anyagi szempontból, rendbe jöni egyházügyeink, ha megállapíttatván az, hogy minden kerületbe kebeleztetett gyülekezetek összesen egy önálló, maga magát fentartani köteles testületet képeznek, évenkénti előleges

költségszámítás után, kivettetnek a gyülekezetek családfőire birtokaránylag a kerületi, megyei és gyülekezeti kiadásokat fedezendő összegek, s e kivetések az illetőktől pontosan be is hajttnak.

Másik indítványom az egyh. terményjövedelmeknek kész pénzzé átváltoztatása, R. ur véleménye szerint, nagy meggondolással lehetne elfogadható. Hát nem lenne nekünk szabad soha kinőnünk amaz ó testamentomból átöröklött nyomorúságos rendszerből, miszerint az oltárra felhozott áldozatok hulladék morzsalékaival, dézma-*kaporral* és mustárral tápláltattak a lévíták és Áron nemzete? Buzával, borral, árpával, kenyérrel, hussal, sódórral, sóval, tejjel, túróval, vajjal, fagyúval, szénával díjaztassanak-e, e mindenben előre haladókor botrányára, béres cselédeként, egyházunk hivatalnokai örökre, megszüntethetetlenül? Lehet ember még ma is, ki be nem látja azt, hogy miután az ily jövedelemeikkel minőségeinek megbírálásához még nem találtatott fel biztos mérleg: azok által mindig a jövedelem szedőjének kell húzni a rövidebbet? Bizonyára a rongyos templomoknak, rongyos palástoknak e díjazási rendszerben rejlik okozó oka: és míg e kűtfőt, melyből a prot. egyház nyomora árad, el nem fojtjátok: addig predikálhatjátok a hitet, mert ez anyagi világban, hol mindenki igen érzi azt, hogy nem csak Istennek szent igéjével él az ember, hanem kenyérrel is, — midőn a népnek erszénye annyi felől véte-*tik* igénybe különben is, — mindig rengeteg lesz azoknak száma a hivek közt, kik az egyháznak és papnak, ha lehet, búza helyett rozsot, azokéhoz mérve, kik rozs helyett búzát, adnak. Szolgáinak megalacsonyítása magára a vallásra is mindenkor kihat. Vajjon nem koldulási alakot hord-e magán az a házankénti búza és mustkéregetés? Már nem tudom, mi lehet lealacsonyító keresetmód, ha a koldulás nem az?

Harmadik indítványomat, az egyh. adóknak községi hivatalnokok általi beszédetését igen nagy meggondolással véleményezi elfogadhatónak R. ur. Én méltánylom azoknak féltékenységét, kik ovakodnak mindentől, mi oda vezetne, hogy az államnak bérlett szolgálójává szegődjék az egyház; mert az egyháznak, mint emberek boldogítására rendelt isteni intézménynek, isteni eredetének méltóságában, szabadnak kell lenni minden függéstől. De keresztyén hatalom a keresztyén vallástanra hátrányos függésnek keresztyén egyházat alá nem is rendelhet, mert a társadalom vallás nélkül fen nem állhat. A keresztyén világ államai kivétel nélkül mindnyájan a keresztyénség által létrejött elvekre, fogalmakra, társas viszonyokra vannak alapítva. Saját maga alól rombolná azért szét az alapot az oly hatalom, mely aláásná az egyháznak. Nem is volt még példa arra, hogy valamely keresztyén állam azon kötelezettséget, miszerint az egyh. és isk. intézeteket gyá-

molitani tartozik, visszaautasította volna. Már mikép róvhatná le könnyebben egyházsegélyzési tartozásait az állam, mint ha csak annyi kívántatik tőle, hogy közjövelmeket kezelő hivatalnokait bízta meg az egyházi adók behajtásával is? És az egyház volt-e valaha, van-e jelenleg is oly kényszereszköznek birtokában, melylyel törvényeinek, határozatainak érvényt szerezzen? Én egész életemen keresztül azt a tapasztalást tettem, hogy azoknak száma, kik vallásos kegyeletből teljesítik egyh. tartozásaikat, a nagy tömegben csekély azokéhoz mérve, kiket azok teljesítésére ez a hit vezet, hogy azt tenniök törvény parancsolja, a törvény pedig oly ostor, melynek végén sujtó csapója is van. És e csapót kiereszteni napjainkban már, fájdalom! igen gyakran is kénytelenek vagyunk. Bizony, bizony mondom azt, hogy pusztán hiveinek buzgalmára támaszkodva, jövedelmeinek beszédetésére külérőnek igénybe vétele nélkül, fen nem tartja többé magát egyházaink közül csak egy is. Mire hát rémképet csinálni magunknak abból, a mire különben is, akarva nem akarva, rá kell szorulnunk? Mire mehetünk mi, magunkra hagyatva, annyira féltett autonómiáinkkal, sok helyeken, sok intézeteink sorsában figura docet.

E rövid észrevételek után, melyeket indítványaimra átfutólag tett, leckét ad nekem R. ur a prot. egyház nyomorairól irt jeremiáért, s oda utasít, hogy teremtsünk hitet: és lesz szép templom, szép palást, lesz Isten tudja mennyi millió tőkepénzünk, mint a skot szabad reform. egyháznak van. Különben is nézete szerint, lehet virágzó egyház Illésekkel s Keresztelő Jánosokkal is; ne tekintgessünk hát kíváncsian a husos fazekak felé. Ha eddig lett volna is kétségem, R. ur e leckéje teljesen meggyőzött a felől, hogy ama rettentőnek, tulságosnak nevezett, vérlázasztónak látott jeremiádom épen nem volt szükségtelen. Mert ha az a nyommasztó anyagi helyzet, mely a prot. egyházra már már elviselhetlenné nehezedett, még a R. ur figyelmét is kikerülte, ki a prot. egyház virágzó jobblétre emelésén oly nemes hévvel és dicséretes iparral dolgozik: valóban akkor nem csak jeremiáisi siralmas énekekre van szükségünk bajaink elpanaszlása végett, hanem ama csudatevő kürtnek riadó szavára, melynek hangjától Jerikónak falai Józsué előtt leomlának, hogy a kinek füle van, ügyünket meghallja.

De nem is R. urtól vártam én cikkemnek e részére a bírálót; mert mi lenne belőlünk akkor, ha papját még a nagy Debreceen, e kálvinista Róma, is éhezettetné? hanem azt ohajtám, hogy egyh. szánandó helyzetünket élethiven ecsetelő szavaimat az acsádi, jékei, dancsházi sat. lelkészek és tanítók cáfolják meg. Ha ez történt volna: akkor boldog volnék e gondolatban, hogy tévedtem,

— mert elhinném, hogy nagyító üvegen néztem bajainkat, melyen az egeret is elefántnak láttam. — Azonban, ha kissé körültekint, fog R. ur szózatomat igazoló adatokat találni saját közelében is. Ott van szomszédjában egy nagy ház, melynek homlokfalára írva van, hogy az a helv. hitv. követő protestánsoké. Hány ezerezen vagyunk e széles hazában, kik e ház iránt a gyermeki hálakötelezettség szent tiszttel tartozunk, mert hiszen benne nőttünk fel, benne fénylik az a nap, melynek tűzforrásából, Prometheusként, értelemnek éltető lelkét anyian vettük; és e ház felett, úgy látszik, a romnak rémangyala lebeg, mert ennek falai közt a magyar prot. egyház egyik nagyszerű veteményes kerte, melynek több század látta már mindig nevedező virágzását, hanyag ápolás miatt hervadásnak indult, egy negyvennyolc ezer prot. lelket számláló roppant gyülekezet anyakeblén, hét száz huszonhét ezer prot. hittagnak dajkáló kezei között! Pedig ott vannak körülte, ki és bemennek küszöbein a sok Mózesek és proféták, kik hitet teremthetnének! Szabolcsban 5, 6 kereszt, Beregben, Szathmárban 3, 4 köből gabonát fizet egyházának, lelkészének, tanítójának sat. egy gyülekezeti tag: Debrecenben a tehetős b két, a zsellér egy p. forinttal leróvja minden egyházi tartozásait; mégis, ha a debreceni egyház adóivein végig néz, merem állítani, hogy azok lapjain a megfizetett jegyzetekkel betöltött rovatok közt, nagy számmal fog találni R. ur üresen kiáltó hézagokat is. És, fizetés-e egy családós akadémiái tanárnak hat, hét száz pft., ki e fényűző világban a divat szabályaihoz kénytelen alkalmazkodni háztartásában? Fizetés-e egy elemi tanítónak egy, két száz pft. ma, mikor a kézmunkás ember kapájával, villájával napi bérül pengő forintokat keres?

Azonban, mondom, ne varrjunk himet Debrecenről: forduljunk ki a vidékre. Hány lelkészt és tanítót találunk itt, kiknek egész évi jövedelmök tíz, husz köből silány rozs, s negyven, ötven ft.? És e jövedelemből a szegény lelkésznek és tanítónak hírlapokat, folyóiratokat kell járattatni; mert ő is hazafi, kinek a nemzeti irodalmat pártolni kell, és mivel ember, kinek az előhaladó világtól elmaradni nem szabad; könyveket kell szerezni hivatalához, mert hiszen a jó papnak és tanítónak holtig tanulni kell; tisztességesen kell öltözködni, mert különben az idegen azt véli róla, hogy valamely iszákos ember, ki minden keresményét torkán tölti le; becsületes házat is kell tartani, mert az egyházi hivatalnoknak az a szerencse jutott e földön, hogy ha valamicskét keres, irigységből, ha szegény, megvetésből koptatják rajta fulánkaikat a rágalom nyelvei; gyermekeit is kell neveltetnie, mert hiszen ő is szüle, s ki az, kinek elhanyagolt, miveletlenül felnőtt gyer-

mekeiért önvád miatt szive ne fájna? Meg is kell takarítani valamit, mert ha valamely baleset következtében hivatalképtelenné lesz, ő reá, ha meghal, gyámoltalan családjára, semmi nélkül mi sors vár? Ime ezeket nem én írom, de írja maga az élet, mert ezek elvitathatlan tények, és ezek megannyi legsiralmasabb hangon szóló jeremiádok!

Kinek jutna akkor eszébe panasz, ha hollók által hussal, kifogyhatatlan szekrényekből és korszókból. liszttel és olajjal tápláltatnék, mint Illés? s ha keleten lakván, kedvenc eledele lenne, mint Keresztelő Jánosnak, annak a földnek egész az átokig bőv terménye, a sáska és erdei méz? Odább avval az affektált pauperizmussal! Régen haza jött már onnan az emberi nem, hogy arra, bárkinek ajkaiból jöjjön is, mit adjon? Szóljunk leplezetlenül, mondjuk ki nyílt homlokkal, mint férfiakhoz illik, hogy míg e testet viseljük, bár az ígért mennyei földének üdveit hirdetjük is, nem csak szabados, de kötelességszerű is a husos fazekak felé tekintés, mert önfentartási ösztön sugallja kinekkinek e törvényt: add meg a léleknek, a mi a léleké, a testnek, a mi a testé.

Hogy a csak imént keletkezett szabad skot egyháznak, hivei bőkezűségéből, milliókra terjedő sterlingei vannak, elhiszem. Ily bőkezűség egyház és iskola irányában, erényök volt a mi atyáinknak is, mert templomaink, iskoláink s egyéb közhasznú intézeteink, melyeket látunk, melyeknek jótékonyságait élvezzük, mind az ő áldozatkészségöknek emlékoszlopai. Ámde ez idő, az áldozatkészségek e kora, elmúlt! Mert vajjon mi az, mit mi ilyest, mint saját mivűnket, teremtményünket előmutathatunk? Fog jönni idő, melyben meg lesz a szabad skot egyház, de a milliókra felnőtt sterlingeknek nyoma sem lesz többé. Természeti törvény ez, hogy a testekben csak bizonyos körülmények közt és határokig tart és működik a ruganyosság. E törvény él az erkölcsi világban is. Koronként újabb bálványképeket állít magának az emberi nem, és az utóbbi nemzedék hideg kebelével néz arra a behamvadt oltárra, melyen annyi tömjént elégetett a másik, mely előtte elment.

Felszólalásaimnak e tárgyban, most és egykor a múltban, miért innet és amonnan annyi nem érdemlett ledorongolást kaptam, soha nem a volt célja, hogy lelkészeinket, tanítóinkat a bővölködés kincsei és kényélvezetei közt hivalkodó szibaritákká tegyem, kikről azt kelljen mondanunk az énekköltő Dáviddal, hogy nyakuk a kövérség miatt majd majd felpattan: hanem arra törekedtem, hogy illő jutalmat nyerjen az a sok lelki testi töredelem, melylyel az egyh. hivatalra kiképeztetés és annak viselése együtt jár, és oly állásba helyeztessenek a prot. egyház hivatalnokai, hogy elfoglalhassák azt a tisztos rangfo-

kozatot, melyre, mint vallás és néptanítók a társadalomban hivatva vannak; — arra törekedtem, hogy kiemeltessenek templomaink a rondaság azon szeneiből, melyek elhútik a keblekben a leglángolóbb áhitat hevét is, és hogy ne élet és halál kínos vonaglásai közt tengjenek a koldulás árva kenyerére hárhóztatva, hanem biztos jövedelmek alapjára fektetve, virágzó karba tétessenek mindennemű egyházi és iskolai intézeteink, — mi csak készpénzbeli adóztatás rendszere által lehet kivihető.

Vajjon azon örök kántálások helyett, melyek nálunk protestánsoknál divatoznak, nem üdvösb lenne-e, például, egyszerűen azt mondani: a debreceni kollégiumban, hogy céljának megfelelően, husz tanár kell, kiknek évi fizetése husz ezer pft. Miután az összegnek fele-része tőke alapítványok kamatjövedelmei által már fedezve van, nektek kerületbeli egyházak, debreceni tanárok fizetésére, évenként tiz ezer pftot kell adnotok, ha azt akarjátok, hogy legyen iskolátok, honnan időnként lelkészeket és tanítókat kapjatok, és hol gyermekeiteket taníttathassátok. Én azt hiszem ily nyilatkozatra szívesebben nyulna zsebébe mindenki, mint azon végtelen rovatos és rovatolatlan alamisnakérő levelekre, melyekkel most a legatus, majd a szuplikáns, majd az egyházi alkalmatos és alkalmatlan időben, hozzá bezörget, és melyekben minden van írva, csak a nincs, a mi leglényegesebb: vajjon mennyit kell adnia, hogy adománya a kívánt célra se sok, se keves ne legyen?

Az a vágy és ohajtat elolthatatlanul él az én keblemben is, hogy egyházügyeink célba vett rendezése evangéliumi igaz protestáns szellemben vitessék keresztül minél előbb, s cseréltessenek fel ily szellemben írt ujakkal elavult kánonaink: de szinte ily halaszthatatlan teendőknek ismerem és vallom egyházügyeink rendezését anyagi tekintetben is. Nekem úgy tetszik, hogy ha minduntalan csak kormányzati elveket feszegetünk, ha minduntalan csak azon tanakodunk, hogy egyházunknak minő alkalmányalakot adjunk: akkor nem teszünk egyebet, hanem egyházi jólétünk épületéhez csak a fedélzet összefaragásán dolgozunk. Szózatomban azért arra akartam felhívni a közfigyelmet, hogy azon épülethez az alapnak letételéről, kőfalak és oszlopok rakásáról is kell gondoskodnunk, mert ezek nélkül tető-építményünk derék ház, díszes kastély nem lesz soha, hanem csak cifra kunyhó marad a pusztá földön, bármikép kiboglározzuk is gombokkal, csillagokkal s egyéb művészi faragványokkal.

Baksay Dániel.

Népiskolaügy. A folyó 1857. sept. 27. s több napjain Jánosiban tartott tiszamelléki egyházkerületi gyűlés által kinevezett egyházkerületi népiskolai választmány f. évi november 4. Miskolcon legelső ülését megtartotta, melynek jegyzőkönyvéből kivonatolva a következő pontokat célirányosnak láttuk a nyilvánosság elé juttatni.

A választmány legközelebbi teendőire kívánván magát tájékoztatni, megalapított, miszerint ez alkalommal rögtönözve nem bocsátkozhatik egy teljes és kimerítő népiskolai tanrendszer készítésébe, mely a népnevelés minden lehető mozzanataira kiterjeszkedik, hanem jelenleg csak előmunkálatokat tesz, elveket alapít meg, pontokat jelöl ki, melyek egy, az egész népnevelési ügyre vonatkozó teljes és részletes tervezet kidolgozásával megbízandó alválasztmány működésének alapul szolgáljanak s irányát kijelöljék. —

A népiskolai választmány körébe tartozván a népnevelés felvirágoztatására minden célszerű intézkedések tervezése s ajánlása, legelsőbben is a kormányzatra nézve következő fokozatot alapított meg, kijelölván mindeniknek rövideden hatáskörét.

1. Egyházközségi iskolai választmány. Tagjai a lelkész s a presbitrium által választandó két vagy három értelmes és egyházas tagja a gyülekezetnek. Rendes tanácskozó tag az iskolatanító, kivéven személyére vonatkozó tárgyalásokat.

Teendőinek köre. Felügyel az iskola épületeire, a tanszoba illendő berendezésire, taneszközök megszerzéséről gondoskodik. Az iskolatanító hivatalos eljárása felett őrködik. A gyermekek rendes és szorgalmas iskoláztatását minden törvényes eszközök által előmozdítja. Az iskolára és nevelésre vonatkozó egyházi felsőbb rendeletek életbe léptetését eszközli. A tanító fizetését pontosan behajtja, az iskola anyagi és szellemi állásáról a presbitériumnak időszakos jelentéseket tesz. Eljárásáról rendes jegyzőkönyvet vezet.

2. Az egyházmegye által kinevezendő körlátogatók, nyolc vagy tíz egyházra egy lelkész és egy világi tag. Körlátogatók lelkészekből és világiakból állanak, kikhez kitűnő iskolatanítók is választhatók.

Teendőik. Hatáskörükbe eső népiskolákban minden iskolai félév végeztével vizsgát tartanak, az iskolatanítók jegyzőkönyveit szorosán megvizsgálják, minden egyes iskoláról részletes és kimerítő tudósítást szerkesztenek. Az iskolai táblázatokat beszedik, s azokat az illető egyházmegyei hatósághoz félévenként beszolgáltadják;

részint azért, hogy az évenként kimenendő egyházlátogatás ezek nyomán vizsgálatot tartson, az egyházközségi választmány és a körlátogatók eljárását ellenőrizze; részint hogy az egyházmegyei iskolai választmány munkálatának anyagul szolgáljanak. **Kötelességek** az egyháznak előjáróira hatni, azokat tanácsosul ellátni. A járasonként alakítandó tanítói értekezleteknek tagjai.

3. **Egyházmegyei iskolai választmány.** Alakítja az illető egyházmegyei közgyűlés öt vagy hét tagból, vegyesen világiak, lelkészek és egy vagy két népiskolatanítóból.

Teendői: a felsőbb iskolai rendeleteket, törvényeket a községi iskolai hatósággal közölni, a körlátogatókat utasítani, az iskolai rendszabályok végrehajtása felett őrködni, az egyházmegye körébe eső iskolák szellemi és anyagi állásáról hivatalos tudomást szerezni, az iskolaügy állásáról részletes tudósítást szerkeszteni úgy az egyházmegye, miként a ker. iskolai választmány részére, az e végre kiadandó táblázatok szerint. Továbbá indítványokat, javaslatokat tesz az egyházmegyei közgyűlésnek, a központi iskolai hatóságnak. Példányiskolákat szervez, azok felett folytonosan őrködik. A tanítói értekezletek munkálkodását figyelemmel kíséri, hogy azok a központi iskolai választmány által kitűzendő körben mozogjanak. A félévenkénti vizsgákon a szomszéd tanítók is jelen legyenek.

4. **Egyházkerületi népiskolai választmány.** Tizenegy egyénből álló tagjait az egyházkerületi közgyűlés választja, rendes tag a képezdei igazgató tanár. Hatósági köre: a népnevelés és iskolai ügy, egész terjedelmében, jelesül fő teendője: az iskolai tanrendszer készítése, az ezen rendszerben megalapított elvek, tanrend és tanfolyam szerint készítendő népiskolai tan- és olvasó könyvek megvizsgáltatása s az elfogadottnak forgalomba hozatala; minden, az egyházkerület körébe eső, népiskolára nézve törvényes kötelezettséggel. Továbbá iskolai törvényeket alkot; a tanítói egyletek működési körét, tárgyát, módját általánosságban kijelöli. Indítványokat és javaslatokat terjeszt a kerületi közgyűlés elé. Az egyházmegyei iskolai választmányok által felterjesztendő adatok nyomán az egész népnevelés és iskolai ügyről koronként pontos és részletes tudósítást szerkeszt. A képezdével folytonos érintkezésben áll.

Ezek folytán a központi iskolai választmány még azt is igen célosnak és szükségesnek látná, ha egy szakértő férfiú választatnék egyházkerületi iskolalátogató címben és minőségben; és ezt az egyházkerület figyelmébe és gondoskodásába egész szívesen ajánlani fogja.

A készítendő új népiskolai tanrendszerre nézve következő iránypontokat alapította meg a választmány:

1. A népiskolai tanfolyam hat évben állapíttatik meg, minden év egy osztályt képezvén úgy, hogy a két alsó elemi osztályba a 6—8 vagy 7—9 éves gyermekek, a következő két vagy más névvel, középosztályba a 8—10 vagy 9—11, a két felső vagy reál osztályba a 10—12 vagy 11—13 éves gyermekek sorozandók.

A 13, 14 évesek hetenként egyszer szerdán délután, mikor a mindennapos iskolásoknak szünidejük lesz, legalább télben, az ugynevezett ismétlő iskolában a lelkész és iskolatanító által oktatassanak.

2. **Tan tárgyak:** nyelv ismeret, u. m. beszéd, írás, olvasás és elemi nyelvtan. Szám tan, u. m. fejbeli és írásbeli számvetés, a négy elemi művelet egész számokkal és közösleges törttekkel. Mértan: alak, kiterjedés és a mérés elemei. Reál tudományok: u. m. földrajz, történelem, természettudományok; művészeti: u. m. éneklés, rajz, szépirás. Erkölcsei és vallásos képzés minden osztályon keresztül, befejezve vallás és erkölcstudománnyal.

3. **Tan eszközök:** közöslegesek és egyediek.

Indítványoztatván, hogy a választmánynak célszerű lenne a népnevelés és oktatás mezején jelenleg két irányban működni; egy részről gondoskodnék oly tökéletes tanrendszer és népiskolai törvény készítéséről, mely a népnevelés és oktatás jelenlegi állásának megfelelő, másfelől igyekeznék rögtön segíteni a népiskoláinkban fölmerülő fogyatkozásokon; igyekeznék a tanításban egységet alapítani meg. Ennek folytán határozatba ment:

1. Egy teljesen kimerítő részletes népiskolai törvény és tanrendszer kidolgozásával jövő 1858. febr. közepéig megbízzanak Árvay József képezdei igazgató és Antalfi János gimnáziumi tanárok, azon utasítással, hogy a kijelelt főbb pontokat szem előtt tartva, dolgozatukat 1858. március hó elején az egyházkerület költségén, mint tervet, kinyomassák és a népiskolai választmány egyes tagjainak előleges átnézés végett megküldjék; mely választmány jövő tavaszon tartandó egyházkerületi közgyűlés előtt két nappal Miskolcon ismét összevgyűlvén, a benyújtott tervet komolyan megvitatja, s úgy terjeszti megerősítés végett az egyházkerületi közgyűlés elé.

2. Népiskoláinkban jelenleg uralkodó fogyatkozások mikénti orvoslására rögtön véleményadás és általános tanterv készítése végett egy alválasztmány bízott meg.

Az alválasztmány csupán csak az e téren eddig történt intézkedéseknek tekintetbe vételére s illetőleg átnézésére találván ma-

gát jogosítottak: tanácskozása alapjául az 1811. konventi, és 1828. egyházkerületi népiskolai határozmányokat vevé.

Az alválasztmány jelentése nyomán az egyházkerületi népiskolai választmány elhatározá, hogy a tiszamelléki evang. ref. egyházkerület népiskoláinak belső szervezete az új tanrendszer elkészüléseig, illetőleg megerősítéseig, és míg pályázat útján más tankönyvek jöhetnek létre, melyekben egy évi tantárgy egy kötetet teend, a most meglevő tankönyvek használása mellett négy osztályra osztassék.

(Ezen négy osztályhoz alkalmazott ideiglenes vagy átmeneti tanrend kinyomatván, az iskolatanítóknak maguk ahhoz alkalmazása végett már eddig kiosztott).

A népnevelés és oktatás sikeres felvirágzásának előmozdítására mindenek előtt legszükségesebbnek ismertetvén el azon vélemény, hogy az egyes egyházmegyékben rögtön minél több példányiskolák állíttassanak fel, melyekből kell idővel a többi népiskolákra a célszerű népnevelés és oktatásnak jótékony hatással kisugározni, e végre főtsit. superintendens ur által tisztelettel felkéri a n. tisz. esperes urat a választmány, hogy méltóztassanak minél előbb kijelölni és főtsit. szuperintendens ur tudomására juttatni azon tehetős egyházak neveit, melyek elég tisztességes fizetéssel láthatván el népiskoláik tanítóit, tőlük joggal követelhető, hogy iskoláik példányiskolákká alakíttassanak; az így leendő példányiskolák mostani tanítóit felszólítani, hogy magukat a tanítóképezde igazgató tanárával érintkezésbe tegyék, s tőle a szükséges utasításokat kikérjék.

Árvay József tanítóképezdei igazgató tanár a képezde miként létesítéséről felolvasván véleményét, az helyeseltetvén, jegyzőkönyvbe tétetni rendeltetett. Mely is következő.

A képezde feladata a népiskolatanítói hivatalra mind elméletileg mind gyakorlatilag alaposan képzett, a népiskolák szükségével közvetlen tapasztalat útján megismerkedett, mind az iskolában mind az egyházi szertartás körül őket illető kötelességek teljesítésében kellő belátással, ügyességgel és készséggel bíró, jó erkölcsű, vallásos érzelmű és gondolkozású egyéneket nevelni.

Felügyelet. A képezde az egyházkerületi előjáróság kormányára s felügyelete alatt áll, a melytől jönnek ki a képezdében a tanítást nevelést, fegyelmi eljárást illető határozatok és rendeletek; általa erősíttetnek meg a képezdei igazgatóság által e részben benyújtandó javaslatok és felterjesztések, rendeztetnek és tartatnak meg a vizsgák.

Gyakorlati iskola. A képezde mellett a végett, hogy annak növendékei nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is kellőleg kiképeztesse, egy hat osztályú gyakorlati iskola lesz felállítandó.

Tanárok. A nevelés és tanítás ügyével a képezdében a tanári testület bizatik meg, melynek élén az igazgató áll, a tanárok köteleztetnek magokat az intézetnek szentelni, annak javait tőlök kitelhetőleg minden irányban egész készséggel eszközölni: kerülni egymás között minden ellenségeskedést, meghasonlást, feszültséget.

Az intézet vezetésével az igazgató bizatik meg, ki az egészért felelős. Időnként a tanárokkal a tanításra és nevelésre vonatkozó értekezleteket, tanácskozmányokat tart. A tanácskozmányból mennek ki az előjáróság elé terjesztendő javaslatok és munkálatok, ez gyakorolja nagyobb kihágás esetében a fegyelmi eljárást.

Fölvétel. A képezdébe rendes növendékekül az ifjak évenként csak egyszer vétetnek fel vizsgálat mellett, mely a képezdei tanárok előtt, az egyházkerületi előjáróság által kinevezendő kiküldött elnöktele alatt történik, az iskolai év kezdetén. Ebbeli kérelmeket az illetők az igazgatónál benyújtják nyolc nappal az iskolai év kezdete előtt. Későbbi fölvételnek csak az egyházkerületi előjáróság meghagyása mellett van helye.

A folyamodó tartozik hitelesen kimutatni, hogy életkorra nézve már 17 évet meghaladt, hogy feddhetlen erkölcsű, hogy az elemi iskolából vagy valamely felsőbb rendű tudományos intézetbe lépett, vagy valamely rendezett népiskolában mint segédtanító sikerrel működött, s a tanítói pálya iránt hajlammal bír. E mellett szükség, hogy beszéde tiszta, folyékony, lát- és hallérzékei épek legyenek, valamint az is, hogy testileg kellőleg kifejlődött legyen,

Tudományos készültség tekintetében megkívántatik folyékony, értelmes olvasás, kellő hangnyomattal és kifejezéssel, vallás, szám és magyar nyelvtan, földrajz, történelem és természetrajzbani jártasság oly terjedelemben mint ezen tudományok az egyházkerület által kiadott tanterv szerint a népiskolák felsőbb osztályaiban előadottnak határozottak; végre az éneklés, zene és rajz iránti hajlam és fogékonyság, s ezen művészeti szakokban szerzett némi ügyesség és jártasság.

Különösen figyelembe fog vétetni hogy azon ifjakat, kik más tudományos intézetből kívánnak a képezdébe fölvétetni, nem a tanítói pályával összeegyeztethetetlen indokok, iskolai törvények, felsőbbek iránti engedetlenség, erkölestelen tettek miatti elutasítás, megrögzött hanyagság sat. birták a lépésre, mely esetben azok a vizsgától is illetőleg a tanítói hivataltól egyszer mindenkorra föltétel nélkül elutasíttatnak.

Ha a folyamodók között olyanok, kik a kellő mértéket megütik, többen lennének mint a mennyire egyszerre fölvétethetnének, azon esetben a korra és képzettségre nézve leggyengébbek nem fognak

felvétetni oly megjegyzéssel, hogy legközelebbi alkalommal egyenlő körülmények között a felvételre nézve övék lesz az elsőség. — A felvételnél különösen figyelembe veendő: vajjon a folyamodó bir-e elegendő szellemi képességgel, kifejlődéssel és éberséggel, hogy a képezdei előadásokban sikerrel részt vegyen s ellenkező esetben inkább néhány hely üresen maradjon, mint kellő hivatás nélküli egyének vétessenek fel.

A kiképzés ideje. A képezdében a tanítás három évi tanfolyamra terjed.

Tantárgyak. Vallástudomány, egyháztörténet, szimbolikus könyvek ismerete, magyar nyelvtan, számtan: aritmetika egészen, földrajz egészen, történelem, természetrajz, természettan, növelés és oktatástan, lélek és gondolkozástan, ének elméletileg és gyakorlatilag, szépírást, rajz, gazdasázt.

Rendes és rendkívüli tanítványok. A képezde rendes tanítványai mind azok, kik egyenesen és kirekesztőleg a népiskolatanítói pályára készülnek; rendkívüli tanítványok azok, kik az előadásokat huzamos ideig látogatják (legalább is egy kettedrész év) annak előleges kijelentésével hogy erről az igazgatóság által kiadandó bizonyítvánnyal kívánják magukat ellátni.

Ily bizonyítvány nélkül mint rendes és segéd lelkész senki nem léphet hivatalba, rendes népiskolatanítói állomást pedig senki sem nyerhet, míg az illető tudományokból a képezdeigazgatóság előtt, mint a képezde rendes növendékeire nézve megalapíttatik, a szükséges vizsgát le nem tette.

Vizsga. A képezde minden osztályában félévenként ünnepélyes vizsgák tartatnak az egyházkerületi előljáróság által a növendékek előmenetelének megítélése végett. Ezen vizsgák közül az első felévi inkább általánosan egész osztályokra szól, míg a második felévi, egyzersmind áthelyezési, vizsga minden egyesre kiterjed.

A vizsga írásbeli, szóbeli és gyakorlati. Ez utóbbin a vizsgálati bizottmány által eleve kiadandó tárggyról tart a vizsgálandó egyén előadást, a gyakorlati iskola egyik vagy másik osztályában.

A vizsgálati tabellák s illetőleg osztályzatok, melyek nyomán a bizonyítványok az igazgató által, a képezde peesétjével meg erősítve, a tanárok által aláírva kiadatnak, a küldöttség közre működésével megalapíttatnak, általa megerősítve az igazgatónak használat és megörzés végett kiadatnak. — Ezután

A tanítóképezde megnyitásáról lévén szó, határozottatott, hogy Sárospatakon a tanítóképezde még e (nov.) hónapban, a néptanítóságra készülő theologusok részére, az igazgató, szépírást és énektanárok

közre munkálásával megnyittassék; a jövő félév pedig a jelentkező képezdei növendékek előkészületi tanfolyama legyen.

A templomi éneklés tanítása a tanítóképezdei tantárgyak közt már csak vallásos szempontból is a legfontosabbak egyike; a választmány ezt különös figyelmébe fogja ajánlani az egyházkerületi közgyűlésnek. Véleménye tehát az, hogy a tanító képezdében a templomi énekek elméletileg és gyakorlatilag taníttassanak s megkívánja hogy tanítóságra menendő ifjaink a hangjegyeket tökéletesen értsék, azokat majdan növendékeiknek tanítani tudják.

A képezdében készíttessék elő egészen külön álló egyházi énekeink reformja, annyira, hogy a növendékek három év alatt a négy hangú énekléssel teljesen megismerkedjenek, s a nép közt, mely istentisztelet alatt csak az éneklésben vesz tevőleges részt, sikerrel terjeszthessék.

A zenéből főgond az orgonálás tanítására fordítatik.

Népiskoláink felvirágzását csak úgy reménylhetvén, ha a tanítók az élet első szüksége, az élhetés gondja alól, a meunyre az egyes egyházak körülményei engedik, felmentetnek.

A tanítók fizetése miként javíthatásáról véleményt adni egy bizottmány neveztetik ki, melynek elnöke Édes Albert alsóborsodi esperes, többi tagjai Szathmári Király Pál, Kazinci Gábor világiak, Kun Bertalan és Simon József lelkészek.

E bizottmány körébe tartozik az egyes egyházmegyék beadandó iskolai táblázatának átnézése; a tanítók díjlevelének megvizsgálása, az ujonnan szerkesztendők újra szerkesztése, mely a néptanítók állásának ösmeretére alapul szolgáljon s belőle egy rendszeres, tanítói fizetést magába foglaló statisztika készüljön.

Felemlítettvén az egyházkerületben létező s egészen protestáns szellemű felsőbb leánynöveldék állapota s illetőleg azoknak a választmány figyelmébe ajánlása: a választmány méltányosnak és üdvösnek ismeré el azt, hogy az egyházkerület a felsőbb leánynöveldékről se felejtkezzék meg, igyekezzék minél több ily intézetek létrejövésén működni. A miskolci egyházban már számos évek óta dicséretes sikermutató, Karacs Teréz felügyelete alatt létező felsőbb leánynöveldének az egyházkerület atyai gondoskodása által erkölcsi támaszt adni felkértek.

A képezdei tanároknak pedig meghagyatik, hogy a készítendő népiskolai tantervben a felsőbb leánynöveldékre is terjeszsze ki gondjait, hogy majdan azok is az egyházkerület által megerősített tanterv szerint vezettessenek.

Felemlítettvén a kisdedóví intézetek minél számosh létesítésének sürgetése, határozottatott, hogy azon egyházak, melyek önálló

óvodát felállítani nem képesek, igyekezzenek legalább azon, hogy a népiskola épületében egy tanterem létesíttessék a kis gyermekek számára, kik itt a nagyobb gyermekekhez közel, egy felügyelő nő vezetése alatt, a szegény szülék aggodalma nélkül, napjaikat könnyen eltölthessék.

— **A Sárospataki képezde** felől az illetők megnyugtatósára közöljük, miszerint az egyházkerület által a népiskolai ügyek rendezésével föltételesen, s a képezde megnyitása feletti intézkedéssel pedig egyenesen megbízott központi iskolai választmány rendelkezése szerint, összhangzólag főtiszt. szuperintendens ur utasításával, mint az egyházkerület által eleve kimondatott, mult november hó 16-án megnyitattott. Megnyitattott minden zaj és szokásos külsőségek nélkül, sorsához illő egyszerűségben. Azonban több mint valószínű, hogy ezen, az egyházkerület felügyelete és kormányja alatt a maga saját körében teljesen önálló, intézet ünnepélyes megnyitása akkor fog megtörténni, mikor kellően elrendezett saját helyiséggel birand s abban mint egy szervezett egész kezdi meg működését. Addig is megtörtént mindaz, mi az iskolák és egyházak érdekében a körülményekhez képest megtörténhetett. Elég van téve az egyházkerület által tartott legközelebbi őszi gyűlés 25. szám alatti határozatának, melyben kimondatik, hogy mihelyt képezdei tanár Árvay József külföldi útjából uegerkezik, a tanítói pályára legközelebb kilépendő ifjakat, a mennyire lehet, a legszükségesebb utasításokkal és tanácsokkal ellátni, s a népiskolatanítói hivatalra gyakorlatilag előkészíteni igyekezzék. Más részről dicsekedni sem pirulunk vele, hogy a theologus ifjak meghatva teljesen a főt. egyházkerület atyai gondoskodása által, lelkesedéssel léptek az új tanterembe, s igazi tanulási vágygal függenek mind a tanáron, mind a tanulmányon. — Olyan ifjak is megkeresik e leckéket, kik nem kötelesek. Sőt már rendes falusi tanítók is jelentkeztek tanfolyam kezdésére. Máskor többet és többször.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Külföld.

Nev-York-ból írják, hogy a mormonok jelenleg új alfabetten s különös nyomtatási jegyeken török a fejöket, hogy szent könyveiket hozzájuthatatlanná tegyék avatlannak. (PKZ).

Palesztina. Ujabban jönnek hírek a muzulman vakbuzgalom kitöréseiről. A jeruzsálemi latin szertartású patriarkhának be kelle adni lemondását. (PKZ).

India. A bombayi elnökséghez egy emlékirat, 1000 előkelő városi lakos nevével, kik hinduk, parzok és muhamedánok vegyesen, nyújtott be, hogy a szerződésileg biztosított vallási semlegesség dacára a benszülöttek iskoláiban könyvek osztatnak, melyekben hivatkozás van az ó és új szövetségre, az eset, az eredendő bűn, megfeszítés, mennybemenetel sat. dogmáira. — Azonnal parancsolatba ment ki, hogy e tankönyveket másokkal pótolják. — Tehát az indiai lázadásnak mégis csak volna részök a vallásos érdekek s törekvéseknek, bármennyire szabadkoznak is az angolok e vádak ellen. (PKZ).

Southampton. Az Indiákról visszatért miszszionárius Ha y egy baptista gyűlésen előadást tartott, melyben az indiai lázadás okát egyenesen a muhamedánok bujtogatósaiban mutatja ki. Szerinte a keresztyén térítők közül egyet sem üldöztek személyesen, sőt többeket pártul fogtak a benszülöttek. (PKZ).

Franciaország. A College de France új szervezetet nyert két új rendelet által. A tanárok husz évi szolgálat után vagy eléhaladt életkor folytán kérhetnek helyettest saját költségeikre. A másik rendelet megfosztja őket az önkormányzati jogtól. A tanárok közvetlenül a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetnek. Ez nevezi ki az igazgatót, alelnököt, titkárt, helyettes tanárokat, sat. A cs. kormány tehát a tudományos téren sem tűri az önállóságot. Ezen eljárás közbotránkozásra szolgáltatata okot a közösen tisztelt intézet ilyen megháborítása miatt. (M. S.)

— Az *Univers*, ultramontán lap, az indiai lázadásban újabb bizonyosságát látja annak, hogy a protestantizmus nem képes valamely népet civilizálni. — Az északamerikai indiánok fölemésztése neki a régibb bizonyosság.

— Egy könyvet, mely két érsek és hét püspök jóváhagyására vetetett be, melynek szerzőjét XVI. Gergely pápa „*cruce ordinis auratae militiae*“ tisztelte meg, nagy tüzzel terjesztenek Franciaországban. Címe: *le catéchisme de persévérance ou exposé historique, dogmatique, moral et liturgique de la Religion, depuis l'origine du monde jusqu'à nos jours*, par Mgr. Gaume, prêtre apostolique, docteur en theol. etc. 8 vol. in 8. — A könyv tizenharmadik kiadásában: „*Abrégé du catéchisme de persévérance*, Paris, 1855.“ cím alatt a 363. lapon szórul szóra olvasható: XLVII. lecke, 16. század. Kérdés. Mi lesz a 16. századnak az egyház elleni háborujából? Felelet. A 16. század háboruja az egyház ellen borzasztóbb lesz, mint valaha; Luther, Zwingli, Kálvin és VIII. Henrik

által folytatva. — K. Ki volt Luther? F. Luther német ágostoni szerzetes volt, ki hármas: szegénység, szüzeség, engedelmesség fogadását megszegte. Hitét elhagyván elvett egy apácát s kezde szónokolni a kath. egyház ellen. K. Mit irt ő elítéltetése előtt? Mielőtt elítéltetett volna, írta a főpapnak, hogy végzésének úgy fog engedni, mint egy jóslatnak, mely Jézus szájából jőne. De alig ítélte el az ő tévédeseit X. Leo pápa, mikor ellene, a püspökök és kath. theologia ellen sértőleg lépett fel, hánytorgatván hogy több esze van mint az egész keresztyén világnak. Folytatta tévédesei hirdetését, s botrányos élet után meghalt egy vacsorától fölkelve, hol szokás szerint hussal, borral torkig lakozott. K. Ki volt pedig Zwingli? F. Zwingli a mi Boldogasszonyunk papja volt Svájcban, hirdette Luther tévédeseit, megengede minden nem illőt, bátorkodott nősülni és elesett egy csatában, melyet hivei, habár ő diadalt ígére is nekik, elvesztettek. K. Ki volt Kálvin? F. Kálvin lelkész volt Noyonban, de pap sohasem. Elfogadta s magáéival nevelé Luther tévtanait, elment Genfbe, hol Serveto Mihályt, ki merész volt ellene szólni, megégetteté, aztán elhalt gyalázatos betegségben. K. Ki volt VIII. Henrik? F. VIII. Henrik volt angol király, szenvedélyeinek rabja, törvényes házasságát felbontatni akará a pápával, ki ezt megtagadta. Ekkor ő is a vallás fejévé tette magát Angolországban s népét magával vitte az eretnekségbe. K. A protestantizmus vagy a Luther, Zwingli, Kálvin és VIII. Henrik által hirdetett vallás igaz vallás-e? F. A protestantizmus nem igaz vallás, sőt nem is vallás, mert látjuk 1) hogy azt négy libertinus alapította, 2) hogy nagyravágyás, idegen tulajdon kívánása, érzéki kék szeretete, az evangéliom által tiltott dolgok voltak okozói, 3) hogy a mit akar az ember, mindent hihet, 4) hogy végetlen sok roszt okozott, a világot istentelenségre, közönyösségre vitte, a mely minden forradalomnak és bűnnek a forrása. K. Mit huzunk ki ebből? F. Ebből azt huzzuk ki, hogy könyörögni kell azokért, kik oly szerencsétlenek hogy azt vallják; azoknak, kik hirdetik, nem kell hinni, s megutálni a könyveket, melyeket terjesztenek. (PKZ).

Svájcban különösen két kanton egészen ellentétesen viszi a katholikus nevelésügyet. Mig Freyburgban Marilley püspök alatt Charles nevelési igazgató, eltörli a szabad szellemben vezetett felsőbb leányiskolákat, s a leányok nevelését zárdái szüzekre bizza: Aargauban addig Keller igazgató valamennyi női zárdát leánynevelő intézetekké alakít. — Genfből a reformáltak között pietistai tulzongás hírért veszszük, melyben különösen a nők tesznek ki magokért.

Berlin. A miniszteries „Zeit“ szerint a Werder templomban egy idő óta az urvacsoráját a lutheránus osztási formulával és osztásával szolgáltatták volna ki, hanem a főegyháztanács rendeletére mind kettő eltöröltetvén, az uniált szokás és kenyér ismét visszahozatott.

Lipcsé-ben e napokban fog megkezdetni a bibliának egy új hét kötetes nagy kiadása javított szöveggel Bunsen től, Brockhausnál. Egyébiránt Bunsen a berlini akadémia által külső tagjává neveztetvén, választása a király által megerősített.

— Hase Lipcsében tavaly egy könyvet ada ki ezen cím alatt: Jenaisches Fichte-Büchlein. E könyv Fichtének a jénai tanárságból történt letételét, atheizmusi vádak miatt, tárgyalja. Midőn Fichte Jenából elüzeték, és Berlinben tisztességes fogadtatást és széles körű, bár nem oly örömdus munkásságot talált, úgy látszék, a szerepek el vannak cserélve (Jena és Berlin közt)!! Hase emlékezetre méltóképen mutatja itt fel III. Frigyes Vilmos porosz királyt következő szavaiért, melyekkel az aggodalmas rendőrség kicsinyes töprengéseit lesújtotta: „Ha oly csendes polgár Fichte, mint eddig mindenből kitetszik, bizton meg lehet neki engedni az én birodalomban való tartózkodást. Ha igaz, hogy ő a jó Istennel talán rosszul jő ki, ezt a jó Isten majd elvégzi ő vele; rám ez nem tartozik!! — E szavak, írja Hase, örökké gyönyörű vonásul maradnak ama fejdelem arculatán, kinek épen nem volt igénye rá, hogy szabadelmű és szónok legyen.

Stettin. Vidékünkön is járják a magokét a baptisták. Egy Reetzből való eszmadia mint misszionárius jön és megy széllyelszer-te, s minap két férfi és négy nő, Remow faluból nagy számu nézők előtt, e végre készült ingekbe öltözötten vette tőle a keresztséget a Zommen tóban.

Augsburg. Itt, mint Köllnben s más helyeken olyan olvasók jöttek kereskedésbe, melyeknek a keresztségben gyilok van elrejtve. A rendőrség ezeket bekivánja és terjesztéseket nyomozza.

(PKZ).

Landstuhl, Pfalzban, aug. 16-kán tarta ismét első prot. istentiszteletet ujonnan alkotott egyházában. Sickingen Ferenc még 1520. behozta volt ide a reformációt, de a 30 éves háboru idejében családjának katolikus hitre térése megszünteté azt. E század eleje óta ismét oda növekedett a hivek száma, hogy mintegy 150 tagból állva ujából egyházat alkotnak.

(PKZ).

Stuttgartban ez idén, csak nem rég, tarták a svédemborgiak új Jeruzsálemök fenállásának száz esztendőös örömnépét. Dr. Tafel Immanuel Tübingából, a felekezet legidősb tagja tudósított annak Francia és Angolország szerzte való előhaladásáról. Dembinsky, lengyel tábornok, hír szerint, Swedenborg műveinek lengyel fordításával van elfoglalva.

— A tuzólag kath. „Österreichischer Volksfreund“ Bécs városá statisztikáját közli, melyben a házasságbeli és kívüli gyermekek viszonyát vallásfelekezet szerint ekkép adja: 1856. évről van a katolikusok közt 10068, házasságból, 10241, házasságon kívül született gyermek; a görög katolikusok közül olyan 8, ilyen 0; az ágostaiak közül olyan 226, házasságon kívüli 30; helvét hitvallásuk közül házasságból 48, azon kívül 6; izráeliták között amolyan 520, házasságon kívüli 34 — Ezen számokból, írja az „Ew. Wbl.“ csak nem lehet következtetést vonni az evangélikus egyház ellen.

Csehországból írják a P.K.Z. szerint, hogy a konkordátum mind azon zavarok dacára, melyeket a házassági ügyekben okoz, sem mutatkozik oly veszedelmesnek, mint látszik; miután a papság részint a zavaroktól részint az evangéliomi vallásra áttéréstől, melyek nem ritkák kezdenek lenni, jobban jobban fél.

Belföld.

— A Magyar Sajtó biztos kútfőből értesült, hogy a „Protestáns egyházi és iskolai lap„ot jövő évben okvetetlen megindítandják Ballagi Mór, Török Pál és Székács József urak.

— A kecskeméti ref. egyház 1162 pftot. kapott segélydíjúl a tanítóképezde pénzalapjához Poroszországból.

— Ugyancsak Kecskemétről és szintén a M. Sajtó útján vesz-
züik a hirt, hogy ott Sziládi Károly, kiadó és nyomdász ur esz-
közlésbe vette egy „Protestáns Közlöny“ hetilap megindítását.

Hontban, írja az Ew. Wb. a borfői evang. leányegyháznak szép ünnepe volt nov. 15. Az alig száz lélekből álló leánygyülekezet saját templomot szentelhet fel magának oly formán, hogy a reformáltak egész négy lélekszámig lefogyván az említett leányegyházban, ay illető anyaegyház, Bori, a barsi egyházmegye tudtával, megkínálta vele az evangélikus atyafiakat, s ők átvették. — Hasonlóan Csánkon is, az evang. templom szintén reformáltaké volt valaha, és épen oly módon mene át az evang. atyafiakra.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

1858.

MÁSODIK FÉLÉV. III.

JAN. 20.

SINAI MIKLÓS,

és tételei a magyar reformált egyház alkotmányára vonatkozólag.

RÉVÉSZ IMRÉTŐL.

Ha az idők folyása úgy nem hozta volna is magával, hogy a magyar protestáns egyház alkotmánya átalakulásnak nézzen eléje napjainkban: az egyházalkotmány ügye bizonynyal megérdemlené mégis, hogy arról komolyan gondolkodjunk, irodalmilag is tanakodjunk, s ide vonatkozó ösmereteinket és elveinket tisztítsuk és erősítsük; mert az egyházi jogtan, melynek tárgya az egyházalkotmány ügye is, egyik igen nagy fontosságu és életbe vágó ága nem csak a theologiai, de részben az állami és bölseleti tudományoknak is. Nézetem szerint pedig az ösmeretek és tudományok minden oly mezején, mely a gyakorlati életre közvetlenül vonatkozik, s melynek hazánk és egyházunk életében történeti multja van, ezen történeti multat, s az ennek következtébeni jelen tényállást szükség tanulmányunk, s közleményeink első és fő tárgyává tennünk, a mennyire t. i. módunkban van. — Ezen

nézet szerint tehát saját egyházalkotmányunk multjának főbb mozzanatait kellene legközelebből figyelembe vennünk. Ily főbb mozzanatok már, a magyar reformált egyházra nézve, a XVII. század elején, debreceni tanár s későbbben nagyváradi predikátor és esperes feltámadása Hodászi Lukács szuperintendens és a püspöki kormányforma ellen; ilyen a XVII. század közepén a Tolnai és Megyesi által puritán és presbiteri elvekért s intézményekért vívott nagyszerű harc; ilyen végre a mult század végén a Sinai Miklós debreceni tanár s elválasztott püspök küzdelme a papi és püspöki uralomért; a mely küzdelem, noha közvetlenül csak a tiszántuli reformált egyházkerületre vonatkozott, talán legnagyobb fontosságu mégis, nem csak azért, mert korunkhoz legközelebb áll, hanem azért is, mert a két első harcénál sokkal nagyobb tudományos készültséggel vivatott; és még azért is, mert míg egy felől erős visszahatás volt a bodrogkereszturi gyűlés s az ugynevezett küriarkhia ellen, más részről szülője lőn még, a tiszántuli egyházkerület kebelében az 1818-ik év folyamán kitört egyházszervezeti harcnak is, melynek aztán az 1822-dik évi egyetemes és még ma is érvényben álló egyházszervezkedési szabályzat lőn eredménye.

Ily nézetek és indokok által vezéreltetve, szabad legyen e becses füzetekben Sinai Miklós küzdelmeit legnagyobb részben magokból az eredeti latin nyelven írott peres irományokból, habár néhány főbb vonásban is, röviden felmutatni. E végre pedig ösmerkedjünk meg először magának Sinai Miklósnak egyéniségével.

I. Sinai Miklós.

Született Sinai Miklós az 1730. évben, H. Bagoson, Debrecen mellett, szegény jobbágy szüléktől. Iskolai pályáját a debreceni főiskolában, jeles tanárok alatt, kitűnő előmenetellel bevégezvén, azon kornak nemcsak kényszerű szokása, de nemes buzgalma szerint ő is külföldre ment, s Hollandiában a grönigeni és franekeri, Angolhonban pedig az oxfordi egyetemet látogatá meg, ez utóbbi helyen huzamosabb ideig tartózkodván. Ez időtájban a magyar protestáns egyházak és iskolák nagy szükségben és szorongattatásban éltek, mert évtizedek óta nem állott már többé fent az ő hű táplálójok és erős bástyájok, az erdélyi reformált vallásu magyar fejede-

lemség, s ennek helyét a községek és fő urak, bár dicséretes buzgalma és áldozatkészsége nem pótolható ki egészen. A debreceni főiskola tanárai is tehát, már ez időben, több ízben igénybe vették, a külföldi reformált egyházak testvéri segítségét, s megbízták vagy buzdították épen Sinait is, hogy ha módjában leend, az iskola számára némi segílyt szerezni törekedjék. Sinai szép összevetet is szerzett az angol fő papoktól e célra, s a tőke Angolhonban maradván s levén mind e mai napig, annak évenkénti kamatját, mely a francia forradalmi zavarok alatt el nem küldethetvén, tőkésítettett, most már évenként 75 font sterlingben, vagyis 750 pengő forintban kapja a főiskola. Sinai külföldről visszatérvén, 1759 tavaszán a kunmadarasi népes gyülekezet lelkipásztora lön; de a következő évben már a debreceni főiskolába történelem, hellen és latin irodalom tanárává választatván el, e tanszékét el is foglalta, s hivatalát 30 éven keresztül folytatta.

A sinai tanári képességére vonatkozó adatokból kétségen kívül kitünik, hogy ő, előadásában felettébb áradozó, erélytelen és siker nélküli volt*). De más részről, minden kétségen felül áll az is, hogy ő az iskola becsületének, jogainak, anyagi jóllétének buzgó őre és hathatós előmozdítója, s a tanuló ifjuságnak szerető atyja volt**). E mellett egész tanári pályája alatt a lelkipásztori hivatal s a lelkipásztorok iránti benső ragaszkodásának, szeretetének s tiszteletének több jeleit adta, s a debreceni egyházmegye gyűléseiben is gyakorta tényező vagy segítő részt vőn. De mindenek felett kitünő, sőt rendkívüli volt ő mint történetbuvár, s kiváltképen mint a

*) Mint hagyomány, még ma is él ő felőle, de perében is egyik vádpontul van ellene főlemlítve s ő maga sem tagadja, hogy az egyetemes történelmet harminc éves professzori pályája alatt be nem végezte; mert egy egy tárgyról roppant terjedelemben értekezett; mondják p. o. de már valószínűen pusztá adomaként, hogy a Nagy Sándor Bucefalus lovárul hónapokon keresztül értekezett, sat.

**) Történeti becsü hagyományként emlegetik róla, hogy midőn a protestáns s épen a debreceni főiskolai tanuló ifjuságnak is ünnepi követségekre való kimenetelét felsőbb kormányi rendeletek megtiltották: Sinai a tanárok gyűlésében ezen rendeletek ignorálását s az ifjuság kibocsátását sürgette volt, s rossz következtől tartó tisztársai előtt, magára vevén minden felelősséget, ezt mondotta: „elég erős kezeim s lábaim vannak nekem; elhordozzák azok, ha kell, a bilineseket“.

magyar protestáns egyház és nemzeti irodalom történetére vonatkozó adatok gyűjtője. Egész harminc éves tanári pályája, sőt már külföldi akadémiai élete, az említett adatok gyűjtésében telt el. Hagyományai közül van a tiszántuli egyházkerület levéltárában több kisebb kötetek mellett mintegy kilenc, nagy ivrét kötet kézirat, melyet valamelyik pesti antiquaristól váltott vissza a kerület, Budai Ézsaiás sürgetésére. Ezekén kívül egy kötet kézírata, melyet mint a biztos hagyomány tartja, Budai Ézsaiás vett magához, s kezei közül soha ki nem adott, csakugyan az ő kezén veszett el. Ezen adatok gyűjtése végett ő nem csak a két magyar hazabeli hozzáférhető könyv és levéltárat használta, de az értelmesebb akadémikus ifjak által a külföldiekét is. Az ő könyvtárából nyerte ki titokban a derék Kazinczy Ferenc Erdősi János magyar grammatikájának egyetlen példányát*); az ő könyvtárából, melynek egy része, a Fáy-féle könyvtárba, Emődre jutott, várjuk mint előkerülendőt Ember Pálnak Lampe által csonkán kiadott teljes kéziratát, s a wittenbergi magyar társulat eredeti anyakönyvét. Ő szerzette a debreceni könyvtár számára, az irodalmunk s nyelvünk történelmében ösmeretes Debreceni Codexet, vagyis a XV. századbéli magyar kéziratok gyűjteményét**); s érdekes, hogy midőn e nagy kincset Domokos Lajos debreceni egyházi és városi fő ember, kedveskedésül valamely fő ur kezére akarta játszani, Sinai e szándéknak, mint perében maga említi, határozottan és keményen ellene állott. Az ő könyvtárnoksága alatt a debreceni főiskola könyvtára kitűnő becsü művekkel növekedett, különösen a hazai és egyetemes történelem szakában. Kiadott műve csak egy van, s az is Victorinus de Chorebo álnév, vagyis deákosított neve alatt, a bécsi békekötés s Bocskay István végrendeletének legelőször ő általa kiadott okmányaival. Pest. 1790 ***). E mű előbocsátott terjedelmes előbeszédéből is,

*) Lásd: Kazinczy Ferenc. Magyar régiségek és ritkaságok. 1808. Pest. VII. és VIII. lap., hol a halhatatlan Kazinczy Sinairól hálás tisztelettel s nagy lelkesedéssel emlékezik.

**) Toldy Ferenc, A magyar nemzeti irodalom története. 2-dik köt. Pest. 1852. 98—99 lap.

***) Teljes címe e már most ritka műnek: Sylloge actorum publicorum, quae celebris suo merito pacificationis viennensis anno MDCVI initae, historiam, articulorum ejus sensum, et denique universam ejus constitutionem luculenter illustrant. Adjunguntur illis, prin-

mindenki fölis mérheti a nagy történetbuvárt. A magyar protestáns egyház történelmét terjedelmesen kidolgozta, s e műve, eredetijében, a marosvásárhelyi könyvtárat értékesíti *). Világtörténelemre vonatkozó kézíratait, mint mondják, angolok vették meg. Kiadott még némely latin remek írókat is, mint Cicero válogatott beszédeit, leveleit, Justinust, Eutropiust, jegyzetekkel ellátva iskolák számára. A tudományok körüli fáradozás érdemeit, felekezeti különbség nélkül becsülni tudó II. József és Leopold, Sinait mint tudóst, nemesi oklevéllel jutalmazták meg, melyben az ő cimere, egy omladozó piramis körül tekergődő kigyó, mint a régiségek buvárlásának jelképe. — Mindezen jegyzetek távolról sem lehetnek Sinainak mint tudósnek, érdemlett üsmertetői és méltatói; mert ha valaki: ő bizonynyal terjedelmes és művészi méltatást érdemlene. Céлом itt most csak az, hogy az egyházalkotmányi elvekért küzdő Sinait állítsam kellő világosságba olvasóim előtt, s közelebbről az, hogy indokolva legyen azon buzgó szeretet és hű tisztelet, melylyel ő iránta korának lelkipásztorai az egész hazában is ugyan, de különösen a tiszántuli egyházkerületben viseltetének.

Tudjuk, hogy az 1790°/₁dik országgyűlés ideje, nemcsak az egész hazára és nemzetre, de a protestáns felekezetre és egyesekre, egy szóval: mindenkire nézve jogok visszaszerzésének korszaka vala hazánkban. A hajdan Erdélyhez tarto-

cipis Stephani Bocskay de Kis Marja, ultimae voluntatis seu testamenti tabulae, dictam etiam pacificationem viennensem et faciem illorum temporum illustrantes. Omnia nunc primum edita opera et studio Victorini de Chorebo philohistoris. Pestini. 1790. 8r. 40+80 lap. — Bocskay István testamentomát közlötték későbbben egyebek is, p. o. Rummy, Monumenta hungarica. Pest. 1816. II., de a bécsi békekötés okmányai, tudtommal, egyedül Sinai által vannak mind ez ideig kiadva, s még Katona is a maga terjedelmes magyar történelmi művében, csak Sinait használá. Tóth Ferenc azt jegyzi meg Sinai életrajzában, hogy az ő említett műve nem keveset tett arra, hogy az 1790°/₁ XXVI. törvény-cikk a bécsi békekötésre alapított; noha tudni való, hogy már azelőtt rendes szokásuk vala az a protestáns rendeknek, hogy vallásügyi törvényhozásban s felterjesztésekben a bécsi békére hivatkoztak.

*) Budai Ézsaiás is, kit méltán egyik fő tekintélynek tartathatunk hazánk történelmi irodalmában, a legnagyobb elismeréssel s kitüntetéssel emlékezik Sinai ezen művéről Magyarország históriája II. köt. Pest. 1833. 3. kiadás. 58. lap.

zott vármegyék református predikátorai is tehát, felküldötték Hécei Dániel középzsolnoki esperest, s Keresztési József érmel-leki egyházmegyei tanácsbirót az országgyűlésre a végett, hogy a nevezett megyék predikátorai s azok maradékai számára Bethlen Gábor által 1629. adott nemesi oklevélnek érvényt szerezzenek *); e mellett ugyanezen követeknek kezükbe adta Paksi Szathmári István debreceni tanár és szuperintendens Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek azon oklevelét is, melyben a tiszántuli református püspökök hatáskörét és hatalmát valóban episkopális szellemben állapítja és erősíti meg **). — Ezen oklevél ünnepélyes megerősítését is kellett volna a nevezett követeknek eszközölni. Ezek mellett a debreceni főiskolai tanárkar Sinai Miklóst küldötte fel a végre, hogy az I. Apafi Mihály által a nevezett főiskola tanárai és tanulói számára évenkénti adományul alapított öt ezer mázsa kőst, mely az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűnésével többé ki nem adatott, újból kinyerje és megerősíttesse a felség és az országgyűlés által. Hogy minő szerencsével és eredménnyel jártak el a nevezett követek, említett megbízatásukban: azt előadni ide nem tartozik. Célunkra nézve fődolog az, hogy midőn a nevezett követek észrevették azt, hogy a protestáns vallásügyi azon törvénytervbe, melyet a két tiszai kerület s illetőleg annak jegyzője, küriarkhiai törekvések miatt Debrecenben az egyház és iskola emberei által már rég gyűlölt, különben igen szellemdus Domokos Lajos, Bihar vármegye egyik követe fogalmazott, s melyet az országos vegyes küldöttség is elfogadott, oly tételek mentek be, melyek a szuperintendensi és lelkipásztori hivatal eddigi jogait csonkították, s a világi résznek szokatlan befolyást engedtek az egyházi ügyekbe: 1790. október 1. napján egy oly előterjesztvényt nyújtottak be Paksi Szathmári István szuperintendens nevében a felséghez, melyben a nevezett törvényterv megigazittatását, s a szuperintendensi és papi jogok fentartását és védelmét kéri ***). Előttem nincs benne semmi kétség, hogy e

*) Lásd e nemesi oklevelet egész terjedelmében: Salamon Jos. De statu ecclesiae evang. reform. in Transsylvania commentatio theolog. historica. Claudiop. 1840. p. 26—30.

**) Ezen igen érdekes oklevelet közli Tóth Ferenc, Tul a tiszai püspökök élete. Győr. 1818. 79—80.; eredetiben megvan a tiszántuli egyházkerület levéltárában.

***) Ezen országos hatású híres folyamodványt egész terjedelmében s

nagy fontosságu előterjesztvényt maga Sinai fogalmazta; elfogadás végett azonban a szuperintendenshez leküldötte, a ki is azt a legnagyobb buzgósággal pártolta, s egy tisztán egyháziakból álló kerületi gyűlésben el is fogadtatta, s csak ezután nyújtatott az bé a felséghez.

Nem lehet leírni hogy mily haragra gerjedtek s talán méltán is gerjedhettek e miatt a világi urak, kivált miután látták, hogy az előterjesztvény csakugyan nem maradt eredmény nélkül. A szuperintendens azonban, az országgyűlés végére, szintén bevégezvén földi pályáját: egyedül Sinai Miklós állott fent, mint a papság vélt jogainak védelmezője s a világiak bosszuállásának egyedüli tárgya *). A szuperintendens eltemetése utáni napon, azaz 1791. március 7. azonban, a jelen volt 34 predikátor gyűlést tartott, a melyből Halmi István debreceni egyházmegyei esperes felszólítja a kerület lelkipásztorait, és csak egyedül ezeket, s nem egyszersmind a világiakat is, hogy a XC. kánon értelmében szuperintendensre szavazzanak. Ennek ellenében azonban Hunyadi Ferenc kerületi főjegyző és debreceni predikátor, viszont körlevelet bocsátott ki, s a választásba való avatkozást mindaddig megtiltá, míg abban az illető világi urak is részt nem vehetnek; az egyházmegyéek azonban, nem sokat hallgattak Hunyadira, — kiről már tudva volt, hogy határozottan a világi urak pártján áll, — s a beregin kívül, mely sem egyik, sem másik részére nem hajlott, mindnyájan elkészíték s Szent György napjára beküldék Debrecenbe szavazataikat, melyek a május 2. napján, tisztán papi egyénekből álló gyűlésben, felbontatván, Sinai Miklós 135 szavazattal, elválasztott püspöknek nyilvánított, s noha sirva kérte az atyákat, hogy ne tegyék ki ily nagy kísértetre, letérdepelvén, fölszenteltetett és eskettetett. Ugyane napon s ugyancsak Debrecenben, a világiak is külön gyűlést tartottak Hunyadi Ferencel együtt, s miután a két rész egyesítése sikertelen volt, — „nem akarunk fegyveresekkel versenyezni“, mondának a meghívott papok, — a világiak a

legelőször közöltem: „Vélemény a magyar prot. egyházalkotmány fő pontjai felett“ című művem 16—23. lapjain, egybefüggésben az országgyűlési okmányok ide vonatkozó pontjaival.

*) Említi Sinai a maga perében, hogy az országgyűlés vége felé az utcán is kiáltották utána valamelyik városban: „Várj rá Sinai! te irtad az instanciát; ezt a maradékod is megkeserüli“.

Sinai püspökségének egyenesen ellent mondtak. Minemű lépéseket tett legyen mind két fél, mind az egyházkerület kebelében, s a testvér kerületeknél, mind az államkormány előtt a maga ügyének győzelemre juttatása végett: azt előadni ide nem tartozik; elég legyen itt megjegyezni csak annyit, hogy Sinai mellől csakhamar az egyházik is mind elállottak, s miután 1791. jun. 28-ára, a világiak által új püspök-választás rendeltetett: Hunyadi Ferenc a világiak és egyháziak nagy szavazattöbbségével szuperintendenssé választatott, Sinai pedig mind a püspökségből mind a tanárságból letételt, s az ezután nem sokkal beállott budai zsinatba is, noha a debreceni egyházmegye által vala küldve, be nem juthatott. Az államkormány pedig, 1791. october 18. kelt rendeletében, Hunyadi csakugyan megerősíti, s a Sinai választatását érvénytelennek nyilvánítja, tanári hivatalából letételére nézve azonban újabb szabályszerű nyomozást s eljárást kíván, és Sinait is későbbben, mint tanárt, az egyházkerületi törvényszék, mint illető hatósága elé utasítja; s im itt kezdődik tulajdonképen a híres Sinai per, mely többre terjed két száz iv kéziratránál, s tovább folyt egy évtizednél *).

Felvétetett az ügy 1793. augusztus 12. napján, a tiszántuli egyházkerület világiakból és egyháziakból álló törvényszéke előtt, levén felperesi ügyvéd Rakovszky Dániel **), ki Sinait nem csak tanításának sikertelen voltával, de hivatali hanyagsággal, pénztárak hűtlen kezelésével s több efélékkel vádolta. Sinai azonban, mielőtt az ellene emelt vádpontok cáfolatához fogna, az ő szuperintendenssé választatásának törvényes, s a felette itélni akaró, világiakkal vegyes törvényszéknek törvénytelen voltát akarván kimutatni: harminc hit-tani és egyháztörténelmi tételben hozza le a magyar reformált egyház és iskolák kormányzatának főbb elveit, s e harminc tétel az, mely most bennünket főként érdekel, s melynek rövid kivonata im itt következik.

II. Sinai Miklós tételei, a magyar reformált egyház alkotmányára vonatkozólag.

1. Maga az ur úgy akarta, hogy a keresztyén gyülekezetek mind a hit mind az igazgatás s fegyelem dolgá-

*) Sinai életrajzát, s különösen a püspökség ügyébeni viszontagságait terjedelmesen és hitelesen közli Tóth Ferenc, fentebb idézett művében.

**) Későbbben több éveken keresztül debreceni bíró.

ban az egyházi szolgáknak vettessenek alája. Máté XXVIII. 16. Eféz. IV. 20. Csel. XX. 28. Zsid. XIII. 17. Helv. Conf. cap. XVIII. A mennyiben pedig az egyház felnőttekből vagy népből, s az iskolák által néppé nevelendő gyermekekből és ifjakkból áll: a tanintézetek is a doktorok, pásztorok vagyis püspökök és presbiterek kormányja alatt állanak. Bizonyítja ezt Eusebiusból (Lib. VI. Cap. 7, 14, 15, 19) s az alexandriai iskola példájából, melynek egyházi szolgák (Alexandriai Kelemen, Origenes sat) állottak kormányán.

2. Az egyház és iskola kormányán kívül, mely isteni jognál fogva illeti az egyházi rendet, az első keresztyén századok kegyes fejedelmei jogot adtak az egyházi szolgáknak az egyházi törvénykezésre, egyházi javak kormányára, házassági s minden más oly ügyek feletti ítélletételre, melyek az egyházat illetik, s kivették őket saját ügyeikben is a polgári törvények alól. Bizonyítja ezt a Codex Theodosianus és Justinianus illető pontjaiból, s régibb és újabb jogtudósok (Thomas, Henning, Boemer, Tindal sat. sat.) véleményeiből.

3. Az egyházi rend ezen jogait s szabadalmait teljes mértékben meghagyta hazánkban Szent István, s meghagyták az ő utódai is. Bizonyítja ezt Szent Istvánnal egykoru évkönyvekből, melyeket Katonától idéz (Hist. crit. regum Hungariae), a magyarországi törvénytár s némely oklevél ide vonatkozó pontjaiból.

4. A reformáció korában, miként az egész magyar hazában, ugy ezen tiszántuli egyházkerületben is, megtartotta az egyházi rend a maga régi jogait, s az az előtti egyházi kormányformát. Az erdödi 1545. és óvári 1565. évi zsinatok, megtartják a püspököket, s arkhidiakonuosokat vagy prelátusokat azaz espereseket, s ezeknek a részletes és egyetemes zsinatok általi kormányzási jogát. A püspöki ezen kormány és törvényhatóság részesei az iskolák tanítói is, kik részint lelkipásztorok voltak egyszersmind, részint a papok asztaláról éltek s azokkal a „canones minores“ XXVII. pontja szerint is, a legbensőbb egybeköttetésben kellett lenniök. Ki kell terjedni az egyházi rend jogainak a tanítókra, mind az iskoláknak az egyházhozi fentebb értelmezett viszonyánál fogva, mind az iskoláknak nagy hasznánál és fontosságánál fogva; s innen történt az, hogy az 1557-diki tordai országgyűlés, a kolozsvári, marosvásárhelyi és nagyváradi iskolákat az országos közjövedelemről rendelte fentartani.

5. Izabella királyné és fia II. János 1559. kiadott oklevélükben, az egyházi rendnek nem csak tanítási szabadságát, de minden régi jogait és szabadalmait is meghagyják. Ezen oklevél hatása pedig kiterjedt Debrecenre és ezen egyházkerületre is.

6. Az 1562. évi tarcali nemzeti zsinat tagjai, az általok kiadott hitvallásnak előbeszédében, az egyházi tan feletti ítéllettel jogát magokénak lenni nyilvánítják. Minthogy pedig ezen zsinaton Kopácsi István zempléni esperes és Szikszai Kovács Balázs pataki igazgató tanár vitték a szerepet: látni való, hogy ama jog nem csak a papokra, de a tanárookra is kiterjed.

7. A Melius Péter által 1567. február 24-ére 17 egyház-megyéből összehívott debreceni zsinat, melyen valószínűen tanítók is valának jelen, az esperest, szuperintendens-t s az egyetemes zsinatot rendeli a 48. kánonban a lelkipásztorok illetékes bíráivá. Ugyanezen zsinat kánonai az egyházi javakat is, a papok és tanítók felügyelése alá helyezik, s a világiakat azoknak istentelen pazarlásaitól eltiltják. Nincs is reá eset, hogy világiak kormányzati jogot vettek s kívántak volna maguknak az egyházi dolgokban; megelégedtek azzal, ha védői s táplálói lehettek az egyháznak s iskoláknak.

8. A XVI. századi magyar protestáns egyházi történelemből és kánonokból világos, hogy a világiak soha be nem folytak az egyház kormányzatára. A szuperintendensnek csak az esperesi testülettel egyetértve kellett intézkedni, nem pedig a világiakkal is. A tan felett vitatkozhatnak s ítélnhetnek ugyan a világiak, de csak magukra nézve — pro se; az egész egyházat kötelező tan feletti ítélettel pedig a lelkipásztorok joga és tiszte, melynek gyakorlásáról ők csak az élők és holtak bírójának fognak számot adni egykor.

9. Az 1605. jun. 5. Nagy Károlyban, Hodászi Lukács szuperintendens elnöklete alatt tartott zsinat, oly véggel küldött követtséget Kassára, az épen akkor a bécsi békekötéssel foglalkozó Bocskay István fejedelemhez, hogy a papi rend jogait s szabadalmait is, különösen a világiak ellenében, erősítse meg, s csak az esperes és szuperintendens legyen az egyháziak törvényes bírója. Mindezeket megadta Bocskay István, s ennek következtében lőn az 1608. évi országgyűlés 1. cikkében a szuperintendensi felsőség megállapítva, mely az egyházi javak kormányának, peres ügyek elítélésének, a papság

világiak elleni védelmének, s a fejedelem általi védelmeztetésök kieszközlésének, templomok, iskolák építtetésének sat. sat. jogát mind magába foglalja.

10. Mindezen jogokat bőven és teljes határozottsággal megadja a tiszántuli szuperintendenseknek Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek 1608. július 26. Fehérváron kelt oklevelé, melyből világos, hogy a szuperintendensek választatása, mind azelőtt mind azután, egyedül a lelkipásztorok által történt; és hogy az egyházi törvényhatóság, minden fentebb érintett jogokkal együtt, csupán a szuperintendenst, és a mindenkor egyházi rendből álló széniori testületet illette. Hogy a szuperintendensé volt az iskolák ügyébeni intézkedési jog is, megtetszik mind a Bocskayhoz intézett fentebbi kérelemből, melyben vagy új iskolák felállítása, vagy a régiek bővebb adományoztatása sürgettetik; mind abból, hogy Báthori Gábor épen ezen sürgetés következtében, 1609. sept. 13. kelt oklevelében Szepes nevű elpusztult birtok tizedét a debrecen városi tanuló ifjuság testületének adományozta. Bizonyos ezen oklevélből, hogy az adományozó fejedelem sem a kérő szuperintendenst, sem az adománynyal ellátott tanuló ifjuságot kiskorúaknak nem tekintette, s épen ennél fogva semmi kurátort fölikbe nem rendelt, s így a tanuló ifjuságot jószágok birására s kezelésére képesnek nyilvánította.

11. A szuperintendens számára ekként biztosított jogokat fentartotta és használta Hodászi utódja, Melotai Nyilas István is, ki Bethlen Gábortól a szepesi tized új adományát ismét kinyerte a debreceni tanuló ifjuság számára, mit az ifjuság természetesen a professzorokkal együtt kezelt, mint kik t. i. elválhatlanul az iskola testületéhez tartoznak. Melotai Nyilas emelte fel a szatmári iskolát is. Ő irt 1617. nov. 27. Szenci Cene Péter mátyusföldi szuperintendenshez is, ajánlván neki, mint a közelebbi magyar országgyűlésen jelen leendőnek, a tiszántuli egyházi rend jogainak ügyét is. Innen látni való, hogy egyéb jogok mellett a felekezet érdekébeni közbenjárás tisztét is, az országgyűlés előtt, a szuperintendensek önhatalmulag gyakorlották.

12. A szuperintendensek egyházi és iskolai felügyelési jogát mutatja ugyancsak Melotai Nyilas Istvánnak azon tette is, mely szerint ő azt eszközölte, hogy a két tiszai kerületből, az 1619. évi országgyűlésre, a szuperintendensek és széniorok nevében, utasítással ellátott egyházi rendű követek küldesse-

nek fel, a reformált egyház jogainak védelme végett. És e követek, maguk mellé vevén Kanisai Pál tul a dunai követet is, személyesen megjelentek a nádor és az ország rendei előtt, s a reájok bizott ügyet sikeresen előmozdították.

13. Melotai Nyilas István és Keserői Dajka János indítására állította fel Bethlen Gábor a károly fehérvári jeles főiskolát is, a többek közt Debrecen városának adójával is látván azt el, s az abbani kormányzási, sőt a javakbani birtoklási jogot is a tanuló ifjuság s tanárok testületének adta, a szuperintendens felügyelése mellett.

14. A szuperintendensek s espereseknek iskolaügyek feletti kizárólagos jogát mutatja az is, hogy a debreceni tanuló ifjuság az 1628. évben tartott szatmári zsinathoz folyamodott a miatt, hogy a debreceni céhek kollégium iránti tartozásai a nagyobbik templom igazítására fordítottak. A zsinat ezen tartozásoknak a kollégium számára való visszafordítását parancsolta s azt a város teljesítette is. De több eseteket is lehetne felhozni annak bebizonyítására, hogy a debreceni iskola ügyei feletti intézkedési és bíraskodási jog a szuperintendenst és az espereseket illette, nem pedig Debrecen városát vagy egyházát.

15. Mutatja a szuperintendensi törvényhatóságot a presbiteriánus Tolnai János ügyének folyama is. Tolnai ügyét ugyanis előbb az egyházmegyei, majd a kerületi egyházi törvényszék látta el, s az ügyben véglegesen döntő szatmárnémetii hires zsinaton is 1646-ban, szuperintendens elnökölt s papi egyének döntöttek, a nemesek és a nép csak mint nézők voltak jelen, s külön osztályt foglaltak el a templomban. Sőt még a fejedelem sem kívánt ez ügyben sem személyesen, sem követei által befolyjni, hanem értesítettvén G. Katona által a szükségesekről, a zsinat végzéseit helybenhagyta.

16. A Gelei Katona-féle kánonok, melyek a szuperintendensi és esperesi igazgatásmódot, úgy a mint kell, megállapítják, több rendbeli zsinati és országgyűlési vizsgálat után fejedelmi megerősítetést nyertek, s még ma is teljes érvényben állanak. Okosan tettek tehát a minap a budai zsinaton a debreceni egyházmegye követei, midőn ezen kánonok értelmében, a szuperintendensi igazgatás alakját, némi változtatással fen akarták tartani.

17. A szuperintendensek iskolaügyekbeni kormányzási hatalmát bizonyítja azon körülmény is, mely szerint midőn

1656-ban, a debreceni tanuló ifjuság és a városi hatóság között bizonyos viszálykodás támadt, s a városi tanács, némely papokkal egyetértve, birói jogot akart gyakorolni ez ügyben: a tanuló ifjuság ennek nem engedett; s miután a városi előljáróság erőszakkal betörette az előtt bezárt iskolaaajtót, s némely deákokon büntetői hatalmat gyakorolt: a fejedelem által, az ő védelme alatt álló nemes iskolán elkövetett ezen erőszakért, megbüntettetett, a tanácscsal egyetértő papok pedig hivatluktól felfüggesztettek.

18. Ezen per egész folyamából világos: hogy a debreceni iskola ki van véve a város törvényhatósága alól, hanem a szuperintendens törvényhatósága alatt áll; hogy az iskola birtokjoga legnagyobb részben az ifjuságé; hogy ezen iskolának csak a fejedelem s az egyházi férfiak előljárói; s hogy ennek maig érvényes törvényei azok, melyek ama zavarok utáni vegyes zsinatban hoztattak.

19. A szuperintendensi és esperesi törvényhatóság mellett bizonyít azon körülmény is, hogy midőn Megyesi Pál, a maga *Dialogus politico ecclesiasticus* című művében (Bártfa. 1650) a szuperintendensi és esperesi kormányzat ellen, s a vegyes presbiterium mellett izgatott: ezt Lázár Miklós szuperintendens, az 1651. évi piskolti zsinatban, ünnepélyesen elkárhoztatta; sőt Magyar Benedek és Kovásznai Péter váradi papokat, kik megátalkodott presbiteriánusok valának, az 1656. évi szatmári zsinat által a szatmári várba polgári fogságra vettette. Ily állhatatosan visszavetették ezen korbéli igaz hitű és bölcs atyák a világiaknak az egyház kormányzatába mindig zavart szülő, s apostoli korrall ellenkező befolyását.

20. Tornai Istvánt is, az 1657. évi báthori zsinatban csupán és egyedül papok választották szuperintendenssé, s ezen törvényes szokás későbbben is megmaradt azon különbséggel, hogy a számos tagokból álló zsinattartás megtiltatván, írásban adták bé szavazataikat a papok.

21. Apafi Mihály fejedelem az 5000 mázsa kősót, s Rhédei Ferenczel együtt Szent Imre tizedét és kilencedét, az ezen vidéki egyházi rend s különösen Mártonfalvi György professzor közbenjárására adományozta a debreceni főiskolának. Szent Imre birtokába Körösi György iskolai szénior s Szelei Pál deák képeben igttattatott bé ünnepélyesen az iskola, minden ellenmondás nélkül. Ezekből világos, hogy ezen iskola a professzorokkal s tanuló ifjusággal egyetemben, a fejedelmek

védelve alatt, önálló, önjogu szabad testületet alkotott s világiak biróságának s kormányának soha alá nem vettetett.

22. A debreceni tanács magának követelte volna a deákok bevehetési jogát, de ezt tőle az 1686. évi avasujvárosi egyetemes zsinat elvette, s a professzoroknak s az iskolai testületnek adta; a tanácsot pedig megintette, hogy ezen jog követelésétől tartózkodjék; mert különben a szent generális ekklézsia élni fogna a maga jogával. Ezen szent generális ekklézsián pedig, Máté XVIII. 17—18 szerint, a zsinatra összegyűlt papokat kell érteni.

23. Thönkö Szilágyi Márton debreceni theologiae professor és zsinati tag, házassági ügyről írott, s az esperesek által Debrecenben 1690. kiadott műve, a szuperintendens bírálata alá bocsáttatott. Ugyanezen tanár, midőn valamely szabolicsmegyei nemes által Coccejus szerinti hittani elveiért megtámadtatott: igazhitűségét a szuperintendens előtt védelmezte s bizonyította be. Az egész XVII. század folyamán tehát, a világi rend sem pátronatus sem kurátorátus név alatt, az egyházi és iskolai ügyekbe közvetlenül be nem folyt.

24. A XVIII. század elején zabolátlankodásokat keservesen érezte a debreceni iskola is. 1704. a régi törvényeket kezdték megváltoztatni, a szuperintendensi s esperesi hatóságot nyirbálni, az iskola számára végrendeletileg hagyott összegeket a városnál letartóztatni, a szentimrei kilencedet s tizedet a város kezelése alá helyezni, s midőn ezt a váradi kaptalan tetteleg elfoglalta *), még csak egy szót sem szólottak ellene. Kocsi Csergő Bálint s Veresegyházi Tamás buzgó türekvései keveset értek már; s általában, a vállusunkon lévő fejedelmek megszűntével, kezdték a világi urak kegyetlenül feldulni a papság jogait s szabadalmait; az iskolaügy iránt is hidegekké lettek, mint p. o. debreceni bíró Komáromi Csipkés György is, ki nagy hatalma és befolyása mellett, Veresegyházi Tamás szuperintendens sürgetésére is, semmit nem tett az 5000 mázsa kőő s Szent Imre visszanyerésére.

25. Az 1631. március 21-ki királyi resolúció, a szuperintendensek államhatósági megengedtetéséről szólván: a világi urak is, az ő bodrogkereszturi gyűlésökben 1734. világi kurá-

*) Bizonyosan azért, mert Szent Imre, a reformáció előtt, a nagy váradi katolikus püspök jósága volt, s midőn megszűnt az erdélyi nemzeti fejedelemség, s a váradi püspökség is újból felállított, szekularizált javai is visszafoglaltattak.

torok választását határozták el, a kiknek t. i. az egyházak és egyháziak felett, a szuperintendensekével egyenlő törvényhatóságuk legyen. E gyűlés azonban e mi egyházkerületünkre nézve érvénytelen; mert Zoványi György akkori szuperintendens sem maga sem követői által meg nem jelent ebben; e mellett, egy ugyanazon évi királyi resolúció, a szuperintendenseknek adván a lelkipásztorok feletti felügyelési és ítélési jogot, a világi kurátorságot önként megszünteti. Sikertelen próbát tett ez időtájban a debreceni tanács is, az iskolai rendszer megváltoztatásában, mert azt a tanárok határozottan visszautasították.

26. 1742. már csakugyan kivitte a város, hogy a főiskolának polgári pénztárnoka legyen; mindemellett is azonban miként maga ezen pénztárnok, úgy a gazdasági ügyek is, egészen a professzorok hatósága alatt maradtak még.

27. II. József császár korában, az 1783. évi, világiakból álló protestáns pesti tanácskozmány *), a kormány iskolarendezési tervére vonatkozólag kijelentette a többek közt: „hogy a protestánsoknál elvileg joguk van a világiaknak az egyházi ügyekbe befolyni, s hogy az iskolák felügyeletét és igazgatását a kerületek által szabadon választott kurátoroknak s inspektoroknak hagyja ő felsége“ Hallatlan szavak voltak ezek mindez ideig, s II. József sem sokat adott reájok.

28. Miután az 1790°/₁-ik évi nagy fontosságú országgyűlésre Bihar vármegyéből elválasztott két protestáns követ, Rhédey Ferenc és Domokos Lajos, az illető egyházi férfiak kérelmére sem látszottak arra hajlandóknak, hogy az országgyűlésen az egyházi rend sérelmeinek orvoslását előmozdítsák: kénytelen volt szuperintendens Paksi Szathmári István, egyetértve az esperesekkel és tanárokkal Hunyadi Ferenc, Hécei Dániel és Keresztési József lelkészeket az egyházi, Sinai Miklós tanárt pedig az iskolai szabadalmak s adományok kieszközlésére felküldeni az országgyűlésre, külön megbízó levelekkel ellátván őket.

29. Nevezett követek mindent elkövettek volna magánosan az evangélikus rendeknél céljokra nézve, de nagyon

*) Azt hiszem, hogy azon küldöttség vala ez, mely II. József császár türelmi rendelete következtében neveztetett ki, s melynek református tagjai Domokos Lajos és Hatvani István valának. Lásd: Véleményem 41—42 lapjait. Nagy nyereség lenne, ha e küldöttség munkálata valahol feltalálhatnánk.

kevés, sőt semmi sikert nem vettek észre, s a világiak által vallásügyben tartott konferenciákba sem hivattak, sőt midőn a két tiszai kerület ülésébe Sinai Miklós és Keresztési József bementek volt, borzadva látták ott az egyháziak nagy ellen-ségét Domokos Lajost jegyzőként ülni, s elfogadtatni amaz átkos törvénytervet, mely szerint mindazon egyházi és iskolai jogok, melyeket eddigelé az egyházi rend egyedül és kizárólagosan gyakorolt volt, a világi rendü kurátorokkal megosztatnának, s így az egyházak s iskolák felügyelete és igazgatósa s a pénztárak kezelése a világiak pusztá önkényére bízának.

30. Miután nevezett követek e törvényterv megváltoztatását megkísérették ugyan, de minden siker nélkül: kettő az egyházmegyeiek közül *), mert Hunyadi Ferencet diétai pappá formálták át a politikus urak, visszajővén Debrecenbe, előadta az ügy állását a szuperintendensnek, a ki is, Benedek Mihály debreceni pap figyelmeztetése ellenére is, kerületi gyűlést hirdetett 1790. aug. 16 napjára, a melyen elhatároztatott, hogy ő felségéhez folyamodvány intéztessék az említett törvényterv megsemmisítésére, mert a) a lelkipásztorok csak a püspökök és esperesek, nem pedig a kurátorok iránt is tartoznak engedelmességgel a helvét hitvallás s az eddigi kánonok szerint; b) a dogmák körüli itélettetelt a kurátoroknak nem lehet, megengedni; c) a papok mint született vagy lett nemesek felett sincs joguk a kurátoroknak; d) a kurátorok az egész egyházi kormányt felforgatják; e) az elhordozhatlan rabszolgái járom miatt nem akadna pap sem; f) a pénztárakat sehogysem ragadhatják magukhoz a kurátorok.

Felperes ügyvéd Sinainak ezen tételeit az ügyhöz nem tartozóknak nyilvánítván, azoknak részletes cáfolásába nem bocsátkozik, s csak nagy általánosságban tesz reájok némely megjegyzéseket, a melyeket Sinai viszont mind cáfolás alá vesz, s a szentírásból, helvéthitvallásból, s némely helvét theologusok műveiből terjedelmesen ügyekszik bebizonyítani, hogy a látható keresztyén egyház, vagyis a keresztyén nép,

*) Keresztési és Hécei t. i. — Keresztesinek ezen egész országgyűlési utjokról igen érdekes naplója maradt fenn kéziratban. Említi itt, hogy míg ügyökben mind a világi urak, mind Hunyadi Ferenc követársuk által hűtlenül elhagyattak, s már már végképen elcsüggedtek: Sinai Miklós őket mind végig buzdította, pártolta és tanácsával segítette.

nem bir önjogusággal s önkormányzati joggal, hanem a pásztorok és doktorok néki, isteni tekintély által rendelt kormányzói és bírái, mind a hit dolgában mind a fegyelemben és igazgatásban. Az egyházat következő három módon értelmezi: 1. jelenti e név Krisztus misztikus testét, a láthatatlan egyházat, melynek a lelkipásztorok is csak tagjai; 2. jelenti a pásztorok és tanítók által egybegyűjtött és igazgatott látható egyházat vagy gyülekezeteket, ennek már a papok igazgatói; 3. jelenti az egyház magokat a papokat. Azt mondja felperes, hogy a nép táplálja a lelkipásztorokat; tehát joggal bir felettök; hiszen a prófétákat, apostolokat, sőt magát a Krisztust is a nép táplálta; de azért képtelenség volna azt következtetni, hogy az [evangyéliom hirdetésének s az egyház kormányzásának jogát a Krisztus és az apostolok, nem az atya Istentől, hanem a néptől vették és bírták. A lelkipásztorok választása vagyis rendelése a szentírás és az őskeresztény egyház példája szerint, az egyházi felsőséget illetve, s csak későbbben osztatott meg e jog a kegyurakkal s majd a néppel; az elválasztott lelkipásztorok feletti ítélletétel azonban most sem a népet s világiakat, hanem a szuperintendenst és espereseket illeti, sat. sat.

Mindezekre a perben részletesen már most teljességgel nem felel a felperes ügyvéd, hanem Sinai egyházkormányzati tételeinek megcáfolása végett, egy egész önálló művet mellékel, melyben a magyar protestáns egyház és iskolák igazgatásának történetét szintén okmányosan lehozza, s a presbiteri egyházigazgatásnak, s a világiak egyházi és iskolai ügyekbe tényező befolyásának jogos voltát bebizonyítani törekszik.

Sinai is tehát, miután felperes ügyvéd némely csekélyebb érdekű nézeteit és kifejezéseit a periratok folyamán kellően megróvja, önálló műként mellékli a perhez a maga nagy fontosságu és terjedelmes Vindiciáit, melyeknek céljok az, hogy egyfelől a felperesi mű minden tételét gyökeresen megcáfolják, másfelől a már előadott 30 tételt újból és terjedelmesebben megbizonyítsák *). Sinai úgy veszi s nincs

*) A Vindiciák teljes címe ez: Vindiciae principiorum dogmatico-practicorum regiminis ecclesiarum ac scholarum reformatarum Hungariae a prima earundem constitutione obtinentis. Contra et adversus dominum Ludovicum Domokos et assecclas ejus, sub nomine fisci superintendentialis actistenus primum, mox et in replica sua, ac ultimum singulari scripto: „Refutatio assertio-

is benne kétség, hogy a felperesi mű nem az ügyvédtől, hanem Domokos Lajostól s részben Hunyadi Ferencről és Benedek Mihálytól származott. A Vindiciákban legelőször is megjegyzi, hogy 1. Domokos állitmányai nem nyugosznak a helyvét hitvalláson, s az azt tisztán értő és követő józan theologusok véleményén, hanem innen onan összekapkodvák és költvék leginkább a végre, hogy az egyházi rend elnyomásával a világiak juthassanak mindenben hatalomra; 2. ezen állítólagos cáfolat melléklésében nincs is egyéb célja felperesnek mint az, hogy a pert Sinai életén túl halasztsa, s őt és maradékait nyomorítsa; 3. Domokos művének már alkata és modora is gyanus, mert a helyett, hogy az alperes felállított tételeit rendszerinti tárgyalás alá venné, más rendet követ, hogy mind a maga alaptalanságát palástolhassa, mind az ügy feletti ítélletétetelt nehezítse.

A Vindiciák egész tartalma nyolc fő részre oszlik, melyek közül a négy első az egyházalkotmányi elveket inkább elméleti szempontból, külföldi theologusokra hivatkozva, s a mi saját viszonyainkat csak kevésbé érintve tárgyalja; a három utolsó pedig már egészen a debreceni iskola történetére vonatkozik. Legérdekesebb tehát reánk nézve ezuttal az ötödik fő rész, mint a mely t. i. egészen a magyar reformált egyház történetére vonatkozik, s belőle ösmertetésül im álljon itt a következő töredékes rövid kivonat.

Magyarországban s különösen a tiszántuli egyházkerületben a világiakkal vegyes presbiterium sohasem volt törvényes gyakorlatban. Szegedi Kis István, kire felperes hivatkozik, seholsem emlékszik világi prrsbiterekről, mert ő presbitereken mindenütt rendes lelkipászorokat ért. Az 1566. évi gönci zsinat ujlag bevette ugyan Béza genfi vallástételét,

num (praetense) heterodoxarum Nicolai Sinai⁶, intitulato, processuque sub nb. o. adnexo, eadem principia acriter oppugnant, susceptae ac institutae. Quibus graves errores, argutiae, paralogismi memorati domini Ludovici Domokos et asseclarum ejus, quibus indigitata superius principia dubia reddere, obscurare ac subruere, studio innovationis catenus inducendae voluerant, denuo deteguntur ac ex solidis ac immotis fundamentis per extensum ac finaliter confutantur per Nicolaum Sinai, ordinatum verbi divini ministrum, ac in collegio reformato debrecinensi annis 30 professorem ordinarium. Magához a perhez mellékelt hivatalos példány, melyet én használtam, ivrétben 576 lapra terjed. A perben azt jegyzik meg Domokosék, hogy e Vindiciák 26 hónap alatt készültek.

melyben a vegyes presbiteriumról is szó vagyon; ámde e zsinatban, melynek fő dolga nem az egyházkormány, hanem az urvacsorája feletti megállapodás volt, csak a tiszamellékiek voltak jelen, s hogy ez a vegyes presbiteriumot tetteleg be nem vette, onnan világos, mert a következő évi debreceni nagy zsinat kánonai világosan kimondják ezen elvet: „non oves pastores, sed pastor regit oves“, s általában a püspöki és esperesi egyházi kormányt állapítják meg. Ha örökké élne is felperes, soha csak egyetlenegy példát sem tudna kimutatni arra, hogy ezen kerületben a világiak kiegészítő részei lettek volna a zsinatoknak. Az 1567. évi debreceni zsinat papjai, midőn a helvét hitvallásnak aláírtak, csak a tanban, nem pedig a külsőkbeni egyezést is kívánták kijelenteni a külföldre nézve. Hiszen a genfi presbiteri rendszert még a többi helvéták sem fogadták el. Hogy az óvári zsinatban a nemesek nem mint tényezők voltak jelen, hanem más érdekből: azt már fentebb láttuk; azon állítólagos egri zsinat pedig, melyet katonák is alkottak volna, nem egyéb khiméránál, s Benedek Mihály ez ügybeni szuperintendenciális skribának nagy tudatlanságát mutatja *). Az 1610. évi nagyváradai zsinatra is hiában hivatkozik felperes, mert az ez által megállapított egyházkormányzati tételekben, a presbiteriken mindennütt az espereseket kell érteni; e mellett kimondja e zsinat, hogy a magyar reformátorok azon egyházkormányzati rendszert hozták be, mely a keresztyén egyházban Nagy Konstantin előtt divatozott, és a mely bizonyynyal püspöki volt. Hogy e nagyváradai zsinat presbiteri elvü nem volt, az is mutatja, hogy Szilvás Ujfalusi Imre, a kinek presbiterianus elvei és mozgalmi szolgáltattak alkalmat e zsinatra, hivatalából letéttett, s miután folyvást makacsodott, a fejedelem polgári büntetésének is alávetetett. Ezen eset is mutatja azt, hogy az

*) Domokosékát t. i. az egervölgyi vallástétnek címe vezethette félre, a mennyiben annak ezen szavaiból: ab universo exercitu equitum et peditum S. R. M. a nobilibus item et incolis totius vallis Agriae . . . in Christo et scripturis sacris fundata, — azt következtették hibásan, hogy tehát volt oly zsinat az Eger völgyén, melyben katonák és nemesek is résztvettek; holott ily zsinat sohasem létezett; s Benedeket annyiban rója Sinai, a mennyiben ő volt jegyzője a kerületi törvényszéknek, s e mellett a domokosféle mű készítésében is részt vett. Az egervölgyi vallástétel keletkezésének történetét lásd: Budai Ezsa-
iás fentebb idézett műve 129—131 lapjain.

egyházi törvénykezésbe sem a világiak, sem a fejedelem bele nem avatkoztak, hanem az utóbbi is csak a már megtörtént ítélet végrehajtására szoritkozott. Hasztalanul hivatkozik felperes a XCIX-dik Gelei Katonaféle kánon azon pontjára is, melyben az mondatik, hogy az egyházi gyűlésekbe tisztes és okos polgári egyének behívása nem elleneztetik; mert ebből nem következik, hogy a világiak multhatlan tényezői az egyházi törvényhozásnak és igazgatásnak; ugyanis maga ezen kánon világosan kimondja, hogy a külföldi presbiteriumokat nálunk felállítani nem lehet, s hogy a világiak behívása ott történjék, hol az „commode licebit“, és úgy, hogy a summus magistratusnak, azaz a fejedelemnek jogai, mint szintén a zsinatok, püspökök és esperesek hatásköre és tekintélye is sértetlenül maradjanak; mindezekkel pedig, a mint ezeket a kánonok megállapítják, teljességgel meg nem férhet a világiak mostani befolyása.

Ügyeinek gyengeségét maga felperes is érzi, midőn arra hivatkozik, hogy nincsenek jegyzőkönyvek a múlt időkről, nem jegyezték fel minden zsinatról a jelen volt világiakat, s hogy ezek a hadakozások miatt nem lehettek mindenkor jelen. Alaptalan beszéd ez; mert a Mélius Péter korabeli 1567. évi „majores canones“ teljes részletességgel meghatározzák az egyházkormányzat alakját; Gönci György püspök pedig, ki ezen nagyobb kánonokból szedte és adta ki Wittenbergben 1577-ben a kisebb kánonokat, ezeknek egy példányához nagy mennyiségű tiszta papirost kötöttetett zsinati jegyzőkönyvvül, és e megbecsülhetetlen régi jegyzőkönyv, mely két századra terjed ki, mind e mai napig megvan, de benne egy betű sincs arról, hogy világiak vagy nép tényezőikül lettek volna jelen a gyűléseken. A harcok sem nehezültek nagy mértékben e mi vidékünkre, sőt a XVII. század folyamán virágzó volt itt a protestáns egyház állapotja. Tökéletesen alaptalan felperesnek azon véleménye is, melyet Voetiustól s a rajongó independentistáktól kölcsönöz, hogy t. i. ha magok a lelkipásztorok alkottak is valaha zsinatot, azt csak a nép felhatalmazásából tehették. Nem egyezik e vélemény sem a papság isteni eredetű jogával, sem a magyarországi törvényes gyakorlattal, Báthori Gábor, Bethlen Gábor s más fejedelmek egyházkormányzatra vonatkozó okleveleivel, mint szintén a szatmármegei rendek 1607. évi óvári gyűlésének, Thurzó nádor által

is megerősített s e mi kerületünk ládájában meglevő végzeményeivel.

Azon tételt, hogy a szuperintendensek, különösen a tiszántuli egyházkerületben eleitől fogva a lelkipásztorok által választattak, lépésről lépésre igen nyomosan, de általános érdekű új adatok nélkül bizonyítgatja Sinai, s felperes ellenkező véleményét minden ponton alaposan cáfolja. Midőn pedig a bodrogkereszturi gyűlés időpontjához ér, megjegyezvén előlegesen, hogy azt a „carolina resolution“ alapítani nem lehet, mint-hogy az 1734. okt. 21-én kelt, a gyűlés pedig ugyanazon év november 5-én már kezdődött, s hogy azt sem eredeténél sem alkatánál fogva nem lehet törvényes gyűlésnek tartani, belebocsátkozik határozmányainak részletes cáfolatába is *).

Hogy a bodrogkereszturi gyűlés tartásának oka az lett volna, hogy Rádai Pál egyetemes főkurátor halálával tetemes zavarok támadtak az egyházban: az teljességgel nem áll; mert Rádai Pál sohasem nevezte magát egyetemes főkurátornak, sem más annak nem tartotta, hanem csak mint buzgó és bölcs református ember mozdította elő a magyar protestáns egyház ügyeit az államkormánynál. Azt sem lehet kimutatni, hogy a Rádai halála, mely 1733. máj. 20-án történt, s a bodrogkereszturi gyűlés között, miféle nagy zavarok keletkeztek; egyébiránt, ha netalán keletkeztek is, törvényes uton kellett volna eligazítani azokat. A világiak részéről eddig is gyakorlott egyházi felsőség rendezése állittatik, továbbá, a bodrogkereszturi gyűlés tartásának egyik okául; de nem ez, a mi képtelenség, hanem a papok jogainak elnyomása volt itt a főcél. Sinainak a bodrogkereszturi végzemények elleni cáfolata ide megy ki röviden: mindazon teendők, melyeket a bodrogkereszturi gyűlés az általa felállított és kinevezett fő és koadjutor kurátoroknak ad, a fenálló kánonok és százados gyakorlat szerint, a püspökök és esperesek hatósági körébe tartoznak, s

*) A ki a bodrogkereszturi, minden esetre törvénytelen s érvénytelen gyűlésnek végzeményeit még nem ismeri, s tőle valami sokat várna, várná t. i. a kurátori hivatalok felállításának akár a reformált egyházalkotmány alapelveiből, akár a történelemből s akkori viszonyokból kellő indokolását: az nagyon meg fogna csalatkozni, ha megolvasná az illető okmányt, melynél egy egy gyengébb alig találkozik a magyar reformált egyház történetében hazánkban. Ezen megjegyzésem csak azt akarja jelenteni, hogy a kétségen kívül jó ügy és helyes intézmény rosszul vala megalapítva és védve.

ezen teendők közt, az ugynevezett agenciális pénz egybegyűjtése és kiszolgáltatása is, mely végre a bodrogkereszturi gyűlés külön világi pénztárnokokat nevezett ki. De érvénytelen e gyűlés azért is, mert ebben a szuperintendensek sem magok, sem képviselőik által részt nem vettek; az sem igaz, hogy ezen gyűlés végzéseit az egyházkerületek örömmel fogadták és foganatosították volna; mert a tiszamelléki kerületben, hol Dóri András lett volna a főkurátor, az 1735 és 1736-iki, tisztán egyháziakból álló közgyűléseken, egészen ellenkező végzések hozattak, s Szentgyörgyi Sámuel szuperintendens, egyetértve Zoványi György tiszántuli szuperintendenssel, sohasem pártolta, sem el nem fogadta a bodrogkereszturi végzéseket. A dunamelléki kerületben Kenessey István lett volna a főkurátor, de ő sohasem élt e címmel és hatalommal s alapítványi okleveleiben sem irta így alá magát, s a felette tartott halotti beszédekben sem neveztetett annak; s a dunamelléki szuperintendens Major Kocsi János folyvást élt a püspöki törvényes jogokkal. A dunántuli kerületben Gyürki Istvánt csak az 1740. évi nagykőrösi gyűlés üsmerte el főkurátornak, de a szuperintendensi jogok épségben tartásával. Ezen tiszántuli egyházkerületben Báji Patai Sámuel főkurátor mindent elkövetett ugyan, hogy hatalmának gyakorlatába lépjen, de sikeretlenül, mert midőn ily célból Zoványi szuperintendenst gyűléstartásra sürgette, ez nem engedett neki. A Zoványi halála utáni kilenc év alatt történt három szuperintendens választásánál jelen ugyan lehettek némely világiak, de hogy szavaztak volna is, annak ugyan semmi nyoma nincs; a későbbi szuperintendensválasztások alkalmával pedig a világiaknak már csakugyan becsuszni kezdő szavazása ellen Halmi István*) debreceni egyházmegyei nagy érdemű esperes több ízben teljes erélyességgel protestált.

*) Ez a Halmi István, nádudvari majd szoboszlai predikátor és esperes, volt Sinainak leghűbb barátja, s ügyének leghatalmasabb védelmezője. Sinai püspökségének buktaival azonban leszorítottatott ő is az esperességből s mellé proszéniorrá Kocsis István neveztetett. Halmi, a debreceni egyházmegye levéltárában megmaradt hivatalos leveleiből igen művelt, kemény jellemű, s a klasszikus latin nyelvben nagy jártasságu férfiként tűnik ki. Jellemzéseül álljon itt néhány sor egy leveléből, 1792. sept. 1., melyben a világi urak hatalmától megrettent s visszavonulni akaró proszénior bátorságra inti: „Tiszteletes proszénior kedves komám uram! Miolta a minapi kedves leve-

Végül a Vindiciák tartalmát maga Sinai következő fő tételekbe foglalja össze.

1. A magyarországi reformált egyházak igazgatása, eleitől fogva episkopális, vagy a mi mindegy, szuperintendensi volt. Egyes gyülekezeteket az egyes lelkipásztorok, iskolákat a tanítók, s mindezeket viszont a tisztán egyházi rendű esperesek és szuperintendensek kormányozták.

2. Hogy ezen igazgatás az új szövetségi szentírások az apostoli és négy első századi keresztyén egyház elvei és példája szerinti, azt maguk a magyar reformátorok vallották.

3. A külföldi presbiteri egyházigazgatást a magyar országi reformátusok soha be nem vették.

4. A XVII. század közepén ugyan Megyesi Pál és társai be akarták hozni a pesbiteriumot; de ezt sem Maresius grönningeni tanár, kit ez ügyben maga Megyesi választott bírónak, sem a magyarországi zsinatok soha el nem fogadták.

5. Megmaradt ezen tisztán egyházi kormányzat a következő időkben is, sőt fejedelmi oklevelekkel megerősítettett, mignem a világiakból álló bodrogkereszturi törvénytelen gyűlés, a papok iránti irigységből s a Thomasius és Boehmerféle idegen egyházjogi nézetek vak követéséből, világi kurátorok felállítását erőszakolta, de a szuperintendensek határozott ellentállása miatt, minden erőlködés mellett is csak azt érhették el a világiak, hogy néhányuknak a gyűlésekeni jelenlét, s vegyes ügyekben tanácskozó szavazat engedtetett, de az egyházi rend jogainak sérelmé nélkül.

6. De mindezen határokat áttörte Domokos Lajos, kivált midőn debreceni bíróvá lön; a külföld előtt is méltó becsületben álló derék debreceni tanárokat oktalan ujitásokkal s másként háborgatta, elnyomta, mély bánatba ejtette, s ez által többeknek halálát siettette; Bélyei Péter debreceni lelkész, s Halmi István és Szőnyi Benjámin derék espereseket igaz-

lét vettem kegyelmednek, azolta minden nap ohajtva várom nálam való megjelenését. Csudálom abban a levélben tiszteletes komám uram ily hirtelen való megrémülését; még most állott ki a csatapiaacra, már is kezd hátra rukkolni. Vajmi sokat szenvedtem én ily méltatlanságokat! Kegyelmed most kezdi, már is leeresztette a kezeit. Az előtt lütte, vágta kegyelmed, már oda van az orozzláni bátorság: holott kiválogatá kegyelmed maga mellé a drabantokat. De kedves komám, ha szereti kegyelmed a kövérit ennek a hivatalnak: szeresse az ösztövérit is“, sat. sat.

ságtalanul háborgatta s hivatalaikból letétette; de végre ő maga is letétetett a bíróságból, s ideje volna már, hogy az egyház elleni bűneit is megbánja és elhagyja.

7. Az 1790°/1-dik évi országgyűlésre biharmegyei követül felmenvén, ott a jelenvolt egyháziak kizárásával, egy oly vallásügyi törvénytervet készített és fogadott el, sőt juttatott a királyi székig, mely az eddigi törvényekkel s gyakorlattal merőben ellenkezik, s miután ezt P. Szathmári István szuperintendens az egyházmegyék megbízásából s három követ által ő felségéhez beadott kérelemlevelében megigazíttatni kérte: alperest, mint ezen ügy egyik előmozdítóját üldözte, háborgatta, már az országgyűlés ideje alatt is.

8. Alperesnek szuperintendenssé lett törvényes elválasztását törvénytelen módon megsemmisítette, s általában a közelebbi hét év alatt mindazon tényeknek, melyek a kurátorok s világiak nevében folytak, szerzője s vezére volt.

9. Mindezekből világos, hogy a Domokos elveinek s tételeinek forrása nem a helvét hitvallás, hanem önszeretete s independentizmusra való vétkes törekvése.

Miután a pernek ezentuli folyamán még némely csekélyebb érdekű szóváltások történtek az egyházalkotmányra vonatkozólag, az egyházkerületi törvényszék 1800. aug. 11. napján kelt ítélete, mind a fel mind az alperes részéről az egyházszervezet ügyében tett vitákat s közleményeket a perhez nem tantozóknak nyilvánítván, az azokban foglalt elvek felett ítéletet nem mond. A bebizonyítottaknak vélt s mondott vádpontok alapján azonban Sinai a tanárságból örökre letétetik, sőt a mennyiben polgári törvényekkel ellenkező vétségei is vannak, a polgári törvényszéknek is általadatik. A per azonban a magyar királyi helytartó tanács elé terjesztetvén, onnan 1803. szept. 13. napjáról oly válasz jött, mely a Sinai püspökségből letétetését bevégezett ténynek tekintvén, ahhoz már nem szól; de iránta mint tanár iránt méltányosságot mutat és kíván, s részére mint már elöregedett, de egykor hasznos szolgálatu tanár részére nyugpénzt adadni kíván, s az ellene netalán még fenálló pénztári követeléseket a kerületi tábla elé utasítja*). A nyugpénz két száz forintban megadatott, s ez által Sinainak anyagilag is szomorú helyzetén némi részben segítve lőn.

*) Lásd az intézvényt egész terjedelemben: Tóth Ferenc fentebb idézett művében, Sinai életrajzában.

Igy küzdött Sinai Miklós, az egykori főiskolai tanár és elválasztott püspök, most már elhagyatva mindenkitől, egyedül, szemben a tiszántuli kerület leghatalmasabb férfiainak, s az egész magyar protestáns egyház világi férfiainak tekintélyes közvéleményével. Küzdött hiven mind halálig, mint a bajnok, ki bár látja vérének hullását s érzi sebének halálos voltát, harcol mégis félelem nélkül, s végső lehellete sem egyéb, mint szándékának tiszta voltára s az örök igazság ítélő székére való hivatkozás. Küzdött Sinai Miklós oly tudományos készültséggel, a melyhez foghatóval sem ő előtte, sem ő utána nem szólott még senki a magyar reformált egyházalkotmány ügyéhez, s midőn az idők folyása úgy hozta magával, hogy Sinai küzdelmei után egy pár évtizeddel ismét megújuljanak az egyházszervezet feletti viták a tiszántuli reformált egyházkerület kebelében, a sinaifele elvekért harcolók közül egy sem találkozott, ki a nagy bajnoknak különösen történettudományi óriási fegyvereit még csak felemelni is, nem hogy forgatni² képes lett volna. Ezen előismeréssel tartozunk a már kiszenvedett férfi emlékezetének; mert noha az én meggyőződéseim szerint kétségen kívül van, hogy a Krisztus és az apostolok tudományával, az őskeresztény egyház példájával s a reformált keresztény anyaszentegyház alapelveivel egyedül a presbiteri és zsinati egyházszervezet egyezik, s e szempontból én homlokegyenest ellenkezem Sinaival: de más részről tagadnom nem lehet, hogy a magyar reformált egyházszervezet történeti fejlődésének szempontjából Sinainak teljes igazságn volt, s e mezőn a ritka nagy tudományos készültség koszoruját tőle semmikép meg nem tagadjuk.

Meghalt Sinai életének 78. évében, 1808. jun. végén, s eltemettetett jun. 30-án a péterfiai temetőben. Predikált felette a nemes szivű Diószegi Sámuel, a zsidókhoz írott level II-dik részének 14 és 15-dik verseiről, mit maga Sinai meghagyott, mint szintén azt is, hogy bucsuztatójában mondassanak el az ő nevében ezen szavak: „Én jóllehet a kánonok szerint választattam püspöknek, de mivel ez által sokan megháborodának: valamint én mindeneknek megbocsátottam, úgy nekem is mindenek bocsássanak meg, kérem engedjenek meg nekem“. — Remek sirirata, melyet, ha sejtelmem nem csal, Budai Ézsaiás készített, megérdemli, hogy itt is közöltessék:

D. O. M. S.

HIC. SITUS. EST. NICOLAUS. SINAY
 VIR. SI. QUIS. ALIUS. POLYMATHES
 VEREQUE. VENERABILIS
 PRIMA. EI. LUCIS. USURA. H. BAGOSINI
 INSTITUTIO. DEBRECINI. CONSUMMATIO. STUDIORUM. ET. PERFECTIO
 GRONINGAE. FRANEQUERAE. OXONIIQUE. CONTIGIT
 PATRIAE. REDDITUS. ALIQUAMDIU. IN. ECCLESIA. REFORMATA. MADARAS
 VERBI. DIVINI. MINISTRUM. FIDELEM
 TUM. IN. COLLEGIO. REFORMATORUM. DEBRECINENSI
 ANNOS. IPSOS. XXX. PROFESSOREM. SOLERTEM. EGIT
 HISTORIA. ORBIS. ET. RELIGIONIS
 LITERISQUE. GRAECIS. ET. LATINIS
 RARO. INGENII. ACUMINE
 JUVENTUTI. TRADITIS. ET. EXPLANATIS
 QUA. OPERA. NAVATA
 ERUDITIONISQUE. DOCUMENTIS
 AB. AUGG. IMPERATORIBUS. ET. REGIBUS
 JOSEPHO. ET. LEOPOLDO. SECUNDIS
 NOBILIUM. REGNI. NUMERO. ADSCRIBI. MERUIT
 INSIGNIBUS. PYRAMIDIS. VETUSTAE
 CUM. ANGE. CIRCA. EAM
 IN. FLEXOS. ORBES. SEMET. SINUANTE
 UT. SCRUTATOR. ANTIQUITATIS
 AB. HISDEM. ORNATUS
 ANTE. VERO. QUAM. PORTUM. CONSPICERE. POTUISSET
 TRISTES. EXPERTUS. VICISSITUDINES
 FORTITUDINEM. ANIMI. CONSTANTIAM. PATIENTIAM
 PIETATEM. CHRISTIANAM. PROBAVIT
 FATISCENTIBUS. DEMUM. VIRIBUS
 ANIMAM. DEO. ANNO. AETATIS. LXXVIII
 CHRISTI. MDCCCVIII. V. CALENDIS. JULII
 PLACIDE. REDDIDIT
 CONJUGI. ELISABETHAE. BARANYI
 FILIIS. GABRIELI. ALEXANDRO. MARTINO. ET. NICOLAO
 OMNIBUSQUE. BONIS. TRISTI. SUI. DESIDERIO. RELICTO

Volt Sinai Miklós, mint a debreceni főiskola könyvtárában meglevő arcképe mutatja, erős testalkatu, deli termetű és szép kinézésű férfiú.

A SZEPTEMBERI EVANGYÉLIOMI SZÖVETSÉGGYÜ- LÉS *).

I.

Eredete és e zményei.

HEGEDŰS LÁSZLÓTÓL.

Midőn a párisi gyűlés 1855-ben bevégeztetett, küldött-sége ment Kölnbe, hogy a porosz királynak egy emlékiratot nyújtson át némely keresztyén felekezetek javára, melyek a tartományi egyházon kívül állanak. A király 1855. oktober 4-én fogadá a küldöttséget és kijelenté, hogy nagy örö-mére szolgálna, ha a jövő évben (1856) egy a párisihoz ha-sonló gyűlés országa fővárosában jőne össze. A Király meg-hagyásából londoni porosz követ, gróf Bernstrofnak, 1855. december 2-kán az evangyéliomi szövetség brit ágának elnö-ke, sir Culling Cardley Cardley-hez küldött irata által meg-ujított kívánság a berlini evangy. szövetség komitéjével kö-zöltetett, mely azt megfontolás tárgyáa tette s valósítását célba vette a nélkül hogy a kivitel nehézségeit félreismerte volna. Az evangyéliomi szövetség északi Németországban aránylag igen kevés tagot számlált; a nem csekély eszközök előállításához semmi remény nem volt; ha a gyűlésnek meg-felelő erők elegendő számmal megnyerethetők-e, nem volt bi-zonyos; a részvét és siker iránt reményt lehetett táplálni, de zálogot fölmutatni nem; és a legyőzendő előleges munkála-toknak mértéke nem csekély volt. Mindezt teljesen s eleve elgondolta a komité; de azért kétségbe nem esett, hanem a vállalat folyamát és sikerét azon kézbe ajánlá, mely erejével az erőtlenekeket hordozza, ha az az úr ügyének szolgál.

Több mint félév mult, míg a tulajdonképeni munkát meg lehetett kezdeni. Ekkor váratlan akadály jött közbe. A király több oldalról aggodalomba ejtetett; lelkisméretet csi-nált belőle, ha a gyűlés által nem zavartatik-e meg az ország

*) Verhandlungen der Versammlung evangelischer Christen Deutsch-lands und anderer Länder vom 9. bis 17. September 1857. in Ber-lin. Berlin, 1857. I. X—XXV.

egyházi békéje, avagy nem adatik-e ok megbotránkozásra ott, a honnan az nem volna kívánatos. A komité elnöke, Kuntze lelkész és Krummacher tudor és udvari pap épen Glasgowba mentek meghivatván az evangy. szövetség brit ágának évi gyűlésére, midőn velük a király ezen aggodalma közöltetett. Habár az angol tagoktól azon nyílt biztosítást vették, hogy ez oldalról semmi sem fog történni, a mi a nyilvánított aggodalom alapját igazolná: mégis azonnal megkérdezték a berlini komité többi tagjait, ha a fenforgó körülmények közt tanácsos-e a gyűlés előkészítésében tovább menni. Kevésbe mult, hogy a kérdés tagadólág ném döntetett el. Az igenlő válasz Angliában élénk örömet szült.

Minthogy már azonközben a programm előleges tervére lépés tétetett és Sir Culling majnai Frankfurtba előértekezletet jelentett be: két berlini küldött ment oda. A frankfurti értekezlet 1856. szept. 5 és 6. napjain megtartatott. Kapff prelátus, mint elnök és sir Culling C. Cardley-en kívül részt vettek abban Bonnet, konzistoriális tanácsos, Sudhof frankfurti lelkész, Plitt heidelbergi tanár, Kurtz dachsenhauseni lelkész, Fisch párizsi lelkész és Anet brüsszeli lelkész. A király aggodalma feletti nyilatkozatból kiviláglott, hogy a viszonyok félt megsértése senkinek sem volt szándokában és a királyi kegy félreismerésének nézetnek, ha a kilátásba helyezett berlini gyűlés végzést hozna avagy épen küldöttséget nevezne a német kormányokhoz, a mely által a király a barátságos hatalmak félreértésének tétetné ki. Egyszersmind azon esetre, ha Berlinre nézve legyőzhetlen akadályok állanának ellent, indítványba hozatott, hogy a gyűlés Stuttgartban tartassék meg és ez egyhangulag elfogadtatott. Mielőtt a berlini programm tárgyalás és vizsgálat alá vétetett, az evangyéliomi keresztyének berlini gyűlésére felhívó szózat szerkesztése jött szóba, melyet Kapff szívesen elvállalt. Miután ez egy Frankfurtban összegyűlt komitével közöltetett volna, tekintetbe véve a Franciaországból nyilvánított kívánatokat, a berlini komité által 1856. november hónapjában közzététetett, a mint következik:

„F ö l h í v á s“

minden tartományok evangyéliomi keresztyéneinek gyűlésére, mely 1857. szeptember 9—17. Berlinben fog tartatni

„Ez az én parancsolatom; hogy egymást szeressétek, mint én szerettelek titeket“.

Ezen ige és a megbecsülhetlen szövetségi vacsora volt az ur Jézusnak szent testamentoma fájdalmas elválása előtt. Ki szeretett valaha úgy mint ő? De miként követte az egyház az ő fejének példáját és parancsolatját? Mig ez üldözött volt, csodálkozva mondhaták a pogányok: „Ime, miként szeretik egymást!“ de mióta mint állam- és világvallás a sziv vallása felett uralkodott, átalában mindig több volt a civódás mint a szeretet s többnyire csak az isten fiainak megvetett s üldözött seregecskéje követte az apostol parancsolatát: „kövessük a békeségre való dolgokat és egymásnak épületére valókat“ (Róm. 14, 19.). A reformáció visszahelyezte a hitet jogába és új szeretetet kell vala mivelnie. De majd ott is sok volt a vizálgodás. S most mint állunk? Mig Róma egyháza átok alá vet mindenkit, ki lábait nem csókolja, mi nem sereglünk össze az evangyéliomi igazság, szeretet és szabadság ugyanazon zászlója alá. Sokak előtt ezen szép szó „Unio“ harc- és gúnyszóvá, maga a szeretet vendégsége vetélkedés almájává lett és gyakran testvér testvér ellen harcol, mert előttök a Jézussali társalgás igen keveset, az emberi gondolkozásmód és az egyház külseje igen sokat nyom. E felett gúnyolódnak a rómaiak, kérkedve egységekkel, bármi erőszakolt és bizonytalan az. Még inkább kétkednek és kétségbe esnek egyházunkon ennek elszakadt fiai, kiknek nincs idvezítőjük, nincs istenök, nincs égök és kérdik: mi az igazság? Lehet-e az ott, hol civódás kölcsönös eretnekítés van? bár nem áll az ügy oly gonoszul, mint az ellenfelek vélik. A ki látni akar, annak el kell ismernie, hogy valóban egyetlen egy evangyéliomi egyház van, és abban a szentek egy nagy közössége összekötve a mi dicső és az üdv minden tanában egybehangzó vallástételeink, az evangyelisták nagy sergének mindinkább összhangzó igehirdetési bizonyosságaik és azon széles terjedelmű egyletek által, melyek a bel és kül misszió, bibliaterjesztés, gyermeknevelés, ifjúságképzés s minden nemű eltévedtek megmentése végett élő egyházi összhatásra egyesültek. Mindezekben és ezekből új életszellem fuval a német vidékeken; és ha a német egyházi gyűlés a nagy haza minden részében ezereknél örvendetes viszhangra talál: még a vaknak is észre kell vennie, hogy egy nagy és szent egység tör magának utat, nem csinált, rákényszerített uniója egyházak-

és tanalakok és államkormányzatoknak, hanem uniója a sziveknek az alapigazságok hitében, a melyeken áll idvezségünk, és a testvéri szeretetben, mely örül a közösségnek a Jézus testének minden tagjával, az isten szelleméből ujja született minden keresztyénnel, e mellett az egyes egyházak nemzeti és történeti színét tudományban, kultusban és egyházszervezetben el nem törli, ha csak isten igéjével nem ellenkezik, azon reményben, hogy eljő bizonynyal, talán nem sokára, a jobb idő, a mely a még most össze nem egyeztethetőt mind inkább kiegyenliti, úgy hogy csak különféleség lesz, de többé nem különbség. Valódi egység a különféleségben: ez az, a mire korunknak főkép szüksége van; és ha ebben a testvéri civódás elnémul és a Jézusi község mint az ő urának élő teste előáll, felékesítve a Jézusi értelem legfelségesebb erényeivel: akkor sokan fognak vonzódni ezen szellemi közösséghez, kik most saját avagy a vakok vakvezetőjének hibája által a hitetlenség pusztájában epednek, és a ki nem elégített szív megnyílik az isteni igazság sugárainak. S mennyit tehetne ily szövetség belül és kívül, mi sok idő és erő munkálhatna teljes áldással Sion felépítésén, mely most a civodásban pazéroltatik el!

Ily egységre törekszik a fenálló evangy. szövetség. A legfájdalmasabban meghatva a keresztyének visszázkodása által, mely a hitnek a szeretetbeni életével ellenkezik, szövetkeztek az angol testvérek 1845-ben Liverpoolban, és Birminghamben, hogy utat egyengessenek, mely a testvéri szeretet valósulásához vezet; és már 1846. auguszt. 16. Londonban a nagybritanniai, frank, amerikai, németországi és más tartománybeli evangyéliomi testvérek nagy gyűlése megtartathatók, a mely által az evangyéliomi szövetség megalapított. Ez nem akart és nem akar egyházak uniója lenni, még kevésbé összelegyíteni és beolvasztani, kik különböző nyelveken, szokással és tartományokban Istennek, az ő megváltójoknak saját módjok szerint szolgálnak; hanem fel akarja benőkök ébresztetni azon tudatot, hogy ők mindnyájan, mint istennek fiai, kötelesek ugyanazon dicső úrhoz és idvezítőhöz tartozni, hű szeretetben az ő szolgálatára egyesülni. Ők tehát nem úgy nézik magukat mint képviselőit egy egyháznak és nem is azok, hanem birodalmi közvetlenség az, melyben kiki, valamint az ő urához, úgy az evangyéliomi szövetséghez személyesen áll. De minthogy mindnyájan ily erő és érzelem

által vitetnek, mindnyájan hirdetik nyelvökkel az urnak dicséretét és dicsőítik az ő szent nevét a hit és szeretet munkáival. Mily hatalmasan nevededett az evangy. szövetség, mutatták a londoni 1851. és a párisi 1855. nagy gyűlések. Egyik legkegyesebb predikátora Angliának, Birks, mondja: az allianc ezerek rokonszenvét megnyerte, kik eddig egymástól távol állottak. Ez a keresztyénekben azon tudatot keltezte föl, hogy a hasztalan vita és mérges visszázkodás bűn. Ezek sokak szeméit azon dicső magasságba emelték, a hol az urnak imádsága be fog teljesedni, ha a megtalált bűnbocsátnak egy, mindenekkel közös tudata az időnek beteges zenebonáját egyesült dicséretmondásban fogja felolvasztani, melynek sohasem lesz vége.

Hogy ezen szövetség határozottan az üdv tanaival tart és távol van a félhivők hamis uniójától, azt a londoni első közgyűlés tisztán kimondotta a tudomány azon kilenc főpontja által, melyeknek a szövetség minden tagjára nézve, mint a hit szilárd alaptételeinek, érvényeseknek kell lenniök. A kilenc tancikk a következő:

1. A szentírásnak isteni ihletése, tekintélye és elegendő volta.
2. Az isteni lényeg egysége és a személyek háromsága.
3. Az emberi természetnek teljes megromlása az eset következtében.
4. Az isten fiának emberré léte, váltságmunkája a bűnös emberi nemért és közbenjárói hivatala mint szószólónak és királynak. A bűnös megigazulása egyedül hit által.
6. A szentlélek munkája a bűnös megtérésében és megszenteltetésében.
7. Az egyes hívőnek joga és kötelessége a szentírásban vizsgáldni és azt magyarázni.
8. A keresztyén predikátori hivatalnak isteni szereztetése és a szent keresztség és szent vacsora rendelése, mint a mely minden keresztyénre és minden időre kötelező.
9. A lélek halhatlansága, a test feltámadása, az úr Jézusnak végítélete az emberi nem felett, örök boldogsága az igazaknak és örök kínja az istenteleneknek. —

S a francia ág nem mást gondolt, midőn a párisi közgyűlésre ezen szavakkal hivatott:

„Az értekezlet mindazon keresztyéneket felveszi tagúl, a kik testvéri szeretetben járnak s az istentől ihletett szentírással megegyezőleg a ő közös hitökben vallást akarnak tenni az atyáról, a ki szeretett és kegyelemből megigazított; a fiúról, ki az ő véres szenvedése és halála által megváltott; a

szentlélekről, ki ujjá szül és megszentel; az egy Istenről, kinek dicsőség örökké, kinek dicséretére és magasztalására elhatározták éltöket szentelni“.

Ezen alaptételek az idevezítő hit főigazságait foglalják magokban oly határozottan, hogy az által minden racionalizmus, indifferentizmus és minden világiasság, de minden separatizmus, felekezeti szellem s az egyház és intézeteinek megvetése is kizáratik, és a ki azokkal élő hittel egyetért, annak mint valódi isten fiának és ez által mint a testvériséghez tartozónak el kell ismertetnie. Az tehát felettébb igazságtalan szemrehányás, ha fanatikus gyűlölése mind annak, a mi uniónak nevezetik, az evangyéliomi szövetséget valláselegytiséssel vádolja. Az meghagyja minden hitiránynak miként minden egyházformának jogát és fenállását, hacsak az üdv nagy igazságaival és a szentírással nem ellenkezik. Épen oly hamis felfogás az, hogy a szövetség csak pusztán egy új izgatás a katholika egyház ellen, és egysége egyedül a közös ellenség elleni küzdelemben áll. A szövetség nem avatkozik a kath. egyház belügyeibe. Igaz, hogy ellentáll az evangy. hitsorszók elnyomásának és üldözésének, a mint általában ohajtaná látni, ha a jól értett hit- és szellemszabadság, mint sérthetlen emberi jog, mindenütt elismertetnék ama kath. császár, II. Maximilián, szép szavai szerint: „Nem illet minket a lelkiismereten uralkodni, sem valakit a hitre kényszeríteni.“ A szövetség Jézus minden igaz tanítványának egységét akarja kifejezni és élete bizonyossága az ő követői közösségének a mi legszentebb hitünk alapján. Az ily szövetségre illik osztán a példabeszéd: „az egység erőssé tesz“, erőssé belső és külső ellenségek ellen, erőssé isten országa szent célainak kivitelére, mely annál inkább terjedhet és előmozdítottathatik, mennél összhangzóbb együtt munkálást szül a szellem egysége és a testvéri szeretet, a melyből kell Jézus akarata szerint minket a világnak megismernie, hogy mi az ő tanítványai vagyunk. Ezen egység szülői a valódi katholicizmust, melynek teljességét, igaz, hogy csak akkor reménylhetni, ha amaz örökkévaló főpapunk nagy imádsága beteljesedik: „hogymindnyájan egyek legyenek, miképen te atyám én bennem és én te benned.“

Ezen szövetséghez, valamint minden tartomány keresztyéneinek azon gyűlésére, mely, ha Isten akarja, Berlinben 1857-ben meg fog tartatni, hívjuk fel az északi német ág elől-

járóságának tagjai, közösen az aláírt evang. testvérekkel a mi evangy. testvéreinket közről és távolról, különösen pedig azokat, a kik valamivel tágasabb körben és élesebb körvonalzásban, mint a tőlünk nagyra becsült egyházi gyűlés által isten fiaival minden tartományból összeköttetésbe jönnek és azon felemelő tudatot megtartják, hogy egy nagyszerű, tartományok és tengereken átható testvéri szövetséghez tartoznak. Az a nemeslelkű porosz király kívánata, hogy a szövetség legközelebbi gyűlését Berlinben fogja tartani, s ehhez kéri ő mindazok részvétét és közbenjárását, kik szeretik az úr Jézust és az ő megjelenését.“

A mint ezen fölhívás mutatja a gyűlés eredetileg ohajtott idejétől elálltak. A programm csak akkor készülhetett el teljesen, midőn május közepén Angliából küldöttség jelent meg az előzmények elősegítése végett, a mely küldöttség egyszersmind a királynak egy feliratot hozott és nyújtott át, melyet az evangy. egyház német védura igen kegyesen fogadott.

A nyilvánosságnak átadott programmból világosan látható a német nép, mit várhat a szeptemberi gyűléstől, de mégis egyetemes érdekeltség nem mutatkozott. A mozgalomban a lelkészek vettek legkitűnőbb részt, de ezek is igen különböző érzelmmel. A szeptemberi ügy több lelkészi értekezleten szóba jött. S hogy többet ne említsünk: magában Berlinben némely lelkészek még a szószéken is ellenségesen léptek fel ellene. Ezért Hoffmann, generalis szuperintendens, Berlin lelkészeihez a szuperintendensek által körlevelet intézett, melyben kijelenté, hogy ovakodjanak hivatalos minőségben a legfelsőbb meghívás ellen ellenségesen nyilatkozni. Egyszersmind kijelenté, hogy az evang. allianc nem akar egyházaknak egyházakkal egyesülése, még kevésbé egyház lenni, hanem egyeseknek egyesülése egyesekkel a közös hit alapján a reformáció szellemében. Majd legfelsőbb meghagyásból kinyilatkoztatá a fő egyháztanács az összes general-szuperintendenseknek, hogy király ő felsége nem akarja, hogy hallgatása arra magyaráztassék, mintha helyeselné az evangy. szövetség elleneinek törekvéseit, sőt akarja tudatni, hogy ő felségét az egyesülés különösen érdekli, a melyben ő a keresztyén testvériségnek még eddig nem tapasztalt jelét s az evangy. hitvallás felett uralkodó gondviselést üdvözli. S ugyanazon időben a gyűlés költségeinek fedezésére 200 fridrichsd'ort ajánlott s egyszersmind kijelenté, hogy ha a kellő összeg be nem gyűl,

kész a hiányt fedezni. De erre nem volt szükség; sőt a berlini előljáróság által megajánlott 1500 tallérból is csak 1000 tallér vétetett igénybe. Számos leveleken kívül üdvözlő iratok jöttek, az angolokat már nem említve, Franciaország, Svajc, Holland, Belgium, Dánia, Svédország s Keletindiából (Kalkutta), a herrnhuti evang. atyafiak zsinatától sat.

Ekkép szeptember kilencedikére minden előkészület megtétetett s az első ülés 1857. szept. 9. esteli 5 órakor a királyi garnison templomban megtartatott, mely kizárólag a német, francia és angol nyelven tartandó közös imádságra volt szentelve.

Az evangy. szövetség gyűlése összesen tizennégy ülést tartott, a melyekben részint üdvözlések, részint hosszabb előadások és rövidebb szabad értekezések, részint különféle tudósítások történtek, a melyek közül némelyeket egészben avagy vázlatban ezen Füzetek adni fognak, hogy mi is vegyünk részt lélek szerint „azon dicső és felejthetetlen innepben, melyhez hasonló a reformáció napjaitól fogva a német földön nem történt miként értelmére és jelentésére, úgy horderejére és következményére, szellem és erő teljességére.“

ÁLLATI DELEJESSÉG.

Dr. LENGYEL ENDRÉTŐL

(Második közlés).

A mezmerség komoly oldala. Minthogy a mezmerség által (így szól dr. Carus az állati delejességről irt jeles értekezésében) igen nevezetes állapotok fejlődnek ki: meg kell vallanunk, hogy az ily nemű esetek felőli észleletek nagyobb sorát lehetlen azon meggyőződés nélkül áttekintenünk, hogy épen a szellemi szürkület táján, szántszándékkal vagy a nélkül, a tévelyekre és nagyításokra a legszélesebb alkalom nyílik, s hogy legnagyobb vigyázattal kell eljárunk, ha valódi tények birtokához akarunk jutni.

A csalódások oka azonban nem a delejességben rejlik. A hiúság, tekintélyvágy, elrejtett szenvedélyesség, előítéletek, sőt a nyereszkeskedési vágy sokszor az elég szigorú észlelőt is álmútra vezetik. Az orvosi történet eseteket hoz fel, midőn a betegek, figyelemgerjesztés végett, testökbe évekig nagy tűket szurkáltak, s az orvos csalódásaiban gyönyörködtek. Némelyek vallásos tulbuzgóságból mindennemű sebesítéseket visznek végbe magukon; míg mások a mennyei boldogság elnyerhetése végett magukat atyjokfiai által halálra kínoztatják (mint 1854-ben Svajcban történt). — Mennyivel inkább gondolható pedig, hogy szándékos csalás történik ott, hol kevésbbé fájdalmas áldozatokkal lehet csudálást eszközölni. Ha szigorú mérték alá vetjük a dolgot, akkor a delejes csudatörténeteseké nagy száma igen kevés valódi-ra fog leolvadni.

Delejes tisztánlátók általi gyógyítás. A delejzett személyek szoktak maguk és mások számára gyógyszereket is rendelni. S éppen itt történik a delejesség irányában a legnagyobb pajkosság és illetlenség. A legtöbb nagy városokban még most is akadnak alvajárók, a kik bölcseségöket a könnyen hívó közönséggel bizonyos fizetésért közlik. Orvosi tudományukat valamely régi, feledékenységből ment könyvből merítik. Egészen közönyös, de sokszor észellenes, sőt káros szereket is rendelnek. Mint a párisi alvajáró, egy drezdai urhölgynek gyógyítására, tört üveg bizonyos adagainak bevételelét rendelé! (dr. Carus).

Míg tehát egyrészt az alvajárók iránti gyanakodást ki-mondanunk és ajánlanunk kell: úgy más részről tagadhatlan, hogy voltak és vannak személyek, kik részint önként, részint a mezmerség alkalmazására bekövetkezett alváséberléti állapotukban a felől, a mi reájok nézve hasznos és betegségeiket meggyógyítja, bizonyos, határozott érzélemmel bírnak. Ezen, egészen a beteg benső szellemétől kormányozott ösztön, az orvos előtt, ha nem is feltétlen, de minden esetre különös figyelmet érdemel. Carus egy esetet említ, melyben a delejes világosan látó beteg, a neki csakugyan használt szert, sőt ennek a gyógyszer-tárbani helyét is pontosan megmondotta.

Az alvaéberlevők, bizonyos rokonszenv által más betegnek állapotát is átláthatják, s érezhetik mi legyen hasznos azokra nézve. Itt is nagy vigyázatra van szükség, mert az ily alvók (minden csalási szándék nélkül is) a velők benső viszony-

ban levő delejző nézeteit, vagy olvasmányainak eredményét benső érzelmök sugallatával felválthatják; továbbá benső éle-tök nézeteit az idegen behatások könnyen és károsan megza-varhatják. Végre itt fekszik az öntudatlan vagy szándékos csalások veszélyes sziklája, s a feltűnhetési vágnak, sokszor a legtapasztaltabb delejzót is kijátszó ravaszsága.

Innen következik, hogy az ily világosan látók tanácsait csak reájuk (de itt is a szükséges elővigyázattal) s nem má-sokra kell alkalmazni. Ha család rejlik alattuk, úgy a csaló csak magának árt.

A természet által ajánlott szerekről. Hogy az ember betegségeiben olykor, némi ihlettség vagy ösztön ál-tal a reá nézve hasznosat felleli: azt a betegeknek ez vagy a-maz, sokszor a legellenesebbnek tetsző étek vagy ital iránti és sikerrel betöltött vágyaik bizonyítják. És tekintetben nem-csak szokott módon a terhesek, hanem más betegek körül is figyeljen az orvos; mindenkor megkülönböztetvén: mit kell-jen a pusztá szeszélynek s mit a sürgető vágnak tulajdoni-tania. Az első könnyen lecsilapul, a másik mindig s neveke-dő erővel tér vissza.

Szerző előadása szerint, egy hagymázos beteg az általa epedve ohajtott, bár orvosa által szigoruan eltiltott író ivása által gyógyult meg.

Egy fiatal, erős testalkatu nő meghülés miatt hasgyula-dásba esett. A bajnak heveny, veszélyes foka legyőzetvén, csaknem kimerítő utóbajok állottak be. A nő, bár nem volt szenvedélye, esengett anyjának, hogy engedje őt táncmulat-ságba menni; mert ha igazán kitáncolja magát, meg fog gyó-gyulni. Az ohajtott táncolás megtörtént, s a nő minden bajától megszabadulva előbbi virágzó egészségét visszanyeré *).

Saját hatások. A természetben minden teremtmény, minden tárgy kölcsönös hatásviszonyban van. Az állatok egymáshoz inkább, mint a növények, ezek inkább mint a kö-vek; állatok és növények szintén egymáshoz. Ez egy hatás-, egy gőzkört feltételez, melyben minden dolog sajátlag léte-zik. Állatok és növények, melyek folytonos anyagváltozás-

*) Ily eseteket csaknem minden gyakorló orvos öntapasztalása u-tán hozhatna fel. A többek között: én is ismerek egy férfit, a ki hosszadalmas, minden khinával és nem khinával dacoló vál-tozásától friss kolbászsali hatalmas jóllakás által gyógyult meg.

ban vannak, ezen gőzkört a szaglás által nem csekély távol-
ságra is elárulják. Sőt a kövek és fémek is gőzölnek ki; a
jég 20—40 fokban 0 alatt elég világosan meghatározhatólag.

Ezen gőzkör okozza a némely fémekkel dolgozók beteg-
ségeit és halálát. Ezen gőzkör az, mely mint gerj (miasma)
közvetlen a légzés, vagy közvetve légsűrítő anyagok (gyapju,
szőr sat.) által a betegséget egyik egyénről a másikra viszi
által.

Nincs itt szó a betegség által kórosan nevededett kigő-
zölésről. A legegészségesebb ember vagy állat is énjéből min-
den lépésnél hátra hagy valamit. A vadászeb az embernek 's
a vadnak nyomát ezután követi. Északamerika benszültött
vadoncai megérzik a nyomoknak szagát.

Az érzéki észrevétel különfélesége. Az érzéki te-
hetség különbözése sokkal gyakoribb, mint azt gondolnók.
Az egészséges embernek öt, szabadon használható érzéke van;
de ezeknek használatát tanulnia kell. Némely ember érzékeit
csak egyesén használja; míg egy másik azok közül többeket
és minden egyest a többiekkel együtt tud helyesen használni.

Az oly egyének, kiknek érzékeik nincsenek kifejlődve,
a felfogás és észleléstehetségnek feltűnő lomhaságát mutat-
ják. A köz kézműves, midőn valakivel beszél, munkáját fél-
benhagyja. A kávéénikék, szobaleányok, ha egymással cse-
vegnek, a hozzájuk intézett felszólítást nem hallják. A finom
urhölgy, a ki az elfuvott olajlámpa vagy fagyugyertya sza-
gától ájulásba esik, nem veszi észre e szagot, midőn elváló ba-
rátnéjától, az egész délután és estve el nem végezhetekről a
nyílt szobaajtónál meg két óra hosszant értekezik; s nem érzi
a léghezamot sem, melytől máskor fogfájást szokott kapni;
és mivelhogy nem érzi, fogfájást sem kap.

Ellenben az orgonász játszik és énekel, figyel a billen-
tyüzetre, a lábantyura, a hangjegyek sokféle viszonyaira; a
zenekört pillantásával, fejének jobbra balra mozdításával ve-
zényli; s mindemellett képes szomszédjának fülébe egy egy
megjegyzéskét sugni vagy valamely kérdésre felelni.

A komornok ura parancsait, a nagyságos asszony szom-
széd szobáiban történő titkokkal együtt felfogja. A prairiek
benszülttje társaival élénk beszéde közt látja az 'üldözött el-
lentörzs nyomát, a férfi és női lábnyomokat megkülönbözteti;
az erdőben tört ágak recsegését hallja, s tudja mily állat oko-
zta azt; a mérföldnyire eső folyót szaglásival észreveszi.

A mi vadászaink is észreveszik a vad nyomát, hol mi azt nem látjuk; megkülönböztetik a nőstény szarvas nyomait a himéitől; s tudják hogy a nőstény terhes e vagy nem, sat.

Mindezt egészséges embereknél találjuk. Idegbetegeknél az érzékek tevékenysége tetemesen magasult. Innen nem csudálkozhatik senki azon, hogy finomul szervezett, gyöngéd idegzetű egyének nemcsak a delejző közelléte, hanem az általa érintett tárgyak által is érdekeltetnek. Itt a bármely élő lénytől áradó befolyás és légkör, és a beteg érzéseinek nagyobb fogékonysága működnek. Ezen eszme vitte Mesmert a gondolatra, hogy delejzett egyének körül magát oly élettelen dolgok által helyettesítse, melyeket érintett s a maga légkörével vett körül.

Delejzett víz, baquets. Az előadott célra Mesmer a delejzett vizet használta. Tiszta üde kutviz, melyet ő valamely edényben térdei közt tartva, kezeinek felette (érintés nélküli) huzogatása által megdelejzett, oly delejes erőt nyert, hogy az általa delejzett egyének által nemcsak hogy tüstént megismertetett, a delejzetlen víztől megkülönböztetett, hanem gyógyhatásokat is gyakorolt.

Mesmer és követői tovább mentek. Megkísérték a delejzöt egészen kipótolni az által, hogy bizonyos tárgyakat egyszer mindenkorra (vagy nagy lelkesmeretesség mellett naponként) megdelejzettek; melyektől aztán a betegek a gyógyerőt nyerjék; s így állottak elő az ugynevezett baquets-ek. Ezek eleinte delejzett vizet tartalmazó, egy fakádacska közepén álló vaspálca körül helyezett üvegpalackok voltak, nyílásaikkal a vaspálca felé fordulva; a vaspalcából különböző irányok felé sugáronként nyuló rudacsákák mentek ki, melyeket a betegek szenvedő testrészőkhöz tettek, és kezeiknek a pálcától testük felé huzogatása által a baquetsben rejlő delejerőt magukhoz vonták, később a palackok delejzett vízzel megöntött vasreszelékre állítottak. Végre a kádacska és vasrudacsákák eredeti szervezése meghagyatván, a baquets-ek különféle anyagokból, üvegcserepek, vasdarabok, homok és kövecsből készültek, ezeknek delejzése feleslegesnek tartatván. Az így öszvehalmozott anyagok villanydelejes tevékenységének egy új erőt, a siderismust (Eisenkraft) kelle kifejtenie, s ezt a betegeknek a vasrudacskáktól testük felé huzogatas által a baquetsből elvonni.

Ha a tapasztalat tényleges gyógyyerőt talált is itt: nem következik, hogy az az üvegcserepek és rozsdás szegek ereje volt; hanem, hogy a betegnek képzelődése a betegségen győzedelmeskedett. A mi magában véve épen nem új, s a figyelmesen észlelő előtt naponkint történhetik.

A növényország behatása az emberre. Valamint az élő állatokból, úgy az élő növényekből is bizonyos légkör árad ki, mely ezeket jelentékeny távolra is hatásakká teszi. Az illatos fenyves a fáradt vándorra büvös hatást gyakorol. Bár itt keves árnyék alatt; száraz leveleken és meleg földön fekszik a vándor, a tüdőket átható balzsamos illat mellét jóltevéleg emeli; erőt, nyugalmat ad.

Lehető, hogy minden fának saját hatása van. A monda mint szentfákról beszél a dodonai tölgyről, Pallás olajfájáról, a druidák tölgyéről. Itt az árnyék és hivesülés nem egyedüli hatások. Egy nagy ó épületnek árnyéka mintegy halottias a széles, lombos 400-as tölgynek élő, susogó, mozgó árnyékához mérve.

Koros fáknak idegbeteg nőkre hatásáról egyenes észleletek ismételve tétettek. A betegek ugyanis kényelmes nyughelyen, a hársfa árnyába úgy helyeztetek, hogy lábaik a fa törzsét érintik. Az idegek erősödését, mint tisztán észlelhető jótékony befolyást, nem lehetett el nem ismerni. De a kevés számmal észlelt esetekből a gyógyhatás megalapítására biztosan nem következtethetünk; jöllehet ily célból némely delejző orvosok baquets-ikat vezető pálcák által nagy egézséges élőfákkal hozták összevetetésbe*).

Az állatok befolyása az emberekre. E tárgyra nézve sokkal egyenesebb észleletek birtokában vagyunk. — Mondják: a közvényes (főleg a podagrás) vegyen ágyába magához egy tengeri disznót; ez a közvényt magába szedi; a beteg meggyógyul, az állat beteg lesz. Ha már ez utolsó nem igaz is, de az első gyakran az; mert az állati meleg és kipárolgás a betegre jótékonyan hatnak. Azon tapasztalat,

*) 1850-ben egy szépnövésű, erőteljes ifjunak atyjától hallottam, hogy ő ezen ifjut, mint elsoványodott és már alig élő gyermeket, az által hozta erőre és életre, hogy őtet, bizonyos ismerésének tanácsára, naponkint kertjének terebélyes bodzafája alá fektette. — A fa saját légköre használt e ez esetben? vagy talán a küllégnek és világosságnak elevenítő hatása?

hogy öreg, aszott emberek fiatal egyénekkel együtt aludván, új erőt nyernek, régibb mint a Dávid király története; mert rajta ezen gyógy mód mint ismert dolog ismételtetett. A lábnál alvó kutya szintén erősít; csak hogy ezen eljárás kevésbé költséges mint az előbbi, de egyszersmind kevésbé is hathatós. Koros, sovány férfiak élettéljes, fiatal személylyel nőszülén, erősbe lesznek, ezek pedig elsoványulnak. —

Az állati fürdők a gyenge alkatokra jótékony hatással vannak. Az állati friss vérnek gőze, az imént leölt állat kinyitott mell- és hasüregeinek párája és melege erősitenek. — Azon hatályos befolyás, mely szerint a mézárások általában erős, jól táplált egyének, szárazkórban nem szenvednek, nyilván a mezmerségnek, egy élő szervezet másakra hatásának tulajdonítható. Élet életre hat, s nagy hatásu még a kialvó élet is. A nyers hus sokkal táplálóbb, mint a szakácság által elrontatott. Csudálatos, hogy az orozlán vagy párdue az általa csak imént megfojtott állatnak husából mily keveset eszik; úgy látszik hogy a vérpára és maga a vér földolog a táplálásban. A szarvasmarha legalább ötvenszer többet eszik a fűből, mint a mennyit husából az ötet széjjeltépő bengali tigris felfal.

Divatozó szellemlátás (Geisterseherei). Közéletünkben a babonás eljárásoknak több példaira akadunk. Ilyen a tolvajnak kitudása az ugynevezett örökkönyv és örökkules (das Erbbuch, und der Erbschüssel *) által.

A fonalon vagy mogyoró vesszőn függő gyűrű ingásával tett babonáskodást már az őskorban feltaláljuk. Marcus Valerius Marcellinus szerint Válenus római császár utódjának nevét ezen módon akarták megtudni. Ugyanis egy felszentelt asztalt a szoba közepére tévén, arra egy, szélén az abc betűivel jegyzett kerek éretányért helyeztek; a tányér felé egy, ünnepies ültözékkel és szertartásokkal felavatott egyén megszentelt fonatra függesztett gyűrűt tartott, melynek is a bekövetkezett ingások szerint azon betűket kelle érintenie, melyeknek öszvetételéből a tudni akart név jött ki. Az ingó gyűrű már két szótagot képezett, s a legközelebbi betű hozzátevése után a babonázók jegyike tüstént felkiáltott „Theodorus.“

*) Csaknem oly modorban mint a nálunk még most is látható rostafor-dítás.

-- Ezen drága tréfának részesei mindnyájan bakó kéz által végeztettek ki.

A mult század végén s a jelennek elején a tárgygyal több tudósok foglalkoztak. Amoretti Károly, majlandi könyvtárőr e tárgyról saját művet írt, mely Kieser által („Elemente der animalischen Electrometrie“) német nyelvre fordíttatott. Göethe románjában a gyűrű Ottilia kezeiben, a különmemű fémek felett majd körben, majd körkörben (el-lypse), majd egyenes vonalakban ingott; s hol ide, hol oda ugrált.

Amoretti a kémlet alá veendő anyagokat gerjesztőkre és közönyösökre (nem gerjesztőkre) osztja fel. De, miután természettanilag magában egy anyag sem lehet villanygerjesztő, a villanyosság előhozására két, bármely anyagnak dörzsöltetése vagy érintkezése kívántatván meg: itt a villanyosságnak nincs semmi köze.

Amoretti szerint maguk a kémlő egyének is, vagy olyanok, kik a villanygerjesztő anyag által maguk is felgerjesztetnek (élő villanymérők, lebendige Electrometer); vagy olyanok, kikben a felgerjeszthetőség hiányzik. Továbbá az élő villanymérők közt is a kémlő készüllet mozgásaival némelyek határozott, míg mások semmi érzéssel nem bírnak. Némely, a villanyosság iránt érzéketlen egyének, valamely élő villanymérő által érintetvén meg, érzőkké lesznek, s az ilyenek vezetőknek (Leiter) neveztetnek. Azok, kik ez utóbbi módon sem lesznek érzőkké, elszigetelők (Isolatoren). — Ez mind igen jeles! A kivel a kísérlet nem sikerül, az elszigetelő!

A komoly fürkész Carus törekedett kitudni, hogy az említett ingások valamely idegen, villanyos vagy delejes hatás által hozatnak-e elő; vagy pedig a kémlő testének (karjának) bizonyos, öntudatlan mozgásai által okoztatnak? Előítéletektől ment észleletekből kitűnik, hogy az egész dologban minden ezen öntudatlan mozgásoktól függ. — Az, a ki valamely dologra nézve elfogult, érvényes bizonyosság soha nem lehet, mert mindent színes szemüvegen néz keresztül.

A bányászok varásvesszeje. A bányászok varásvesszeje egy mogyoró- vagy olajfából készült, villaalaku ág. — A rövidebb részek két kézre markoltatnak úgy, hogy a villanyel lefelé függ, ekkor a kezek oly módon fordíttatnak meg, hogy az alul levő kisujjak felülre, a felül

eső nagyujjak alulra jöjjenek; mire a villanyel felfelé fog állani. Ezen erőtetett helyzet a karokban feszületséget hoz létre, mely is a kísérlet sikerülésére általában szükséges. A hol a föld gyomrában fém rejlik, ott a delejes erővel bíró egyénnek kezében tartott varázsvessző a föld felé fog hajlani.

Amoretti szerint ha valamely, villanymérő tulajdonnal bíró egyén nagy és mutatóujja közt egy tollat sértetlen vitorlájával felfelé, vagy egy delejes rudat lefelé függve tart; s egyik lábát valamely villanygerjesztő testre nyugasztja: a tartott tárgyak forgásba és ingásba jövendnek; — ha nem, úgy a kémlelő nem villanymérő (?!). Hasonló körülmények közt egy nedves fonalra függesztett gubacs vagy fakocka is ingani fog.

Az olasz tudósok ezen eseményt a villanyosság tanával hozták kapcsolatba; meghatározván, hogy ingások csak akkor állanak elő, ha mind az inga mind az alatta kémlelendő tárgy egynemű delejességgel bírnak. Semleges delejes ségüek: az arany, ezüst, réz, vas, cseleny, urán, dárdany, higany; tevőlegések az éreny, cin, ólom, cink, mireny, titán, tellur, kobalt. Vizmút és a tiszta földek semlegesek. Elhatároztatott hogy az emberi test részei közt egyik tevőleges, a másik nemleges; hogy azon testrész, mely a férfiaknál tevőleges, a nőknél nemleges és viszont. Innen származik a két nem közötti vonzalom; innen magyarázható a házaselek közt tapasztalható eltasztó hatás. További együttlét alatt a házaspárok villanyosságai észrevétlen úgy kiegyenlítődnek, úgy összeválnak, hogy végtére egyneműekké válnak. Így áll elő a közönyösség, egyhangúság s a villanyosság teljes egyenülésével az egymástóli eltasztódás (!) — Reichenbach vizsgálatai szerint az ajkak nemlegesek, a nyelv nemleges; ha már most a bor tevőleges, nem csuda ha oly sok iszákos van, s ezek bizonyosan felruházott mediumok ezen vizsgálatok tovább folytatására.

Ezen erőnyi végletességek (polaritások) az ódtanban hatalmasan kifejtettek és tanulmányozhatók (!).

Vajjon mindez csalódás-e? Szigorúan kémlelő tudósok állítása szerint mindazon sarkiasságok (Polaritäten) csalódások; s az akaratnak szándékos vagy szándéktalan befolyása az egyedül mozgató elv. La Place szerint: „a természet minden erőinek és tevékenységeinek ismeretétől oly távol vagyunk, hogy nagyon tudomány és bölcsélet ellenes

lenne némely tünemények lételeét csak azért tagadnunk, mivel azok jelen állásponti tudásunkból ki nem magyarázhatók.“ — De a természettudósok többsége, önmagában az egész ügyről semmi érzéki hatást nem érezvén, nem elégszik meg a pusztá állítással, hogy az úgy van, a mint mondatik. Egy, magát élő villanymérőnek állító ellenében mindig százan vannak, a kik nem azok.

Ne vonjunk meg azonban a dologtól minden elismerést. Tudjuk: egyszerű érzéketheiségeink is mily különbözők. Egyik ember rövid, a másik távollátó; némelyek a színek leggyengébb árnyékatait is észreveszik, míg mások nem képesek a kék színt a verestől megkülönböztetni. Vannak egyének, kik a nagyon magas hangot nem hallják. Így lehet a dolog egyes személyeknél ezen felvett villanyos erőre nézve is, mely szerint a fémeket, kösznet, vizet felfedezni képesek.

Az „ód.“ Reichenbach K. bécsi természettudár a világelet, s ennek különböző tüneményei megfejtésére egy saját erőnyt, az ódot állította fel; s ezt, mint erőnyt a snlyatlanok (inponderabilia) közé, a hévvillanyosság, berz és delejességgel egy sorba helyzi; s természete szerint (woudan, odan, wehen = lengeri, és szász szóból származtatás útján) lengerőnek, más értelmezéssel odin, mindent átható erőttől (az és germanok istenétől) átható erőnek, azaz ódnak nevezi.

Az ód, miként a meleg, világosság, az egész világegyetemre elterjed. A mezmerség nem egyéb, mint az ód részleg gyógyyszerül alkalmazása, vagyis gyógyhatásra alkalmazott ód.

Az ód világforgalma, a földdelejességgel párhuzamlag éjszokról délnek árad.

Minden világtest tulajdon ódkörrel, őshatással bir. Delejség, villam, meleg, világosság (nap, hold, tűz), hang, vegység (chemismus) az óderőny határozott törvényei szerint hatnak. Innen származnak a delej-ód, jegec-ód, hold-ód, hév-ód, vegy-ód stb. nevezetek.

Testi és szellemi létünk nyilatkozatai ódos változások. Egészség és betegség, élet és halál saját ód-állapotú lételek. Az emberi lélek létezése, az anyag folyton folyvást finomodása végletén, Istenből áramló sugárkint tűnik fel.

Az ód kettős erőnyi véglettel (polus) bir, ugymint tevővel és tagadóval (positiv és negativ). Minden a mi történik, ezen ódvégletek levezési modorából, egymásra hatásából és viszonyából származik.

Az ember ódkétleti (dualis) alany; benne, testének különböző részei szerint az ód meghatározott végletei tulnyomólag uralganak; vagyis a testrészek egyike ódtevő, míg a másik ódtagadó. Az ember saját ódkörét, vagyis ódjának áramlását akarát és elvszerűleg más egyénre vezetheti, s ennek ódviszonyait ódhalmazás, ódháritás és vegyes ódhatás által változtathatja; s így az óddal betegségeket gyógyíthat.

Az ód létezését érzélyes (sensitiv) egyének érzéseik által közvetlen tapasztalják. Ők a tárgyakat körüllegő ódderűt mint lángréteget látják a sötétben; az ódnak létezéséről és hatásáról szaglás, izlés és hallás által is tudókká lesznek.

Reichenbach szerint, érzélyes személyek nagy távolra, több bezárt szobákon keresztül megismernek tárgyakat, melyeknek létezéséről semmi sejtelmök nem volt. Ezen kémletnél a közvetítő egy, tetszés szerint hosszú fém-sodrony, melynek egyik végét az érzélyes dáma fogja meg; míg hossza több szobákon keresztül kigyózik, legvégéhez pedig a megismerendő tárgyak közelíttetnek. — A sodrony egyik végét tartó kéz a másik sodronyvég elibe tartott tárgynak sajátyszerű fénylését véski észre, s ezen fényben magukat a tárgyakat megismeri.

Az ód tan iménti néhány jellemvonásait dr. Oroszhegyi „az ód“ és életdelejségről Pesten, 1858. irt munkájából közlöttem. E kis értekezést érdekessége és csinos irmodoránál fogva mint élvezetes olvasmányt méltán lehet ajánlani.

A világelet okviszonyának kutatására és ismerésére, mint azt a bölcsészet története mutatja, az emberi szellem ösztönszerűleg ragadtatik; bár célpontját elérni soha nem fogja. A természet titkainak keresése okos szellemünkhöz illő foglalkozás; csak hogy kutatásaink által nyert vagy megnyeretnek hitt elveinkre és véltéteinkre (hypothesis) a csallhatlanság büszke bélyegét fél ne tűzzük követelőleg; következtéseinkben pusztá önkény helyett okszerű, tényleges egymásután létezzék; s cifra szavak érthetetlen halmazába ne burkoljuk azt, mit nem értünk, de hogy nem értjük, kimondani átallunk. Ehez járul még az is, hogy a felhevült emberi képzelet olykor a komoly ítélet magaslatán tulszárnyalva, sebes röptével a bizonytalanság tájain irányt vesztve tévedez. — Reichenbach ód tanát és ódrendszerét ily szempontból kell,

hogy megítéljük. A törekvés dicséretet, s ennek kivitelében sok meglepőt és méltánylandót találunk: de, hogy mindazon szépségeket, melyekkel R. és O. urak, mint kategorikus igazságokkal mámorba akarnak ejteni benűnnket, csak amugy vaktában elfogadjuk, engedelmet! arra nem érezzük magunkat indíttatva. — Tartsuk figyelembe a jövőt! A jó bort az idő megtisztítja, megneemesíti, míg a rossz ecetessé leend.

Zimmermann szerint némely előadottakat az érzékek magasult finomságából meg lehet magyarázni.

Finomabb érzésű egyénekre temetőink halottszaga, melyet mi nem érzünk, hatással van.

Kérdés: nincsenek-e egyének, kik a könny s más gőzök élenyülését látják, a mint azok a sirból a légkörbe emelkednek s lassu elégésbe jönnek? A légre hirtelen jött vilkönenygőz, tudjuk, láng és csattanással ég el.

A lélekjelenések oka ilyenmő látás lehet. A sirok felett lebegő és fénylő kísértetek nem a halottak lelkeik, hanem azoknak gázalaku szétbomlási anyagjaik. Az érzélyes mindig a csak időszakonként érzélyes kóros állapotaiban látandja meg azokat. — Az ilyeneknek nem mondhatjuk: hazudsz, mert azt mondod, hogy valamit látsz, a mit én nem látok *).

Az előadottaknál sokkal nehezebb a különböző tárgyaknak a vezető sodrony általi megismerhetése; s ha itt az állati delejességre visszamennünk nem lehet (melytől Reichenbach ódját egészen különbözönek mondja): úgy gyámoltalan állunk. Az állati delejesség mutat hasonló eseteket. A delejzett és delejző szellemileg egy egyénné lesznek. A delejzett egy távolabb eső helyen érzi és látja azt, a mit a delejző itt lát és érez; s ugyanazért azon szerekből, melyeket a delejzett a maga és mások számára rendel, a delejző nézeteit és iskoláját mindig meg lehet ismerni.

*) V ogt genfi tanár figyelt egy nőt, a ki terhesség okozta erős hányásai miatt oly idegingerlékenynyé lett, hogy a falulakosoknak nemcsak lépteiket hallotta meg, midőn azok még alig látható távolban voltak, hanem lépteikről az egyéneket is felismeré. Elgondolható hogy a fogékonyáságnak még csak csekély fokra kellett volna emelkednie, hogy tünemények jelenkezzenek, melyek csalfa emberek körében delejes világoslátásnak kereszteltettek volna el.

Az inga és varázssvesszővel kísérletek is, ha sikerülnek és foganatosak, hihetőleg az előadottakból magyarázhatók ki. A dolgoknak egymásrai siderikus és delejes hatását tagadni nem lehet. De ebből épen nem következik, hogy az ily kísérletek mindig sikerrel fognak használtatni; mert az ingamozgások létrejövetele olykor a valóban létező siderikus befolyásból, máskor a kémlelő azon gyanításából, hogy valósággal ilyen befolyás van jelen, s így kedélyhangulata által felingerlett idegei és izmai által áll elő. Chevreul kémleténél, a ki a fonalat tartó kezét úgy megtámasztotta és erősítette, hogy abban önkénytelen mozgás nem következhetett be, az ingamozgások kimaradtak. Szabály szerint a kémlelők akarata, képzelgése, előgondolata játszáik itt a főszerepet. Lehetnek érzélyes egyének, a kiknek távolba látásuk élesebb, mint azt csak képzelők is; de az ilyenek nem szaladoznak százankint és ezerenkint, mint most a nagy városokban; s annál kevésbbé engedik magukat szemfényvesztők által nyilvános látványi előadásokra felhasználtatni.

Az ily jövődőlő Pithiák mindig a kérdezővel előöszebeszélés után felelnek, s itt csak a két működőnek emlékezőtehetségét lehet csudálni, kik a határozott feleleteket száz s talán ezer kérdésre is úgy betanulták, hogy soha sem hibáznak. Így. p. o. a kockavetésnél: mily számot vetettem? (jelentése: 1.); ugyan mily számom van? (j. 2.); mily számom van? (j. 3.); mim van most? (j. 4.); mondja! mi most? (j. 5.); mily szám? (j. 6.) sat.

Asztalmozgás. Vannak szellemi járványok, épen úgy, mint anyagiak vagy testiek. Ilyenek voltak a középkor valóságos tulzongásai, az aranycsinálás, a büleseség köve és általános gyógyszerek feltalálásának kórsága. Valóban ragályos ostobaságok, melyek más alakban mindig visszatérnek, a mint erre a legujabb idő az ugynevezett asztalmozgásban (das Tischeücken) szomoru példát mutatott.

A járványok, a szellemiek is, közönségesen keletről nyugatra szoktak terjedni; de a képtelen asztalmozgás ellenkező irányban nyugotról keletre, Amerikából jött Európába.

Északamerikai folyóiratok zavart és rejtélyes előadásai után az 1853. év első negyedében tétettek Brémában az első asztalmozgási kísérletek. Dr. Andréé-nek az „Allg. Zeitungban“ tett tudósítása szerint 7 személy egy 60 font nehéz asztalt (a kezeknek oly reátevése által, hogy a hüvelyk

és kisujjak egymást mindenütt érintik) mozgásba hozott, s az asztal körben forogva észak felé nyomult.

Ezen esztelenségnek villáma, mint futótűz, egész Európába elterjedt. Az asztalmozgásról röpiratok és könyvek iratnak, melyekre zavart könyvével gróf Szapáryi tette fel a koronát*).

Dr. Ennemoser elragadtatva kelt ki sikra, az asztalmozgásnak, mint a delejesség tagadhatatlan bizonyosságának, védelmére.

Ódtani megfejtés. Mikor egész társaság asztalra helyezi kezeit, asztallábakra és lábakhoz lábait, az egész butordarabra alulról fölülről, a hasonló nevű tagokról tevő és tagadó ód száll, mely halmozódása által folyton erősb mozgásba jut, végre a meglepett tárgyat megingatja. Ez történik élettelen tárgyon. Rokonnemű, de egyszersmind életreható ingatóst idéz elevenben. Tevő s tagadó ód keveredvén, visszahat az érzelékenyek közbenlevő tagaira, miből előleg tagzsibbadás, elfogódás, lankadás és az egyed érzelékenysége szerint fokozódván, fej és gyomorfájás, görcs, ájulás következik. Közben még a tagadó ód altató, a tevő ód ébresztő hatása: miszerint elegyódhatás legnagyobb nyugtalanságot okoz. — Tapasztaltatott hogy némelyek teljességgel nem voltak képesek az asztaltáncoltatásban részt venni. Azok mind érzelékenyek (Oroszhegyi); én pedig ehhez — nehézfejú.

Az állati delejesség nagyon silány alapon állana, ha az asztalmozgás által kellene bebizonyíttatnia. Vannak erre nézve súlyosabb tények, mint az asztalmozgás, minden hozzá tartozó amerikai esztelenségeivel együtt.

Az „augsburgi Postzeitungban“ így szól egy jeles természettudós: „az asztalmozgás nem lélektani művelethez tartozik; hanem egészen és egyedül a taszítás gépi hatásához. S azon természettudós, ki e mozgásnak csak legkisebbjét is beáradó villanyos vagy delejes folyamatban helyezné, magát örökre nevetségesé tenné“.

A porosz Arisztoteles, a tudósok Nesztora, az öreg Humboldt, Schlegel F. gépésznek így ír: „köszönetet mondok önnek, az asztalmozgás igen egyszerű és rejtélytelen magyarázatának nyilvánossá tételéért. Vannak hitkórok, a melyek időszakonként visszatérnek és a féltudósok előtt dogmatikus alakot öltenek fel; ezek a miveltebb osztálynál helytál-

lőbbak (endemischer) mint a legalsóbbnál; én életkoromban azzal tovább foglalkozni nem akarok“.

Mindenesetre hibáztak a természettudósok és egyetemi tanárok abban, hogy a dolgot nevetéssel lenézvén, a köznépnek meg nem magyarázták: hogy az asztalmozgás a szellemi megegyezés által eszközölt egyenlő gépi tolásból egyszerűen és természetesen következik. — Több kéz nyomul csendesen az asztalhoz, s a bőr nedvessége által ehez tapad. Csak egy pár kéznek kell az asztalon néhány mozzanást előhozni, a többiek már ebben megegyezőleg fognak segíteni, s az asztal mozgásba jövend.

Ennemoser szerint: a mozgó asztal benső, hullámszerű mozgásra mintegy emelkedik, recseg, reszket, valamely lába felemelkedik, míg lapja az ellenkező oldalon leebb sülyed, vagy tüstént körben kezd mozogni. Vannak példák, hogy az asztal, mozgása közben megrepedezett vagy sziláncsokra töredezett. A mozgás, a zárt láncolat tartása alatt mindig nevedekve, néha oly sebes lesz, mintha elakarna az asztal szaladni. — Történik, hogy az asztal egy személyhez különösen hajlandó, sőt ezt, ha a körből kilépett mindenütt követi. Én, mond Zimmermann, halálra féltém volna ezen csudától.

Ennemoser meghalt! Ha még élne (1856), midőn már, hála az égnek, e szédelgés elmúlt: 1853-ban kinyomatott ostobaságait nem bocsátaná világ elibe.

Némely emberek szándékosan akarnak megcsaladni, s rosszul esik nekik ha az igazságot megtudják; inkább hisznek természetfelettiekben, mint sem hogy a megérthetőt felfogják. Azt várják Istentől, hogy multságuk végett a természet menetét, törvényeinek örök biztosságát, erőinek tovább hatását függeszsze fel; a köveket a magasba hullassa, a léget súlyától foszssa meg, változtassa meg a folyók menetét; szóval csudákat tegyen (mert a csuda nem más, mint a természet-törvényeinek elfordulása; a természetes felett senki nem csudálkozik); és nagyon elégtelennek, ha valaki a csuda nem létezését fel akarja velök fogatni.

Szellemkopogtatás (Geisterklopfen). Alig hogy átjött Európába az asztalmozgás kísértete, egy más boszorkányság, a szellemkopogtatás szülemlett és terjedett el Amerikában.

A szellemkopogtatás nyilatkozása következőleg történt: egy társaság, mint az asztolmozgásnál, valamely asztalt kö-

rülülvén, s kezeiket az asztalra helyezvén, várta a szellemnek megszólamlását, t. i. az asztalnak mozgását és csikorgását. — Ekkor kérdések intéztettek a szellemhez, melyekre az igen vagy nemmel felelt, a szerint a mint az asztal valamelyik lábát fölemelte, és vele a padlózatra koppantott; vagy pedig ezt nem tette, a mi is nem-et jelentett.

De később a pusztá igen vagy nemmel meg nem elégedvén, szavakbani feleletet akartak tudni. S e végre megállapítottatott hogy az asztalláb által tett egymásutáni kopogtatások száma a betűk a b c. rendbeni helyszámának felel meg. E szerint $A=1$, $B=2$, $C=3$, $E=5$, $N=13$ kopogtatás.

1848. évi marcius hóban csak magában Filadelfiában 300 ilyen jóskör létezett, ezek közül mindenik birt egy mediummal (többnyire nő személylyel); a ki, mint közvetítő a testi és szellemvilág között, jóslatokat tett.

Dr. Flirrt szerint az egész helytelenségnek két Fox testvérhölgy volt kezdője. A kisasszonyok ugyanis azon ügyességgel bírtak, hogy nagyocská cipőikben a nagylábujjnak a szomszéd ujjtól padlózathozí pattantása által (mint a kéz középujjávali fityütésnél történik) kopogó hangot voltak képesek előidézni.

Dr. Reyer két hasonló ügyességgel bíró nőt ismert *).

1848. az egyesült államokban 300,000 ily szellemkopogtatós medium volt, s a jövőmondás kenyérkereset ágává lett. A jövőt tudni vágyó, nevérol és lakhelyérol kikérdezettvén, a hatodik, hetedik napnak esti órájára rendeltetett be; s ezen időköz a kérdező viszonyai felőli szükséges tudomásvételekre használtatott fel.

Ezen ostobaság rohanó sebességgel Angol és Frankhon partjaira is elterjedett; ugyhogy Londonban ily jósülések felől nyilvános felhívó jelentések jelentek meg.

Szellemírás (Psychographie). 1853. Berlinben találtatott fel a szellemírás; eszközeül azon rajzoló készülét vétetvén, melylyel nagyobb alakoknak kisebb, vagy a kisebbeknek nagyobb egyenvonalu másolatjai (Parallelecopie) szok-

*) Hiteles kutfőből tudok eseteket, melyekben némely egyének, gyakorlás által nyert ügyességgel, az allábszár hátsó sipizma görgeteg inainak a belboka barázdájából önkéntes kipatantása által kopogásszerű hangot tudtak eszközölni. Ehez már bő cipő sem kellett.

nak levéttetni. Se szerény készület pszükhografnak (szellem által író) neveztetett el.

A készület azon külrésze, mely a kisebbre másolandó nagyobb alak határain szokott vezetettetni, egy fatányérral volt ellátva. Az érzéki és érzékfeletti világ közvetítője, a szellemszállott medium kezét ezen tányérra helyezvén, ezzel izzasztó mozgásokat tett. Ezen mozgások által, ha a készület benső, kisebbre rajzoló csapja, akarat szerint az alátett abc betűi valamelyikére vezetettett, az így érintett betűk összetételéből szavak kerültek ki; ha pedig a csap írónnal láttatott el, a külről nagy ákombák betűk alakjai szerint tett mozgások, által az írón alá helyezett irlapra betűk és szavak irattak le.

Csaknem minden családban akadtak élces egyének, kik a gyenge fejű embereket benső nevetés mellett kitréfálták. — Ha a szellemszállott a feltett kérdésre ügyes feleletet adni nem birt, kész volt a kifogás: hogy valamely ellenséges szellemnek kell jelenlennie, mely a mediumot ereje nyilvánításában hátráltatja.

A fentebbi szellemirási modornál sokkal célszerűbb lett volna a benső csap felett tenni kis, alig látható mozgásokat; melyeknek megfelelőleg a készület külrészén alkalmazott írón rendes nagyságu betűket idomíthatott s írhatott volna. De ugyan minek a szellemnek ily nehézkes durva készület? Ha már csakugyan írnia kell, vezesse inkább a tollal együtt a medium kezét, vagy beszéltesse ezt magát.

Csudálni lehet, hogy ezen esztelenség által, több ritka műveltségű férfiak is engedték magukat félrevezettetni.

Elsőben maguk a médiumok adták a feleletet, de később ugy mondatott, hogy ez által valamely meghalt embernek, apának, testvérnek, Julius Cézárnak sat. a szobában tartózkodó szelleme szólott.

Nem lehetett tagadni, hogy olykor, ha a pszükhografot valamely delejes dáma veszi használatba, létesíthet oly valamit, a mi a jóslá sszinezetével birand; de ezen álmjáró ugyanazt pszükhograf nélkül kényelmesebben és helyesebben fogja tehetni*).

A stuttgarti Morgenblattnak egy cikkelye szerint az asztalírást három elem létesíti, u. m. az asztal, mint holt,

*) A szellemírás, asztalírási modorban nálunk is divatban volt. E haszonlatankodást mindenki oly igen ösmeri, hogy arra több szót vesztegetni kár lenne.

életnélküli test, a testet és lelket összekötő idegszellemtől elhagyott lélek (a felhozott esetben az 1211. meghalt thüringi grófnak lelke), és a működő kezekből özönlő idegszellem. A mint ezen három elem egyesülése által az asztal élővé lesz, tüstént mozogni kezd, és más beszélő szerve nem lévén, lábával beszél (szegényke!).

Gróf Reisach pásztori levele. Münchenben Ennemoser halála után az asztalkopogtatás és jóslás csudáit némely homályos fejű egyének felkarolván, e célra különféle, többnyire alsóbb műveltségű leánykákat használtak fel; s a tett működésekről jegyzőkönyveket vezettek. A betanult katekhizmusi mondatok e nyert feleletekben nagy szerepet játszottak. Ezen vallásos kijelentéseket és mennyei ihlettséget tartalmazó jegyzőkönyvek könyomás alá bocsáttatván, jóváhagyás végett Rómába küldettek.

Junius 5-kén (1856) a bajor bibornok gróf Reisach előbbi kerületéhez Rómából egy pásztori levelet küldött, melynek végén a Münchenben dühöngő ostobaság, „a szellemek országából való közlések“ ellen nyilatkozik.

„Azon eszelős kijelentések, melyeket sok máskint tiszteltre méltó emberek kíváncsiságból meghallgattak, köztetek töltött utolsó hónapjainkat (mielőtt bibornokká lett) igen megkeserítették. Ugyanazért kimondjuk nektek, hogy azon, fájdalom! már ki is nyomtatott felírások nem Istentől származnak, hanem csalás, tévely és eszelősségnek szövedékei“.

A magát felvilágosultnak tartó Némethonhoz így kellett Rómából írni. Nehéz megfogni, miként találunk helyt ily tévelyek az emberi szellemben. Az ostobaságot tovább üzni már alig lehet.

Carus szellemdus felfogása. Szerző a cikket Carusnak következő soraival fejezi be:

„Magában érthető, hogy a mit a tulajdonképeni asztalkopogtatóról mondtunk, az egész terjében illik az asztalkopogtatásra, és a feltett kérdések után ez által adott feleletekre is. Ezeknek teljes megérthetése végett a már Ammianns Marcellinus által leírt ingakisérletekre kell visszatekintenünk. Valamint ott a gyűrű a Theodosius kezdő betűit ütötte meg, mivelhogy az öszveesküdteknek ezen nevű férfiú volt gondolatjukban; és valamint most is, a pohárban hintázó gyűrűingávali kísérletnél, ez közönségesen kiüti az órát, ha az, ki a fonalat tartja, a megtudandó időt tartja eszében: épen úgy az

asztalláb is kikopogtatja az ütések azon számát, mely a mozgató személyi láncolat közül a legidegdúsabb által gondoltatik. —

De ezzel az így nyerhető feleletek igazsága épen nem mondatott ki. A nem tudottnak tiszta igazsága az akarva tudás teljes távollétét többnyire feltételezi; de ezen feltétel ritkán teljesül. Ha a postagalambot a földirattanra lehetne tanítani, úgy annak röpte végcéljáhozi öntudatlan menete lehetlenné válnék; hasonló alapból egyeseknek, vagy egy láncolatot képező több egyéneknek jóslag helyes nyilatkozásaik is nagyon ritka kivételek. Sejtelemdus ember jelenthet ki némely igazságokat; mint néha az egyes álmokban is rejlik igazság. De ha Babinet urnak alóadása szerint 1852. csak magában az északamerikai egyesült államokban 300,000-et meghaladó mediumokat, vagyis az asztalkopogtatás által a szellemvilággali társalgást közvetítő egyéneket lehetett megszámitani; és ha jelen napjainkban is mivelteknek látszó emberek magukat ezen tévelytől annyira elragadtatni engedik, hogy komolyan hiszik, miszerint a megholtaknak lelkeik a léget betöltvén, csak némely bűbájos eljárások, mint néhány kezeknek az asztalra tétele, kívántatnak arra, ezen millő lelkek közül valamelyiket az asztalba vagy a pszükhograf fájába rekeszteni, mely után az valamely mediumnak akarata szerint beszédre és jóslásra határoztatik: mindez annyit tesz, mint századunk szelleméről, mely máskint annyira szeret az előbbi idők babonáira kevélyen nézni le, oly nyomatékos szegénységi bizonyítványt adni ki, melyet minden kézműtani és életkönnyítési találmányok sem fognak elegendőleg ellensúlyozhatni. —

Záradékul ide teszek némely vonásokat dr. Schlesinger értekezetéből, melyeta „bécsi orvosi hetilap“ „Magnetische Soiréen in Paris“ cím alatt, folyó évi 17, 19, 32, 33. számaiban közöl.

A szellemlátó, szellemidéző és kormányozó Hume szelleme Európa sajtójában és a párisi nép között még mindig kísért.

Párisban Dupotet báró igazgatása alatt havonként kétszer jelenik meg a „Journal du magnétisme“ címet viselő folyóirat. Ezen állati delejes tévelyeknek és hazugságoknak levelezői vannak Amerikában, Mexikóban, Uj-Orleánsban, Khinában, sőt Bécsben is!

Dupotet a mágiáról több könyvet irt; ezek között van egy 100 frank áru, mely a vevőnek azon kikötéssel adatik el, hogy azt másnak nem kölcsönzendí.

A tulzongásnak is vannak modorai. A mi állatdelejes charlatánaink nem olyanok mint, a strucc madár, mely fejét a homokba rejtí, azt hívéń, hogy így nem fog megláttatni: ők egész éleťnagyśágban, teljes napféńynél mutogatják magukat; mert nyegleségeikben ńn maguk is hisznek; s a hazugságban oly mélyen elaltatják magukat, hogy azt végre teljes igazságnak hiszik. Ezek megcsalatott csalók!

Kevéssel ezelőtt Lassaigńe delejző lépetť fel Párisban Prudence nevű álomjáró nővel; s a szellemi világból e testbe leérő kezeivel a delejzett emberiség zsebeiben hatalmas fogásokat tett.

Dupotet báró delejes társalgásaihoz a Palais Royalban mintegy 100 személyre való teremmel bir. Ebben gyűl ńszve a legtarkább színezetű nép. Báró ur előadásait és mutatványait a delejesség dicsérésére szánt beszéddel és Mesmer hallelujáh-jával kezdi meg. Ezután tanszékéből kilépve a gyakorlati szemféńyvesztéshez fog. Nevezetesen:

1. Egy fogfájós nő a homlok és szemek felett az ujjhegyekkel tett delejes huzogatás által fájdalmaitól tüstént megszabadul.

2. Egy másik nő delejes álomba ejtetik.

3. Egy szép szép szőke hűlgy migrainjéből (féloldalú ideges főfájás) kigyógyíttatik, és kedvese karjai közé dőlvén, az őrőm miatt sírnak mindketten.

4. Egy delejzett őrőg dáma szobormerev lesz; tüvelí szúrásokra semmí fájdalmat nem nyílvánít (de azok homöopathikus adagban tétetnek), előtte menő delejtűjét miden irányokban álomjáróílag, ńnmozdonyílag követí; végre delejzőjének „éveillez vous“ (ébredjen föl) szavára felébred. Átalános csudálkozás és bámulás!

5. Egy sápadť nő, a kí sok szerelmi viszonyokat élvezhetett, delejzetť, és semmít sem érez. De szomszédja, egy őrőś fickó, hirtelen göresrohamos ráńgásokat kap. A tanár ur megfejtí, hogy az élő villanyosság olykor valamely egyént részvétlen hagyván, a mellette lévőbe és annál hevesebben árad kí!!

6. Gyászruhába ńltözőť érdekes ifju leányka néhány delejes huzásra mély álomba esík. A delejző egy botot áđ

kezébe, honnan azt két három férfi sem tudja kicsavarni, s ime báró ur mint egy tollat fujja ki kezéből. Ekkor a leányka behunyt szemekkel egy elibe tartott tükörhöz fordul, s ebből a legszivrehatóbb jeleneteket látja, és mondja meg. Végre a báró urat minden kigondolható szegletek és kigyózatok szerint tett menetekben követi: „ouvrez les yeux!” (nyissa ki szemét) gyengén elpirulva szemeit felveti, szemérmesen néz urára és mesterére; keble hullámszik, álmódólag és rajongva néz körül, sir és nevet; a legellentétiesb gondolatok és érzelmek harca, hullámszása van jelen. E néhány nemleges vonások, és a szenvedélyek magas hullámai lecsillapulnak, a leányka csendesen és nyugodtan lehel, vidáman mosolyog!!

Férfiak számára a delejfolyam általában csak fősvény cseppeket szolgáltat. P. o. egy dáma hatás nélkül delejeztetik, de a delejfolyam a mellette ülő erős férfira özőnlík, ez idegrángásokat kap, megragadja szomszédját, ez egy harmadikat, a harmadik egy negyediket stb., s az így alakult villanyos lánc ideoda húzakodik, egy gomolyba tekerül s ismét egyenes vonalba bomlik ki, a láncolat tagjai egymást eltasztják és ismét magukhoz vonják. — Valóban ördöngös összevisszaság! A delejző úrnak és mesternek csak egy vonása, egy tekintete vagy lehellete: minden lecsillapul, lecsendesedik!!

A mi a Palais Royalban kicsinyben, az a „Salon Wauxhall”-ban nagyban történik. Ezen terem 1500—2000 nézőt fogad be. El van látva karzattal és földszinttel. A terem felső végében egy emelvény, s ennek közepén Dupotet báró úr trónja van. Mellette ülnek az állati delejesség zászlósbai, az ő miniszterei és titkos tanácsnokokai Mesmer, legnagyobbbrészt, meseországából.

Az előadás három szakaszra oszlik.

Első szakasz. Báró ur bevezető felolvasást tart, mint a Palais Royalban.

Második szakasz. A terem közepén, a tulajdonképi láthelyen, két hosszú, párnázott padon hizagközőkkel ülnek a különféle életkoru, állásu és nemű delejzendő egyének; előttük a delejzők állanak; az egész 40, 50 pár.

A delejes behatás két főmodora: az ingerlés és elvezetés játszik a főszerepet. A tevőlegesen ingerlő behatás eszközöltetik tekintet, kezek közelítése és ellentartása, egyesített ujjak, huzogatás és közvetlen érintés által; az elvezető

vagy némleges hatás a kézszelek, kézhátak, szivgödörtől az oldalak felé mind két kézzeli huzogatás, távolban vagy a kóros szerv mellett tett vonások vagy ellenhuzogatások által történik.

Kevés vártatva a delejzettek közül egy nő mély álomba, a másik elragadtatásba esik; itt egy férfi delejzője felé hajlik, amott egy nő rajongva esdőleg, egy másik pedig szerelemittas helyzetben térdel; itt egy férfi mint valamely haldokló harcos, amott egy nő mint alvó Madonna fekszik; itt egy bűnbánó Magdolna, amott egy bilincseiből szabadult bajadere stb. szóval képek, csoportozatok állanak elő a legfestőibb modorban.

Harmadik szakasz. A delejzők ellenvonásokat tesznek. A delejzettek delejes sirjaikból felkelnek, ismét földiekké, testiekké lesznek, s parancsnokaik által egyenkint a báró úr trónjához vezettetnek.

Mesmer nyájából a rühös delejes juhok kimustráltatván, a magas fokban delejesek különválasztatnak; ez utolsók ujdoni, erősb delejzés alá vettetnek, s ezekkel tétetik a komédia, az előadottakhoz hasonló modorban, csak hogy nagyobb számmal és választékban.

Egy tekintet, egy vonás a delejes parancsnokok által, s lecsendesül minden, polgáremberi kerekvágásába tér vissza minden.

A teremközi kimenetnél a jelenvoltak, csudálkozásuknak és megismerésüknek nagy folio könyvekbe nevékkel együtt beírandó nyilvánítására csaknem kényszerítő modorban szólittatnak fel.

Szerző csaknem az egészet hazugságnak és csalásnak tartja. — Szerzőt a delejzendők közé sehogy sem akarták befogadni.

Meg kell vallanunk, hogy Mesmer a tudomány méltóságát ily tévely és csalástan ellenében mindig fel bírta tartani.

Azoknak, kik az állati delejezést gyakorlatként üzik, hat nyolcada egyszerű csaló, egy nyolcada megcsalatott csaló, és utolsó egy nyolcada tulingerült képzelődéstől vagy általános orvosi érdekből áthatott hívő.

A tudományyali ily méltatlan és vétkes játéküzésnek az az átka van, hogy így a komoly kémletnek sem adathatik hitel. Pénzhamisítók körében a helyes pénz valódiságáról is

lehet kétkedni. A világ és tudomány az állati delejzést gyakorlók által igen gyakran és rútul kijátszattak és megcsallattak.

De ha mindez ellenkezőleg volna is, mi célja, haszna és iránya van ezen cifra szini mutatóványoknak? A báró Dupotet ur lapjainak előfizetői ezen társalgásokban unalmas olvasmányaikérti kárpótlásul egy kis elszórakozást nyernek. Páris szív- és érzelemléleke sok képzelősséggel, eleven mozgékony szellemmel bír, szereti a kalandosat, üdögieset, s ohajtja magát láttatni.

De mit mondjunk a rendőrségről, az egészségügyi hatóságról és magáról a kormányról? A francia kormány megenged, sőt pártol mindent, a mi a népet elfoglalja, szórakoztatja és a politikától elvonja. Az mindegy: ezen eszközök nemesek-e, vagy nemtelenek; hirtelmes hadjáratok-e, vagy pedig nyegléskedők seregének gyalázatos mozgalmak; csak-hogy a politikát háttérbe szorítsák. Frankhontól a felvilágosodás sugárait ily láthatlan és kalandos, érzelmet és szellemet elfoglaló eszközök által kell visszatartani. Sehol sem lehet több kártyavetőt, álommagyarázót és jósnőt találni, mint a francia értelmiség fővárosában Párisban.

SZENTKÖLTÉSZET.

Papi hivatalom kezdetén.

Marcius 15. 1856.

Kibocsáttattam a papi hivatalra,
 Hogy lennék a népnek Mózes, őrzője;
 Örömei úgy mint fájdalmai között,
 Szívbeli és lélekbeli igaz részvevője;
 Hol szentebb az öröm, szentebb a fájdalom.
 Szeretem is én e kedves hivatalom.

A vallás és erkölcs nyíló virágai
 Ékesítették fel kopár életemet;

Isten igéjének buzgó hirdetése
Oly nyugodttá tévé háborgó lelkemet.
Multam elfeledve, újra kezdtem élni,
Kibékülve hinni, szeretni, remélni!..

Ha a kis csecsemőt keresztelni hozzák,
Melynek még fejletlen értelemvilága,
Oly lelki örömmel avatom én be azt
Tiszta vallásunknak szent társaságába;
S a buzgó kívánság, melyet esdek néki,
Lelkemet egészen Istenhez vezérli.

Ha a megterített szent asztalnál állok,
Nézve Krisztus teste s vére érdemére,
Ha hirdetem a nép bűne bocsánatát,
Mely gyógyító balzsam a lélek sebére:
Osztvá kenyeret s bort, az idvesség jegyét,
Lelkem is veszi az új hit s remény kegyét.

A szerelmes keblű vőlegényt s menyasszonyt,
Egybetéve kezök midőn megesketem,
Hogy lelkök nyugalma s igaz boldogságot
Csak a szeretet és hűségben keressen:
Mig üdvökért imám Istenhez küldeném,
Mintha csak a mit ők, én is azt érzéném.

Ha halottnak kondul a bus harang, és én
A vesztés kinjának vagyok rebegője,
Bár kinos helyzetem, kivált ha a vesztés
Kiapadhatatlan bubánat kutfője:
De ez is megnyugtató, mert érzem, látom,
Hogy nem csak én veszték mindent a világon.

Ha ifjui ábránd édesgeti lelkem,
Vagy ha bánt a világ s fájdalommal megújul,
S boszulni volnék kész, palástomra nézek,
S e háborgó tenger, lelkem, lecsilapul;
Imára nyíl ajkam, áldva Istenemet,
A ki szolgájává fogadott engemet.

Hiv munkás is leszek az ur szőlőjében,
A rám bizott népet tanítom, növelem.

A mit a világ, hír, dicsőség nem adhat,
 Isten oltáránál nyugalmam fölfelelem.
 Ajkamról csak neki zeng dicsérő ének,
 A hit és szabadság dicső Istenének!

Celder Márton.

1. Szegénység.

Sirva nyögnek hozzád e föld szegényei,
 — Nyomván vállalkat az élet terhei, —
 Világ Istene! ki országolsz oda fent!
 O! nézz egeidből alá, s szánd meg őket,
 Gyámold a keresztek alatt görbedőket,
 Embereknek atyja! ki látsz mennyből mindent.

Ne sirjatok, földnek árva szegényei!
 Fájó szíveteknek tenger-keservei
 Miért fárasztanák panaszszal az eget?
 Isten az övéit nem hagyja soha el,
 Kinek lételt adott, arra gondot visel;
 Ád annak, kit szeret mindenből eleget.

2. Megelégedés.

Kevésben is az elégség
 Legfőbb jó, mit adhat az ég.
 Mit ér a nagy vagyon, sok kincs:
 Ha lelkednek nyugalma nincs?
 Ne kívánj fő méltóságot:
 Bukhat, ki magasra hágott.
 Mert ott, a csillogó fénytől,
 Könnyen kábul, hamar szédül.
 S mi örömed lenne benne,
 Ha szemekben szálla lenne
 Uradalmad, dicsőséged,
 Melyre vak sors emelt téged?
 Békülj hát ki, telhetlen szív,
 A sorssal, bár hűtlen vagy hiv.

Bár hegyeket dönts erőddel,
 Végzeted nem fordíthatd el,
 Töltsd be emberül helyedet :
 Isten hitt arra tégedet ;
 Legbölcsebben tudja az ég
 Mi jó neked, s meddig elég.

3. Hir-név.

Kik magasan járnak az erény ösvényén,
 Bár a márvány-émlék kidőlt és porrá lett,
 Mit a hála emelt sirdombjaik felett,
 Nevök arany csillag ma is a hir egén.
 Halandó! tégy te is valami jót; miért
 Égett az elcsurgó verejték orcádon,
 Miért törted magad fárasztó pályádon :
 Ha nem leltél azon, munkadíjul babért ?
 Drága kincs a hirnév, tisztesség, becsület,
 A szegény lehet ur, a kicsiny lehet nagy ;
 De ha rossz tetteredért megbélyegezve vagy :
 Abból kivetkőzni nem elég egy élet.

4. Remény.

Mily sötét a jövő! néma borult egén
 Csak egy csillag mosolyg, a biztató remény.
 Világot csak ennek derengő sugára
 Hint nehéz pályámnak töretlen utára,
 S fényétől a rémek mind tova repülnek,
 Mik e setét uton fenyegetve ülnek.
 Sors! kelj fel ellenem, jöjj s fergeteggeddel,
 A mit a föld adott szívemnek, mind vedd el :
 Sujtó kezeidet nyugodtan viselem,
 Csak reményem, e hű vezér, legyen velem.

5. Emlékezet, remény.

Kinek szivedben egymással
 Mosolygva fogtak kezét

A remény és emlékezet :
 Ne hervaszd orcád sirással.
 Ha a jelen megvérezett :
 Nézz multadnak szép tükrébe,
 Szivedről búd ott foszlik le,
 A melytől szemed könnyezett.
 Ha fáj szived, sujt az inség :
 Nézd, mint ragyog jövőd egén,
 Szép hajnalfénnyel a remény,
 Örömnapod felvirad még.

Baksay Dániel.

PESTALOZZI ÉLETE ÉS TÖREKVÉSE.

ANTALFI JÁNOSTÓL.

Pestalozzi Henrik János született Zürich városában, előkelő polgári családból 1746. januar 12. Szülőföldén dicsérettel bevégezvén alsó s felső iskoláit, a papi pályára szánta magát; de a mint először egy falusi templomban szónokszékbe lépett, a gondolataiban, érzéseiben nagyon elmélyedő lelkes ifju három óraig tartó predikációval lepé meg hallgatóit; ezek a beszéd végét nem várhatván, ott hagyák; a templomban maga maradt az egyházzal. Mely méltatlanságon igen mélyen elkeseredve, tudós tervét félrelöké, történeti és nyelvészeti könyveit megégeté, bujában megházasodott. Gazdag neje Schulthesz Anna és saját atyai örökségén Argau kanton Birr községében Neu hof nevű jószágot megvette és mezei gazdává lett. 1775. házat szegények iskolájává alakítá, miatt az alsóbb néposztály szükségét, hajlamát, hibáit szakadatlanul fürkésze. A vele született tulságos emberszeretet és rossz gazdálkodás miatt mihamar adósságba verte magát s nyomasztó szükség környezé. Számos barátai hogy e kényelmetlen helyzetből kimentsék, az irodalmi pályát ajánlák neki. — 1781. irá először „Lienhard és Getrud“ című népkönyvet,

melyben a szegény, egyszerű nép szükségét, romlottságát, de lehető újjászületését művésziesen s eleven színekkel rajzolja. Ezt követék számos hasontartalmu népiratai, melyek neki hirt és írói nevet szerzének, de pénzt és hálás elismerést épen nem. Folytonosan növekedő szükséggel küzdött. Akadtak ugyan egyesek, kik a lángészt többször igyekezének polgári hivatalra juttatni, de ő az ily megtiszteltetést rendesen ezen szavakkal utasítá vissza: „iskolamester akarok lenni“.

Ezalatt kiűtött a farancia had, és 1798. a szétszaggatva hősiesen küzdő helvét népen győzött a nagyobb erő, a régi alkotmány romain felállítaték az új helvét szövetség. A retentően pusztító s öldöklő had, leginkább Unterwalden kantonban számos tehetetlen s koldussá lett árvát hagyott maga után. Pestalozzit az új szövetségi tanács megbízá Stanzban egy árvaház alapításával. Lelkének ösztönét s nevelői hajlamát követve, örömmel s lelkesedéssel fogadá a meghívást. Hirtelen, alig egy pár nap alatt 150 leginkább kolduló s elhagyatott állapotban levő árvának lett atyja, növelője, oktatója és felvigyázó dajkája. Képzeltető, mily nagy feladat vala a henye élethez, rondasághoz szokott rendetlen gyermekeket tisztaságra, rendre és pontosságra szoktatni! Az atyai szelid szigort megszokni nem tudó gyermekek új ruhát kapván, először rendre szokdöstek az intézetből, de tettöket hamar megbánván, kis kóborlás, legtöbbször pedig ruhájuk szétszaggatása után önmagoktól ismét visszatértek. Pestalozzi türelme nem csökkent, a megtértekekkel folytonosan szeliden bánt; szemesség, szeretet s önmegtágadás kívánt célra vezérlék. Az intézet igen hamar felvirágzott s néhány hónap alatt a nagy nevelői szellem emberszerető nevelési tapasztalatainak és alapelveinek szilárd magva el vala hintve; az eddigi népiskolák tévelyei s balfogásai elárultattak.

1799. ismét kiűtött a had, juniushban kénytelen volt szétbocsátni az árvákat; ő pedig a páratlan szorgalmu s lelkes tanító minden segítség nélkül, sokaktól félbolondnak tartva ide s tova kóborolt, míg végre Burgdorfon Bern kantonban szegény iskolamester lett, hol oktatói és növelői rendszerét ismét folytathatá. Következő évben az első célszerű növelőintézetet megalapítá; mely 1804. juliushban először Münchenbuchseebe, innen 1805. juliushban Yverdunba (Iferten) tétetett által, hol hirtelen felvirágzott, a tanítók és tanítványok ereje eddig példátlan tevékenységet hozott létre az oktatás és növelés köré-

ben; elkészíté a valódi növelői tudomány és mesterség kimeríthetlen alapelveit. Hazafiak és minden kitünőbb nemzetek jobbjai — közöttök, mint tudjuk, számos magyarok is — látogaták az európai hirre kapott növelő-intézetet, mely 1825. nem lassan, fokonként, hanem hirtelen, váratlanul, mint kellemes buja növényzet, leginkább belegyenetlenség miatt elenyészett. A tiszteletteljes, meghajlott agg busan vonult vissza Neuhofer a ifjabb évei helyére, vigasztalva magát azon hittel, hogy növelési tervei, munkái és az árvaintézet, melyre minden iratai öszves jövedelmét áldozá, őt túlélendik. Gyakran megcsalattva, de az emberekben soha nem kételkedve, utolsó pillanatig az árvák és elhagyottak atyja vala. Meghalt 1827. február 27. Argau kanton Brugg városában, hová közel fekvő mezei lakáról gyógyítás végett vitetett.

Pestalozzi mint nevelő megfejté és tanítása által megmutatá azt, mit előtte sok tudósok kimagyarázni akartak, de nem tudtak, t. i. mikép történhetik legkönnyebben, legépületesebben az emberiség egyszerű természetes állapotából a valódi alapos műveltségre való átmenetel. Nevelési és oktatási első alapelve szerint egyes ember és nép tudása, akaratja és cselekvése fokozatosan léptetve, az önerő leglehetőbb gyakorlatával belőlről fejtsék ki, semmi toldalék vagy sarjadék ne járuljon addig hozzá, míg az előbbi tudás, akarat és cselekvés bizonyos érettséget és biztosságot nem nyert; más szavakkal: a célszerű nevelés és oktatás előhaladása hézag nélküli legyen. Ez csak úgy érhető el, ha a gyermek lelkülete, érzése mindjárt kezdetben okosan vezettetik. Ezért szentelé Pestalozzi egész életét s minden törökvését a gyermeknevelés és oktatás tökéletesítésére. Hamar átlátta ő a természetes és mesterkelt vagy tulterhelt kiképzés közötti különbséget; tudta hogy a divatban levő gépies, kívülről erővel jövő tudományosság igen felületes, a tudást, akaratot és cselekvést inkább zavarja, megakasztja, mint elősegíti. E hibán csak egy tökéletes új nevelési rendszer előteremtése által segíthetett. Elfordítá szemeit attól, mi körülte történt, keble tele volt tiszta érzéssel az iránt, minek történni kell, t. i. az emberi akarat s eszmélet felébredésének új nevelési rendszeren. — Boszantá őt, hogy a tudósok a tiszta emberi közérdeket megvetve, csak feladataikat igyekeznek szárazon megmutatni, e mellett elhanyagolják az emberiség jogát s kötelességét nyiltan, szabadon ki-

mondani. Szerinte az ember erkölcsi, lelki és mesterkéltsége nem a műveltség következéséből, mely magát a képzésbe keveré, hanem önmagából az emberből fejtődzik ki. A hit hitből, nem pedig ennek tudása és értéséből; a gondolkozás gondolkozásból és nem a gondoltnak tudása és cselekvéséből, vagy a gondolkozás törvényéből; a szeretet szeretetből és nem a szeretet vagy szeretetre méltó tudásából és tevéséből; a művészet cselekvésből és nem ennek szép szavakkali meghatározásából hozassék létre. Minden tárgy felfogásában és kidolgozásában a nézlettetés és fokozatos megértés után leglehetőbb önmunkásság állíttassék elő; így a könnyebbről a nehezebbre, az egyszerűbből a bonyolodottabbra való átmennel természetes uton történendik.

A mély emberösmerő s igaz népbarát nevelési és oktatási másik alapelvében joggal hitte és hirdette, hogy az emberiség jövő áldásának vagy átkának főforrása a családi viszonyokban rejlik. Hitte hogy a mely családi körben szeretet, fegyelem és tisztaság uralkodik, ott tartós hűség, rend és áldozni kész hazaszeretet honol. Azért igyekezett a gyenge gyermek első nevelését atyai és anyai kézre bízni, hogy a polgárok összes akarata házi jellemüvé váljék. mi a nemzeti érzés alapja. Arra törekedett, hogy az emberből polgár képeztessék, nem pedig a polgárból ember. Ő a keresztyén vallás eszméjéből emelkedett fel a családi, nemzet s öszves emberiség jóléte előmozdításának eszméjére; joggal hitte és hirdette, hogy a jobbulást az állam legkisebb természetes körében, családi életben kell elkezdni. Mennél nemesebb és tisztább a házi erkölcs, annál erősebben virágzik a közjólét; ellenben a család romlásával hanyatlik a közügy iránti lelkesedés is. A szülék legyenek tehát a gyermek első igazi nevelői s példaadói, akkor sikeres leend a tanítók fáradozása is.

Harmadik alapelve követelék, hogy a gazdag és szegény, előkelő és alacsony rangu egyiránt vallásos legyen. Ebben mindig példányképül tünt fel Pestalozzi az őt környező idős-bek és ifjak közt. Naponként imádsággal kezdé és végzé munkáját családjá és növendékei körében; vallásos kegyelet ömlik el művein. Lelkesedéssel tanítá, hogy Isten az igazság Istene; hol igazság van, ott van Isten országa. A bűn forrása azon mértékben apad, a mint a tévely forrása betömetik. Jézus Krisztus vala az igazság, melynek világának engedelmes

vala mind halálig, még pedig a keresztfán való halálaig; nem azért jött e világra, hogy a természet örök törvényeit, melyek az atyának akaratából vannak, eltörölje, hanem hogy azokat betöltse. Az igazság és világosság örök alapelveit erős kösziklára tévé le s reá építé a láthatatlan anyaszentegyházat, melyen a pokol kapui diadalmat nem vehetnek.

Negyedik nevelési és oktatási alapelve kíváná a köznép általános miveltségének előmozdítását. Ennek elérésére szükséges vala a gyermekeket jövőendő pályájuk választásaig testileg és lelkileg célszerűen nevelni s kivétel nélkül folytonosan s rendszeresen foglalkodtatni. Hathatósan sürgeté a kisdédóvó intézetek általános felállítását. Majd a tanulni kezdő gyermekek tantárgyait igyekezett lehetőleg megkönnyíteni, azokat önállólag úgy kezelni, hogy a tanítvány saját erejének és előhaladásának biztos tudatára ébredjen; nevezetesen a szám és alaktanban éles elmére, saját nyelvében világosságra és szép érzésre tegyen szert; a hazai történetben a hit jogát és emberi méltóságot megtestesítve pillantsa meg; a bibliában az ég és föld, jelen és jövőendő élet közti köteléket fedezze fel, épen ezért szerénységre és alázatosságra intessék.

Végre meleg szavakkal sürgeté Pestalozzi a testgyakorlat bevezetését az iskolák falai közé, mely az elpuhulás ellenszere, a lélek és kedély kimutatásának egyedüli eszköze, az erkölcsi jellemhez erő és bizalomgyűjtő intézet. Legkedvencebb tárgyai közé tartozott az árvaügy rendezése, segélyintézetek létesítése. Mely eszméket az utókor sok helyen lelkesen felkarolt és életbe léptetett.

Legyen most elég ennyi adat Európa első nevelőjének, az első valódi néptanítónak életéből. Ki Pestalozzi egész életét és összes műveinek rövid kivonatát olvasni ohajtja, annak ajánlani merem Cristoffel R. ily című művét: „Pestalozzi's Leben und Ansichten. Zürich. Verlag von Meyer und Zeller.“ Nagy negyedré, 530 lap. Ára körülbelöl 3 forint.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFÖK.

A ZEMPLÉNI HELV. HIT. EGYHÁZMEGYE JEGYZÖKÖNY- VÉBŐL. *)

1. **Vocatio és dimissio.** (Epistola ad conventum Zemplen missa) Spectabilibus, Magnificis, Generosis ac Egregiis viris D. Dno Stephano Butkai Vice comiti, iudicibus nobilium et caeteris nunc in Domino Zemplenini solemniter congregatis, dominis, patronis, et fautoribus meis benignissimis.

Spectabiles, Magnifici, Gnrosi ac Egregii viri, domini et patroni benignissimi!

Az Nagyságtok és ti kegyelmetek mostan az Úrnak nevében öszvegyülekezett tekintetes coronájának minden időbeli alázatos szolgálatomat ajánlom, és az Ngytok és ti kegyelmetek hoszu és békeséges életeért Istenhez buzgó könyörgésemet ígérem.

Ez mostani irásomra Nagyságtoknak és ti kegyelmeteknek minapi gyűléséből böcsületes szolgabirája által való izeneti adott alkalmatosságot: melyben Nagyságtok és ti kegyelmetek az Azari né-mely uraim vádolásától indítva kívánta, hogy az ő kegyelmek prae-rogatívájok ellen ne tartsam rajtok a predikátort, mely vádolást noha heltelennek ismerek: mindazáltal az Nagyságtok és kegyelme-tek praemonitioját kedvesen veszem, impiger currenti calcar addi-derint, hogy tisztemben nagyobb hűségre int.

De valjon micsodán kezdjem el mentségemet: mert Isodorus azt mondotta: mendacium initio dictum magis persvadet, quam poste-riori sermone indicata veritas; mely noha gyakort helyen ugy va-gyon: mindazáltal én el nem hittem, hogy az Ntok és ktek füleit

*) Ezen cím alatt kezdjük meg s illetőleg folytatjuk azon egyháztörténelmi adatok és emlékek közlését, melyeket az ősök buzgósága a zempléni egyházmegye jegyzőköny-vében (Matricula Tract. Zempl.) koronként gondosan feljegyzett s annyi viszontagsá-

az a vádlás annyira elfoglalta, hogy az én apologiámat onnan ki-rekeszthesse. Mert az az én ellenem való vádolás, salvum sit az Accusatoroknak, nem annyira fondáltatott az valóságon mint az pervasion és az usurpata, sed non data praerogativán, melyet hihető az végre gondoltak, hogy rendünket, nevezet szerint engemet, gyalázhassanak, annakokáért minapiban Ntok és kgytek előtt produkáltak volt is kicsiny íráskámot.

De hogy Ntok és ti ktek valóságosan értse azt a dolgot: az elmúlt 8. Januarii Ujlaki gyűlésünkben ő kgylmek olyan antiquus usust praetendáltak, melyre a mostani praedicatorokat is velünk cögalni akarták, hogy minden vasárnap az két Azarban kétszer kétszer praedicaljon. Mely postulatomra midőn közölünk tanut keres-

gok közt híven megőrzött. Adjuk ezeket nem történeti egymásutánál, hanem változtatva, s az eredeti szövegben és a szükséges felvilágosítással. Ugy hiszszük, hogy az ily adatok azon nagybecsű „lapis redivivusok“, melyekből a történész egykor fel fogja építeni a magyar refor. egyháznak történetét életet öntve az összehalmazott anyagokba. S itt alkalmilag megemlítjük, hogy éppen ezért nem oszthatjuk a Kolozvári Közlöny referensének véleményét, ki ohajította vala, hogy a Tolnaiféle mozgalmak emléke örökre a sírban maradt volna. Sőt inkább mi azt mondjuk: bár a halottak is felkelhetnének sirjaikból. Igaz, hogy a tokaji és szatmárnémetii zsinatok férfiai sőt maga a világi rend ellenálltak a vegyes presbiteri egyházigazgatás behozatalának s az ellenpártot elnémították s Szilágyi Benjamin István, a szatmárnémetii zsinat egyik jegyzője, a pártszenvédélynek nem minden árnya nélkül rajzolta a Tolnaiféle mozgalmat. De ez nem tesz semmit; majd eljő a történész s az ítéset világánál kellő fénybe állítja elő azon kornak férfait s eseményeit. S magyar refor. egyházunknak melyik időszaka mozgalmasabb s a tanulmányozásra vonzóbb, mint a Tolnaié? Itt rendszer rendszer ellen, elvek elvek ellen küzdöttek s magában az egyház kebelében. Az újabb elvek bajnokai ugyan elhullottak, de nem oly sok idő múlva éppen azon világi rend, mely többre becsülte egykor kegy- és védőüri szerepét s állását, zsinaton kívül s önhatalmilag oktrojizotta a leküzdött rendszert s elveket s heves és hosszan tartó harcot vívott érte. Éppen ez az, mely a Tolnaiféle küzdelemnek a valódi tragikái szint megadja. Képviselőjének a közlendő adatok s történelmi okmányok bármi szint s elveket, azok napfényre hozása nem kihívás a jelenre. Ma a zászlón más és eléggé határozott jelszó áll! Ha például nem vagyunk is az episkopalizmus hívei, nem vonz-e azért a múlt században Sinal személye, s nem érdekelnek-e elvei s egyházkormányzati tanai? S nem méltó-e, hogy az 1818-ki tulatszai egyházszervezkedési küzdelem egyik érdekesebb írott emléke, bilkei Lipcsey József, beregi egyházmegyei világi ülnöknek az egyházmegyei közgyűléshez beadott voluma napfényt lásson? De nem folytatjuk tovább, hanem csak azt mondjuk: hadd jöjenek elő a levéltárak porából és homályából egyháztörténelmi adataink s kútfoink, sőt bár a halottak is feltámadnának sirjaikból. — Csak így fog eljöni a történész, ki az anyagokat egy egészzé alkotva összeköti a jelent a múlttal s betölti azon nagy hézagot élő és mozgó alakokkal, a hol most „csak homályt találunk előttünk és mélységet“.

tünk, két praedicator találtatott, kik ennekelőtte régen Azarban lak-
 tanak s egyiket ugyan Azarba is ordinálta az Ecclesia: ezek azt fateal-
 ták, hogy ők Vasárnap háromszor praedicáltak, nem négyszer, az
 mint az Ecclesia matriculájában is vagyon írva: mely bizonyságok-
 kal az az praetendáltatott usus labefactáltatott és az régi usus ha-
 gyatott helyben, nem az, melyet egy vagy két praedicator valaha inno-
 vált, mivel una hirundo non facit ver. Innét aztán az következett,
 hogy ottan hamar az zsinat után Nygtok és ktek előtt újabb vádo-
 lást töttenek, hogy én mind az köznapi könyörgést, mind a cate-
 chizálást inhibeáltam legyen Azarban, mely vádolás hasonló lévén
 az elsőhöz én csak fülem mellől bocsátván, az méltatlanságon bo-
 szonkódtam, de senkinek semmit nem szöloottam. Mely veszteglésem-
 mel ihon harmadik criminatio is érkezett, hogy az mostani Prae-
 dikátort akarátjok ellen tartom rajtok. De Nagyságtok és kegyelme-
 tek elhigye, hogy egy helyre is az praedikátort az auditorok aka-
 ratjok ellen urborajul nem vetjük; hanem elsőben is predikálni bo-
 csátjuk be: kit ha megkedvellenek, helyben hagyjuk: ha nem, má-
 súvá eresztyük: Christus Urunknak imez mondása szerint: ubi vos
 non receperint, discedite illinc. Hol pedig a tanító lakos volt, el-
 meneteli előtt az helyből contentaltatni kell jámbor szolgálatjáért,
 az mint a canon ecclesiasticus tartja. Mindeddig is az Azari uraim
 nem edocealták, contentálták-e a tanítót, nem-e: mert az mint maga
 is régentől fogva sollicitált, promoteáltam volna. Akarnám tudni, az
 Azari uraimnak ki adta az praerogativát, hogy az senior hírével
 hijanak pásztort, ki ha unatkozásban jutand, senior híre nélkül ki-
 küldjék. Senki nem adta, hanem csak magok usurpálják. Mert sz.
 Pál adta az seniornak azt az praerogativát, hogy minden városokban
 és falukban tanítókat rendeljen Tit. 1, 15. Ideo reliqui te in Creta,
 ut constituas oppidatim presbyteros etc. Méltán is penig: mert az
 senior tudja, melyik pásztör hová legyen alkalmas: ő tisztí, hogy
 a tudósok közé tudóst, az gyengék közé gyengét és az hol a go-
 noszság erőt vött az disciplinán keménybet adjon. Én mindaddig
 így procedáltam, melyért ő kgylmekről azt az vádolást nem érdem-
 lettem. Vert viszen bátor veretlent: én ő kgylmek közül némelyek-
 re méltabban panaszolkodhatnám Nagyságtok és ktek előtt, mivel
 az én cedulámat olyanok előtt is mutogatták, kik rendünknek
 nem szeretőji és még vén fejemet Dorgóra is igazították ki Liszká-
 ról, mely nem kisebb szidalom, mint mikor Eliseust kopasznak mon-
 dották volt. Gyalázatos szóval nem fizetek érette, mert azt nem ta-
 nultam, hanem Dáviddal ezt mondok: videat Jehova et iudicet.

Ngytokat és ktekét alázatosan kérem és intem, ennekutána úgy cselekedjen az mint sz. Pál tanít 1. Tim. 5, 19. hogy az egyházi szolga ellen vádolást be ne vegyen, nisi sub duobus aut tribus testibus és az kik valóságosan nem értik állapotunkat, arra intse, hogy az mely Pásztor az tanításban hiven eljár, nem gyalázatos beszéddel, hanem kettős tisztességgel fizessenek neki: ha pedig az pásztor exorbitál 1. Tim. 5, 17. mivel ő is nem mennyei angyal, magok nemes uraim ne büntessék: jövedelmének meg nem adásával bűnök közül az egyik bűn, avagy gyalázatos dimissioval: mert aliud est sceptrum aliud vero plectrum; hanem az ecclesia magistratusára provocálják, ott jure agáljanak a pásztorral: és meglátják, hogy az ecclesia is az igazságot el nem aluszsza, hanem az canonok szerint érdemesen megbünteti. Mert ha némelyek ellenünk való rancora és vádolása statim fidem faciet veritati: úgy mi szegény praedikátorok minnyájan az sententia alatt leszünk és hátor csak az nyakunkot tartjuk. Mely Apostoli intésemet ha nagyságtok és ti kegyelmetek füleibe veszi, én is viszonttag az én predicator atyámfiával Ngytoknak és kteknek tiszttem szerint való alázatos szolgálatomat ajánlom. Ngytokat és ktekét az kegyelmes Úr Isten egyen kedves egészségben és virágzó békességben országunknak csendességben való megmaradására sok esztendőkiglen tartsa meg. Liscac. 16. maji 1632. Steph. P. Miskoleinus almae fraternitatis in dioecesi Zempl. senior. (Matr. tract. Zempl. Tom. I. l. 159 — 60).

2. **Unio** a zemplénmegyei helv. hit. és ágost. egyházak közt a XVI és XVII-ik században. Ide vágó adatok:

a) Acta synodi partialis celebratae Ujhelini 1662. die 30 Augusti.

1. Dioecesisünkben levő lutheranus atyafiak, mivel nem ex ignorantia, sem per negligentiam tartották eddig velünk az uniót, hanem ennekelőtte való seculumban circiter anno 1597-ben boldog emlékezetű Báthori István urunknak az Ecclesián érettek való sollicitatioját s magoknak is károkból (?) nehezen való indulatjokat megtekintvén vötte be uniójába. Ez specificált atyafiakat mostanmi is unionkból semmiképen nem akarjuk kibocsátani, nem levén semmi igaz ok miért kellenék kibocsátanunk, magoknak is nem levén kedvek hozzá, miokáért ezután is azon uniót velek együtt meg akarjuk tartani (Tom. III. l. 421.)“

b) Acta synodi generalis Lasztoczini celebratae ao. 1663 die 14. februar.

23. Mikolai úr *) jelenté, hogy a tót ecclesiákban kimenvén

*) Mikolai János varanói első predikátor s proszenior.

ecclesiánként examinálta őket, hogy ha akarnának-e elszakadni a mi ecclesiáinktól vagy nem, kik egyező akarattal bizonytságot tettek, hogy semmiképen elszakadni nem akarnak. Annakfelettle küldött volt ő kigyelme követet a Sáros vármegyei tót espereshez ezen végre, a mogyoróskai (tót egyház) predikátort, ki a synodus előtt referálta, hogy a sárosi senior nemhogy kívánná az unionak dissolutioját, sőt tovább való megtartását.

Concl. Ha Keczer úr *) az unionak megbomlását forgatná, kérdjék meg, kik kívánják azt a szakadást s producalják a senior levelét és a tót ecclesiáknak visitatioját. (Tom. III. l. 466).“

c) Acta synodi partialis 16. mart. ao. 1663. Ujhelini congregatae.

IX. Slavonicis Ecclesiis secessionem a nobis cupientibus, venia concessa“ (Tom. III. l. 470).

A mint ezen adatok mutatják a Zemplén megyei lutheranus s tót ajku egyházak a XVI-ik század végén uniálták magukat a zempléni hely. hit. egyházmegyével s az említett egyházak s azoknak lelkészei s tanítói a zempléni esperes igazgatása alatt állottak, ki azokat néha személyesen, de többnyire a varanói első vagy magyar predikátor, mint állandó proshénior által vizitáltatta. Sőt a Sáros megyei ágost. esperesség is unioban volt a tiszamelléki hely. hit. esperességekkel. Ezen uniot Keczer kezdte megbontani, s már 1670-ben fel is volt bomolva, mert az ezen évről szóló egyházlátogatás jegyzőkönyve Varannón már csak a hely. hit. magyar lelkészről és egy egyházzól emlékezik. De lássunk adatokat.

a) Ujhelini celebrata generalis synodus ao. 1630. 5. Junii,

„Dioeceseos Saaros senior Joannes T. Abany minister Somosien-sis in peculiaribus ad fraternitatem nostram datis litteris, petiit, ut ex sua inspectione candidatos ministerii tres ad sacrum ministerium inauguraremus: quandoquidem ipsius societas in illo comitatu ob strictam, exilemque functionis ecclesiasticae sortem, illa praerogativa hactenus destituta sit. Consensit primo venerabile presbyterium et postea tota fraternitas ut assumantur et per inpositionem manuum ordinentur.“

„Ordinati sunt ad dioecesim Sárosiensem: Martinus Somosi ad Szent Péter, Johannes Mohácsi ad Ternye, Michael Motosoczki ad Nagy Szilva.“ (T. I. l. 106. 108.)

b) „Cursiles ex Szets ad pastores Slavonicos. Salutem et perennem felicitatem precatur. —

*) Cigándi földesúr, a Bodroghközön.

Reverendi viri fratres in Christo honorandi, functionem senioratus mei ab ecclesiarum visitatione auspicatus, longo, periculoso, fatigiisque pleno itinere huc Szetsinum, cum dominis visitatoribus appuli XI. Junii, cras Varannoviam transiturus sum. Quare Reverendas dominationes vestras praesentium per vigorem hortor et moneo, ut omnibus occupationibus, etiam gravioribus sepositis, quilibet vestrum personatim cum tribus juratis secum assumtis in parochia Varannoviensi parati adsitis, rationem reddituri functionis vestrae et auditorum erga verbum ministeriumque sacrum amoris et pietatis: adsitis autem 13. junii hora matutina secus non facturi, alias censuram ecclesiasticam incurritis. Valet et salvete quotquot estis una salute omnes. Dabam Szetsini XI. junii 1629. Amicus et frater Reverendarum D. vestrarum Steph. P. Miskolcinus dioeceseos fratrum senior. (Tom. I. l. 47)“

c) *Visitatio Processus Varanno.* Varanno. Visitatio coepta 12. junii. Pastor Johannes Tholnai. Diaconus *) Petrus Bergerus. Rector Demetrius Verbiczenus. Aedilis ad templum superius Joannes Megis. Judex Benedictus Giurik.

Mindaz két templomban sok szuszkok vagynak. Bíró uram ígérte, hogy az koresolyásokkal kihányatja.

Koporsókból kirázzák a testeket a tót templomban és a koporsóját a templomban tartják. Interdictum, jussi ut terrae mandentur. Temető helyet kívánnak az parochia szőlő alatt való földből egy darabot. Non consensimus.

Vagyon Varannon régi antiquitas kereszt és kelyhek, melyekhez magoktól nem mernek nyúlni, félvén a pápisták ellenek való dühösségétől, holott immár is ennekelőtte kettőt a tanács közül szent székre citáltak volt. Instalnak az ecelésiánál, hogy Nyári aszszonyom ő nagysága előtt törekednének, abból szakasztana valamit az templom építésére, mert nem tudják mivel építeni a templomot.

Auditores de pastoribus. Petrus Bergerus nonnunquam solet die dominico copulare conjuges. Nonnunquam extra templum.

Pervesperi nonnunquam copulantur conjuges.

Catechisationem non instituunt: non enim habet puellas, quae templum Johannis (Tholnai) frequentarent; plures Dnum Bergerum audiunt.

Magno cum auditorum scandalo discordes sunt inter sese.

D. Bergerus non conparuit in generali synodo in Bénye. sat.

*) Collega vagy második predikátor.

Pastores contra Auditores. Bergerus uram az Alba felől azt mondja; hogy Váczi uram ¹⁾ akaratjából vötte fel és az elébbeni usus szerint él vele, mert úgy találta volt. Akarná, ha az ecclesia communi autoritate et per formam visitationis Varannora jöven, ő maga kivetné, mert ő neki is ellene nagyon és semmit nem gyönyörködik benne. Váczi uram azt mondotta volt Bergerusnak Mikóházán Máriási György előtt, hogy ha fel nem veszi az álbát, tehát varannón nem lakhatik, mert ott fel szokták venni, és ha elsőben fel nem veszi, tehát felette nagy háborúságot szerez.

D. Bergerii auditores negligentes sunt in concione et precibus. Joannis Vasárnáp kevesen, hetedszaka kevesebben.

D. Bergerus dixit se nihil frequentius audire, quam illud Lélek ²⁾ *dicunt unum bonum verbum et sequitur statim lélek. Tílalmas:* elsőbben ft. I. másodszor 3 vétetik rajta, ha többször toties quoties.

Conventus puellarum nentium. Conpotatione solent dies festos celebrae. Interdictum.

Cantor Slavonicus ante diem festum Pentecostis vesperi frondes cum cantu introduci curavit in templum inseciis pastoribus. Graviter inerepui et verbera minitatus. sat — “

Ez alkalommal megvizitáltattak még a következő luth. egyházak:

Visnyó, *Hosszúmező,* *Varaannóhoz tartozó leányegházak;* továbbá

Csaklyo: Pastor Casparus Thuroczi, Rector Mart. Benedicti.

Sókút: Pasztor Mart. Glosz, Rector Nemeziezenus. *Filialis Zamuto.*

Agyagas: Pastor Petrus Berzevici, Rector Michael Galli. *Filiales:* *Jeztreb,* *Mernyik.*

Mogyorós: Pastor Joh. Molitoris, Rector Litolensis. *Filialis:* *Fekete Patak,* *Mihályóc.*

Isép: Pastor Georgius Teutolipchensis, Rector Joan. Turocensis. *Filialis:* *Quakócz,* *Thotkajna.*

Szatsur: Pastor Mathias Thuroczi, Rector Thom. Sinapius.

Polyanka: Pastor Christoph. Hederi, Rector non est.

„Superest Dobra, Nagy Damata quae D. Tholnai relinquunt visitandae“ (Tom. I. l. 34—41).

Varano. „Anno 1660. die II. jan. aggressi summus visitationem ecclesiae ejusdem.

¹⁾ Váczi György gálszécsi lelkész és zempléni esperes 1625—1629.

²⁾ A lélek és keresztelte káromlások igen keményen büntetettek.

Pastor. Joannes Mikolai. Helv. Confess. Rector Georgius Kaposi.

Pastor augustanae confessionis Daniel Paulides. Judex helv. confess. Georgius Szendi. Homines august. confess. praesentes fuerunt: Thomas Litok, Math. Badéni, Steph. Kádas, Andr. Árvai, Steph. Erős, Joannes Gombkötő, sat.

3. Mikolai János uramnak kegyes életéről, jó magaviseletéről, igaz tudományáról jó bizonytságot tesznek a jelen való emberek. Hasonlatképen az második predikátorral, az lutheránusok pásztoráról. Az két predikátoroknak egymással való egyességben lakozásokról azonképen bizonytságot tesznek.

4. Mikolai János uram panaszkodik azon, hogy az templomban az isteni szolgálatra kiváltképen hétköznapi az auditorok ritkán járnak.

5. Az lutheranus pásztor jelenti, hogy Barbély István sem templomba nem akar járni, sem az sakramentommal nem akar élni. Az mely felől végeztük, hogy admonealtassék az egész tanács és pásztorok előtt, ha ugyan contumax leszen, excommunicaltassék, ha meghal, legyen számár temetése. sat. —

1. Nota. Az több lutheranus pastorkok is mind comparealtanak az visitatióban Auditorokkal együtt, mindaz két részről examináltattanak, semmi excessust egymás ellen nem vallottanak, az mely Isten dicsősége ellen volna és az ecclesiákat megbotránkoztatná.

2. Nota. Az agyagasi lutheranus pastor nem comparealt a visitatióban“ (Tom. III. l. 254—258).

A DEBRECENI FŐISKOLAI TANÁROK ELŐTERJESZTÉSE.

A tiszántuli reformált egyházkerület közgyűléséhez a bölcséleti tanfolyam fentartása tárgyában.

Fogalmazta Vecsei József, a nevezett főiskolában a bölcséletnek egykori tanára.
Közli Révész Imre.

Főtiszteletű egyházkerületi gyűlés! Miután a főtiszteletű egyházkerületi jelen gyűlésnek főcélja, kitűzött feladata az eddig iskolánkban évek hosszú során gyakorlatban volt tanrendszer általános megváltoztatása, s annak úgy a haladó idők követeléseiből, mint az ezekre gondosan figyelő magas kormányunk intézkedéseiből illesztett újbóli átalakítása: úgy érezzük, mikép tiszt-

tünket mulasztanók, ha, mint a tanítás ügyének közvetlen kezelői, e tárgybani igénytelen nézetünket a főtiszteletű egyházkerületi gyűlésnek tisztelettel elő nem terjesztenők. — Mit is a következőkben vagyunk bátrak teljesíteni. —

Már csak az eddigi intézkedések után ítélve is, úgy hiszszük nem csalatkozunk, ha mármár bizonyosnak tartjuk azt, mikép iskoláinkban a magas kormány terve szerinti teljes, vagyis 8 osztályu gimnázium s az ugyanazon terv szerint szervezendő jogakadémia is létre jövend. Mely, ez által nyilvánossá leendő, iskolánk e két tényezőjének nem lehet, hogy ne örüljön mindenki, ki ez anyaiskola ügyét szíven hordozza. Amde a mi iskolánknak, melyet őseink sok gonddal s áldozatokkal alapítottak s tartottak fen időről időre mind eddig, ha eredeti rendeltetésétől eltérni nem akar, nem csak nyilvánosnak, hanem protestáns főiskolának is kell lennie egyszersmind. E nézetünkkel, hiszszük, mikép felekezetünk egész körében eltérő nézettel nem találkozandunk. És ha ez így van, hiszszük, mikép felekezetünknek nincs, nem lehet tagja, ki ha főiskolánk nyilvános élete tényezőit ohajtja, ugyanannak protestáns élete tényezőit is a leghöbben ne kívánja. — S mi egy protestáns főiskola lényeges tényezője? Nem más, mint egy erős bölcséleti szakkal támogatott hittani szak oly módon, hogy a mely iskolában az utóbbi az előbbi nélkül egyedül áll: azt hittani főiskolának igen, de protestáns főiskolának, ítéletünk szerint, nevezni teljességgel nem lehet. —

Ez állítmányunk bebizonyítására, ámbár a főtiszteletű egyházkerületi gyűlés bölcs belátása előtt hosszasan értekezni épen nem szükség, méltóztassék mindazáltal nekünk kegyesen megengedni, ha ez igen fontos tárgyra vonatkozólag egy két körülményt leszünk bátrak felemlíteni. —

Hogy a bölcséleti szak a protestáns hittani szaktól elválhatatlan: mutatja a legműveltebb protestáns iskolai kormányok folytonos gyakorlata. Tudva van mindenki előtt, mikép nincs az egész protestáns Némethonban főiskola egyetem, melyben a tanuló a legteljesebb, a legvirágzóbb, a nekünk ezentul is csak példánykép, csak ideál gyanánt szolgálандó gimnáziumból is egyenesen s a bölcséleti folyam teljes bevégezése előtt, annyival inkább annak mellőzésével, a hittani tudományokra bocsáttassék. S ezt a művelt külföld nem ok nélkül teszi, mert úgy van meggyőződve, mivel másképp nem is lehet, hogy a mely tényezők a reformációt annak idejében előhozták s erősítették, a protestáns hittant s így a protestantizmust is csak azok tarthatják fen folytonosan; mert ha az életerő kialszik,

nem lehet hogy maga az élet is tovább ébren legyen. És a reformációnak egyenes tényezői, munkás okai, megszilárdítói mik voltak? Mint tudva levő tárgyról a legrövidebben szólva: a latin és hellen alaposabb filologia, a természet tudományok gyarapodása, a történelem szabadabb mozgása és a bölcselet tisztulása. Ezek voltak a reformáció előkészítői, szilárdítói, s ezek által maradhat fen a protestantizmus ezentul is; és épen ezen tudományok alapos tárgyalása föladata a bölcseleti szaknak. —

Igaz ugyan, mikép az említett tudományok név szerint, a nálunk újból szervezendő gimnáziumokban majd mindnyájan taníttatni fognak: de e tudományok gimnáziumi és akadémiai előadása s tárgyalása közt lényeges a különbség. A gimnázium legyen bár oly mivel, mint a legmiveltebb porosz gimnázium, nem egyéb mint előkészítő intézet az akadémiai pályára; ezt a tudomány egy embere sem tagadta eddig, s nem is fogja tagadhatni soha. Nem, mert a gimnáziumokban a nevezett tudományokat alkotó adatokat s állítványokat, igaz, mikép egy részben feltaláljuk, de azoknak teljességével csak az akadémia ösmerkedtet meg bennünket, s az azokat előállító okokat s ezek törvényeit az akadémiai székek fejtegetik. A gimnáziumi tanítványokban feltaláljuk az ember polgári élete változatos eseményeinek, fel a fizikai világ meglepő tüneményeinek egy részét; de azokat teljességökben s összefüggésökben s ezen eseményeket és tüneményeket előidéző hatalmakat, ezeknek erejét s törvényeit az akadémia leplezi föl. Mennyire korlátolt leendő a birodalmi, különben feladatához képest célszerűlőg rendezendő, gimnáziumokban az ugynevezett bölcseleti tudományok tanítása, azt az „Organisations-Entwurf“ mutatja. E bajon pedig azzal segíteni épen nem lehet, hogy iskolánkban az ott kitűzött tárgyakból többet s alaposabban fogunk tanítani; mivel azon tervtől, sem az időt sem a tárgyak mennyiségét illetőleg, eltérni szabad bizonyosan nem lehet; a magas kormánynak a tanrendszerbeni tökéletes egyformaság, összhangzás levén kétség kívül egyik igen böles szándoka, az egész birodalombeli iskolák újbóli szervezésében. De ha megengedtetnék is ez a gimnáziumban tanítandó tárgyak különbözölésénél, sokaságánál, s a tanuló kora fejletlenségénél fogva és azért is, mivel az anyagfeldolgozást az anyaggyűjtésnek szükségkép meg kell előzni: ez semmiképen meg nem eshetnék. —

Hogy ha már e tudományok lelkével foglalkozni az akadémia feladata, hogy ha a bölcseleti tudományok rejtekeit felkeresni, homályait felvilágosítani, az eredmények okait, törvényeit kifürkészni a bölcseleti szak dolga: látni való, mikép bölcseleti szak nélkül a tu-

dományok mezején gondolkozó, alapos ítéletű, oknyomozó értelem nem születik; az e tulajdonok nélküli theologus pedig, hordozza bár emlékező tehetségében a betanult különbféle theologiai vélemények egész tömegét, protestáns theologus a szó valódi nemes értelmében soha sem lehet. Miből önként foly, miként a két szaknak fentartása protestáns főiskolánknak nélkülözhetetlen életföltétele, oly módon, hogy ha ebben a bölcséleti szak fen nem marad, bátran el lehet mondani, hogy a debreceni reformált és anyaiskola, melynek az előre haladott idők követeléséhez, s a felekezet legújabb nagyszerű áldozattételeihez képest emelkednie, gyarapodnia kell vala — gimnáziummá törpítettett, egy oly gimnáziummá, mely mellett van egy jogakadémia, és egy helv. hitv. papokat képző oly növelde, melynek a kellő alapja hiányzik, melynek életgyökerétől az azt tápláló nedv elvonatott; mi a felekezet jelen áldozatainak valóban nem várt, s felette elszomorító, sőt iskolánknak még anyagi erejét és jövődő gyarapodását is veszélylyel fenyegető eredménye leendene. —

Főtiszteletű egyházkerületi gyűlés! teljesen hiszszük, mikép az eddig mondottak igazsága felől a főtiszteletű egyházkerületi gyűlésnek minden tisztelt tagja meg van győződve tökéletesen, s hiszszük annál fogva, hogy a bölcséleti, iskolánkban jelenleg már fenálló, szakot, melynek felállításáért ősünk évek hosszú sorain keresztül sokat igen sokat fáradtak, tettel áldoztak, nem csak szívéből ohajtja teljes erejéből fentartani, hanem azt időről időre gyarapítani is, csak hogy ezt a körülmények lehetlenné ne tegyék.

De hogy e szomorú helyzetben nem vagyunk, azt bátran állíthatjuk. Nem vagyunk, mert kívülről jöhető akadályokkal küzdenünk nem kell. Magas kormányunk ugyanis a valódi tudományosságnak, mint az eddigi intézkedései mutatják, nyílt barátja, a lelkiösmeretbeli szabadságnak tetteges tisztelője, a birodalom területén levő minden egyházaknak kegyes protektora, kiről hogy vallásos hitünk segédeszközeit használni ne engedje, azt hiszszük, föltenni bűn nélkül nem lehet. A mi a belőlről jöhető akadályokat illeti, hála felekezetünk buzgalmának! ezek épen nem léteznek. Felekezetünk értelmessége szükségeit jól ösmeri, szíves akarátja ezeknek, mint legmagasabb, legnemesebb szükségeinek fedezéseért áldozatit önként hozta mindenkor, s hozza kétség kívül czentül is folytonosan. Iskolánkat ezen alakban, melyben jelenleg áll, régibb pénzereje, mint eddig, ugy ezután is fentartani képes; új növekedéseinek szükségait a hitéhez, egyházához kegyeletesen hű felekezet ujabban teendő áldozatai fedezendik; mert az a felekezet, mely már eddig csak azért, hogy iskolája a nyilvános iskolák sorába emelkedhessék, any-

nyit tett, kétség kívül tenni fog többet is, ha hitének, egyházának fenmaradása, élete azt követelné; annyival inkább, mivel minden jelen áldozatainak célja csak ez lehet akkor, midőn minden egyéb képzetési, szükségének kielégítésében minden, részéről terhes áldozattételek nélkül is, csupán atyáskodó kormányunk ingyen kegyelméből, különböző helyeken teljes mértékben részesülhet. És ezt az egyházkerületi felekezet buzgalmától reményleni annyival inkább lehet, mivel épen ennek van fentartva azon kitűnő szerencse, hogy midőn a többi egyházkerületek anyagi erő hiánya miatt a legjobb, a legszentebb akarat mellett is azt nem tehetik, cz egy teljes protestáns főiskolát állítson fel, mely főiskola lenne aztán ennek legfőbb éke, dicsekedése. Mert hiszen egy teljes gimnáziumot nem egy ily nagy terjedelmű egyházkerület, hanem egy népesebb közönség is, mint például Kőrös, egy teljes gimnáziummal párosított jogakademiát nemcsak az egyházkerület, hanem ennek egy kis része, p. o. a szigeti iskolai pártfogóság is valószínűleg létre hozand, vagy legalább létre hozni törekszik. Mi ha nem történnék, az egész magyarhoni protestáns felekezetnek csak egyetlenegy főiskolája sem lenne.

És melyik protestáns kebel az, melyet e gondolat meg ne döb-bentsen! Jöhetnek ugyanis idők, midőn a lelkeszi és oktatói pályára készülők előtt nem fognak nyitva állni a külföld tudománygyazdag iskolái, s tudományos készültségök hiányát nem lesz hol pótolniok; pedig a szellemi világban is áll az, mi az anyagi világban, hogy a visszaesés sokkal gyorsabban történik, mint az előrehaladás. És az jelenben annál fenyegetőbb, midőn a protestantizmusnak egykori hatalmas ellene, a jezsuitismus, hogy erejét növelje, már magában a kontinensi protestáns státusok leghatalmasbikában Poroszországban, névszerint Padernbornban, is oly intézetet állít, melyben a rend tagjai bölcseleti tudományokkal, mint meg annyi szellemi fegyverekkel erősített hittani szakban képeztessenek; s midőn oly munkásságot fejt az ki, hogy annak hatása magában a berlini fő konzisztóriumban már csak eddig is szorongató aggodalmat gerjesztett. —

Főtiszteletű egyházkerületi gyűlés! Tudja a történelem, tudjuk mindnyájan, mikép a protestantizmust fejlettebb szellemi erők hozták létre, fejlettebb szellemi erők tartották fen eddig, azok tartatják fen ezentul is. Ezek gyarapítása tehát a főcél, melyre kell intéztetnie felekezetünk minden munkásságának. És épen ezért ohajtjuk mi, hogy iskolánkban a jelenleg fenálló bölcseleti szak, mint a szellemi erők legmagasabb képződését eszközlő intézet, sértetlenül tartassék fen, még pedig a tudományoknak a gimnáziumi tanulmányokhoz arányosítandó, terjedelmi s tartalmi fokozatában.

Mert mi aggodalommal nyilvánítjuk azon leverő sejtelmünket, mikép ha iskolánkban most a bölcészeti fenálló szak eltöröltetik, s ez által a valódi tudományosság s ezzel a magyar protestantizmus egyedüli életere, mert másutt bölcészeti szak, mint fölebb is sajnálattal jegyeztük meg, létre hazánkban aligha jövend, elemetszetik: lehet, hogy hitünk s egyházunk ez eldöntött támaszát fel-emelni, életünk e tápláló erejét ujja teremteni, ujlag megnyitni, nekünk s maradékainknak többé nehezen sikerülend. —

És midőn mindezeket, főkép ugyan úgy, mint a főiskola tanárai, de másfelől úgy is, mint az egyházkerületi protestáns hitfelekezetnek tagjai, a főtiszteletű egyházkerületi gyűlésnek kegyes figyelmébe a legteljesebb bizalommal, a legbiztosabb reménynyel, tisztelettel ajánlanók, alázatos tisztelettel maradunk Debrecen, június 27. 1852. A főtiszteletű egyházkerületi gyűlésnek

alázatos szolgálói

a helv. hitv. debreceni főiskola tanárai. *)

NYITLEVÉL HEGEDŰS LÁSZLÓHOZ.

Nagyitiszteletű esperes ur! **) A nagyitiszteletű ur közremunkálásával megjelenő „Sárospataki Füzetek“ 1-ső darabjában előfordul egy cikk, melyben az 1856-ki jul. 14-kén a s. pataki gimnázium

*) Ezen előterjesztés, noha annak rendi szerint hivatalosan beadott: mégis soha fel nem vététt, minden indokolás nélkül mellőztetett. Az akkori körülményeket csak távolról ösmerő olvasó is könnyen ki fogja találni, hogy ki által, és mi okon.

R. I.

**) A tisztelt iskolai tanácsos úrnak levelét, saját felhatalmazása szerint, úgy véltem legcélosabban felhasználni, ha egész terjedelmében beigtatjuk a Sárospataki Füzetekbe, a hol a kérdéses értekezletre vonatkozó cikk megjelent, hogy az olvasó ítélhessen. Egyébiránt úgy hiszszük, hogy ki mindkettőt figyelmesen átolvassa, el kell ismernie, hogy a kérdéses cikk az értekezlet lényegét hiven fogta fel és adta vissza s a tisztelt iskolatanácsos úr szavait el nem fordította s fölr nem magyarázta. Sőt mi is kijelentjük, hogy tisztelt iskolatanácsos úr a m. kormánynak az Organisat. Entwurfban s mellékrendeletekben kifejtett elveit hiven és erélyesen tolmácsolta, de más részről az egyházkerületi küldöttség is az egyházkerületnek e tárgyban kifejtett nézetét tisztelettel s kellő higgadtsággal mondá el. Hogy a kérdéses cikkben sok okoskodás is van, vagy a levél magyarázata szerint, elvek fejtegettetnek, ezt nagyon természetesnek fogja találni, a ki tudja, hogy az nem hivatalos közlés, hanem egy, az értekezleten jelen voltanak magán előterjesztése, de különben az egyházkerületi küldöttséget nem ellenzéki viszketeg avagy pusztá nem akarás, hanem elvek vezérelték; mert csak egyedül ez a szabados, jogos s a tárgyhöz méltó.

H. L.

ügyében tartott értekezletről tétetik jelentés. Ezen jelentés hiteles pontossága iránt már egy kis kétkedés nyilvánított. Én figyelmeztetve lévén a cikkekre, azt gondosan olvastam el, s kénytelen vagyok szintén megvallani, hogy azt szinte eléggé hűnek s pontosnak nem találtam, s hogy benne félreértésekre s elferditésekre is akadtam, nem említve az imitt amott észrevehető épen nem hizelgő célzásokat. Azonban kétség kívül az illetőknek érdekében fekszik világosan s határozottan megtudni, hogy miképen nyilatkoznak a m. kormány organumai a nyilvános tárgyalásoknál: mely oknál fogva nem tartom feleslegesnek kissé visszatekinteni a szóban forgó értekezletre s röviden ismételni, a mit azon alkalommal a főtiszt. szuperintendencia képviselőinek igen tisztelt körében mondani volt szerencsém, a menyire visszaemlékezhetem még ama tárgyalásra. Előre kell bocsátanom, hogy én akkor hivatalosan érkeztem volt S. Patakra s vettem részt az értekezletben: a miből könnyen általlátni lehet hogy én nem csupán csak magán nézeteimet adhattam elő, s hogy szükségképpen a meglevő törvényes rendeletekre s határozatokra kellett támaszkodnom. Felemlítettem legislegelőször az „Organisations-Entwurfot“, mint a gimnáziumok szerkezetének törvényét, melynek jeles voltát a szakértők egyiránt magasztalják. Az Org. Entwurf — így folytattam előadásomat — főrészen kívül, melyben a gimnázialis rendszer tárgyalatik, több mellékes részeket s függelékeket is foglal magában, melyek a tanmódszerre nézve igen nagy becsű útatisításokat adnak a tanároknak. Az Organ. Entwurf rendszerét már foganatba vevé a birodalom csak nem valamennyi gimnáziuma. A s. pataki gimnázium szintén hozzá simult már s igen nagy előlépéseket tett átalakulásában, a mit örömmel el kell ismerni. De hátra vannak még né-mely és pedig lényeges pontok, melyek még nem vétettek gyakorlatba, s melyeknek szintén eleget tenni kell, ha a gimnázium átalakulását teljesen keresztülvinni s magának a kormány irányában biztos állást s a nyilvánossági jogot kivívni akarja. Ezen pontokhoz tartoznak

Először a tankönyvek. Mert az Org. Entw. (54. §-ában) azt határozza hogy csak oly könyvek használtassanak a tanításnál, melyeket a m. minisztérium helybenhagyott (approbált), holott itt még nagyobb részint nem approbált tankönyvek vannak használatban. Szükség tehát ily könyveket megvizsgálás végett felterjeszteni, vagy pedig helyökbe másokat a már helybenhagyottak közül választani. Hogy itt ilyféle könyvek behozatala nehézségekkel jár, tagadni nem lehet: mert szokásban van az iskolai könyveket a főiskola nyomdájában nyomtatni, a miből tetemes haszon foly az iskolai pénztárba.

Mindazonáltal szükséges valami expedienst találni, a milyen lehetne például, ha a kidolgozott tankönyvek még a kinyomtatás előtt kéziratban terjesztetnének fel; mert ezeket könnyen lehetne kiigazítani s aztán nyomtatni; de ha a kinyomott könyvek nem találtatnának használhatóknak, úgy az egész nyomtatás hiába való volna. Egyébiránt a magas helyen leginkább didaktikai szempontból vizsgáltatnak a tankönyvek, t. i. a gimnázialis rendszerhez képest célszerűen vannak-e szerkesztve.

Másodszor tartoznak oda a szünidők. Ezeket részint az Org. Entw. (53-ik §-ban) részint egy Ő Felsége parancsa következtében leérkezett miniszteri rendelet (kelt 1854-ki dec. 15-én ¹⁸⁷¹⁸/₁₇₁₃ sz. a.) szabályozza. A s. pataki gimnáziumban még a régi szokás szerint tartatnak a szünidők, melyek leginkább abban térnek el ama normalis határozatoktól, hogy az iskola év folytában négyszer következnek egymás után s mindannyiszor több hetekre félbeszakasztják a tanítást, a mit a pedagogiko-didaktikai elvekkel összeegyeztetni lehetetlen. Ezen gyakori szünetek az úgy nevezett legációk kedvéért jöttek szokásba, s ha a főtitzt. szuperintendencia szükségesnek látná, továbbra is hagyhatná a legációkat, csak úgy kellene intézkedni, miszerint csupán csak a theologusok járnának ki mint legatusok, míg azalatt a gimnázialis tanulók folytatnák tanulmányaikat.

A harmadik pont vonatkozik az igazgató állására. Ezt az Org. Entwurf (109-ik §-ban s a XV. függelékben) közelebbről határozza meg oly formán, hogy ő a tanári karral együtt intézi el a tanítási s nevelési ügyeket, levelez az állami hatóságokkal s nekik az iskola működéséről felelni köteles. Itt azonban csak igen csekély körben mozoghat maga belátása szerint az igazgató, mert csak nem mindenben a főtitzt. szuperintendenciának van alá rendelve. S nem is képes valami rendeletet végrehajtani, mielőtt utasítást kap a szuperintendenciától, mely évenként rendesen csak egyszer tart közgyűlést. Így történt, hogy midőn egyszer a felterjesztett lecketervre észrevételek tétettek volna a m. miniszteriumtól, az igazgató azt jelentette, hogy azok a jövő évben fognak teljesíttetni. — De akkor meg lehet hogy új lecketervre ismét új észrevételek fognak tétetni. Fel-szólíttatván az értekezletben jelen lévő igazgató, hogy adjon a mondottakról felvilágosítást, egy esetet hozott fel, melyről én azonban megjegyeztem, hogy nem ez a kérdéses eset s hogy hasonló eseteknek csakugyan gyakran kell előfordulniok, míg az igazgató eddigi állásában marad. Hogy az igazgató mindenben úgy járhasson el mint azt az Organ. Entwurf tőle kívánja; de más részről a szuperintendencia

is fentarthassa autonómiáját épségében a gimnáziumra nézve: cél-szerű volna más protest. gimnáziumok példájára egy iskolai bizott-mányt állítani a tanári kar mellé, hogy ezt a kapott utasítás értel-mében minden szorosabb ügyekben támogassa s vele együtt intéz-kedjék, de aztán a szuperintendenciának mindenről számoljon.

Midőn végezni akartam volna, többen még a német nyelv ta-nítását pendítették meg, s én azt szinte nem hagyhattam érintetle-nül, kijelentettem hogy leérkeztek csakugyan felsőbb helyről különös rendeletek (1855-ki jan. 31-kéről $\frac{402}{73}$ Gc és 1856-ki jul. 9-kéről $\frac{7185}{496}$ sz. a.), melyeknél fogva terjedelmesebben és sikerebben tanítani kelletik a német nyelvet s a legfőbb osztályokban egyes tantárgya-kat is német tankönyvek szerint, a mennyire lehet, németül előadni. A m. kormány nem kíván lehetetlenséget, de kívánja hogy az ifjú-ság gyakorlatilag is minél alaposabban sajátítsa el a német nyelvet. Maga az Organ. Entwurf oly formán tűzi ki mind a régi s holt, mind az újabb s élő nyelvek tanításának célját, hogy az előbbieket csak jól érteni, de az utóbbiakat nem csak érteni hanem egyszers-mind élő szóval s írásban is helyesen használni tanulják az ifjak. Ha az élő nyelvek tanítása el nem éri ezen célt, fonák marad s tökéletlen. A német nyelv a II. gimnázialis osztálytól kezdve folytonosan egész a VIII. osztályig tanítatik. Ha az illető tanár kellő módon jár el a tanításban, lehetetlen hogy az ifju, miután már három évig gyako-rolta magát a német nyelvben, feljutván az V. osztályba, ne legyen képes német előadást is érteni, némi segedelem mellett a tanár ré-széről. A német előadásoknál az anyanyelvet mind addig használni lehet, míg a szükség kívánja; csak akkor felhagyhat vele a tanár, mikor látja hogy felesleges. Hogy a német nyelv alapos ismerete mind azon ifjaknak, kik a legfőbb tudományok gyakorlatára, de kü-lönösen a papi s tanári hivatalra szánják magokat, felettébb szüksé-ges, minden elfogulatlan ember könnyen beláthatja. Mert csak azok, kik tökéletesen elsajátították azon nyelvet, sikerrel látogathatják meg a némethoni egyetemetek s felhasználhatják az annyira bő s gazdag német irodalom kincseit, hogy magoknak kellő ismereteket s tudomá-nyos műveltséget szerezzenek.

Az elősorolt pontokra kellene tehát még rendelkezni; s ha ez megtörténik, kételkedni nem lehet hogy a gimnázium azt, a mire tö-rekszik, a nyilvánossági jogot szerencsésen elérendi. S ennyiből állott akkori nyilatkozatomnak lényege. Meg kell még jegyezni, hogy a kér-déses cikkben sok okoskodás fordul elő, mely az értekezletben nem hozatott szóba s mely oda megy ki, hogy a s. pataki gimnázium sor-

sát elvkérdésektől felfüggeszteni kell. Más protestáns gimnáziumok jobbnak gondolák, magokat a törvényes határozatok értelmében minél előbb rendezni, bár némi kis áldozatokba is kerülne a dolog, hogy a nyilvánossági jog kedvezményeiben részesülhessenek: mert kétséget nem szenved hogy ha egykor a protest. egyházat illető kérdések el lesznek döntve, a kieszközölt jótétemények rájuk is ki fognak terjeszkedni.

Nem fogja Nagytiszteletü esperes ur rossz néven venni, hogy magam igazolása végett ezen sorokkal előállani bátorkodtam. Tessék azokat bölcs belátása szerint felhasználni. A ki egyébiránt megkülönböztetett tisztelettel vagyok Kassán, jan. 2-kán, 1858.

Nagytiszteletü Esperes urnak

kész köteles szolgája
Tomásek Pál mk.
cs. kir. iskolatanácsos.

ELMÉLET ÉS ÉLET.

(Árnyrajz *) a magyar ref. egyházmegyei életből).

Senkinek nincs annyi tanulásra szüksége mint a papnak. Mert ő munkás tagja az egyetemes anyaszentegyháznak, jelentékeny része a polgári társaságnak, többnyire vezető s irányadó tagja azon egyházi testületnek, mely gondja alá s lelkiisméretes felelősségére bízatik. A tanulási alkalom előtte az elmélet és élet mezején nyílik fel. Az iskolai élet tisztán elmélet, hogy az ott gyűjtött jó gondolatok majd a gyakorlati életben érjenek tettekké. De ne higyük hogy az elmélet véghatára az iskolai pálya végével megszűnik. Végig kíséri ez az életet, s folytonosan törekszik azt szebbé, célszerűbbé s boldogabbá tenni. Az emberélet egy sajátságos tünemény: mutat, jelent, és jövőt egyesít pillangó léteében. Az elmúlt időkbe merül bé lelké-

*) Nem tudjuk, vajon kivehető lesz-e valamely élethű alak ez árnyrajz alól; de mi oly nyugodtnak, komolynak egyszersmind, pártatlannak lettük e cikket, hogy lehetetlen volt nem közlenünk. Itt a tárgy és nem személy van célul tűzve. Nem ki, de mi.

Szerk.

vel, mint nagy tengerbe, onnan keresi fel a drága gyöngyöket, és azokból a jelenben készíti jövőre az élet kincseit.

Ezen gondolatok támadtak lelkemben, midőn, mint ifju, egy terjedelmes egyházmegye kebelébe léptem, melyet kelettől nyugotig a Tisza folyam karol félkörben. Éreztem hogy sokat kell tanulnom, ha a társaság javára akarok élni; azért siettem az életbölcsék társaságába — az egyházmegyei gyűlésbe, oly szándokkal hogy három évig azt tanulom meg: mit nem kell szólni és tenni — így lépett hajdan a római ifju a szenátusba, — a három következő éven át megtanulom majd, mit kell szólanom és tennem. Ez kevés idő volt.

Az elsőre megnyílt az alkalom. Az érettebb s tapasztaltabb egyházférfiak leszorítva hivatásuk helyéről, egy, a szólásszabadság varázshatalmától elragadott ifju nemzedék lépett fel hatalmas erővel. Mit bánta ő az ügyet, mit gondolt a következményekkel! Hát- térbe szorult az élet logikája, megavultnak kiáltatott a kánon, korszerűtlennek a törvény. Sokszor azt sem tudtuk a szónokról: „mercatorne vagus, cultorne virentis agelli“. De miután Kartézius kimondá „cogito, ergo sum“ját: tehát a lételt legalább szólás által igazolni kellett. Ezen boldogító szólási entuziasmus kényszeríté egyik veterán, valódi kanonikus ülnökünket ama felejtethlen és gyűléseinket hatalmasan jellemző indítvány tételére: „határozzuk meg, ugymond, hogy egy gyűlésben, egy tárgyról egyetlenegy embernek ne lehessen többször szólni tizenháromszornál.“ Hatás nélkül hangzott el az éles gúny, némelyek érteni nem akarták, mások nem is értették.

Ezen idő óta nem mozgott többet és nem küzdött inkább az előhaladás végcélja felé egyetlen egyházmegye is, mint a miénk. De mi nagy test vagyunk, egy nagyszerű erőmiv, csakhogy gőzerőnk kevés, konduktorunk pedig még nem született olyan, ki a pályán végig nézve hatalmas karral s fölemelkedett szellemi erővel vezetni, s célra juttatni birna.

Mi mégis küzdöttünk előre, ha szinte nem tudtuk is mindig hová jutunk. Előhaladás lett jelszavunk, de gyors és sebes előhaladás. A protestantizmus szellemzászlója lobogott előttünk; minden ajkon az átalakulás igéje zengett. Gyorsírók hiányzottak csak, sok szép és nagy gondolataink megmentésére, melyek az utókor kárára örök feledés tengerébe merültek. A gondolkozni szerető komolyabb életbölcsék gyakran hallatták ugyan velünk a megfontolás szózatát, de hogy ők is a korszellemtől hátramaradni ne láttassanak, szabad utat engedtek a gondolatok fellengésének.

Nincs hízelgőbb családke az emberi szívnek, mint a szembetűnés dicsősége! Mindenki újabb meg újabb eszmék feltalálásán törte

most fejét; természetesen mind a közjóra célozva, de a való életen kívül csak az elmélet terén maradvá. Pedig csak e kettőnek tiszta öszhangzása ígérhet maradandóságot a nagy gonddal előállított intézményeknek. Hogy az elmélet és élet egymástóli eltérése mily váratlan és sinylődő következményeket szül, eléggé mutatja a társadalmi élet. Ha az elmélet a gyakorlati életet nem szépitgeti, mint művészet a természetet, és ha viszont amaz nem az életből emelkedik ki: akkor a bölcsesség csak felette lebeg az életnek, áldás nélkül, mint azon ritka felhők, melyekből esőcseppek szomju földünkre nem hullanak. Mi erről néha el is feledkeztünk, pedig mindig a jót akartuk, csak hogy többnyire egyetemiségben munkálkodtunk, a részletekbe nem mélyedtünk be. Rendeztük az egész egyház vidéket, de az egyes egyházakra nem figyelmeztünk. Sokszor épen azon paptársunk beszélt legtöbbet és legkorszerűbben az előhaladásról, kinek egyházában legtöbb zavarok, s legőszerűbb rendetlenségek valának összehalmozva.

Igy állítottuk fel egy időben az iskolai körlátogatóságot, de ez időtlen született volt; már bölcsője felett megzudult a halál harangja, és azóta háborítlan aluszsa siri álmát. Majd az özvegygé lett papnék gyámolítása, személyenkénti fölsegélése és a papi ingóságok biztosítása ragadta meg meleg keblünket, de még fel sem száradtak az özvegyek, és károsultak könyei, már a mi szép szándékaink kihaltak. Gondoltunk mi még sok szépet, és jót, úgy hogy más egyházmegyének is jutott volna belőle — t. i. szükség esetiben. — Így gondoltuk ki például, hogy olvasó egyletet, sőt egyházmegyei könyvtárt állítunk fel; de megint csak azt gondoltuk, mint az egykori szigorú erkölcstanár „mindegy meggondolni, akár meg cselekedni.“

Majd egy nagy eszme ragadta meg gondolkozó erőnket. Meguntuk vándorolni; mind elgondoltuk, a mit a Jakabfalvay András-féle cikkben *) „a vándorgyűlésről“ még csak most olvasánk; és imé három évi hosszú küzdelem után, legyőzve minden akadályokat, anno 1846 — ha jól emlékszem — állandó gyűléshelyre jutottunk; s büszkén mondták el akkor derék harcosainak: „exegi monumentum aere perennius.“

De „minden csak így jár, minden az ég alatt: forgó viszontság járma alatt nyögünk.“ Mi is meguntuk az egyformaságot; korszerűtlennek találtuk azt, a mit egykor mi, most pedig mások látnak korszerűnek; és annyi gond és küzdés eredményét, pár évvel

*) Lásd II. félv. I. 553. lap.

ezelőtt, csaknem partikularis gyűlésben ugyanazon előharcosok indítványára, az egyházak — legalább a nagy résznek — megkérdezése nélkül, egy pennavonással eltöröltük; és most azt mondjuk: *sapientis est consilium mutare*. Ismét vándorlunk, még pedig hogy vándorlásunk ne csak sétakocsizás legyen, egyházmegyénk egyik szélé-től a másikig igyekszünk. Mult tavaszkor csak a Tiszának köszönhetjük, hogy U...ba nem estünk, jövő tavaszra pedig, ha a jó Isten éltet, N.....r felé szándékszunk; így legalább szerencsénk lesz minden helyiségek glebájával megismerkedni, kivált ha gyűlési vándorlásunk szép hóolvadásra esik. —

De azt mégis büszke önérzettel juttatjuk tudomására a protestáns világnak, hogy az elmélet mezején legalább volt egy időszakunk, ha bár rövid ideig tartó is, mely örökre fénypont marad egyházi életünkben. Ezt bővebben nem fejtegethetjük; de elég tudnunk, hogy szomszéd rokonaink figyelemmel kísérték lépteinket, hogy példánkat követhessék. —

Hanem nézzük a jelent, és kérdezzük: hol az eredmény annyi fejtörésért, hol a várt jutalom annyi küzdelemért? Megvan! és ez a — restauráció. Régi eszme ez már közöttünk, jó célt akartunk vele elérni; de a jó szándék mellé mindig oda lopózkodott az a mellékgondolat: így hamarabb ránk kerül a sor. Célra jutottunk, de ne gondolja senki hogy olesó áron. Az életet áldoztuk fel az elméletért; jövőtől várjuk a megjutalmazást.

Ezen évi *) egyházi életünket különösen két gyűlési beszéd teszi előttünk emlékezetessé. Az első nyomban követte a hatás; másikat a jövő fejt ki. Az első, tavaszi gyűlésünk bevezetéseül mondatott. Egy hatalmas filippika volt ezt, nagy studiummal készítve, mely az esperesi provinciát lényegében megrázta. De minthogy a beszéd sem alakjára nem parlamentarizmus sem belső érdemére nézve nem ká nonszerű volt: minden az ülnöki karra tekintett, várva vártuk hogy egy okadatolt ká nonszerű cáfolattal lépnek fel. És mi történt: „*conticuere omnes, intentique ora tenebant*.” Soha sem érzettük inkább: mennyivel jobb volna érteni és tudni megavult ká nonainkat, mint improvizálgatni gyűléseinkben. A vádlott egyházmegyei főpap ott ült jéghidegen elnöki székében, az önérzet méltósága ömlött el arcán. Nagy szemöldökei alatt szinte irva láttuk: „*conscia mens recti famae mendacia ridet*.”

Később egyik paptársunk föllépett mellette egy gyenge apológiával, de ez is akkor történt, midőn már a közvélemény büntelennek

*) E cikk a mult 1857. évben íratott.

nyilvánítá. Az apologia még sem tévesztette hatását, mert a védőnek aligha egy ülnöki széket nem nyitand. Büntelennek nyilvánítottatott tehát a vádlott esperes: mert lemondott örökre hivataláról! Oh élet, oh törvény filozófiája! De aktái levéltárba tétettek, hogy emlékezete büntetve legyen. Vajjon mit mondana erre Montesquieu *Esprit des lois*-ja? *) Ha szabad azonban lelkébe tekinteni, nem ama nevezetes beszéd, se nem ügye kétes kimenetele okozta örök lemondását, hanem azon hideg közönyösség, melylyel ülnök társaiban, és a konfraternitás egy részében találkozott. Hogy ő vesztett-e többet az egyházmegyében, vagy az egyházmegye ő benne: még nincs kimondva; majd kimondja az idő. —

A tisztujítás megtörtént, minden a rendes kerékvágásba jött. Elkövetkezett a választott esperes beigtatása. De a tiszta jellemű férfiú igazán nem hozsánna kiáltásokkal üdvözöltetett. Ekkor tartatott a második nevezetes beszéd, mely alig ha hatás nélkül maradand. Nem mondott ilyet Ciceró soha, nem hallott ilyet Burke és Sheridan. Mint egy másfél óraig fárasztott ez figyelmet és izlést, mint valóságos profanációja az eddig szent székek nevezett egyházmegyei gyűlésnek. — És ennek nem volt kevesebb célja, mint a restauráció megújítása, és azon igenis megcsökkent pietásnak, melyet az esperesi hivatal iránt érzettünk, végkép elfojtása. — A beigtatás megtörtént. Világi ülnökletünknek még egy hia, de összemérve a más oldallal, már eddig is annyira erős, hogy a mérleg nehezen fog valaha súlyegyenben pihenhetni. Ez már eddig is aggodalmat keltett némelyekben, de mi ösmérve szívök tisztaságát, s közjóra célzó akarataikat, hiszszük hogy nagy tehetségek nem lesz égető fény egyházi életünk mezejére. —

Pap ülnökeinknek még kettő hia. Vérmes reményeink betöltésekkel sem lehetnek; mert korunk kiváló szellemi erővel s rendező lélekkel nem dicsekedhetik. Az esperesi terhes és nagyfontosságú hivatalt pedig szellemileg s közremunkálással gyámolítani köztünk nincs gyakorlatban.

De nézzük már a való életet a gyakorlat mezején, az egyházakban; hogy láthassuk mennyi sok szép tennivalója volna itt a restaurációnak. —

Minthogy minden egyes egyház saját belátása szerinti belkormányzattal bír, nagyon természetesen áll elő azon különbség, mely az egyházi életet jellemzi. A valódi műveltség és vallásos érzelem

*) Bizonyosan nem azt, a mit szoktunk mondani gyakran: „ratio commendat legem.“

nem szorult külső kényszerítésre, szabadon szeret tenni jót és szépet; de ilyenmel kevés gyülekezet ékeskedik; legtöbb helyeken pedig ezen vallásos szabadság fogalma a semmit sem tevés határáig terjeng. Nagyon szép az akarat szabadságát így élvezhetni az életben; de vajjon a közjóra nézve ilyen hasznos-e, az más kérdés. Az egyházi életben anyagi és szellemi jóllét egyesítése a fő cél, de ennek elérése csak hosszú küzdés és fáradság eredménye. —

Nincs szebb bizonyúsága az emberi méltóságnak és az akarat szabadságának, mint midőn az egyházi élet önkéntes közre munkálás által felvirul (az imádkozás helye külsőleg is méltó a vallás szentségéhez; az iskola az, a minek valósággal lennie kell: erkölcs és élet nevelő intézete; és a lelkész az evangéliom értelmében lelkipásztor), mert itt nem földi haszon s nyereségvágy késztet a munkára.

De nincs is kiáltóbb jele a lelki szegénységnek, mint a roskadozó templom; bomladozott pap és iskolaház, és mennyivel nagyobb ezek száma! Szónokolhatunk így akár a zsinatban, ha otthon megázik az úri szentasztal. Nem kell nekem az a ragyogó nap, mely az egyetemiségben ragyog fényével, s felém nem áradoz sem világával sem melegével.

Sajátságos ez a lelkészi pálya! Midőn az ifju pap egyházába a remény szárnyain bejut, már akkor szive és lelke teli van ezerféle gondolatokkal, szebbnél szebb tervekkel, melyek majd az élet paradicsomát varázsolják elő egyházába. Hát még mennyi sok szépet olvas, mennyi gyönyörű példáit hallja a közjóra tett áldozatoknak, melyek mind meg annyi ösztönszerek vágyai valóítására. — Mert jegyezzük meg hogy igen sok helyen az egyháznak nemcsak szellemi, hanem anyagi gondja is, és a felelősségterhe a lelkész vállain fekszik (erről talán a városi életben mit sem tudnak). De miként tűnik el a szép álom, midőn mindenütt csak akadályokra nagy és erős akadályokra talál, melyeknek legyőzésére, és a közjó előmozdítására nincs egyéb hatalom kezében (hierarchiai félelemből) a rábeszélés diszfegyverénél. Ekkor válik igazán prózaivá előtte az élet; midőn a mások kényszerithetlen nem akarásán akaratának ereje megtörik. És nincs egy vezérfonal kezében, mely után mehesen, nincs egy életbölcse ség könyvecskéje birtokában, melyből kiolvashassa cselekvési modorát. —

Vannak nekünk egyházkerületi rendeleteink, vannak egyházmegyei határozataink. Ott hevernek azok rakáson és széjjel. Oh ha egyjő szívű Izidorus ezen számtalan sok dekretálét összeszedné, s belőle egy parányi kis zsebkönyvet készitene, melyben egyházi igaz-

gatásunk s életünk mindent egyaránt kötelező szabályai egy pár lapon meg volnának írva! Örökitené nevét.

De mit mondunk? Hiszen ez ellenkezik a protestáns szabadsággal! Nézetünk szerint: midőn magunknak parancsolunk, nincsen veszélyezve szabadságunk dicsősége; de igen is akkor, midőn szabadon nem akarunk és nem teszünk semmit.

Itt lesz már helyén fellebbenteni a titok fátyolát, mely az egyházi élet tespedésének, s romladozott állapotának okait takarja. Nem nevezhetjük meg ezeket helyenként, de bízvást kimondhatjuk, hogy igen kevés egyház van olyan, hol az egyház javai kellő rendben, s avatottsággal kezeltetnének; még kevesebb, hol a munkás erő célszerűleg használtatnék.

Az a gondnoki hivatal gyönyörű az apostoli levelek értelmében; csak az a kár hogy nincs fizetés hozzá kötve. A jutalom, a munka bér: tisztán a becsület. De nincs is határozott kötelessége. Önkényétől függ tenni vagy nem tenni. Már pedig ha a kurátor nem indul, a többi tagok sem mozdulnak. Aztán ki merne parancsolni azan férfinak, kit a közbizodalom választott el, határozatlan időre? Midőn a gondnoki hivatalról szólunk: tisztelet a kivételeknek. Csakugyan a gyakorlati élet bizonyítja, hogy a hol a gondnok érzi hivatala méltóságát, és akarja egyháza boldogságát: ott annak csalhatatlanul fel kell virulni. Mert a nép megyen, csak előtte kell megindulni.

De hát nincs, a ki számot kérjen tőlünk, legalább évenként egyszer egyházi életünkről, a ki megvizsgálja teendőink sorát, megkérdezze mit, és miért tettünk, vagy nem tettünk? Oh van igenis, és ez az egyházi látogatóság. Szép és fontos hivatása van ennek, mert általa mint élő közlöny által ismérheti meg az egyházmegye alkatrészeit, az egyes egyházakat, midőn az egyházlátogató feljegyzi hol, és mennyit munkált, s mi eredményre jutott az élet-erő, a szebb példákat a többieknek serkentésül, és tanulságul. A hol tétlenséggel, vagy éppen rossz akarattal találkozik, azon komoly méltósággal jelenik meg, mely az egyházmegye személyviselőjét igen is megilleti. Kikeresi a rendetlenség s tunyaság okait, melyek sohasem az egész gyülekezetben, hanem mindenkor egy két pár egyéniség érdekében rejlenek, kik a többieknek félrevezetői. Ilyen módon okos tanácsával nemcsak jobb irányt mutat az egyházi életnek (a mire mind a lelkeseknek és tanítónak, mind a népnek nagy szüksége van), hanem tárgyavatottsággal sok oly bajokat, zavarokat tisztába hoz, melyek csak a közgyűlés figyelmét fárasztanák, és annak drága idejét nagyobbszerű teendőktől rabolnák el.

Példa erre A . . . Z . . . n, melynek életzaja pedig nem hatott hozzánk által a Tiszán. Ott a vizitáció eljárására, s annak eredményére nagy gond fordítottak. Közgyűlés nevezi ki eleve a segéd látogatókat, és miután a látogatóság minden hatáskörébe tartozókat megtett: minden egyház gondnoki számadásának párját magával viszi, levéltárba teendő. — Közgyűlés első napján pedig a látogatás jegyzőkönyvei nézetnek által, gonddal és figyelemmel, hogy ismérje meg az igazgató testület a maga egyéneit, és egyházközségeit. —

Hát nálunk hogy van a szokás? Mi nem vesszük a dolgot ilyen komolyan. Pár évvel ezelőtt néhány paptársak fölszólítottak, hogy közösen kérjük a vizitáció eltörlését „mert ennek a világon semmi haszna, csak az egyházak terhelése;“ még többet is mondtak, a mit ide nem írhatok.

Lássunk azért belőle egy pár formalitást. A mi látogatónk szabadon választja maga mellé, a kit tetszik. Néha saját testvérét, néha egy káplánt, néha pedig csak egyedül vizitál. — Van nekünk egy vizitacionális katekhizmusunk a régi időkől, de még ez nem avult meg, mint a kánon, e következő kérdésekkel: „Van-e presbiterium?“ „Van igenis.“ „Van-e kurátori számadás?“ „Van igenis.“ „Van-e sok bére kinn a papnak, és tanítónak?“ „Van igenis.“ „Van-e iskola?“ „Van igenis.“ „Van-e sok gyermek, a ki iskolába nem jár?“ „Van igenis.“ „No látom, hogy itt minden a maga rendiben van. Irja fel öcsém uram: az ekklézsia nyugodt (azaz semmit sem tett), a tanító változik. Most már nincsen egyéb hátra, hanem hogy ebédeljünk. Kigyelmetek pedig dicsérettel elbocsáttatnak; igyekezzenek, hogy a csendesség közöttök ezután is állandó legyen.“ —

De ez nagyon komoly. Van ennél vigabb természetű látogatás is. Midőn a jókedvű vizitátor eléri járása első faluját, minden papot és majd minden tanítót felhív utitársul. És növekedik a társaság hovatovább mint a hóboja. Így robog előre a szent karaván, rom, s düledék maradoz hátra nyomán. Festőnek kellene látni ilyenkor a falusi papné gyönyörű konfuzióját, mely kétségbeesett arcán oly élethiven előmlik, midőn a váratlan vendégek nagy sokasága egyszerre házikójába betódul. A konfuzus lelkész rákiált bámész családjára: „ferte citi flammas, date tela, scandite muros!“ A rémült papné szörnyű káromlást gyanítván e pogány beszéd alatt, iedtében egyetlen kakasát fojtja meg kappan helyett. Ez aztán igazi meglátogatás. Ilyenkor könnyű elgondolni, hogy az egyházban minden a legjobban rendben van. —

Azonban ne higye senki, hogy közötttünk is ne volnának a munkás szorgalomnak, és az ügyszeretnek gyönyörű példái; csak

egy nyomon járnánk! De minthogy az egyházi látogatásnak sincsenek határozott törvényei: nem lehet kívánni, hogy az eljárásban összhangzás álljon elő. —

Másik oka az egyházi élet tespedésének a lelkeszi és tanítói tétlenség. Midőn ezt megemlítjük, nem szólunk egyházmegyénk jeleseiről, virágairól, diszeiről. Magunkról szólunk mi csak, kik bele fáradva az iskolai száraz tudományok tanulásába, most már a folytonos pihenésben keresünk kárpótlást, és ha hosszú déli álmunkat kialudtuk, kitörölvén szemeinket, édes merengéssel felkiáltunk: Deus nobis haec otia fecit. Nem olvasunk mi semmi folyóiratot a predikáción kívül, azt is csak szószékben. Így legalább nem tudván másutt mi történik, az elégedetlenség férgé nem rágódik szívéünkön. De ha a szellemi élvezet nem indít, azt gondolná valaki, talán az anyagiakban merülünk el szerfelett? Kimondjuk őszintén, hogy nekünk ehhez sincs hajlamunk. Minthogy a magyar törvénynek ama botrányos igazsága „qui in alieno aedificat, non sibi aedificat” minket sujt legérzékenyebben: nem ültetünk mi egy bokrot sem, annál inkább nem oltogatunk. Mikor nőne még az meg? Gyümölcseit ugy sem izlelhetnők. Ez az oka hogy parókháink sok helyen oly pusztá örömtelenségben gyászolnak, hogy ha az özönvíz hozzánk kerülne még egyszer: Noé galambja aligha egy zöld ágacskával birna visszatérni, pedig csak a szent helyeket keresné fel először. Így vagyunk egyéb teendőinkkel. Csak úgy gyönyörködünk, télen által, a szobánk falán ragyogó penészszínezetben. Még nem is boszankodunk, ha a zápor nem akar kifelé menni küszöbünkön, mert mélyebb belül, mint kívül. —

Tanítóinknak kevés kivétellel jelszavuk ez: „nincs itt marandó városunk,” és ezen szentmondatot igazolja a gyakorlati élet. Mert az összes tanítói karnak fele többnyire minden évben változik. Ebből könnyű általlátni, mily kevés okot és ösztönt találunk a jövőért is tenni valamit. Az esztendő csak lefoly, és a költözés idejét a tavasz meghozza, mint a gólyának és fecskének; csak hogy a növekedő nemzedék siratja meg ezt a sokszori bucsuzást.

A lefolyt három év folytán egyházi életünkben, iskolánkban új élet kezdett felpetreződni; és bár a munkás esperes nem talált mindenütt tiszt és paptársaiiban kellő gyámolításra, de valahol csak célját megértették, rendelkezésének engedtek s utasítását a tanítók követték: mindenütt új előmenetelnek örvendeztek.

Vajha a választott utód több rokonszenvre, bizalomra s gyámolításra találjon, hogy mind neki mind megyéjének örömet teremjen a szomoruan kezdett elnöki pálya.

A. S.

IRODALOM.

IRINYI, Jos. Geschichte der Entstehung des 26. Gesetzartikels von 1790 — 91 über die Religionsangelegenheit. Pesth. In Commission bei Georg Kilián. 1857. 8. VI u. 519. u. XL.

Ugy tartjuk, mindnyájunk előtt isméretes munkáról van szó. Irinyi József könyvét az 1790—1. 26. tc. származása felől értjük, mely németre áttéve egy berlini egyházi lapban, a magyar prot. egyház hogymint létének érintésével, bíraltatik. A bíráló éppen Krause, a Prot. Kirchenzeitung szerkesztője. Érdekes meghallani, mit mond a könyvről, mit a mi állapotainkról.

„A vallás és oktatási miniszter által a magyar protestánsoknak kiadott alkotmánytervet lapunkban (Prot. Kirchenzeitung) egy tekintélyes hang megdicsérte ily formán: bár nekünk németeknek volna annyi egyházi önállóságunk, mint a mennyit Ausztriában egy kath. császár ajánl önként a protestáns magyaroknak! E dicséretben, írja Krause, egy más, az osztrák viszonyokkal isméretes férfiú szózata nem nyugodhatott meg; de a mi ennél fontosabb, írja ugyanő, mi már akkor egyetértünk a pozsonyi esperességi gyűlés szavazatával, mely a törvénytervet határozottan elutalja, és mert a szavazat nem áll egyedül, hanem inkább egyetemes az evangélikusoknál, s a magyar protestánsok mind e mai napig csak várakozási állapotban vesztegelenek.

Honnan eme határozott elutalás? Hogy ezt megérthessük, ismerni kell a magyar egyháztörténeti multat, s jelenvalóvá tenni amaz alkotmányos jogot, melyen alapult a vallásos szabadság 1848-ig. Az egyháznak történeti és alkotmányos ösméretére vezető könyv már az Irinyié, mely éppen a jelenleg kiadott alkotmánytervnek alapul szolgáló 1790—1. 26. tcikket előállításában, megállapításában akarja felvilágosítani, hogy megtéssék: mennyire vág össze az ajánlott terv a régi joggal.“

Miután Irinyi könyvét kivonatossan végig megösmerteti az olvasóval Krause — mit nálunk ismételni, annyival inkább kölcsönözni sem szükség sem illendő — némely jegyzeteket mond el, melyek szorosán a mi szerzőnket illetik.

1. „Ugy látszik, hogy I. nines tisztában az államjogi egyetemes szempont iránt, melyből kell venni az előttünk leírt törvényhozást. Nyilatkozatai után azt látszik hinni szerző, hogy a hol egy oldalon a vallásszabadság és vallástételi egyenjoguság felett egyetemes korlátlan határozmányok, a másik oldalon ellenben különös korlátozó pontok állanak, nem emez utóbbi korlátozások,

hanem az előbbi egyetemes határozmányoknak van jogi érvénye. Ha ő valóban így vélekedik: határozottan ellene lehet mondani, mert egyetemes alkotmányi tételek csak annyiban érvényesek, a mennyiben különös törvények által meg nem szoríttatnak. Miből következik, hogy a bécsi és linzi békekötés egyetemes pontjai csak az 1790—1. törvény megszorítása mellett érvényesek. Meglepő egyébiránt hogy I. azt hiszi, mintha ama két békekötés „örök időre“ változhatlan alku volna. Az „örök idő“ képzetén túl kell tenni magunkat: ember örököt nem alkot. A 26. tc. épen oly törvényesen jött létre, mint ama békekötések, míg újabb, szintén jogos törvény el nem törli, mint némileg már is módosította az 1843—4-ki törvényeikk.

2. Nem lehet szerzővel egyetérteni, ha a protestánsok és katolikusok egyenjoguságát vitatja. Általában süker nélküli vállalat jogügyek körül a szabadság, egyenlőség egyetemes frázisaival a szót szaporítani. A szabadság mindenütt föltételes, s az egyenlőség is törvény által van korlátozva, így egyszersmind egyenlőtlenség. Így vannak Magyarországon az evangélikusok és római katolikusok; mert jogi állásuk az állam irányában különböző. A bécsi és linzi béke, igaz, szélesebb körben engede egyenjoguságot a protestánsoknak, mint a mennyiben utóbb részesültek; de az is igaz, hogy ezen egyenjoguság megszorítása miatt 1790—1. a protestánsok lényeges pontokban szenvedtek rövidséget. A bécsi és linzi kötés Magyarországra és melléktartományaira is kiterjeszti a protestantizmust. Itt pedig már Dalmácia, Horvát és Tótország kivételével. Amott önálló a prot. egyház, itt már nem, st.

3. De szóljunk az evang. egyház önállóságáról. Az evangélikusok mindenütt, hol nem lettek uralkodóvá az államban, hagyományilag magok rendezik községeiket, alkotmányukat s magok választják hivatalnokaikat, valamint egyéb dolgaikat is végzik az állami hatóság közbejötté nélkül. Ha nekik az 1790—1 tc. szerint önállóság biztosítaték az egyházi ügyekben, csak az lőn biztosítva, mi tényleg már rég óta övék. De ime törvényes biztosíték oly formák és kifejezések alatt történik, melyek az eddigi önállóság tényleges mértékét korlátozzák, s még nagyobb korlátozásokra lehetnek alkalmul. Már az is meglepett, hogy az evangélikusok eredeti ajánlataikban legkisebbé sem aggodalmaskodtak a királyt bizonyos értelemben az evangéliomi egyház fejeül nevezni; oly kifejezés, melyből az evang. országokban, köztudomás szerint, e „caesareopapismus“ veheti eredetét; hanem ez a kifejezés a törvényben, a katolikusok ovástétele által, szerencsésen el van kerülve. De a „jus in sacra“

igen erős hangnyomattal ismételtetik a törvényben; s tudjuk, minő rugalmas e fogalom ügyes jogászok kezében.

4. Nézzünk még egyszer vissza a cs. k. alkotmánytervre és az evang. magyarok magok tartására, irányában. — Magyarországon egészen másként van a dolog mint volna oly országban, hol az evangy. egyház minden alkotmány nélkül élván akármely ajánlatot elfogadhatna alapul, melyen a teljes önállóságot előkészítse. Az evang. Magyarországnak a reformáció olta mindig megvolt a maga önállósága. Megszokta ugyanis teljesen élvezni a századok olta biztosított önállóságot, melyet bira is mind 1849. évig.

Ha most ezen evang. magyaroknak, kiknek lelkében az egyházi öngazgatás gondolata mint atyai örökség és illethetlen szent nemzeti jog van meggyökerezve, egyházalkotmány ajánlatik, mely az alsóbb rétegeknél az őshagyományi önállóságot csorbitja, melynek magasb organumaiban hiányzik nemcsak az önállóság, hanem az egyházkormányzati nemzetiség biztosító is, melyben minden a hatóságok megengedésétől, maga a szuperintendensi hely betöltése politikai tekintetektől függ, nem említve a főegyháztanácsnak az egyház tudta nélküli választását: mi uton módon nézhetnék az ily önállólág felnőtt evangélikus magyarok ezen alkotmányt jóltevő ajánlatnak? Mi fel tudjuk fogni, ha ők ilyen alkotmánynak egyenlő akarattal teljesen ellene vannak. — Mi, magunk részéről, írja Krause, az evang. főegyháztanács által ajánlott községi alkotmányt ama teljes öntudattal utasítottuk vissza, hogy páratlanul jobb még egy darabig alkotmány nélküli állapotban élni, mint elfogadni oly alkotmányt, mely kis adagjaiban a szabadságnak az evangy. egyház alapelveit fogná megsemmisíteni. Mi helyeseljük, ha az evang. magyarok is, jogaikhoz való ragaszkodással, inkább kívánnak egy időközig alárendelt állásban maradni, mint hogy egyházi önállóságuk jogát önként feladják. Ez olyan jó, melyről elmondhatni: „örizd meg a magadét, hogy el ne vegyék koronádat.“

(Prot. Kirchentztg. 1857. 46—47. szám.)

1) CHERRIER MIKLÓS I. A magyar egyház története. Pesten, 1856. 8dr. 592. l.

Szerző, mint előszavában írja, „kedves hazánk tudományokban növekedését, s erkölcsösségbeni előhaladását s magyar szent egyházunk történetét“ előadni kísérti meg. Szól az egyház mellett a honi irodalomról, oktató intézetekről, írókrul, korunk legutolsó éveig. —

E végett mindjárt az első §-ban megvonja a kört, melyben a magyar egyházat érti, mondván: „Magyarhon egyháztörténetének nevezzük azon jelesb események rendszeres és hiteles előadását, melyek annak keresztény őshitü vallását s egyházát érdeklik“.

Ohajtottunk volna hogy a magyar egyház fogalmába csakugyan mi protestánsok is belé essünk, miután ha egyházzól és pedig magyar egyházzól van szó, a protestáns vallásuak is tényezői annak. Ez oly igazság, hogy szerző maga sem tudott menekülni sulya alól, mert habár egy szóval sem említi a prot. tudományos intézeteket (iskolák) s az ezek mellett levő könyvtárakat, mind a mellett csakugyan szerencsét csinál protestáns tudósokkal oly egyház körében, mely csak a keresztény őshitü vallás egyháza.

Igy olvassuk a katolikus egyház kebelébe avatva bölcészaink közül, Laskai Csókás Pétert (szerzőnél: Lasko Monedulán (Péter); Apácai Csere Jánost a régibb korból, az ujabból Sárváryt, Vandrakot, Zsoldos Ignácot, Taubner Károlyt, Szontagh Gusztávot, Köteles Sámuel; matematikusok közül ugyancsak Taubnert, György (Győry) Sándort, Tarey Lajost, Varga Jánost. Történetírók közül Pécelit, Bajzát, Kis Bálintot; természettudósok közül ismét Tareyt; a költők elősorolásánál csak többiek rangot nyer Kazinczy, Csokonai, Vitéz Mihály (Csokonai Vitéz M.), Kis János, Szemere P. Tóth Lőrinc, Berzsenyi, Kölcsey, Bajza, Tompa, Petőfy, Fáy. — Legtisztább a nyelvészek csoportozata. Itt egy sincs protestáns, lett legyen az a nyelvész Molnár Albert, Fogarasy vagy Hunfalvy. Hanem majd az orvosok között megemlítetik Páriz Pápai Ferenc, „ki a filológiában is jártas levén, latin magyar és magyar latin szótárt adott ki.“ — A jogtudósok közé Fényes Elek neve is bevétetik; valamint a XIX század hittani írói közé Kis Ádám, Török Pál, Pap István, Baksai Dániel, Tóth Mihály, Székács József neveik.

E könyv nagyon korlátolt nézet után van írva; sohasem lesz méltó, hogy másképp bíraltassék, mint csak így — átmenőleg.

A TISZAMELLÉKI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET Névkönyve. 1858. Sárospatakon a főiskola betűivel s költségén.

— A tiszamelléki ref. egyházkerület ez idén nem adott, mint ennekelőtte „Nap- és névtárt“ hanem csak Névkönyvet 1858-ra. Miért, miért nem: igaz okát nem tudjuk; de annyi való, hogy ez-

zel is már egy szál van megszakadva ref. népünkkel folytatott közlekedésünkéből. Ha talán az eddigi szerkesztőknek elment a kedvök naptár szerkesztésétől, elég baj, s mi ezt csak úgy engedjük meg, hogy jövőre a sárospataki „Nap és Névtár“ megigazulva támadjon fel újból, mert igen sok jót lehet ez uton a néppel tudatni, bevétetni. E remény, előre hirdethetjük, valószínű félben. Antalfi János, tanár és munkatársunk, sajnálta ily közlőny félbehagyását, pártul fogá a sárospataki naptárügyet s nagylelkűen megígérte az egyházkerületnek, hogy három évi szerkesztéséből teremti annyi alapot, mennyin a gimnasztikát felállíthatja. Így a Naptár ki van véve a puszta hivatalos szerkesztés stadiumából, s fölemelve az áldozó készség s lelkesedés színvonalára, s mi reméljük, hogy a fiatal férfi áldozatos készsége nem marad puszta szó a közönség füleiben. A cél nemes volta ragadott el minket is, midőn e fontos népi vallásos irodalmat a legszívesebben ügyekszünk pártolni, pártoltatni.

De lássuk az ideit — azaz 1858ki — névtárt. — Nyomatott Sárospatakon; előadja a tiszamelléki ev. ref. egyházkerület hivatalnokait kerületszerte, egyházmegyék s egyes egyházak szerint, ide értve az alsóbb felsőbb iskolákat is. — Van e kerületben 8 egyházmegye, um.

	egyház		lelkek száma	tanulók száma
	anya	leány		
1. Abauji egyházmegye	76	93	30436	1505
2. Alsóborsodi —	44	12	66327	4063
3. Alsózempléni —	59	29	40072	2768
4. Felsőborsodi —	48	12	24020	2064
5. Felsőzempléni —	28	59	12109	904
6. Gömöri —	42	50	32629	2745
7. Tornai —	16	17	8524	783
8. Ungi egyházmegye	39	53	17894	1291
Összev	352	325	232014	16123

Több rendbeli statisztikai vetegetések s a jelen névtár átnézése után is úgy mutatkozik, hogy az egyházközségekben minden tizedik lelket lehet venni iskolásnak, megjegyezvén, hogy a tiszamelléki névtár fölötté hiányos, mert néhol még csak az iskolás gyermekek száma sincs föltéve — vagy tán nincs is mit föltenni, p. az ungi megye Minaj, Mokcsa, Vajkóc egyházközségeiben. — Ha már minden tizedik lelket vesszük iskolaképesnek, itt épen úgy mint a tiszántúli egyházkerületben, magyarázhatlanul kedvezőtlen az arány a népes és kevés népességű egyházközségek között. Akárhová menjünk példaért, ez igazság mindenütt szembeszökö, s bátor-

kodunk kérdezni: van-e abban haszon, hogy némelyik egyház igen népes, és tanítóját jól fizetheti, mikor az iskolaügy csak a kis helyeken van legjobb karban — számra nézve?

A tiszamelléki egyházkerületben legnépesebb egyházközség Miskolc, az alsóborsodi egyházmegyében, hol is a lelkek száma 16650, s a tanulók száma 148, mondd: száznegyvennyolc! Holott ha csak minden századikat vennők is oskolaképesnek — a mi épen barbár országba való, 166-nak kellene lenni a tanulók számának. —

Imola, Gömörben 415 lélekszámból 43 tanulót ad. Bakta Abaujban, 359 lélek után 37 tanulót ad. Dorogma, Alsóborsodban 742 után 73-mat. Kiskövesden, Alsózeplénben 524 lélek után van 52 tanuló. Kondó, Felsőborsodban 378 lélek után 42 tanítványt mutat. Bodzásujlakon, Felsőzeplénben 170 a lelkek száma s a tanulóké 25. Szőlősdárdón, Tornában, 390 lélekszám után 49 tanuló mutatkozik. Csap, Ungban, 324 lélek után 35 tanulóval dicsekszik. — Mindezen kis egyházközségben az arány tizedik, sőt ennél is kedvezőbb.

Vegyük a nagyobb egyházakat. Itt sokkal nagyobb az aránytalanság; p. Csáton, Alsóborsodban 5660 lélekre 267 tanuló esik, holott csak a tizedikség aránya szerint is kellene esni 566-nak. Gönc, Abauj legnépesebb egyházában 1725 lélek után van 153 tanuló, kellene lenni 172-nek, azaz még 19 gyermekkel többnek. Alsóvadász, ugyanott 990 lélekből 103 gyermeket ad iskolába. Igen kedvező arány. Sárospatak, Alsózeplénben 2572 lélekből 145 tanulót ad; tehát csak 3-al kevesbet mint Miskolc 16650-ből; mégis kedvezőtlen az arány, mert 257 iskolásnak kellene lenni, azaz iskolázható még van 112 odahaza. Rimaszombat, Gömörben 2596 lélekszám után 157 tanulót ad; tehát az arány olyan, mint Sárospatakon.

Azonban ne késsünk sokáig a részleteknél, hanem próbáljuk vizsgálni okát annak: miért oly kedvezőtlen az arány a népesebb és városibb egyházakban? A városokat úgy szokták nézni, mint a műveltség gyű és gyupontjait. De épen azért megengedhető-e, ha oly irtóztató az iskolátlanok száma, minő Miskolcon? Ezt nem lehet hinni! A városok így dologtalan csöcselék hadnak lesznek gyűdéivé s ez igen kellemetlen fogna lenni. Eddig a falukra esett a vád, hogy a borju s libapásztorságra fogják el a szülék gyermekeiket az iskolától. Most e vádnak le kell vétetni a falukról. A világ megfordult; s az intelligenciával dicsekedhető városok jönnek ítélet alá. Hátha ennek oka ott fekszik, hogy példaul falun egy jóakaratu lelkész, gondnok vagy vénék hamarább létesíthetik a jót, mint a városok sokféle elfoglalt lakosai? Valóban ez adat igen fontos lenne a falusi,

talán tanulatlan, de vezethető és a városi tanult, de sokszor vezethetlen közszellemre! Azonban keserű egy igazság lenne mégis; s mi nem is úgy gondolkozunk; hanem igen tudjuk hogy itt fő ok ugyan a vagyoni egyenlőtlenség, míg falun a birtoki állapotok egyformák; de a közönyösség is szerepel. A vallásra s egyházra kevesebb a gond.

Az egyházi, mint minden élet bizonyos formákkal jár, bizonyos formák között mozog. A nevelést nálunk lehetlen nem egyházi formák közt tartani. A ki sem egyik sem másik egyház formáihoz nem ragaszkodik a nevelésben, magát a nevelés ügyét rugja el magától; mikor aztán nem lehet megmondani, hol fogja ő kezdeni az erkölcsi és társadalmi jónak létesítését. — Ennyit, azon szellemekre gondolva, kik a felvilágosultság hideg fényében ragyognak.

Véve az egyházmegyéket kölcsönös (tizedikségi) viszonyukban:

	Iskolaképes	Iskolás	Nem jár iskolába
1. Abauji egyházmegyében	3043	1505	1538
2. Alsóborsodban	6632	4063	2569
3. Alsózemlénben	4007	2768	1239
4. Felsőborsodban	2402	2064	338
5. Felsőzemlén	1210	904	306
6. Gömörben	3262	2745	517
7. Tornában	852	783	69
8. Ungban	1789	1291	498
Összesen	23197	16123	7074

Az arány legkedvezőbb Torna, Felsőborsodban, legkedvezőtlenebb Abaujban. Mert egy megye sincs, a melyben több volna a nemjárók száma a járókénál, csak Abauj. — Alsóborsodban nem jár két harmada a képeseknek és így egy harmadnál több a nemjáróké. Hasonló a viszony Alsózemlénben, Felsőzemlénben, Ungban. Gömörben egy hatod és majd fél rész marad iskolátlan. Felsőborsodban heted rész igen kis töredékkel. Tornában csak egy tizenkettő s majd fél rész nem jár iskolába.

A kimutatott arányok igen fontos igazságokra vezethetnek. És pedig a jövedelmes egyházakkal diszló Alsóborsod és Alsózemlén egy rovatban állnak a szegény Ung és Felsőzemlénnel. Itt tehát az egyházak népesebb vagy jövedelmezőbb volta nem tényez. A kevésbbé gazdag Torna, a kevésbbé gazdag Abaujjal, azaz a vagyoniilag egyenlő két egyházmegye az iskoláügyben két sarkiságra esik egymástól. Itt a szegénység megint nem jöhet tekintetbe. Felsőborsod szintén nem gazdag, csak olyan mint Torna, és Abauj: de

ennél sokkal jobb, amannál sokkal rosszabb. Gömör közepes állást foglal; de ha vagyonságát veszszük, jobban állhatnának iskolái Tor-nácinál, míg Alsóborsod és Alsózemplén, melyek vagyonilag egy rangban állnak Gömörrel, iskolai ügyben messze maradnak utána. —

Nem helyzet, nem jövedelem, hanem művelt keresztyéni jóakarát és felügyelés alapítják a jó népiskolákat, népnevelést; azonban — ne többet! Mi tovább nem vonjuk a következtetéseket, hanem inkább ajánljuk adatainkat az értelmes olvasó figyelmébe.

Tiszai.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Külföldi zsinatok *) 1856—57-ben.

— Congregational union of England. 1856. Ez önkéntes egyesülete egy közös kötelekben a congregacionalisták egyházának, vagyis azon egyházaknak, melyek minden egyházi kormánytól függetlenek (independensek), semmi egyházi kötelekben nem állnak; azért minden egyházközség egy egész, kívülre független. Azonban ezek is érezték, hogy ilyen végetlen szétszakadottság nagy gyengeség, valamint azt is érezniök kellett, hogy vannak több közös érdekek, melyek az összes test által jobban képviseltethetnek. Így p. o. a lelkészek képzése, iskolai nevelés sat. Ezért jött létre közöttök az unió, mely, magában értetik, hogy

*) A zsinatok alatt itt azon testületeket értjük, melyek valamely egyházi organizmus egészét képviselik s melyek ennek alaptörvényei szerint szabályszerűleg, többnyire minden évben előfordulnak. Ezek természetesen parlamenti természetűek és ritkán foglalkoznak a tannal, bár az is körükbe tartoznék. Az egyházi életnek ezen időszakos nyilatkozása igen nagy becsű s abból mindenek felett azt is megtudhatjuk, hogy igen üdvös, ha a nem lelkészi elem is bevonatik az egyházi munkásságba. Nem úgy, mint most Németországban történik, kormányi rendelet által; ily alakban ez intézmény nem nyer életet, — az holtan jött a világra, hanem mint a községi életnek önkéntes életnyilvánulása. Csak egy pillanatot vessünk az ily képviselői zsinatra és munkásságára, s azonnal látjuk, mi sok becses kincs hever ott parlagon az isten egyházközségének nagy kárára, a hol ez hiányzik. Az alább megnevezendő egyházi testületek többnyire szabad intézmények, melyek éltoket tisztán magokban és magokból merítik (isten ereje által) és semmi tekintetben sem támaszkodnak emberi karra vagy segítségre. Ezek nem államegyházak, azért ezek életét nem öli el a külforma.

a községek belső szervezetét, vezérletét és a tudományt (egyedüli alapul a biblia fogadtatván el) semmi módon sem érinti. Már ezen gyenge testvérisülés jobb mint az elszigeteltség, mikor minden egyes község az élet nagy forrongásaiban s küzdelmeiben egyedül áll. Ezen unióban a képviselőlet alapja az összes test; a gyűlésben részt vehet, a ki akar. Célja és feladata az unionnak, mint az elnök, Stoughton lelkész, megnyitó beszédében megjegyezte: egység, nem egyformaság; szabadság, nem emberi tekintélynek hódolás; növekedés, nem stereotip egyenlőség. Megjegyzésre méltó továbbá ezen zsinati beszédben, hogy a szónok abban a rendszeren fejlődő tudományos theologia javára nyilatkozott. Az evangéliom hirdetőjének szüksége van theologiára, hogy igazi egyszerűséggel és illő mélységgel és erővel predikáljon. Külső és belső, tárgyi és alanyi tartoznak egymást segíni.“ Ezen vallomás annál figyelemre méltóbb, mert eddig az independensek kevés szult helyeztek a tudományra, és az evangéliom hirdetésére kiki képesnek nézetett, a ki az ő angol bibliájában otthonos volt. Az ülések két nap tartottak. A zsinat egyik tárgya volt a nevelésügy. Az uniónak van tanítóképezdéje, melyben akkor negyven növendék volt; a normalis iskolában pedig 800 gyermek nyert oktatást.

— The baptist union. A baptisták sem állottak eredetileg közös kötelékben *). De ők is érezték ennek szükségét s azért egyesültek. Az unio összegyűlt 1856. április 25-én. Az elnök a keresztyén predikatori hivatal lényegéről és feladatáról tartott előadást. Azon kérdést fejtegeté, miért maradt oly messze e hivatal feladatától. Talán, mond ő, mert még eddig nem jöttek annak helyes tudatára, mi tulajdonképen ezen hivatal, isten ígéje szerint. (Igaza lehet!) Megegyeztek némely felfeliratokban, nevezetesen lord Palmerstonhoz, a parlamenthez és az amerikai testvérekhez. Az is határozatba ment, hogy a misszió ügyét melegen pártolják, s még egyszer a bibliai társulattal értekezésbe bocsátkozzanak, hogy változtassa meg azon 1837-ben hozott határozatot, mely szerint a baptisták által kiadott bibliai fordítást nem akarják terjeszteni.

— Synod of the presbyterian church in England. Ezen egyház egy ága a skot egyháznak, melynek fészke Angliában van. A skot presbiteri egyháznak eleitől fogva szoros tagosult organiz-

*) Miután az independensek azon alapelvet felállították, hogy miként minden egyes község önálló s független, úgy minden egyes is szabad s független a hitvallásra nézve, ezek egy része 1633-ban még tovább ment s azt akarta, hogy kiki csak mint felnőtt határozza el: akar-e valamelyik egyházhoz tartani, a melynek következése lett a gyermekkereszttség elvetése. Ez a baptisták eredete.

musa volt. Azért, a hol egy pár községecske előállt, annak egyházkománýt alkotott. Ez egyháznak ezen 1856-iki zsinata a huszadik volt. Liverpoolban tartatott. Lewis György lelkész választatott moderátorrá (elnökké). Jaccard lelkész Brüsszelből és az épen most Khinából hazatért misszionarius Johnston tartottak beszédeket. A legfontosabb tárgy, mely a zsinatot foglalkoztatta, az orgonának vagy más zenei segédeszköznek bevitele a templomba. Tudjuk, hogy Knox, reformátor, a templomokból az orgonákat eltávolította, s még ma sines zeneszer egyetlen egy skot egyházban sem. Már több éven keresztül megmegujult azon kívánság, hogy az isteni tisztelet liturgiai részének emelésére zeneszerek használtathassanak s ezen zsinatra is beadatott ilyen petíció; — oly indítvány, mely heves vitatkozásokat szült, a melyből látszott, hogy ezen ügy lelkiismereti kérdésnek tekintetett s a vitatkozó felek nézeteik megalapítására az ó és új testamentumból hoztak fel érveket. Végre a kérdés 58 szóval 32 ellen elhatározta, hogy az orgonák behozatala meg nem engedtetetik, a községeknek azonban szívökre köttetett, hogy az éneklés emelésére minden lehetőet elkövessenek.

— United presbyterian synod, egy neme a presbiteri egyház disszenterinek, de a kik a tudományban és gyakorlatban nem tértek el. Ezen zsinaton is az orgona kérdése volt egyik főtény. Itt is tagadólág döntetett el, heves viták után. Ezen zsinat igen buzgón foglalkozott a misszió ügyével. Van missziója Canadában 8 presbiteriummal, 87 községgel és 69 állomással, Jamaikában 4 presbiteriummal és 24 község körülbelől 4000 taggal, iskolák 3300 tanítványnyal, továbbá egy kollégium 60 tanítványnyal, ezek közt 15 misszionarius jelölt.

— Reformed presbyterian synod, más töredéke ezen egyháznak; tudományban, gyakorlatban hasonlóképen kevésbé különböz. Itt is az egyházi ének volt napi renden; kimondatott, hogy annak emelésére minden lehetőet meg kell tenni. Ezen egyháznak van missziója a zsidók közt. Ülései, melyek Glasgowban voltak, két napig tartottak.

— Congregational union of Scotland, megfelel az első helyen említett angol independensek uniojának. A skot unió Glasgowban tartotta ülését aprilis havában. Tárgyai a tanakodásnak: kiképzése ifjaknak a predikátori hivatalra; gondoskodás öreg és beteges predikátorokról; rendezése ezen egylet missziói munkásságának. A tanakodásokat meleg testvéri szeretet hatotta át.

— Established church of Scotland. Ezen presbiteri szervezetű egyház közgyűlése (general assembly) májusban tartatott

meg. Lord Bellhaven volt a királyi biztos, a kinek jelenléte nélkül gyűlés sem tartathatik, bár nincs szavazati joga, sőt a tárgyalásokban sem vehet részt; tehát teljesen néma képviselő. A hozott határozatok megerősítése sem tartozik a korona jogaihoz; azok azonnal törvényerővel bírnak, mihelyt a közgyűlés közzé teszi. Dr. Crombin, Stoneból, választatott moderátorra. Ő ezen tiszteletbeli hivatalt egy egész évig viseli, a következő közgyűlésig. Tárgyalás alá jöttek: Belügy. Dr. Robertson jelenti, hogy a szegény lelkési állomások dotációjára szolgáló alap a lefolyt évben 44,261 font önkéntes adományt nyert; a gyűjtés megkezdésétől néhány év alatt ezen alapra egészen 236,487 font szabad adomány folyt be. — Dr. Grant jelenti, hogy az özvegyi alap 4000 font maradványt mutat. A több vitatás alá vett tárgyak közt figyelemre méltó Dundas ezredes indítványa, engedné meg a gyűlés az úrvacsorájának magán házakhoz vitelét. A skot reformátorok ugyanis, hihetőleg, hogy az úrvacsorájával való felekezateskedés helytelenségeit vagy még inkább a hozzákötött babonás véleményt eltávoltassák, a magán házakban az úrvacsorával élést eltiltották. Az indítvány azonban 48 szóval 35 ellenében elvetetett. Jellemző továbbá egy papi állomás betöltése feletti folyt vita. Az ilyen betöltéseknél a községeknek annyiban vétőjek van, a mennyiben az illető személy ellen véleményöket és ellenvetéseket előadhatják. Ezen ellenvetések legközelebb a provinciális zsinat s innen a közgyűlés elé fellebbeztethetnek, melynek ítélete végérvényes. Ez történt most is. Egy jelölt, Fergusson Sámuel, a fortingalli községnek prezentáltatott. A község nagy többsége a következő ellenvetést emelte ellene: nyelve oly virágos és szónoki, hogy e miatt eszméit nem lehet kivenni; inkább szónoki tehetsége által akar tündöklenni, mint az igazságot hathatóssá tenni *); egész életmódja hivatalához illetlen. A provinciális zsinat ezen ellenvetést érvényesnek találta; a közgyűlés pedig ugyanazt megerősítette; s ekkép a prezentáció visszautasított. Misszióügy. A belmiszsióról tett tudósítás azt mutatá, hogy a komité rendelkezése alatt álló eszközökből a múlt évben 51 alap nélkül szükölködő község nyert gyámolítást, s ezek mellett még 55 missziói állomás (mind az ország belsejében) tartatott fel. Öt község, mely korábban ezen alaptól gyámolított, parokhialis egyházakká emelkedett, tehát függetlenné lett. A gyarmatokra ügyelő komité jelenti, hogy bevétele meghaladta a 3300 fontot. A tudós iskola (Queens college) Canadában, mely ezen egyház által alapított, virágzik. Negyven

*) Ez az a mire nálunk azt szokták mondani, oly szépen papol, Hogy nem is értjük.

bejegyzett tanítványa van, kik közül 10 theologus és 13 a theológiára előkészül. A predikátorok mindenütt élénken kerestetnek és mindig növekedésben vannak. A zsidók közt munkáló missziórul tett tudósítás szerint ezen egyháznak Karlsruhe, Speyer, Smyrna és Salonichban vannak állomásai. Az indiai misszió az által (ezen egyházra nézve) új stádiumba lépett, mert elhatároztatott, hogy Indiában az iskolákkal felhagynak, a misszionáriusok ezután egészen a predikálásnak szentelve magukat. — Ezen egyház tanterve 176,011 tanítványt foglal magában. Azon kérdés is vitatás alá jött, ha az iskolatanítókra nézve a test jövőndöbe eltöröltessék-e. A test abban állt, hogy a tanítók „a westminster-confessiot“ az egyház vallástételét tartoztak vallani. A kérdés eldöntetlen maradt. Még a vasárnap kérdése is szóba jött. Mint küldöttek voltak jelen M. Frossaud, a protestáns központi társulattól Frankfurtból és Dr. Cumming, a skot zsinattól Angliában.

— General assembly of the free church of Scotland. Ez azon időben tartotta ülését, a midőn a skot egyház (church of Scotland) és moderatorrá Dr. Mac Crin egyháztörténészt választá. Tudósítások: Belügy. A segélyezési alap 108,972 fontra emelkedett. Tudjuk, hogy ezen egyházra nincs alapítvány; a községek évenként gyűtenek segélyezési alapot, mely egyenlő részekben ezen egyesület lelkészei közt évenként felosztatik. Minthogy 1856-ban 712 predikátor volt ezen egyesületben, azért évi jövedelme egynek egynek 140 fontra ment. Azon komité, melyet a múlt közgyűlés nevezett ki, hogy egyszeri gyűjtés által az 50,000 fortra menő összes egyházépítési adósságot letörlessze, jelenti, hogy már eddig 43,000 font ajándékot vett be s így a terv sikere biztosítva van. Az özvegyi alap 53,000 fontot tesz; az öreg s elbetegesedett predikátorok alapja 18,000 fontra nevedezett. Missziók. Dr. Hanna, Chalmers veje és életirója, ezen egyház belmissziójáról tesz jelentést. Jelentésében igen érdekes az, a mit az open-air-preaching-ről mond. Ez az evangéliom hirdetése nyílt utcákon, különösen a nagyobb városokban. Harmincöt lelkész foglalkozott a múlt nyáron ezen munkával, a mely által mintegy 50,000-en hallgatták az evangéliomot. Különösen Glasgowban igen sikeresen folyt a munka; ott 15 ilyen predikatori állomás volt, a mely által 6000 tag nyeretett az egyháznak. A gyarmati és szárazföldi komité jelenti, hogy 270 szabad egyházi predikátor és misszionárius áll vele viszonyban. Ezen komité még néhány libanonhegyi bibliai oskolát vett vezetése alá. — Az izráeliták megtérítésén munkáló komité jelenti a többek közt, hogy misszionáriusai Amsterdamban (Schwarz és Sieckh)

ajándékozás által képessé tétettek egy színház megvételére, hogy azt egyházzá alakítsák, mely Sz. Pál nevét fogja viselni; az ezzel összeköttetésben álló kollégiumban kilenc tanítvány neveltetett fel, kik egy részben Holland evangelizációjában fognak munkálkodni. Ezen tanítványok közül egy, egy megtért izráelita, azon kívánságát fejezte ki, hogy mint misszionárius Délamérikába küldessék. — A pogánymissziórul tett tudósítás örvendetes képét mutatta ezen egyház munkálkodásának Indiában. A nevelésügyi választmány gondja alatt 594 iskola állt 70,000 tanítvánnyal. Mint küldöttek jelen voltak és beszédet tartottak már néhai Monod és Dr. Merle d' Aubigné Schweizből.

— General assembly of the presbyterian church in Irland. A presbiteri egyháznak ezen irlandi ága összegyűlt július 1-ső napján Belfastban. A belügyet illetőleg jelenti az illető választmány, hogy a múlt évben 20,000 font gyűlt be az ő céljára; magában foglalja ez a waldiak javára gyűlt kollektát is. A választmány lelkészlakok építésével foglalkozott, hogy ez általa szegényebb lelkészeket segítsen. Ezen célra 6000 font gyűjtélék állt rendelkezésére. — Missziói vállalatok ezen egyháznak. A belmisszió választmánya jelenti, hogy több, általa szervezett állomás már önálló egyházakká nevedtek. Jelenleg 51 missziói helyet tart 21 predikátorral, 25 szentírásolvasóval és árulóval, 60 elemi és 24 vasárnapi iskolával, melyeknek növendékei többnyire római katólikus szülék gyermekei. Ezen iskolákban már 7000 gyermek nyert oktatást, kik különben minden nevelés nélkül nőtték volna fel. Az izraeliták közt munkálkodó misszió jelentéséből kitűnik, hogy két állomást tart, egyet Damaskusban, a másikat Hamburgban. Dr. Craig, hamburgi miszszionárius többek közt panaszkodott a németországi új-lutheránusok római iránya ellen. Gyarmati miszszioi vannak ezen egyháznak Canada, Uj-Braunschweig, Nova-Scotia és Uj-Zeelandban. — A pogány misszió választmánya jelentést tesz az új testamendom új fordításáról Surateban, mely már be van végezve, és egy mértékes fordításról Gujuratiban, mely éppen most hagyja el a sajtót. Indiában sajtó állíttatott fel.

— Wesleyan conference in Irland. Irlandi ága a wesleyanusoknak vagy methodistáknak. Összegyűlt június 18-án Dublinban. Van 58 iskolája 2522 tanítvánnyal; általában még csak most indult fejlődésnek, de már is sokat ígérő s a szegény Irlandra nézve üdvét árasztó munkásságot fejt ki.

— Wesleyan conference in England. Ezen anyaértekezlet július 30-án tartott gyűlést Bristolban. Ez klasszikus hely a

wesleyánusokra nézve, mert ez azon hely, hol Wesley legelsőbbén hirdette a népnek az evangéliomot nyílt utcán. Young Robert, az ujonnan választott elnök a több hivatali jelvények közt átveszi a Wesley által használt bibliát is. Tudósítás: Belügy. A valódi egyháztagok száma (azaz azoké, kikben a megtérési munkálat véghez ment, megkülönböztetve a pusztán templomba járóktól) 263,835 volt; növekedés a múlt tudósítás idejétől csaknem 3000; on trial, azaz jelöltek a felvételre 17,839-en voltak *). Két év alatt 100,000 font egyházi adósság fizettetett ki. Iskolaügy. Iskolája 421 volt, 47,143 tanítványnyal; vasárnapi iskolája 4157, s bennök 415,707 tanuló, tanító (többnyire önkéntes) 73,986. — A lefolyt évben 60 új predikátor vétetett fel szolgálatra, ezek közül 44 belföldre, 8 Irlandra s 8 misszióra; de még mind nem elég a szükséghez képest. Ezen jelöltek egyike felett igen különös vitatkozás fejlett ki. Ezen jelölt nevezetesen úgy ismertetett, mint szenvedélyes dohányos. Végre elhatároztatott, hogy kinevezése szentesíttessék, ha az értekezlet által kijelölendő orvos bizonyítandja, hogy ezen jelöltnek egészségi tekintetben nélkülözhetlen a dohányzás. Azt is elvégezte az értekezlet, hogy a családokban lábra kapott tánc ellen hozott törvény újra kihirdetessék, a mely mellett egy lelkész még az épen oly gyakori kártyajátékot is meg akarta rovatni, Dr. Cook, a francia értekezlet elnöke, jelenté, hogy Franciaországban mintegy 5—6000 wesleyanus van. Az evangelizáció műve előhaladásokat tesz, habár különféle viszontagságok közt is. (Allg. KZg. után. 1857. 391—97. II.)

— A protestáns egyház Franciaországban. Az 1856. év szept. 11—17 napjain tartott a francia független protestáns egyház zsinatot Cleiracban, déli Franciaországban, Bordeaux és Montauban közt. 1848-tól fogva különösen nevedett azon protestáns községek száma, melyek az állami kötelékben álló egyházat elhagyták, vagy azért, hogy a régi francia protestantizmus tanaihoz hűséget mutassanak, vagy mert az államtól függetlenséget s szabadságot felebb becsülték. Ezen szabad egyházak minden két évben egy zsinatot tartanak. Ez alkalommal Monod Fridrik elnöklete alatt tartottak. Több külföldi egyház, nevezetesen az írlandi szabad egyház, az írlandi presbiteri egyház, a skot united presbyterian church, az angol congregational union, a kálvinista methodist church Wa-

*) A methodisták nem annyira a tan, mint arra nézve különböznek a többi nagybritanai protestáns felekezettől, hogy szigorú fegyelmet gyakorolnak s az isteni törvény szigorúságának hirdetése által igyekeznek a szívben a töredelmet felkelteni s az egyház valódi tagjainak csak azokat tartják, kik az újjászületésnek nyilvános jeleit bemutatták.

lesből és mások küldöttek követeket Clairacba, hogy a testvéri szeretetről és egységről tanubizonyyságot tennének, tettel adván példát „az evangy. szövetségre“, mely a római katolikusokat meggyőzhette, hogy a protestánsok az egyházhervezet különbsége mellett is élő egységben vannak. A zsinat többek közt elhatározá utazó predikátorok kiküldését, a mint ezen intézmény több más tartományokban életben van.

Ugyanezen időtájban adta fényes jelét életének a protestantizmus, melyet sokan megholtnak tartottak. Alaisban, Gard megyében, Nismeshez közel nagy összegyűlésök volt a protestánsoknak. Ezen hely és vidéke a francia protestantizmus történetében nagy jelentőségű. 1620-ban volt itt nemzeti zsinat, a hol a leghíresebb theologusok tanácskoztak a kalvinizmus életkérdései felett. Száz évvel később a camisardok véres küzdelmeinek tanuja volt ezen vidék. Azon hely, mely a mult évi összegyűlésre kiválasztatott, a szabad mezőség (prairie) volt, hol „a pusztaiak“ összejövele oly sokszor tartatott. Habár a mostani protestánsok nem élveznek is teljes vallásszabadságot, de mégis a nélkül, hogy a vasasok megrohanásától kelle félniök, békén összejöhetnek. A nismesi komité felhívására tizezer protestáns sereglett össze: több mint száz lelkész, konzisztoriális tag és hittanuló volt jelen. A felállított szószerk egy fának volt háttal támasztva, mint a „pusztai predikációk“ napjaiban. Munier, genfi lelkész és tanár, és Monod Horác, marseillei lelkész tartottak predikációkat. A reggeli és délelti beszédek közt egy gesztenyefa alá terített asztalról ebédeltek a lelkészek és sok mások, mialatt számos családok a fűben itt ott letelepedve költöttek el élelmöket.

Azon haladás, melyet az evangyéliom tesz, különösen a gazdag Normandia megyéiben legnagyobb, s a római kath. egyházból áttértek számára több egyház építtetett. (Allg. KZtg.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

1858.

MÁSODIK FÉLÉV. IV.

FEBR. 25.

AZ EVANGYÉLIOMI SZÖVETSÉGGYÜLÉS.

II.

SZEREMLEY GÁBORTÓL.

1) Csupán eseményes-e vagy okszerű. 2) Szelleme retrograd iránynyal vádolható-e. 3. Mennyiben tényező, korunk nagyobb vallásosságra ébresztésében.

I. „Ők ma tanácskoznak afelől, mit kellett volna tegnap tenniük“, mondá XII. Károly svéd király, hallván, hogy azon látogatásnak következtében, melyet az általa a lengyel királyságtól megfosztott Auguszt szász választó fejedelemnél véletlenül tett Drezdában, titkos tanács tartatott.

Németországnak több helyein, a protestáns két főbb felekezet közt az egyesülés 1817. tettelesen életbe lépett. Azonban a felekezetiiségnek ezen tetteleges megtörése, az elhintett sárkányfogak oly vetésévé fajult el, melyből az egyleti el-lentőrekvéseknek legió bajai keltenek ki, elannyira, hogy a-karatlanul lepi meg az embert azon gondolat: nem leendett-e tanácsosb az 1817. nagy hüszteron proteront el nem követni, hanem az evangyéliomi szövetség modorában, csupán készit-getni az egyesülés útját, egyengetni annak ösvényét?

Nem volt azonban az 1817. egyesülés se rögtönzött munka, sem idő előtti mű. Sőt inkább nem lehet eléggé sajnálni, hogy a marburgi egyezni akarástól fogva 300 évi drága idő örökös egyezni törekvésben, és mégis semmit sem tevésben, telt el. A ki a szelet nézi, nem vet az. Az uniónak mindenkor voltak, vannak és lesznek is ellenei. De minden elleneinek dacára kivívta magát. Pálmafa gyanánt a reá nehezkező tereh alatt nagygyáserőssé nőtt, sőt egy tized óta az összes protestántizmust, Atlás hegyeként, óriás vállain tartó evangyéliomi szövetségbe dicsőült át.

Igen, — semmit sem kételkedünk állítani, hogy a protestáns két főbb felekezet közt már valódiságba átment egyesülés nélkül, aligha keletkezendik az egyháztörténelmi nagy esemény, mely evangyéliomi szövetség nevet visel. Nem csupán reformátusok és lutheránusok közti egyesülés ez többé, hanem valamennyi nevezeteseb protestáns egyházfelekezetek fölkarolvák benne s általa. Nem is szorítkozik többé egy népre s nemzetiségre, hanem népi és világrészi határokon áttörve, az egész föld kerektségén áthatja azokat, kik protestantizmusi lélektől ihletvék. —

Különösen jellemzi korunkat, hogy két oly világeseményt hozott létre, mely ellentétes mivoltának dacára, annak mindenkori örömmel, dicsekvésül szolgálhat. Egyikben a műipar, szorgalombani lángész, másikban a vallásos érületbeli lelkesedés, ünnepli diadalát *). Egyikben a munka a tartalmat (anyagot) felülmulja (materiam superat opus); igen a műiparban, hová bizonyos tekintetben a művészet is tartozik, az eszme (az el- és kikészítés) uralkodik a tartalom, tul szárnyalva lebeg felette, nem különben, mint a kezdetbeni nagy árviz felett, a melyből állt az akkori világ, az urnak lelke.

Az evangyéliomi szövetségben a munka és tartalom egymásba olvadván fel. A tényező és eredmény egyesülvén, a világgyőző hit, remény és szeretet közmivoltában. — Épen ezért amaz csak szemléltetni kíván; természeténél fogva csu-

*) A világműtárlatra, kiállításra van célzás. Az evangyéliomi szövetség ugyan 1846-ban keletkezett elsőbben, de a londoni 1851-dik, és párisi 1855-dik műkiállítás alkalmakor tartatott annak, a legközelebbit, t. i. berlinit, megelőző két főbb gyűlése.

pán szemlélet tárgya lehet; ez ellenben az értelmileg is fölfoghatás tárgyává tisztul fel *).

Egy esemény sem érthető meg az annak alapul szolgáló eszme nélkül, de az eszme sem mondható tökéletesnek, tér és időbeni konstataciót nélkülözve, mond Bunsen (*Gott in der Geschichte* Leipzig 1857. című munkájában).

Hol van a szellemi világeseményben, t. i. az evangyéliumi szövetségben, az eszmei jegy? Csupán csak az esemény felületén elsimuló, annak lényegét cseppet sem érintő célossági szempontból fölfogás az eszme letörölhetlen jegyét nem pótolhatja.

A szövetség, célját tekintve, mond a PKZ. részünkről őszinte elismerésre számolhat. Mi egyre az egyesülés mellett küzdünk, a keresztyén vallásfelekezeteknek egymással meghasonlását súlyos vétségnek tartók, minek következtében nem lehetett őszintén nem üdvezelnünk az egyesülésnek legalább egy részben, valódiilag megtörténtét annyival inkább, mivel ezen csekély kezdetet oly magcsirának szeretők hinni, mely idővel az őszves keresztyénséget beárnyazó fává növekszik fel. Szerintünk az egyet keletkeztében egyszersmind azon föladatot kapá, hogy a lutherán és reformált egyházi korlátoltságon tulemelkedve, valamennyi azon keresztyén vallásfelekezeteket felölelje s átkarolja, melyek az egyesülhetést, hittanilag magukra nézve lehetetlenné nem tevék. Az egyház dicső jövőjét ismerők mi el s méltánylók valamennyi azon keresztyén egyletekben, melyek mint a bibliai, miszsiói és Gusztáv Adolf-féle társulatok, nemzetiségre legkisebb figyelet nélkül egyesülének a keresztyéni szeretet munkájának gyakorlataban, hogy tagadhatnók meg ezen érdemet az evangyéliomi szövetségtől?

A szövetség ugyan, gyakorlati életbe vágó céljával még maga sem látszik tisztában lenni. Bármint legyen is azonban e tekintetben a dolog, az egyetemes cél mi kívánnivalót sem hagy hátra. Férfiakat találunk egy szövetségben, nemzeti-leg és vallásfelekezetiileg megkülönböztötteket. Vallják egymást

*) A hit és tudat közti fogalomszegény különbségtétel helyett, érdekesebb a hit transcendens és immanens mivoltának méltánylása. Mind kettő lényeges tényező a vallásban. Miben egyeznek, miben különböznek, úgy egyik mint másik funkciójának horde-reje hol van, s meddig terjeng, vallásfilozófiai vizsgáldás által dönthető el.

ugyanazon hit boldog sorsosinak, és az e részbeni vallomásukat urvacsorávali élés által pecsételik. Ha egyéb célja nem volna is a szövetségnek, mint a lélekbeni egységnek ünneplyes nyilvánítása, közelismerést érdemel az még azon esetben is, ha a jelenben még minden megbizást nélkülöző találkozás és a jelenleg még kinekkinek csak motu proprio-jából keletkezett egyesülési vonzalma, a különböző egyházak közakarattal nyilvánításának jegyét, legyőzhetlen akadályok miatt, tán örökre nélkülözni kénytelenítették, annyival inkább, mivel a szövetség magaviselete s eljárása öszinte leplezetlen és igaz. Midőn sajnosan kell tapasztalnunk, hogy a sajátságosan úgy nevezett németországi egyházgyűlésen*) egy hatalmas töredék, minden törekvését, a már életbe lépett unió fölforgatására irányozza, vallásos ürügy alatt politikai célokat hajhász, az evangyéliomi szövetség lélekben és igazságban valószínű egységen kívül, minden más célokat kirekeszt, és midőn az említett párttöredék, a közmegbízás szellemével merő ellentétben, felekezeti elfogultságot képvisel: az evangyéliomi szövetség tagjai nem egyház képében, se nem konfesszió érdekében szólnak; egyéni őszinteségök vallomása, és magán lelkesmeretök gyónása, hogy az ugyanazon keresztyéni alapon meghasonlást szívökből fájlalják, és az isteni kegyelem közremunkáltával a meghasonlási hibának, mely a nagyobb részre nézve minden bizonynyal tudatlanságból követtetik el, észszel, tanácscsal, példaadással ellenállani törekesznek.

Az ily célossági okok azonban, bármily szépek és nyomosak is, legfőlebb históriában járnak meg, ott is valódi pragmatizmust nélkülözve. — Ez ügyben a protestantizmus a nagy reformátornak Luthernek ezen szavaival szólhat: „Isten látja lelkemet, másképp nem tehetek; ha emberi munka forog fel, magában elenyész, ellenben hogy ha Isten műve, semmi sem képes azt létalapjában megingatni. Lássuk, mondhatja-e az evangyéliomi szövetség az erős hit s meggyőződés szülte szavakat, és micsoda alapja van ezen állításnak.

Már Kálvinnak eszméje vala, mit angol érsek Cranmerhez irt levelében nyilvánított is, az evangyéliomi egyháznak oly szervezetet adni, hogy tartomány és tenger az egye-

*) Deutsche evangelische Kirchenconferenz. Időszakos összejövétele, a különböző egyházkormányzatok küldötteinek württembergi király eszközzésére 1846. alakult. Ugyanaz évben tartotta első tanácskozmányát Berlinben.

sülésnek akadályt ne vethessen. A mostoha körülmények azonban még tervbe vételét sem engedék meg a magasztos szándoknak, és a nemzeti különbségre szétoszlásnál még nagyobb akadályokat torlasztott elé a felekezi elfogultság. A protestantizmus fényesillaga halványult, mivel az államegyház korlátoltságának feszessége nőttön nőtt, és mivel a theológusok között viszályok s ellenségeskedések keletkeztek oly dolgok miatt, melyek irányában a hívők nagyobb részénél, az érdekeltség teljesen hiányzott.

Valóban, isteni gondviselés munkája, hogy kevéssel azelőtt, a mikor a németországi evangyéliomi egyház élén álló fejedelmi ház (a szász) a katolicizmusra áttért, egy más, szintén tekintélyes fejedelmi ház a reformált egyház hittanát fogadta el. Ha a brandenburgi választó, János Zsigmond, a lutherán egyház kebelében marad, soha is Poroszország azon szép hivatását nem teljesítendi, hogy az összes németországi protestáns egyháznak egyesítője legyen. Sajátságos érdeme az a reformált vallástételnek, hogy az egyesülési nagy eszmét mélyen szívében vésve hordozá, és a legkeserűbb viszály közepett is hiven megtartva ápolá.

Eleitől fogva jellemző volt a reformált egyházban azon tétel: hogy az üdvrendi teren Krisztus országa Isten országába dicsőül át; mit is az ellenek óda magyarázának, hogy az üdvrendi teren, Krisztus munkássága, a szent lélek hatása által tulszárnyaltatnék. Mintha bizony az átdicsőülés növényvilágszerű átváltozás volna!

A keresztyénségben a theokrátiái partikularizmus, Pál apostol-féle universalizmusba dicsőült. Tény ez, mely egykor a pogány világot győzte le, és most mint eszme, a keresztyénségbeni meghasonlításokat legyőző félben van. Ezen eszme, bár tisztán vallásos és egyházi, nem szűnik meg egyszersmind világi és állami hatáskörű lenni. Gondoljátok-e hogy a keresztyénség oly roppant előhaladást tesz, ha nincs benne az államokra nézve lélekben járó dolog, és hogy az államok a keresztyén státus fogalmát sajátítják el, ha nem egy volna ez, létezésük főtételével. — Az egymásra hatás ez, egymás mellett, és egymás által, vagy hatás egymásra a léleknek egységében, a szeretetnek köteléke által, mely mint vallásos és egyházi elv, a hívőknek egysége (communio sanctorum), mint világi elv pedig a politikai sulyegyen elve. — Ide céloz a jeles moraltheolog Rothe, midőn azt mondja: a

keresztyénség, egyházpártikularizmusi elszigeteltségében nem találhatja magát jól, világpolgárságra levén számítva. Azonban nem a reformáció szülte ezen eszmét, mint Rothe állítja *). hanem azt, mint ős keresztyénit csak fölleveníté, minek következtében a protestantizmusban, világtól teljesen elszigeteltségre (hierarchiára) nem is jöhetett a dolog. A reformált egyházban, a világtól teljes elszigeteltség, a presbiteri rendszer által van paralizálva, az evangélikus egyházban pedig a világi fejedelem főpüspökjoga által.

Az egymásra hatás, lélek egységében (egymás mellett) és a szeretetnek köteléke által (egymás által) azon eszme, melyen az evangyéliomi szövetség alapúl. — Ezen eszmét fogja fel és fejezi ki a szövetség gyűlésében a skot szabad egyházból jeles ferfiú Cairns midőn így szól: mi illeti a szövetség hatását, öntevékenység kifejtése nem lehet föladata oly módon, hogy formaszerinti egyletbe lépjenek az angol

*) Valóban sajnálható, hogy a jeles moraltheolog ezen eszmét teljesen elvilágiasítá. Szerinte az állam, összege az erkölcsélet valamennyi előterjesztésének, mely a társas és törvényes lét, vallás, művészet s tudomány közremunkáltával realizáltatható. Szerinte az állam lényegben tekintve Isten országa, a szó legmagasb értelmében vett theokrácia. Az egyházat magában felelőmülve tartja, bár teljes bekebelezése az egyháznak az államba akkor történik előbbben, midőn rendeltetésének azon teljére emelkedik az állam, hogy az erkölcsélet valamennyi előterjesztésének valódi kinyomatul szolgál.

Nem hiányzottak a nézetnek, mely az állam és egyház közti viszonyt tárgyazná, Straussféle eltorzításai, nevezetesen hogy az állam, mihelyest rendeltetésének megfelelő állapotra hatósbúl, az egyházat, mint oly mankót, melylyel egy ideig erőtlenségét támogatá, elvetheti. A csúfolódóknak székében nem ülők a Rotheféle nézlet ellen méltányos kifogással élnek, mondván: hogy az állam a vallásos társulatot, minő az egyház, magában teljesen bekebelezve fölolvashatja, fogalomzavaró ugy az egyház, mint az államra nézve. Az egyház nem csupán erkölcsi társulat. A vallásos meggyőződés, a hit lélekben járó dolog reája nézve, mit is a teljes elvilágiasulástól megóvni kötelessége. Az államnak is az erkölcsiségnek csak egy ága, a jog és törvényesség, esik kirekesztőlegesen birtokába. Az erkölcsélet többi tényezőinek közremunkáltát igénybe veheti ugyan a közerkölcsiség munkájának létesítésében, egyébiránt azoknak öntevékenységi tért, fölügyelése alatti szabad folyamatot tartozik engedni. A Rotheféle nézleltre nézve v. ö. Rothe Anfänge der christlichen Kirche I. 24. Theologische Ethik I. 418 11. 145. 111. 1009—1115.

és német tudósok. Tudományos törekvések fölfedezések, mint tapasztalni szerencsénk van, egyes népek s nemzeteknél találunk bő gyámolítást. Folyóiratok megindítása szaktudós vállalkozók által eszközölthetik legjobban.

A szövetség föladata egymásra hatni. A tudományos teren elvitázhatlanul Németország bir Anglia felett előny-nyel. Angliában még a tudományos fürkészet, mindenféle ismeretekbeni előhaladás, örvendetes előmenetelt nem vett. Szentírásmagyarázat és kritikában ugyan jeles munkákat mutathat fel, de a vallásfilozofia, rendszeres dogmatika, dogmák története, rendszeres keresztyén erkölcsan, kultus és egyházszerkezettan parlagon hever. — De bár ez idő szerint az angol theologiai produktivitas csekély, gazdag multja van, de a mely német fürkésző szellem által derithető napfényre.

Az egymásra hatásnak azonban, az egyéni különböző jellemnek föl nem áldozásával lehet és kell megtörténnie. A német tudományosság elvből száll alá a tényre, az angol, eredményből emelkedik fel az okságra; amaz az eszméknek egymással, ez az eszméknek a valódisággal összhangzataért küzd; amannál a gondolatok mélységre, ennél pedig előre törnek; amaz a theologiai vizsgálódást magára vagyis inkább az igazságra, ez pedig az életre vagy vallásosságra való vitetésben méltányolja. Az egyéni különböző jellemeknek nem törlesztésére, hanem csak mérséklétére van e tekintetben némileg szükség.

Mindenek felett az egymásra hatás lélekbeni egységet kíván a szeretetnek köteléke által. A felekezeti elfogultság a tudományos fejlődésnek is kárára van. Valóban a különböző tanfogalmi sajátságoknak, rendszerek és jellemeknek minél tisztább s elfogulatlanabb ismeretére jutunk, annyi-val jobban meggyőződünk, hogy azok egymásnak kiegészítő mozzanatul szolgálnak, hogy a különböző nézeteknek s fölfogásoknak közköteléke s alapja van, és hogy Melankthon és Kálvin, ama nagy igazságnak: „Jézus a Krisztus“ vallásában, egy szívvvel lélekkel egyeznek *).

II. „Nincs az igazságnak tudalma, gondolkozási szabadság nélkül“ — ez a protestantizmus fő jellemvonása, mondja Schenkel **).

*) Verhandlungen der Versammlung evangelischer Christen. Berlin. 1857. s. 396—404.

**) Verhandlungen der Versammlung evan. Christen S. 276.

Az evangyéliomi szövetség kilenc pontot jelölt ki különösebben az egyesülés alapjaul, ugymint 1) a szentírás ihletett és elégséges mivoltát; 2) a szent háromságot; 3) az eset következtében az embernek teljes romlottságát; 4) az Isten fiának emberré lételét, mint szószólónak és királynak közbenjárói minőségét; 5) hit általi megigazulást; 6) a szentlélek munkásságát a bűnös megtérésében és megszenteltetésében; 7) a szentírás magyarázásában az ész igénybe vételének jogosságát sőt köteleességét; 8) a lelkeszi hivatalnak Istentől rendeltetést, s a keresztségnek és szent vacsorának tekintélyre és tartósságra számított szereztetését; 9) a lélek halhatlanságát, test föltámadását, utolsó ítéletet, a jóknak örök boldogságát, a gonoszoknak örök kárhozatát.

Nem megütközve kérdezhető-e, hogyan történt, hogy a protestantizmus imént említett elvének dacára, az evangyéliomi szövetség, az érintett kilenc pontot oly sibolet gyanánt tüzé ki, melyet ki vallásos meggyőződésénél fogva kimondani akadályoztatik, az egyletben résztvehetéstől egyáltalában száműzve van?

Az evangyéliomi szövetségnek különös sors jutott. Nemcsak azok előtt gyűlöletes, kik mindenféle vallásfelekezeti egyesülést elvileg ellenezvén, a már megtörténtnek fölbontásán minden tőlök telhető módon igyekeznek, minők például a sok közül Stahl, Hengstenberg, hanem még azok is, kik különben az egyesülést szivökből ohajtják, utját egyengetik, mindazáltal, bár az evangyéliomi szövetség jövetelét hozsána zengedezéssel üdvözlék, az általa kitűzött kilenc pont miatt feszítsd meg-et kiáltanak rá.

Még különösebb, hogy az utóbbiak, állítólagosan, a józan vallásos fölvilágosodás bajnokai, kiknek nevében a PKZ. ekkép hallatja szavát, elsőbben is a szövetség retrograd iránya ellen kelvén ki.

A kitűzött kilenc pont, kvintesszenciáját tartalmazza az agg orthodoxsz egyháztannak. A szövetség csak azokat ismeri el kebelébeni tagnak, kik a kitűzött nézetben elfogulvák. Ekkép a szövetség a keresztyénségnek csak kisded részére számított, és pedig egyedül arra, melynek nézlete az elavultság bélyegét viseli homlokán; kizárja kebléből az ilyféle nézletből már rég kinötteket, még pedig a német és angol protestánságnak azon jelentékeny sokaságát, melynél van jelenleg a világtörténetben szereplés ereje és súlypontja. —

A szövetség, szűkkeblűsége miatt, igen silány képét tükrözi elé a keresztyéni egység világpolgárságának, mi miatt nagy természetesen erélytelenségben vesz el. Hatalmas ellenével a katolicizmussal küzdésében, nem leendő az ismeret azon sikerteljes eszközeinek birtokában, melyeket egyedül csak a protestantizmus elvének mélyebb s a jelen műveltséggel összhangzó fölfogása nyújthat. Hitetlenséggel csatázván, oly tételek ellen is sikra szálland, melyekben csirája rejlik az igaz hit szebb és dicsőbb létre fejlődésének. — Az általa fölkarolt vallásos szabadság, az egy helyben veszteglés szolgálatjára leendő, az előhaladás aligha valaha élvezhetendi jóvoltát, midőn általa keresztyénséget nélkülözőnek tekintetik.

A szövetség retrograd szellemének megrovása után, elenmondást lel annak célja és tette között. Mit egyik kezével ad, másikkal visszaveszi, miért vallástételi különbséget ohajt törleszteni, és még új vallástételi sorompókat emel. Minden unió, úgy mond, konfesszió legyőzésén alapul. Az egyházat eleitől fogva az osztotta vallástételes elkülönzésekre, hogy az élő és munkás hit helyett, annak tanfogalmi (iskolás) előterjesztése tétetett szabályozóul, minek következtében, a meghasonlásból csak úgy lehet megjöni, hogy a hit, megkülönböztetvén tanfogalmi előterjesztésétől, lélekbeni egységre emeltetik. Vallástételben elfoglultság uralkodik ott, hol bizonyos pontok tüzvék ki az egyesülés alapjául, ott a keblek másképp gondolkozók irányában, az igaz keresztyéni egység és szeretet hevétől át nem hatvák.

Mellőzve azonban az e részbeni fogalomzavart („confessio“ és „unio“ egymással meg nem férhető elemek), nem mellőzhető azon kérdés: minő helyzete marad fen az egyleti tagnak saját vallástételére nézve? Ha érdekeltetik továbbra is általa, úgy az egyesülés nem lehet őszinte s igaz meggyőződésen alapuló; úgy az a valódi egységnek csak külszínét, annak csak mázát viseli, midőn csak azt emeli ki, miben az egyleti tagok némileg egyeznek, azt pedig, a miben különböznek, abbahagyja.

De ha a nem kevésbbé lényeges hittani különbség abbahagyásával, az egyleti tagok tettleg tanusíták, hogy bármily fontos tanfogalmi különbség sem elegendő akadály a testvéri egyesülés létrejövetelében, a keresztyén egység ezen magasztos eszméje miért tört meg a kilenc pont létre erőszakoltában? Nem csak tanácsosb, hanem korszerűbb is leendett volna, a

bibliai társulatok és a Gusztáv Adolfféle egylet szellemében, mindenféle vallástételi alapot egy általában kerülni.

Az eféle ellenvetések úgy látszó nyomossága, még a lelkesebbnek is megingathatja az evangyéliomi szövetség szellemének tisztaságában vetett hitét. Annyival szükségesb, hogy birjon az ember e tekintetben oly iránytűvel, mely őt az itt előállható kétségekből kifejtve, biztos nézpontra emelje.

II. Fridrik Wilmos porosz királytól hagyatott emlékezetben, hogy Fichtének, kinek Jenából vallástalansági gyanu miatt menekülnie kellett, birtokában a megtelepedésre engedélyt adott, mivel ugymond, „Fichte békés ember“. Sokan, és azok között a PKZ. azon értelemben vannak, hogy e különböző felekezetűek egy szövetségben egyesülésének elég van téve, ha azok egymással békében lakván, bizonyos filantrópiái és eudaimonisztikus célok elérésére közreműködnek. Nem egyesülése ez a különböző vallásfelekezeteknek, hanem konfessziói különbséggel való kacérkodás; oly vallásos* érületi álláspont, minő La-Peyrere-nek tulajdonítatik, kinek sirversül ezt írák: négy vallás tetszett neki egyszerre, és midőn közülök választani kellett, egyiket sem választva távozott*).

Az evangyéliomi szövetség azonban nem teljesen heterogen elemeknek, hanem az ugyanazon alapon nyugvó különböző vallásfelekezeteknek egylete, és így nem önkényes szabad tetszéstől függő dolog az egyleti alappontoknak kiemelése. Felolvadvák ezek a közalapban, benne és általa világosan kijelölvék.

Azon közkötelék, melynek egyesítő szálai a különböző protestáns vallásfelekezetekbe legmélyebben nyulvák be: Krisztus országának, az Isten országába átdicsőülésének eszméje: Krisztus országa nem dicsőülhet át Isten országába, ha a megigazulás (justificatio) nem törvényszéki értelemben vétetik, hanem az állittatik, hogy Krisztus a megigazuláskor a hívőbe beszületik. Krisztus országa nem dicsőülhet át Isten országába, ha az elhívás (vocatio) nem szentlélek általi megvilágítás, hanem az evangyéliom hirdetésének közvetlen munkája. Krisztus országa nem dicsőülhet át Isten országába, ha

*) Cy git de la Peyrere un bon izraelite,
Catholique, huguennot, enfin préadamite
Quatre religions lui plurent a la fois
Et qu'il eut a faire choix
Le bon homme partit, et n'en choisit pas une.

az egyház az objektív kegyelmi eszközök institútuma, nem a szenteknek azon közössége, mely mindig volt, van és leendő. „Credimus“, mond a helvéciai vallástétel, „semper fuisse, esse et futuram ecclesiam; idest, collectum e mundo coetum fidelium, sanctorum scilicet ominum communionem“ etc.

Központja tehát ez a protestantizmusnak, melyen innen és túl vannak ugyan némely protestáns felekezetek, de tulfezsütségökből, a központra kisebb nagyobb mértékben nehezkedés által megvonvák. Ezen központra nehezkedés nélkül kikerülhetlen a sociniánféle deizmusba esés, mivel különben hogyan hozható összhangzatba az üdvrendi (oeconomiai) trinitás a metafizikaival? Itt látjuk megfejtve azon első tekintettel különösnek látszó dolgot, hogy a sociniánusok egyáltalában nem hivathattak meg az evangyéliomi szövetségben való részvételre. És épen az fáj a PKZ-nak, hogy a szövetség nem az általános vallásos szabadságot, hanem a protestantizmus központján belőli vallásszabadságot tüzé ki egyesülési zászlónak, azért vádolá retrograd iránynyal, a kor vallásos fölvilágosodásától elütéssel.

De tán az újabb theologiai irányban kell vala tennie a szövetségnek alaphatárzatait? Vajjon melyikben? mivel többben vannak. — Ha Ebrard dogmatánának szellemében tételnek a határzatok, a tulbuzgó lutheránusokon kívül, valamennyi többi protestáns felekezetek, kivált a reformata egyházhoz közelebb állók, az egyesülés helyett szétfutnak, pedig csak magok a szigorú kálvinista baptisták haladják az öt millió számot. Wegscheider és Bretschneider dogmai nézlete szerint tételvén azok, a németországi protestáns intelligencia részvétele hiányzott volna. Lange Péter egyházi tanfogalmában egyik vallásfelekezet sem találhatná fel jelenét, mivel neki az egyház mind alakjára, mind lényegére nézve még csak eljövendő (Positive Dogmatik. §.117).

A mondottakból előre látható, miért gyűlöletes elannyira az evangyéliomi szövetség azok előtt, kik Németországban a konfesszionalizmusnak tulbuzgó pártolói. — Ezeknek az egyház, az objektív kegyelmi eszközöknek institútuma. Stahl jogfilozofiailag pártolja ezen nézletet; a theologusok közül Hengstenberg, Kliefoth, Scheibel, Delitzsch, Löhe, Kahnis, Vilmár és Münchmeyer. Vilmár szerint az egyház, az ige és sakramentomokhoz hasonló, kegyelmi eszköz *) . — Münch-

*) Vilmar. Die Theologie der Thatsache. 46.

meyer értelmében, az egyház oly lelki anya, mely a keresztség által az urnak lelki gyermekeket szül, minek következtében tévelygés a láthatatlan egyházféle beszéd. Csak látható egyház létezik, és ez, a megkereszteltetteknek társasága *).

Mondják, hogy fájós fogán szokta az ember nyelvét tartani. Mi fáj Hengstenbergnek, világos abból, hogy az angol püspöki egyház rokonszenvének lehangolására dolgozik, féltékenységet kívánván benne fölébresztetni, az egyházi tekintélyt és kegyeletet egyáltalán fogva nivellirozó disszenterok irányában. Ez azonban oly eljárás, minőt a kiklops követett el Uliasz társaival; későbbi fölfalásra tartván fel közülök némelyeket. — Minő érzülettel legyenek valamennyi tulbuzgó confesszionálisták eltelve, megtetszik Stahlnek azon beszédéből, melyet múlt évi június 29. a berlini egyházgyűlésen mondott. „Kálvin tana“, ugymond, „semmi tekintetben sem lehet egy érvényű Lutherével, épen úgy, mint a szentírás igazságaitól eltérés, magával a szentírás igazságával egy érvényűnek nem vehető. Megkiméltetni kívánunk azon gondolattól, hogy még a németországi reformátusokat se vévén ki, valahogy a predestinisták, zwinglisták, baptisták és más ki tudja kikkel egyesülni óhajtanánk. Belsőleg tiltatunk a reformáció ugyanannyi kinövésével, a katolicizmus elleni szövetségbe lépni, úgymint kik nem kevésbé ellentétben érezzük magunkat ezekkel, mint a katolicizmussal.

Ily szellemben működőket ért már Schenkel, midőn az evangyéliomi szövetség gyűlésében ekkép szól: szégyenleni kezdik némely evangélikus keresztyének egyházuk szolgáformáját, s annak szegénységét a kultus pompájával és a hierarkhia bársony köntösével szeretnék fedezni. Az idegen ékszer azonban reánk nézve nagyon kirívó tekintetet mutatna. Ha magunkat hierarkhikus ékszerrel cicomáznók ki, természetesen szólhatna hozzánk a katolicizmus ekkép: jertek át hozzánk egészen, minálunk mind ez sokkal szebb s ildomosb. (Verhandlungen der Versammlung evang. Christen s. 284).

III. „Az eszmék hordozói eleitől fogva szövetségben élő népek valának, a tény hordozói pedig egyes államnépek“

*) Münchmeyer. Das Dogma von der sichtbaren und unsichtbaren Kirche. Göttingen. 1854. s. 124. 130. 157.

mond Bunsen, kiről kétséges, hogy mint államférfiu-e nagyobb, vagy mint theolog és történelmi bölcész *).

Az-e az evangyéliomi szövetség célja, hogy az egyháznak régi hittanára visszatérés által segítsen a vallásosság élő és munkás mivoltának a községekben nem nagyon örvendetes jelenségén?

Az egyház tanától eltérés, mi a racionalizmusban üté ki magát különösebben, oka, mond a konfesziionalizmus, a vallás irányábani közönyösség és elhidegedésnek. Az evangyéliomi szövetség gyűlésében is hallatszott panasz, hogy vannak egyházközségek, melyekben három év alatt sem éltek urvacsorával, hiányozván az azzal élni kívánók. Hallatszott panasz, hogy több helyt 25—30 személy közül egy vehető fel templomba járónak, mi több, egy év alatt három németországi szuperintendenciában, 248-szor nem tartathatott istentisztelet.

A reformáció kora csak nem bélyegzé még magát meg az egyház tanától eltéréssel, és ekkor a vallás legalább még ujdonsági érdekeltséggel birt. Lássuk: hogyan volt a vallásosság állapota egyes községekben. — Midőn Luther Worlitzban az anhalti fejedelem előtt papolt, alig volt tiz közrendbeli egyén jelen az istentiszteleten **). Pedig nem vehető fel hogy a templom, mint egykor Napoleon idejében egy színház, csupa fejedelmekből állott volna. — A közrendűek, így szól Luther, megvetik az istentiszteletet és a lelkési hivatalt. Wittemberg lakosiról azt mondja, ekkép csufolódnak: papunk egyebről nem tud beszélni, hanem a hit, szeretet és Krisztus kereszteről; a predikáció alatt inkább máshol mulatjuk magunkat. Az urvacsorával élés mellőztetik fél, egy, sőt három évekig ***).

Egyes mocsok és folt, fénynapunkhoz hasonlólag, a protestantizmus evangyéliomi világosságán is mindig volt és lesz. Egyes szomorú jelenségekből az egész kor vallástalan-ságára himet varni akarni annyi mint a világgyőző evangyéliomi hit erejében kétkedni.

*) Bunsen. Gott in der Geschichte, oder der Fortschritt des Glaubens an eine sittliche Weltordnung. Leipzig. 1857.

**) Luther's Tischreden. 22 Theil s. 987. Walchféle kiadásban.

***) Lásd az imént idezett munkát 11. Theil S. 132. 13. Theil. S. 1206. 10. Theil S. 266.

A vallásosság vallásos érületbeni nyilatkozat; ennek pedig mint ténynek, valamint mindig, úgy ma is, egyes államnépek a hordozói. Vallásos érületbeni nyilatkozat a francia országi protestánsoknak az úr házáhozi ernyedetlen buzgalma. Mely, bár miatta már egyszer teljesen fölemésztetének (XIV Lajos alatt), még most is élénken lángol keblökben. — Vallásos lelületbeni nyilatkozat az olaszországi protestánsoknál az evangyéliomi tudományért halni készség, a briteknél a kereszténységnek világuradalomra emelésében tanusított kedv és kitartás, a skotoknál a hitbeni erély és erkölcs, vallásos komolyság; az amerikaiaknál az ige ihletett betűje iránti kegyelet; a hollandusoknál vallásos józanság, még azon időben is, midőn az egész protestáns világ tántorgott. Vallásos lelületbeni nyilatkozat a methodistákban, mindenkít az istenországának megnyerni kívánás; az independensekben a község érdekébeni áldozat készség, a baptistáknál az egyházi rend és fegyelem őszinte gyakorlása; a püspöki egyház követőinél azon egyház iránti kegyelet és szeretet, melynek emlőin egykor függének, a cseh- és morva atyafiakban azon tágkeblűség, melylyel mindenkinek megelőzésére sietnek*).

Épen száz éve (1758) hogy Diderot és D'Alambert enciklopédiájában, a genfi egyház deizmusra, legalább socinianizmusra elhajlással bélyegeztetett. A genfiak menték magukat. Mentségökből azonban nyilván kiviláglott, miszerint a konfesszióktól igen és nagyon eltértek. Hitbeni sinórmértékül a szentírást és apostoli szimbolt emelék ki egyedül, a nélkül hogy az egyházi vallástételeket legkevésbbé is érintenék. Megengedék hogy a liturgia predikáció és kátémagyarázat az említett alapon nyugszik, de az elővégzetről és megigazulásról szót sem tesznek. Még a reformáció harmadik százados ünnepekor is kétséges volt, vajjon a genfi egyház nem tért-e egyáltalában a socinianizmusra át. (Lásd Schweizer. Die Contraldogmen. 11. Theil S. 811).

Hogyan van jelenleg a dolog? Genfben, Lausanneban, sőt az egész francia ajku Svajcban szokás az, mond egy német utazó (a KZ. 33. szám. 1857.), hogy az esti összejöveleknél, hívált ha a társaság férfi és nőnemből áll, a barátság-

*) A jellemzéseket a szövetséggyűlésben Krummacher potsdami lelkész tévé. Lasd Verhandlungen der Versammlung evang. Christen S. 9. —

gos szóváltásoknak megtörténte és mértékletes estélyezés után, zongora vagy más zeneszerszám mellett éneklésre lelkesül a társaság. Majd a házi nő, a vendégek közül egynek, ha lelkes van jelen, rendszerint ennek bibliát nyújt, melyből egy vagy két cikk felolvastatván, a tartalom felett tanulságos elmélkedés tartatik.

A vallásos érület ezen leplezetlen nyilatkozata, mond az említett utazó, Genf lakóinak legmagasb körében is otthonos. Egy genfi főember 300—400 előkelő személyből álló társulatot hiva össze, a városhoz közel eső mulató lakába. Testi frisitók vétele után négyhangu éneklés zendült meg, és a buzgó imádság, az épen leáldozó nap fényénél, oly világi egyén által tartatott, ki Genfben fejedelmi jövedelemmel bír, és mi több, katonaviselt ember volt.

Következtesen kérdezhető: vajjon az igaz vallásosság-nak ezen, mondhatnók, egyetemes papságra hatásbulása, a külföldi hatalmas tekintélyek közremunkáltával kiküszöbölt „formula consensus helvetica” hoz való visszatérés eredménye-e? Bárki mit mondjon, a vallásos fölvilágosodás, konfessziói emeltyükkal, magát két három századdal visszacsigáztatni nem engedi. A genfi és több más hason példákból a tanulság inkább az: hagyjátok a konkolyt a buzával együtt nőni. Ha emberi mű az, magában elenyész, ha isteni, a hitetlenség gyoma hiába igyekszik elfojtásán. Multjánál szebb jövőre fejlík ki.

„Az én atyám, mindez ideig munkálódik”, mondá Jézus; és valóban az ily vallásos érületi nyilatkozatokban az isteni gondviselés azon munkája látható, mely a kezdetbeni keresztyén egyházban, az igaz kanonicitást az apokrif produktivitas felett diadalra emelé. Ugyanis mihelyest az apokrif produktivitasnak ideje lejárt, csökkent az annak irányábani érdeklettség; ellenben a kanonicitásnak lejártával, az irányábani érdeknyilatkozat, hamvaiból emelkedett ki.

Bizony a mi istenünk nem munkálkodik-e mindez ideig? Imé, a midőn egy részről az álfelvilágosodás, más részről a felekezeti tulfeszültség (mint a Stahlféle főnebb idezett nyilatkozat mutatja) tetőpontját érné, támad az evangyéliomi szövetség, mint oly eszme, mely hatalmas emeltyüje az egyes felekezetek vallásos érületbeni nyilatkozatának, a nélkül, hogy maga tettelegesen munkához fogna. —

Sokan, az evangyéliomi szövetség felől azon hiszemben

valának, hogy tekintélyesmivoltától támogatva, kérelemmel járuland azon világi uralkodókhoz, kiknek birtokában e vagy ama vallásos felekezet helyzete kevesebbé kedvező. — Mások, gondolák hogy nagy tekintélyénél nagyobb hatásköréhez képest, nagy pénzösszeg összehalmazására szorítkozandik, Gusztáv-Adolf féle társulat modorában működendő. — Félreértése ez az evangyéliomi szövetség lényegének. — Az egyházi áldozatkészség vallásos lelkületi nyilatkozat; minek is, mint vallásossági tekintetben láttuk, egyes állam népek hordozói. Az angol valamennyi keresztyén egyház összes bevétele $8\frac{1}{2}$ millió tallér. A bázeli misszió-társulat 600 ezer frankal, a Gusztáv-Adolf féle egylet 120 ezer tallérral rendelkezik.

Vallásos lelkületbeni nyilatkozat lévén ez, nem lehet ennek hordozója az egyes népi és nemzeti vagyonosság s tehetőség. Lám! az alig hat ezer lélekből álló waadti szabad egyház 140 ezer frank évi költséget fedez, körülbelől 40 lelkészt lát el tisztességesen. Brüsszelben a protestáns lakosság a protestáns kultus fentartására évenként adózni szokott összegén kívül, késznek nyilvánítá magát egy új templom és lelkészi állomás költségének rendkívüli fedezésére, csak engedjék meg a lelkésznek szabadon hívhatása. Ellenben a gazdag, világ piacával bíró Hamburgnak 150 ezer protestáns lélekre csak 7 temploma van, és 1500 személy körül csak egy vehető fel templomba járónak.

Inség és nyomor mindig volt és lesz az egyházi teren is. Valamint IV. Henrik francia király a legjobb akarat mellett sem eszközölhette, hogy alattvalói közül a legszegényebbeknek is, legalább egyszer egy héten, kövér tyúk főjjön fazékában, úgy a jótékony Gusztáv-Adolfféle egyletek nem birhatnak oly tökével, hogy a különböző államokbani, valamennyi egyházi és tanintézeti szükségeken segíthessenek. Még Angliában is egy pár ezer lelkészi állomás van olyan, melynek jövedelme csak 500 pforintra megy, mi az ottani élelmi szerreknek méregdrágaságában, a mi 500 váltó forintunknak felel meg; és Poroszországban szintén több száz tanítói állomás van olyan, melynek jövedelme a 100 pforintot alig haladja. Ha a zöld fán is ez történik, mit várhat a száraz fa! De bár háladatatosan kell vennünk a bárhonnan jövő alamizsnai jótéményt, és a jótékony egyletek jövedelmi forrásának ki nem apadásán tehetségünk szerint igyekezni, érdekünkben áll

még is mimagunkban s vallásos lelkesedésünkben kell vetnünk fő bizalmunkat; különben az történik velünk egyházi-életünkre nézve, mi a spanyolokkal nemzetgazdasági tekintetben történt: a máshonnan (amerikai gazdag gyarmatokból) folyó arany, ezüst dacára is elszegényedünk. A skot jelen virágzó állapotát leginkább annak köszönheti, hogy gyámintézetinek alapítását ez előtt száz évvel kezdé meg. — Jobb ha késő is, mint sohase. Munkálkodjunk a nekünk adott tehetség mértéke szerint. Ne örüljünk a lelkeszi állomások pusztá számának. Vonjuk összebb a csekélyebb jövedelmű egyházakat; az mit se tesz, ha az anyaegyházak száma fogy is, csak a hívők gyülekezete növekedjék. Legyen elvünk a csekély egyházi vagyonnal takarékosan gazdálkodni. Valóban tanintézeteink sokkal jobb s virágzóbb állapotban lehetnének, ha sürgősen, olykor egymást rontva, nem versenyeznénk. Aztán hol reformátusok és lutheránusok vegyesen együtt laknak, erőfecsérlés a külön iskolatartás. Több egyetértés, kevesebb partikularizmusi elfogultság anyagi erőnket, tetemesen nevelné.

EGYHÁZI ÉS VILÁGI FŐHATALOM FÖLÖTTI HARC

vagy

a pápa és császárság közötti verseny a középkorban.

PÁLKÖVI ANTALTÓL.

A középkor legfőbb mozzanata, melyből az egész Európára elható lüktetés áradt ki, s mely körül, mint a bolygók a nap körül, forognak a többi események, a német császár és a pápa volt. Mind a kettő egymástól különböző, néha ellentétes, sokszor ugyanazon célra működő eszmének vala személyesítője. Mind kettő egymás ellen fegyverkezve, egymást felemészteni vágyván, korlátlan hatalomra tört. A világ két ellentáborra lön oszolva s e küzdelmek folytán egyiknek vagy másíknak győzelme az eszmét is, melyet személyesíte,

magával ragadá, önkényi kormányozásra emelé. Ez a világi és egyházi hatalom, melynek élén amott a római püspök, itt a német császár állt. Mind két eszme elére célját, azon megjegyzéssel, hogy a világi hatalom teremte amaszt, mégis idők folytával önszülte fiától leigáztaték, s így legfelsőbb poleról, nem birván ki az iszonyú küzdelmet, folytonosan lépcsőnként szállott alá, míg amaz, mint Krisztus tanítványai, csekély kezdetből észszerű, ravasz, tilos cselszövények, de megállapodás nélkül a kitűzött célt tartva szem előtt, világi uralomra küzdé magát. Századok multanak el a küzdelmek között. Nagy, az emberi indulatokat felrázó, az észet bámulatra ragadó eseményekkel teli ezen kor. Nagy jellemek, a kort századokkal megelőzött férfiak, mind a gázságban mind az erényben páratlan kitűnő tehetségek tűntek fel abban. Szellemdús írók remekeltek ezek előadásával. Számtalan művek tanusítják azon kor fontosságát. Épen ez oknál fogva érezzük erőnk gyengeségét, ily nagyszerű tárgyat ecsetelendők. Megkisértjük mindazáltal főbb pontjaiban legalább az egésznek lényegét úgy előadni, hogy az avatottabbat további kutatásra vezesse, a közönyös olvasót, mint pusztá történeti esemény egyszerű leírása, úgy a hogy kielégítse, az olvasni szeretőt legalább ne untassa.

A tárgy fontossága némi előzményeket igényel. Azért is míg a hohensaufiak férfias küzdelmeit s még bukásokban is soha be nem szenvedhető dicsőségét lefesteni megkezdéném, az egésznek ábráját, előzményét, okait s menetét kell vissza-idézni. A császárság hatalmát, hanyatlását, az egyház állását, hatalomra vágyását, céljához mikénti küzdelmeit kell röviden megemlítnem. Csak így vélem az egészet felfoghatónak. Természetes, miképen a mellékesek, melyek gyakran az egészre világosb fényt derítenének, de mégsem szorosan a lényeghez tartozók, rövid folyóiratban elő nem jöhetnek, csak a legszükségesebbekre lehetvén szorítkoznunk, mind a mellett, hogy minden homályt kerülni iparkodunk.

Világtörténeti szempontból tekintve a középkort: az egymással küzdő említettem két eszmének szülője a verduni egyességben 843. politikai önállóságot nyert Németország vala. — Azonban míg Nagy Károly, utódai a császárság élén állának, ezen önállóság nem volt megalapítva, mert a hatalom örökség szerint szállt rájuk. Csak midőn gyáva utódai elszegényedve, megvakitva, zárdákban, kunyhókban, mint bolyongó kol-

dusok, mint apa s vérgyilkosok, még koronájok fényében is kigunyoltatva s utáztatva végkép kihaltanak, jutott Németország a szabad választás által férfias erőre s biztos önállásra. Szabad választásában a legkitünőbb s érdemteljesre tekintett. Innen hálából követőit ritkán mellőzé, s ez eredményezé, hogy egyik család végképeni kihalása után választott csak más családból császárt. Így követé a Károly családját a szász ház, ezt a frankóniai, míg a hohenstaufok léptek uralkodásra. Ezeknek uralma alatt már Németország történetét, a mennyiben világtörténeti fontosságot nyert, jellemére nézve két egymástól lényegben egészen eltérő, különböző idősztakra osztthatnók.

Az első idősztokban Németország hatalmas, dicsőséges, szélesen parancsoló, egész nyugoton első hatalomnak elismert uralkodója a hajdani cézárokhoz hasonló, kiknek fényét s méltóságát öröklé. Tart ezen kor a frankóniai házból eredett III. Henrikig, 1056. Európa többi királyai az ő fénye mellett homályba dőlnek; a fejedelmek, hercegek, grófok sat. az ő szolgálai, alattvalói, mindenek szemei rajta függvén, jót rosztat tőle várván s minden üdvöket benne találván.

A második idősztak folytán már mind a birodalom mind maga a császár a római pápa gondnoksága alá jut. A német császár nem önálló, nem független hatalmu; nyugot uralkodói között nem első többé. A pápai dicsőség fénye által csak első hübérnöké, vazallá aljasittatik. Nem a császár trónja többé a kormányrud, mely Európa s ez által a világ, a népek habzásait vezeti. Rómától függ minden; különösen Németország, mely amazzal legszorosabb kapcsolatban áll, Rómából kap jogot s törvényt. A mily arányban könnyül, lebben fel a császári tekintély mérlege, épen annyival súlyosb a fejedelmek, hercegek s városi rendek hatalma; a meggyengült császári hatalom nem képes többé az önállásra törekvő, hatalmassá vált kisebb, nagyobb hübérnököket fékezni.

Azonban mindkét idősztak alatt a császárság és a pápaság a förugó, mely az ő majd egyesített majd egymás ellen küzdő érdekeik által kormányozza nyugot népeit, alapit egyesek romain uj intézményeket, ront s felforgat századokig virágzott államokat, összeveszit békében együtt élt s egymás fenállását tényezett s elősegített nemzeteket. A császárság és a pápaság — mint mondám — azon sarkpont, mely a közép-korban mint nap a bolygókat, forgatja maga körül a föld népeit.

Egész VII. Gergelyig a pápaság csupán csak az egyház fölötti uralomért küzdött. A pápai főhatalom még távoli sejtelem volt. Mert ezen korban Krisztus helytartójának sokszor nem vala hajléka, hová fejét hajtsa. Itália belviszálya s pártokra szakadása gyakran kiriasztá ősi fészkekből a pápákat. Gyakran a győző párt helyezé vissza trónjára, de az ilyen pártfogolás mindenkor hatalmának s tekintélyének került hathatós áldozatába. VII. Gergelytől kezdé a pápaság az egyház szabadságaért, függetlenségeért s uralkodásaért harcolni erős harcát. Az egyházi hatalmat széles alapu nagy földbirtokra fektetve birodalomná s állami hatósággá alakítá. A császárság és pápaság közötti harc kikerülhetlenné vált, s a bonyolódásból áldozat nélkül nem leheté kibontakozni. Éltre állítaték mindkettő ügye, a győző el fogá nyelni s megsemmisíteni a bukottat. Végre a győzelem a pápaságé lett a szellem hatalma által. De győzedelme nem vált üdvére. Belsejében lőn megsértve az állam, s a kölcsönös ingerültség s halálos gyűlölség ki nem engeszteltett.

Az egyház uralmát azonban korán kezdék a pápák megkísérteni. Még a karolingek alatt a pápa csak hűbérnöke volt a császárnak s általok választaték, de már is kitűnt részükről a tisztelet iránta mint lelki atya iránt, kinek kezéből veszi koronáját a császár. De egymás után a pápák, ha rést kaptak, nem mulaszták el az egyház hatalmát nevelni. A gyöngye kegyes Lajos s még inkább a trón fölött viszálkodó fiai alatt mind inkább kivonák magokat a császári hatalom alól s a korona nyujtását különös kegyül akarák láttatni. Már kezdék emlegetni, mikép nem annyira a német császár adá a pápának világi hatalmát Nagy Károly alatt, mint inkább Nagy Konstantin, ki az által, hogy lakát Konstantinápolyba tévé, Itáliát és Rómát nekik hagyá. És valóban a császárok ezen lakváltoztatása emelé a pápák hatalmát. Azonban a karolingek alatt még inkább csak féktelenek valának, mint függetlenek. Majd mesterséges koholmányokkal is akarák hatalmokat nevelni. — Ilyenek az ál Izidor dekrétumai, melyek által a klérus az államtól egészen elkülönítették, a metropolitai és szinodális törvényszékek felosztatása által a törvényadó, bírói és végrehajtó legfőbb hatalmak a pápa kezében egyesítettnek. Azonban mint hamis okmány előbb csak óvatosan alkalmaztaték általok, később hivatkoztak arra.

Legelőször II. Lothár frank király I. Lajos unokája, II. Lothár fia, alatt kísérté meg I. Miklós pápa Izidor dekrétumát igénybe venni 816 táján. Okot szolgáltatott erre Lothár házassági viszonya s néhány hatalmas vazall fellázadása, kiket a pápa nem mulasztott ellene ingerelni. A frank papok pedig segíték a pápát már csak azért is, mert féktelenségekben jobbnak láták a távol lakó pápától függeni, mint a közöttök élő szigorú metropolitának hódolni.

Vastag Károly után csakhamar kihalván a karolingek, Német és Frankország különszakadt. Itália önállásért harcolt. Női ágon feltámadt trónkövetelők felzavarák a három országot. E közben a pápák megmenekedtek ugyan az idegen uralkodó hatalmától, de a helyett Itália és Róma nagyai között támadt pártok játékvá estek. A győző párt elűzé az egyiket s maga emberét helyezé Péter székébe. Ily körülmények között Formózus és VI. István pápák csak bábjátékok valának. Egy gyalázatos esemény, mely ezen korra esik, még hátrább löké a pápai vágyak teljesedését. Egész Itália vérzett a belharcban. Romában egy ideig győzött a toskánai párt és III. Szergiust tevő pápává. Ezen párt élén állt Alberico a toskánai határgrof, ágyasával Theodorával s ennek leányával Máriával (Marozzia). Mindkettő egyaránt szép, ravasz, ügyes és vakmerő. Felsőszázadig ülének kegyenceik, fiaik s unokáik szent Péter székén. Koruknak valóságos Messzalinái s Agrippinái. Többen ezen kegyencek közül, ha bábok nem akarának lenni, vagy újabb viszony kiszorítá a régit, fel-emeltetésüket tömlöccel vagy épen erőszakolt halállal fizeték. Különösen Marozzia volt ily szörny. Ez atyjának a tusciai Adalbertnek ágyasa, mostoha fiának, Gvidónak neje, valószínűleg gyilkosa, utána fivérének a provencei Hugónak neje, sok éven át volt Rómának s az egyháznak parancsnoka. — Azonban fia Alberico elűzé mostoha atyját, elfoglalá Rómát, s mint szenátor kezébe ragadá a főhatalmat. Fia Oktavián Agapétus halála után 956. magához ragadá a püspöki méltóságot is, s XII. János név alatt pápává leszen Marozzia unokája. Németország a szász uralkodók alatt erejének ünérzétére tért. I. Henrik előkészíté, Nagy Ottó megalapítá a nemzet tekintélyét s hatalmát. Ez utóbbi erős akarásával s magasztos érzelemmel nemzetére még jótékonyabban hatott mint Nagy Károly. Azonban míg ő Németország politikai nagyságának alapját megveté, elmulasztá népének szeretetét meg-

nyerni; s ha saját házának hírnevet szerzett, birodalmának jólétét később évekre is elkockázá. — Felhasználá ő Itália belviszályát Németország megerősítésére. Ettől kezdve csaknem századokig tartta a két ország között a kiengesztelhetlen gyűlölség és szünteleni, egymást boldogtalanná tevő harc, s folyt mindig, míg később a gvelf és ghibellinek neve alatt csak megujtatták. Maga XII. János pápa hívá a német császárt II. Berengar, Itália új királya, ellen Róma elfoglalására, megmentésére. 962 eljött, s mint győző a pápa által megkoronáztatott, miután előbb megesküvék, hogy a pápa személyét, a római egyház javait sérthetetlenül megőrzendi s Berengárt pártolni nem fogja. Azonban a nemzeti gyűlölség csakhamar kitört. A hűtlen pápa Berengárral egyesül a németek kiűzésére. Ottó visszasiet. 963. egy római zsinaton XII. Jánost, mint gyilkost, istenkáromlót s bujalkodót letéteti, s helyére VIII. Leót választatja. De véres lázadás, mely Ottó életére is veszélyes vala, lett annak következése. XII. János ujolag elfoglalja Rómát, de bujalkodása közben megfojtatik. A következő pápákat maga nevezé ki Ottó, de csak nagy küzdelemmel tudá megtartani székükön a nép dühe s a toskániai párt ellenében, s még kétszer kellett Itáliába vonulnia a római lázongók megfékezésére. Nyilvános lefejezések s a bünnösbeknek szigorú megfenyittetése helyreállíták ugyan az engedelmesseget, de az ieszttéssel növelék egyszersmind a gyűlölséget. II. Ottó alatt is tartott a belforongás, különösen Majlandban és Rómában. A császár elűzé amonnan az érseket, Rómából VII. Bence pápát. A lázongók meghódoltak, de a borzasztó megtorlás által neve beszenyyezve lón. Innen Alsó-itáliába ment, hol a saracének elleni csatában 983. elesett.

Fia, III. Otto, a birodalom székhelyét Itáliában, különösen Rómában, akará megalapítani. Fiatal sógorát Brunót pápává tevé 996-ban V. Gergely név alatt. Bevevé az Angyalvárat, lefejezteté Krescenciust, Theodora egyik unokáját, ki e közben magát római konzullá téteté. Háromszor ment seregével oda. Ha sikerül célja, elláthatatlanok leendettek következményei. De a véletlen másképp akará. V. Gergely után Ottó kedves tanítóját Gerbertet választatá pápának II. Szilvester név alatt, s az egyházi államnak 8 grófságot mint tulajdonát ajándékozá, megtagadván minden előbb tett adományozásokat. Miután III. Otto mind azon viszontagságokon s veszélyeken keresztülment, melyeket a két elsőbb Otto átszenve-

dett, ismételt lázongásokat, a rómaiak nyílt és alattomos ellenségeskedéseit áttűrő, miután a rómaiak kedélyét sem szivélyessége sem szigora által magának le nem köthet, meghalt 1002-ben, mint mondják, méreg által, melyet neki Krescencius szép özvegye adott be szerelemitalul.

A szász ház kihaltával annak leányágon legközelebbi rokona I. Henrik választaték császárrá, de nem küzdés nélkül. Más rokonok is igényt tartának a koronához. Ő maga félig pap, kolostori s szerzetesi életet folytatván, vallásos rajongása miatt csaknem elejté kezéből a császári hatalmat. Csak azon körülmény, hogy Italiában hatalmas pártok pusztiták egymást s ez által a pápáknak is szorult helyzetük volt, kiknek külsegedelemre nagy szükségek vala, menté meg a hatalmat és birodalmat. Azonban gyengesége s rajongásravaló hajlama a császár s birodalma tekintélyét több lealacsonyító tettekre vezeté. Italiában harcolt több évekig az ivreai Ardoín határgróf ellen, ki magát Itália királyává feltolá. Győzedelme azonban csekély eredményű vala. Azután is csak úgy dult a pártviszály. Leginkább kolostorok építése, püspökségek alapítása tévék országlásának főbb jellemét. De ezen tette is csak nevelé a pápai tekintélyt, mint az a bambergi püspökség alapításánál nyilvánult. A bambergi székesegyház felszentelésére a római pápát VIII. Bencét szolitá fel 1020. A pápa általa csaknem istenítettve fogadtatott nagy pompával s fényvel, mi a nép szemeiben a pápát annyival nagyobbna láttatá, s hatalmának megalapítására többet tett Izidór dekrétumainál. A véletlen hiúsítá meg, hogy a hatalomra törő pápák a császár gyengeségét fel nem használhaták. VIII. Bence egy hatalmas római párt által Rómából kiűzetvén, II. Henrikhez jött segedelemért. II. Henrik sereggel ment Itáliába, s magát nejjével együtt Rómában megkoronáztatá, de nemzetének ismét nagy kárával. Mert a koronázásnál több rendbeli ígéretekett tett a pápának, miből később e részről követelések s hivatkozások történtek. Azonban ő nyerte meg ezen pápától először az arany almát, a világi főhatalom jelvét, s a lándsát, melylyel Krisztus a keresztfán átszuratott. Vele bevégeződik a szász császárság 1024-ben. Helyére következik a frankóniai ház.

Ezen ház erőteljes uralkodói teszik a császárok hatalma tetőpontját. Zenitjüket alattok érék el, de magasabbra nem emelkedhetvén, magokat soká nem tarthaták. Az egyház naponként kezdvén önerőre vergődni, s újabb elemek jövén erő-

sítésére, a harc a két hatalom között kitörendő volt. Az egésznek könnyebb áttekintése végett nem mellőzhető ezen ház uralkodói alatt az egyházi s világi elemet kissé bővebben tárgyalni. Különösen e két eszmének tisztázása ad fényt az egésznek megértésére. Mi okozá a világi hatalom bukását, s micsoda körülmények emelék az egyházat s annak személyesítőjét, a pápát, általános világi hatalomra?

A frankóniai házból II. Konrád volt első. Németország szabadválasztási joga itt jött először gyakorlatba. A nemzet színe és a nép Worms és Mainz között összeseregelve tévék a rendszerezett választást. Azonban neki is több trónkövetelő hatalmasokat kelle előbb levetni, míg magát méltóságában megerősíté. Különösen a szász nemzetnek fájt az elvesztett császári korona, melynek 100 évig volt birtokában. De Konrád erős kezekkel vezeté az ország kormányát. Mind bent megtudá fékezni a békétlen nagyokat, mind künt hatalma s tekintélyével nevelé birodalma fényét, s fiának egy nagy hatalmas, minden oldalról megerősített tekintélyes birodalmat hagyott hátra. Itáliát is, mely a német uralomtól iszonyodék s szünetlen lázongásban volt, megzabolázá. Majlandot s Pávia vidékét elpusztitá, a pártvezéreket elűzé, Rómát elfoglaltá, s az általa megerősített XIX. János pápa által magát megkoronáztatá, több európai királyok jelenlétében. Második útjában az egészen felforgatott Itáliában egész szigorral lépett fel, mi még inkább elkeseríté a szerencsétlen országot. De a hatalom ellen nem tehettek. 1038-ban a 10 éves korában pápává tett IX. Bencét, dacára erkölestelen élteinek, mi miatt Rómából kiűzeték, visszahelyezé, hanem Itáliát le nem csendesítheté. Majland hatalmas város lépett a pártok élére. Ezt Konrád hasztalan ostromlá. Nem segített engedékenysége sem, valamint a hűbéreseknél adott szabadalmak, melyekkel azokat birtokaikban örökösíté; mi csak nevelé a zavart, mert ebből ugyanannyi független hatalmaskodó nőtte ki magát. Az egyház tekintélye nem bírta a zabolátlanokat fékezni, s így módot kelle keresniök a rend némileges helyreállítására. Kölcsönös egyezkedés útján létre jött az ugynevezett „*Treuga Dei*“ az az Isten fegyvernyugvása, mely szerint a hétnek azon részében, mely isteni tiszteletre vagy az ahhoz való készületre szentelteték, tehát szerda estétől fogva egész hétfő reggeléig átok és kirekesztés bűne alatt fegyvert fogni nem szabad. Nehány zsinat ezt megerősíté, s több tartományok bevévék.

Ennek 22 éves fia III. Henrik foglalá el az ország kormányát. Kora azonnal elismeré benne az erőt és méltóságot, a szellemi fensőbbiséget és erényt, s inkább ragaszkodásból hódoltak neki mint tiszteletből s egész Németország fényre, tekintélyre alatta jóval felülmulta a keresztyének többi birodalmait. Ő volt a forduló pont a világi főuralom pályáján. Ő vivé a hatalmat legfőbb fokára. Utána nem férrias harc nélkül sülyedni kezdett az, míg végre az egyházi tekintélynek egészen hódolni kellett. E szellemi s világi harcot kissé bővebben kell tárgyalnunk, különösen érintenünk III. Henrik erőteljes uralkodását, ki ha tovább él, az azon korban feltűnt óriási szelemmel, Hildebranddal, kiállja a küzdelmet. De halála után a hat éves trónutód gyenge kormánya s az igen kedvező körülmények ügyes felhasználása győzedelmet biztosítanak VII. Gergely szellemének.

Hatalmasan és dicsően uralkodék III. Henrik. Az atyja szigora által felingerült s ennek fiatalságát megvető néhány hercegeket egymás után aláza meg. A püspökségekkel s grófságokkal minden feljajdulások s fenyegetések dacára önkénye szerint bánt, letev s kedve szerint másokat tett azok helyére. Itália jobban félt pusztá nevétől mint elődeinek seregeitől. A regensburgi érseket, bár rokona volt, letev. Fiát a kölni érsek által koronáztatá meg, nem hallgatván a mainzi érsek ellenmondására, kit a koronázási jog illetett. Épen így vevé el Konrád bajor hercegtől országát. Még külső országok viszonyába is egész tekintélylyel avatkozék. Lengyel és Csehországban rendet és fejedelmeket helyezett. 1041. Aba és Péter királyaink alatt, később I. András és I. Béla alatt mit tett házámban, előadni nem ide tartozik. Azonban hagyjuk vagy adjuk a történet lapjainak át politika működéseit. Nézzük őt az egyház terén. Különbféle érdekek hívák őt Itáliába, hol a pártok dühöngései folytonos láncolatban követék egymást, hol az ököljog tetőpontra hágott, s az egyház tekintélye végkép megsemmisült, a pápai méltóság áruba bocsáttaték, s egyszerre három pápa átkozá egymást, mind a három Róma egyes templomaiban akará a nyugoti keresztyénség hódolatát magának eltulajdonítani. Majland, a hatalmas Lombardia szövetségének feje, az érsekkel bajlódott. Henriktől segílyt kapott, ki az érseket letev s egy közpápát, Guidót, helyezte az érseki székre, mi által Itáliában is megalapítá tekintélyét. 1046-ban ment végre erős sereggel Italiába, leginkább hogy a római szék csaknem botrányos helyzetén segítsen s a pápák

jogviszonyát rendbe hozza. Páviában tartott előbb zsinatot, hogy a pápai per fölött az érsekek és püspökök véleményét és tanácsát kihallgassa. Még Konrád alatt Rómában két hatalmas párt küzdött a főhatalomért, s most ehez még három pápa járult egyik sem törvényesen választva, s ellenfelét minden átokkal ostromolva. IX. Bence, a leghatalmasabb római családból, feslett erkölcsű, már egyszer elüzetett, II. Konrád által visszahelyeztetett, 1044. ismét szöknie kelle III. Szergius elől, kit a másik hatalmas párt Péter trónjára segített. Egy rövid győzelem ujlag trónra segíté őt, azonban látván ellenfelének tulnyomó hatalmát, bizonyos nagy öszvegért eladá székét VI. Gergelynek, s maga váraiba vonult. VI. Gergely bár nem a rendes uton jutott trónra, mindazáltal a három között legérdemesebb volt arra. Ennek érzetében s Hildebrand bibornok tanácsára III. Henrikhez folyamodott megerősítéseért. Azonban Henrik Sutriban hirdetett egy közönséges zsinatot s itt tárgyalatá a három pápa ügyét. — Az összegyűlt püspökök mind a három pápát törvénytellennek ítélek. Henrik most Rómába megyen, a három pápát leteszi, az öszves papság, nép és világi urak beleegyezésével a bambergi püspököt II. Kelemen neve alatt pápává teszi, s általa magát megkoronáztatja, mely alkalommal a római nép ismét megujítja az Ottónak adott esküt, mikép a német császár tudta és akarata nélkül soha pápát maga nem tesz. Ezzel visszatért, magával vivén VI. Gergelyt Hildebrand társágában, hol amaz csakhamar meghalt. III. Szilveszter magányába vonult. De IX. Bence alig várván, hogy Henrik Itáliából lábát kitegye, rögtön Rómában terem, s ujra elfoglalja Péter székét, miután a választott pápa II. Kelemen meghalálozott vagy IX. Bence által megmérgeztetett. De nagy volt a császár tekintélye, s nagy benyomást tett az Rómára. Bencét nem merék pártfogolni, s Henrikhez folyamodtak pápaért. Ez a meghalt helyére ismét kinevez egy német püspököt, s ennek 23 nap mulva történt elhalása után egy másikat a touli püspököt, kit a wormszi gyűlésen választatott el. 1053. ennek halála után az eichstädti püspököt II. Viktor név alatt, kit második itáliai hadjáratában magával vitt Rómába. Ekkor alázá meg Gottfried lothringeni herceget, ki a tusciai gazdag grófnőt Beatrixet vevé nőül, s vele a gwelftartományok gazdag örökségét nyeré, s Henriket szüntelen nyugtalanítá, bár ha a javak nem őt, hanem leányát Mathildet illeték. Henrik

a maga elé idézett Beatrixet leányával Mathilddel magával vivé Némethonba fogságra, a javakat elfoglalá s a bitorló Gottfriedet száműzeté. Azonban még 1056-ban 33 éves korában, az egész keresztyénség kipótolhatlan kárára meghalázott, hagyván maga után özvegyet s 6 éves fiát IV. Henriket trónutódaul.

A pápák ezen korban a császártól függének, azonban Henrik által mégis egyházas jellemű, általánosan tisztelt, feddhetlen életű pápák választattak, kiket a római nép is tisztelni s becsülni tanult. Ezekről követelé és várja a keresztyénség jobb része felszabadíttatását az egyháznak az elharapózott szimónia és a klérus általános erkölcstelenése alól. A püspökségek már rendesen eladattak vagy elárvereltettek, a püspökök e helyett kipótolák a drága költséget, a kisebb papi hivatalok áruba bocsátása által. — Egész egyház árucikk volt; s ha a világiak által megvétetett, világiasan kormányoztaték. III. Henrik ezt gyökeresen iparkodék kiirtani, de belehalt. Azonban már is oly nagy volt tekintélye az itáliaiak előtt, hogy követeik által, mint láttuk, tőle pápát kívántak. — Midőn a wormszi gyűlésen IX. Leó elválasztatott, egy római barát, kit környezetébe vala felveendő, nem akart vele menni, mert ugymond Leo nem az egyházi törvények által választaték meg, hanem világi hatalom által tétetett azzá. Ezen barát vagy szerzetes tanácsára Leó mint zarándok indult Rómába, s magát a római klérus és nép által ujlág elválasztatá. Ezen római szerzetes volt a már ekkor titokban nagyszerű célján működő, de még közönségesen nem ismert Hildebrand, s itt van helyén e rendkívüli tüneményről, valóságos megtestesült szellemi nagy férfuról, elveiről, nagyszerű céljáról, igazi egyházujtóról, a világi hatalom megingatójáról, s fényes pályájáról bővebben szólni.

Hildebrand Tusciának Siena városában született. Az ifjút egy tudós apát nevelé; szerzetbe lépén Rómában, tanítványa s barátja lett a tudós s tapasztalt VI. Gergelynek, kit 1047. a sutrii gyűlés után Némethonba száműzetése helyére kísért, hogy tudományszomját ez által is kielégítse. Ott csatlakozék IX. Leó pápához, kit III. Henrik azzá választott. Őt Rómába kísérvén, ez idő óta a római udvarnak tanácsosa s lelke lett. Őt egymásután következett pápa működött az ő szelleme szerint. Elméjének ereje által fel tudá fogni kora szellemét, annak hiányait, s fel tudá használni azon iszonyu za-

vart, melyben mind az egyház mind a világi birodalom tévelygett. Egy eszme ragadá meg egész valóját s ennek kivitele foglalá el éltét. 35 évig működött ő azon, s előkészítte őt pápa alatt utját, hogyha maga nem is, az utána következők legalább célt érhessenek. E nagyszerű tervről helyén leend kissé bővebben elmélkedni.

Egyház és világi birodalom, ha egy célra, az emberiség boldogítására, nevelésére s művelésére együtt működnek, valami szellemi fensőbbség által alkotott törvények, rend és hatalom által egy kézre egymást segítve munkálnak, s ha a kormányzat e kettőnek kifolyása, akkor a cél el van érve, s az emberiség e földön rendeltetését megközelítheti. De szükség, hogy a külön érdekű két elem az egyházi és világi összeforrva, egy közös tekintély által vezettessék, mely a közérdeknek megfeleljen. Ha e helyett a két elem tulnyomóságra akar emelkedni másik felett, s az egyház a hierarkhiában valami fensőbb szentséget, s a világi elem világbirodalmat s hatalmat keres, a célt eltéveszti vést és boldogtalanságot áraszt az emberiségre. És így találá e két elemet Hildebrand. Az egyházi és világi hatalom határait majd félreismerve, majd kiebb terjesztve örökös versengésbe valának egymással bonyolodva; majd a papság, majd a birodalom, hierarkhia és világi uralom után törve, mindkét elemet magában akará egyesíteni s a világon uralkodni. A hierarkhia szelleme vezeté a pápákat azon ideától lelkesítve, hogy a keresztyénné lett népeket, országokat magoknak lekössék, s a hierarkhia korlátain belül engedelmségben s tőlük függésben tartás; s ugyanazon hatalomvágytól áthatva működtek a császárok, főlemelve a papságot gazdagság és hatalommal, hogy bennök állandó támoszlopot szerezzenek, az új népek fölötti uralmokban. Már ekkor uralkodó eszmévé vált, mikép a világi elem a császárságban legfőbb méltóság, s a császár minden földi fejedelmeknek, királyoknak feje; azonban semmi más földi hatalom a pápán kívül nincsen feljogosítva a császári koronának kiadására. Nagy Károlytól kezdve még az Ottók is Rómába mentek a koronáért, bárha Marozzia erkölcstelen utódaitarták sz. Péter székét elfoglalva. II. Henrik döntő befolyással birt a pápák választásában, de mégis elismeré egy hatályos hierarkhiának s annak fejének a pápának szükségességét, s az általa kinevezett pápa által magát megkoronáztatá. Erős kezek között a világi hatalom is jótékonyan hathatott az em-

beriségre, azonban gyáva erkölcstelen uralkodók épen azt az eredményt születték, mit az elfajult pápák. Ezt átlátá Hildebrand, s ez lelkesíté őt a hierarkhia megerősítésére. Legelső szükségnek látván szilárd jellemű, tudományos s különösen feddhetlen életű pápák elválasztatását. Továbbá magát az ő céljait megértő s előmozdító különösen jó erkölcsű papsággal megerősíteni, a két elemet az egyház fejében egyesíteni, s e szellemben a világot kormányozni. Ha elgondolá: mikép létesítse ő valóságban nagyszerű eszméjét s a küzdelmeket, melyeket ki kellend állania célja kivitelében, visszaretenthettek őt, ha gyengének érzé magát. Mert látá, hogy az egyház egész rabszolgaságig aljasult, a birodalom forrongásoknak, ragadozásoknak, fejetlenségnek tömkelege. Az egyház szolgálai undok vétkek fertőjében uszkáltak, a világi fők Isten és törvény ellenei. Neki elve volt az egyház felszabadítása és megtisztítása, a világi hatalomnak saját korlátai megé visszaautasítása, s azon egy megtámadhatlan tiszta méltóságot s hatalmat alapítani, ha e miatt a koronás fők, valamennyi püspökök megsemmisülnének, és ő az összeomlott országok romjai közé temettetnék is. Legelőbb a római családoknak és császárnak a pápai választásoknál minden befolyását el kelle venni, s állandó törvények által úgy intézni, hogy nem gazdag, hatalmas fényes születésű, hanem a legérdemesebb választassék pápává. Aztán az egyházi méltóságoknak és hivataloknak szemtelen árulását gyökerestől kiirtani; minden hűbéri összeköttéseknek fejedelmek és püspökök között, az egyházi jövedelmeknek, tizednek a fejedelmek önkényétől függésnek megszűnni; a püspökök fejedelmek által külső jelekkeli felruháztatásának (investitura) véget vetni. Gyűrű és pásztori bot átnyujtását fejedelmek által megszüntetni.

Ez egyszerre óriási munka volt. Azonban Hildebrand számított a körülményekre is. Ezen harcban, mely az egyház függetlenségét, különösen pedig az erkölcsök megtisztítását célozá, számtalan hűbéres hercegek, érsekek és püspökök jogai s szabadságai támadtatnak meg, vagy épen másoknak ajándékoztatnak. Ezen esetekben előre tudá, hogy az egyik fél Rómába fog a pápához mint döntő bíróhoz folyamodni, s az csak növelni fogja tekintélyét. Más oldalról Hildebrand sem volt ment korának minden előítéleteitől s a hatalomra vágyás nagy rugója volt tetteinek. Ő tökéletesen azen hitben volt, hogy a pápát Isten, ez a császárt, ez ismét a királyokat

és hercegeket teremti, miből ezen következtetést húzá ki: hogy Istentől minden hatalom azért van, hogy az isteni törvényeket s jogokat kezelje, s ezen jogok kezelésére a császárt beigtatni semmi halandónak nem adatott, mint Isten helytartójának, tehát joga van annak az egyházat s államot egyaránt vésszel fenyegető császárt le is tenni; sőt minthogy hatalma a pápának egyenesen Istentől adatott, célhoz vezetőbb azt hinni, hogy a pápa nemcsak a császárt, de a királyokat, hercegeket valamint a püspököket is kizárólag teremtheti, le is teheti. Hildebrandnak a külfejedelmekhez küldött okiratai mind ezzel az eszmével telvék. (Lásd magyar királyokhoz írt levelét Salamon és I. Géza alatt). Ezekben öszpontosul Hildebrand nagy célja. Még bámulatosabb azonban annak vas következetességgel folytatott kivitele.

Átlátá ő, mikép egy maga nem leendő elég hatalmas óriás ellenével, a romlott korrallal megvívni. Eszközökhöz nyult. 35 évig működött titkon más tekintélyek s más kezek által e nagy művön. 1049. kezdé tervének alapját megvetni IX. Leó alatt. Ennél volt a hatalom, Hildebrandnál a szellem, mely amazt vezeté. Mindketten közremunkálva kezdék meg az általános romlottság ellen az óriási harcot, s már ekkor a nép előtt rokonszenvre találtak. A triburi gyűlésen, hol III. Henrik 3 éves fia örökösnek elválasztatott, a rendek okiratában ezen zárjelt olvassuk: „si rector justus futurus esset“ mi Hildebrand titkos kezére mutat. Leó halála után Hildebrand látván a római családok hatalmát, s hogy az egyházi javakat a normannok fenyegetik, más, oldalról pedig III. Henrik vaskeztől tartván, rábírá a rómaiakat, hogy most ismét a császártól kérjenek pápát, kit aztán oltalmazzon s védjen. Hildebrand bizatik meg ezen követséggel. Ő az eichstädti Gebhardot, mint a birodalom minden püspökei között a legérdemesebbet, legtudósabbat s leglelkesebbet kéré. Ez Mainzban 1055. elválasztaték, s II. Viktor név alatt a rómaiak által behelyezteték. Hildebrand tanácsa után uralkodik. A szimóniával bemocskolt püspököket egymásután letéteté; az ágyasaikról lemondani nem akaró papokat egyházaikból elűzeté. Lyonban maga Hildebrand, mint Viktor követe 6 püspököt különböző vétek miatt letett, 45 püspököt pedig erkölcsileg kényszerített hivatalaikról önként lemondani, miután püspöki székeket szimónia vagy vásárlás után nyerek. Ekkor halt meg III. Henrik, nem sokkal utána Viktor pápa is. Hildebrand még

ekkor nem látta eljötnnek idejét, s a casinó hegyi apátot Fridriket IX. István név alatt téteti meg pápává, s ismét mint követ megyen Németországba, hogy az államkormányától a megerősítettét kinyerje. Ekkor látá ő a brémai érsek felügyelete alatt a legroszabb neveltetésben elkorcsulandó gyermek IV. Henriket. Ez alatt elhalt IX. István. Távollétében felemeli fejét a hatalmas tusculumi grófok pártja s egyik rokonuk számára megveszik a pápai széket. — E volt a római nagyok legutolsó kísérlete X. Bence alatt. Azonban a Hildebrand szellemétől áthatott bibornokok s papok elhagyák Rómát s a visszatérő Hildebranddal Sienában ellenpápává választják a florenci derék püspököt II. Miklóst, kit az olasz és német püspökök elismertek 1059. Mert Hildebrand felhasználá VI. Henrik kiskorúságát s a némethoni zavargásokat, egyetértve Hanno kölni érsekkel óriási lépésekben sietett célja kivitelére. Az általa vezetett Miklós pápa egy Rómában tartott gyűlésen, melyen 113 püspök volt jelen, a következő állandó törvényt hozatta: miképen jövőben a pápaválasztás kizárólag a római egyház bibornokai által történjék, a papság és a nép csupán tanusítani fogja annak érvényességét. Ezen törvényhez Hildebrand szelleme ismét egy klauzulát tett, nehogy munkáját történhető ellenszegülés által kockáztassa: t. i. „salvo debito honore et reverentia dilecti filii nostri Henrici, qui in praesentiarum rex habetur, et futurus imperator, Deo concedente, speratur, sicut iam sibi concessimus, successioribus illius, qui ab apostolica sede personaliter hoc jus impetraverint“. — Ezen határozat több értelműsége leginkább a császári hatalom ellen szól, ha a pápaválasztásba avatkoznék. Azonban Hildebrand ezen nagyszerű határozatnak más uton is tudott érvényességet szerezni. Tudta ő jól, hogy a miatt a birodalom és a császárral nagy bajai leendének. Fegyverre, hatalmas pártra volt szüksége, melyre minden körülményekben támaszkodjék. Hildebrand tanácsa után II. Miklós felkeresé a normannok hatalmas vezérét, s Itália apró zsarnokainak rettentő ostorát Guiscárd Róbertet. Adott neki hercegi címet; Apulia, Kalabria és Szicilia tartományaival megadományozá, miért egész népével esket vön tőle, mikép ezen túl csak azt ismerendi el pápának, kit az új rendszer szerint a római bibornokok választandanak. Nem megvetendő szövetséget szerzett tervének, a már akkor árként elszaporodott különböző szervezetek tagjaiban is.

II. Miklós halála után a meghökkent ellenpártiak gondolkozóba estek: mi fog történni a pápai hatalom ily sebes lépésekkeli előhaladásából. Ezek a hatalmas tuscoli grófokkal a német császár jogát a pápaválasztásnál akarák érvényíteni, de Hildebrand szövetségeseiben bízva, ellentállott mind az állam mind a 11 éves császár befolyásának, s a lukkai püspököt II. Sándor név alatt egyhangulag pápává választatá, a nélkül, hogy a német császár beleegyezését most először bevárná. A német és olasz püspökök fellázadtak ezen merény fölött, különösen, kik nem törvényes rend szerint nyerték püspökségeiket. Az özvegy császárnő Ágnes Bázelen zsínatot gyűjtet s az elégtelen püspökök által egy ellenpápát választat, II. Honorius név alatt Rómába küldi.

A két pápa közötti versenygés csaknem 5 évig tartott, mert mind a kettőnek hatalmas pártja volt. IV. Henrik elferdített neveltetése, különösen a szászokkal gyakorlott zsarnoksága, a papi javaknak elfoglaltatása, eladatása s a templom kincseinek elrablása s kéjhölgyei közötti kiosztása sok panaszra adott alkalmat. A békétlen nagyok és a szász követek egyenesen II. Sándorhoz folyamodtak urok ellen. Mint Hildebrand előre sejdíté, a pápa trónja előtt ismerék el annak legfőbb ítélői hatalmát. II. Sándor a császárt Rómába idézé feleletre. Ezen hallatlan eseményre fellobbant tüzes Henrik haddal vala válaszolandó. De boszúja elmaradt II. Sándor halála által. Csak most látá Hildebrand eljötnék az időt, hogy az eddig titokban előkészített pápai hatalmat maga vegye át s még II. Sándor hullája fölött kiáltá a nép: „Hildebrand a pápa, sz. Péter választá őt“. Ettől kezdve eltűnt a császári, azzal a birodalmi malaszt. A császári hatalom másod rendűvé, az egyház tekintélye alásülyedt. A II. Viktor alatti határozat a pápa választhatásától fosztá meg a császárt; II Sándor pedig a császárt Rómába idézé feleletre, egy felsőbb törvényszéket, a pápa trónját, állítá fölibe. A világi főhatalom ezentúl a császárról a pápára ment át. Azonban nem könnyű volt s nem minden rázkodtatás nélkül történt e nagy szerepváltoztatás. Századokig a történet csak e két elem borzasztó küzdelmeiről szól. A világ két nagy pártta alakult, mely egymást halálosan gyűlölé, s hol lehetett, vérig üldözé. Megmered az ember e borzasztóságok olvasásánál. De itt csak főbb pontjaiban lehetvén a százados viadalt említeni, elnézésért esengünk, ha a tudnivalókat ezek helyett bővebb forrásokra utaljuk, s csak az összeköttetést és

az események egymásbóli folyóságát tartjuk szem előtt, hogy mégis az egészet világosan felfoghassuk.

VII. Gergely rögzeszméjét, az egyház függetlenségét s a pápa világi főhatalmát vaskövetkezetességgel kezdé kivívni. Legelőbb is két törvényt létesített. Egy Rómában tartott zsinaton 1074-ben elhatároztatá, hogy jövőben semmi világi egyénnek nem szabad egyházi javakat s hivatalokat osztani, és hogy semmiféle nős pap többé el nem türetik. Amazért fellázadtak a császár, királyok és fejedelmek, s küzdéshez készültek elvont jogaik mellett; a második határozat felrázá Lombardia és Németország papjainak nagy részét, kik vagy nősek vagy ágyasokat tartók valának. Azonban VII. Gergely meggyőződve, mikép az egyház függetlensége csak úgy vi-vathatik ki, ha a papság a családi élet örömeiből és gondjai-ból kiragadtatik, felvevé az elibe dobott kéztyűt; csak kitű-zött céljára nézett és szerencsésen folytatá a harcot. Elméjé-ben rég megfészkelé magát egy theokratiai általános egyén-uralom, mely az akkori ököljog uralkodása alatt mint isteni helyettes álljon a fejedelmek és népek között; az isteni törvé-nyeket ő kezelje, népeket megalázzon és fejedelmeket lete-gyen. VII. Gergely kivivá azt s mint isteni helytartó mint fő hivatalú főbíró és törvényadó, az akkori népek között ki-sebb nagyobb szerencsével tudá érvényesíteni. Néhány pél-da legjobban kitünteti szellemi fensőbbiségének magasztos ére-jét. Ő belé avatkozott a magyar ügyekbe is, felhasználván ravaszul a Salamon és Géza idejük alatti roncsolt állását ha-zánknak, és szinleg meg akará alapítani a római szék fensőbb-ségét Magyarország fölött, csak Géza erős lelkén törött meg terve. De Spanyolhonban kivívta, hogy a népés király egy-házukat Róma uradalma alá helyezék. Csehországban II. Wratiszláv alatt ennek az ország főbbjeivel folytatott viszá-lkodásában felhívás nélkül biráskodott. Oroszország egyik nagyhercegét, Demetriust, barátságos levele által igyekvék megnyerni. II. Boleszláv lengyel hercegnek parancsolólag megírá, mikép országában az egyházat rendezze s a nagyok-tól elrabolt kincseket kiadja. Svédország, Norvégia és Dánia királyainak törvényt, Tót és Horvátországnak királyt adott. Dalmáthonban elintéze a kalózok és hegylakók között kiü-tött véres vitát. Mig egy részről a nyugoti keresztyéneket kelet és Spanyolhon pogányai ellen fegyverre hívá, más ol-dalról a marokkói Anzírral oly szoros barátságban s leve-

lezésben élt, hogy ez utóbbi minden keresztyén foglyot szabadon bocsátott. A ravasz hóditó Vilmos megtiltá papjainak a pénzt Rómába küldeni. Gergely, ki őt mindig barátjának nevezé, intő levelet küld neki, melyre a makacs és hatalmas király nem sokat ad. A ravaszabb pápa engedett, de engedelkenységében is megtartá a magához illő modort. I. Fülöp francia királyt is fenyegette átkával, minthogy erkölestelen házi élete mellett még az olasz kereskedőket is kizsákmányolta. Azonban midőn a király az átkot kigunyolá, VII. Gergely elég ravaszul elintézte vele ügyét. Még a norman Guiscárd Róbertet is átok alá veté, pedig ő volt nem sokára egyedüli támasza, midőn az egyházi birtokhoz tartozó javakat amaz elfoglalta. Ezekből látni az ő elméjének fensőbbiségét. Azonban a magasság őt is elszédíté s szellemi gögijének szédülése ragadá el itt, s azért kelle neki is lakolni.

A papi nőtlenység kivételében következetes volt. Követeit minden irányban szétküldöze, a püspököket felelősekké tévé, a népet szerzetesek által felzaklatá. Zavarok, erőszakoskodások, vérontás és kétségbeesések válták fel egymást, mert a papok százanként ragadtattak ki családaiuk köréből. Az elvakított nép hivé, hogy csak a nőtlen pap lehet tiszta, a többit, szerzetesek által felhevítettén, üldöze. Az ellenhatás is megvolt. Különösen három hatalmas püspök lépett fel e határozat ellen. A mainzi Siegfried, a kosztnici Ottó és a brémai Liemár, de hasztalan. A zsinatokat, hol ezek küzdöttek, Gergely meg tudá nyerni. A közpapoknak nem engedett azokon szavazatot; a néhány püspök, ki papja mellett felszólt, a sok kolostori apát által leszavaztatott. A három püspök közül Liemár, mint IV. Henrik barátja utáltatott, Siegfriednek nem volt bátorsága kikelni, s így Gergely akarata keresztülment.

Nagyobb baja volt az investitúra eltiltása miatt, névszerint a püspökök és apátok gyűrű és pálcával világiak által ruháztattak fel s így az egyházi hivatalok világiak által adományoztattak. Az egész világi hatalmat a császártól kezdve maga ellen ingerlé e miatt. Ez okozá a legelkeseredettebb harcot mind végig, s ez alapja a százados viadalnak. VII. Gergely egyenesen az által alapítá meg világi uralmát, hogy ebben sem engedett egész halálaig. Azonban itt tűnt ki uralkodásvágya. Alattomos, cselszövényes úton jutott arra, s még barátait sem kimélé, ha utjában találá.

Leginkább elémozdítá fenhéjázó vágyát, — s talán csak is ennek köszönheti a pápai világfőhatalom uralmát — hogy IV. Henrik kiskoru volt, fiatalságát az elferdített nevelés mindenféle kicsapongásokra s botor tettekre vezérlé. Nagyobb kisebb hűbéresei III. Henrik vaspálcája alól felszabadulva fölemelék fejüket; a szászok, az elvesztett korona miatt, már III. Henriknek is dolgot adván, a fiatal császárt fel sem vették. Nevelőit s a nevében kormányzó érsekeket ragadozásaiért, önkényes tetteikért s féktelenségökért gyűlölék. Ezek szabadon oszták rokonaik között a főhivatalokat, püspökségeket. Szóval Németország ekkor a legszomorubb helyzetben állott. A politikai történelem lapjainak hagyjuk leírni: hogyan nevedék Henrik, hogyan bánék a fellázadt szászokkal s az ezekhez szövetkezett hercegekkel és ellenséges püspökökkel; mi viszályokon ment keresztül; mily tévutakra vívék rossz tanácsnokai a különben természeténél fogva nagy jellemmé fejlődhetett ifjút. Kitűzött tárgyunkhoz hiven itt uralkodásának csak azon oldalát érintjük röviden, mely a pápai beavatkozásnak nyitott utat s mely az erős küzdés után utóbbinak fényes győzedelmet biztosított. Rend, törvény s közigazgatás eltűntek a birodalomból. A szabadság csak a városok falai közt tartá még magát. Általános lázadásba tört ki a fejtelenség. VII. Gergely, ki alattomban még elémozdítá a zavart, lesben állt a jó alkalmat megragadni. Követei által folytonos figyelemmel kíséré a németországi bonyolódásokat. Henrik halálos elleneivel szorosán szövetkezék. A szász püspököket érdekébe voná. Titkos frigyet kötött a sváb Rudolfal, a bajor Welffel és a zähringi, előbb korontán Bertholddal, kik Henrik tulnyomóságától tartottak. Ezekben bizva Gergely rögtön elküldé követeit, kik IV. Henriket, az elfoglalt és elajándékozott egyházi javakért kérdőre vonják, egyszersmind szemére hányják, hogy a szászoknak ígért szabadalmakat mind eddig nem teljesíté. Továbbá rendetlen életmódjaért, valamint az egyházi kincsek elrablásáért bizonyos napra Rómába a pápa mint ítélő bíró széke elibe megidézzék 1076-ban. Erre a felbőszült tüzes Henriket elragadá heve s tulságokra vezeté. Gunynyal ereszté el magától a pápai követeket, s a pártján levő püspökökkel Wormsban zsinatot tartá egyenesen VII. Gergely pápa rendeletei s követeléseivel fölött. Azonkívül pedig, még nem lévén császárrá megkoronázva, ez oldalról is megtámadtathatott vala, Itáliában ép

oly jogokat kezde gyakorolni, melyeket csak koronázása után birhat vala. Thebaldot majlandi érsekké tevén, a Rómához közel levő fermói és spoletói püspökségeket betölteté. Most Gergelyen állt a visszatorlás. A Wormsban szerkesztett okmányra, melyet előbb a lombardi püspökök a piacenai zsinaton elfogadtak s melyben a pápa létesítetik, VII. Gergely egy Rómába hirdetett zsinattal felelt. Eddig hallatlan merész határozat hozatik. IV. Henrik az egyházból kirekesztetvén, királyi méltóságától megfosztatik, minden alattvaló a neki fogadott eskü alól felmentetik, s ez által a békétleneknek mintegy jel adatik a fölkelésre. IV. Henrik barátai átok alá vetetnek; a mainzi érsek, a német papság feje, az egyházból kirekesztetik, s mind azon püspökök, kik ellene a wormsi okmányt aláírták, átok alá vonattak. Hogy pedig ezen határozat eredménye biztosabb legyen, titokban levelek, nyilván pedig követek által számtalan példányban szétküldetik, s a Henriktől leendő elszakadásra csak ürügyet s alkalmat leső nagyoknak tudtul adatik. Továbbá a kiküldött követek teljhatalommal s oklevelekkel valának ellátva, hogy minden eddigi vétségeikért átok alá vont papok fölmentetnek, mihelyt a császár pártjától elállván a pápához csatlakoznak.

Borzasztó volt a hatás. Egész Német és Olaszhon lángba borult. A három főlebb említett hercegen kívül azonnal megragadák a lázadás zászlóját felkent urok ellen: a szász nordheimi Ottó, a vitéz osztrák Leopold, a stájer Ottokár, néhány a pápa által legközelebb kinevezett püspök s egy egész tábor szerzetes. Henriknek Olaszthonban volt nagyobb a pártja, hol Gergelyt utálák, de Némethon csaknem egyetemesen ellene nyilatkozott. A nordheimi Ottó, korának egyik legügyesebb vezére, áll a felkelés élére. Azonban mint Schlosser (6. k. 266. l.) állítja, korántsem egy felbőszült pápa átka vezetése a támadókat felkent urok ellen; az csak ürügyül szolgált; s bármi más okot és alkalmat megragadtak volna, csak Henriket megalázhassák. A trieri Gvenrich legkitünőbb tudós azon korban, nemes és érdemes férfi, nyílt őszinteséggel bevallja ítéletét ezen ügy szereplői fölött. Miután a sváb Rudolf-ról, mint Gergely által fölléptetett ellencsászárról, megjegyyez né, hogy semmivel se különb erkölcsű mint Henrik, folytatja: „még mások is vannak, a kik vér által szereztek magoknak utat a trónra, kik fejüket vérszenyezte koronával ékesíték, uralkodásukat gyilkolás, rablás és pallos ál-

tal biztosíták, mint szintén mások, kik rokonaikat, előbbi uraikat megölelék, hogy javaikat magokhoz kaparják. Most mindezek a pápa barátaul tekintetnek, az ő áldásával megtiszteltetnek s általa mint győzelemkoszoruzott fejedelmek elismértetnek. Henrik ellenben, mivel atyjától s nagyatyjától nyert örökségeit megtartani elhatározá, a pápa által gonosznak neveztetik, kihallgatlanul elítéltetik s átok alá fogatik. De bármily istentelennek neveztezzék is ő a pápától: megszegjem-e azért a neki letett eskümet? Nem!“ sat ..

A békétlen német fejedelmek s püspökök Triburban jövének öszve Henrik sorsa fölött, ki a Rajna tulsó partján átellenben szedé öszve hiveit, ítélendők. A pápa alkalmat nyújtott a pártosoknak, hogy minden zavar okaul Henriket tartsák, midőn követiutasításában minden elkárhoztatottnak, ki a pápa részére áll, feloldoztatást ígért. IV. Henrik magára hagyaték. Hű barátja a lothringeni Godfried, szerencsétlenségére, épen akkor halt el s a többi hercegek gyalázatosan elhagyák. Ha most később annyira kifejlett lélekébersége vele van: megszabadul, de elcsüggedt s alattvalói parancsának hódolt.

Az egybegyűlt pártosok elhatározzák, hogy Henrik egy év alatt a pápával kibéküljön. Négy hó mulva a pápa Ágosta városába birodalmi gyűlést hirdessen, a Henrik ellen feladott vádak fölött kihallgatást, s mint döntő bíró, ítéletet tartson. Ha Henrik föl nem mentetik: vesztse el minden ige nyeit a koronához. Azonban pöre végeldöntéseig mint magán ember Spirában lakjék. — Az egész határozat célja volt Henriket erkölesileg kényszeríteni a korona letevésére. Csak most látta be: mennyire sülyedt, de magán nem segíthete. — Ha bevárja a pápát Ágosta városába, minden veszve lesz, mert kiengesztelhetlen ellenségei, a szászok, Rudolf, a leendett ellencsászár, cinkosaival lépnek fel mint vádlók, egyszersmind ítélők. Minthogy pedig a határozat alapja nem annyira a gyűlés, mint a pápávali kiengesztelés volt, ezt fogta szemügyre. Reménylé, hogy némi kis áldozat árán sikerül kibékülnie a pápával, azért siet a kemény tél derekán Itáliába, minden kíséret nélkül. A bajor herceg Welf minden németországi szorost elfoglalva tartott előtte, hogy Olaszthonba menetelét akadályozza, azért is Savoya felé kellett kerülnie. Neje, kis fia s egy közönséges szolga kísérek őt utjában, mert uti költséget még azoktól sem kapott, kiket javakkal

elhalmozott. Még anyjoka, az özvegy savoyai hercegnő s fia Amadeus is egy birtokrész átadásért engedett a szerencsétlennnek szabad átmenetelt.

Mihelyt a triburi gyűlés határozata s a hercegek vádirata VII. Gergely elé jutott, rögtön elindult, mint kész martalékra, Németországba. Már az apenninek éjszaki oldaláig hatott, midőn értésére esék, hogy Henrik a Cenis hegyen át Olaszthonban megjelent s a lombardok csapatonként gyülekeznek körülte. Megszeppenve Gergely, miután utja biztosítására német párthívei sereget nem küldének, nem mert tovább menni, hanem a helyett siete barátnéját, a tusciai Mathild grófnőt, fölkeresni s nála védelmet találni. Ez Henriknek közel rokona, a lothringeni Godfriednek, ki III. Henrik halálos ellensége volt, özvegye, örült rokona meggyalázásán s a pápát örömmel fogadá s pártolá. Az apenninek között fekvő erős várába Canossába vivé magával a pápát, ki itt várá, a mint sejté Henriket seregével. Azonban Henrik elcsüggedt helyzetében nem bizott a fegyver sikeréhez, mit a lombardok s barátai ajánlának, s a helyett, hogy a pápát ostrom alá venné, fölkereté rokonát Mathild grófnőt, anyjokát Adélt, fiát Amadeust, a clugni apátot Hugót, az estei határgrófot Azzót, kik a pápa előtt nagy tekintélyben állottak, közbenjárásra. Gergely Henrik megalázása által hitt céljához akadálytalanul jutni, egyszersmind németországi híveinek is adott ígéretét, mely szerint ügyüket sajátjává teszi, beváltani ohajtását nyilvánítá, de még sem merte egész határozottsággal Henrik ügyét vágya szerint eldönteni. A kik érette magokat közbeveték, hatalmas tényezők valának, kiket nem nélkülözhetete. Ezek egész tüzzel ostromlák Gergelyt, hogy Henrik kérését, ki az átok alól minden áron szabadulni kívánt, hallgassa ki. Gergely nem nyilváníthatá előttök állambölcsészeti okait, melyek itt vezérlék; azonban mint Krisztus helytartója, kiengesztelhetlen érzelmeit sem árulhatá el. Oly föltételeket szabott azért a feloldozáshoz, melyektől el kelle rettenni Henriknél jóval gyengébb közembernek is. De ez könnyelműségében nem gondola személyes méltóságára, nem a birodalom és a császár tekintélyére. Mindegy volt bármi lealacsonyító s legyalázó úton is, csak hogy feloldoztasék. Meg kelle történni azon csemenynek, melytől visszaborzad az utókor, jan. 25. 1077. Szándékosan bővebben fejtegetjük a tárgyat, minthogy ez a sarkpont, melyen fordul meg

a világi főhatalom, helyet adván az egyházi s ezzel a pápai főuralomnak. Henrik vezeklése rendkívüli volt, s a történészek által lényegre nézve egyhangulag, a kivitelben némi csekély eltéréssel adatik elő. Minden esetre eléggé jellemzi a kort, melyben történt, s a férfiakat, kik ott szerepeltek, mert azon szellemi iga, mely Henrikre mint császárra s általa a világi hatalomra téteték, a fogalmak szörnyű elzavarása s a nép jogain istentelenül elkövetett vakmerény. Henrik nem mint keresztyén, sem mint bűnös, hanem mint király vagy császár lakolt. Nem valami szent indok, valóságos fékező önkény hajtá őt oda. Fogcsikorogva csókolá ő a vesszőt, mely sujtólá, s a győzelme által elbizakodott pápa a császár szeméjében a föld minden királyait s minden népeit porba tiporta. A pápa erős vezeklést rendelt Henriknek, hogy az egyház feje ellen elkövetett bűnét kiengesztelje. Canossa várába kell mennie, melyet háromszoros kőfal vett körül. A második és harmadik fal között állittaték ki. Minden kíséret nélkül egyedül, a királyi jelvényeket nélkülözve, bűnbánó ingben mezitláb, reggeltől estig — mások szerint éjjel is — legkisebb eledel nélkül, éhen szomjan, esdekelní mint közönséges bűnbánó, a pápai feloldoztatást, abszolúciót. Végre a negyedik napon Mathild grófnő esdeklésére, a clugni apát, más főpapok és fejedelmek Henrikért kezességet vállalván, megadá azt. Azonban a feloldozás is csak tökéletlen, ravasz és tartalék gondolatokkal, mint megannyi buvó ajtócskákkal, vala megadva. Ugyanis kötelességévé tétetett Henriknek a birodalmi gyűlés előtt megjelenni s a pápa eldöntő ítélete következtében a koronát vagy letenni vagy ismét felvenni, addig a királyi jelvényeket fel nem tehetvén, királyi kötelességeket nem gyakorolhatván s mind azokat, kik mellette hűségi esküt tévének, az alól feloldozandván. Ha pedig a pápa koronával megajándékozta, tartozik az egyház elrendezésében a pápát egész erővel segíteni, végre ha ellenkezőleg cselekednék, az átok alóli felmentés megsemmisülend s a fejedelmek új császárválasztásra feljogosittatnak.

Ezen vérfagyraló esemény átvillanyozá az egész világot. Csak a körülmények gyászos helyezete okozá, hogy egyszerre ki nem tört a pápa ellen minden fergeteg. A német és olasz rendeknek és püspököknek egészen egymástól eltérő érdekek voltak. Még a német fejedelmek s püspökök inkább szerették a távol lakó s így nem annyira veszélyes főhatalmat a pápában összpontosítva, hogy féktelenségő-

ket a császár hanyatlott tekintélye alatt annál korlátlanabban üzhessék; ugyanezen érdekből az olasz hatalmasságok jobban ragaszkodtak az idegen német császárhoz, tartván a nyakokra nőtt pápai hatalomtól s szövetségeseitől. Azonban mindenütt vala párt fölös számmal s mindenütt ége az elkeseredés fátyla. Gyáva lealacsonyíttatása sokakat elidegenített barátai közül, különösen a ravennai Gvibert és majlandi Thebald más püspökökkel együtt roszalák ezen botor lépését. Több város bezárá előtte kapuit. Majland a pápa részére állt. Azonban csakhamar javult Henrik ügye. VII. Gergely elárulá titkos tervét egy Németországba irt levele által, melyben nyilván tudatá, hogy kibékülése Henrikkal sem komoly szándék sem őszinte nem volt, s új császárválasztásra ada intést. Ez fölserkenté Henrik német és olasz hiveit, s Henrik is csak most kezdé érzeni s bánni mély bukását. Naponként nevedék hiveinek száma körötte, s neki bátorodék. Hivei a császár meggyaláztatásában magokat is sértve érezvén boszúra lovalták. Ő fegyvert ragadt s egyesén Canossára ment ostrommal, elfogván Gergely követeit, ki maga is Mathilddal együtt kézre kerül, ha szökés által nem menekszik. Most ősi szokás szerint IV. Henrik a Pó mellett a roncali mezőségen hívja össze közgyűlésre Lombardia népét 1077. april havában, midőn németországi ügyei őt hirtelen visszamenni kényszeríték. A német pártosok ugyanis alig hallák meg a canossai eseményt, midőn elébb Ulmban tanácskozá, Forchheimba birodalmi gyűlést hirdetének, melyre a pápát is meghívák, de a ki meg nem jelenhetett. Marc. 15. 1077. IV. Henriket letevék s a sváb Rudolfot emelték helyére. Azonban nem oly könnyű volt a végrehajtás, mint előbb hívék. A püspökök közül csak öt esküdt a pápa részére, köztök a gyáva mainzi érsek mint a párt feje, a többi mind hű maradt urához, valamint a városok nagy része, a kisebb birtokosok, kiket a császár a nagy hűbéresek ellen védelmezett és a nép. Mihelyt a mainzi érsek Rudolfot megkoronázá, fellázadtak a polgárok ellene, s a csatában több százan elesének a két részről. Worms IV. Henrikhez állott s püspökét mint pápai érzelműt elűzé; valamint Würzburg is a magáét. Midőn IV. Henrik Némethonban megjelent, az aquileai patriarkha, a korontán herceg, s Bajorhon több nagyai erősíték táborát és számos lovag, kiknek nevét a történet nem minden lapjain olvassuk, de kik mégis hűségökért örök felmaradásra méltók, mint Ulrich,

Eberhard, Hartmann, Liemar, Udo, Buckard, a verdeni Dietrich sat. s csak a kor szegénysége okozá, hogy nevök énekekben nem örökösteték.

Henrik Olaszországban hagyván fiát Konrádot tuszúl, II. Wratishláv cseh herceget mellé vevén utjában, jelentékeny seregét a főntebb említettekkel hatalmasan megszorította s Rudolf birtokára tört, ki előle tovább menvén, sváb tartományait szabad pusztításnak s rablásnak engedé. A pápa meghökkennt Henrik nem várt szerencsén. Valódi ravaszsággal két kézre kezdé játszani. Nem meré Henrik ellen kimondani az átkot, de Rudolfot sem akará magától eltaszítani. Követei kettős megbizatással valának felkészülve, kik a körülmények szerint tartoztak eljárni úgy, a mint a két császár szerencsének változása kívánna. Ezen álarc is szaporította Henrik hitveit.

Azonban folyt minden felé egész a kegyetlenségig a harc. Hosszu, véres és változó vala a pápa által lángra gyújtott viszálykodás. Minden egyházban püspök és ellenpüspök harcolt egymással, valamint a császár és ellencsászár, úgy herceg és ellenherceg, kisebb hűbérese, sőt a családok kebelében is dühöngött a pártoskodás. Mindenütt pápa vagy császár volt a jelszó. Ezen általános csapáshoz jött még a pestis és éhség s a még ezeknél is kegyetlenebben kinzó babona és előítélet. Rotteck helyesen kiált fel: „soha az ég haragja nehezebben nem feküdt az emberiségen mint eme, nagy Gergely által előidézett, vétek és szevedésteli időszakban“. A kegyetlenség nem ösmére határt. Egykor Rudolf seregei 12,000 parasztot részint lemészárlának, részint megsonkitának. Bajor, Frankónia és a sváb tartományok elpusztulának. A győztes párt neki esett ellene birtokainak s rablá. De hagyjuk e borzasztóságokat s rövidítsük, mint lehet, elbeszélésünket. A két császár közötti harcok folyama az első két évben változó volt. Azonban Rudolf Szászországból ki nem jöhetett többé. A sváb hercegséget Henrik 1079. a büreni grófnak Fridriknek adományozá vitézsége s hűségeért, ki első alapítója lett a Stauffen ősi vároktól nevezett Hohenstauffen hős ivadéknak. Így a többi száműzött hercegek birtokainak kiosztása által új barátokat, vazallokat szerze magának. Az első nagy csata 1070. aug. Melrichstadt mellett eredmény nélküli volt. A másodikban 1080. Flarchheim mellett győzedelmét Henrik nem használhatá. Nordheimi Ottó ügyes ve-

zérlete megghiúsítá. Azonban Rudolf hívei elhamarkodva nagyíták urok szerenéséjét s az igen tulzott hír VII. Gergelyt is megszédíté, eddigi kétes titkolózásából kimozdítá. Hitt a hírnek, s IV. Henriket elveszettnek gondolván, ellene a kirekesztő átkot kimondja, hirdeti és Rudolfellenesászárnak ilyen büszke feliratú koronát küld: „Petra dedit Petro, Petrus diadema Rudolfo“, azaz Krisztus adá a koronát Péternek, Péter pedig Rudolfnak. A szegény halász Péter mennyei országot azaz üdvöt nyert Istentől szegénysége és szenvedéseért; s ezen szegény halász utóda már földi koronákat s birodalmakat oszt mint Isten helytartója. Erre Henrik Mainz városában zsinatot tart, a wormszi 1076. határozatot, melyben Gergely letéteték, megújítja, az errőli okiratokat minden templomban a nép előtt felolvastatja, és egy másik, Brixenben 30 püspök által tartott, zsinatban Gergely régi ellenségét, a ravennai érseket Guibertet, III. Kelemen név alatt pápává választja 1080. júniusban.

A brixeni zsinat határozatát érvényesítendő, rögtön Rómába akará vezetni készült seregét Henrik. Azonban ellenfele is erősen működött, s fenyegető állást vőn, mi miatt tervéről ezuttal lemondva, Rudolfal akará ügyét végkép eldönteni. Egy harmadik elkeseredett csatában, mely az Elster folyó posványos partjain Wolkshheim mellett 1080. okt. 15. vívatott, kétes volt a győzelem nordheimi Ottó tulnyomó szelleme miatt. Azonban mégis döntő lett az, mert ellenfele Rudolf vitézül elesett. Előbb jobb kezét veszté, aztán még egy más halálos seb éré s elvérzett Merseburgban. A bouillonai Gottfried, a későbbi jeruzsálemi hős, adá neki a halálos csapást. — Mondják, hogy a körülte álló püspökökhöz ezen szavakat mondá: „Ímé ez a kéz az, melylyel urámnak Henriknek esküt tevék; most uraságom s éltém veszttem el. Gondoljátok meg jól, kiknek ösztönzésére foglalám el a birodalom trónját, ha vajjon az igaz uton vezettetek-e?“ Így teljesedék be VII. Gergely szava, midőn jósolná, hogy ez évben még egy törvénytelen uralkodónak meg kell halni. Henrik most a többi pártosokat is megbünteté. A hatalmas Welfet Bajorhonból száműzé, Leopoldot Ausztriától megfosztá, Némethon nagy részét meghódoltatá. Most indult a pápa megboszulására. Némethonban nem félt veszélyes kitöréstől, mert ügyeinek kezelését a hohenstauffenekre, Fridrikre, s hason nevű fiára bízá, kinek leányát nőül adá. Mind a mellett az ellen-

párt új ellencsászárt választott a pápa unszolásából. A választás a salmi gróf Hermanra esék, ki rögtön a még magokat egészen rendbe nem hozott Hohenstauffenekre rohan, s őket Höchstädt mellett megveri, s Svábhonba nyomul, onnan Szászországba, hogy magát megkoronáztassa. Azonban Henrik szerencséjére a nordheimi Ottó, lelke a pártnak, nem volt megelégedve a választással. Huzá halasztá a koronázást egy évig. Herman a mellett csak árnyecsászár volt. Ezek alatt Henrik ügye mind itt mind Olaszthonban jobb fordulatot vőn. 1081. indult Olaszthonba, hol barátai Mathilden erőt vettek. Egyenesen Rómának tartott, de miután serege egy részét Mathild várai bevévására hasztalan küldené, a büzhödt levegő miatt beteges vitézeit éjszakra vivé, a tárt kapukkal fogadó városokban pihenésre. A következő évben 1082. harmadszor vevé körül Rómát; III. Kelement magával vivén, hogy VII. Gergely helyére tegye s általa magát megkoronáztassa. — Hét hónapig ostromlá a várost. A szükséget szenvedő polgárokkal egyetértvén 1084. tavaszkor végre csakugyan bevév. VII. Gergely az Angyalvárba vonva magát még mindig dacolt. Itt is a bouilloni Gottfried volt első a falakon. Marc. 31. megkoronáztatá magát III. Kelemen által. Azonban májusban hallá, hogy a norman Robert erős sereggel jön a szorongatott Gergely segítségére. Henrik elégnék tartá a hű polgárookra bizoni a város védelmét, maga kivonult, hogy a Némethonban ezalatt kitört újabb veszélyt lecsilapítsa. Giusecard Robert csak nagy áldozattal, vérrel, Róma felgyújtásával s kipurválásával szabadithatá ki az Angyalvárba szorított Gergelyt s magával vivé. Salernóba érkezvén, zsinatot tart, melyen Henriket újból átok alá veti, s az osztiai püspök Ottó által küldi a dekrétumot Némethonba, hol 1085. Quedlingburgban Herman ellencsászár jelenlétében felolvasák s kihirdeték. Azonban már május folytán meghalt VII. Gergely Salernóban.

Sokak által mint szent és vértanu tiszteltetik, mások által azonban mint oly elvnek teremője, mely az egyházat elszaggatá, a gonosz papokat fegyverre szólítá, a kegyesebbeket kolostorba szorítá, az egyházat az állammal századokra öszvezevará, kárhoztattatik. Gergely tisztában volt magával, s hívé mikép ő az igazságnak és jognak vértanuja, s elveit még a maga kijelölte utódok által is kíváná érvényesíteni. Meghalt ezen szavakat mondván: „én a jogot szerettem, a törvényte-

lenséget gyűöltem, azért halok meg száműzetésben“. A kijelölt utódok közül, de csak unszolás után, mert Rómát az ellenfél bírta, mely hatalmas vala most, s csak egy év múlva hagyta magát rávétetni a montecasinói apát, Desiderius, Gergely barátja, hogy III. Viktor név alatt a pápai hivatalt felvállalja.

VII. Gergely halála mit sem változtatott a pártok állásán. Az utána következők folytaták a harcot, ismétlék az átkot Henrik ellen. Változó szerencsével folyt a szünni nem akaró harc. Mert a világi fegyvereket a pápa és papok élelték. A pártok csaknem egyenlő számmal voltak; 15 püspök a pápa részén, 18 Henrikkel tartott. A cseh Wratyszláv, Konrád, Herman testvére, Sváborgország Bajorhonnal Welf ellenére a császár mellé álltak, megunván a hosszas pusztító hadat. De a nordheimi Ottó helyét egész hátatalmával ügyesen pótolá Egbert a miszniai határgróf, a leghatalmasabb hűbérnök. Mily elkésérülten s dühösséggel folyt a harc, mutatja az, hogy a pápapártiak seregök előtt az ugynevezett „carocciu-mot“ vitették, a zsidók frigyládájaként, kik ezt a végett használák harcban, hogy összpontosító legyen, ha szétveretnének. Ők is valahányszor csatára került a dolog, egy igen magas, szekérre helyezett vörös zászlóval ékesített feszületet vivének a tábor előtt az egyház, a vallás s a pápa jelvényeül. Henrik minden áron békülni akart Egberttel, de hasztalan. A harc folyt. Henrik Gleiszen várát vevé ostrom alá, de egy éjjeli meglepetésben elveszté két leghűbb s legvitézebb barátját, a lausannei püspököt, Burkhardot és a brémai Liemart, kik elfogattak. Azonban Egbert is nem sokára kelepcébe került, vén Henrik párthiveinél, megöletett. Erre Herman kibékült, s a pártok fejei hajlottak az egyezésre, s ő most annál nagyobb remények közt indulhatott Olaszföldre, hol azalatt újabb bonyolodások történtek.

III. Viktor pápa 1086. választása után negyed napra kiűzeték Rómából, mire letévé méltóságát s visszament a montecasinói zárdába, hol egy év múlva meghalt. A római bibernokok Gergely szellemétől lelkesítetve, ugyanazon elvhez következőlesen s a III. Viktor által ajánlott ostiai püspököt Ottót választák II. Urbán név alatt pápává. Ennek első gondja volt hatalmát s tekintélyét minden áron megerősíteni s pártjába új lelket önteni, egyszersmind új segédforrást teremteni. A hatalmas bajor herceget Welfet sikerült neki meg-

nyerni egy házasság által, fia V. Welf és Mathild között, ám-
 bár amaz 18 éves, emez pedig 38 volt. Mindemellett még-
 is általános volt a béke utáni vágy, s ha IV. Henrik III. Ke-
 lemen ügyét feláldozza: II. Urbánnal a párttal kibékül. De
 az eddig mellette harcolt barátait, mint erős jellemű férfi el-
 árulni nem akará, mi végetlen nyomort s szerencsétlenséget
 árasztott ismét a szegény népekre. Az ifju Welf mind Né-
 met mind Olaszországban nagy erőre kapván, sebesen nyo-
 mult előre; mármár veszélyes leende Henrik helyzete, ha a
 véletlen nem segít. 1090. Olaszthonba menvén, legelőbb Mat-
 hild legerősebb várát Mantuát vevé be. III. Kelemen ügyét
 erőteljesen biztosítá; II. Urbán Alsóolaszországba menekült.
 Az egyházi ügyeket egész korlátlanul kezelé, mint még sen-
 ki. Azonban maga rontá el ügyét. Második nejével is ösz-
 vecivódott, ki Mathildhez menekülván, hazájába Oroszország-
 ba távozott. Fiát Konrádot koresnak hirdetvén magától el-
 idegenité. Ez elleneihez pártolván, a majlandi érsek által
 Itália királyává koronáztaték 1093. Majland, Lodi, Cremona
 és Piacenza elpártolának tőle. Némethonban a zähringeni II.
 Bertold tulnyomóságra vergődék a Hohenstauffenek fölött.
 II. Urbán, ki III. Kelemen ellen eddig mit sem tehetett, ismét
 cselhez folyamodék és sikerüle magának tekintélyt szerezni.
 1095. Piacenzában zsinatot hirdetett, hol több ezer világi és
 egyházi megjelent. Itt keresztes hadat hirdetett a szent-
 föld visszafoglalására, egész Itáliában zajongó lelkesülést in-
 ditott, mi csak neki használt. Mert egymás után pártolának
 el a városok s vidékek a császártól. — Henrik elcsüggedt, s
 egy várba voná magát, hagyván a dolgok menetét magokra.
 Azonban a véletlen segített most is rajta. Mathild t.i. nem
 a legboldogabb házasságban élt fiatal férjével. Öt éves, gyer-
 mektelen házasságát, gyengülő félben levén, felbontá; még
 1077. öszves vagyonát a római sz. székre hagyományozván,
 mit az ifju Welf előtt eltitkolt, kinek midőn mindez tudomá-
 sára, jutott 1095. atyjával együtt Henrik pártjára tére, ki Ba-
 jorhon birásában mind kettőjüket megerősité. Henrik hátra-
 levő éveit csak röviden említjük. Azok, mint az eddigiekből
 következtethetjük, szintén nem folyának le egész nyugalom-
 ban. II. Paskhalis, Urbán utóda, még borzasztóbban folytatá
 a hadat. Henriknek, kit annyi viszály meg nem törhete,
 saját fia által kelle megbuknia. Már idősb fiát is fellázítá
 atyja ellen az ifjabb Welf, ki, mint említők, Itália királyává

koronáztaték. De ő csak eszköz volt a pártosok kezében. — Mihelyt Welf áttért a császári pártra, elveszté minden tekintélyét s még jótétemény volt rá nézve, hogy csakhamar 1101. egy magános várban nyomor között meghalálozott.

Két esemény, magában véve nem általános érdekű, de a békétlenek által ürügyül felhasználva, sietteté a kitörést apa és fia V. Henrik között. Az egyik a bleichingeni Konrádnak, a jeles nordheimi Ottó fiának, a másik Sieghard grófnak megöletése. E két tett elkövetésével IV. Henriket gyanúsíták; s a fellázadt pártosok között az ismét hűtlen bajor Welf a dolgok élén. A természet szavára süket fiú elfogató atyját. Egy Mainzban tartatott birodalmi gyűlés, a szerencsétlen agg császárt letevén méltóságából, három püspök erőszakkal tépven le róla méltósága jelvényeit. Bingenből Ingelheimba vezetteték, hogy áruló fiának trónra lépését ünnepélyes lemondása által megerősitse. Gyalázatban és inségben csaknem éhen élte ott magányát, míg megmaradt hű barátai szökésre bírák. A limburgi Henrik és a lüttichi püspök mindenek fölött a városok polgárai és a nép, sereglett össze körülte. Dacára ellenei nagy számának most is remélhete győzedelmet, ha fia elleni gyászos táborozásában szíve meg nem szakad. Lüttichben volt ünnepélyes temetése 1106-ban. De istentelen fia kiásatá a pápai átok alatt levőnek hulláját és a Maas folyam szigetén egy még föl nem szentelt kápolnába viteté. Itt nyugvék egy ideig egy, a szentföldről visszatért, zarándok imádkozván fölötte éjjel s nappal, míg fia a hullát ismét Speyerbe viteté és a székesegyházba téteté. De a speyeri püspök még itt sem engede nyugtot a testnek. Ismét más helynek, hasonlóan még föl nem szentelt egyháznak kelle fogadni a tetteket, hol 5 évig marada érintetlenül. Végre a pápa feloldozván átok alól, a hullát ősei sirjába tevék. — Voltaire e nemes, nagylelkű, jellemre s tette nagy öreg császár ravatala fölött e kérdést veti föl: honnan ered minden szenvedés és minden gyalázat, melyet ezen nyomorult áttürt? s az okot a tudatlanságban találja, mely a népet babonáság, vakhit által leláncolva tartván, urát sem hiheté mentnek attól, s a nép mihelyt vonakodék imádni bálványát, megrohaná azt (Rotteck 3 Köt. 101. l.).

Azonban lássuk röviden az utolsó frankóniai császár V. Henrik uralkodását. — Öröklé az atyja éltében folyt vitatkozó

sokat s az egyházzal és pápávali surlódásokat. V. Henrik a világi hatalom gyepöljét atyjaénál erősebb kézzel vezeté. A birodalmi nagyok ellenében tekintélyét hathatósabban feltartá, az anarkhiát leveré, a hildebrandi elv ellenére ép oly erőteljesen mint okosan, feltartá császári jogait. Mind ezek megmutatására csakhamar ajánlkozék alkalom. II. Paskhalis Guastallában zsinatot tartván, megújítá a Gergely alatt keletkezett „investiturai“ határozatot, hogy t. i. világiak papi javakat és hivatalokat pálcátés gyűrűt nem ajándékozhatnak. De Henrik, korántsem hajlandó az ősi császári jogokat feladni s az egyház fejének hódolni, felszólítá a pápát: jönné Németországba az állam és egyház közötti viszonyokat elintézni. Midőn a pápa vonakodnék, V. Henrik azonnal több püspököket kinevezett, s császári jogánál fogva pálca és gyűrűvel ajándékozá s a mainzi érsek Ruthard által fölszentelteté nemcsak, hanem a hildesheimi püspököt Ildót, pápai átok ellenére, volt püspökségébe visszahelyezé, valamint egy szintén átok alatti apátot is a magaéba. Hasztalan volt a pápa előterjesztése, ki végre egy Rómában tartandó zsinatra szólítá fel a császárt, az egyházi ügyeket elvégezni. V. Henrik e helyett a flandriai grófot Robertet, ki a pápa meghagyásából a cambriai püspökséget elfoglalta, támadá meg haddal s kényszeríté a püspökség kiadására. Németország csaknem összes nagyai támogaták Henriket e szerencsés vállalatában, a hol is dolgait rendben hívén, a már régebben szándéklott olaszországi útjára határozá el magát 1109. Fényes követség ment világi és egyházi tagokból Rómába, a pápát a németországi rendek közakarataról értesíteni. Végre 1110. maga ment erős seregével a sz. Bernhárd hegyén keresztül Itáliába. A nép mindennütt hódolattal fogadá; nem úgy a városok, különösen Majland, az atyja alatti féktelenségek között hatalomra s gazdagságra vergődván s már most kezdék kimutatni hajlamukat, mint később a Hohenstauffok alatt, t. i. a császár alól felszabadulni, s az eddig tett adományt és szolgálatot megtagadni. Már Novarránál akadályra talált, de Henrik erős seregével egyik várost a másik után keményen megfenyítvén, komolyan rájok ieszgett. Még a pápa is megfélemlét, maga személyesen elibe menvén. Egyezkedése, melyet a császár elé terjeszte, időnyerés volt inkább mint konkordátum. A pápa t. i. minden javakat s jövedelmeket, melyek az egyházra mint államhübér mentek át, a világi hatalomnak visszaigére, ha a

császár minden igényéről az investitúrához, eskü által lemond, egyszersmind őt egész tisztelettel látja s megkoronázza. A császár az ajánlatot elfogadá oly hozzáadással, ha abba minden birodalmi nagy és püspök belé egyez. Erre V. Henrik Rómába indul. A polgárság, kiket németnyelven köszönte, az összes papság a kapuk előtt fogadá. A büszke nép megboszankodott ugyan, de csendesen maradt. Az akkori idő szellemétől némi fogalmunk lesz, ha ezen bevonulást leírjuk. A szent Péter egyháza előtt, hol a pápa bibornoki karával együtt várá, leszállt lováról a császár, meghajtá térdeit II. Paskhalis pápa előtt, megcsókolá homlokán, szemén és száján, lovász mesteri szolgálatot teljesítvén, midőn lovának kengyelét tartá. Az egyház ezüst kapuja előtt, régi szokás szerint, kijelenté a pápa, hogy a császárt megkoronázni szándékszik, mire a császár a szokásos alkalmi választ elmondá; miképen t. i. ő Isten és szent Péter apostol előtt esküszik és Isten segedelmével, tudta és tehetsége szerint igéri, hogy a római egyháznak mindig védője és oltalmazója leend. Midőn egyik bibornok a templom közepén egyik imáját, másika a másodikat elmondá, leültek a pápa és császár. Most kellett volna bevégezödni az ünnepélyességnak, a mikor a szertartás egyszerre félbeszakad s heves vita keletkezik. A pápa a császártól a kötött szerződés megerősítését kívánta; a császár azonban jól elgondolva válaszolá: ő az egyházi javaknak az egyházi hivataloktól elkülönítését nem kívánja, hanem részéről a klérust mind annak szabad élvezetében, mit eddig bir, megerősíti. — Midőn most a pápa az investitúra megszüntetéséről, s az államhoz tartozó egyházi javak visszaadásáról beszélne, félbeszakasztaték a körül álló püspökök és világi nagyok ellenmondása által. Henrik erre kinyilatkoztatá, hogy a konkordátum, a püspökök belé egyezését megnyerni nem lehetvén, kivihetlen, és kíváná, hogy a koronázás a konkordátum föltételének tekintetbe vételével végrehaj tassék. De a pápa épen ezt tenni vonakodék, s midőn e föltött huzamosb szóváltás folyt, végre egyik főnagy a császár kíséretéből felkiált: „mire való a sok szó! A mi urunk meg akar koronáztatni“. A császár, hogy a koronázást kierőszakolja, mind a pápát mind a bibornokokat letartóztatja, és midőn ezek késő éjig makacsul maradnának a magoké mellett, a császár valamennyit fogva elviteti. Azonban két bibornoknak sikerült kisiklani. Ezek a római népet fegyverre szólíták, mely

felbőszülve rajta üt a német táboron, a szent Péter egyház előtt szétveri; maga Henrik csak a majlandi gróf Ottó feláldozásával menekszik a bizonyos vézből. Henrik más nap, felbátorított seregével üldözi a lázongókat s iszonyu mészárlást gyakorol. De csak egy részit veheté be a városnak; a pápát mindazáltal legtöbb bibornokával együtt magával viszi foglyul. A fogoly pápával most alkuba ereszkedik. — Két hó múlva meg lett az egyezség. A pápa lemondott az invesztitúráról, megígéré, hogy a rajta okozott sérelemért soha bosszút nem áll, sem átok alá nem vonja, ellenben ősi szokás szerint megkoronázza. A császár erre szabadon ereszté foglyait, s megköveté a pápát, hogy az egyház méltósága helyre álljon. Az egyezség végrehajtása mellett számos nagyok és bibornokok kölcsönösen esküvének. Ekkor ment V. Henrik ismét Rómába, s aug. 13. 1111. magát megkoronáztatá, mely alkalommal a császár és pápa a szentséget felvevék a szerződés megerősítése végett, s amaz kezeseket is vitt magával biztosításul, hogy emez átok alá nem veti. Azonban alig voná ki lábát V. Henrik Róma s Olaszországból, midőn az öszves bibornoki kar Paskhalist engedményeiért megtámadá. „A pápa, így szólának, nem egyes személy, hanem képviselője egy bizonyos elvnek, azért nem volt hatalma az egyház jogait feladni s elárulni“. Dacára ennek Paskhalis nem akart szakítani Henrikkel. De a bibornokok tovább mentek, 1112. egy lateráni zsinaton kényszeríték mindent, mire magát kötelezte, visszahuznia, s midőn maga átkot mondani vonakodnék, kimondák helyette követei egy másik zsinaton a viennei érsek Gvidó által ünnepélyesen, mire Paskhalis bevallá, hogy az investitúrát csak kieroszakolva adá át a császárnak. V. Henrik erősen tartá magát. Németországban a zavart ügyeket, mint lehete, rendbe hozván, 1116. ismét Itáliába indul, a pápával s egyházzal számolandó. Ekkor az egyházi bonyodalmak közé politikai okok is vegyültek, odamenetelét siettetők. Az 1115. meghalt gazdag birtoku Mathild örökségét kelle elfoglalni, mit az egyház már birtokába vett. 1117. bevégezvén Tuscóban dolgait, Rómába megyen, hanem a polgárokkal is viszálykodásba keveredett pápa Beneventbe szökik. A mint pünköszt után a császár onnan kivonult, II. Paskhalis rögtön ott toppant, Rómát erősíteni kezdé, hogy magát minden esetre biztosítsa. E közben lépé meg a halál jan. 1118. Pártja négy nap múlva Gaëtai Jánost, II. Gelasius neve alatt vá-

lasztja pápává, kit a császári párton levő Frangepani Cenci-
us megrohan, elfogat, egyik várába csukat. Kiszabadították
ugyan fogságából Gelásius és mene Rómába, de itt nem is sejt-
ve V. Henrik császárt találja. Csak alig tudott a Tiberisen
lefelé csónakon megmenekülni, s egyedül Visconti Hugó bi-
bornoknak köszönheté életét, ki őt hátán vivé Ardeába, hon-
nan elhajózott Gaëta felé. A menekülttel Henrik alkuba eresz-
kedik. Gelasius az egyház és állam közötti vita eligazítására
gyűlést indítványoz Majlandban vagy Cremonában. De az o-
lasz városok már ekkor szövetkeztek. Idegen uralkodót el
nem akarának ismerni, jobbnak véleik a pápát amaz ellen vé-
deni, ki szabadságaikat eltiporni akará. Ekkor fejlett ki kö-
zöttök azon gwelf és ghibellin név alatt ismeretes két párt.
Természetes hogy a gyűlést Henrik el nem fogadhatá. Gela-
sius nem Rómába indítványozván a gyűlést, polgárságát ma-
ga ellen bőszté, mit Henrik azonnal felhasználódó, rá birta
a klérust és népet új pápaválasztásra. Így lett meg VIII.
Gergely ellenpápává. Azonban Henrik Németországba tér-
vén, Gelasius is visszajött Rómába, de Frangepani által ismét
megtámadtatik, s több napi verekedés után ismét megszökik,
s visszamenvén hazájába, Frankhonba, 1119. meghalt. Ez-
alatt Németország a legborzasztóbb anarkhia színtere volt.
Sok helyen még a káptalanok püspökeikkel is külön párton
állának; egymást pusztíták s ölék. V. Henrik előbb bor-
zasztó visszatorlással akará a pártoskodást megalázni, de ké-
sőbb átlátván, hogy ez által csak az ingerültséget nevelné, a
kibékülés eszméjét fogá fel. Mert ezen közben a Gelasiussal
megszökött bibornokok, a viennei érseket, ki Henriket átok
alá veté a mult évben, s ki a Hildebrand elvének legelhatáro-
zottabb védője volt, választák pápává II. Kalixtus név alatt.
Azonban egész világ bámulatára maga ezen hatalmas s hatá-
rozott jellemű pápa kezdé meg a kibékülési kísérletet. Két
francia papot, a chalonsi püspököt és a clugni apátot, küldé a
császárhoz követségbe, hogy őt a béke és egy konkordátum
megkötésére szólítsák fel. A császár Strassburg városát tüzé
ki üszvejövetelre. Az ott megjelent pápa ezen szavakkal kez-
dé meg a kibékülést: „ha te igazán ohajtod a békét, akkor a
püspökök és apátok investitúrájáról le kell mondanod. De
hogy biztos légy, hogy az által császári tekintélyed meg nem
sérül, tudd meg, mikép én Franciaországban elválasztott püs-
pök, soha királyom által pálcá és gyűrűvel meg nem ajándé-

koztattam, de azért a mi az adót, vámot, hadi szolgálatot illeti, hűségesen teljesitem, épen úgy mint a te püspökeid, kiknek investitúrája miatt te magadnak annyi bajt szerzettél, és magadra egyházi átkot vontál“. Mire a császár: „jól van“, ugymond, „legyen meg, többet nem kívánok“. — Azonnal írásba foglaltatott a szerződés, melylyel a követek a pápához mentek megerősítés végett. Egy, Rheimsban összeült, zsinatnak kellett volna megerősíteni, de a mainzi érsek Albert csel-szövényei miatt huzódott a megerősítés. Henrik ezt kiját-szandó, megesketé a birodalom nagyait, hogy a strassburgi szerződvényt elfogadják. A megerősítéssel késlekedő pápát pedig, midőn ez Franciaországba menne, elfogatással fenyegeté. A megiedt pápa Rheimsban V. Henriket ujabban átok alá veté, alattvalóit az adott eskü alól feloldozá, minden veletartót az egyházból kirekeszte, ezt a jelenlevők által elmondátá, mire égő gyertyáikat mindnyájan a földre dobák. A pápa a mainzi érseket és a szászokat azonnal fegyverre szólítván, egész éjszaki Németország felállott ellene. De Henrik nem csüggedt el mint atyja. Részen valának a svábok, Frankónia és a bajorok; ezekkel indult Mainz ostromára. A szászok és párthiveik sietének a várost felszabadítani. Már szemközt állt a két roppant tábor, mely Németországot végképi kimerültséggel fenyegeté, midőn egyszerre mind a két párt vezérei békére határozzák el magokat. Tizenkét hercegből alakuló békebirákra bízáték az ügy eldöntése s kiengesztelése, kik 3 hónap múlva Würzburgban tartandó gyűlésen fogják ítéletöket kimondani, a mikor mindkét tábor fegyveresen egymástól egy napi távolságban fog megjelenni. A pontok felolvasattak, de a pápai párt a szászokkal együtt sokallá az V. Henriknek adott hatalmat, s ujjabb zavart támaszta, mi a császárt visszatorlásra ingerlé. Azonban belefáradtak már a 15 évig tartott folytonos vérengzésbe, s minden áron békét ohajtnak. Végre Wormsban gyülekeztek össze, s 1122. létesült az Angol- és Franciaországokban bevett konkordátum, mely a gyűlés helyéről wormsinak, a pápáról pedig calixtusinak neveztetett, s a lateráni (1123) zsinat által megerősítve, a német egyház alaptörvénye lön. Főbb pontjai: a császár átadja Istennek, szent Péter és Pálnak, valamint a kath. egyháznak a pálca s gyűrűadás jogát. Megengedi, hogy a választás s felszentelés minden egyházban szabad legyen, s az egyház törvényei szerint történjék. A pápa viszont belényug-

szik, hogy a választás a császár jelenlétében, de minden erőszak és szimónia nélkül menjen véghez. Kétes választásoknál segít a császár az igaz ügyön, kikérve az érsekek és püspökök tanácsát. Az elválasztott papijelölt a birodalmi jelvényeket a császári méltóság által nyeri s a hűbéri esküt leteszi. Ezen konkordátum számtalan özvegyült nép előtt olvastaték fel, a pápa és császár között kölcsönösen kicserélteték. Aláírák a mainzi és kölni érsekek, a bambergi, regensburgi, speyeri, augsburgi, utrechti és constanzi püspökök, a fuldai apát, a sváb és bajor hercegek, azon kívül hat más fejedelem. A megkötés után tartott ünnepélyes isteni tiszteleten V. Henrik az átok alól feloldoztatott. Ámbár ez által a pápa inkább csak a szint mint az ügyet menté meg, s a szigorúan hierarchiai párt zajgott ellene, mégis annyira tulnyomó volt a pápai tekintély, hogy még a választásoknál is, hol a császár törvényesen volt jelen, a pápai befolyás mindig erősb és áthatóbbá lett. V. Henrik 1125. mult ki örökös nélkül. Benne kihalt a frankoniai ház.

Mintegy átmeneti pontot tett a frankoniai és hohenstauffi házak között a szász II. Lothárnak rövid uralkodása. A németek, hogy szabad választási jogukat gyakorolhassák, ezuttal mellőzék a volt császár sógorait, a hohenstauffeni Frideriket és Konrádot, kik jellemre, tette s vitézségre csaknem az összes fejedelmeket felúlmulták. A pápai párt azonban II. Lothárt választá, mi miatt a hohenstauffeniekkal rögtön kiütött a véres és pusztító harc. Ez, hogy magát inkább megerősítesse amazok ellen, leányát Gertrudot a hatalmas, gazdag, kevély Henrik bajor herceghez adá nőül, ki azonkívül már mint a Welf jószágok örököse Itália és Németországban, most meg a szász hercegség által is hatalmasabb lett a császárnál. A hohenstauffiak azonban hősileg tarták magokat. Az elkeseredés oly ponton állt, hogy a büszke Henrik a sváb Frideriket orozva akará megöletni, de sükertelen. Azonban ezen perctől kezdődik a két ház között a halálos gyűlölség s harc, mely néhány századokig gwelf és ghibellin név alatt egész Német és Olaszországokat pusztitá. 1130. az egyház ismét meghasonlott s két pápa üldözé átokkal s világi fegyverrel egymást: II. Ince, II. Anaklét. Lothár fel akará használni az alkalmat a császársági hatalom igényeinek visszanyerésére, de a büszke Ince, kit a császár amaz ellen pártfogolt, mit sem engedett, s végre is a clairvauxi Bernhárd ékesszólása s

közbevetése bírja engedékenységre a császárt, ki azonnal Italiába megy, Rómát beveszi, Incét behelyezi s általa magát a lateráni templomban megkoronáztatja, mert Anaklét a normannok segítségével mind a Vatikant mind a szent Péter templomát elfoglalva tartá. De a büszke pápa, mostoha helyzete s Anaklét közelléte dacára, nem tekintve azon körülményt, hogy Lothár fegyvere tette őt székébe, mégis azt követelé, hogy térden állva nyujtsa be, mint vazall, hódolatát. Azonban a császár távoztával Incét Anaklét a normannokkal elűzeti, erre Lothár ismét Italiába megyen, Incét ismét visszahelyezi, a normannokat megveri, s ha Ince engedi, megsemmisíti. — Mert Ince a maga személyes érdekét alárendelé a pápai közérdeknek; t. i. a normannokat jövőre akará magának lekötelezni, s a császári növekedő hatalom ellen felhasználni. Ezen utjából visszaterésük meghalt 1137. Ő alatta kezdett egy új hatalom kifejlődni. Nevezetesen a császár és a pápai hatalom fölötti harcok között, a római municipiumok maradványaiból képeződék a lombardoknál a püspöki városok hatalma, melyeket a szabadság érzete vitézekké, a kereskedés gazdaggá tön. Ezentúl úgy látjuk őket szerepelní mint egy harmadik rendet, mely az egyházi és világi nemesség ellenében hatalmas ellensúlylyal támadt fel.

VOLUNTARIZMUS, ALAMIZSNARENDSZER ÉS MÉG VALAMI.

JAKABFALVAY ANDRÁSTÓL.

A „codificatio“ helyett célravezetőbb „per excerpta“ tárgyalni a gyakorlati theologiai kérdéseket, a pozitív egyházi jogtudomány és történet elveivel egyeztetni az elvont elméletet; így aztán, ha egyházrendezésről és kormányzatról van szó, eszközölni egyetértést az államkormánylyal *).

*) A protestáns presbiteri egyház irányában, a történet bizonyossága szerint, az abszolút, a képviseleti monarchiai és republikánus kor-

Nem lehetek azon véleményben hogy ez idő szerint bárki is bocsásson ki programmot, melyet aztán isteni joggal (divino jure) ruházzon fel, s az avatlan és rendezetlen többség hitbuzgalmát felzaklassa, majd az evangéliomtól eltérők s más célra törekvőknek szent szavakat szájokba, lobogót adjon kezökbe, melyekre fényes betűkkel írvák: „autonomia, önkormányzat, függetlenség“. A presbiteri elvek alkalmazásánál igen nagy meggondolással kell eljárni és azokat legelőbb is helyesen formulázni szükséges.

Nincs nálunk még ideje az utasításoknak, mintha épen küszöbön volna már a zsinat*). Az egyházi jogtudomány nálunk még új. Irodalma is csak most kezdődik, miként a németeknél az unió elevenítette fel néhány év előtt. De nem is volt nálunk oly föltétlen szabadság engedve művelésére, mint azt mindenki, különösen ezen Füzetek szerkesztősege, a m. miniszteri leiratban méltó tisztelettel üdvözlí.

E kis kitérés után Brendel**) s más egyházi német jogtudósok után állítom, hogy a presbiteri egyháznak az a szerencsétlensége van, hogy kezdetben mindjárt az állam és egyház közötti jogviszonyok tárgyalásánál, a theologiai állásponttról mozdulni nem akarván, s a külszerkezetet is oda emelvén fel, más részről az államkormányok is az isteni jogsultságra hivatkozván: az előcsarnokban már öszveköccannak és tovább nem mehetnek.

mányok majdnem ugyanazon állást foglalták el. Az angol Cromwell és a francia forradalom szuronyai, amott a skot assemblyket, itt a presbiteri rendszert szintén ugy szétverték, mint a Napoleon és más fejedelmek nehéz ütegei igyekeztek az állam többségét az egyház felett kivívni, fentartani. Ezt látjuk az angol parlamenti kormánynál is a skot presbiteri egyház három százados küzdelmeiben, és a helvéciai kantonok territorialis kormányzataikban. Irányunkban államkormányunk, miután az 1790. 26. törvényre hivatkozott, nem mint abszolút, hanem mint az akkori törvényhozó test élő fele része, áll és nyilatkozik.

*) Mi kezdet óta nem hittük, hogy a m. miniszteri tervben formulázott képviseleti előzmények nélkül egy alkotmányozó zsinat rögtönöztessek, de vártunk a vérmesebb reményektől, midőn most épen azon oldalról vesszük a tudósítást, hogy a közelebbi kérelemben a zsinatsürgetés csak mellékes helyet foglal el, sat. (Magyar Sajtó. 1857. 242. sz. á g o s t a i a k k e r. g y ü l é s e). Alku még talán nem történt.

**) Weber in Ulmans theologische Studien 1842. Rothe. Grundlagen der christ. Kirche.

A szentírás szabályozó tekintélyét senki sem tagadhatja; de volt-e a világon oly keresztyén felekezet és államkormány, mely nem arra hivatkozott volna? Miként Werenfels mondá: „hic liber est, in quo quaerit sua dogmata quisque, invenit et pariter dogmata quisque sua“.

Én épen nem akarom azt elősmerni, hogy aztán meg is találja, csak azt vagyok kénytelen tapasztalni, hogy még eddig bíró nem találkozott, ez csak a tudomány lehet; addig pedig még mindig alkudozni kell, s míg erre föltétlen szabad tér engedtetik, ott és addig veszélyről szó sem lehet.

E nézetből inkább ohajtandó volt, hogy egyházrendezési törekvésünk kezdete ne lett légyen az állam és egyház közötti jogviszonyok feszegetése, mihez a külförülmények sem kedvezők, maradván e részben a pozitív államtörvények alapján, figyelmünket a belrendezkedésre fordítottuk volna. — Mennyi szó, beszéd hangzott el, irogatás történt ama meddő kérdés felett, idő telt el hasztalanul, holott az 1790. 26. törvény, az 1851. dec. 31. császári leirat, az 1856. m. miniszteri törvényterv a presbiteri zsinati egyházi kormányformát proklamáltak, biztosítják, formulázzák; s magunk között sem találkozik, a ki másféle egyházi rendszert akarna vagy ohajtana*). Közöttünk csak a felett látszik véleménykülönbség: vajjon a presbiteri kormányforma kirekeszti, rekesztheti-e az államkormány befolyását? És ha ez aztán igennel döntethetnék el, megélhet-e a protestáns különösen magyar egyház, ennek iskolái, szolgálai és tanárai a voluntarizmus vagy alamizsnarendszerből? Vessünk egy futó pillanatot a történetre és értelmezzük a voluntarizmus jelentőségét**).

Nincs oly testületileg elősmért vallásos felekezet, mely

*) Felesleges aggodalom, csak kierőszakolt okoskodás az, hogy a papság elnöki székelésével klérikalís rendszer behozatala szándékoltnék, már csak azon példa után is, melyet a skot, francia presbiteri egyházakban láthatunk, hol papi elnöklet mellett még nincs episkopalizmus. A magyar prot. papságnak is voltak Knox Mellville, Henderson, de Robertson jellemei, vannak most is, ha kell. Semmi ok sincs az ellenkező és bizalmatlan gyanúsításra, midőn más részről tagadhatlan indifferentizmussal találkozunk a nempapok között.

**) Nem magunk gondoltuk ki ez eszmét, régi már ez; szavajárása annak is, ki soha semmivel sem járul a közügyhöz, mert okos embertől is hallható: nem kivetés, hanem önkéntes lelkesedés által kell az egyházat fentartani (M a g y a r S a j t ó. 242. sz.) ág. gy.

az állam advokáciáját *) nélkülözhetné, nem csak azért, mert kültámadások ellen védelemre szorul, de azért is, hogy a belszakadásoktól mentve legyen **). Valóban fájdalmas tapasztalatot mutat fel a skot presbiteri egyház hosszas belküzdeme is, midőn egyoldalú fogalmaktól vezettetve bourghesek, antibourghesek, seceders és relief címezetű külön pártokra szakadt még akkor is, midőn az eredeti „covenant“ alapszerződése, az egyház jogi létele többé veszélyben nem forgott. Figyelemre méltó az is, hogy a mint egy részről igaz, hogy sorsa jobbra fordulását sem ön erejének, sem az argylli és hamiltoni lázadásoknak, de azon helyzetnek köszönhetette, melybe az angol uralkodók az episkopálisokkal jöttek: úgy ama jure divino elvont teoriának ereje a belszakadás megelőzésére sem hathatott és volt elegendő.

Történetileg nem igaz hogy a presbiterianizmus magát önállólág szervező és fentartó autonom testület ***). A francia presbiteri egyház szerkezete 1561. szept. havában tartatott konventben a királyi udvar, tanárok és államtanácsnokok által vizsgáltatván meg, hirdettetett ki az 1562. ediktum által. Az újabb időkben a bádeni és vesztfáliai presbiteri szerkezetek az illető államhatalmak által kezdeményeztettek, amott egyetemes zsinat hozzájárulásával, itt a nélkül, csak részletes zsinatok vagy kerületi gyűlésekkel. Oka ezen különbségnek nem az abszolút elvben, hanem csak ott van, hogy Bádenben a községek már előbb képviselőileg rendezve, kevésbé számosak, közelébb állók, aztán a presbiteri zsinati nyilatkozatok valódiabbak, eredménydusabbak voltak az unió keresztül-

*) Az advokáciából következik az inspekció. Tudni, ösmerni kell az államnak azt, mit védeni kötelessége is. Brendel: Kirchenrecht. S. 646.

**) Eine Kirche, welche zur Vertheidigung ihrer Corporationsrecht des Staatsschutzes bedarf, hat für sich keine aüsszere selbständige Gewalt. Obwohl in ihrem Inneren selbständig, ist sie dieses nicht nach aussen, insoferne sie als Macht gegen Macht, als abgeschlossene Gesellschaft mit dem Weiderstandsrecht ausgerüstet, dem Staate gegenüber stünde. Brendel: Kirchenrecht S. 644.

***) Ama voluntarizmusból származtatták az anabaptisták a gyermekek keresztelése szükségtelenségét; az independensek khiliasztai álmaikat a Jézus király jöveteléről vagy az 5. monarkhiát. Fox minden formákat kiküszöbölt, Levellers pedig egészen a kommunizmusig haladott.

vitelében, mint Poroszthonban, hol a rajnai tartományokban ugyan presbiteri elemek találkoztak, de az egész birodalomban azt még előbb teremteni kellett; azért nem lehetett itt az egyetemes zsinatot mint törvényhozó testületet rögtön felmutatni. Bajorországban is indítványozta az állam a presbiterianizmust 1809. szept. 8-ki kir. leiratban, de mivel a presbiteri egyház fegyelemkérdése felett túlzó racionalisztikus versenygések támadtak, maga a beireuthi zsinat ellenezte. Több német állam kezdeményezte már azt, természetes logikával az első stádiumon, a községek presbiteriumain; az egyetemes zsinatig azonban nem juthattak a képesítés (qualificatio) hiánya miatt *).

Érdekesebb ránk nézve a skot presbiteriális törekvések vizsgálata azon okból, mivel a magyar protestáns egyházat az államkormány századok óta ignorálván, csak most merülnek fel oly eszmék, melyeknek hullámozó változatait amott már eredményeikben is láthatjuk.

Az angol-skot presbiteri egyházat folytonosan a parlamentek szervezték, anyagilag segélyezték, nem rekesztvén ki az egyház tagjainak, az assemblyknek szellemi és anyagi közre működését, de az isteni jogu kollegializmust, törvényhatóságot, mely magát az államtól elszigetelni törekedett, soha sem üsmerték el. Miután már előbb Robert, Douglas**) Baillie, Dickson, Cartairs, ***) Robertson *) nagy hírű és jellemű papok azon meggyőződésből, hogy az egyház jogi létele kezdetében szükségessé vált, Knox, Melville s Henderson által képviselt, de most már tulságos végletektől ovakodni, s emez elvek szigorú alkalmazásától eltérni kellett, az új

*) Bővebben értekeznek erről: Brendel: Kirchenrecht-ében és Süsskind: Kritische Blicke auf die Anfänge einer presbiterial und synodal Verfassung. 1853.

**) Kiról Gusztáv Adolf svéd király mint még skot tábori lelkészről mondá: bölcseségeért fejedelmi tanácsnok, komoly mérsékleteért assembly elnöke, hadi tudományaért tábornok lehet.

***) Orániai Vilmos udvari papja és belső titkos tanácsnoka, kinek tanácsa és népszerűsége vitte ki a presbiteri egyháznak az állam által végleges elösmertetését.

*) A skot moderantizmus vezére, assemblyk elnöke, az irodalmi téren is nagy hírű tudós. Ügyességének, tekintélyének köszönhet-e az egyház, hogy törvényhatósága rendszerezetett, rend és fegyelem, az állammal jó egyetértés virágzott. Dr. Hill Stewart-ná l. l. 28.

skot egyházi szakadás alkalmával Angolhon legnagyobb államférfiai és jogtudósai is nyilvánították nézeteiket, mint sir Graham államtitkár 1843. jan. 4. az assembly-küldöttségnek adott feleletéből, Brougham és Russel lordok parlamenti nyilatkozataikból *) világos, melyekben az egyháznak követelt törvényhatósága a felett: mi egyházi és mi világi, megtagadtatik, a voluntarizmus elutasittatik. De sőt maga dr. Chalmers, az új skot egyház lelkész moderatora (elnöke), még az 1838. év ápril havában Londonban tartott felolvasásaiban igen jellemzetesen nyilatkozott, büszkének vallván magát oly államegyházhoz tartozhatni, mely munkásságával a voluntaristák minden ellenvetését s megeafolja; a több más államegyházak megtámadását sem helyeslé, meddig azok az evangéliom terjesztésére működnek; ellenezte az angol püspöki egyház javainak megesonkítását, de „sine cura“ hivatalainak azon érdemét elősmérte, hogy a theologiai tudományokat mivelik és pártolják; felejté a régi presbiterianizmus gyűlöletét a papnagyság (praelatismus) ellen; párvonalat huzott a régi és új reformátorok között; amott, ugyanod, a nyugodt, komoly, fontoló férfiak, kik az államegyházat hibájáért nem szétoszlatni, hanem abba új életet és jeletmet vinni törekedtek, hogy azt a küriarkhia és oklokrátia, nemesség és nép dühösködései elől megvédjék, az egyházi intézeteket a népek javára megtartsák: itt rombolók, kik a szabadság szent nevével a szenvedélyeket és előitéleteket felzaklatják, hasonlók a géprombolók és gyujtogatókhoz, kik évek előtt elégiutlenségükben törtek ki. Az államegyháznak alapnak kell lenni azon célokra, melyekért már sok történt magán eszközökkel eddig, de melyek nem elegendők és továbbra nem is biztosak. Intette végre az államkormányt, hogy a községek és magánosak adakozásait segélyezze, nevelje. Azonban az államkormány sem bátor sem határozott nem volt az egyházat támogatni; így történt az, hogy dr. Chalmerst később az új skot egyházban találjuk fel **).

Ki ezen egyház példájára, mely államsegély nélkül fedezi szükségeit, önkénytes lelkesedéssel gyűjti alamizsnáját, hivatkoznék, annak, a Cochrane, mások szerint, alaptalan el-

*) Sy d o w. Beiträge. S. 341—46.

**) Lectury on the establishment and extension of national churches. Glasgow. und London 1838.

lenvetésének sem adva nagy fontosságot, hogy az új mozgalom vezetői forradalmárok, gőgös papok, kik a nemesség nyakán akarnak lovagolni*); csak azt felelhetnek: várjuk el, az idő még sokkal rövidebb, mintsem egyházat építhetnénk a szalmatüzzre. Várjuk el, mit fog az államkormány tenni, mely eddig nem ösmerte el ezen állapotot, segédkezeit attól megvonta, a dacos buzgalmat az előbb, később egyesülendő egyház javára kifejleni, hogy saját pénztárát megkímélje, majdan felhasználni látszatik.

Az új egyház 1845. dr. Welshet, 1847. dr. Chalmerst, nagy hitelű lelkészeket, vezéreit elvesztvén, ifjú lelkészek, tapasztalatlan egyének léptek fel. Az alamizna forrásait sokfelé szivárogtatják, a lelkészi fizetések már gyéren folynak be, a hanyatlani kezdő voluntarizmust már is vándor gyűlésezések, buzdító utcai szónoklatok, értekezések, folyóiratok, katekhizmusok osztogatása által eleveníteni, ébresztetni vélik szükségesnek. Chalmers, halála előtt kevéssel, jósolta, hogy ha állam és egyház elismerendik hibáikat, a viszonti egyesülés történhető lesz. Így ír ama szemmel látott tanu és utazó Köstlin (Schottische Kirche. Hamburg. 1852).

Tekintsük a népnevelést, iskolákat az önkéntiség szempontjából, látni fogjuk, hogy Angolhonban, hol a nevelési ügy rendszer után nem vezettetik, ezen állapotot a függetlenség magasztos bizonyítványaul veszik, dicsőítik azért, hogy így a szabad egyesületek ott, hol kell, oly mértékben mint kell, elősegítettnek. Ez a szabadság azonban csak negatív, öntetszéstől függő. Sok helyen nincsenek iskolák, városokban sem, elegendő alapokkal ellátva, úgy hogy Brougham lord maga bevallá, még nyolc millió tallér szükségét évenként a nép nevelési költségekre, holott Angolhon gyermekeinek fele sem jár iskolába az öntetszési rendszer (voluntary system) mellett**). És egy népnek sincs pedig annyi és sokféle alapítványa e célra mint az angolnak, mely az intézetek függetlensége miatt oly kevéssé éretett el, ellenben Poroszhon a rászorító rendszer (compulsorium systema) mellett, melylyel ott az egész nevelési ügy vezettetik, és mégis hol arra, mivel a nép tudja hogy menni kell, oly kevéssé van szükség, hatalmas állammá emelkedett. Még O'Connel is be-

*) Hansard parlamenty debattes. 17. jun. 1848.

**) Edinburgh Review 58. kötete szerint.

vallá, hogy a porosz káplár nagy filozof, de azért a porosz király legelső reformer marad Európában*). Vessünk számotmagunkkal, és valljuk be őszintén, hogy hosszú évek során nem tettünk magunktól annyit, mint néhány utóbbi évek alatt a m. miniszteri „compulsorium“ után tenni kénytelenítettünk.

Más részről azonban igaz marad, hogy az öntetszési szeparatizmust (alig lehetvén ezen kettőt egymástól elválasztani, a tömeg épen nem is értene ahoz) az államkormányok legsikeresebben megelőzhetik azon rendelkezésük alatt lévő sok eszközök által, ha az egyházakat és iskolákat nem csupán rendeletekkel és költséges tervezetekkel, hanem anyagiilag is segítyezik. Igen szépen mondja Kuzmány: **) „Selbstverständlich ist bei der Organisation des Wohlwollen der Staatsgewalt gegen die kirchliche Gesellschaft vorausgesetzt, und ihre Mitbetheiligung ist grundfehlerhaft, wenn sie indifferent gegen diese, etwa das jus supremæ inspectionis nur zur Abwehr Staatsgefährlicher Anstrebnisse oder Tendenzen bethätigen will, den diess muss unumgänglich zum Verdacht einer feindseligen, nicht wohlwollenden Gesinnung, zur Regeerhaltung eines störenden Misstrauens bei der zeitigen ambitiösen Übergriffen und wechselseitigen Opposition, und somit zur Behinderung führen“.

Az 1790: 26. törvényben az állomhatalomnak nem csupán negatív, de valóban (a küldölgokról levén mindig szó) pozitív felügyelési joga van. Az 1848. 3. törvény világosabban kifejté azt, hogy az egyházi szükségek az állam által fedeztessenek, akkor az egyház, mint tudjuk, elő is terjeszté szükségait; az 1856. m. miniszteri törvénytervben is el van ösmérve az egyház segítyezésének kötelessége, de az egyház most a jogviszonyok küszöbén maradva, nem felelt a kérdésre. Ez a felügyelési jog nem azt teszi, hogy az állam csak mint „benevolus spectator“ legyen több millió alattvaló szellemi mozgalmánál, de kötelességévé is válik, hogy a társadalmi, erkölcsi közös célok elérésére anyagi segítyezéssel is járuljon, nem csupán advokáciát, de patronátust gyakoroljon. Nem csupán az egyháznak, hanem az államnak is kell tudni és ösmérni a vallási és nevelési intézetek szükségait, különben miként ítelhetne azok felett, ha csak nem azzal akarná kivonni magát,

*) Raumer England. Leipzig. 1836.

**) Practische Theologie. B. I. S. 290.

hogy neki pusztán „negativa superinspectio“ja van. Nem is vonhat ez az egyházra veszélyes kötelezettséget, a keresztyén egyházak belső autonómiaja, sérthetlensége mindenhol tisztába lévén már hozva, ha a külérintkezésben a határvonalzás (demarcatio) hova tovább a tudomány és szerződések által kijelelve leend. De már ezen határvonás európai kérdésének megoldási kísérletét bátortalan és akaratlan negációval kerülgetni a nemzetek boldogítása közös céljához nem vezet.

Irányadólag igen helyesen mondja Révész Imre *): „az állam oly fensőbb eredetű s magas rendeltetésű intézet, melynek végcéljai az egyházeival sok tekintetben egy irányuak és rokonok lévén, ennél fogva az állam és egyház a nemzetek mivelődésének és boldogításának nagy feladatát, egymással a kellő pontokban egyetértve és közre munkálva sokkal sikeresebben előmozdithatják, mint függetlenül és egymástól elszakadva“. Tehát nem ó szövetségi theokratai, középszászadi katholicizmus, de az újabb kor államfilozófiai szempontjából indult a derék szerző. Valamint a kontinentalis reformátorok, úgy az újabb kanonisták is így nyilatkoztak **).

Más helyen ismét így ír: ***) a valódi keresztyén egyházi élet természete azt hozza magával, hogy az egyházi és iskolai közszükségek a buzgó hívek önkéntes adományaiból fedeztessenek. Így volt ez az őskeresztyén egyházban, s nagy

*) Egyházalkotmány elvei. 13. l.

**) Vor allem steht in Deutschland in Ansehung der christlichen Glaubensparteien der Grundsatz der vollkommenen Rechtsgleichheit in bürgerlicher und politischer Beziehung fest. Keine derselben kann mit grösserer Gunst oder Ungunst behandelt werden; auf die Handhabung dieses Rechtes soll das persönliche Glaubensbekenntnis des Regenten, und der von ihm bestellten öffentlichen Beamten keinen besonderen Einfluss haben, und in dieser Hinsicht besteht der nicht ohne Gehässigkeit in der neueren Zeit hervorgezogene Unterschied zwischen katholischen und protestantischen Regierungen nichts mehr... Auf der möglichst gewissenhaften Erfüllung dieser Pflicht beruht ein Theil der öffentlichen Zufriedenheit, die Stärke des Staats, welche von jeher religiöse Spaltungen zum Unheil des Vaterlandes benützten, so wie auch die Hintansetzung der Rechte der verschiedenen Glaubensconfessionen zu Bündnissen mit fremden beigetragen. Halten wir daher fest an diesem Rechtsprincip, was auch schwarzgallige Theologen dazu sagen mögen. Brendel Kirchenrecht. S. 729. 730.

***) Egyházalkotmány elvei. 62. l.

részben még a hajdani s mai buzgóbb protestáns egyházakban is. Korunk miveltségének s erkölcsiségének napja azonban, mely nem csak világít, de pusztítva éget is, legnagyobb részben kiszárasztá már a keblekben ama nemes forrást, s az önfentartás ösztöne és kötelessége arra kényszeríté az egyházat, hogy szükségéi fedezésének rendes és legfőbb forrásául tagjainak törvényes megadóztatását ösmérje és használja; e mellett azonban az önkéntes adományozás forrását is ne csak fentartsa, de sőt azt minden lehető nemes eszközzel minél nagyobb erőre emelni törekedjék“. És így az emberismérő, körülményeket fontoló férfiú nem intonálja ama „categoricus imperativust:“ nem kivetés által kell az egyházat fentartani.

Mint mondtam, nem vonhat ez egyházra veszélyes kötelezettséget, ha az államhatalom befolyása ki van határolva. Ne irtózzunk a tudomány terén azon pontok felett elmélkedni, melyek még pozitív törvények által meghatározva nincsenek; zsinaton vitatkozni felettök nem vezetne célhoz. Az 1790. 26. törvényből dr. Székács József „Igénytelen vélemények“ című munkája 31. lapján kiemeli az államfelség egyházkörüli jogait, és az elősorba teszi: „joga van ő felségének az evangéliomkövetők egyházi szerkezete tárgyában azok elé törvényjavaslatot terjesztetni,“ sat. A 34. és 35. lapokon előszámlálja az igazgatásra és törvénykezésre vonatkozó tetteleket, melyek a királyi jogok gyakorlatának megfelelnek. Ezekben és a kezdeményezésben az előzetes (praeventiv), a szentesítési jogban a represszív befolyást tagadni sem lehetvén, a „negativa superinspectio“ szójátéka és ezen épített voluntarizmus teljesen elenyészik. Fölösleges tehát a kezdeményezés joga felett vitatkozni: kit illethet az „jure divino“. A kirekesztő iniciativa veszélyes műtét, mint politikában ugy egyebütt is államcsinokra szokott vezetni, és ha csak a budai zsinat I. kánonát megolvassuk: „habent jus regimen suum ecclesiasticum cum suprema approbatione regia emendandi, ordinandi“ etc.: látni fogjuk, hogy valamint ezen értelmezésben, ugy az 1790. 26. törvény 4. §-ban sincs sem oktroirozás, sem kollegiális autonómia hanem a közös működés elve van megállapítva. Így értelmezte azt a m. minisztérium is, midőn kezdeményezett tervét az ős gyülekezetekhez feltétlenül szabad megvitatás végett leküldötte.

Mi bemutatjuk, úgy látszik, a voluntarizmus erőtelen-

ségét nagyobb célok kivitelére, s midőn meghuzzuk a nagy harangot nagypéntek előtt, bizalmatlanságot tanusítunk ok nélkül! Mondhatnók: ki kérdezte azt, hogy nagyon szenved a vallásosság és erkölcs ügye a jelen állapotban, mert az ordinálás oly kezek által történik, melyekbe azt az egyház nem helyezte, ezért a hívők bizodalma megrendül, botrány (!) keletkezik, neveli a botrányt (!) hogy a hivekben kétely emelkedik (?), hogy az ily módon felavatott lelkészek által kiosztott sakramentumok szentsége s a megkötött házasságok érvényessége kétségbe vonatik (sic). Az egyház méltán kérheti: miért nem emeljük könyörgő, óvó, tiltakozó szavunkat? (Magyar Sajtó. 1857. 242. sz. pesti ág. gyűlés).

Már ha csakugyan számadással tartozunk az egyháznak hallgatásunkért, menteni kell magunkat, hogy bizony hibáztunk akkor, midőn a zsinatkérés indokai közül ki nem emeltük a szuperintendensek választhatási szabadságát, mi a m. miniszteri tervben is a régi gyakorlat szerint van formulázva a 182. §.; és miután az 1854. évi jul. 11-ki kormányrendelet 8. §-ban felhozott ideiglenes akadály ez által elhárított, és így az államkormány és egyház között e részben nézetkülönbség sincs, miként az a 9. §ban még most is van: nem látom okát, miért ne lehetett volna szuperintendenseket, hol kell, választani vagy kérelmezni. Ám de midőn ezzel sok egyebet is összehalmoztuk, oka egyedül mi vagyunk, hogy feleletet nem kaptunk. A kérést most is megtehetjük, de már óvással és tiltakozással épen nem élhetünk, mert így min magunkat vádolnók be az egyház és protestáns világ előtt: miért túrtunk egy pillanatig is hitkényszerítést, vagy mutatánk közönyösséget oly, állítólag, botrányos tények iránt, melyektől a hívők lelki üdve föltételeztetik. Bocsánat! nem akarok szigorú bíró lenni, csak azt állítom: nem igaz biz az, hogy csak a szuperintendens ordinálhat érvényesen, az sem igaz, hogy az adminisztrátornak neveztetett, de előbb már az egyház által ordinálásra is felhatalmazott és választott esperes több társaival, mint szokás és történt, ne ordinálhasson. — Így majd egész Németországban és egyebütt, hol a szuperintendensek az államkormányok által neveztetnek, de ha úgy tetszik, Skóciában, hol épen sem szuperintendens sem esperes nincs, ordináció, sakramentumok kiosztása, törvényes házasság épen nem történhetnék. Igaz az, hogy kánonaink az ordinációt szuperintendensek és esperesek által rendelik, de

nem mondják azt, hogy ezeknek történetes nemlétükben közpapokra se bízassa azt az egyház, nem mondják azt, hogy ez a liturgikus rítus „dogma“, melytől a hívők lelki üdvé függ; sőt tiltakoznak minden oly balvélemény ellen, mint ha a szentlélek öröksége (successio) bizonyos egyénektől hagyományoztathatnék. — Miért hát magunkat vádolni a világ előtt, és oly nyilvános rövidséggel, holott azért vádolhatnók inkább, miért kötöttük ezzel össze a világi elnöklet szentirati tekintélyét, midőn Mátéra (23: 77.), Péterre (1. 5. 2, 3.) hivatkoztunk, melyeket ha olvasunk, minden egyebet, különösen azt, hogy a papok prelaturára ne törekedjenek, de világi elnökletet sehog. sem olvashatunk ki belőlük. Vádolhatnók azért, miért igyekeztünk ily kérdéseket dogmatikai térre vinni, hogy azon az államkormány aztán ne mozdulhasson. Nagyon és igen mélyen tisztetem a derék férfit, a magyar prot. egyház díszét, kitől ama nyilatkozat származott, ezért nem is folytatom a bírálatot, de mivel vádlóként lépett fel, kénytelen vagyok Raumer feleletével, melyet Broughamnak adott, válaszolni, s illetőleg magunkat kimenteni: Wenn dem edlen bei geistiger Aufregung und in dem Strome seiner Beredsamkeit die Gedanken und Worte durchgehen, kann man sich darüber nicht wundern: so grosse Talente haben, wie Schiller von Wallenstein sagt, eine Frage frey an das Schicksal. A m. minisztérium tudós tagjai alkalmasint fogják tudni: mi nálunk a dogma, mi nem; miben botránkozik meg népünk; és mi ne szaporítsuk azokat, nehogy mondathassék: Der Papst ist Presbyterianer geworden.

Fájdalommal telik el aztán szívünk a voluntarizmus oly hideg értelmezése hallására is, hogy a pesti egyetemes protestáns theologiai intézetbe külön ajánlat mellett ágostai hitvallású testvéreink számára elkülönített tanári szék fog felállítatni, azon nyilván kijelentett tartalékgondolattal, hogy a konfessziók és dogmák összezavarásáról hallani sem akarnak (L. Magyar Sajtó. 242. sz. ág. gy.). Tudósok között zavarást föl sem tehetvén, azt hisszük, hogy „unio“ szóval lehetett volna az eszmét jobban kifejezni, és mi, kik magasztosabb bizalommal viseltetünk azon nagyszerű intézet mostani és jövőre választandó tudós tanárai iránt, mint sem őket „a priori“ eszeveszett zavaróknak mernők gondolni is, már csak elértjük a szó titkolt értelmét, s az unió ily hideg elutasítása kesztyűjét fölvenni kénytelenek vagyunk.

Már hogy unió porosz módra oktroirozott agendával rögtön ne legyen, mi is jónak látjuk, úgy is vagyunk meggyőződve, hogy ily kísérlettől nincs is okunk előre óvakodni, miután es. m. minisztériumunk messze látó bölcseséggel és illetékességgel azt az egyházkormányzati téren kezdeményezte; de már azt, hogy az egyetemes theologiai intézetben vegyes tanári székek felállításával, jó akaratú vegyes működéssel az uniót a tudomány terén előkészíteni ne lehetett, ne kellett volna, teljességgel meg nem foghatjuk; ha csak nem azon anyagi nézet lebegne előttünk, hogy a „voluntary separatismus“ előre bocsátásával a segélyezés non plus ultrája mondatnék ki; mire mi reformáltak, kik ama figyelmeztetést, hogy a magyar protestantizmus a reformáció oltá ennél nagyobbyszerű vállalatot nem mutathat fel, kellőleg fel is fogván, annak anyagi eszközökkel is elősegélését magunkra különös tekintet és föltétel nélkül fel is ajánlottuk, okot sem szolgáltatunk.

A rajnai tartományok zsinata Speyerben még 1818. évben így nyilatkozott: „ins künftige wollen die Protestanten des Rheinkreises fest und brüderlich vereinigt sein und bleiben, als protestantisch-evangelische Kirche, sie erklären feierlich dass der wirklichen Vereinigung bei der Confessionen in Lehre, Ritus und Kirchenverfassung durchaus nichts wesentliches im Wege stehe (Amtshandbuch. 1833). Ezen nyilatkozatot megerősítő királyi leirat így szól: dass es zum innersten und heiligsten Wesen des Protestantismus gehöre, immerfort auf der Bahn wohlgeprüfter Wahrheit und ächt religiöser Aufklärung mit ungestörter Glaubensfreiheit muthig voranzuschreiten*).

Ezen fejedelmi jelszóra majd nem egész Németország protestánsai egyesültek. Nálunk alig történt valami az iskolai téren, hol ismét szakadás jelei mutatkoztak; és most ama nagyszerű vállalat kezdetében sem mutatkozik egyesülési hajlam, sőt az felhívás nélkül előre elutasítatik, holott a cs. m. miniszteri leirat és törvényterv szellemével, irányával épen megegyezett volna. Ez már a valami! De nem mi gondoltuk ki.

Egyébiránt az uralkodó nézetek tájékoztatására nem mulasztatom el ama nagy tekintélyű tudós porosz miniszternek, Eichornnak**) némileg minket csendesítő és megnyugtató szavait felhozni: Die Presbyterial-Verfassung ist noch nirgends zu

*) Brendel. Kirchenrecht. S. 500.

**) Kirchenrecht S. 779. 789.

einer in allen ihren Grundzügen völlig entsprechenden Entwicklung gekommen. Dazu müsste die menschliche Gesellschaft eine ganz andere sein, als sie bisher gewesen. Die Hauptdifferenz findet statt in Beziehung auf die Auffassung und die Ausführung des Kirchenregiments. Es ist nämlich hinsichtlich der grösseren oder geringeren Ausdehnung des autonomen Rechtes und des Verhältnisses zur Landesregentschaft *) so wenig Gleichförmigkeit, dass die Synoden hier als ein organisches Glied der Einrichtung gesetzt sind, dort aber von einem jeweiligen Regierungsbeschluss abhängen, dass hier anders, als dort verschiedenes auf abweichende Weise zu dem Geschäftskreis der Organe der Verfassung gezählt wird, und dass bald anders eine Mitwirkung der weltlichen Obrigkeit des Staates zur Beschaffung der kirchlichen Angelegenheiten gefordert, oder perhorrescirt wird.

És így nincs megállapodás; a határvonalak kijeleléséről, de elkülönítéséről szó sem lehet, míg a különböző vallásfelekezetek egymáshoz viszonyai tekintetbe vétele azt nem is javasolja. Nézetek különbözők lehetnek; nem lehet kárhoztatni senkit, sem a tudomány vitatását „a priori“ zsinat avagy majoritás rögtönzött határozataival megelőzni, gátolni, lefojtani. Ne hallgasson senki, ki szólni tud és hivatást érez, aztán győzzön, a mi jobb**).

*) Ez nem csak presbiteriális protestáns, de más, különösen a római kath. egyházban még nagyobb surlódások tárgya, holott amaz, ennek ellenében és szüntelen ostromai között, végre is az állam segédelmét igényelni kénytelen, és most már még is nyeri azt.

**) Szándékosan hagytuk e jegyzetet a jelen cikk végire, nehogy zavartuk legyen az előadást. Mi e cikkben elmondott némely elvi dolgokra nézve az igen tisztelt értekező ural ellenlábás helyzetben vagyunk, mindamellett szívesen adunk tőle minden sort, és engedjük fejleni az eszméket tekintet nélkül akár a m. miniszteri alkotmánytervre, akár az egyházunkban divatozó gyakorlatra, véleményre. Így megegyezünk a t. szerzővel a vitatás szabadsága elvében, s ez elég; mert még eddig nem láttunk oly férfit, a ki fel bírná huzni Odüsszeüs keziját, s várjuk az eljövendő mestert. Együttal tiszteljük a „Protestantische Jahrbücher“ szerkesztőségét ránk fordított figyelmeért, s értesítjük, hogy a m. miniszteri törvényterv elé bocsátott leirathan is így értjük a „föltétlenül szabad véleménynyilvánítást“, mert akarjuk, hogy ne törpíttessék el az, mi nagyul van mondva. Ha a „Jahrbücher“ szerkesztője teljesen a maga modorának igényli ama szép szavak értelmét: joga van hozzá; de nekünk is van ám! Jut abból mindnyájunknak.

Szerk.

TÁRCA.

TÖRTÉNELMI ADATOK ÉS IRÁNYESZMÉK

A magyarországi reformátusok köz istenitiszteleire rendelt énekeskönyvének új kiadásához.

Ezen énekeskönyv átalakítása iránt mind az életben mind az irodalomban megtétetvén az első komoly lépések: igaz rendi a dolognak, hogy a második és több következő lépések se maradjanak el, de jöjjenek egymás után mind addig, míg nem a kitűzött cél elérve, s a közohajtás becsületteljesen életbe léptetve leszen. Felfogásom szerint már, kell hogy a második lépés itt a történelmi mult lehető legtisztább felderítése legyen. És pedig ezt én annyira fontosnak tartom, hogy ha ez bármi okból mellőztetnék, vagy a sorozatból kifeledtetnék, lenne ez a szent ügynek oly nagy hátrányával, melyet egészen semmi sem kárpótolhatna.

Mivel pedig a tiszamelléki ref. egyházkerületnek közelebb Jánosiban tartott közgyűlésén énekeskönyvünknek új kiadásához történetesen épen enyém volt az első szerencsésen megfogant áldott szó; de a mi nagyreményű Antalfi Jánosunk is jónak látta e tárgyban mondott első irodalmi szavával igénytelen személyemre *) köszönteni, meg fog nekem bocsátani a jámbor gondolatért, hogy itt mindenek előtt, magamat tartom erkölcsileg kényszerültnek a sorompóba lépésre; nem mintha legkevésbé is hinnék A. J. tollának, mely rám mint szakértőre mutat; hanem mivel mások hallgatnak, engem pedig az ügy iránti buzgóság lelke sürget, hogy a második kérdést egészen befelelés nélkül maradni ne engedjem.

Tehát mikor készült ezen énekeskönyv? ki készítette? hol? mikor bocsáttatott világ elé? különösen az abban lévő énekeket kik írták?

*) L. „Sárospataki Füzetek“ I. félév. 433. és 477. II.

Megvallom pedig mindenek előtt, hogy midőn én ezen kérdések felderítéséhez kellő nyomozásokba merülök, keresvén a tetőt, honnan az egész beteláthassam: lelkem teljes örömevel sejtem hogy sorsom hasonló a tapasztalatlan emberéhez, ki véli hogy ha a látkör véghatárán sötétlő hegységre juthat, ottan a föld végét elérí; s ime ha küzdve a tetőre ért, új világ terül előtte, melynek megint nincsen vége. Valóban, ki énekeskönyvünk tartalmát vizsgálja, történeti multját nyomozza: délibábot űz, mely bájló képeivel mindig beljebb ragadja őt a végetlen sikság tengerébe, hol többé semmi nyom sem taláztatik. vagy gombolyagfonalat von kezébe, melynek egyik vége ugyan nála van, de a szál foly szakadatlanul századokon, ezredeken át, s belső vége az ősméretlen idők homályába vesz el. — Igen, ez a könyv valódi jákóblajtorja, nemcsak azért mert századokon át millió lelkek járnak ezen fel és alá a buzgóságnak szárnyain: hanem azért is, mert alsó vége földünkön nyugszik ugyan, de rajta fokról fokra emelkedvén, felső végét úgy szólván az Istenség kezeig látjuk emelkedni. Még mi ősmertük az utolsó szentköltőket, kik ezen könyvbe a század elején irtak, de az ő énekeikkel együtt zeng itt a reformátorok valamint Simeon, Mózes és Dávid mennyei lantja.

Ne előzzük meg azonban magunkat. Vegyük inkább kezünkbe a nagybecsű könyvet és mondjuk el róla, a mit tudunk.

Első tekintetre láthatja minden, hogy ez két fő részre oszlik. Az első rész tartalmazza szent Dávid 150 zsoltárát; utóbbi a dicséretet. Kezdjük tehát mi is sz. Dávid zsoltárain, elsorolván róla az érdekes történeti adatokat.

Említsük fel mindenek előtt, hogy a 150 zsoltár tárvolról sem mind sz. Dávidé, hanem örökbecsű gyűjteménye az ó világ legszebb énekeinek. Ezen körülmény azonban nem hogy kisebbitené, sőt neveli a remek műbecsét. Én legalább soha nem énekelhetem például a XC. felségesen szép éneket a nélkül, hogy lelkemnek felmagasztalt érzésével egyszersmind annak szerzője Mózesre is ne gondoljak.

A zsoltárok ezen isteni becsét, valamint általában a zsidó és keresztyén világ, úgy sőt még inkább a ref. egyház is felfogta. Különösen magyar reformátoraink közül Sztárai Mihályról emlegeti többi közt Tóth Ferenc *) hogy sz. Dávid zsoltárai közül többeket magyar nyelvre fordítván, azokat a nép előtt maga is énekelte nagy buzgósággal (1530 táján). Bencédi Székely

*) Magyar és Erdélyi protestáns ekleziák története. Irta Tóth Ferenc. 1808.

Istvánról írja Bód Péter *), hogy a zsoltárokat magyar nyelvre fordította 1548.

Majd jött a kálvinista magyarok szent Dávidja, Szenci Molnár Albert, ki a zsoltárokat magyar versekbe szedvén, francia nótákra rendelte és kiadta 1607-ben, tehát éppen most 250 esztendeje. Hajoljunk meg ezen nagy emberünk harmadfél százados emlékénel! Mert hogy ő nála a magyar Sionnak nagyobb szentköltője mai napig sincs, abban, gondolom, mindnyájan megegyezünk. Sőt általában is el lehet mondani róla, hogy előtte úgy mint ő soha magyar ember még nem szólott! — Bámulatos, hogyan juthatott ezen férfi 1607-ben már, a szentköltészet s klasszikus irmodor azon magasságára, a hol őt ezen énekekben csudálhatjuk! Meglehet sőt némileg igaz is, hogy Molnár szellemét hatalmasan támogatták az itt is elismerés és hálás kegyelettel felemlített nagy Béza és Marót, kiknek francia munkájok után dolgozta ezen művét: hanem mégis teremtő lélek, lángész s valódi szentköltői talentommal bírt ő maga is, kinek művészi kezében nem egyszer, a magában egyszerű zsoltár is remek művé tökélyesült. De van is ám jutalma! 250 esztendő alatt jobbra balra végetlen változás! Molnár Albert munkája pedig mint a Sion hegye áll! Maga ezen énekeskönyv, mint tudjuk és alább is olvashatjuk, nagy változásokon ment által, mikor a többi énekek nagyon is ritka rostára vettettek, de Molnár Albert zsoltáraihoz egy lélek sem nyult. Támadjon fel ma: s im könyvünkben úgy mint szívünkben és szánkban változatlan találja, mint egy ős atya, utódinak hagyott örökségét, énekelhet velünk, mintha köztünk nem harmadfél század, de harmadfél nap óta sem feküdnek.

Olvastam ugyan valahol, mintha Gelei Katona István 1636-ban ujonnan rendbe szedvén a zsoltárokat, a francia nóták helyett másokat alkalmazott volna; hanem ez vagy tévesztés, vagy a Molnárét az élethől kiszorítani képtelen levén: önmagában elenyészett. Mert hogy a zsoltároknak nótája is tökéletesen az ma, a mi volt 1607-ben, kétségbe hozhatlan igazság. — Köztudomás szerint ugyan az első 1607-ki külön kiadás ma már aligha található. Megvan bizonyosan számos helyen, többi közt nálam is eredetiben a Molnár Albert által 1608-ban Hannoviában kiadott Biblia, melyhez van csatolva a zsoltár is szép tiszta kótázattal. Tessék utánnézni akárkinek, s úgy találja hogy pontról pontra, jegyről jegyre a most is használt melódia áll mindenik ének felett. — Még van e tárgyban néhány megjegyzésem.

*) Bód Péter. Magyar Áthénás. 238. l.

A zsoltárok nótáit készítette Claudius Gaudimellus, ki a párizsi vérfürdőben öletett meg. Sok szép dallamot köszönünk ezen embernek, méltó hogy nevét el ne feledjük.

1743-ban adatott ki „Zsoltárok négyes notájik és a harmóniás éneklésről rövid tanítás Debrecenben“ 8dr. Sajnálom hogy ezen könyvet nem bírom, s azt sem tudom, ki munkája (Maróti Györgyé. Szerk.) Pedig hogy gyermek koromban Szikszón kedves emlékü tanítóim: K o c s a és B u z á s urak idejében harmonizálás közt mint vezérkönyv forgott kezünkön, az bizonyos. Legyen itt elég részemről a rámutatás, hogy azok, kiken a dolog annak idejében megfordúl, erre is figyelmezzenek.

Végre a nagy tudományu és vallásos P e t h e F e r e n c e t kell még itt kitűnő tisztelettel felemlitenem, a ki Ultrajektomban 1795. az egész bibliát kiadván, hozzá csatolta régi szokás szerint különösen a zsoltárokat is, úgy azonban hogy azok nótájára tán minden megelőzőinél nagyobb műgondot fordíta. Legfeltűnőbb nála, hogy minden ének első versével a kótát is oda nyomatta, figyelem nélkül arra: fordult-e az már elő feljebb, vagy sem; míg mások elégnék tartották az olyan nótákat csak egyszer kótázni le, melyekre több ének is megy. Minden esetre jobb a Pethe törvénye ott különösen, a hol kótához értő közönségre számítunk, mert csak úgy lehet a buzgóság legkisebb megzavarása, előre és hátra való forgatás nélkül, kivált összhangzólag, énekelni.

Most legyen elég ennyi a zsoltárokról

Következik hogy szóljunk a dicséretekről, kezdvén a dolgot itt is legelől.

Köztudomásu hogy a reformáció előtt magyar hazánkban a közönséges isteni tisztelet alkalmával többnyire deák énekek használtattak. Mivel pedig a vallásujítás egyik nagy célja mindenütt az volt: biztosítani mindenkinek a jogot és eszközölni hogy született nyelvén hallhassa a szent igét s dicsérhesse az ur Istent: egyért tehát azért is, de a vallásos eszmék és igazságok megújult eredeti felfogása miatt is, első életföladatuk volt a reformátoroknak, többi közt, magyar nemzeti s hitelveikhez alkalmazott énekeket készíteni. S hogy a zsoltárok körüli mozgalom itt nem volt minden: előre is gondolhatjuk. Mint vidám tavasszal a madarak éneke: új örömhimnuszokban tört ki minden felé a nagy lelkesedés, s nemzeti édes nyelven emelkedett ég felé a megzendült isteni lant bájzenéje. — Belé merül az egyik a szentírássba, a másik ön lelkébe, vagy a régi diák s görög énekek fordításába, s a mint a szükség előállt, volt költő, volt szentének elegendő.

Könnyű ezeket boldog merengések közt így képzelni: veti elenem valaki. Hanem hát mutass nekem nem sok, de csak egy ere-

deti éneket ezen korból, melynek szerzőjét biztosan tudhassuk! Őh mit nem adna a honát és egyházát egyaránt lángolva szerető magyar ember csak egyetlen oly énekért is, melyről kétkedés nélkül mondhatná: ez a reformáció első napjaiból való! Hallották és énekelték ezt az én őseim, s talán ez egyik rendítette meg annak lelkét, ki az enyéim közül első tért által a ref. szent vallásra.

Türelem, kedves hitbéli testvér! ime örömmel mondhatom: nem csak egy, de több számos éneket birunk felmutatni a reformáció első korszakából. Mielőtt azonban az egyes énekekről s azok szerzőiről szólnánk: hadd irjam ide, a mit tudok énekeskönyvünk legrégibb kiadóirol.

Az én tudtommal Bencédi Székely István volt a legelső, ki a magyarországi reformátusok közkezen forgó énekeskönyvének, hogy úgy szóljak, első magvát szerkesztette. Világosan említi t. i. Bód Péter róla hogy a zsoltárokon kívül, fordította az ekklezsiának régi deák himnus nevezettel való énekeit és ki is nyomatta Krakkóban, 1548. Szeretném tudni: megvan-e még ez a könyv valahol, én legalább soha sem láttam. Az hihető, hogy Bód Péter kezében még forgott, mert idézi belőle a XLII. zsoltár elejét, hogy összehasonlítva a Molnár Albertével, következtethessünk az egészre. E szerint a XLII. zsoltár Széklynél így van: „miképen a gim szarvas rikkolt a folyó vizekre, Akképen az én lelkem Te hozzád kívánczik, Isten.“ Ez ugyan nem valami megragadó, mert talán Bód is mutatóba a különösét választotta: hanem azért, hihetőleg helyt állott azon időben, mert Székely minden esetre kora legkitűnőbb embereinek egyike volt, birta a nyelvet tökéletesen, ősmerte és hihetőleg, ki is tudta elégíteni a nép lelki szükségait. Ismét mondom, szerintem ő volt a Graduál első mgalapítója, s mint ilyennek hálásan éltetem emlékezetét.

1590-ben nyomattak ily című könyvet Debrecenben: a psalmusokkal való isteni dicséretetek.

1592-ben Gönci Fábricius György debreceni pap és püspök összeszedte és kinyomatta a keresztyén énekeket, melyek a Graduál mellett s a nélkül is, a hol azzal nem élhetnek, a magyar nemzetben reformáltatott ekklezsiákban szoktanak mondatni. Im a kétségbe hozhatlan bizonyítvány az iránt hogy már ezen kor előtt szerkesztve volt énekeskönyvünk egy részben.

1636-ban jelent meg: Graduál, az énekek kulcsokkal együtt, a mint abban az időben énekeltettek.

Fehérváron. Kezdetre ezt szerkeszteti Keserői Dajka János, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem parancsolatjára. Végrehajtotta Gelei Katona István. Kinyomatta, Rákóczi György, a ki ugyan ebből 200 ref. ekkleziának egyegy példányt küldött ajándékba.

1646-ban a szatmárnémetii zsinat XI. konkluziójában rá üttetvén a közelismerés szentesítő pecsété, a nép kezén eddig külön füzetekben forgott „kisebb énekes könyv“ és „nagyobb énekeskönyv“ vagy Graduálra, valamint a Molnár Albert által fordított zsoltárookra is: önként következett, hogy az egy célra szolgáló három külön kis könyv együvé kötöttetett, s e napságtól mint egy egész mű mondhatnám szimbolikus könyvi ranggal, egészen a most folyó század elejéig forgott ez Graduál név alatt a magyar ref. népség kezén a nélkül, hogy e hosszú idő alatt valamit hozzá adtak vagy belőle elvettek volna.

Minek tudakozódní a nagy időközről: miért hogy az evangéliom szerint reformált magyar anyaszentegyház, melynek zászlóján a haladás, a folytonos előre törekvés szavai ragyognak, ez idő alatt nem talált javítani valót, a többi közt, ezen a könyvön is? Hiszen köztudomású hogy az egyház, melynek oltáránál 1646 táján a magyar nemzet legnagyobb részével fejedelmek áldoztanak, ezen idő alatt élte a megpróbáltatás és élethalál közti tusa nehéz szomorú napjait.

Elég legyen itt csak azt mondani el, hogy a szelid lelkű József császár türelmi parancsa után kezdvén ismét magához térni a sokat szenvedett ref. egyház is: hamar közfigyelem tárgyává lett ismét többi közt az énekügy is; s legjobbaink kimondották ohajtásukat: vajha a Graduál az előhaladt kor és nemzeti miveltség követeléséhez képest átnézetvén reformáltatnék! Mert bár tartalmazott ezen könyv számos örök becsü kincseket: lehetetlen volt mindazáltal, különösen az akkor élt választottainknak be nem látni ennek fogyatkozásait, melyeket kijavítani, az új kor remek darabjaival bővíteni, igen is érdekében állott az ének fontosságát, s szellemi magas becsét tisztán látó anyaszentegyháznak. Nem sok idő telt bele, hogy az ohajtás közönségessé lett, s minden jók örömére be is teljesedett.

Az 1806. esztendő aug. napjaiban magyarországi mind a négy ref. szuperintendenciának képviselőiből alakult konventen a Graduál átalakítása megtörtént. Mindenek előtt sz. Dávid zsoltárait, melyek a régi énekesben hátul állottak, első helyre méltóztatták a szent atyák, a nélkül hogy merészeltek volna ebből csak egy sort is kihagyni vagy rajta valamit javítani. Annál feltünőbb ezen jelenet,

mert az átalakításnak egyik tisztán belátott s ki is mondott főokul akkoriban is azt emlegették, hogy a szokásból kiment s használhatlanná vált énekekkel az új kiadás ne terheltelessék. Pedig hogy a zsoltárok között is nem egy van ezen rovatba sorozható, azt gondolom, akkor is akárhányan áttallatták. Hanem hogy végetlen nagy volt atyáinkban a kegyelet sz. Dávid zsoltárai, s tán némileg Molnár Albert iránt is, megrovás helyett, osztozzunk e kegyeletben, jó alkalom levén jelenleg előttünk változtatni ezen, ha szükségét belátjuk.

Jött azután a dicséretetek megrostálása. Hanem bezzeg már itt azt is kipótolta a konvent, mit amott talán elmulasztott; s dacára annak hogy ezen dicséretetek majd nem kizárólagos emlékei ref. magyar anyaszentegyházunk legnagyobb embereinek, és legalább, én szerintem, sok tekintetben kipótolhatlan örök becsü maradványai vallásos multunk legszebb napjainak: dultak ezek közt irgalmatlanul, s hitvány pozdorjaként hánytak a tüzre sok oly drága kincset is, melynek értéke kiszámíthatlan. 372 nemzeti kijött himnus közül, mennyi a Graduálban volt, ha jól tudom, csak 56 éneket ítelt a tul-szigorú birói szék méltónak hogy az új könyvbe áthozassék. Szerencse, hogy a kemény ítélet egyszersmind a régi példányokat is meg nem semmisítette, s ma még képesek vagyunk végig lapozni az öreg Graduált, s behozni az ujonnan tervezett kiadásba, melyeket arra bármi okból méltónak ítélünk.

Vége az ideje korán történt felhívásra az ország minden vidékeiről egybegyült új énekeket nézte végig a szent szék, s a sok közül 182 darabot ítélvén érdemesnek arra, hogy új kiadásba behozassék: megalakult az új énekeskönyv, mely bár régi Graduál nevét elvesztette is, ma sem egyéb mint annak ujonnan rendezett kiadása. — 1806 óta, köztudomás szerint, ime becses könyvünkön semmi változás sem tétetett; úgy forog ez országszerte az ev. ref. magyar népség kezén, a mint ezt a n. t. konvent megalapította.

Reményilem pedig, hogy a keserűség némi színit viselhető fent elvetett egy pár szavamat senki sem fogja tiszteletlenségre magyarázni ez utolsó rendező kezek ellen, melyek ha tán kiméletlenebbül is bántak az én kedves régi magyar himnusaimmal, mint én szeretném, hogy bántak legyen: mindazáltal csakugyan hiven, s úgy mint Isten tudniok adá, elvégezték a rájuk bizott munkát. Oh senki sem fogja fel nálam jobban e munka becsét! Hisz így is megmaradt a könyv történeti becsé, s a három századot tulélt nemzeti lantot teljesen kijavítva, ismét alkalmassá tették őket arra, hogy a mindig haladó világ izlésének megfeleljen, s bájosan szent hangjával képes legyen

mennybe emelni a por fiát, megilletni a gyarló kebelt. Az én gyülekezetemben épen most 50 éve zendült meg először a megíjult Gradual új éneke, valamint hazaszerte is 1807-ben kezdett ez templomainkban és házi oltárainknál használatni . . . Megragadom azért a haldokló, e részben jubiláris 1857. esztendő; nem bocsátom el, míg a hála és kegyelet szövétnekét meg nem lobogtatom valamint a szentköltők úgy az utolsó szerkesztők emlékezetére! Mi volt elvök ezen szent atyáknak? Ugy látszik ez: „nem nekünk uram, nem nekünk, hanem szent nevednek adassék minden dicsőség,” és tulszerényen engedték úgy a magok nevét homályba borulni, nem irván azt oda az énekeskönyv előbeszéde alá: valamint el akarták temetni a szentköltők emlékezetét is, közülök egyet sem nevezvén meg.

Ha volnánk mindenben tökéletesen kifejtett öntudatos boldog egyház, most úgy Molnár Albertünk harmadfél százados, valamint énekeskönyvünk utolsó szerkesztői, és minden íróinak megújított félszázados emlékezetén milliónyi lámpák közt alkonyodnék be a jelen (1857.) év. Most így, a hogy vagyunk, közepette a pénzhajhászó világ óriás zajának, elég, ha tán néhány választottakkal itt vagyok legalább én felkeresni énekügyünk bajnokinak temetőjét! Míg a reszkető mécs nagy nevekre igyekszik halvány világot deríteni, melegen dobog a honfikebel s az emlékünnepen áldozó papnak szeméből „hull könyű a hamvadók porára“! zugja utánam az ev. ref. egyház, ha imádkozom: „re- quiescant in pace“: én kérem az urat, hogy az ő választottainak lelke, miként Elizéusra Illés palástja, szálljon alá mindnyájunkra! . . .

Jelen századunk egyik legnagyobb tudósa, a már fent is tiszteletteljesen említett Tóth Ferenc pápai ref. pap, s később szuperintendens, nem békülhetvén ki azon gondolattal hogy a szent költők, kiknek művei az énekeskönyvbe behozattak, a világ előtt még csak meg se neveztesse: egy röpiratkát bocsátott ki mindjárt az új énekeskönyv megjelenése után, melyben megadván az érdemnek illő jutalmát, elmondja előbb hogy a konvent tagjai Magyarország akkori négy ref. szuperintendense; Őri Filep Gábor; Törkos Jakab, Benedek Mihály és Tormási János urak voltak, Bátori Gábor generalis notárius, későbbi szuperintendenssel együtt. — Aztán hiven elsorolja az új énekek szerzőit is. Igen kevés kivétellel ezen röpiratka után veszi itt az olvasó újabb szentköltőinek névsorát az általok irt énekek megnevezésével.

1. Almási Balog Mózes, édes atyja az országosan tisztelt dr. Balog Pál és Balog Sámuel uraknak, volt előbb pelsőci tanító, később hirhedt és nagy tudományu pap Balogon, Gömör megyében, írta a 4. dicséretet, mely így kezdődik: „Áldjuk a nagy Isten jóságát.”

2. Balog Ábrahám szántói pap írta a 199. dicséretet.

3. Balog Pál ecsegi pap 198, 202, 203, és 205. dicséretet.

4. Bátori István előbb pelsőci, később serkei pap, és Gömör hatalmas esperese, írta a 3, 22, 33, 237. és 238. —

5. Baesó János, borsodi pap. 194.

6. Beregszászi Pál szinai pap 181, 182, 188, 206, 216.

7. Budai Ézsaiás debreceni theol. professzor, később szuperintendens, 6, 27.

8. Bösörményi Pál világi ember 234. —

9. Breznai István gálszécsi pap 225. —

10. Fazekas Mihály debreceni előljáró 127.

11. Földvári József debreceni pap és esperes, vasárnap délután 2. invokációt, és a 28, 47, 189. —

12. Gál András gönci pap 180, 187, 193, 218. —

13. Horváth Ádám világi ember 7, 9, 20, 34, 41, 59, 60, 69.

14. Kérészi Ábrahám szini pap, utóbb tornai esperes, 46, 49.

15. Keresztési József előbb váradi, azután szalacsi pap 2, 12, 14, 18, 31, 32, 38, 52, 56, 79, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 150, 151, 159, 164, 169, 178, 183, 186, 191, 197, 201, 219, 223, 226, 228, összesen írt 37 éneket, tehát szám szerint mindenek közt legtöbbet. —

16. Komádi Nagy Mihály dorogi pap, s tolnai esperes a 93. —

17. Kovács József halasi pap 148, 149, 161. —

18. Lácai Szabó József, előbb pápai, utóbb pataki pap és professzor 51, 62.

19. Lengyel József előbb debreceni „phil. professor,” utóbb szalacsi pap, vasárnap reggeli invok. 2, 3; vasárnap délután: 1. — Köznapi reggeli 2, 3, 4. Köznapi estveli 3. — dicséretök közül írta az 1, 13, 19, 30, 39, 55, 66, 67, 68, 78, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 147, 158, 168, 185, 192, 196, 220, 221, 222, 227, 231, 233, összesen 34. —

20. Liszkai Sámuel abarai pap, s felsőzempléni esperes 224, 232. —

21. Lukács István szoboszlói pap 53, 57, 133, 134, 135, 136. —
22. Nádaskai András szilicei pap és tornai esperes 44. —
23. Nádaskai József tarcali pap 215.
24. Nagy Ferenc pataki professzor 175, 195, 210.
25. Nagy István hajduböszörményi pap és traktus főjegyzője 15, 40, 54, 58, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132. —
26. Palóci Pál tolesvai pap 214.
27. Szakács Mihály sarkadi pap 235.
28. Szentgyörgyi József orvos doktor Debrecenben, 77, 83, 92, 152, 160, 236. —
29. Szentgyörgyi Kemény János szilvási pap 174, —
30. Szilágyi Mihály hamvai pap és gömöri traktus főjegyzője 10, 11, 24. —
31. Szilágyi Bénéj amin jabloncai pap Tornában 50. —
32. Szűcs György görgei pap és tornai főjegyző 45. —
33. Tóth István zsujtai pap 184, 217.
34. Zámori Ferenc debreceni polgár ember irta a 170. dicséretet s úgy akarta, hogy a versek első betűiből az író neve ki-
jőjön, mit a szigorú redakció észrevevén, megszakította a gyönyörű
éneket. A négy vers kezdő betűje egyszersmind írónk nevének első
betűje (Zamb).
35. Juhász András erdőbényei pap 207, 208, 209, 212, 213.
Még a vasárnap reggeli 4. köznap reggeli 5. estvéli 2. invoká-
ciót, úgy a 21, 167, 204, 211. dicséretekről kell megjegyeznünk, hogy
Tóth Ferenc ezeknek szerzőit megnevezni vagy nem tudta vagy
nem akarta. Talán ő maga volt a szerző vagy a konvent töb-
bi tagjai? Én legalább, míg ellenkezőről nem győzetem meg,
ezen énekeket hat nagy emberünk közt szeretem megosztani. — S
eddig van a jelen század.
- A következő írók és énekek mindig beljebb beljebb ragadják
a vizsgálódót a mult századok homályába, holott az eddigi hű ve-
zér méce is kevésbbé világít. Mi ne remegjünk, előre csak bátran,
előre, s a jutalom el nem marad.
36. Szőnyi Bénéj amin nyitja meg ezen kört. Volt ő hold-
mezővásárhelyi pap, kinek „szentek hegedűje“ című 1762.
megjelent kis énekeskönyvéből Szűcs György *) gönci pap be-

*) Ezen példa egyszersmind tanács, hogy az énekeskönyv kiadótól bárhol megjelent
szébb énekeink kellő figyelemre méltattassanak S itt én a kört lehetőleg szélesbre
vonom.

küldése s illetőleg átdolgozása folytán vétetett fel az énekeskönyvbe a 23. és 61. dicséret. Szőnyi után jön

37. Losonci István kőrösi prof., a kinek 1754-ben megjelent „éneklésben tanító mester“ című könyvéből Bajnóci János szalontai pap beküldése s igen kevés módosítása után hozatott be a 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124. tehát összesen 18 ének. Tóth Ferenc ezt mind Bajnóciénak tartja, hibásan. Kezdje csak az ember a 118. dicséreten a versek első betűit összeolvasni a 124-ig, örömmel fogja tapasztalni, hogy azokból ez jön ki: „Losonczy István kőrösi professor.“

Következnek a Graduálból áthozott énekek, melyekről röpiratában Tóth Ferenc csak annyit mond hogy régiek, de szerzőikről itt egészen hallgat. Ezen énekek a következők: régi vasárnapi invokáció 1-ső, esteli 3. köznap reggeli 1. délutáni 1. Dicséretetek: 5, 8, 16, 17, 25, 26, 29, 37, 42, 43, 48, 64, 65, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 81, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 153, 154, 155, 156, 157, 162, 163, 165, 166, 171, 176, 177, 190, 200, 229. — Ezeken felül szinte régi énekekből:

38. Varga István előbb debreceni prof. ntóbb szikszai pap igazította a 35. 36. és 63. énekeket. —

39. Földvári József debreceni pap és esperes igazította a 423. —

40. Diószegi Sámuel*) debreceni pap és főnotárius a nagy tudományu szónok és fűvész, régiből igazította a 172. 173. 179. énekeket.

De hát megint ugy az itt átdolgozott mint a többi régi énekek szerzői kik lesznek? Fájdalom, hogy a mit e részben mondhatok, nem nagyon sok: hanem azért lelket emelő s kezdetnek bizonyosan elég, hogy a nálam több segédeszközökkel rendelkező egyháztörténeti buvárok kedvet kapva ezek felderítéséhez, igyekezzenek mielőbb betölteni a nagy hézagokat.

Nem zárnám ki hitbeli testvéreink szebb énekeit, melyek közül némelyeket így is tudunk például: „az Isten szájából jő az evangéliom.“ „A nap immár elenyészett világa fényével,“ sőt az egyetemes magyar irodalomra is kiterjesztendi szerintem figyelmét az új konvent, honnan hogy félemlhesse oltárunk mellé a legszebb darabokat, például „Isten áld meg a magyart“ vagy tán Nörösmarty „szózatát“ azt nem csak lehető, de kívánatosnak is tartom.

*) A ki kelti, hogy régi énekeinkből lehetne valami remeket állítani elő, tekintsen ide. Varga 75. éneke ugy mint Diószegié, mind a három, kivált a legutolsó ma is megüti, szerintem, a tökéletesség kellő mértékét. De van itt más dolog is figyelemre méltó. A nagy híru természettudós Diószegi 5. éneke a Jézusban vetett hit édességét zengi.

Az bizonyos hogy a 143. dicséretet, mely így kezdődik: „Nagy hálaadással magasztalak“ Némethi Mihály írta, a ki volt kolozsvári pap és nagy tudományú író 1680-ban. A Graduálban ez 301. ének volt és a versek kezdő betűiből olvasható: Némethi Mihályé.

Az is igaz, Bód Péter szerint, hogy a 172. dicséret, mely így kezdődik: „Jér dicsérjük az Istennek fiát“ és a mely a Graduálban 260 sz. alatt volt, egyik legelső reformátorunk Batizi András írta 1530. táján. — Ugyan csak Batizi írta a 43. dicséretet is, mely így kezdődik „Jövel szentlélek ur Isten, Lelkünknek vigassága“. — Volt ez a Graduálban 238. ének, s majd nem betűről betűre úgy van behozva, mint van az eredetiben. —

Valamint Bód, úgy Tóth Ferenc m. prot. történetjében, erősítik, hogy a 72. dicséretet, mely így kezdődik „Könyörögjünk az Istennek szent lelkének“ Huszár Gál tulajdonai püspök írta 1550. táján. Örül az ember lelke, ha ezen hit, és kenetteljes éneket olvasván elgondolja, hogy ezt 300 évvel ez előtt betűről betűre írta így egyik legnagyobb reformátorunk, a mint ezen kedves, még ma is igen népszerű műdarabot énekeljük.

Azt már megint csak következtetem hogy a 71. dicséretet „Járuljunk mi az Istennek sz. fiához“ szintén Huszár Gál írta. A Graduálban t. i. 247, 248, és 249. sz. alatt három egymáshoz külsőleg és belsőleg mindenben hasonló ének van, címezve első az Atyához, második a Fiúhoz, harmadik a Szentlélekhez. Nyelv, versmérték, dallam, mind tökéletesen egy. Az 1807-iki redakció ezek közül az elsőt kihagyá. Tessék bárkinek utánnézni, e három ének csak egy ember műve lehet. A három tett ott egy egészet.

Kiemelem még a 139. dicséretet „Tenéked, uram, hálát adok“, a 141-iket „Hálát adok néked mennybéli Isten“ és a 154-iket „Óh én lelkem, dicsérjed Istenedet.“ Mind a három örök becsü szép ének a Molnár Albert által kiadott zsol-tárok nótájira menvén, ez által ellenmondhatlanul bizonyítja magokról hogy nem régiek Molnár Albert koránál. Benső becsük, művészi kidolgozásuk után ítélve én ezeket valósággal is Molnár Albert énekeinek tartom. Valamint a 146. gyönyörű dicséretet is, mely így kezdődik „Magasztalak én téged.“

Sim lássa a nyájas olvasó, midőn tárgyalt új énekeskönyvünk általam ismert szentköltőit ezekben felmutatom: már nagyon is benne vagyunk a Graduálban, a mi ref. magyar anyaszentegyházunk soha el nem porló, szent emlékekkel rakott ősi becses könyvében.

Használjuk fel azért a jó alkalmat, tegyük fel az eddig mondottak koronáját, kivilágítván azon szentköltők kedves emlékezetét, a kik, az én tudtommal, a Graduálba irtak.

Mindenek előtt hálás tisztelettel itt is felemlitem hogy a mi kedves Bó d Pé ter ünk a majdan következő lajstrom hét első emberét mutatja fel szentköltőkül, habár tévesztett is pár helyen nyomozásiban. Tó t h F e r e n c viszont, a szorgalmas és szent lelkesedésével egyházi egész életünket átölelt tudós férfi, Bó d hét szentköltőjéhez megint ötöt fedezett fel. E szerint a tizenkét első szentköltő megnevezése itt ő utánok is van; a 12 számon felül pedig a hányat alább megnevezek, azon hitben ringatom magamat, hogy azok rég elfeledve, általam mutattatnak fel első izben mint olyanok, kik a Graduálba irtak.

Még egyet a forrás, a kulcs iránt. Ezek a mi ő s szentköltőink mintha előre érezték volna jöttét a nagy zivataros s némileg hálátlan időnek, ártatlan módot találtak fel arra, hogy nevök egy jobb kor emberei által a romok és feledékenység között feltaláltathassék. Ugy szerkesztették t. i. énekeiket többnyire, hogy ha a versek első betűit összeolvassuk, a mit keresünk, az író nevét feltaláljuk, s im ennek köszönjük nagy részben hogy tudjuk azt, a mi itt is következik. —

A Graduálban levő néhány énekek írói a következők:

1. Bat í z i A n d r á s, ujhelyi pap és reformátor 1530. táján irta a 217. 220, 237, 238, és 260. dicséreteket.

2. Dé v a i B í r ó M á t y á s, Magyarország Lutliere, 1530. táján irta a 270. éneket, mely így kezdődik „Minden embernek.“ A versfökből tisztán kijön: „M a t h i a s D é v a i f (ecit).“

3. S z t á r a i M i h á l y, legnagyobb reformátoraink egyike, egy időben pataki pap, később Tuladunán apostolkodott, szép hangos szavú, jeles férfi, irta a 75, 78, 81, 83, 85, 87, 88, 93, 94, 96, 97, 118, 119, 126, 135, 136. énekeket bizonyosan. Hihetőleg ő irta a 171, 194, és 291. dicséreteket is. —

4. R a d á n B a l á z s, debreceni pap és reformátor 1527 irta a 280. dicséretet, mely így kezdődik „B u z g ó s z í v b ől.“ Ezen éneket szokta ő predikációi előtt közönségesen énekeltetni. A versek első sorából ez jön ki: B l a z i u s R a d v á n.

5. H u s z á r G á l tuladunai szup. és reformátor 1550. táján irta a 247, 248, 249. énekeket.

6. S z e g e d i G e r g e l y, debreceni pap Méliuszszal együtt, 1558. irta a 70, 71, 74, 98, 123, 141, 246, 259, 276. énekeket.

7. Skarica Máté ráczevi pap és Szegedi István hirhedt reformátor méltó tanítványa, utóda és életírója, 1571. táján írta a 112, 125, 133, 165, 291, 328, és 199. énekét. Ugyancsak ő fordította Luther hatalmas énekét, mely a Graduálba a 104. sz. a szintén be van hozva: „Erős várunk nekünk az Isten.“ Csak öregbitjük ezen jeles férfi becsületét, elösmervén hogy a nagyszerű éneket jobban, mint ő, ma sem tudjuk lefordítani.

8. Méliusz Péter 1556. táján, tiszántuli püspök és debreceni pap, írta a 210. énekét Tóth szerint. — Tegyük hozzá a 259. s különösen 179. énekét is, melynek versfőiből ez jön ki: „Mólius fecit in Debreczen misera.“

9. Magócsi Gáspár, ref. magyar mágnás ugyancsak Méliusz korában írta a 95. dicséretet, melynek versfőjéből világosan kijön Magócsi Gáspár neve. — Boldog kor, midőn legfőbb embe-reink között is szentköltők termettek!

10. Tolnai Bálint, ugyancsak tolnai pap 1580. körül, kit nagy nyelvtudományaért, különösen a zsidók született zsidónak tartottak, írta a 102. dicséretet.

11. Pécseli Károly Imre révkomáromi pap, írta a 209. szép énekét, mely így kezdődik „Paradicsomnak te szép élő fája.“

12. Szegedi Kis István 1545. legnagyobb tudományu reformátoraink egyike, ki sokat irt és sokat szenvedett paposkodván Tasnádon, Gyulán, Cegléden, írta a 178. és 329. énekeket.

13. Siklósi Mihály ujhelyi pap és reformátor, írta a 114. énekét, mely így kezdődik „Mennynek és földnek kegyes Istene“ 1522. —

14. Zelöméri László a 67. dicséretet írta. Szép neve a versek első betűiben olvasható.

15. Tordai Benedek, a ki (Lampe 93. lap szerint) 1545. az erdödi nemzeti zsinaton jelen volt és aláírt, fordította a 90. dicséretet, mely így kezdődik; „Benned bízam.“ Versfőiből ez éneknek ez jön ki: Benedictus Tordensis verti. —

16. Németi Ferenc tokaji várkapitány 1560. kinek ajánlotta Méliusz katekhizmusát, írta a 127. és 162. énekeket. Ő mondja (a 127. dics. 5. v.) „Gondolkodtam énekimről,“ tehát több énekeket is irt. —

17. Nagy Báncsai Máté, az a ki Hunyadi Jánosunk tetteit megénekelte, 1570. táján írta a 124. énekét „Nehagyj el esnem.“

18. Vég Kecskeméti Mihály a 115. hatalmas énekét írta.

19. Németi Mihály kolozsvári tudós pap a 301.

20. Baráth István a 120. dicséretet.

21. Szántó György a 318. Gyarló ember, sat.

22. Laskói István a 146. szép eszmékkel rakott éneket.

23. Hartyáni Imre a 109. éneket írta.

24. István diáké a 116. ének. Én ezt Gelei Katona Istvánénak tartom; az ő kezén ment át a Graduál, alkalmá volt ez ifjúkori énekét közbeszőni.

25. Káspár jön ki a 305. ének versfőiből; én ezen éneket Károli Gáspárénak tartom. —

26. Miklós jön ki a 99. ének versfőiből, azt hiszem: Betlen Miklóssé, a ki többi közt apologiát írt a gályákra szentenciázott rabok mellett 1675.

27. Ludovicus jön ki a 108. énekből, talán Lud. Szegedi volt, kit Lampe említ 1555-ből.

28. Benedictus Papi jó ki a 141. dicséretből.

29. Székharosi a 325. hit és biztatásteljes énekből.

30. Még egyet, kivel legnagyobb öröm és büszkeséggel fejezem be e sorozatom, hogy mondjam: „finis coronat opus.“ És áldom Istenemet, hogy tudnom és mondhatnom engedte azt, a mi itt következik. Ref. magyar anyaszentegyházunk leghatalmasabb s örökre felejthetlen pártfogója Bethlen Gábor fejedelemnek is van éneke a Graduálban. A 82. dicséretet t. i., melyet a fent tisztelt buvárok Szegedi Gergelyének tartottak, ez a halhatatlan embe-
rünk írta. Azon ének versfőiből világosan ez jön ki: Gábrriel Betlen fecit.

Kell-e még mondanom, hogy a fő irányeszmé, melyre az illetők figyelmét jelen sorok által mindenek felett felhívni akartam, az különösen, hogy énekeink történeti becse is számításba vétessék, s ne legyen egyetlen ős régi szentköltő se, kitől legalább egy ének, kor és izlés szerint átidomítva, az ujonnan szerkesztendő énekeskönyvbe be ne hozassék. S aztán adjuk meg az érdemnek illő jutalmát, megnevezvén mindenik ének szerzőjét. Tehát legyen üdvöz e Füzetek lelkes szerkesztőjének indítványa, mely sürgeti a Graduál ismétli átnézését.

Virasszon Isten gondviselése felettünk!

Pelsőc, december 31. 1857.

Szentpéterl Sámuel ms.
pelsőci ref. pap.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Dr. Nendtvich Károly „Amerikai utazásom“ (két köt. 12dr.) című munkájából, mely az idén jelent meg Pesten Heckenást Gusztáv kiadónál, egyéb tanulságos adatok között nevezetesekek azok, melyek az egyházi, iskolai és tudományos életet ösmértetik. Ezek közül választunk néhány becses kivonatot.

Boston. Északamerika legnevezetesebb tudományos intézetei Bostonban vannak. Van benne 106 tudományos és jótékony intézet, 178 elemi iskola, az amerikai tudományos és művészi akadémia, a masachusettsi történeti társulat, a Boston-Atheneum könyv és pénztárral, Howard Atheneuma, a természettudományi egyesület muzeummal, a Lowel intézet, melyben az alapító rendelkezése szerint 1838. óta októbertől aprilig nyilvános előadásokat kell tartani a természeti és kijelentetett vallás, a természet- vegytan s azoknak az iparra alkalmazása, földészet, fűvészet és természettudomány több ágaiból. Megjelenik benne 80 időszakos lap; ezekből 36 újság, a 36-ból 12 naponként jelenik meg. — Iskolai törvények: a mely helyen 50 család megtelepedett, ott kell egy oly iskolának lenni, melyben évenként legalább hat hónapig taníttassék olvasás, írás, számvetés, helyesírás, földrajz, angol nyelv és erkölestudomány. Ha a családok száma 100, akkor egész évi a tanítás. Mihelyt a családok száma 500, tanítandók a mondottakon kívül az Egyesült Államok története, betűszámvetés, földmérés és könyvvezetés. Hol a lakosság száma 5000, ott már gimnáziumot kell alapítani. Ezen iskolák fenntartására kivétel nélkül minden lakos birtokaránylag tartozik adózni, akár van családja akár nincs.

Massachusetts államban volt 1850-ben 6 főiskola 85 tanítóval, 1043 tanítvánnyal, 107,901 dollár (1 tallér = 2 pft) jövedelemmel; továbbá 3679 nyilván. elemi iskola, 4,443 tanítóval, 176,475 tanítvánnyal s 1,006,795 dollár jövedelemmel; végre 403 akadémia és magán iskola 521 tanítóval, 13,436 tanítvánnyal s 310,177 dollár évi jövedelemmel.

Connecticut 363,000 lakosához képest 1850-ben birt négy főtanodával, 2656 nyilvános iskolával, 202 akadémia és magán tanodával, 430,826 dollár évi jövedelemmel és 79,000 növendékkel.

New-York államnak volt 1850-ben 11,850 nyilvános népiskolája; melyekben 13,965 tanító, 675,221 növendékkel. Ezen iskolák fenntartása került 1,472,258 dollárba. A főtanodák, egyetemek száma

18, bennök 2673 tanítvány, 148,258 dollár évi kiadással. Akademiák, magán neveldek száma 887, melyek évi kiadása 810,332 dollár. Növendékek száma 49,328. Az összes lakosság száma 3,048,325. A tanulóké 727,222; vagyis minden 4,19 lakosra egy növendék esik, míg Szászországban 6,0 lakosra, Poroszországban 6,2 lakosra, Portugalban 81,7 lélekre jut egy iskolás. — New-York városában 1851. évben volt 200 elemi iskola, 221,770 dollárral; 5 orvosi intézet. Columbia nevű egyeteme; papnöveldeje kettő. Számos olvasó társulatok, könyvtárak, gyűjtemények. Van több mint 100 amerikai, 60 angol, 11 francia és 8 német hirlapja. — New-York államban megjelenő lapok száma 428-ra megy; melyek közül 51 naponként, 308 hetenként jelenik meg, s évenként 115,385,473 példányban kering a nép közt. Ezek közül 101 szépirodalmi, 263 politikai, 37 vallásos, 12 tudományos és 15 közönyös s független.

Ohio államban 1850. év folytán volt nyilvános elemi iskola 11,661; 12,886 tanító 484,153 tanulóval és 743,073 dollár évi jövedelemmel. Ugynevezett akademiája 206; 471 tanító, 15,052 tanuló, 149,392 d. évi jövedelemmel; 20 egyeteme és kollégiuma 180 tanító, 3651 tanuló, 125,792 d. évi jövedelemmel. — A könyvtárak száma 352, melyekben 186,726 kötet. Ezek közt 65 nyilvános, 13 iskolai; 248 pedig a vasárnapi iskolákat, 22 a kollegiumokat és 4 az egyházakat illette. Folyóirata volt 361 összesen, melyek 415,109 példányban forogtak közkézen. Ezekből 26 naponként, 201 hetenként, 10 három hetenként, 23 félhavonként és 1 évnegyedenként jelent meg. Ezek közt 34 irodalmi és vegyes, 6 független, 102 politikai, 21 vallásos és 5 tudományos tartalmu; — mindez nem egészen két millió lélekből álló népesség számára! — Észak-amerikai államokban minden 4.9 lakosra esik egy iskolás; ezen arányt Európában csak Dánia haladja meg, hol minden 4.6 lakosra esik egy tanuló; Szászországban 6.0, Poroszországban 6.2, Svédországban 5.6, Angolországban 8.5, Franciaországban 10.5, Ausztriában 13.7, Oroszországban 50, Portugalban 81.7 lakosra esik egy iskolás.

Philadelphia az Egyesült Államok orvosi fővárosa; de általános tudományi tekintetben is csak Boston tesz tul rajta. 1850-ben 409,000 lélek mellett 256 iskolát, 721 tanítót és 45,383 tanulót mutat. Bostonban 675 lélekre esik egy iskola, 407-re egy tanító, 6.5 lélekre egy tanuló; Uj-Yorkban 2600 lélekre egy iskola, 1557-re egy tanító és 11-re egy tanuló; Philadelphiában 1600 lélekre egy iskola, 362-re egy tanító, 9 lakosra egy iskolás. — Pennsylvánia állam, melynek fővárosa Philadelphia, irodalmi és tudományos tekintetben is

nagy mozgékonytágot tanusít. Van 71 szépirodalmi és vegyes tartalmu, 12 közönyös és független ujsága, 198 politikai tartalmu, 28 valóságos és egy tudományos, tehát összesen 310 hirlapja. —

Külföldi zsinatok 1857.

Brema. A legközelebb itt tartott reformált értekezlet, mely több német tartomány és Svajc követeiből állt, egyhangulag a következő tételeket fogadta el: először az értekezlet kinyilatkoztatja: az urvacsorai közösség a luther. atyafiakkal a reform. egyház alapelveivel teljes összhangzásban van; másodszor a presbiteri egyházszerkezetnek megőrzését és felelevenítését az egyházközség kötelességének ismeri; harmadszor elismeri a heidelbergi kátét, mint a német reform. egyházban még mindig érvényes vallástételt, az ágost. hitvallás nagy részével együtt. Végre sajnálatát fejezi ki a felett, hogy a lutheránus lelkészek vonakodnak a reformátusokkal urvacsorázni, mely vonakodás nem az evangyéliumból származik.

Ansbach. Az itteni kerületi zsinat, mely 48 szavazatképes lelkész és 22 világi küldötthől alakult, tegnap nagy egyetértéssel megtartott. Különösen az egyházi fegyelemre nézve általánosan elősmértetett, hogy az a Krisztus egyházának elidegeníthetlen joga és szent kötelessége; de az a feletti tanácskozások a jelen viszonyokat tekintetbe véve elnapoltattak.

Regensburg. Az evang. kerületi zsinat az egyházi fegyelemre nézve véglegesen határozta, hogy azon törvényes rendszabályokról, melyek az egyház szentségeinek megőrzésére egyes esetekben szükségesnek látszanak, a létező egyházfegyelmi rendszabályokban eléggé van gondoskodva, minden más külső kényszerítő szabály és fegyelem pedig ellenkezik az evangy. egyház méltóságával és elveivel; és a mult századokban az evangy. egyházban divatozott egyházi fegyelem visszaállítása, mely gyakorlatban akkor sem volt üdvös, több kárt mint hasznot szülne; azért a hol még a fegyelemnek némi maradványa van, azt fel kell tartani, de azon egyházakra nézve, melyekben rég kiment a divatból, ovatosnak kell lenni. Továbbá az 1833. tartott közzsínat azon indítványa, hogy a közzsínaton egyenlő számmal legyenek a lelkész és világi képviselők, megújított s újra indítványba tétetett, hogy mindegyik dekanátusból egy lelkész és egy világi követ választassék.

Schleswig. A dán lelkészek gyűlésén június 24. 1857. Schleswigben egy német lelkész sem jelent meg, még kevésbé magán emberek. Azon egyházat sem látogatta meg egy német sem, kivéve némely tanítókat, kiket állásuk kényszerített, a melyben dán nyelven

predikáltak, még pedig politikai célzattal. — Ez a második eset (nevezetesen a múlt év június 24), hogy a régi székesegyházban dán nyelven predikáltak. Nehány dán katonán kívül egy hallgató sem volt. (Allg. KZtg.)

Páris. A „Nord“ szerint a francia kabinetet kellemetlenül érinté, hogy még neki nem sikerült Piemontot rábírní a Rómával kötött konkordátum elfogadására, hanem Piemontnak eltökélt szándéka független állását a pápai székhöz feltartani. Az osztrák konkordátum Olaszországban mindinkább terjed. Nápoly elfogadta annak elveit, Florenceben és Pármában kilátás van elfogadására. A francia sajtó különösen az osztrák konkordátum azon határozatait tartja károsnak, melyek a császár territorialis teljhatalmát a birodalom határain belül korlátozzák. A teljes felségi jog egyedül az állam fejét illeti. A pápa, mond az, idegen tartományokon semmi tekintetben sem gyakorolhat felségi jogokat. A „Siècle“ és „la Presse“ a territorialis felségi jogokat még a korona elidegeníthetlen jogának is tekintí, mely felett semminemű okmány által sem lehet rendelkezni. (Allg. KZtg.)

Bécs. Több mint két hónapja, mióta a birodalmi fővárosnak bár csak ideiglenes lakosa vagyok, s ez időt jobbára a tanintézetek látogatásával töltém. A természettudományok szellemével s előadásmódjával levén célom megismerkedni, a müegyetembe iratám magamat. Ez a koronája, gondolám, a reál képzésnek, mely a természettudományok alapos ismertetését s magának a tudománynak is müvelését tartja céljaul. A mit kerestem, megtaláltam. — Nem lehet az intézet felől elismeréssel nem szólanom s elhallgatnom, hogy a tanuló ifjúság létszámának, — mint tudomásom van, 1500-on felül — több mint egy harmadát földieim teszik, miről előlegesen álmodni sem mertem volna. — Ugy látszik, mi is kezdjük megérteni a korszellem intő szavát. E korszellem az oktatás terén a materializmus felé hajlás; mely már annyira ment, hogy ellene több helyt keserü kifakadások történnek, s óvszerről gondoskodnak, legalább a törekvésnek törekvést szegezni ellenébe, hogy amaz, mennyire lehet, ellensúlyoztassék. E, sokak szerint, tapasztalati igazságról részben engem is meggyőznek az itteni körülmények.

Az iskolai év elején falragaszok, ujságlapokbani hirdetések tudaták, hogy vásár- és ünnepnapokon az egyetemben, politechnikumban és reál iskolákban népszerű előadások tartatnak a természettudományokból, ilyenek péld. a mennyiségtan mindkét ága: szám és mértan, továbbá természettan és erőműtan. Vágytam tudni a használatban levő rend és módszereket s eddigelé több ízben meghall-

gatám azokat. Csodálkoznom kell a nagy tolongáson, melylyel a tudvágyó nép egymás ellenére tódul a megnyitott tantermekbe. Az órák, melyeken az előadások tartatnak, az istenitisztelet idejét veszik igénybe, u. m. d. e. 8—12. — Tudom én, hogy minden hely, ha az nem bünfészek, Isten háza. Tudom hogy az áhitatos lélek nem keres kijelölt helyet, hogy imáját a mindenhatóhoz bemutassa; de mégis azt mondom: nem kell a szívet megfosztani azon élelménytől, melyet a templom falai között érez. Itt a szunyadozó kegyesség felkeltetik, a lélek elvonulva a világ zajától, egyedül Istennel társalog. Ne akarjuk szántsándékosan, hogy a nép kötelességei összeütközzenek, mert kérdés: fogja-e mindenki a főbbet tenni, elhagyván a másikat? Vagy helyesebben: ne vonjunk el senkit kötelessége teljesítésétől önkéntes ajánlatokkal, vagy kényszerítéssel is. Megengedem, hogy inkább a tanszoba falai között töltse az ifjúság idejét, mint az utcán fel s alá járkálással vagy ledérkedéssel. De kérdezem: így töltené-e mind az, ki a szóban levő előadásokon megjelen? Megfeledeznék-e az szívéről, ki ezt most háttérbe szorítja, eszének adván az elsőséget? Tartok tőle, hogy megfagy vagy legalább meghül a lélek, ha azon két erő közül, mely azt egy közép uton kell hogy vezesse, a hideg s hidegen számító ész tulerős a vele párhuzamot tartani kellő meleg s melegítő szív fölött.

Pietizmus nem elvem. Nem akarom, hogy mindenki mellét verve, szemeit égre függesztve, szüntelen az imádságos könyvet forgassa. De szeretném, ha betöltetnék a parancs: „adjátok meg mindenkinek, mivel tartoztok, . . . Istennek, mi az Istené . . . Nem szórszálhasogató viszketeg készlet a nyilatkozatra. Csak azt akarom felmutatni, mint ütköznek össze gyakran a fensőbb eredetű és önkéntesen vállalt kötelességek. Továbbá a jelenvalóról a távollevőre mennek át gondolataim.

Midőn látom, hogy a bécsi nép 10—12 évestől 50—60-ig (ez való!) egymás ellen törekszik a vasárnapi előadások hallgatására, fölmerült a kérdés előttem: „hát az én földieim mikor tódulnak így a vasárnapi iskolába?”

Nem tudom, honnan villanyoztatott fel a magyar protestáns egyházi előljáráóság. Nem tudom, honnan jött azon meleg, mely a maradás fagyos bilincseit feloldozá s a lökés, mely a haladást szemlátomást gyorsítja? Korszellem, isteni sugalom vagy vetélyvágy, nekem mindegy. Elég az, hogy megvan. Hogy megvan, kimutatja magát működésében.

Ki egyházi életünk folyamát figyelemmel kíséri, fölismeri, hogy új korszakot kezdünk különösen a népnövelés terén. Az egyházke-

rületek egymás ellenére — nem tudom, miért nem egymással egyet-
értve? — törekednek népiskoláikat külsőleg és belsőleg szervezni. De
mint én értesülök, mindig csak a népiskoláztatás tartamáról van
szó. Talán csak hat évig (6—12) akar népének atyja vagyis anyja
lenni s azután teljesen szárnyára eresztetni? Törvény, hogy a nép-
iskoláztatás ideje pontosan megtartassék, de ennek elteltével szabad
akaratára hagyassék-e vagy sem a 13 éves növendék, nem jön elég-
gé szóba. Nézzük meg csak falusi népünket, sőt több, kérdezzük meg
az éltesebbeket: mint tölték ifjúságuk idejét a lelkiekre nézve? Sok
fogja válaszolni, mit én hallottam, „kétszer jár az ember iskolá-
ba, mint gyermek a vessző alá (akkor még úgy volt, mikor az én em-
berem oda járt) és másodszor, ha megéri, midőn t. i. már a temp-
lomnak és könyvnek is hasznát tudja venni, csak az kár, hogy e két
idő közt igen nagy hézag van.“ Nagyobb most mint ezelőtt.

Emlékszem: midőn én a falusi iskolába kerültem, ifjakat 15—17
éveseket találtam ott, kik egy év múlva kikerülésük után megnősül-
tek, illetőleg férjesedtek. És most — ebben mások nyilatkozata
mellett entapasztalatomra is hivatkozom — a falusi népiskolás növen-
dékek között, nem szólhatok általánosan, de annyit mondanom le-
het, hogy a mi 3—4, sőt 10—20 helyen megesik, több helyen is
megtörténhetik, nem mindenütt találunk csak 12 éveseket sem. Mi
ennek oka, nem feszegetem. Annyi való, hogy a gyakorlat emberei e
kérdésre nem egyformán felelnek. Egyik mondja: „materializmus fe-
lé hajlás,“ másik: „közönyösség.“ Egyik szüle elfogja gyermekét,
mert már eleget tud, másik, „mert semmit sem tud,“ t. i. vagy nem
fog az esze vagy nem tanítják, stef. Minthogy a családi élet bok-
ros foglalkozásai között nem ér reá, hogy a könyvet csak kezébe is
vegye, sőt egész nyáron a templomot sem látja, tanul a feledékeny-
ségnek. Nyárban liba- s malacpásztorkodás, télben fonóház sat.
ugy amott mint itt elfajult társalgás, lemosás az iskoláztatásnak
csak porát is róla.

Nem mondom én, hogy az egyházi előljáróság a liba és malac-
pásztorságot eltiltsa vagy a fonóházakat bezárassa. Ez körén kívül
van. Az egyház fegyvere a szeretet, mely meggyőzi a világot, de
mégis gyakran nem elég erős a világ szokásait leküzdeni. Nem, pél-
dául itt. De egyház és állam, legyen bár amaz e felett vagy vi-
szont, vagy legyen benne, mellette, viszonyos jogu, mennyiben a jog-
nak a kötelesség elválhatlan társa, viszonyos kötelességű testületek.
Kell péld. hogy ez amaszt céljainak kivitelében segítse. Nem akarok
a polgári hatóság elébe szabályokat írni, csak annyit mondani, hogy
tegye meg bár ez az egyház irányában, a mire hivatva van, nem

vette le ennek vállairól kötelességeinek súlyát, csak megkönnyítette azokon. Ilyen péld. a növelés, melyre, mint említém, most az egyházkerületek figyelme különösen fordítva van; a mennyiben népis-kolai tanrend, módszerek és kézikönyvek szerkesztésével van elfoglalva. —

Tudjuk: a magas kormányrendelet az iskolakötelezettséget 6—12 év közé rendeli, s azon felül a vasárnapi iskolákat parancsolja életbe léptetni. Mit tettünk már magunk e részben, nem feszegetem. Annyi igaz, hogy félünk hozzá fogni. A kivihetőség elleni akadályok elsorolásából nem birunk kifogyni. Kí, hol, mikor, miként tartsa ezt? szoktuk mondani.

A lelkész? Ugy de ez az isteni tiszteletre készüléssel van elfoglalva. Népes egyházban, célszerűtlen szerkezetű templomban, dél-előtt és után egyházi szónoklatot tartani magában is elegendő egy napra. A tanító? De ez képtelen vagy akarata nincs. Aztán a hétnek hat napján át lelkisméretesen vitt foglalkozása után neki is jól esnék a pihenés; vagy önmaga részére teendő szellemi munkásságra kell e napot felhasználnia.

Hol tartassék a vasárnapi iskola? A tanszobában? Ugy de ez egészségtelen, **vagy** kicsinysége miatt a tanköteleseket befogadni nem képes. Vagy a templomban? De ez télen hideg, nyáron meleg. Talán ártana is ennek tekintélyének?

Mikor? Délelőtt? Vasárnap reggel a falusi nép későn szokott kikészülni. Azután isteni tisztelet. Ennek idejét nem lehet, hogy elfoglalja. Továbbá a lelkész és tanító, mennyiben t. i. ez utóbbi az éneklést vezeti, a templomi szolgálat végzésénél jelen lenni kötelesek. Még hozzá, népiünk az isteni tisztelet végeztével tüstént delet csinál. A tele has pedig nem örömet tanul. Délután ismét isteni tisztelet, ennek végével télben estve, nyárban pedig jól esik a falusi fiatalságnak egész heti fáradozását a gyepen kiugrálni.

Miként tartassanak a vasárnapi előadások? E kérdés vonatkozhatik alanyra és tárgyra. Az elsőre nézve: kik tankötelesek? Minden nőtlen-e, vagy csak a 12—16 évesek? A másodikra nézve: mik lennének az előadandó tárgyak?

„Elkoptatott dolgok,” mondhatják némelyek. Ugy látszik, mégis újak, mert nem multak el. —

Igen szép lenne, ha a rendes iskoláztatás alól kikerült ifjuság minden vasárnap reggel 8 órakor az iskolában találná fel magát, s 1—1½ órai oktatás után innen menne együtt s egyenesen templomba. De tudjuk, hogy cseléd is van, ki szabad akaratának nem ura. Továbbá falun a 6—12 éveseknek vasárnap sincs szünidejük.

Kell is, hogy úgy legyen, mert népiskoláink egyszersmind ovodák. Nincs gyakorlaton kívül, hogy a szülék 3—5 éves gyermekeiket, hogy maguk templomba mehessenek, vasárnap az iskolába viszik fel. Ha a 12—16 évesek vennék igénybe a tanszobát, nem csak az, hogy a szülék e jótól elüttetnének, hanem még rendes iskolás gyermekeik is nyakukra szorulnának. Így mit a réven nyernénk, a vámon elvesztenők.

Az eddig szokásos templombani felmarasztása vasárnap délután az ifjaknak vagy leányoknak meennyire felel meg a célnak, élő példák bizonyítják. Mikor 2000 vagy több lélek közül 4—5 marad fel, ennek is másfelé sug a füle. Midőn hallja, hogy kívül a játszóok kiabálnak, lármáznak, vajjon lehet-e oda függesztve figyelme, a hova kell? Sőt van, ki inkább templomba sem megy, csak hogy bent ne kelljen maradnia. Hát ki egész nyáron át nem csak Isten házának, de a falunak is színét sem látja, erdőn, mezőn lakik, hogyan lesz abból rendes vasárnapi iskolás?

A Wand. múlt év novemberi egyik számában a brüni ipariskola programja volt olvasható. Bár nem lenne helyén kívül az egészszet itt elmondanom, de elég legyen annyi, hogy ez rendkívüli: téli, estvéli iskola. Megvallom, én többet várok az ilyen-től, mint a vasárnapi iskolától. Említém, minő közelben van falusi népünk, mert én a városiakról, kik inkább honn ülnek, nem szólok, nyárban a templomhoz és iskolához. De téiben mindnyájan „tűz mellé házba szorulunk.“ Mit csinál a falusi fiatalság a hosszú estvéken? Nem lehetne-e egy hétből egy két estvét, vagyis ebből egy-egy pár órát az oktatásra felhasználni? Tudtommal még ez nem vittatott sem sajtó útján, sem zöld asztal körül. Pedig megérdemlené. Ohajtóm, hogy legyenek, kik e pusztá felszólalás által magukat érdekelve érezzék s véleményüket felőle nyilvánítsák.

De ne gondolja senki, hogy én a vasárnapi iskolának ellene volnék. Sőt inkább! Csak azt mondom, hogy a téli estveli oktatás kivihetőbb. Ki állításomon kétkedik, a kísérlettelhez utasítom. Ha igaza leend, hódolok. Szerintem e kérdés megfajtése, a kettő közül a jobbnak alkalmazásba hozatala a népiskolák szervezésével annyira össze van forrva, hogy én egyiket a másik nélkül gondolni nem szeretem s nem is tudom.

Zsindely István.

A SÁROSPATAKI TANÍTÓKÉPEZDE.

A képezdérőlí fogalom.

A képezde oly intézet, melyben az egyházi hivatalnokok, hivataluknak a kor kívánatahoz képest leendő folytatására, készítettnek. Helv. hitv. egyházunknak kétféle képezdére van szüksége: lelkészre és tanítóira.

A képezde célja. 1) A papihivatalt illetőleg az, hogy a lelkész **a)** mint az iskolának legközelebbi főügyelője vezetője, őrállója, az egyház növendékeinek célszerű erkölcsi és vallásos oktatására, értelmi és testi fejlesztésére, szükséges növeléstanban járasson, — **b)** a lelképásztori anyagilag ritkán, szellemileg is csak szent hivatásukat felfogni képeseket, jutalmazó terhes, de nagy fontosságu, fénytelen, de tiszteletes hivatalban Krisztus mennyei országának terjesztésére minél több képességgel bíró legyen.

2) A tanítókat érdeklőleg az, hogy a fontos hivatalt né iskolakerülőkből s a tanulói pályát untakból vetődött emberek is, hanem éppen a hivatalra kiképzett egyének foglalják el, oly képességgel, minőnek bírása nélkül senki tanító nem lehet.

Különbség. A tanítóképezde a kisderekért, a leendő emberekért, a szentegyház veteményes kertje növendékiért, a lelkész-képezde pedig a kisderekért is, a meglett emberekért is, s így az egyházért egyetemesen munkálkodásra oktató intézet.

Mit várunk. A tanítóképezdétől várjuk hogy,

1. A tanítói pályáiránt az ifjuság kebelébe a jobb jövő reményével, mindazon nélkülözések leküzdésére, melyek miatt annak hivatalnokai mind eddig nehéz kísérteteknek kitétetvék, erőt, kedvet, apostoli buzgalmat bírjon önteni.

2. Korszerű oktatási modorral, szelíd erkölcsvezetéssel és javitással, értelmes tanítással, mindenek felett tiszta egyházas nevelési iránynyal tündöklő ifjakat adjon egyházainknak.

3. Az éneklésre, mi isteni tiszteletünknek egyik fő része, úgy vezesse tanítóságra készülő ifjainkat, hogy azok a hangjegyek szerinti öszhangzatos éneklésnek reformátorai, visszateremtői lehessenek egyházainkban s így nélkülözhetővé tegyék a terjedni kezdő költséges orgonákat. Hogy ennek lehetősége megkönnyíttessék, kívánatos hogy az alsóbb osztályoktól kezdve a hittanhallgatók is minden kivétel nélkül, hangjegyek szerinti öszhangzattal tanuljanak énekelni.

4. Hogy a képezde növendékei a helyes és szép írásban gyakorlatilag jártasokká tétessenek.

5. A zenészetre szorgalmasan taníttassanak.

Elkülönítés, beolvasztás. Sokakat fogva tart s aggodtat e kérdés, ha a tanítóképezde külön álló tanintézet leendő vagy a lelkész képezdével egyesített? E kérdésre két szempontból vélem lehetők a feleletet:

1. Elkülönített iskolának kell annak lenni, csupán leendő tanítókat illetőleg. Hogy ez által a tanulói idő s pálya megrövidítessek azoknak, kik magokban iskolatanítóságra éreznek hivatást.

2. Egybefüggőnek s beolvasztottnak kell lennie a főiskola rendszerébe, a mennyiben oly tanítóságok is vannak, melyek épen a papi hivatalnak előlépcsői.

Általánosan pedig: beolvasztottnak kell lennie, az iskolai jótéményekre való tekintetből, mert

a. Ez intézet is az egyházaké. Az egyházakból kerülő jótéményben tehát ennek növendékei is aránylag részesítendők. Így az innepi követségre, az arra alkalmas, kivált gimnázialis osztályt végzett ifjak, a nem annyira képzettek pedig követsegédekül, különös tekintettel és figyelemmel a nagyobb egyházakba kibocsátandók.

b. Mert a tanfolyam alatti kiélhetést nekik megkönnyíteni egyházas kötelességünk.

c. Őket sem lehet attól elzárni, hogy ha a papi hivatalig akarják magokat képezni, azt ne tehessék.

Megnyitása, alakítása az intézetnek. Az intézet megnyílnak ki van jelentve; alakítását meghozza az idő, gyakorlat, tapasztalat, jó akarat. Most a legszükségesebbeket kell beszerezni. Aztán Isten segedelmével induljunk! haladjunk!!

Viszony. A tanítóképezdébeni tanokat s gyakorlatokat végzett egyén megállhat hivatalában a papi képezdének akadémiai ismerete nélkül, kivált az eddigi papi hivatalra tartozó szolgálat alóli fölmentés mellett. De nem állhat meg a lelkészségre készülő, gyermek-növelési tanismertetés és gyakorlat nélkül. Ugyanazért hőlesen tenné az egyház, ha pappá egyet sem avatna fel, ki előbb növelő vagy tanító nem volt. Mert a növelői és tanítói pálya, több mint százados tapasztalat szerint, legnyomósabb gyakorlati előtér a papi hivatalhoz.

Rége és most. Csalatkoznék ki hinné, hogy régebben nekünk helv. hitv. evangélikusoknak nem volt tanítóképezdénk. Hát hol vették magokat azok a jeles énekvezérek, kik a falusi iskolákban is harmóniás énekléssel élénkitették az iskola virágzását, s a templomot az, azt szép zengzetű énekkel betölteni képes, nép előtt, Dá-

vid zsoldáraként gyönyörűséges hajlékká tevék? Hol vették magokat a tanítók, kik magok után jól író, számoló, olvasó, a heidelbergai katechismusból még most is vizsgát adható, mi több, diákul értő tanítványokat hagytak? Nem volt-e tanítóképezdénk, mikor az akadémiai osztályban tanuló ifjainkra fejenként 5—6, 10—16 magántanítványok osztattak, hogy ők azokat a köziskolai leckéből kikérdezzék, azokból nekik magyarázatot tartsanak, írásaikat javitgassák, az elmondottakat velők újra felmondassák; mikor az iskolások, nem úgy mint most, ötven s hatvan tanítványból kiválasztott 15—20 énekkari tag, hanem átaljában hangjegyek szerinti öszhangzatos éneklésre tanítottak, s azok aztán később a falusi iskolákba kiképzetten és ha nem is költőnek születve, de többnyire verselésre gyakorlottan becsáttattak ki; tanuló koruk ideje alatt pedig, a hol megjelentek, mint kedvelt énekesek művészeti méltánylásban is részesültek. —

És most? Most e gyakorlati tér parlagon hever főiskolánkban. Ifjaink nagyobb része éneklésbeni oktatás, tanításbani gyakorlat, növelői ismeret nélkül hagyja el a főiskolát. A végzett ifjak közül sokan egyenesen papi hivatalra alkalmazást igényelnek. „Minek töltönnök, mondják, az időt fárasztó falusi iskolában; jobb addig segédkezni. Közelebb vagyunk a célhoz.“ Így az énektudást szükségtelennek tartják, a növeléshez nem értenek. A mellett alig pár évig segédek, már ohajtják, hogy az öregek lépnének le előlük oda, hol eddigi fáradozásaik jutalma osztatik a sirban s az égben. Pedig még szájak szélén látható, mint csecsemőkén, a meg sem emésztett iskolai tej. De így van az, midőn az ifju szívét a valódi legnemesb munkában, a nevelésben s tanításban, a türes és nélkülözés iskolájában, a nép sok oldalú erkölcsi jelleméhez alkalmazkodással s ahoz, javítani törekvéssel, férkezhetes próbái meg nem edzették, s azon ürt, melyet az ily nemes foglalatosságok közt a nehézségek leküzdése, a szép eredményhez jutás oly magasztos érzettel szokott betölteni és gazdaggá tenni, azon ürt, mondom, az ezen érzettel ismeretlen ifju keblében, szellőként röpkedő sohaj, korai éretlen vágy szokta betölteni, az abból fakadó többször konkolty, bojtortjánt, tövist, csipő csalánt termő merész követelések legioival.

Ifju barátim! én az élet vidám delén régen tul vagyok, fejem körülövezve sir virágival, fejér hajszálakkal; mégis úgy szeretem az ifju társaságot s annak vig danáit, ártatlan bohóságait annyira örven-dem, hogy közetek vegyülve felejttem poranyag részemet, mely kírí közöletek. Felejttem, mert a lélek mint hamvadó tűz az uj gyúanyag-gal egyesülve, újra fellángol. Pedig a lelket borító testnek legelső darab kenyerét, mit munkával érdemeltem, 16 éves koromban már a

házi nevelés és tanítás nehéz gondja adta, s a tanítói, sokszor köny-nyekkel nedvesített, kenyér táplálta azt 31 éves koromig. Fáradtan, folytonos küzdesekkel a szellemi, verejtékeztem mintegy napszámos az anyagi téren. Mégis a lélek nemesak romlást nem szenvedett, ha-nem törpeségéből kinőtt és a kórnak több neméből kiépült.

Ifju barátim! ne fussatok hát a munka elől, hanem fussatok an-nak elibe. Ha egyház szolgálói akartok lenni, kezdjétek el az egyházérti munkálkodást ott, hol apáink kezdték, ott hol időnkben legszüksé-gesebb az ifju erő és szorgalom: az iskolai népnövelés körül. Én titeket szívesen öllelek, de a munkakerülő ifjat gyűlölöm. Mert az ilyen maga magának is ellensége, s a szeretet színe alatt gyűlölő-je. Munka és fáradság az élet kenyerere. Munka és fáradság a legédesb nyugalom párnája, a legszebb örömek kútfeje s ön magának legbiztosb jutalma. Használjátok a tanítóképezdét. Készüljétek ki a növelői s tanítói pályára, mert ez a papi hivatalra vezető emelvény-nek legillőbb lépcsője. Ne felejtsetek, hogy az a prot. kegyelet, mely fő tanintézetünk iránti lankadatlan buzgalmának újabb dicső jelét adá az előképezdére tett nemes áldozatával, forró hálát érdemel, melynek befizetését az egyház töletek várja. Így remélhetjük, hogy azon prot. egyházi szívélyes kegyelet, mely eddig iskoláink fölé kiterjeszt-ve az evangéliomi szeretetnek anyagi védszárnyait, azt cselekedte, hogy tanintézeteinkben a legszegényebb osztálybeli árva is magát egyháznak, hazának hasznos polgárrá, emberré képezhette, mint örök-ké élő, munkás, teremő szellem fog lengeni főiskolánk körül.

E. A.

SZÓZAT

Egy Sárospatakon felállítandó tápolda (convictus) iránt.

Kedves barátom! E sorok csupán hozzád vannak intézve, leg-feljebb közöld egy két ügyfeleddel, vagy hozd elő ugy szóbeszéd közt, és ha az eszmében életrevalót láttok, csináljatok vele valamit.

Iskolátok rendezve van, tovább rendezni a jelen körülmények közt hiba is volna; képezdétok már megnyílt, és mindenfelől nagy re-mények vannak hozzá kapcsolva: de van még nektek egy nagy hiotok, van a sárospataki főiskola mostani szerkezetében egy tátongó ür, me-lyet be kell tölteni, részben vagy egészben, de minél előbb és ez: „egy tápintézet szegény tanulóik számára.“ Én nagyszerűt ohajtanék, de kezdetben ki ne alkudnék örömet a lehetőséggel?

Főiskolánk hajdani népessége, még nem egészen egy évtized alatt, több mint felényire olvadt le. Föltünő, megdöbbentő jelenet, és ennek oka bizony nem ott van, hol sokan keresik, mintha nemzetünk jelleme valami varázserő által átváltozva, hajtánék az ipar felé, mintha ezt ösmerné az egyedüli ígéretföldének, hová be kell menni; vagy mintha a szüle örömeit adná most gyermekét műhelybe mint tudományos iskolába: hanem legfőbb és legközelebbi oka ennek az, hogy az idők megváltoztak és a szegény apának nincs módja gyermekét taníttatni. Megengedem, hogy van abban része a megváltozott viszonyoknak is, de mégis ott van a főok, a hol mondtam. Nem azért hagyják oda sokan a tudományos pályát s mennek át az ipar mezejére, mert nem volna kedvök tanulni: hanem mert nincs módjukban tanulni s választják az ipar olcsóbb pályáját.

Isméretes dolgot mondok el, melyet mindnyájan tudunk, vajha éreznénk is! Mint nőtt fel Sárospatakon, mint tanult és mint végezte egész iskolai pályáját a szegény tanuló hajdan? Még nem több mint egy évtizeddel ezelőtt a diákok száma, kik az akkor úgynevezett akadémiai osztályokban voltak, három és öt száz közt állott, legalább a négy százat sokszor megközelítette, és ez így volt hosszú időn keresztül. Ezeknek több mint fele egy egy szegény tanulót tartott mint szolgát, kit többnyire ingyen, néha kevés pótlék mellett nemcsak táplált, hanem még erkölcsére és tudományos előmenetelére ügyelve hiven nevelt. A tehetősebb urak gyermekei szintén tartottak ily tanuló szolgát, mert azt tartani szükség és divat volt. Ezek csekély szolgálatjukért tápot nyertek, ünnepek alkalmával kevés pénzt is szereztek, miből ruházkodtak és így futották meg a gimnáziumi pályát évenkénti két, három váltó forint tandíj mellett. Lehet mondani: Isten táplálta őket mint az égi madarakat és ruházta, ha nem is oly pompásan mint a mezei liliomokat, de mégis lehető illendően. Azt sem kell itt a kedvező körülmények összszámitásából kifeledni, hogy a gimnáziumi osztályokat végzett ifjak, átlépven az akadémiai pályára, a jelesek többnyire nevelői állomást nyertek, hol ismét kész asztal és egyremásra nem megvetendő évi díjt kaptak. Az idő és kedvező körülmény hozzá mindezt, és az idő ily csodás uton módon sok nagy embert szült. A falusi iskolamester ha észrevette, hogy valamelyik tanítványában szép tehetség rejlik, megsugta a szegény apának, és ha ebben vágy és jó lélek volt, hogy fiából magánál külön embert neveljen: felkerekedett vele, bevitte Sárospatakra, melynek azelőtt csak hírét hallotta, ott csaknem az utcán előfogott egy diákot és kérte, hogy az ő jó tanuló fiának kerítsen urat; és megtalálta a mit keresett, meg-

találta az égi manna kifogyhatlan tárházát. Ott hagyta a gyermeket, ki ekkép szülei gond nélkül nőtt évről évre, és ember lett belőle; az apának minden költsége egy pataki ut és olykori szives sohaj-tás levén. Így talált tápot Sárospatakon évenként legalább kétszáz szegény tanuló; ez volt az a nagyszerű tápintézet, melynek kegyelemasztaláról csak e század lefolyt esztendeiben is sok száz jelesek táplálkoztak, kiket a mostoha sors eke és kapa mellé rendelni lát-szott, de kik ily szerencsés körülmények közt megfutván a tudomá-nyos pályát, nagyokká nőttek s lettek kitűnő papok, tanárok, orvo-sok, ügyvédek, tudósok, nem ritkán vallás és haza oszlopai. A kö-rülmények ily szerencsés összejövedele szülte azt is, hogy a sárospataki főiskola összes népessége nem egyszer meghaladta az ezerötszázat. Mellesleg mondva, felőlem is úgy végezett a sors, hogy használjam e természetes tápintézetet, és mindent, mit bírok, a sárospataki főis-kolának és annak szerencsés körülményeinek köszönjek. Ezt érzem én lelkem mélységéből, ezért fáj nekem kimondhatlanul, ha most szegény iskolatanító vagy lelkészről, kit Isten sok gyermekkel áldott meg, hallom: esze volna a gyermeknek, de nincs módom taníttatni, mert sokba kerül.

Igenis, sokba kerül! Az idő nagyban megváltozott, az élelmi és ruházati cikkek arra hihetlen magasra szökkent, a tandíj föle-meltetett, s még az akadémiai pályán is fizettetik valami, minek az-előtt hite sem volt; a diákok száma már a forradalmi rázkódás kö-vetkeztében is rendkívül megfogyott, a mi kevesen vannak is, épen a most mondott nehéz körülmények miatt tanuló szolgát nem tar-tanak, s így kiapadván a természetes tápintézet forrása, megszün-vén a kegyelemasztal, az iskola népessége is alászállott.

E természetes tápintézet helyébe, melyet az idő mint adott úgy elvett, ohajtanék én most a kor szükségéhez alkalmazva „egy új tápintézetet szegény tanulók számára.“ Ne gondold azonban, hogy csupán a régi szolgakort akarnám visszazaidézni, vagy csupán azon nyomorult gyermekek sorsa nyomná szívemet, kik ezután is csak Isten kegyelméből mint árva madarak, élhetnének s nőhetnének fel Sárospatakon: szívemen fekszik azon közrendű szülék sorsa is, kik jelenben és jövőben a taníttatás fél vagy harmad rész költségét ta-lán megbírnák, de az egésztől méltán visszarettennek, és gyerme-keiket nem ritkán szívfájdalommal eke mellé terelik. Ezekre nézve is megsgulyosodtak a körülmények, ezekre nézve is kell, szükség és kor kívánata egy tápintézet.

De hogy és miként? ez e kérdés.

Kedvenc eszmém lévén, egy keveset goldolkoztam róla; elmon-dom felőle nézeteimet.

Első és legbiztosabb mód volna: alaptőkét teremteni össze, melynek kamatából a szegény tanulók tápláltatnának. De erre oly nagy összeg kívántatnék, melynek előteremthetéséhez a jelenben kevés vagy semmi remény. Csak negyven ezüst forintra vevén egy gyermeknek évi tápköltségét, már száz tanuló évi tartására négy ezer ezüst forint szükségeltetnék, melynek tőkéje nyolcvan ezer forint. De ki adja ezt, honnan kerül össze ily nagy összeg? Valljuk meg: a protestáns hívek adakozási buzgósa jelenleg sok oldalról fárasztatik, jöltevőink, kikre reményünket építhetnők, többnyire földbirtokosok, kiknek mindenök van, csak pénzök nincs; és ha ez előhaladt gazdászati s a természetények néhány évi magas árával jövedelmök emelkedett is: de más részről az adó és más kerülhetlen költségek nemcsak versenyt tartottak a jövedelemmel, hanem azt sokszorosan is felülmúlták. Azt hiszem tehát hogy erről határozottan le kell mondanunk annyival inkább, mert ezen nagylelkű jöltevők s egyes egyházaink épen most adakoztak, sőt némelyek még nem is adakoztak, csak ígéretet tettek, a képezdére.

Második mód volna: az évenkénti ajánlatok módja. De ez igen bizonytalan és ugyanazért céltalan. Ezen forrásra tíz szegény tanuló sorsát sem merném bízni. Erről tehát bővebben szólni nem is tartom méltónak.

Gondolatom szerint, a mi pénztelen, de bor és búzatermő országunkban az általam ohajtott tápintézetnek legkönnyebben előteremthető alapja volna „egy központi kölcsönmagtár Sárospatakon szegény tanulók számára.” De már ezt igazán nagyszerűnek ohajtanám, úgy hogy tőkéje több ezer köböl gabona lenne. Magától értetetik, hogy kezdetnek kevesebb is jó volna; a kis csemete csak idő múlva lesz erős fává. — Mily könnyyen, kevés idő alatt és a hozzájárulók nagy megerőtetése nélkül lehet magtárt alapítani, megmutatták a gömöri egyházi férfiak, kiknek munkájukat már eddig is sok áldás, sok özvegy örökönye jutalmazta; de bizonyítja ezt több egyes egyházak példája is, melyekben a lelkész vagy egy lelkes Bodon Antal egyszerű indítványára, gyűlt a gabona mint a polyva, és hirtelen kisebb nagyobb magtárak keletkeztek, melyeknek jótékony hatását mindenütt nagy mértékben érzik az illetők. Ehhez már nekem is több reményem volna, mint egy nagy összegből álló tőkepénz előállíthatásához, mert mindnyájan úgy vagyunk vele, hogy könnyebben kiadjuk termékeinket kétszeres mértékben, mint annak fél árát; a pénzzel, ha egyszer zsebünkbe tettük, rendszerint fösvénykedünk. Tegyük egy kis számítást. — A szuperintendenciában van 360 lelkész és sokkal több iskolatanító, kerek számmal 700 egyházi szolga

Ezek közt sok van olyan, kinek csekély jövedelméből egy köből gabonát is kiadni súlyos volna a nem ritkán aggódó családra, de kevés van, ki legalább két vékával a szent célhoz ne járulhatna. Vannak ellenben igen sokan, kik ha egyébbel nem is, de gabnajövedelemmel úgy ellátvák, hogy abból két három köből kiadása is nem ütné érzékeny csorbát évi számításukon. Hát ha a nagyobb egyházakban levők s a szent célt igazán felfogók ez összegecskét megkészsereznek vagy megháromszoroznák? Hát ha némelyek több évre akarnának ilyenmő ajánlatokat tenni? Én az ilyen uton öszszegyűlhető összeget merem öt száz köbölre tenni.

Hogy reményem s számításomat mindenek felett az egyházi férfiakra alapítám, az igen egyszerű és természetes; mert aránylag mindig legtöbb egyházi emberek gyermekei tanultak Sárospatakon; mert azon pályán, melyre őket a gondviselés helyezte, és melyen ha sok keserűt éreztek, de sok jót is élveztek, tapasztalás szerint maig is örömet indítják s szeretnék látni gyermekeiket; mert ő rájok nézve is megsulyosodtak a körülmények, megszapordtak a taníttatás költségei; és végre, mert szük marokkal mért jövedelmekből széles birtokot nem, legfeljebb egy szerény hivatalkát hagyhatnak szeretett gyermekeiknek. Beh sok lelkeszt tudnék ujjal kimutatni, ki most drága pénzen, mégis kényelmesen nevelteti gyermekeit, de ki egykor maga is az említettem kegyelemasztalnál találta fel sok évi tápláltatását. —

Az egyház szolgálai kívül bátran építem reményemet nagyobb birtoku hitfeleinkre, kiknek néhány köből gabonát egyszer mindenkorra, vagy két három évbeni ajánlatképen kiadni annyi mint semmi. Ezekre is alkalmazható, hogy pénzt nehezebben adnak, és nem ok nélkül. Hát népesebb és tehetősebb egyházaink hivei? A termékeny Bodroghköz, a Felsőtiszta jobb és bal partja, Szabolcs megye nagy része st. mind gabonatermő vidékek, melyeknek fiai maig is elidegenithetlenül ragaszkodnak a sárospataki iskolához. Szóval: nekem erős hitem van, hogy ha ily indítvány tekintélyes emberektől jőne, s tisztán formuláztatnék; ha lelkes egyházi férfiak a szent célt a jóttevőknek és hiveknek szívökre kötnék; ha sok szüle az ebből rájok vagy utódaikra háramolható jótékonyaságról meggyőződnek: egy két év alatt könnyü szerrel ezer vagy több köből gabona gyűlhetne össze, és nyerve lenne a legfőbb alap egy tápintézethez, megalapítva lenne „egy központi magtár szegény tanulók számára.“ 1000 köből gabonának szokott évi kamatja 250 köből, és ebből is sok szegény gyermek évi kenyere kitelnék. Mindenek felett legerősb hitem az, hogy ha e szent célra valamit lehetne tenni, ez

a legkönnyebb út és mód; ha hitem csal, buzgalmamnak rójátok bűnül. Szerintem magától értetik, hogv kiki találna módot, miszerint az általa ajánlott gabnamennyiséget Patakra szállítsa. Nehéz, sok bajjal jár, de nem lehetlen; minden vidéknek van több vagy kevesebb közlekedése Patakkal. És ha sokaknak tetszenék gabona helyett annak árát ajánlani és adni: pénzen mindent lehet venni.

Igen, de nemcsak kenyérrel él az ember, ahoz hus is kell és talán egyéb is. Mindenek előtt megjegyzem, hogy a kegyelem asztaláról élöket „bő zsirral“ nem táplálnám, egészséges, bár szűk táp tanuló gyermeknek elég. Azonban e végből csakugyan kellene a jóltevők ajtain zörgetni, de nem ezerekért, csak százakért. Ezenkívül a sárospataki iskolában sok alapítvány van szegény jó tanulók segélyezésére. Ez alapítványok némelyike meg van ugyan kötve, a meny nyiben azoknak kamatját csak rokon vagy a család valamelyik ivadéka huzhatja; de ha én jól tudom, vannak átalánosságban és szabadabb rendelkezésre tett alapítványok is. Nem lehetne é ezen megkötetlen alapítványokat a célra fordítani, hogy a tápintézet növendékei ne csak kenyérrel és tudomány igéjével éljenek? A szuperintendencia már nagyobbbat is mert, midőn az alapítványi szömlőket eladatta.

Hol találnák fel hajlékukat a tápintézet szegény növendékei? Régibb időben, mint mondám, csaknem minden diák tartott egy tanuló szolgát, ki vele együtt lakott, a szoba lakói közt számot sem tett, hanem egy szalmazsákon szép, egészséges és tanult ifjúvá nyújtózott ki évek multán. Szükség esetében e mód jövődre is ajánlható már csak azért is, mert természetes örökös lenne a növendékek erkölése és szorgalma felett. De ha ezt a mai korhoz már illőnek nem tartanók: bátran lehet állítani, hogy olesőbb házber egy nyomorult faluban sines, mint Sárospatakon, és így ez a szegény szülék költségét tetemesen nem növelné.

Van-e kész, alkalmas vagy nagy költség nélkül átalakítható hely, magtár a tervezett gabonamennyiségnek? Csak a sárospataki iskola terjedelmes épületeire kell mutatni, és minden további kétség nélkül felelhetjük, hogy van, lesz, mihelyt akarjuk.

Fontosabb kérdés ez: állandóan forgalomban lehetne-e tartani Sárospatakon és vidékén ezer vagy több köböl gabonát úgy, hogy a tőke mindig kivétessék s kamattal együtt vissza is fizettessék? E kérdésre már nem merek oly bátran felelni, és ha ehez remény nincs, úgy az általam ohajtott egész épület, mint légvár, magában összedől. De azt hiszem mégis, hogy Sárospatak és vidéke sokkal

gabnaszegényebb, mint sem ehéz remény ne lehetne; Gömör megye buzatermőbb föld, mégis a pelsőci magtár áll és virágzik.

Egyébiránt ez utolsót kivéve, a többiek mellékes kérdések. Ki fogná kezelni a magtárt, mily felhatalmazás és megszorítással, mint lenne a gabonából liszt, a lisztből kenyér, hova szállásoltatnának a növendékek, kik részesítenének az intézet jótékonyágában ingyen és kik bizonyos pótlék mellett, kiterjesztetnék-e a szegény sorsu akademikusokra is, vagy csupán a gimnáziumban tanulókra, st. mindezt egy, alapszabályokat készítő választmány bölcsen elintézné. Legfőbb a kenyér, és ennek kifogyhatlan forrása lenne egy jól rendezett kölcsönmagtár.

Nem célom, nem akaratom, hogy boldogot és boldogtalant, eszest és butát az iskolába édesgessünk; kinek Isten keveset adott magából, fogja meg az ekét vagy menjen műhelybe: csak azt ohajtom, hogy kiben nemes vágy és tehetség van, ne rettentessék el szegénység miatt, ne vesszen el sok jeles a vallásnak és hazának; találjon az ilyen valami módot a tanulásra, találja fel jövőre is a sárospataki iskolában legalább a miatyánkbeli mindennapi kenyeret. Ezenkívül nekünk, akarom mondani, nektek a jövőről is kell gondoskodni. Mert igaz ugyan, hogy még most vannak egyéneink és különösen az egyházi pályára számosan is tödülnek, minek oka ismét a megváltozott időben keresendő: de jól mondá Vas Gereben, hogy ha a szegényekről nem gondoskodunk, az utánunk jövők sorai nemcsak megritkúlnak, hanem végképen is elfognak.

Jó barátom! ti ott a központban sok jót tehettek, ratok sok fül hallgat, sok szem néz, szavatok meszsziire hangzik és sikeresen. Ha azért gondolatimban valami jót, életrevalót találtok, tegyetek indítványt — nyomósabban és jobban mint ez irva van — a szuperintendencián, vagy Füzetetek útján, vagy akármi más módon. Ha sikerül, bárminemű ily jöltevő intézet, megáld Isten benneteket. Ha pedig eszmémet kiyihetlennék vagy korszerűtlennek találjátok, tegyétek félre ez iratot szép csendesen — örökre *). Tiszánána, febr. 7. 1858.

Orbán M.

— Illetékes kézből vettünk hiteles adatokat az abauji egyházmegye iskolásainak száma felől, névszerint hogy ez nem 1505, hanem 2505, mi nagy különbség; s mi örülünk, valamint fog örülni Tiszai ur is, hogy az egész „egy kis sajtóhiba s egyéb semmi.“

*) Talán épeu azon percben, mikor e meleg, részvevő levél fogalmaztaték, vala szó Sárospatakon, a számvevőszéken, ugyane tárgyról. Nemcsak szó pedig, hanem tett is. Hogy és mennyiben: a jövő szup. gyűlésen fog kiderülni. Addig is örvendünk az eszmék ily szerencsés találkozásának.

Tiszai ur a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület névkönyvéből meríté az adatot, hibásan, midőn Füzetek II. félév 3. számában statisztikai összeállításokat tőn a kerület egyházmegyéi között viszonyosan. Az abauji buzgó reformáltakat ez méltán bánthatá, mert az arány igen kedvezőtlenül ütött ki reájok nézve, holott épen ellenkezőleg áll valódiilag. Így ott a 3043 iskolaképesből, ezen adatok szerint, csak 538 nem jár iskolába, vagyis majd egy hatod rész. — Egyébiránt a statisztikai feljegyzések tökéletlensége nem most okoz zavart legelőször.

ELŐFIZETŐINKHEZ!

Midőn a „Sárospataki Füzetekre“ előfizetést hirdeténk, halatlan dolgot eddigelé Sárospatakon: első tervünk évnegyedes folyóiratra volt készítve, azonban több, igen tisztelt előfizető tanácsából átváltoztatók tíz kötetesre, igervén egyben egyben hat ívet, az egész folyamban pedig összesen, hatvan ívet.

Igy a mi folyóiratunk nem **év** hanem **iv** szerint számítandó. Kiadtunk eddig 55 ívet; azaz az első folyam előfizetése maholnap lejár, s ideje hogy ismét szóljunk a t. k. közönséghez és nyilatkoztassuk akaratainkat.

Igenis! a körülmények „Füzetek“ folytatását szükségesnek mutatják. Egy az, hogy Sárospatakon már eddig egy kis irodalmi kör van bennök egyesülve, melynek tagjai közül némelyik vagy ritkán vagy sohasem is fogott volna írni, holott nem írnia szellemi és erkölcsi tekintetben szünő haszon, azaz kár; más az, hogy protestáns életünk ujja alakítása körül, úgy látszik, azon módnak és iránynak is jut némi szerep, mely Sárospatakról tudományos és egyháztörténeti érdekek által képviseltetik; harmadik elvégre s a mi legfőbb, hogy törekvéseinket az irodalom és tudományos ítézet részéről majdmajd remény fölött kedvező vélemény fogadta és kíséré folyvást; s ha így fog fel bennünket igen tisztelt közönségünk, csak annál inkább lekötelez, hogy vele a legerősebb frigybe lépni törekedjünk.

A mit az előfizetési felhívásban, majd később a szerkesztői előszóban mondottunk s ígértünk, azt mondjuk, ígérjük ma is. Annál fogva egész bizodalommal nyitjuk meg a második folyamat hasonlóan **hatvan iven**, melyből az első szállitmány május elején fog megjelenni.

Előfizethetni: Sárospatakon a szerkesztőségnél. Pesten Ráth Mór könyvkereskedésében. Egy évre postai küldéssel 6 pft. Félévre 3 pft. Egy évre posta nélkül 5 pft. Félévre 2 pft, 30 kr.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

1858. MÁSDIK FÉLÉV. V. MARC. 31.

A MAGYAR REFORMÁLT EGYHÁZI ÉNEKLÉSRŐL.

IVÁNKA SÁMUEL TŐL.

A magyar ref. közönséges istenitiszteletnek egyik alkotórészt teszi az ugynevezett khorálmódu vallásos éneklés, melyben a gyülekezet minden egyes tagja kivétel nélkül részt vehet. — Azon khorális énekek dallamai, melyek a magyarhoni összes ref. egyházakban és iskolákban a létező egyházkezületnek közbelégyezésétől gyakorlatba vétettek, nagy részben ama 30,000 társaival dicsően elvérzett Gaudimél Klaudiusnak s több hozzá hasonló ihletett keblű reformátoroknak maradandó becsü észszüleményei, melyek természetes egyszerűségök mellett, az ünnepélyes komolysággal párosult nagyság bélyegét hordozzák magokon. Azon történelmi nevezetességgel bíró énekek a ref. egyháznak ősi kincsei, de a melyek több egyházainkban közel vannak a megsemmisüléshez, mert a magyar prot. egyházi életben semmire sincs csekélyebb figyelem fordítva, mint épen az egyházi éneklés tökélyesítésére. A kor, melyben élünk, az anyagi jóllét utáni törekvés, a sok tekintetben veszedelmes fényűzés, vallástalanság kora; s az Urnak egyházai nem annyira tiszta vallásos meggyőződésből mint csak szokásból látogattatnak; azok boltozatai vagy mennyezetei nem lélekemelő és átható kar-

énekléstől, hanem ihlettség nélküli hanghullámoktól zugnak vissza, az iskolákban pedig az, mint a mai nemzedék előtt becsét vesztett tan, idegen zamatú tanfajok fölvétele által mind inkább háttérbe szoríttatik. Ily körülmények közt korszerűnek láttam a magyar ref. egyházi éneklésről, habár egy kis-sé röviden is, értekezni. Lássunk tehát

I. A magyar ref. gyülekezetek énekléséről, a reformációtól fogva ama időkig. — A magyar ref. gyülekezetek éneklésmódja, miként némely részben maga az istenítisztelet is, eleinte hasonlított a római katolikusokéhoz, kiknél a reformáció korában is, szintugy mint jelenleg, a közönséges istenítisztelet alkalmával, különböző éneklés volt szokásban, t. i. magán, váltó és khorálmódu. E többféle éneklésmódot, melyről az ugynevezett „Nagy Graduál“ című, s egyéb régi kéziratok énekeskönyvek beltartalma eléggé bizonyosságot tesz, dicső emlékezetű reformátoraink, a kath. egyháztól teljesen elszakadt s attól lényegesen különböző egyházszervezettel felruházott új egyházakba is átplántálták, melyet azok még a reformáció után is sok ideig megtartottak.

Tárgyai voltak a magán éneklésnek az ugynevezett „passio“, vagy a négy evangyelisták munkáinak azon része, mely a Krisztus szenvedését és halálát tárgyalja; továbbá a „lamentatio“, vagy a Jeremiás siralmas könyve; amazzal rendszeresen nagypénteken, mikor még az istenítisztelet déli 12 órákor tartatott, ezt pedig csak bűnbánó hetekben, keserves óbégatások és cikornyázások közt monotonizálta el az énekvezér; a váltó éneklés tárgyai a kisebb és nagyobb „litániák“, a khorálmódu éneklésnek a) a régi magyar templomi, b) a reformátorok által deák és német himnuszokból átfordított, c) bibliai zsoltárokból szerkesztett „isteni dicséretetek és énekek“, melyeket magyar, belga, lengyel, cseh és német melódiák szerint, s mivelhogy némely anyagilag is csekélyebb ponton álló gyülekezetek csak egy kéziratok könyvvvel bírtak, a még korunkban is néhol divatozó előmondás(diktálás*) után énekeltek.

Minthogy pedig a reformáció idejében, a két testvér honban mind az egyházi zenészet mind különösen a vallásos

*) Ez a „diktálás“, a merre divatoz még közöttünk, a nép olvasni nem tudásának kiáltó tanúsága, s mint ilyen, valódi élet-szükség; ki tudja meddig lesz még olyan — izlést boszantani!

költészet parlag mező volt, ennél fogva a gyülekezetek éneklése is, nem lévén célszerű előintézkedés annak tökélyesítésére, mind a melódia mind a szöveg szerkezeténél mind végre a ferde és izlés nélküli előadásnál fogva, egyszerű s tökéletlen volt, abban semmi buzdító erő, kellem vagy átható tulajdon nem létezett; s a valódi buzgó, vallásos és öntudatos énekléstől egészen különbözött.

A XVI. század második felében Magyarhon és Erdély, mind a lutheri mind a Bázelből haza tért D. Biró Mátyás által nagy tüzzel terjesztett kálvin hitelvek küzdtere lévén, az addig tulsulylyal bíró lutheránusoktól a Kálvin követői 1562. 1563. végkép elváltak, és magukat reformátusoknak nevezték. Ezen elválás után kezdett az egyházi élet tökéletesebben fejlődni a reformátusoknál, de a különböző éneklésmód, minthogy e tekintetben dicső emlékezetű reformátoraink a tüzelkű Kálvin erélyes és határozott lépését, egyházi éneklésmódunk tetemes kárára, nem követték, még mindig megmaradt, s a Huszár Gál, Beytei István, gönci Kovács György szuperintendensek, s G. Katona Istvána kánonok írója stb. által szerkesztett s különbféle címek alatt kiadott énekeskönyvek létre jöttével az folytonosan terjedt és fentartott. Ezen énekeskönyvek mind a mellett általában sem voltak oly sikeres előnnyel a magyar ref. éneklésmód javítására és tökélyesítésére, mint a szenci Molnár Albert által kiadott s jelenleg is használatban levő zsoldáros könyv. E nemcsak keblű, buzgó és vallásos egyén, akarván eredményesen hatni a magyar ref. éneklésmód tökélyesítésére, e célból figyelembe vette a helvét reformátusok éneklését, mely már azon korban is virágzásban, s a magyar ref. éneklésmódnál sokkal tökéletesebben kifejlett állapotban volt; s miután azt a korhoz, különösen pedig az egyházi zenészet magasztos céljának megfelelőleg alkalmasnak találta, határozott elve s szándéka lett azt saját hona és hitsorsosai gyülekezeteibe is átvinni; ez okból tehát a francia zsoldár készletét vette igénybe, s magyar nyelvre és versekbe átfordította és átdolgozta, még pedig a Gaudimel lélekemelő melódiáihoz alkalmazottan; saját költségén kinyomatta, s ez által khorálmódu éneklésünk alapját megvetette. E zsoldárkönyv, mely — tekintve az irodalom s főleg a vallásos költészet akkori állapotját, — az átdolgozónak kitűnő költői képességéről, tudományosságáról s munkásságáról tesz bizonytságot, egyházi és iskolai életünk-

ben nagy hiányt pótolni; s gyakorlatba vétele által a magyar ref. éneklésmód mind az egyházban mind az iskolában jobban terjedt, szebb irányt vett s nemesebb alakot öltött. A francia melódiák, mind a mellett, hogy azok éneklése zsinatilag is meghagyatott az énekvezéreknek, minthogy azok alapos tanításához vagy tanulásához Molnár Albert utasítást nem adott, eleinte lassan s nehezen kezdtek gyakorlatba jöni, míg a szintén fáradhatatlan szorgalmu Maróthy György egy s a zsoldároknak csak első verseit magában foglaló, kézi khorál, és egy négy hangra kidolgozott karénekes könyvnek kiadása által ezen is nem segített. Az öntanulmányozás végett rövid utasítással ellátott harmónikus könyv, némely buzgó és ihletett keblű iskolatanítók által gyakorlatba vétetvén, a francia melódiák szépsége, határozott, dicső és felséges jelleme feltünővé s ennek következtében átalánossá lett azok egyhangu éneklése is úgy, hogy bizton elmondhatjuk, miszerint e mostani egynemű éneklésünk létezését, noha az több okok miatt jelenleg elhanyagolt állapotban van, egyedül Molnár Albert és Maróthy György ernyedetlen szorgalmának s munkásságának köszönhetjük leginkább, mert ők voltak az élő csatornák, melyeken s melyek által a helvét reformátusok tagozatos vagy khorálmódu éneklése hozzánk átjött s közöttünk elterjedt. A francia dallamok khorálmódu éneklést igényelvén, e miatt a váltó és magán éneklésmód lassanként háttérbe szorult, végre pedig az eddigieknél elrendezésre és beltartalomra nézve sokkal tökéletesebb s a kor igényeinek jobban megfelelő énekeskönyvek kiadása, elterjedése és gyakorlatba vétele által az végkép megszűnt. Korunkban tehát általában véve minden ref. magyar gyülekezetben, köz istenitisztelei alkalmával khorálmódu éneklés divatozik; annálfogva nincs annyiféle éneklésmód, nincs annyi s oly teljes számú énekdarab használatban mint volt a régiebb időkben, és mégis, szomorúan kimondva az igazat, ezen egy nemű éneklésmódunk is több helyeken igen elhanyagolt, a kor izlésétől sok tekintetben eltérő, szánandó állapotban van; mert néhol, a dallam jellemére s a szövegek beltartalmára való minden tekintet nélkül, a mint ezt Gáti István is, a „kótából való klavirozás mesterségéről“ írott könyve 73. lapján jól és helyesen megjegyzi, egyforma vontatott, tulságosan lassu előhaladása, s ez okból szerfelett untató; ily helyeken a XLVII, LXXXI, CXXII. sat. örömszótárok, vagy a 8. 22. 74. 180. sat. öröménekek a

gyakorlatban egyenlő kinyomatuak az LI. CXXX. esedező zoltárokkal, vagy 163. 164. 190. sat. bánatos énekekkel; ennél fogva sokszor dallambansirnisszövegben örvendezni szoktak; néhol a melódiák fő vagy fekvő hangjait átalvivő vagy mellékhangokkal felkeverve hehentik ki, ily helyeken az éneklés bizonyos fokig kath. modoru, s a határozott lépésekkel előre haladó valódi ref. éneklésmódtól különböző; végre néhol a melódiákat eredeti vagy a szerzőktől adott rithmusaitól megfosztva, az őshangokat önkéntesen változtatva vagy idegen elemü, azaz nem a melódia hangneméhez tartozó hangokkal kicserélve, ferdén, izlés nélkül, eredeti tisztaságukból kivetköztetve éneklik. Ily helyeken az éneklés, a valódi rithmusok eltörlése miatt rendesen egy alaku jellemmel bir, belső erő s lélekemelő fenség nélküli; az őshangok átváltoztatása miatt hatástalan, érthetlen; a kanyargatás és cikornyázás miatt, mely még a régi magán éneklésből maradt fenn, mint-hogy a melódiái mondat (stilus) a szerzőtől célba vett valódi értelmét elveszti, szenvedhetetlen és kiállhatatlan; ezek miatt énekeink felséges jellemét, elragadó és buzdító erejét, az oly közönséges istenitiszteletben, hol a néptömeg nagy részben ihlettség s minden felsőbb szellemi megindulás vagy buzgóság s öntudat nélkül csak szokásból énekel, felfogni, kiösmerni alig lehet. Khorálmódu éneklésünk tehát úgy iskoláinkban mint gyülekezeteinkben több helyeken jelenleg azon ponton áll: hogy abban sem valódi rithmus a melódiáknál, sem izlés, kellem, belerő, határozott kinyomat az előadásoknál, sem nyelvtani szabatosság és tisztaság a versszövegek egyes szótagai kimondásánál nincs; úgy hogy mostani egyházi éneklésünk, fájdalom, több helyeken nem egyéb, mint hideg s ihlettség nélküli s még néhol az ordítással határos hangrohanás vagy hanghullámozás; egy szóval olyan, mely a valódi buzgósággal teljes és kellemes énekléstől messze van.

II. A magyar ref. éneklésmód súlyedésének okairól s annak tökélyesítése módjairól. — Haa magyar ref. gyülekezetek éneklését felsőbb hangászati szempontból bírálat alá vesszük: azt a mai zeneesztetikai izléstől eltérőnek, valóságos mekhanizmusnak fogjuk találni, ennél fogva, a külföldi mivelt protestáns egyházak énekléséhez mérve elsüllyedtnak, elhanyagoltnak nem minden ok nélkül mondhatjuk. — Ide vonatkozólag tehát, méltán merülhet fel ezen

kérdés: mi lehet oka hogy iskoláink és egyházainkban az éneklés ily elhagyatott állapotban van? Egyházi életünket minden esetre érdeklő ezen korszerű kérdés felől a szakértők különböző véleményyt adhatnak; azonban, csekély véleményem szerint, éneklésmódunk fokozatos alászállásának, röviden elmondva, következő tekintélyes okai lehetnek, nevezetesen:

1. Főbb iskoláinkban énektanító intézetek korábbi nem léte. Köztudomás szerint a magyar ref. gyülekezetek a tanítókat, énekvezéreket és organistákat nem a korunkban divatosná válni akaró pályázás útján, hanem az anyaiskolákból nyerték; kiknek azonban, tapasztalás után mondván, énekenészeti készségük rendesen csak az elemi iskolákban gépileg elsajátított néhány könnyebb melódiájú énekek tudásaig terjedt; s minthogy énektanítók, hol a magukat e pályára adni kívánó ifjak az egyházi éneklésben alaposabb és korszerűbb oktatást jó eleve vehettek volna, nem léteztek, énekképzettségük csekély és szűkkörű maradt. Dr. Gaszner „Universal Lexicon der Tonkunst“ című munkájának 855. lapján az „Ungarische Musik“ cikk folyamán olvasható ezen gúnyos modorban irt nyilatkozata körülbelől talál: „In den Kirchen der Reformierten sind die Melodien der Gesänge durch quadraten Noten über dem Texte angedeutet, aber die Organisten und Kantoren kennen sie meist nicht“ s hogy ez nagy részben igaz, ha őszinték és szerények akarunk lenni, nem tagadhatjuk.

2. A ref. egyházi éneklésmódhoz alkalmazott énektanító könyvek kevés és tökéletlen volta. Hogy vallásos éneklésünk véghanyatlásának meggátlására nagy előnnyel volnának az annak alapos tanítására célszerűen kidolgozott segéd kézikönyvek, teljes határozottsággal, föltétel nélkül nem állithatni, mert ott lehetnek a korszerűen és alaposan kidolgozott tankönyvek, ha nincsenek, kik azokat figyelemre méltassák, tanulmányozzák és tanítsák! A tankönyvek csak azon feltétel alatt felelnek meg kitűzött céljoknak, ha tartalmok tanítása pontosan és öntudatosan történik. Azonban tegyük fel, hogy valódi tanítóink lelkesbjei, a tantárgyak bármely ágára észszerűen szerkesztett tankönyvet felkarolják, tanulmányozzák s azt a gyakorlati térre lehetőleg átvinni iparkodnak: úgy khoralmódu éneklésünk tanítását illetőleg, minden eddig létrejött tankönyv, akár belszerkezetét akár annak kidolgozását vesszük is tekintetbe, számba se

jöhet a végett, hogy segedelmével gyönyörű melódiáinkat, a maguk eredeti tisztaságában, jól és alaposan meg lehessen tanulni és tanítani.

3. Az eddigi iskolai tanrendszer. Gyakorlaton épült tapasztalás szerint a küzelebbi évtizedekben fenállott tanrendszer miatt egyházi éneklésünk szabályszerű tanítása, különösen népesebb iskoláinkban kivihetlen volt. Nem engedte azt a) az egymásra halmozott tantárgyak mennyisége. Régibb időkben kevesebbek, egyszerűbbek s ennél fogva a tanulókkal könnyebben felfogathatók voltak a tantárgyak, s így az éneklés bár gépies tanítására több idő jutott; ellenkezőleg korunkban még az alsóbb osztályu növendékek is néhol oly s annyiféle tudományok betanulásával terheltetnek, hogy azok miatt az éneklés szabályos tanítására és gyakoroltatására idő nem jut. b) A tantárgyak tanításának szakmányilag kiszabott időmennyisége. Sok levén a tanítandó tárgy, hogy a képzők az iskolarendszer, főleg pedig az esperesi látogatás szigorának eleget tehessenek, igyekeztek azt a növendékekkel, a kimutatott tanítási határidő alatt, erőfeszítéssel is elsajátíttatni, e miatt az éneklés, mint afféle mellékes dolognak tekintett tárgy, háttérbe szorult, s néha véteztett elő, akkor is az idő rövidségeért nem csekély számú melódiáink minden alapos tanítás nélkül, csak szájhagyomány szerint tanítottak. c) Egy egy tanítóra néző tulságos számú növendékek tanítása. Némely népesebb gyülekezetekben, kevés levén a tanítói állomás, a gyülekezet gazdálkodási szempontból tanítóit oly sok tanítvánnyal terheli meg, hogy azok közül egyikre egyikre, minden vas szorgalom és igyekezet mellett sem jut naponként öt percnyi tanítási idő; ily kevés idő alatt többféle tudományt öntudatosan betanítani egyáltalában nem lehet; az éneklés tanítása pedig, csak úgy mint egyéb életbe vágó tudományé, nem kevés időt, fáradságot, különösen gyakorlatot igényel.

Ezek első rangu okai egyházi éneklésünk tökéletlen voltának; azonban lehetnek, sőt vannak is, kik e részben tanítóink és énekvezéreink énekzenészi képzettségét is okul tartják és tartják is. Tagadhatatlan, hogy tanítóink közt sokan vannak, a kik inkább énekvezérnek mint tanítónak, és inkább tanítónak mint éneklőnek születtek, olyanok is, a kik sem tanítónak sem éneklőnek nem alkalmasok; ez utóbbiak tehát csak annyiban lehetnek, s akkor is másod rangu okai az

énekléstanítás elhanyagolásának, a mennyiben minden énekeszenési hajlam és tehetség vagy képesség nélkül adták magukat pályájokra, s ennél fogva annak további tanulmányozására és tanítására sem kedvük sem türelmük sem képességük nem lévén, az éneklés terjesztésére, virágoztatására sikeresen működni nem tudtak és nem tudnak. Éneklésünk súlyedésének okai ezek szerint kizárólagosan tanítóinkat és énekevezéreinket tartani nem lehet, mert azok, a mennyire képességük és idejük engedte és engedi, készséggel vitték és viszik véghez e tekintetben is teendőiket; ezért a felelősség terhe, Isten és emberek előtt, azok vállait nyomja leginkább, kik annak tökélyesbitésén annak idejében a szükségelt énektanítók felállításával, énekevezérek és organisták kiképzésével, tevékenységükkel, buzdításukkal és példaadásukkal sokat, felette sokat segíthettek volna és nem segítettek vagy segíteni nem akartak. Elődeink hanyagságából s gondatlanságából származott hibákért, egyházi életünkben, sok helyen még most is alárendelt szerepet viselő egyéneknek tekintett, s különösen csekélyül és zsoldosilag fizetett, jutalmak kitűzése által soha sem buzdított, szorgalmát és igyekezetét nem méltányolt, hanem csak az ön és család fenttarthatási gondokkal küzdő alsóbb osztályu tanítóinkat és énekevezéreinket kárhoztatni nem lehet, célszerűbb a helyett szóval, tettel, buzdítással az egyes gyülekezetek, ernyedetlen szorgalommal és kitartással az egyházi hivatalnokok, részéről helyre hozni és kipótolni azt, mit elődeink akarattól vagy erélytelenségből egyházi éneklésmódunk tökélyesítését illetőleg elmulasztottak. Láttuk tehát, hogy micsoda okok miatt súlyed naponként egyházi éneklésmódunk, lássuk most már röviden azt is, mi módon lehetne azt mind egyházainkban mind iskoláinkban tökélyesebbé s virágzóbbá tenni! Azonban, mielőtt ennek részletesebb előadásába bocsátkoznánk, előlegesen meg kell jegyeznünk, hogy az itt bemutatott feltételes pontok mikénti gyakorlatba vételétől vagy életbe léptetésétől függesztetik fel a kívánt siker és eredmény. — A magyar ref. egyházi éneklést a végsúlyedéstől meg lehet óvni, s tökélyesebbé tenni a következő föltételek alatt:

1. Ha fő vagy anyaiskoláinkban jól elrendezett énekevezér, organista s énektanító képezdék állíttatnak fel. Korunk egyik jelszava „népnevelés“, e dicső szó, melyben rejlik különösen egyes népek jóllete és bol-

dogsága vagy insége és nyomora, harsányúl hangzik át minden felé honunk térein; s nem minden ok nélkül; mert csak is egyedül józanon és értelmesen nevelt néppel bíró államok lehetnek mind szellemi mind anyagi tekintetben boldogok; ugye korszerű népnevelést, illően képzett s szakértő, azon kívül a hivatal fontosságához mért becsületes díjazással ellátott, tanítók nélkül gondolni sem lehet; olyakat pedig, kiknek a hon s felekezetek bizton letehetik kezeikbe a levő s leendő nemzetivadék nevelésének szent ügyét, csak jól rendezett tanítóképző intézetek állithatnak elő. Ily intézetek bár csekély számmal valahára honunkban s illetőleg felekezetiünkben is léteznek; de énekvezéreket, organistákat s énektanítókat képző intézetet, fájdalom! egyet sem mutathatunk föl; holott ezt a gyülekezetek népesedése, az orgonák szemlátomást növekedő száma s az iskolák szaporodása szinten rég olta szükségessé tette. A kellemes éneklés, az orgonázás tudományának alapos ismerete és tudása, az énektanítás gyakorlati mestersege sokkal nehezebb és szétágazóbb, sokkal több időt, fáradságot s tanulmányozást igénylő, mint azt egyelőre is gondolnók. Ennélfogva, ha akarjuk, hogy gyülekezeteink annak idejében avatott vagy kielégítő készülségű énektanítót, énekvezért és organistát, nem más, hanem saját felekezetiünkben nyerjenek: akkor multhatatlan szükség, hogy e célból anyaiskoláinkban, ha másként nem, a vidéki gyülekezetek és egyesek önkéntes adakozása útján, egy tanszéket s ennek folytán egy képezdét állítsunk föl, ha pedig ez némelyek szerint még felesleges volna, azon esetben a már létező tanítóképezdeinket úgy szervezzük legalább, hogy azokban, különösen csak ének és zeneképes ifjaknak az orgonázást, és ha lehetséges, egyéb hangszereni játszasmódot is, mind alaposabban lehessen tanítani. Ez felette nagy jótétemény volna mind az egyes gyülekezetekre mind azon ifjakra, kik magukat énektanári vagy énekvezéri és organistai pályára kívánnák adni. A gyülekezetekre nézve azért, mivel biztos helyről nyernék a szükséges énektanítót, énekvezért és organistát, s ez által a sok tekintetben céliránytalan, reájok nézve pedig költséges, a mellett ritkán kielégítő vagy szerencsés eredményű énekvezéri és organistai pályázatok végkép megszűnnének, a magukat e pályára adni kívánó ifjakra nézve azért, mivel ezáltal ének és zenészeti hajlamuknak és képességüknek szabad tér nyitvánék és engedtetnék. Állítsunk tehát önálló énektanár, énekve-

zér és organistaképezdéket és pedig minélelőbb, hogy a felekezetnek adandó alkalommal kész énektanárokat, énekvezéreket és organistákat adhassunk; mert csak az öntudatosan képzett s szakértő hivatalnok képes hivatása körét felfogni, azt kellőleg betölteni, míg az avatatlan vagy a magát pályájára hivatva nem érző, nem képes felfogni még csak hivatala fontosságát sem, s azon oknál fogva rendszeren lélektelen gépi módon s szakmányilag viszi véghez teendőit; s mert csak az alaposan képzett vagy szakavatott énekvezérek, organisták és énektanárok lehetnek idővel a valódi református éneklésnek hű apostolai, kik azt lélek szerint terjesztetni, tökélyesíteni, végre pedig e nemzedék éneklésmódját ujja, szabályossá s lélekemelővé tenni minden áron igyekeznek, míg jelenleg a csak felületesen képzett vagy a minden éneklési tehetség nélküli vagy tökéletlen éneklésmóddal bíró tanítók és gépi játszasmódu organisták erélytelenségük, tehetlenségük és gyakorlatlanságuk által azt a végsúlyedésre fokozatosan elősegetik.

2. Ha khorálaink az énekeskönyvekben a mai hangírás szerint, s az ugynevezett egyházi hangnemekben tétetnek fel. — A hangászatban a hangjegyek épen oly fontosságuak, mint az irodalomban az a b c betűi. Azon hangírásmód, mely szerint énekeink föltétetvék, a XVI. században divatozott s eléggé mutatja az egyházi zenészet akkori állapotját. Melódiáink szintén azon idő termékei; azóta pedig századok enyésztek el, és mi magyarhoni reformátusok, egyházi zeneírásmódunkat illetőleg, még most is ott vagyunk, hol ezelőtt egy századdal voltunk. Azon írásmód, melylyel melódiáink énekeskönyveinkbe átíratlak, a mai alakilag is csinosabb hangírás mellett többé meg nem állhat, s illő, hogy valahára azon a szükséges változtatás megtétesék. A mi pedig az egyházi hangnemeket illeti, erre nézve tudni kell, hogy minden létező régi egyházi énekeknek ezek szolgálnak alapul; de a melyekről az eddig létre jött s részünkre kidolgozott énektanító könyvekben még csak említés sines téve, holott egyházi énekeink könnyű s gyors tanulmányozásának mély titka azoknak ismeretében és tudásában rejlik. Ha tehát azt akarjuk, hogy a különben nem csekély számu tanfajok tanításával sokszor tulterhelt tanítóink, a gyülekezetek leendő tagjainak jól, alaposan, azonban rövid idő alatt betanítsák egyházi énekeinket, azon esetben szükség, hogy az egyházi hangnemeket mi is használatba vegyük; így

bármennyi legyen is közölök gyakorlatba fölvéve, azok tanítása és tanulmányozása kellemes, könnyen felfogható leend, míg a mostan divatozó tanításmód mellett örökösön kővágói munka maradand.

3. Ha az iskolahagyottfi és leánygyermek számára vasárnapi énekiskola állittatik fel. — Bármily alaposan s szabályszerűleg tudjon is az iskolanövendék énekelni, de ha az iskolából kikerül, őt is elragadja a néptömeg szabálytalan éneklése, s lassanként lerontja benne mind azt, a mi szükségést az öntudatos éneklésre nézve annak idején tanult; hogy tehát ez meg ne történjék, minden gyülekezetben a 12 — 15 éves fi és leány gyermekek részire állítsunk föl ugynevezett vasárnapi énekiskolát. A vasárnapi énekiskola célja és rendeltetése, hogy abban minden vasárnap délután a leánygyermeknek a gyülekezet énekvezére vagy énektanára, az éneklés tudományából illő oktatást ad, az iskolában tanult egyházi énekeket gyakoroltatja, a netalán hibásan vagy rosszul tanított énekeket helyrehozza nemcsak, hanem a több hangu éneklést folytatja, továbbá az így begyakorlott s ifjakká fejlett növendékekből egy népkhórust is szerkeszt, még pedig úgy, hogy a vasárnapi iskolahagyott növendékek annak örökös vagy holtig való tagjai maradjanak; ezáltal azon khorus minden évben népesedni fog. Mikor már a népkhórus, a gyülekezet összes tagjaihoz képest eléggé tekintélyes számú tagokkal bír, meg lehet különösen rendtartó és nem nagy népességű gyülekezetekben kezdeni közönséges istenitisztelet alkalmával az Európa szerte híres zürichi éneklésmódot is, mely első tekintettel a kishitűek, erélytelen és tenni nem tudók előtt kivihetlennék látszik ugyan, de vas szorgalmu és akaratu énektanár vagy énekvezér, lelkes egyházi kormányzói testület közre működésével és támogatásával az ily nemes célu feladatot fejti vagy oldja meg legkönnyebben.

4. Ha több népiskolákkal bíró gyülekezetekben állandóul énektanárt tartatik. — Az éneklés tanítása, különösen nagy számú tanulókkal bíró iskolákban, minden nap legalább egy órányi időt igényel, a gyakorlaton kívül. E számítás szerint oly gyülekezetekben, hol 3, 4, 5, 6. sat. népiskola is van, az iskolák számával egyenlő mennyiségű óra szükségeltetik naponként az egyházi szabályos éneklés tanítására. Ugyde tudva van a tapasztalásból, hogy a tu-

dományok összege jelenleg mi időt sem enged naponként e szükséges célra. Mily üdvös és szép lett volna tehát a tekintélyesebb gyülekezetektől, ha kebelökben egy alkalmas énektantermet a szükségesekkel felszerelve építtetnének, s abba egy, mind az orgonázásban vagy más nemes hangszer játszásában jártas mind az éneklésben kiképzett s becsületesen díjazott énektanárt tartanának!! — Ezáltal a különben is nagyrészt énekképtelen vagy gyenge énekszervekkel bíró, s ennél fogva huzamos ideig éneklésre nem alkalmas, azon kívül sok más tanítandóval elhalmozott tanítóikon felette sokat könnyítenének, az éneklés tanítása pedig folytonos láncolatban történék, s azonegy ének annyiféleképp nem taníttatnék. Ugyancsak az énektanár teendője volna a vasárnapi énekiskolák tartása, a népkhórus vezénylete. Kisebb gyülekezetekben ezen állomást egybekapcsolhatni az énekvezérséggel, de ott, hol az énekvezér egyszersmind tanító, vagy ha merően énekesz is, de gyakori halálozás szokott lenni, az énekvezérségtől el kell különözní. —

5. Ha esperesi vizitáció alkalmával az énektanításra nézve egy, megyeileg kinevezett szakértő énekvezér által tétetik a kellő és szigorú vizsgálat. — Tapasztalás után mondvá, vizitátoraink iskolalátogatás alkalmával az énekléstanítást illetőleg, megelégedtek azzal, ha a növendékek úgy a hogy el tudtak fűni egy két könnyebb daltamú éneket; hangjegyek, hangnemekről s némely az izlésteljes éneklésmódot illető szabályok felől vagy az éneklés mi voltáról, céljáról, szükségességéről, nem engedvén gyakran az idő rövidege sem, csak ritkán, akkor is felületesen s minden összefüggés nélkül vagy éppen nem is kérdezősködtek; és éppen ez egyik oka, hogy iskoláinkban az éneklés elhanyagolt állapotban van; már pedig az éneklés tudománya, mely a növendékeknél minden egyéb tudomány közt legtovább marad, csak úgy megérdemli mint egyéb tanfaj, a komolyabb és szigorubb vizsgálatot. Hogy tehát tanítóink egyházi éneklésmódunk tanítása körül annál biztosabban forgolódhassanak, célszerű lesz, ha az éneklés mikénti tanításának vizsgálatát egy, ahhoz értő, részrehajlatlan s egyenes jellemű énektanárra bizzuk, s hogy ez minél előbb foganatba vétessék: szükség, hogy minden egyházvidék egy ily egyén kiképeztetéséről jó eleve gondoskodjék. Ezen énekvizitátor, minthogy a körutat az egyházvidék esperesével egy időben végzi, megvizsgálja

az éneklés mikénti tanítását, tekintetbe veszi a vasárnapi énekiskolát és a népkórust; ez után az énektanítók szorgalmáról, képességéről vagy hanyagságáról és tehetlentégéről, a gyülekezetek és iskolák éneklésének állapotjáról, fejlődéséről vagy sülyedéséről az illető helyre jelentést tesz; a tanítónak, ha az éneklés tanítására nézve valami felakadásuk volna, kellő utasítást és felvilágosítást ad.

6. Ha a gyülekezetekben orgona állittatik fel.— Az orgona minden eddig feltalált s használatba vett hangszerek közt a legtökéletesebb és legfelségesebb hangszer; s a mennyiben benne minden jeles zeneszer hangjai összpontosíthatók, rajta pedig egy, a harmóniát alaposan értő, játszó a különböző jellemű hangok által csudákat teremthet, méltán mondhatjuk azt a hangszerek királynéjának is. És azon hangszer, mely mind belszerkezeténél mind magasztos és elragadó hangjánál fogva, legjobb az éneklés vezetésére, legcélzerűbb az éneklés javítására is. Dicső és fölséges remeke az emberi észnek, mely minden népek és nemzetek nyelvén egyiránt szól, s majd édes bus, majd szelid és fájó, majd buzdító és szivemelő, majd a velőkig ható hatalmas szózata által a nemes keblbe magas érzelmeket költ és nevel, a vallásos lelkeket pedig mintegy kiragadja a testi világból és teszi szellemibe által; mely valóságos trombitája az Isten dicséretének és magasztalásának; mely hatalmas hangjával neveli a buzgóságot és áhítatosságot; mely a bűnökben fétrengő s elfásult keblűeknek fülökbe harsogja az Isten szeretetét; mely nemesíti s minden jóra, szépre fogékonyabbá teszi, szebb valóra s magasabb eszmékre buzdítja és emeli a rideg és durva szivűeket; és mégis vannak sokan, a kik az orgona felállítását ref. gyülekezetekben ellenzik. Tagadhatatlan, hogy a hallgatókban nem külső, hanem inkább belső eszközök által kell a vallásosságot növelni és éleszteni; de hány külsőleg alkalmazott gyógyszerek használnak belső nyavalyák ellen? Az orgonák felállításának hasznos és szükséges volta különösen az éneklés javítására nézve kérdésen kívül áll, annál fogva ezt minden nemes keblűeknek pártolni kell, már csak azon döntő okból is, hogy az által az Isten dicsőítése, a hivek buzgósága és vallásossága mozdittatik elő.

Kisebb gyülekezetekben a szabályos éneklésmód sokkal könnyebben létre hozható mint nagyobbakban, orgona nélkül is. Oly helyeken p. o. hol az énekvezérnek ezreket kell ve-

zényleni, ott, habár a földet rázó menydörgés hangjával birna is, az éneklés javítása körüli minden igyekezete vizroham ellen uszás vagy vihar elleni repülés. Hol évtizedek alatt romlott el az éneklés, ott évtizedek szükségesek arra, hogy egy nagy tömeg éneklését csupán vezénylet által lehessen szabályossá tenni. Itt tehát az éneklés javítására legtöbbet tehet egy tekintélyes orgona, s egy ügyes és gyakorlott, azon kívül jó éneklő hanggal bíró, s a nép izléstelen hanghullámzását dicső hangszerével kellő mederbe szorítani vagy korlátozni tudó organista.

Gyülekezeteink éneklését tehát ezen elősorolt pontok életbe léptetésével néhány évek folyama alatt tökélyesbbé, rendszeresebbé lehetne tenni; javításán, terjesztésén másként segíteni nem lehet. Ha pedig éneklésmódunk tanítása az eddigi szerint fog történni, úgy néhány évtized elteltével az egyházi éneklés néhol megszüntetésre lesz érdemes. Azért kik hivatásuk, tekintélyök, tevékenységök vagy befolyásuk által egyházi éneklésmódunk javítására, tökélyesítésére és terjesztésére sokat és eredményesen tehetnek, lelkesüljenek fel már valahára, s tegyék meg e tekintetben azt, mit lelkisméretök sugall, a felekezet pedig tőlük vár, reményl és követel.

III. A magyar reformátusok temetési énekléséről.—A magyar ref. gyülekezetek vallásos szertartása közé tartozik a halottak ünnepélyes temetése is. Azonban nehéz volna meghatározni, hogy vajjon a temetés kizárólagosan valósággal istenítisztelet-e, vagy csak a meghalt utolsó tisztességtételének megadása is egyszersmind. Némely egyházvidékekben a temetkezést, szorosan véve, valódi isteni tisztelteletnek tartani nem lehet, mert a köz istenítiszteletnek egyik alkatrésze a vallásos khorálmódu éneklés; khorálénekek pedig a némely helyeken használatba vett halotti énekes könyvekben vagy épen nincsenek, vagy ha vannak is, nagyobb részben tökéletlen szerkezetűek, melyeket ez okból egy gyülekezet sem énekelhet el botrány nélkül; a honnan a gyülekezet minden egyes tagja csak mint hallgató s tisztességtévő jelenik meg a szomorú házuál. Megjegyzésre méltó, hogy vannak oly gyülekezetek is, és pedig a tekintélyesebbek között, a hol az énekvezér, korunkban nevetségessé vált, hizelgő bucsuztató verseket is énekel; lehet-e ennél viztasztatóbb valami? Hisz a bucsuztatós versek éneklése nem tartozik a mi temetési szertartásunkhoz; hogy esik mégis, hogy ez mótelyként lopta be

magát egyházi szokásaink közé? A mostan szokásban levő temetési csekély díjaztatás mellett igen könnyen. Tudva van a tapasztalásból, hogy a gazdagabb néposztály sok helyeken halottjára mily örömmel és készséggel költekezik; míg a mellette fáradozó egyházi hivatalnokokat többnyire nyomorultul fizeti. Ily esetben némely, az alkalmat felhasználni szerető, csekély fizetésű, sennélfogva az ön és családfenntartási ösztönnek, vagy a helyzet és körülmények kényszerítésének engedő énekvezér kitapasztalja a nép gyöngéjét, s maga hasznára igyekszik fordítani. Így jött divatba a vallásunk elvével ellenkező bucsuéneklés a temetéseknél, mely többnyire nem egyéb, mint rimbe foglalt ocsmány hizelgés vagy mesterkéltségszerű dicsérgetése a megholtaknak sat. s minthogy a nép gyermekies szeretettel ragaszkodik ahhoz: ezért a végrehajtónak később tetemesebben áldozni, mint a nemesebb célu khoráléneklésért. Valóban ohajtandó volna, hogy az ily módu s a néperkölésére káros befolyású éneklés az illető gyülekezetekből örökre száműzetnék s helyébe tiszta vallásos, mindenki által egyezőleg mondható alkalmi khorál énekek vétetnének használatba.

RENDSZERES PÁRHUZAM

az unitária vallás és racionalizmus közt.

SZALAI ISTVÁNTÓL.

Előre bocsátjuk mind a racionalizmus, mind az unitarizmus vagy socinianizmus rövid történeti kifejlődését.

I. A racionalizmus rövid története.

A keresztyén tiszta racionalizmus, a mai racionalisták közönséges értelme szerint, oly gondolkozásmód, melynél fogva állítatik, hogy Isten a vallásos ideákat közvetve jelentette ki az ember okosságában, s azért minden vallásos dolgok körül legfelső tekintete az okosságnak van; úgy hogy e szerint az okosságnak a szentírás magyarázásában nem organi-

kus, hanem normalis vagy materialis hasznát kell venni. — Minthogy azonban a racionalizmus nem mindenkor volt abban a formában, melyben van ma; vagy minthogy az okosság-nak nem mindenkor tulajdonított a vallásos dolgok körül az a tekintély, a mely tulajdonítatik ma (különösen Német-honban): annál fogva a racionalizmus rövid történetét előadni annyit tesz, mint röviden azt adni elő: hol vette eredetét a racionalizmus, s miképen, mi körülmények közt fejlett ki abba a formába, melyben van. A racionalizmus eredete legfőkép gyökerezik az észnek azon eredeti határozottságában, hogy szereti, sőt próbálja az ellenkező dolgokat harmóniába hozni, egy okfőre venni. Kifejlése azonban történeti körülményektől függ. A mi már ezen hisztóriai kifejlődést illeti, hogy azt röviden s összefüggésben előadhassuk, nem lehet elhallgatnunk a legrégibb körülményeket sem, melyek a keresztyénség kezdetétől fogva kisebb vagy nagyobb mértékben befolyással voltak, általában a racionalisztikus szellem, különösen pedig a mai racionalizmus kifejlődésére; mert bár a racionalizmus diplomatikus nevezete s annak a mai formákban kifejlődése még alig félszázados: mindazáltal nyomai kisebb nagyobb mértékben a keresztyén vallással egy idősek. Ugyanis, már magában a Krisztus tudományát magokba foglaló szent könyvekben világos nyomai látszanak a racionalizmusnak, vagy jobban mondva, a racionalisztikus szellemnek, minek egyik oka bizonyosan az, hogy a szentírók ösméretesek voltak részint a „cabbalistica“ részint a „platonica philosophiá“val. Ezt a következés is megmutatta, mert már az elsőbb századokban, mind a görög Justinus martir, alexandriai Kelemen, Origenes sat. mind a diák atyák Tertullián, Augusztinus sat. igyekeztek azt megmutatni, hogy a szentiratban a „supranaturalismus“ mellett racionalizmus is van; melynek ismét az volt az oka, hogy Plátó filozofiájával ösméretesek voltak s szerették volna vele megegyeztetni. Később a skolasztikusok, Anselm, Abelard, Aquinói Tamás, Duns Scotus sat. Plátó filozofiáján kívül főleg az Arisztoteles filozofiáját élesztvén fel, még inkább igyekeztek a józan okosságnak nagyobb szerepet adni a [Krisztus tudományában, mint azelőtt volt, a honnan a keresztyén vallást tudományos formában is megpróbálták előadni. Ugyanily irányzata volt némely eretnek felekezeteknek, főképen a Plátó filozofiájával ösméretes gnosztikusoknak, kikről, ha nem állítjuk is némelyekkel,

hogy ők ívetették meg alapját a mai racionalizmusnak, azt legalább állíthatjuk, hogy a keresztyén vallásból kisugárzó racionalizmust, abban az időben nagyon kitüntették a „supranaturalismus“ mellett. Racionalisztikus szellem lengte körül a pelagiánusok, mint szintén több eretnek felekezetek, értelmét is. Mindezekből látni lehet, hogy Krisztustól a reformációig némely nyomai találkoztak a racionalizmusnak, ha szinte az a máitól sokban különbözik is; látni lehet, hogy eddig, a „supranaturalismus“ még a legszabadabban gondolkozóknál is a racionalizmus mellett lenyomó sulyban állott.

A reformáció csillagának feltünése ismét egy szebb jövő hajnalát sejdítetté a racionalizmusnak, ha közvetlen nem is, de közvetve bizonyosan; közvetve, mondom; mert bár találkoztak, kik a reformáció szülte keresztyén szabadságtól lelkesülve, annak irányában racionalisztikus szellemmel jellemezték magukat, mint Zwingli, ki valóban és okszerűleg gondolkozott; mint más reformátorok, kik gyakran azon vitakoztak, hogy a józan okosságnak mennyiben lehet hasznát venni a vallásos dolgok körül: mindazáltal ha meggondoljuk hogy az első reformátorok nem annyira a vallásos hitágazatok rostálgatására mint az ekklézsia hatalma s külső szertartások megdöntésére irányzották figyelmöket; ha meggondoljuk, hogy találkoztak Lutherék, kik a skolasztikai racionalisztikus okoskodásokat megunva s hasztalanoknak ítélve, nyilván azt állították, hogy a felsőbb vallásos ideák körül az okosság semmit érő, sőt a vallásnak ellensége: úgy Straussal s Bretschneiderrel bátran állíthatjuk: hogy a reformáció kezdetében vastag szupranaturalizmus volt (Lásd Straus: „Das Leben Jesu“ bevezetését; és Bretschneider: „Systematische Entwicklung aller in der Dogmatik vorkommenden Begriffe“ című munkáját, mely 1841-ben jött ki).

Sötét felhőből pattan ki a villámszikra, vastag szupranaturalizmus ködében hasadt a racionalizmus hajnala. Igenis, a reformáció megtámadta az ekklézsia hatalmát és a külső szertartásokat, de a vallás beltartalmát, a szentkönyveket nem bántotta. Ez azonban nem soká maradt így, mert előállván a socinianizmus, ott folytatta a dolgot, hol az első reformátorok elhagyták. Az első reformátorok megtámadták az ekkléziát; a sociniánusok pedig a szent könyveket ostromlották, azokat az okosság ítélő széke eleibe állították, nyilván kimondván: hogy a keresztyén vallás ugyan természet feletti kijelentés, de azért abban nem lehet

olyan, a mi az okossággal ellenkezik, és a mit az meg ne foghasson, mert mindkettőnek isten a szerző oka, ki maga magával ellenkezésbe nem jöhet. Itt már lehet látni, hogy e ponton az okosságnak ha nem nagyobb, de nem is kisebb tekintély adatik a szent iraténál, s egyensúly van a racionalizmus és szupranaturalizmus közt. Lehet látni, hogy a socialianizmus valóban csirája a később kifejtett racionalizmusnak még pedig pozitive annyiban, a mennyiben az exegesisben az okosságnak normális hasznót tulajdonított; negative pedig annyiban, a mennyiben még szupranaturalisztikus felhőtül is környeztetve, ezen két tulzó elem — racionalizmus, szupranaturalizmus — össze nem férő képével másokban gondolatokat ébreszte a tulzás kiegyenlítésére, következésképpen a racionalizmus további kifejlődésére. (Lásd Hagenbach Dogmengesch. §. 332). Ezen vallásos gondolatok hullámszásának véget vetettek a Cartes, Leibnitz és Wolf filozofiái; mert azok csak az okosság által gondolható dolgokat tartván igazaknak, s az embernek természeti tökéletes szabadságot tulajdonítván, arra bírták később főleg az ugy nevezett angol deistákat, freidenkereket, naturalistákat a XVII. században, kik közt fők voltak Toland, Tindal, Morgan, hogy a szupranaturalizmust általánosan tagadják, a keresztyén vallást, szent könyveket megvessék, azoknak szerzőit csalóknak tartsák s az okosságot, s természetvizsgálatát a vallás legfőbb s elegendő kútfejének ítélik. Így változott a reformáció kezdetekori vastag szupranaturalizmus a másik tulságba naturalizmussá, mely tehát a mai tiszta racionalizmustól igen sokat különbözik, nemcsak annyiban: hogy a naturalisták semmiféle, hanem ha azon universzális kijelentést, mely áll a világ teremtésében s ennek időnkénti folytonos önfejtőzésében — nem ösmérték; a mai tiszta racionalisták pedig a közvetett kijelentést elősmerik; hanem annyiban is, hogy a mai racionalisták a keresztyén ekklézsia kebelében magokat boldognak érzik, a szentírók iránt illő tisztelettel vannak; a naturalisták ellenben a szentkönyveket ki akarták küszöbölni. A racionalisztikus szellemnek ezen tulzó feszültsége azonban nem csak Anglia határai közt maradt, hanem a tudományok fejlődésével átment Franciaországba is, hol a XVIII. században sokat tettek kifejlődésére Voltaire, Diderot és Rousseau (enciklopedisták). — Az angol és francia literatura lángja átesapott Németországba is, sokat tevéen erre II. Fridrik a XVIII. szá-

zadban, ki a francia új filozófokkal, különösen Voltaire-ral közlekedésbe tette magát, s országában a vallás feletti irómanýoknak szabad sajtót engedett. Ezen engedelem, mint szintén a vallások történetének tökéletesebb kifejlése, a természeti tudományoknak előbbre haladása, a filozófiai újabb meg újabb rendszereknek kifejlése, különösen pedig a wolfenbütteli fragmentumok oda vitték a dolgot, hogy Németország lett a racionalizmus különféle alakzatábani kifejlésének legnagyobb szinpada. Ugyanis Fridrik által szabad sajtó engedetvén, Edelman, Reimar és mások kikeltek a Krisztus tana ellen, állítván: hogy Krisztusnak politikai célja volt; ezt annálfogva el kell hagyni és a józan okosságból új vallást felállítani. — Majd a diák s görög klasszikusokra adván magokat a tudósok s a vallások, egyházak történetét vizsgálván, azt a következést huzzák, hogy az újtestamentomi szentkönyvek részint egymással ellenkezvén, részint az akkori népek, különösen a zsidók természetéhez levén alkalmazva, már ma használhatlanok; így a rationalisztikus szellemnek tágasb mező nyittatott. Továbbá a természeti tudományok tökéletesedvén s több több tüneményeket ki tudván magyarázni, igyekeztek a szentiratban levő csudákat megfejteni, minek az lett a következése: hogy azokat nem csudáknak, hanem szemfényvesztésnek tartván, a szentkönyvek isteni eredetét tagadták, s a „rationalisticum principium“-nak széles tért nyitottak. Így zavargott a racionalisztikus szellem a naturalisták feltünése olta, minden valódi irány nélkül mind addig, míg az észnek irányt adó Kant filozófiája s több más filozófiai rendszerek meg nem születtek. Azonban mindazon hánykodás mellett is, a naturalizmus és szupranaturalizmus egymás elleni harcának csakugyan lett annyi következése, hogy a bibliai „inspiratio“ részint szelidült, részint tagadtatott; s a racionalizmus egész Kantig abban állapotott meg, hogy a közvetlen isteni kijelentést — de a mely az emberi észben történik — megengedték ugyan, de a bibliában csak azt tartották igaznak, mi az ész és tapasztalás próbáját kiállotta. (L. Bretschneid. Syst. Entw.). Végre tehát a naturalizmus szülte hánykodásnak irányt mutatott a mult század végén Kant filozófiája; a racionalisztikus szellem kicsapongásai öszszébb vonattak, szelidültek s a racionalizmusi nevezet diplomatikus tekintetet nyert. Igenis, a Kant filozófiája, legnagyobb eredetiséggel folyt be a mai racionalizmus kifejlődésé-

be, s annak iskolájából kerültek a legtisztább racionalisták. Kant ugyanis a lélek tehetségeit szoros vizsgálat alá vévén, az okosságot — Vernunft — egészen megkülönböztette s függetlennek állította a többi tehetségektől. Ezen okosságról, melyet ismét theoretikára és praktikára különböztetett meg, állítá, hogy készíti az ideákat, még pedig a praktika okosság posztulálja a vallásos ideákat, mint a milyenek Isten léte, halhatatlanság; annál fogva a praktika okosság egyedüli kútfeje minden vallásos igazságoknak, magának a morálnak is; vagy más szóval: Kant tudományos formában mutatta ki az okosságnak legfelsőbb tekintélyét a vallásos dolgok körül. E mellé hozzátevén még hogy a léleknek tökéletes szabadsága van, nem csuda, ha a racionalizmusnak legerősebb alapot vetett, mely az ő előtte volt időkben azért ingadozott, mert az okosságról, mely alapja a racionalizmusnak, senki sem tudott oly világos fogalmat adni; nem csuda, ha ezután a racionalizmus tágabb mezőre találván, többféle alakzatban tűnt fel. Kant ugyanis tudományos irányban állandósítván az okosságnak normális használatát a szentirat körül, egy-szerre az lett a következése, hogy ő utána Fichte és mások különböző theoriákat irtak a kijelentésről; minek ismét egyenes következménye lett, hogy némelyek a keresztyén vallást több oldalról bírálgatták, vagy talán némelyek meg is támadták, s az okosság ítélőszéke elibe állítván, kimondották közönségesen az ítéletet, hogy természetfeletti kijelentés lehetlen, hanem minden kijelentés természeti uton, isteni közönséges gondviselés hozzájárultával közvetül, azaz közvetve történik az okosságban; ezt más szavakkal így teszik ki: az isteni gondviselés némely egyéneket oly szép lelki tehetségekkel áldott meg, hogy azok a természet vizsgálása, gondolkozás, szóval, tudományos műveltség következtében a csupájózan okosság rendes és közönséges törvénye szerint eljutnak a vallás igazságaira, hogy azokat másoknak tanítsák; úgy hogy e szerint a kijelentés tartalmában semmi sincs az okosságnak sem ellene sem fölötte. Már az ily egyének közül az isteni gondviselés legnagyobb mértékben kitüntette magát a Krisztusban. Ezen ítélet kimondása után elkezdődött a versenygés. Hiába léptek föl békéltetés végett Smidt, Tieftrunk, Ammon, Stäudlin, mert a kantiak egy része engedni nem akart, s míg egy részről Reinhard azt igyekezett megmutatni: hogy a keresztyén vallás és racionalizmus egymással tökéle-

tesen ellenkeznek s össze nem békélhetők, addig más részről mások, mint Tschirner, mentőképen lépven fel, azt mutogaták: hogy tulajdonkép a kettő egy, sőt némelyek mindkettőt félretenni s újat alakítani javallák. Ily surlódások közt látván a racionalisták nagy része, hogy az oly vallás, melynek csupán racionális oldala van, bajosan lehet státus vallásává, s a mellé hisztóriai oldalnak is kell járulni: többen léptek fel a racionalizmust a szupranaturalizmussal, a mennyire lehet, kibékéltetendők. Ezek a kibékéltetést az által akarják elérni, hogy a szupranaturalizmushoz is közeledjenek, de a racionalizmust se hagyják el, állítván, hogy a kijelentés nem közvetve, hanem közvetlenül történik a lélekben, a mennyiben az isteni erő közvetlenül úgy hat a lélekre, hogy a lelki tehetségek a magok rendes állásából egy felsőbb, mondhatnám természet feletti potenciára lépnek, és ezen fensőbb potenciális levésben találunk a vallás általános igazságaira; de mivel, úgy mond, az ily kijelentés csakugyan az ember lelkében vagyis a lélek természeti tehetségében történik, annál fogva a kijelentés tartalma az okossággal nem ellenkeezhetik, habár azon tartalomnak némely pontjai az okosságnak fölötte vannak is, azaz habár azon tartalomnak némely pontjait az okosság magától, isteni közvetlen befolyás nélkül, ki nem találhatná is. Ezek az úgy nevezett szupranaturalis racionalisták; s igen itt áll ma Németországon a racionalizmus, melynek ily formában kifejlésére nagy befolyással volt részint az utó-kantféle, részint a jacobiféle hit-filozofia. Valamint tehát a naturalizmus tulságait korlátolva, a racionalizmusnak irányt adott a Kant filozofiája: úgy a módosult utókantiak s Jacobi tudománya a szigorú racionalizmust szelidítette, s még közelebb vitte a szupranaturalizmushoz.—Azonban még itt sem állottak meg a németországi tudósok, hanem az „identitatis philosophia“ hú baráti, úgy mint: Schelling iskolájából Daub, Schvarcz; Hegeléből Marheinecke, Schleiermacheréből (kinek rendszere Plátóéból és Schellingéből olvadt össze) pedig Tvesten és Nitzsch; mint a kik azt tartják hogy a kijelentés belső érzelem, vagy az abszolútumnak — istennek — következésképp az ebből kifejlett univervszumnak is az ember okosságában időnként történő öntudatra jövése; részint ábrándozás, részint spekuláció által annyira vitték a dolgot, hogy a legkényesebb dogmákat is szó szerint okosságból akarva kimagyarázni, a racionalizmust

szinte a másik tulságba, a mély miszticismusba, akarják sülyeszteni. Ezek a spekulativus theologusok.

Ime itt van a racionalizmus kifejlésének rövid daguerreotipja, melyben világosan szemlélhető, hogy a racionaliszticus szellemszikkák már magokban a szentkönyvekben is lapangottak, melyek osztán a „cabbalistica, platonica, aristotelica, és scholastica philosophia“ dördüléseire már a reformáció előtt is kezdettek pattogni, úgy azonban, hogy a szupranaturalizmus maradt a reformációig tulnyomó sulyban. A reformáció forrongó felhőiben ujjabb rugó erői fogamzottak a racionaliszticus szellemnek, melyek főleg a socinianizmus, arminianizmus melegének behatására annyira érlelődtek, hogy később Cartes és Wolf filozófiája következtében a racionaliszticus szikkák tulságba lángoltak át a naturalistáknál (Baumgarten-Crus. Dogm. gesch. I. 816). A naturalizmus, a szupranaturalizmussali ellenpolarításban állandóan nem maradhatván meg, minthogy azt a XVII. és XVIII. században fejlődő sok oldalú tudományosság szélveszei ide s tova hányák, szükség volt egy iránymutatóra. Ez volt a Kant filozófiája, melynek hidegen fontoló rendszerében a naturalizmus tulzó lángjai csillapultak, s a racionalizmus tiszta szigorúságban állott elő, azonban még itt sem vélvén magokat bátorságban a theologusok, még inkább összszevonták az okosság vitorláit, közeledni akarván a szupranaturalizmushoz, főkép Jakóbi s az utókantiak filozófiája sugallatára; minek eredménye lett a szupranaturalis racionalizmus; míg végre a schelling-s hegel-féle filozofok az okosságnak, illetőleg a gondolkodásnak a laptörvényét megváltoztatván, ennek folytában a spekulativ theologusok a racionalizmusból miszticizmust idéztek elő.

Minthogy már e szerint a racionalizmus oly sok alakban tűnt fel, igen nehéz tökéletesen kimutatni, kik igazán a valódi racionalisták; mert ámbár vannak oly pontok, melyek minden racionalistának közös bélyegei, így például, minden racionalista megegyezik abban, hogy a szentiratnak legfelső birája az okosság: mindazáltal csakugyan igazak Hagenbachnak ezen szavai, melyeket Enciklopediájának 83. lapján mond: hogy ugyanazon egyének némely dogmákra nézve tiszta racionalisták, másokra nézve pedig szupranaturalizmushoz közelednek. Annyi azonban bizonyos, hogy a Kant iskolájából kerültek legtisztábbak. Egyébiránt legkönnyebb őket, nézetem szerint, elosztani a kijelentésről fogalmaknál

fogva tisztákra és nem egészen tisztákra. I. Tiszta racionalisták azok, kikről föntebb azt állítottuk, hogy ők a kijelentést az okosságban természeti uton, isteni gondviselés közbejvetelével, közvetve történni tanítják. Ezek közt legnevezetesebbek: Henke, Eckerman, Röhr, Wegscheider, Paulus. — Lásd Hagenback Dogm. gesch. §. 276.

2. Nem egészen tiszták vagy is azok közül, kik ha nem mondom is, hogy egészen mind szupranaturalis racionalisták, de legalább ahhoz kisebb nagyobb mértékben hajlandók: Plank, Stäudlin, Twesten, Hase, Böhme, Baumgarten-Crusius, Zöllich, Neander, Fritzsche, Ullman, Tzschirner, Schott, Ammon, de Wette, Bretschneider. — Mindezekből látni való, hogy a racionalisták véleményei lassanként közelednek a szupranaturalizmushoz, és hogy sok vita után állhat meg a középsúly, a vastag szupranaturalizmus és ki nem elégitő naturalizmus közt. (A racionalizmus történetének kifejtésére a többek közt főleg használtam ezen munkákat: Stäudlin's Geschichte des Rationalismus und Supernaturalismus. Kritische Geschichte des Rationalismus in Deutschland, nach dem französischen des Amand Saintes von Chr. G. Ficker. 1845. Baumgarten-Crusius Dogmengeschichte. Hagenbach Dogm. gesch. Röhrs Briefe über den Rationalismus. Hase Kirchengesch. Bretschneider Dog. Theologiját, Wegscheider: Institutiones Theologiae című könyvének prolegomenáit).

II. A socinianizmus története.

A socinianizmussal épen úgy van a dolog, mint a racionalizmusssal, hogy t. i. a nevezet nem egy idős magával a tárggyal. Ugyanis a socinianizmus alapja le volt már téve még a reformáció előtt a szentháromság-tagadóknál, csak hogy az néha „arianismus“, néha „photinianismus“, néha „macedonianismus“ sat. képében tünedezett fel. Erőteljesebb s rendszeresebb formába azonban a reformáció villáma által öntetett. Nevezetesen az ujitásokban némely tulbuzgók a reformációkor tett ujtásokat tovább is akarván vinni, a szentháromságról szóló dogmát kezdték ostromolni. 1528. kezdve, mint a többek közt Campanus János, Hetzer Lajos (Helvéciában), Servetus Mihály; ebből az lett, hogy részint az arianizmus, semiarianizmus, részint a fotinianizmus újra feléledt.

éledt mondom, mert a mely dogmák az okosságot akár-
 mely irányban érdeklik, a tapasztalás bizonyítása szerint, mi-
 élyt az okosság korlátai közt szabadabb nyílást sejtének,
 vagy pedig ha azon szabadság egészen elzáratik, mindjárt ki-
 rontanak. Azonban Servetusnak, mint legszellemdusabb tu-
 dósának, munkája meszsze elhatott, leginkább pedig Olaszor-
 szágba, hol a lelki szabadság el lévén nyomva, nem csuda,
 ha számosan találkoztak az ujság bevételeire, kik is társaságot
 — 40 tagból állót — alkottak, melynek tagjai közt nevezete-
 sek voltak Lelius Socinus (sienai születés, 1525.), Ochino Ber-
 nárd, Gentilis Bálint, Alciato Pál sat. Fölfedeztetvén ez a
 társaság, Helvéciába menekültek, hol szintén nem le-
 vén bátorságban, Lengyelhonba a szabad köztársaságba siet-
 tek, s Lelius Socinus volt az első menekült, ki a lengyelek közt
 értelmét hintegette, hol ugyan már Lismán akkor olyanfor-
 ma véleményben volt. Lelius Socinus után többen is mentek
 Lengyelhonba, mint Gentilis, Alciato, Gribaldi, Blandrata sat.
 és bár eleinte nem igen kedvezett nekik a szerencse, de utol-
 jára a nemesekkel, főbekkel annyira megkedveltették a ma-
 gok tudományát s értelmét, hogy pártoltattak, sőt a podoliai
 vajda Sieninsky János egy várost, Rakaut, nekik 1569. átén-
 gedvén, ott ekkleziát, iskolát, könyvnyomó intézetet formál-
 ván unitáriusoknak neveztettek. Az unitarizmus csak hamar
 átlángolt Erdélybe is, hova Lengyelhonból Blandrata, János
 Zsigmond fejedelem által, udvari orvosnak hivatott. Ez ugyan-
 is az erdélyiekkel az unitarizmust megkedveltette, reá birtván
 arra még a református Davidis Ferencet is. János Zsigmond
 által szabadsággal is megajándékoztattak az unitariusok. Da-
 vidis Ferenc nem lévén egy értelemben a többivel (azt állit-
 ván, hogy a Krisztust nem kell imádni), az ő megcáfolására
 az akkori fejedelem Báthori István oda hívta Basileából Faus-
 tus Socinust, Lelius Socinusnak unokaöcsészét 1578. Faustus
 Socinus nem soká maradván Erdélyben, ment Lengyelhonba,
 hol már akkor több felekezetekre szakadtak az unitáriusok,
 főleg tarnovianusokra és budnaistákra. Ezekkel egy darabig
 nem férhetett össze Faustus Socinus, különösen az anabaptiz-
 mus miatt, de csakugyan ügyessége által minden felekeze-
 tet annyira részére tudott hódítani, hogy a lengyel unitáriu-
 sok ő róla sociniánusoknak neveztettek. Ő meglehetősen re-
 formálta őket mind értelmökre mind a külső rendre nézve.
 Faustus Socinus halála után a XVII. század első felében, vi-

rágzott a socinianizmus Lengyelhonban, s unitarizmus Erdélyben (amaz emettől szinte semmiben sem különbözvén). A socinianizmusnak ezen időtájban hatalmas terjesztői s reformátorai voltak a többek közt Fölkel János, Schmaltz Bálint, Ostorod Kristóf, Krell János, Schlichting Jónás, Vissovác András, Voltzogen Lajós sat. Sőt az altdorfi egyetemen is hatalmas pártfogóra talált Soner Ernest oda való professzorban.

A socinianizmus virágzása Lengyelhonban tartott a XVII. század közepéig, akkor onnan kiűzetett s Európa némely tartományaiban elszéledett, de kedvesen sehol sem fogadtatott. Erdélyben mind e mai napig megvannak (unitarius nevezetel), vallásbeli szabadsággal bírván; értelmök igen keveset változott attól, minő volt a XVII. században. Az európai státusok közt már ma Erdélyen kívül csak Angliában bir befolyással az ugy nevezett socinianizmus (unitarismus). Itt ugyan kemény törvényeket hoztak ellenök, de minthogy eleinte nyilvános szektát nem mertek állítani, a büntetés végrehajtása lágyittatott s végre 1813. megsemmisítettett. Azonban csakugyan a XVIII. században a socinianusoktól ugyan független, de azért unitarius elveken alapuló kis gyülekezetek támadtak, különösen Emlyn Tamás 1741. Lindsey Teofil, Christie Vilhelm befolyásuk által. Sőt voltak olyanok is, kik arianizmus mellett szólaltak fel, mint Klark Sámuel 1729. Whiston Vilhelm 1747. Legujabban pedig Pristley volt a socinianizmus uj reformátora, a ki már egészen racionalisztikus szellembe öntötte azt, de Angolhonból a néptőlí félelemből Északamérikába menekült 1794., hol ugyan nem igen kedvesen fogadtatott, hanem halála után 1804. az independensek s baptisták közé annyira becsuszott a Pristley által racionalisztikus szellemmel reformált socinianizmus, hogy köztük egy-néhány száz, ugynevezett unitarius ekklézsia állott fel, melyek Massachusets tartományban elsőséggel birva virágoznak, s a németországi racionalistáktól csak abban különböznek, mint Guericke mondja, hogy azok nyilván ekkléziát alakítottak, emezek pedig csak egyes de tudományos személyekben határozódnak (l. Jablonszky, Guericke, Hase sat. egyháztörténeteit).

Ha már e szerint a socinianizmus kifejlését nézi az ember, ugy látszik, hogy arra főleg az ultrareformátorok adtak okot, s első kifejlése Olaszországban volt, hol a szabadgondolkodás el volt nyomva. Igen! mert minél sötétebb a

test, annál inkább magába veszi a világosság sugarait. Azonban ezen első kifejlése még tökéletlen volt, a mennyiben részint arianizmus, részint fotinianizmus, pelagianizmus színevátványozta maga körül. Másik kifejlődési pontra Faustus Socinus vitte Lengyelhonban, a mennyiben ő az anabaptizmustól s több eféléktől megtisztítván, annak nagyobb önállást adott, az ott divatozó szabellianizmust, fotinianizmust, ariánizmust átváltoztatta nazarenusi vagy absztrakt unitarizmustá, emberré lett Isten helyett, quasi Istenné lett embernek tanítván a Krisztust (l. Rakau káté 1. 32. Hagenbach Dogm. gesch. §. 259.); és ha kiveszszük a felebb említett Crell, Wissovacz sat. tudósoknak a socinianizmuson tett kevés tökéletesítést, igen oly állapotban maradt Európában, a mint volt Faustus Socinus idejében.

Harmadik kifejlése van most Északamerikában, minek oka főleg Pristleyben gyökerezik. Miért nem terjedt s tökéletesedett Európában mint felekezet, a socinianizmus, azt egy részről vallásos magán véleményképi szélesedhetése, pszichologiai színezetlensége (rendszer hiánya), össze nem függése, más részről kemény üldöztetés okozá, a honnan a jelesebb emberek, kik rokon véleményűek voltak, nyilván felekezetbe lépni nem mertek, hanem csak magánosan tökéletesítgettek; úgy hogy e szerint a socinianizmust bátran mondhatjuk kétfelé ágazottnak. Egyik az, mely a nyilvános felekezetben uralkodott, és nem igen tökéletesedett, de a nép közt, minthogy annak felfogásához volt alkalmazva, megmaradt; másik az, mely az egyes tudósok közt lappangott és időről időre tökéletesedhetett, tökéletesedett is, és ebből alakult a racionalizmus. Hogy ez így van, a példa mutatja Északamerikában, tökéletes vallásszabadság lévén, a socinianizmus közelebb lépett a mai racionalizmus valódi körébe.

III. Mikben egyeznek meg s mikben különböznek egymástól a socinianusok és racionalisták.

Ha igaz, mint láttuk a racionalizmus és socinianizmus történetében, hogy amaz ebből eredt, de sokkal tökéletesebbé lett; úgy az is igaz, hogy ha szinte nem mondjuk is kereken, hogy a racionalizmus tökéletességre ment socinianizmus, a socinianizmus pedig tökéletesedés félben maradt racionalizmus; de leginkább az bizonyos, hogy a mennyiben egy

eredetűek, egymással bizonyos tekintetben egyeznek; a mennyiben pedig a racionalizmus a tökéletesedésben amaszt elhagyta, egymástól különbözniök kell.

Már ezen egyezés és különbözés a racionalizmus és socinianizmus közt, részint általános (universalis), részint különös (specialis), az általános ismét vagy külső vagy belső, a különös pedig vagy dogmákra vagy morálra tartozó.

A. Általános egyezés és különbség.

a) Külsőleg egyeznek csak annyiban, hogy egyik fél sem bír nyilvános szabadsággal, azonban a szupranaturalistákban mindenütt ellenségekre találunk. Különböznek pedig a többek közt abban 1. hogy a socinianizmus nyilván felekezetet formál, a racionalizmus pedig csak egyes személyek közt uralkodik, még pedig sokszor és sok helyen csak lapangva. 2. A socinianizmus főleg a köznép vallása, a racionalizmus pedig főleg a legtudományosabb emberek közt határozódik. 3. A socinianizmus tudománya most is csak nem azon csonka s össze nem függő rendszer nélküli állapotban van, mint a XVII. században, a racionalizmus pedig a tudományos korszellem szózatára napról napra fejlődik, tökéletesedik s tudományos egész rendszert alkot.

b) Belsőleg az egyezés és különbözés függ azon fő céltól, melyre a keresztyén vallás előadásában törekednek, továbbá azon célra segítő fő eszközöktől vagy vezérelvektől.

A mi a fő célt illeti: köztük az egyezés igen szembetűnő, mert mind a racionalistáknak mind a socinianusoknak céljuk a keresztyén vallást az észvallással harmóniába hozni. Itt a különbség csak annyiban villan fel, hogy vezérelveik s más egyéb külső, belső körülmények miatt a célt nem egy arányban teljesíthették.

A mi pedig vezérelveiket nézi: hogy ezekre nézve a köztük fenálló egyezést és különbözést könnyen kimutassuk, véleményem szerint kettőben központosíthatjuk, t. i. tárgyi vezérelvben (materiale principium) és alakí vezérelvben (formale principium).

Tárgyi vezérelvnek nevezem azt, melyben azon kérdés fejlik meg, vajjon a keresztyén vallás tartalma közvetlenül isteni származású-e vagy pedig az emberi ész teremtménye. Jobban mondva: az ész magától jutott-e el a keresztyén val-

lás minden igazságaira, Isten a maga gondviselésével csak az ész munkásságára folyván be?

Ezen vezérelvre nézve világos a köztük levő különbség; ezen vezérelv az, melyben kitűnik magok közt a racionalisták közt levő különbség is, s ez az, melytől erednek a socinianusoknak egész dogmáira kiható s nem csak saját céljokkal öszveütköző, hanem a racionalisták értelmétől is messze távozó különbözések.

A socinianusok ugyanis a szupranaturalistákkal azt hiszik, hogy Isten közvetlenül és csudálatosan jelentette ki a vallás tartalmát, a racionalisták pedig, mint felebb is láttuk, az ész határán belül származottnak nyilvánítják, csak hogy némelyek közvetlen, némelyek közvetett isteni befolyást vesznek fel.

Alaki vezérelvnek nevezem azt, melyben azon kérdés forog fen: minő formája lehet amaz említett tartalomnak, vagy ki határozza, ki itéli meg a keresztyén vallás tartalmát? Ezen elvre nézve tökéletesen megegyeznek a racionalisták a socinianusokkal, mert mindenik fél az okosságot tartja legfőbb birónak, s annak mérő serpenyőjével fontolja, méri és határozza meg a vallás tartalmát, s a különbözés csak annyiban tűnik fel, hogy a racionalisták a tudományos műveltség felsőbb fokán lévén, az okosság mérlegébe több terhet tudnak tenni a socinianusoknál.

Az eddig mondottakból már világosan lehet látni, hogy ha szinte a racionalistáknak és socinianusoknak egy a céljuk, s a cél végrehajtására egy a bírójok: mért van mégis némely egyes hitágazatokra nézve köztük oly szembetűnő különbség? Igenis, mert hiszen, ha tárgyi vezérelvök elannyira különbözik alaki vezérelvöktől a socinianusoknak, minthogy isteni származásu végetlen tartalmat emberi ész véges formájába tökéletesen beleönteni képtelenség, pedig csak ott lehet reánk nézve igazság és öszvefüggés, hol a tartalom egyezik a formával, lehetetlen, hogy sok pontban ellenkezésekre, különbözésekre, sőt gyakran ellenmondásokra is ne bukkanjanak.

Egyébiránt, hogy a sociniánusok, minden racionalisztikus szellemök mellett is, sok tekintetben szupranaturalizmus terhéttől nyomatnak s a mai racionalistáktól e tekintetben oly nagyon különböznek, annak oka egyéb körülményeken kívül, véleményem szerint, függ a kornak tudományos műveltségi fokozatától. Ugyanis megmutatta már azt nem csak

a tapasztalás, hanem maga a tiszta ész is, hogy a mely tüneménynek, akár a testi akár a lelki világban okát át nem láthatja a lélek, ott többnyire vagy csudát lát, vagy kész azt egy legfelső okra, Istenre vinni fel; szóval, ott közvetlen isteni befolyást keres, de a mint a tudományos sok oldalú műveltség elébb halad, sok ily tünemény természeti okokból, mellék okokból magyaráztatik. Innen van, hogy a socinianizmus a régi tudományos műveltség mérlegében tespedvén, még igen sok szupranaturalisztikus oldaltól van körüveztetve, midőn a racionalizmus, a tudományos műveltség lépcsőjén szüntelen előre haladván, a szupranaturalisztikus oldaltól mind inkább menekülve, tisztábbá teszi maga előtt a vallásos ideákat. Innen van, hogy a racionalisták ma már a kifejtettebb tudományok világánál a dologba tisztábban s mélyebben beláthatván, egy oly alapelvből indulnak ki; melyből egész rendszerük összefüggésben sugározhat ki, mely a keresztyén vallás által létre jött, a reformáció által megújult, a mai korban tisztábbra fejlett lelki szabadság szülte alapelv következőleg hangzik:

„Isten a maga munkálkodásaiban nem zárja ki a mellék okokat vagy is eszközöket.“ Röhrs Briefe über den Rationalismus lap 45. — „Der erste Grund des rationalistischen Principis liegt in dem Satze, die Gottheit schliesse bei ihrem Wirken die Mittelursachen nicht aus.“ — A socinianusok ezen alapelvet, bár állításaikban itt ott irányozni látszanak, de az akkori tudományok állásához képest világosan át nem láthatván: nem csuda, ha mind vezérelveikben mind pedig az ezeken épült rendszerükben a fő célnak tökéletesen meg nem felelő némely állítások találtaknak. —

Miután már az általános egyezéseket s különbözőségeket ennyiben láttuk: lássuk már a különös egyezéseket s különbségeket is a socinianusok és racionalisták közt, melyek amaz általánosokból sugárzanak ki.

B. Különös egyezések és különbözőségek, a socinianusok és racionalisták közt.

I. Dogmákra nézve.

Hogy itt az egyezéseket s különbözőségeket rendszeresen adhassuk elő: fel kell vennünk a hitnek fundamentális, még pedig első rendű, ágazatit; azért vesszük fel pedig, mert az

a fő bélyeg minden racionalista theologust jellemez, hogy a keresztyén vallástan lényegébe csak azon fő vallásos ideákat számítja be, melyeket az okosság felfoghat, (L. Bretschneid. Dogm. theol. lap. 80) melyek is ezek: 1. A szentiratról vagy is a keresztyén vallás forrásáról. 2. Istenről, mint a világ teremtetőjéről, megtartójáról, jóltevő igazgatójáról (Isten magában s világhozzi viszonyában). 3. Isten akaratjáról, s rendelményeiről, az embernek Jézus általi megszabadítására, boldogítására, üdvére (Isten, különösen az emberekhezi viszonyában). 4. A lélek halhatatlanságáról, s halál utáni állapotjáról, mindezekhez mindenütt hozzá adva némely másod rendű hitágazatokat is. —

1. A szentiratról, mint a k. vallás kútfejről.

a. Külsőleg tekintve: annak authenticája, épsége és kánonja felől igen megegyez a két fél; köztük a különbség abban áll, hogy a socinianusok a szentiratnak csak egyes helyei ellen tesznek kifogást, a racionalisták pedig néha egész könyv ellen, p. o. János mennyei jelenések könyve ellen, és így a racionalisták szabadabban értenek róla.

b. Belsejét tekintve. *a.* A kijelentésre nézve annyiban különböző egymástól, hogy a mint felebb a racionalizmus történetében láttuk, a racionalisták a kijelentésre nézve két fő osztályt képeznek. 1. A tiszta racionalisták szerint a kijelentés történik folytonosan az okosságban közvetve természeti uton. 2. A nem tiszta racionalisták szerint a kijelentés közvetlenül, természet feletti módon világosítja meg az ember lelkét, a vallás általános igazságainak kitalálhatására, mely közvetlen isteni befolyás azonban nem szűnt meg a Krisztussal — mint a szupranaturalisták hiszik — hanem folyvást tartó; és így a kijelentés fokenként előbbre haladó, és mint-hogy ezen isteni befolyás vagy megvilágosítás csakugyan az ember lelkében, vagy is a lélek természeti tehetségeiben történik: tehát a kijelentés tartalma az okossággal nem ellenkezhetik, habár azon tartalomnak némely pontjait az okosság magától isteni közvetlen befolyás nélkül ki nem találhatná is.

A socinianusok pedig természet feletti közvetlen és időhöz kötött kijelentést tartanak, mint a szupranaturalisták, bárha azt állítják is, hogy abban semmi olyas nem lehet, mi

az okossággal ellenkezzék, mi által valóban közelitenek a mai vastagabb szupranaturalistákhoz. Egyébiránt abban nyilván megegyeznek a socinianusok minden racionalistákkal, hogy a kijelentett vallás magyarázásában az okosságnak nem organikus, hanem normalis hasznát veszik. És itt általánosan megjegyezzük, hogy valamint egyrészről ez az egyik sarkalatos dogma, mely a racionalisták és socinianusok közti különbséget s megegyezést leginkább elhatározza: úgy más részről ettől függ a socinianusoknak legtöbb dogmájuk (bár a socinianusok dogmái közt nem igen nagy összefüggést lehet találni). — Röviden tehát e tárgyban azt mondhatjuk, hogy valamint a tiszta és nem tiszta racionalisták közt: úgy minden racionalisták és socinianusok közt a különbség a kijelentésnek főkép formájában, vagy módjában, az egyezés a kijelentésnek főkép tartalmában határozódik. *β.* Inspirációra nézve az újabb theologusok két pártra szakadnak; némelyek az inspirációt lágyítják, s bizonyos határok közé szorítják, nevezetesen pedig azt állítják, hogy az a szent lélek munkásságában, segedelmében állott, csupán a fundamentális vallásos dolgok körül; ilyenek Reinhard, Storr, Döderlein, Augusti racionalisztikus theologusok; a socinianusok értelme ezekével igen megegyez. — Más theologusok (szorosabb értelemben vett racionalisták) az „*inspirationis*“ dogmát egészen elvetik, Semler, Michaelis, Morus, főleg pedig Henke, Eckerman, Ammon, Wegscheider, Bretschneider, de Wette. *γ.* A csudákra és jövődökre nézve különböznek egymástól, mert míg a socinianusok ezen dogmához szó szerint hiven ragaszkodnak: addig a racionalisták arról szabadabban hisznek, közülök némelyek annak csak korhoz kötött becsét tulajdonítván, mai időre pedig feleslegesnek tartván — mint Ammon, Bretschneider Theologie vorkommenden Begriffe lap 243). *δ.* Belső becsére nézve abban különböznek, hogy a socinianusok csak az új testamentomot tartják szükségesnek s a keresztyén vallás igazi kutfejének, az ó testamentomot szükségtelennek, de azonban hasznosnak ítélvén; a racionalisták pedig nem tesznek oly nagy különbséget a kettő közt.

I. Világ teremtetése, megteremtése, eredetmértés. II. 2. Isténről. a socinianusok egészen a racionalistáktól, mert a teremtetés, megteremtés, eredetmértés nézve a szent a. Létele és tulajdonságai. Erre nézve csak abban különböznek, hogy a racionalisták Isten lételét s tulajdonságait

a szerint, a mint egyik vagy másik filozofiai rendszerhez tartoznak, különféle ideában képzelik, egyébiránt a józanabb racionalistákkal szintén megegyeznek; kivéven azt, hogy a socinianusok szerint Isten, természete szerint, csak az égben van jelen, egyébüvé csak gondviselést terjesztvén ki, a „contingenter futurum“okat pedig nem tudja, mert így — úgy mondanak — az emberek szabad akarata megsemmisülne.

b. Szentháromságtan. Hogy itt a viszonyt kimutathassuk, szükség tudnunk, hogy a racionalisták e tekintetben főleg három osztályt alkotnak.

1. Az ekkléziával tartó vélemény (Kirkhlich-dogmatisch); mint Reinhard, Morus, Storr, Schott, Bretschneider, ezek itt a szent könyvhöz ragaszkodnak, bár sokkal szabadabban, mint a csupa szupranaturalisták.

2. Filozofiai vélemény; mint Schlegel, Daul, Feszler, Lessing, Ammon, de Wette, Hase és sokan a Kant iskolabeliek. Ezek az ekkléziának a trinitásról fogalmát metafizikailag különféle alakban igyekeznek kimagyarázni, de kik természetesen vagy „tritheismus“ba vagy „subordinationismus“ba, vagy legtöbbször idealizmusba esnek.

3. A történettani bíráló vélemény (historisch-critisch) mint Eckerman, Henke, Wegscheider, ezek a trinitást csak korfogalomnak, isteni erők s munkásságok megszemélyesítésének tartják (l. Hagenbach és Bretschneider: Systematische Entwicklung. §. 76. Examinatorium über die Dogm.).

A socinianusok itt alaki vezérelvökhöz hívek maradván, a trinitást nyilván tagadják, azt állítván, hogy annak a szentiratban nem lehet világos nyomára akadni, azonban az okossággal is ellenkezik. Itt tehát a tisztább racionalistákkal, úgy látszik, annyiban egyeznek, hogy ők is az okosság mérlegében törlik el annak objektív realitását, annyiban pedig különböznek, hogy ők nyilván kiállanak a tagadással, a racionalisták pedig kimélve bánnak a dologgal.

C. Isten munkái.

1. Világ teremtése, megtartása, igazgatása. Itt a sociniánusok egészen különböznek a racionalistáktól, mert amazok a teremtésre, megtartásra, igazgatásra nézve a szentiratot szó szerint veszik, emezek pedig Mózesnek a teremtésről előadását, részint hisztóriai, részint filozofiai mithusznak

veszik, azonban magáról a tárgyról, a szerint a mint egyik vagy másik filozofiai párthoz tartoznak, különbféleképen vélekednek (Bretschneider, Systematische Entwicklung. I. 438). A megtartást és igazgatást gondviselés neve alatt foglalják be, csak hogy némelyek, Ammon, de Wette, Bretschneider, a megtartást a teremteshez számolják, s a két előbbi a gondviselést az igazgatással egynek tartja. — Mások a megtartás és igazgatás közt — Henke — isteni befolyást (concurus Dei generalis et specialis; generalis az, midőn Isten a munkálkodó erőt csak fentartja; specialis, midőn az erőnek munkásságára is befolyással van közvetlenül) vesznek fel; sokan azt számolják csak a megtartáshoz. — Egyébiránt legfontosabb kérdés mind e mai napig, hogy Isten igazgatása mikép történik, minthogy annak nagy befolyása van sok dogmákra; vajjon Isten közvetlen igazgatja-e a világot vagy közvetve, az e felett való kimenthetetlen régiebb vitatkozásokat sokan a mai racionalisták közül megunván, az egészet csak hisztóriai tekintetben említik, mint Ammon, Wegscheider; mások elvetik, mint Schleiermacher, Hase, vagy tökéletlenül magyarázzák, mint Henke, Eckerman, de Wette, azonban igen nagy fontosságúnak tartja, minthogy a szabadakaratral különös egybekötetésben áll. Azonban úgy látszik, vagy nem tudnak belőle tisztán kivergődni, vagy (kivált a schellingiek, hegeliek) fatalizmusba esnek; úgy látszik Bretschneider leg-tisztábban van magával, állítván: hogy Istennek közvetve vagy közvetlen igazgatása csak szubjektív felfogástól függ, mert míg egy részről az értelemben minden közvetve tűnik fel: addig az ész vagy okosság előtt Istennek közvetlen befolyását a dolgokba el kell ősmernünk. Ő tehát „Glaubenslehre nach der Vernunft und Offenbarung“ című munkájában legujjobban azt állítja, hogy a körülményekhez képest néha közvetve a természet törvényei által, néha pedig közvetlen befolyást gyakorol; az isteni befolyás szerinte nem egyéb Isten akaratjánál, és ezen akaratja közvetlenül és változatlanul kiterjed a dolgok kifejlődésének vagyis az egész mindenség kifejlődésének végcéljára, de az utakra és eszközökre csak föltételesen.

2. Értelmi valóságok teremtese vagy a. Ember, rajta Isten képe és ártatlanság. Az újabb s tisztább racionalisták megvetik a régiek értelmét, s azt állítják, hogy Isten képe az emberen áll csupán az okosságban s szabad akaratban, melyet az ember mind e mai napig is bír; az ártat-

lanságot hasonlókép idealis képnek veszik, mi által az ábrázoltatik, hogy az őskori emberek, mint gyermekkori állapotban levők, nem bírtak oly sok szenvedélyes hajlammal, mint a kifejtettebb korbeliak, p. o. a nomádok nem voltak oly szenvedélyrabok, mint a mivelt rómaiak.

A sociniánusok külsőleg itt annyiban különböznek, hogy ők Mózes szavait szó szerint véve, Isten képen értették csupán az első pár embernek a teremtetett dolgokon uralkodását, belsőleg pedig egyeznek, a mennyiben ők is azt állítják, hogy az ember az eset előtt is birt szabadakarattal, okossággal s azt azután sem vesztette el; s így ők is, mint a racionalisták, tagadják a „*justitia originalist*“ (Völkel, Ostorod) L. Bretschneider, Syst. Ent. lap. 513).

β. Angyalok, ördögök. A tisztább racionalisták az angyaloknak, azaz az embereknel tökéletesebb lényeknek lételet nem tagadják, de azoknak a szentiratban előforduló szolgálatait, emberekhez befolyását részint a régi politheizmus szüleményeinek, mithusznak, részint Jézus és az apostoloknak az akkori nép fogalmáhozi alkalmazkodásának tartják. Az ördögökről bibliai tudományt, mint a mely a keresztyén valláshoz nem tartozik, megvetik s csupa korfogalomnak s kiküszöbölendőnek ítélik.

A sociniánusok erre nézve is különböznek a racionalistáktól, mert ők Völkel szerint azt hiszik, hogy az ördögnek nagy ereje van az emberekre nézve, nevezetesen, hogy a trinitásról, eredet szerinti bűnről, Krisztus elégtételéről sat. dogmák az emberek közé az ördög munkája által jöttek. Egyébiránt a sociniánusok ezekre, úgy más több mellékes dogmákra is, nem igen terjeszkednek ki, azt tartván, hogy némelyek a boldogságra — *ad salutem* — nem szükségesek.

3. Isten akaratjáról s intézkedéséről, az ember megszabadítására Jézus által.

α. Anthropologia. Eset (lapsus) beszámítás (imputatio). — Erről a racionalis theologusok — Jerusalem, Henke, Eckerman, Döderlein, Wegscheider, Ammon, Baumgarten-Crusius, Bretschneider, azt mondják, hogy mivel ezen dogma se a szentiratból nem jön ki világosan, se az okossággal nem egyez, annál fogva azt úgy kell nézni, mint vagy az ős idő allegóriai ábrázolatát, vagy mint filozófiai mithuszt, nem pe-

dig mint kijelentést (Bretschneider, Syst. Entw. lap 519. Examin. lap. 234).

A spekulatív theologusok, Schleiermacher, Marheinecke, ezen dogmát filozofiailag magyarázzák, de az különbözik a keresztyén vallásban levő esettől; p. o. Marheinecke azt mondja: a jónak és rosznak gondolata onnan származik, hogy Isten és világ egysége, ugyanazonsága az öntudatban egymáson-kivüliségbe s ellentétbe megy általs a bünbe esés nem egyéb, mint ezen meghasonlás állandó megtartása.

β. Eredet szerinti bün (peccatum originis). — Ezen dogmáról az újabb theologusok közt főleg két vélemény van, egyik az, mely bibliailag adja elő, de lágyítva s szabadabban a régiéknél; nevezetesen Michaelis, Storr, Hahn, Nitzsch sat. azt mondják, hogy az eredet szerinti bün nem az okosság megromlásában, hanem az érzékiségnek az okosságoni preponderanciájában áll, mely preponderancia nem Ádám bünének büntetésből szabott következése, hanem természet szerinti, és kezdődött az első ember esetével természet szerint s azután folytonosan következő bünök által nyerte a tulsulyt; Reinhard pedig még ezt teszi hozzá, hogy ezen tulsuly — praeponderantia — vagy erkölcsi romlottság nem minden emberben egyforma, és így szubjektív körülményektől függ, s a Krisztus vallása által lassanként kisebbítettetik. — Másik vélemény szerint: minthogy ezen dogmának se a szentiratban nincs valódi alapja se moralis haszna, sőt kára: az ekklézsia értelmét megvetik s azt állítják Wegscheider, Bretschneider, Ammon, Henke, Eckerman sat. hogy az nem egyéb „vitiositásnál“; tehát nem erkölcsi romlottság, nem „corruptio“, mert senki se születik se jónak se rosznak — vagyis bünre való hajlamnál, mely az érzékiség kifejlődésén természetileg alapúl (Bretsch. Syst. Entw. I. 543. Examin. I. 252) s plántálódik természeti uton az emberek közt.

A mi a socinianusokat illeti, valamint egyéb keresztyén felekezeteknek, úgy főleg nékiek is egyik sarkdogmájuk ez, melyre épül osztán a khristologia, egyszersmind ezen hitágazat az, melynél legközelebb állanak a racionalistákhoz. Szerintök az igaz, hogy az eset története nem vétetik tropice, de azért mint a racionalisták, ők is azt állítják, hogy az imputációnak semmi helye sincs, részint azért mert, az okosság szerint, Isten tökélyivel ellenkezik, részint mert a szentírásból nem jön ki világosan. Szerintök az esetnek csak

halál a következése, de nem büntetésből — mert az ember az eset előtt is halandó volt s csak különös isteni erő által mehetett volna át az örök életre, — hanem természet szerint, — és így a halál csak annyiban következése Ádám bűnének, hogy az Isten magára hagyta az embert, Ádám bűnéért; azaz nem mehetnek örök életre halál nélkül. — Minthogy azonban imputáció Ádám bűnében nincs: következik, hogy eredet szerinti bűn sincs, mert hiszen az Isten igazságával nem egyezik az meg, hogy Ádám egy vétkeért elveszítse előbbi erkölcsi állapotját, annyival inkább még utódaira is átszálljon; de a szentiratban sincs szó az eredet szerinti vétkekről, vagy ha van is olyforma, azt csak úgy kell nézni, mint a bűnök általánosságainak hiperbolikus ábrázolatát. Ha nincs eredet szerinti bűn: úgy világos, hogy az ember szabad akaratja meg nem romlott (Rakau, Káté. lap 249. — Stapfer. polem: De socinianismo, Staudlin Geschichte der theologischen Wissenschaften). Hogy az emberek közé oly nagy erkölcsi romlottság, vagy is romlottságra való hajlam jött, az nem Ádám esetének következése, hanem az emberi nemzet folytonosan növekedő bűnhődésének, szóval, az elfajulásnak természetes következése. Ez az értelem világosan oda vág, hova a racionalistáké, minek oka az, hogy mindenik fél józan okosság mérlegén fontolja meg. Különbség csak az, hogy a socinianusokéban, mégis van egy kis szupranaturalisztikus szín, a mennyiben a halált csakugyan közvetve Ádám bűnének tulajdonítják, s az eset történetét nem tropice veszik, egyébiránt ezen különbség is önként következik a legelül említett vezérelvből.

b. Christologia. a. Krisztus személye, nevezetesen pedig születése, és így természete, továbbá megaláztatása, azaz halála, felmagasztaltatása, azaz poklokra szállása, feltámadása, mennybemenetele.

Ezen egész hitágazatot a legújabb racionalisták nem veszik tulajdonképeni értelemben, nevezetesen azt állítják, hogy a Krisztus Máriának természetes fia, de különös isteni gondviseléstől vezéreltetett „homo divinus“. Megaláztatásán értik viszontagságait, halálát; felmagasztaltatásán pedig poklokra szállását, feltámadását, mennybemenetelét, de a melyeket ismét nem tulajdon értelemben vesznek, nevezetesen Ammon, Wegscheider, Bretschneider azt mondják: hogy a poklokra szállás a zsidóknak a hádesről fogalmuk típusa, de Wetté

pedig mithusznak állítja, mely abból az ideából kerekedhetett későbbben, hogy a Krisztusnak minden embert meg kell szabadítani, és így a megholtakat is (kiknek lelkét az orkusban képzeltek); a feltámadásra nézve Eckerman és Paulus azt állítják, hogy a Krisztus csak ugyan elájult, mások, mint Keiser, moralis vagy allegóriai mithusznak tartják a feltámadást, Wegscheider természetes történetnek, sokan valósággal megtörténtnek állítják. A mennybemenetel történetét vagy kétségbehozzák, mint Eckerman, vagy csak mithusznak veszik, mint Wegscheider, de Wette (Bretsch. Syst. Entw. §. 102. Examin. lap 279. Wegscheid. §. 131).

A mi a socinianusokat illeti, midőn ők azt állítják, hogy a Krisztus természetére nézve pusztá ember, és csak bizonyos tekintetben lehet Isten fiának — homo divinusnak — tartani, úgy látszik, hogy a racionalistákkal egyeznek. Azonban ha meggondoljuk, hogy ők a Krisztus csudálatos születését, feltámadását, mennybemenetelét, bibliailag szó szerint veszik, s éppen azért tartják őt Isten fiának: nem lehet tagadnunk, hogy itt a racinonalistáktól igen különböznek, sőt meg kell vallanunk, hogy ezen hitágazat az, melyben a socinianusoknak saját elveik is, a legnagyobb összeütközésben, egymással ellenkezésben tűnnek föl.

β. Krisztus munkái, érdemei, nevezetesen pedig hármastizte. 1. Próféta tizte alatt értik mind a racionalisták mind a socinianusok, tökéletes tudományának tanítását. 2. Főpapi tizte alatt értik mind a socinianusok, mind a racionalisták a „satisfactiót„ (elégtétel, váltság), csak hogy az ekklézsia értelmét mind a két fél megveti.

A racionalisták közt főleg két vélemény van, az egyik szerint — Löfler, Morus, Stäudlin — az nem egyéb minterénységre, erkölcsiségre serkentő mustra; a másik szerint pedig, csak vallásos érzést gerjesztő szimbolum, vagy akkomodáció, nevezetesen de Wette a folyvást láthatatlanul meglevő isteni engesztelődés szimbolumának tartja; mások — Wegscheider, Henke — a Jézus halálának, a zsidók és görögök közt divatozó engesztelő áldozatokhozi alkalmaztatását értik az apostoloknak (Bretsch. Syst. Entw. lap 613). — Egyébiránt mindenik vélemény szerint a Krisztus halála és a bűnök bocsánatja közt mint látszik, csak szubjektív és közvetett egybeköttetés van. Látni való hogy a váltságot ekklézsiai értelemben azért nem ismerik el, mert az eredet szerinti bűnt tagadták.

Ugyanezen szempontból nem ösmerik el ezen hitágazatot — mint a melynek szerintök a szentiratban semmi nyoma sincs — a socinianusok is, kik egyébiránt abban az értelemben vannak, hogy főpapi tiszte abban állott, hogy a hívők bűneinek büntetését áldozat által eszközölje, de a melyet nem a földön, hanem a mennyben végez beegészen királyi hivatalában (ezek tehát a két utóbbi tisztet szintén egynek tartják), halálát pedig csak úgy nézik némely racionalistákkal, mint példaadó mustrát az életre, és mint oly zálogot, mely által az Isten az embernek megígérte, hogy ha Krisztus tudománya szerint élnek, magukat megjobbitják, úgy várhatják Istentől bűneiknek megbocsáttatását, vagy pedig úgy nézik mint oly szimbolumot, miszerint a zsidóknál szokásban levő áldozatok szükségtelensége ábrázoltatik (Examinatorium, lap 328. Guericke l. 584). 3. Királyi tisztén az újabb theologusok vagy korhoz alkalmazott zsidós messiási ideát (Wegscheider) vagy az ekklézsia igazgatását (Ammon) vagy a Krisztusnak az ő hiveire való folytonos erkölcsi befolyását (Bretschneider, Hase, Schleiermacher), értik. —

Látni való, hogy ezen egész hitágazatban legnagyobb szerepet játszik a váltság fogalma, melyről ha a socinianusok és racionalisták közti viszonyt röviden ki akarjuk emelni: bátran mondhatjuk a fentebbiekből, hogy a váltság beltartalmára nézve mind a két fél megegyez, a mennyiben a Krisztus halála és bűnök bocsánatja közt mind a két fél csak közvetett egybeköttetést hisz, külső formájára nézve annyiban különböznek, a mennyiben a socinianusok a váltság munkája bevégződését, bizonyos szupranaturalistikus színezetben (a mennyben), királyi tisztéhez kötik a Krisztusnak.

c. Idvezülés „utja s módja“, Soteriologia, praedestinatio, gratia vagy kegyelem és megigazulás, továbbá „vocatio, sanctificatio“ sat. által.

Itt általánosan jegyezzük meg, hogy a racionalisták nem igen sokat különböznek a socinianusoktól, minek oka főleg az, hogy az alapgogmákban is megegyeztek, melyeken ezek többnyire alapulnak. Nevezetesen a „praedestinatio“ öszszeköttetésben áll a szabad akarattal (sőt a peccatum originissel is); mind a két fél a kondicináthoz hajlik, hogy a szabad akarat épen maradjon, bárha a racionalisták maguk közt egymástól egy kissé eltérnek, lévén köztük olyanok is (kantianerek = Wegscheider) kik a predestinációt Istenre nézve abszurdumnak szeretnék gondolni.

A kegyelemre nézve különböznek egymástól, mert a racionalistáknak egy része a kegyelmet egynek tartja a gondviseléssel, vagyis a ker. vallásnak erkölcsi erejével (L. Bret. Syst. Entw. §. III. Wegscheider, Eckerman, Henke, Schott); a socinianusok pedig valóságos közvetlen kegyelmet hisznek azzal a megjegyzéssel, hogy az ember elkezdheti ugyan magától a megjobbulást, de végrehajtani csak isteni kegyelem által lehet.

A megigazulásra nézve mind a két fél megegyez abban, hogy mivel a váltsággal összeköttetésben van, megvetik; a racionalisták ugyan tropice úgy magyarázván, hogy az a megjobbult embernek azon érzését ábrázolja, miszerint ő azt hiszi, hogy az Isten ő hozzá megengesztelődik (l. Bret. Syst. Entw. I. 645) mint Wegscheider; a socinianusok pedig semmi magyarázatot nem adnak neki, hanem nyilván azt mondják, hogy a megigazulás nem a Krisztus érdemeért, hanem Isten akaratiából vagyon; és így a jó cselekedetnek sem adnak egészen érdemlő okot, hanem csak részszerint valót; azaz ha a Krisztusban hisznek, mi azt teszi, hogy ha az ő tudományát igaznak elismerjük, s a szerint élünk, megnyerhetjük, hogy az Isten bűneinket engedje el (l. Guericke I. 584. Rakau Káté. Munus Christi). — Ezen dogmára nézve tehát szinte semmi különbség a socinianusok, és racionalisták közt. — A többi ide tartozó mellékes hitágazatokról „votatio, sanctificatio”-sat. mind a két fél szabadabban ítél az ekkleziánál (ekklézia neve alatt értem mindenkor a protestáns szupranaturalistákat) azzal a megjegyzéssel, hogy a racionalisták ismét szabadabban, s észszerűbbleg a socinianusoknál.

Idvezülés segéd eszközei, vagy kegyelem eszközei — Isten igéje, sakramentumok. — Ezen dogmára nézve nem sok különbség van a racionalisták és socinianusok közt. Nevezetesen az Isten igéjének azaz a szentkönyvben foglalt dolgoknak szupranaturális erejét tagadják a racionalisták, a socinianusok értelmét e részben nem tudom, minthogy írásaikban erre ki nem terjeszkedtek. A sakramentumokra nézve, különösen a kerestségben térnek el egymástól, a mennyiben a socinianusok a pedobaptizmust megvetik, és az egész keresztséget úgy nézik mint pusztá cerimóniát, mely által csak az jelentetik, hogy az ekkleziába bevételük valaki (l. Wegsch. §. 171). A racionalisták pedig a protestánsok értelméhez hajolva azt regeneráció szimbolumának tartják, s erkölcsi következést kötnek csak hozzá.

Az urvacsorájára nézve a racionalisták közül legtöbben hajlanak Zwingli értelméhez, annak moralis hasznát tulajdonítván; s míg ezek annak szimbolikus jelentést adnak, addig a sociniánusok csupán cerimóniának, de szükséges cerimóniának tartják (l. Hagenbach. Dogm. Gesch. §. 299. Wegsch. §. 179.).

A legujabb időben a hegelizmus által kezdenek némelyek erről fellengősebben érteni. Ugy látszik a sociniánusok még szabadabban értenek a sakramentomokról, mint a racionalisták*).

4. Az embernek az élet utáni állapotja. (Eschatologia.)

Itt a két fél közti különbség szembetűnő, mert a sociniánusok az ekklézsia értelmében vannak, a racionalisták pedig attól sok részben eltérnek; nevezetesen

a. A lélek halhatatlanságát mind a két fél elősmeri, csak hogy a racionalisták közt némelyek személyes, finomabb organumokkal ellátott — mint Wegscheider; mások csak létebeli és mostani öntudatnál, még fensőbb valamivel ellátott, időn és téren kívül leendő, halhatatlanságát állítják a léleknek, mint de Wette. A spekulativus theologusok nem individualis, hanem universzalis halhatatlanságot hisznek.

b. Test feltámadását a sociniánusok hiszik, a racionalisták általánosan tagadják, némelyek mint Ammon, Paulus, a bibliában erről említettek csak moralis feltámadást (t. i. a bűnökből), mások mint Henke, Eckerman, Wegscheider zsidó gondolkozás módhoz akkomodációt; Hase, Nitzsch, Bretschneider a halhatatlanság ideájának képbeni előadását, vagy a léleknek a halál után új, finomabb organumokkal ellátását, értik. Pristley, a sociniánusok újabb reformátora, ezen tárgyban oly formán vélekedik, mint ezen utóbbi racionalisták (L. Bretsch. Syst. Entw. I. 856, és Glauberschlere I. 401. Wegscheider §. 195. Examin. I. 409).

c. Az ítéletről dogmát némely racionalisták mint Henke, Eckerman, Ammon, Wegscheider, Hase, Bretschneider, olyan képnek tartják, melyen csak azt kell érteni, hogy a jók megjutalmaztatnak, a rosszak pedig megbüntettetnek; de

*) Az ekkléziáról véleményben mind a két fél igen meg egyez a protestánsokéval, azzal a különbséggel, hogy a racionalisták értelméhez igen különböző filozófiai nézetek vannak csatolva, terjedelmesebben és sok oldalról ki vannak fejtegetve.

de hogy ez miképen fog történni, — azt mondja Bretschneider, Glauberschler l. 405. — meg nem lehet határozni. Mások mint de Wette, ezen dogmát az örökké győzedelmeskedő Isten országa szimbolumának tartják.

d. A világ végéről szóló szentírásbeli helyeket nem szó szerint veszik a racionalisták, sőt Bretschneider azt mondja, hogy ez nem is a vallás dolga, hanem a fizikáé. Eckerman pedig azt állítja, hogy azon a Jézus értette Zsidóország elpusztulását, s azon szentírásbeli helyek csak akkomodációk az akkori nép fogalmához. Egyébiránt az asztronómia mai kifejlődése irányában, abban csaknem mindnyájan megegyeznek, hogy a világ bizonyos változáson fog keresztül menni.

e. Az örök kárhozat és boldogságra nézve a legujabb racionalisták szinte mindnyájan megegyeznek abban, hogy helyhez nem lehet kötni; minthogy a régieknek ezen ideája a természeti tudományok akkori tökéletlenségének szüleménye; hanem azt állítják, hogy a bűnösök igazságosan fognak szenvedni, de azzal a feltétellel, hogy ha akkor magukat megjobbitják, büntetésök lágyulni fog hova tovább, de azért a jókkal nem fognak egy kategóriában lenni, azaz nem fogják a boldogságnak azon fokát elérni, melyben lesznek a jók, és így a büntetés lesz hypothetico-relativa. A jók pedig növekedő boldogságban részesülnek, mely főleg a lelkiösméret tisztaságában fog állani. Ők tehát látni való, hogy az ezekről szóló szentírásbeli helyeket csak képeknek veszik, s róla annyit állitanak, a mennyit a józan okosság magától mondhat. —

II. Morálra nézve.

E tekintetben a sociniánusok és racionalisták közti viszonyt oly részletesen, mint a hitágazatokra tettem, kimutatni nem fogom, részint azért, mivel e részben segédkönyvek nagyobb hiával vagyunk, a mennyiben az ujabb időben a morális theologia sokkal kifejeletlenebb állapotban van, mint a dogmatika, mert hiszen nagyon természetes, hogy a vallás elméleti oldalának tökély felé küzdő jelen forradalmi könnyen háttérbe szorítják annak gyakorlati részét, úgy hogy ha kivesszük némely tudósoknak: Reinhardnak, Ammonnak, Staudlinnak, Smidnek, de Wettének, Harlésznek s még igen

keveseknek e részben tett próbatételét, bátran mondhatjuk, hogy a morális theológia jelen korunkban parlagon hever. Részint pedig azért, mivel az erkölcsi tudomány alaptörvényei, miolta azok már a Krisztus tudományában világosan ki vannak mutatva, szivben és okosságban gyökerezvén, igen csak a külformára, nem pedig a tartalomra nézve szenvedték a változásokat. Tehát csak általánosan fogom megemlíteni e tekintetben a socinianusok és racionalisták közti egyezéseket és különbözést. Nevezetesen:

Egyeznek, a mennyiben mind a két fél elősmeri azt, hogy a Krisztus erkölcsi törvényei tökéletesen egyeznek az okosságból folyó erkölcsi törvényekkel, és hogy a keresztyén theológiát, filozofiával, főleg ennek praktika részével össze kell kötni, a socinianusok ugyan, különösen Krell János, Arisztoteleisével; a racionalisták pedig az újabb kori filozofiákkal próbálván meg az egyeztetést.

Különböznek, a mennyiben 1. a sociniánusok az erkölcsi tudományt összekapcsolva tanították a dogmatikával, sokszor a hitvilágba az erkölcsi törvények szentségétől kölcsönözvén bátorító erőt. A racionalisták pedig a morált kiszabadítva a dogmák járma alól, és politikai s körműveltséget több oldalról érdeklő tárgyakkal szorosabb érintkezésbe hozva, kivált Kanttól fogva, ki praktika okosságával új erőt és lelket lehellett a keresztyén erkölcsi tudományba, szabadabb felemelkedésre s méltóságra juttatták. 2. A sociniánusok az ó szövetséget egészen szükségtelennek tartják, azt állítván, hogy a Krisztus új erkölcostant hozott; a racionalisták is azt mondják ugyan, hogy Krisztusnak az a fő érdeme, hogy tiszta erkölcostant tanított, de az ó testamentomot nem tartják egészen szükségtelennek, minthogy abban csakugya megvan alapja az új testamentomi morálnak. Egyébiránt annyi bizonyos, hogy a racionalisták sokkal tisztábban felfogták a Krisztus morálját, mint a sociniánusok; a min ugyan, ha a dolgot az akkori idő és a mai kor tudományos műveltségi lépcsőjéről akarjuk megítélni, egy általában nem csudálkozhatunk. (1. a többek közt Staudlin Geschichte der theologischen Wissenschaften).

Rövid záradék az egészre. — Az eddigiekből világos, hogy mind a racionalisták mind socinianusok egy célra törekeshetnek, a mennyiben mind a két fél, ha nem mondom

is, hogy ugyanazonosítani, de harmóniába hozni, egyeztetni akarja a Krisztus vallását az ész vallásával, és a cél elérhetésére egy eszközt használnak, a mennyiben a szentiratot az okosság bírálatának adják alá, de a célt nem egy arányban érik el, minthogy egyik vezérelvök különböző.

Hogy egy célra törekeshetnek s egy segédeszközzel élnek, eléggé bizonyítják azzal, hogy a legfőbb hitágazatokat, milyenek a szentháromságról, eredet szerinti bünről, Krisztus elégtételéről szólnak, melyek szerintünk az okosság tiszta tükörét homályosítani látszanak, vagy elvetik, vagy legalább az ész horizonjára szorítva magyarázzák, az erkölestudományt észből meritettel egyeztetik.

Hogy a célt nem egy arányban érik el, mint felebb is mondtam, annak oka az, hogy egyik vezérelvök különböző, a mennyiben a socinianusok a vallást isteni közvetlen kijelentés nélkül lehetetlenségnek állítják lenni; ebből következik aztán, hogy náluk az okosság sokszor, midőn a tőle elláthatatlan távolban tulsférából származtatott vallásunk némely szuprahorizontális pontjait, az ész határába szorítva akarja megítélni, hiában tett erőlködés mellett is igazságtalan, össze nem függő ítéletet huzand, mint ezt világosan bizonyítják az ő ördögökről, csudákról, Krisztus személyéről, különösen származtatásáról, feltámadásáról, menybemeneteléről, eskhatologiáról sat. szóló hitágazataik, midőn a racionalizmus az ő okosság határán belől született vallásának hitágazatait bírálgtván, sokkal tisztább, észszerűbb s következetesebb ítéleteket mutathat s mutat is fel.

Minthogy tehát a főcélra, s a főcélhoz vezető egyik vezérelvre nézve a sociniánusok minden rendü racionalistákkal szembetűnőleg egyeznek, másik vezérelvre pedig csak a szupranaturalis racionalistákhoz közelitnek: annyit bátran mondhatunk, hogy a socinianizmus, ha általánosan véve minden hasonlatossága mellett is, távol áll a tiszta racionalizmustól, de a szupranaturalis racionalizmushoz, ha kiveszszük a rendszerességet s összefüggést, melyet emennek az újabb kor tudományos műveltsége kölesönzött, aligha közelebb nem áll mint magához a szupranaturalizmushoz.

AZ ANGOL NÖVELÉSI RENDSZERRŐL.

SZEBERÉNYI LAJOSTÓL.

I. Azon általános mozgalomban, mely a növelés terén jelenleg uralkodik, iskoláinknak lehetetlen azon ponton maradniok, melyen eddig álltak. Ha ezeknek multját tekintjük, minden hiányaik mellett sincs miért pirulniok, miután azok oly tiszteletteljes állást foglaltak el, melyet más hitfelekezetű hazánkfiak ha nem is néztek irigy szemmel, de még sem mulasztották el egy alkalommal sem sajnálatukat kifejezni, hogy ők ilyenekkel nem dicsekedhetnek. De éppen azért, hogy növelő intézeteink e tiszteletre méltó állást jövőre is megtarthassák, okvetetlenül szükséges, hogy azok tökéletesítésében fáradhatatlanok legyünk. Akár fog a reménybe helyezett nemzeti zsinat megtartatni, akár nem, és ha fog, bármikor fog, protestáns egyházunknak nélkülözhetlen kötelessége, ez ügyet fontolóra véve, előmozdításán lendíteni; mert ha valahol, úgy itt áll az, hogy ki nem halad, elmarad.

Ily helyzetben éppen nem lehet fölösleges tudnunk, milyen helyzetben vannak hitsorsosaink iskolái a polgárisult Európa egyéb államaiban; megismerkedni azon tényezőkkel, melyek a növelés ügyét ott emelték vagy süllyesztették. A németországi iskolákat (felsőbbeket mint alsóbbakat) műveltebb hitrokonaink részint számos leírások, részint autopszia után meglehetősen ismerik. A svajciakról legújabb időkben Antalfi János fáradhatatlan hazánkfia nyújtott több oldalú részletes ismertetést, valamint a legközelebb megszűnt néptanítók könyvében, úgy ez igen becses füzetekben. Ugy hiszem, nem veendi rossz néven a t. szerkesztőség és a nyájas olvasó, ha ez uttal hiteles tudósítások nyomán néhány vonással az angol növelési rendszert fogjuk ecsetelni. Előadásunk fő forrása egy német utazónak részletes ismertetése, ki e tárgy körüli becses tapasztalásait külön könyvben juttatta a közönség tudomására *).

*) Deutsche Briefe über englische Erziehung nebst einem Anhang über belgische Schulen von Dr. L. Wiese. Berlin, 1856. Vie-gandt und Grieben.

A „nemzeti növelés“ alatt Angolországban — úgy mond — közönségesen egyszerűen az elemi iskolai oktatást értik, különösbbe pedig a „national system“ most az alsóbb néposztályoknak az országos egyházból kifolyó iskolai képezését jelenti. Ily „national education“-t létesíteni, úgy hogy az iskolai oktatás jótéteményében a legszegényebbek gyermekei is részesüljenek, ez az angol kormánynak világosan kimondott és sok tekintetben már érvényre is juttatott szándéka.

Azon nézet és öntudat, hogy a gyermeknövelés a szülék legszentebb joga és kötelessége, következőleg az egyház ügye, Angolországban általánosan el van terjedve, s nagyon élénk, úgy hogy az állam azon helyzetben van, hogy minden közvetlen befolyástól tartózkodni kénytelen, szerencsére azonban tartózkodhatik is. — Igenis tartózkodhatik inkább, mint a kontinens kormányai, miután az angol egyleti szellem a polgárok közt e kötelezettségtől nem örömet fosztatja meg magát, kivált midőn attól tartanak, hogy az állam beavatkozása gyámkodást vonna maga után.

Hogy az egyház és állam közti házasság máshol is anyyira szoros volna, miszerint a gyermekek, és az iskola körüli gondokban egyetértőleg osztoznának, és hogy az állam a valósi befolyásnak ne kedvezne, sokan Angolhonban képzelni nem képesek, s a szüléknek gyermeknövelési jogát az állam beavatkozása által teljesen megszüntetettnek tartják. Compulsory system ez neve ott ama rémképnek, mely a nép-növelés körüli vitákban mindenkor fölmerül. — Maga lord Brougham military chiefs általi idomításról beszél, midőn a porosz népiskolákról szólott; Peel Róbert pedig viszsza-bor-zadott oly rendszertől, mely a szülék személyes szabadságát (voluntary system) és az egyház szabadságát veszélyeztethetné. Gróf Arundel végre, kit általánosan nemes és higgadt férfinak tartanak, egyik parlamenti beszédében ekkép nyilatkozott: „ha minden növelés és minden ismeretek végeélja, hogy az ember erkölcsi méltósága és teremője előtti felelőssége érzetere emeltessék, akkor a porosz oktatási rendszer valósi csodaszulott; mert nem egyéb, mint gyermekkortól való idomítása a szellemnek azon alárendeltségére, melyet alatt-valóitól követel az állam; nem oly növelés, mely az emberi jellemet emelné, hanem mely lealacsonyítja“.

E szerint az állami iskolai rendszer iránti ellenszenv Angolországban oly általános, hogy az oktatás még századokig

testületeknek és magán gondoskodásnak tárgya marad. Ez oka, hogy ott a népiskola mezeje a legkülönbébb és legkülönböbb kilátásokra nyújt alkalmat. Itt helyekre akadunk, hol a pap és földesur nemes versenye, gyámolítva jótékony egyletek által, a növelés virágzó és termékeny veteményes kertjeit idézte elő, melyek a koldus gyermekekről sem feledkeznek meg (ragged schools); folytató iskolák mindkét nemű felnőttek számára, kiseddóvók, vasárnapi iskolák: mindez egy helyen bőven van egymás mellett. Ennek szomszédságában aztán tágas puszták térségei, melyeken semmi sem műveltetik, s hol az ifjuság szörnyen elvadul. Itt egy lelkes, ki a munkásosztályban azon meggyőződést bírta ébresztetni, hogy maga magán segítsen, bámulatos eredménnyel virágzó tanintézetet bírt alakítani, míg talán legközelebbi szomszédságában régi gazdag alapítványok, melyek iskolai célokra tettek, elpazaroltatnak vagy elhanyagoltatnak, mivel kezelősökre nincs rendes és gondos felügyelet.

Mindemellett tény, hogy Angolországban egy idő óta a népnövelés ügyeért általában a legnemesebb verseny uralkodik, mely egyes helyeken termékenyebben hat, mint azt a kormánynak leglelkisméretesebb hivatalos gondoskodása tenni képes volna.

A számos vasárnapi iskola, kivált Skothonban, leginkább vallási oktatásra szorítkozik. De a földadatot jelesen oldják meg. Edinburgban például több ily iskola van, melyeknek mindenikében mintegy ötven 10—14 éves ifjú gyűl össze az isteni tisztelet idején kívül egy nagy teremben; egy egy tanító csak tízet oktat a bibliai történetben; úgy ülnek, hogy a többi osztályoknak lehetőleg hátat fordítsanak; a „szuperintendens“ középen jár föl s alá az osztályok közt, imitt amott szintén tesz kérdéseket, s jelt ad az oktatás megszüntetésére. A sajátképi oktatás nem tart tovább 40 percnél, imádság és éneklés 7 percig, azt tartják, hogy hosszabb idejű foglalkozás a gyermekeket kifárasztván, több kárt mint hasznot okozna. A tanítók ingyen oktatnak, és a rájuk bizottakról hét-közben is gondoskodnak, a mennyiben őket családjuk körében alkalmilag fölkeresik. — Néhány év előtt csupán Irhonban az ingyenoktatást adó vasárnapi iskolák száma 22,000 volt. —

Legközelebb egy alapos mű jelent meg, mely az angol alsóbb néposztályok s a falusi nép igen hiányos műveltségét

eleven színekke rajzolja *). E szerint Angolországban és Vallesben 1850. nyolc millió ember volt, ki sem írni, sem olvasni nem tudott, hogy az 5 és 14 évek közötti gyermekek fele iskolába nem jár, hogy 1835-től 1846-ig az állam 57 millió 254,541 font sterlinget adott ki szegények gyámolítására, az egyes adakozók által tett adományokat nem számítva, és hogy ez örvénybe jelenleg is 5 millió font sterling vettetik évenként. De minde számok nem képesek azon hatást szülni, melyet a szerző azon állapot leírása által okoz, mely szerinte a népnövelés elhanyagolásának következménye. Elvezet a börtönökbe, a falusi nép és gyármunkások lakásaiba, a nagy városok keskeny utcáiba, hol az olvasót a legborzasztóbb jelenetek és kimondhatatlan nyomor tanujává teszi.

Ez ellen segédül az iskolát hívja fel, de nem a jelent, hanem a még csak alakítandót, a szabályosat, az állam felügyelete alatt állót, mert, ugymond, a mostani iskola mindennek nem képes elejét venni, miután még most is sok falun, sőt kisebb városokban is az iskolát szegény nők vagy oly férfiak kezelik, kik minden más foglalatosságra képtelenek, s kik gyakran — alkalmas hely nem lévén — a gyermeksejreget pincékben, kamarákban, pandlásszobákban, istálókban gyűjtik össze. Sok helyen a gyermekek az egész tanulási idő alatt kénytelenek állni, úgy hogy maga e kínzás is elegendő őket onnan eliesztetni.

Annak azonban, hogy az iskolák rendezését a kormány vegye át, az egyház ellene áll, mert attól tartanak, hogy ekkor a kormány közoktatási minisztériuma által az ifjuság képzésének ügyét a politikai hullámlásokba is bevonná, és zsidbasztó központosítás vagy egyenlősítési rendszabályok által többet ártana mint használna. Az egyháziak különösen félnek az egyoldalú észmíveléstől, mely vallásos képzés hiával inkább átok mint áldás. Az államnak, mondják, sok felekezetet kell tekintetben tartania, úgy hogy összefoglaló rendszerénél fogva mindezekre ügyelve, vallási tekintetben oly latitudináris magatartásra volna kényszerítve, mely az egyházi formák egyikének sem tenne hasznos szolgálatot. — Ezekhez csatlakoznak azok is, kik a szegény néposztályok is-

*) The social condition and education of the people in England und Europe, bei Joseph Kay, M. A. of Trinity college, Cambridge; barrister at law; and late travelling bachelor of the university of Cambridge.

kolai képzéséről semmit sem akarnak tudni, kik a már meglevőt is sokalják.

Azon számtalan meeting, mely ez ügyben tartatik, a részvét komolysága és az áldozatkészségnél fogva valóban lélekemelő jelenetek. Igen dicséretes az Angolországban, hogy tévedéseknek nem tesznek pusztá negációkat ellenükbe, hogy tehát az oly ellenszegülések soha sem maradnak üres elvviták, mint ez esetben, az állam illetékessége felől, hanem hogy tettek által mondanak ellen, s az ellenféltől hasonlókép azt várják, hogy kötelességének saját meggyőződése szerint megfeleljen, mi oly versenyt idéz elő, mi által legtöbb esetben a jó ügy csak nyerhet.

És a magánosok érdekeltsége Angolországban jelenleg az iskolaügy iránt nagyon élénk; itt valóban teljesül az, mit Schleiermacher növeléstanában, inkább csak elméleti tétel gyanánt felhoz, hogy minél inkább ébred valamely nép-nél a közélet, annál inkább viselheti magát a kormány a növelés tekintetében szenvedőlegesen.

Angolországban az egyháznak az iskola, különösen pedig a népiskola iránti eredeti joga egész a legujabb korig tetteleg általánosan el van ismervé. A tanító természeti segéde a lelkésznek: „a parson is a clerical schoolmaster and a schoolmaster a lay parson“. Ennek világos tanúsága, hogy a nyilvános iskolák legnagyobb részének tanítói felavatott lelkészek, és hogy az igazgató, mint a tanítók és tanulók pásztora, ne legyen lelkész, csaknem hallatlan. Egy beszélgetés alkalmával, melyben ez iránt több tanodai férfiúval valék, csupán az egy Camdent említették, kit Erzsébet királyné maga nevezett ki a westminsteri iskola igazgatójának a nélkül, hogy papi hivatalra felavatva lett volna. Dr. Arnold egyik levelében említi, hogy Angolországban sokan nem is akarnának tanítók lenni, ha egyszermind papi jellemmel nem bírnának. Ennek azonban legfőbb indoka, hogy az angol társadalmi fogalmak szerint a papi rend nagyobb tiszteletben részesül, mint a leg-tudósabb tanító.

Azon tisztelet, melyet ez esetben az iskola az egyháztól kölcsönöz, bizonyosan gyakran nem csekély erőt ruház a tanítóra. Kétségtelen, hogy ez összeköttetés által a tanító csak nyer, a mennyiben nemcsak tanítói, hanem lekipásztorkodási kötelességekre is felavattatik.

Legyen ez uttal ennyi elég. Eszem ágában sincs viszonyainkat az angolokéhoz hasonlítani. Még kevésbbé érzem magam ösztönözve a német utazó minden nézeteit elfogadni vagy éppen követésül ajánlani. De annyi bizonyos, hogy magokat a száraz adatokat véve tekintetbe, az angol növelési rendszerből is igen sokat tanulhatunk. És pedig a felsőbb tanintézetekre vonatkozólag még inkább, mint a népiskolát tekintve. Ennél fogva, ha a t. szerkesztő ur szívesen fogadja, legközelebbi közléseimben és pedig terjedelmesebben, leginkább ezekre fogok kiterjeszkedni *).

A PROTESTÁNS LELKÉSZ ÁLLÁSA AZ EGYHÁZBAN.

SIMON JÓZSEFTŐL

Mióta a cs. k. vallás és oktatásügyi m. minisztérium a magyarországi protestáns egyház szervezetére vonatkozó törvénytervet az egyházkerületeknek véleményadás végett megküldötte, többféle nézetek s vélemények nyilvánultak részint időszaki röpiratok, részint ujságlapi egyes cikkek által, melyek a nagy fontosságu ügyben tájékozni, a homályban világot gyujtani, s az egyházalkotmány utját egyengetni törekedtek. Főleg az elnökségi kérdés lehető legjobb megoldása volt az értekezések tárgya, alkalmul szolgálván erre a törvényterv azon šai, melyekben a lelkész elnöksége mondatik ki, a világiaknak nem kis megütközésére s féltékenységek nagy mértékbeni fölébresztésére.

Vajjon megoldatott-e e kérdés úgy, mint annak szükségképen meg kell oldatnia: logikai következetességgel, hogy még azok is, kiknek részére talán nem kedvezőleg ütne ki a dolog, rajta megnyugodni kénytelenitessenek: feleljenek meg azok, kik az eddig nyilvánított véleményeket olvasták. Mert hiszen önkény által s hatalomszóval, igenis, meg lehet

*) Örvideni fogunk, ha eme fontos tárgy körüli nézeteit, adatait e közlőny által bocsátandja világ elé tisztelt barátunk. Szerk.

oldani e kérdést, megalapítván az egy vagy két elnökséget; vagy megosztván azt az ugynevezett egyházi és világi elem közt, hogy szerintök az annyira szükséges béke, egyetértés, és bizalom a prot. egyházban fölmaradjon, a mi a magyarországi prot. egyház jelenlegi állásában annak életföltéte. — Csak is ezen nézet vezethete némelyeket az elnökség megosztására, a papi elnökséget kivihetlenné vélvén, a kettős elnökséget képtelenségét pedig belátván.

De ha, mint mondtam, okszerűleg s következetesen oldatik meg e kérdés, szűkkeblű féltékenységre vagy kislelkűségre mutatna a miatt békétlenkedni s bizalmatlannak lenni. — Én több mint esztendeig vártam ilyszerű megoldásra, remélvén, hogy nálam nagyobb kapacitás, vagy az irodalom terén elismert tekintély rátalálанд nemcsak az elnökségi, de más kérdések megoldásának nyitjára is. Ugy hiszem, némelyeket alkalomhiány, másokat közönyösség, többeket félelem s végre a remény hogy valaki csakugyan rátalál az eligazító eszmére, tartóztatott el e kérdés fejtegetésétől. Mert hogy egyedül állanék véleményemmel a magyar prot. egyházban, nem hiszem.

De hát mi már az én nézetem, s melyik azon kérdés, melynek megfejtése az elnökségi kérdés, s több más kérdések okszerű megfejtésére vezet? kérdi türelmetlenül az olvasó. Ime itt áll röviden a tétel: „a protestáns lelkész állása az egyházban“. E tételnek helyes s bibliaszerű megfejtése következetesen maga után huzza több más kérdések okszerű megfejtését is. Bibliaszerű, mondom, mert hittem szerint protestánszerű s protestáns szellemben csak az lehet, a mi bibliaszerű s bibliai szellemben van.

Nem tudom, hogy magyar hazánkban ily szellemben tüzetesen tárgyalatott volna e tétel, akár zsinatok akár egyes tudósok által. A reformáció századában tartott gyakori zsinatok e tételt alig érintették, a prot. lelkésznek csak némely viszonyaira s külállapotára vonatkozó rendeleteket, kánonokat, hoztak. Az akkori prot. tudósoknak pedig elég dolguk lévén az új, mindegyre növekvő terjedelmű egyházat s hittanát a katolikusok erős megtámadásai ellen védeni; egymással is folytonos küzdelemben lévén: „a lelkész egyházbani állása“ meghatározásával nem sokat foglalkoztak. A budai zsinat vette bővebb tárgyalás alá e tételt s törekedett megfejtetni, mi szellemben: mutatja a VI. kanon 8. pontja: „*ius ministrum*

vocandi et dimittendi ecclesiae competit, sed cum praescitu et consensu superiorum sat. és a IX. kánon 13. pontja, hol a többek közt mondatik: ex annua, quae hactenus exercebatur vocationis iteratione, vocationes in posterum quovis duntaxat triennio renovabuntur. Et dum nulla alia praeter abalienationem animorum allegaretur causa, an duae tertiae votorum ad hanc probandam adsint, rescindendum. Ime lehet-e jobban lealacsonyítani lelkészt, mint e kánonok lealacsonyítják? S az ily béres szolgává aljasított s minden tekintélytől megfosztott lelkész merhet-e szavát, mint tisztében állott, a templomban vagy azon kívül, a bűn s erkölcstelenség feddésére fölemelni? Lehetett-e neki egyházi fegyelmet gyakorolni? A két harmad szavazat ellenében megvédte-e őt tiszta jelleme, nagy tudománya? Mi könnyű volt a két harmad elküldő szavazatot egy befolyásos egyénnek kicsinálni, s mily kártékonyan hatott ez az egyháznak szellemi, erkölcsi és anyagi életére, könnyű volna megmutatni s példákkal erősíteni, ha az újabb kor vallásosabb irányja s nemesb szelleme az innen eredt sebeket némileg nem orvosolta volna *).

Mi csuda aztán, ha az ily lealjasított lelkészt a budai zsinat az elnökségtől is megfosztotta! Megengedte ugyan hogy a fő és segéd gondnokok mellett ott üljenek a szuperintendens és esperes, de csak „in dogmaticis et ritualibus“ adott nekik döntő szavazatot (canon XVI); minthogy pedig az ezek fölötti tanácskozás zsinat körébe tartozik, az egyházi elnök, a későbbi gyakorlat szerint is, nem volt egyéb mint festett kép az asztalfőn.

Itt már helyén van kérdészem: „a prot. lelkész állásának az egyházban“ ily kimutatása protestáns szellemben van-e? s bátran kimondom „nincs!“ Azon dicsőített eszmék, melyek főleg a mult században az angol deisták és francia materialisták s a jó Isten tudja mennyiféle isták, irataiban egész Európát bejárták, a polgári állam és vallás terén érvényre törekedtek, s tétőpontra az első francia forradalom kezdetén jutottak, midőn a világ mindenható teremtet, az örök Istent kitagadván, az ész istennek emeltek oltárt, ezen eszmék, mondom, sok, különben jeles és értelmes, főket is megzavartak. —

*) Mindamellett és épen azért, mert a sebek orvosolvák, így vért mai nap már nem zavarnának, szeretnők a példákat; most ítélhetnénk felettök elfogulatlanul.

Ily eszmék, befolyások alatt készültek ama kánonok, melyeket a zsinat világi tagjai szándékoztak az egyháziak nyakára tolni, de kik az ellen természet szerint reklamáltak, minek következtében fejedelmi megerősítés azon kánonokat nem is szerencsésítette. Mindamellett a helv. hitvallásuk közt hazánk nagy részében szokássá s kötelezőkké váltak azok, s nem egy tanult s becsületes jellemű lelkész esett miattok áldozatul. Azonban a jelen kor illő méltánylataul ki kell mondanom, hogy ama kánonok ma már alig bírnak érvénnyel, a helyosztó (dislocationalis) gyűlések megszűnván s a lelkész csak ugynevezett „kanonikus“ bűn miatt mozdíthatván ki hivatalából.

Igy állott a dolog ama tételre nézve a legújabb időkig; midőn a m. kormány törvénytervének 35. §a kimondja, hogy a gyűlekezet holtig hí lelkészti. Ez által tagadhatatlanul nagy előlépés történekedt a lelkész állásának meghatározásában, véget érven a bizonytalan s ingatag állás.

Az eddig elmondottak a föllállított tétel megfejtésének históriájára tartozván, el kellett mondatniok, hogy kitűnjék, miszerint annak megfejtésével a budai zsinatig keveset törődtek; s hogy ez is bele ereszkedett ugyan a tétel megfejtésébe, de vajjon prot. szellemben járt-e el körülé? Ama tévtant, hibás állítást több egyházkerületek a minisz. törvénytervre adott föliratukban is megemlítették; de újságcikkben, közelebb a Pesti Napló (1857) 213. sz. alatt, a Sárospataki Füzetek ismertetésében, is előfordúl, hogy t. i. a prot. egyház jelen alakja, nevezetesen a kettős elnöklet, hazánkban egyházi történeti fejlemény. Többször hallottam és olvastam már ez állítást, de bocsánatot kérek, senki sem mondotta meg, hol kezdődik hát ezen történeti fejlemény? A reformáció két első százada nem ösmérte. Mert igaz ugyan, hogy az egyházujítás elején az ország csaknem minden föbb családai; Drágfiak, Perényiek, Nádasdiak, Thurzók, Révaiak sat. protestánsokká lettek, kik részint roppant birtok, részint polgári föállásnál fogva, az ország nagy részén urkodván, prot. egyházakat alapítottak; azokat és azok tanítóit a katolikusok támadásai ellen hatalmas pártfogásukkal védtek, többször zsinatokat gyűjtöttek, de megelégedvén a hittenjesztés és oltalmazás dicsőségével a zsinatok elnökségét mindenkor valamely nevezetes egyházi személy (szuperintendens) vitte, mint debreceni Ember Pálnak Lampe által kiadott egy-

háztörténelmi munkájában láthatni, a hol e zsinatok leiratván, elmondatik: hány lelkész volt jelen, mit tettek, micsoda kánonokat alkottak sat., de világi elnökről sehol sincs említés. Ha tehát történelmi fejleménynek mondható a két elnökség s jelen egyházalkotmány, az legfőlebb is csak a pesti bizottmány idejére (1721), melyben az egyház ügye világiak kezébe tétetett le, vagy inkább a Brodskogkeresztúrban 1734. tartott gyűlésre vihető vissza, a hol elhatároztatott, hogy mind a négy egyház kerületben világi főgondnokok legyenek, s az esperesek mellé is segédgondnokok adassanak, életbe léptetvén egyuttal a szatmárnémetii zsinat azon határozatát, hogy a tiszamelléki kerületben is, hol addig csak esperesek voltak, tétessék szuperintendens. De a ki ezen a gyűlésen történt dolgokat tudja, történeti fejleményét jogilag alig kötheti hozzá. Azonban tetteleg csakugyan áll, hogy ez idő óta a világiak mind nagyobb befolyásra törtek az egyházkormányzatban, és hogy befolyásukat törvényesítsék, a budai zsinaton, mint főlebb láttuk, a lelkésznek nem csekély lealázásával magukat az egyház véduraivá s egyedüli kormányzóivá vétették föl. Azonban e kánonok meg nem erősítettén, a kettős elnökségnek jogalapja ez ideig sincs. Az egy százados gyakorlatnak pedig két százados gyakorlat áll ellenében.

De ideje, hogy a szentkönyvvel kezemben, az általam fölállított tétel megfejtését kísértsem meg. Jézus elkezdvén hivatalát, tudós iskolát nem alapított, s bár választott ki magának néhány egyszerű, alacsony állású s tudományosan nem képzett embereket tanítványúl, de sehol sem olvassuk, hogy a pogány vagy zsidó tudósok szokása szerint számukra iskolát nyitott volna, egyedüles tanításukkal foglalkozandó: hanem széjjeljárt hazájában és a helyen, a pusztában, a zsinagógában és mindenhol, idő s körülmény szerint, a körötte összegyűlt sokaság lelki szükségéhez s fölfogásához mért népszerű tanításokat tartott, tudományából írásban semmit nem hagyván. Tanítványai, kik tetteinek és tanításainak szem- és fültanúi voltak, hasonlóan cselekedtek. Nagy mesterök meghagyása szerint, elmentek széles e világra, hirdetendők az új tudományt s megalapítandók Krisztus országát. Közölök már némelyek írásba foglalták Jézus tudományát. Így terjedt Jézus vallása. Minden ujan megnyert tanítvány az erő és kegyelem mértéke szerint a

maga körében s távolabb vidéken is, tanítóvá s hitelesítővé lön. E kezdő korban tehát külön vált papi hivatal még nem volt s a dolog természete szerint, nem is lehetett. De ez csak igen rövid ideig lehetete így. Érzették ezt már Jézus legelső tanítványai is, mint megtetszik Csel. 6. 2. 3. 4. a hol mondatik: „a tizenkét apostolok a tanítványok sokaságát egybegyűjtván mondának: nem jó minékünk elhagynunk az Istennek beszédét és szolgálnunk a szegények asztaluknak.... Mi pedig foglalatosok leszünk a könyörgésben és az igehirdetésnek munkájában“. Szaporodván tehát Jézus vallásának hivei, külön vált a tanítók rende a többi hitek sokaságától; amaz foglalatos levén a könyörgésben és igehirdetésben; az egyház külső dolgaira mint p. o. a szegényekről gondoskodásra, diakónok, mai időben, templomatyák, gondnokok és egyházfik választatván.

Bármely kinosan vergődjenek tehát napjainkban némelyek azon kérdés eldöntése körül: egy vagy két elem van-e a prot. egyházban, a két elem kitagadhatlan. Nem ingatja meg ez állítást az egy elem bebizonyítására többek által fölhozatni szokott „1. Pét. 2, 9. „Ti pedig választott nemzetség, királyi papság szent nép vagytok, sat.“ mert a „contextus“-ból világos, hogy itt a keresztyén ember végcélja, az erkölcsi s szent életre való rendeltetés s az arra törekvés kötelessége adatik elő. Azért bár az egyház eszmében s fogalomban egy, annak egy feje, egy rendeltetése s végcélja, egy szellemi s erkölcsi élete van: de a mennyiben az egyház térben s időben nyilatkozik, külső élete szükségesképen két elem közt oszlik meg. Épen úgy mint az iskola, eszmében s fogalomban egy, de a külélet mozzanataiban tanárookra és tanulókra oszlik; de azért a tanárok, ámbár a jó tanár mint a jó pap, holtig tanul, még sem tartoznak a tanulók osztályához, sem a tanulók nem foglalvák a tanári karban *).

Még tovább kell mennünk. Jézus szájában, mint mondtam, a tudomány népszerű alkalmi beszédek foglalatja volt, távol az iskolai tudósság színétől és szagától, valóságos életbeszéd, mint maga is mondá: „az én tudományom igazság és élet“. De ez csak hamar másképen lön és szükségesképen len-

*) Az ilyen hasonlítás példákat végtelenül lehetne halmazni, és az egészet, az egyet csakugyan elveszteni a részekben és többekben. Szerk.

nie kellett, mihelyt iskolai műveltség s tudósság járult hozzá. Ime csak hamar feltűnik a keresztyén egyház láthatárán Pál apostol, iskolai műveltséggel s tudományyal ékes férfiú. Az ő szájában Jézus népszerű vallása már tudományyá lett. Leveleiben már theologia van, noha nem rendszeres. Ő Jézus vallását a mindennapi élet köréből az iskolai élet körébe vitte, a közönséges egyszerű ész színvonaláról a tudományosan művelt ész színvonalára emelte. Ez az emberi ész s műveltség filozófiája, melynek szükséges törvénye: egységre s elvre törekvés, melyre a tudomány mint alapra fölépüljön. Így lőn Pál apostol világ apostolává, s általa a keresztyén vallás világvallássá. Az isteni gondviselés hitta őt el, hogy a magot, melyet Jézus elvete, magas értelme világával áthassa s melegítő sugárral kikeltse és növelje.

E rövid vázlatból, mely megérdemlené, hogy egyházi tudósaink által bővebben kifejtessék, látható, hogy a dolog rendes folyama szerint minél tágasabb tért nyere Jézus vallása, s minél több tudományosan művelt ember lőn annak hive, kik által az iskola falai közé vitetett, s tantárggyá avatott: annál kevésbbé volt kikerülhető a keresztyén vallásra a világi bölselem s más tudományok hatása; annál többször kellett ezekkel érintkeznie, összeütközésbe jönie, megtámadtatván a pogány tudósok által, kik mihamar elleneivé lettek; így annál inkább kelle tudományos rendszerhez közelednie; végre annál szükségesebb lőn egy, a tömegből kiváló, tanítói rend, mert a nagy sokaság a mindennapi élet ezer gondjaival és fáradalmaival levén elfoglalva, vallástudományyal s tanítással nem foglalkozhatott. Nehogy tehát Jézus vallása eredeti tisztaságából s fenségéből kivetküztetve, elaljasodjék vagy megszűnjék, tanítói rendre volt szükség, mely a vallástudománynak örököse s hagyományosa legyen, azt tisztán föltartsa, védelmezze s tovább terjeszsze. Itt áll elő a „successio doctrinae“, a mint egy tudós világi mondja nyomatlan de közkézen forgó röpiratában. Az egyházi elem vagy rend tehát tetteleg megvolt kezdettől az egyházban. Nem állítunk s nem akarunk „successio personalist“, e tan és elv a katholicizmus sajáta s dogmája; de „successio doctrinae“, e tisztán bibliai s prot. tant és elvet lehetetlen megtagadnunk. Hiszen már Pál apostol belátta ezt, és rendelkezett. Timotheus és Titushoz küldött leveleiben mindarról, hogy rendeljenek városonként széniorokat, püspököket, megmondja azt is, minő tu-

lajdonokkal kell ezeknek birniok; és már itt letétetett a püspöki igazgatás alapja.

Ezen magyarázat szerint, melynek helyességét, ítéljük meg az ahoz értők, a lelkész örököse s hagyományosa levén a tudománynak: ő az egyetemes egyház hivatalnokává vált, s az ma is: az egyetemes egyház nevében s megbízásából kibocsátott, elrendelt s fölhatalmazott hivatalnok a tanításra, szentségek kiszolgáltatására, az erkölcsi és vallásos élet előmozdítására, egy szóval Isten országa terjesztésére. És már ebből természetesen következik, hogy mint ilyen, csak egyedül ő lehet s neki kell igazgató s kormányzó elnöknek is lenni az egyházban, mint az egyetemes egyház képviselőjének (repraesentans). Ez oly igaz, oly kétségbevonhatlan, hogy a ki az előzményeket kiforgatni s megcáfolni nem tudja, a következtést, akarja vagy nem, el kell fogadnia.

Az elnökségi kérdés csak így oldathatik meg következetesen s észszerűen; minden más önkényes eldöntés elégtelenséget s bizalmatlanságot szül; de a tudományos megmutatásnak minden okos ember hódolni kénytelen. Két elnökség lehetlen, mert az képtelenség (anomalía), olyan, mint kétfejű sas: cimernek megjárja, de valóságban nem létezik. Az elnökség megosztása szintén kivihetlen, mert az egyház igazgatása felöleli az egyház szellemi és anyagi életét s bizonyos felelősséggel jár, a kormányzat ágai közt a határvonalat megvonni csaknem lehetlen. Egy kézben kell annak egyesülni, és ez a kéz, a fenebbi előadás szerint, csak a lelkészé lehet, kinek élete az egyházzal azonos, attól elválaszthatlan; ki az egyházzal áll vagy esik; kinek létalapja az egyház léte, virágzása és boldogsága; mert egyház nélkül nincs lelkész, valamint lelkész nélkül sem állhat fen az egyház; habár ellenkezőt akart bizonyítani egy felekezeti: a quäkereké, de az újabb időben ezek is kezdik belátni az egyház fenállhatásának lehetlenségét lelkész nélkül, s rendelkeztek hogy legyen egyén, kinek tiszte egyebek mellett a templomi tanítás, ha erre szentlélek sugalta egyén nem találkozni.

De nemcsak az elnökség és az egy vagy két elem fölötti kérdés megoldására vezet a prot. lelkész egyházbani állásának bibliaszerű megfejtése, hanem a hívás és elbocsátás fölötti kérdést is eldönti ez. A budai zsinat, nézetem szerint, abban hibázott, hogy nem az általam kifejtett magasabb bibliai szempontból vette az egyházi hivatalt, hanem úgy tekin-

tette a lelkészt, mint az egyes egyházak fizetési hivatalnokát, kit azok szabad tetszés szerint hírnak és bocsátanak el, s kit e szerint az elnökségből is természetesen ki kellett zárnia mint olyat, ki évenként vagy három évenként változván, az egyház ügyeit, bel- és külállapotát nem ismerheti, s nem ismervén, nem is igazgathatja. És ez elvet következetesen keresztül kellett vinni az egyházmegyei és egyházkerületi gyűléseken is, ámbár kegyelemből valami látszólagost mégis megengedett. És állván az, hogy a budai zsinat kánonai szerint a lelkész nem egyéb, mint egyes egyház fizetési hivatalnok: akkor éppen úgy mint bármely társulat vagy egyesület díjazott tisztviselője, az elnökségből kizárandó. Ily nézet lehet a deizmus vagy prot. racionalizmus szülötte, de bibliai protestantizmusé bizonyosan nem.

A lelkész tehát bibliai értelemben az egyetemes egyház hivatalnokaként lévén az egyes egyházakba beállítva a vallás szent céljainak elérésére: szükségesképen következik, hogy az egyes egyházak szabad hívási és elbocsátási jogának el kell esnie. Elejtette ezt már Pál apostol is, midőn Titusnak meghagyja, hogy állítson, rendeljen minden városokba presbitereket, püspököt. És ez így történt kezdet óta s történik ma is még a prot. egyház nagy részében is. Tudom ugyan én, hogy több egyházi atyák, mint irataikból megtetszik, az egyházaknak deferálták a választási jogot; de a nagy többség más értelemben volt és a gyakorlat is más lett. A reformációnak bevallott célja lévén a keresztyén vallást az apostoli eredeti állapotra visszavinni, sokan ez idő óta a legszélesebben vett presbiteri igazgatás módját kívánták behozni, és az ezen alapult községi rendszerből kifolyólag, a lelkészhívást a gyűlékezetek jogai közé számíthatni hitték, s jelenleg is hiszik az apostoli cselekedetekről írott könyv némely egyes helyeiből okoskodva. Ily helyek a Csel. 1, 15-től végig, hol Mátyásnak apostolságra lett választatása íratik le. De e hely erősségül csak azért sem szolgálhat, mert még akkor nem is volt egyház, Krisztus híveinek száma csak mintegy százhusz lélekből állván. Továbbá az általam már főlebb idézett Csel. 6, 2. 3. 4., de a hol nem egyházi tanítónak, hanem diakónok, pénzadománykezelők választásáról van szó. Ilyen a Csel. 15, 22. 23., a hol az Antiokhiában támadott pernek a jeruzsálemi zsinat vagy közgyűlés általi eldöntése íratik le. Ez a hely az, mely rendesen fel szokott hozatni, mint az egy elem

és széles alapra fektetett községrendszer világos bizonyítéka. Erről tehát bővebben kell szólnom. Itt nem a 22. versen ki-
szakítva, de a kontextust kell megtekinteni. Pál és Barna-
bás, a többek közt, Antiokhiában is működtek a keresztyén
vallás terjesztésén, melyet a pogányok közül többen bevéve-
nek a zsidó körülméletkedés szertartása nélkül, a mit szük-
ségesnek állítván az idvességre, sürgettek is némely Judeá-
ból odament tanítványok. Ez által nagy háboruság s ve-
télkedés támadván Antiokhiában, Pál és Barnabás némely
antiokhiaikkal fölmenének Jeruzsálembe az apostolokhoz és
széniorokhoz a kérdés iránt. Azért a 6. v. szerint egybegyü-
lének az apostolok és széniorok, hogy a dolog felől végezné-
nének. És így csak az egyház tanítói és előjárói gyűltek
össze, bár lehettek ott a jeruzsálemi gyülekezet több más tag-
jai is. E szerint ez, nem egyes egyháznak saját ügyében tar-
tott gyűlése volt; hanem hasonló mai vidéki zsinataink vagy
közgyűléseinkhez, hol az egyházak által választott széniorok
vagy tanácsosok jönnek össze, bár mások sincsenek kirekeszt-
ve. Nem ellenkezik e magyarázattal a 22. vers sem, a hol
mondatik: „Tetszék az apostoloknak és szénioroknak, az e-
gész gyülekezettel egyben“ sat., mert ez csak formula, mely
a közhatározat bélyegét ütötte az általok hozott végzésre:
épen úgy mint ma, a mit az egyházmegyei s egyházkerületi
gyűlések végeznek, az egész megye s kerület nevében s fir-
mája alatt végzik, s kötelezőül hirdetik ki. Ebből tehát nem
a széles alapra fektetett községrendszert, de inkább az ellen-
kezőt lehetné kiokoskodni, mert azon rész következő versei-
ben biztosokat küldött a gyűlés Antiokhiába, kik a közvég-
zést tudtokra adván, megtartását szívükre kössék; minek ö-
römmel engedelmeskedtek is. Én azonban azt tartom, hogy
habár tisztán, világosan kimondva s megalapítva fölta-
lat-
nék is ez az apostolok rendelkezéseiben, mint az egyház kül-
szerkezetét illető dolog, nem oly „ne nyulj hozzám“ valami,
melyhez semmit tenni vagy elvenni nem lehetne s melyet
az idők, körülmények kívánatihoz képest változtatni nem
volna szabad. Hiszen ki akarná ma a jeruzsálemi első keresztyén
egyházban uralkodott javak közösségét (communio bonorum)
viszszaállítani? Más idők, más emberek, más szükségek.

Pál apostol Titusnak adott utasítása nyomán már a lel-
készeknek püspöki hatalommali elrendelését, beállítását kel-
lene szoros következetességgel behozni. Azonban előttünk

„tabula rasa“ nem lévén, az eddigi szokást s gyakorlatot kellő tekintetbe véve, véleményem oda terjed, hogy az egyes egyházaknak szabad lelkészhívási s elbocsátási joga sem a keresztényen egyház összerkeztéből sem a protestantizmus szelleméből nem folyó; mert főlebb megalapított nézetem szerint, a lelkész az egyetemes egyház hivatalnoka lévén, annak áll jogában fölötte rendelkezni. A szabad hívást megadta ugyan a miniszteri törvényterv is, hanem midőn azt mondá ki, hogy a gyülekezet holtig hí lelkészt—tisztelettel legyen mondva—következtelenségbe esett, mert a szabad hívás fogalmában ben-ván a szabad elbocsátás fogalma is. De célszerűtlen, sőt káros a szabad hívás, minthogy az a papi tekintély és annak kellő befolyása rovására történik. Hivatkozom mind azokra, kik az egyházi életet tapasztalásból ismerik. Ugyan a gyülekezetek szabad hívása állott-e eddig is tetteleg? Nem zsákmányolta-e ki e jogot saját érdekében s mellékes célokból az egyház tekintélyes tagja, vagy egyházon kívül álló befolyásos egyén is rábeszélés, ajánlatok vagy erőszakolás útján *)? És még ott is, hol a nép ily befolyásoktól menten választott magának lelkészt, nem elvétette-e töbnyire a dolgot? Képes volt-e megítélni saját egyháza szükségeit, s a választandó lelkész megfelelő kellékeit? Lehetett-e a szabad hívás mellett a kormányzó testület legjobb akaratával is az érdemet jutalmaztatni?

És ez véleményem szerint nagyobb dolog, mint első tekintetre látszik. Én bátran merem állítani, hogy a budai zsinat hívási és elbocsátási kánonai a magyar protestáns egyház anyagi, erkölcsi, főleg szellemi hátrányára, sülyedésére vezettek. Vessünk egy futólagos visszapillantást iskolai életünkre. Találkozott-e nem a fő, de csak a közép arisztokrácia, vagy a jobb módú polgári osztály annyi szellem s tehetség-dus fiaiból, kiket ismerénk, csak egy is, ki az igazán tiszteletes, de annyi megaláztatásnak s ingatagságnak kitett papi pályára vállalkozott volna **)? Nem tört-e még a szegényebb

*) Bocsásson meg az érdemes szerző, de ha „egy két tekintélyes tag“ ennyire megy, nem ezek a hibások, annyival kevésbbé a rendszer, hanem a többség; lévén hanyag, tehetlen, közönyös.

Szerk.

**) Ez nem a papi állás lenézése, hanem oly hiuság eredménye, mely időket szokott elfoglalni, s közös bűnné válni az egyoldalu mivelttség által.

sorsu nemes nemes vagy polgári fiú is más világi pályára, mely ha nem nagyobb s biztosabb jövedelmet ígért is, de tért nyitott az előre törekvő lelki erőnek, s tekintélyt s megtisztelést nyújtott az érdemnek? És csak némely szigorubb körülményü vagy csendes s szelid természetü ifjak elég küzdéssel járó rezignacio után, adták rá magukat, hogy fölvegyék Krisztus keresztjét, s megtagadva e világot s önmagukat, az egyházi hivatalra fölajánlkozzanak. Nem mondom hogy ezek közt is nem találkozott volna sok jeles készületü s szellemdus ifju, az egyház közjava s virágzásáért lángoló keblet vivó a pályára, de kiket később az igazságtalan melózás elkedvetlenített, a folytonos lenézetés lehangolt, a félre vezetett, sem saját egyháza sem az egyetemes protestáns egyház javát fölfogni nem bíró, s talán nem is akaró néppeli küzdés s annak változó szeszélyének s durva önkényének alá rendeltetés testben s lélekben megtört. Így sülyedt, alig adva életjelt magáról, a magyarhoni protestantizmus, sokat veszítve hajdani híréből a külföld előtt, mint e miatt nem egyszer voltak pirulni kénytelenek több külföldi egyetemet látogatott ifjaink; szemökre vettetvén életnélküliségünk, sőt az igaz bibliai protestantizmustóli elhajlásunk is. *)

Ne vesse itt senki ellenem, hogy a reformáció első századiban élt protestáns lelkészeink sem voltak kedvezőbb állapotban, mégis tudományos műveltségök által birtak magas fokra emelkedni, a sok tekintetben kedvezőbb helyzetü kath. klérussal tudományos iratokban vetélkedni; tudtak különösen egész a gályarabságig hevülni s lelkesülni az egyház szent ügyeért. Nagyon igaz! De ne téveszszük össze az idöket. A reformáció első századiban a vallás volt az uralkodó, mindent éltető, vezető s mindenben irányadó eszme; míg az attól idegen törekvések s szándékok, néha a legnemtelenebbek, ha boldogulni, sikerülni akartak, legalább külre a vallás palástját öltötték magukra; akkor a vallásos közlelkesülésben lehetlen volt nem lelkesülni, s szellemi s tudományos magasságra nem törekedni. De az idök változtak. A vallásosság korára épen ellenkező kor, a XVI. és XVII. századokra a XVIII.

*) E rajz igen sötét. Melyik osztálynak (író, ügyvéd, nemes, iparos stb.) nincs vagy nem volt, időnként, ellensége, gonyolója? De azért hány pap fia ment mégis pápi hivatalba s megy is folytonosan, pedig ha . . . stb. Szerk.

következett egészen más iránynyal, vezéreszmével. Hogy nehattak volna ezek a lelkészre is? Hogy lelkesült volna a magyar protestáns lelkész ez időben a szent ügyért, midőn minden körülötte hideg, közönyös, lenéző és gunyos volt? Hogy emelkedett volna szellemi s tudományos magasságra, midőn ez se nem becsültetett se nem jutalmaztatott a budai zsinat lealjasító kánonai mellett*)? Uraim, ne kívánjunk semmi lehetetlent, a lelkesülésnek s az áldozatnak is megvan a maga ideje és bece.

Az újabb kor ösztönszerűleg érezvén e kánonnak rossz hatását, a tiszáninneri egyházkerület mintegy tizenkét évvel ez előtt törvényt hozott, hogy a helyosztó gyűlések maradjanak el, de hogy a netalán e miatt békétlen egyházakat megnyugtassa, elhatározta, hogy a lelkészt holtig tartó egyház bárholnan széles e világról híhat lelkészt korlátlan szabadsággal. Ezen határozat nyomasztó baja az ok nélküli változtatásokat akarta orvosolni; de csaknem veszélyes independentizmusra vezetett; mert ma már az egyházak a kormányzó testület ajánlatira sem hallgatva, a tudományos valódi érdemet nem méltányolva, mellék tekintetek után hínak lelkészt. És ez, mikép főlebb mondtam, nagyobb baj, mint első tekintetre látszik; mert ez a magyar prot. egyház kárára történik, melynek disze, virágzása nem az egyházak szabad hívásán és elbocsátásán, s nem is a kettős elnökleten alapszik; hanem az egyházi rend tudományos műveltségén, bibliai vallásosságán, lángoló egyszerűségén s azon férfiakon különösen, kik szellemi s erkölcsi magasságukkal, tudós munkáikkal a külvilág előtt is fényt, dicsőséget képesek árasztani az egyházra.

Meggyőződéseim szerint a magyarországi protestantizmus ereje s boldog jövője nem abban áll, hogy magunkat egyházszerkezetünk által a külső országai protestantizmustól minél élesebben elkülönítsük; hanem inkább abban, hogy minél több egyesülési pontokat igyekezzünk találni. Sőt azt hiszem, hogy az összes prot. egyháznak jelenben alig van sürgetőbb teendője, mint hitvallás és egyházalkotmány által minél több pontokban találkozni, hogy azon tátongó ür, mely a prot. felekezeteket ez ideig elválasztá, elenyésszék; s azon

*) Különös, hogy szerző vádolván a századot egészen: s mégis talál mentséget, de csak a lelkészekre nézve. Senki és semmi sem volt rossz, még a budai kánon sem, hanem a század. Szerk.

ziláltság, melyre építette főleg a katolicizmus a prot. egyház elenyészése felőli reményét és a mely annak valóságos kárára is volt, lehetőleg kisebbedjék. A protestantizmusban roppant erő rejlik, de a számtalan felekezeti, hitvallási s egyházalkotmányi különbség s ezek fölötti versenyzés fölemésztik legjobb erejét, bénítják üdvös befolyását. Vajha azok, kiket lelki erő s kedvező körülmény bárhol, a protestantizmus élére állított, a bibliai protestantizmus és egyházas élet terjesztésén működnenek. E tekintetből a legszebb reménynyel üdvözlöm a prot. egyházban az újabb időben jelenkező mozgalmakat, a bibliai és egyházas irányt; s nagyszerű gyűléseket, hol jelesbjeink összejöven, kölcsönös érintkezés, eszmecsere s tudományos elmélkedés által közeledvén egymáshoz, az egyének egyesülése majdan a hitvallások egyesítésére is vezethet s kell hogy vezessen *).

Véleményem szerint tehát legcélosabb, de a protestantizmus szellemével is megegyező, ha a kormányzó testület, mely a lelkészi pályára lépendő ifjakat szellemi, erkölcsi, műveltségi s más képességi oldalról is legjobban ismeri, s kell **) hogy ismerje, de az egyes egyházak szükségéit s körülményeit is leginkább tudja megítélni, rendelend, legjobb belátása szerint, minden gyülekezetbe lelkészt. A gyülekezetek befolyása így sem levén egészen kizárva, mert a kormányzó testületben, mind a világi mind az egyházi részről, az ő választottai s illetőleg képviselői ülnek. Vagy ha mégis engedményt adni célszerűnek látszanék, legfőlebb annyit lehetne: a kormányzó testület jelöljön ki három egyént, kik közül az egyházak választzanak. A „consensus superiorum“ot megalapította a budai zsinat is, de az legtöbb esetben csak gyenge pókháló volt, melyben a szunyog fenakadt, a döngő keresztültört. A halál által megürült egyházakra nézve pedig e „consensus“ — korlátlan meghívás mellett — még csak fenntartva sincs.

Nem mondom hogy ez uton semmi visszaélés, semmi érdek nem merül fel, s hogy minden fogyatkozás, baj orvosol-

*) Ha az „evangelical alliance“-ot érti szerző, olyat mond, minőt még eddig távolról sem akartak róla mondani leghűbb pártolói sem. Szerk.

**) Bár k e l l hogy ismerje, még sem s z ü k s é g k é p i hogy ismerje. Nem ott van a baj. Az egyházon áll felavatni az egyént. Ebben kell gyakorolni szigort; aztán a hívás — közönyös. Szerk.

va lesz, mert emberi intézmény természeténél fogva nem lehet tökéletes; de azt bátran merem állítani, hogy egy vallás szent szerelmétől áthatott és a prot. egyház jóléte s fölvirágzása iránt lelkesült kormányzó testület, maguknak az egyes egyházaknak is javukra sokkal helyesebben és üdvösebben rendelkezhetik, mint az eddigi szabad hívási uton történt. Ez intézkedést bibliai s tisztán protestáns, nem racionalisztikus vagy más szempontból, alig hiszem megtámadhatónak, sőt az egész egyház közjára tekintetéből igen is elfogadhatónak.

Az általam fölállított tétel eddig előadott megfajtése egy pár ellenvetéssel mégis találkozónék. Nevezetesen azt lehetne mondani: értekező véleménye nyomán letétnék a hierarkhia alapja. Teljességgel nem, mert a kormányzó testületben ott ülnek a bibliai protestantizmus szelleme szerint, ott kell ülniök az egyházak által választott világi tanácsosoknak, kiknek kültekintélyök, értelmi kitünőségek mindig ellensúlyozni fogja az idétlen vágyak s törekvések mérlegét. Nem tagadom, hogy az általam elvkövekezetesen ajánlott papi elnöklet monarchiai elvet rejt magában; de hiszen a polgári államban is, a legnagyobb tekintélyek elismerése szerint, még mind- eddig legüdvösebb kormányforma a képviseleti intézményen alapult monarchia. És ugyan nem lehet-e remélnünk, hogy a papi tekintély megszilárdítása, az érdem kellő méltánylata, vagy később talán anyagi kedvezőbb helyzet mellett, majdan az arisztokrácia más térről és pályáról leszorított fiai is föllépendenek a tiszteltes papi pályára, s a belérdem, kültekintély által is támogatva, elnöki székre ültetendi őket: akkor hiszem nem leend okuk a papi tekintély és befolyás növekedése miatt féltékenyen aggódniok *).

Mondani lehetne még, hogy ez által a világiak vallásos buzgósága csökkenne, elidegenülnének az egyház ügyeitől, s megvonnák hatalmas pártfogásukat s jótékonyságukat közintézeteinktől, a mit pedig jelen állásunkban nem nélkülözhetünk. Nem állítom hogy itt s ott, régi befolyásukra féltékeny egyesekre nézve ily hatása nem lehetne a fölállított tétel általam történt megoldásának; de én sokkal több józan felfogást, tisztább vallásos buzgóságot és közjó irán-

*) Mi e „tekintély, méltóság, befolyás, magas fokra emelkedés“-féle gondolatok ellen ugyancsak óvást teszünk. Csak az kellene még, hogy születés, krátia és árkhia is játszszaák szerepeiket az egyház terén!

ti szeretetet teszek föl világi tekintélyeink felől — a nép belenyugvásáról alig lehetvén kétkedni is — mint sem olyasmitól tartanék. Ha látom, hogy a kath. világiak, a legfőbb méltóságuk is (l. Szent-István társulat) dicsőségöknök tartják a kath. egyház virágzása nagy munkájában fáradozni, szellemi s anyagi kincseikkel közjavára áldozni, ámbár a kath. egyház elvei szerint, az egyházkormányzatba legkevesebbé sem folyhatnak be; nem bűn volna-e kevesebbet tennem föl prot. egyházunk világi hiveiről, kik a kormányzatban is egyenlő befolyással bírnak, elveim szerint is bírnok kell.

És itt szándokom tisztasága iránti öntudattal zárom be cikkemet, s minden lehető ráfogások s gyanúsítások ellenében, a tiszta öntudat védszárnyai alá vonulok; ön személyemet illetőleg kijelentve, hogy sem a kettős elnökség sem a szabad hívás miatt nincs okom megelégedetlennek lenni. De a protestantizmus ügyé édes mindnyájunké, ahoz a tudomány határai közt, legjobb belátása szerint kinek kinek hozzá szólni, nemcsak szabad, de kötelesség is főleg idónkben, az ohajtott zsinat előtt, mely bár halad, de erős hitünk szerint el nem marad. Én belső meggyőződéseim sugallatát követve, álltam elő véleményemmel, ítéljenek fölöttem higgadtan és komolyan az illetők. Nem állítom hogy bibliai magyarázatom csálhatatlan és hogy a protestantizmus szelleme fölfogásában nem tévedtem; de azt legjobb meggyőződésemből állithatom, hogy a prot. egyház lehető legmagasb fölvirágzása, szellemi s anyagi jóléte lelkemnek leghőbb ohajtása.

TÁRCA.

A MÁRAMAROSSZIGETI REFORM. TANODA TÖRTÉNETEINEK RÖVID VÁZLATA.

I.

Magyarországon a protestáns iskolák keletkezése általán véve egy idejű magával a reformációval. T. i. a protestantizmus, a vallás és egyház ügyében, minden keresztyén embert a hozzá szólhatóság és vizsgálati szabadság birtokába visszaállítván, természetes és lételét feltételező kötelességszerű tartozása vala, azonnal kezdetben minden igyekezetét oda fordítani, hogy jelen s jövő nemzedékét a közoktatás által tartsa lelki érdeke s dolgai iránt világosságban, s ez uton biztosítsa azokban saját életének tartósan fenmaradását, virágzását. Ehhez képest minden protestáns gyülekezetben, mihegyest az megalakult, alkottatott azonnal iskola is, melynek rendeltetése vala, nemcsak közelebb az egyház tanaira oktatni a növendékeket, hanem ugyanazokat az írás, olvasás mellett, általán a szent könyvek ismeretére is vezérteni s ezek nyomán fejtegetni előtök az akkor mindenesetre előtérben álló vallási vitás ágazatokat. Ezeken túl majd vagyonosb egyházi községek, olykor kitűnő egyes fő emberek, igen sok helyen felsőbb, tudós iskolákat is állítottak, melyekben nemcsak leendő tanítók s lelkészek, de világiak is, sokszor jeles képzettségű tanárok vezetése alatt, vettek oktatást, a latinon felül a zsidó, görög nyelvben, szentírásmagyarozatban, s a theologiának különösen polemika ágában, a mint ezt az akkori idő szelleme hozta magával. Németország tudós földé bőven szolgáltatott férfiakat, kik Magyarországra átjövén, tűzzel és buzgalommal hirdették a megújított tudományt az evangéliomnak ujan megnyert hazában; majd magyar honfiak vándoroltak idegen földre, hogy magokat ott az itthoni szolgálatra elkészítsék. S nem szabad

felednünk, hogy e föld nagylelkű, nemcsak földi javakban gazdag de evangyéliumi buzgalommal is dus főurai legfőbb dicsőségeknek tartották már kezdetben, nemcsak az ily hithirdetők irányában járni el pártfogói segedelemmel, hanem utat és módot is szerezni nekik, tanodák bőkezűen alapítása által, hol a tudomány igéit hirdethessék s a zsenge egyházat, annak tanait terjeszthessék. A gondviselés meg is áldá a szent igyekezetet, meg, nemcsak az egyházra nézve csupán, de meg az egész országra, úgy hogy csak az igazságot vallja meg a történetíró, ha kimondja, hogy Magyarország tudományos állapotainak is ujja születése a reformációval kezdődik, s azt ez állásponton egyik, a protestantizmus, s ennek főleg a tanodák által működő szelleme tartotta fenn.

II.

Máramarosnak magyar népségét az elsők közé számlálja a hazai történelem, mely a reformációt már kezdetben mingyárt elfogadta, úgy hogy a németországi reformáció évétől számítva az első tíz év alatt, itt mind az öt város, kik tették akkor, mint most is, a megye színét, értelmiségét, immár rendezett, megalapított protest. egyházzal birt. Egyháztörténetíróinknál az van följegyezve, hogy Sziget, a székváros, melyről van itt közelebből szó, 1524-ben már protestáns hitet vallott, s keblében oly virágzásra emelé egyházát, hogy 1548-ban törvényei egyik cikkébe iktatá, mely szerint az egyházi szolgálatokat mindenkor két egyén teljesítse, mely intézkedés szakadatlanul, egész a legujabb ideig is vala gyakorlatban. Azon körülményből indulva már ki, hogy protestáns elv szerint, egyház csak iskolával mondható egész községi testületnek, több mint valószínű, hogy e jelenleg is fenálló szigeti protestáns tanodának az 1524. évre tehető legbizonyosabban keletkezése; ámbár a körülmények, az idők viszontagságai vagy megsemmisítették vagy lappangtatják még a kutatókat, melyek nyomán ez kétségtelenül eldönthető volna

Azt azonban, hogy 1540-ben már fenállott, bizton mondhatni, a mennyiben ez időtől kezdve csaknem szakadatlan sorban birja azon férfiak neveit, kik ebben mint tanárok folyvást működtenek. Ezt vevén azért e tanoda munkálkodásának induló pontjául, ettől fogva öt korszakot lehet élete folyásában megkülönböztetni, u. m. I, 1540—1640. II, 1640—1700. III, 1700—1797. IV, 1797—1848. V. 1848—1855.

III.

1540—1640.

Valamint alapítója úgy fentartója is, életének első századán keresztül, a helybeli egyházközség volt, a városi hatósággal együtt közösen az iskolának. Így mutatják ezt azon följegyzések, melyek a máramarosi egyházmegye levéltárában, mind a mai napiglan megőrizve találtnak. Ez gondoskodott alkalmas tanítókról, ez határozta meg a tanítani valókat, ügyelt rá, hogy az épületek kelő rendben tartassanak, egyszóval fentartói joga és kötelességénél fogva mindent ő végzett, hogy mind kül mind belügyei a tanodának jól folyjanak. Esperes Kőrösi István jegyzetei szerint „a Schola a Városé örökösen“; az 1625-ki Visken tartott partialis szinodus pedig így határozott: Szigeti uraim most ez egyuttal a közönséges pénzből építsék meg a Scholát. Ezután pedig a nemesség a hajdusággal és a városnépe a sóvágókkal együtt értsenek mind az építésben, mind a fizetésben (Egyházmegyei Levéltár).

Hatáskörét tekintve, már e században túlhaladt a tanoda a trivializmus határán; s mint minden tehetősb egyház, úgy a szigeti is oda vitte dolgait, hogy grammatikalis vagy alsóbb gimnáziumi téren vezettesse a növendékeket. Így találni már az 1624. évnél, hogy az írás, olvasás és hittanon felül donatisták, deklínisták is vettek oktatást, s e szerint a latin nyelv, legalább az előismeretekre kiterjedőleg taníttatott.

S hogy mindez elég alapossággal, célnak megfelelő alkalmas egyének vezetése alatt történt: kezéskedni látszik azon körülmény, mely szerint a község az akkorban már nagyhirű kolozsvári főtanodából hívá tanítóit; mely szép és gyümölcsöző egybeköttetés a két tanintézet között az idők folyamán keresztül oly válhatlan bizodal-muvá is vált, hogy szinte 300 éven át e viszony Sziget és Erdély prot. hivei között állandóan fentartaték. Nincs itt hely, hogy azon derék férfiak, kik e században a tanoda beldolgait vezették, mind elszámáltassanak: de érdemes mégis megemliteni egykettőt, kiknek nevét azóta is tisztelettel említi tudományosságunk története. Ilyen 1. Szegedi Albert, kitől 1569-ből a magyar irodalom egy nevezetes emléket bir a Statuta Quinque civitatum Máramarosiensiumban, mely fontos codex eredeti példánya a máramarosi k. k. inestár levéltárában őriztetik. 2. Kézdi Vásárhelyi Móses, ki szintén ily statutum készítéséről emlékezetes (Edi-

dit J. Simonchicz, Vaciae, 1804), s ki később egyik nagyhirű tanára volt a sárospataki collégiumnak (1602). 3. Midszenti István, később első pap Szigeten. 4. Szinérváraljai Fodor Mihál nagy hirű notáriusa később Máramaros megyének. Ezeknek és társaiknak köszönhető az iskola, hogy derékségben s kiható munkásságban mind inkább növekedvén, nemcsak a körülbelől fekvő szomszéd egyházi testületek figyelmét voná magára: hanem a szomszéd Erdély nagyai és fejedelmei kedvezését is oly mértékben nyeré meg maga részére, hogy érdemessé lőn kiemeltetnie többi hason állapotú máramarosi tanoda társai közül, s fejedelmi pártoltatást szerezni maga és a benne tanuló növendékek számára.

IV.

1640—1700.

A magyar- és erdélyországi protestáns iskolák, átalán véve, legfényeseb, legboldogabb éveik közé azokat számlálják, melyekben Erdély trónján protestáns fejedelmek ültenek. E magas szellemű buzgó férfiak, fényes állásukból kifolyó keresztyén tisztöknek vallván mindenkor a prot. anyaszentegyházról gondoskodniok: első rangu s legfontosabb lépést az ügyben az által hittek tenni, ha az iskolákat emelik kül és beltekintetből azon fokra, hogy onnan, a mint egy felől az általános világosság terjedjen birodalmokban, úgy másfelől jól-képzett egyének álljanak elő, kik diszei legyenek az államnak, terjesztői a tudományoknak, őrállói a protestáns vallástudománynak. Ezek veték meg azon alapot, melyen Debrecen, Sárospatak maig is diszlenek; ők tevék lehetségessé, hogy Enyed, Marosvásárhely, Udvarhely, Kolozsvár oly kitűnő eredménnyel munkálkodjanak a nevelés terén egész a legujabb ideiglen, mely az utósón kívül, a többiit majd nem egészen semmivé tette.

E magasra törő szellem, e mindenfelé hatni kívánó buzgalom karoltatta fel velök a szigeti iskola ügyét is e második korszakban.

Bethlen István, testvére a nagy Gábor fejedelemnek, maga is kevés korig Erdélyben, az, ki miután 1620. Máramarosnak örökös főispánja, 1626-ban pedig a roppant huszti uradalom és vele a sóaknák birtokosa lőn, első dolgának ismeré új birtokában, a hol rendszerint lakott is, az iskolákat venni gondjai alá. Egyaránt részeltette ugyan mindenik egyházat s annak iskoláját jótéteményeiben: de különösen Szigetet választá ki mint legtekintélyesebbet, már eddig is szép hirűt, melynek nagyobb jövőt, terjedelmesb hatáskört biztosítson. Ő alatta lett ez humanitási iskolává. Atyai fi-

gyelmét különösebben érdekelték a növendékek; alumniákat rendelt számokra (1640), pénzt az aknákról, gabnájövedelmet malmából. Egy malom az ősalapítvány után még most is birtokában van a tanodának. — Mit Bethlen István kezdett, folytatta azt veje s birtokaiban utódja Rédei Ferenc fejedelem s ennek magas lelkű neje Bethlen Druziána. De legnagyobbszerű áldozat, mely a tanítás oltárára tétetett, az I. Apafi Mihály fejedelemé volt, ki az immár magasb rágú tanoda állását örök időre biztosítani kívánván, 1671. kiadott oklevele által többek közt azt rendelé, hogy: *Rectori Scholae Szigeth 300 lapides, Studiosis ejusdem Scholae 200 lapides salis quotannis obveniant*. Mindezekhez ide vevén még egyesek kisebb nagyobb adományait, valóban lehet mondani, hogy az iskola anyagi állapota telhetőleg s azon idők körülményei szerint eléggé biztosított volt.

A tulajdonos egyház is, e magas pártfogásokhoz mérve, eléggé igyekezett azon, hogy a tanoda belsőleg is megfeleljen a pártfogók várakozásának s a vidék szükségeinek. A grammatikális iskola immár humanitási szakkal bővítettett, a vidék kívánalmaihoz képest *Paedagogicum Seminarium* állíttatott fel, s tudományait oly terjedelem és jelesség tárgyalá, hogy nyilván gimnáziumi név és rang adaték neki. Ez időben kezd a tanoda munkássága kihatóbbá lenni. Nem csak saját keblében bizható már a kisebb növendékeket, sőt a grammatikális osztályok vezetését is saját maga által nevelt altanítókra, magának a főtanítónak és társának a humanitási szak maradván fenn csupán: hanem a szomszéd Ugocsa és Szatmár megyék triviális iskoláit is elláthatá alkalmas tanítókkal. Ez időszakból már fennvannak levéltárában törvényei (1670), melyek szép tanuságot tesznek a belrendezetről; 1682-től fogva pedig azon a nyakönyv is, melyben az alsóbb osztályokat végzett növendékek, a felsőbb tudományok hallgatására neveiket aláírták, kik között nem egy kettőre akadni, kik idővel, mind az egyházi mind az iskolai téren diszei lettek a felekezetnek.

Tanárai az intézetnek e században is kitűnő férfiak. Nem is csoda. Miután a fejedelmi pártoltatás oly szép fényt vetett az iskolára mindenek szemében: igyekezett a kolozsvári főtanodai tanárkar is, kihez járult az egyház még folyvást tanítóért, oly egyénnel viszonzani a megkeresési tiszteltetést, kik diszei legyenek neki magának is. S valóban nem egygyel találkozunk ezek lajstromában, kik később Erdély nagyírú főiskoláiban folytatták mint tanárok pályájukat. E kor-
szaki tanítók sorát a derék Udvarhelyi Mihály, a francqueurai

egyetem növendéke rekeszti de 1700.; de úgy, mint a ki kezdi meg szintén, mint első professzor, a harmadik korszakot.

Nem szabad itt elhallgatni azon körülményt, mely szerint, e korszakban kezdett lenni e tanoda az egész megye értelmiségének főiskolája, az által, hogy Erdély fejedelmei közül, különösen a Rákócya k akarván a görög vallásu népség lelki világosodását is előmozdítani, megkivánták annak papjaitól hogy különösebben is iskolázottak legyenek. Máramaros ez időtől fogva nem egyet látott görög papjai között, kik itt vették neveltetésök első alapjait; a világiakról nem is szólván, mert azoknak csaknem egyedüli tanuláshelyök e tanoda volt. Meg is látszott ez a megyén eleitől fogva; mert egyenesen megvallható, hogy a régibb idő folytán is, értelmes hivatalnokok számában vetélkedhetett igen sok oly megyével, mely magát az előbbek közé szokta számítani.

V.

1700—1797.

Erdély, a 17. század végén, a tököliféle forradalomnak Leopold magyar király által legyőzetése után, nagy változásoknak nézett elébe; mert bár élt II. A p a f i M. ifju s választott fejedelem, de hova tovább világosabb lőn, hogy ő magát Leopold ellenében nem soká fogja fentartani. Sietett tehát az ország, siettek annak kivált protestáns nagyai, hogy a birodalmat, hogy az egyházat s iskolákat biztosítsák azon jogok, birtokok iránt, melyekkel azokat a régi fejedelmek felruházni, megajándékozni kegyesek valának. Gróf Bethlen Miklós kancellár, főispánja egyszersmind Máramarosnak, meg is hozta Bécsből a híres leopoldi hitlevelet, Erdélynek magna chartáját. Az egyházi és egyéb testületek javadalmait a 2. pont biztosította e szavaiban: *secundo. Confirmamus fidelibus Statibus omnes omnium a tempore separatae ab Hungaria Transylvaniae Principum Donationes, Collationes, Decimas et denique quaevis beneficia ac bona Communitatibus, Coetibus, cuiusque et receptis religionibus addictae Ecclesiae vel Scholae, tam in Transylvania, quam partibus Hungariae factas et data, etiamsi aliquando ad aliquam Ecclesiam, Conventum vel Capitulum pertinuerint, cct. (Viennae, 4. december, 1691).*

E szavak védelmé alatt folytatták az erdélyi és partiumi iskolák pályájakat, ezekre támaszkodott a szigeti tanodá-

nak fentartó testülete is, mely örömmel látá az intenzív erő gyarapodása mellett azon közbecsület és jó vélemény emelkedését, melyben a megye úgy mint a vidék, folytonosan részeltette ezt. Sőt mind hangosabban kezdvén nyilatkozni szüksége egy, az eddiginél felsőbb rangu, terjedelmesb hatáskörű tanintézetnek; miután az egyház maga s a városi község, önerőből, többet az addiginál nem tehettek: a megyehatóság mint ilyen, tette magáévá az ügyet, vállalá el a főpártfogói tisztet, vevé magáénak az egész intézetet. Testületileg határozá el nagyobbítani azt s közpénztárból teljesíteni a fentartásra szükséges kiadásokat.

Ezután s ekkor hoztattak be a felsőbb tudományok Szigetre, elrendeltetvén abban a theologia, filozofia, mathezis és görög nyelvnek azon módon taníttatása, a mint azok a theologiai akkori intézetekben előadatni szoktak, s ez által lett ez intézet theologiai szeminárium má. Február 16. 1700. kelt a megyének e tárgybeli határozata: Akarván a nemes Vármegye a szigeti Scholát amplialni, végezzük unanimi consensu, hogy elsőben is Curatorok denomináltassanak, hogy a honnét valami collectat szereznek, az terogalják a megírt szükségre fdeiliter. A mit magoktól eligazíthatnak és végezhetnek, commititur dexteritati Dominorum Cúrtorum; in rebus autem maioribus consulalják a nemes Vármegyét sat. Akkor mingyárt el is választott professzorrá Udvarhelyi Mihály (ki azonban a kitört rákócyféle forradalom miá csak 1707-ben állíttatott be hivatalába, akkor jöhetvén haza a külföldi akademiákról) 300 fr. fizetéssel, mely mellé még nevezetes természetbeli jutalékok is kapcsoltattak. Társul mellé corrector címmel egy másod tanító is adatott, ki a humanitási szak tanulmányait vezeté; a grammatikális és elemi osztályokban saját növendékei levén a tanodának a tanítók. Nem lehet említés nélkül hagyni már elején a korszaknak azon atyáskodást, melyet a tanuló sereg is tapasztalt a maga személyére; így, hogy egyebek mellőztessenek, maga a megye folyvást 15 szegényebb ifjat jótéteményezett benn a tanodában, azonfelül hogy a végzeteknek közpénztárból állandó segédelmet juttatott, hogy a külföldet meglátogathassák, s ezt künlaktok ideje alatt is kiadatá részökre, mint azt a tanoda levéltárában nevezetes adatok világosan bizonyítják.

De a belügyek ekkép virágzásával nem tartott egyenlépést az anyagiak állapotja. Alig hunyt t. i. el II. Apafi Mihály, atyjának vallásos buzgóságban örököse, főbirtokosa a fejedelemségről le-

mondás után is Máramarosnak: azonnal komorodni kezdett a máramarosi prot. egyházak és iskolák ege. Vizsgálat alá vétettek az udvari kamara által ezeknek anyagi körülményei, a mennyiben állodalmi forrásokból fedeztettek s a kincstári biztosok, a leopoldi diploma szavainak ellenére, kezdék ezektől a prot. felekezetet egymás után elzárogatni. Elsőben is az Apafi adta sóadomány vonatott be. Érezvén az egyházak e megszoríttatást, felirtak a diploma értelmében az udvari kamarához, de a válasz, csak a szigeti iskolára vonatkozó szavakat tevén ide, ez leve; *Supplicantibus . . . pro acquirendo salis beneficio, intimandum: quod habito allegatorum intuitu, ex speciali gratia, lapides salis, non quidem in natura, sed in pecunia, videlicet pro quolibet lapide, quinque crucigeri rhenenses, taliter resoluti fuerint, ut Rectori scholae szigethiensis loco 150 lapidum 12 fr. 30 kr. preterea studios eiusdem scholae, loco centum lapidum 8 fr. 20 kr. deinceps quotannis obveniant* (Vienna. 10. jul. 1720). S ez a válasz az, mely felére szállítván le a fejedelmi adományt, most 8 fr. 20 kr. pengő pénzben tartja fenn a hajdani 500 kőso emlékezetét. De itt még nem állapodott meg a baj. Jött az udvari kormánytól más parancsolat, mely megtiltja a megyének a tanulók további segélyezését, megtiltja, hogy jövőre csak egy fillér is járjon a prot. iskola professzorának a megye közpénztárából (1740). T. i. már 1720 óta római katolikusok is kezdvén, mint kamarai hivatalnokok, e megyében megtelepedni, e szempontból, római katolikus iskola is állíttatott fel, kincstári alapból 1730. Ide rendeltetett fordíttatni az a pénz, mely eddig megyei pénztárból a protestáns iskolának adatott. Egy volt még, a mit a máramarosi prot. egyházak fejedelmi adomány s a leopoldi diploma alapján élveztek: a dézma; nem sokára ez is megtámadtaték, elvéteték, s el ezzel azon 24 mérő búza is, melyet ez alapból a szigeti papságtól az iskola mint állandó segedelmet élvezett. Mindezek következtében a forrás, melyből a tanoda eddigelé elég bőven fentartatott, oda kényszerült jutni, hogy 1780-ra már nem rendelkezhetett többel az intézet partfogósága 700 forint évenkénti jövedelemnél.

Az ekkép változott állami, s változni kezdett egyházi és vál-lásos körülmények mindinkább kezdék világosságba állítani s meggyőzni a prot. egyház hiveit, minő nagy kincs legyen e szigeti iskola, végszegletében nemesak a magyar birodalomnak, de a protestánságnak is. Ez időktől fogva kezdék ezt mindenek úgy tekin-teni, mint szélső bástyáját az evangyéliomi egyháznak, melynek buk-tával bukva van maga az egyház ügye is, ez elannyira más elemű

végvidéken. Ez idők érlelék, edzék meg az apák buzgalmát, kívált-hogy félszázad óta már, a szinte ily rendeltetésű s terjedelmű szatmári tanoda is elenyészett, hogy ezt elbukni engedni, több mint csupán mindennapi közönyösség, ez valóságos bűn volna, elkövetve a legjobb édes anya, szentegyházunk ellen. És az isteni gondviselés oly szépen is megdicsőíté magát az eseményekben, midőn az egy helyütt bezárlott források helyett, bő kegyelméből másokat nyitott. Felbuzdítá különösen Erdély nagyjainak szívét, hogy ez, mondhatni, ő szülöttöknek sorsát vennék fel ismétlen; fel a szigeti egyházat, a közhirtokosságot, hogy kettőztetett áldozattételekkel járuljanak újból megalapításához azon szép épületnek, melyhez az első fundamentomkövet is, harmadfél század előtt, ők vetették vala. Eltiltatván már 1734. a megyei főpártfogóság, ennek helyére a máramarosi prot. egyházvidék lépett, az egyháziak vevék magoknak a nemes gondot, ügyelni az iskola dolgai felett, s az iskola ezek közreműködése mellett választotta magának kurátorait, időről időre egész 1760-ig.

S valóban nem lehet megindulás nélkül, kik a körülményeket ismerik, tudniok, látniok azon buzgalmat, azon apadhatlan szerelmet, melylyel e férfiak előhareolása mellett, Erdély nagyai vetélkedve hozták áldozataikat e tudományos intézet oltárára. A gróf Székely, Teleki, Kendeffy, Bethlen nevek oly fényben ragyognak e korszakon keresztül ez intézet egén, melyet az idő bármily föllegei sem sötétíthetnek el. Ez erdélyi nagyok buzgalma felkelté a magyarországi egyházkerületek, e megyék s több egyesek tüzet is, s ez időtől fogva kiváló gonddal látni őket e tanoda istápolásában forgolódni.

Szűk is lett immár az addigi épület az ifjuság befogadására, s egy újnak, egy nagyobbak építése lett a határozat. A tanárok szaporodtak, a tanuló sereg tökéletesb kiképzése végett új tervre volt szükség, mely szélesb körű ismereteknek juttassa birtokába az ide sereglett növendékeket. A német nyelv tanítására 1774. egy külön tanszék rendeltetett; 1797-ben pedig egy filozófiai tanár állítatott be Nánási Mihály személyében, hogy így mindazon tudományokat, melyek csak a theológiára és filozófiára tartoznak, itt helyben végezhesse az ide gyűlt ifjuság. S itt végződik e szigeti tanoda életének harmadik, talán legküzdelmeseb, de minden bizonynyal egyik leglélekemelőbb korszaka.

A tanári székeket e korszakon keresztül mind kitűnő derék férfiak ülték, kik közül elég legyen a már ismert Udvarhelyin kívül fölemlíteni Diószegi Istvánt, Ormányi Mártont,

Nánási Ábrahámot, kik közül az első egyike vala a hon akkor legelőkelőbb tudósainak, az utóbbiak pedig kiváló diszei később mint papok, a máramarosi egyházmegyének, az, mint tanácsbíró, ez mint esperes. Ilyen volt Gáthi István, ki maga korában jeles természetrajzot irt; mely, első teljes, magyarnyelven készült mű volt e téren; de mindenek felett Hari Péter, kit méltán nevez nagynak ez iskola történelme, vele végződván be a korszak, de vele és általa kezdődván a következő negyedik is. Ő alkotá ennek azon belső szervezetét, majdnem félszázadig fennállva, egyikévé tévék e tanodát a legszolidabbaknak, melyek csak ily ranggal a hazában voltak.

Tanítási rend és modorról 1766-ki historikusa ezt jegyzette fel az iskolának: *Norma studiorum in Humanioribus Cellariana, in Philosophicis Wolfiana observatur. Religionis autem principia secundum Confessionem Helveticam traduntur. Magistri primarii sunt duo, Rector professor et Conrector, tres item ex Togatis Praeceptores. Rector, praeter Religionis principia, duas Philosophiae partes, Logicam et Metaphysicam, duas item Matheseos partes, Arithmetica et Geometria tradit.*

Kurátorái között a Sztojókák, a mostani bárók ősapjai és a Pogányok tündöklének főleg buzgalom és áldozatban. S ezek okos vezérletének köszönhető, hogy 1797. évvel egy új éra születhetett e tanoda életében.

VI.

1797—1848.

Az 1797. évvel virágzási korszaka állott be a szigeti tanodának, akár külső dolgait akár belső szervezetét tekintve. E korszak adta meg neki a *Lyceum* nevet, rangot, érdemelve azt azon intenzív erőnél fogva is, melylyel majdnem félszázadig ritka eredménnyel s mindig előbbre haladással munkálkodott.

A már rég tervezett új emeletes kő épületnek 1802. alapvetetett, a jótévők nem szünő adakozása által néhány év alatt fel is avattathaték a ház (*Deo, Literis et Humanitati Sacrum*). Mint mindig, úgy most is, Erdély nagyai voltak a fáklyavivők, s a több egyházi és világi testületek mellett, vigasztalt lélekkel tekinti a maradék ismét a gróf Székely, Teleki, Pogány sat. nevet. Kengyel Lajos egész physicum museumát hagyományozta, könyvtárával, 5000 frt. tőkével azon édes anyának, melynek emléin nevedett vala fel. Szuperintendenciák, konventek jótévő figyelemmel

lettek az immár deréknek elismert intézet iránt, s úgy látszott: anyagilag a legjobban lett immár ellátva az akkori állapotokhoz képest.

Azonban az Európát akkor megrázott viszontagságok ide is kiterjeszték hatásukat. Elkövetkezett az 1811. év, a pénzkrízis esztentendeje. Ötödrészre szállítván alá minden érték, a tanoda tőkéje annyira megkevesedett, hogy ha egészben véve a fenállhatás nem is, de az előmenetel nagyon kétségessé lőn. Oly állapotok állottak elő, hogy többé nem vala lehetséges egynél több professzort tartani, s ha az egyház papjai, tudós férfiak, növendékei egykor magok is a tanodának, fel nem ajánlják szolgáltatjokat: talán a tanításoknak is megkelle vala szünniök. De mikor legtávolabb látszott lenni az ur, akkor volt ő legközelebb. Erdély nagyjainak, a magoknak is sokat vesztetteknek, elég volt csak hallani a veszélyt, mely iskolájok fölött lebegett: s azonnal elsőbb lett előttök az anyaszentegyház ügye saját magok bajainál. Példájok nem maradt követők nélkül, s a magyarországi jöltevők is siettek, hogy részt vehessenek a megmentés nemes munkájában. A gróf Telekiek több ezerre menő adományai mellett ott állanak a Kemény, Bethlen, Bánffy, Torockai, Rédei, Toldy, Radák grófok és bárók nevei; ott a szigeti közbirtokosság, Raksányi, Darvas ismét néhány ezer forinttal, melyek részint tanárok fizetésére, részint szegény tanulók segedelmezésére fordítva, nagy mértékben segíték elő az iskola fenállhatását s biztosíták az alásülyedéstől. — Ragyogó betűkkel van felírva az újabb idő történetei közé különösen az 1836. év, midőn gróf Butler János, a hazai törvények számára egy maga egy tanszéket alapított: úgy az 1838. melyet Nánási András külön thologiai katedrai alapítványa emlékeztet. S lehet mondani, az 1848. év oly szép állomásban találta e tanodát, hogy akkor meglevő szellemi erői mellett, bátran valaha tehető eredményteljes működésénél fogva a prot. státus bármely liceuma mellé e hazában s meg nem szégyenül.

A hatáskört tekintve, ki volt az terjedve most már a theologia, filozofia és jogtan mind azon ágazataira, melyek csak a protestáns liceumokban Magyar- és Erdélyországon, e korszakon keresztül előadatni szoktak. Gondoskodva volt a leendő iskolatanítók képzéséről, s általán arról hogy az innen kikerült növendékek alkalmasak lehessenek és legyenek is, úgy a papi, mint a tanítói pályán a cél nagy és szent voltához képest felelni meg hivatásuknak. El is mondhatni, hogy a mint működött továbbtovább e körön belül a közvéleményben napról napra emelkedő tanintézet, annál inkább nőtt, növekedett az ezt felkereső növendékek száma, úgy hogy, az 1848-ki katastrofa előálltakor egyike volt ez a protestáns felekezet, köréhez

mérve, legnépesebb iskoláinak. — Nem mellőzhető, mert egyik legszebb, tüneménye az iskola történeteinek azon körülmény, miszerint magok a másfelekezetű hivek is annyi bizodalommal voltak azon szellemi erőhöz, mely a tanoda kebeleben működött, hogy a filozofiai és jogtani pálya tanulmányozása végett oly számban küldének fiaikat az itteni tanárság vezetése alá, hogy a féltékenység felsőbb helyre folyamodott ezek eltiltatása iránt. De ismét a kor érettségének s az e tanodában vetett bizodalomnak gyönyörű bizonytsága azon föllépés, melyet Máramaros megye vegyes hitű közönségének egyeteme 1835 és 1836. években, e tárgyat illetőleg tőn, midőn közgyűlésileg határozott felirást tenni az ország fejedelméhez s kérni engedélyt arra, hogy római katolikus ifjai ez iskolában végezdhessék a nevezett tudományokat. Az esedezés, az akkori dolgok viszonyainál fogva, nem nyert ugyan remélt választ: de a megyei értelmiség azután is folytonos kedvező és méltányoló figyelemmel kísérte a tanoda elismert hathatós működését.

Említést érdemlő körülmény gyanánt jegyezhetni fel, hogy a magyarországi tanodák közül Sziget volt első, melynek törvénytudományi katedráján Pataki János a jogi tudományokat nemzeti magyar nyelven adta elő már akkor, mikor a legtöbb ily intézetekben még a latin nyelv divatozott. Ugyanaz volt első, hol az újjá született német bölcsezség tanai legkorábban hirdettetek. Már 1797. Nánási Mihály Kant szerint adta elő a filozofiát, Szilágyi János pedig első volt, ki a magyar irodalmat, Kant-Krug nyomain egy magyar *Jus Naturae*-val ajándékozta meg. A theologiában Breznai és Szeremlei honosíták meg a józanabb felvilágosodás elveit, melyeket azután Lugossy hathatósan vitt tovább a megkezdett ösvényen. Reinholdot a filozofiában Pásztor D. vette először előadásai vezérfonálául s el lehet mondani alig volt egyegy tanoda széles ez országban, mely annyira tartott volna lépést a nagy Németország mindig tökéletesbülő tanrendezetével. E sorok írója az újabb nagy nevű pedagógusok elveit igyekezett behozni a tudományok előadási módjába, s e tekintetből Sziget egyike volt az elsőeknek a legjobb s azon módszerek követésében és használatában, melyeknek hazája Németország, s melyek által a német tanodai oktatás oly előkelőleg kitűnő helyet foglal el az összes Európában.

Röviden: az 1848. év oly fokán érte a haladásnak e tanodát, hogy immár csak tartós béke és nyugalom kellett volna, hogy nyert erejében megszilárdulhasson.

VII.

1848—1855.

Az 1848 és 49-diki események óta eltölt élete a szigeti tanodának szakadatlan küzdelmek évei, osztozva egyébiránt ebben többi magyarországi és erdélyi prot. testvéreivel, melyeknek nagy részét szinte a beállott belviszonyok szorították le azon polcra, melyen századokig voltak egyházunk fénylő lámpásai. A szerencsétlenségek által szült, a kétséges állapot által folyton táplált bizodalmatlanság visszatartóztatá az ifjúságot a magasb foku tanintézetekből; bizonyos szellemi zsibbadtság fogta el a kedélyeket, a bizonytalan jövőből származó, mely nem tudott birni elég fogékonysággal magát a viszonyok közt azonnal feltalálnia, s üresen maradtak az 1849—50-re ismét megnyílt tantermek padjai. Ez volt egyik eset Szigetre nézve is.

Majd az anyagi tetemes veszteség tudata keseríté s hidegíté az eddig meleg keblü tanodapártolókat, kikre pedig most inkább, mint valaha lőn minden protestáns iskolának szüksége, melyek bizony minden időben csak ily magán áldozatokra támaszkodva állhatnak fen, nem lévén prot. anyaszentegyházunknak sehonnan más helyről segedelmeztetésök. Megsemmisítettén t. i. minden tanodának a birodalomban, ezek között a magyarországi protestánsokéinak is, eddigi multja, 1850-ben a birodalmi minisztérium egy oly általános kötelező tantervet boesátott ki, melyhez kelle jövőben minden testületnek alkalmazkodnia, ha akará, hogy tanodája jövőben is fenállhasson, fen, mint olyan, melyet a státus szabályszerű tanodának lenni elismer. Behozá az államérvényességü bizonyítványok intézetét, s ezt egyedül az ő rendeletei értelmében szerveztetéséhez kapcsolá a tanodáknak.

Való igaz, hogy e tanodaszervezeti terv nagy mérvü, nagy, nem önmagában, hanem igen, a magyarországi protestáns egyház tanodai erőalapját tekintve, értvén az anyagit (mert a szellemiről kétség nem lehet, nem vala, nincs), mit eléggé bizonyít azon körülmény is, hogy alig maradhat egyetlen intézet, mely ön, addigi erejéből, régi terjedelmét megtarthatta volna; ide járulván még más egyéb terheken felül a kamatláb leszállítása is, mely a tőkealapból bevenni szokott jövedelmet ismét egy százalékkal lejjebb szállította.

Nagy életkérdéssé lőnek e körülmények a szigeti tanodára is, midőn arról leve szó, hogy legkevesb 16 tanári állomást biztosítson ed-

digi erejéből, nem ideiglenesen, nem ingadozólag, hanem úgy mint kimondva vala, állandóan, ha a mint volt, úgy akar tovább is fenállani.

El is volt rá határozva a tanodai kormány, hogy az intézetet a történelmi terjedelemben tartsa meg, igyekezzék a megváltozott viszonyok között is, a mennyire lehet, egy talpalatnyira sem térni le a téről, melyen eddig működött, melyet az ösöktől ekképen vett által, mindaddig, míg csak az lehetséges.

Átalkotta tehát a tanodát a miniszteri elnevezések szerint, de a régi terjedelemmel. Mivel azonban a jövő tekintetéből, a fenálló fogalmakhoz mérve, elégtelennek kelle vallani az anyagi erőt: december hó végén 1850-ben egy szózatot bocsátott ki, segedelmet kérvén. Az az édes remény táplálta t. i. azon hit élt keblében, hogy egyházunk hivei s mind azok, kiknek szívökön fekszik, hogy prot. egyházunk, e vidéken, annyi más elem közt, ily terjedelmű tanodával ezután is birhasson, saját jól értett érdeköknél fogva is, buzdulni fogván, kegyesek lesznek áldozatos szolgálataikkal járulni azon oltár tüze táplálásához, mely hevét, világát, jó és bal körülmények közt, bizony kitűnő eredménnyel nyújtá, szentelé minden koron, úgy az egyetemes közönség, mint protest. egyházunk szellemi jólétének virágzó helyzetben tartására.

A lépés nem vala eredménytelen. Nevezetes adományok folytak be az intézet pénztárába.

De az így megszorodott pénzerő sem fedezheté annyira, a mennyire pedig felsőbb kívánalmakhoz kell vala, a fentartási szükség kiadásokat, hogy a szándéklott terjedelmű intézet nem végleg megszilárdulhasson, de csak több éveken keresztül is biztosítva fenállhasson. S valóban évről évre el is következtek az idők, melyek kényszeríték a tanoda kormányozóságát üdves célzataitól megválni, lejjebb szállítani, összébb huzni ohajtásait; úgy kívánván azon felsőbb nyilatkozat is, mely az anyagi erő elégtelensége felett ítéletet mondott.

Röviden mindent megmondva: elesett a tanoda minden magas osztályaitól; egymás után látta akademiái, főgimnáziumi folyamait elenyészni s 1855—56-ra márcsupán mint négy osztályu gimnázium nyithatta meg ajtajait a még megmaradt csekély számú növendékeknek.

Ennek aztán 1855. nov. 20. megadta a birodalmi minisztérium a nyilvánossági jellemet; e jogot, melynek nem léte oly sok protestáns intézetre nézve ma is visszatartóztató fő erő, mely oly nehéz súlylyal feküdt a szigeti iskola életének is virágozhatása felett,

melynek nélkülözése zibbasztá erejét, apasztotta el népességét. T. i. miután a közvéleményben is érvényre emelkedett ennek fontossága: természetesen kelle következnie, hogy a tanulók oda vonuljanak inkább, oda siessenek, hol az avval járó előnyöket élvezhetniök van mód; onnan pedig, hol ennek hiányának minden súlyát, sokszor nagyon is, sokképen érzeni kell, igyekezzenek megválniok.

E körben működik már most e tanoda; ily csekélyre kelle szállania, oda, hol ez előtt épen 200 évvel volt, a viszonyok azon hatalmánál fogva, mely a magyarországi protestánsok annyi századon keresztül birt, élvezett, tanodaállithatási, rendezhetési szabadságát korlátozván, azt egyedül felsőbb egyenes intézkedés alá rendezé.

Ujból kell kezdeni ismét mindent, teremteni iskolát újból, mint teremtenek, alkotának ezelőtt a hitbuzgó ősök. S az, ohajtása is az intézet jelenlegi kormányzóságának, oly ohajtása, melyet a birodalmi minisztérium előtt is kifejezett akkor, midőn nyilvánossági jellemet kérő folyamodványát benyújtá.

A legfelsőbb hely nem is vette figyelem nélkül az ohajtást, sőt kijelenté, hogy ha az arra megkívántató anyagi és szellemi erők egybegyűlendenek: a felsőbb osztályok újból felállításának nem fog részéről semmi akadály tétetni; utasítván egy uttal a tiszántuli f. t. szuperintendenciát, a kerületi m. helytartóság által, hogy ez ügyet pártolás és közbenjárása által a jóltevő hitfeleknél erélyesen előmozdítani teljes iparral igyekezzék.

Ez érdemben ki is bocsátvák immár a segedelmezésre hívó szózatok; melynek hogy kívánt eredménye legyen, adja Isten! a prot. anyaszentegyház és tudományosság épületére és gyarapodására.

Szilágyi István.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSOK.
A ZEMPLÉNI HELV. HITV. EGYHÁZMEGYE JEGYZŐKÖNY-
VÉBŐL.

3. Szatmár, Ugocsa, Bereg, Szabolcs vármegye főrendinek s nemeseinek „postulátumai.”

(A fent írt vármegyék főrendei, nemesei ezen postulátumokat tulasizai superintendens Szántai Molnár Mihálynak adták be s azok a váradi 1642-ben tartott közssinathban tárgyalattak s ott irattak az alább közlendő feleletek s határozatok. A zempléni egyhm. jegyzőkönyvébe ezen postulátumok nem irattak be, hanem csak a négy esperesség nevében tulasizai superintendenshez írt levél s a postulátum pontjaira tett feleletek vannak bejegyezve. Jó szolgálatot tenné, ki a megyék kívánatait napfényre hozná s ezen több tekintetben érdekes történelmi adatot kiegészítené és felvilágosítaná. Erről emlékeznek a tiszáninneni esperesek 1648. aprilis 8. napján kelt s Rákóczi György fejedelemez küldött levelökben, melyben többek közt panaszzolják, hogy a világi rend az egyházi fegyelem alól teljesen ki akarja magát venni „az mint ezt elsőben is Bereg vármegye, azután 1641-ben Szatmár, 1642-ben Váradon Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs az ecclesia ellen írott és bizonyos legatusok által strenue urgeáltatott punctumokban mindnyájunknak nagy álmétkodására igen szomorú példával bizonyíták.” (Sárospataki Füzetek, julius – szept. foly. l. 473). Hogy a vármegyék ezen postulátumai a beregi megyei leveltárban feltalálhatók, ezt látszanak bizonyítani Bilkei Lipsey József votumának következő szavai: „1642-ben mutatták ki a világi urak azt legelőször, hogy szeretnének az egyházi regimentben is résztvenni. Elégnek tartottak volna csak annyit is, ha őket a papság levélbe praevie tudósította volna extra sedem a decernálandókról. Tudniillik a mikor Bereg vármegye ama refor. főispánnak, mélt. Lónyai Zsigmondnak idejében összeállván Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyékkel a nagyváradi generális vagy püspöki synodusra a maga nehézségeit ily című írásban adta be: Instructio pro generoso Dno Math. Patai et Joh. Keczei ad venerandum ac Clariss. virum Dnum Mich. Szántai superintendentem necnon ad reliquos etiam Clariss. et ven. viros concionatores in generali eorum synodo existentes et congregatos. A hol az instructio 8-ik (talán 7-ik) pontjában szólnak. „Ha valami új dologról akarnak concludálni a generalis synodus tag-

jai, certificáljanak minket is felőle e communi consensu legyen az efféle dolgoknak decisiója et volentibus non fiet injuria.“ De a melyre semmi választ nem tett a feleletbe a generalis synodus, mint ezt tek. Bereg. vármegye protocullumába egészen is feljegyezve lehet látni *)“.

1. Synodus Ujheliensis 9. april. 1642. Acta a. meri. diem. A szuperintendens **) levele felől ez az fratarnitásnak tetszése, hogy a négy senior együtt levén meg kell tudni, talán a tiszántúl lakó minister uraim adtanak valami okot az vármegyéknek arra a postulátumok cudalására: mely ha úgy leend, nem közlötték ő kegyelmek velünk azt az okot, azért prudenter nyuljunk a dologhoz, hogy magunkra valami kedvetlenséget ne vonjunk az mieinktől az tiszántúl való Vármegyéknek reánk való nehezteléséből (Tom. 1. l. 380).

2. Venerabilibus trium dioeceseon Borsod, Abaujvár et Ung senioribus singillatim 22. april. 1642. feria 3 Paschae.

Clarissimus ille mortis et orci triumphator Christus Jesus gloriosissima ex tridua e mortuis resurrectione Rdam quoque Dominationem vestram faciat tandem mortis et orci victorem.

Reverendissime vir, plus quam mensis praeterlapsus est, quando venerabilis transtibiscani dni Superattendentis consultatorias, illique inclusas quatuor comitatum inhibitorias una tecum accepi litteras: tempus vero scriptionis etiam duos menses pridem excessit: ad quas ego quidem, quia prae foribus habebam praefixum generalis nostrae synodi terminum, sine venerabilis presbyterii mei assensu aliquid respondere nefas esse duxi. Cui cum totum negotium aperuissem, quia de communi ecclesiarum nostrarum jurisdictione agebatur, placuit ne tua Rdissima dominatione inscia respondeatur. Quia vero longissime ab invicem dissiti sumus: neque per literas negotium hoc prout decet ita commodum quam coram orali disquisitione peragi poterit, ut eo citius et dexterius venerabilis dni Superattendentis voto satisfiat: admodum Reverendissimam fraternitatem tuam, adjunctis tecum ex tua dioecesi duobus fratribus, minimus ego fratrum huc Liscam, ad ultimum praesentis aprilis diem amice invito. Faxit Deus, ut Reverend. dominat. tuam florentem et valentem conspiciam, qui te tuosque diutissime sospitet (Tom. 1. l. 382). —

Steph. P. Miscolecinus, senior.

*) az az tett, a mint alább látható, de igen határozatlanul s eltakarva.

**) Szántai Mihály tiszántúli szuperintendens.

3. Parepistolae nomine 4 seniorum cistibiscanorum p. dnum Joannem Simandi, superattendenti transtibiscano Rdo ac Claris. dno Michaeli Molnár Szántai, ecclesiae Rivuliensis Pastori scriptae.

Uberrimam Charismat. Sp. Sancti affluentiam precati, paratissima pia quaeque officia, debita cum benevolentia sancte pollicentur.

Rde ac Clarissime vir, Domine vicine, et in vinea Christi synerge nobis honorande! non sine tristi cordolio legimus literas Clarissimae V. Pietatis in congregatione nostra, ipsis nos primario urgentibus inita Liscæ 30 april. in aedibus Clarissimi Dni Stephani Miskolci senioris dioeceseos Zempleniensis: quarum tenore Clarissima P. Vra significat Spectabiles et Magnificos dominos Barones, Generosos item dominos Nobiles, in 4 Comitatibus Szatmariensi, Ugocensi, Beregiensi, Szabolcsensi existentes, qui disciplinae Ecclesiasticae custodes ac defensores esse debebant de jure, ipso facto diversum prae se ferre, nedum enim eandem observare, et per alios (ut par erat) observari facere velle: imo eosdem ipsos manum admovisse, jugumque disciplinae ecclesiasticae sibi et aliis secum excutere velle. Simul petit nos, ut memores sanctae, quae nobis mutuo intercedit, unionis ardua hac in re, quid facto sit opus, consilio nostro succurramus. Verum enimvero, quandoquidem liquidiora a clarissima Pietate vestra desiderassemus declarationem, unde et qualiter haec mota fuerit camarina: quid item et quantum in his Comitatuum postulatis vel admittere, vel contra eosdem urgere, per ipsosque stricte observari Clarissima P. V. cum tota fraternitate inspectioni suae subjecta velit: quid sit respondendum, re diu inter nos pensitata, vix aut ne vix quidem invenimus. Subdubitamur enim ne forte quidam ex fraternitate inspectioni clarissimae P. V. subjecta, talibus Generosam Nobilitatem urserint postulatis, et ad talia stricte observanda coegerint, quibus Gen. Nobilitati haec postulata (aut potius statuta dixerimus) Ecclesiae praescribendi, obtrudendi et imponendi ansam praebuerint, quolibet nos forte hoc tempore, hac tristi rerum Ecclesiae facie, hac, quam lacrimantibus quotidie oculis intuemur, Patronorum nostrorum ad Pontificias superstitiones praecipiti propensione, non facile quempiam coegissemus et adversum nos exasperassemus. Simul etiam veremur, ne, si forte temere nos huic negotio ingesserimus, simile aut etiam majus malum ultro nobis accersamus. Verumtamen, ut aliquid saltem in genere respondeamus, censemus, si ad fidem Christi, certe multo maxime ad disciplinam ecclesiasticam subeundam et observandam, potestatemque clavium obsequenter admittendam, non tam cogendos, quam efficaci svasione, certis et immotis, ex verbo Dei et ecclesiae praxi petitis rationibus suffulta esse du-

cendos quosvis Christianos, maxime vero potentiores, qui nedum se (quale est hodie plerorumque ingenium) cogi patiantur, Ecclesiae potius omnem auctoritatem pessumdare et conculcare prout parati-que sunt: unde dolendum, quantopere apud plurimos universa viliuerit Ecclesiae auctoritas. Quod si in specie et punctatim ad singula postulorum a praedictis Comitibus ecclesiae praescriptorum capita attendendum: videmus in iis quaedam summe esse necessaria, quaedam fere indifferentia? „de excommunicatione, reconciliatione Ecclesiae, ejusque modo et circumstantiis; de ministerii in aliqua ecclesia auctoritate Senioris dioeceseos, Patronis invitis, detentione; de beneficii alicujus gratuiti in gratiam et complacentiam ministerii alicujus collati, in salarium ordinarium et necessarium conversione et rigida ejusdem ab invitis executione; de innovationibus (ut ipsi loqui videntur) seu rectius de recenter Ecclesiae factis constitutionibus, et dominorum Patronorum seu Comitatum in iisdem consensu et approbatione; de honore domini Patroni deferendo; de nominis nubentium Generosorum dominorum nobilium in Ecclesia publicatione; item de infantibus Generosorum d. nobilium etiam extra templum, si postulent, baptisandis; de baptismo item praecise octavo die administrando; de privatione integrae alicujus ecclesiae ob unius alicujus vel etiam plurium delictum,“ de singulis inquam quid statuendum, quae et quatenus possint admitti vel remitti, quae et quamdiu et qualiterve urgenda contra Generosos Dominos Patronos, judicium nostrum praecipitare nec tutum nostri respectu, nec vestri, aequum censemus, ne clarissimae P. V. et universae fraternitatis communitati praejudicare velle videamur: suo tamen tempore, si usus ita exegerit, domino nobis vires et suppetias indulgente, sive coram, sive scripto, mentem nostram declarare parati erimus. Hoc tamen insuper addimus, consentaneum, imo summe necessarium nobis videri, si clarissima P. V. antequam negotium hoc ulterius promovendum fuerit, cum paucis aliquibus ex omnium fratrum numero selectissimis Clarissimis dominis discretioris judicii viris omnia postulorum puncta quam diligentissime pensitaverit: maxime vero de excommunicatione et reconciliatione Ecclesiae (forsitan etiam de divortio) consultis iis, de rebus praecipuis quibusque, tum ex antiquitate, tum neotericorum numero Autoribus, collegeritque sententias ac determinarit, quae cum verbo Dei, cum praxi tum primitivae tum recentioris ecclesiae consentiant, quae nullo modo ulli sive Regi, sive Magnati, sive nobilitati, sive Regni constitutioni, vel saltem (quam praetenditur a praedictis Comitibus) consuetudini favere debeant; quaeque ab Ecclesia usque ad

Martyrium contra quasvis potestates et sublimitates ac munitiones, si quae contra insurrexerint urgendae, propugnandaeque sint, quasque nos etiam pro viribus nostris voto unanimi una vobiscum tueri et modis omnibus sartas tectasque conservandas contendere haud gravatim queamus. Quod ubi maturo iudicio factum fuerit, voto unanimi omnibus ubique Patronis placida, sed quam efficacissima svasione determinatae sententiae inculcandae, et simul obtestationibus ex verbo Dei et ecclesiae praxi petitis, non solum consensus eorum postulandus et approbatio (quod praedicti Comitatus ultro sese facturos subinnuunt puncto septimo suorum postulorum) verum etiam patrocinium et defensio adversus refractarios quosvis, si qui tales futuri reperiantur. Quod si obtineri queat, tunc demum ecclesiastica disciplina, quae jam in tota fere nostra gente nonnihil depravata, non solum animam agere, sed exspirasse penitus videtur, reviviscere et pristino vigori postliminio quasi restitui videtur sperari posse. Excommunicationem sceleratorum impenitentium, e contra admissionem, receptionem, reconciliationem vere poenitentium summe esse necessariam nemo est in verbo Dei et praxi tum primitivae tum recentioris Ecclesiae plane non extorris et peregrinus, qui inficias ire ausit, modo tamen id legitimo et cura verbo Dei ac praxi Ecclesiae consentiente, discretave exacti iudicii trutina examinatis, probeque omnibus circumstantiis pensitatis adhibendam et exercendam esse, necessario censemus, nisi simul et claves et fores ecclesiasticae disciplinae a domino nostro Jesu Christo omnium pastorum nostrum Principe nobis commissas confringere imprudentes velimus. De caeteris pro nunc nihil addemus rejectis omnibus ad futuram iis de rebus (si necesse fuerit) consultationem. Hoc uno concludimus, si temporis circumstantia sua brevitate non obstiterit, velit nos Clarissima P. V. de causa hujus incommodi impulsiva certiores reddere, clariusque nobis exponere, qui et qualibus postulatis (si non coactionibus) Generosam Nobilitatem ad talia tantopereque disciplinae ecclesiasticae insultantia statuta ecclesiae praescribenda compulerint: quo et nos ulteriore deliberatione adhibita saniore consilio, quod antum Deus nobis indulserit, hac in causa Rdis V. pietatibus subvenire queamus. Ad extremum R. Clar. P. V. felicissime valere cum suis charissimis omnibus cordicitus exoptamus. Liscæ, 30. April. 1642.

Stephanus P. Miscoleinus S. cum sibi adjunctis.

Daniel Varsáni cum suis Rdis dnis fratribus.

Caspar Gelei senior ecclesiarum ect. persona et manu delegatorum subscribit.

Joannes Geörgei S. dioecesis Ungens. cum sibi adjunctis.
(Tom. 1. 1. 84 — 86)

4. Replicatio ad postulata Comitatum pro ecclesiis Transtibiscanis.

(Haec replicatio facta est in generali synodo Varadiensi in praesentia legatorum quatuor Senior. Cis-Tibisc. Anno 1642 8. Julii die Martis).

Ad 1. punctum. Az manifestum homicidiumért mindjárt excludálni kell juxta artic. Ecclesiae 72 in majori, a mely verbo tenus így vagyon: Ex verbo igitur Dei, Prophetarum, Apostolorum, Ambrosii et patrum exemplo idololatriae manifeste flagitiosis, ebriosis, fornicatoribus et maledicis, Principibus, Nobilibus, militibusque egregiis, et subditis, libertisque et aliis interdicimus verbi et sacramentorum usum, si autem noluerint Ecclesiam audire, resipiscere, emendari, pro publicanis et excommunicatis juxta Christi dictum habemus. Mat. 28. Nulla enim luci communicio cum tenebris. 2. Cor. 6. Nolite sanctum dare canibus. Math. 7. Si quis non audit nos, non obedit vestro sermoni, hunc notate, excommunicate etc. Ez articulusnak világosabb megerősítésére tekintsék meg a nemes vármegyék az alább megjegyzett szentírásbeli locusokat. Esa. 59, 2. 1. Cor. 5, 11. 1 Cor. 6, 9, 10, 17, 18. 1 Joh. 3, 15. Melyek nyilván arra mutatnak, hogy nemcsak a nyilvánvaló homicidiumért, de akármely cégeres vétékért is az embert az Istennek fiának vérével megtisztított sz. gyülekezetből, mint szintén az ótestamentomi bélpoklosokat kirekesztették, az istennek parancsolatja szerint ki kell rekesztetni. Ha subobscurum a homicidium, a minister a magistrátust intse, hogy menjen jól végére és tisztí szerint büntesse meg, ha a magistratus tisztit el nem követi, a minister tudja tisztit, ahoz tartsa magát, excludálja a homicidát. Ha pedig lite pendente vagyon, várja a minister magistratus által decisióját annak. Ha pedig valamely fél húzná halasztaná, inteni kell mindenképen az causának processusának persequálására. És ha fektében hagyja a laesa pars a delinquent és a deliquens megismervén vétékét kívánja az poenitentiat, cum protestatione privata et publica admittálni kell a poenitentiára. Mert az Istennek kegyelmétől, melynek mi hirdetői vagyunk, senkit mi másnak kedvéért el nem rekeszthetünk. Annyival inkább mivel juris processust az poenitentia tartás nem inpediálja, követvén ebben Idvezétönket, ki azt mondja Jan. 6, 37. Qui venit ad me, nequaquam ejecerim foras. A casualis és sui defensionában való homicidák közül, ha kiket a külső törvény megszabadít,

azokat a ministernek sem kell excludalni, hanem igen szorgalmatosan kell serkengetni, hogy Istenét kövesse és ha lelkiismeretében meggyőzetvén sponte kívánja a poenitentiat, admittálni kell.

Ad 2. punctum. Valakik halálos és botránkoztató vétkeket cselekesznek, akár nemesek akár nemtelenek, akár szolgák, akár szabadosok legyenek, ecclesiát kövessenek: mert egy az úr, egy az hit, egy az úrnak törvénye is, melylyel az ő népét személyválogatás nélkül igazgatja, az melynek lelke idvessége avagy vesztesége alatt minden rendbeli embereknek engednie kell, a mint az következő szentírásbeli bizonyosságokból világosan kitetszik. Lev. 24, 22. Psal. 118, 24. Eph. 4, 6. sat.

Ad 3. punctum. Az hol az egész gyülekezet kedvelli az ministert, egy avagy két személynek kedvéért avagy a ministerrevaló haragjáért az egész gyülekezetnek bosszúságára kedve ellen nem kell elbocsátani: mert a miképen hogy közönséges és egyező értelemmel fogadják az ministert és közönségesen is fizetnek neki, így ha illendő és helyes oka leszen, közönséges és egyező értelemről is kell elbocsátani. Így leszen osztán helye Idvezítőknak amaz mondásának: ubi vos receperint, manete, et quicumque non exceperint vos, neque audierint vos, egressi illinc excutite pulverem de pedibus vestris. Marc 6, 11.

Ad 4. punctum. Az poenitenseknek astatiójában az mint az négy nemes vármegye kívánják az antiquas usus tartassék meg, azaz három vasárnap reggel álljanak fel.

Ad 5. punctum. Ha mi gratuitum, azt invitis patronis et reliquis auditoribus necessariummá tenni nem akarja az ecclesia, az régi ordinarium sallariummal megelégedvén: köszönet ez, ha valamivel jó akaratjokból jobbitják.

Ad 6. punctum. Egyetmás aprólék lopásért nem kell ecclesiát követni, az mint az nemes vármegye kívánják: mert az Ecclesia követés arra való, hogy az scandalum az ecclesiából tolláltassék.

Ad 7. et 8. punctum. Az ecclesia az hét és nyolc punctumokban kívánságit az nemes Vármegyeeknek nemcsak javálja, hanem egyszersmind az egész fraternitas serio is inti arra, hogy kinek kinek illendő méltóságát mindenik megadja.

Ad 9. punctum. Az nemes renden való hazasulandóknak publicatiojok felől sem ellenkezik az ecclesia ő nagyságokkal, ő kegyelmekkel, csak hogy az ministert plenarie assecurálják, hogy sem vérségi sem egyébféle akadály az nemes renden való házasulandók közt nincsen. Az keresztséget is penig sem időhöz praecise sem helyhez nem köti az ecclesia, csak hogy a mint szokták némelyek

a vendégségnek job b módjával való megszerzéseért messzére halasztani, mely cum periculo salutis szokott lenni, azt né cselekedjék. Azonban sokkal helyesebbnek, illendőbbnek itéli az keresztségnek az templomban való kiszolgáltatását, minthogy az ige ott hirdetetik, melylyel összekötötte Christus urunk az keresztséget.

Ad 10. punctum. Az külső kezességhez semmi igyét nem mondja az ecclesia.

Ad 11. punctum. Ezt is helyen hagyja az sz. generalis, hanem ha oly reus volna, vagy találatnék, melyet érdeme szerint megbüntethetnének, meg nem akarván büntetni, az reusnak bűnében részesítik magokat, ez osztán nem egy ember vétke, hanem közön-séges, azért az büntetés kötelezi közönségesen őket (Tom 11. l. 56. 57) *).

5. Illustrissimo Principi Transylvaniae dno dno Georgio Rákóczi de Felső-Vadász

Alázatos szolgálatunkat ajánljuk és az Ngd hoszu ideig való egészséges életeért és jó szerencsés uralkodásaért buzgó könyörgésünket igérjük Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak. Az békeségnek fejedelme az reánk ujontabban virradandó esztendő az több egymásután következőkkel Ngdnak, Asszonyuknak és fejedelmi fiainak ő Ngysknak tegye esendesebbé és örvendetesebbé az elmul-taknál. Amen. Kegyelmes urunk, dicsértetik az nagy Alexandernek, Macedoniai királynak, amaz cselekedete, hogy Homerushoz, magá-hoz hasonló pogány poetához, szeretetét akarván mutatni, verses köny-veit még táborban létében is kezében hordozta, testét pedig nyu-godalomra lehajtván, párnájul feje alá tette, és hadakozó társának hitta. De az Nagyságod Istenhez való szereti annival nagyobb di-cséretre méltó mennivel dicséretesebb az keresztyén ember az po-gánnál. Mert Nygd nem annira az Nagy Sándornak tükörében néz, mint a sz. Dávid sz. példáját viseli szemei előtt: ki miképen az mikor ellenségivel hadakozott is, még akkor is az Isten dicsőségé-nek előlmozdítására olyan gondot viselt, hogy a Jerusálemben esi-nálandó templomhoz aranyat, ezüstöt, rezet, vasat, fát, követ nagy bőséggel készített, az mint írván vagyon 1. Chron. 22, 14. Azon-képen Ngd még akkor is, mikor országa békeségének háborgatói

*) Ezen 11-ik pont a felebb közölt levelben említett „privatoria“ vonatkozik, mely abban állott, hogy az egyházban az ige hirdetése felfüggesztett vagy az egyházköz-ség a predikátortól megfosztott vagy ha üresedésbe jött a lelkeszi állomás, be nem töltetett, míg a zsinat által tel nem szabadított az egyház. Ez gyakran megesett.

ellen táborba kellett menni és harcolni is, nem kevésbé szorgalmatoskodott Ngd fejedelmi méltóságának, mint az Isten tiszteletének, megmaradása felől, az mi Apostolunknak amaz parancsolatján járván: mindeneket az Istennek dicsőségére miveljetez. 1. Cor. 10; 31. Mert hogy necsak a kisderek és csecsszopók, hanem az öregek is dicsérnék az Istent, az minemű templombeli szolgálathoz illendő énekeskönyvet, az reformationnak kezdetitől fogván, eddig az Ngd idejéig, szegény nemzetünkben nyomatva nem látott volt senki; hanem munkás fáradsággal és sok költséggel irattatott: Ngd mostan Istenhez való kegyességéből, nemcsak nyomtattatott, hanem annakfelette országunknak mindenik nevezetes Ecclesiáit is vele feltisztelte s megajándékozta *). Nagy és örök emlékezetre méltó vala ez az Ngd papirosból álló ajándéka: mégis meg nem elégedett vele, hanem meg akarván mutatni, hogy Ngd az Istennek nemcsak papirosi kincsével birna; hanem aranyával és ezüstivel is, azt az Istentől kereskedésre adott giráját földben nem ásta; hanem mint Istennek hűséges sáfára kereskedésre kiosztogatta midőn az Ngd jószágában való néhány ecclesiáját ezüst de megaranyozott virágos kupákkal is megajándékozta, hogy azokkal az úrnak asztalánál az végvacsorának kiszolgáltatásában éljenek. Melyet hogy nemzetünkben avagy cselekedte a vagylátta volna valaki, de nem találtatott senki. Oh megbecsülhetlen szeretetű és bőkezű fejedelem! Nem tudjuk, ha Ngdnek szeretetit avagy adakozó kezét böcsüljük nagyobbra? Bizonyára mind az kettőt háládó szívvvel böcsüljük és mint édes Dajkáknak tej adó emlejét kegyesen ápolgatjuk: mert azt az gyümölcsöt az szeretetnek fája termette, mely Ngd adománya annál kedvesebb nálunk, mennél várakozásunk nélkül hamarabb lőtt: bis dat, qui cito dat; annál szerelmesebb, hogy kérésünk nélkül adatott, mint régenten az manna az zsidóknak. Vegye az úr Isten kedves áldozatul ezt a Ndg jótéteményét, és valahol az evangéliom nemzetünk közt hirdettetik, legyen jó emlékezetben, mint amaz özvegy asszonynak Isten nevében az ő szegénységéből adott két fillérkéje. Melyért mi egész vármegyénk háládó voltunkat ígérjük Ngdk: és mivel ilyen gazdag kettős jótéteménynek megfizetésére és meghálálására elégtelenek vagyunk, sz. Dáviddal azon könyörgünk, Ps. 20. hogy az mennyei úr nagyságodnak egy napját ezerré tegye, Ngdat háborúsa ginak napján meghallgassa; titkon és nyilván való

*). Ez azon énekeskönyv, melyet Bethlen Gábor fejedelem meghagyásából erdélyi szuperintendens Keserői Dajka János kezdett meg s bevégezte ugyancsak erdélyországi szuperintendens Gelei Katona István. Kiadatott ily cím alatt: Graduál: az énekek kulcsokkal együtt, a mint abban az időben énekeltettek. Fejér-Váron. 1636.

minden ellenségén az Jacob Istenének nagy neve győzedelmessé tegye Küldjön Ngynak segítséget az ő szentséges heléről és az Sionból pedig oltalmazza. Minden ajándékának áldozatiról emlékezzék meg és tegye kövérekké. Nagyságoddal cselekedjék kívánsága szerint és minden istenes szándékát és tanácsát teljesítse meg, ellenségét pedig mint ez ideig úgy ezután is szegyenítse meg, és ezer gondjai között is pálmafa módjára emelje fel Ngdt minden kedvesével egyetemben, hogy árnyékában mi is csendes életben élhessünk. Istenben olyan bizodalomban vagyunk, hogy ő felségéhez nyújtott szübeli könyörgésünket kedvellette Nagyságodért, és ennyi habokból is az csendességnek részpartjára vezérlette: Ő felségének ennekutána is azon ajakunknak tulajdonaiból való áldozatunkat visszüik fel, hogy ha testi szemeinkkel nem engedtetik is Nagyságodat látnunk, az minthogy nem látjuk az bors, szekfü, narancs, pomagránát termő fákat is, de azért az gyümölcseivel hasznosan élünk, láthassuk ezen atyai adakozását a z Istennek árvaságra maradott ecelesiájához. Amen.

Nagyságoddal egyetemben Asszonyunkat és fejedelem fiait ő Ngyskat Isten virágzó egészséggel tündököltesse, ugy mint jó fának jó gyümölcseit soká éltesse, hogy legyenek Ngd nyomdokinak követői és az Ecclesiának hasonló tápláló dajkái.

Liscae 19 December. 1636. Totius fraternitatis inspectioni meae subiectae communi nomine.

Steph. P. Miscoicinus.

Illustrissimo et Celsissimo domino domino Georgio Rákóci de Felső-Vadász, misericordi Dei gratia regni Transylvaniae Principi, partium regni Hungariae Dno et Siculorum Comiti, Patri Patriae, Domino nobis gratissimo.

Dno Steph. Tholnaeo. *)

S. Quandoquidem verebar, ne gratia, quae tarda est, ingrata sit, maturavi gratiarum actionem ad Illustr. Principem Transylvaniae pro gemino honorario Ecclesiis nostris pio zelo collato. Tui erit officii R. de. Tholnai, ut illustris Magnificencia per veredarium propediem accipiat. Vale et salve a tuo 29 Decemb. 1636.

(Tom. 1. l. 280—82.)

Steph. P. Miscoicino.

*) Sárospataki lelkész.

FELVILÁGOSÍTÁSOK, ÁLLÍTÁSOK, CÁFOLATOK.

Felelet Hunfalvi Pál urnak azon kérdésére: micsoda értelemben veszem azt, hogy a protestantizmus elve vallásos lelkületben való nyilatkozat?

Jelen folyóirat második félévi 3. füzetében H. urnak hozzám intézett kérdésére, tudtom nélkül, felelet tétetik. Köszönet az őszinte pártolásért! Ez azonban nem teszi feleslegessé a saját részemről való nyilatkozást, annyival inkább, mivel felette sajnálnám, ha hallgatásom azon gyanura szolgáltatna okot, hogy H. úr kérdését feleltre sem méltatom.

Valakinek nem értése felőli panasz nem oly ritkaság, még a különben nagyon értelmes Németországban is. Schenkelnek „a protestantizmus lényege“ című munkájára, a tübingai Baur azt jegyzé meg, hogy belőle a protestantizmus lényegére nézve, tisztába nem jöhetni; pedig Schenkel nem tartozik a fenreptü theológusok közé, és Baurról sem tehetni fel, hogy a német theológiai literatúrában különben divatozó elvont gondolkozást is meg nem értené, csak akarja.

H. urat, az „odium theologorum“ nem gyötri; hisz egészen más pályán izzad. Őszinteségében, hogy t. i. mint igaz protestáns, a protestantizmus elve iránt érdeklél viseltetik, mit sem kétkedem, bár kérdése modorát kissé gunyosnak találom.

Nagy hiányunk, hogy a theológiai literatúra jelen színvonalának ismeretében kevéssé vagyunk jártasok, innen azon kifejezések s eszmék, melyek a németeknél, a theológiai literatúra hordozóinál már rég divatban vannak, közönségesen értetnek, nálunk úgy járnak mint Dessaix Marengonál, t. i. külföldről jöven, bennök a honi golyók, szintén az eltiprásig, megbotránkoznak *).

H. urat valószínűleg, kifejezésemben megbotránkozásra, hogy t. i. a protestantizmus elve vallásos lelkületben való nyilatkozás legyen, valószínűleg az birhatta hogy eddig legalább úgy tartott, hogy a protestantizmus elve tárgyas tekintetben a hitből igazulás, alakilag pedig a szentírás; hogyan lehet már kivált a szentírás vallásos lelkületben való nyilatkozás?

A protestantizmusnak tárgyas elvét, minő értelemben vesszük vallásos érületben való nyilatkozásnak, megtetszik abból, mi a

*) Dessaix, Egyiptusból jöven egyenesen Marengóhoz, mondá: lehet, hogy ezek az európai golyók engem többé nem ismervén, belém botorkáznak.

31. lapon (Sárospataki Füzetek), Müller Juliust idézve, mondatik: századunk második tizedében fölébredni kezdett hőbb vallásos lelkület szorosan ragaszkodik a reformáció alapeszméjéhez. A büntől menekülés nagy kérdése lett ismét életkérdéssé. A hívő lelket sovárgas hatja át: hogyan lehet az isteni kegyelem részese, és a bün bocsánat felől bizonyos? — A heidelbergi káté is, ezen vallásos érzületben való nyilatkozást teszi a keresztyénség életkérdésévé, midőn ezen tételre: „melyek azok, miket a keresztyénnek tudnia kell“ ekkép felel: tudnia kell, mely nagy legyen az ő bűne és nyavalyássága, aztán, hogyan szabadulhat meg ebből, sat.

Ama vallásos érzület t. i., mely nagy legyen az embernek bünös mivolta, közelve lett mind a két protestáns egyházfelekezetnek. E tekintetben az augusztinizmus fölelevenítésére volt szükség, a tulnyomóságra kapott pelagiánizmus ellenébe. A másik pontra nézve, t. i. „hogyan történik a bünből szabadulás“ némi meghasonlás történt a két protestáns felekezet közt. — Zeller ezen különbséget is, mint a „Sárospataki Füzetek“ 34. 35. lapján előadva van, nyilván vallásos érzületben való nyilatkozásként adja elő. Ezen állatáson Németországban senki sem ütközik meg többé. Ha még is valaki Zellerhez ezen kérdést intézné: a partikularis protestáns elv mikép lesz vallásos érzületben való nyilatkozás; hát megtapasztalhatja-e ezt önmagán a hívő? alkalmasint azon feleletet kapná: bizony bizony mondom nektek, bünös mivoltát sem szereti az ember egy könnyen önmagán megtapasztalni, azaz elismerni. —

A protestantizmus a l a k i elvét a szentírást, vagy mi a szentírástra nézve fődolog, annak ihletett mivoltáruul való meggyőződést, az egyházi tekintély külsőségének ellenébe, vallásos érzületben való nyilatkozásnak tev é a protestantizmus. Kalvin így szól: az i g e isteni hitelét csak a kegyes lelkek ismerik. — Tapasztalat ez, melyet a kegyesek önmagukon eleitől fogva megtapasztaltak. „A protestáns hittanban ez a szentlélek bizonyásgtételének neveztetett és neveztetik még ma is, a szupranaturalizmushoz szorosan ragaszkodó theologus által. Nem hiányzottak e tekintetben csufolódók; így Regensburgban 1601. katolikus és protestáns theologusok közti vitatkozás alkalmakor egy jezsuita a bibliát füléhez tartá, hogy meghallhassa a szentlélek bizonyásgtételét. Nem hiányoztak hitetlenek. Michaelis, hires protestáns theologus, őszintén megvallá, hogy bármint kívánta legyen is észrevenni a szentlélek bizonyásgtételét, ezt magán megtapasztalnia nem sikerült.

A szupranaturális theologus ugyan álláspontját védheti, amaz, egykor Zwingli által más tárgyra vonatkozólag mondott, de ide is al-

kalmazható szavakkal: quia pauci sunt vere pii, ita etiam pauci ad intelligentiam harum rerum possunt pervenire.“ — A kor hitetlensége ellen azonban erősebb gyámolra van szükség. Ezen hathatós óvoszernek magvait már a reformáció elhintette, de csak a késő maradék számára virult az ki viharon dacoló előfává. — Korunkban a szentírás ihletett mivolta felőli meggyőződés azon erős alapon áll, hogy a szentírás másképp föl nem fogható, meg nem érthető, hanem mint ihletett. Schelling mondja, hogy a példabeszédes könyv VIII. r. 22—30 verseiben előforduló tételt kijelentésnek kellene venni még akkor is, ha nem szent könyvben foglaltatnék. Korunkban, a szentírásmagyarázat tudományos tárgyalása azon tanulságot szolgáltatja, hogy minél mélyebb a próféta és apostoli sajátságok, nézletek és tanfogalmak fölfogása, annyival világosb hogy azok egymásnak kiegészítő alkatrészekül szolgálnak, hogy a különbözőknek látszó tanok nézetek közt szellemi kötelék van, és hogy az egészet ama főigazság hatja át: a szentírási okmányokban tünt fel legtökélyesb mivoltában az igaz vallás (L. Sárospataki Füzetek. 47. 48. II).

És épen alaki elvének következtében veti magát a protestantizmus mindenféle tudomány és ismeret karjaiba, hogy valamint a méző viráginak különböző íze, színe, szaga a méz tiszta édességében olvad fel: hasonlóul a tudomány telje, vezéreljen istenhez. Ez azon mag, melyet már a reformáció hintett. — Eszmei célzással az írás következő szavaira: „hogy pedig fölment, micsoda az, hanem hogy leszállott volt is először a földnek alsó részére (Eféz. IV. 9.), annak, hogy a reformáció a vallásos fölvilágosodás gyupontjává lett, oka az, hogy a humanizmussal fogott kezét: minnek következtében

A protestantizmus alaki és tárgyas okfeje, elvontan, az írás következő szavaival fejezhető ki: mindenek a tiétek (alaki elv), ti pedig a Krisztuséi vagytok (tárgyas elv).

H. úr „a protestantizmus elve“ című értekezésemet, más szemekkel fogja tekinteni, ha méltányolandja obfeldeni lelkész Esslingen Dávid urnak azon értekezését, melyet tartott az 1857. évi őszi szinodus alkalmakor, Zürich kanton összes papsága előtt. Tárgyalta a keresztyénségnek a humanizmussal szoros összefüggését. Beszédének tartalma, mint ezt Schweizer Sándor a P.K.Z. folyó évi 6. számában vázolja, következő főbb pontokon vonul át:

1) A keresztyénség, lényegben tekintve, vallásos kiképzés, érzületet képző elem.

2) A keresztyénség lélekbe és szívbe bevétetni kíván. Lényegünkkel rokon természetűnek lehet és kell tehát lennie, mert az idegent és különmeműt bensőnk nem birhatja.

3. A keresztyénség se nem csupán természeti, mint a racionalizmus tekinti, se nem csupán természetfeletti, mint a szupranaturalizmus akarja, hanem az emberi szelleméletnek tényleg nyilvánossá lett magasb kifejtése; mi is más szavakkal ekkép fejezhető ki: a keresztyénség úgy tekintendő, mint az emberi szelleméletnek isteni törvény szerinti nyilatkozása.

4) A keresztyénség központja az emberi szelleméletnek. Minden szép, jó és igaz a keresztyén előtti és kívüli világban, mint urának áll s esik. Képes minden igazi műveltséget magába befogadni, és erős ennek természetes fejlődését irányozni. —

5) A protestantizmus lélekben járó dolognak tartja, hogy a dogma a vallásos érzületbe visszavétessék annak mintegy eductuma gyanánt tartassék. Az istenes vallásos életben van helyezve az ige megértésének kulcsa *).

Ezen főbb tételeken átvonuló értekezést a közlő, Schweizer Sándor, következő jegyzettel kíséri. Ezen eszméket, mint jelét a zürichiek elmaradásának a kor egyházi előhaladása megett, fogják sokan tekinteni északi Németországban, hol a theologus világ ezen schleiermacherféle eszméken tudadva, nagy önhittséggel ül a törvényes jogszerű konfeszzió székében. Az ily önhittsége azonban a gyakorlatilag vallásos schweiziak keveset adnak, mivel ha a vallás dolgában minden csak a konfeszziós elbizakodástól függene, nem leende szükség a reformációra, sőt a keresztyénség életbe lépésére sem a midőn a konfeszziósféle elem soha sem volt kézzel foghatóbb és bővebb adagban jelen, mint a reformációt előző időben és épen a Krisztus megjelenésének korában. A hitélet, melyet az ember belsőleg átküzdve sajátít el, melyet úgy szólván átél s önmagán megtapasztal, nagyon elütő azon hitélettől, melybe az ember, mint az egyház által rátukmáltba, kénytelen kelleetlen szokik be, és a melynek hátterén anyagi haszonlesés s hatásköri érdekre kilátás rejlik. A német protestantizmus, bár a vallásban, az igaz vallásosság mellett az erkölcsiségre irányzott, nyugtot addig nem találhat, míg a hitet a tudattal öszhangzatban nem birandja, a hitnek teljes elszigetelése a tudattól, máshová tartozik: a protestantizmusba nem való. —

Szeremlei Gábor.

*) (L. „Sárospataki Füzetek“ II. félév IV. sz. 806. l.)

Felvilágosítás és felelet. A „Protestantische Jahrbücher“ érdemes szerkesztősége az 1858. évi 2. számában az 55. s több lapokon folytatja a „Sárospataki Füzetek“ bírálatát, és kezdetben bár azonnal nyilvánítja, hogy ennek szerkesztősége nem bír elegendő izléssel és tapintattal a felvett, többnyire német fordítások után anyagul készített munkálatok megválasztásában, vagy nincs neki miből választani, mégis aztán csak rá gondolta magát azon munkálatok részletes bírálatára, s átáljában azt nehezteli (már másod izben), miért nem tárgyaltnak ezekben a korkérdések, különösen a m. kormány által kiadott egyházrendezési terv?

Mintha egy időszaki tudományos folyóiratnak éppen csak az volna feladata, hogy az összes protestáns irodalom és élet csak egy területiális mozzanatára szorítsa figyelmét, fordítsa minden erejét, oly kérdések areopági eldöntésére adja szavazatát, melyeknek a tudomány és célszerűség elvei szerinti megfejtése, de még csak tárgyalása is több előisméreteket, felderítéseket kíván és föltételez, és a melyek a külföldi irodalomban, mely előttünk még annyira új és zsenge korában gerjedez, már bővebben kimerítve vannak: nézetem szerint helyesebb tapintattal választja meg a Füzetek érdemes szerkesztősége tudtommal is elegendő számú dolgozatokból azokat, melyek legyenek fordítások bár (hiszen másoktól tanulunk!), de a tudomány magasb fejlettségét, eredményét mutatják be, mint azon számtalan kontrá improvizációk, tanulatlan eredetieskedések, melyek eddig sem az összes prot. irodalmat nem gazdagították, sem a korkérdések megfejtését egy lépéssel sem mozdították előre. — Nem lehet, nem szabad itt hirtelenkedni, már csak azon tiszteletnél fogva se, melylyel a m. miniszteri törvényterv, mint tudományos mű iránt, tartozunk, melyet hitsorsosaink közül csak azért vetettek el legtöbben, mert elfogultan olvasni sem akartak, mert ezen kívül még többet is tudniok és olvasniok kelle vala.

Ezen, nézetem szerint, szerény és méltányos tartózkodását a Sárospataki Füzetek szerkesztőségének, ki tudja mi okból, nem akarja megérteni a „Prot. Jahrbücher“ szerkesztősége vagy azon névtelen, ki ama kiméletlen bírálattal állítja ki pelengérre amannak munkatársait: de bátran merem kérdezni őt, isméri é a korkérdéseket, ha jár é közöttünk, vannak é hiteles levelezői, vagy csak szobatudós, ki előtt egyedül a m. miniszteri törvényterv áll, mint tükör melyen tul mit sem lát, s gondolja hogy a magyar protestáns egyházi élet csak is ezzel foglalkozik? Kérdem továbbá az államfelség jogai (jura circa sacra et in sacra), a képviseleti constituante zsinat, aütonomia, abszolút választás, tisztujítás, államsegély s több más a

m. miniszteri törvényterv helyes megítélhetését feltételező kétségek és kérdések megfejtéséhez, felvilágosításához miben és mennyiben járult eredetiségével? Ezek a korkérdések magán és nyilvános körökben, ezekről beszél a magyar protestáns ember, a m. miniszteri törvénytervről pedig még most senki. Tudja é, ismeri é a magyar prot. tanítói rend mostoha állását, melynél az övé már csak azért is kedvezőbb, mert a m. kormány segélyezésében részesül; s ennél fogva bátrabban törhetne előre az okhlokrátia és küriarkhia követelése ellenében? Valóban a „Prot. Jahrbücher“ névtelen bírálója igen igazságtalan, sőt mondhatnám magával sincs tisztában, midőn azt mondja a 60. lapon: hogy rossz szolgálatot tesz a m. kormánynak az (so ein Patronicium macht causam pejorem), ki az erdélyi világi elnöketet ignorálja, és állítja hogy ezt a tudomány nem támogatja. Az ilyen állítás aztán „macht causam pejorem! zavarba jő mindenki, ki ilyen embertől hallja s olvassa azt, mint a bíráló ur, miután e nyilatkozata előtt másként valánk értesülve a dologról.

A Füzetek érdemes szerkesztőse öszvesen és egyenként is már másod ízben levén az olvasó közönség előtt is denunciálva, és mulasztásaért amugy „alto supercilio“ derekasan megdorgáltatva, majd csak felveendi már az eldobott kesztyűt, s ma vagy holnap a „figulus figulum odit“-féle rossz hírterjesztéseknek gátat vetend. Optimus enim interpres verborum quisque suorum. Én rövid felelettemmel csak azokra szorítkozom, melyek a névtelen bíráló által különben méltánylott skot egyházröli közleményem bevezetésében állított paradoxonok s logikátlanság cáfolására szükségesek már csak azért is, mert ezen felületes bírálat egy tekintélyes magyar tudós utó hangnyomata a Magyar Sajtó után, ki az én bizalmas felvilágosításomat szíves szeretettel viszonzta.

Az említett bevezetésben általános absztrakt eszmék, tételek mondattak el általam, fájdalom, homályosan s oly rövidséggel mint időszaki folyóiratban lehet, melyekről akarám s gondolám, hogy az avatottabb tudósok bővebben, világosabban értekezzenek, mint oly tárgyakról, melyekről külföldi írók nagyobb mérvben nyilatkoztak, de nálunk még kellő helyekre állítva, formulázva, tisztázva nincsenek, azért vagyunk korkérdéseinkkel is oly zavarban, bizalmatlanságban, hogy végre is ha azok felfejtve nem lesznek, ama nyilatkozatra s következtetésekre kell fakadnunk. — Ne essünk kétségbe ennyi homály, tudatlanság, tervezetek, eszmék, akaratlan határozatlanság miatt, mert a sanior pars, a tudomány, lesz és lehet bíránk, vezérünk elvégre is. — Csak ezeket akarám mondani ama bevezetésben azoknak, kik a láthatlan egyház s egyetemes papság eszmé-

jéből indulva ki, az egyéni autonómiával minden képviseletet az egyházban összevérférfetlenné sőt képtelenné állítanak, „in abstracto“ igazok lévén, mondani akarám, hogy a látható egyházat még sem lehet képviselet nélkül kormányozni s így elkövetkeztetlenség nélkül rendezni sem, különben az egyéni autonóm majoritás, mely a kegyesség s tökéletesség egyenlő fokára még nem jutott, megsemmisíti a protestantizmust. Ezen állítástomat indokolom Kuzmány *Praktische Theologie* I.B.S. 287. 288. lapjain írottakkal: *Gewiss wollte Melanchthon keine Hierarchie im alten Sinne, aber auch keine Demokratie im modernen Sinne nach dem beliebten: „nil sine me, de me,“ als ob es sich hier de me handelte, als wäre die Kirche ein Eigentum und Besitz der je lebenden Generation, und nicht vielmehr der heilige Leib des göttlichen Erlösers Jesu Christi. „Non debet esse democratia,“ sagt Melanchthon, „in qua promiscue concedatur omnibus licentia vociferandi et movendi dogmata, sed aristocratia sit, in qua, ordine hi, qui praesunt, episcopi et reges communicent consilia, et eligant homines ad iudicandum idoneos. Die rein in die Hände der Majorität der jederzeit sich evangelisch nennenden gelegte Gewalt zur Feststellung und Aufrechthaltung der Ordnung konnte nur durch das psephocratiche Princip der Stimmenmehrheit die Beschlüsse fassen. Wo aber und worin in der Welt kann und soll mehr der Grundstatz: argumenta non numerantur, sed ponderantur, gelten, als in der Kirche und für die Kirche? Dürfte die Majorität der Stimmen entscheiden, dann hätte die Protestation von Speyer 1529. keine Geltung, denn die Majorität war bei den Katholischen. Das Princip der Majorität hebt den Protestantismus in seiner Wurzel auf. Die constituirende Versammlung ist mit ihrem Rechtsanspruch auf die Fiction einer rechtlichen Vertretung aller Gemeinschaftsrechte und Interessen durch die Majorität der unter Theilnahme aller Einzelnen gewählten Abgeordneten gegründet: wie will man nun hiemit in der Festhaltung der kirchlichen Ordnung evangelisch fortgehen? Bindet man diese Abgeordneten an Instructionen, so ist Massenherrschaft da: bindet man sie nicht, so ist die Vertretung eine Illusion. ... Eine kirchlich gesinnte Minorität dürfte sich unkirchlichen Beschlüssen einer ihr gegenüber stehenden Majorität gar nicht unterwerfen wenn sie wollte. —*

A mennyiben igazak, tagadhatlan aksiomák ezek a láthatlan egyház és az egyéni autonómia fogalmából következtetve, és épen nem oly paradoxonok és protestánsellenes állítások mint mondani tetszett, épen úgy nincs semmi ok arra, tételeimből azon következtetést vonni, mintha én az egyház külnyilvánulásában képviseletet vagy

ha, úgy tetszik a presbiteriánizmust elösmérni nem akarnám; de ismétlem itt is azt, mit Kuzmány a 331. lapon mond: Dass das tiefste Wesen des Presbyterianismus das psephocratische Princip unumgänglich die Ochlocratie zur Folge haben muss, und sich die presbyt. Verfassungen nur durch Inconsequenzen gegen das eigene Princip davor bewahren, wird niemand leugnen wollen. Tehát nem a presbiteriánizmus divatszerű fogalmazása, de az önfentartási ösztön az, mely a következetlenséggel mit sem törődve tartja fel a protestantizmust. — Tehát értelmezzük az autonómiát, presbiteriánizmust, mely aztán kellő helyén és körben alkalmazva, formulázva nem a „sic volo“t fogja jelenteni.

Akarám tovább mondani említett bevezetésemben azoknak, kik minden üdvöt egyedül a zsinattól várnak: ne higye senki, hogy a zsinat az özsves protestáns autonómia hü kifejezése: ez nagy csalódás lenne. — Indokolom ezen állításomat Melankhthon mondataival, ki egykor legtöbbször gondolkozott a zsinatok tekintélyéről, formáiról, nagy ember- s körülmények ismereteivel bírván, végre is a „sanior pars directorium“át s döntő hatalmát ösmérte el, nem is engedett követeket küldeni a tridenti zsinatra. „Etsi ecclesia,“ mond Melankhthon, „donum et promissiones habet, tamen id donum non est certae congregationis factae humana auctoritate aut synodorum. C. V. IV. Semper tenenda est regula, majorem esse auctoritatem verbi divini nobis propositi in scripturis propheticeis et apostolicis, quam ullius hominis, ullarum synodorum aut totius ecclesiae. C. V. IV. Haec mala (vetusti abusus) confirmata temporibus nunc titulum habent consuetudinis ecclesiasticae. Cum autem in tanta caligine humanarum mentium facillime obrepant malae opiniones, et mores ruant in deterius, testimonium consuetudinis in ecclesia longe infra verbum Dei collocandum est, quod ideo Deus velut scintillam in tenebris humanis lucere voluit, ne falsis persvasionibus ac vitiosa consuetudine ab ipso abducere mur. Saepe in ecclesia non solum principes ac politici viri sed etiam doctores quaesiverunt moderationes humano iudicio, quae abduxerunt hominum mentes a puritate Evangelii et a vera Dei invocatione . . . Cum autem possit accidere ut plurimae personae in Synodo sint impiae, etiamsi aliquae sint piae, fatendum est, synodus generalis et provincialis errasse et errare posse, quia donum et promissio non pertinent ad congregationem factam humana auctoritate. C. V. IV. 352. Mit értett Melankhthon az egyházi arisztokráciáról? „Status inter tyrannidem et democratiam (nunc autem est democratia aut tyrannis indoctorum in utraque parte, qui rixantur de nonnullis leviculis rebus et interdum suis affectibus serviunt. C. V. II.

917) medius, pulcherrima illa harmonia geometricae proportionis Democratia, in qua vulgo homines nefarii, seditiosi, cupidi sparse-runt varia dogmata, alii per ambitionem, alii incitati aliis cupidit-
tatibus, ut praetextu religionis consequerentur potentiam. Nam in
vulgo non solum nulla ratio est, nihil consilii, nulla moderatio, sed
etiam plurimi sunt improbi, et quisque pessimus, audacissimus ac
furiosissimus est, ita plurimum gratia atque autoritate in vulgo
pollet. C. V. IV. 721.

Ezek is elegendő világot vetnek korkérdéseinkre, azon eszmék-
re, melyek az öszves egyház egyhangu nyilatkozata, szokása címei
alatt elszórtak, és épen nem lehet paradoxonnak azon következte-
tést mondani, melyet Melankthton is vont le a mondottakból: indoc-
ti viri nunquam recte judicant de rebus, adeoque tanquam alienis
auribus audiunt et alienis oculis vident et morum ferocitate non
multum a vulgo differunt, auscultent, atque obtemperent, nec in
alienas fuctiones irrumpant conturbato ordine. C. V. IV. 720.

Távol légyen hogy az előbocsátottakból azon következtetést
vonatni engedjem, hogy én egy zsinatnak szükségét és üdvét el
nem ösmérem, sőt inkább disciplináris törvények hozatala végett az
már nálunk kerülhetlen, bátorságomat s reményemet neveli, ösztön-
zi a m. kormány ismételt szilárd nyilatkozata is, hogy az eddigi ha-
tárzatlan értelmű „societas religiosából“ magyar prot. egyházunkat,
a jog, igazság és méltányosság elvei szerint mint ecclesiam publicam
jure corporativo elösmérni és azt rendeztetni kívánja, de nem mu-
laszthatom el hitsorsosaimat ama német tudós szavaira komolyan
figyelmeztetni: Je mehr sich nun aber die Ohnmacht des Protes-
tantismus in seiner kirchlichen Desorganisation von Anfang an her-
austellt, je mehr derselbe Gefahr läuft von dem Machtorganismus
der römischen Kirche gleich in der Wiege erdrückt zu werden, desto
natürlicher ist das Bestreben den mächtigen Staat an die protes-
tantische Kirche zu fesseln, und den schirmenden Arm der Obrig-
keit zu Hülfe zu nehmen. — Schenkel. Das Wesen des Protestan-
tismus. B. 3. S. 293. —

De ezt pusztán csak negációkkal, zsinatra hivatkozásokkal elér-
ni s megnyeri nem lehet: mert bátran ki merem mondani, hogy egy
zsinat, ha az kellőleg konstituálva nem lépzen, nagyobb zavart, sza-
kadást fog okozni egyházunkban. S hol van még egy értelmes vá-
lasztási törvény, hol vannak az alsóbb fokozatok, formulázott kép-
viseleti gyűlések, ha azon elveket nem emlitem is, melyeknek egy,
az államkormánynyal egyetértőleg működhető, zsinatot vezérelni
kelletik? — Még igen távol vagyunk, s mindig is úgy leszünk, mig

a vélemények nyivánulhatása szabadságát majoritások, intimidációk által korlátoztatni fogjuk és engedjük elfojtatni.

Fájdalommal kell tapasztalni azoknak, kik számos évi gyakorlat és a népet biztossabb ösmérete után a valódi közvéleményt fel-fogni képesebbek, hogy ez merőben ellenkezik az eddigi formulázott nyilatkozatokkal, értekezésekkel. Bátran mondhatni, hogy az emberek nem úgy gondolkoznak, éreznek és nyilatkoznak. Azért ne ámit-suk magunkat, ne rémítsük a gyengéket „apage satánakkal,” ne mond-juk hogy ez s ama kérdések még egy pár értekezés közlése után megfejtve és bevégezve lesznek (Prot. Egy. Lap.); ne hitessük el, hogy az ellenvélemény békét zavar, háborúságot okoz.

Mirabeau azt mondá a Necker határozatlanságára: most minden becsületes ember egyességet és békét akar, de egy tartós béke az igazságon, ez pedig elveken alapúl. — (Raumer. Geschichte Europas. —

Lépjenek ki, kérem, a benülő szobatudósok a népetbe, hol mi élünk, mozgunk, küzdünk, ösmérjék fel azt, tudják megmondani német hitsorsosainknak is, hogy a presbiteri „synodusnak” árny-oldalai is vannak, és mi gyakorlati magyarok azokat jól érezzük. orvosolni is képesebbek vagyunk: de nem szobatudós bírálatokkal, értekezésekkel, nagyvárosi deklamációkkal; aztán ha körutakat tettek, tapasztalataik eredményeit nyilvánítsák mind a m. kormány mind hitsorsosaik előtt.

Végre tartozom a névtelen bíráló urnak azon „per tangentem” észrevételére felelni hogy én dicsértetes feladatot tűztem ki a m. kormány nézetei patrocíniumában. Én a multak küzdelmeiben fáradt harcra protestáns elégületlen voltam azokkal, hálás szívvel ösmérem fel hogy vallásos állapotunk most kedvezőbb, buzgó meggyőződés-sel nyujtok kezét az igazság és méltányosság országa terjesztésére, okom nincs kétkedni, míg mások alaposan nem győznek meg az ellenkezőről, az emberek s illő magasb körök jobb akarátában és a kor filozofiájában helyezett bizalommal várom jobb jövőnk arany hajnalát, ha magunk felleget nem boritunk reá; de biz én más tekintetben sem a magas kormánynak, sem senkinek az igazságon kívül lekötötelettje nem vagyok; más részről hitsorsosaim előtt is, kik körömben hajdankori s mostani működéseimet ismerve, talán keveseket véve ki, tiszta szándékomat gyanusítani eszökbe nem vették, bátran és őszintén kimondottam hogy én a voluntarizmust nem pártolom.

Jakabfalvay András. *)

*) A reánk szóló védelemért köszönet! A „Prot. Jahrbücher” hozzánk nem jár — uj év óta. Mi azt hittük, hogy már el is enyészett.

GRÓF MIKÓ IMRE LEVELE

a szerkesztőhöz.

Kolozsvárt, szept. 6. 1857.

Tisztelt Tanár úr! Mult hónap 23-ról költ nagybecsű levelét, az ahoz mellékelt eredeti kézirattal *) együtt vettem. Nagy köszönettel tartozunk a tisztelt Tanár úrnak, boldogult hazánkfia ezen szellemi hagyatékának megmentéseért. En is ugy hiszem, hogy ennek legjobb letételi helye az erdélyi muzeum lesz.

Nem tehetem, hogy a T. Tanár úrrali ime véletlen szellemi érintkezés alkalmát arra is föl ne használjam, hogy a „Sárospataki Füzetek“ című vállalatra nézve, melyek ámbár hozzánk még el nem hatottak, de első füzete a hirlapok egyhangu méltánylatát vívta ki — magam is, mint protestáns, örömemet ne nyilvánítsam, s egyuttal azokra — ha bár sok elfoglaltatásaim miatt későn is — előre ne fizessek.

Ide zárok tehát 100 p. ftot előfizetésül a folyó és a jövő 1858. évre azon szives kéréssel: hogy azért a T. szerkesztő úr, az erdélyi reformáltak nagy-enyedi, kolozsvári, maros-vásárhelyi és székely-udvarhelyi négy főtanodái, továbbá a zilahi és szászvárosi két gimnáziumai (a hol is mindenütt postaállomás van) könyvtárai, ugy az erdélyi muzeum és végre a magam számára is egy egy, és így öszvesen nyolc, példányt az illető címek alatt koronként megküldetni méltóztassék.

Ideje is volt, sőt mondhatnám, végső percén állott már az idő, hogy mi magyarhoni és erdélyi protestánsok is fenmaradásunkra valamit tegyünk. Lám mily nagy sürgés, forgás, minő tevékenység, mekkora erőegyesítés és erélykifejtés van körülöttünk mindenfelé!

Jó lesz önöknek okkal móddal oda hatni, hogy ezt a mi hit-sorsosink átlássák: ez lenne önök szép és üdvös vállalatának legbiztosb megalapítója.

Ez érzület, ily meggyőződés nyujtat velem jobbot ön és társai felé, tisztelt Tanár úr! Fogadják azt mint önök igaz tisztelőjét, s az ügynek, melyet önök oly nemes elhatározással és önzés nélkül szolgálnak, igaz barátját. En osztom önök programminézeteit, feladatuknak buzgó megoldásától nemzetünkre s anyaszentegyházunkra sok jót várok, szivemből kérem arra Isten áldását.

Honfiui hajlamaikba ajánlja magát a T. Tanár úr

hazafi szolgálja.

G. Mikó Imre.

(*) Pálffy János (l. Sárospataki Füzetek jul. — szept. folyam 374. l.) kézírata értetik, melyet e folyóirat szerkesztőjétől vett ő Nagyméltósága.

Szerk.

Tartalom.

Egyház és hittan.

Egyházalkotmány. <i>Hegedüs László</i>	Lap. 8, 388.
A protestantizmus elve. <i>Szeremley Gábor</i>	27.
Melankhthon a házassági elválásokról —rk—	79.
A zürichi evangélikus reformált keresztyén gyülekezet megalapítása s kifejlése. <i>Antalfi János</i>	97.
Szózat a magyar protestáns egyház díjazási ügyében. <i>Baksay Dániel</i>	200.
Vallásos közönyösség. <i>Nagy József</i>	241.
A skot egyház új alkotmánya. <i>Jakabfalvay András</i>	246.
Chatel abbás. <i>Vályi Pál</i>	328.
Az ünnepek megtartásáról. <i>Menyhért János</i>	449.
A francia presbiteri egyház régi alkotmánya és újabb szerkezete. <i>Jakabfalvay András</i>	531.
A vándor gyűlések. <i>Jakabfalvay András</i>	553.
Az egyház lénye, a benne rejlő sarkiaságok s ezek egyoldalságából kifejlődni szokott egyházi betegségek. <i>Filó Lajos</i>	585.
Ref. egyház s iskolarendezés Hajdu-Nánáson. <i>Varga Lajos</i>	666.
A szeptemberi evangyéliomi szövetséggyűlés. I. <i>Hegedüs László</i>	715.
II. <i>Szeremley Gábor</i>	793.
Sinai Miklós és tétélei a magyar reformált egyház alkotmányára vonatkozólag. <i>Révész Imre</i>	689.
Voluntarizmus, alamizsnarendszer és még valami. <i>Jakabfalvay András</i>	845.
Rendszeres párhuzam. <i>Szalai István</i>	907.
A protestáns lelkész állása az egyházban. <i>Simon József</i>	941.

Egyháztörténet.

Boóskay és a bécsi békekötés. <i>Pálkövi Antal</i>	63, 262.
A föld népei vallásos tekintetben. <i>Nagy József</i>	120, 302.
Magyar prot. egyház történeti kútfők. <i>Finkei Pál</i>	161, 335, 467, 753, 972.
Protestáns világkrónika	205, 459, 684, 785, 874.
Gelei (Katona) István levele	177.
A tiszamelléki hely. hitv. egyház őszi gyűlése (1857)	474.
III. Frigyes palatinátusi választó fejdelem —rk—	332.
Adatok és tanok a XVII századi magyar ref. egyház életéből. <i>Hegedüs László</i>	349.
Magyar protestáns krónika	336.
Wycliffe János	539.
Kecskeméti ref. anyakönyvi följegyzések. <i>Szilágyi Sándor</i>	652.
Egyházi és világi főhatalom feletti harc. <i>Pálkövi Antal</i>	809.
A máramarosszigeti ref. tanoda történeteinek rövid vázlata. <i>Szilágyi István</i>	957.

Nevelés, tanügy.

Népiskola és képezde. <i>Árva József</i>	80.
Iskolaügyi értekezlet Sárospatakon jul. 14. 1856	193.
Népiskolai növelés és oktatás. <i>Zsindely István</i>	413.
Anyanyelvi feladatok ügye a magyar gimnáziumokban. <i>Szilágyi István</i>	489.
A porosz tanintézetek statisztikája. <i>Kiss József</i>	561.
Népiskolaügy	677.
Pestalozzi élete és törekvése. <i>Ánalfi János</i>	748.
A debreceni főiskolai tanárok előterjesztése. <i>Vecsei József</i> (közli <i>Révész Imre</i>)	760.
Nyiltlevél Hegedűs Lászlóhoz. <i>Tomásek Pál</i>	765.
A sárospataki tanítóképezde. <i>É. A.</i>	882.
Szózat. <i>Orbán Mihály</i>	885.
Az angol nevelési rendszerről. <i>Szeberényi Lajos</i>	933.

Bölcsészeti, műtörténelem.

Szerkesztő előszava.	I.
A hazai bölcsészeti történelméhez. <i>Erdélyi János</i>	50, 377, 625.
Emlékezések Schellingre. <i>Vályi Pál</i>	143.
A templomi éneklésről. <i>Ánalfi János</i>	453.
Ref. énekszerzők „ „	660.
Weimár. <i>Vályi Pál</i>	548.
Állati delejesség. <i>Dr. Lengyel Endre</i>	639, 722.
Elmélet és élet. <i>Á. S.</i>	769.
Történelmi adatok és irányeszmék a magyarországi ref. éne- keskönyv új kiadásához. <i>Szentpéteri Sámuel</i>	859.

Szóló művészetek, irodalom.

Majoros András emlékezete. <i>Erdélyi János</i>	108.
Irodalmi levelezés. <i>Kazinczy F. és Somossi János</i>	182.
Örökvégzet. — Mi az élet. <i>Miskolci Pál</i>	325.
Nyáresti ének. <i>Somosi István</i>	327.
Papi hivatalom kezdetén. <i>Celder Mráton</i>	744.
Szenktöltészeti mutatóványok. <i>Baksay Dániel</i>	635, 747.

Örök művészet.

Mutatóvány-jelenetek Filokteteszből. <i>Finkei József</i>	437.
---	------

Könyvismertetés, bírálat, felvilágosítás, felelet.

Könyvismertetés. <i>Szeremley Gábor</i>	284.
Ref. egyházi népkönyvtár	481.
Felvilágosításul. <i>Pálkövi Antal</i>	483.

Igazolás. <i>Hegedüs László</i>	486.
Magyar prot. statisztika. <i>Tiszai</i>	569.
Irodalom. <i>Békési</i>	572.
„ <i>Tiszai</i>	778.
Válasz Révész Imre urnak. <i>Baksay Dániel</i>	670.
Felelet Hunfalvi Pál urnak. <i>Szeremley Gábor</i>	982.
Felvilágosítás és felelet. <i>Jakabfalvy András</i>	986.

Vegyes.

Levelezések.	219, 582, 584, 688.
Tisztelt olvasóinkhoz.	487, 892.
Szerkesztő utószava.	237.
Gróf <i>Mikó Imre</i> levele a szerkesztőhöz.	992.

JAVITANDÓK.

- 917 l. felülről 5. sor, 926. l. felülről 12. sor. *Ostorod* h. olv. *Ostorodt*.
 „ „ „ „ *Jónás* h. olv. *János*.
 935 alulról a jegyzet végső sorában *roz* s helyett *rosz*.

A sárospataki főiskola könyvraktárában találtató
népiskolai könyvek

ÁRJEGYZÉKE.

- ABC és elemi olvasókönyv. Népiskolák számára. Negyedik kiadás. Sárospatak a főiskola betűivel 1857. XVIII és 93 l. kem. boríték 12 pkr.
Elemi oktatás, beszéd, írás, olvasásban. Sárospatak a főtanoda betűivel 1855. 96 l. Ára füzve 30 pkr.
Erkölcsei és vallásos olvasó könyv. Népiskolák számára. Harmadik kiadás. Sárospatak a főiskola betűivel 1856. 81 l. ára kemény borítékban 10 pkr.
Világ és földismeret. Népiskolák számára. Harmadik kiadás. Sárospatak a főiskola betűivel és költségén 1855. 116 l. ára kem. bor. 42 pkr.
Természetrajz. Népiskolák számára. Második kiadás. Sárospatak a főiskola betűivel és költségén 1856. 156 l. ára kemény borítékban 20 pkr.
Magyarország története. Népiskolák számára, Harmadik kiadás. Sárospatak a főiskola betűivel és költségén 1856 72 l. ára kem. bor. 10 pkr.
A szentírtörténetek rövid summája. Sárospatak 1857. 47 lap. ára kem. borít. 8 pkr.
Vallásravaló Bevezetés. Népiskolák számára. Sárospatak a főiskola betűivel s költségén 1857. 56 l. ára kem. bor. 10 pkr.
A ker. vallás rövid foglalata. A hely. hitv. népiskolák s algymnaz. első osztálya számára. Sárospatak a főiskola betűivel 1855. 92 lap. ára kem. bor. 14 pkr.
A ker. erkölcsstudomány summája. Népiskolák számára. Sárospatak a főiskola betűivel. 1856. 50 l. kem. borít. 10 pkr.
Heidelbergi katekismus. Sárospatak 1855. VI és 144 l. kemény borítékban 20 pkr.
Magyar nyelvtan. Népiskolák számára. Harmadik kiadás. Sárospatak a főiskola betűivel 1858. 206 l. kem. bor. 24 pkr.
Vezérkönyv, az elemi számtanításban egész és tört számokkal. Tanítók számára nép- és felsőbb iskolákban. Sárospatak a főiskola betűivel. 1856 XXII. és 399 lap, ára füzve 1 pft. 16 kr.
Vezérkönyv, a magyar nyelv tanításában. Tanítók számára. Sárospatak a főiskola betűivel és költségén 1855. 515 l. ára füzve 1 pft.
A kijelentett vallás rövid története. Sárospatak a főiskola betűivel 1857. 80 l. ára füzve 24 pkr.
A földrajz rövid vázlata. Népiskolák számára 1845. 64 lap, ára kötlen 5 pkr.
Major József. Biblia historiája az ifjuság és népiskolák számára. Adler Frid. Keresztély, negyedik kiadása szerint I-ső rész. Ó testamentomi historiák 530 lap. kötlen 12 pkr. II-dik rész új testamentomi historiák 576 lap, kötlen 12 pkr.
Szentírtörténetek. Az ó és új testamentom könyvei szerint (Kazinczi Ferenc legutolsó nyomtatott munkája) 1851. 560 l. ára kötlen 50 pkr.
Vallástevő katekismus, az urvacsorával legelsőben élni kívánó kisdied keresztyének számára. Sárospatak 1856. 16 lap, ára 2 pkr.

 Kötetlen minden példány 4 pkrrel olcsóban számítatik.